68
11 F
1

43
1
21

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

43. 1. 21.

ARISTOTELIS
STAGIRITÆ
MORALIA NICHOMACHIA
CVM
EVSTRATII
ASPASII, MICHAELIS EPHESII, NONNVLLORVMQ. ALIORVM GRÆCORVM EXPLANATIONIBVS,

NVPER

A IOANNE BERNARDO FELICIANO LATINITATE DONATA.



BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Cum priuilegio Senatus Veneti in annos. x. vt poſt pręfationem uidere licet.

Apud hæredes Lucæantonij Iuntæ Florentini,

VENETIIS M. D. XLI.

68.11.F.1

REVERENDISSIMO ATQVE AMPLISSIMO. S.R.E. CARDINALI ALEXANDRO FARNESIO IO. BERNARDVS FELICIANVS S.P.D.

MERITO REVERENDISSIME PRAESVL
laudi datum Socrati eſſe memorię traditur: ꝙ cum antea de cœli,
rerumq; occultarũ natura actione poſthabita diſputarent omnes
philoſophi, ipſe philoſophiam de cœlo ad conuictum hominum
deuocarit: id eſt à uanis de rebus altercationibus ad actionẽ conſiderandam
animos hominum traduxerit: tractandisq; præcipue moribus incubuerit.
Nam cum duæ ſint philoſophiæ partes, una, quæ in rerum cognitione: altera
quæ in actione uerſatur: natura comparatum uidetur, ut qn̄admodum in
ædificij ſtructura uanus omnis labor eſt, niſi recte iacta fuerint fundamẽta:
ita niſi actionis fundamẽto ſuppoſito nulla exiſtere uera contẽplatio queat.
Cũq; in tres ipſa hęc quę ad agendum ſpectat ſapientia, partes diſtributa ſit,
in eam quę facit, ut priuatim, ut in familijs, ut in ciuitatibus bonum conſequi
agendo poſſimus: ea quę ad ſingulorum mores attinet, èo præſtantior cæteris
eſt exiſtimanda: ꝙ quemadmodum niſi fundamento actionis recte prius
innixa fuerit contẽplatio, uel nulla, uel uana omnis cenſetur: ita neq; domeſticam
quiſpiã: neq; ciuilem rem bene poteſt adminiſtrare, niſi prius bona morum
diſciplina uitam ſuam recte inſtituerit. ut ſicut contẽplationem actio, ita
actionis reliquas partes moralis hæc merito antecedere debeat; amplectendaq;
in primis ſit. In qua quidẽ tractanda licet ueteres nonnulli ſapientes, &
præcipue Socrates ipſe, recte uerſati ſint: cõfuſe tamen id fecerunt: ut agnoſci
potius ſingula, ꝗ diſci ex eorũ libris queant. Ariſtoteles uero ſicut in cęteris et
diſponendis & perpendẽdis alios omnes: ita in hac ſeipſum etiam ſuperauit.
alia ſiquidem partim conciſe & breuiter, partim ambigue & obſcure nimis
tractaſſe uideri poteſt. In his autem quæ ad mores attinent, adeo elaborauit,
ut non unum opus, ſed tria ea de re ſibi ſcribenda cenſuerit: unum, quod magna
moralia ob id fortaſſe inſcripſit, ꝙ ſummatim ac generatim de moribus
duobus libris pertractat: alterum, quod quia ad Eudemum ſcriptum fuit, Eudemea
moralia appellauit: in quo latius rem eandem octo libris perſequutus
eſt: tertium decem libris diſtinctum, reliquis duobus longe clarius atq; abſolutius:
quod à Nicomacho ad quem ſcribitur, Nicomachiorum moraliũ nomen
obtinuit. In quo profecto ita ſimpliciter omnia, ita diſtincte ac clare explicat
Ariſtoteles: ut, qui in pietate Chriſtiana ſit inſtructus, hos libros non

modo non diſcrepare à religione cognoſcat, ſed ſummopere etiam utiles ad eã eſſe exiſtimet: qui uero à pietate prorſus alienus ſit, hac philoſophia induci ad ueram noſtræ theologiæ cognitionem non difficulter poſſit. Non ſolum enim in hoc opere de agendis rebus, uirtutibusq; ijs quę in actione conſiſtũt, ea docet Ariſtoteles, quę ad componendos, moderandosq; animos noſtros maxime faciunt: ſed nonnulla quoq; quæ in cõtẽplatione præcipua habentur, de Dei prouidentia, de animorũ immortalitate adeo manifeſte exponit: ut quę alibi de huiuſmodi re obſcurius paulo & perplexius dixerat, declarare aperte hic uoluiſſe uideatur. Adde ꝙ adeo accurata eſt huius operis conſcriptio: ut tam grauitate ſentẽtiarum, ꝗ uerborũ proprietate referta ſit, atque ornata. Quę omnia cum mecũ ſæpe cogitaſſem, huius operis prȩſtantiam ſummopere admiratus dedi operã, ut quę explanationes grȩcorum auctorum in hos decẽ libros reperirentur, diligenter perquirerem. atq; ita in cõmentaria Euſtratij incidi, quæ in primum huius operis & ſextum librũ conſcripſit: qui cum Chriſtianus homo erat & pius, tum ita erudite græcũ Ariſtotelis opus explanabat, ut ſiqua ab imperitis à Chriſtianorum opinione. i. à ueritate diſcrepare exiſtimãtur, ea omnia conſentire maxime oſtẽderet: et quę aduerſus Platonem inſtitutis ſuis conſentanee magis, ꝗ uere uidetur diſputare Ariſtoteles, partim excuſaret: partim etiã ſeruata ſemper tanti auctoris reuerẽtia conaretur refellere, ipſius. ſ. documentũ ſequutus, qui maiorẽ ueritatis, ꝗ amicorum habendam rationem monet. qui ſane propterea adeo placuit, ut demum animum ad id adiecerim, ut non ſolum eius hæc commentaria in hos duos libros, ſed in reliquos etiam quoruncũq; aliorum extarent, pro uiribus latinitate donarem. Atq; hoc mihi faciendum duxi, non ꝙ non multa etiam à latinis in hoc Ariſtotelis opus bene ſcripta fuerint: ſed quia cum illi tum latinũ Ariſtotelem explanandum ſuſceperint, ut neceſſe ipſis fuerit, illi interpretationi, utcũq; ſeſe habuerit, ſuam accommodare ſententiam: tum multa à Græcis accepérint: futurum eſſe ſperabam, ut ſi græcus explanator græca Ariſtotelis uerba explicaret, nihil eſſet, quod ex interpretatiõis uarietate eſſet ambiguum: & quę illi recte accepere, in fonte ipſo clarius conſpicerentur. Sed hac in re non pauca mihi difficultatẽ attulerunt. Primum, ꝙ uerba ipſa Ariſtotelis noua interpretatione mihi erant latina facienda; quo exprimerẽtur nonnulla, quæ græcam explanationem alioqui non potuiſſent admittere: Deinde ꝙ cum duplicia quædam cõmentaria quæ partim eadem, partim diuerſa eſſe uidebantur, in ſecundum, tertium, quartũ huius operis libros, mutila illa quidem ac diuulſa reperiſſem: mihi opus fuit, non tam eorum uertendorum, ꝗ componendorum laborem ſuſcipere. Nam cum utraq; exemplaria manca eſſe uiderentur, dubiumq; haberent auctorem: nulli crimini mihi eſſe dandũ exiſtimaui, immo operȩprecium me eſſe facturũ duxi, ſi non modo ea mutuo inter ſe connecterem, locisq; ſuis accõmodarem: uerum etiam quæ in his obſcurius fuerant ſignificata, paulo clarius explicarem: Tum, id quod in alijs quoq; libris à me fuit ſeruatum, uerſuum Homericorum, cæterorũq; poetarũ exempla multis locis adderem: diuerſasq; lectiones quæ aliquãdo innuebantur

tur

tur,aliquando prętermittebantur,ſubiungerem. Quę ſane ſicut faciebant,ut melius ac facilius, quod tamen ſine arrogantia dictum ſit: ex latino q̃ ex græco exẽplari intelligi omnia poſſent: ſic græcorum auctorum ſententiam nulla ex parte immutabant. Poſtremo illud acceſſit, ꝙ in utriſq; his interpretandis, hoc eſt Ariſtotele & cõmentarijs ita mihi eſſe attendendum ſentẽtijs, exiſtimaui, ut à uerbis tamen non recederem: & ita uerba ſectanda, ut à ſentẽtijs mea non aberraret oratio: ſi modo græcus ſcriptor, græcusq; explanator ex interpretatione hac mea eſſet agnoſcẽdus. Id.n. interpretis munus eſſe pręcipuum iudico, qui aliorum ſenſa nõ ſua facere, ſed explicare alijs propoſuerit: ut & ſententiam aſſequatur, & eo modo etiam ſi poteſt, quo ipſe auctor uſus eſt, uerba conetur exprimere: ut quoad eius fieri poteſt, non multa legendo græco & latino auctore in percipienda ſententia ſit uarietas. nõ tam enim refert aliquando quid dicatur, q̃ quo modo dicatur. At dum hoc conarer efficere, duabus de cauſis rem hic mihi eſſe difficiliorem ſenſi, q̃ in quouis alio opere interpretando: una, ꝙ opus hoc cum de rebus ipſis exquiſite agat, multos uerborum ambitus, multaq; extrinſecus uerba admittere ſine periculo uariãdæ ſententię non facile poterat: altera, ꝙ tam multa uerba in ſe habebat partim cõficta, partim de communi conſuetudine ad exprimendam rem qua de agitur, detorta: ut uel mihi idem in latina loquutione eſſet faciendum: uel obſcuriora omnia & confuſa eſſent euaſura. Sed ſi id facerem, non defuturos eſſe reprehenſores uidebam, qui adeo purgatas aures haberẽt, ut nihil niſi quod elegans, emunctumq; eſſet, audire æquo animo paterentur: quiq; ob pauca quædam uerba totum opus negligendum putarent. Verũtamen mihi ita faciendũ duxi, ut dilucididati rei in primis conſulerem: potiusq; crimen ſubirẽ ꝙ non eleganter, q̃ ꝙ obſcure græcos hos auctores uertiſſem. propterea ꝙ cum de rebus his in libris agatur, atque illis ad uitam humanam maxime neceſſarijs, non mediocris iactura erat facienda, ſi confuſio aliqua, atque ob id obſcuritas in ſententia oboriretur. Hoc autem dico non ut quid aſſequutus fuerim in præſenti opere, oſtendam, ſed quid aſſequi uoluerim: ut ſi id aut ob difficultatem rei, aut ob ingenij exiguas uires non potuerim, in eo tamen reprehenſionem euitem, quòd propoſuerim. Nam hac in re moderari me ita conatus ſum, ut imitandum mihi eſſe ipſum Ariſtotelem exiſtimarim: ut partim componerem nonnulla nomina parum uſitata: partim uſitata in aliã ſignificationem inuſitatam deflecterem. Illius generis ſunt paruipericlitans, & hominiloquus: huius, operatio & inuitum: & nonnulla alia huiuſmodi. Quod ea potiſſimum cauſa fecimus, ut & ſenſus intellectio nulla ambiguitate poſſet confundi, & modus loquendi auctoris aliqua ex parte agnoſceretur. Nam paruipericlitans tam eum qui paruas ob res periclitatur, quàm qui parua pericula ſubit, poteſt ſignificare: & hominiloquus eſſe is poteſt tam qui de hominibus libenter loquatur, quàm qui de hominibus admodũ ſibi eſſe loquendum cenſeat. ut ſi pluribus uerbis fuiſſent explicata, minus eſſent ſignificatura. Tam et ſi hac in re audaciores nos reddidit explanatorum tum commoditas, tum neceſſitas: ut et ſi nouum aliquid commenti

eſſemus,id parum abſurdum eſſet futurum,cum explanator adeſſet,qui om-
nia poſtea ſtatim plana faceret:& ſi nouitatem euitantes pluribus uerbis ali-
quid huiuſmodi expreſſiſſemus,cum uerba hæc ab explanatoribus explicen-
tur,nullus explanationi relinqueretur locus. Si præterea uſum uirtutis pro
operatione poſuiſſem,quod nonnulli elegantiores ſolent,ipſe ſibi Ariſtote-
les minime uideretur conſtare:qui in quarto huius operis libro nullum eſſe
uirtutis uſum, ſi proprie loqui uelimus,aſſerit: in quinto uero eſſe quidem
uſum quendam uirtutis dicit,ſed eum iuſtitiæ tantummodo uidetur aſcribe-
re. Si item uoluntarium & inuoluntarium pro ſpontaneo et inuito dixiſſem,
idem contigiſſet:quippe cum de pueris & brutis etiam dicendum eſſet, quæ
nulla,ut ipſe inquit Ariſtoteles,uoluntate operantur:ut ſi id fieret,idem futu
rum eſſet inuoluntarium,quod uoluntarium. nam ſi quod à pueris & brutis
ſponte fit,quia ſponte fit,uoluntarium eſt:idem quia à nulla uoluntate profi-
ciſcitur,inuolūtarium quoque ſit,neceſſe eſt,quod ἀβούλητον dicitur: id quod
abſurdiſſimum proculdubio erat futurum. Si uero uerborum ambitu uti uo
luiſſem, cum ſæpe eadem repetantur, obſcurior ſine dubio res ipſa euaſiſſet.
Quocirca boni conſulendum duco,ſi quid eiuſmodi offenderit,nonnulla.n.
ſunt:dummodo id factum fuiſſe cognoſcatur,ne tam egregij auctoris ſenten
tia, tam præclariꝗ́ operis utilitas aliqua uerborum obſcuritate impedire-
tur. Cęterum cum ad laboris huius mei calcem iam perueniſſem,amici me ad
tam præclari operis editionem incitabant:& pręcipue Donatus Rullus:qui
ſicut harum rerum eſt ſtudioſiſſimus,ita uiris omnibus ferè & eruditione,&
auctoritate præſtantiſſimis eſt longe cariſſimus:mihi uero ob morum pro-
bitatem,ingenijꝗ́ elegantiam adeo carus & amicus,ut negare ei petēti quic-
quam non poſſim. is ut de editione cogitarem,potiſſimum effecit. Sed ne ſine
idoneo tutore in publicum exiret,id dono mittendum amplitudini tuæ Re-
uerendiſſime Farneſi,dicandum'qu: duxi. Maximarum enim laudum tua-
rum fama permotus iandiu tanta tui admiratione ſum affectus, tanta'que te
obſeruantia ſum proſequutus,ut debere me tibi quàmplurimum eo nomine
exiſtimarem. Tu enim,ut generis nobilitatem familiæ'que claritatem præ-
termittam,quæ ſicut notiſſima omnibus eſt, ita longiorem in præſentia ora
tionem requireret:iuuenis adhuc cum ſis, eo ingenio præditus es, ita mori-
bus inſtitutus, ita literarum, ſcientiarum'que ſtudijs flagrans,ita ſupra æta-
tem diſciplinis eruditus, ut ſenilem animum præ te ferre uidearis. id quod
& in iſta ætate in qua plerique uoluptatibus illici conſueuerunt: & in iſta
opum affluentia & gloria,quæ uel ſapientiſſimorum quandoque animos la-
befactat ac turbat, magna dignum admiratione multis uidetur. Illud tamen
mihi admirationem maiorem affert,quòd tum in iſta ætate,id quod alijs uix
longo uitæ uſu potuit contingere, adeo rebus gerendis idoneus euaſeris, ut
in maximis negocijs ſemper uerſeris:honeſtiſſimasꝗ́ legationes de grauiſſi
mis rebus proxime ad ſummos reip. Chriſtianæ principes præclariſſime
obieris:tum in iſta maximarum rerum aſſidua tractatione diſtrictus,quæ à
ſtudijs uel ſtudioſiſſimum quenque poſſet auocare,nunquam literarum ſtu

dia

dia intermittēda tibi eſſe cenſueris. Indicio ſunt eruditiſſimi atqꝫ optimi uiri, quos tu ſemper in uariarū ſcientiarū genere pręſtātiſſimos tecū habere uoluiſti. nā ut alios in pręſentia omittam, teſtes eſſe locupletiſſimi poſſunt, partim Marcellus Ceruinus, quem inſignis et eruditio & integritas effecit, ut ſummi pōtificis Aui tui. S. in collegiū Cardinaliū honeſtiſſime cooptarit: partim Bernardinus Maffeus, qui cū alia ſingularis ſuę eruditionis monumēta ſumma cum laude poſteris eſt relicturus, tum hiſtori::s, quas elegantiſſime doctiſſimorum hominum iudicio cōſcribit. Accedit quòd uirtutes has tuas tanta morum humanitate condis, ac liberalitate illuſtras, ut omnium tibi conciliare uel alieniſſimorum animos poſſis. omnes enim ad magnitudinem uirtutum tuarum ſpectantes, quæ ex iſta ætate iam emicant, in eam ſpem inducti ſunt, ut non diffidant fore, quin ſi ita progreſſus fueris, magnæ utilitati & gloriæ Chriſtianæ Reip. aliquando futurus ſis. Quocirca cum ut maximum animi mei erga te ſtudium, maximamqꝫ obſeruantiam aliqua ex parte ſignificarem, laborē hunc meum tibi offerendum cenſui: tum quia nemini aptius dicari opus de uirtutibus poſſe uidebatur, quàm ei qui & ea uitę inſtitutione eſſet, ut moralium diſciplinarum ſtudio potiſſimum delectaretur: & ea dignitate, ut non tam diſcendo, quàm agendo huiuſmodi ſtudijs ſibi eſſe incūbendum cenſeret: & ea humanitate, ut benigne id ſuſcipiendo auctoritatem non mediocrem ei apud omnes eſſet allatura. Qua in re ſupra quàm ſperare potuiſſem, mihi res ceſſit. Dum enim hoc ſtudeo, optatiſſimæ mihi rei alterius oblata occaſio eſt: ut ſapientiſſimo atque integerrimo Card. Contareno, quem ſemper mirum in modum ob eximiam eius ſapientiam, uitæqꝫ ſanctitatem obſeruo ac ueneror: cuiqꝫ ob beneuolētiam, qua me ſemper & proſequutus antea eſt, & in præſentia proſequitur, debeo quàmplurimum: nunc nouo beneficio obſtrictus debere multo amplius uelim. Is enim nunc quantam erga me humanitatem præ ſe tulerit, amplitudo tua optime nouit: apud quam ſua commendatione, atque auctoritate honeſtare munuſculum hoc noſtrum ampliſſime uoluit. Tu uero non ſolum libentiſſime, quæ tua eſt humanitas, id admiſiſti: ſed me inſuper tua liberalitate ac munificētia proſequi uoluiſti. ut intelligerem ſcilicet, ac re ipſa experirer, quod iandiu conſtans omnium fama de te prædicabat: maioraqꝫ in dies de te eſſe ſperanda non dubitarem, cum in adoleſcentia uirtutis eius, id eſt liberalitatis munere ſplēdidiſſime fungereris, quæ aut reliquas omnes continet, aut certe ſine reliquarum conſenſu eſſe nullo pacto poteſt. Multū ſanè dignitatis tuæ ac uirtutis ſplendor & gloria à principio me tibi deuinxerat. Multo magis tamen quodam modo affectus ſum, ubi cognoui libenti te munuſculum meum, hilariqꝫ animo ſuſcepiſſe. Tunc uero maximo me ac triplici nodo obligatum tibi eſſe ſenſi, cum ita prompte liberalitatis tuæ munere me impertiuiſti: ut & humanitatis, benignitatisqꝫ beneficio iuueris, & iudicio decoraris. Nam licet in me non mediocre iandiu rei familiaris onus incumbat: non tam mihi gratum fuit quòd meæ indigentiæ ſuccurreris, meque tua hac liberalitate aliquantulum ſubleuaris: quàm iucundum, quòd me non indignum eſſe exiſtimaris,

in quem tua benignitate ac liberalitate utereris. Id enim tam magnum eſſe ſentio, ut omni commodo, utilitatiq́ anteponendum ſit: cum mihi occaſionem eſſe oblatam uideam, ut ad maiora aggredienda, quæ digniora ſint, ut ſub tuo nomine publicentur, inuiter atque inciter. Reliquum igitur eſt, ut & ego tibi quas poſſum, gratias habeam: & tu opus hoc iam excuſum atque in publicum ſub tua tutela prodiens, qua cœpiſti, humanitate ſuſcipias. quod ſanè ut non ſine uſura aliqua ad amplitudinem tuam rediret curaui. Nam dum excuderetur, ego moralis inſtitutionis huius quæ & totius philoſophiæ fundamentum eſt, & religioni Chriſtianæ maxime accommodata, ſanctitatem admiratus nullo pacto mihi committendum cenſui, quin opus tam egregium præfatione aliqua illuſtraretur: quæ compendio quaſi quodam non tam quid proponat his in libris Philoſophus, & quo ordine progrediatur: quàm eius doctrinam non modo à Chriſtiana pietate nō diſcrepare, ſed admodum utilem quoque eſſe declararet. atque ita hac de re præfationem qualiſcunque ea futura eſſet, in hos moralium libros, comminiſci ſum conatus. quam licet ita tumultuarie conſcriptam non iniucundam fore amplitudini tuę ſperauimus: primum quòd ab eo proficiſcitur, qui te ſummopere obſeruat: deinde q̃ ex his Ariſtotelis libris penè tota ſumpta eſt, ut ſuppeditaſſe ipſe hinc cunctas rationes uideatur: tum quod cum uerum eius ſit argumentum & pium, in huiuſmodi rebus non tam exacte tractaſſe aliqua, quàm innuiſſe ſatis eſſe quandoque exiſtimari conſueuit. Vale.

AD REVERENDISS. ATQ. AMPLISS. S. R. E. CARDINALEM ALEXANDRVM FARNESIVM IO. BERNARDI FELICIANI IN MORALIA ARISTOTELIS PRÆFATIO:

De duplici hominis felicitate, duplicíq; eius vita actiua & contemplatiua: ad quas nos pręcipue in hoc opere inſtruit Philoſophus.

VNiuſcuiuſq; rei ſubſtantia conſideratur, quatenus ab efficiente cauſa producitur, ex eáq; procedit: perfectio uero, quatenus ad cauſam res producta conuertitur, eáq; imitatur. unde cum a Deo ſummo opifice omnia quæ uniuerſum hunc mundi uiſibilis ornatum conſtituunt, in lucē fuiſſent producta: cęteris datum eſt, ut in ſua quidq; natura perſiſtens, ſibíq; inſitũ à principio ſtatum conſeruãs tacito quodam naturę ordine ad auctorem ſuum referretur, atq; ita perfectionem conſequeretur ſuam: ſolus homo ita creatus eſt, ut & in perfectione ſua permanere, & ab ea exturbari pro arbitrio ſuo poſſet. Nam primum ex materia quatuor ſimplicia corpora producta ſuas ſedes & qualitates non præter naturã ſuam immutata perpetuo retinent: & ubi in cõmiſtionem uenerint, primum concretorum genus producunt: quod ꝗuis uita careat, uitarũ tamen ſubiectum primum eſſe incipit. Cõmiſtum enim deinde ex elementis corpus ad animã uegetabilem ſuſcipiendam idoneum fit: unde plantarum ac ſtirpium genus exiſtit, quæ ſuã naturalem perfectionem, niſi materię aliquo defectu impedite nunꝗ deſerunt. His ſuccedunt brutę animantes, quæ præter uegetãdi uitã & alendi, ſentiendi uim quoq; adeptæ ſunt. hæ ſimili modo naturali tenore progredientes bonũ à natura ſibi inditũ deprauare non poſſunt. Quæ omnia ſané dum id quod à ſummo opifice acceperunt, perpetuo conſeruant: ad eum cõuerti quantum in ipſis eſt, eumq; imitari ac laudare quodam modo dicenda ſunt. ut ſiquis quemadmodũ Stoicis & Epicuro placebat, ſiue bene uiuere, ſiue conuenienter naturæ uiuere, ſiue bene eſſe affectum, felicitatē eſſe dicat: ad omnia hæc felicitas quoq; peruẽtura ſit. At homo poſt omnia, ſiue ut rectius dicã, ante omnia: quippe cũ cauſa eius omnia effecta fuerint: quaſi perfectio uniuerſi conſtitutus eſt: qui præter alias omnes uitas rationali anima præditus ſenſum intellectui cõnecteret, omniáq; alia quę ſub ſe ſunt, in ſe haberet: quo omnia ad primam illam cauſam conuerteret, ac re uera perficeret. Perfectus enim ipſe à principio creatus nullo habitu caruit: ſed ſapientia etiam ipſa pręditus non cogitando ſolum, ſed intelligẽdo etiam uniuerſales res ipſas ſine ullo medio ſimplici intellectus appulſione percipiebat: ut non immerito fortaſſe Platonici ſpecies rerum ante ſenſibilia in anima et inditas

fuiſſe cēſuerint: quippe cum nondū ad intelligendū ſenſibus indigeret. Quia
uero non ſicut reliqua, naturali incitatione ferebatur, ſed uoluntaria electio-
ne motus ſuos dirigebat: effectum eſt, ut ab inferioribus illectus quę ratione
ſurſum debebat attrahere, uitā ſenſualem concupierit: legēq́ acceptam tranſ
greſſus de fructu ſciētię boni et mali. i. malū ſub ſpecie boni deguſtarit: atq́
ita craſſitudine mortalis corporis obnubilāte in ſenſum delapſus quaſi è cen
tro ad circūferentiam diffuſus, exterior ex interiore fuerit effectus, in poten-
tiamq́ ex actu inciderit. Poſtea. n. habitibus omnibus exturbatus nihil in ſe
habuit, niſi ut pro uitarum ſtudio & exercitatione in eius naturā penè trans
formaretur, in quod incubuiſſet. Nam ſi ut etiam in nono horum moralium
libro inquit Ariſtoteles, ſinguli ea in re cum amicis uerſari uolunt, idq́ exer
cere in quo eſſentia ſua conſiſtit: qui uegetationi & nutritiōi nullius alterius
ſenſum habens totus uacat: is licet faciem hominis circūferat, planta potius
eſſe et arbor, q̄ homo eſt exiſtimandus. Qui ſenſibus item, ita deditus eſt, ut
ex ipſis tantūmodo uitam traducat: eum credendum eſt etiam ſi erectam ho
minis formam adhuc habeat, in brutum aliquod animal euaſiſſe. Quemad-
modum ſi ex ratiōe & ſenſibus uiuat, homo: ſi ex ratiōe ſola ſopitis ſenſibus,
uerus homo efficitur. Duplicē. n. hoīem in his moraliū libris intelligit atq́
agnoſcit Ariſtoteles: alterum, qui ex anima conſtat & corpore, quem homi
nem tantum appellat, qui uidelicet ſenſus & irratiōales facultates moderan
do ciuilis euadit: quē nos exteriorem nuncupamus: alterum, quem non ho-
minem ſolūmodo, ſed cum additione uerum hominem, & diuinum quid uo
cat: quem interiorem dicimus & perſectum. Perfectio ſiquidē in mundi hu
ius fabrica, eiuſmodi eſt, ut inferius ſemper cū ſuperiore connectatur, ut rerū
productiones a prima cauſa connexa quadam ſerie progrediantur. omnia
enim etiam bruta ut ipſe in ſeptimo inquit, diuinū quid in ſe inſitum habēt,
id eſt diuinam quandam illuſtrationem, quandamq́ rationis & intellectus
notam, qua operationem ex uirtute ſummā atq́ optimam iucunditatem eſſe
ſentiunt: licet poſtea defectu naturæ uoto fruſtrentur, in ſuaq́ natura perſi-
ſtant. Nam quæ in homine ſunt irrationales facultates, non ea ſunt natura,
ut ratione penitus careant, ut ipſe in primo manifeſte declarat: ſed quāuis ra
tionem ex ſe non habeant: rationales tamen in eo ſunt, q̈ rationi ſubijci, eiq́
poſſunt obtemperare. Atque ita fit, ut irrationales hæ facultates dum in bru
tis ſunt, perſectionem adipiſcantur ſuam, ſi in ſua natura perſiſtant, ad ueſti-
giumq́ illud rationis & illuſtrationis quod inſitum habent, peruenerint:
dum uero ſunt in homine, tunc perficiantur, cum rationi obtemperarint. Nā
ratio etiam ipſa non contenta eſſe debet ſi inferiora tātummodo rexerit, ſed
aſcendere etiam ipſam ad intellectum neceſſe eſt. ſicut. n. irrationales faculta
tes in nobis ſi in ſua irrationalitate permaneant, imperfectę ſunt, & tūc per-
ficiuntur cum ſubditæ fiunt rationi: ita ratio ſi in ſe maneat & non aſcendat,
imperfecta eſt. Neque audiendi illi ſunt, qui unumquodq́ in ſua natura con
ſeruandum cenſent: & quemadmodum ſi equū aut bouem quis è natura ſua
deijceret, equum & bouem non perficeret ſed corrumperet: ita ſi homo uel

corpus

F

corpus ſuũ negligat & caſtiget, uel animam ſuam ad ſuperiora attollat, non ſeruare eum naturam hominis aſſerunt, ſed deprauare: id quod et primæ hominis fabricæ, & Ariſtoteli etiã ipſi manifeſte repugnat. natura enim uera hominis non hæc eſt, in quam eſt delapſus, ſed ea quã amiſit, in quam eſt reſtituendus: ut ſi corpus, cuius ut in octauo ipſe affirmat, amicitia ad animam eſt, ut ſerui ad herum, inſtrumenti ad artificem, animæ contumaciter reſtiterit: coercendum ſit ac caſtigandum, cõtumeliaq́ꝫ afficiendum. Sicut. D. Paulus & alij multi ſancti uiri feciſſe conſpiciuntur. Animam uero non in humanitate hac relinquendam eſſe, ſed ad diuinitatem attollendam, ut in intellectus naturam per habitum euadat, contra horum uanas ſuaſiones Ariſtoteles quoque ipſe in decimo his uerbis maniſeſtiſſime oſtendit. Neque uero, inquit, oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquẽque cum ſit homo, humana, & cum ſit mortalis, mortalia cogitare: ſed quatenus licet, immortalem ſe reddere: omnia'que efficere, ut ex præſtantiſſimo omnium quæ in ipſo ſunt, uitam traducat. id autem eſſe etiam unuſquiſque uideretur, ſiquidem præcipuum & melius eſt. quocirca abſurdum eſſet ſi non ſuam quiſque, ſed alicuius alterius uitam expeteret. & paulo ſuperius: non enim quatenus homo ita uiuit, ſed quatenus diuinũ quid in ipſo ineſt: quanto autem id præſtat compoſito, tanto quoque eius operatio ab operatione diſtat, quæ ex alia uirtute exiſtit, Quod cum inquit, quid aliud facit, quàm ueri hominis uitam eam eſſe declarat, non quæ humana eſt, id eſt compoſiti hominis & exterioris, qui aliquantulum moderatis ſenſibus utitur: ſed eã quæ à mortalis animalis contagione nos ita nititur ſeparare, ut immortalibus ſimiles efficiamur, deiq́ꝫ ſimilitudinem amiſſam adipiſcamur. Nam cum homo duplex ſit, exterior & interior, id eſt alter ex ratione & ſenſibus, alter ex ratione ſola conſtans: & in compoſito fieri poſſit, ut uel ratio, ſicut naturale ipſi eſt, in ſenſus principatum obtineat: uel ſenſus præter naturam rationem ſibi obſequentem habeant: fit, ut tres præcipuæ uitæ inter homines euadant, quæ in primo libro ab ipſo commemorantur: uoluptaria, ciuilis, & contemplatiua: ſeu ut. D. Paulus appellat, carnalis, animalis, & ſpiritualis. Sed quia uoluptaria & carnalis Sardanapali & pecudum non hominis propria eſt: & cum perturbationibus tota dedita ſit, ordinem parui huius mundi diſturbat ac perimit: omittenda eſt: inter pecudesq́ꝫ qui ea utuntur, potius quam inter homines ſunt reijciendi. De duabus reliquis quæ homini conueniunt, ad perfectionemq́ꝫ eius ſpectant, nonnulla quæ non ab re futura eſſe exiſtimo, in præſentia diſſerenda nobis ſunt. Duplices hæ uitæ duplicem quoque hominis felicitatem conſtituunt, alteraq́ꝫ alterius præparatio et quaſi fundamentum eſt. Nam cum homo primum diffuſus extra ſit, ſenſibusq́ꝫ & corpori immerſus, ciuili uirtute & actiua indiget: quæ ne in beſtiam euadat penitus, ſenſus'que totus efficiatur, moderationem ei inijciat, quodq́ꝫ rationis eſt, rationi, quod ſenſuum, ſenſibus tribuat: ita uidelicet, ut brutis affectibus aliquantulum indulgeat, cum modo tamen & regula rationis: ut ea liberam habeat poteſtatem, dominatrixq́ꝫ ſit, affectibusq́ꝫ om-

nibus quaſi miniſtris imperet,eiſq; utatur quomodocunque uoluerit. Deinde uero ubi ita præparatus homo eſt,ad alteram ſuſcipiendam euadit idoneus: quæ cum ueri hominis uirtus ſit, quod rationis eſt rationi tribuens, quod ſenſuum & corporis eſt,in naturam animæ purificat,& à brutis affectibus penitus liberat:ita ut perturbationum omni ſorde expurgata ad contemplationem feſtinet,penetrataq; materia ac carnali hac nebula ad diuinã naturam aſcendat. Vnde etiam priorem illam uirtutem humanam in primo appellat,eo ꝙ hæc diuina ſit:& illa homo diffuſus ad exteriora permaneat, hac ad interiora ſe retrahat ac colligat. Neq; tamen in utriſq; ratiõis idẽ munus eſſe cenſendum eſt.in actiua.n.ratio deorſum ad affectus moderãdos ac regẽdos,ſibiq; ſubijciendos ſpectat:in contemplatiua ſurſum attollitur.Cũ enim ratiõalis anima, ut ipſe in ſexto inquit,duas habeat facultates,alteram qua ſcit et circa neceſſaria atq; ea uerſatur,quę ſemper eodẽ modo ſeſe habẽt: alteram,qua conſultat & ratiocinatur circa ea quæ contingunt,& aliter atq; aliter euenire conſueuerunt:illa ſuperiore,quem contemplatiuũ etiam intellectum uocat,in cõtemplatiua, altera in actiua utitur,qui actiuus intellectus nũcupatur.Neq; uero hic contemplatiuã uitam ſeu uirtutem eam intelligendam uelim,quæ cognitioni & ſpeculationi cuilibet operã dat omiſſis moralibus actiõibus,ac neglectis:ſed eã ut Euſtratius quoq; in primo ſignificat, quæ bonas morales actiones ſubſequẽs ſopitis ac pene ſublatis affectibus cognitiones oẽs ac ſpeculationes in eum finem dirigit, ut in Dei cognitionem & amorem ueniamus,ibiq; acquieſcamus:adeoq; operantẽ habet uoluntatem ut nonnulli grauiſſimi illi quidem theologi beatitudinem non in intellectu,ſed in uoluntate etiã primo eſſe contendant: & duo ſemper reſpicit,inferiora,ut nos ab illis mundos ac puros conſeruet,magiſq; ac magis abſtrahat:ſuperiora,ut nos illis ſimiles reddat,atq; ita perficiat:quippe cũ intellectus eorum ſit,quæ ſunt ad aliquid,perfectionẽq; tunc aſſequatur ſuam,cum attollitur,intelligibilibuſq; rebus applicatur.Nam cum actiua tanq̃ fundamentum ſit,contemplatiua ut tectum:abſurdũ eſſet,ſi uel tectum ſine fundamẽto,uel fundamentum ſine tecto conſtitueremus;uel ita utrũq; locaremus, ut neq; tectum fundamento,neq; fundamentũ tecto correſpõderet.id quod illi profecto faciunt,qui uel nulla cura morum habita,uel deprauatam morũ rationem ſequuti ſcientiæ alicui rerum & ſpeculationi incumbunt contẽplatiuam uitam exercere ſe exiſtimãtes: qui ſane ridiculi ſunt:cum.n.principiũ nondum attigerint,ad finem ſe perueniſſe opinantur:à quo tamen longius abeſſe ſunt exiſtimandi,quàm rudes aliqui cerdones qui moribus tamen aliquantulũ ſtudeant:ꝙ illi quotidianis uitę flagitijs ab ingreſſu ſemper,et primo gradu ſeſe arcent:hi cum fundamentum iacere nitantur, in graduq; iam ſint,aptiores proculdubio ad contemplationem ſunt,q̃ quiuis alioqui uel celeberrimus philoſophus moribus deſtitutus.Licet.n.contẽplationis cognitio natura actionem præcedat,ſicut tecti conſideratio fundamentum: quantum ad nos tamen ſpectat,actio ipſa & operatio moralis principiũ omnium eſt,quin ipſam quoq; actiõis cognitionem antecedit.Nam ſi ut in primo libro

bro oſtendit,neq; pueri, neque qui ſicut pueri perturbati affectionibus ſunt,
& principia non habent,ut intẽperantes,idonei ad moralem diſciplinã perci
piendam non ſunt,niſi prius in morali aliqua actione aſſueuerint,quo aſſenti
ri rationibus ualeant: niſi prius operentur homines , doceri nullo modo poſ-
ſunt: quippe cum rationes omnes quæ ad finem tendũt,ſine peruerſo partim
non percipiantur,partim falſę eſſe uideantur. Sicut.n.in decimo docet,oratio
& doctrina nõ in omnibus uim habet,ſed oportet ut præcultus auditoris ani
mus ſit ad recte et gaudendum et odio proſequendum,non ſecus ac terra quę
ſemen ſit nutritura: ſi.n.pręculta ſit,fructum fert: ſin minus,& ſpinas produ-
cit,& frumẽti ſemen iniectum corrũpit,ac perdit. ſic animus noſter niſi prius
curatus fuerit,falſaq; opinione expurgatus,ueritatem uel nullo pacto admit
tet,uel ſi modo id aliquando contingar,fruſtra admittet. prauus enim non ra
tioni,ſed uiolentiæ & neceſſitati cedere conſueuit. Quocirca quia prauus &
puer neque ſcire niſi operaretur prius,neq; operari niſi ſciret quid ſibi facien
dum eſſet,poterat,niſi cogeretur: & qui cogere uolebar quaſi inuidus & ma
lignus odio ab omnibus habebatur: inuentę ſunt leges,ut ipſe itẽ in fine deci
mi inquit,quę licet hominibus in unã ciuitatem collectis bene agendi neceſſi
tatẽ imponerent,odioſę tamen ac moleſtæ minime eſſent futurę: quo ſub bo-
nis inſtitutionibus aſſueti homines idonei ad morales diſciplinas frugalita-
temq; diſcendam efficerentur, qua præculti & præparati recte omnia ad con
templationem tendentia intelligere ualerent. Temperantia ſiquidem ſeu fru
galitas,quam σωφροσύνην uocant,ut in ſexto ait,ea præcipue eſt , quæ pruden-
tiam & eam opinionem in animis noſtris conſeruat,quæ ad agendas res ſpe
ctat , id eſt finales rerum agendarum cauſas , ut honeſtum & bonum unum-
quodq; nobis eſſe uideatur. qui enim dolore uel uoluptate perturbatus eſt,ni
hil huiuſmodi recte percipit. Adde quòd ea quoque peruerſe in contempla-
tione intelligir,quæ huiuſmodi morum iuſtitutioni reſpondẽt: ut eſt,de crea
tione mundi,de immortalitate animæ,de prouidentia dei, de reſurrectione,
atque aliis huiuſmodi, quæ morali uitæ rectę inſtitutæ ita annexa ſunt , ut
quanto quis moribus magis eſt deprauatus,ſenſibus'que inuolutus,tanto mi
nus ea probabilia exiſtimet. Vt cur pueri cum eſſe mathematici poſſint , na-
turales aut ſapientes non poſſint, ut in eodem hoc ſexto inquit : inde etiam
cauſa ſumi ualeat,non tam quòd experientia careant,qua in huiuſmodi diſci-
plinis opus eſt,quàm quòd ex perturbationibus uitam traducere conſueue-
rint,perturbatio autem ut ipſe etiam in eodem hoc libro aſſerit,non de circu-
lo aut triangulo atque huiuſmodi mathematicis,ſed alias in nobis opiniones
corrumpat. Pro certo enim habendum illud eſt,duas has uitas actiuã & con
templatiuam ita inter ſeſe correſpondere,ſeſeq; ita mutuo conſequi: ut ſi alte-
ra ſit praua,prauam quoque eſſe alteram: ſi altera ſit bona , alteram quoque
eſſe bonam neceſſe ſit. Nam ſiquis hominem eſſe natum exiſtimet,ut cum iu-
mentis ſaginetur , uneriq; indulgeat : is quid de immortalitate ſua cogitare
unquam poterit? Quid de mundi creatione in mentem eius cadere & intelli
gentiam poſſe credendum eſt,qui ſine ulla conſideratione uirtutis quaſi per-

pętuo quodam torrēte delatus ita uiuit, ut quo quis modo uitam traduxerit, non laborandum eſſe cenſeat? Qui uero rapienda ſibi eſſe aliena, & adulterium, aliaq́ꝫ flagitia committenda in uita exiſtimat: rationes de Dei prouidētia nullo modo admittet. At qui animo neque unq̃ à uitijs reſurrexit, neque eſſe reſurgendum ad contemplatiuam opinatur, reſurrectionem corporis capere quo pacto queat, non uideo. Actiuæ ſiquidem uitę perfectio contemplatiuæ perfectionem nobis manifeſtat: Vt regula morum puritatisq́ꝫ atq́ꝫ integritatis uitę ſiquis uti ad dignoſcendam ſpeculationis ueritatem in unaquaq́ꝫ philoſophorum ſecta uoluerit, minus erraturus ſit, q̃ ſi ea neglecta ad ratiōis examen deueniat. Nihil. n. aliud omnes philoſophorum ſcholæ mihi uidētur ſtuduiſſe, q̃ ut hominem ad perfectionem utriuſq́ꝫ huius uitæ inſtitutionibus reducerent. Sed quãuis illi multum diuq́ꝫ per tot ſecula, totq́ꝫ natiões laborarint: nihil unquã tamen efficere potuerunt. pręter. n. q̃ ꝙ in uia pleriq́ꝫ aberrabant: adeo difficilia dogmata & laborioſa inueniebant, ut & ea percipere ingenij non mediocris eſſet, & aſſequi laboris non exigui. nam uix unus atque alter reperiebatur, qui toto æuo laborans eam perfectionem licet humanam atque imperfectam conſequi poſſet: miraculumq́ꝫ eſſe uidebatur, ſi in toto orbe unus per ſingulas ętates claruiſſet, qui philoſophi uitam traduceret. Poſteaq̃ uero Chriſti Dei noſtri benignitas nos illuſtrauit, ſapiētiaq́ꝫ ſua ad exteriora diffuſos quaſi erraticas pecudes ad interiora reduxit: effectum eſt, ut omnes euaſerimus dociles Deo: oẽsq́ꝫ tam pueri q̃ ſenes, tam fœminæ quàm uiri, tam ſerui quàm liberi fieri perfecti philoſophi breui ualeamus. duobus enim charitatis præceptis & fide inſtructus quilibet tam ad actiuã quàm ad contemplatiuam bonitate et ueritate paratiſſimus euadit. ut gloriandũ nemini amplius ſit, id quod ſapientes nonnullos feciſſe memoriæ proditum eſt, ꝙ uir natus ſit, & nõ mulier: ꝙ Græcus & non barbarus: ꝙ Athenienſis & nõ ex alia Græciæ ciuitate: cum neq́ꝫ uiri neque mulieres neque Græci neq́ꝫ barbari, neque Athenienſis neque alterius cuiuſpiam ullum diſcrimen ſit ad felicitatem hanc religionis noſtræ quæ ſola uera eſt, capeſſendam: ſed omnes in Chriſto unum ſimus: ad philoſophiam cuius omnes, modo uelimus, admittimur. Cum enim tribus præcipue rebus erudiri homines conſueuerint, timore, ſpe, & uirtutum exercitatione: in hac communi omniũ ciuitate quæ eſt eccleſia, tribus quoque his diſpenſationis nominibus Deus in ſacris eloquijs nobis ſeſe manifeſtauit. nam & ultionum Deus dicitur, ut terrore nos pœnæ coerceat: & ſalutis Deus, ut ſpe gloriæ nos erigat: & Deus uirtutum quoque appellatur, ut per exercitationem uirtutum quaſi in nobis habere Deum exiſtimantes ad perfectionem noſtram feſtinemus, quæ uera philoſophia eſt. Sed enim quia uideo apud nonnullos ex noſtris philoſophiæ nomẽ adeo male audire, ut non ſolum utilitatem aliquam ad uitam hominum peruenire ex ea non opinentur: ſed nocere etiam, & religioni noſtræ, id eſt ueritati repugnare eam exiſtimẽt: uenia ab his mihi impetrãda eſt, paceq́ꝫ ipſorum dicendum: primum me hic philoſophiam appellare non eam quæ falſa præcipiat, quę que fallacibus tantum captionibus diſcipulos exerceat ſuos, ut tanto ma-

gis in

gis in ea profeciſſe uideatur, quãto magis quis & promptius ad ueritatẽ impu
gnandam fuerit inſtructus: ab hac ſiquidem cauendum. D. Paulus ẽt monet,
ne per philoſophiã ſeducamur: ſed eã, quæ recte & in cognitione rerum uerũ
& falſum indagat: & in actionibus uitæ bonum & malum inquirit & docet.
hæc.n. quantum rerum creatarum, & naturæ perſcrutatiõe illuſtrare animum
noſtrum poſſit, ſi morum moderatio non negligatur. D. Paulus idẽ teſtatur,
cum inquit: qui cum Deũ cognouiſſent, non ſicut Deum glorificauerunt, ſed
euanuerunt in cogitationibus ſuis. et paulopoſt, repleti omni iniquitate mali-
tia, fornicatione, auaritia, nequitia, inuidia, homicidio &c. quaſi declaret mani
feſte non modo non repugnare diuinæ illuminationi philoſophiam: uerum
efficere etiam poſſe, ut in Dei cognitionem ueniamus, ſi recte eam & ſyncere
fuerimus perſequuti: id eſt non tam uerbis & diſputatione q̃ actionibus & ui-
ta eam tractauerimus. Neque enim referre multum exiſtimarim, modo ſciat
quiſpiã, certiſſimiſq; rationibus perſuaſam habeat ueritatem, ſi explicare alijs
rationes non potuerit: quippe cum id infacundiæ non ignorantiæ attribuen-
dum ſit. Hi enim rationes intelligunt ſibi tantum, cum re non uerbis bene &
operantur et contemplantur. qui uero in rationibus ſunt exercitati, plerũq; cũ
traductionem uitæ negligant, in earum oſtentatione euaneſcunt, cũq; alijs ni-
tantur ſuadere, ſeipſos imperſuaſos ſemper relinquunt: tantoq; maiore digni
reprehenſione ſunt, q; negligentia & uitio proprio rei præclariſſimæ.i. philo
ſophiæ infamiam apud omnes conciliant. Nam ut in præſentia reliqua philo-
ſophorum qui ſubinde iuuare genus humanũ ope hac diuina pro uiribus co-
nati ſunt, documenta prętermittam: hęc doctrina Ariſtotelica quàm integra,
quàm abſoluta, q̃ exquiſita, q̃ ſyncera, quàm ſancta ſit, dubitare neminem exi-
ſtimo, qui modo in ea non temere & indiligenter fuerit exercitatus. Si enim
moralis huius operis perfectionem cõſideremus: omittamuſq; candidiſſimũ
uerborum ornatum, acutiſſimam argumentorum collectionem, grauiſſimam
ſententiarum declarationem quibus omnibus cum alibi conſueuit, tum hic po
tiſſimum utitur Ariſtoteles: uelimuſq; integritati tantum actiuæ & contẽpla
tiuæ uitæ quas hic inſtituit, animum aduertere: nihil inueniemus, quod expur
gandarum animæ ſordium diligẽtia æque ad Chriſtianum apicem deducere
homines poſſit: non ut eum quidem conſequantur, tantũ tamen ab eo abſint,
quantum in eo nondum conſtituti ſint: nihilq; quod animum noſtrum huma
na uidelicet ratione ita attollat, hominemq; exterius cõſtitutũ ita moderetur,
ut ad ſuſcipiendam ſupremi intellectus Deiq; illuſtrationẽ, niſi ipſe repudiet,
aptiſſimus reddatur. Cum.n. duplicem hominẽ, ſicut diximus, intel
ligat: alterum, qui ex anima & corpore conſtat, qui exterior homo eſt: alterũ,
intellectum ſolum: uocat autem intellectum, rationalem uitam, qua homo in-
terior euadit, quem uere & primo et maxime hominem eſſe ſtatuit: duplicem
quoq; felicitatem eius inuenit, unam intellectualẽ & perfectam quam contem
platiuã nominat, de qua in decimo libro qui finis huius operis eſt, utpote ſum
mam omniũ uirtutum circũſcriptura, tractaturus eſt: alteram actiuã, quę cum
externis rebus exiſtit, quã in primo libro quænam ſit, inquirit: atq; eã opera-

tionẽ ex uirtute in uita perfecta eẽ definit. quæ quidẽ operatio quia et corpore indiget & externis .i. uegetatiõe ſenſuū, ſanitate, robore, pulchritudine, nobilitate, diuitijs, amicis & cæteris fortunæ bonis: unde acquiratur cõſiderat. & licet præclariſſimū dei donū nõ eſſet, ſed à fortuna ẽt exhiberetur, diſciplina tñ & diligentia acquiri ab omnibus poſſe, eo ꝙ in uirtute præcipue conſiſtit, uirtusꝗ ſtabiliſſima felicitatis cauſa eſt: ut donec permãſerit id q̄d dominiū obtinet .i. operatio uirtutis, nūq̄ effici ullis calamitatibus miſer quiſpiã poſſit: licet beatus dicẽdus non ſit. Tū quia uirtutes morales in irrationali parte exiſtunt, de animæ diuiſione nonnulla agit, uirtutesꝗ alias intellectiuas quæ in ratiõe prædita parte ſunt, alias morales quę in irrationali exiſtūt, eſſe inquit. irrationalemꝗ partem in ratione carentem, & ratiõis aliquatenus capacem diuidit.

Quia uero felicitas hæc licet & corporis bonis & fortunæ etiã indigeat, in uirtute tamen potiſſimum conſiſtit: in ſecundo de uirtutibus moralibus prius tractare incipit, easꝗ à more & aſſuetudine dici aſſerit, eo quod non natura nobis inſunt, ſed exercitatione comparantur. uerſariꝗ eas circa uoluptatem & dolorem præcipue: eſſe'que habitus definit, quibus homo & bonus ipſe efficitur, & bene opus ſuum reddit. duplicem'que eſſe mediocritatem quantum ad rem, & quantum ad nos attinet, uirtutes'que in mediocritate quantum ad nos conſiſtere. eas'que omnes cum extremis ſuis deſcriptione facta enumerat. Poſtea docet quo modo ad mediocritatem hanc reduci ualeamus: à uoluptate'que præcipue cauendum eſſe monet: mediocritatesꝗ quantum ad nos uidelicet ſpectat, inter duo uitiorum extrema eſſe demonſtrat. Deinde quia uirtus & uitium electionem requirebat, quæ in noſtra eſt poteſtate: quid ſpontaneum eſſet exiſtimandū, quid item inuitum in tertio prius conſiderãs, ut uirtutem & uitium in noſtra ſita eſſe poteſtate oſtendat, ad uirtutum tractationem poſtmodum deſcendit: de fortitudineꝗ et temperantia agit, earumꝗ extremis: deffinitionibus, & diuiſionibus, proprietatibus'que & uirtutum & uitiorum diligenter aſſignatis. Tum in quarto de reliquis pleriſque, id eſt liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de moderato honoris ſtudio, de comitate, de urbanitate, reliquis'que quæ in ſocietate hominum exercere neceſſe eſt, pertractat. In quinto abſolutam de iuſtitia diſputationẽ perſequitur: & alteram uniuerſalem, alteram particularem eſſe oſtendit. uniuerſalemꝗ omnes uirtutes in ſe complecti: particularem alteram diſtributiuam, alteram commutatiuam & emendatiuam eſſe, quarum altera arithmetica, altera geometrica proportione conſtet. ubi de iure & iniuria, de iure naturali, legitimo, ciuili, herili, de æquo & bono diligenter diſſerit. Poſtea quia uirtutes hæ actiuæ quæ in parte appetitiua & ſenſuali exiſtunt, recta prudentiæ ratione quæ intellectiua uirtus eſt, moderamen accipiunt: per'que eas ad intellectiuas aſcenſus præparatur: ſextus uirtutibus intellectiuis totus dicatur. & ſicut in primo irrationalem animæ partem diuiſit quia de moralibus uirtutibus erat acturus, quæ in ea exiſtebant: ſic hic rationem diſtinguit, intellectum'que, id eſt animam rationalem in duas facultates diuidit, conſultatiuam, & ſcientificam, ſeu in opinatiuam & cogitatiuam: cum'que alteram, id

eſt

eſt conſultatiuam in intellectum actiuum diſtribuat,et effectiuum:actiui pru dentiam eſſe,effectiui artem declarat:quas inter ſe in eo multum diſtare docet,quod qui in arte ſponte peccat,melior ſit,quàm qui inuitus:in prudentia econtrario,qui inuitus peccat,quàm qui ſponte,peior multo exiſtimetur. ſciẽtificam partem contemplatiuum ſeu ſpeculatiuũ intellectum appellat. ſed cũ is uel principia tantũ percipiat, uel ea quæ ex principijs exiſtunt tantum,uel utraque: cum principiorum eſt capax,intellectus: cum concluſarum rerum ex principijs,ſcientia:cum utrorũcꝫ,ſapientia nuncupatur. ita ut ſapientiam eſſe nihil aliud q̃ ſcientiam & intellectum ſimul afferat. prudentiam uero eſſe eam quæ cum moralis uirtus ſcopum idoneum propoſuerit,ea quæ ad ſcopũ ipſum tendunt,recta perducit. Cuius partes omnes examinando diligenter quid bona conſultatio,quid ſolertia,quid ſententia et reliqua huiuſmodi ſint, pertractat. Poſthæc autem,ut nihil quod ad rem facere uideretur,inexcuſſum relinqueret: quia nonnulla eſſe inueniebãtur,quæ uel ſupra uirtutem moralem,uel infra eandem eſſe uiderẽtur; in ſeptimo ea perſequutus eſt. nam cum quis ſupra omnes iuſtos iuſtitia, ſupra omnes fortes fortitudine, ſupra omnes temperantes temperantia, & cæteris huiuſmodi excellit: hunc non uirtute abſoluta, ſed heroica & diuina uirtute præditum eſſe affirmat. quemadmodum contrà ſiquis immanis adeo ſit,ut uitijs omnibus omnes ſuperet, non uitio ſed feritate & immanitate inſtructum eſſe ait. Cum uero quis temperanter agit cum pugna tamen, & appetitus reſiſtentia, eum non proprie uirtutem habere,ſed eſſe continentem oſtendit: quippe cum uera uirtus nullam in ſe repugnantiam irrationalium facultatum patiatur. ſicuti eum prauum & uitioſum proprie non dicit,ſed incontinentem,qui cũ ſciat quid agendum ſibi ſit in uniuerſali,in particularibus ipſi ignoratiõe ex affectuum perturbatione oborta intemperanter tamẽ agit. unde beſtias quia uniuerſalium exiſtimationem nullam habent, minime eſſe incontinentes. hic autem quoniam non ex eo quod perſuaſus ſit,uoluptates ſectatur,pœnitentia etiam ducitur: atque iccirco intemperãte qui perſuaſus eſt,longe melior eſt. neque incontinentia cum principium corruptum non habeat,uitium eſſe exiſtimatur. Quia uero continens & incontinens uoluptate maxime & dolore moueri conſueuit,uirtutes´que omnes morales ut in ſecundo oſtendit,circa duos hos affectus uidentur exiſtere: uoluptas´que & dolor duo quaſi conſultores, ut aiebat Plato, uitæ hominis ſunt: atque iccirco ab adoleſcentia ita inſtitutos eſſe oportet homines, ut his gaudeant & doleant quibus gaudere & dolere debent: uoluptas´que præterea ſpectare ad felicitatem actiuam, & humanã uidetur: de uoluptate nonnulla agit,quot eius ſint genera, prauas alias,alias honeſtas,alias neutras eſſe declarans. Vbi uero de uirtutibus moralibus, & ijs quæ ſubſequuntur,id eſt intellectiuis,tum de ijs quæ uel ſupra uel infra morales eſſe uidebãtur,ſatis explicauit: & quia ad felicitatem hominis qui ex anima & corpore conſtabat,primum animæ,deinde corporis,tum fortunæ bona requirebantur,quæ externa appellãtur: atcꝫ inter externa amicitia maximum erat,ita ut aut uirtus quædam eſſe,aut cum uirtute exiſtere ut ipſe in-

quit,uideretur: nonnulliꝙ iuſtitiæ eam diſtributiuæ partem exiſtimarent: de amicitia in octauo & nono exactiſſime pertractat. In octauo quæ ſit amicitia: tres'que eius eſſe ſpecies utilem, iucundam, honeſtam oſtendit: ut in honeſtate inter ſimiles, in utilitate & iucunditate inter diſſimiles exiſtat: honeſta'que amicitia ſola propè amicitia dicatur. atque amicitia perfecta non poſſe fieri, ut quiſpiam amicus multis ſit, quemadmodum neque ut amore multorum ſimul aliquis capiatur, quippe cum id natura ſpectare ad unum ſoleat. Sed cum hæ inter æquales perſonas ſint, de alia agit quæ inter inæquales reperitur: quomodo'que ea ſeruanda ſit docet: tum de ciuili, de domeſtica, de naturali quæ inter conſanguineos eſt: de ſodalitia alijs'que huiuſmodi diligentiſſime omnia indagat. poſtea de querelis quæ contingere in amicitijs ſoleant: plurimas'que in utili amicitia, nullas in honeſta contingere ait.

In nono poſtea reliqua de amicitia perſequitur, quæ uidelicet in dubiū uenire poterant: querelę amicitiarum quo pacto tollendæ ſint: quando diſſoluendæ amicitiæ: quando conſeruandæ. utrum amicitia ſit beneuolentia, utrum concordia. cur qui beneficia contulerunt magis amēt: quia ſcilicet opera ſua amant, & honeſte factum quod in affecto eſt: & quia laborioſius eſt dare quàm accipere. utrum ſui amor ſit laudabilis: eſſe quidē in probo uiro qui uere ſe amat, & non corpus et ſenſum: atque ita ut menſura amoris erga alios etiam ſit, unde quia ſceleſti manifeſte ſe non amant, eos neque aliorum amicos eſſe poſſe: quærere tamen conſuetudines aliorum quoniam conſcientia ſcelerum moleſtātur, ut ſeipſos fugiāt. At felicem amicis indigere tantū probis & honeſtis non utilibus & iucundis: primum, ut operationes eorū uidēs quia ſua inſpicere non ita poteſt, perinde oblectetur ac ſuis: ſecundo, ut iucunde ſemper uiuat aſſidua operatione tum ſua tum amici: tertio, ut amici operatione inſpecta magis excitetur. Poſtea utrum amici plurimi faciēdi ſint, quęrit: docetꝙ in utili amicitia & uoluptuoſa id non poſſe, in honeſta ſatis eſſe ſi uel paucos, id eſt duos aut tres habuerimus. qui enim multorum ſunt amici, eos nemini eſſe amicos niſi ciuiliter poſſe. tū in aduerſa'ne an in proſpera fortuna opus magis amicis ſit, conſiderat: in aduerſaꝙ neceſſariā eſſe, in proſpera honeſtam magis amicorum præſentiam eſſe declarat. Sequebatur de contemplatiua uirtute agere: ſed quia ea ſummam in ſe uoluptatem habet, de uoluptate prius in principio decimi nonnulla conſiderat, ueterumꝙ de ea opiniones perſequitur. uoluptatesꝙ eſſe diuerſas tum pro ratiōe operationū ſtatuit, ut ſenſuum aliæ, aliæ intellectus ſint: & quæ ſunt ſenſuū quoꝙ inter ſe eſſe diuerſas, ita ut altera alterā corrūpat. tum pro ratiōe bonitatis aut improbitatis: quę.n. malā operationem ſequitur, eſt mala, quę bonā, bona: quę itē à mala cupiditate prouenit, praua, quæ à bona, bona cenſenda eſt. tū pro rōne purioris inſtrumenti, aut impurioris: nā quæ ex uiſu fit, eſt purior, ꝙ̄ quæ ex odoratu: quæ ex odoratu, quàm quæ ex guſtu & tactu, quę intemperantium eſt. tum pro ratione ſubiectorū: alia ſiquidē hominis, alia canis uoluptas eſt. cūꝙ in homine diuerſę ſint huiuſmodi uoluptates, ea propria eius eſt quæ & intellectu & affectu bene inſtituti hominis eſt. Poſteaꝙ̄ hæc abſoluit, ad tractationē

ctationē de felicitate ueri hominis et interioris deſcendit,cui pręſidet ſapiētia,
eāq́ꝫ eſſe operationē ex uirtute quæ pręſtantiſſima in homine eſt,quę eſt con-
tēplatiui intellectus,eāq́ꝫ eſſe actiua longe præſtantiorē octo cauſis oſtendit:
quia eius partis hominis eſt,qui proprie eſt homo,et circa ſua obiecta quę ſunt
intelligibilia retrahitur : actiua uero circa exteriora diffunditur . quia eſt aſſi-
dua. quia iucundior multo eſt,magis'que ſynceras et minus interruptas habet
uoluptates. qa ex ſe ſufficit,paucisq́ꝫ admodū extrinſecus indiget. quia eſt tāꝙ
finis,et ex ſeſe diligitur,actiua uero propter contemplatiuā appetitur . quia in
ocio et quiete cōſiſtit,actiua in turbatiōe & negocio: bellū uero ob pacē,et ne-
gociū ob ociū fit. quia eſt ſublimior & diuina: actiua uero humana. quia eſt ex
intellectu qui eſt ſolius hoīs: actiua uero ēt brutorū adiunctas facultates ha-
bet. Poſtremo de actiua nonnulla reſumit,ut eā et ex comparatione longe infe
riorē eſſe oſtendat: et ad ciuilis doctrinę tradendę tranſitū idoneū faciat. cū.n.
qui imbutus prius non eſt bona uitę inſtitutione,aptus ad diſciplinā moralem
intelligendā eſſe non poſſit,ut in ſuperioribus libris & in primo pręſertim ſæ
pius docuit: atq́ꝫ icciro aſſuetudine prius aliqua indigeat,aſſuetudinēq́ꝫ hanc
non niſi leges ualeant afferre,quæ pœnis propoſitis à uitijs deterreāt,pręmijs
ad uirtutē ciues incitent atq́ꝫ inducant: quo pacto idoneus aliquis ad conden-
das leges efficiatur,declaraturū ſe in ſequentibus rerum publicarū libris polli
cetur. Atq́ꝫ hęc totius huius doctrinę ſumma eſt. Quia uero nōnullos eſſe
ſcio,qui non tam doctrinā ꝙ ſuaſionē in huiuſmodi negocio requirendam cen
ſent: monitiones eius quaſdā & incitationes caſtigationesq́ꝫ ſubiūgā: quas,ſi-
cut pium magiſtrū decebat,inter docendū opportune locis ſuis inſeruit.

Primū.n.ut ad ſtudium et induſtriā auditorem incitet,qualis huius diſciplinæ
eſſe idoneus auditor debeat,monet: nihil intereſſe inquiens iuuenis'ne aliquis
ętate ſit an moribus. huiuſmodi.n. hominibus inutilē eſſe hanc cognitionē nō
ſecus atq́ꝫ incontinentibus: quippe cū huius diſciplinæ finis non cognitio,ſed
actio ſit. Ad aliasq́ꝫ artes cōſequēdas non ſolere electionē aut ſtabilitatē requi
ri,ſed ipſam ſolā cognitionē ſufficere : ad uirtutes uero cognitionē parum uel
nihil ualere: reliqua.i. electionē & agendi perſeuerantiā multum ac totum con
ferre. non agendo.n. non modo non effici quēpiā bonum,ſed ne in eo quidem
ſtatu eſſe,ut effici poſſit. Cognoſcere itē iuſta et iniuſta nullā ſapiētiā eſſe exiſti
mare homines quia à legibus ea præſcribuntur: cum tamen quę leges ſtatuūt,
minus iuſta ſint,ꝙ medicamēta ſalubria. difficiliora.n. cognitu iuſta quàm ſalu
bria ſunt. ſalubria uero non ex libris cognoſci,ſed experientia et habitu ab arti
fice qui artē exerceat: ſic iuſta,ab eo qui operetur. atq́ꝫ hæc inquit,quo ſubin-
de uidelicet inculcet,non eſſe negligēdū neq́ꝫ cognitioni tantū acquieſcendū:
quippe cū cognitio in huiuſmodi moralibus ex actione ipſa eueniat. neq́ꝫ legis
periti magis iuſta ſciant,ꝙ qui,licet nunꝙ uiderint leges,iuſtitiæ habitum ſibi
agēdo contraxerūt. non.n. ſatis eſſe ſi uirtutē cognouerimus , id quod ſubinde
repetit,ſed ut eā habeamus eaq́ꝫ utamur,eſſe enitendū. nā ſi uerba ad reddēdos
homines probos ſufficerent,multas ſane & magnas mercedes acciperēt: quip
pe cū qui diſcit hæc tantū,ſimilis ægrotanti ſit qui libenter quidē medicum au

diat et percipiat,ni hil tamē agat.Orationeq́; non in omnibus uim habere,ſed
opus eſſe,ut prǫcultus ſit auditoris animus,non ſecus ac terra quǫ nutritura ſe-
mē ſit.Satiſq́; eē ſi q̃ui ſ omnia adſint,omniaq́; faciamus quǫ debemus,quibus
probi effici uidemur:euadere uirtutis participes poſſimus.Cōtētos.n.eſſe nos
non debere ꝙ apti ad operandū ſimus,ſed operandum omnino eſſe.ſicut.n.in
olympijs certaminibus nō pulcherrimos & robuſtiſſimos,ſed qui decertāt et
uincūt,coronari:ſic in uita nō qui ſunt idonei,ſed qui operantur,felicitatē con
ſequi.felicitatē.n.licet diuinitus detur,eſſe tamen adeo cōem,ut diſciplina & di
ligentia acquiri ab omnibus poſſit.quo alacritatē omnibus exhibeat,ad bonū
conſequendum,niſi ignaui admodū eſſe ac deſides uoluerimus. Poſtea ut
non tā ad operandi diligentiā homines incitet, ſed à uoluptuoſa uita ēt auocet
ac deterreat:ſeruiles prorſus ac pecudes appellat eos qui uoluptariā uitā ſectan
tur,& principes Sardanapalos:quo ſugillatione hac atq; infamia notati eru-
beſcāt,atq; ad temperantem uitā redeant.Reſolutiſq́; membris corporis ſimi
les eſſe incontinētes.Ac uoluptates quidē turpes non eſſe niſi corruptis homi-
nibus dicendas uoluptates:quibus uidelicet uoluptates uidētur.ſicut non eſſe
dulcia neq; amara ea quǫ uidentur ǫgrotis.corporiſq́; uoluptates quia ſǫpe in
ipſas incidunt homines,cuilibetq́; facile occurrunt,nominis huius hǫreditatē
fuiſſe adeptas.atq; iccirco intemperantiā merito eſſe uituperabilem quia no-
bis ineſt non quatenus homines.ſed quatenus animalia ſumus: ut ſerinū ſit ta
libus oblectari . Neq; uenereorum tantūmodo uoluptates hoc modo carpit,
quo ab eis unumquēq; qui hominem ſe agnoſcit,deterreat:ſed leuiores etiam,
quæ tamen cū à ſerijs homines auocāt,tum nimia relaxatione ad libidines red
dunt propēſiores.luſiones.n.uoluptuoſas dānat,in quibus propterea poſitam
eſſe felicitatem homines opinantur,quia tyrānos & in poteſtate cōſtitutos eis
uti uident.Neq; enim,inquit,ſi iſti principes & tyranni,quia ſyncerǫ et libera
lis uoluptatis guſtū non habent,ad corporis uoluptates cōfugiunt,propterea
eas magis expetendas eſſe exiſtimandū eſt.nam et pueri quǫ apud ſe in precio
ſunt,prǫſtantiſſima eſſe opinātur.Quod cū inquit,q̃ uilipendit et grauiter ca
ſtigat horum uitam,quā beatam ipſi arbitrantur . philoſophiā.n.habere in ſe
mirabiles & puritate & ſtabilitate uoluptates:iocū & luſum ut negociari po
ſtea poſſimus,admitti ſolere,non ut diſſoluamur.Sed fortaſſe,inquit,eiuſmo
di aliquis eſt,ut diligentiam non adhibeat:at ut eiuſmodi ſint homines,& in-
temperantes efficiantur,ipſi in cauſa ſunt,dum remiſſe & diſſolute uiuunt , &
in continua uitiorum operatione uerſantur . habitum enim ſponte acquirunt,
à quo poſtea liberari non poſſunt , cum uolunt.nam neque qui ægrotant,ſa-
nos effici cum uolunt poſſe : licet uel intemperanter agendo uel medicis non
obtemperando ſponte in morbum inciderint.nam ſi iucunda & moleſta uio-
lenta eſſe quiſpiam opinatur , omnia ſibi uiolenta eſſe exiſtimabit.ſed ridicu-
lum eſſe in externa potius cauſam referre , quàm in noſmetipſos , quòd huiu-
ſcemodi rebus facile moueamur : & honeſta nobis , turpia iucundis aſcribe-
re . Quocirca quia uitia & uirtutes in noſtra poteſtate ſunt , ut ad mediocri-
tatem reducamur,monet . qua in reſpectandum eſſe inquit ad quæ nos ſimus

procliuiores

procliuiores atque in contrarium, eorum more qui ligna diſtorta dirigunt, nos ipſos abſtrahendum, quo peruenire ad medium uirtutis ualeamus: uoluptatem'que præcipue uitandam, quippe quæ corrumpere iudicium ſoleat, & ſicut Troianorum proceres Helenam, licet pulchra eſſe uideretur, dimiſerunt, ita à nobis uoluptatem ob pulchritudinem ne nos corrumpat, eſſe repudiandam. Quid cum ebrium duplici pœna dignum eſſe ait, eo quòd & ſe priuarit ſponte ratione, & ebrioſa praue agat: Vel qui ſe occiderit, ignominia quadam affici dum indignus ciuium ſepultura iudicatur: non ne hominem à læſione ſibi tam animæ quàm corporis inferenda deterret? Quàm ad tolerantiam confirmat, cum molles carpit qui pallium per terram trahunt ne ſcilicet ſi ipſum tollant, laborent: qui cum ægrotantes imitentur miſeros ſe eſſe non exiſtimant: cum miſeris ſimiles ſint. Quàm ab amore uano abducit, cum amatores deridet: qui ſicut amant, ita ſe eſſe amandos cenſent. nam ſi ſimili modo eſſent amabiles, fortaſſe cenſere ita deberent: Quàm in amicitia ſynceritatem ſeruandam monet, cum amicos qui ſimulant ſe eſſe ueros & non ſunt, magis eſſe accuſandos ait quàm qui monetam adulterant, eo quòd circa rem precioſiorem peccant. Cum uero orationes de ijs quæ in affectibus & actiõibus conſiſtunt, minorẽ quàm opera ipſa habere probabilitatem inquit: cumq́ꝫ diſcrepant ab ijs quæ ſenſu percipiuntur, contemptas ueritatem quoque ipſam perimere: ut uere orationes non ſolum ad cognoſcendum ſed ad uitam quoque ipſam inſtituendam utiliſſimæ ſint: quid aliud facit, quàm conſulit, ut tam ueritatem in oratione, quàm probitatem in moribus ſemper conſeruemus? Morum autem inſtitutioni quanta adhiberi diligẽtia debeat, oſtendit, cum monet ut quãuis leges bene inſtitutæ ſint, debere unumquẽꝗ tamen priuatam & liberorum & amicorum ſuorum curam habere: magis enim uideri ſingula abſolui ſi priuata cura adhibeatur. Vt uero ſtimulos etiã aliquos ad contemplationem hominibus adhibeat, ſui amatorem eſſe eum inquit qui ſe proprie amat, id eſt præcipuam ſui partem: ſicut enim ciuitas maxime id uidetur eſſe, quod in ipſa præſtantiſſimum eſt, ita & homo: quaſi incitans omnes ad honeſta ſectanda, partem'que ſuam intellectualem præcipue excolendam. quod efficacius perſequitur quaſi uotum ſuum manifeſtãs, cum inquit: ſi omnes ad honeſta conſequenda certarent: et publice omnibus, & priuatim ſingulis maxima bona euenirent: ſiquidem uirtus tale quid eſt, ut quo perfectius fuerit exculta, eo maiores utilitates ſemper afferat. neque enim debere nos cum ſimus mortales mortalia cogitare, ſed extolli & immortales quatenus fieri poteſt, reddi: abſurdum'que eſſe ſi nõ ſuam quiſque, ſed alienam uitam expetat: quaſi in erubeſcentiam inducens, ſi intellectualem & rationalem uitam negligamus: quippe cum non homines, ſed alterius naturæ animalia futuri ſimus. Nam cum eum qui ex intellectu operatur, eumq́ꝫ excolit atque optime afficit, Deo eſſe cariſſimum uideri ait: Conſentaneum enim eſſe Deum re illa quæ optima eſt, ipſiq́ꝫ eſt cognata, & intellectu delectari: eosq́ꝫ qui eam maxime amant & honorant remunerari: pie admodum & prouidentiæ Dei & immortalitatis noſtræ ſignificatione ad amplecten-

dam contemplationis puritatẽ inuitat. Sed de his hactenus. Satis.n. eſſe hæc ad perfectionem moralis huius inſtitutiõis declarandam unicuique poſſunt. Cum igitur hæc Ariſtotelis actiua adeo ſyncera ſit, ut à noſtra Chriſtiana nihil planè diſſentire uideatur: niſi quatenus illa paulo perfectius ac ſublimius adhuc hominem prouehit: ita ut non ſolum uitia omnia, ut ipſa hæc facit, eradicet: uerum etiam exiguas omnes radicum fibras unde timeri pullulatio aliqua poſſit, diligenter perſcrutandas euellendaſ'que cenſeat: Cum'que actiua, ut diximus fundamentum contemplatiuę ſit, eiq; correſpondeat: ſimili modo contemplatiuam quoque & rationalem, quam philoſophus hic tradit, non differre à Chriſtianorum ſpeculatione, niſi in eadem hac perfectione credendum eſt, ſi morali huic fabricæ conſentaneam eſſe eam debere exiſtimamus. Nam quæ de æternitate mundi, de anima, nonnullis'que alijs huiuſmodi diſputat, magis ad morem ipſius quo uti in rebus omnibus pertractandis conſueuit, quàm ad impietatem aliquam referenda ſunt. A natura enim non ſolet recedere Ariſtoteles: ut etiam quæ ſupra naturam ſunt, ſicut etiam nonnulli philoſophiæ eius Græci interpretes aſſerunt, eo modo conſideret, quo naturam reſpiciunt, quatenus'que in natura conſtituta ſunt: contrario modo quam Plato conſueuerit, qui naturalia quoque paulum à natura ſubleuando indagat. ut propterea quoque in multis diſſentire inter ſe hi philoſophi uideantur, cum tamen in uia & modo conſiderandarum rerum plerunque magis, quàm in rebus ipſis diſcrepent. Si enim de anima mortales aliquas rationes affert, ut quibuſdam uidetur, eæ ueriſſimæ ac certiſſimæ ſunt exiſtimandæ, ſi de anima ea intelliguntur, quæ materiam reſpicit, corpus'que mortale informat, ac perficit. Si item de æternitate motus nonnulla dicit, quibus mundum eſſe genitum demonſtret, cõtra religionem noſtram ea eſſe minime ſunt exiſtimanda. uerum enim eſſe id conſtat, ſi ad naturalem hunc ordinem quem ipſe ſpectat, conſideremus. non enim ex hac alterationum ſerie ac uiciſſitudine à principio creatum eſſe mundum aſſerimus, ſed ex creatione eius alterationum ſeriem poſtea ſucceſſiſſe. ut ſi docendi uiam qua humana hæc ſenſuiq; expoſita ad clariorem demonſtrationem reſpicit hic Philoſophus, animaduertamus: facile intellecturi ſimus eius rationalem tractationem etiam ſi uerbis aliquando uideatur, ſententia tamen à morali quę ſanctiſſima eſt, nuſquam diſcrepare: ſi modo ſibi eum conſtare exiſtimemus: gradum'que uitę actiuę, ut uerisimile eſt, ita ſuppoſuiſſe, ut ad contemplatiuam ad amuſſim reſpondeat. Moralis enim hęc & actiua non tam agendi & operandi, quàm diſcẽdi etiam principium eſt. ſicut ijdem Gręci auctores monent: qui in diſciplina Ariſtotelica ac philoſophica, qua animus noſter ad bonum agendum & uerum intelligendum inſtruitur, principium à morali inſtitutione ſumi oportere eam ob cauſam affirmant, quia inſtrumenta, cuiuſmodi ſunt dialecticę rationes, ea ſunt natura, ut bene & male uti eis quiſpiã poſſit, niſi animum prius bona morum inſtitutione recte præparatum habuerit. Quia tamen hęc Ariſtoteles dialecticis demonſtratiõibus quatenus rei materia patitur, ſatis exquiſite pertractat: ideo oportere, ut qui diſcipu-

lus

lus eius eſſe uult, ſimplici primum aliqua morum inſtructione imbutus, de-
inde logica eius diſciplina percepta, qua intelligere argumentandi rationes
ualeat, ad hoc opus audiendum ſeſe ante omnia conſerat: ut ſtabili hoc ſunda
mento iacto ſuperextruere cætera quæ ad contemplationem ſpectant, firmi-
ter poſſit. Qui enim hoc uel non ſubijcit, uel ineptum ac labans ſubijcit, cum
non habeat, ubi inſiſtat, euaneſcit in cogitatiõibus, ut inquit. D. Paulus, con-
templationis'que totam ædificationem ruinoſam efficit. Quapropter cum
plerique hodie hac uia minime ingrediantur, neque ſundamentis his iactis
ædificent, quippe cum opus hoc quod exordium & uiuendi & diſcendi eſſe
iam oſtendimus neque in gymnaſiis publicis locum ullum præcipuum ha-
beat, neque priuatim à quoquam niſi diſputandi tantum aliquando cauſa nõ
agendi conſideretur: mirandum nihil eſſe exiſtimo, ſi nonnulli inueniantur,
qui cum peripateticos ſe eſſe iactent, uel philoſophum hunc ipſum, uel noſtra
condemnent. nam cum in euoluendis eius libris non id ſtudeant, ut conſenta
nea ratio actioni euadat, conſtansq́; utraque doctrina ſeruetur: in multa ab-
ſurda neceſſario incidunt: ut & impia nonnulla eius dogmata cogantur fate
ri: & philoſophiam etiam ipſam adeo à religione noſtra diſcrepare aſſerant;
ut qui ea fuerit imbutus, ſi eam ſequi uelit, eſſe bonus Chriſtianus non poſſit.
quaſi fieri ullo modo queat, ut nos uel rerum uerarum cognitio à ueritate, uel
creaturarum ſcientia à creatore alienet. Cum præterea neque Ariſtotelicæ
uirtutis & felicitatis uerum ſenſum perceperint, ſi quem uiderint aut audiue-
rint ex noſtris pium ac ſanctum uirum, qui uel uoluptatibus adeo ſe abdica-
rit, ut delectare ſenſus omni ex parte refugiat: uel poſthabitis omnibus &
corporis & fortunę bonis in ſolitudinem aliquam ſeceſſerit, ibiq́; à commer
cio hominum ſeparatam uitam traduxerit ſola uirtute contentus: uel hono-
rem ab hominibus & gloriam contempſerit: uel iocoſam loquutionem pror
ſus è conſuetudine ſua reiecerit: uel mori potius aliquãdo propoſuerit, quàm
quippiam de perfectione ſua relaxare uoluerit: non quaſi perfectiorem ad-
mirantur, ſed modo ruſticum, modo ſtupidum, modo ineptum, modo humi
lem & abiectum, modo agreſtem eſſe dicunt. Hominem enim ſociabile eſſe
animal iactant: ut conſortio hominum ſe priuare non ſolum ab utilitate pu-
blica, uerum etiam ob omni prorſus humanitate alienũ ſit. Felicitatemq́; bo-
na etiam reliqua non ea tantum quæ animę ſunt, requirere, neque uirtute ſo-
la eſſe contentam: ut priuet ſe felicitate, qui uel corpus negligit, uel fortunas:
ſimilisq́; eſſe artifici cenſeatur, qui ut melius operetur, inſtrumenta abijciat.
Virtutẽ item in mediocritate conſiſtere aſſerunt: unde non eum eſſe uirtute
prędítum qui uoluptates corporis, uel honorem, uel iocum è uita ſibi penitus
circumciderit, ſed qui hęc omnia moderari ſciat. Vitã uero ita facile neglige-
re cum felicitas uitam etiam perfectam & longam requirat, eſſe eius qui feli-
citatem etiam ipſam contemnat. Atque hæc dum dicunt, felices ſe eſſe opinã-
tur, dum & ſemper quod perfectius ſe eſſe uident, damnant: & huiuſmodi
rationibus & ſibi & pleriſque alijs nunquam perfectiorem & puriorem ui-
tam eſſe inquirendam., ſed genio & curandæ cuti iucunde ſemper indulgen-

dum eſſe perſuadent. Cum tamen ſi ſtudio cognoſcendę ueritatis, & non af-
fectibus ſuis patrocinandi hęc dicerent, Ariſtotelem ipſum habeant, qui fe-
licitatem hanc quam dicunt, non eſſe ueram hominis maniſeſte declarat, ſed
humanam & ciuilem, quæ homini tantum exteriori conueniat, non interio-
rem & uerum hominem perficiat: ad quam noſtri illi feſtinandum cenſent.
ſicut enim prior hæc humana felicitas & actiua plurimis: ita illa pauciſſimis
indiget: ſola'que uirtute eſt contenta, niſi quatenus corporis neceſſitas poſtu
lat. Quę enim Alexander in libello de felicitate cõtra Stoicos diſputat, eam
ſola uirtute non eſſe contentam aſſerens: de felicitate tantum hac humana &
imperfecta dicuntur: ut Euſtratius quoque in decimo oſtendit: in illa autem
quę ueri hominis eſt, nullam uim habẽt. Nam ut ipſe Ariſtoteles in decimo
inquit, contemplanti nulla huiuſmodi rerum ad operationem quidem indi-
gentia eſt, quin ſerè contemplationi eſſe impedimento conſueuerunt. quate-
nus tamen homo eſt, cum pluribusq́; uitam degit, ex uirtute agere proponit.
talibus igitur ad humane ſe gerendum indigebit. Vbi etiã illud animaduer-
tendum, aſſerere Ariſtotelem hominem uerum et contemplatiuum non eſſe
ſociabilem, neque cum pluribus uitam traducere: ut uana etiam iſtorum hac
ex parte iactatio euadat. Nam cum nonnulla ob neceſſitatem indita in natu-
ra hominis ſint, ſi ſublata ea neceſſitas fuerit, ſummæ uirtutis eſſe cenſendum
eſt, ſi omne ſtudium, omnis'que labor poſtea adhibeatur, ut ea quoque peni-
tus auferantur. ubi enim incidit in potentiam homo, extrinſecusq́; exceſſit,
auxilio aliorum ſtatim indiguit: utq́; & ipſe aleretur aſſidue, & genus ſuum
in poſterum propagaret, opus habuit uoluptate quæ ſubinde ipſum inſtiga
ret. Vnde cum ſe recolligit, & ab exteriore hac diffuſione retrahit, nullius au
xilio, nullaq́; propagatione indigere incipit, nullaq́; item alitione, niſi qua-
tenus ad ſuſtentandum corpus ſufficiat: ad quam adeo paucis contentus eſt,
ut ea quia uitæ exteriori neceſſaria tantum ſunt, uana etiam eſſe exiſtimet. ua
nitati enim, id eſt huiuſmodi neceſſarijs inquit. D. Paulus ſubiectam eẽ crea
turam propter eum qui eam ſubiecit in ſpe: quaſi ſi uel hàc corporis uita ad
uirtutum exercitationem opus non eſſet, uel aliquando non ſperaremus fo-
re, ut hac etiam ſublata ſola contemplatiua in nobis perpetuo cõfirmaretur:
nulla prorſus corporis cura habenda nobis eſſet. ut non immerito quatenus
fieri poteſt, qui perfectionem hanc affectant, ab his ſe abſtrahant: laudatiq́;
ſummopere nonnulli fuerint, quod a deo ab his mundanis ſeſe ſubduxerint,
ut per multos annos hominem ullum, cuius conſortium eſſe alijs iucundiſſi-
mum ſolet, non uiderint: quippe cum qui ob uirtutem eò prouecti ſunt, ut hu
mana ſocietate non indigeant, Deo uniti iam eſſe intelligantur. Adde quòd
ſi contemplatiuam felicitatem quoque omittere in præſentia uelimus, iſtis ni
hilominus reſpondere ex Ariſtotelis ſententia poſſemus: ſi ea quę in noſtris
damnant, tum ad Heroicam uirtutem referremus, quæ ut in ſeptimo docet,
omnia excellentius ac ſublimius quàm moralis exequitur: tum ad moralem
ipſam: nam cũ ſemper donec uiuimus uti prudentia opus ſit, ut propterea pru
dentiæ non poſſit eſſe obliuio, ut ipſe in ſexto inquit, quippe cum eius ſubie-

cta

ctà ſemper nobis ſint obuia,neque ullus locus,ullum tempus,ulla actio,ullus
affectus reperiatur,in quibus non requiratur prudentia, quæ uirtutum mo
ralium recta ratio eſt : extra uero tempus, aut locum,aut actionem,aut affe
ctum eſſe nemo poſſit,dum uiuit: fit,ut morali,id eſt actiua uirtute ſemper ali
quatenus uti unuſquiſque etiam contemplatiuus debeat. Quapropter quia
felicitas in uirtutis operatione conſiſtit,operatio uero alicuius in qualibet oc
caſione ſemper exiſtit : ex uirtute aliqua ſemper operari unuſquiſque poteſt
dum uiuit.neque abijcere operandi inſtrumenta cenſendus eſt,qui ea abijcit
quæ ad operandum ſibi ſunt impedimento.quippe cum & diuitiæ & ſanitas
& reliqua externa ancipitis naturę ſint,ut ſicut prodeſſe ita obeſſe aliquibus
ad uirtutem exequendam ualeant:ut ea reijcere à ſe quiſque debeat,quæ ſibi
eſſe impedimento ſentit. quemadmodum neque faber, ſi malleum reijceret,
qui cuſionem ſemper ei ſoleret deprauare, uituperatione eſſet dignus,neque
priuare ſe inſtrumentis magis quàm aptare diceretur. Præterea in primo fe
licitatem hanc eſſe eiuſmodi inquit,ut à quocunque poſſit comparari. quaſi
ſi adſit uirtus,cum Dei præclariſſimum donum ſit felicitas,cætera facile ſub
ſequantur: ſi non adſit,nulla eiuſmodi externa proſperitas cōtingere queat,
quæ felicem hominem, uel potius non infelicem efficiat. Quærite primum
regnum Dei & cætera adijcientur uobis,inquit ueritas. Sed ſunt qui ſe ridicu
lo quodam modo decipiunt: nam cum felicitatē in operatione ex uirtute con
ſiſtere iactent, operationem uero hanc corporis bonis & externis indigere
tanquam inſtrumentis: prius inſtrumentis conquirendis ſibi uacandum cen
ſent. quaſi ubi uoluerint,uirtutem poſtea comparare ſibi facile poſſint. atque
ita dum poſthabita uirtute uel corpori curando uacant, intemperantia & au
dacia: dum pecunijs colligendis ſtudent, auaritia & iniuſtitia eos præoccu
pat. ut ſiquis eſſet qui dum inſtrumenta ad extruendam domum hinc inde
cōquireret,lateres et ligna,cęteraq́ꝫ quibus domus extruitur,nulla cura habi
ta diſſipanda ac perdēda curaret: ſimilis his omnino eſſe uideretur. Tēperā
tia uero dum uiuimus in continua acquiſitione conſiſtit: ut retrahere nos ad
cōtrariū ſæpenumero neceſſe ſit,dū in uia ſumus: in uia aūt tantiſper ſumus,
quandiu uixerimus: fugereq́ꝫ uel mediocrem uoluptatem non quia mala ſit,
ſed quia fallax,latenterq́ꝫ ſeſe inſinuet. adde quòd ut ipſe in tertio inquit, me
rito eſſe uituperabilis propterea debet, quia nobis ineſt, nō quatenus hoīes,
ſed quatenus ſumus animalia: ut talibus oblectari et acquieſcere ferinum ſit.
Cū.n. in appetitu cibi & potus,& amoris moderando tēperātia cōſiſtat,&
amor exuperationi ſimile ſit,ut niſi unum amare uehementer non ualeamus:
Deū uero amare ſupra omnia debeamus: fit,ut coniugio etiā ſeſe homo abdi
care debeat,ſi amoris affectu erga Deū uti præcipue uult. ſed inſurgēt hoc lo
co uideo aliqui ex ijs qui homines ſe eſſe uolūt,neq́ꝫ diuinas increpationes il
las timent: ſicut hoīes moriemini: &,uade retro ſathana quia ſapis quæ ſunt
hominū,nō quę ſunt Dei: inſurgent inquam,& dicent,amicitiā erga naturā
diſſimilē,& in nimia excellentia nullā eſſe poſſe,atque iccirco erga Deum cū
homine non poſſe eſſe amicitiam,ut ipſe inquit in octauo. qui tamen ſi intel

ligerent,de quo amicitiæ genere loquatur,nihil haberent,opinor,quod dicerēt.de ea enim amicitia agit,in qua homo adhuc homo & humilis permanet, non attollitur & Deus efficitur.nam cum altera illa perfectiore uita & contemplatiua ita transformemur,ut ſimiles Deo euadamus:Deusq́ nos ut cognatos effectos amet,ut in decimo ait:non uideo cur nō amare Deum etiam uehementiſſimo amore debeamus.ubi enim maior tranſmutatio, maior adhæſio:ubi maior adhæſio,maior quoque amor ſit, neceſſe eſt. maior autem tranſmutatio ſpeciei & naturæ eſt,qua in Deum immutamur,Deoq́ ſimiles efficimur:licet per participationem id fiat: quàm indiuidui,qua cum hominibus unimur.Cūq́ preterea cibi et potus uoluptas medicinę cauſa nobis data ſit,ne famis & ſitis morbo interimamur,adeoq́ doloſe ſurrepat,ut ſub ſpecie neceſſitatis in laſciuiam deſpumet:& peccata cū ſint lapſus,in præcipitiū imprudentes ſępenumero inducāt:ut ſiquis irretitus aliquo uel leuiſſimo eſt, periculum ſit,ne mole eius in grauiſſimū detrahatur:perinde ac ſiquis è ſumma rupe ueſtigijs delabatur,niſi ſtatim ſeſe contineat,id quod in uitijs & peccatis pœnitentia præſtat:in profundiſſimam uallem præceps feratur,neceſſe eſt:danda opera eſt,ut omnibus expurgemur,& quę ex ſe etiam cōceduntur,aliquando caueamus:uoluptatesq́ alioqui non malas,ne malæ nobis in occaſione efficiantur,ſeueriſſime euitemus:præſertim cum ipſe & in ſecundo uoluptatem etiam ſi ſit pulchra & decora,eſſe dimittendam non ſecus atque Helenam,ne mali alicuius nobis occaſionem præbeat:& in ſeptimo fraudes nectere eā,& inſidijs cōtra nos uti:nō ſecus ac Venus ceſto ſuo,quo uel prudētes decipit ipſos.ut qui uel leuiſſimas uoluptates hac de cauſa fugit,nō ſtupidus,ſed temperantiſſimus eſſe cenſeatur.Quin illi qui ciborum condimenta uaria & ſuauitates inquirunt,ut diuturniore & ampliore eſus & potus medicina ſibi opus ſit,non ſecus præter naturam facere ſunt exiſtimandi, quàm ſiquis daret operam,ut in eo ſtatu ſemper ſe conſeruaret,ut ueratrum,aut aliquod aliud huiuſmodi medicamentum ſumere cogeretur.medicina enim moderate & quando opus eſt,ſumpta prodeſt: immoderate & non ſuo tempore,deprauat ac perdit.Qui uero honorem contemnit & gloriam : ſi hac eadem cautione facit,ut ſibi ad ſuperbiam occaſionem præcidat:prudēs potius eſt exiſtimandus, quàm uituperandus : ſi propterea facit,quia res humanas parui æſtimat:magnanimus potius quàm uilis,prædicandus eſt . magnanimus ſiquidem,ut in quarto inquit,cum ornamento omnium uirtutum præditus ſit,honore qui à Deo exhibetur,eſt contentus , uiliaq́ omnia & abiecta hæc humana eſſe opinatur.De ioco ſanè plura minime dicenda mihi eſſe arbitror,cum ſuperuacaneum quoddam eſſe uideatur . quippe cū ipſe quoq́ Ariſtoteles in decimo eum admodum uili loco habeat,et non niſi ut remediū admittendum : & quia , ut in ſeptimo inquit,ſemper laborat animal ſiue audiat,ſiue uideat,relaxationis tantum cauſa adhibendum cenſeat:ita ut ſi relaxationem quiſpiam ullam non requirat,eum penitus tollere longe melius ſit. Conſortio uero hominum ſe priuare,tantum abeſt ut alienum uel ab humanitate uel ab utilitate ſit,ſicut iſti dictitant,ut qui id facit,et multo magis ami

cus

cus omnibus ſit:& prodeſſe etiam multo magis poſſit.nã ſi amor probi uiri
erga ſe ipſum regula eſt erga alium amicitiæ,ut in nono maniſeſtiſſime decla
rat:qui ſeſe uere amat,etiam in ſolitudine proborum omniũ eſt amicus,eisq;
non ſecus ac ſibi bona uult atque optat.ſi enim eſſet ciuis unius ciuitatis,pau-
ciores amaret:et quod ex eo conſequitur,beneſacere paucioribus poſſet,cum
etiam ipſe Ariſtoteles dicat, eum qui bonus ciuis ſit : bonum uirum interdũ
eſſe non poſſe : quippe cum multæ ciuitates contraria inter ſe habeant inſti-
tuta,ut neceſſe quaſi omnino ſit,ſiquis pluribus & omnibus eſſe debeat ami-
cus ſit ſolitarius,id eſt ſit communis ciuitatis , id eſt Chriſtianæ ciuis . quippe
cum niſi eis quos amat quiſpiam,beneſaciat:beneſaciat autem non niſi cũ oc-
caſio contingat:at qui plures amat,plures proculdubio cum occaſio ſe offert,
beneficio afficiat.nam conſuetudinem habere poſſe probum uirum unius ui-
delicet aut alterius,in nono declarat:cum et pauci admodum reperiantur bo
ni uiri,& ipſe eis non indigeat,niſi ut oblectetur,operariq; iucundius uiden-
do poſſit:quaſi id imbecillitati etiam potius naturæ quàm perſectioni aſcri-
bat.Nam cùm ſelicitatem uitam perſectam requirere aiunt,ut negligenda ita
temere uita non ſit: Ariſtotelem ipſum audiant , qui moralem ſelicem in no-
no aſſerit breui tempore lætari uehementer magis electurum eſſe,quàm lon
go leuiter:& uiuere honeſte uno anno ,quàm multis quomodolibet . ut uita
perſecta non tam longa,quàm abſoluta & integra intelligendum eſſe decla
ret. Atq; hæc in pręſentia mihi dicenda exiſtimaui,non ꝙ moralẽ no-
ſtrorum uitam & actiuam eſſe hac peripatetica exquiſitiorẽ,perſectio-
remq; non putem:ſed ut Ariſtotelicam hanc & actiuam ſelicita-
tem longe ſanctiorem ac puriorem,quàm prima fronte prę
ſe ferre philoſophia uideatur,ſi perpendere diligẽtius
rem uoluerit,inuenire unumquenque poſſe de-
monſtrẽ:hocq; Ariſtotelis opus eſſe eiuſ-
modi,ut ſi non exacte perficere,præ-
parare tamen , & deducere ad
perſectionem hominem
mirifice ualeat.

PETRVS LANDO DEI GRATIA DVX VENETIARVM ETC.

Vniuerſis, & ſingulis officialibus, & magiſtratibus quibuſcunq; huius urbis noſtræ Venetiarum tam præſentibus, quam futuris, necnon Rectoribus quarumcunque terrarum, & locorum noſtrorum, Iuſdicentibus, & repræſentantibus noſtris, & ſucceſſoribus ſignificamus, come uolendo li heredi del. Q. Luc'antonio Gionta far ſtampar il commento di Euſtratio ſopra l'ethica di Ariſtotele tradotto della lingua greca in latina per D. Giouan Bernardo Feliciano, opera molto utile, & deſiderata dalli huomini ſtudioſi, per ilche hanno fatto molta ſpeſa: con il ſenato noſtro ſotto. xix. del meſe preſente li hauemo conceſſo, accioche delle ſpeſe per loro fatte conſequiſcano qualche frutto, come è conueniente, che per anni. x. proſſimi alcuno altro che loro ſenza permiſſione ſua non poſſa ſtampar, ne far ſtampar, coſi in queſta citta di Venetia, come in cadauna terra, & luogo noſtro, ne altroue ſtampati, in quelli uendere il detto commento di Euſtratio, ſotto pena alli contrafacenti di perder l'opere, & di pagar ducati. x. per uolúme, la mita delliquali ſia di quel magiſtrato, ouer Rettor noſtro che fara l'eſſecutione, & l'altra mita dello accuſator, poſſendo cadaun magiſtrato, & Rettor noſtro à chi prima ſara fatta la conſcientia, far l'eſſecutione contra li contrafacenti, alliquali non poſſa eſſer fatta gratia, don, ne remiſſion alcuna: & il medemo con il detto ſenato li hauemo conceſſo per il libro uulgar dell'innamoramento d'Orlando compoſto nouamente dal Bernia. Pero con l'auttorita del ditto conſeglio commandemo à tutti, & cadauno di uoi, che oſſeruar, & far oſſeruar debbiate da cadauno la conceſſion predittà inuiolabilmente.

Data in noſtro Ducali Palatio Die. XXVIII. Iulij. Ind. XIIII. M.D.XLI.

INDEX LIBRORVM MORALIVM ARISTOTELIS.

PRIMI LIBRI CAPITA.

De uniuerſali boni appetitu, ac finium diuerſitate.	Cap.	1	pa.	4
Quòd unus agibilium finis, qui ciuilis ſit facultatis.	Cap.	2	pa.	8
De modo procedendi, & auditore morali.	Cap.	3	pa.	12
De ſummo bono, & recta auditoris educatione.	Cap.	4	pa.	19
Qꝫ felicitas nō ſit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitię.	Cap.	5	pa.	23
Quòd non ſit idea.	Cap.	6	pa.	27
De felicitatis ſubiecto, ſubſtātia, & præceptis in unaquaq; ſcientia obſeruandis.	Cap.	7	pa.	40
De dictorum antiquorum cum uera felicitate conſenſu, ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario.	Cap.	8	pa.	54
De modo aſſequendæ felicitatis.	Cap.	9	pa.	60
Quis in hac uita dicendus ſit felix, & quid felix.	Cap.	10	pa.	64
Quòd poſterorum fortunę ad defunctos pertineant.	Cap.	11	pa.	71
Qꝫ felicitas bonū ſit honorabile potius, q̄ laudabile.	Cap.	12	pa.	72
De duplici animæ parte, ac uirtutis diuiſione.	Cap.	13	pa.	75

SECVNDI LIBRI CAPITA

De productione uirtutis intellectiuæ & moralis.	Cap.	1	pa.	84
Qꝫ uirtus ab exceſſu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.	Cap.	2	pa.	87
Virtutem moralem eſſe circa uoluptatē ac dolores.	Cap.	3	pa.	89
Quæ inter iuſta agere, & iuſte agere differentia ſit.	Cap.	4	pa.	94
De affectu, facultate, habitu & habitū eſſe genus uirtutis.	Cap.	5	pa.	95
De duplici mediocritate & uirtutis ſubſtantia.	Cap.	6	pa.	96
Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio.	Cap.	7	pa.	101
De uirtutum ac uitiorum mutua oppoſitione.	Cap.	8	pa.	109
De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt.	Cap.	9	pa.	110

TERTII LIBRI CAPITA

De ſpontaneo & inuito.	Cap.	1	pa.	113
De electione.	Cap.	2	pa.	122
De conſultatione.	Cap.	3	pa.	126
De uoluntate & eo quod eſt uoluntate appetibile.	Cap.	4	pa.	131
De ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate.	Cap.	5	pa.	132

De fortitudine ac forti.	Cap. 6	pa. 139
De terribiliũ diuerſitate & fortitudinis extremis.	Cap. 7	pa. 142
De quinque modis fortitudinis non ueræ.	Cap. 8	pa. 145
De proprietatibus fortitudinis.	Cap. 9	pa. 151
De temperantia.	Cap. 10	pa. 152
Diuerſas cupiditatum ſpecies eſſe.	Cap. 11	pa. 156
De temperantiæ extremis.	Cap. 12	pa. 158

QVARTI LIBRI CAPITA.

De liberalitate,& eius extremis.	Cap. 1	pa. 161
De magnificentia,& eius extremis.	Cap. 2	pa. 171
De magnanimitate,& eius extremis.	Cap. 3	pa. 177
De moderato honoris ſtudio,& eius extremis.	Cap. 4	pa. 187
De manſuetudine,eiusꝙ extremis.	Cap. 5	pa. 189
De comitate,et eius extremis.	Cap. 6	pa. 193
De ueracitate,& eius extremis.	Cap. 7	pa. 194
De facetudine,& eius extremis.	Cap. 8	pa. 197
De uerecundia.	Cap. 9	pa. 199

QVINTI LIBRI CAPITA.

De iuſtitia & iniuſtitia:& modis iniuſti.	Cap. 1	pa. 202
Quid iuſtitia particularis,& quotuplex.	Cap. 2	pa. 208
De iure diſtributiuo.	Cap. 3	pa. 216
De iure commutatiuo,& emendatiuo.	Cap. 4	pa. 221
De retaliatione,numo,& indigentia.	Cap. 5	pa. 227
De iniuria & iure,ciuili,herili,& familiari.	Cap. 6	pa. 236
De iure naturali & legitimo.	Cap. 7	pa. 239
De triplici nocumento quod alijs irrogatur.	Cap. 8	pa. 242
De eo quod eſt pati iniuriam.	Cap. 9	pa. 246
De æquitate,æquo & bono.	Cap. 10	pa. 254
De eo quod eſt facere iniuriam.	Cap. 11	pa. 257

SEXTI LIBRI CAPITA.

De recta ratiõe,duplici uirtute,& partibus animæ.	Cap. 1	pa. 264
De principijs agendi.	Cap. 2	pa. 275
Habituum intellectualiũ enumeratio: quod ſcientiæ obiectum,& quæ proprietates.	Cap. 3	pa. 282
De arte.	Cap. 4	pa. 288
De prudentia.	Cap. 5	pa. 291
De intellectu.	Cap. 6	pa. 298

De ſapientia.	Cap. 7	pa. 300
De partibus prudentiæ.	Cap. 8	pa. 311
De bona conſultatione.	Cap. 9	pa. 320
De perſpicacia.	Cap. 10	pa. 328
De ſententia.	Cap. 11	pa. 331
De utilitate ſapientiæ & prudentię.	Cap. 12	pa. 339
De naturali uirtute, & de uirtutũ & prudentiæ connexione.	Cap. 13	pa. 346

SEPTIMI LIBRI CAPITA.

De heroica uirtute, continentia, & earum oppoſitis.	Cap. 1	pa. 354
De continente & incontinente.	Cap. 2	pa. 357
Quonam pacto incontinentes agant.	Cap. 3	pa. 361
Circa quæ continens & incontinens uerſetur.	Cap. 4	pa. 367
Circa iucunda præter naturam non eſſe incontinentiam: eiusq́ duas eſſe ſpecies.	Cap. 5	pa. 371
De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs, & uitio humano.	Cap. 6	pa. 374
De continente, incontinente, tolerante, & molli.	Cap. 7	pa. 378
Quæ incontinentis & intemperantis differentia ſit.	Cap. 8	pa. 382
De continẽtis & pertinacis cõuenientia et differẽtia.	Cap. 9	pa. 384
Prudentiã et incontinentiã ſimul in eodem non eſſe.	Cap. 10	pa. 387
De uoluptate.	Cap. 11	pa. 389
Improbatio rationum de uoluptate.	Cap. 12	pa. 390
De uoluptatum ſpeciebus.	Cap. 13	pa. 395
De corporis uoluptatibus.	Cap. 14	pa. 398

OCTAVI LIBRI CAPITA.

De amicitia.	Cap. 1	pa. 403
De amabili.	Cap. 2	pa. 406
De ſpeciebus amicitiæ.	Cap. 3	pa. 408
Honeſtam amicitiam proprie dici amicitiam, alias uero ex accidenti.	Cap. 4	pa. 412
Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.	Cap. 5	pa. 413
In qua amicitia plures poſſint eſſe amici.	Cap. 6	pa. 416
De amicitia in ſupereminentia.	Cap. 7	pa. 418
Amicitiam magis conſiſtere in eo ut amet quiſpiam, q̃ ut ametur.	Cap. 8	pa. 421
De ciuili amicitia.	Cap. 9	pa. 422
De ſpeciebus ciuilitatis.	Cap. 10	pa. 423
De amicitia regia, paterna, familiari, & fraterna.	Cap. 11	pa. 425

De amicitia ſodalitia & filiali. Cap. 12 pa. 426
De dupl ici iure, & de compenſanda amicita. Cap. 13 pa. 428
De querelis in amicitia per ſupereminentiã, & de abdicatione. Cap. 14 pa. 430

NONI LIBRI CAPITA.

Quæ conſeruent amicitiam. Cap. 1 pa. 433
Singulis pro dignitate beneficia eſſe rependenda. Cap. 2 pa. 438
Quando ſeruanda amicitia. Cap. 3 pa. 442
Quæ opera amicitiæ, & quod non ſint prauorum. Cap. 4 pa. 445
De beneuolentia. Cap. 5 pa. 450
De concordia. Cap. 6 pa. 453
De beneficentia. Cap. 7 pa. 455
De amore ſui. Cap. 8 pa. 460
De amicis felicis, & quibus indigeat. Cap. 9 pa. 466
De numero amicorũ, multi'ne an pauci habendi ſint. Cap. 10 pa. 474
Vtra in fortuna habendi ſint amici. Cap. 11 pa. 477
De præcipuo munere amicorum, & bonorum malorumq; amicitia. Cap. 12 pa. 480

DECIMI LIBRI CAPITA.

De uoluptate. Cap. 1 pa. 482
Opinio Eudoxi de uoluptate. Cap. 2 pa. 485
Dicentium uoluptatem non eſſe bonum confutatio, etſi non omnis expetibilis ſit. Cap. 3 pa. 490
Quidnam ſit uoluptas, & quo modo operationem perficiat. Cap. 4 pa. 498
Voluptates inter ſe ſpecie differre. Cap. 5 pa. 507
De felicitate. Cap. 6 pa. 513
De felicitate contemplatiua. Cap. 7 pa. 518
De felicitate actiua, et præcipuo munere operationis. Cap. 8 pa. 527
Peroratio operis. Cap. 9 pa. 536

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER PRIMVS,

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

PHiloſophia in duas diuiditur partes, in contemplationem, & actionem: in quibus vtriſq; Ariſtoteles verſatus de vtriſq; volumina edidit: quæ & arte & ſcientia, prout vnicuiq; ſubiectę materiæ conuenit, legentium inſtituere animos poſſunt. contemplatio vero per ſubdiuiſionem in tria diſtributa phyſiologiam, theologiam, & mathematicam, hoc eſt naturalem, diuinam, & diſciplinarem, partes ſibi ſubſtituit. de quarum nulla præſens noſtra hæc diſſertatio erit. nã de vno tantum agemus ex ijs, quæ ſub actionem referuntur. cum. n. actio etiã ipſa tria membra habeat, politicam, ethicam, & œconomicam, id eſt ciuilem, moralem, & familiarem: de morali pertractare conſtituimus: propoſuimusq; nobis libros Ariſtotelis ad Nicomachum ſcriptos: in quibus explanandis nonnulla de ea dicere volumus: præſertim cum maximæ exiſtimationis quidam ad hoc nos incitarit: mandaritq;, vt in primũ Nicomachiorum moralium Ariſtotelis explanationem aliquã conſcriberemus: cui ſanè ob multa in nos beneficia negare quippiam nõ poſſumus. quippe cũ tam benigne erga nos affecti hominis poſtulationes irritas facere: & ſiquid iubeat, quod præſtari poſſit iuſſa detrectare: & ingrati & à philoſophia prorſus alieni eſſe videatur. nã ſi benemeritis de nobis aliquid recuſauerimus: quãdo aut gratis aliquibus vtilitatem afferemus, aut ignotis proderimus? cum diuinum mandatũ à nobis exigat, vt ad eos etiã qui nos læſerint, ſubleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt hoc modo benigne facta ad auctoris imitationem per ſe efficiantur: id quod vere etiam philoſophiæ maxime proprium eſt. Primum igitur dicendũ eſt, quid inter ſe differant tria actionis genera: deinde, quid vnumquodq; ex ipſis ſit: tertio, quæ ex vnoquoque ad homines vtilitas perueniat: vt & ipſorum cognitionẽ percipiamus, & ad ea exercenda promptiores ſiamus. Moralis itaq;, familiaris, & ciuilis differẽtia eſt, primo quantum ad ſubiectas materias ſpectat: moralis quidem, vnum hominem meliorem reddere: vt moralis artis præcepta ſequutus, probus efficiatur: ac prudenter viuendo propriam rationem in dominio iracundiæ ac cupiditatis contineat: quæ moderamine infecto earum incitationes cohibeat, nec permittat temere ferri. quo fiat vt in tali habitu demum aliquis conſtituatur,

vt quicquid fecerit, ſiquis petat, rationem reddere paratus ſit, qua ſibi id faciendũ merito fuiſſe confirmet: ſi nullus rationem requiſiuerit, ſecum ipſe ſingula ſua facta iudicando ac diligẽter examinãdo caſtiget: ne in aliquo à recto officio abeat, quin omnia bene exequatur: vt ſingulis quæ agit id Phocyllidis ſubiiciat,

Quid bene factum à me eſt? quid non factum? aut quid omiſſum? »

Siq́; iudicio recte inuenerit, ſe in actionibus bonum amplecti, eius exequutione lętetur: ecõtrario doleat, ſi aliqñ excidiſſe ab eo ſe cognouerit. id quod tum ex ſubiectarũ rerum inſtabilitate, tũ ex appetitionũ turbulentia ac violentia, tum ex rationis fortaſſe imbecillitate, quæ oppugnationibus cedit, ac ſuccũbit, taliq́; aliqua de cauſa euenire cõſueuit: quippe cum actio omnis in iis verſetur, quæ fieri alio modo poſſunt: neq; fines certos habeat, qui ex politis principiis neceſſario conſequãtur. Hæc de morali. Oeconomicæ vero hoc eſt familiari familia, quiq́; in ea ſunt familiares, ſubiiciũtur: eaq́; omnia quæ ad eorũ conſtitutionem, cohabitationemq́; faciunt. vt pro rata quiſque portione ea conſequatur quę debet: nullusq́; pro ratione vel morum, vel ſtatus, vel habitus, vel functionis, vel naturalis aptitudinis, vel beneuolentiæ erga dominum atque habitudinis, parte ſua fraudetur. multa enim etiam in hac inter cohabitantes differentia eſt: quippe cum in materia conſiſtat, in qua diuerſitas dominatur. non enim tam ſui quàm aliorum omnium qui ſibi ſubditi ſunt, curam habere familiæ præſes debet. quocirca prouentus etiam expedire ad eum pertinet: vt nulla re neceſſaria indigentes familiares cohabitationem valeant conſeruare. Ciuili autem ſubiecta res ciuitas eſt: quiq́; in ea cohabitant ciues. ex multis enim familiis ciuitas conſtat: atque iccirco quemadmodum oporter familiæ præfectum primũ ſeipſum moribus probum reddere, deinde curare, vt reliqui familiares tam animo quàm corpore bene afficiantur: ita ad ciuilem hominem qui ciuitati præſit, videtur pertinere, vt ſecundum leges ac rationem viuens in propriis adminiſtrationibus bene ac iuſte ſe gerat: atque in primis talem ſe præſtet, qui variis inſtructus atq; ornatus virtutibus poſſit ciues etiam ſuæ probitatis participes reddere: non tam ſui, quàm ciuium & ciuitatis, vel ciuitatum, ſi pluribus præfuerit, cura habita: quippe cum vnuſquiſq; princeps ſubditorũ æque ac ſui curã habere debeat: non tamen ita, vt vel principi ipſi, vel inter ſe ęquales abſolute omnes efficiantur, ſed vt pro vniuſcuiuſq; portione inter oẽs æqualitas conſeruetur. Id.n. continere ciuitates ſolet, cum ſuũ cuiq; ius, ſuaq́; portio exhibetur. defraudatiões vero ſicut principes iniuſtos oſtendunt: ita & ſubditos ad honeſta capeſſenda ſegniores efficiunt, & ciuitates labefactant, ac perdunt. Cuiuſmodi eſt quod inquit Euripides.

Nam ciuitates multæ agunt q̃peſſime: »
Cum iuſtus & ad rem gerendam ſtrennuus »
In nullo honore habetur, ac ſi ſit malus. »

Ciuitatis vero ſeu ciuilitatis quatuor omnino partes ſunt, legiſlatrix, iudicialis, exercitatrix, & medicina. nã quia homo, qui ciuis eſt, ex animo cõſtat & corpore: artes inueniri neceſſe fuit, quæ bonã ac naturalem conſtitutionẽ vel præſentẽ conſeruare, vel amiſſam reuocare vtriſq; his hominis partibus poſſent. Legiſlatrix igitur animos natura bene conſtitutos recte inſtitutis legibus in bono eo ſtatu conſeruat: vt modo ac regula in omnibus vtentes, bene inter ſe ac iuſte in ciuitate verſentur. qui ſiqñ vel ex ignauia, vel ex petulãtia quippiã errauerint, iudicialis confeſtim ſuperuenit, quæ pœnas ab eis exigat, & errores caſtiget. Simili modo in corporibus: quę naturaliter ſe habent, & in ſanitate cõſtituta ſunt, exercitatrix congrua vnicuique & moderata exercitatione & victu in naturali ea bona affectione conſeruat: quæ ob materiæ inſtabilitatem præter naturam exciderunt, medicina naturæ ſuccurrens ad priſtinã ſanitatẽ, quatenus fieri poteſt, reuocat ac reducit. At vero moralis ſpecies eſt actiuæ philoſophiæ, quæ circa morum hominis compoſitionẽ verſatur. Familiaris actiuæ philoſophiæ ſpecies eſt, quæ de familiæ cohabitantium que in ea conſtitutione conſiderat. Ciuilis actiuæ philoſophiæ ſpecies eſt, quæ de ciuitate, degentium que in ea æqua ac concordi adminiſtratione pertractat. Ex quibus definitionibus quid vnaquæque ex his vtilitatis hominibus afferat, perſpicuum eſt: cum illa ſingulis; altera cõmuniter pluribus in eadem domo cohabitantibus: tertia cõmunius adhuc

ciuitati,aut ciuitatibus,quin etiã genti toti,aut gentibus fortaſſe,ſi plures ſub vnius principis imperio ſint,boni exequutionem procuret.Quorum exempla tum ex noſtrorũ,tum ex externorum librorum lectione inueniri permulta poſſunt:cũ multi & apud Grecos, et apud alias ẽt nationes boni viri extiterint,qui aut per ſeſe ſinguli,aut cũ alijs,aut in familijs,aut in ciuitatibus & gentibus recte vitã traduxerint.atq; vt ſingulos omittã quos cõmemorare ſuperuacaneũ exiſtimo(infinitæ.n.propemodũ virorũ vitæ qui deo grati optime ac ſanctiſſime vixerũt,ad imitationẽ memoriæ proditę inueniuntur)Abrahã,Iſaac, & Iacob,adde ẽt Iob,qui bene & ſe & ſuos rexere,familiaris optimæ adminiſtrationis exemplo eſſe poſſunt:Ciuilis,Moyſes primus omniũ:poſt eũ Ieſus Naue, & multi alij apud Hebręos,et ſi ita placet,Solon ẽt apud Grecos extitere.Ac de his hactenus.Quoniã vero nobis in præſentia de Nicomachiis moralibus oratio eſt,atq; horũ primo libro, cuius præcipue explanatio mihi fuit impoſita:quis ſit in hoc Ariſtotelis ſcopus ac finis iã dicamus.In decem his libris de moralibus virtutibus omnibus communiter docere, atq; artem quãdã tradere propoſuit:vt poſſemus regulis ab eo traditis tam facta q̃ verba metientes,bene ac ſine vllo,quatenus fieri poteſt,errore vitam traducere.Vnde etiam moralia his libris inſcripſit:eo ꝙ ad compoſitionem moderationemq; morum maxime faciũt: ſeu quia eam artem tradũt,qua quis & actiones & loquutiones bene honeſteq; exercendo bonus euadere moribus valeat.Nicomachia autem appellãtur, eo ꝙ ad Nicomachũ quendã ſcribuntur:ſiue is Ariſtotelis ipſius filius,ſiue quiſpiã alius fuerit,qui eodem nomine vocaretur.quemadmodum alterum ẽt huiuſcemodi opus eodẽ quo hoc,argumẽto ſub Eudemi nomine editum Eudemia moralia nũcupauit.Moralia vero.i.ἠθικὰ à more & cõſuetudine dicuntur,quod ἔθος græce dicitur,ε in η mutato:ea de cauſa quia oportet vnũquẽq; in laude dignis actionibus de more aſſueſcendo honeſti ac iuſti habitũ quendã acquirere,atq; ita demum in virum bonum ac laudabilem euadere.Atq; hic communis in omnibus his decem moralium libris finis eſt.In primo vero de fine agit, ad quem virtutum perfectio ſpectat,quæ felicitas apud veteres ſapientes nominatur:qui idem hominis vitæ finis eſt:id eſt cuius cauſa in præſenti hoc mundo homo producitur.Hæc quidem à principio μετριοπάθεια, id eſt moderatio affectuum eſt: quæ irrationalium qui in nobis inſunt,affectuum ferociam ac temeritatem reprimit, ac duci rationi obedientes reddit: poſtremo in affectuum ſublationem deuenit: quæ ἀπάθεια id eſt impatibilitas dicitur:à noſtris beatitudo nuncupatur. Qui enim finem affectat,debet is eouſque progredi, quoad irrationales facultates ita penitus ſopiantur, ac torpeant:vt ſola ratio in eo nulla bruta perturbatione interrupta fungi officio ſuo poſſit. quod cum fit, hominis anima ex continua neque vnquam intermiſſa rationis operatione in mentem intellectumq; aſcendens primo intellectualis,hoc eſt intellectus per participationem: deinde etiam diuina efficitur, deo vnita per eam quæ in ipſo intellectu inſita eſt, vnitatem:quæ a magno Dionyſio flos mentis appellatur. Quærit igitur Ariſtoteles primum,ſit'ne aliquis rerum quæ in actionem veniunt,finis, ad quem boni viri actio omnis dirigatur: deinde quid is ſit: ac deinceps reliqua.Sed dubitare quis poſſet, cur de fine prius quàm de virtutibus agat:nam cum virtutes ad finem ſint, ad quem actiones quæ ex virtutibus fiunt, diriguntur: prius de his dicendum videbatur,deinde de fine poſtea ſubiungendam tractationem. quia tamen natura ita comparatum eſt, vt virtutes labore acquirantur: prius oportuit de fine quomodocunque agere, quidq; eſſet illud bonum quod ex labore prouenturum erat,oſtendere:quo propriã appetentes perfectionem alacriores ad eum tolerandum efficeremur:adde etiã vt ſcopum haberemus,in quem reſpicientes,atque actiones quaſi ſagittas quaſdã mittentes,magis,vt ipſe etiam inquit,bonum honeſtum'que aſſequeremur. Tametſi leuius hic de fine nonnulla tangit, poſtea in decimo planius atque exactius totã hanc de felicitate ſententiam explicaturus.Felicitas vero, quæ εὐδαιμονία à Græcis dicitur, à latinis,ſi verbum ex verbo exprimamus, bonigenia appellari poſſet: inde nomen habuit, quòd in perfectione conſtituti hominis dæmon ſeu genius bene affectus ſit: dæmonem enim veteres intellectualem animæ noſtræ partem vocare conſueuerant: quemadmodum Plutarchus Cheroneus aſſeuerat in libello, quem de dæmo-

nio Socratis inſcribit, vbi inquit Socratis dæmoniũ nihil aliud, q̃ ſapientis hominis mẽtẽ præſeferre: quæ pura cũ ſit, atq; exacto, ac propè certo in diſcernẽdis rebus iudicio prędita, poterat ex qualibet vel parua occaſione ẽt futura prænoſcere. Ac de his quidem ſatis dictum ſit. Nunc ad Ariſtotelis verba exponenda veniamus: atq; in his quoq; ſicut in cæteris omnibus eius qui omnis boni auctor eſt, implorato auxilio exordiamur.

De vniuerſali boni appetitu ac finium diuerſitate. Cap. I.

OMnis ars, omníſq; diſcendi uia, actio item, atque electio bonũ quoddam expetere uidetur. quapropter bene id eſſe bonum ipſum aſſeruerunt, quod omnia expetunt.

More ſuo Ariſtoteles in hac quoq; tractatiõe ab vniuerſalibus incipit. id quod in multorum aliorum librorũ principio obſeruaſſe eum manifeſtũ eſt. In demonſtratiua.n. Omnis, ĩquit, doctrina, oĩsq; diſciplina intellectiua ex præcedẽte cognitiõe efficitur. Et in naturali diſputatione, Quoniã in oĩbus artibus quarũ vel principia, vel cauſa, vel elementa ſunt, ex horũ perceptione fit vt et cognitio, et ſcientia exiſtat. Itẽ in ſupranaturalibus quæ μετὰ τὰ φυσικα. i. poſt naturalia appellat, Omnes homines natura ſcire affectant. Propterea igitur quia hic propoſitum ipſi eſt de hominis fine inueſtigare, ſit'ne aliquod naturæ hominis proprium bonum, cuius cauſa homo in lucem productus extiterit, & per quod ad commune omnium bonum referatur, quidq; id ſit: ſpeciatim omnem habitum, actionemq; humanam. i. artem, & diſcendi viam, & actionem, & electionem exponit. vt ſi cognitum fuerit, vnãquãq; harum finem quendam habere, quem appetat, ac propter quem conſtiterit: pateat etiã hominis abſolute & in vniuerſum proprium quendã finem eſſe, et cuius cauſa natus inter alia quæ ſunt, connumeratur, & ad quẽ, vt propriã aſſequatur perfectionem, debeat omnes ſuas operationes dirigere. Cõmune.n. bonum eſt quod omnia expetũt, ac propter quod tam humiliora q̃ ſublimiora omnia exiſtunt: atq; hoc Deus eſt ex quo, & propter quẽ, & in quem omnia. Quæ tamen proxime ad ipſum accedũt, propter ipſum abſolute extitere, eiusq; præſentia abſq; vllo medio fruuntur. quę longius ab ipſo abſunt, proprium quoddã ſingula ac proximum bonũ habent, per quod medium ad ipſum hoc cõe poſſunt referri. vt nos qui hoĩes ſumus deceat, quidnã et quale humanum bonũ ſit, inueſtigare: ad quod oẽs vitæ noſtrę ratiões intẽdamus: ac per quod, vbi id inuenire, atq; aſſequi valuerimus, ad cõe illud oĩum ac primũ bonum reducamur. nam cum ad imaginẽ & ſimilitudinẽ Dei formati ſimus, neceſſe eſt, vt oĩ quę prẹter naturã cõtracta eſt, ſorde expurgata, omniq; quę ex materia prouenit, temeritate diligẽter excuſſa, contagione itẽ mortalis corporis reiecta conueniẽtẽ nobis bene viuendi cõſtitutionẽ conciliemus: atq; ita demũ nos ipſos ad exẽplaris imitationem conformemus atq; expoliamus: ſi modo cauſatũ cauſę cõiungere voluerimus. quippe cũ ita ẽt Seruator noſter et Dominus dicat: nullus, inquiens, ad patrẽ accedit, niſi per me. quaſi fieri omnino non poſſit, vt patris affinitatem, coniunctionemq; vllam acquiramus, niſi prius ratiõe quæ in nobis eſt, & bonis actionibus, & errore omni vacantibus ſpeculationibus exornata, imaginis imitationem ita excoluerimus, vt id quod eſſe dicitur vere exprimat: atq; ita nullis mutatiõibus obnoxiæ imagini patris aſſimulati, ſimilitudinem quoq; ipſius patris adipiſcamur, digni & primæ rationis, & per eam patris etiam contemplatione effecti. {OMNIS ars, omniſq; diſcendi via.} Quidnam ſit ars, nemo omnino eſt, qui particeps ratiõis ſit, qui ignoret: ex perceptionibus videlicet exercitatis eã eſſe collectionẽ, ad finem quendam in vita vtilem tendentem: vt ipſa etiã definitio artẽ finem quendã bonum habere oſtendat, qui ad humanæ vitæ vſum, vtilitatemq; ſpectet: humilẽ illũ quidem, quippe qui vitę quę ex ſenſibus traducitur, emolumenta procuret: ipſi tamen arti proprium atque accommodatum bonum, quod ad illud primum bonum quatenus fieri poteſt, ipſum etiam nos referat. vt in hoc non parum humanæ naturæ conferre ad propriam perfectionem conſequendam exiſtimari debeat. non enim hominem decet nihil exercentem inutilem ſibi permanere, brutiſque in hoc effici ſimilem: ſed tam ſibi q̃ alijs per artium exercitationem vtilia comparare.

parare. Pars præterea philoſophiæ artes ſunt: quippe quę naturã imitantes materijs vtuntur, quas formis aptent, ac perficiant: vt quantũ ad hoc attinet, neq; à philoſopho ſint repudiandæ. accedit ꝙ cũ homo multis affectibus ac mutationibus obnoxio corpore vinctus teneatur: multis extrinſecus ſubſidijs indiget, ne ab eo ob neceſſariarum rerũ inopiam impediatur, quo minus & viuere abſolute, & bene viuere ſine interpellatione queat. Vnde ſi maiorum ſpeculationum ſtudio occupatus non poſſit ad minora & viliora, quæ que ad corporis curã faciunt, deſcendere: miniſterio earum artium iuuabitur, quæ humanis corporibus vtilia præſtant: & ipſe contra in maioribus perfectioribusq; rebus artifices iuuabit. Atq; hoc dico naturalem ſolũmodo ſtatum conſiderans, qui bene adminiſtratis ciuitatibus, ſociabilibusq;, vt ita dicã, ac ciuilibus hominibus maxime conuenit. nam ſiquis in montibus ac ſolitudinibus electa diuiniore vita degere conſtituerit, ſeq; & ſua omnia in diuinam prouidentiam reijciat: is ſanè vel nihil, vel parum admodum artium adminicula deſiderabit. ſed hęc, dum de arte loquimur, per digreſſionem dicta ſufficiant. Diſcendi aũt via quã μέθοδον appellat, habitus eſt, qui cum ratione progreditur. vnuſquiſque. n. in rationis examine quaſi viã quandã ſequens, quæ ad diuerſorium hoc eſt ad quæſiti inuentionem deducat, ita progreditur: bonumq;, id eſt veritatis comprehenſionem ſibi finem proponit: à qua anima ſingularum rerum inuentionibus exornata propriã ſpeculationis perfectionẽ recipit. Verum qua de cauſa cum dixerit artem, & diſcendi viã bonũ expetere, de ſcientia mentionem nullã fecit? an quia ipſa bonum non expetit? atqui quanto arte exactior ſcientia eſt, tanto magis q̃ ea bonum & expetere, & conſequi videretur. fortaſſe igitur de ſcientia tacuit, eo ꝙ ſatis manifeſtũ eſſe poſſit, ſi quę inferior in veri comprehenſione eſt, bonum expetit, & cõſequitur: multo magis ſuperiorem atq; exactiorẽ illud idẽ facturã. deinde ex eo ꝙ diſcendi viã dixit, perſpicuum eſt, ſcientiã etiã fuiſſe ſignificatã: methodi. n. ac viæ quæ ad certã, nullisq; rationibus refutabilem veritatis cõprehenſionem ducunt, ſciẽtiæ effectrices prorſus ſunt. ſed ſi placet, tertiã etiã cauſam ſubiungemus. Duo ſunt quæ hominẽ ad primum bonũ reducunt, affectuũ perturbationumq; vacatio, & veritas: quarũ altera in actione: altera in ſpeculatione conſiſtit. Quoniã igitur nunc de bono quod eſt in actione agitur, & ſcientia in ſpeculatione & contẽplatione verſatur: nullã hic ſcientię fecit mentionẽ. artes. n. & diſcendi vię tam actiuę q̃ ſpeculatiuę inueniuntur: ſcientię ſpeculatiuæ oẽs ſunt. Actio eſt ex electione hominis operatio. electio aũt eſt duorum quæ propoſita fuerint, hominis iudiciũ, quo alterum alteri ex incitatione, appetituq; anteponit. dixit vero/videtur/eo ꝙ verbi huius ſignificatũ & de vero, & de eo quod apparet, cõe eſt. nã expetitio. i. ὄρεξις, de bono quidem eſt: non ſemper tamen ad id quod re vera bonum eſt, tendit, ſed quandoq; errat: vt boni abſolute vel abſq; errore, vel cum errore aliquo expetitio ſit. Omnibus igitur ita videtur, vt omnis expetitio ad bonum dirigatur. quoddã/adiunxit, propterea ꝙ vnũ ſolũmodo abſolute et ſimpliciter, ſineq; vlla participatione bonũ eſt; reliqua oĩa eatenus bona, quatenus ex participatiõe eius ſunt, quæ in compoſitiõe conſiderãtur: atq; iccirco non abſolute oĩbus bona ſunt, ſed cuidã bona. artes itaq; & diſcendi vię, & actiões, & electiones proprium ſingulę quoddã bonum, quod proximũ ipſis eſt, expetunt: ac per id poſtea ad cõe aſcendunt. Poſteaq̃ vero oẽm hominis artẽ & operationẽ bonum expetere dixit: boni deſcriptionẽ à veteribus traditã laudat, id eſſe bonũ ipſum aſſerentiũ, quod omnia expetunt: ea quaſi ex inductione quadã prius confirmata. Hanc aũt non eſſe definitionem, ſed deſcriptionẽ perſpicuum ex eo eſt, ꝙ ex poſterioribus conſtat. poſteriora. n. cõi expetibili omnia ea ſunt, quæ expetunt: cũ & ex eo, dependeãt, et cauſa ꝙ ſint, ab eo promanet. Sed niſi ſuperuacaneũ videtur, de ordine ẽt nonnulla dicamus. Cur artem & diſcendi viam, actioni & electioni: cur item artem diſcendi viæ, electioni actionem antepoſuit? an fortaſſe quia ars & diſcendi via rationem & ſpeculationem afferunt: & homines vtpote rationales, atque in ratione maxime finẽ ſuũ habentes, in omnibus actionibus & electionibus duce vti ratiõe ac ſpeculatione debent. ſiquidem hoc ſolo modo fieri poteſt, vt in actione & electione perfectio ſequatur: ſi ratio præceſſerit, eiſq; cognitionis boni & honeſti lumen accenderit. artem vero diſcendi viæ, & actionem electioni more ſuo Ariſtoteles præpoſuit, naturam imitatus, quæ

ab imperfectioribus in rerum generatione plerunque orſa, ita ad perfectiora progredi conſueuit: perfectior enim arte diſcendi via & communior eſt: principalior item & antiquior actione electio: prius enim eligimus alterũ alteri in rebus agendis præferentes: deinde ad actionem deſcendimus.

Finium uero quædam uidetur eſſe differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quædam ſunt.

Conuenienter ad propoſitũ ſcopum ſtatim à principio ſumpſit ea quæ in ſolo homine bonũ expetũt. ars. n. et ſcientia, & actio, & electio ſolius hominis ſunt. quoniã de humano fine & bono præſens conſideratio eſt. apte ẽt nunc finiũ differentiã tradit: cũ inquit, artiũ, viarũq; diſcendi duplex finium videtur eſſe differentia: vt alij ex ipſis operatiões, alij opera ſint. opera hic appellat effectus, qui ceſſantibus etiã operationibus manent adhuc, atq; extãt. verbi cauſa, ſit muſicus aliquis qui ex muſica arte operetur. i. vel canat, vel muſico aliquo inſtrumẽto vtatur: is vbi ceſſauerit nullũ opus relinquet. at ſi faber aliquis operetur, deinde ab operatõe deſiſtat: opus aliquod ipſius profecto reſtabit: ſella videlicet, vel menſa, vel tale quippiã, quod præter operationẽ ſubſiſtet. muſici. n. finis eſt aut modulate canere, aut inſtrumento ſecundum leges à muſica arte tradiras harmonice vti: quæ operatiões tantummodo ſunt. fabri vero illi quos dixi effectus, & reliqua quæcunq; fabricare ars fabrilis poteſt. atque hoc ab Ariſtotele ea de cauſa dicitur, ne, cum humanę naturę finis operatio ſit, vt ipſe etiam poſtea ſubſequendo declarabit: ſuſpicari aliquis poſſit artes eas & diſcẽdi vias quarum finis eſt opus, illis quæ ſolam operationem habent, ob id eſſe digniores, ꝙ effectum quendã relinquũt, qui poſteaꝗ etiam ab operatione ceſſauerit aliquis, remaneat: atq; hinc felicitas vtpote operatio ſola, quæ ceſſante eo qui operatur, nõ ſubſiſtit, aliquo alio fine imperfectior eſſe videatur. hoc igitur dicit, vt ſiue opus, ſiue operatio finis ſit: nullam eſſe differentiam doceat.

At quorum præter actiones fines aliqui ſunt: in his opera ipſa operationibus cenſentur pręſtantiora.

Et ſi nulla differentia eſt, vt deinceps oſtendet, ſiue opus, ſiue operatio finis ſit: in quibus tamen artibus, inquir, opera fines ſunt ab operatiõibus diuerſa: in his opera ſunt operationibus præſtantiora. quippe cum in his operationes proprer opera efficiãtur: & ipſæ alicuius cauſa fiant: opera autem ſint id cuius cauſa fiãt. ſemperq; id cuius cauſa aliquid fit, melius eſt ac præſtantius, ꝗ id quod eius cauſa eſt. dixit autem /quorum/ et /in his/ in maſculino genere ad artifices vel operantes abſolute referens orationem.

Cum autem multæ & actiones & ſcientię & artes ſint, multi etiam fines euadãt, neceſſe eſt. medicinę quidem, ſanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, uictoria: domeſticę ac familiaris, diuitię ipſę.

Oſtendere hic vult ciuilem ſupra omnes artes eſſe conſtitutã: eamq; eſſe omniũ quæ ad humanã ſocietatem faciũt, ſtudiorum dominam, quę ſicut architectura mechanicarũ. ſ. ac fabriliũ regina, præſit omnibus, omnibusq; pręcipiat: eiusq; finem omnium aliorũ qui alijs artibus ſunt, perfectiſſimũ eſſe, atq; vltimũ: cuius videlicet cauſa cõtinenter ac proxime etiã ipſe homo, ea ratione qua eſt homo, qui animal eſt ſociabile natura ac gregale, extiterit. atq; hoc ita declarat. multas ſpeciatim artes ſumit, easq; in vnã reducit, in cuius finẽ tanꝗ omnium perfectiſſimum aliarum fines referantur: deinde vnã illã vnà cum multis alijs ſimilibus in vnam aliam præſtantiorem refert, quæ etiam ipſa finem finibus aliarum quæ ſubiacent, perfectiorem habeat: atq; ita deinceps procedendo, multasq; identidẽ ſub vnã, multosq; earum fines ſub vnum huius collocando, poſtremo omnes ſub vnam architectonicã, omniumq; dominatricem ciuilem cõſtituit: quã omnibus pręſidere, omnibusq; imperare oſtendit. vt ipſius etiam finis finium omnium, quos aliæ artes habent, ſit perfectiſſimus, maximeque eligendus: ſitque hominis finis, vr diximus. quem ſi inuenerimus, quid nam ſit felicitas iam habeamus. {CVM autẽ multæ & actiones &c.} Ea quæ hucuſque poſuit Ariſtoteles tanquam ex ſe fidem facientia pronunciata, nulla pro-

batione confirmanda eſſe cenſuit.nam primum illud ſatis perſpicuum eſt:nullam neq; artem,neq; diſcendi viam,neq; actionem,neq; electionem,ſi nullum bonū tanq̃ finem appetiuerint,ſed vanitatem in ſe habuerint:ne illud quidem abſolute quo appellantur nomine amplius eſſe habituras.nam quemadmodum & mortuus homo, & vir eunuchus nullo modo dici abſolute poſſent neque hic vir,neque ille homo:propterea ꝙ ſi oratiões pro nominibus ſumantur contradictionē ſequi in appellationibus,quæ ſimplici atq; abſoluta ratiõe fiunt,manifeſte videmus.homo.n.animal eſt rationale ac mortale.animal,quod viuit.quod aūt viuit,mortuo qui vita omniuo caret,oppoſitum proculdubio eſt.Itē vir homo eſt,qui vim in altero procreandi inſitam habet:qua re eunuchum penitus priuatum eſſe conſtat.Eodē modo neq; ars eſſe vlla quę inutilis ſit,poteſt:ſed vel vana ars,quia nullum:vel mala ars,quia malum finem habeat,& erit & appellabitur.cuiuſmodi ſunt funābularia & furatrina:quarum alteri nullus finis eſt:alteri malus.i.nocumentum,atq; alienorum priuatio.Idem de diſcendi via,actione,& electione dicendum eſt.vt ad primum hoc propoſitū nullo probationis adminiculo indiguerit:immo eo vtpote manifeſto ac ſatis ex ſe probabili boni aſſignatam rationem confirmare non dubitarit:cum inquit.propterea recte veteres bonum ipſum id eſſe ſtatuerunt,quod oīa expeterent. Tale ēt eſt ſecundum,& tertium enunciatū.quis enim eſt,qui neſciat,alias eſſe artes quæ operatiões,alias quæ opera quædam ab operationibus diuerſa pro finibus habeant? opusq; & operationem genere inter ſe differre,non cognoſcat? quis item eſt,cui euidenter patere non poſſit,in quibus artibus ab actionibus diuerſa opera fines ſunt,in ijs opera eſſe operationibus potiora:quippe cum actiones,ideſt operatiões operum cauſa fieri omnino videat? Hæc autem omnia in principio dixit ad communis humanæ naturæ finis inuentionem reſpiciens.eo ꝙ omnes vniuſcuiuſque & artis,& diſcendi viæ,& actionis, & electionis fines ad vnum cõmunem referantur,ob eumq; ſint:qui ſi deſit,reliqua ſint communi fine fruſtrata vana omnia futura.

Quęcunq; uero huiuſmodi ſunt,ſub unā aliquam facultatem et potentiā reducuntur:quemadmodū ſub equeſtrem frenorum effectrix,alięq; omnes quę equeſtria inſtrumēta conficiunt:atq; hęc,omniſq; demum actio bellica ſub militarē:atq; eodem modo ſub alias aliæ.atq; in iis omnibus fines earū quæ architectonicæ habentur,magis q̃ reliqui omnes aliarū quę ſubiacent,expetendi ſunt:nam illos quoque horum cauſa ſectamur.

Hæc pręparatio eſt ad communem hominis finem quatenus homo eſt,inueniendum:omnes.n.antedictorum habituum vel operationum fines licet hominis ſint ēt ipſi,non tamen abſolute & ſimpliciter fines,ſed quidā fines ſunt.quippe cū & artes,& diſcendi vię,& actiones et electiones hominis proprię habeāturi ſortitęq; ſingulæ finē quendā ſint,cuius cauſa vel exiſtār,vel fiant:qui tamen finis ſit proprius ſingulis,necdum cõis ob quem homo extiterit:ſed ille tantū eiuſmodi cēſeatur,ſub quem omnia reducuntur:quiq; eius facultatis eſt finis,cui oēs hæ alię ſubditæ famulātur.qui quidem etiā hominis ea ratione qua eſt homo,finis eſt.Hæc vero ita ſe habere,eſſeq; vnam quādā facultatem ſub quam omnes aliæ reducantur,cuius que finis reliquorum omnium perfectiſſimus,& vltimus,atq; ob id maxime etiā expetendus ſit,perſpicuum inde eſt:ꝙ multæ & artes & facultates eiuſmodi inueniuntur,quæ ſub vnā artem vel facultatem referātur,eāq; architectonicā habeant,hoc eſt præſidem ac dominatricem,omnibuſq; imperantem ac præſcribentem qualia vnaquæque opera ſua efficere debeat,vt ei maxime vtilia euadant. Ita enim ſe habet equeſtris ars ad frenorum affectricem,cæteraſq; omnes quæ equitātibus inſtrumenta fabrefaciunt,omnia ad equeſtris vtilitatem ſpectantia.ſed multæ etiā quæ alijs ſub ſe poſitis architectonicæ ſunt,ſub alias quæ principales magis ſunt reducūtur:quæ & ipſis imperent,& fines habeāt perfectiores.Quemadmodū ſub militarē equeſtris,ac reliqui omnes bellici habitus vel actus:ſicut eſt ſagittandi,iaculandi,ſcuti geſtandi peritia,ac cætera huiuſmodi,quibus omnibus militaris architectonica ac princeps eſt.quæ qūo

vel equitandum,vel ſagittandum,vel iaculandum ſit,qua item ratione acies inſtruenda, aut hoſtes inuadendi,& reliqua id genus,ſingulis præcipit. atq; ita aliæ ſub alias referuntur. neque tamen in infinitum progredi hæc reductio poteſt: ſed vnam quandam omnino ſtatuere neceſſe eſt,quæ & ipſa alijs omnibus præit,& finem habeat omnium aliorũ perfectiſſimum,maximeq; expetendum. Potentiam vero hic artem vocat ob materiam in qua artes verſantur:materia enim potentia appellatur vtpote in potentia conſiderata tã quæ abſolute ac ſimpliciter,quàm quæ ſecundum quandam rationem fertur.ex qua artes quoque potentiæ dicuntur:quippe quę non neceſſitatem,ſed ambiguitatem quandam in ſe habent,qua & conſequi finem ſuum,& fruſtrari eo interdum poſſint.materiam autem abſolute ac ſimpliciter eam dicimus,quæ eſt communis omnibus ſecundum quandam rationem:eam tantum quæ vniuſcuiuſque propria eſt.

Neque tamen intereſt quicquam,ſiue operationes ipſæ fines actionum ſint,ſiue præter ipſas opera quędam.ſicut in antedictis ſcientijs.

Cum diuerſos eſſe genere fines artium dixerit,vt alij operationes,alij pręter ipſas opera quædam ſint:atque in quibus opera ſunt fines,in ijs ipſa opera operationibus eſſe expetibiliora:ne artes etiam aliquis perfectiores ac præſtãtiores eas eſſe opinaretur, quę opera fines haberent,quàm quę operationes finesq; earum alijs magis expetendos iudicaret: atq; inde fieret,vt verbi gratia,ſutoriæ artis opus felicitate quæ in operatiõe ſolummodo conſiſtit,eſſet perfectius atque expetendum magis:ſutoriaq; ipſa quæ finem habet calceũ quod opus eſt,præſtantior q̃ illa cuius finis eſſet ſelicitas quæ operatio ſolũmodo eſt, vt diximus,videretur:iccirco hæc ſubiungit,quæ eam vim habent ac ſi ita diceret.neque tamen differentiam aliquam quantum ad artium vel finium perfectionẽ ſpectat,in eo eſſe exiſtimes:ꝙ in alijs actionum fines operatiões,in alijs opera eſſe videamus.in ea enim ſolummodo arte cuius finis eſt opus, operationibus præſtantius eſſe opus putandum eſt: quippe cũ ob id operatio omnis efficiatur.in alijs minime.fieri enim poteſt,vt artes quorum fines ſunt operationes,longe præſtantiores perfectioresq; alijs multis ſint,quę præter operationes opera etiam habeãt.id quod in frenorum effectrice,reliquisq; omnibus quæ equeſtria inſtrumenta fabricant,ipſaq; equeſtri,conſpicere facile poſſumus.nam huius finis eſt bene equitare,quam operationem eſſe manifeſtum eſt:illarũ vero,opera. alia enim frenum,alia ephippia,alia calcar,alia aliud huiuſcemodi quippiam efficit: quorum ſingula opera eſſe præter operationes videmus.ipſam tamen equeſtrẽ omnibus his præſtantiorem,finemq; eius alijs aliarum magis expetendum eſſe nemo dubitat, quibus architectonica ac princeps ipſa præſidet.

Quòd unus agibilium finis, qui ciuilis ſit facultatis. Cap.II.

SI igitur agẽdarum rerum finis aliquis eſt, quem propter ipſum,et propter quẽ alia uolumus,neque omnia ob aliud eligimus.(infinitus.n.ita fieret progreſſus,uanusq; & inanis appetitus noſter eſſet)perſpicuum eſt, cum ſummum bonum,atque optimum futurum.

Omnem hominis eligendum habitum,omnemq; actum bonum appetere:eſſeq; ex iis imperfectiores alios,alios perfectiores vt hi pręſint,illi ſubiecti famulẽtur:perfectiorum item fines alijs præſtantiores magisq; eligẽdos eſſe,ex ijs quæ ſuperius dicta ſunt ſatis conſtãt. Hic vero quæritur vnus'ne aliquis finis ſit,ſub quem alij omnes referãtur:vt eſſe hominis finis quatenus homo eſt,poſſit.nam communis omnium quæ ſunt ea ratione qua ſunt,finis eſt commune bonum,qui eſt Deus.ſed oportet,vt ſingula etiã bonum quoddam habeãt ſuæ ſpeciatim eſſentiæ maxime peculiare ac proprium,quod proxime ac primo appetant:per quodq; vbi id conſequuta fuerint,maxime vniuerſali ac communi bono pro rata cuiuſque portione concilientur. Quemadmodum enim per propriam eſſentiam,quæ ſpecies eſt,in commune bonum vnumquodq; aſcendit,è qua ſi excidat ab eſſentia quoq; abſolutę excidit,in nihilumq; abit:ita per proprium bonum in commune

bonum

bonum deuenit: ſiq̃ʒ proprio fruſtretur, cõmuni etiam fruſtretur neceſſe eſt. Quærit igitur hic ſit'ne aliquis agendorum bonorum finis eiuſmodi, qui cæterorum omnium perfectiſſimus atq; vltimus habeatur: quiq̃ʒ & per ſe in actionibus & propter ſe expetendus ſit. hocq̃ʒ inducendo ad id quod fieri non poteſt, oſtendit, in hunc modum. ſi nullus eſt agẽdarum rerum finis, qui propter ſe quantum ad agendum ſpectat, & nõ ob aliud expeti debeat: in infinitum appetitus noſter progredietur. at ſi in infinitum progredietur appetitus, nunq̃ perfectiſſimum quippiam aſſequetur. ſi autem hoc fiet, vanus erit atq; inanis appetitus. ſi igitur nullus agendarum rerum finis propter ſe expetibilis inuenitur, vanum eſſe & inanem hominis appetitum neceſſe eſt: id quod eſt abſurdum. quod enim vane appetit, nullum bonum aſſequitur. quod vero nullum bonum aſſequitur, omni bono fruſtratur. omni itaq; bono fruſtratur quod vane appetit. eſt igitur agendarum rerum finis aliquis, qui propter ſe & non ob aliud quantum ad agendum attinet, expetendus eſt. verborum vero diſpoſitio per tranſgreſſionem facta obſcuram reddidit orationem: quæ dilucidius immutari hoc modo poteſt. Si igitur agẽdarum rerũ finis aliquis eſt, quẽ propter ipſum, & propter quem alia volumus, neq; omnia ob aliud eligimus: perſpicuum eſt eum ſummũ bonum atq; optimum futurum. Agenda autem ſunt ea quæ nobis agentibus comparantur: id eſt bona quædam quæ per artes, & methodos, aliaq̃ʒ id genus acquirimus. quæ cũ inchoata quædam & imperfecta ſint, vtpote ad hominis perfectionem minime attingentia, finem quendam vnum habere neceſſe eſt, ad quem cum peruenerit homo, perfectus efficiatur: quiq̃ʒ ipſum hominis quatenus eſt homo, bonum, agendorumq̃ʒ bonorum quæ agendo vt homo recte facit, optimum ſit: ad quem reliqua omnia relata bona ob ipſum cenſeantur. ſic enim oratio clarior euadet. nam quæ interpoſita ſunt, ad aſſumptionis confirmationem faciunt, quæ ita ſubintelligenda eſt. ſed eſt agendarum rerum finis, quẽ propter ipſum volumus: neq; omnia ob aliud eligimus: id quod de ea quæ vocatur felicitas, dici manifeſtum eſt.

Non'ne igitur magnum ad uitam cognitio ipſius momentum affert? nã ſi quemadmodum ſagittarij, ſcopum habeamus, magis bonum & honeſtum aſſequi poſſemus.

Hæc ad boni huius inquiſitionem incitare quodammodo videntur. cum enim eſſe id ſuperius oſtenderit, nunc ad illud quid ſit, inueſtigandũ inducit. Quando igitur tale quiddam eſt, inquit, qui communis omnium bene ex actione factorum eſt finis: cognitio eius ad vitam noſtram magnopere conferret. Nam ſi tale quippiam nõ inuenitur, vanum omnino eſt de eo, quippe cum nihil ſit, inquirere. ſi etiam inuenitur, neq; nobis eius cognitio quicq̃ cõducit: ſimili modo ſuperuacanea eius rei cuius cognitio nullam nobis vtilitatem afferat, inueſtigatio eſt. At ſi & eſt, & cognitio eius magnum nobis momentum ad recte agendum affert: in eo vero labor impendendus, maximeq̃ʒ ſtudendum vt quid ſit cognoſcere valeamus. momentum enim hic vtilitatem & auxilium appellat. eſt autem à lancium tranſlatione ſumptum, quibus in ponderibus librandis vti conſueuimus: nam ſicut in illis ea quæ in alteram partem propendent, leuioribus præferuntur, vtpote conferentia ijs qui momenta ac propenſiones inueſtigant: ita in omnibus, quę vtilia ſunt, momentum afferre ad illa dicuntur, ad quæ conducunt. Quã rem ita eſſe, magnumq̃ʒ ad vitam momẽtum finis cognitionem exhibere, ſagittariorum ſimilitudine confirmat. nam ſi quemadmodum ſagittarij, inquit, ſcopum habeamus, magis bonum & honeſtum aſſequi poſſemus. ſicut enim ſagittarij qui temere iaciunt, ad nihilq̃ʒ reſpiciunt, quò colliment, nunquam in ſagittandi peritia boni euadent: ſic qui bene & honeſte viuere ſtudent, niſi finem aliquem habeant, ad quem ſtudium ſuum intendant, boni in agendi habitibus effici nullo modo poterunt. ſi vero vtriſq; ſcopus aliquis ac finis proponatur, vt ad eum operationes ſuas ac ſtudia dirigant: efficietur, vt facilius vtriq; bonum ſuum conſequantur.

Q; ſi ita eſt experiendum quidnam is ſit, figura comprehendere; cuiuſq̃ʒ ſcientiæ, uel facultatis cenſeatur.

Quòd ſi ita, inquit, huius finis cognitio neceſſaria eſt, periculum faciendum an aliquo

modo poſſimus ad eos qui nulla eius intelligentia imbuti ſunt, quid nam is ſit, tradere: cuiuſq; ſcientiæ vel facultatis cenſeatur, craſſiore quadam ac veluti figurata vſi comprehenſione. nam cum ſit, eiuſq; cognitio magnopere ad vitam conferat, vt ex ijs quæ ſuperius dicta ſunt, patet: quomodo cognitionem eius aliquã percipere poterimus, niſi prius ſubſtantiam intelligamus? quam quæſtio quid ſit, manifeſtare conſueuit. id eſt ea quæ quæ ſit rei eſſentia, explicat oratio. Cumq; finis hic ſit agendorum bonorum perfectiſſimus, ſcientiam aliquam vel facultatem cuius is finis ſit, ſtatuere neceſſe eſt. ſcientia vero à facultate vel potentia in eo differt: ꝙ illa cognitio eſt, quæ ex neceſſarijs ac per ſe propoſitis, primiſq; ac proximis, cauſiſq; concluſionis conſtat, vel etiam cõcluſionibus ipſis quæ ex huiuſcemodi ſumptionibus fuerint collectæ: ita vt ex antecedentibus minime poſſit aliud atq; aliud concludi, ſed ſemper vnum atq; idem ſcientifice ſequatur. facultas autem vel potentia ex ijs quæ plerunq; eueniunt, efficitur: neq; vnam ſemper, ſed alteram etiam interdum contradictionis partem concludit: potentia propterea appellata quia anceps eſt, poteſtq; in vtranq; partem euadere. Nam quemadmodum contrariorum ſuſceptrix materia potentia ea de cauſa vocatur, quia ſuſcipere viciſſim vtraq; poſſit: ſimili modo potentias eas artes dicimus è quibus non neceſſario altera contradictionis pars, ſed quandoque altera quoq; euenire conſueuit. cuiuſmodi ſunt diſſerendi ars, atq; oratoria. quæ vtręque in propoſita quæſtione vtraq; contradictionis membra pertractant. neq; neceſſitatem vllã habẽt, vt in altero probãdo tantũmodo verſentur: ſed in altero etiã oppoſito conãtur ꝑſuadere. eiuſdem generis quoq; ſunt coniectratrices: vt gubernatoria ac medicina: in quibus interdum qui operantur bene omnia exequentes periclitantibus ſalutem exhibẽt: interdum ſit, vt præcepta ipſa fine ſuo fruſtrentur. Adde ꝙ huiuſcemodi artiũ artifices contrariorum periti cum ſint, poſſunt in vtram libuerit partem ipſis vti: vt nõ tam ſalutis, quã perniciei ſubiectarum ſibi rerum auctores efficiantur.

Videretur autem eſſe eius quæ maxime principalis, maximeq; architectonica eſt. cuiuſmodi ciuilis apparet.

Nam ſi hic finis omniũ qui in actione ſunt, finium perfectiſſimus eſt atq; vltimus, omniaq; agenda bona excedit: ars etiam cuius is finis eſt, reliquarum omnium pręſtantiſſima ſit atq; architectonica neceſſe eſt: quippe quæ reliquis omnibus imperet, finemq; habeat cæterorum omnium maxime expetendum. cuiuſmodi ciuilis, non dixit eſt, ſed apparet: quod ex operationibus ipſius continuo probat, ita ſubiungens.

Quippe cum ea ſit quæ quaſnam eſſe in ciuitatibus ſcientias oporteat: tũ quales quemq; diſcere, & quouſq;, conſtituat.

Si enim hæc quæ eſſe in ciuitatibus ſcientiæ, & quæ non eſſe, qualeſq; à quibus diſci debeãt, ſtatuit, modumq; etiam ipſis pręſcribit: qui fieri poteſt, vt omnium non ſit architectonica, ac dominatrix? nam aliæ architectonicæ licet ſubiectis ſibi artibus & vtantur & imperent: non tamen debeant ne illæ eſſe nec ne, inquirunt: neq; aut quouſq; eas in operibus progredi, aut qualem vniuſcuiuſq; eſſe artificem deceat, vt arti cõueniens cõgruuſq; ſit, curam vllam habent. id quod ciuilem facere manifeſtum eſt: dum vel prouidet ne vanæ aliquæ artes in ciuitatibus, quę nihil ſerij poſſunt honeſtiq; perficere, exerceantur: quę ciuium animos in luſionibus quibuſdam, inutilibuſq; opificijs occupantes bonos mores corrumpant: qualis funãbularia, & ſaltatoria, multæq; aliæ ſunt. vel dat operam ne malæ artes exiſtant: ne malefici aliqui in ciuium nocumentum aliqua machinẽtur: ne noctu vel perfoſſis parietibus, vel diſiectis tectis in alienas domos ingrediantur, templa diripiant, ignem domibus atq; hominibus exitialem ſubijciant: aliaq; huiuſcemodi faciant, quæ in aliorum perniciem tendũt. accedit etiam ꝙ ſi quæ artes vtiles hominibus ſunt, ne eas quidem ſine examine omittit: ſed moderatur q̃maxime, ne ſupra q̃ ex vſu ſit, progreſſæ in ſuperuacua aliqua, atq; inutilia delabantur, ludicra quædam quę nihil in ſe boni ac ſerij habeant, exercentes. perinde ac fabrilis, cum vel ceruos ligneos ſalientes, vel currentes muſcas, vel reptantes ſerpentes, vel tale quippiam fabrefacit, quod animos hominum luſionibus oblectans à ſtudio rerum agendarum auocare conſueuit.

Videamuſq;

Videamusq; uel maxime honorabiles ſacultates, qualis eſt militaris, familiaris, & oratoria, ſub ea eſſe collocatas.

Ciuilem hic oſtendit ſcientiarum ac facultatum quæ in ciuitatibus ſunt, eſſe præſtantiſſimam: duobusq; modis id declarat. primum quantum ad rationem ipſam attinet, quã ad ipſam habent facultates, quę maximo in honore ſunt, militaris, oratoria, ac familiaris: quę ſubiectæ ipſi ſunt, eiusq; imperio adminiſtrantur. ad ciuilem enim pertinet, & imperatori præſcribere quomodo vti exercitu debeat: & oratori, quomodo & quouſq; in deliberationibus, aut iudicijs, aut demonſtrationibus vtendum oratione ſit: & familiari, quomodo honeſte ac iuſte domum, ſecumq; habitantes regat ac conſeruet. Deinde quantum ad rationem ſpectat, quam ciuilis ad ipſas habet, idem demonſtrat: cum inquit.

Cum enim cæteris actiuis ſcientijs hęc utatur, quid item agendum, à quibusq; abſtinendum præſcribat, ac ſanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturq;, ut is bonum ipſum humanum ſit.

Nam ſi & maxime honorabiles facultates huic ſubijciuntur, eiusq; imperio ac moderamine adminiſtrantur, & ſcientiæ actiuæ iccirco ſunt, vt vſui eius inſeruiant: ipſaq; eſt quæ leges de honeſtis ac iuſtis in ciuitatibus inſtituit: atq; ita ante omnes alias hominum ſocietates & res publicas in officio continet: nullaq; inuenitur alia quæ antecedat, ſed ipſa præeminet, ac præeſt, aliæ ſunt inferiores ac ſubditæ: quominus fines etiam aliarũ fini huius ſubditi ſint, ad eumq; referantur, fieri nullo modo poteſt: qui ſanè finis, bonum ipſum humanum erit.

Nam ſi etiam & uni homini & ciuitati bonum idem ſit: bonum tamẽ ciuitatis & acquirere & conſeruare, maius quid ac diuinius uidetur.

Quomodo & eadem & diuerſa ſit ad ſeipſam comparata felicitas, hic manifeſtat. quippe quæ & ciuilis cuiuſdam id eſt moralis finis ſit, & eius ciuilis, quæ ſimplici abſolutaq; ratione conſideratur. vtraq; enim eundem finem habet: quod eſt, vt in præſenti ita dicamus, virtutum opus perfectum: quod tamen in altera maius ac diuinius, in altera minus atq; humanius habetur. atq; hoc confirmat his, quæ ita ſubiungit.

Ac contentus quidem eſſe etiam unuſquiſq; poteſt, ſi uni ſoli: pulchrius tamen ac diuinius, ſi genti ac ciuitatibus bonum efficiatur.

Si in vno bonum perficiatur, ſatis illud quidem dignum eſſe poteſt vt acquieſcamus, contentiq; ſimus: vtpote cum pulchrum honeſtumq; ſit: ſiue id in ſe quiſpiam, ſiue in altero efficiat. pulchrius tamen ac diuinius, ſi ad gẽtem vel ciuitates boni exequutio pertineat: pulchrius, eo ꝙ in plures explicatur pulchritudo, maiorq; inde ornatus exiſtit: perinde ac ſiquis lucidiorem eſſe lucem dicat, quæ latius diffunditur, quàm quæ anguſtius ſpatiũ penetrat: diuinius vero, quia cum benefacere diuinum opus ſit, quanto plura ea ſunt, quæ beneficijs afficiuntur, bonaq; ac meliora redduntur: tanto maior beneficentia, atq; inde diuinius opus exiſtimandum eſt.

Hæc igitur ſunt, quæ diſcẽdi hæc uia quæ ciuilis quædam eſt, appetit.

Cum tria ſint omnia quę in præſenti hoc libro propoſita ſunt: primum exordium huc uſq; pertinet, in quo illa omnia ſuere declarata: principio eſſe quendam agendorum bonorum finem, qui omnium perfectiſſimus atq; vltimus ſit, & in quem omnes alij referantur: deinde eum, cum nobis ad vitam bene beateq; traducendam magnopere conducat, eſſe inueſtigandum: tum eſſe eum omnium optimæ ſciẽtiæ aut facultatis, quæ ciuilis eſt: atq; ob id bonum hominis, quatenus eſt homo, proprium cenſeri debere: poſtremo ſiquis bonum hoc in vno tantum aſſequutus ſit, præclarum illud quidem: multo tamen præclarius futurum, ſi boni diſtributione in plures diffuſa, in gente aliqua, aut ciuitatibus idem efficiatur. nunc igitur ad alterum exordium tranſitum facit, in quo auditorem monet, quales ſit de rebus his rationes expectaturus: prius tamen quod in primo poſuerat, quaſi confirmãs, HÆC igitur ſunt, inquit, q̃ præſens hęc diſcendi via q̃ ciuilis quędam eſt appetit. hęc

quæ nam? de vno enim tantummodo fine, quod eſt humanum bonum, loquutus eſt. cur igitur non dixit hoc, ſed hæc appetit, perinde ac ſi de multis intelligatur? an propterea fortaſſe quia cum hic de quo egit, finis perfectiſſimus atq; vltimus ſit, multi'que alij ſub eo cōtineātur, ad eum'que reducantur: neceſſe eſt ſingulos in ſuo quemq; ſtatu atq; ordine ſibi conuenientia omnia adeptos per ſubiectos in ſupremum deniq; peruenire: atque ob id plurali numero vſus eſt: vel, ſi hoc etiam dicendū eſt, ea afferri cauſa poteſt, cur quaſi de multis dixerit: ꝙ vnum & eundem finem alio modo in morali aſſequimur, quæ ciuilis quædā eſt, in vnius'que perfectione conſideratur: alio, in ciuili abſolute quæ communius diffunditur. Quęritur etiam quomodo moralis ciuilis quædam appellata ſit: quod inde patet, ꝙ ciuilis abſolute ea eſt, quæ in gente aliqua aut ciuitatibus bonum exequitur: ciuilis vero quædam, id eſt non ſimpliciter atque abſolute, quæ in vno tantum homine illud idem efficit. bonus enim vir ciuis etiam ipſe quidam videtur, qui prudentium præceptis obtemperans virtutem exercet: ciuilis autem vir ille eſt, qui honeſta & iuſta ex ſe cognoſcit, & docet in ciuitatibus, perfectionemq; multorum aſſequitur. at ciuem idoneum, quatenus ciuis eſt, eum appellamus, qui & per ſe boni viri officium exercet, & cum alijs qui in eadem ciuitate degunt, bonum communicare conſueuit.

De modo procedendi, & auditore morali. Cap. III.

SAtis uero hac de re dictum exiſtimetur: ſi perinde explicatum fuerit, ac ſubiecta materia poſtulat.

Hinc ſecundum procemium exorditur: vbi docet certam hic ac perpetuam quæ ex neceſſarijs conſtet, doctrinam minime expectādam: ſed ſatis exactam eam futuram, ſi explicata fuerit, id eſt explanatione ac declaratione illuſtrata: perinde ac ſubiecta materia poſtulat. materia vero in vnaquaq; arte ac methodo ſubiecta res appellari ſolet, in qua verſatur. Cum igitur morali ac ciuili ſubiecta ſint vitæ negocia, quæq; in ijs fiunt actiones & operationes, quæ omnia vt plurimum euenire conſueuerunt, neq; ſemper eundem modum ſeruant, ſed interdum in contrarium delabuntur atq; excidunt: orationem quoq; quę de huiuſcemodi ſubiecto pertractat, ſimilem eſſe neceſſe eſt: vt minime debeāt in huiuſcemodi materia neceſſariæ demonſtrationes requiri. nam cum oratio quaſi menſura ſit rerum de quibus agit, menſuramq; oporteat ad id quod metitur eſſe accommodatam: fieri nullo modo poteſt, vt quod ſemper in eadem ſtabilitate perſeuerat, illi accommodetur quod inſtabile eſt, ac plerunq; & non ſemper exiſtit. ſuperabitur enim proculdubio ab eo quod ſemper eſt, id quod aliquando, quo minus perpetuo ſit, interrumpi conſueuit. ſi igitur perinde ac ſubiecta materia, hoc eſt honeſta ac iuſta poſtulāt, quæ inter homines fiūt, explicatio, id eſt manifeſtatio ac declaratio facta fuerit: ſatis exacte dictum exiſtimetur. neq; tamen quiſpiam debet moralem ac ciuilem methodos iccirco rejciēdas putare: quia talem de ipſis Ariſtoteles doctrinam polliceatur. nam eadem de cauſa oporteret etiam elegantiſſimas quaſq; ac præſtantiſſimas artes repudiare: cuiuſmodi eſt grammatica, rhetorica, medicina, ac dialectica, ac cæteræ demum omnes quę in materialibus rebus verſantur: immo naturam quoq; ipſam cuius in materia, materialibusq; rebus negocium eſt: propterea ꝙ non ſtabili ſemper tenore progrediuntur, ſed quandoq; errāt, ac fine ſuo fruſtrātur.

Nam exacta tractatio non ſimili modo in unoquoq; genere exquirēda eſt: quemadmodum neq; in artium opificiis.

Hæc confirmant in moralibus & ciuilibus exactas ac neceſſarias rationes requiri minime debere. eo ꝙ neq; omnis artium oratio exacta eſt: neq; ſimili modo ab vnoquoq; artifice exigitur, vt in ſua arte exquiſitum atq; abſolutum opus præſtet. id quod ex opificibus artibus, earum'que opificijs comprobat. opifices autē artes, id eſt δημιουργικαὶ illę dicūtur, quæ operis alicuius effectrices ſunt. opera vero ipſa effecta opificia appellantur. cum enim in tria genera diuidantur artes, in ſpeculatiuas, actiuas, effectiuas: ex effectibus hoc probat, id eſt exactam perfectionem non eſſe in omnibus ſimiliter requirendam: propterea ꝙ patere euidentius id poteſt in his, quarum ſubiecta & opera quænam & qualia ſint, ſenſu percipiuntur.

ſu percipiuntur. Ecce enim, vna artis ſpecies eſt formæ hominis quatenus eſt homo, imitatrix: quæ pro ſubiectorum differentia in varias poſtea ſpecies diſtribuitur. primum in picturam & ſtatuariam: ſtatuaria in fictoriam, conflatoriam, ſculptoriam, fabrilem, & marmorariam, & ſiqua alia huiuſcemodi eſt. inter quarum artifices pictor eſt, à quo plurimũ omnium quantum ad imitationis expreſſionem attinet, exigatur: quippe qui obtemperãtem maxime ac tractabilem materiam ſubiectã habeat. fictor vero qui cera ac luto alijſq; huiuſcemodi vtitur, debet minus quidem q̃ pictor: reliquis tamen omnibus amplius præſtare. at qui metallorum conflatione vel cuſione aliquid fabrefacit, ſolet ab eo minus exactum q̃ à ſuperioribus: paulo tamen q̃ ab alijs abſolutius ac perfectius opus requiri. ſimili modo faber & ſculptor reliquis omnibus cedentes, marmorarium expolitione operis ſuperabunt. ipſe vero marmorarius cum ſubiectum nactus ſit maxime omnium intractabile ac contumax, minime omnium elaborata opera & præſtat & præſtare debet. ſatis igitur vnicuique eſt, ſi perinde effecerit ac ſubiecta materia poſtulat. Genus autem hic Ariſtoteles quemadmodum multis alijs in locis ſubiectum appellat: eo ꝙ vtraque hæc ſimilitudinem quandam ac proportionem inter ſeſe habent. Nam & genus quia differentiarũ acceſſu in ſpeciem abit ac formatur, materiæ admodum ſimile eſt: & materia quia per ſe confuſa minime´que diſtincta cum ſit, formis quaſi differentijs quibuſdam diſtinguitur: rationem quandam generis obtinet. adde ꝙ quemadmodum genus poteſtate nihil aliud eſt q̃ ſpecies ipſæ, & è poteſtate in actum progreditur: ita materia poteſtate cum ſit omnia ea quæ ex ipſa efficiuntur, ex priuatione in formationem procedit.

Honeſta autem & iuſta de quibus ciuilis conſiderat, tantam differentiã, tantumq́; errorem in ſe habent: ut lege, non natura eſſe uideantur.

Cum oſtenderit Ariſtoteles qualis futura ſibi oratio ſit in commẽtarijs his moralibus, ſatis´que eſſe dixerit, ſi pro ſubiecta materia explicatio fiat: deinde ad vniuerſale deueniens docuerit non omnes diſputationes perfectam admittere ac certam explicationem, ſicut neque opificia: ad præſentem rem nunc deſcendit: & inquit, honeſta ac iuſta quæ inter homines ſunt de quibus ciuilis conſiderat, multam habere in opinione videlicet apud ipſos homines differentiam, multumq́; errorem: atque adeo vt ſola inſtitutione et opinione cõſtare, nihil autem eſſe natura videantur. ieccirco quia ea quæ natura ſunt apud omnes eadẽ reperiantur: honeſta vero ac iuſta non ita: ſed de ijs alia alijs & opinio, & inſtitutio habeatur. poſſumus´que vniuerſale particulari cõiungere, atque inde rationem colligere in hũc modum. Honeſta ac iuſta quæ apud homines habentur, ſunt diuerſa inter ſe, atque errantia: ſed de errantibus ac diuerſis certam tradere diſciplinam non licet: efficitur igitur, vt de humanis, honeſtis, ac iuſtis certam tradere diſciplinam non liceat.

In bonis etiam talẽ quẽdam errorẽ ineſſe propterea patet, ꝙ multis dãna ex ipſis eueniunt: nonnulli. n. ob diuitias, alij ob fortitudinem periere.

Primi huius Nicomachiorum moralium libri ſcopus eſt, vt diximus, de humano bono agere: ieccirco Ariſtoteles cum hic quali vſurus ſit diſſertatione propoſuerit, communioribus´que aſſumptis omnia & honeſta & iuſta complexus ſit, de quibus ciuilis pertractat: deuenit rurſus ad ipſum humanum bonum de quo quæſtio eſt: atque ait, quemadmodum in honeſtis ac iuſtis abſolute in quibus ciuilis verſatur, diuerſitas quædam atque error apud homines reperitur: ita quoque in bonis quæ apud eoſdem ſunt, idem reperiri. cur? propterea ꝙ, inquit, euenit, vt multi ex ijs quæ bona exiſtimant, damno afficiantur. diuitiæ enim, fortitudo, & ſanitas, multa´que id genus alia, quę bona hominibus videntur, necis occaſionem nonnullis attulere: quippe cum non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti: multi item ſua ipſorum ſanitate ad prauas res abutentes interierint. fortitudinem vero hic fortaſſe non animi virtutẽ appellat, quæ in æquabili iracundiæ motu atque appetitione conſideratur: ſed corporis, quam vim ac robur vocant, fortitudini animi correſpondentem. Nam ſicut in animo quatuor generales virtutes ſunt, prudentia, fortitudo, temperantia, iuſtitia: ita in corpore quatuor illæ inueniuntur, ſenſuum vegetatio atque integritas, robur, pulchritudo, & ſanitas: quæ illis animi propor

tione reſpondent. prudentiæ, ſenſuum vegetatio, quaſi in animalis corpore quædam ſita cognitio: robur fortitudini, quod corpus validum laboriſq; patiens reddit: temperantię, pulchritudo quæ æquabilitatem quandam & in magnitudine, & in congrua partium corporis inter ſe compoſitione affert: iuſtitiæ vero ſanitas, vtpote quæ in humorum temperatura naturalem æqualitatem conſeruet. ſi igitur hac ſignificatione fortitudinem ſumas, apte erit hic cum diuitijs coniuncta: cum etiam ipſa bonum inſtrumẽtarium ſit, quod pro vſus ratione poſſit quantum in nobis eſt, vel prodeſſe vel nocere: niſi videlidet extrinſecus aliqua per inuaſionem occaſio offeratur. Quòd ſi fortitudinẽ propriam quæ animi eſt, ſumptam hic eſſe affirmes, dicere poteris vnum vni Ariſtotelem, hoc eſt bono cuidam externo ac corporis, alterum internum atque animi recte appoſuiſſe: vt oſtendat in ijs quoque quæ proprie bona apud nos ſunt, ineſſe quandam ambiguitatẽ: propterea ꝙ efficitur quandoque, vt ex eis etiam quibuſdam nocumenta contingant. cum vel ob inuidiam inſidijs appetuntur, vel in prælio periclitantur: atq; id aperte interdum, interdum inopinato euenire conſueuit. vt vulgatum illud verbum comprobetur, quo dici ſolet, ignauorum eſſe propriam ſecuritatem: eorumq; matres fletu ac luctu omnino carere.

Cõtenti igitur erimus, ſi nos cum de talibus & ex talibus diſſeramus, pingui quadam minerua, atq; adumbrata figuratione uerum oſtẽdamus: cũq; de ijs quæ plerunque eueniunt, atque ex ijs ratiocinemur, ſimilia etiam concluſerimus.

Quoniam, inquit, tanta eſt in honeſtis ac iuſtis rebus atque etiam bonis quæ apud homines ſunt, ambiguitas, vt nulla de illis certa opinio, nulluſq; conſenſus inter eos ſit: ſi etiã nos cum de huiuſcemodi agamus, neq; exacta aliqua & ſubtili inueſtigatione, ſed rudiore quodam modo et craſſiore, neq; perſpicue admodum, ſed ſub adumbrata quadam figuratione verũ oſtẽderimus: acquieſcere ac contenti eſſe his debemus. ſimili modo quia ſubiectæ res neceſſariæ minime ſunt, neque eiuſmodi, vt eodem ſemper curſu ferantur, ſed plerunque eueniunt: demonſtrationes quoque ex ſimilibus propoſitionibus confici: atq; inde concluſiones non neceſſarias, ſed plerunque euenientes euadere neceſſe eſt: quippe quę nõ neceſſaria propoſita conſequantur. cum enim & ea quæ ſunt & quæ fiunt, non neceſſario omnia vel ſint vel fiant, ſed quædam reperiantur, quæ quo minus perpetuo, vel ſint vel fiant, interrumpi conſueuerint: efficitur, vt illud rerum genus introducatur, quod quia & eſſe & fieri alio atq; alio modo poteſt, poſſibile appellant. idq; in tria diuiditur: in ea quæ plerunq;: in ea quæ raro: in ea quæ ex æquo eueniunt. In neceſſariorum contemplatione ſcientia verſatur, quæ etiam ipſa neceſſaria eſt, & ex neceſſarijs neceſſaria colligit ac concludit. in eo poſſibili quod plerunque fit, artis negocium eſt, quæ ex ſimilibus propoſitionibus, ſimilia, hoc eſt plerunque euenientia conficit. circa id quod in æquilibrio conſiſtit, & nihilo magis poteſt eſſe q̃ non eſſe, ratiocinatio, atque electio fieri ſolent: quæ cum iudicatrices facultates ſint, vtraſque contradictionis partes æquo examine perpendunt ac librant: atque ex ijs vtra viſa fuerit melior, eligunt, alteri que anteponendam cenſent. Id vero quod raro contingit, nulla facultas conſiderat: quod veteres quia de eo reddere rationem nullam poterant, fortunæ & caſui aſcripſere. Quia igitur res agendę ex illis ſunt quę non ſemper, ſed plerunque eueniunt, vtpote impeditæ aliquando & interpellatæ: qui de illis agit ſiue vt honeſtas vel turpes, ſiue vt iuſtas vel iniuſtas, ſiue vt bonas vel malas eas conſideret: is ſanè cum ex plerunque euenientibus propoſitiones aſſumat: talia etiam concludat neceſſe eſt. Quapropter ſiquis huiuſcemodi aliquid vel bonum vel honeſtum vel iuſtum eſſe probauerit, licet aliquando etiam mentiri deprehendatur: non eſt tamẽ ob id, modo vera plerunque oratio eius ſit, accuſatione dignus exiſtimandus. nam neque ex neceſſarijs, neque neceſſaria colligit: ſed eiuſmodi, quæ nonnunquam & interrumpi, & eſſe alio modo poſſunt. Pingui autem minerua/ dixit, ad neceſſariarum demonſtrationũ ſubtilitatem: adumbrata figuratione/ ad perſpicuitatem & euidentiam reſpiciens: oſtendamus/ vero ad demonſtrationem oppoſuit. demonſtratio.n. & oſtenſio, ideſt ἀπόδειξις & ἔνδειξις in eo differũt, ꝙ illa perſpicuam & certam quiſitæ rei manifeſtationem nobis facit: hæc.

obſcurius

obſcurius quibuſdam quaſi figurationibus, atque imitationibus, ſeu ſignificationibus res exprimere conatur. illud vero cum inquit /de ijs quæ plerunque eueniũt/ ad neceſſaria ſpectat: propterea ꝙ neceſſariorum ordo nunquam, illorum aliquando interrũpi conſueuit. ſubtilis autem demonſtratio ea eſt, quæ ad prima vſq; & medio carentia principia aſcendit: quæ in ijs quæ plerũque eueniunt, reperiri nullo modo poſſunt: vt craſſioribus rationibus oĩno acquieſcamus neceſſe ſit, imaginibus ac figuris ſignificationibusq́; duntaxat adducti. quæ enim ex veriſimilibus ſumptionibus, ijsq́; quæ tam eſſe q̃ non eſſe poſſunt, conſtat ratiocinatio, nihil aliud eſſe q̃ demonſtrationis figura atque imago videtur: cum non ſolum ex illis quæ per ſe ſunt, & primis ac medio carentibus cauſisq́; concluſionis nõ conficiatur, ſed ne ex illis quidem quæ ex huiuſcemodi alijs fuerint concluſa.

Eodem modo etiam unuſquiſq; debet ea quæ de aliquo dicuntur, admittere. eſt enim eruditi eatenus exactam in unoquoq; genere explicationẽ requirere, quatenus pati rei ipſius natura poteſt. Nam & mathematicum ſuaſionibus utentem approbare: & ab oratore demonſtrationes exigere, ſimile uitium uidetur.

Cum dixerit qualis in propoſita re ſibi eſſe poſſit diſſertatio: auditorem etiam monet, quomodo erga ea quæ ita dicta ſint, affectus eſſe debeat: & inquit eodem modo ipſum quoque oportere ea quæ dicuntur, admittere, id eſt ita vt dicuntur: vt intelligat neque neceſſaria ipſa eſſe, neque ex neceſſarijs collecta, ſed plerunque euenientia, atq; ex eiſdẽ concluſa: eatenusq́; exiſtimet recte ea ſe habere: neque neceſſarium quippiam in talibus requirat. regulam deinde quandam tradit, quouſque in qualibet re exacta ac certa exquirenda explicatio ſit: cum inquit, eruditi eſſe viri, id eſt multarum rerum peritia præditi, eatenus in vnoquoque ſubiecto exactam explicationem requirere: quatenus pati rei ipſius natura poteſt. genus enim hic ſubiectũ vocat. ſi vero eruditus is eſt, qui rationes vnicuique ſubiecto accommodatas exigit: ineruditus proculdubio ille qui cõtrarium fecerit, erit putandus. vnde id poſtea ſubiungit: {NAM & mathematicum ſuaſionibus vtentem approbare: & ab oratore demonſtrationes exigere, ſimile vitium videtur.} mathematicus enim omnis tale habet ſubiectum, vt ea quæ per ſe illi accidunt, ex neceſſarijs, ac primis, ex ijsq́; quæ per ſe ſunt, medioq́; carent propoſitionibus, demonſtret. orator autem vel ex probabilibus, vel ex ijs quæ videntur probabilia, ſubiectarum ſibi rerum confirmationes facit, quæ auditoris aſſenſum non vehementer mouent: vnde etiam quia tantum ad ſuadendum quomodocunque ſpectant, ſuaſoriæ ac probabiles, non autem neceſſariæ appellantur. ſi igitur aliquis ſit, qui mathematicum ſuaſiones afferentem approbet, neque ab eo demonſtrationum neceſſitatem requirat: oratori vero non acquieſcat, ſi ſuadere tantum voluerit, ſed ſcientiæ effectrices demonſtrationes deſideret: is planè & rerũ naturæ aduerſatur, & imperitiam ſuam manifeſtat: quippe qui ignoret quo in huiuſcemodi artibus iudicio vtendum: quidq́; ab vnoquoque in confirmandis ſuis exigendum ſit. quorum vtrunque vitium eſt à recto officio aberrans. Nam ꝙ ille qui in aliquo ita eruditus eſt, vt iudicare rationes eius poſſit, ab artis vel ſcientiæ illius profeſſore diuerſus ſit: omnibus patet. illi enim ſatis eſt ſi experimento quodam ſolummodo didicerit, geometricas, verbi gratia, rationes ex talibus debere ſumptionibus conſtare, atq; ita colligi, talesq́; concluſiones conficere: atq; ita poſſit iudicare, an is qui vel geometriam vel geometricas ratiões profiteatur: ex talibus atq; ita ratiocinetur, taliaq́; concludat. artifici vero geometrice quoque operari neceſſe eſt: easq́; demonſtrationes afferre, quas ſcientiæ ſubiectum poſtulat. Idem de vnaquaq; arte & ſcientia exiſtimandum eſt.

Verum unuſquiſq; ea recte iudicat quæ cognoſcit: atq; eorum bonus iudex eſt. unamquãq; igitur rem bene iudicat, qui in ea: abſolute uero omnia, qui in omnibus eruditus eſt.

Ex tribus procemijs quę primo huic moralium libro præpoſita ſunt, hoc eſt tertium: ubi declarat qualem oporteat eſſe auditorem eorum quæ hic dicentur. nam quia ſuperius

dixerat præſentem diſputationem conuenienter pro ratione ſubiectæ materiæ admittendam eſſe: nunc oſtendit eum qui apte aliquid admiſſurus ſit, eruditum in eo eſſe debere. ſi enim non nouit, recte iudicare non poterit: ſi recte non iudicabit, neque recte prorſus admittet. quatenus vero ſcire eum neceſſe ſit, qui idoneus rationum iudex eſſe velit: iam diximus. vniuerſalem autem orationem facit cum ait: vnuſquiſq; ea recte iudicat quæ cognoſcit, & eorum bonus iudex eſt. cognitio enim vniuſcuiuſque rei eſt, quaſi norma quædam eius rectitudinis in mente cognoſcentis ſita: cui rem cum applicat, ille qui diſcernere vult, facile inuenit, congruat'ne cum norma res, an eius examen tranſgrediatur: ſicq; congruentem inuenit, vt bonam laudat: ſin minus, merito, vtpote à regula diſcrepantem vituperat. qui igitur cognoſcit, quæ natura ſit rei quam iudicare vult, is eius cognitionem adeptus eſt: qui vero cognitionem eſt adeptus, regulam & normam habet: qui autem normã habet, habet id quo rem iudicaturus eſt. quod qui eſt conſequutus, iam habet quo recte ferre iudicium poſſit: contrà vero, qui nõ cognoſcit: vnde ille bonus iudex, hic prauus euadit, VNAM quanq; igitur rem bene iudicat, qui in ea: abſolute vero omnia, qui in omnibus eruditus eſt. integra ratio ita habebit. omnis qui aliquid recte iudicat, illud cognoſcit; omnis vero qui aliquid cognoſcit, eruditus in eo eſt. eruditus igitur in eo eſt omnis, qui aliquid iudicat. eſtq; ſyllogiſmus in prima figura. ſed hic maior propoſitio, more oratorum fuit prætermiſſa. atq; hæc eſt horum verborum ſententia. Cũ vero ita dixerit, vnuſquiſq; ea bene iudicat, quæ cognoſcit: & eorum bonus eſt iudex: videtur tam eos qui cognoſcũt & iudicant, quàm ea quæ cognoſcuntur & iudicantur, particulatim ac ſigillatim ſumpſiſſe: re vera tamen vniuerſale eſt enũciatum: vt ſiue dicamus/vnuſquiſque bene iudicat/ſiue/omnis bene iudicat, quę cognoſcit/eandem vim habeat: quippe cum omnis non vniuerſale, ſed vniuerſaliter ſignificet. nihil enim aliud eſt omnis, quàm ſingulorum collecta multitudo: nam & vnuſquiſq; ex omnibus, & omnis idem in ſenſu, ac ſignificato planè eſt. Idẽ de ijs quę cognoſcũtur, & iudicãtur, dici poteſt. ſiquidẽ quę, oẽs qui cognoſcũt & iudicãt, cognoſcũt & iudicãt: ea profecto oĩa ſunt, q̃ cognoſcũtur & iudicantur. Iã vero bene iudicare vnumquenq; quæ cognoſcit, & eorum bonum eſſe iudicem, ex mutua ſignificatione idem eſt: vtraque enim hoc eſt bene iudicare, & bonum eſſe iudicem, idem valent. illud autem/vnamquanq; igitur rem bene iudicat, qui in ea eſt eruditus/ſyllogiſmi concluſio eſt, ex vna tantum ſumptione collecta: quę quidem etiã ipſa quatenus apparet ex verbo, particularis videtur: & tamen vniuerſalis re vera eſt: cum omnia ſingularia hic ſignificet, & quaſi per inductionem & ſummatim colligat: atque ita vniuerſale confirmet: quod etiam ſtatim ita ſubiungitur/abſolute vero omnia, qui in omnibus eruditus eſt. in hunc modum Ariſtoteles rationem hic diſpoſuit. Sed illud tamen dubitandum adhuc relinquitur. nam vnamquanq; rem bene iudicare qui in ea eruditus ſit, verum eſt, ac maniſeſte patet. aliquẽ vero in omnibus eſſe eruditum, vt recte omnia queat iudicare: videtur fieri nullo modo poſſe. quomodo enim vnus eſſe aliquis poteſt, qui omnia ſciat, & bonus omnium iudex ſit? neque enim comparatum eſt, vt vnus aliquis ex ſingulis omnia ea ſua cognitiõe actu comprehendat, quę abſolute, homo quatenus eſt mentis ac ſcientiæ capax, conſequi natura poteſt. fortaſſe igitur, non quia fieri poſſit, hoc dixit: ſed quia cum ſinguli omnes homines ſub vniuerſalem reducantur hominem: ſimili modo etiam qui ſigillatim eruditi ſunt, ſub vniuerſalem vnum eruditum referri neceſſe eſt: atq; icirco quaſi ſtatuens eum, ac fingens, ita inquit: vt ita intelligendum ſit: quemadmodum qui in vnaquaq; re eruditus eſt illud recte iudicat, in quo eſt eruditus: ſic ſiquis fingat aliquem eiuſmodi reperiri, qui in oĩbus abſolute eruditus ſit: is bonus omnium iudex efficietur. Quamuis conſiderandũ, ne magis cognoſcentem hic & eruditum non illum appellet, qui vniuſcuiuſque artis & ſciẽtię profeſſor ſit: ſed qui multarum rerum experientia calleat, poſſitq; inde omnia ſibi ad iudicandum propoſita peritiæ ſuæ applicando recte iudicare. quemadmodum in multis videre eſt, qui licet nunquam picturam exercuerint: de aliorum pictis tabellis ferre apte iudicium poſſunt. id quod in alijs quoque artibus vſu venire manifeſtum eſt. adde q; ipſe quoq; Ariſtoteles multis alijs locis in hoc ſignificato vſus eſſe eruditionis, id eſt παιδείας vocabulo inuenitur, vt perſpicuum ſit, aliam eſſe ſcientiæ cognitionem, & aliam eruditionis.

nis.quæ quidẽ eruditio cum multarum rerum peritia ſit,ſatis idoneum reddere aliquem poteſt ad ea iudicanda quæ ſcientiæ & artes efficiunt:ſiue ſpeculatiuæ,ſiue actiuæ,ſiue effectiuæ illæ fuerint.

Atq; hinc ſit,ut iuuenis auditor ciuilis idoneus eſſe nõ poſſit:quippe cum imperitus actionum uitæ ſit,ex quibus,& de quibus rationes conficiuntur.

In tertio hoc proœmio cum propoſuerit docere,qualis eorum quæ dicenda hic ſunt,auditor eſſe debeat:prius in vniuerſum poſuit,qualem eſſe eum oporteat,qui vniuſcuiuſq; artis vel ſcientiæ effecta ſit iudicaturus:deinde his cõiter dictis ad propoſitã rẽ venit,nõ poſſe inquiens iuuenẽ idoneum eſſe ciuilis auditorem:idq; duobus argumẽtis oſtendit.primũ ex tẽporis breuitate,qua iuuenis adhuc in vita verſatus,eius actionũ peritus euadere minime potuit,ex quibus & de quibus ratiões cõſtant:vt merito ea quæ nondũ expertus eſt,recte nequeat iudicare.atq; hæc de iudicio. Eſt aũt ratiocinatio in prima figura hoc modo.Iuuenis actionũ vitæ imperitus eſt.omnis qui alicuius imperitus eſt,illud minime põt iudicare,cuius eſt imperitus.non põt igitur iuuenis actiones vitæ,ſed neque ea quæ ex ipſis vel de ipſis dicuntur,bene'ne an male habeant,recte iudicare.ex ipſis vero dicũtur ea,quæ vt propoſitiones ſumi ſolent : de ipſis,ea quæ vt quæſtiones,& concluſiones.Secundo argumento iuueni oſtendit harum rationum diſciplinam vanam atque inutilem futuram : cum inquit:

Adde q cum perturbationes ſequatur,fruſtra & inutiliter audiet.finis.n. non cognitio,ſed actio eſt.

Oratio.n.omnis,omnisq; actio & operatio ad finem quẽdam ſpectat:ſiq; eo fruſtretur, fruſtra facta eſſe dicitur.Ita quoq; quæ de virtutibus habentur orationes cum non ad contemplationem ſolam ſpectent , ſed ad agenda honeſta , amplectendumq; bonum:ſi finem hunc non fuerint conſequutæ,fruſtra & dicuntur,& audiuntur:inutilesq; eſſe auditoribus videntur.Nam cum homo inter vitæ primordia ocioſam habeat rationem,ſenſus vero,irrationalesq; appetitus in eo præuerterint,inualeſcentesq; proprias voluptates affectent:facile fit , vt ab his vehementius ob generationem incitatis oppreſſus,ac ſuperatus vitam multis in perturbationibus traducat : præſertim cum natura etiam in eo,quippe quæ tunc recens extiterit,nihil aliud magis,quàm vt ſit,curare videatur. iccirco quadam temporis mora opus illi eſt , necnon diſciplina atque inſtitutione ad hunc ex affectibus perturbationibusq; contractum ſtuporem diſcutiendum,velamenq; ignorantiæ detrahendum : quo & cognoſcere meliora,& præponere ea peioribus poſſit:vitamq; à ratione alienam auerſari, eamq; eligere quæ ex ratione rectoq; iudicio traducitur.id quod & difficile admodũ eſt, & vi non medocri indiget:eo q aſſuetus iam malis à pueritia eſt iuuenis , plurisq; æſtimare didicit abſolute eſſe,quàm bene eſſe:immo nullum aliud bonum honeſtumq; cognoſcit, niſi corpus curare,vtq; id valeat,beneq; habeat,ſumma ope niti . atque hac de cauſa fit , vt non ſolum conſilia & monitiones , ſed ſæpe etiam deriſiones,opprobria,contumeliæ,quandoque etiam verbera adhibenda ſint:vt ignauæ huius vitæ remiſſioni , virtutis induſtriam ac laborem anteponat . propterea igitur iuuenibus vanum atque inutile eſt huiuſcemodi diſſertationes audire , quia perturbationes ſequuntur : irrationaliq; aſſuetudini indulgentes,nunquam boni quicquam agere conſtituunt . at vero hæc ars non abſolute ſpeculatiua eſt,vt cognitione ſola eorũ quæ dicuntur,auditores contenti eſſe debeãt:ſed actiua:opusq; eſt cognitioni actiones adiungere:alioqui incaſſum oratio omnis & habetur,& auditur.

Intereſt autem nihil , iuuenis ætate,an moribus iuuenilis aliquis ſit . non enim defectus penes tempus eſt : ſed quia & uiuit , & ſingula perſequitur ex perturbatione.

Poſteaquàm dixit iuuenem propoſitæ diſſertationis duabus de cauſis minime eſſe idoneum auditorem , partim ob vitæ imperitiam,partim ob perturbationes : ſubiungit nunc neque omnem ſenem , aut ætate prouectiorem ob tempus ſolummodo ad hæc percipienda eſſe aptum : ſed oportere etiam ipſum ab omni perturbationum dominio eſſe liberum: ſi modo accommodatus auditor futurus eſt . quippe cum etiam iuuenis non tam ob ætatem ad hæc intelligenda ineptus dicatur : quàm propterea quòd à perturbationibus ſubiu

gari conſueuit:vt prauitate quaſi collumbari quodam iniecto grauatam ac depreſſam rationem habens pronus in terram ſemper,in eiusq́ȝ fruitionẽ deſpiciat:ſuſpicere nunquam, tut attolli ſurſum permittatur:oculusq́ȝ mentis eius craſſa perturbationũ caligine quaſi nube quadam obiecta impediatur,quo minus tranſpicere,ac videre bonũ ipſum poſſit.Quapropter ſi ſenex aliquis ſit,qui perturbationibus afficiatur:neq; ipſe erit harum rationũ idoneus auditor:eo ꝙ et in ipſa ætatis ſenectute νεαρὸς.i.iuuenilis moribus,hoc eſt,iuueni ſimilis eſt:& ex perturbatione viuit,& ſingula perſequiẽ,appetitionẽq́ȝ habet irrationalẽ,& perturbatã.ꝑſequi vero.i.διώκειν hic,pro inquirere poſitũ eſt:qui.n.vehementer aliquid appetit,& quærit,ad ſeq́ȝ attrahere atq; apprehendere ſtudet:perſequi id quod appetit,dicitur,tranſlatione ab ijs ſumpta qui fugientes perſequuntur,& comprehendere volunt.

Talibus enim cognitio,perinde atque incontinentibus inutilis euadit.

Idem adhuc ſumpto incontinentium exemplo declarat.Incontinens enim ille eſt,qui cũ mala quadam conſuetudine trahitur,ad rationem quidem recurrit,eius´que imperijs conatur ſuum præter rationem incitatum appetitum reprimere:ſed continere tamen non poteſt.Quemadmodum igitur in illo,licet ratio malum eſſe nouerit appetitui temere atq; irrationaliter incitato acquieſcere,velitq́ȝ à flagitijs abſtinere:a`perturbationibus tamen vincitur,praua conſuetudine ſubiugata:ſic vnuſquiſq; qui ex perturbatione viuit,orationes de virtute & bono auribus quidem admittit:ſed nullam tamẽ ex ipſis,cum ab aſſuetis affectibus ad peiora detrahatur,percipere vtilitatem poteſt.

Illis autem eſſe perquam utilis poteſt:qui ſecundum rationem & appetitiones & actiones ſuas moderantur.

A contrario hoc ſequitur ex his quæ modo dicta ſunt ſicut enim qui ex perturbatione & præter rationem viuunt,nequeunt vllum ex huiuſcemodi diſſertationibus conſequi emolumentum:ſic qui ſecundum rationem & appetitiones & actiones ſuas moderantur, ijs prodeſſe horum cognitio ſummopere poſſet.ſed dubitaret aliquis:diceret´que,velle de his vllam omnino diſciplinam tradere,tum vanum tum ſuperuacaneum videri.nam ſi prauis nulli ſubſidio eſſe ad correctionem poſſunt:probi vero antequàm etiam ea audiant, ſecundum rationem appetitiones & actiones ſuas moderantur:qui fieri poteſt,vt horum diſciplina & illis vana,quippe qui vtilitatem nullam percipiunt:& his,qui prius etiam quàm quicquam diſcant,boni ſunt,nullo´que extrinſecus auxilio indigent:ſuperuacanea non eſſe videatur?Cui dubitationi ita fortaſſe occurrendum eſt:quòd boni ante quàm quicquam didicerint,ex conſuetudine ſola bene agunt:neq; artis regulam aliquam habent, ad quam vitam actiones´que ſuas dirigere valeant:poſteaquàm vero facultatis huius præcepta audiuerunt,artifici quadam ratione ac modo honeſtas actiones perſequuntur.atque ita fit,vt in bono adipiſcendo magis confirmentur:à ratione iam edocti ac perſuaſi quando honeſtum aliquid,quando item non honeſtum exiſtimari debeat.Accedit quòd multi etiam inueniuntur,qui licet ſtatim à principio naturę quadam benignitate à malis abhorreant,bona´que appetant:ignorant tamen quo modo poſſint & ea inter ſe diſcernere,& bona complecti.quibus ſanè ad honeſtorum electionem diſciplina,& arte opus eſſe manifeſtum eſt.Verum neque improbis inutilis omnino harum præceptionum traditio euadet.nam vt nullum maximum illico adiumentum ex his conſequuturi ſint:illud certe conſequentur:quòd vbi cognouerint,in quam miſeriam deuoluti fuerint,quam´que longe ab eo quod melius eſt,receſſerint:habebunt profecto,niſi penitus ſint ſtolidi,à bonoq́ȝ abhorreant,ſtimulos quoſdam appetitionis,quibus ad corrigendam anteactam vitam incitentur:atq; ita paulatim proficiendo aliquando fortaſſe ad ſummum etiã illud bonum prorſus tranſibunt.Animorum præterea medicinam facultatem moralem ac ciuilem eſſe conſtat. quemadmodum ergo corporum medicina ſanitatem in bene valentibus conſeruat,in ægrotantibus reſtituit:ita quoque ciuilis & moralis facultas hanc eandem duplicem vim in animis noſtris habeat,neceſſe eſt.abſurdum enim videretur,ſi ex propria medicina corpora & naturæ bene an male habuerint,iuuari poſſent:animi,qui rationem habent,eaq́ȝ vtuntur,in vtroque ſtatu petere inde præſidia non poſſent:ſiue in naturali conſtitutione firmari,ſiue ab ea quæ præter naturam eſt,reuocari ac corrigi eos oporteat.atque animis quantũ ad ſubſtãtiã ipſorũ ſpectat,facilius ſanè eſt,ꝙ̃ corporibus & naturis,vt & in bono ꝑſeuerẽt

ac

ac conſeruentur,& à malo recedant & corrigantur:quippe cum & ratione præditi et menti affines ſint:à quibus vtriſq; adiuuari queant ad bonū conſequendū. Tametſi fortaſſe Ariſtoteles non conducturas eſſe ijs,qui perturbatiõibus afficiuntur,huiuſcemodi diſputationes non ita abſolute dixit:ſed in eo tantū,ꝙ iudicare de ipſis recte'ne an male haberētur,nõ poſſent:vtpote honeſtis orationibus atq; actionibus nõ aſſueti. vt ſimili modo ēt plurimū conferre eas intelligēdū ſit illis,qui ſecūdū ratione appetitus ſuos atq; actiones exercent.

Ac de auditore quidem, & quo modo admitti huiuſcemodi rationes debeant,quidq; proponamus:hactenus exorſum ſit.

Omnia quæ ſupra dicta ſunt, à poſterioribus ad priora aſcendendo breui reſumptione concludit. In his vero huius operis exordijs ſtatim à principio q̄ſtionē illā excutiendā propoſuit:eſſet'ne oīum agendorū bonorum aliquid ſummū,ad quod reliqua omnia referrentur.tum quæ eſſet ea facultas quæ finē hunc haberet.idq; inueniri ſatis veriſimili, quatenus ſubiecta materia patiebatur,probatione oſtendit.ciuileq; eſſe eā facultatem docuit,cui finis talis aſſcriberetur:quippe quæ principalis.& architectonica maxime ſit ſcientiarū ac facultatum oīum,quę in actione verſantur:præſitq; omnibus,atq; imperet. vt finis eius aliarū ēt omnium fines contineat. Nunc ad ſecundā quæſtionē deſcendit : quid nā ſit hoc inueſtigās quod ſummū hominis bonū finemq; proximū ac proprium humanæ naturę eſſe dicimus: repetitq; diſputationem quemadmodum etiam ipſe inquit,cum ita ſubiungit.

De ſummo bono,& recta auditoris educatione. Cap. IIII.

NVnciam dicamus repetita oratione,quoniā omnis cognitio,omniſq; electio bonū quoddā appetit:quidnā illud ſit,quod ciuilē appetere dicimus:quidq; illud,quod omnium agendorum bonorum ſummum eſt.

Quod in primo exordio demonſtrauit,ciuilē videlicet cæteris omnibus ſcientijs & facultatibus antecellere,eiuſq; finem agendorū bonorum ſummū eſſe:id nunc tāq̄ cõceſſum aſſumit:quæritq;,quidnā illud ſit quod ciuilis appetit.& quaſi id planius interpretās ſubiungit/quidq; illud,quod oīum agendorum bonorū ſummum eſt.finē.n.dicere quē appetit ciuilis,& omniū agendorum bonorum ſummū:idem ferè eſt.nā ſi ipſa eſt omnium actiuarum ſcientiarū,rationumq; diſcendi præſtantiſſima:finis etiam eius omnium aliorum præſtantiſſimum,atq; vltimum proculdubio cenſeri debet. Scientiæ vero hic cõi vocabulo ēt artes appellatæ ſunt:quippe quæ ita etiam ipſæ quodam modo dici ſoleant.

De nomine ſane inter omnes fere conſtat.nam & pleriq; & elegantes felicitatem id appellant:& felicem eſſe idem quod bene uiuere,beneq; agere eſſe opinantur.

Dupliciter quid ſit vnaquæq; res præſcribi conſueuit,vel nomine,vel definitione. vnde etiā vtraq; hæc mutuo inter ſe definiuntur:vt nomen nihil aliud q̄ definitio cõtracta:definitio q̄ nomen explicatum eſſe cenſeatur.idem.n.ſignificat homo,quod animal ratiõale,mortale,mentis & ſcientiæ capax:non tamen eodē modo. ſiquidē homo nomen contractū eſt, remq; minime diſtinctā ſignificat,quæ nominatur.definitio aūt ſpeciem quæ ex genere & differentijs cõſtat,particulatim explicat,eiuſq; ſubſtantiā plane & diſtincte manifeſtat. In conſtituendo igitur ex nomine quid ſit felicitas,conſentire ferè oēs inquit/ferè/adiunxit: propterea ꝙ nonnulli ēt inueniantur,qui vel nomen ignorent: vt ne in eam quidē notionē vnq̄ venerint,an aliquid ſit in rerū natura,quod felicitas appelletur. Vtuntur,inquit,hoc nomine & pleriq; et elegātes.pleroſq; vocat more græco quoſlibet è vulgo homines,ac fuſaneos:quos illi τὺς πολλὺς dicunt.elegantes vero.i.χαρίεντας,eos,qui elegantia quadā ac lepore,vel ex eruditione,vel ex bonarum actionum conſuetudine exculti ſunt:qui profecto pauciores ſemper ineruditis,virtuteq; carentibus inueniri ſolent. Communis præterea illa quoq; opinio omnibus eſt:qua idem eſſe bene viuere & bene agere exiſtimant,quod felicem eſſe:quæ etiam ipſa confuſa eſt,minimeq; diſtincta.

De felicitate uero,quænā ſit,diſſentiūt. neq; ſimili modo & uulgus & ſapientes eā definiunt.nonnulli.n.aliquid ex ijs,quę euidētia,manifeſtaq; ſunt,

ut uoluptatē,ut diuitias,ut honorem : alij aliud eam eſſe dicunt. ſæpe etiā fit, ut idem de ea diuerſa opinetur.cum.n.ægrotat,ſanitatem:cum pauper eſt,diuitias ſummum bonum putat. qui autem ignorantiæ conſcii ſibiipſis ſunt,eos admirantur qui magnum quid ac ſupra uires ſuas referunt.

Cum dixerit oēs in idē felicitatis nomen conuenire,tam pleroſq; q̃ elegātes:anteq̃ quid ſit,perſcrutetur,quænā ea ſit,aggreditur inueſtigare.nā quæ ſit felicitas,& quid ſit inquirere diuerſum eſt. illud.n.ſubiectū,hoc ſubſtātię rationē declarat. De hoc igitur.i.de felicitate q̃ nā ſit,diſſentire inquit & pleroſq; à ſapientibus:& ſeparatim vtroſq; à ſe mutuo,alios ę vulgo ab alijs,ac ſapiētes inter ſe:qnq; vero ēt fieri,vt ſecū ipſi in hoc nonnulli diſſideant:pro rerū euenientium & occaſionū varietate appetitus ſuos immutantes. Pleriq; igitur aliquid ex ijs quæ euidentia manifeſtaq; ſunt.i.ſenſu percipi poſſunt,eſſe felicitatem putant: vt voluptatē,vt diuitias,vt honorē. vndę alij voluptuoſi,alij auari,alij ambitioſi,et glorioſi redduntur:dum vnuſquiſq; id ſectatur,quod bonum exiſtimat. atq; alij aliud quippiā huiuſcemodi eā eſſe dicunt. Sæpe etiam incidit,vt vnus atq; idem de ea diuerſa opinetur. cū.n. ægrotat aliquis,beatos eſſe eos qui valent,ſanitatēq; optimam omniū iudicat:cum paupertate affligitur,atq; opprimitur,diuitias omnibus eſſe anteponēdas cenſet.atq; ita quidē pleriq;.i.vulgus facere conſueuit.at qui ſapientiæ ſtudioſus eſt,ſibi cōſcius q̃ in ea deficiat:alios admiratur qui ſupra q̃ ipſe poſſit,& cognoſcunt,& diſſerunt.

Nonnulli uero pręter multa hæc bona aliud quoddam per ſe bonum eſſe exiſtimarunt:quod eſſet in cauſa,ut omnia etiam hęc bona ſint.

Hoc de Platone videtur intelligi,qui cū Deū illud ipſum eſſe ſtatueret,quod per ſe bonū eſſet,eū poſtea dicebat bonitatis omnis eſſe auctorē:omneq; aliud quod vel eſſet vel diceretur bonū ex eius participatiōe vel eſſe vel dici:ipſum vero nullius participatiōe,ſed primum ac ſummū oium per ſeſe ipſum bonū & eſſe & dici aſſerebat. At.n.ſermo nūc eſt non de ſimplici ac cōi bono,quod & eſt ſupra oia,& omnibus ſeſe diſtribuit, & ab oibus abſtractū in omnibus tn̄ pręeminenter conſideratur:ſed de humano,naturæq; hominis proprio:vt lōge diuerſum hoc ſit ab eo de quo Plato dicebat:vt ēt ipſe Ariſtoteles īquit.ſiquidem aliud eſt cōe omnibus bonū:aliud quod naturæ alicui priuatim accōmodatur.Quare ſuperuacaneū videtur cū de alio agatur,in alia orationē deflectere:in idq; excutiēdū aberrare,de quo dicere ne oino quidē propoſitum fuit.Sed Ariſtoteles vt Platonicæ ſniæ carpendæ occaſionem nāciſceretur,quæ de primo bono ille dixerat,in medium hic produxit.

Sed omnes uellē opiniones exquirere ſuperuacaneum fortaſſe eſt: ſatiſq; erit,ſi eas ſolūmodo inueſtigemus,quæ extant maxime ac ſupereminent:uel uidentur rationem aliquam in ſe habere.

Quoniā ſuperius multā eſſe diſſenſionem multūq; errorē dixit inter hoīes de boni opinione:vt non ſolū ſtulti & ſapientes inter ſe,ſed nonnulli ēt ſecum ipſi diſſiderent:dum moleſtia aliqua oppreſſi mutationē in contrarium ac ſubleuationē iucundiſſimā omnium,atq; optimā putant:propterea ſubiungit,vniuerſas velle de bono opiniones indagare vanum ac ſuperuacaneū videri:cū pleręq; ipſarū manifeſtę q̃ longiſſime abeſſe à veritate conſpiciantur.ac ſatis ſuperq; futurum,ſi vel τὰς ἐπιπολαζούσας (hoc.n.verbo hic vtitur)tm̄ inueſtigarit.i.eas quæ celebres ſunt,& ad veritatem quidem maxime accedūt,ſuperq; eā extant atq; eminent ,non tamen eam penitus attingunt:vel quæ videntur rationem aliquā in ſe habere: qua hominis opinatio falli,exturbariq; dę veritate poſſit. nam quæ procul à veritate abeſt opinio, nunquam vllū ad credendū alliceret,qui ſtudio veritatis recte ac prudenter inquirit. Id quod in ſenſibus quoq; vſu venire perſpicuū eſt.facile.n.fieri poteſt vt qui palumbem viderit,fallatur,columbamq; eſſe exiſtimet:anatem vero nullo modo opinabitur.

Neque tamen illud nos lateat,differre inter ſe diſputatiōes quę uel à principijs fiunt,uel ad principia.

Cum quatuor ſint ex Ariſtotelis ſentētia cauſæ & initia,effectiuū,finale,ſpeciale,ac materiale:de finali hic quæſtio eſt.de quo iam dixit,in nomine omnes fere conſentire : quodnam vero id ſit,magnam inter oēs eſſe altercationem. Ac quia de initio hic loquitur,atq; id

quod nã ſit cum maximam habeat dubitationẽ inueſtigat, idq́ʒ eſt manifeſtaturus à cauſatis ad cauſas & ab initiatis ad initia progrediendo: iccirco ita inquit: monetq́ʒ auditores, ne mirẽtur, ſi ex poſterioribus priora cõfirmauerit. diuerſos. n. docẽdi modos eſſe, vt modo ab initijs ad initiata: modo econtrario ad initia ipſa ab initiatis procedendum ſit: illud naturali rerũ ordine, hoc docendi diſpoſitione exigente. quippe cũ non eadem ſint & nobis & naturæ notiora: debeatq́ʒ ab ijs quæ nobis notiora ſunt, omnis noſtra diſciplina exordiri: quo facilius pcipere ea q̃ dicũtur, valeamus. Sed q̃reret fortaſſe quiſpiã quo modo idẽ poſſit ad idẽ habita rõne eſſe, et initiũ & finis. nã actionũ omniũ q̃ ex virtute proficiſcũtur, finis eſt felicitas: eadẽ rurſus & initiũ et cauſa omniũ eſt: quod ſi ita ſit, quatuor initia nõ erunt. Cui dubitationi ita occurrimus: dicimusq́ʒ, idẽ habita ad idem ratione & initium & finem minime eſſe: ſed finẽ qui ſpeculãtibus initiũ effectiuũ eſt: agẽtibus ea quę ad finẽ tendũt, propterq́ʒ ipſum finẽ ſunt, eundẽ ipſum finale initiũ fieri. quẽadmodum in ædificandi arte videre licet. primũ. n. in ea de tegumẽto ſpeculati quod ab aeris lęſionibus arceat nos ac defendat, deinde quæ ad ipſum ſpectãt conſideramus: atq́ʒ ita per media cogitatione trãſeundo ad vltimã tandem foſſionẽ deuenimus. à qua poſtea initio facto eodẽ modo per media aſcendendo ſubinde quæ in ſpeculatione priora ordine fuerant, poſteriora in actiõe facimus: peruenimusq́ʒ poſtremo ad illũ ipſum finẽ, quẽ initio propoſueramus. Quia igitur prior actione ſpeculatio eſt (nihil. n. ageremus, niſi prius fuiſſemus ſpeculati) actionisq́ʒ eſt effectrix ac genitrix cauſa: ideo finalis cauſa initiũ proprie eſt: itẽ finitiua ac perfectiua, vtpote ea perficiens quæ ad ipſam tendũt: quæ niſi eò referãtur, fruſtra oĩno ſint. Ideo quoq́ʒ initialis ac perfectiua, finisq́ʒ & initiũ appellatur: quippe quæ finiat perficiatq́ʒ ſingula, eadẽq́ʒ initium ſingulis prębeat. Quia itẽ finis appetibilis eſſe illis ſolet, quę ad ipſum tendũt, cum ſit in cauſa, vt oĩa ea & ſint & fiant: ſicq́ʒ in appetitu anticipans eſt id, quod omnia ad ſe attrahit, quæ per appetitionẽ eius efficiuntur: propterea & initium & cauſa eſſe nõ immerito cẽſetur. Multa alia dici poſſent: ſed ob cauſarum ſtudioſos, ne'ue plura q̃ oporteat, dicere reprehenſoribus uideamur, hæc ſufficiant.

Recte. n. ẽt Plato de hoc dubitabat: quęrebatq́ʒ, utrũ ne ab initijs an ad initia uia eſſet: perinde atq́ʒ in ſtadio, à munerarijs'ne ad metam, an econtrario.

Platonis teſtimonio cõprobat poſſe & à principijs ad ſequẽtia diſputationẽ proficiſci, et ecõtrario ad principia: diuerſasq́ʒ eſſe ratiõe ſolũmodo has vias: licet ſubiecta per q̃ vtrunq́ʒ fiũt, eadẽ ſint: non ſecus atq́ʒ in ſcalis aſcenſus, & deſcẽſus: vel vt ipſe inquit, quemadmodũ in curriculo à munerarijs ad metã, vel econtrario. munerarij. n. quippe qui munus illud exhibent. i. certamen conſtituunt ac proponunt: principij ratione ac locum obtinent. meta vero non vt principium, ſed vt finis atq́ʒ extremum conſideratur. atq́ʒ ita fit, vt licet via, quæ intra vtroſq́ʒ hos terminos clauditur, eadẽ ſit: diuerſa tamen currentium agitatio ab altero ad alterum conſpiciatur. Idem in diſputatione contingit: dũ vel à principijs vel ad principia orationis motio, ac proceſſus efficitur.

Nã à notis eſt icipiẽdũ. ea aũt duobus modis ſunt: alia. n. ſunt nobis, alia abſolute ac ſimplr̃ nota. fortaſſe igiẽ ab ijs nobis eſt incipiẽdũ, q̃ nobis nota ſunt.

De his licet iam dictũ ſit, adhuc tñ nõnulla dicemus: ne quippiã quod explicatiõe dignũ ſit, pręter miſſum videatur. In docẽdi ac diſcẽdi rõne illud obſeruari ſolet, vt quę clara ſunt, obſcuris anteponãtur: à quibus quaſi manu ducti ad ipſa ẽt obſcuriora intelligẽda deueniamus. clara vero hæc & manifeſta duplici modo habẽtur: aut. n. abſolute et ſimpliciter. i. proprie perſpicuitatẽ in ſe habẽt, naturali. ſ. rerũ ordine ſeruato: vt cauſæ ad cauſata: cuiuſmodi ſunt ſcientiarũ termini atq́ʒ initia ad ea quæ ſubſequuntur: aut quãtũ ad noſtrã ſolũmodo cognitionẽ attinet, dilucidiora ſunt: quẽadmodũ in quibuſdã ſcientijs cauſata manifeſtiora nobis q̃ cauſę ipſę apparẽt: id quod in luna, varijsq́ʒ eius illuſtrationibus euenit. cũ. n. globus ipſius lunę taliũ illuſtrationũ ipſius in cauſa ſit: lumina tñ ipſa manifeſtiora nobis apparẽt: vtpote admodũ euidentia atq́ʒ eiuſmodi, quæ primo ſtatim ſenſuũ occurſu percipiãtur. Atq́ʒ iccirco fit, vt ex affectibus cõiecturali ratiocinatiõe collecta cauſam nobis demonſtremus, cauſata cauſis anteponẽtes: propterea quia q̃tũ ad nos ſpectat, ſunt manifeſtiora. Qm̃ igitur principiũ finale felicitas eſt: honeſtæ vero ex virtute actiões ad ipſam tanq̃ finem tendunt, quæ licet natura poſteriores ſint, vtpote ab ipſa felicitate cauſatæ, at que effectæ, nobis ta-

men ſunt manifeſtiores ac notiores: ab illis nobis incipiendum eſt: atque ita per eas ad cauſam aſcendendum. Idem hoc poteſt de virtutibus etiam in vniuerſum intelligi. nā cum virtutes habitus ſint, principia ſunt & cauſæ actionū quæ ſecundū ipſas fiunt: cūqꝫ ex actionibus, vtpote nobis notioribus quæ nam & qualis vnaquæqꝫ virtus ſit, cognoſcimus: cauſas proculdubio ex cauſatis percipimus, & ab initiatis ad initia proceſſus fit.

Quocirca bene moribus inſtitutus eſſe debet, qui de honeſtis & iuſtis, ac omni deniqꝫ ciuili re eſt conuenienter auditurus. principium. n. eſt, ꝙ ſit: atqꝫ id ſi ſatis conſtiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur ſit.

Quoniā diſputationem de virtute & felicitate ex bonis actiōibus probaturus eſt, actiones vero cauſatę ſunt & poſteriores, hęcqꝫ eſt demonſtratio nō cur ſit, ſed ꝙ ſit (ex prioribus. n. cur ſit, probari cōſueuit: quod aūt ex poſterioribus confirmatur: ꝙ ſit, non cur ſit, oſtēditur: ſiquidē cur ſit, cauſę aſſignatio eſt, quę eſt prior) propterea inquit, bene inſtitutū moribus eſſe oportere eū, qui de honeſtis & iuſtis ac de omni demū ciuili re conueniēter auditurus eſt: hoc eſt oportere exercitatū aſſuetumqꝫ eſſe in bonis actiōibus, eū qui de bonis habitibus & operationibus diſſertationē eſt auditurus: vt ex ipſa conſuetudine & experiētia poſſit ea quę dicuntur, percipere, eiſqꝫ aſſentiatur: neqꝫ velit ſtatim à principio repugnare: oēmqꝫ huiuſcemodi de virtute felicitateqꝫ orationē, eo ꝙ in contrarijs aſſueuerit, iniucūde moleſteqꝫ accipiens, neqꝫ ijs quæ diſſerūtur, acquieſcere: neqꝫ ea conuenienter, id eſt prout ciuilis diſputatio exigit, audire patiatur. adiūxit vero / de omni deniqꝫ ciuili re / vel ob alia q̄ finiū habent rationē, de quibus ēt ipſis in libris de re publica agitur: vel ob reliqua quæ à cæteris virtutibus denoīantur: cuiuſmodi ſunt fortia, temperātia, atqꝫ id genus alia. cū vero dicit / principiū. n. eſt, ꝙ ſit / perinde eſt, ac ſi dicat, à poſterioribus incipimus & cauſatis: & ꝙ ſit, oſtendimus. ſiqꝫ id, hoc eſt, ꝙ ſit, ſatis conſtiterit apud auditorē bene moribus inſtitutū: facile fiet, vt ea quę dicantur percipiat, eiſqꝫ aſſentiatur: neqꝫ vllo modo opus erit cur ſit, inueſtigare. maioris. n. ac ſublimioris ſpeculatiōis eſt, q̄ præſens tractatio poſtulet, ex prioribus & cauſis de virtute ac felicitate verū demōſtrare. oporteret quippe animæ noſtræ ſubſtantiā trāſcendere, in mentēqꝫ et Deū deuenire, quæ ſola priora ipſa anima ſunt: atqꝫ inde, quæ nam animæ rationalis virtus, quæqꝫ eius beatitudo ſit, poſtea demonſtrare.

Et qui eiuſmodi eſt: uel iā habet: uel accipere principia facile poteſt.

Qui honeſtis, inquit, & iuſtis actiōibus aſſueuit: vel habet iam principia de virtute & felicitate, vtpote ex actiōibus in habitu iam honeſtorū conſtitutus, licet nondū artē aliquā didicerit: vel accipere facile pōt: ꝓpterea ꝙ ſæpius à peioribus abſtinuerit, adhæſeritqꝫ melioribus: quātūqꝫ interſit inter bonas, prauaſqꝫ actiones, expertus iam fuerit. Id quod facile videre licet in ijs qui aliqñ voluptuoſe, aliqñ cōtinenter vitā traducūt, ratiōiqꝫ obediunt. quo. n. pacto affectus aīo ſit in cōtrarijs his viuēdi modis: cognoſcere vnuſquiſqꝫ optīe pōt.

Cui uero neutrum horum adeſt, Heſiodum audiat hæc dicentem:

Optimus ille, poteſt qui ex ſe cognoſcere cuncta.
Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat. at qui
Ex ſe nec nouit, nec quæ bene conſulit alter
Percipit, admittitqꝫ animo: eſt ignauus, inerſqꝫ.

Cui vero, inquit, neutrū horū adeſt. i. qui neqꝫ principia iā habet ex diutina aſſuetudine in bonis actiōibus, vel ex benignitate ēt quadam naturæ, quæ bona ſibi conciliet: neqꝫ ad ea accipienda ex naturæ incitatiōe propenſioneqꝫ ad bonum paratus eſt: ſed grauatiōe quadā ac torpore in melioribus habitibus eligēdis oppreſſus iacet: ſiue, quia breuiori tēpore in bonis actiōibus ſe exercuit: ſiue qa inſuetus eſt in huiuſcemodi rebus, minimeqꝫ expertus: ſiue ex naturę tarditate: Heſiodi carmina illa audiat ex eo libro ſumpta, qui opera & dies inſcribitur. vbi poeta optimū illū appellat, qui ex ſeſe oīa quæ meliora ſunt, & intelligit, et eligit. atque hic eſt, qui principia iam habet. bonum etiam illum, qui bene conſulenti obtemperat. nam optimus eſt qui per exuperationem eſt bonus. bonus vero abſolute, qui ſecundum illum particeps etiā ipſe bonitatis eſt: qui. ſ. principia nondum quidē habet, ſed accipere tamē prudentibus obediendo facile pōt. at qui neque ex ſe quæ ſunt vtilia, cognoſcit: neque ſi ex alio docente audiuerit, in animum admittit: ille demum ignauus atqꝫ iners homo eſt: quippe qui

qui in nulla vtili re tanquam homo nauare operam poſſit, id eſt inutilis penitus. Aduertendum autem hic θυμὸν pro anima poſitum eſſe ab Heſiodo. nam cum hominis anima tres quaſi partes habeat, rationem, animum id eſt iracundiã, & cupiditatẽ: ſæpiſſime fit, vt poetæ Græci animi id eſt iracundiæ vocabulo, quæ θυμὸς eorum lingua dicitur, totã animã ex parte appellent, ex medio vtraq; extrema ẽt ſignificantes. tametſi θυμὸν quoq;, ex etymologia vocare proprie animã ipſam poſſunt. nã cum θυμὸς à verbo θύω quod eſt incitor, originem habeat: merito anima cenſeri eo nomine poteſt, ſeu quia ex ſeſe incitatur, ac mouetur: ſeu quia corpori quod immobile ex natura ſua eſt, transfertiq; alto minime valet, motiõis quæ per locum fit, cauſam exhibet.

Quòd felicitas non ſit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitiæ. Cap. V.

SEd nos eò redeamus, unde digreſſi ſumus. Bonũ. n. & felicitatẽ non abſq; ratione hoĩes ex uarijs uiuẽdi modis uidẽtur exiſtimare. pleriq; quidem atq; importuniſſimi uoluptatẽ eſſe putãt: unde ẽt fruitioni deditã uitã amãt.

Cum de felicitate dicere incepiſſet, nõnulla quædã de docẽdi modo, quo vſurus eſt, ſubiunxit: monuitq; non ab ijs quæ ſimpliciter, ſed ab ijs quæ nobis tantũ notiora ſunt, ſibi futuram eſſe diſputationem: qualiſq; eius eſſe idoneus auditor debeat, oſtendit. nunc propoſitam reſumit diſſertationem: quãq; habeant opinionem homines pro varijs viuẽdi modis, varijſq; inſtitutis, explicat. & inquit, bonum. n. ac felicitatem non abſq; ratione hoĩes videntur ex varijs viuendi modis exiſtimare: quod vero dixit, non abſq; ratione, non ita hic accipiendũ eſt, vt intelligamus rationẽ ſequutum vnumquẽq; hoc vel illud felicitatem dicere. i. verum ac rectum eſſe quod vnuſquiſq; hac de re aſſerit: ſed q; non ſine ratione & conueniẽtia ad ſuã quiſq; vitam aut hoc aut illud felicitatem eſſe opinantur. {pleriq; & importuniſſimi voluptatẽ} merito inquit pleriq; è vulgo & importuniſſimi. i. φορτικώτατοι, quos oneroſiſſimos exprimere è verbo poſſemus. plures. n. ſunt, quos ocioſa vita, laboriſq; vacua delectat: id quod ex voluptate conſequitur: atque iccirco oneroſi ac graues ſunt: & vt inquit Homerus, Telluris inutile pondus: qui cum neque in vita quicq̃ ipſi faciãt, neq; aut ſibi aut alijs vlla in re vtiles ſint: volũt abſq; vllo labore corporis voluptatibus frui. vnde, inquit ἀπολαυστικὸν. i. fruitioni deditam vitam amant. nã voluptatem ſummum hominis bonum exiſtimantes fruitionem eius amant. Deinde cum deberet Ariſtoteles partitionis hic figuram ſeruare, hoc eſt ad μὲν. i. quidem δὲ. i. vero ſubiungere: quibuſdam interpoſitis continuat orationem: clarioreſq; vitas connumerat: ita inquiens:

Tres enim ſunt quæ maxime excellunt uitæ, hęc, quam modo dixi: tum ciuilis: ac contemplatiua tertia.

Quia pleriq;. i. vulgus, ad voluptatem maxime ſpectãt: eãq; finem vitę ſuæ ſtatuũt: propterea omnibus his in vnũ coniunctis quaſi vnã vitam fruitioni vacantẽ ac voluptuoſam attribuit. ex qua deinde ad ciuilẽ aſcendit: ex perturbationibus nimirũ ſubdita, ad eã quæ affectus oẽs moderatos habet: quæ indulget quidẽ ipſis aliquantulũ, cũ regula tamen modoq; ac menſura rationis: vt ea liberã habeat poteſtatẽ, dominatrixq; ſit, affectibuſq; oĩbus quaſi miniſtris imperet, eiſq; vtatur, quocunq; voluerit. Tertiã vero his adiungit ſupremã omnium ac præſtantiſſimã contemplatiuam. Ea eſt, quæ affectibus vacat, atq; omnẽ prorſus irrationaliũ facultatũ operationẽ reſpuit. neq;. n. hic contemplatiuæ noĩe naturalẽ intelligit, aut mathematicã, aut theologicã: ſed eã, quæ perturbationũ omni ſorde expurgata ad cõtẽplationẽ feſtinat: penetrataq; materia ac carnali hac nebula, vel ẽt velamine, vt inquit ille, diſiecto, cũ Deo & diuinis per illã perturbationũ ſublationẽ quã ἀπάθειαν vocãt, tranquille verſatur. nã cũ hic de actionibus actiuiſq; virtutibus dicere propoſuerit: nõ eſſet ad rẽ, ſi omiſſa ea quę inter oẽs actiuas vitas perfectiſſima eſt. i. purgatoria, cũ illis cõiungere eam voluiſſet, quæ ex diſciplinarum ſpeculatione contemplatiua nominatur.

Pleriq; igitur ſeruiles prorſus uidentur, cũ pecudũ uitã eligant: in aliqua uero exiſtimatione propterea ſunt, quia multi ex ijs qui in poteſtatibus ſunt conſtituti, diſſolutam perinde ac Sardanapalus uitam traducunt.

Valde vilipendit ac damnat eiuſmodi homines, qui corporis voluptatem bonum pu-

rant,eamq́ꝫ quaſi ſummum bonum ſectantur:ſeruilesq́ꝫ eos appellat: eo ꝙ irrationalibus perturbationibus ſubditi mancipij in modum ſeruiant,rationemq́ꝫ cui à natura imperandi poteſtas tradita eſt,cæterarum ratione carentium facultatum ancillam reddiderint.cum vero inquit/ſeruiles videntur/non ita poſuit,vt ſignificet videri eos & nõ eſſe:ſed quia ſuum huncad peiora delapſum,ſuamq́ꝫ hanc ſeruitutem euidenter præ ſe ferunt.quos etiam pecudum vitam elegiſſe iccirco dicit,ꝙ cum ratione præditi natura ſint,poſſentq́ꝫ vitam ex rationis imperio traducere:in numerum pecudum ex electione ſe conſtituerunt:nõ ſecus ac bruta animalia,ad ſolam quæ ſenſibus percipitur,voluptatẽ ſpectantes. Deinde quia videbat Ariſtoteles complures huiuſcemodi voluptuoſos in vita illuſtres eſſe,honoribusq́ꝫ affici in ciuitatibus,id quod repugnare his quæ modo dixerat,videbatur: huiuſce rei cauſam ſubiungit:ſimul eos qui in imperio poteſtateq́ꝫ conſtituti ſunt,carpens ac reprehendens,et quaſi monens vt ad ſobrietatem & temperantiam redeant:ne ſi praui ipſi fuerint, in cauſa etiam eſſe videantur ſubditorum prauitatis. in aliqua enim exiſtimatione propterea ſunt, inquit,quia multi ex ijs qui in poteſtatibus ſunt conſtituti,diſſolutam perinde ac Sardanapalus, vitam traducunt.Nam ſi illi qui in ciuitatibus aut gentibus imperia obtinent, non eſſent ita perturbationibus obnoxii,neque corporis voluptates ſectarẽtur,ſed induſtriam in vita,virtutemq́ꝫ amplexi rationem in ſe dominantem haberent: nullo modo improbis ſubditis aditum ad ſe patefacerent:ſed deteſtarentur eos,ac repudiarent: atque ita efficeretur,vt mali ignominia ac contumelia affecti non modo non ita creſcerent,verum etiã multo magis imminuerentur.ſin autem principes contrà perditi quidam ac voluptuoſi Sardanapaloq́ꝫ ſimiles ſint:ſimiles quoque ſibi ad honores admittent,eruntq́ꝫ in cauſa vt prauitas augeatur.Sardanapalus vero hic rex fuit Perſarum,effeminatus homo,atque intemperãs, omniſq́ꝫ libidinis & impudicitiæ plenus:cuius luxurioſa ac diſſoluta vita omnes veterum hiſtoriæ refertę ſunt.

Elegantes uero & ad agendum idonei honorem eſſe felicitatẽ exiſtimant: hic enim ciuilis uitę ferè finis eſt.

Quemadmodum prauus inelegans & iniucundus ex recta iudicii ratione appellatur, quia ad bene agendum ineptus eſt:ita ad agendum idoneus,elegans & iucundus. atq; hæc eſt partitionis redditio in hunc modum:pleriq; quidem voluptatem:elegantes vero & ad agendum idonei honorem eſſe felicitatẽ exiſtimant.inquit igitur idoneos ad honeſta agenda corporis voluptate cõtempta honorem maxime affectare:eumq́ꝫ ferè eſſe finem ſtudij, quod impendere honeſtis rebus ciuiles viri videntur. ferè/ addidit:quia nonnulli etiam inueniuntur,qui ob virtutem eiusq́ꝫ perfectionem omnibus alijs poſtpoſitis nullos labores recuſant.prioris generis hominum exemplum eſſe Homericus Achilles poteſt,qui honeſte maluit & cum gloria cito mori,q̃ diu obſcure et ignobiliter longam vitam traducere:alterius Socrates:qui cum in virtute & ſapientia omnem ætatem conſumpſiſſet,à ratione tamen prorſus alieno iudicio acquieuit:& furtiuę ſaluti iniuſtam mortis condemnationẽ anteponendam cenſuit.omitto noſtros nunc in medium proferre ſanctos viros qui vel à tyrannis ignominioſe condemnati Deo gratam mortem temporariæ huic vitæ præferre non dubitarunt:vel in receſſu ac ſolitudine degentes perfectionem ſuam ſoli Deo notã eſſe voluerunt:quippe cum neque Ariſtoteles quicquam hic de noſtris intellexerit.

Sed hic tamen remotior aliquantulo eſſe ab eo ipſo quod quærimus, bono uidetur:magis enim in ijs qui honorem exhibent, quàm qui eo afficiuntur,conſiſtit.bonum uero ipſum eiuſmodi eſſe diuinamus:ut propriũ quoddam ſit,quod auferri facile nequeat.

Opinionem eorum de humano bono refellit,qui honorem eſſe illud aſſerunt:et inquit, hoc remotius ab eo eſſe quod quærimus,id eſt ἐπιπολαιότερον,quaſi ſuſpenſum ab eo in ſuperficie exiſtere,neque illi prorſus adhærere:idq́ꝫ oſtendit ex eo in quo eſt honor.bonũ.n. alicuius illud eſſe dicimus non quod in alio eſt,ad aliumq́ꝫ ſpectat:ſed quod proprium eſt illius,cuius eſſe dicitur,in eoq́ꝫ conſiſtit:vel ex eo etiam tanq̃ propria eius operatio prodit. at honor nõ in eo eſt cui exhibetur,ſed in eo qui honorat,qui.n.honorat,eſt ille qui operatur, atq; efficit honorem.nam quemadmodum qui ingreditur,ingreſſum: & qui ſcribit,

ſcriptionem

ſcriptionē facit: & non ille ad quem aliquis ingreditur, vel ſcribit: q̄uis ad alios poſtea operationem ſuam dirigant: ita quoque ille qui honorat, propriam habet operationem honorem: ſed eam tamen ad illum quem honorar, intendit. bonum vero ipſum non eo modo eſſe debet: ſed proprium quoddam, atque adeo proprium, vt auferri facile nequeat. non dixit vt auferri prorſus nequeat: quia natura ita comparatum eſt, vt homo ex altero contrario mutari in alterum poſſit. vnde etiam dictum illud eſt, neminem oportere anteq̄ vita defunctus ſit, beatum appellari. Diuinamus/vero inquit, nō, dicimus, aut opinamur, ea de cauſa, ꝙ nōdum de eo quicq̄ demonſtratum eſt: ſed quaſi coniectura quadam ita ſumitur. cuiuſmodi, id eſt coniecturalem eſſe vaticinandi & diuinandi artem patet.

Præterea ſectari honorem ob id uidentur, ut ſeipſi bonos eſſe credant.

Aliud argumentum, quo honorem non eſſe id, quod quæritur, bonum oſtendit. elegantes enim & ad agendum idonei honorem ſectantes, id eſt quærentes, & apprehendere cupientes, non per ſe, ſed ob aliud illum ſectantur. ob quodnam aliud? vt credant ſe bonos eſſe. at enim finem & bonum per ſe, & non ob aliud ſectamur. & ratiocinatio in hunc modum colligitur. omne quod vt finis, bonum eſt, per ſe & non ob aliud ſectamur. honorem nō per ſe, ſed ob aliud ſectamur. non eſt igitur honor bonum, vt finis. qui ſyllogiſmus eſt in quarto modo ſecundæ figuræ. quærunt autem elegantes & vrbani probitatis ſuæ fidem aliunde: propterea ꝙ hoc etiam genus virtutis eſt, quæ modeſtia appellatur: cum aliquis nō eſt ſuo iudicio de ſeipſo contentus, ne nimio ſui ſtudio deceptus rectum aſſequi minime poſſit. ac rurſus hoc confirmans, id eſt ſectari honorem huiuſcemodi homines ad probitatis ſuę comprobationem, ita ſubiungit:

Quærunt enim à prudentibus, & ab ijs à quibus cognoſcuntur, & ob uirtutem honore affici.

Non eſſe per ſe honorem, ſed ob aliud ſectandum, ſicut dictum eſt, inde patere facile poteſt: ꝙ non abſolute honorem ſectantur, neq; à quibuſlibet exhiberi eum ſibi volunt, ſed à prudentibus, & ijs qui ipſos quales moribus & vita ſint, probe cognoſcunt: neque ob quālibet rem, ſed ob virtutem eum quærunt. atque à prudentibus quidem honorari cupiunt: vt recte iudicantes illi vere dignos honore eos exiſtiment: ab ijs vero qui eos cognoſcunt, ne ignoratione decepti errent: eoſq; qui non ſunt boni, quaſi bonos honorent: ob virtutem autem, quia ex virtute vitam inſtitutam amant: cuius rei confirmationem quærunt, vt certo ſciant an id quod amant, adepti iam ſint.

Perſpicuum igitur eſt, horum etiam ipſorum ſententia honore uirtutem eſſe potiorem. unde fortaſſe etiam aliquis magis eſſe eam ciuilis uitæ finem exiſtimaret. ſed imperfectior tamen etiam ipſa eſt.

Si ob virtutem, inquit, expetendus honor eſt, quomodo virtus honore perfectior eſſe non debet? præſtantius enim ſemper eſſe illud ſolet, cuius cauſa aliquid eſt, q̄ quod cauſa alterius exiſtit. ex quo fieret, vt aliquis ciuilis vitæ finem eſſe virtutem magis, q̄ honorem opinaretur: ſiquidem, vt iam dictum eſt, honor virtutis cauſa expetitur. Deinde oſtendit neq; eam vltimum bonum eſſe. nam, vt inquit, ipſa quoque imperfectior eſt. bonum vero eſſe imperfectum non debet. non eſt ergo virtus bonum illud quod quærimus. Atq; hoc ita ſe habere, aliumq; præter virtutem finem eſſe, clarius deinceps maniſeſtat: cum ita inquit:

Videtur enim fieri poſſe, ut qui uirtutem habeat, uel dormiat, uel in uita nihil agat: malis præterea affligatur, ſitq; maxime infortunatus; cuiuſmodi hominem ſanè felicem appellarit nemo, niſi qui ſeruare poſitionem uelit.

Cum virtus habitus ſit, & eiuſmodi, vt in ſubiecto eſſe aliquando ſine vlla operatione et manifeſtatione poſſit: cum ita eſt, merito eſſe imperfecta videretur: qualis in dormientibus apparet. fieri etiā pōt, vt virtute præditus aliquis nihil in tota vita agat: qui bonis habitibus inſtructus quidem ſit, depromere tamen eos nequeat: vel quia occaſio nulla offeratur, vel quia materia deſit, qua ad operationem expromendam maxime indiget: quemadmodum ſi pecunijs careat ille, qui magnificus ſit: cuius profecto virtus non niſi in magnitudine & multitudine ſumptuum conſpici poteſt. adde ꝙ incidere aliquando poſſet, vt qui virtutem habe:

ret,multis malis per totum vitę curriculum affligaretur,eſſetq́ꝫ maxime infortunatus: verbi cauſa,vel morbo,vel paupertate,vel hoſtilibus inſidijs oppreſſus,vel aliqua alia calamitate,qua fieret,vt operatio virtutis impediretur haberet ille quidem virtutum habitus,operari tamen nullo modo valeret. nemo igitur hunc ita affectum felicem diceret, niſi videlicet ſeruare poſitionem vellet,quam θέσιν dicunt:hoc eſt niſi abſurdam opinionem ab aliquo acceptam,quæ præter aliorum omnium conſenſum nouam quandam ſententiam introducat, tueri velit,in eaq́ꝫ perſiſtere.ſiquidem θέσις abſurda quædam opinio eſt alicuius ex ijs qui in philoſophia claruerunt,quam ſibi probandam,tuendamq́ꝫ propoſuerũt. cuiuſmodi Heracliti illa erat,contraria eſſe vnum aſſerentis:& Parmenidis,qui vnum omnia eſſe dicebat: item Zenonis,qui motionem omnem è rerum natura tollere nitebatur. Simili modo incredibile abſurdumq́ꝫ videretur,ſiquis eum eſſe felicem ac beatum affirmaret, qui vel nihil in vita ageret,vel multis malis infortunijsq́ꝫ affligaretur.

Ac de his quidẽ hactenus: ſatis enim etiã in circularibus de ipſis dictũ eſt.

Ariſtotelem dicunt carmina quædam edidiſſe ad certum numerum ſtudioſe conſcripta quibuſdam ſeruatis ordinibus,quorum vnuſquiſq; & ab eodem exordiretur,& in idẽ deſineret:atque ob id ἐγκύκλια,id eſt circularia ipſa appellaſſe.ea ſanè in cognitionem noſtram nondum peruenere.ſunt tamen qui de ipſis memoriæ prodiderint.in illis igitur de felicitate ſatis dictum eſſe inquit:an beatus vocari homo poſſit ex ſolis virtutum habitibus,licet in vita nihil ſecundum ipſos agat:atq; iccirco nunc paucis rem hanc pertranſit.

Tertia uita eſt contemplatiua,de qua in ſequentibus conſiderabimus.

Cum ſuperius vitas quæ maxime excellunt,connumeraſſet,tresq́ꝫ eas eſſe dixiſſet,voluptuoſam,ciuilem,& cõtemplatiuam,id eſt perturbationibus deditam, in perturbationibus moderatam,atque à perturbationibus prorſus liberam:propriam duabus de bono opinionem aſſignauit.vitas autem appellat modos,quibus homo cum corpore ſuper terram degere conſueuit.cumq́ꝫ ordo poſtularet vt iam de contemplatiua ageret,diceretq́ꝫ quid ea ſimili modo bonum exiſtimaret,resq́ꝫ longiorem orationem exigere videretur:in præſentia totum id prætermittit:in ſequentesq́ꝫ diſſertationes explicandum differt,vbi opportunior huiuſce rei locus futurus eſt. hic ſolũmodo illud dicit : tertia vita eſt contemplatiua,de qua in ſequentibus conſiderabimus in decimo enim qui vltimus præſentis huius moralium operis liber eſt,de ipſa hac re copioſe diſputabit. Tertiam vero contemplatiuam vocat ex ordine quo in connumerandis ipſis vſus eſt, ab inferioribus & ſubditis ad ſuperiora ac præeminentia aſcendendo.

Pecuniaria uero uiolenta quædam eſt : & diuitiæ neq; ipſæ proculdubio ſunt id quod quæritur, bonum: ſunt.n.utiles,alteriusq́; cauſa comparantur.

Tres ſolummodo commemorauerat vitas,quæ maxime excellerent,voluptuoſam,ciuilem,& contemplatiuam,nullamq́ꝫ de quæſtuoſa mentionem fecerat:quia tamen eſſe multos videbat,qui diuitias ſummam eſſe beatitudinem exiſtimarent,omniaq́ꝫ ſibi eſſe faciẽda cenſerẽt,vt pecunias adipiſcerentur:& eos quidem non ſolum ignobiles è vulgo homines, ſed claros interdum & reges ipſos:cuiuſmodi erat Phrygum rex Midas,qui ob nimiã auri auiditatem χρυσομανὴς,id eſt auriſurens cognominatus eſt:iccirco de hac quoque vita pauca quædam hic ſubiungit: pecuniariamq́ꝫ appellat , id eſt χρηματιστικὴν, quia pecunijs acquirendis ſtudium omne impendit: & uiolentam etiam , quia ad ea quæ cupit,conſequenda violentiam præ ſe ferre conſueuit:dum non modo fraudes ac dolos ſtruit , ſed infeſtas etiam manus imbecillioribus inijcit , bonaq́ꝫ ipſorum diripit:aliaq́ꝫ innumerabilia machinatur,vt ingentem diuitiarum copiam ſibi poſſit comparare.ſed neque id quod quęſtuoſo huic videtur,eſſe bonum illud quod quæritur,oſtendit,cum inquit:ſunt enim vtiles & alterius cauſa comparantur.quod enim vtile eſt,vice quaſi miniſtri fungitur, ad aliudq́ꝫ ſpectat:id eſt ad finem,ad quem refertur,cuiq; vtile eſt.Bonũ vero vt finis, ex ſe perfectionem habet: eſt´que ipſum per ſe & non ob aliud expetendum . Vnde illi qui philoſophiam quaſi inutilem rem damnant,vt hoc quoque dicamus,atq; ob id aſpernendam eſſe conãtur oſtendere:non aduertunt:ſe eam dum hoc modo vituperant , ſtudijs omnibus artibus´que anteponere.adeo enim præſtans eſt,vt ſub aliud quippiam reduci minime patiatur: neq; ad

alterius

alterius vtilitatem ſpectet:ſed ipſa ſub ſe habeat omnia alia,quæcunq; bona eſſe elegãtibus videntur:quæ animæ ac vitę hominis adiumento ſint ad ipſam conſequendam,ac proptere apud veteres in bene inſtitutis ciuitatibus ciuiles viri inueniuntur miniſtri quaſi quidam eſſe ſapientum,qui neceſſaria ipſis ſuppeditent:quo ocium nacti illi ſine vllo impedimento cõtemplationibus vacare commode poſſint. Quanq̃ alia quoque ratione non eſſe diuitias bonum illud de quo quæſtio eſt, cognoſcere licet:quòd nimirum externę,atque inſtrumentarię ſunt:earum'que vſus anceps habetur,vt afferre tam bonorũ q̃ malorũ occaſionẽ queant.

Iccirco ea potius q̃ prius dicta ſunt,eſſe fines aliquis exiſtimaret, eo quòd propter ſe expetuntur.ſed neq; illa tamen uidentur:licet multæ ad ipſa hęc cõiectæ rationes fuerint.hæc igitur miſſa faciamus.

Cum diuitias nõ eſſe ſummum bonum arguerit,quoniam vtiles alterius'que cauſa ſunt: ſimul'que pecuniariam vitam & quæſtuariam reprobarit:quippe quæ & violenta ſit,& finem per ſe minime expetendum habeat:nunc ſubiungit:magis veriſimile inquiens eſſe, vt quæ prius dicta ſunt,fines eſſe aliquis opinetur:id eſt voluptatem & honorem quę propter ſe amantur,& expetuntur. vt hinc quoque non eſſe humanum bonum diuitias magis conuincatur.nam ſi ea quæ magis videntur eſſe fines,eo propter ſe expetuntur,non ſunt:quo modo ea erunt,quæ alterius cauſa ſectamur? Nam quod ait multas rationes ad ipſa fuiſſe coniectas,partim ob Epicurum dicere poteſt,qui voluptatem finem ſtatuebat: qua de re multa multi diſſeruere, alij ad opinionis huius refutationem,alij ad confirmationem. partim etiam de honore intelligendum eſt:propterea ciuilibus hominibus multa eſſe de eo diſputatio conſueuit:& Socrates multis in locis apud Platonem inuenitur,ciuilibus quibuſdam importune honorem affectantibus aduerſari,appetitiones'que ipſorum non rectas eſſe conuincere.nullo enim modo decet,vt contemplationem quæ ex perturbationum ſublatione,id eſt impatibilitate conſequitur,cum voluptate & honore coniungamus: quaſi per ſe ipſa finis non ſit:cum nihil contingere animę hominis perfectius poſſit,quod'que finis magis rationem obtineat:q̃ ſi in perturbationum ſublatione, & vacuitate, ac contemplatione perfecta conſtituatur. Quapropter ea quæ prius dicta ſunt, de honore & voluptate videntur intelligenda.

Quòd non ſit idea. Cap. VI.

MElius uero fortaſſe eſt,ut uniuerſale conſideremus, & quomodo dicatur,inquiramus. quanq̃ arduam nobis hanc quæſtionem futuram eſſe uideo:propterea amici ſunt,qui formas introduxerunt.

Propoſuerat Ariſtoteles in principio horum moralium Nicomachiorum de hominis bono ac fine dicere.eſſe'que eum primo declarauit:deinde ad ſecundam quæſtionem trãſiit, vt,quid ille eſſet,inueſtigaret. cum'que varias de hoc hominum opiniones in medium produxerit,oſtenderit'que alios voluptatem,alios honorem,nõnullos diuitias,alios aliud quid ex euidentibus manifeſtis'que rebus illum eſſe affirmare, omnia'que hæc confutarit, nullũq; ex ipſis finẽ eſſe vltimũ probarit:nunc ad præſtantiſſimũ finem explicãdum deſcendit: nõ leuiter ac ſuꝑficie'tenus vt vulgus,ſed profundius ac diligẽtius rẽ ipſam excuſſurus. Sed quia Plato de primo bono non exigua quædam atque abiecta ſpeculatus fuerat,ſed magna ac ſublimia,quæ hominis animam poſſent maxime attollere:conatur etiam aduerſus illum nonnulla quaſi obiter dicere:non ille quidem fortaſſe aduerſus Platonem diſputationẽ inſtituens,ſed aduerſus eos qui Platonis diſputationes aliter ac deberent,accipiũt. Quapropter neceſſarium videtur,ut prius dicamus de quo bono intelligeret Plato, ubi de bono agit, eius'que ſententiam hac de re breuibus explicemus:ut cognoſcere unuſquiſque poſſit,an ea quę hic ab Ariſtotele dicuntur,ad illius labefactationem accommodata eſſe videantur. Nã Plato cum de principio rerum omnium quæſtionem haberet,unum,& ineffabile,& bonũ illud appellabat:omne quod eſt,ab illius appellatione ſeiungens.eo ipſum ſupra omnia eſſet,omnia'que excederet,in ſe'que complecteretur omnia non notione,ſed ſupereſſentialiter:ſine'que ulla ex ſe egreſſione in cuncta permearet:cuncta produceret ſua bonitate tã intelligibilia q̃ intellectualia,tam bruta q̃ rationalia,tam'quæ quomodocunque uiuunt q̃ quæ

uita penitus carent,& obſcuram quandam exiſtendi notam obtinent. atque hæc omnia facere id dicebat non electione aliqua aut voluntate,ſed ipſa ſua natura atque eſſentia:perinde ac ſol,qui præſentia ſua tantummodo cuncta illuſtrat,licet illuſtrare non propoſuerit.vt idem ſit omnium quæ quomodocunque eſſe dicuntur,& principium & finis: principium, eo ꝙ omnia id ꝙ ſunt,id eſt eſſentiam ex ipſo habeant:finis, eo ꝙ ob ipſum omnia ſint , ad ipſum´que referantur,ipſum´que quantum vnicuique licet,appetant , vtpote cuncta perficiens,ac bona reddens.vt ita ſit primum bonum,ac quaſi,vt ita dixerim , ſuperſubſtantiale bonum , quod omnia expetant. Atque hæc breuiter de bono ex Platonis opinione dicta ſufficiant.de quo quidem bono multæ & egregiæ diſſertationes cum ab ipſo Platone,tum ab ijs qui decreta eius tuentur & habitæ ſunt,& monumẽtis etiam proditæ. Sed videamus quænam hic ab Ariſtotele dicantur. MELIVS vero , inquit , fortaſſe eſt , vt vniuerſale conſideremus,inquiramus´que quomodo dicatur.ꝥ Vniuerſale hoc loco non ita accipitur, ſicut in logicis ſpeculationibus didicimus,ſed alio quodam modo.ibi enim quod poſt multa eſt, & poſtgenitum vniuerſale dicebatur.hic quod ante multa,multorumq; cauſa quodammodo eſt:vtpote cum ante ipſa ſubſiſtat:ad idq; cæterorum omnium ſubſtantia reſpiciat.Ita enim Plato rationes quaſdam introducit,quæ ſubſtantia præditæ diuinæ ſint & intellectuales,ad quarum exemplar materialia omnia & ſint & fiant.quas videlicet formas,et ſpecies,& vniuerſa,& vniuerſalia appellare conſueuerunt.formas quidem & ſpecies:quæ ante has quæ in corporibus cernuntur,exiſterent,ab his´que omnibus abſtractæ in opificis Dei mente eſſent:ad quarum exemplar ille alia quædam in materia ſimilia effingeret,atque exprimeret.vniuerſalia vero & vniuerſa appellantur:eo ꝙ vnaquęque ex ipſis licet vna ſit, multa habet corpora & materialia,quæ ex ipſa,ad ipſius´que imitationẽ facta ſunt: ad quæ nimirum ſpectans vniuerſale & vniuerſum non notionali quodam modo, ſed intellectuali vocantur:vniuerſale,quia eſt à multis quæ ad eius imitationem facta ſunt, abſtractũ: vniuerſum,propterea ꝙ vicem partium obtinent ea,quæ ad ipſum quaſi ad vniuerſum & totũ referuntur.quod tamen totum non ex ipſis compoſitum eſt,neque poſt ipſa notione tãtum comprehenſum:ſed ante ipſa eſt,& per ſe ſubſiſtit:ea´que omnia ad ipſum tãquam ad propriam integritatem atque vniuerſitatem reducuntur.Triplici enim modo dicũt vniuerſum ac totum appellari:quod ante partes eſt,quod ex partibus conſtat,quod eſt in partibus.totum ante partes illæ ſunt formæ ſimpliciſſimæ & immateriales : quia ante multa illa ſubſiſtunt,quæ ad ipſarum exemplar facta ſunt.ex partibus conſtant,quę ſunt compoſita,in multasq; partes diſtribui poſſunt ac diuidi,ſiue ſimilares ſiue diſſimilares.in ſimilares partes diuiditur lapis:qui etiam ipſe totum eſt,ſi ad partes eius ſpectes,in quas diuidi poteſt , quarũ ſingulę tam nomen q̃ rationem totius admittunt.in diſſimilares,hominis corpus:in manus, pedes,caput,& reliqua.nulla enim ex his partibus toti ſimilis eſt:quippe cum neque nomẽ, neque rationem totius admittat.Totum autem in partibus ſunt notionalia,quæ etiam poſt multa,& poſtgenita dici ſolent.poſtgenita ſanè,quia anima noſtra dum ſingularia hæc quæ conformia inter ſe vel congenita,id eſt eiuſdem vel formæ vel generis ſunt,ſpeculatur:poſt illa quæ prius in corporibus ſubſiſtunt,rationem quandam quæ communiter in ipſis conſideratur , per abſtractionem à materia in ſeipſa gignit,ac prout naturæ ſuæ conuenit,hoc eſt rationali quodam ac ſcientifico modo producit.Notionalia vero ob id vocantur , quia quantum ad notionem ſolummodo tales vniuerſitates ſubſiſtunt: neque vllo modo re ipſa poſſunt ſeparatim à ſingularibus ex quibus ſumuntur,exiſtere.In partibus pręterea eſſe eadem hæc dicuntur iccirco,quia in ſingularibus & particularibus ad quæ habita ratione vniuerſitatis etiam & totius nomen obtinent:omnia quæ de ipſis his dici ſolent,conſiderantur. Poſt multa autem appellantur,propterea ꝙ omnia noſtra poſtea q̃ multa hæc & ſingularia extiterunt:ea in ſeipſa conſtituit.Hinc eſt ꝙ ipſe etiam Ariſtoteles animal quod vniuerſale eſt,in libris de anima vel nihil , vel poſterius quiddam eſſe inquit: nihil , quia per ſe non ſubſtat : poſterius , quia eius notio multorum ſubſiſtentiam & comprehenſionem ſubſequitur.Atque hæc de vniuerſali dicta à me ſunt,vt cognoſcere ualeamus , quomodo hic ab Ariſtotele accipiatur. At uero formas eſſe dicunt,qui eas ſtatuunt,quædam opifici propoſita exemplaria,in quæ reſpiciens quaſi in notas ac præſignationes quaſdam hæc quæ in materia ſunt,effingat.quæ quidem opifices ſint rationes , & quaſi intelligentiæ & ſpeculationes efficientis.non ut qualitates aut ſcientiæ extrinſecus aduentitiæ:ſed quæ proprie ſint.

& exiſtant,

& exiſtant, effectrices & intellectuales, omnium'que quæ in materia ſunt, exemplares omnes ſiquidem formas rationes diuinas appellant, quarum aliæ ſunt inferiores, aliæ ſuperiores. nullam'que ex ipſis inefficacem eſſe dicunt, quæ propriam operationem progrediendo ad ea quæ ſubiacent, ſicut ordo ipſarum poſtulat, edere nequeat. Enimuero etiam natura ipſa forma eſt: eiuſmodi tamen, vt à corporibus ſeparari minime poſſit: ſed per corpora ſubeat ac penetret, intusq́; incluſa ea fingat, ac gubernet. ſpecies vero, quas ideas vocant, non ita: ſed rationes eſſe affirmant, quæ & ſubſiſtant, & omnia prorſus corpora, omnesq́; naturas prorſus ſuperexcedant: ſintq́; quaſi numerus quidam diuinus, quo veluti exemplari opifex materialia efficiat: quemadmodum ſupra quoq; dictum eſt. Ac de his hactenus orationem paululum protraximus, vt planum aliquantulum nobis fiat, & quomodo ea Plato ſtatuat: & aduerſus quos nūc repugnet Ariſtoteles: dum vniuerſale quod ante multa eſt euertere ac tollere conatur. ſed deſcendamus ad ea quæ ſequuntur. QVANQ̃, inquit, arduam nobis hanc quæſtionem futuram eſſe video: propterea ꝙ amici formas introduxerunt.] Modeſtiam hic quandam Ariſtoteles, veritatisq́; ſtudium prætendit, ac ſimulat: arduam ſibi eſſe inquiens quæſtionem hanc de ſpeciebus, hoc eſt offenſionis impedimentiq́; plenã: quæ quaſi pudoris recuſationis'que iuſtam cauſam exhibeat: propterea ꝙ amici ſint, qui opinionem hanc de formis introduxerunt. amicus enim Plato eſt, quia magiſter eius etiã fuit. ſe tamen velle dicit omni hominum amicitiæ rerum veritatem anteponere.

Sed forſan rectius eſſe, & oportere uideretur: ut pro ueritatis ſalute unuſquiſq;, & præſertim philoſophi ſua quoq; propria refutarent.

Verecunde quodammodo videtur ad Platonis de bono, & formis opinionem labefactandam accedere. non enim dixit, eſt rectius: ſed rectius eſſe videretur. & addidit etiã/forſan/vt impudentiæ ita crimen euitet. licet inquit, amici viri ſint, qui formas ante multa conſtituerunt: melius tamen honore hominum eſſe iudicaretur, & deceret, non ſolum amicorũ decretis aduerſari, verum etiam ſua quẽq; propria euertere: vt veritas ſeruetur incolumis, & non penitus intereat occultata. adiunxit autem/& præſertim philoſophi/quo magis officij huius neceſſitatem augeret: ſtudioſus enim veritatis philoſophus eſt, niſi nomen mentiatur. nam ſapientiæ amator quidem philoſophus eſt. ſapientia vero eſt ſcientia eorum quæ ſunt, quatenus ſunt. ea autem quæ ſunt, immobilia atq; immutabilia permanent, neq; vnquã alio modo ſe habent, ſed ſemper in firmitate ac ſtabilitate ſua perſeuerant: atq; ita eſſentiam ſuam habent in veritate ipſa conſtitutam. quomodo igitur philoſophus eſſet, qui alicui rerũ veritatem poſtponendam iudicaret?

Nam licet amici ambo ſint, ſanctũ eſt ueritatẽ ipſis in honore anteponere.

Sanctum & iuſtum in eo differunt, ꝙ illud in æqualitate inter conformes conſideratur: hoc ad Dei diuinarumq́; rerum honorem ſpectat. amicis enim honorẽ exhibere nihil aliud eſt, q̃ æquales honorare. veritatem autem omnibus in honore anteponere, illud vero ſanctũ ac pium cenſetur. veritas enim diuinum quoddam eſt.

Qui igitur hanc opinionem attulerunt, in illis ſpecies nullas faciebant, in quibus prius & poſterius aliquid dicerent. Vnde neq; numerorum ſpeciem id eſt ideam conſtituebãt.

Hinc incipit opinionem de ideis refellere: ponitq́; ſumptiones quæ apud illos celebres conceſſęq́; habentur: inquitq́; eos qui opinionem de ideis hominibus attulerunt, in illis rebus non feciſſe ſpecies, in quibus prius & poſterius dicebant: atq; in huius argumentum numeros adducit. ex numeris enim alius prior, alius poſterior eſt. vt puta tria prius ſunt, q̃ quatuor: quatuor item, q̃ quinq;: & ſic deinceps. vnde neque numerorum ſpeciem conſtituebant. nam quemadmodum in logicæ contẽplationis ſpeciebus ac generibus, indiuidua quæ ſub eadem ſunt ſpecie, æqualiter omnia cum ea communicant, neq; aliud prius, aliud poſterius: ſimili modo ſpecies quæ eiuſdem generis participes ſunt. neque enim vel ſpecies indiuiduorum ſpecies erit, vel genus ſpecierum genus: ſi in alio atque alio ordine ijs quæ ſub ſepoſita ſunt, participationem exhibeant. ita quoque in ideis his cõtingit. quod vero inquit/nullas ſpecies faciebãt/& itẽ/ſpeciẽ cõſtituebãt/nõ temere, ſed dedita opa videt poſuiſſe: vt ſignificet videlicet ideas ex ſe nihil eſſe, ſed eorum ratione factas ac conſtitutas extitiſſe.

At bonum dicitur & in eo quod eſt quid, & in quali, & in eo quod eſt ad aliquid. Quod uero per ſe eſt & ſubſtantia, prius eo natura eſt quod eſt ad aliquid. eſſe enim hoc appendix quædam uidetur atque accidens eius quod eſt. Quare communis aliqua in his idea eſſe non poteſt.

Ratio hæc eſt in prima figura collecta ad hunc modum. In quibus eſt prius & poſterius in ijs non eſt ſpecies: ſed in bono eſt prius & poſterius: in bono igitur ſpecies non eſt. atque illud quidem, id eſt in quibus eſt prius & poſterius in illis non eſſe ſpeciem: ita ſumpſit, vt de quo inter Platonicos conſtet. in bono vero prius & poſterius eſſe, quæ in ſyllogiſmo minor propoſitio eſt, ex ſupremis generibus quæ generaliſſima appellant, oſtendit: in quibus omnibus bonum reperitur. Bonum enim, inquit, & in eo quod eſt quid, quę eſt ſubſtantia (quid enim de ſubſiſtente re dicitur. nulla vero eſt ex alijs denuncupationibus ſeu prædicamentis, quas κατηγορίας græci vocant, quæ per ſe ſubſiſtat, neq; in ſubiecto ſit: niſi ſola ſubſtantia) & in quali, & in eo quod eſt ad aliquid: ſatiſq; habuit tribus his denuncupationibus ad quod inducitur declarandum. infert enim/quod vero per ſe eſt, & ſubſtantia, prius natura eo eſt, quod eſt ad aliquid/per ſe hic accipitur non pro ſubſtantiali, ſed pro eo quod ad aliud minime rēſpicit. quod enim ad aliquid eſt, in reſpectu eſt: quę aũt nõ ſunt ad aliquid, neq; in reſpectu aliquo ſunt, neq; ad aliud dicuntur, ſed per ſeſe ipſa conſiderantur. confirmatio vero minoris propoſitionis ita conſtruitur. omne quod per ſe ſumitur, prius natura eo eſt, quod eſt ad aliud. ſubſtantia & quale per ſe ſumuntur, quod autē eſt ad aliquid ad aliud accipitur. priora igitur ſubſtantia & qualitas eo natura ſunt, quod eſt ad aliquid. ESSE enim hoc appendix quædam videtur, atq; accidens eius quod eſt.} Et hoc etiam confirmat id quod eſt ad aliquid poſterius eſſe. appēdix enim eius quod eſt, poſterius eo exiſtit: ſiquidē eſſe aliquid prius neceſſe eſt: deinde ipſi aliud quippiam appendi atq; agnaſci. QVARE communis aliqua in his idea eſſe non poteſt.} Concludit hic quod à principio propoſitum eſt: non eſſe vllam boni ſpeciem quæ in omnibus particularibus bonis conſideretur: propterea ꝙ in ipſis prius inuenitur & poſterius. nam ſi ea quæ alicuius ſpeciei, id eſt ideæ habent participationem, alia prius, alia poſterius erunt, vt alia propius ad exemplar accedant, alia remotius abſint: atq; ita alia magis alia minus participationis habeant: diuerſitas ordinis in participando efficiet, vt ſimiliora alia principio: alia diſſimiliora euadant. ſic' que magis & minus in participatione exiſtet. magis autem & minus in accidētium participatione reperitur, non in ijs quæ in ſubſtantia communicant. ſed fieri nullo modo poteſt, vt ea quæ & exemplaria & principaliora longe ſunt: illorum quæ & poſt ipſa efficiuntur, & imaginum locum obtinent, accidentia appellentur. nam ex eo etiam patet, quòd accidens alicui accidit. illud vero cui accidens accidit, prius natura accidente ipſo eſt. prius ergo natura erit exēplari exemplum quod ad imitationem factum eſt: id quod fieri omnino non poteſt. non eſt igitur accidens multis, id quod ante multa eſt. Adde ꝙ illud vnum cum ſit, multorum cauſam eſſe dicunt quomodo igitur ſi dixerimus id eſſe accidens, & vnum multis eſſe poſterius poterit, & cauſa cauſatis?/proinde ſubiungit concluſionem/quare communis aliqua in his idea eſſe non poteſt. In his id eſt in quibus prius & poſterius conſideratur.

Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod eſt (nam & in ſubſtantia dicitur, ut Deus & mens: & in qualitate, uirtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod eſt ad aliquid, utile: & in tempore, occaſio: & in ubi, diuerſatio: & alia huiuſmodi) perſpicuum eſt commune aliquod uniuerſale atq; unum eſſe non poſſe. non enim in omnibus denũcupationibus, id eſt prædicamentis, ſed in uno tantum diceretur.

Secundum hoc eſt argumentum, quo idem probat. non eſſe videlicet bonum vllum cõmune atque vnum quo particularia bona referantur: oſtenditq; hoc decem denuncupationum, id eſt categoriarum exemplo vſus. ſumit enim bonum totidem modis dici, quot illud quod eſt: illud vero quod eſt, decem modis in decem ſupremis generaliſſimiſq; generibus accipi: ponitq; in vtraq; denuncupatione boni exemplum, quippe quod in omnibus inueniatur: vt inde pateat bonum etiam quemadmodum id quod eſt, eſſe denuncupationibus

omnibus commune:atq; ideo commune quoddam vniuerſale atque vnum eſſe minime poſſe. Mentem profecto bonum eſſe,& in ſubſtantia perſpicuum eſt,item virtutes in qualitate,reliqua vero explicatione aliqua fortaſſe indigent:atque iccirco explicanda ſunt. vt mediocre quomodo bonum ſit in quantitate conſtitutum:& cætera eodem modo. mediocre enim appellat moderatum.omne autem quod cum conuenienti modo ac menſura fit,bonū eſt:ſicut immoderatum eſt malum in exceſſu & defectu conſideratū.ſed mediocre eſt quātitatis:quare mediocre bonum erit in quantitate conſiſtens.Item,vtile eſt quod iuuat:quod vero iuuat,eſt bonum:ſed quia vtile alicui eſt vtile:ad illud dicitur, ad cuius vtilitatem ſpectat:habet que eſſentiam ſuam,quatenus vtile,in eo ꝙ ad aliud dicitur. quibus autem eſſe eſt idem,quod ad aliquid quodammodo ſe habere:ea ad aliquid ſunt.vtile igitur & bonum quoddam eſt,& ſub id quod eſt ad aliquid refertur.occaſionem quoq; & in tempore eſſe & eſſe bonum,non eſt obſcurum.occaſio enim nihil aliud eſt q̃ tempus vnicuique negocio accommodatum.ſicut dicimus nutritionis occaſionem,quando nutriendus aliquis eſt:& ſilentij & loquutionis occaſionem,quando aut tacere aut loqui debet,qui ea facultate præditus eſt:& in cæteris ſimiliter,cuiuſmodi omnia nihil aliud oſtendunt, niſi quia omnia quæ fiunt,in tempore fieri neceſſe eſt:tum vnumquodq; in occaſione fieri,cum tempori quo faciendum eſt id attribuitur,vt bene habeat:bene autem habere eſt bonum. vnde efficitur vt occaſio in tempore bonum ſit.Ita quoq; in vbi,diuerſatio. vbi/enim in loco eſſe aliquid ſignificat.& diuerſatio in eo,eſt cōmoratio & habitatio,quā δίαιταν vocat.ſi igitur aliquis ī tēperato & ſalubri loco degat,in bona diuerſatione eſt cōſtitutus:quippe cū in ſalubri loco verſetur,atq; habitet.Hæc Ariſtoteles:qui ſanè ſi aduerſus Platonis ſniam de bono diſputationē hanc inſtituiſſet,nihil mihi in præſentia cōtra eum dicendum exiſtimarem: partim hominis reuerentia,partim quia nulla neceſſitate ad Platonem tutandum impellerer.Quoniā vero & alio modo Plato bonum accepit,& aliud eſt quod hic ab Ariſtotele refellitur:non eſſe ab re videbitur,ſi nonnulla aduerſus obiectiones has accommodata ſubiungemus, ſtudio præſertim veritatis inducti:quemadmodum ipſe etiam philoſopho faciendum ſtatuit. Plato enim vnum & arcanum & bonum commune omnium quę ſunt, cauſam eſſe dixit. ſupraq; omnia quæ ſunt,vnum collocabat,id omnium quidem cauſam, nihil tamen quicq̃ ex omnibus eſſe affirmans.vnde efficiebatur,vt id ſupra ens,& non ens appellaretur:non ꝙ eo quod eſt,eſſet inferior:ſed quia omne quod eſt ſuperexcederet.omnia igitur ſecunda bona referri ad illud tanquam commune bonum,quod omnibus participaretur exiſtimabat. quippe cum vnumquodq; bonum quod poſt illud eſt,aliud quoddā ſit bonum ex illius participatione:quatenus ſcilicet illius eſſe particeps vnumquodq; poteſt.at illud ſuperexpanditur,nihilq; aliud eſt q̃ bonum:atque iccirco & vnum proprie & primo propterea dicitur: quia per ſeſe ſolū neque cum alio vllo cōſideratur.Quid igitur abſurdi ſequetur, ſi id quod præcipue cauſa omnium eſt,omnibusq; exhibet,quæ in decem denuncupationibus dicuntur,vt ſint:eorum omnium commune quoddam,vtpote cauſa,atque vniuerſale bonum appellabitur:quippe quod ante omnia hæc multa bona exiſtat:efficiatq;,vt ea omnia & ſint, & bona ſint:quæcunq; eius participatione,reductioneq; ad id bona dicuntur. Quin etiam Ariſtoteles ipſe initio huius operis eos laudat qui ipſum bonum illud eſſe aſſeruerūt, quod omnia expetunt.qui dū inquit bene id eos aſſerere:manifeſte declarat, ſe quoq; primū omnium maximeque vniuerſale bonum quoddam fateri.id quod ex eo facile cognoſci poteſt, ꝙ inquit/ipſum bonum/&/quod omnia expetunt/nam & huiuſcemodi loquutionis figura, hoc eſt cum dicimus ipſum bonum, id eſt τἀγαθὸν cum articuli demonſtratione:à Platone, eiusq; ſectatoribus poni conſueuit,cum de primo & vniuerſali bono eſt intelligendum. & cum inquit/quod omnia expetunt/nihil aliud ſignificat q̃ longe primum oīum, maximeq; vniuerſale.ſi enim illud omnia expetunt,ſupra omnia id ſit neceſſe eſt.omnia vero cum dicimus,nihil ex ijs quæ ſunt,quoquo modo fuerint,relinquimus,quod intelligi extra poſſit.ſi omnia igitur illud expetunt,ſupra omnia neceſſario eſt,& primum,& cauſa, & vniuerſale omnium maxime:non ſanè poſt hæc multa,neq; ſecundum ab his multis:qui enim fieri poſſet,vt prima ſecundum appetere dicerentur:ſed proculdubio omnia id quod longe primū, quodq; eſt ſupra omnia,expetunt.Quapropter ſuperuacanea hæc videtur eſſe Ariſtotelis impugnatio aduerſus eos qui vniuerſale bonum ſtatuunt,eo modo quo ipſi ſtatuunt:præſertim cum id quod in principio etiam ipſe conceſſit,nunc velit captioſe labefactare.

Præterea in ijs quæ unam habent ideam,una quoq; ſcientia eſt:atq; ita bonorum omnium una quædam ſcientia eſſet.ſed multæ ſunt ſcientiæ eorũ etiã quæ ſub una denuncupatione conſtituuntur.ut occaſionis:in bello,militaris ars:in morbo,medicina.& mediocris:in alimento, medicina: in laboribus, exercitatoria.

Licet cauillatorie & captioſe conetur refellere Ariſtoteles eos,qui unum atq; vniuerſale bonum introduxerunt:non tamen ob id mihi faciendum puto,vt vel ſiquid explicatione indiguerit,non explanem:vel quod verum eſt,pro viribus non manifeſtem. Ita igitur hic ratiocinatur.Eorum quæ vnam habent ſpeciem, vna quoq; ſcientia eſt.bonorum non eſt vna ſcientia.bonorum igitur vna ſpecies non eſt.qui eſt in ſecunda figura modus ſecũdus. non eſſe autem vnam bonorum ſcientiam à maiori oſtendit.nam ſi in ijs non eſt vna ſciẽtia q̃ in vna & eadẽ ſunt denũcupatione.i.categoria:multo minus in illis erit,q̃ ſub diuerſas referuntur.magis ſiquidem videri poſſet,vt quæ in eadem denũcupatione ſunt conſtituta,eandem ſcientiam haberent:quàm quæ in diuerſis.eſſe vero bona ſub vna denũcupatione,quæ diuerſas habeant ſcientias,inductione confirmat.occaſionis enim inquit,quæ genere vna & eadem eſt,multæ reperiuntur ſcientiæ,quæ circa ipſam verſantur. eſt enim occaſio belli, quando bellũ gerere cum hoſtibus conducit:cuius rei ſcientia militaris eſt.in morbo quoq; occaſio eſt,quando vel cibus,vel potus,vel medicamentum debet exhiberi:& huius quoq; ſcientia eſt medicina.ſed & mediocre,genus boni aliud eſt,quod & in cibo & in laboribus conſideratur:in cibo,medicinam ſciẽtiam habet:in laboribus exercitatoriã. quatenus enim ali oporteat aliquem,vt neq; exceſſu neq; defectu peccetur:medicina eſt,quę iudicat:quatenus vero exercendum corpus ſit,& laborandum:exercitatoriæ artis præſcribere propriũ eſt.quæ quidem artes,id eſt exercitatoria & medicina licet ſub ſe mutuo non ſint collocatæ:ſunt tamen diuerſæ,& inter ſe appoſitæ.Hæc ſunt quæ hic inquit Ariſtoteles. aduerſus quæ quid dici poſſit,ſubticendum non eſt:quo neq; hæc vllam vim habere ad opinionẽ de primo bono,eoq; quod nihil aliud eſt,q̃ ipſum bonum, refellendam cognoſcamus. nemo enim ambigit,quin hoc illud ſit,quod omnia bona efficiat: cuiusq; participatione oĩa pro rata quæq; portione bona appellẽtur.nã quid refert, ſi aliud magis aliud minus bonũ:aliud propius,aliud lõgius ab illo eſt:aliud item bonũ per ſe,vt ſanitas corporis,& virtus animi: aliud vero eiuſmodi eſt,vt ad horum aliquid conferat,ſicut eſt victus,exercitatio, medicamentum:afflictatio etiam aliqua corporis,duraq; vitæ traductio,qua fit vt tolerantiam in animo,perturbationumq; vacuitatem conſequamur:cum enim ordo in omnibus quidam ſit,quo aliud præſtantiſſimum,aliud ſecundum,aliud tertium ac quartum, & deinceps pro dignitate vnumquodq; ſua conſtituatur:boni participatio ordine quodam vnicuiq; contingit.& ſi ordo in rebus bonum quoddam eſt,quemadmodum confuſio malum: quomodo dicere iure aliquis poſſet,nullo ordine boni communicationem fieri:vel igitur omnia ęqualia eiuſdemq; ordinis,conformiaq; & cognata,id eſt eiuſdem & ſpeciei & naturæ ſint,neceſſe eſt,differentiaq; omnis eſſentiæ rerum omnium,ordiniſq; tollatur: vt neque ornatus quiſpiam,neq; conſenſus iuncturaq; apta in ipſis inueniatur,ſed confuſa omnia,vt forte incidit quodq;,ita iaceant: vel ſi ornatus aliquis & ordo in rebus reperitur,atq; ex vno cuncta exiſtunt,non eadem tamen genere aut ſpecie,ſed longe inter ſe diuerſa,vt alia ſubiecta, alia ſuperpoſita ſint,atq; excellant:proculdubio efficietur,vt alia potiora,alia deteriora euadãt: alia item propius ad primum accedant,alia ab eo remotiora conſpiciantur:atque ita omnibus primi participatio pro ſingulorum dignitate exhibeatur.Proinde ſi & rerum naturę diuerſæ ſunt,& præſtantia & ordo vnicuiq; conueniens:qui fieri poteſt,vt anima noſtra dũ ſingula contemplatur,accommodatam ſingulis ſpeculationem non adhibeat:arteſq; & ſciẽtias per genera & ſpecies rerum non conſtituat:eaq; ratione naturas cõſideret,prout vniuſcuiuſque earum dignitas poſtulat: Intellectus enim quippe qui à materia & corpore penitus eſt abſolutus,repente omnia ſimul contemplari poſſet:nam & quæ multa ſunt, in vnione:& quæ ſpeciatim numerantur,ſine vlla partitione:& quæ diſtincta habentur, ſine vlla diſtinctione complectitur.Anima vero affectat quidem illam intellectus repentinam operationem,perfectum eius,vnum,ac ſimplex intellectionis genus ſummopere appetens: ſed cum aſſequi nequeat,circumcurſat ipſum vndequaq;,ac circumſilit:atq; ita mutata ſpecu

lationis applicatione, trãſituq; in aliud facto diuerſam ac diuiſibilem ſpecierum naturam diuidit. vnde etiam modos alios, atq; alios cognitiõis excogitat, vt propriam vnicuiq; rei indagationem intendens peruenire tandẽ ita ad omnium cognitionẽ poſſit. ſicut. n. alijs alia natura, aliusq; ordo conuenit: ita quoq; aliũ alijs eſſe cognitionis modũ neceſſe eſt. Quemadmodũ igitur ea quæ ſunt, non eodẽ modo cognitionis omnia, quatenus ſunt, percipiuntur: ſic in particularibus bonis, neq; oĩum vna eadẽq; cognitio eſt, quatenus ſunt bona: neq; occaſionũ, quatenus occaſiões: neq; mediocriũ, quatenus mediocria: neq; aliorũ cuiuſpiã, quæ ſimili modo accipiũtur. Et ſicut mirandũ non eſt ſi vnũquodq; ex ijs quæ ſunt, alio atq; alio cognitionis modo intelligatur, quatenus. ſ. hoc vel illud eſt: verbi cauſa, quatenus naturale, vel diſciplinare, vel diuinũ: quatenus itẽ eſt cœleſte, vel terreſtre, vel marinũ, vel aereum, vel igneũ, vel ſublime, aut tale quippiã: ita nihil mirum eſſe debet, ſi occaſio etiã aut mediocre, aut aliquid huiuſmodi aliud diuerſo modo cognoſcatur. Omnia quidẽ bona cũ vnius participatione exiſtãt, ad vnũ referuntur: atq; ita quatenus ad vnũ illud referuntur, in eoq; cõicant, vna eademq; ſcientia percipi omnia poſſent: quatenus tamẽ ſingula per ſeſe hoc vel illud ſunt, alia atq; alia arte vel ſcientia indigent, quæ propriæ vniuſcuiuſq; naturæ ac perfectioni conueniat. Sed. n. de ſubſtantia quoq; illud excutiendum perpendendumq; videtur: recte'ne ſuperius dictum ſit, non reperiri in ipſa magis ac minus: vt omne id accidens exiſtimari oporteat, in quo intentio ac remiſſio aliqua conſpiciatur: atq; iccirco neq; in eadẽ ſpecie quippiã eſſe ex ijs quę participatione eius exiſtunt, quod vel propius vel remotius ſit: ne intentione ac remiſſione participationis magis ac minus in illis eſſe concedamus: atque ita quod eo modo particeps eſt, accidens eſſe videatur. Nam ſi magis & minus in ſubſtãtijs quoq; non reperitur, dubitandum ſanè eſt, quo modo alia magis, alia minus participatione eius quod eſt, exiſtant. ſi. n. participatio magis & minus non ſit, æqualiter eodemq; modo erunt omnia: tam æterna, q̃ quæ generantur: tam ea quæ corruptiõi minime ſunt obnoxia, q̃ quæ corrumpuntur. neq; alia propius ad primum illud quod eſt, accedẽt, alia longius ab eo diſtabũt: ſed æqualis erit omnibus participatio: vt illud quod alijs eſſe ipſum participat, atq; vt ſint, efficit, nihil amplius alijs habeat: & neque ipſum prius ſit, niſi tantum vt cauſa: neque alia poſteriora, niſi vt cauſata: non natura ſed ordine ſolummodo differẽtia: ne ſi magis & minus in eſſentia habuerint, accidentia efficiãtur. ſed neque appetitio ipſis qua ad primum initium conuertuntur, alia erit atque alia, ſed eadem prorſus: tam intelligibilibus q̃ intellectualibus, tam rationalibus, quàm iis quæ ſenſu tantum prædita ſunt: tam viuentibus abſolute, q̃ illis quæ ſolummodo id habent, ꝙ ſunt. Quæ omnia præter ipſam rerum euidentiã eſſe manifeſtum eſt. An fortaſſe ſubſtantiã magis & minus non habere nõ abſolute ita accipitur: ſed qñ rationali quodã modo. i. logice res conſideramus, illæ primæ ſubſtãtiæ & proprie & maxime ſubſtãtiæ dicuntur, quæ ſenſui ſubiectæ ſunt: ſecundæ vero, quæ ex abſtractiõe ſumũtur: ſuntq; ſolũmodo notiões in aïo, nulloq; alio modo ſubſiſtũt. ex quibus ſanè magis ſubſtãtiæ illę habentur, quæ ad primã illã quæ proprie et maxime eſt ſubſtãtia propius accedunt: ac tanto magis, quãto propius acceſſerint: tanto itẽ minus, quãto remotiores fuerint. Ita quoq; ſit in intelligibilibus. prĩa ſubſtãtia & proprie & maxime ſubſtantia ea appellatur: cui primũ intellectus ſpeculationẽ ſuam appellit, pura ac ſine vllo medio intellectione oẽ id quod eſt, ea ratione qua eſt, cõplectens: vt nihil extra non inſpectũ relinquatur. ſecunda aũt, omnia ea quæ ab hac prima ſerie quadã dependẽt: hoc eſt quę primi illius quod eſt, primiq; intelligibilis participatione eſſe dicuntur. ſuntq; ſecundæ ſubſtãtiæ quæ poſt primũ illud vſq; ad ea quæ ſenſibus ſubiecta, generatiõiq; obnoxia ſunt, quaſi gradatim progrediuntur. atq; hac ratione magis & minus eſſe, ſubſtantias abſurdũ nõ eſt: & ſi eſſe, non eſt abſurdum, dici multo minus erit. nam licet ſubſtantia quodam modo non habere magis & minus dicatur, non tamen abſolute dicitur. id quod & ex ijs quæ ſenſibus ſubijciuntur, & ex illis quæ per abſtractionẽ conſiderantur, patere optime poteſt. in vno. n. & eodem ordine nulla ſubſtantia eſt, quę ipſa vel ſui vel alterius ratione ac reſpectu magis & minus dicatur. verbi cauſa, aliquis homo neq; ipſe ſi ſe ipſum reſpiciat, nunc magis nunc minus homo eſt: neque ſi alium ex particularibus ſpectet: ſimili modo neque equus aliquis. neque item homo aliquis reſpectu alicuius equi. eiuſdem ordinis. n. ſunt ſingula atq; indiuidua: & item ſpecies extremæ inter ſeſe: quæ item proxime ſupra has collocata ſunt: atque ita ſubinde, vſque ad ſupremum genus quæ diſpertita diuiſione conficiuntur, eundem'que

ordinem habent, ſimili modo oẽs ſubſtãtiæ ſunt: & nihilo magis alia q̃ alia. in illis vero quę alio atq; alio ordine conſiderantur, magis & minus quippiam exiſtit: vt magis ſubſtãtiæ illæ ſint, quæ primæ ſubſtantiæ magis accedunt: minus, quæ longius ab ea abſunt. atq; iccirco quo viciniora aliqua primæ ſubſtantiæ ſunt, eo affiniora, ſimilioraq́; ipſi euadunt: cum & ſuperius collocatis ad denuncupandum, & genere diuerſis ad ſubſiſtendũ merito illius ſubiaceant: ſicut illa omnibus. Ad eundẽ igitur modum de cunctis abſolute quę ſunt, dicendũ eſt. Illud quidẽ quod primo eſt, nihilq́; aliud eſt q̃ ipſum ens, prima ſubſtantia, & proprie & maxime ſubſtantia dicitur, non ſenſibili ſed intelligibili modo ſubſiſtẽs. At quæ poſt ipſam ſunt, licet oĩa ſimul ſecunda habeãtur, quia poſt primũ illud quod eſt, exiſtunt: magis tñ eſſe ea dicuntur, quæ primo illi propius accedunt: ſicut minus quæ remotius abeũt: quouſq; ad ea peruenerimus, quæ ſenſibus ſubiecta ſunt, in generationeq́; conſiſtunt. quæ vero eundẽ ordinẽ habent, in his quoq; æqualia inter ſeſe ſunt, vt neq; magis neq; minus alterũ altero ſit. atq; ita & rerũ ordo ſeruatur, & primi participatio ordini correſpõdet: vt magis & minus in ipſis partim cõſideretur: partim minime, ſicut modo dictũ eſt. Tametſi nihil obſtat, quin ex accidenti & idem ad ſe, & quæ ſunt eiuſdẽ ordinis, inter ſe magis & minus & ſint, & dicantur. Ac de bono & ſubſtantia quantum ad Platonis cauſam defendendam ſpectat, ſatis dictum ſit. Nam de ideis intellectualibus & intelligibilibus, primis & ſecũdis, ſicut Parmenides & Plato ſtatuerunt: quinetiam de boni inquiſitione abſolute diſſerere, noſtrũ in præſentia non eſt. Dicant ipſi qui ſpecies introduxerunt: oſtendãtq́;, & ꝙ ſint, & quid, & quomodo ſint, quẽ item ordinem, & quam operationem habeant. id quod ſanè faciunt. iccirco quicunq; exactius de his ſcire aliquid vult, ad eos legendos ſe conferat.

Dubitaret autem quiſpiam quidnam uelint per ſe unũquodq; dicere: ſi & in per ſe homine & in homine una & eadem ratio hominis eſt. nam quatenus homo, nihil different. Quòd ſi ita eſt, neque quatenus bonum, quicquam diſtabunt.

Hæc ratio non tantũ aduerſus bonũ vniuerſale, verũetiã aduerſus oẽ vniuerſale abſolute videtur repugnare: vt eſt id, quod vniuerſale ante partes Platonici appellant. eſt autẽ argumẽtatio à definitiõe. nã ſi vterq;, inquit, tã per ſe homo. i. αὐτοάνθρωπος, q̃ homo, homo eſt: eandẽ rationẽ, quatenus eſt homo, vterq; admittet: nihilq́; inter ſe vt hoĩes different. quod ſi eſt, neq; vt bona, quicq̃ diſtabũt. quã. n. rationem homo habet ad per ſe hoĩem: eandẽ bonum ad per ſe bonũ habere neceſſe eſt. Nã ſi illic & hominis & per ſe hoĩs eadẽ natura eſt: eadẽ quoq; ratio vtrorũq; erit. Quare ẽt hic ſi eadẽ natura boni eſt & per ſe boni: erit ſimili modo eadẽ ratio vtriſq;. erit igitur & illic homo idẽ quod per ſe homo: & hic bonũ idẽ quod per ſe bonũ, quod αὐτοαγαθὸν dicunt: vt ſuperuacua omnis vniuerſalis cõſtitutio ſit, ſi eadẽ natura ſunt & per ſe & non per ſe. Atenim quomodo ò Ariſtoteles (ita dicerẽt Platonici) bonũ ipſum idẽ ac ſimili modo eſſe põt tam in materiali re, q̃ in ea quę materia vacat: tam in imagine, q̃ in exemplari: tam in ſimplici, q̃ in compoſito: tam in eo quod ex participatione bonũ eſt, q̃ in eo quod participatione omni caret? vel quõ ſubſtantiæ ratio eadẽ eſſe poterit huiuſcemodi rebus, quæ adeo, ſicut dictũ eſt, inter ſeſe diſtant: niſi & imaginem & exemplar dixeris ſimili modo ſubſtantiæ rationẽ admittere? Sed quia tua quidem ſententia in materialibus naturalibusq́; rebus tunc definitio eſt perfecta, cũ materia & forma inter ſe coierint: ſi ita quoq; in materia carentibus definitiones ſumere voluerimus, quæ materia vacant, erunt materialia: hoc aũt fieri nullo modo poteſt. non igitur eſſe debent & ijs quę ante materialia exiſtunt, & ipſis materialibus eędem definitiones.

Veruntamen neq; quia ſempiternum aliquid eſt, ideo magis bonũ erit: ſiquidem neque album quod diutius, q̃ quod uno die tantũ durat, albius eſt.

Propterea ꝙ oppoſitũ quaſi eſt, ꝙ illa ſemper ſint, & nunq̃ eſſe deſinant, hæc fiant, & intereant: quodq́; id quod ſemper eſt, eo quod eſt aliqñ, magis eſſe videatur: iccirco oppoſitionẽ hanc ſoluit ſubſtantiæ ratione iterum vſus: exemploq́; albi adhibito argumentationem conficit in hunc modum. quemadmodum, inquit, in albo colore fit: ſi fuerint duo alba, quorum alterum diuturnum, alterum diarium ſit, nullus magis albũ eſſe dicet diuturnum q̃ diarium: propterea ꝙ in vtriſq; eadem, quatenus ſunt alba, ratio ſeruatur: Ita neque ſempiternum

ternum

ternum bonũ magis bonum eſſe q̃ temporarium debet: cum eadem vtriſq; boni ratio æque conueniat. ratio. n. nihil aliud q̃ ſubſtantia vniuſcuiuſq; eſt. at ſicut ſubſtãtia vniuſcuiuſ. p nõ eſt magis neq; minus id, quod eſt: ſic ſubſtantiæ quoq; explicatrix ratio licet in diuerſis conſideretur, diuerſiſq; conueniat, quorũ aliud longiore, aliud breuiore duret tempore: eſſe tamen magis & minus nullo modo poterit. quippe cũ neq; homo aliquis longæuus ea de cauſa magis homo ſit: q̃ alius cui anguſtũ vitæ ſpatium cõceſſum fuerit. nã cum ex æquo ſubſtantiæ ratio vtriſq; conueniat: non põt tempus ſpeciei prout eſt ſpecies, quippiã adiungere. Poſſumus quidem ad hoc vel ita ſimpliciter reſpondere, vt magis bonũ eſſe oſtẽdamus, quod ſempiternũ eſt, q̃ quod vno tantũ die perdurat, ad hũc modum. ſi eſſe vnicuiq; melius eſt, q̃ non eſſe: efficietur, vt eſſe ẽt ſemper, q̃ aliquãdo, longe melius ſit. nã illud quod aliqñ eſt, cum interrũpitur ne amplius ſit: tunc non amplius eſt, ſed planè non ens euadit: at ſempiternũ tunc adhuc eſt ens: longe melius igitur erit eo quod non amplius eſt. melius vero, boni auctione atq; intentione melius dicitur. cui aũt boni eſſentia augetur atq; intenditur, illud vero magis bonũ eſt. Quãq̃ non eadẽ eſt inter ſe cõparatio et eius quod longo quodã tẽpore perdurat, ad id quod breuius viget: & ſempiterni, ad diarium. breuęuũ. n. & longæuũ licet quãtũ ad tempus attinet, diuerſa habeant: eiuſdẽ tamen naturę eſſe facile poſſunt: ſempiternum vero & diariũ nullo modo poſſunt. nã quemadmodũ diarium & caducũ materialẽ habet ſubſtãtiã ac fluxã, quæ ſubinde fiat ac generetur, nunq̃ vero ſit: ita ſempiternũ imateriali ac ſtabili ſubſtantia conſtat, quæ vere & ſupra oẽm generationẽ exiſtat. Poſſumus ẽt alio modo hanc diſſoluere rationẽ. Nã ſi bonum aliud eſt, quod vere exiſtit, & per ſe eſt, quod eſſe dicitur: aliud eatenus eſt, quatenus alterius ſit bonitatis particeps: qui fieri põt vt id quod per ſe eſt, nõ ſit primo ac præcipue & maxime bonũ, magiſq; bonũ q̃ id, quod ex participatiõe eſt: quẽadmodũ exẽplar imaginẽ eſſe cõſueuit? Merito igitur dicere aliquis Ariſtoteli poſſet, ſtudioſe videris ò Ariſtoteles, quippe qui amicus & diſcipulus Platonis fueris, aduerſus opinionẽ de ideis ita cauillatorie ac captioſe dubitaſſe: vt ex eo quod nihil eras dicturus, quod ad euertendas ideas faceret: eam confirmares magis ac ſtabilires.

Probabilius autem de ipſo Pythagorei dicere uidentur: cum unum in bonorum conſortio conſtituant: quos quidem ſequutus uidetur etiam Speuſippus.

Duo conſortia & ordines ſtatuerat Pythagoras: vnũ, in quo huiuſcemodi ſeries recte continebatur, finis, impar, vnũ, dextrũ, maſculum, rectum, lumen, quadrangulũ, quieſcens, bonũ: alterum, in quo contraria, infinitũ, par, multitudo, ſiniſtrũ, fæmina, curuum, tenebræ, oblongũ, motũ, & malum. Quæ quidẽ vtraq; conſortia propterea appellauit. i. græce συστοιχίας: quia vtraq; nihil aliud q̃ rerũ inter ſe conſortium ac coniugatarũ ordines ſunt. ſingula vero ſecundi ordinis ſingulis primi opponũtur: fini infinitũ: impari par: vni multitudo: atq; ita deinceps: & poſtremo bono malũ. Neq; tñ Pythagoram hic laudat, ꝙ abſolute recte diſputationẽ de bono exequutus ſit: nõ. n. recte ſimpliciter et abſolute eũ dicere inquit, ſed p̄fert eius ſniam ijs quæ à Platone dicta ſunt: cũ ait, probabilius Pythagorei dicere vidẽtur, nõ abſolute recte: & probabilius, non rectius, neq; rationi magis conſentanee: nã probabile nõ abſolute verũ aut rectũ, aut rationi cõſentaneũ eſt: ſed eiuſmodi, quod veritatis cuiuſdã & rectitudinis ſpẽm præ ſe ferat. Videtur aũt hoc dicere, eo ꝙ vnum in bonorũ ordine ſtatuentes Pythagorei virtutẽ eius perfectricem ac conſeruatricem oſtendũt. vnũquodq;. n. in eo perficitur, bonũq; redditur ac conſeruatur: quippe cum, dũ in vnò eſt, indiſſipatũ permaneat atq; indiuiſum: diſſipata vero ac diuiſa pereant ſingula atq; intereant. & fortaſſe ita inquit Ariſtoteles: conuenientiuſq; arbitratur eſſe de bono hoc dicere, q̃ vniuerſale id atque ideam ſtatuere. Speuſippum quoq; ait ſequutum eos eſſe: qui etiam ipſe vnus ex illis fuit qui de diuinis apud Gręcos ſcripſere.

Sed de his alia ſit diſſertatio.

De Pythagoreis, inquit, & Speuſippo in præſentia nobis diſputatio nõ eſt: ſed de ijs qui ideas introduxerunt. iccirco illis omiſſis rurſus ad Platonicos reddit, ita inquiens:

In iis uero quę dicta ſunt, controuerſiã quędam ſubeſt: propterea quod nõ de omni bono rationes dictæ ſunt: ſed ſecundum unam ſpeciem ea dicuntur,

quæ per ſe amantur & appetuntur: quę uero hęc conſeruant, aut efficiũt quodammodo, aut contraria prohibent: propter hęc alioq́ modo bona dicũtur.

Exactam quandam de bono diſquiſitionẽ ſubijcere ſibi hic videtur: quo occaſionem naſciſcatur opinionis adhuc de ſpeciebus labefactandæ: ita ſanè vt quaſi ſe ipſe reprehendat, quòd in ijs quæ ſuperius dicta ſunt, de bono diſſerendo defecerit. cum enim, inquit, duobus modis bona dicantur, confuſe ac ſimpliciter hucuſque oratio noſtra habita eſt: nam ſecundum vnam ſpeciem bona dicuntur ea quæ per ſe amantur atque expetuntur: ſecundum alteram ea quæ hæc efficiunt, vel conſeruant quodammodo, vel etiam contraria prohibẽt: quæ non per ſe dicuntur bona, ſed propter illa. dico autem bona per ſe, vt ſanitas, vt virtus: quarum illa corpori: hæc animæ bonum eſt, & per ſe bonum. licet enim nullũ aliud, quod eas conſequitur, bonum ſumatur: ipſæ tamen per ſe expetendæ eligendęq́ ſunt. Inciſiones vero & medicationes, meditationes, exercitationes, abſtinentiæ à quibuſdam, aliorũ aſſumptiones, labores item, & ærumnæ, propter illas expetuntur. illæ ſiquidem horum omnium ſibi ſubiectorum perfectiuæ ſunt: hæc minime: ſed tantum conferunt ad illas conſequendas. Nam cum medicina vel præſentem ſanitatem proponat conſeruare, vel abſentem reuocare: iccirco quædam ad præſentis ſanitatis conſeruationem, quædam ad eiuſdem abſentis reparationem exercet. verbi cauſa, ſi ęgrotat aliquis, ab ijs abſtinere præcipit, quæ morbũ augent & iritant: ſumere vero ea quæ vel morbo aduerſentur, vel ſaltem affectionẽ præter naturam non augeant: tum detrahendam materiam atque euacuandam procurat: & ferrum etiam interdum vbi opus eſt, inciſionesq́ adhibet. ſi vero valeat aliquis, & ſuſpectus tamẽ morbus ſit aliqua de cauſa, ſiue ob temporum viciſſitudines, ſiue ex cœli immutatione, ſiue ex mala aeris corrupti temperatura, vel ob aliqua etiam quæ in vita contingere conſueuerunt, vt curas, vt laſſitudines, vt mœrores, & ſolicitudines interdum, atq́ id genus reliqua, ex quibus naturalis conſtitutio immutari plerũq́ ſolet: tunc tutela adhibetur & cautio: atq́ inde varij ac multiformes præſeruationis modi à medicis inuẽti ſunt ad morbos arcendos. Sed hæc in corporibus. In anima etiam inuenire eadem ſtudia potes, altera, quæ virtutem conſeruant: altera, quibus vitia amouentur. quę omnia propter ſanitatem & virtutẽ à medicina & ciuili facultate exercẽtur. effectricia vero virtutis & ſanitatis corporis ea hic dicuntur, quæ in qualitate vel malis corporum temperaturis, vel moralium virtutum corruptionibus ac deprauationibus aduerſantur.

Perſpicuum igitur eſt bona duobus modis dici: alia per ſe, alia, propter ea quę per ſe dicuntur.

Cum dixerit duobus modis ſumi bona, alia per ſe, alia quatenus ad hæc ipſa conducunt: nullam de hoc demonſtrationem ſubiunxit ſecundum neutrum modum, ſed quaſi euidens ſumit in præſenti ac certum id dictum, ſolumq́ commemorat ſecundum duas ſpecies bona ipſa dici, vt alia per ſe ſint, alia propter illa. deinceps tamen hoc idẽ inductione confirmat.

Seiũgamus igitur bona hęc per ſe ab utilibus: ac conſideremus an ea ſecundum unam ſpeciem dicantur.

Videtur ſanè huiuſcemodi quandam ſententiam habere hæc oratio. Reprehendere forſitan aliquis nos poſſet, quòd quæramus ſit ne aliqua boni idea, & tamen confuſe ſumamus bona ipſa, neque diſtinguamus per ſe expetenda ab iis, quæ ob alia appetuntur, vt ita verum inueniri tandem queat: an ſub vnam reducantur ſpeciem quæ per ſe ſunt bona. nam quæ ob alia bona ſumuntur, cũ neq́ per ſeſe dicantur, neq́ abſolute bona ſint: ne conari quidem prorſus debemus in vnam boni ideam ipſa reducere. eſſe vero quædam per ſe bona ex inductione demonſtrat, ſimul definiens ac dicens:

Qualia uero eſſe per ſe bona aliquis ſtatueret? an ea quę uel ſi ſola relinquantur, perſequimur: ut ſapere: ut uidere: ut uoluptates nonnullę, & honores? nã licet hęc ob aliud quippiam perſequamur: eſſe tamen ex ijs quę ſunt per ſe bona, ſtatuere aliquis poſſet.

Ex inductione iam oſtendit, ſicut dictum eſt, nonnulla eſſe quæ ſint per ſe bona: definit que inſuper quid ſit per ſe bonum: idque, quaſi de pluribus loquatur, aſſignat: ita ta-

men

men, vt nihilominus de vno communi intelligi oratio poſſit. per ſe enim ea eſſe inquit, quę vel; ſi ſola remaneant, perſequimur. hoc eſt ea, quæ licet nihil aliud aut ipſa conſequatur, aut ex electione ipſorum eueniat: ſunt tamen vel ſola ipſa per ſe ſectanda: id eſt electione, & inquiſitione digna. Nam quamuis ex prudentia nihil eueniat: ipſa tamen per ſe prudentia eius'que operatio ſectanda eſt: & videre ſimili modo. non dixit autem prudentiam & viſionem, ſed ſapere, & videre: propterea quòd prudentia & viſio habitus ſunt, ſapere vero & videre eorum habituum operationes: atque iccirco magis eligendæ. Vt voluptates nonnullæ, inquit, & honores. non enim omnis voluptas, aut omnis honor bonum eſt: ſed quædam voluptates eſſe reperiuntur quę tales minime ſunt. neque enim aut cinædorum aut ſcabie laborantium voluptas bonum eſt: ſed quæ ex rerum contemplatione animo percipitur, ea ſane bona eſt & ſectanda: ijs præſertim qui ſapiunt, & cognoſcunt quæ ſit hominis perfectio. pari modo ea quæ ex perturbationum ſublatione prouenit: cum ſcilicet anima omni perturbationum tempeſtate libera in quieta ac pacata tranquillitate conſtituta eſt, peioribus facultatibus potiori ſubiectis. Ita etiam honores qui ab his proficiſcuntur, qui nos cognoſcunt, recte'que ſentiunt, & ob virtutem & ſapientiam exhibentur: expetendi ſectandiq; ſunt: contemnendi contrà atque aſpernandi: quos ſtulti, & imperiti exhibent. Verum licet hæc omnia ob aliud quippiam perſequamur: eſſe tamen ex ijs quæ per ſe bona ſunt, ſtatuere aliquis poſſet. Nam ſapere per ſe bonum eſſe perſpicuum eſt: quippe cum ſit operatio virtutis, quæ in ratione conſiſtit. Idem quoque ad multa conferre non ignoramus: ne dicam ad omnia, quæ in vitæ noſtræ actionibus recte efficiuntur. Eodem modo videre per ſe etiam bonum eſt, eo quòd complures nobis cognoſcendi differentias exhibet: eſt nihilominus etiam vtile, quippe cum faciat, vt & nocua, & conferentia vel è longinquo agnoſcamus: quo & illa fugere, atque interdum propulſare: & hæc perſequi atque attrahere quandoque ad noſmetipſos poſſimus. Idem in voluptatibus & honoribus inuenies. quid enim ſingula percenſenda ſunt? his vero ſubiungit:

An'ne aliud quidem quippiam præter ideam? Quare uana erit ſpecies.

Quia dixit ea quæ ſuperius poſuit, eſſe per ſe bona: quaſi conceſſum id ſit, hoc ſubiungit quaſi cum reprehenſione quadam. nam ita dicere, an'ne aliud quidem quippiam præter ideam? reprehendentis eſſe, ac diſſimulatione vtentis videtur: perinde ac ſi diceret. an omittemus ea quæ abſque vlla dubitatione per ſe bona ſunt: contempta'que ipſa euidentia ſolam ideam eſſe per ſe bonum fatebimur? ecce enim alia iam præter ipſam eſſe per ſe bona demonſtrata ſunt. Quare ideam ſtatuere vanum eſt ac ſuperuacuum. Nam ſi nihil ex euidentibus manifeſtis'que rebus eſſet per ſe bonum: neceſſe forſan fuiſſet, vnũ aliquid ſtatuere, quod per ſe bonum eſſet: in quod referrentur cætera, ob idq; bona appellarentur: ſed cum multa huiuſcemodi inueniantur: ſuperuacua vnius illius conſtitutio omnino eſt. Verum ò Ariſtoteles etiam ſi per ſe bona eſſe ſtatueret aliquis, quemadmodum tu inquis, ſapere, & intelligere: item voluptatem quæ ex ſpeculatione rerum prouenit, & honorem qui à prudentibus exhibetur: non tamen ita per ſe bona eſſe concederemus, vt ex ſeſe eſſent, & per ſe ipſa ſubſiſterent, aliorum'que eſſent, vtpote imaginum exemplaria: ita'que agerent, vt ſibi ſimilia gignerent: id quod de ideis ſtatuiſſe Platonem manifeſtum eſt. ſed ita per ſe bona eſſe diceremus, vt non ex ſe eſſent, ſed ab alijs dependerẽt, in alijs'que ſubſiſterent, atque aliunde producerentur, nullorum'que eſſent exemplaria: ſed ob id tantum per ſe eſſe dicerentur, eo quòd per ſe ſectanda ſint, non quia ſubſtantiæ exiſtant. Quare vana etiam hæc tibi cauillatio euaſit: eo quòd pluribus modis id quod per ſe eſt, dicitur, ex æquiuocatione fortaſſe inducta: quæ tamen ipſas ſpecies non magis labefactat, quàm ſtatuit. dum enim imbecilliter admodum naturæ earum repugnat, eas magis ſtabilit, ac confirmat. Sed hæc aduerſus hoc obiter dicta ſufficiant.

Quod ſi hæc quoque per ſe bona ſunt, neceſſe erit eandem in omnibus ipſis boni rationem exiſtere: quemadmodum eadem in niue & ceruſa albedinis ratio eſt. at honoris, prudentiæ, & uoluptatis in eo quòd bona ſunt, diuerſæ ac differentes rationes reperiuntur. Non eſt igitur bonum commune quid in una idea.

Aliud hoc argumentum eſt aduerſus eos qui formas introducunt, quod talem vim habet. Quoniam vnaquæque ſpecies vna cum ſit, in multis conſideratur rebus, quæ illius ſcilicet participes ſunt: oportet eas res ſicut vnius ſpeciei, ita quoque rationis quæ ſecundum ſubſtantiam eſt, vnius eſſe participes. quia vero multa ſunt per ſe bona, quæ in vna boni ſpecie communicant: ea quoque vnam habere rationem neceſſe eſt, quæ quid ſit eſſe eorum, in eo quòd ſunt bona, ſignificet: ſed hoc non eſt: igitur neque vna aliqua ſpecies reperietur, ad quam omnia per ſe bona referantur. Quemadmodum in niue, inquit, & ceruſa non alia atque alia, ſed vna & eadem albedinis ratio eſt: ſic honoris, prudentiæ, & voluptatis vna eſſe bonitatis ratio deberet: at non vna eſt, ſed diuerſæ ac differentes in eo quòd ſunt bona: non eſt igitur vna aliqua ſpecies boni, ſub quam multa per ſe bona referantur. At vero primum ipſius Ariſtotelis orationem ſequi nos oportet: atque ita ex dictis ipſius oſtendere, quemadmodum ipſe etiam præſentis huius cauillationis ſolutionem præpoſuerit. ſi enim vt ipſe definiuit, ea ſunt per ſe bona, quæ vel ſi ſola relinquantur, perſequimur: accommodatur'que hæc ratio per ſe omnibus quæ connumerata ſunt, cæteriſq; huiuſcemodi: qui fieri poteſt, vt vna omnibus quatenus bona ſunt, ratio non ſit? non enim vna ratio eorum eatenus inquiritur, quatenus eſt vel honor, vel prudentia, vel voluptas: ſed quatenus bona. hæc vero vna & eadem ab ipſo aſſignata eſt. nihil igitur neque hac parte vetat, quo minus vna boni ſpecies ſit, quò per ſe bona referantur. Deinde ſi vnũquodq; horum non æquali modo dicitur bonum, quemadmodum neque album, id quod album eſt, ſicut ea quæ ſunt alba ex participatione vnius coloris, id eſt albedinis, alba dicuntur: & licet vna definitio albedinis ſit, eius tamen participatio non eodem modo in omnibus reperitur: ſic etiam vna bonorum ſpecies eſt, ex qua omnia per ſe bona exiſtunt: vt eadem ipſis, quippe quæ eadem forma communicent, ratio ſubſtantiæ ſit; aliudq; ſit quod particeps eſt, & aliud quod per ſe conſideratur in abſoluta eſſentia quæ participatione omni caret, ſubſiſtens, atque intellectum: ad quod multa atque inter ſe diuerſa tanquam ſimulacra referuntur. nam quia vnumquodq; ex multis bonis ex participatione bonum & eſt & dicitur: non eſſe ſimili modo bonum vnumquodq; ex ipſis perſpicuum eſt. cum'que participatio ſit: eam eſſe ex aliquo quod participatione careat, ſimiliter patet, ſub quod participationes ipſe referantur. atque hæc dicimus non vt ſpecies ſtatuamus: nam neque ad ſolutionem difficilia fortaſſe ſunt hęc quę diximus ijs qui ſubuertere ſpecies voluerint: ſed vt Ariſtotelem oſtendamus dedita opera imbecillibus vti argumentis, vt opinionem hãc magis ſtatuat, ac confirmet.

Sed quonam modo dicuntur? non enim uidentur eſſe ęquiuoca à fortuna: nunquid eo ꝙ ab uno ſunt, uel ad unum omnia ipſa conferuntur? an magis ſecundum proportionem? nam quemadmodum in corpore eſt uiſus: ſic in anima eſt mens: & aliud in alio.

Conuenienter his quæ dicta ſunt, etiam præſentem inquiſitionem facit. nam quoniam viſus eſt oſtendiſſe omnia per ſe bona non vno modo dici: oportet'que huius appellationis communionem aliqua ex cauſa, vel modo aliquo exiſtere: hac de re nunc inquirit: quo modo bona communiter dicantur ea, quæ multa ſunt, & natura differentia, rationibuſq; inter ſe diuerſa: quemadmodum ea eſſe dixit, quæ communiter bona appellantur. nam ſi nomen habent commune, rationem vero ſubſtantiæ quæ eſt ſecundum illud nomen diuerſam: æquiuoca omnino erunt. cum autem multi modi ſint, quibus æquiuoca dicuntur: quis erit modus, quo bona omnia bona vocantur? non enim dicet quiſpiam ea à fortuna ita appellari: quippe cum ea quæ ita ſunt æquiuoca, nullam in re communionem ſecundum nomen habeant: eſſet enim ipſis ratio communionis ſecundum nomen. at quæ à fortuna ſunt, ex ratione minime fiunt; alioqui fortuita non eſſent, fortuitum enim eſt quod forte eſt, vel fit, nullam'que habet rationem vel cauſam, qua ita ſit, vel fiat. exempli cauſa, ſi aliquis in Aegypto natum filium Alexandrum vocaret; & alter Romæ idem nomen alteri imponeret: neuter'que quis eſſet alter cognoſceret, ſciret'ue quis ita vocatus fuiſſet. Quia igitur bonis communicatio quædam in re ſecundum nomen eſt: nullo modo æquiuoca à fortuna bona eſſe poſſunt. ſed nunquid, inquit, eo quòd ab vno ſunt, vel ad vnum omnia ipſa conferuntur? cum multi modi ſint quibus æquiuoca ponuntur: vno

ſolo reſecto, vtpote ad præſentem rem minime accommodato, id eſt eo qui eſt à fortuna, de reliquis nullam mentionem fecit, quaſi pateat neque illos prorſus ad rem conuenire: duos'que ſolos admittit, eum qui eſt ab vno & ad vnum: & eum qui ex rata portione ac conuenientia reſultat: eo quod ſoli hi quandam in re habent communionem. ex his vero rurſus ſecundum anteponit. Ab vno autem & ad vnum æquiuoca dicuntur, quæcunque ab vno principio, vnaq; cauſa profecta, ad vnum finem concurrunt. ſicut à medicina medicinalia appellantur, medicamenta, victus, libri, inſtrumenta, & omnia deniq; quæ ab ipſa dicuntur: quippe cum ipſam principium, vtpote ab ipſa profecta, ex ipſa'que conſtantia: ſanitatem vero finem habeant, ad quam omnis in medicina actio, omnis'que ratio, ac contemplatio ſpectat. quæ autem ſit æquiuocatio ex proportione, exemplis quæ ipſe poſuit, patere poteſt: cum hæc tanquam bona connumerarit. nam ſicut in corpore viſus bonum eſt, qui rerum cognitionem nobis ſuppeditat, pulchritudinem'que eximiam corpori animalium affert: ita mens in anima, quæ ipſi intelligibilium cognitionem exhibet, ipſam'que ſupra omnem facultatem pulcherrimam reddit. & aliud in alio. Sed non ita ſe habent ſpecies o Ariſtoteles, nam ipſæ ex ſeſe tanquam vniuerſa & exemplaria ab ijs qui ipſas introduxerunt, ſtatuebantur: vt vnaquæque tanquam vnum ad multa ex participatione ſui, & relatione ad ſe, atque aſſimulatione ſpectaret: aſſimulatione ſcilicet minime reciproca. vbi enim pluribus vnius participatio eſt, illic ſimilia inter ſeſe in eadem participatione ea ſunt, quæ communicant. at vbi imago & exemplar: illic imago quidem exemplari ſimilis eſt, eo quod ad imitationem eius efficta eſt: exemplar autem ſimile imagini dici nullo modo debet: ſed imaginis exemplar ac formula.

Sed omittenda in præſentia fortaſſe hæc ſunt. exacte.n. de his tractare ad aliam magis philoſophiam ſpectat.

De modo æquiuocationis quo bona omnia dicuntur bona, excutere ac perpendere nũc recuſat: eo quod exacte de his tractare ad aliam magis philoſophiam ſpectet: non ad moralem, aut aliquam aliam quæ ſub actionem referuntur. intelligendum autem hic exiſtimo de ſupranaturali quæ μετὰ τὰ φυσικὰ appellatur. nam in quarto eorum commentariorum exacte tractatur de ijs quę multipliciter dicuntur: vnde etiam ſubiungit:

Simili modo etiam de ſpecie.

In ſecundo enim illorum commentariorum libro & in duodecimo, & tertiodecimo, de ſpeciebus diſſerit: vbi etiam ijs repugnat, qui ipſas introducunt. Singulari autem numero dixit de ſpecie: iccirco quia de boni ſpecie vel ſola hic neceſſe ipſi fuit inueſtigare: quippe qui de humano bono diſſerere propoſuerat.

Nam etiam ſi unum aliquod ſit, quod communiter denuncupetur bonũ, aut ſeparabile quid ipſum per ſe ſit: manifeſtum eſt id neque agi neque acquiri ab homine poſſe. Nunc autem tale quid quęritur.

Hoc idem hic probat, quæſtionem hanc de abſolute bono præſenti diſſertationi non eſſe accommodatam: ſiue communiter de particularibus denuncupetur, ſiue abſtracta quædam ratio, ſeparata'que à multis, & per ſe ſubſiſtens idea ſit. nam neque agi id, vt inquit, neque acquiri per actionem poſſet. nam ſiue notionale quid ſit, quod tanquam genus de omnibus denuncupetur, ſiue idea quædam ac ſpecies à multis ſeparabilis: nullo modo poterit per actionem ab aliquo acquiri: quippe cum vtrunque horum in ſpeculationem cadat: alterum logice, alterum theologice conſideratum: quod vero nunc quęritur bonum eiuſmodi ſit, vt per actionem, & ſtudium in vita traducenda comparari poſſit.

Melius uero fortaſſe alicui uideretur eſſe, ſi ipſum cognoſceremus ad ea quæ acquiri atque agi poſſunt bona. nam quaſi exemplum id habentes magis ea quæ nobis bona ſunt cognoſcere, & ſi cognouerimus conſequi etiam poſſemus.

Obiectionem hanc facit ſuperiori orationi, qui modo dicebat quæſtionem de cõmuni bono huic morali diſputationi eſſe ſuperuacaneam, eo ꝙ neque agi neque acquiri vitæ ſtu

dio ab homine poſſit. diceret enim quiſpiam, inquit, melius eſſe, ſi cognoſceremus commune bonum ad ea bona quæ per actionem acquirũtur. nam ſi ipſum cognoſceremus, id nobis in agendis rebus tanq̃ exemplum proponeremus; atq; ex eo illa tāq̃ ab exemplari imaginea agnoſceremus; itaq; fieret, vt ſi quæ bona nobis ſunt, exactius cognoſceremus: ea conſequi etiam poſſemus. facilius. n. vnuſquiſq; id cuius naturam nouit, ſi apte tamen conſectetur, adipiſci poterit: q̃ quod ignorat. quippe cum ille qui ignorat, facile aberrare queat, ſequens id quod neſcit: ſicq; aliud pro alio adeptus ſit, facile poſſit exiſtimare ſe id adeptum eſſe quod quærebat.

Hęc quidem ratio probabilitatē quandam habet: à ſcientijs tamē videtur diſſentire. omnes enim cum bonum quoddam appetāt, idq; quod ſibi deeſt, inquirant; cognitionem eius prætermittunt.

Obiectionem ſoluit, cum inquit /probabilitatem/ & /quandā/ his duobus verbis imbecillitatem oppoſitionis ſignificans. nā probabilitas imbecillitatē in demonſtratione indicat: quædam/vero probabilitati adiunctum infirmitatem etiam ipſius probabilitatis ineſſe in hac oratione declarat. non enim probabilitatem abſolute, ſed quādā probabilitatē ineſſe in hac obiectione oſtendit. deinde ſolutionem ſubiungens duobus modis ipſam affert, ex ſcientijs & artibus; eo q̇ & appetunt bonum omnes, & quod ſibi deeſt, inquirunt. nam vel ſi nõ appeterent bonum, nihil erat noui aut abſurdi, ſi cognitionem communis boni ſibi ad perceptionem propriorum finium conferentem reliquiſſent; vel ſi non quærerent quod ſibi deeſt, veriſimile erat ne illud quidem inquiſituras. at vtraque hæc, id eſt & boni appetitio, & deficientis inquiſitio in omnibus ipſis ſpectatur. quo modo igitur fieri poteſt, vt cõmunis boni cognitionem quæ tantum ipſis confert, & ignorent, & non quærant: abſurdum ſane eſſet.

Dubium ſanè etiam eſt, quam utilitatem cõſequetur textor aut faber in ſua arte: ſi bonum ipſum cognorit. uel quo modo medicus ad medendũ, aut dux ad imperandum peritior reddetur: ſi ideam ipſam contemplatus fuerit.

Idem adhuc petit, inutilem arguens eſſe artibus ideæ perceptionem: cum nulla ratio inueniatur, qua aliquis artifex in proprijs operibus ex ideæ ipſius boni ſpeculatione adiumentum conſequatur. hic vero cum per conceſſionem eam eſſe det: cognitionem tamen eius inutilem actiuis ſcientijs eſſe oſtendit.

Nam neque ita ſpeculari ſanitatem medicus uidetur, ſed hominis ſanitatē: immo uero fortaſſe huius hominis ſanitatem: quippe cũ ſingulis medeatur.

Alterum argumentum eſt hoc, ab ijs quę artibus & finibus ſubiecta ſunt, vniuerſalis boni cognitionem inutilem oſtendens. artium. n. operationes circa ſingula verſantur, non circa vniuerſalia. vt medicus quendam hominem curat, & quandam ſanitatem in ipſo efficit. vnde eum cuiuſdam hominis conſtitutionem, ætatem, & morbum, & quoddam tempus & regionem, & ſiquid aliud eiuſmodi eſt, cognoſcere oportet: vt etiam quandam ſanitatē efficere poſſit: ideam vero cognoſcere, ſiue id quod communiter particularia continet: medico, quippe cum in eo minime verſetur, opus nullum eſt. Cum dixerit autem, nam neq; ita ſpeculari ſanitatem medicus videtur, ſed hominis ſanitatem: ſubiunxit, immo vero fortaſſe huius hominis ſanitatem. i. particularis. Ita ſpeculari/dixit. i. ſecũdum ideam, aut vniuerſale. fortaſſe/vero addidit eo q̇ neq; artifex ab vniuerſalis cognitiõe oĩno ſemotus eſt. vtraq;. n. ſpeculantur artifices, vniuerſalia & particularia: ſed vniuerſalia rationibus tantũ ac regulis: particularia vero operationibus ac tractationibus: quippe cũ circa hæc operentur, in hiſq; effectus artis profiteantur. nam vniuerſalia cum ſint in notione tantum, ac ſupra ſenſum, in tractationibus conſiderari non poſſunt, ſed in rationibus ſolummodo.

De felicitatis ſubiecto, ſubſtantia, & præceptis in unaquaq; ſcientia obſeruandis. Cap. VII.

AC de his quidem hactenus. nũc rurſus redeamus ad id, quod quęrimus, bonum: quidq; id ſit inueſtigemus. uidetur enim aliud in alia actione,

atq; arte eſſe. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis ſimiliter.

Cum propoſuerit à principio de perfectiſſimo ex bonis quæ inter homines aguntur, diſſerere, ad quod reliqua demum referuntur, & ob quod ſunt, oſtenderit'que id eſſe: deinde quid illud eſſet declarare propoſuit, quæſiuitq; obiter de idea vniuerſalis boni, an tale aliquid, ſicut Platonici dicebant, in rerum natura reperiatur: oporteat'que in ipſum id omnia alia bona particularia referre, de eoq; vtpote bonorum omnium perfectiſſimo reliquorū omnium indagatione omiſſa, oībusq; in id relatis omnem diſputationem facere. primumq; id non reperiri demonſtrauit, quomodocunq; id fecerit: deinde etiam ſi inueniretur, non eſſe id agendum bonum probauit, id eſt eiuſmodi, quod in actionem caderet: neque eius cognitionem eſſe eiuſmodi, vt actiuis artibus ad eandem perfectionem conſequendam poſſit conferre. atque hinc cum quæſtionem de humano fine neceſſariam eſſe oſtenderit: redit rurſus ad id quod propoſuerat: adhucq; diſſerere vult de perfectione, quę ex bonis actionibus hominibus euenire conſueuit. finem igitur imponit diſputationi de vniuerſali, & ideis, dum inquit/ ac de his quidem hactenus/ reſumit'que id quod propoſuerat, cum ſubiungit/ nunc rurſus redeamus ad id, quod quærimus, bonum: quodq; id ſit, inueſtigemus/ id autē quod quærebatur, eſt felicitas, ob quam etiam alia omnia quæ aguntur apud homines bona ſunt. Nam cum à principio quæreret, an eſſet: id analogia & conuenientia perfectiſſimorū atq; vltimorum artium finium declarauit. ſicut enim in illis proprium vniuſcuiuſq; artis finem licet inuenire, ob quem reliqui ante ipſum omnes exiſtant: quo inuento, ac quid ſit, definito, ſubſtantia quoq; perfectiſſimi illius atq; vltimi artis finis ſimul aſſignatur: ſicut item cū multæ artes ſub vnam, & illarum fines ſub finem vnius referuntur, finis vnius finibus reliquarū perfectior proculdubio eſt, id eſt earum quæ ſub ipſam referuntur: & ille qui quid ſit is ipſe finis, aſſignarit, omnium ſanè reliquarum perfectiſſimi aſſignationem facit: Sic quoq; cum omnes fines quicunque actiuarum artium vel ſcientiarum ſunt, ſub felicitatem quaſi ſub cōmunem finem reducantur: qui felicitatem definierit, eum neceſſe eſſe oſtendit perfectiſſimū omnium finem definire: qui per ſe, ſolum & non ob aliud expetendus ſit. nam reliqua omnia, verbi cauſa, ſecari, vri, medicamentis curari, non ſui, ſed alterius cauſa expetuntur: ſanitas vero & ſui & alterius. ſui, quia naturalis corpori eſt, id quod eſt bonum: alterius, eo q̃ vtilitatem quoque animo præſtat: ne ex carnis infirmitate impediatur, quo minus aut ea q̃ laude digna habentur, agere, atque operari: aut felicitatem conſequi integram poſſit. nam ſi inſtrumentum animæ connexum ac coniugatum male ac pręter naturam fuerit affectū: beatitudo quoque ipſa lædatur, neceſſe eſt. Sed dubitaret quiſpiam, ſi corporis ſanitas, quippe quæ & ſecundum naturam, & bonum ſit, felicitatē explet, vt integritas beatitudinis in morbis quadam re ſecundum naturam priuata impediatur: quomodo fieri poteſt, vt multi inueniantur ex ijs qui virtutē maxime profeſſi ſunt, qui adeo corpora ſua afflictauerint, vt ęgrotarint, dolores pertulerint, plagis, atque vlceribus deuaſtatum corpus circunferre non dubitarint? vel enim dicendum non eſt huiuſcemodi homines fuiſſe felices: vel ſanitatem ad felicitatem conferre omnino falſum exiſtimandum. Quæſtio hæc eſt, & ſanè rationi conſentanea videtur: admittere tamen conuenientem ſolutionem ex vitarum differentia poteſt: ciuilis inquam, ac purgatoriæ, ſeu contemplatiuæ. Nam quemadmodum virtutes ad vtranq; harum alio atq; alio modo accommodantur, vt in altera affectuum moderationes, in altera ſublationes penitus ſint: ita quoq; felicitas & beatitudo alia eſt, ſi ciuili: alia, ſi contemplatiuæ & purgatoriæ vitæ accommodetur. ibi enim eſt moderatio affectuum ſolummodo, & in irrationales perturbationes dominatio rationis: cum ea ſcilicet iubet atque imperat: illæ obediunt, ſubditæq; imperio ſunt: atq; ita & eatenus operantur, quemadmodum & quatenus præſidens ratio definierit: aguntq; res ciuiles prudenter, & ſecundum leges & inſtituta ciuitatis: in omnibus'que ea quæ ciuibus ſtatuuntur, ac præſcribuntur, officia obſeruant. ſiq; hactenus proceſſerit, ſatis ciuili vitę eſt, vtpote ciuili, ad perfectionem conſequendam. Purgatoria vero ac contemplatiua, quia præſentes has conſuetudines prorſus reſpuit, ſupra'que hominem degere propoſuit: ac quantum ad propoſitum & voluntatem ſeparationem à corpore meditatur: propriamq; mentē ita conatur eleuare, vt ſupra inferiora hęc penitus ſublata omnia quæ ſub tempus & primum motum ſunt, relinquat, ad Deumq; aſcendat atq; euolet: videtq; corporis vinculum ſuum hoc ſtudium retardare, eleuationemq; mentis ac volatum impedire ac deprimere: iccirco aduerſus carnem quaſi hoſtem affecta eſt, cum ea'que

bellum implacabile ſine vllis inducijs gerit: variasq́ʒ ei afflictationes ſtudet inferre: vt ipſa proſtrata ac debilitata iaceat, neque aduerſus mentem poſſit excitari: mens vero à turbulentia ipſius liberata ac ſoluta amatorio affectu ad primam pulchritudinem auolet, primáque bonitate frui ſtudeat, nullam afflictati corporis curam habens, immo eius moleſtijs læta: quippe quæ in cauſa ſint, vt à mortali hoc tabernaculo, eiusq́ʒ humilitate ac craſſitudine libera euaſerit. Cum igitur hanc felicitatem appetat contemplatiua, ſupráque corporis naturam & operationes & profeſſionem ſuam habeat: quomodo ſanitatis corporis, eiúſque naturalis conſtitutionis habere rationem vllam poterit?

Quid igitur uniuſcuiuſq; bonum eſt? an id cuius gratia cætera agũtur? hoc autem eſt in medicina ſanitas: in arte militari uictoria: in ędificatoria domus: in omni deniq; actione & electione finis ipſe, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare ſiquis communiter agendorum omnium finis eſt, id agendum bonum erit.

Vide ꝙ accommodata his ſint, quæ nunc ab Ariſtotele dicuntur: quamq́ʒ ad Ariſtotelis ſcopum tendant, ea quæ modo diximus: ne vel ſuperuacue eadem repetere quæ prius dixit, vel temere hæc afferre videatur: dũ inquirere proponit quis hominis in eo quo eſt homo, finis, quæ item felicitas ſit. ſicut enim in vnaquaq; arte bonum id eſt, cuius cauſa cætera aguntur, & in omni actione & electione finis bonum eſt, eo ꝙ eius cauſa reliqua omnia omnes agunt: ſic quoque ſiquis communiter agendorum omnium finis eſt, id agendum bonũ erit, hoc eſt, quod ex laude dignis actionibus euenit.

Sin plures, hi ipſi. Iam uero digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, ut hoc idem declaremus.

Quoniam vnaquæq; ars finem aliquem habet bonum, quem appetit, & ob quem omnis eius operatio & actio eſt: neceſſe eſt, vt is eius proprium bonum ſit: vt ſi multæ ſint artes et ſcientiæ, multi quoq́ʒ inde fines, multáque bona exiſtere videantur. quocirca poſſet aliquis exiſtimare non vnum eſſe humanum finem ob quem reliqua omnia exiſtunt, ſed plures. idcirco hoc nunc, pluresne ſint, an vnum humanum bonum, inquirit. iam vero digrediendo, inquit, in idem deuenit oratio: quia cũ de fine quæreret, ab alio in aliud digreſſus eſt: aliudq́ʒ eſſe dixit quod pleriſque videtur, vt voluptatem & diuitias: aliud quod elegantibus & ciuilibus, vt honorem: aliud item quod ſapientes ſtatuunt, vt virtutem: atq; ita quid ſit finis declaratum eſt. ideo inquit, digrediendo in idem deuenit oratio: id eſt multa diſſerendo in q̃ſtione hac, & ab alio in aliud tranſeundo, in idem iterum deuenit, vt de perfecto bono dubitet: quidq́ʒ illud ſit, & vnũ ne an plura, inueſtiget. ideo ſubdit, QVOCIRCA magis enitendum, vt hoc idem declaremus. } id eſt vnúmne ſit, an plura: & ſi vnum eſt, quid ſit. ſi vero, dum inquit quid ſit felicitas, longam orationem conſumpſit: mirari minime debemus. ſi nouerimus enim quid ſit aliqua res, id cæteris oĩbus quæ inueſtigari de ea re poſſunt, præſtabilius eſt: præſertim ſi non facilis eius perceptio ſit: ſed alij aliter, pleriq; è vulgo, ciuiles, & ſapientes de ea non ſolum inter ſe, verum etiam ſecum ipſi ſentire videantur.

Quoniam uero plures eſſe fines uidentur: & horum quoſdam ob aliud expetimus, ut diuitias, tibias, inſtrumenta deniq; omnia: non omnes eſſe perfectos perſpicuum eſt. at optimus finis eſſe quid perfectum uidetur.

Id quod inquit, huiuſmodi eſt. licet vnaquæq́ʒ ars proprium quendam finem habeat, & bonum: quia tamen ex finibus alij ſunt, qui ſub alios referuntur, eos qui ſub alios referũtur perfectos non eſſe manifeſtum eſt: vt hinc non omnem finem perfectum eſſe pateat. quod vero optimum eſt, perfectum eſſe oportet: nam ſi imperfectum eſt, ſub aliud referri omnino debet, quod perfectius ſit. quod ſi ita eſt, id quod ſub aliud perfectius refertur, eſſe optimũ nullo modo poterit. In exemplum vero huius, ꝙ finis alius ſub alium referatur: inſtrumentaria bona, vt diuitias, & tibias, & huiuſcemodi reliqua aſſumpſit. diuitiæ enim q̃ ſunt quæſtuoſi hominis finis, ciuili homini vtiles in eo ſunt: ꝙ efficiunt vt aliquis bene ſe gerere in ciuitate poſſit. quemadmodum etiam tibiæ, cum ſint tibiarum effectoris finis, tibicini vtiles ad canendum euadunt. vnum ſané oportere eſſe optimum, perſpicuum eſt: nam ſi plura

ſunt

ſunt optima, nihil omnino erit quod optimum ſit. optimum ſiquidem id eſt, quod in eo quo optimum eſt, cætera omnia excedit. ꝙ ſi aliquid aliud quod diuerſum natura eſt, optimum etiam ipſum eſſe ſtatuamus: alterum illud minime poterit eſſe optimũ: nõ enim ipſum excedet: vt neutrum hoc modo optimum poſtea futurum ſit: quippe cum ſimul & excedat, & non excedat: excedat, vt optimum: non excedat, eo ꝙ habeat æquale ſibi ipſi alterum, quod non excedat. atq; ita efficietur, vt eadem ſint inter ſe æqualia & non æqualia: ſeq; excedant & non excedant. hoc autem fieri nullo pacto poteſt. optima igitur plura non ſunt. Iccirco etiam Ariſtoteles probans vnum eſſe bonum quod inter homines perfectiſſimum ſit, hæc ſubiungit:

Quare ſi unum aliquid erit quod perfectum ſit, id erit quod querimus: ſin plura, id quod perfectiſſimum horum eſt.

Nam etiam ſi plura inueniantur, quæ per ſe expetenda ſint, vt omnia ea perfecta videantur eſſe: erit tamen neceſſario vnum aliquid, quod cæterorum omnium perfectiſſimũ atq; optimum ſit. deinde exponens quid ſit perfectiſſimum, quidq; id quod ad perfectiſſimi cognitionem perducit: ita inquit:

Id autem quod per ſe ſectandum eſt, eo perſectius dicimus, quod propter aliud appetimus: quodq; nunquam ob aliud eligendum eſt, ijs quæ & per ſe & ob aliud expetuntur. abſolute autem perſectum, quod ſemper per ſe: nunq̃ ob aliud expetendum eſt.

Bonum enim ob aliud expetendum illud eſt, quo aliud melius & perſectius inuenitur, ob quod illud expetitur. nondumq; hoc fortaſſe perfectiſſimum eſt: quippe cum non ſatis ad perfectionem alicui ſit, vt habeat aliquid aliud ante ſe quod propter ipſum eligẽdum ſit. fieri enim poſſet, vt idem illud eiuſmodi eſſet, quod referretur etiam ipſum in aliud, propter quod eſſet expetendum. Illud vero perfectiſſimum eſt, quod non eſt & per ſe & ob aliud expetendum: ſed ſolummodo ipſum per ſe, & non ob aliud eligendum ac ſectandũ eſt: atq; id, ſemper: vt non ſit aliquando per ſe ſolummodo, aliquando per ſe & per aliud: ſed ſemper per ſe & nunq̃ per aliud expetendum.

Eiuſmodi autem uidetur felicitas maxime eſſe. hanc enim propter ſeipſam ſemper, & nunq̃ ob aliud expetimus.

Cum enim felicitas finis extremus ſit, ea perfectius aliud non habemus: neq; vllum modũ inuenire poſſumus, quo per ſe expetenda, ob aliud quoque expetenda efficiatur. propterea per ſe expetenda ſemper eſt. /videtur/ autem poſuit non vt ambiguum aliquid ſignificet: ſed vt communem eſſe omnibus hanc opinionem oſtendat de felicitate: ꝙ per ſe ſemper, nunq̃ per aliud à nobis expetatur.

At honorem, uoluptatem, mentem, ac uirtutem omnem etiam propter ipſa expetimus: quippe cum eadem expeteremus, etiam ſi nihil inde nobis eueniret: felicitatis tamen cauſa etiam ipſa eadem expetimus, ex his ſelices nos futuros exiſtimantes. horum uero cauſa nullus felicitatẽ, neq; omnino ob aliud quippiam expetit.

Plana ſatis hæc ſunt, nullaq; interpretatione indigent: ne tamen aliquis negligentiæ nobis crimen inferat, etiam per ſe plana aliquo modo illuſtrãda ſunt. Declarans Ariſtoteles felicitatem eſſe id quod per ſe tantum, neq; ob aliud expetitur: honorem ipſi, & voluptatem, & mentem, & reliquas demum virtutes adiungit. hæc enim omnia expetimus quidem etiã propter ſeipſa, licet ex ipſis nihil proueniat: expetimus tamen etiam ob felicitatem, quæ poſſeſſionis ipſorum finis eſt: per hæc exiſtimantes in illam tanq̃ in finem perfectiſſimum, atq; vltimum peruenturos nos eſſe. felicitatem vero neq; ob hæc, neq; omnino ob aliud quippiam vnq̃ expetimus. vt ex communi conſenſu manifeſtum ſit, hanc eſſe id quod perfectiſſimum omnium eſt. nam quæ communi conſenſu exiſtimantur: ea certa ſunt, atq; eiuſmodi, quæ in ſe probabilitatem habeant. mentem vero, id eſt νοῦν, hic nam eſſentiã appellat, quæ ſupra animam eſt, neq; vim eius contemplatiuam: ſed virtutem quæ in parte eius rationali conſiſtit, quæ etiam prudentia vocatur: vnde reliquas huic virtutes appoſuit.

Idem uero etiam è ſufficientia uidetur euenire. perfectum enim bonum eſſe ſufficiens apparet.

Idem adhuc probat, ſummum bonum eſſe felicitatem, per ſeq; ſolummodo expetẽdam. ſufficiens enim dicimus, id eſt αὐταρκες, quod ex ſeſe ſibi ſufficit: quodq; ex ſe & in ſe habet bonum, nulla'que re extrinſecus indiget, per quam bonum ſibi poſſit comparare. quoniã igitur felicitas non ad aliud ſpectat quod perfectius ipſa ſit, neq; ob aliud eſt, ſed per ſe ſolũmodo expetenda: iccirco etiam ſeipſa contenta ac ſufficiens eſt,

Sufficiens autem dicimus non ipſi ſoli qui uitam ſolitariam agit, ſed parentibus, ſed filijs, ſed uxori, amicis denique ac ciuibus; quandoquidem homo ciuilis natura eſt.

Dictum eſt ſuperius tres eſſe præcipue vitas quæ excellunt, ſeruilem, ciuilem, & cõtemplatiuam. ſeruilis quidem, vt prius etiam diximus, obnoxia affectibus eſt: quæ rationalẽ animæ partem quaſi ſeruam ac captiuam abduci à perturbationibus finit. vt quæ natura domina eſt, generoſitatis ſuæ oblita ignobilibus, ac peioribus facultatibus ſeipſa ſubijciat: ac præter naturam à natura ſeruis ſubiugetur, ac trahatur. Contemplatiua autem eſt, quæ affectibus omnibus vacat, & rationalem & intellectualem animę partem non ſolum procul ab irrationalium ſeruitute conſeruat: verum etiam ita retinet, vt ab omni prorſus earum affectione alienæ ſint, aç ne minimum quidem earum brutis operationibus indulgeant: illæ vero ocioſæ, ſineq; vllo officio relinquantur. Atque hæ quidem vitæ extremæ ſunt, atque inter ſe contrariæ ac repugnantes. media inter has eſt illa quæ in moderatione affectuum conſiſtit, ciuiliſq; eſt, ſocietatem quandam cum extremis his vtriſque conſeruans: cum hac, dũ rationem ſuperiorem, atq; à ſeruitute perturbationum liberam tenet: cum illa, dum cedit interim atq; indulget irrationalibus appetitionibus: non vt in potiorem dominẽtur, ſed vt etiã ipſæ imperio rationis obtemperantes operentur. propterea ille qui ſecundum eam viuit, & vxori ad filiorum procreationem iungitur: & filios aliquando quos ſuſceperit, ſecum in cõuictu habet; cum parentibus interdum, modo cum fratribus & amicis verſatur. ciuile enim animal homo eſt, ac ſociabile: habetq; eiuſmodi operationes adiunctas, in quibus exercendis multarum pecuniarum, multorumq; corporum adminiculo indiget. quiq; in hoc vitæ genere felix eſt, præcipuam quidem habet ac primariam ad humanam perfectionem bonarum honeſtarum'que rerum exequutionem: eget tamen multis alijs extrinſecus, vt beatitudinis integritas conſeruetur. Purgatorius vero & contemplatiuus omni humana re abſtinẽs, ab omnibus'que his tumultibus, turbis, ciuitatibus, familiaribus'que ipſis ſemotus, atq; omnem demum conſuetudinem hominum reſpuens, immo etiam à propria carne per commentationem excedens, ſe'que ad id quod intellectuale magis eſt, ac diuinius retrahens, ſatis ad beatitudinem habet: ſi mentis operationem quæ ex impatibilitate prouenit, ac ſuperintellectualem vnionem fuerit conſequutus. iccirco huiuſcemodi homini laborioſiſſima atq; ærumnoſiſſima via eſt, quæ ad propriam felicitatem perducit: quippe cum etiam aduerſus ipſum naturæ vinculum pugnandum ei ſit: ipſiq; eſſentiæ quæ in animæ & corporis compoſitione conſiſtit, ex electione reſiſtendum: non tamen ea cauſa vt quod natura compoſitũ eſt diſſoluatur: ſed vt quod vinctum eſt, omnis vinculi contagionis immune reſeruetur. beatitudo vero quam hic conſequitur, ſimplex, omni varietate carens, nullius'que ex his multis indiga eſt. nihil igitur mirandum ſi philoſophus mediam ac ciuilem felicitatem definiens eã à ſolitarij felicitate ſeparat: multis'que rebus indigere ac variam eſſe oſtendit. Sed iam ad verborum explicationem redeundum eſt. SVFFICIENS autem, inquit, dicimus nõ ipſi ſoli qui vitam ſolitariam agit. Sufficiens non ipſum ſimpliciter bonum dicitur: ſed id quod in ſe habet bonum, ex ſe'que exhibet, ſibiq; ipſum vt bono expleatur, ſufficit. felicitas itaq; cum humanum bonum ſit, non autem ſimpliciter bonum, ſufficiẽs iccirco dicitur: quia ipſa ex ſe ſufficit: id eſt ſatis eſt ad bonum in hoĩe conſeruandum: quippe quę finis hominis extremus ſit, qui non ob aliud quippiam ex humanis bonis, ſed propter ſeſe tantummodo expetendus eſt. Sufficiẽs igitur ciuilis dicitur non in ſe tantum, ſicut qui vitam ſolitariam degit, cum animæ & corporis bona adſunt: non enim hoc modo eſſet ciuilis: ſed quia & cum parentibus, & filijs, & vxore, & amicis deniq;, & ciuibus verſari debet ciuilis ob humanæ naturæ ſociabilitatem: in his omnibus bonum habeat, neceſſe eſt. q; ſi in aliquo horum bo-

num

num, defecerit, in eo beatitudo claudicabit: atq; id magis vel minus, pro ratione affinitatis ipſius rei in qua bonum defuerit, nam ſi ipſe in ſe bonum habuerit, propinquorum vero ac ſociorum ſuorum curam non habeat: qui fieri poteſt, vt communicabilis ac ciuilis ſit, hominiſque proprium ſeruet, quod profitetur probus honeſtuſque vir qui in commercijs verſatur: ſi curam vero eorum habuerit: ſicut voluptatum & bonorum, ita quoq; dolorum ac calamitatum illorum particeps efficietur: prout vnuſquiſq; ipſi magis vel minus neceſſitudine fuerit coniunctus: ſicut dictum eſt.

Horum tamen terminus aliquis ſtatuendus eſt. nam ſi ad parẽtes, & nepotes & amicorum amicos hoc protenderimus: in infinitum res progredietur.

Cum dixerit ciuilis ſufficientiam non penes eum ſolum definiri, ſed in alios etiam qui cũ ipſo & circa ipſum ſunt, tum ante & poſt ipſum extendi oportere: videretq; communicationem hanc non ſolum quantum ad ſuperiorem & inferiorem partem, verum etiam quantum ad latera, vt ita dicam, in infinitum progredi, vt infinitam quandam atq; interminatam productionem euadere neceſſe eſſet: iccirco nunc oportere inquit, communicationis huius terminum quendam conſtituere: ne ſi in infinitum fiat progreſſio, minus, penè dixerim, fieri poſſit, q̃ quod minime: vt ciuilis felicitatem conſequatur.

Sed de hoc aliàs conſiderandum.

De termino, id eſt quouſque in domeſticis & ſocijs debeat progreſſio fieri: dicere in præſentia omittit, ſe poſtea dicturum promittens. ideo nos quoque explanationem noſtrã eouſque differemus.

Sufficiens uero id eſſe ſtatuimus, quod ſi ſolum relinquatur, ſufficientem atque expetibilem uitam, nulliuſq; rei indigam facit. Talem autem eſſe felicitatem ipſam exiſtimamus:

Cum ſufficientiam aſſumpſerit ad demonſtrandum, felicitatem per ſe & nullo modo ob aliud eſſe expetendam: dixeritq; etiam inde id patere ſatis poſſe: rurſus quã vim notionẽq; habeat ſufficiens, communi ad id conſenſu vſus oſtendit. Sufficiens enim, inquit, id eſſe ſtatuimus, id eſt eſſe confitemur, quod vel ſolum per ſe ſumptum ſufficiẽtem, hoc eſt integrã, nullaq; re defficientem, & expetibilem, nulliuſque indigentem vitam facit. Talem autem eſſe felicitatem ipſam exiſtimamus: quale ſcilicet ſufficiens eſſe iam diximus. vtitur autem etiam in hoc communi conſenſu, vtpote ſatis ex ſe probabili, nulloque extrinſecus ad cõfirmationem indigente. nam vbi aliquid communi conſenſu comprobatur: quid in eo opus demonſtratione eſt? Ita fit, vt ſufficiens in ſignificatione quoq; ſufficiens ſit, cum nulla ad id confirmatione indigeat.

Quin etiam maxime omnium expetendam, ſi cum alijs non connumeretur: ſi uero connumeretur, perſpicuum eſt eam uel cum minimo quoq; ex bonis magis expetendam fore. ſiquidem bonorum ſupereminentia fit id quod adiungitur. maius uero bonum magis ſemper expetendum eſt.

Quinetiam hoc, inquit, de felicitate exiſtimamus, vt eam maxime expetendam eſſe dicamus, etiam ſi nihil aliud cum ea connumeretur præter partes eius. partes autem eius ſunt hę: præcipuæ ac principales, animi bona, vt virtutes actiuæ & contemplatiuæ, bonæ naturales affectiones atq; aptitudines: habituſque & operationes: Deinde corporis bona, pulchritudo, magnitudo, robur, ſanitas: Poſtremo loco quæ ad fortunam ſpectant, diuitiæ, nobilitas, amici. Hæ felicitatis partes aliæ magis, aliæ minus propriæ ſunt: quibus quidem nonnulla interdum inueniuntur accedere, quæ licet minima ſint, laude tamen digna habentur: verbi cauſa, ſiquis crinitus ſit, vel apte ingredi valeat: vel huiuſcemodi aliquid, quod felicitati adiũctum, ſi tamen nulla res ad conſtitutionem eius neceſſaria deſit, magis expetendã ipſam reddit. ſiquidem boni ſupereminentia atq; augmentum fit id quod adiungitur: vt cum eo felicitas, quia maior ex additione euaſit, magis etiam expetenda efficiatur: licet abſq; eo expetenda ſit. nam expetibilius expetibili aliquo expetibilius eſt: propterea q; ea eſt comparatiuorum, ac ſuperlatiuorum natura, vt ad ea quæ ſimpliciter ita affecta ſunt, referantur. hæc vero omnia ad conſtituendam definitionem ponit.

Itaq; felicitas cũ agendorũ finis ſit, perfectum quoddã ac ſufficiẽs uidetur.

Hæc eſt quaſi concluſio quædam eorum quæ dicta ſuperius ſunt. Nam quia, inquit, felicitas agendorum bonorum finis extremus eſt, vt nullus alius vltra ipſam perfectior inueniatur: eam eſſe perfectum quoddam ac ſufficiens manifeſtum eſt: quippe quæ nulla alia re ad perfectionem ſui indigeat, ſed ſibi ipſa ſola ſufficiat ac ſatis ſit.

Sed fortaſſe ſi dicamus felicitatem optimum eſſe, conceſſum quoddam ab oĩbus uidetur: adhuc tamen deſideratur, ut euidẽtius quid ea ſit, exponamus.

Cum propoſuerimus, inquit, aſſignare quid ſit felicitas, multa iam diximus, quibus perfectum quid ipſam eſſe oſtenderemus: nondum tamen quid ea ſit, planè explicauimus: merito vero dubitare adhuc vnuſquiſq; poſſet, deſideraretq; euidentius quid ea ſit, cognoſcere. non enim ſi perfectum quoddam ac ſufficiens eam eſſe didicimus, continuo quid ea ſit, etiam patet.

Fortaſſe uero hoc fieret, ſi hominis opus ſumeretur. nam quemadmodum tibicini & ſtatuario, alijsq; artificibus, & deniq; omnibus quorum opus aliquod & actio exiſtit, in opere bonum ipſum, & id quod bene eſt, uidetur conſiſtere: ita homini quoq; ſi modo eius aliquod opus eſt, eſſe uideretur.

Euidentius, vt dixit, iam oſtendere volens quid ſit felicitas, propius, atq; accommodatius ad id probandum accedit, ex ſpecialibus actiuis artibus, earum'que operationibus & operibus ſumpto argumento: atque ita demonſtrat primum eſſe quoddam hominis opus in eo quo homo eſt: deinde quemadmodum in illis exequutio ac bonum finis eſt: ita in homine quoque abſolute eſſe oportere, quod ſi inuenerimus quid ſit, iam habebimus quod quæritur. Quemadmodum enim, inquit, in tibia canendi arte ac ſtatuaria, cæteris'que alijs artibus, & earum artificibus, & in omnibus demum quorum opus aliquod, atque actio exiſtit: tunc dicimus bonum & id quod bene ſe habet, ineſſe, quando opus & actio recte & apte perficitur, quatenus & ars ipſa & ſubiecta ei materia admittit: ſic in homine quoq; bonum ac perfectio tunc ineſſe videretur, quandò opus ipſius quatenus eſt homo, bene eſſet abſolutum: quãtum ad rationem ſpectat tum eius, tum ſingulorum, in quibus quatenus homo, verſari conſueuit. omnes enim artes hominis ſunt: earum tamen operationes & fines diuerſa proculdubio ſunt ab opere ac fine hominis quatenus eſt homo. Nam ſicut aliud eſt hominem dicere, & tibicinem hominem: item hominem, & grammaticum hominem, & id genus cætera: illud enim ſubſtantiam & naturam hominis in eo quo homo eſt, manifeſtat: hoc & ſubſtantiam & accidens: alia'que eſt ratio, quæ quid ſit homo ſimpliciter: & alia quæ quid ſit vnumquodq; eorum, declarat: ſic & opus hominis quatenus eſt homo, à tibicinis hominis, aut ſtatuarij, aut grammatici opere diuerſum quid eſt. & quemadmodum in illis penes bonum, bonamq; & operis & actionis affectionem perfectio eſt: ita quoque in hoĩe conſideratur, ſi modo opus aliquod ipſius eſt, quod ſit ab artium exercitatione diuerſum. Demonſtratio autem ex prioribus, ijsq; quæ manifeſtiora nobis ſunt, ad ea progreditur quæ naturæ ſunt notiora ac manifeſtiora: id eſt ex cauſatis ad cauſam: conſtatq; conuenientia & ſimilitudine, vel etiam argumento à minori. Sed rẽ manifeſtius explicemus. Ratio hominis cum gignat ipſa artes, ſitq; earũ cauſa: propterea artibus natura prior, notiorq; eſt: finis igitur quoque ipſius fine artium ſimiliter prior, notior'que erit. Sed tamen quia fines artium ſenſui expoſiti ſunt: notiores q̃ opus & finis animæ nobis efficiũtur. animæ enim ipſius finis ſenſum excedit, nobisq; primo ex ſenſu operantibus obſcurus, ignotus'que eſt: quippe qui ratione, non ſenſu percipi valeat. atq; inde fit, vt ab artium finibus, vtpote nobis certioribus ad ipſum animæ finem conuenientia ac ſimilitudine vſi deducamur. Sicut enim in artibus bona in actionibus & opere vniuſcuiuſque affectio, finis eius, bonumq; eſt: ita in homine quatenus eſt homo, eſſe veriſimile videtur. À minori quoq; argumẽtum ſumitur, hoc modo. ſi artes quæ cauſatæ ſunt, & ratione hominis longe inferiores, bonam affectionem, bonum'que ipſum finem habent: multo prius idem in homine abſolute inuenietur. ad idem probandum, id eſt humanum finem abſolute, & hominis partibus, & finibus vniuſcuiuſque ipſarum vtitur. atque hæc ita dicta ſint. Redeamus ad Ariſtotelis verba. Eam particulam / & denique omnibus quorum opus aliquod & actio exiſtit / fortaſſe addidit ea de

cauſa, quia tempus multorum inuentionem aliquando affert, præter ea quæ ab artibus & artificibus fieri conſueuerunt: & in eo opera aliqua & actiones exiſtunt. Nam ita etiam artes conſtitere: dum ſubinde noua quędam in vnaquaq; inueniuntur: atq; id tantiſper, quoad ſingulæ fuerũt abſolutæ. vnde ars quoque collectio ex perceptionibus exercitatis dicitur. opus vero hoīs quatenus eſt homo eſſe præter ea q̃ in artibus efficiuntur, deinceps oſtēdit.

Vtrum igitur fabri & ſutoris opera ſunt aliqua, & actiones: hominis uero opus eſt nullum, ſed natura homo ocioſus eſt? an quēadmodum oculi, pedis, manus, & deniq; uniuſcuiuſq; membri opus quoddam extat: ſic etiam hominis præter omnia hæc opus quoddam ſtatuere aliquis poſſet?

Id quod dictum eſt, & ab artibus & à corporis partibus demonſtrat. ſi enim vnaquæq; ars propria habet opera quædam & actiones, in quibus, ſi finem aſſequitur ſuum ars, bonũ elucet: multo magis hominis natura quatenus homo eſt, propria opera & actiones habebit, in quibus ſi recte egerit, bonum conſequetur. Alioqui efficeretur, vt ipſa ex ſe ocioſa ac vana à ſolis artibus, earum'que operibus, atque actionibus omnem perfectionem haberet: id quod abſurdum ſanè eſt: vt ſcilicet hominis natura diſciplinis atque artibus quas ipſa inuenit, deterior ſit, atque imperfectior: illarumq; auxilio indigeat ad perfectionem cōſequēdam ſufficientia omni carens: neque ex ſe boni participationem habeat, ſed ab ijs quæ ipſa procrearit, perficiatur. Cum vero dubitationem in hac oratione propoſuerit: ad ſolutionem & reſponſionem ſequentia ſubiungit: itaq; inquit: AN quemadmodum oculi, pedis, manus &c.} Ex ſingulis enim membris quæ in homine ſunt, oſtendit hominem etiam ipſum ſimpliciter & abſolute opus quoddam habere ac finem, quem ſi aſſequatur, bonum ſibi comparet. ſicut enim vnumquodq; membrum tanq̃ inſtrumentum animæ inſeruiens fines artiũ exequitur: habetq; per ſe opus quoddam quo cum bene operatur, proprio'que officio fungitur, bene ſe habere dicitur: verbi cauſa oculus videre ac bene videre: pes ſuſtinere corpus & ingredi vel currere: manus item tangere & trahere & impellere, propulſare & repellere noxia, vtilia attrahere dicitur: ac demum vnumquodq; membrum ſimili modo: Ita hominis quoque abſolute præter hæc & artium & membrorum opera peculiare opus quoddā erit, quod cum exequetur homo, quatenus eſt homo, proprium bonum, propriam'que perfectionem habebit.

Quidnam igitur hoc erit? nam uiuere commune etiam cum plantis uidetur: nunc uero proprium quoddam eſt, quod quæritur. unde nutriendi augēdiq; uita omnis ſeparanda eſt.

Cum artium fines quorum cauſa ſcilicet artes conſiſtunt, ob quoſque operantur, reiecerit, oſtenderit'que non eſſe hominis proprios in eo quo homo, ſed in eo quo huius artis vel illius artifex eſt: Cum item fines membrorum hominis refutarit: quippe qui ſint quidem à finibus artium diuerſi, non tamen proprij hominis quatenus eſt homo, ſed quatenus membrorum eius ſunt: nunc de proprio hominis fine inquirit, qui primo & non ob aliud ipſius hominis ſit. Quoniam vero his ita diſtinctis nulla alia neque facultas neque operatio ipſi, niſi ſola vita relinquebatur, ex qua tanquam à radice vel fonte quodam tum mēbrorum, tũ artium facultates & operationes emanant: de ea conſiderare incipit, eiusq; differentias quaſdam aſſignat, nam cum diuerſæ ſint in homine vitæ: quænam ſint communes cum alijs, quę ſpecie & genere fortaſſe etiam ab eo differunt, quæ item propria duntaxat ipſius ſit, inueſtigat: atque ita demum ipſam felicitatem ex nulla communi vita definit, ſed ex ea ſolummodo quæ propria eſt: qua finis quoque homini proprius præſcribitur. viuere enim, inquit, commune eſſe etiam cum ſtirpibus videtur: nunc vero proprium quoddam quæritur. nam ſtirpibus quoque ac plantis eſt vita: quippe quæ non ſint eiuſmodi, vt illa, quæ prorſus anima ac vita carent: ſed habeant etiam ipſæ nutriendi atque augendi vim, qua viuere dicuntur, animataq; appellantur. Quia vero homo hæc non propria, ſed communia habet cum ſtirpibus: non debemus ex his proprium ipſius bonum, proprium'que finem inueſtigare: nam etiam cum plantis communia ſunt: nunc vero proprium quæritur. totum igitur hoc genus vitæ ab homine, eius'que fine ſeparandum eſt: quippe quod non proprium, ſed commune cum alijs ſit.

Sequitur ſentiendi uita: ſed ea quoq; cum equo & boue & omnibus demũ animalibus communis uidetur.

Manifeſtior quidem eſt vita qua ſentimus, q̃ ea qua nutrimur & augemur, quippe cum certiore operatione fungatur: non tamen propria homini, ſed cõmunis cum brutis animalibus etiam ipſa eſt. iccirco neq; eius bonum proprium erit homini, ſed commune cum illis, quibus cum in ſimplici eſſentia communicat.

Reliqua eſt igitur actiua quædam uita, eius quod ratione præditum eſt.

Ad ipſam iam propriam homini vitam deuenit producta in medium ratione: cumq; ab omnibus alijs ſeparauit, quæ aliter q̃ ex ratione vitam traducunt: atque ita bonum homini proprium inuenit.

Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atq; intelligit.

Vt exactius rem omnem excutiat: neq; rationem indiſtinctam relinquit. nam quia humanæ animæ pars vna eſt, quæ ita vtitur ratione, vt ipſa quidem rationem minime ex ſe habeat, ſed alteri ex ſe habenti tamen obtemperare ac parere natura parata ſit: altera, quæ ex ſe rationis eſt compos, ac ſuapte natura propriam rationem habet, atq; intelligere & cogitare ex ſe poteſt: vt illa afficiatur, hæc afficiat atq; agat: his vitam quæ eſt ſecundum rationem diſtinxit. cum enim prius actiuam eius quod ratione præditum eſt, eam confuſe appellarit: nũc poſtea diſtinguit: aliudq; inquit eſſe, quod proprie & ex natura ſua rationẽ habet, & aliud quod ex participatione accepit. vt quæ in his quantum ad rationem habendam ſpectat, differentia eſt, ſiquidem alterum ex ſe, alterum ex participatione habet: eadem ad felicitatem ac beatitudinem conſequendã ſit. nam quod ex participatione vti ratione dicitur, particeps quoq; felicitatis eſt, in eo tantum q rationem proprie habenti obedit, ac paret: atq; iccirco laude dignum haberi ſolet: alterum vero in eo felix eſt, q et cum illo fungi officio ſuo recte poteſt, & ſine illo meliora ac perfectiora ex ſeſe operatur. vnde ſi ab inferiore illo ſeparatũ fuerit, melius ac beatius efficitur.

Sed cũ duobus modis etiã hæc dicatur, ea q̃ eſt in operatione, ſtatuẽda eſt.

Propterea q & artes & ſcientiæ & virtutes in habitu conſideratæ in tractationibus perfectiores euadunt, felicitas autem ſummum ac perfectiſſimum eſt: iccirco nunc vitam quæ proprie & ex natura ſua rationalis eſt, bifariam diuidit: in eam quæ in habitu, & in eã quæ in actu & operatione conſiſtit: & inquit eam quæ in actu eſt magis proprie dici: quippe cũ & ipſa perfectionem iam adepta ſit, neq; nos vbi ea potiti fuerimus, progredi vlterius valeamus. ex qua felicitatem quam quærit, definit.

Quòd ſi eſt opus hominis animæ operatio ſecundum rationem, uel nõ ſine ratione, idemq; genere eſſe opus huius, & huius probi aſſeueramus: ut citharœdi, & probi citharœdi: & abſolute in oĩbus, ſi excellentia uirtutis operi fuerit adiuncta: citharœdi. n. eſt cithara canere: probi citharœdi bñ id facere.

Cum opus eſſe quoddam hominis quatenus eſt homo, oſtenderit, quod diuerſum & ab artium & à membrorum finibus ſit, propter quos & artes & membra exiſtunt: idq; perfectiſſimæ omnium quæ in homine conſiderantur vitæ aſcripſerit, quæ propriã in ſe habet rationem, & intelligit, proprieq; anima & eſt, & dicitur: hoc quaſi iam demonſtratum, ac cõceſſum ſit, ſumit: atq; ita inquit: QVOD ſi eſt opus hominis animæ operatio ſecundũ rationem, vel non ſine ratione ⁊ ſecundum rationem / poſuit, vt de animę ea parte intelligamus quæ propriam habet rationem, & intelligit: non ſine ratione / vt de ea quæ rationi obtemperat: nam & ſenſiuæ animæ operatio dum paret rationi, ſolius hominis operatio eſt. In abſolute autem operando felicitatem minime poni, ſed in bene operando, rurſus ab artibus probat: primum vniuerſali, deinde etiam exemplo vſus. idem enim, inquit, genere eſſe opus huius, & huius probi aſſeueramus. hoc vniuerſale eſt: in vnoquoq;, qualiſcunq; is ſit, qui artẽ aliquam exercet, idem eſſe opus genere & huius operantis, & huius bene operantis. ſiquidẽ tam / hic / q̃ / vnuſquiſq; / cõmune quid eſt: quippe cum cuilibet ex ſingulis accõmodari poſſit. deinde ad diluciditatem exemplum ſubiungit: vno tantum contentus, ne ſi nimis prolixa oratio euadat, inepta videatur. rurſusq; ad vniuerſale reuertitur, inquẽs. VT citharœdi, et probi citharœdi: & abſolute in omnibus, ſi excellẽtia virtutis operi fuerit adiuncta. ⁊ Nam

cithara canere quoquo modo, & bene cithara canere ſub id quod eſt citharizare ſimpliciter, tãq̃ ſub genus referuntur. differentia vero ſecũdũ ſpẽm eſt, cũ quoquo modo, & bene, adiungitur: quaſi ſpeciem faciens differentia quædam, excellentia ſcilicet virtutis ad opus: quæ quidem excellentia nihil aliud eſt, quàm cum, bene, dicimus. Quoniã vero longo orationis ambitu vſus eſt, ideo varias repetitiones facit: atque ita obſcuritatẽ circuitionis emendat, dum inquit:

Quòd ſi, inquam, ita eſt: & hominis opus eſſe uitam quandam ſtatuimus: eamq; animæ operationem & actionem cũ ratione eſſe aſſeueramus: ac probi uiri bene hæc, recteq; exequi eſſe cenſemus.

Quòd ſi ita eſt, id eſt ſi in vnoquoque opere & actu probi viri bonũ ineſt: ſtatuimusq; hominis opus vitam quandam eſſe, quæ eſt operatio & actio animæ cum ratione: nã quemadmodum in alijs probi viri eſt bene & recte proprium opus abſoluere: ſic etiam in operatione animæ cum ratione bene ſeſe gerere probi viri eſt: atque hic eſt finis, hæcq; perfectio. Sed fortaſſe quæreret quiſpiam, quo modo fieri poſſit, vt aliquis cum ratione operetur, nec tamen bene operetur: aliudq; ſit bene, & aliud cum ratione: quippe cum omnis operatio cum ratione bene ſeſe habere videatur? Sed tamen ſi hoc eſſet, nunquam ratio ab officio aberraret. quia vero non aberrare eorum eſt, quæ prorſus extra corpus ac generationem ſunt, & ratio humana cum his eſt, quoad cum carne hac fuerit colligata, multa'que inde habet impedimenta: efficitur, vt multa opus ei ſit exercitatione, multa experientia, longo item tempore, nec non aſſiduo labore, vt habitum aliquem bene operandi in omnibus conſequatur: atque omnia quæ debet, in operibus exequatur. Quocirca fieri poſſe vt operatio cum ratione aliquando peccet, negandum abſolute minime arbitror.

Singula autem bene ex propria uirtute perficiuntur.

Sicut artis perfectio, & quæ in ea contingere poteſt abſolutio, virtus artificis eſt, pro ratione ſubiecti generis, ac methodi qua ipſa ars vtitur, bonumq; in operibus aſſequitur: ſic quoque hominis virtus quatenus eſt homo, rationalis animæ perfectio erit: ex qua in operibus hominis, quatenus eſt homo, bonum euenire conſueuit: cum habitus virtutis in operationibus ac tractationibus bonum conſequitur.

Si ita eſt: operatio animæ ex uirtute bonum humanum efficitur.

Quaſi ex continuatione quadam ſententiam de felicitate concludens, definitionem eius hic aſſignat. non dixit autem animæ operatio eſt, ſed efficitur, ea de cauſa quia nunquam ſiſtere homo perfectus debet, quin bene operetur: ſed ſemper in bono perſiſtere, eiq; ſemper incumbere. temperantiam enim, fortitudinem, & iuſtitiam tam comedendo, quàm verſando cum aliquibus, & dormiendo, & quiduis demum tractando, præ ſe ferre vnuſquiſq; poteſt: quippe cum bonum & honeſtum in omnibus queat elucere: nullus'que ex nobis ſit, qui, quoniam virtus & vitium locum in omnibus habent, admittere bonum & malum non valeat. atque huiuſce rei exempla ſumere ab vnoquoque licet, qui vel bene vel male vitam hanc traducunt. Poſſumus etiam alio modo hoc explanare. nam res nonnullæ ſunt, quæ in eo eſſentiam ſuam habent, quòd fiunt: vt theatrales ludi, dies, menſis, annus. horum enim totum non abſolutum atque integrum ſubſiſtit, ſed particulatim prætereuntibus diebus efficitur. idem in operatione videre licet: cuius cum pars vna iam effecta præterijt, alia poſt illam, & poſt hanc item alia deinceps ſuccedit: atque ita nunquam tota integra exiſtit, ſed paulatim perficitur. icirco de ea quoque proprie dici non poteſt eſſe, ſed effici, ac fieri.

Si plures ſint uirtutes, ex optima & perfectiſſima.

Quoniam non vna ſolummodo virtus eſt, ſed plures, & ipſe ſingulari numero vſus felicitatem eſſe animæ operationem ex virtute definiuit: ideo hoc adiunxit: vt optimæ ex virtutibus, eiusq; operationi bonũ aſſcribat: quæ eſt prudentia, quæ rationalis partis animæ virtus eſt. rationalis vero animæ pars præcipua ex omnibus eſt, ſubiectisq; alijs præſidet: & partim cum ipſis opportuna, partim ex ſe propria operatur, nunquam a recto honeſtoq; officio aberrans.

Et inſuper in uita perfecta. uer enim neque una hirundo, neque unus dies

ſacit: ita quoque beatum & felicem hominem necꝙ unus dies, neque breue aliquod tempus efficiet.

Aliam hanc obſeruationem ponit, quę ſpeculari volentibus felicitatem tenenda eſt. oportet enim, inquit, hoc in vita perfecta prorogari: vt vſq; ad finem præſentis vitæ hominis huiuſcemodi operatio ſine vlla intermiſſione perduret. ſicut enim hirundo quæ veris indicium affert, vna ſolummodo ad eius temporis ſignificationem non ſufficit: ſed opus eſt vt multæ aduolent, ſi ex ipſis veris temperiem agnoſcere velimus, quæ toti generi huius animalis, quod per hiemis frigiditatem atque intemperiem in abdito penè mortuum iacebat, reuiuiſcentiam affert: neque præterea ad ver declarandum ſatis vnus dies eſt, ſed totum illud tempus requiritur, quod ſpatio huius anni partis accommodatum eſt: ſic neque beatum & felicem vnus dies, aut breue aliquod tempus efficiet: ſed opus erit, vt eiuſmodi recta operatio vſque ad finem perpetuo duret: quo vere ei qui ita recte vixerit, aſſcribi beatitudo poſſit.

Bonum igitur ipſum ita circũſcriptum ſit. oportet enim fortaſſe prius figurare, deinde poſtea depingere.

Cum propoſuiſſet dicere quid ſit felicitas, multa prius circuiuit, dum quæ inſunt felicitati & à communibus animi notionibus, & à plurium, proborumq; ac ſapientum ſententijs colligit: deinde cum propius ad felicitatem ipſam acceſſiſſet, attigiſſet que ea quæ propria magis felicitati ſunt, vſque ad vitam deuenit: cumq; multæ eſſent vitæ quæ in homine inſunt, eas quæ vel cum plantis, vel cum animalibus erant communes, vtpote ad præſentis rei conſiderationem minime accommodatas repudiauit. reliquum erat vitæ illud genus quod rationis eſt compos, intelligit que ac cogitat: hoc facultate & actu bifariam diſtinxit: poſtea id quod actu eſt, vt perfectiſſimum perfectioniq; id eſt felicitati accommodatum, elegit, cui poſtremo probum adiungens definitionem abſoluit. aſſumens etiam quaſi conſequentia & /optimum/ & /in vita perfecta/ vt integra deſcriptio talis euadat. Felicitas eſt animæ operatio, quæ ex optima virtute in vita perfecta efficitur. circumſcriptionem vero appellauit, eo quod quaſi circulus quidam ſit, qui intra ſe humanum bonum concludat: quod quidem bonum ex multis quæ indagando circuiuit, extiterit: breuiq; hac fuerit oratione comprehenſum. vnde etiã figurationem eam vocat, quaſi ſtatua atq; imago quædam ſit, qua quid ſit felicitas, denotemus: quam poſtea depingens, atque expoliens bene & apte aſſignatam fuiſſe oſtendit.

Videretur autem cuiuslibet eſſe ea quæ bene circũſcriptione ſunt comprehenſa, producere ac diſtinguere: & tempus taliũ inuentor, uel adiutor bonus eſſe. unde & artium facta ſunt incrementa.

In ijs, inquit, quę incerta, atq; obſcura ſunt, quãtũ ad eſſentiã attinet, quęq; eſſentię rationem abſtruſam habẽt: difficile eſt admodũ inuenire quid ſint: ſed ſi aliquis bene hęc oratione deſcripſerit, tunc quilibet, modo voluerit, dilatare, & diſtincte ac plane explicare facile poteſt, à deſcriptione quaſi à fundamento & radice exordio ſumpto. Perinde ac ſiquis ſtatuã aliquã affabre ad archetypũ effectam cõſpicatus, vniuerſam quandã formulæ notationem ante oculos habeat: deinde mẽbratim ſingula diligentius examinans ſpẽm ipſam inueniat, à qua ſtatuę illius facta imitatio fuerit: accurateq; eam exemplari comparando agnoſcat, bene & apte fuiſſe ad eius imitationẽ fabrefactam. Quemadmodum.n. hic difficultas omnis artificis eſt, iudicium vero & examen eſt facile, quo inquiritur, recte ne & exquiſite ad exemplar expreſſa imitatio ſit: ita in quibus obſcura, abſtruſaq; ratio ſubſtantiæ eſt, eam inuenire difficile admodum eſt: diſtinguere vero atque examinare recte ne aſſignata fuerit, ſatis que ſit ad rei quæſitæ ſubſtantiam declarandam, nihilq; in ſe ſuperuacuum, minime que accommodatum habeat: non eſt valde difficile. videretur enim, inquit, & tempus talium inuentor atque adiutor bonus eſſe. qualium ? eorum nimirum quæ ad examinationem diſtinctionemq; faciunt: quippe cum multa ex ijs quæ tempore aliquo eueniũt, ad obſcurorum declarationem aſſumamus. cum vero dixiſſet /inuentor/ vt ſe corrigeret, ſubiunxit /vel adiutor/ non enim inuenit tempus: ſed cũ aliunde cauſa ſit, qua res in tẽpore eueniũt, coadiuuat ẽt ipſum tẽpus eos, qui res in tẽpore examinãt, vt certiora ac clariora ea

quæ de rebus ab hominibus dicuntur, euadant. ſiquidem hoc modo artes quoque à paruis exorſæ initijs ad magna incrementa prouectæ ſunt. nam qui primus vnamquãq; artẽ ſiue contemplatiuam, ſiue actiuam incepit: is paruum quid à principio inuenit: deinde cum multa & varia tempus afferret, ex quibus vſus artis hominibus neceſſarius efficiebatur, alia atq; alia pro tempore inuentis adiuncta ſunt: atq; ita artes incrementum accepere.

Cuiuslibet enim eſt quod deeſt, addere.

Cum iactum inquit principiũ fuerit, & aĩa occaſionẽ iam acceperit apte conueniẽterq; rebus exhibitã: addere q̃ adhuc deſunt vnuſquiſq; põt, modo bene iactũ fundamẽtũ ſequatur. depictionẽ. i. ἀναγραφὴν appellat definitiõis diſſolutionẽ, eorũq; examinationẽ q̃ definitæ rei ſubſtantiã conſequũtur. Quẽadmodũ. n. definitio quæ breui oratiõe rei ſubſtãtiã declarat, περιγραφὴ. i. deſcriptio ſeu circũſcriptio dicitur: ita diſſolutio eius depictio appellatur: quippe quæ latius partes definitionis explicet, atque examinet: ſingulasq; ex ipſis bene & apte in deſcriptione aſſumptas fuiſſe demonſtret. id quod etiam in medicina fieri poteſt. cum. n. ſalubrium, morboſorum, & neutrorum ars eſſe definiatur: qui rationem hanc diſſoluere voluerit, ſingulas eius partes diligenter exquiret: oſtẽderetq; recte ſumptas ad declarandum quid ea ars ſit. quod Galenus quoq; in ea quã paruam artem inſcribit, facere conſpicitur: qui ſanè liber ex definitionis diſſolutione totus conſtat.

Oportet autem eorum quæ ante dicta ſunt, meminiſſe: & exactam tractationem nõ eodem modo in omnibus requirere: ſed in ſingulis, prout ſubiecta materia poſtulat.

Cum felicitatis deſcriptionem aſſignata hac definitione fecerit: vult eam etiam ipſe diſtinguere atque explicare. priusq; ea quæ ad hoc facere videtur præponit. ac primum quomodo admitti debeant ea quæ dicentur. nam prius etiam dixit non oportere eodem modo in omnibus exactã tractationẽ requirere, ſed vbiq; prout ſubiecta materia poſtulat. quorũ meminiſſe etiam in præſentia hortatur. & nos quoq; de ipſis multa ibi latius diſſeruimus: quæ nunc quoq; ſunt memoria repetenda.

Atque id eatenus, quatenus arti unicuique conuenit. faber enim & geometra diuerſo modo rectum angulum utrique conſiderant. ille quatenus ſolummodo ad opus utile eſt: hic cum ueritatis ſpeculator ſit, quid, & quale ſit, indagat.

Non ſolum quantum ad ſubiecta, inquit, attinet, inquirẽda diligenter res eſt: verũ etiam quantum ad artes quæ circa ipſa ſubiecta verſantur: vt etiam ex ipſis, prout vnicuiq; cõuenit, exquiſita tractatio exigatur. ſæpe. n. inuenimus diuerſas etiam artes quæ circa idem ſubiectum verſantur, eundem ſcopum tamen minime habere, ſed aliam hunc, aliam illum propoſitum finem ſpectare: vt opus ſit, vnamquãq; in rebus examinandis eam præſtare diligentiã, quæ propoſito ſuo conuenit. Cuius rei exemplum, illud eſt. faber & geometra in recti anguli inquiſitiõe vtriq; verſantur. rectus autem angulus eſt, qui efficitur ex recta linea ſupra rectam ad perpendiculum collocata, ita vt æquales anguli vtrinq; reddantur. ſed faber quidem rectum angulum inquirit ea de cauſa, vt recte ligna inter ſe coaptet: ſicut etiam ædificator, vt rectam columnam in ædificio ſtatuat: vtrique amuſſi inſtrumento quod ex græcę literæ ſimilitudine alpha appellatur, ad directionem vtentes. quod quidem alpha triangulus eſt rectangulus: cuius rectum angulum cum vel ligno vel ſaxo alicui erecto adaptant: id dirigunt: efficiuntq; vt rectum, atq; ob rectitudinem ſtabile ac firmum conſiſtat. atq; hoc fabri eſt & ædificatoris. quãq̃ ædificator etiam perpendiculo vtitur: quod inſtrumentum plumbo ad vniuerſi medium per rectos angulos opus dirigit: parietemq; ita erigit, vt rectus in neutram partem quicquam inclinetur. atq; hi quidem eouſq; recti anguli conſiderationem habent, vt nihil amplius de ipſo inquirant, q̃ quantum ad opus ipſorum cõferre videatur: at geometra & ſubſtantiam & qualitatem eius inquirit, quidq; ſit, & quam ad acutum & obtuſum differentiam habeat. non enim id ſpectat, an ad materiale opus, materialemq; effectum conferat: ſed quid ſit, & qualis: id eſt quę ſubſtantia eius ſit, quidq; ei inſit. debemus enim & præter rerum ſubſtantias ea quoque quæ ipſis inſunt, quæ que conſequuntur inuenire. Ita enim perfecta cognitio comparatur. Id quod in grammatica quoq;

ipſa patere poterit. vbi.n. ſingulas orationis partes didicerimus, non ſolum in ſpecies, & figuras eas diſtinguimus, atq; huiuſcemodi reliqua conſideramus: ſed conſequentia etiam inueſtigamus, quaſi eo modo integram earum cognitionem demum habituri. Idē in geometricis quoq; figuris fieri inueniemus, atq; in omnibus ſimiliter. Ab ædificatoribus igitur & fabris eatenus de recto angulo exigenda tractatio eſt, quatenus ſatis ipſis eſt ad opera dirigenda: à geometris vero, vt quid ſit rectus angulus, quidq; eum conſequatur, vere aſſignet: quippe cum ſcientia eorum veritatem profiteatur.

Eodem modo in alijs quoque faciendum eſt: ne plura ornamenta extrinſecus q̄ ipſum opus euadant.

Vt declararet quod dixerat, id eſt, exactam tractationem pro ſubiecta materia inquiri debere: ſumpſit exemplum recti anguli: oſtenditq; ex eo fieri, vt in vna ſæpenumero ſubiecta re diuerſo modo diligentia exigi oporteat, ob artium varietatem quæ circa idem ſubiectum verſantur: deinde oratione ad vniuerſale deducta, ita ſcilicet in alijs quoque eſſe faciendum: cauſam nunc ſubiungit, cur orationem collegerit, neque pluribus vſus ſit exemplis: ne videlicet inquit, plura ornamenta extrinſecus quam ipſum opus euadant. propoſitū enim nobis hic eſt depingere atque explicare aſſignatam felicitatis deſcriptionem. ſi vero longius in eo euagabimur, vt probemus diligentiam cōuenienter & ſubiectis rebus & artibus quæ circa ipſas verſantur, eſſe requirendam: plura ornamenta extrinſecus præter operis propoſitum, quæ ob id πάρεργα appellant, q̄ opus ipſum efficietur: ideo his omiſſis ad aliud quod antedicta ſubſequitur, deſcendendum eſt.

Neque ſimili modo in omnibus cauſa requirenda eſt: ſed eſt in quibuſdam ſatis, ſi bene demonſtratum fuerit, ꝙ ſint: id quod etiā in principijs ipſis contingit. ꝙ autem ſit aliquid, primum ac principium quoddam eſt.

Quoniam in partibus definitionis felicitatis nullā cauſam ſumpſit, cur vnaquæq; ex ipſis felicitati inſit, parsq; ſubſtantiæ eius eſſe debeat: vt non demonſtratiua ſcientia ex prioribusq; & cauſis concluſionis, ſed ex ijs quæ vel pleriſque vel ſapientibus videatur, collecta ratio ſit: ex poſterioribus que ſint priora confirmata: cuiuſmodi rationes demonſtrationes ſunt quòd ſit aliquid, non propter quid ſit: quippe quæ rem tantum demonſtrent, quòd ſit, non autem cauſam cur ſit, explicent: iccirco nunc hæc ſubdit: exigendum minime eſſe, vt omnia ſcientiam efficientibus argumentis & ex propria cauſa demonſtrentur. nam omnis demonſtratio ratiocinatoria medium terminum quendam habet, quæ cauſa eſt: non tamen omnis ratiocinatio cauſam rei mediam habet. ſunt enim nonnullæ quæ cauſam ſolummodo concluſionis aſſumunt. neque omnes ex prioribus, ſed pleræque ex poſterioribus fidem faciunt: quæ ſane demonſtrationes ꝙ res ſit, non propter quid ſit, appellari cōſueuerunt. ineſſe.n. hoc illi oſtendunt: propter quid autem inſit, non declarant. verbi cauſa, ea quæ ex globo lunæ varias luminum figurationes probat: ex cauſa rei probat, & demonſtratio propter quid dicitur. quæ autem ex luminibus globoſam formam demonſtrat: ex cauſato cauſam demonſtrat, vocaturq; demonſtratio, ꝙ res ſit. quæ item ex fumo eſſe ignē oſtendit: ex cauſa cauſatam rem oſtendit, & proprie demonſtratio dicitur. quæ vero econtrario ex igne fumum, ex cauſato cauſam demonſtrat: & demonſtratio ꝙ res ſit, & coniecturalis nuncupatur. quia igitur fieri non pōt, vt in oībus cauſas ad demonſtrandū aſſumamus, quę non tantū concluſionis, verūetiā rei cauſæ ſint, ſed multa ſunt quæ huiuſcemodi cauſas habere minime poſſunt: neceſſe eſt, vt in his contenti ſimus, ſiquis concluſionis ſolius, non autem rei cauſam adduxerit. Quinetiam principia ſcientiarum cum apud eas ipſas, quarum principia ſunt, quòd ſint, ſolummodo admittant: ſatis ad declarationem ipſarum id habent: quippe cum nemo de ipſis poſſit inquirere propter quid ſint. quis enim requirere à Geometra conſentanee poſſet cur punctum indiuiſibile ſit, aut cur linea vnam tantum dimenſionem admittat, aut tale quippiam? QVOD autem ſit aliquid, inquit, primum ac principium quoddam eſt. Hoc confirmat principia ſcientiarum non admittere demonſtrationē propter quid. primum enim ac principium eſt, quòd ſit aliquid. id eſt inter prima ac principia, quod ſit, aſſumitur abſque demonſtratione propter quid: ne ſi in infinitum aſcendamus nullis poſitis primis principijs, ſcientiam omnem etiam tollamus. in eo enim quod à ſuperiore parte infinitum eſt, qui fieri poteſt vt primum aliquid inueniri queat? ſumpſit autem exem-

plum principiorum, vt confirmaret non oportere in omnibus, propter quid ſint, inquirere: ſed eſſe quædam, quæ nulla neque rei neque concluſionis cauſa requiſita ex ſeſe abſque vlla fide extrinſecus admittere debeamus. deinde quia ſæpe accidit vt in principijs quoque obſcuritas quædam inueniatur: opus´que eſt rationibus aliquibus vt claram eorum cognitionem habeamus: modos quoſdam tradit, quibus eorum cognitio certa effici nobis poteſt.

Ex principijs uero alia ſunt, quæ inductione: alia quæ ſenſu: nonnulla quę aſſuetudine quadam: alia quę alio quodam modo conſiderantur.

Quia dixit principia ſcientiarum demonſtratione minime cognoſci, neque de eis propter quid ſint, aſſignari: quaſi aliquis interroget, quòmodo ò Ariſtoteles ea percipiemus, aut cognoſcemus, ſi ignota ſint, neque ſcientiæ vlli ſubijciantur? ita enim efficeretur, vt ex incertis incerta manifeſtarentur: id quod abſurdum eſt: ideo modos quoſdam tradit, quibus principiorum cognitio nobis comparatur: qui tamen ſunt à ſcientia diuerſi. Inductione nonnulla conſiderantur, vt ea: quæ eidem ſunt æqualia, inter ſe quoque ſint æqualia, neceſſe eſt: &, ſi æqualia æqualibus adiungantur, tota erunt æqualia. ſi enim quis hæc audiens dubitet, habeat´ne ſe ita res, vt orationes iſtæ exponunt: ad hoc declarandum vti quidem demonſtratione minime poterimus: vtemur tamen inductione: numeros´que & magnitudines inter ſe æquales aſſumemus: & modo vni alicui applicabimus, ad quod ſingula comparentur: ſiq́ omnia illi æqualia inuenerimus, ex eo & reliqua inter ſe eſſe æqualia cognoſcemus: modo æqualia alijs æqualibus apponemus: atque ita tota eſſe æqualia effectu ipſo oſtendemus. hocq́ fieri tum in numeris poterit & magnitudinibus, tum in alijs omnibus quæ menſuræ ſubijci poſſunt. nam ſiquis vnitates decem in menſura aliqua poſuerit, & in altera totidem: deinde vtrique decadi alias æquales vnitates addiderit: verbi cauſa, quatuor, & quatuor, ſeu quinque & quinque, vel ſex & ſex, vel quemcunque alium numerum, modo æqualis additio vtrique adiungatur: æqualia erunt tota, id eſt ea quæ prius poſita fuerant, vna`cum adiunctis. hæcq́ & huiuſcemodi alia inductione cognoſcuntur. ſenſu vero proprias primorum elementorum qualitates percipimus, ignis. ſ. caliditatem, humiditatem aeris, aquæ frigiditatem, ac terræ ſiccitatem. at vero aſſuetudine nihil aliud quàm virtutes cognoſcimus: quo enim alio modo fieri poteſt, vt honeſta eſſe agnoſcamus ea quæ temperanter fiunt, quàm cum ea agimus, in eis que aſſueſcimus? experientia autem vtilia percipiuntur, id quod in medicamentis & alimentis contingit. nam quia ſæpe alimentum, atque item medicamentum aliquod experti ſumus: id eſſe vel vtile, vel noxium confirmamus.

Singula autem ita ſunt tractanda, ut natura eorum poſtulat: dandaq́ eſt opera, ut recte definiantur: magnum enim afferre momentum ad ea quæ ſequuntur, conſueuere. uidetur enim principium plus q̃ dimidium totius eſſe: compluraq́ eorum quę in quęſtionem ueniunt, per ipſum manifeſtantur.

Cum de felicitatis definitione Ariſtoteles diſſerat, eam´que inuenire ſtudeat: nō ſine cauſa principiorum mentionem facit, ſed admodum apte & opportune. nam definitio quoque principium eſt, atque iccirco de ipſa propter quid ſit, minime eſt requirēdum: ſed ſatis eſſe debet, ſi bene quòd ſit, fuerit explicatum: quippe cum in ſcientijs quoque non ſolum effata ea quæ ἀξιώματα, quaſi auctoramenta dixeris, & αἰτήματα id eſt poſtulata appellantur, verumetiam definitiones inter principia conſtituantur. ſicut in geometria punctum eſſe dicimus, cuius nulla pars eſt: & lineam longitudinem abſque latitudine: & deinceps reliqua. & nunquam, propter quid ſint, de ipſis neque inquiri, neque aſſignari cōſueuit: ſiq́ aliqua ratio in confirmationem ipſorum adducta fuerit, ea quòd ſint, non cur ſint, confirmat. Quēadmodum cum propoſitionem eam ſumimus, quæ inquit: id quod terminat, vna dimenſione ab eo deficit, quod terminatur: & item illam: corpus cum trifariā dimetiatur, à ſuperficie terminatum eſt: duas igitur ſolūmodo habet dimenſiones ſuperficies, quippe quæ vna dimenſione. ſ. profunditate ſit minor, q̃ corpus, longitudine tantum at latitudine prædita: linea rurſus quia ſuperficiem terminat, longitudinem ſolummodo neceſſario habebit: atque ita demum punctum ſine vlla dimenſione indiuiſibile euadet, eo quia lineæ quæ ſola

concludit. & aduerte quomodo vna cum eo q̃ quid ſit felicitas, cognoſcimus, quænã etiam ipſi inſint, & propter quid inſint, habemus: atque id conuenienti ex cauſa obiter autem Deliacum epigramma damnat. Delus enim inſula eſt, vbi antiquitus teplũ & oraculũ Apollinis inerat, in quo epigramma hoc fuerat inſcriptum: quod pulcherrimum, iucundiſſimũ, & optimũ ſeparare inter ſe videtur: illud iuſtitiæ: hoc ſanitati; aliud conſequutioni rei amatæ aſſcribens. quæ tamen omnia inſunt felicitati. propterea inquit, nequaquam hæc inter ſe ſunt diſtincta, vt epigrãma quod in Delo erat, præſcribit: ſed vnita omnia inter ſe ſunt: quippe cum omnia ineſſe in operationibus ſecundum virtutem reperiantur.

Has autem, aut unam ex his, quæ optima ſit, felicitatem eſſe affirmamus.

Virtutes cum optimæ in habitibus ſint optimum in ſe habent: cum à probis viris cũ voluptate eligantur, atque exerceantur, ſuauiſſimum ac iucundiſſimum: cum pulchritudo ipſis inſit, vt vitijs turpitudo: ſicut turpiſſima ſunt vitia, eorumq́ actiones, ita virtutes earumq́ actiões pulcherrimæ ſint, neceſſe eſt. eſt igitur felicitas vel ſimul omnes ſecundum virtutes operationes: vel ſi vnam ſolũmodo aliquis eam eſſe dicat, vna ea proculdubio optima omnium erit: quæ inter omnes alias pulcherrimas, optimas, & iucundiſſimas operationes excellet: atque hæc ea eſſet quæ ex vera ſapientia ac prudẽtia prouenit: quæ alias omnes complectitur, ac conſeruat.

Videtur tamẽ etiam ipſa externis bonis, ſicut diximus, indigere. fieri enim non poteſt, uel non facile fit: ut cui neceſſaria non ſuppetũt, is bona atque honeſta agat.

Etſi felicitas, inquit, perfecta ex ſe atque integra eſt: quandoque tamen externorum bonorum adminiculo indiget. externa autem bona ea vocamus, quæ neque animæ, neq; corporis, ſed alia quædam præter hæc ſunt: vt propinquos, amicos, diuitias, atq; id genus cætera: quæ θυραῖα. forenſia quoq; iccirco dicuntur, quia foris ſunt à noſtra animæ ſcilicet, & corporis ſubſtantia aliena: quibus ſanè felicitas non ſui cauſa indiget, ſed ob ſubiectas res in quibus ciuilis verſari conſueuit: quæ diſponi ac perfici ſine pecuniarum ſubſidio non poſſunt. nihilominus quoque in multis domeſtici & amici, miniſtri etiam quandoq; & ſerui conferunt. nam ſi felicitas ſui cauſa externis indigeret bonis, rebus longe ſe deterioribus indigeret; id quod abſurdum eſt. ſed ſubiectæ res ſunt, quibus diuitiæ aliorumq; externorum ſuppeditatio neceſſaria eſt: quippe cum eas vel nullo modo, vel difficulter ſine horum aliquo exequi valeamus. verbi cauſa, ſi bellum contra hoſtes eſt ſuſcipiendum, neceſſe omnino eſt vt pecuniæ ſuppetant: quibus tum peditum, tum equitum & armorum omnium copiam, & quicquid aliud ad bellum neceſſarium eſt, comparemus. ſi prælium itẽ nauale nobis eſt faciendũ, biremibus, triremibus, quinqueremibus atque huiuſcemodi nauibus prorſus indigemus. atque ita omnẽ externorum, bonorum neceſſitatem ſubiectę res faciunt: ſicuti dictum eſt.

Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiã quaſi per inſtrumenta quædam aguntur.

Idem adhuc amplius confirmat: nam ſicut in artibus licet vnuſquiſque artifex in animo habitum, in corpore naturalia inſtrumenta habeat: indiget tamen inſtrumentis etiam extrinſecus, quibus ſubiectam materiam commode tractare atque exercere valeat: quæ quidem rationem eorum habent, ſine quibus eſſe aliquid non poteſt: ita quoq; in felicitate eſt. probus vir in animo quidem habet virtutum habitus, habet item corpus quod apte ac prompte ad bonos habitus in operationẽ deducẽdos inſeruit: ſæpenumero tamen externis quoq; tanquam inſtrumentis ad operum exequutiones indiget, ſine quibus ſubiecta materia formationem vllam admittere non poteſt.

Quibuſdam uero priuati nonnulli, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim felicitatis admodum compos ille eſt, qui uel ſpecie prorſus deformis, uel genere ignobilis, uel ſolitarius eſt, ac prole carens.

Quæ nunc connumerauit, nõ ſunt eiuſmodi, vt felici ad habitus depromẽdos faciant: ſed

ita ſolummodo conferunt, vt notam nullam ac maculam iniuri beatitudini eius permittant. pulchritudine ſanè opus ipſi eſt ad decorem & dignitatem: quippe cum hominum animi natura ſoleant ea quæ iucunda viſu ſunt, amore quodam proſequi, & neſcio quomodo erga formoſos aſpectu affici: vt ex eo vel maxime omnium quæ ad ciuilem ſpectant, pulchritudo conferre videatur, ad retinendam in fide ſubditam multitudinem. formæ enim dignitate, ac pulchritudinis decore illectus populus ad ſpectaculum principis concurrit. ſed & nobilitatem generis venerari, ſicut econtrario ignobilitatem contemnere conſueuimus. bonorũ item filiorum procreationem laudamus: ſiquis liberos bene & animo & corpore affectos habeat: qui natura ad bona apti ſint, eaq́; appetant, atque in laude dignis ſtudijs verſentur. aliquando etiam gratias habere parenti ſolemus, eo ꝙ horum bonorum ciuitati auctor extiterit: vt non ſolum hoc in gloriam eius redundet, verum etiam ad beneuolentiam ciuium erga ipſum augendam faciat. Hæc igitur omnia, cum adſunt, felici honorem ac beatitudinem augent: cum abſunt, maculam quandã ac labem ea in parte afferre conſueuerunt. nam ſiquis ſpecie deformis admodum ſit, inſpicientibus quaſi inauſpicatus infauſtusq́; occurrit, minimeq́; animo eſſe bonus creditur: cum pleriq́; exteriorem corporis ſpeciem occulti animi ſignum eſſe iudicent. ſi item genere ignobilis ſit aliquis, vituperabilis ea in parte ob generis turpitudinem videtur: præteritaq́; ignobilitas præſentem vel etiam futuram gloriam offuſcat: quippe cum ciues poſteriora præclara facta ad priora generis dedecora reducant. natura enim comparatum eſt, vt multitudo vituperandi ſtudioſa admodum ſit, criminationibusq́; gaudeat. ſi præterea, ſicut ciuilium mos eſt, vxorem aliquis duxerit, maneatq́; ſolitarius ac liberis carens: vituperabilis etiam is apud ciues ſuos eſt.

Nec minus etiã fortaſſe ſi alicui peſſimi filij fuerint, aut boni mortui ſint.

Opprobrium quidẽ eſt liberis carere: ſi tamen quis liberos habeat, qui mali ſint, vitijsq́; excellant, maius adhuc malum eſt: quippe cum pleriq́; ſoleãt patri filiorum improbitatem aſſcribere. ſi autem ſint boni, & mortui fuerint, dedecus quidem parenti nullum conciliabunt: mortis enim filiorum cauſa eſſe nullo modo potuit: non paruum mœrorem tamen afferent: eo ꝙ is liberos amiſerit, rẽ profecto quæ ab omnibus expetitur ac deſideratur: quæ cum amittitur, voluptatem felici homini quæ ex bonis operationibus prouenit, interturbat. Quãuis mœrore eo interdum operationes quoque impediri conſueuerint.

Videtur igitur, ut diximus, tali etiam proſperitate felicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cum bona fortuna, alii cum uirtute eſſe dicunt.

Aliud rurſus de felicitate inquirit: vnde nam nobis eueniat. nam quia non eſt ex ijs quę naturaliter conſequuntur: ex natura non eſſe eam patet. igitur diuinitus'ne hominibus exhibeatur, an electione ac ſtudio acquiri poſſit, an fortuito contingat, perpendere cum velit, prius orationem connectit: vt inter ſe partes omnes cohæreant, præcedentia reſumens, ac ſequentia ſubiungens: atque ita inquit. videtur, ſicut iam dictum eſt, antedicta etiam proſperitate felicitas indigere. i. diuitijs, amicis, ac reliquis quæ ſuperius connumerata ſunt. quia vero hæc non in noſtra ſita ſunt poteſtate, ſed extrinſecus adueniũt, vt incerta cauſa eorum ſit: iccirco nõnulli fortunę ea aſſcripſere: atq; inde felicitatẽ. i. εὐδαιμονίαν idẽ cũ bona fortuna eſſe dixerunt, quam εὐτυχίαν Græci appellant, iunxeruntq́; cum externis rebus mentem noſtram ac cogitationem: quippe quæ bene exequi officia ſua niſi fortuito non poſſet. ſunt qui virtutem quoque eſſe felicitatem propterea opinari ſint, quia eam eſſe operationem ex virtute animaduerterunt: ſed idem hi cum fine & perfectione id quod ad finem ducit, eſſe exiſtimarunt.

De modo aſſequendæ felicitatis. Cap. IX.

VNde etiam dubitatur, utrum diſciplina, an aſſuetudine, an alia quapiam exercitatione acquiri poſſit: an ex aliqua diuina ſorte, an ex fortuna proueniat.

Diuerſitas inquit ſententiarum de felicitate facit, vt dubitemus, vtrum ea rationali aliqua diſciplina comparetur: an aſſueſcendo in actiõibus ſecundum virtutem: an aliqua alia exercitatione, dum in bonis operibus, licet laborem corpori noſtro atque afflictationem præ-

beant, patienter perſeueramus: an diuinitus hominibus exhibeatur: an fortuna eueniat. nam ſi acquiri vel diſciplina vel aſſuetudine vel exercitatione poteſt, in nobis ſita eſt: inſudãdũq; nobis eſt ac ſtudendum, vt ad id ꝙ ſumus, bene etiam eſſe valeamus: ne ſi bene eſſe non acquiſiuerimus, miſere ſemper vitam poſtea traducamus. Si vero Deus eſt qui eã nobis exhibet, precibus ac ſupplicatiõibus vacare debemus, ad ipſumq; auctorem mẽtem animumq; intendere: vt qui nobis dedit vt eſſemus, idem vt bene ſimus, etiã concedat. Quód ſi vtriſq; opus eſt & noſtro ſtudio, & diuino auxilio, vtraq; præſtare nos cõuenit: & quod in nobis eſt facere, & à Deo fauorẽ atq; auxilium implorare. ſed ſi fortuna eſt felicitatis cauſa, eius arbitrio omnia committenda ſunt.

Si tamen aliquod aliud eſt à dijs hominibus exhibitum donum, ueriſimile eſt felicitatem quoque à dijs exhiberi: ac tanto magis, quanto ipſa omniũ humanarum rerum optima eſt.

Cum cauſam inquiſiuerit vnde hominibus felicitas adueniat: conſentaneum eſſe, inquit, vt à Deo exhibeatur. nã cum multa à Deo hominibus dona dentur, eorumq; omnium felicitas optima ſit: qui fieri poteſt, vt ea inde non emanet? ac tanto magis, quanto ipſa omnia humana bona antecedit? eſſe enim, viuere, & operari à Deo eſt hominibus elargitũ: vt bene autem omnia hæc fiãt, ex qua alia cauſa, q̃ à Deo proueniet? quippe cum bene eſſe q̃ eſſe abſolute longe melius ſit: ſitq; id cuius cauſa reliqua eff ciũtur. nam ſi bene eſſe cum ſit melius q̃ abſolute eſſe nõ diuinitus datur: aliqua alia ſupra Deum cauſa erit inuenienda, ex qua quod melius eſt, exhibeatur.

Sed hoc fortaſſe ad aliam magis diſceptationẽ ſpectat. uidetur tamen, licet à dijs non mittatur, ſed uel ex uirtute, uel diſciplina aliqua, uel exercitatione accedat: ex diuiniſſimis rebus felicitas eſſe: quippe cum pręmium uirtutis & finis optimum quoddam ac diuinum, beatumq; eſſe uideatur.

Quærere, inquit, vnde bonorum ſuppeditatio hominibus proficiſcatur, ad diſputatiões de prouidentia magis pertinere, theologicæq; contemplationis eſſe videretur: moralis vero eſt, de qua nunc agimus: & quantum ad ipſam ſpectat, ſatis ſunt, quæ de his diximus. Verum ſi etiam non abſolute à Deo hominibus mittitur felicitas, ſed aliquid aliud ex his quæ commemorauimus ad ipſam conſequendam adiuuat, vt virtus, diſciplina, & exercitatio: eſſe tamen diuina quædam res videtur. Nam ex ijs quæ à Deo hominibus exhibentur, alia abſolute à Deo nobis nihil efficientibus proueniunt: alia laborem noſtrum, & electionem requirunt: in quibus propoſitum noſtrum ac ſtudium quaſi vice cauſæ fungitur. cuiuſmodi ſunt, quæ in noſtra poteſtate ſita eſſe dicuntur bona: ad quæ conſequẽda cum nos diligentiam omnem ac ſtudium impẽderimus, proſper à Deo ſucceſſus requiritur. abſolute enim atque omnino nullum bonum eſt, quod à communi omnium cauſa principium nõ habeat. Probat autem hic Ariſtoteles diuinum quid & optimum ac beatum eſſe felicitatem, ex eo ꝙ præmium virtutis eſt. cum. n. homo multo labore ac ſtudio virtutum habitum adipiſcatur, præmium felicitatem habet: quod à quonam alio accipiet q̃ ab eo, qui princeps atq; auctor omnium bonorum eſt?

Eſtq; præterea quoddam longe commune. diſciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus poteſt, modo ad uirtutem conſequendam lęſi ac manci non fuerint.

Etiam hoc, inquit, felicitati ineſt, ꝙ eſt quiddam longe commune: id eſt eiuſmodi quod à multis poſſideri poteſt. neque enim alijs adeſſe poteſt, alijs minime, ſed quicunque ad virtutem manci ac læſi non ſunt: id eſt qui ex aliquo materiæ caſu læſam mentem non habent, vt ex corporis contagione animę quoquę operatio impediatur: his omnibus, modo diligentiam adhibeant, in bonorũq; exercitatione aſſueſcant, comparari felicitas poteſt. atquę hæc oratio alacritatem multam ad conſequendum bonum illis affert, qui non admodum ignaui ad bona amplectenda ac deſides ſunt. cognoſcunt quippe nemini modo velit ac conueniens ſtudium adhibeat, vetitam poſſeſſionem boni eſſe. ſciendum vero hæc eſſe ex ijs quæ poſt quæſtionem, quid ſit, inquiri conſueuerunt. i. quid inſit felicitati, & propter quid inſit. ineſt

enim ipſi hoc,ꝙ diuinitus datur:poteſtq́ꝫ ex virtute & diſciplina & diligentia comparari: eſtq́ꝫ præterea quiddam valde commune.

Quòd ſi melius eſt hoc modo,quàm ob fortunam felicem unumquenque eſſe:rem ita ſe habere conſentaneum eſt.ſiquidem & ea quæ ſecundum naturam ſunt,& ea ſimiliter quæ aut ex arte,aut quapiã alia cauſa & præcipue optima proueniunt:ſicut q̃ pulcherrime fieri poteſt,ita ſuapte natura ſe habent.

Reſpuit his verbis Ariſtoteles,vt bonorum humanorum cauſa fortunæ aſcribatur. ſi enim inquit,melius eſt hoc modo,id eſt ex virtute & diſciplina felicem vnumquẽq́ꝫ eſſe,q̃ ex fortuna:rem ita ſe habere conſentaneum eſt. quoniam vbiq́ꝫ quæ ſunt ſecundum naturã, ſic ſuapte natura ſe habent,vt pulcherrime poteſt.quorum nanq́ꝫ natura effectrix cauſa eſt, omnia ſic facit,vt fieri poſſunt optime.atque hoc non in naturalibus ſolummodo rebus videre licet,ſed in illis etiam quæ ex arte,vel quapiam alia cauſa efficiuntur:quippe cum omnis effectrix cauſa in ijs quæ operatur,bonum affectet:vt quatenus fieri poteſt,pulcherrima atque optima efficiat: & præcipue ſi optima ipſa fuerit.optima autem cauſa eorum quę apud homines fiunt,virtus eſt,quæ arte & natura eſt melior. Quòd ſi ex ipſa felicitas prouenit,quæ animæ operatio eſt ſecundum virtutem: & ipſa optima vt ars quædam,& opus ipſius optimum euadet. ſin etiam rationalẽ animam optimam eſſe cauſam quiſpiam dicat: neque id abſurdum erit.vtræq́ꝫ enim & rationalis anima & virtus,natura & arte præſtantiores ſunt. aduertendum tamen,in omnibus his quæ hic cõcludit,nullam eſſe neceſſitatem, ſed conuenientiam ſolum ac veriſimilitudinem,quam ſubiecta materia poſtulat:id quod ſatis ſuperq́ꝫ eſſe apud eos debet,qui erudite hæc quæ dicuntur,iudicaturi ſunt:diligentiamq́ꝫ in vnoquoque genere eatenus poſtulant,quatenus natura rei patitur.

Quod uero maximum ac pulcherrimum eſt,id fortunę committere ,valde prauum eſt.

Si maximum ac pulcherrimum felicitas eſt,quo modo prauum ac peccatum non eſſet,ſi dum eius cauſam inquirimus,eam peſſimæ omnium cauſæ aſcriberemus? quæ eſt fortuna & caſus.ſi modo cauſæ etiam dicendæ ſunt res quę nullo modo ſubſiſtunt:ſed eatenus ſunt, quatenus in alterius ſubſtantia conſiderantur.

Immo ex ratione ipſa patet id quod quæritur.eſſe enim eam animi quandam operationem ſecundum uirtutem definitum eſt.

Cum felicitatis definitionem multis & a priori & à poſteriori confirmarit: nunc ea tanquam indubitabili ac certa vtitur:ac per eam non eſſe fortunam felicitatis cauſam oſtendit.nam quia operatio animæ ſecundum virtutem felicitas definita eſt,qui fieri pōt,vt ea cũ ab anima ſit,& ſecundum virtutem:fortunam habeat cauſam,& non potius animam, aut virtutem,aut vtraq́ꝫ? operatio enim operantis eſt operatio.quod vero operatur, illud eſt cuius eſt operatio./quãdam/autem addidit.i.ποιάν τινα,quaſi aliqualem dixeris:propterea ꝙ ſtabilis ſit neceſſe eſt,ac per totam vitã duret:in vita enim abſoluta ac perfecta eam debere eſſe dixit:quaſi ſtabilitas ipſa qualitas quædam ſit.vel fortaſſe ob pulcherrimum,optimum,ac ſuauiſſimum/quandam/adiunxit,quæ felicitati ineſſe demonſtrauit:dum poſt definitionem datam qualisnam ea eſſet,inquireret.

Ex reliquis uero bonis alia ineſſe ipſi neceſſe eſt:alia adiutricia atq́ꝫ utilia inſtrumentaria natura ſunt.

Quoniam bona humana trifariam diſtincta ſunt.i. animi,corporis,et externa:primum ineſſe bona animi,deinde corporis neceſſe eſt:ne ſi aliquid horum defuerit,beatitudo,ſicut ſuperius dixit,maculetur.at externa vtilia ſunt ſolũmodo ac tanquã inſtrumenta adiuuant. quænam vero ſint externa,ſatis ſuperius declaratum eſt.

Atque hæc cum iis quæ in principio diximus, conſentirent.finem enim ciuilis facultatis optimum eſſe ſtatuebamus . at hæc magnam diligentiam adhibet, ut ciues quodam modo afficiat,bonosq́ꝫ & ad honeſta agenda idoneos reddat.

Vt expoſita ratio ex toto ſibiipſi conſona ſit, nullaq́ꝫ ex parte diſſentiat ac repugnet, e maxime neceſſarijs eſt: alioqui nullam ex ſe fidem præſtare poſſet. Quoniã igitur hic Ariſtoteles ciuilem quandam artem exponit, ac de humano fine ſtatim à principio tractat: primum ipſum eſſe demõſtrauit: deinde quid eſſet, quidq́ꝫ ei ineſſet, ac propter quid, oſtendit: poſtea ex qua etiam cauſa nobis proueniret, declarauit: non ſanè à fortuna: ſed à Deo, animiq́ꝫ noſtri virtute, & exercitatione, ac diſciplina. prius enim quæ virtutis natura ſit, perdiſcendum, exercendumq́ꝫ nobis in ea eſt: vt in afflictationibus aſperiſq́ꝫ rebus labores ſubeundo ac ſuſtinendo fortem ac tolerantem animum nobis acquiramus: in voluptatibus corporis ſuauia in guſtu & tactu opportune deuitando, temperãtes efficiamur: in diſtributionibus ac commercijs æquum ſeruando iuſtitiæ aſſequutores euadamus: in omnibusq́ꝫ his rationem præſidem ſectando, regentemq́ꝫ ac diſponentem ſingula, ita vt ea ſuam dignitatẽ obtinens nulli inferiori facultati cedat ac ſuccumbat: ſanam prudentiam ac ſobriam nobis comparemus. Deinde vbi habitum virtutum iam adepti fuerimus, operandum nobis ſecundum illos per totum vitæ curriculum, & maxime ſecundum optimum ex illis: noſtriſq́ꝫ his honeſtis operationibus gaudendum eſt: vt ita demum felices beatiq́ꝫ effici valeamus. hæc autem omnia minime conſequi poterimus, niſi Deũ propitium, nobiſq́ꝫ tam in diſcendo q̃ exercendo & operando adiutorem habuerimus. Cum hucuſque Ariſtoteles rationem felicitatis deduxerit: ea quæ proxime dixit, cum illis quæ in principio dicta ſunt conſentire oſtendit. hoc eſt, proximam ac continentem felicitatis cauſam virtutem eſſe: atque inde ipſam quoque animæ operationem ſecundum virtutem, dixit. n. in principio, ciuilis facultatis finem optimum eſſe. ciuilis autem facultas nihil antiquius habet, q̃ ciues quodã modo affectos. i. ποιούς τινας, quaſi aliquales dicamus, id eſt bonos & ad agẽdum idoneos reddere: id quod nihil aliud eſt, niſi vt probi ſint, viuantq́ꝫ atq; operentur ex virtute. inde ſiquidem & leges inſtitutæ ſunt quæ præclara gerentibus honorem decernant, peccantes vèrò puniant: vt vitia & peccara reprimantur, ac ceſſent, virtus magis magiſq́ꝫ proficiat, ac creſcat: atque ita operantibus ſecundum virtutem ciuibus ciuitates finem optimum, pulcherrimũ, ac ſuauiſſimum habeant: quæ felicitas eſt. atque hæc omnis de felicitate oratio, quippe cum in ea, præcedentia ac ſequentia nulla in parte diſcordent, ſibiipſi conſtans conſentienſq́ꝫ eſt.

Merito igitur neque bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cũ nullũ ex ipſis, talis operatiõis eſſe particeps poſſit.

Videtur hoc quaſi auctarium quoddam antedicta conſequi. nam ſi animę rationalis operatio ſecundum virrutem felicitas eſt, anima aũt rationalis non eſt in brutis: neq; talis operatio in ipſis omnino erit. ſi talis operatio non erit: neque felicitas eſſe vllo modo poterit. idcirco nullum ex ipſis felix appellatur.

Eadem etiam de cauſa neq; puer felix eſt: nondum. n. eſt ad tales res agendas per ætatem idoneus. qui uero dicuntur felices, ſpe dicuntur.

Non ſolum, inquit, nullum ex brutis animalibus eſt felix, ſed neq; hominis puer, licet naturæ ſit rationalis, donec nondum ætas proceſſit, vt operari ſecũdum virtutem poſſit. Q; ſi aliquis eſt puer qui felix dicatur & beatus: ſpe tantũmodo eo nomine appellatur: eo ꝙ qui ita eũ vocant, ſperant fore, vt ſi tempus vitæ idoneũ acceſſerit, talis euadat. ſpem aũt concipere hanc poſſunt, quia vel ex felicibus genus deducunt, vel ex bona indole ad honeſta aptitudinem quandam atq; appetitionem, ad turpia vero cõtra odium, auerſationemq́ꝫ præ ſe ferre videatur: vel huiuſcemodi aliam ob cauſam.

Nam, ſicut diximus, & perfecta uirtute, & uita perfecta opus eſt.

Ad conſequendum finem opus eſt, inquit, vt & virtus perfectionem adepta ſit, & vita fine ſuo concludatur. puero autem neq; virtus perfecta eſt, quippe qui nondum multũ tempus ad eam conſequendam inſumpſerit: & vita eſt adhuc inter initia. vt ei beatitudo adeſſe nullo modo poſſit.

Multæ enim mutationes, & uariæ fortunæ in uita contingunt: & fieri poteſt, ut qui maxime proſperitate floruerit, is in ſenectute in magnas calamitates incidat. ſicut in Heroicis de Priamo fabulis proditum eſt.

Cum puerum dixerit felicẽ dici nullo modo poſſe: nunc oſtendit neq; virum ante finem

vitæ felicem eſſe appellandum,licet & virtute & ſanitate præditus externis etiã bonis omnibus affluat.ſiquidẽ,vt aliquis felix dici queat,non ſolũ perfecta virtute,ſed & vita perfecta opus eſt.vitam aũt perfectam vocat,quæ terminatiõe præſentis ſpiritus obſignatur.inſtabiles.n.præſentes hæ res ſunt:cũctaq́ꝫ quæ generantur & intereunt,fluxa ac caduca:quibus non ſolũ corpus noſtrũ,ſed anima quoqꝫ quantum ad habitus & operationes attinet,ſępenumero immutari conſueuit,quaſi vehementiſſimo quodã fluentis aquę impetu oppreſſa ac rapta.Aduertendũ vero hic eſt Ariſtotelẽ,vt rerũ mutabilitatẽ probet,fortunas,et externa aſſumpſiſſe:eo ꝙ in his facilius cerni mutatio põt.fieri.n.poteſt,inquit,vt qui maxime proſperitate floruerit,in ſenectute in magnas calamitates incidat:atqꝫ huiuſce rei Priamũ in exemplum adducit:qui cum à vitæ principio ad ſenectutem vſqꝫ in proſperitate rerũ vitam traduxiſſet,rex Troianorum fuiſſet,multis & bonis liberis floruiſſet,multosq́ꝫ amicos habuiſſet:in ſenectute demum omnia amiſit:cũ vrbs ipſius ab Agamemnone & Græcis capta & exciſa,ipſe interfectus,filij partim cæſi,partim iugo ſeruitutis oppreſſi fuerint. In heroicis autem,inquit,de Priamo:tum quia Homerus qui cæterorum omnium qui de Priamo ſcripſerunt,præſtantiſſimus fuit,carminibus heroicis poema compoſuit:tum quia ea quæ de ipſo à poetis memoriæ prodita ſunt,vtpote fabulis poeticis velata,ad aliam intelligentiam ac dicantur,reduci poſſint.vel fortaſſe heroica in vniuerſum appellat,quę de heroibus traduntur.heroas vero veteres eos vocabant,qui nobiles apud Græcos,præclariq́ꝫ in rebus gerendis extitiſſent.

At eum qui talibus fortunis uſus,miſerabiliterq́ꝫ mortuus fuerit,felicem profecto dicet nemo.

Si quis ciuilis vir,in luce hominum verſetur,princepsq́ꝫ ciuitatis,ac regiõis ſit,multisq́ꝫ præſideat,& in omni demum rerum affluentia degat:deinde omnibus his priuatus in contrariam fortunam incidat,miſereq́ꝫ moriatur:eum ſanè appellare felicẽ audebit nemo:quippe cum miſericordia potius ac luctu dignus ſit,q̃ vt felix prædicetur.

Quis in hac uita dicendus ſit felix:& quid felix. Cap. X.

NVnquid igitur neque alius quiſpiam homo quoad uiuit,felix dicẽdus eſt:ſed ex ſententia Solonis finem ſpectare oportet?

Sapiens Solon fuit ex Athenienſium ciuitate,qui leges ciuibus ſuis ſanxit.is dicebat neminem ante finem vitæ beatum eſſe appellandum.qua de re Ariſtoteles hic inquirit:an huiuſcemodi ſententiam approbare debeamus:vt quoad in præſenti hac vita bonis omnibus affluxerit aliquis,non ſit felix beatusq́ꝫ dicendus:cum vero in ijſdẽ bonis vſqꝫ ad finẽ perſeuerans hinc deceſſerit,tunc demum ſit beatus exiſtimandus.

Sique ita ſtatuendum eſt,felix'ne tunc erit aliquis,ubi mortuus fuerit? an hoc abſurdum penitus eſt,præſertim apud nos,qui felicitatem operationem quandam eſſe dicimus.

Cum opinionem Solonis de beatitudine in medium produxerit,quærit an bona ſit:& inquit:ſi dixerimus ita rem ſe habere,vt Solon putauit,nunquid re vera poſt mortem felix dici homo poterit,ſi eam in bonis cõſtitutus obierit? cui ſtatim occurrit,eſſe id penitus abſurdum inquiens,ſibiq́ꝫ contrarium qui felicitatem eſſe operationem quandam ſtatuerit.nã ſi poſt mortem homo operatione omni vacat,quo modo ei qui operari non poteſt,adeſſe poterit felicitas,quæ operatio definita eſt? vel.n.operationem habebit,qui operatione prorſus priuatus eſt:vel felicitate abſente felix recte appellari non poterit.

Quòd ſi mortuũ felicem eſſe nõ dicimus,neqꝫ Solon id uoluit:ſed ſolũmodo hominẽ dixit tũc beatũ appellari tutò poſſe,quippe qui extra oĩa mala & inſortunia iã collocatus ſit:hoc quoqꝫ dubitationẽ quandã habet.uidetur.n.mortuo bonũ & malũ adeſſe,perinde ac uiuenti & nõ ſentiẽti:ut honores,& infamiæ:filiorum & omnino poſterorum proſperę,& aduerſę fortunę.

Cum de Solonis dicto dubitarit,beatumq́ꝫ hominem poſt mortem appellari abſurdum eſſe,ac felicitatis definitioni contrarium dixerit,dubitationem nũc ſoluit:nõ ſolere inquiẽs

nos mortuum hominem,tanꝙ mortuum felicē appellat:neq; Solonis eſſe hãc ſententiam, dum eum qui bene vitam traduxiſſet,beatum eſſe appellandum cenſuit:ſed quia tũc bonus beatus prædicari tutò poſſit, cum iam mala omnia & infortunia euaſerit. mala hic vocat lapſus ac delicta quæ ad electionem ſpectant: infortunia vero ea quæ in noſtra poteſtate minime ſunt. ſed hoc quoque controuerſiam facit. mortuo etenim videtur & bonũ & malum adeſſe. hoc vno modo ita intelligi poteſt, vt beatitudinem bonum ipſi eſſe existimemus:malum vero,ꝙ ſenſum eius nullum habet. & ſi poſteri eius bene in omnibus affecti fuerint,bonum fortaſſe etiam hoc ipſis putemus,quippe quod ad ipſum referatur:malum rurſus,ꝙ ſuorum hanc felicitatē non ſentit. perinde ac ſi quis licet bonus ſit,in boniſq; omnibus vitam traducat:amicorum ſuorum qui etiã ipſi bonis omnibus affluant, vel ob peregrinationē,vel ob diuturnã,magnãq; in cæteris occupationem,cognitionem nullã habeat. ſic & mortuo in bonis eſſe ſæpenumero accidit,cum tamen bonorum quæ amicis ſuis contigere,ſenſu omni careat. quis enim bonum ei eſſe dixerit,qui in bonorum ad ſe pertinentium cognitionem non veniat? Alter interpretationis horum verborum modus eſt:ſi intelligamus ipſum in bonis quidem vitam concluſiſſe,poſteros tamen eius in infelicitate conſtitutos degere. ſicut.n. honores nepotum & ſucceſſus ad mortuum ſpectant,ita quoq; ignominiæ & infortunia:atque ita ſit,vt beatitudo eius maculetur. Hæc aũt inquit,vt oſtendat, neq; poſt mortē felici homini ſtabilem ac certam futurã beatitudinem,niſi in ipſo ſolo conſideretur:alioqui impediri poſſet,quia ſenſu caret.

Dubitationē ēt hęc afferunt. fieri.n. pōt ut ei qui uſq; ad ſenectutē beate uixerit,ſecundũq; rationē mortuus ſit: multę mutationes in poſteris ac nepotibus contingant:ut alij boni ſint,uitãq; pro dignitate conſequantur,alij contrà. qui ſane in diſtantijs erga parentes multis modis ſeſe habere poſſunt.

Alteram quæſtionem mouet,debeat'ne felix beatus poſt mortem appellari,nec'ne. quęſtio vero inde oritur, ꝙ bona ac mala nepotum pertinere ad mortuum dictum eſt. nam ſi quis beatus eſſet,qui vſque ad ſenectutem vixiſſet,& mortuus fuiſſet poſtea ſecundum rationem:id eſt ſecundum cõuenientiam,ac proportionem ſuæ beatitudinis,vt ne in fine quidem aduerſi quippiam ipſi contigerit:fieri poteſt tamen, vt multæ mutationes in poſteris ac nepotibus eueniant. vt alij ex ipſis boni ſint,vtpote ex virtute vitam traducentes,bonaq; externa pro dignitate virtutis conſequantur:alij contrà mali,in externiſq; infortunati. conſtat etiam neceſſe eſſe,vt poſterorum diſtantia ad parentes multiplex,variaq; ſit:atque ita abſurditas quædam hinc ſequi videtur apud eum qui beate vixerit. Vſque ad ſenectutem vero non temere ita dixit, quippe cum hoc ad rationem felicitatis etiam ſpectet. non enim qui bene breui vixerit tempore, is continuo felix eſt:ſed longum temporis ſpacium requiritur, in quo ſemper in bonis conſeruatus homo dignus tandem ſit,vt felix appelletur: ſiquidem etiam Achilles clarus in vita extitit,bonoq; fortunę ſucceſſu quoad vixit,eſt vſus, gloriamq; maximam conſequutus eſt:ſed quia vitam in iuuentute concluſit, dignus felicis nomine non eſt habitus.

Abſurdum igitur eſſet, ſi mortuus ſimul etiam mutaretur:& modo felix, modo miſer efficeretur.

Hæc eſt abſurditas,quæ ſequitur:quòd felici homini poſt mortem inſtabilis eſſe felicitas videtur. nam ſi ad illum ſpectant ea quæ poſteris ipſius eueniunt,fieri poteſt vt multi cũ ſint,& longe lateq; diffuſi,multa ac varia ipſis modo bona,modo mala in vita contingant. atque ex horum diuerſitate atque inter ſe contrarietate mortuus quoque ſimul mutabitur: & modo felix,modo miſer efficietur.

Abſurdum quoq; eſt,ſi nihil neque ad aliquod tempus poſterorum res ad parentes pertineant.

Hoc eſt,inquit,quod maxime dubitationem facit:quòd ex vtraque parte cõſequentem abſurditatem habet oratio. nam ſi quis dixerit,neque ad aliquod tempus res nepotum ac ſuorum ad parentes pertinere,abſurdũ eſt:inſociabilem.n. quendã animi affectũ, ab amicitiaq; omni alienã duritiam pre ſe ferre videtur. ſi vero contrà pertinere dicat,inſtabilis beatitudo illi qui beate vixerit,efficietur:cũ vnà cũ diuerſitate vitæ poſterorum ipſa quoq; va

ria fiat, atq; immutetur: vt contraria in eodem eſſe videantur. cum.n. poſteros habeat cõtrario modo inter ſe affectos ob alia beatus, ob alia miſer prædicabitur.

Sed redeundum ad id de quo prius dubitabamus: ex illo.n. fortaſſe etiam id quod nunc quæritur, conſiderabitur. ſi igitur finẽ ſpectare oportet, & tũc beatum unumquemque dicere, non ꝙ ſit, ſed ꝙ prius erat beatus: quomodo abſurdum non eſt, ſi quando eſt felix, non uere dici poteſt de ipſo id quod ei ineſt: icci͏rco quia eos qui adhuc uiuunt, ob mutationes appellare felices noluimus: felicitatemq́; ſtabile quid eſſe ac minime mutabile: fortunas uero ſæpe circa eoſdem reuolui exiſtimamus?

Ad primam dubitationem reuertitur: vt ex eius ſolutione, ea quoq; quæ poſtea in quæſtionem venerunt, expediantur. ea erat de Solonis ſententia, qui neminem ante finem vitæ beatum dicendũ cenſebat. auget tamen prius dubiũ, in maioremq́; abſurditatẽ inducit. Quo modo.n. inquit, non eſt abſurdum, ſi quis finem expectans felicis alicuius, eum poſt finẽ beatum dicat, nõ ꝙ tũc ſit beatus, ſed quia prius fuerit. vt ille, qui ait, ineſſe id quod affuit, quando non ineſt: verũ minime dicere videatur. hoc vero inquit, ob fortunę mutationes: quiaq́; ſtabilem rem quandam eſſe felicitatem exiſtimamus, quę virtutum earumq́; operationum finis eſt: virtutesq́; ſunt habitus in quorum obliuionẽ probi viri, quia ſecũdũ eos vitam traducunt, atq; operantur, nunquã incidunt: fortunæ vero adeo mutabiles ſunt, vt circa eoſdẽ ſæpenumero reuoluantur. ſæpe.n. contingit, vt idem è bona fortuna in malam delabatur: & contrà è mala in bonam deueniat.

Perſpicuum enim eſt, ſi ſequi fortunas uelimus, nos eundem felicem, & rurſus miſerum ſæpe eſſe dicturos: Chamęleontem quendam, imbecilliterq́; ſtabilitum felicem facientes.

Vtrinq; hic dubirationem conſtituit, vel.n. ſi mortuum felicem appellamus, verum dicemus, non aſſerentes ineſſe aliquid, quando ineſt, ſed quando non ineſt id quod prius inerat, & iam præterijt, & propterea non amplius inter ea quæ ſunt cõnumeratur: id quod eſt abſurdũ: vel ſi viuentẽ adhuc felicẽ vocemus, ei qui fortunæ obnoxius ſubiectusq́; ſit, felicitatem attribuemus: vt eius mutabilitatem ſequuti, eundem modo felicẽ, modo miſerum ſæpe ſimus appellaturi: atq; ita felicem Chamæleontem quendã: infirmiterq́; ſtabilitũ faciamus. hoc per tranſlationẽ ab ędificijs & ſtatuis ſumptum eſt: alijsq́; omnibus quæ ſupra baſin aliquã collocari conſueuerunt. vnũquodq;.n. ex his ſi firmiter fuerit ſtabilitum, diu conſiſtit: ſi imbecilliter, qualibet ex cauſa cito ruit, ac deijcitur: id quod felicitati minime conuenit, quę ab omnibus, ſicut dictũ eſt, firma atq; immutabilis exiſtimatur. Chamæleon vero animal quoddam eſt tali natura præditum, vt facile ad vicinos colores immutatus inſpicientiũ oculos effugiat.

An ſequi fortunas minime rectum eſt: quippe cum in ipſis, ut bene uel male uiuamus, nequaq̃ ſitum ſit: ſed ipſis humana uita, ſicut diximus, ſolummodo indigeat. ſed in operationibus ſecundum uirtutem felicitatis: in contrarijs contrarij præcipua uis collocata eſt.

Hinc primæ dubitationis, quæ erat aduerſus Solonis ſententiam, ſolutio incipit: vbi rectum minime eſſe inquit, ſequi fortunas in beato vel miſero dicendo eo, qui ex virtute viuit, ſiue proprias, ſiue rebus adiunctas, cum incertæ & inſtabiles ſint, neque in nobis ſitę: et vt vel bene vel male viuamus, non in fortunæ, ſed in noſtra poteſtate conſiſtat. ſi enim vt bene viueremus, fortunæ aſſcriberetur, nunquam beati, ſed ſemper miſeri eſſemus: quippe cum bonum noſtrum ex incerta inſtabiliq́; re depẽderet, neq; haberet potiorem aliquã cauſam certam, ac ſtabilem, in quam referretur. quid præterea erit noſtrum eſſe abſolute, ſi noſtrum bene eſſe eſt à fortuna, atq; icc irco inſtabile ac fluxum? cum tamen id in rationali anima & intellectuali conſideretur, quæ inſitam in ſe habet vitam, à corpore penitus ſeparabilem. atque hoc de noſtro eſſe abſolute dico. neque indiget anima fortunis, quæ hominibus & vt ſint: & cum perfectionem ſuam adepta fuerit, vt bene ſint, etiam præſtat. ſed huma-

na vita ea eſt, cui fortunæ neceſſariæ ſunt, vt ſuperius dixit philoſophus: actiões hominum in vita humanam vitã appellans, in quibus externis bonis tanq̃ inſtrumentis opus omnino eſt. præcipuã vero felicitatis vim præcipuũq; dominium operationes ſecundum virtutem ſibi vendicant: ſicut miſeriæ & infelicitatis, illæ quæ malæ ſunt, ac vitioſæ. Quemadmodũ enim felicitas & miſeria: ſic virtus & vitium ſibi mutuo aduerſantur. ſi igitur ex actionibus ſecundum virtutem felicitas, vt finis, conſequitur, virtutes vero ex electione ſunt, atque in nobis ſitæ: quonam pacto fortunas præſidere felicitati dicendum eſt? nam licet bonorũ externorum proſperitatem felicitatem pleriq; appellent: eorum tamen opinionibus aſſentiri minime debemus, qui abſq; ratione iudicant: qui cum verum ignorent, quod foris apparet, ſolummodo beatum putant: rationeq; neglecta ſenſum ſequuntur: nihilq; aliud ſuaue, aut præclarum, aut elegans in vita eſſe exiſtimant, q̃ quod cerni oculis poteſt.

Atteſtatur autem huic ſententiæ & id de quo nunc dubitauimus. in nullo enim ex operibus humanis, ſicut in operationibus ſecundum uirtutem firmitas eſt. hæ ſiquidem ſtabiliores etiam ſcientijs uidentur: atque ex his ipſis ſtabiliores, quæ præſtantiores: eo quòd beati in his maxime & aſſidue uiuere conſueuerunt. hoc enim ſimile cauſæ eſt, quòd in ipſis obliuio nulla contingit.

Quod modo in quæſtionem venit, inde originem habuit, q; ſtabile quid felicitas exiſtimabatur. non oportere igitur, inquit, fortunas felicitatis cauſas dicere, ſed virtutes, id de quo nunc dubitauimus, manifeſtat. ſi. n. ſtabile quid felicitas eſt, quo modo quod inſtabile eſt, id eſt fortuna, eſſe cauſa eius poterit? virtutes vero, operationesq; quæ ex ipſis proficiſcuntur humanarum omnium rerum ſtabiliſſimæ ſunt: vt ſcientias quoq; ipſas firmitate ac ſtabilitate excedant. facilius ſiquidem fiet, vt qui habitum ſcientiæ ſit conſequutus, eius obliuiſcatur: q̃ probus ac bonus vir à recte agendo in vita deturbetur, eumq; bonum operandi habitum amittat. & tamen ſcientias inter res maxime ſtabiles collocamus. atque ex his ipſis, inquit, virtutibus ſtabiliores, quæ præſtantiores: eo quòd propria virtutum cum ſit ſtabilitas in præſtantioribus magis augetur. cuius incrementi cauſa ea eſt, quòd beati in eis maxime & aſſidue traducere vitam conſueuerunt. hoc enim eſt, quod in virtutibus & præcipue præſtantiſſimis contingere obliuionem non ſinit: quippe cum aſſidua earum & nunquam interrupta actio ipſas quaſi ſuſtentet ac ſulciat. Cum duæ igitur propoſitæ ſint fortuna ac virtus, & inter ſe in hac oratione vtræq; altercentur: & altera ſit infirma, atque inſtabilis, altera natura inſitam ſtabilitatem habeat, ſitq; valde immutabilis: vtri ex his felicitatis quæ res certa ac ſtabilis eſt, cauſam attribuemus, ſi recte iudicare velimus? nonne omnino virtuti? ſtabilis enim ac firmæ rei ſtabilem quoque eſſe cauſam neceſſe eſt. præcipuam igitur vim in felicitate virtutes, non fortunæ habent. Sed prius principium & cauſam virtutum eſſe felicitatem dicebamus, quando ab ipſa exorſi à principio progredi definiuimus: quo modo igitur nunc mutato ordine felicitatis cauſam virtutibus aſſignamus? Verum nihil abſurdi eſt, ſi ſecundum aliud atque aliud genus cauſæ virtus & felicitas mutuo altera alterius cauſæ dicantur: ſicut in artibus, earumq; finibus fit. in vnaquaq; enim arte ſi vnde principium motionis prouenit, conſideramus, ipſa ars cauſa eſt: ſi cuius cauſa ſit motus, finis ob quem & ars eſt inuenta, & opera ſecundum eam exercentur. ſic itaque quæ animam ad finem, & rei exequutionem ducit, virtus eſt: finis vero & perfectio ipſa eſt felicitas.

Inerit igitur id quod quæritur, ipſi felici: eritq; per totam uitam talis. ſemper enim uel maxime omnium ea aget & contemplabitur, quæ ſunt ſecundum uirtutem: fortunasque pulcherrime feret, atque omni ex parte prorſus accurate atque apte: quippe qui uere bonus & quadratus abſque uituperatione ſit.

Id quod quęrebatur, erat, an poſſet felix in mutatiõibus fortunę beatus permanere. Q̃m igitur, inquit, non ex fortuna eſt felicitas præſentẽ beatitudinem felix ẽt in mutatione fortunæ conſeruabit, ſemper, n. vel maxime omniũ quæ in ipſo tanq̃ in homine inſunt, in contẽpla

tionibus actionibusq́ꝫ quæ ſunt ſecundum virtutẽ, immotus perſiſtet: in actionibus, dũ ex electione ea agit, quæ in vita tractantur negocia: in ſpeculationibus vero, dum cum ratione, & vſu rationis omnia in vita operatur: quæ quidẽ & ratio & mens actiua appellari conſueuit: quæ vitalibus appetitionibus & ipſis ſenſibus præſidet, per ipſosq́ꝫ & cum ipſis operans optima quæqꝫ exequitur, ac perficit. nihilq́ꝫ impediri à fortunis vllis poterit, ſed permanebit ſemper in bono, feretq́ꝫ ea quæ occurrent, pulcherrime, & omni modo, & vere cum aptitudine & conueniente cura ac diligentia: vt neque in aduerſis cõſternetur, neqꝫ in proſperis efferatur ac tumeat. ſiquidem vere bonus eſt & plane quadratus, hoc eſt recte ac firmiter ſtans: per tranſlationem à corporibus quæ hanc figuram habent: quæ in quamlibet partem proiecta ceciderint: quadrata baſi innituntur, ac recta ſemper inſiſtunt. qui vero ita ſe habet, à nemine qui mentis compos ſit ac ſapiat, vituperari merito poteſt.

Cum multa aũt ſint, quæ à fortuna eueniũt, quę & magnitudine et paruitate inter ſe differũt, parua tã ſecunda q̃ aduerſa uitę nullum momentũ afferre perſpicuũ eſt: magna uero & multa ſi bona ſint, beatiorem uitã reddent: nam & ipſa ſunt ad augẽdũ ornatum idonea, & uſus ipſorum pulcher honeſtusq́ꝫ eſt. ſi cõtrà eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cũ & moleſtias afferant, & multis operationibus impedimento ſint.

Propoſitum Ariſtotelis hic eſt, dubitationẽ ſoluere quæ ex Solonis ſententia orta erat, neminem ante finem vitæ beatum dicendum eſſe ſtatuentis: ex fortunarum inſtabilitate atqꝫ infirmitate quæ ex contrario in contrarium facile mutari poſſunt. vnde ſequebatur, neque poſt mortem certam ac ſtabilem beatitudinem futuram: vt ſæpenumero is quoque qui ex humanis deceſſiſſet, ex contrario in contrarium mutari facillime poſſet ob nepotum fortunas, quæ ad mortuos ex communicatione viuorum cum illis, ſpectare etiam videntur. Sed quia felicitas eſſentiam ſuam non in fortunis, ſed in anima, eiusq́ue virtutibus habet, ſicut definita eſt, cum eam eſſe operationem ſecundum virtutem diximus: hæc conſideranda ſunt, in hisq́ue beatitudo ſtatuenda: externa vero bona adiutricia ſolummodo exiſtimanda, non autem eiuſmodi, vt ad eſſentiam beatitudinis explendam neceſſaria ſint. ſiquidem neque artium inſtrumenta ad habituum ipſarum artium eſſentiam faciunt: vnde neqꝫ in definitione quæ quid ſit eorum eſſe, declarat, aſſumi conſueuerunt: ſicut neque in definitione felicitatis, fortunæ. atque iccirco qualeſcunque ſint, ac quomodocunque contingant fortunæ, exturbare felicitatem à natura ſua nunquam poterunt. atque hæc quantum ad vim ſolutionis explicandam dicta ſufficiant. nunc verba Ariſtotelis conſideremus. Inquit igitur, cum ea quæ ex fortuna eueniunt, magnitudine & paruitate inter ſe differant, manifeſtum eſt, tam ſecundas res quàm aduerſas ſi paruæ ſint, nullum momentum vitæ afferre: id eſt nullam in vita felicis, quatenus eſt felix, inducere mutationem poſſe. ſin autem ſecundæ ſint, & magnæ: beatitudinem perinde augebunt, vt extrinſecus appoſita ornamenta naturalem pulchritudinem ſolent: vſusq́ue ipſarum & pulcher & honeſtus erit: quippe cum & pulchritudinis quæ ex virtute eſt, & operationis beati ipſius hominis particeps ſit. Id quod inſtrumentis etiam contingere conſueuit: quæ cum quid perfecte in arte aliqua abſolutum fuerit, ornamentum etiam ipſa ex artificioſo opere, laudemq́ue conſequuntur. laudatur enim ſæpenumero & dolabra & ſerra & terebrum ex artis perfectione, cum recte ipſis artifex vſus fuerit. Si contrà eueniant, id eſt contraria bonis: ſubſtantiam quidem felicitatis minime immutant, premunt tamen & quaſi anguſtant ac lædunt ipſam beatitudinem: dum moleſtias afferunt, multisq́ue operationibus aduerſantur. voluptates enim & dolores irrationales animæ perturbationes cum ſupra modum contingunt, rationem offuſcare ſolent: eamq́ue quaſi in nocte conſtitutam ac ceſpitantem ſæpenumero operari recte non ſinunt. Tamen etiam in his honeſtum ſplendorem proprium non amittit: cum aliquis ob conſtantiam conſilij ac rationis quæ ex virtute prouenit, fert patienter multas ac magnas calamitates: nec tamen id facit eo ꝙ ſtolidus ſit, ſenſuq́ꝫ carẽs: id. n. neqꝫ eſt virtus, neqꝫ laudabile: ſed quia generoſus, ac magnanimus.

Q, ſi operationes uitę dominę ſunt, quemadmodũ diximus: nullus ex beatis miſer efficeretur, nunquam enim odioſum quippiam, ac prauum aget.

Hæc eſt eius ratiõis ſolutio, quævnàcũ fortunis immutare felicẽ aiebat: atq; ita ſtabilitatem felicitatis tollere ac firmitatẽ videbatur. Nã ſi fortunæ dominæ vitæ minime ſunt, ſed operationes ſecundum virtutem, vt ſuperius diximus: quo modo aliquis ex beatis effici miſer põt: cũ & operationes eius in bono ſemper perſeuerent, & nunq̃ ipſe odioſum ac prauũ quippiam agat? ſi.n. cũ fortunæ mutationibus appetitiones quoq; eius atq; actiones cõmutarentur, in peiusq; delaberentur: effici ẽt ipſe miſer ex beato poſſet. ſed cum ea quæ dominium habent, in bono conſetuct, permanet etiam ipſe in bono immutatus ac ſtabilis.

Nã eũ qui re uera bonus eſt, ac prudẽs, decore oẽm fortunã perſerre, et pro facultatibus ſemper pulcherrima quæq; atq; optima agere exiſtimamus.

Fortunas debemus vel vt inſtrumenta, vel vt ſubiectas materias eſſe exiſtimare. ſicut igitur boni artifices minime artem amittunt, ſi aliquando vel apta inſtrumenta, vel materiam habilem non inuenerint: ita beatus ſi in fortunã aduerſam incidar, miſer non efficietur: operabitur.n. quãtum in ſe erit etiam ex talibus: & in aduerſis quoq; decorum ſeruabit, agetq; ſemper pro facultatibus optima. optima autem dicimus, quatenus præſtare is poteſt, qui malis & inſtrumentis, & ſubiectis vtitur.

Perinde ac ducẽ bonũ pręſenti exercitu maxime bellice uti: & ſutorẽ ex datis corijs pulcherrimũ calceũ facere: atq; eodẽ mõ reliquos artifices putamus.

Exercitus exemplũ ad inſtrumentũ referendũ eſt. vtitur.n exercitu imperator tanq̃ inſtrumento ad hoſtes debellãdos: coria vero materiæ vim obtinent, in quæ ſutor tãq̃ in materiam formã calcei inducit. Bonus.n. eſt dux & imperator non qui omnino vincit: ſed qui præſenti exercitu ita vtitur, vt in bello oportet. Nã debet imperator, ſi copijs inferior hoſtibus fuerit: aliqñ vel conflictũ detrectare, eoq; modo quo licet, ſuorũ ſaluti conſulere: vel in pugnã quidẽ venire, ſed prius tamen explorato & modo quo vſuri hoſtes in pręlio ſunt, et loco quo pugna eſt cõmittenda, arte quadã ac ratione milites ſuos diſponere: atq; ita in prælium deſcendere. hæc atq; huiuſmodi ſi fecerit, exercitu vtetur maxime bellice. dixit autem /præſenti exercitu/ vt quantitatẽ exercitus, qualitatẽq; ſignificaret. Ex his.n. vtriſq; aiaduertere debet imperator quanto exercitus ſuus vel ſuperet, vel ſuperetur. adde quod eo verbo /vti/ etiam manifeſtauit exercitum vt inſtrumentum eſſe ſumptum: vſus enim eſt inſtrumentorum. nam de ſutore & corijs non /vti/ dixit, ſed /pulcherrimum calceum conficere/. quippe cum materiæ conueniat, vt illud ex illo conficiatur. cum enim materia nihil aliud ſit poteſtate, quàm formæ ipſæ, priuationem que ipſarum in ſe habeat: ex ea vtpote priuata formæ efficiuntur. ſicut igitur & in his & in reliquis artificibus bonum eſſe eum qui agit, non ex operis perfectiõe iudicamus, ſed quia id quod, licet exequitur, quantum & inſtrumẽta & ſubiecta permittunt: idem quoq; in felice faciendũ eſt. ſi.n fortunę non aſpirent, vt actiones eius in eo perfectionẽ non conſequantur: ſatis erit, ſi quantum in ſe eſt, licet aduerſa fortuna impediat, bene ipſe ſe geſſerit: vt in eius quoq; actiõibus fortunę improbitate minime obſcurata elucere felicitas poſſit.

Q; ſi ita eſt, felix quidem miſer nunq̃ efficietur: beatus tamen nõ erit, ſi in Priami calamitates inciderit.

Q; ſi ita ſe habet, inquit, res de felice, ſicut dictum eſt, vt ob fortunas mutari e felicitate in miſeriã non poſſit: non erit tamen beatus, ſi in calamitates incidar, quæ Priamo contigerunt: quippe cum beatus ille ſit apud ciuiles, qui in omni genere bonorum proſpere vitam traducit. quia igitur felix id tenet, in quo vis honeſtatis probitatisq; conſiſtit, neq; ab eo recedit: miſer neque eſſe neque dici poteſt: quia tamẽ externa omnia aduerſa experitur, ob id beatus non erit.

Neq; etiam uarius quidã erit, ac mutabilis. neq;.n. uel facile uel à quibuslibet infortunijs, ſed à multis & ingentibus à felicitate dimouebitur.

Cum dixerit felicitatem ſtabilem rem eſſe, atq; eiuſmodi, quæ auferri facile non poſſit: oſtenderitq; eam vel aduerſantibus fortunis permanere, modo ex virtute conſeruata fuerit perfectio: ſi ita eſt, inquit, et felicitatis dominium in virtute conſiſtit. earũq; operationibus: felix ob aduerſitates fortunæ miſer quidem effici nunq̃ poterit: non tamen beatus dicetur ſi ingentibus calamitatibus maximis que opprimatur. ſed neque erit varius, vt in contraria

facile mutetur, modo in hanc, modo in illam partem propendẽs: id quod etiam in quæſtionem venerat: atque hoc ob felicitatis ſtabilitatem. neque.n. facile ex ſuo ſtatu felix deturbabitur: neq; a` paruis aut paucis infortunijs, hæc enim quælibet appellauit Ariſtoteles: ſed ſi magna & multa ingruerint.

Atque ex talibus effici rurſus felix in paruo tempore non poterit: ſed ſi modo id licet, in multo quodã ac perfecto tempore continget, ſi in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit conſequutus.

Et hoc etiam ſubiungit, vt non eſſe facile confirmet felicem hac illac iactari, ſed in ſtabilitate quadam eſſe conſtitutum. Ex talibus enim, inquit, id eſt infortunijs nequaquam redire rurſus in felicitatem poſſet aliquis paruo in tẽpore: ſed ſi modo id licet, id eſt vt felix fiat poſt magnas & multas calamitates: in multo quodam ac perfecto tempore efficietur, ſi in eo tempore magnas ac præclaras aliquas res fuerit adeptus: id eſt magnis ac præclaris aliquibus affluxerit bonis. perfectum vero tempus appellat, quod ad finem vſque vitæ porrigitur, ætatemq; perficit.

Quid igitur uetat, quo minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta uirtute operatur: externisq; bonis abunde fuerit inſtructus, non quolibet tempore, ſed perfecto: an addendum qui & uicturus ita eſt, & ſecundum rationem uita defuncturus: nam futurum incertum nobis eſt: felicitatẽ uero finẽ, ac perfectum quid omnino & prorſus conſtituimus.

Hæc non de eo felice qui a` principio bona vſus fortuna vſque ad vitæ finem in felicitate perſeuerat: ſed de eo dicit, qui e` bona fortuna in magnas & multas calamitates inciderit, et rurſus ex aduerſis in ſecundas res redierit. Vnde etiam quaſi de re ambigua loquatur, cum interrogatione quadam orationem ſubiungit. ſiquis, inquit, e` proſpera in aduerſam fortunam delapſus, atq; ob id beatitudine priuatus iacuerit, & rurſus ex humili eo caſu in ſublimem ſtatum reuocetur ſemper virtutis ſtabilitate cõſeruata: quid prohibet quo minus eũ felicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur etiam in aduerſis, a` calamitatibusq; fuerit reuocatus, abundanteq; externorum bonorum ſuppeditatione non breui quodam tempore, ſed toto vitæ curriculo affluat? cum vero inquit / an addendum qui & victurus ita eſt, & ſecundum rationem vita defuncturus: / & reliqua: non aliud quippiam ſignificat, ſed quaſi interpretatur id quod dixerat: perinde ac ſi ita inquiat. perfectam vitam eam appello: cum & in reliquo tempore ita traducitur. i. in proſperis rebus quæ aduerſæ fortunæ ſucceſſere: & finem ſecundum rationem. i. pro virtutis ſuæ, & vitæ ante actæ ratione ac dignitate conſequitur. NAM futurum incertũ nobis eſt } propterea, inquit, hæc dico quia externa & quæ a` fortuna proficiſcuntur, inſtabilia ſunt atque incerta. idcirco ſtabilienda res eſt, vt in ea verum ſeruetur. FELICITATEM vero finem ac perfectum quid omnino & prorſus conſtituimus } vt perfecta vita etiã opus ſit, in qua tota omni ex parte ac neceſſario, ſi futura eſt perfecta, bonum cõſeruetur. omnino.n. omnibus modis, omniq; ex parte ſignificat: prorſus vero cõfirmãdi aduerbiũ neceſſario notat idest græce πάντῃ καὶ πάντως et vt πάντῃ. i. omnino omnes modos comprehendat, quibus humana bona accipiuntur, id eſt animæ, corporis & externa. animæ bona ſunt, vt ſuperius diximus, ſcientiæ & virtutes: corporis, ſanitas, robur, pulchritudo, & id genus cætera: externa, gloria, fortunæ, proſperitas, liberorum procreatio, amicitia, & quicquid aliud eiuſmodi eſt. videtur autẽ merito hic fortunas appellare externa bona, eaq; quæ in noſtra facultate non ſunt: ſiue caſu, ſiue fato, ſiue cõmuni prouidentia ea euenire quiſpiam dixerit. amiſſiones enim & acquiſitiones externorum bonorum non caſu tantum, ſed ex reuolutione etiam vniuerſi, & prouidentia euenire exiſtimantur.

Si uero ita eſt: ex ijs qui uiuunt, beatos eos dicemus quibus hæc quæ dicta ſunt, & adſunt, & aderunt: ac beatos quidem ut homines.

Concludit ea quæ dixit. nã ſi ita ſe habet res, vt diximus: beati illi dicerentur, quibus & adſunt, & aderunt hæc quæ dicta ſunt: hoc eſt non ſolum poſt finem vitæ beati illi dicerentur, quibus per totam vitam & vſque ad finẽ bona antedicta ſuppeditarunt: verũ etiã anteq̃

finis vitæ illis contigerit: modo hoc adiungatur, vt ſine vlla interruptione bona hæc per totam vitam perſeuerent. non. n. ſolum quibus adſunt, ſed etiam quibus aderunt: quippe cum oporteat cum præſenti futurum conſentire: vt ita beatitudo firma, atq; immutabilis efficiatur. beatos vero, inquit, vt homines: id eſt quatenus hominum naturæ conuenit: quorũ vita in aſſiduo fluxu, variaq; mutatione cõſtituta eſt. nam intellectualis & diuinæ naturæ aliud genus eſt beatitudinis: quippe cum in ſtatu eſſentiam ſuam habeat, nulliſq; obnoxia mutationibus ſit. Videntur aũt ea verba, cum inquit, quid igitur vetat quo minus felicem eum dicamus &c. dicta ab Ariſtotele fuiſſe ob ſententiam Solonis, qui neminem aſſerebat, licet bene ac feliciter vitam traduceret, ob futuri temporis incertum euentum ante finẽ vitæ beatum eſſe appellandum. nihil. n. prohibebit, quin aliquem beatum appellemus, modo id addiderimus: ſi bona vſque ad finem vitæ illi ſuppetent.

Quód poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant. Cap. XI.

SEd de his quidem hactenus definitum ſit. fortunas uero poſterorum atq; amicorum omniũ dicere nihil conferre, longe eſſe ab amicitia alienũ, quin etiam opinionibus contrarium uidetur. Cum tamen multa ſint ea quæ eueniunt, uariaſq; habeant differentias: & alia magis, alia minus pertineãt: ſigillatim omnia diſtinguere prolixum atq; infinitum uidetur: ſi autem uniuerſaliter ac figura dixerimus, ſatis fortaſſe erit.

Quia hoc quoq; dictũ prius fuerat, felici homini opus eſſe ad beatitudinem & poſterorum & amicorum proſperitate, ne ex eorũ cõicatione ſi in miſeria aliqua eſſent conſtituti, beatitudo impediretur: & modo dixit, nihil impedire, quin eſſe aliquis beatus poſſit, qui per ſe recte viuat, & externis bonis ſatis affluat, quaſi a neceſſarijs ipſum ſeiungens: idcirco hoc infert. De felici per ſe hactenus dictũ ſit: ſed quid de nepotibus, amiciſq; eius dicemus? nunquid horũ fortunæ cõferunt illi aliquid, an nihil? ſi dicamus nihil, valde ab amicitia alienum videbitur. nam quemadmodũ ſi ille id toleraret, vt cõmunionem vllam habere cũ nepotum amicorũq; rebus nollet, eſſet dãnandus quaſi ab amicitia, ſocietateq; alienus: eodem modo etiam nos idem crimen ſubibimus, ſi hoc conueniens eſſe definiemus. quin etiã cõi illi opinioni aduerſabimur, quæ omnia amicorum cõia ſiue bona, ſiue mala eſſe ſtatuit. præſertim cum homo ex manſuetudine mutuaq; beneuolentia, quæ ei natura inſita eſt, ſociale ac cõicabile animal ſit: vt præter naturam eius eſſet inſociabilis hæc affectio. quare hoc repudiandũ eſt. Quoniam vero & ex ijs quæ eueniunt, variæ ſunt differẽtiæ & magnitudine et paruitate: & ex familiaribus itẽ alij magis, alij minus coniuncti ſunt: id quod ex familiaritatum varijs quoq; differentijs euenit: ſigillatim diſtinguere & ea quæ eueniunt, & neceſſitudines prolixum eſſe nimis videtur, ne infinitum etiam dicamus. ſatis igitur erit, ſi vniuerſaliter ac figura dixerimus. nam figura atq; vniuerſaliter dicere confuſam magis, & obſcurã cognitionem exhibet: ſingularia vero ac particularia cum ſenſu percipiantur, clariora ſemper ſunt, atque euidentiora.

Si uidelicet quemadmodum & ex eius calamitatibus aliæ pondus ac momentum quoddam ad uitam afferunt, aliæ leuiores uidentur: ſic quoq; ea quę amicis ſimiliter omnibus accidunt.

Hinc incipit modum communicationis cum felicibus ſtatuere eorum quæ nepotibus et amicis contingunt, vniuerſaliter ac figura quadam, vt pollicitus fuerat, eorum differentias exponens: ac primum quantum ad maius & minus attinet. ſicut enim, inquit, ex infortunijs quæ ipſi felici contingunt, alia grauiora ſunt, momentumq; quoddam ad vitam immutãdã afferunt: alia leuia ac nulla digna conſideratione, quantum ad vitæ mutationem ſpectat: ſic quoq; ea quæ amicis ſimiliter omnibus contingunt. amicos hic cõmuni nomine appellat & poſteros, & reliquos qui alioqui amicitia coniuncti ſunt. nam ſi amiciſſima. i. φίλτατα Attici filios nominãt, cur abſurdum eſſe debet, ſi amicitia abſolute de omnibus dicatur, qui quouis modo amantur? hac de cauſa videtur dixiſſe ſimiliter omnibus, quaſi omnes ſub idẽ amicitiæ nomen ſimul contrahens. inquit autem eandem etiam in his differentiam fortunarum

obſeruandam eſſe: vt maiora, & grauiora ad felicem pertingant: leuia ne conſiderentur quidem.

In ſingulis uero calamitatibus differentia ea eſt, uiuentibus'ne, an mortuis contingant. quæ ſane multo maior eſt, q̃ ſi nefariæ res ac diræ in tragœdijs præexiſtant, an agantur.

Secunda hæc eſt differentia eorum, quæ poſteris & amicis cõtingunt. quæ aliam rationem habent erga felicem dum viuit, aliam poſt mortem. augens vero hoc Ariſtoteles multo maiorem differentiam eſſe inquit, ſi dum viuit felix, q̃ vbi exceſſit, aliquid poſteris eius & amicis contingat: q̃ ſi in tragœdijs grauia ac neſanda repræſententur quæ præexiſtẽtia .i. prius facta ac præterita poſtea in ſcenam inducantur, (id. n. προϋπάρχειν .i. præexiſtere hic videtur ſignificare) q̃ ſi tunc fiant, quando inducuntur. longe enim diſtat præteritas'ne imitemur actiones in tragœdia: an quæ tunc agantur, quando imitatio fit. oportet igitur hanc quoque differentiam in felice cõſiderari, præſente'ne eo an abſente & mortuo poſteris eius atque amicis aliquid eueniat.

Magis autem fortaſſe dubitandum de uita defunctis, an boni alicuius uel contrarij poſſint eſſe participes. uidetur enim ex his etiã ſi pertingat ad ipſos quippiam, ſiue bonum ſiue contrarium: exile quoddam ac paruum id eſſe, uel abſolute & ſimpliciter, uel ipſis.

Magis autem fortaſſe .i. conuenientius eſt, vt dubitemus. talis autem ſententia eſt: magis ſane, q̃ ea quæ ſuperius diximus, dubitatione dignum illud eſt, an mortui boni alicuius aut contrarij eſſe participes poſſint. deinde quaſi ſolutionem ſubiungens, videtur enim, inquit, ex his, id eſt quæ in tragœdijs repræſentantur. ſicut enim in illis imbecilli prorſus & vmbratili quodam modo defunctos attingunt ea, quæ de ipſis in imitatione vel dicuntur, vel aguntur: ita quoq; hic, licet ad eos qui felices fuerunt, poſt obitum concedamus aut bonum, aut contrarium quippiam peruenire: imbecillum id, nulliusq; momẽti vel abſolute, vel illis eſſe dicemus: abſolute & ſimpliciter, ſi ſuapte natura eiuſmodi fuerit: illis, ꝙ quãuis magnũ ex ſe ſit, defunctis tamen imbecillum ac paruum eſt.

Sin minus, tantum ſaltem ac tale: ut neq; felices eos qui nõ ſunt, facere: neq; eos qui ſunt, priuare felicitate poſſit.

Siquis, inquit, ea quæ familiaribus accidunt, attingere mortuos dicat: tantum attingent atq; eo modo, vt neque eos qui non ſunt, felices reddant, ſi bona ſint: neque eos qui ſunt, ſi ſint contraria, in miſeriam inducant: cum eatenus eos reſpiciant, quatenus amicis eorum ac neceſſarijs contingunt.

Conferre igitur quid defunctis proſperi amicorum ſucceſſus uidẽtur: ſimili modo etiam infortunia: ita tamen ac tantum, ut neque felices reddere infelices, neq; quippiam tale efficere ualeant.

Hæc eandem ſententiam quam præcedentia habẽt: iccirco cũ clara ex illis ſint, non opus eſt, vt ad eorum explanationem quippiam dicamus.

Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius, q̃ laudabile. Cap. XII.

HIs ita definitis de felicitate conſideremus: utrum ex ijs, ſit quæ laude, an potius quæ honore digna habẽtur. nam eam non eſſe inter facultates reponendam manifeſtum eſt.

Ad aliam quæſtionem de felicitate trãſitum facit. nam cum ex bonis alia diuina ſint, alia humana, & diuina honorabilia appellemus, quippe quæ, exiſtant, & ſupra laudem ſint, honoreq; ob præſtantiã digna habeantur: humana vero laudabilia dicamus, eo ꝙ honore inferiora, laudes tantum, & commendationes conſequuntur: alia quoque humana etiam ipſa ſint, quæ in vtrãq; partem ſumi poſſunt, ita vt & recte facere valeant, & peccare: atq; ob id potentiæ & facultates nuncupentur: cuiuſmodi nonnullæ artes inueniuntur, vt medicina, rhetorica, & gubernatoria: ideo quærit in quibus ex his, honore'ne an laude dignis rebus,

an in facultatibus felicitatem ſtatuat: atque eam eſſe facultatem negat: propterea ꝙ anceps minime eſt. felix enim quatenus eſt felix, peccare nullo modo poteſt. Cum hoc igitur repudiarit, quærit deinceps ſit'ne inter laudabilia, an inter honore digna reponēda felicitas. oſtēdetq́; eſſe eam ſupra ea quæ laudantur, interq́; diuina & honorabilia bona cōnumerandā.

Videtur autem omne laudabile propterea laudari, quia qualitate aliqua præditum eſt, & ad aliquid quodam modo refertur. iuſtum enim & fortem, & omnino bonum uirum, q̃uinetiam uirtutem ob actiones & opera ſolemus laudare: robuſtum quoque, & curſui habilem, & unumquēq; ex alĳs, nō alia de cauſa, q̃ ꝙ qualitate quadam præditi ſunt, & ad bonum quoddam, honeſtumq́; quodam modo ſe habent.

Cum velit felicitatem à laudabilibus ſeparare, & inter honorabilia referre, quidnā proprium laudabilium ſit, quid item honorabilium, declarat: vt cuius proprium ineſſe felicitati inuenerit, in eius ordinem oſtendat felicitatem eſſe collocandam. omne igitur, inquit, laudabile ob id laudatur, quia qualitatis alicuius boni particeps eſt, & ad aliquid reſpicit, id eſt ad opus quod perficit. & exempla producit, eius quod qualitate quadam boni præditum eſt, iuſtum & fortem, & omnino eum qui ob bonam qualitatem bonus eſt: & virtutem etiam ipſam. nam cum dixerit / & omnino bonum virum / ſubiungit / quinetiam virtutē / ſtatuens etiam ipſam in vniuerſitate eorum quæ laudantur: quippe cum omne etiam quod laudatur pro cōueniēte ſibi virtute laudem adipiſcatur. & laudamus hæc, inquit, ob actiones & opera ad quæ referuntur: & quæ perficere conſueuerunt. atq; hæc ad animam ſpectant. quia vero corporalia quoq; nonnulla laudem merentur, ea etiam enumerat. nam robuſtum corpore, & curſui habilem, & vnūquē eiuſmodi ex bono corporis habitu laudamus: propterea ꝙ etiam ipſe qualitate quadam bona affectus eſt: & ſe habet quodam modo, id eſt prompte ad bonum quoddam & honeſtum. robuſtus quidem ad id, vt ad pondera & renitentia obniti valeat: curſui habilis, vt celeriter locorum interualla pertrāſeat: quæ vtraq; quia pro tempore vitæ humanæ conferunt: & bona & honeſta ſunt.

Atque hoc ex deorum laudibus perſpicuum eſt. nam cum ad nos referuntur, ridiculi uidentur. id autem contingit ex eo ꝙ laudes per relationem, ut diximus, efficiuntur.

Ad confirmandum id quod modo dixerat, laudabilia videlicet ex eo laudari quia qualitatem quandam habeant, & ad aliqua, id eſt opera honeſta referantur: hic deorum laudes adducit. qui enim eos laudant, inquit, dignitatem eorum imminuunt atque eleuant: eoſq́; pro glorioſis & claris ridiculos reddunt: cum ipſos ad nos referūt, hoc eſt nobis comparāt: ĳſdemq́; quibus nos dignos exiſtimant, quod in nobis per relationem fit, id etiam in ipſis facientes. nā in nobis habitus corporales vel animales ad actiones quæ ex ipſis proueniunt, & operationes referentes, ita laudes conſtituunt: propterea ꝙ non ſemper agimus atq; operamur. at cum natura diuina non eiuſmodi ſit, vt aliquando in habitu maneat ocioſa, aliquando in producendum habitum deueniat: ſed perpetuam, nunquāq; interruptam operationē habeat: merito non idonea ei laus exiſtimari debet. laus. n. per relationem, ſicut diximus, habituum ad operationes fit: ipſa vero diuina natura in operando eſſentiam ſuam obtinet, neq; ab habitu ad actum deuenit.

At ſi talium eſt laus, optimorum ſanè nullam eſſe laudem conſtat, ſed maius quiddam ac melius, quemadmodum uidetur. deos. n. beatos ac felices dicimus. beatos item dicimus uiros eos qui maxime diuini ſunt.

Si laus talium eſt, hoc eſt eorū quæ per relationē laudantur: non debemus optima inter laudabilia collocare, ſed maius quippiā ac melius de ipſis dicere. exēplūq; ex eo ꝙ videtur aſſumit. videmur. n. inquit, maius quippiā q̃ laudes ſint, diuinis naturis attribuere: cum eos beatos feliceſq; prædicamus. id quod in viris etiam maxime diuinis facimus. viri autem huiuſmodi illi ſunt, qui cum à materia hac non re illi quidem, ſed affectu prorſus ſeiuncti extra carnem & mundum exceſſerint, ſuper omnia quæ viſui ſubiecta ſunt, vitam traducunt: intellectumq́; habent cum diuinis naturis verſantem, ac geſtientem: ſemperq́; in operatio-

ne viuunt,a' prima luce ſine vlla interruptione illuſtrati.

Simili modo etiam bona.nemo enim felicitatem laudat, quemadmodum iuſtitiam:ſed ut diuinius quid ac melius,beatam rem dicit,ac prędicat.

Cũ ſubſtantias dixerit eas quæ optimæ ſunt,laudari minime debere,ſed beatas,feliceſq; prædicari:ſubiungit nunc idem in optimis rebus eſſe faciendum:quas per excellentiã bona appellat:cuiuſmodi eſt felicitas.neq; enim,inquit,felicitatem laudat quiſpiam,quemadmodum iuſtitiam.iuſtitia.n.cum habitus animæ ſit,habet quò referatur,ad ſuam videlicet operationem.felicitas vero operatio ipſa eſſe definita eſt:vt ad aliud referri minime poſſit.nã ſi poſſet,operationis operatio alia concederetur:atq; ita finem haberet,& non ipſa eſſet finis: ſicq; infinite oratio progrederetur. Iccirco non laudatur felicitas,ſed beata prędicatur:vtpote diuinius quid ac melius q̃ virtutum habitus ſint.quæ ſanè in anima quæ per virtutẽ perfectionem conſequuta fuerit,ſemperq; à ſuperioribus potentijs illuſtrata continuam operationem nunquãq; intermiſſam cõſeruet,in actu ſemper exiſtit:id quod ſola rei ipſius experientia confirmari poteſt.ſicut.n.ſenſuum operationem circa ſenſibilia non ratio eſt quę demonſtrat,ſed experimentum:ita circa intelligibilia intellectus operatio,eius experientia cognoſcitur:nec vlla doctrinæ ratiõe percipi ab inexpertis ſatis poteſt.dulcedinem enim mellis qui id nõ guſtarit,cognoſcet nemo:ſic neq; in intellectus operationis cognitionem veniet quiſpiam,qui expertus eam aliquando non fuerit.

Recte etiam uidetur Eudoxus in defenſione uoluptatis principatum ei attribuere . ex eo.n.ꝙ non laudatur,cum bonum ſit , indicari exiſtimabat eam rebus laudabilibus eſſe præſtantiorem.talem autem eſſe Deum,& bonũ ipſum cenſebat:quippe cum ad hæc reliqua etiam referantur.

Philoſophus fuit Eudoxus:is cum voluptatem laudaret,principatum ei aſſcribebat, ꝙ omnia quæ apud homines laudantur,excederet . nam cum bonum eam eſſe ſtatuiſſet,videretq; eam minime laudem aliquam conſequi apud eos qui hominum laudationes componunt:eius præſtantiæ eſſe id argumentum opinabatur:quippe quæ ea excederent,quæ laudem mererentur.Talem enim eſſe Deum & bonum ipſum dicebat,ad quod reliqua omnia relata bona dicerentur , vtpote ad ſimilitudinem eius exiſtentia.Deus vero & bonum per diuerſa idem eſt.Eudoxum igitur probat , ꝙ conuenienti modo in defendenda voluptate vſus fuerit.

Laus enim uirtutis eſt.Idonei enim ad honeſtas res agendas ex ea efficiuntur.Cõmendationes uero operum ſunt,tam animę q̃ corporis ſimili modo.

Hæc inquit vt felicitatem ſupra ea quæ & laudantur & commendantur , eſſe oſtendat. laus enim id eſt ἔπαινος virtutis eſt:ἐγκώμια id eſt commendationes ſeu laudationes,operũ ipſorum.Laudatur,inquit,virtus,eo ꝙ ex ea quæ habitus bonus eſt,ad bonas honeſtaſq; res agendas idonei homines efficiuntur:opera vero commendantur ſimili modo & corporis & animæ,quæcunq;.ſ.ex virtute ipſa emanant,ac proficiſcuntur.at felicitas & ſupra virtutem eſt,& ſupra ea quæ ex virtute proueniũt:iccirco laude quoq; ſit ſuperior,neceſſe eſt. animalia vero opera ea ſunt quæ ex habitibus animæ,id eſt virtutibus,artibus,ſcientijs proficiſcuntur:corporalia,quæ ex corporis habitibus emanãt.corporis habitus ſunt vires,ſenſuum integritas,agilitas ad curſum,ſanitas,& ſiquid aliud corpori ineſt,quod laude dignũ habeatur.nã quæ per corpus bene honeſteq; agũtur,bonis animæ habitibus etiã ipſa aſſcribi conſueuerunt:eo ꝙ anima ipſa ſit,quæ recte corpore vtatur,recteq; operetur.nam ſi vitium in anima dominetur,mala bona etiã ipſa corporis euadunt:cum male per ea operetur anima,maleq; corporis obſequio vtatur.

Verum hæc exacte tractare forſitan eorum magis eſt,quorum labor in laudatiõibus conficiẽdis uerſatur.nobis uero ſatis id eſſe debet:ꝙ ex his quæ diximus,ex honorabilibus perfectiſq; rebus eſſe felicitatem conſtat.

Quia de laudibus & cõmendationibus,quas Græci ἐπαίνους,καὶ ἐγκώμια appellant,nõnulla hic dixit:quibus ſubiectis.ſ.vtraq; conueniant:atq; hæc dixit,nõ vt de ipſis ageret,ſed vt tantum felicitatem ſupra ipſa eſſe demonſtraret:iccirco poſteaq̃ pauca quædam de ipſis

differuit,

diſſeruit, quantum ſcilicet pręſenti propoſito ſatis eſt, abſolutiorem tractationem ipſorum ad eos reijcit, qui in huiuſcemodi rebus laborare conſueuerunt: ipſeq; ad propoſitum orationem reducit: perſpicuum eſſe, inquiens, ex his quæ dicta ſunt, ex honorabilibus perfectisq; rebus eſſe felicitatem: atque iccirco honore, non laudibus neque commendationibus eſſe dignam.

Videtur autem & ex eo ita ſe habere, quia principium eſt: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus. principium uero & cauſam bonorum honorabile quoddam ac diuinum ſtatuimus.

Alio quoque modo felicitatem inter honorabilia cenſeri oſtendit. principium enim eſt, vt cauſa finalis. ob felicitatem ſiquidē cætera omnia omnes agimus, vt poſteaq̄ reliqua conſequuti fuerimus ad huius perfectionem deueniamus. at principium & cauſam bonorū honorabile quoddam ac diuinum eſſe confitemur: honorabilis igitur ac diuina felicitas eſt.

De duplici animę parte ac uirtutis diuiſione. Cap. XIII.

QVoniam igitur felicitas animę per uirtutem perfectam operatio quędā eſt: de uirtute conſiderandum uidetur. hoc.n. modo fortaſſe efficietur, ut melius de felicitate etiam contemplemur.

Mos Ariſtoteli eſt, vt in his quæ ab ipſo traduntur, ſi in plures libros diuiſa fuerint, in fine præcedentium de ſequentibus præmoneat, de quibus agendum ſit: vt libri hoc modo inter ſe apte cohæreant, ac continuentur. Propterea igitur ꝙ in toto hoc primo Nicomachiorum moralium libro de felicitate tractauit: in ſecūdo vero de virtute in vniuerſali eſt diſputaturus: iccirco hic præoccupat quod eſt in ſequenti libro explicandum: oſtenditq; ſubſequentis argumentum ex præcedente neceſſario dependere. Nam cum felicitas animæ per virtutem perfectam operatio quædam ſit: neceſſarium profecto eſt, vt de virtute iam conſideremus. inde.n. efficietur, vt melius de felicitate etiam ipſa contemplemur. virtus ſiquidē ad definitionem felicitatis abſoluendā aſſumitur: vnde ſi de virtute didicerimus, clarius definitionem felicitatis percipiemus: quippe cum omnia quæ in definitione alicuius ſumūtur, clariora eo quod definitur, manifeſtioraq; eſſe debeant. explicat enim naturā rei definitio: quam ſi vel ex obſcurioribus, vel ex æque obſcuris cōnſtabit, explicare nullo mō poterit.

Videtur autem & is qui re uera ciuilis eſt, circa hāc maxime laborare. propoſitum enim eius eſt, ut ciues bonos, legibusq; obtemperantes efficiat.

Idem probat ex ſtudio quod qui re vera ciuiles ſunt, in ciuitatibus adhibent: maxime in [illegible]tute elaborantes, vt ciues & bonos & obtemperantes legibus efficiant.

Atq; huiuſce rei argumentum tam Cretenſium quam Lacedęmoniorum legislatores habemus.

Eos qui re vera ſunt ciuiles id ſtudere vt ſubditos ſibi ciues virtute præditos reddant, optimorum ciuium Minois & Lycurgi exemplo oſtendit: quorum alter Cretenſium, alter Lacedæmoniorum legiſlator extitit.

Et ſi qui alii tales extiterunt.

Vt Solon Athenienſium & aliorum alij. Moſen.n. vereor inter hos cōnumerare: quippe qui à Deo legem acceptam promulgarit, ſupraq; hominem populum inſtituerit, ac rexerit. Qui vero non hoc ſtudent in ciuitatibus efficere, ſed nullam ſuorum ciuium curā habent, licet neq; boni ſint, neq; legibus obtemperent: falſo ciuiles appellantur.

Q. ſi ciuilis facultatis hæc conſideratio eſt, patet inquiſitionem hanc perinde atque à principio propoſuimus, futuram.

Conſiderationem de virtute ciuili facultati conuenire his quæ modo dixit, iam oſtēdit: vt conſentaneum ſit eum qui ciuilem tradere diſciplinam propoſuerit, quæſtionem quoq; de virtute pertractare. dicit rurſus qualis hæc de virtute futura ſit examinatio: quemadmodum ſcilicet à principio propoſuit. id autem erat, pro ſubiecta materia ita de ea diſputationem facere: rōnesq; ex ijs quæ eſſe aliter poſſunt, non ex neceſſarijs concludere.

De uirtute autem humana ſcilicet conſiderandum eſt: nam & de bono humano, & de felicitate humana quærebamus.

Multra genera virtutum veteres introduxerunt: non.n.tantum ciuilem, ſed & purgatoriam, & intellectualem, & quartam, quam exemplarem & diuinam nuncuparũt: quarum ſingulas in quatuor principales, id eſt, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, & iuſtitiã diſtribuere: alijs atq; alijs vnicuiq;, prout genus vnumquodq; poſtulabat, attributis definitiõibus. ſed nũc duo hæc genera, hoc eſt ciuilis & purgatoria nota maxime nobis ſunt: hæc, cum anima corporis conſenſu actiones omnes exequitur: illa, cum à corpore, omniq; affectuum eius contagione ſeparatur. vt ciuilis moderatio affectuum tantum ſit, quæ nimios perturbationum motus cohibeat ac caſtiget: operationesq; intra eos terminos conſeruet, quos neceſſitas præſcripſit: purgatoria vero ea ſit, quæ partim ad impatibilitatem, ſublationemq; affectuum deducat, dum anima adhuc purgatur: partim ad eam iam deduxerit, quãdo iam purgata anima, abſolutaq; à corporis affectibus fuerit. Humanam igitur appellat virtutem ciuilem: quaſi purgatoria & reliquæ ſupra hominem quantũ ad vtraſq; eius partes ſint. Nam homo cum natura manſuetum, congregabile, ac ſociale animal ſit: cum corporis ſui commercium repudiat, ſupra humanam naturã conſtituitur: materialiq; rurſus operatione omni reiecta, oblitiſq; peioribus mente pura ad meliora conuertitur, totusq; diuinæ illuſtrationi ſubiicitur. hac de cauſa ſignificauit philoſophus ſibi hic de humana virtute, eiq; accommodata felicitate futuram eſſe diſputationem.

Virtutem uero humanam dicimus non corporis, ſed animæ. felicitatem quoq; animæ operationem appellamus. ſed ſi hæc ita ſe habent, perſpicuũ eſt, ciuilem quæ ad animam ſpectant, quodãmodo cognoſcere oportere: quẽadmodum oculum, & totum corpus, eum qui curaturus eſt.

Quoniam quædam eſt corporis etiam virtus, quemadmodum animæ: ſanitas enim, & pulchritudo, & ſenſuum integritas, & robur corporis ſunt: ſicut iuſtitia, temperantia, prudentia, & fortitudo animæ: atq; hic de animalibus eſt ſermo, quas anima corpore tãquam inſtrumento vtens exequitur: propterea inquit ciuilem quæ ad animam ſpectant, cognoſcere quodammodo oportere. De animæ autem virtute eſſe hic orationem etiã ex eo oſtẽdit, ꝙ felicitas animæ operatio dicta eſt. adiunxit aũt / quodãmodo / quia nõ abſolute hic de anima diſputationẽ inſtituet, ſed quatenus tantum ad præſentem rem faciet. ciuili autem cognitionem de anima eſſe neceſſariã ex medicina corporis comprobat: quemadmodũ, inquies, oculum & totum corpus, qui curaturus eſt. nã ſi ijs qui corporibus medentur, neceſſe eſt et ſingulorum & totius corporis naturã cognoſcere, vt naturali eorum conſtitutione perſpecta ſcire poſſint quid ipſis contigerit, quãtũq; à naturali ſtatu exturbata fuerint: atq; ita accommodatis remediis adhibitis ad priſtinũ ſtatum reuocare, quæ eſt ſanitas: quo modo nõ etiã illis qui animæ naturalem conſtitutionem inducere volunt, de anima cognoſcere neceſſarium erit? oculos hic in exemplũ ob variam fortaſſe eorum compoſitionem aſſumpſit in quibus partium multarum connexio, tunicarum, humorum, venarum, neruorum, aliorũq; eiuſmodi cernitur: vt varia etiam ac multiplex difficiliſq; pertractatu ob harũ partiũ ignorationem curatio euadat. ſed tamen eorum qui in curatione hac verſantur, neq; in multiplici ipſorum ſubſtantia cognoſcenda, neq; in curandi ratione tradẽda ſtudiũ defuit. vel igitur hac de cauſa oculorum exemplum adduxit: vel quia ciuilis maximã intellectualium animæ oculorum curam habet, qui ſunt mens & cogitatio. i. νοῦς & διάνοια: ſtudetq; , ne hi irrationalibus hebetati perturbationibus ſuffundantur, ac cęcutiãt: ne'ue craſſitudine corporis obiecta impediantur, quo minus & veritatem & bonum ipſum ſpeculentur.

Atq; eo magis, quo ciuilis facultas honorabilior, meliorq; medicina eſt.

Tanto magis, inquit, ꝙ medicus ciuilis ſcire de anima debet: quanto melior quoq; ciuilis facultas medicina eſt. abſurdum.n.eſt, ſi cum medicus cognoſcat ſubiectum circa quod verſatur, ciuilis ſuum ignorauerit, quod etiam ipſe curare vult.

Elegantes quoq; medici multa circa cognitionem corporis pertractant.

Sunt ſanè etiam ex medicis qui corporis cognitionem negligunt: ſed hi ignobiles ſunt, ac viles, qui vero elegans quiddam & quaſi iucundum officioſumq; in medicina habent, non

ita ſe

ita ſe gerunt: ſed multas de cognitione corporis tractationes vel ipſi componũt. vel ab alijs compoſitas euoluũt. turpe igitur eſſet, ſi ciuilem virum hic inferiorem eſſe diceremus in eo, in quo proprium ſtudium ſuum profitetur: præſertim cum omnium artium quæ in ciuitatibus ſunt, architectonicus ipſe ac princeps habeatur.

Contemplandum igitur etiam ciuili homini de anima eſt: atque id, horũ cauſa, & quatenus ſatis eſt ad ea quæ hic quæruntur. nam exactius abſolutiusq; rem hanc excutere laborioſius fortaſſe eſt ac difficilius, quàm præſenti negocio conueniat.

Ciuili opus eſſe de anima cognoſcere, iam dixit: nunc ſubiungit quatenus ei in hac ſpeculatione progrediendum ſit. nam quia non per ſe, ſed virtutum cauſa cognitio hæc requiritur, eatenus inquit contemplari de anima debet is, qui de virtutibus quantum ad ciuilem facultatem ſpectat, tractaturus eſt: quatenus ſatis eſt ad ea, de quibus nũc inquirimus, hoc eſt ad virtutes. nam ſiquis vlterius q̃ res iſta poſtulet, progredi voluerit, exactiusq; de anima inueſtigare: difficiliorem inueniet quæſtionem q̃ de virtutibus tractãti conueniat: tum ob abſtruſam animę, incorporeamq; ſubſtantiam: tum ex eo ꝙ q̃plurima ſunt, quæ de ipſa inueſtigari, explicariq; debeant.

Dicuntur autem de ipſa in extrarijs etiam diſputationibus nonnulla quæ ſatis ſunt: utendumq; ipſis eſt.

Ex operibus Ariſtotelis, alia ad diſcipulos eius ſcripta ſunt, qui ad eum audiẽdum ſimul conueniebant, quæ ipſe in publicis ſcholis coràm diſſerebat, atq; exponebat: alia priuatim ad aliquos, extrinſecus argumento illi accommodata, quod vnuſquiſque requiſierat. illa ἀκροαματικὰ hoc eſt auditoria appellantur: quippe quæ, vt diximus ad eos qui publice ipſum audiebant, fuerunt conſcripta: hæc ἐξωτερικὰ quaſi extraria dixeris, ſiue extranea: quia vnumquodq; ex ipſis ad priuatum aliquem extra publicum auditorium compoſitum fuit. Quoniam igitur in his diuerſa quædam de anima pro tempore ad propoſitas quęſtiones dicta ſunt: ad ea nos relegat, vtpote ad præſens negocium vtilia futura: monetq; vt illis hic quoque ad rem facientibus vtamur.

Quemadmodum alteram partem eius eſſe rationis participem, alteram expertem. nam utrum diſtinctæ ſint, ut corporis partes & omnia diuiſibilia: an ratione tantum duę ſint, re autem ſeparari inter ſe minime poſſint, ut in circũferentia conuexum & concauum: illud uero nihil ad propoſitum refert.

Cum dixiſſet in extrarijs diſputationibus de anima ſatis fuiſſe dictũ: non ꝙ de anima ibi perfecte facta ſit diſputatio, ſed eatenus ſolum, quantum ad præſentem de virtutibus inquiſitionem ſufficiat: explicat etiam quæ ſint ea quæ ibi dicta fuerunt: quẽadmodum inquiẽs, alteram partem eius eſſe rationis expertem, alteram participem: atque eam quæ vacat ratione, non abſolute eſſe irrationalem: ſed quodam modo etiam ipſam rationalem, vtpote rationi obtemperantem: vt neque abſolute rationis ſit particeps, neque abſolute expers. nã quæ ex ſeſe rationẽ habet, & cogitat, ea eſt abſolute rationalis: quæ rationi obedit, per participationem eſt, ac propterea non abſolute ſed quodam modo rationalis dicitur. nam virtutes in parte irrationali nullæ exiſterent, vt fortitudo, vt temperantia, adde etiam iuſtitiã: niſi & iracundia & cupiditas ſubditæ eſſent rationi, eiq; obtemperarent. neque enim in nobis id eſt quod in brutis. in illis. n. rationi hæc minime obedire conſpiciuntur, eo ꝙ extrinſecus eſt ratio, eisq; nullo modo coniuncta ac cõnexa. in nobis vero cum ſimul cum illis ſit, in vnoq; & eodẽ corpore annexa: iccirco fit, vt irrationales hæ facultates rationi obediant: quippe quæ adſit & ſine vlla interceſſione ipſa præſit atque imperet: quæ igitur pars animæ noſtræ ratione eſt prædita, rationalis ideo eſt, quia rationem ex natura atq; eſſentia ſua habet, ſicut dictum eſt: quæ vero ratione vacat, ſi rationalis dicitur, non abſolute ac ſimpliciter, ſed quodam modo dicitur: quia. ſ. natura eiuſmodi eſt, vt à ratione inſtrui, atq; illuſtrari quodam modo valeat. neceſſe igitur eſt, vt qui de virtutibus cogniturus eſt, is animã noſtram ita habere; cum corporeq; ita eſſe connexam ſciat. an vero hæ duæ partes, quæ rationem habet, & quæ eſt irratiõalis, loco inter ſe diſtinctæ ſint, ſicut partes corporis, cæteraq;

omnia quæ partibilia ſunt:an id quidem minime,ſed ratione tantum duæ loco ſeparari inter ſe nullo modo poſſint:nihil ad præſentem rem facit inueſtigare. nam corporis partes vt manus,pedes,caput,& cæteras non ratione ſolum,ſed loco etiam inter ſe diſtare in toto, diſiunctasq; eſſe adeo euidens eſt,vt ſenſu etiam percipi queat: id quod in omnibus diuiſibilibus conſtat.diuiſibilia magnitudines vocat,vt lineam, ſuperficiem, & corpus: quorũ ſingula & partes habent,in quas partiri ac diuidi poſſunt: & ita eas habent,vt nõ ſimul & vno eodemq; loco omnes,ſed ſingulæ ſingulis in locis diſpoſitæ ſint.ſi.n.id non eſſet,ne magnitudo quidẽ eſſet actu dimenſibilis,non ſecus ac punctus:cuius fluxu ac protractu principiũ magnitudo admittit.eſſe aũt nonnulla quæ loco inter ſe diſtent,ratione vero minime ex circũferentia oſtendit:in qua vna & eadem concauũ & conuexũ cernũtur,quę ratione tantũ, non loco diſtant:alioqui in eo non eſſent quod quantum ad latitudinẽ ſpectat,dimenſione omni caret ac diſtãtia,quæ eſt linea:quæ longitudo latitudine vacans definitur.

Irrationalis aũt partis,alia cõmuni & uegetali perſimilis eſt. ita appello eã quæ augendi,& alendi cauſa eſt.talem.n.animæ facultatem in omnibus quæ aluntur,ſtatueret aliquis:& in fœtibus quoq;:quin etiam eandẽ hanc in perfectis:& conuenientius etiam,q̃ aliam quampiam.

Cum de virtute humana atque ea non corporis ſed animæ dicturum ſe eſſe promiſerit, diuiſeritq; animam in irrationalem,& ratiõe carentem facultatem:irrationalẽ rurſus ſubdiuidit:& aliam eius partem communem eſſe inquit & vegetalem.communem ſane, quia in omnibus ineſt,quæ animata appellantur.vegetalem vero,eo ꝙ in ipſis etiam vegetabilibus hoc eſt ſtirpibus conſpicitur:quarum proprium maxime illud eſt,vt vim & alendi & nutriendi in ſe habeant.nam licet eadem in animalibus quoque tam brutis q̃ ratione præditis inſit:non tamen in eis ineſt quatenus ſunt animalia,ſed quatenus cum ſtirpibus communicant. neceſſe.n.eſt,vt prius in animalium corporibus inferiores ignobilioresq; animæ facultates ſubſint:deinde ſuperueniant præſtantiores:quippe cum nequeant corpora eas ſuſcipere,niſi præparata ab his inferioribus,atq; effecta idonea fuerint: cauſa vero & alendi & augendi ob id dicitur,ꝙ vtraq; hæc tam in animalibus q̃ in plantis efficit,licet alio atq; alio modo pro diuerſitate inſtrumentorum. nam alia ſunt inſtrumenta in plantis,alia in animalibus quæ facultati huic altrici & auctrici inſeruiunt: cui quidem materiam nutrimenta ſingulis quæ aluntur aut creſcunt,idonea ſuppeditant. Cum dixerit autẽ in omnibus quæ aluntur,talem vim ineſſe, ſubiunxit/& in fœtibus quoq;/fœtus autem ſunt,qui in vtero adhuc geſtantur,ἔμβρυα à Græcis dicti:quod ideo adiunctum eſt, quia fœtus habere adhuc ſtirpium naturam videntur:nullamq; aliam facultatem in eo quòd ſunt fœtus,in ſe operantem, niſi hanc continent. Eandem hanc in perfectis ineſſe inquit:reſpectu.ſ.fœtuum, perfectis, quæ rationem ſubſtantiæ iam admittunt.nam etiam quod ſtatim genitum eſt,multa habet poteſtate,quę cum proceſſerint in actum,tunc proprie perfectum appellari poteſt:quod tamen neque tunc vegetalis hæc facultas deſtituit:quippe quæ ad id vt ſit abſolute,neceſſario conferat.iudicium ſuum deinde de hac opinione ſubiicit,quæ eandem hanc in perfectis etiã eſſe ait,/& conuenientius etiam/inquiens/q̃ aliam quampiam. quomodo conuenientius? quia cum aliæ facultates non ſemper in ipſis operentur,ſæpenumero enim cum in vigilia, tum maxime in ſomno manifeſte ab officio ſuo vacare conſpiciuntur:vegetalis ſine vlla interruptione ſemper in functione ſua eſt:præcipue tamen in ſomno:quo maxime tempore alimentorum & concoctiones & digeſtiões,tum in omnibus partibus corporis pro vniuſcuiuſq; ratione ac conuenientia acceſſiones fiunt.

Huius autem communis quædam uirtus, non humana apparet: quippe cum pars hæc & facultas in ſomnis maxime operari uideatur: bonus autem & malus diſcerni in ſomno minime poſſit. Vnde inquiunt felices in dimidia parte uitæ à miſeris nihil diſtare.

Huius igitur facultatis,inquit,virtus quædam cõmunis animantium omniũ,& non humana apparet: eo ꝙ in his omnibus ſecundum vniuſcuiuſq; naturam officium ſuum exercet. id autem nihil aliud eſt,q̃ alimentum concoquere,q̃ immutare,q̃ digerere,digeſtumq; membris ſingulis adiungere atque incorporare,ita vt ne in ſimilitudine quidem vlla diſcre-

pantia ſit: atq; vt ſemel dicam, alere, & augere: atq; hæc omnia bene efficere. quæ ſanè non hominis ſunt, in eo quod eſt homo, ſed in eo ꝙ cum plantis communionem habet. id quod ex eo probat, ꝙ in ſomno maxime operari hæc animæ pars & facultas conſpicitur. bonus autem aut malus, quantum ad hominem ſpectat, vel nullo modo, vel ꝙ̃ minimum eſſe in ſomno manifeſtus poteſt. hocq; communi opinione hominum confirmat, quæ ait, differentiã inter bonos & malos, ſelices & miſeros in dimidia parte huius vitæ nullam eſſe: propterea ꝙ in ſomno omnes vacant, nihilq; ex proprio habitu operantur.

Atque hoc conuenienter euenit. ocium enim animæ ſomnus eſt, quę uel bona uel mala dicitur.

Conueniẽter inquit ſomno & apposite accidit, vt boni & mali in ſomnis minime diſcernantur. nam bonum & malum quod hic ſumimus ad animum ſpectat: animę autem ocium ſomnus eſt. qui fieri igitur poteſt, vt ſi ea ab operatione ſua vacet, bona'ne an mala ſit, perſpiciamus? ſicut enim ex fructu arbor: ita ex operatione habitus cognoſcitur. Quemadmodum igitur tempore quo fructus non ſunt, arboris virtutem quam in fructibus producendis habet, videlicet ſit'ne admodum frugiſera an parum, an penitus infœcunda ac ſterilis, cognoſcit nemo: ſic anima quo tempore ociatur bona'ne an mala ſit, cognoſci non poteſt.

Niſi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus. n. modeſtorum meliora ꝙ̃ quorumlibet uiſa apparent.

Vtplurimum, inquit, in ſomnis quo modo bona anima à mala differat, incertum eſt. fit tamen interdum, vt exigua quædam inter modeſtos & quoſlibet differentia exiſtat. modeſtos. i. ἐπιεικεῖς appellat bonos, vtpote τὸ εἰκὸς hoc eſt modum in vita, conuenientiam'que ſeruantes. quoſlibet autem. i. τυχόντας malos, qui vt incidit, quomodolibet, id eſt abſque ratione & male vitã traducunt. differentia vero ea eſt, ꝙ aliquando accidit, vt nonnullæ operationes quæ in vigilia fiunt, in ſomnos etiã pertranſeant, imaginatione, dum ſenſus vacant, operante, eorumq; formas inducente quæ quiſpiam in vigilia operatus fuerit: vt bonis & malis viſa per ſomnum vel affectionibus, vel operationibus correſpondeãt, quæ ipſis in vigilia contigerunt. Videri autem ex his poſſet Ariſtoteles vegetali facultati ſomnum aſcribere, eo ꝙ de ea loquens in ſomni mentionem venit: maximeq; operari ſomni pręſentia eã inquit. At ſi hoc eſſet, plantæ etiam dormirent, quarum maxime propria hæc, id eſt altrix facultas eſt: non dormiunt autem: non eſſe igitur huius facultatis ſomnum manifeſtum eſt. Somnus præterea in ſenſuum ocio conſideratur: ſi igitur dormirent plantæ ocium quoque ſenſuum admitterent: at ſi id, eorundem quoque operationem: contraria enim circa idem ſubiectum conſiſtunt: & in quibus ſunt priuationes, in eis habitus quoque eſſe poſſe perſpicuum eſt: atque hinc efficeretur, vt expergefactæ plantæ & ſurgentes ſentirent: at hoc fieri nullo modo poteſt: non dormiũt igitur plantæ: ſed animalium proprius eſt ſomnus. Ex eo tamen accidit, vt vegetalis operatio in ſomno maxime efficiatur, quia natura tũc nullis ſenſuum functionibus impedita liberius proprium officium valet exercere.

Ac de his quidem ſatis. atque hæc nutriendi facultas, eſt enim humanæ uirtutis expers, omittenda eſt. uidetur autem etiam altera quædam natura animę irrationalis eſſe: quæ rationis tamen quadam ex parte capax ſit. Continentis enim & incontinẽtis rationem, animæ item id quod rationem habet laudamus: quippe cum recte & ad optima incitet. uidetur tamen aliud quid etiam in ipſis ineſſe, quod pugnet, reſiſtatq; rationi.

De vegetali facultate quæ altrix quoque ob id dicitur, quia alere ſolius eius propriũ eſt: ſatis dictum ſit. non. n. oportet vt plura de ea diſſeramus, cum de virtute humana qua in parte exiſtat, conſideremus: hæc enim cum nullius cognitionis ſit particeps, ab humana virtute aliena eſt. nam cum rationale animal homo ſit, neceſſe eſt, vt eius virtus ex ratione & cognitione exiſtat: præſertim cũ vniuſcuiuſq; virtus eiuſmodi ſit, vt ſubiectũ perficiat. Quomodo igitur poſſet quod cognitione omni prorſus vacat, rationali animali ad virtutis exequutionẽ conferre? propterea oportet vt homo ſi perfectionẽ ſuam aſſequi vult, cum vegetali hac vehemẽter certet ac pugnet: ne ſi nimia eius operationũ oblectatione ſuperetur, in eius

naturam abeat,atq; arboreſcat. VIDETVR autem etiã altera quędã natura animæ irrationalis eſſe:quæ tamẽ non prorſus vt illa irratiõalis,ſed quadã ex parte rationis capax ſit, alterã hanc naturam animæ eſſe dixit,ex eo oſtendens vnamquãq; ex tribus.i.altricem,ſenſualem, & rationalem,animã appellari.nã animatæ ab omnibus etiã ſtirpes dicuntur,cũ tamen ſola altrice præditæ ſint:vt hinc animam eſſe etiã ipſam pateat.hæ autem ratione inter ſe differunt.alteram vero hanc quę poſt vegetalem irrationalis anima dicitur,eſſe quadãtenus rationis participem ex continente & incontinente oſtendit.incontinens.n.ille eſt qui cũ à cupiditate ad fruitionem rerum iucundarum trahatur,pugnat aliquãdiu ac reſiſtit:nec tamen ſemper id facit:ſed aliquando succũbit ac vincitur.vnde etiã ἀκρατὴς à Græcis dicitur quia non ſuperat cupiditatem.i.incontinens non tam quia non contineat ſe à voluptatibus, q̃ ꝙ non contineat in officio cupiditatem,ſed ab ea ſuperetur.Continens vero cõtrà eſt,qui habet quidem etiam ipſe rationi aduerſantem cupiditatem,ſed reſiſtit tamen generoſius,ſuperatq; eam ratione:atq; ob id continens vocatur,non tam ꝙ à voluptatibus ſeſe continet, q̃ ꝙ inferiorẽ facultatem in officio continet,ſubditãq; rationi atq; obedientem facit:Gręci hunc ἐγκρατῆ appellant,eo ꝙ voto potiatur,atq; in cupiditatẽ dominetur.laudatur igitur in vtroq; horum id quod ratione eſt præditum,pugnatq; aduerſus irrationalitatem.curq; laudetur,ſubiungit:incitat.n.inquit, rectè id quod rationẽ habet,ad optima:id quod laude dignum eſt.eſſe autem in his irrationalem quoq; quandã facultatem præter rationem,ex operatione manifeſtat.neq; enim aduerſus rationem pugnaret,eiq; reniteretur iraſcendi & cupiendi facultas,niſi eſſet irrationalis.

Planè enim quemadmodum reſoluta corporis membra ſi ad dextram mouere uolueris,econtrario in ſiniſtram deferuntur:ſic quoq; in anima contingit.in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur.

Hic oſtendit Ariſtoteles membrorum motiones præter naturã longe eſſe ſimiles appetitionibus facultatum animæ,quæ præter rationẽ feruntur.Inquit igitur,quemadmodũ cũ reſolutio membrorum corporis accidit,reſolutio ipſa appetitioni volũtariæ aduerſatur:vt ſi homo in dextram partem mouere reſolutum membrũ voluerit,in ſiniſtrã id præter propoſitum deferatur:ita quoq; in anima fit,cũ ratio irrationales facultates mouere ad meliora proponit:ſæpe illæ in contrariũ deuolutæ præter rationis motionem peiora amplectuntur:id quod in incontinentibus perſpicuum eſt.in quibus cum ratio ita mouere cupiditatẽ vult,vt corporis voluptates reijciat: reſiſtit cupiditas effrenate ad illarũ fruitionẽ incitata: vt hæc voluptatũ præter rationem fruitio,præter naturã tam hominis q̃ ipſarum etiã irrationalium facultatum ſit.nã neq; ratio in incontinente aduerſus cupiditatem reſiſteret,cum præcipuũ in natura hominis locum,principatũq; obtineat:neq; cupiditas rationi rectè monenti aliquantiſper cederet ac pareret,niſi ea eſſet natura cupiditas,vt parere etiam ſemper & poſſit & debeat.

Sed in corporibus quidem quod præter propoſitum fertur, uidemus: in anima non uidemus.

Non ſimili modo inquit reſolutiones,ac præter propoſitum delationes in anima,atque in corporibus cognoſcimus: ſed eas in corporibus ſenſu: in anima iudicio rationis percipimus.

Fortaſſe autem nihilo minus in anima quoque eſſe quippiam præter rationem exiſtimandum eſt,quod ei aduerſetur ac reſiſtat:quo modo uero diuerſum ſit,nihil refert.

Fortaſſe/hic poſitum eſt pro/omnino/non enim quaſi ambigat,hoc dicit,ſed certam ſententiam enunciat: quo verbo in hunc modum vti Ariſtotelem ſæpenumero inueniemus. ait igitur, nihilo minus in anima quoque exiſtimare debemus eſſe præter rationem aliam facultatem , quæ ei aduerſetur & reſiſtat: ſicut in corpore morbos quoſdam accidere appetitionibus voluntarijs renitentes videmus.cum vero,inquit/quomodo autem diuerſum ſit , nihil refert/illud ſignificat,diuerſum quidem eſſe in reſolutis corporibus id quod reſiſtit , neque fieri motiones eorum ſecundum propoſitum ſinit: & diuerſum quod in anima aduerſus rationem pugnat,atque impedit quo minus actiones ſecundum rationem perficiantur:

ciantur: in quo tamen diuerſitas hæc conſiſtat, ad præſentem rem non refert: id eſt, minime accommodata præſenti negocio inueſtigatio eſt: ſi inquirere velimus, quo pacto id quod eſt præter naturam, ab eo quod eſt præter rationem differat.

Quod tamen etiam ipſum rationis eſſe particeps uidetur, quemadmodũ diximus: continentis enim rationi obtemperat.

Pars irrationalis, quæ in homine eſt, non habet quidem propriam rationem, vnde irrationalis appellatur: videtur tamen rationis etiam ipſa eſſe particeps, in eo quòd à rationem habente facultate illuſtratur, ſicut dictum eſt: dixit enim etiam ſuperius eſſe hãc rationi obedientem: atque iccirco quodam modo, id eſt participatione, non eſſentia rationalem. Quẽadmodum etiam lunam inquiunt, luminare nuncupari, eo quòd à ſole illuminata lucens efficitur, vt lumen quod aliunde accepit, reddere etiam ipſa valeat. Sed vnde apparet, quòd rationis particeps ſit hæc irrationalis facultas? Inde nimirum, quòd continentis rationi obtemperat. niſi enim natura eſſet comparatum, vt ratione vti quodam modo poſſet, nunquã hoc cõtingeret: neque in continente illud fieret, vt cupiendi vis ad voluptatis fruitionẽ incitata cohibenti à voluptate rationi pareret.

Atque etiam magis fortaſſe in temperante ac forti obediens eſt: omnia.n. in his rationi conſonant.

Sicut in alijs quæ vel à natura fiunt, vel arte, non repente generationes abſoluuntur, ſed ex imperfectis ad perfecta ſubinde progreſſio fit: priuſque antecedunt ſpecies quædam, quæ ſubiectum idoneum ad ſuſcipiendam eam formam reddunt, quæ à principio ſiue à natura, ſiue ab arte propoſita fuerat: ita in virtutibus quoque hominis videre licet. homo enim à principio vbi e matris vtero editur, cum nondum ratio in eo vim vllam acceperit, eſſe abſolute quaſi animal videtur: nam in eo irrationalium facultatum operationes rationem neceſſario præcurrunt. ante omnes vegetalis etiam in ipſo vtero exiſtit: deinde vitalis: poſtremo vero excitata ratio operationem ſuam etiam ipſa producit. atque hæc generationis cauſa eueniunt: quippe cum natura eſſentiam hominis conſtituere ſtudẽs inferiores facultates, earumque operationes tanquam fundamentum præſtantioribus ſubiiciat: fieriq; alio modo nequeat, vt ex omnium compoſitione aliquid conſtituatur. Hinc igitur fit, vt ratio quæ poſt alias emicuit, dum propriam operationem exercere vult, pugnam aduerſus perturbationes inſtituat: conetur q; vehementem earum impetum, qui iam anticipauit, diutiusq; inualuit, reprimere ac refrenare. Id autem cito fieri nequit: ſed longo quodam tempore, laboreque haud paruo opus eſt ad rationis expertes facultates cohibendas, ac continendas. Propterea homo dum ratione aduerſus perturbationes reluctatur ac pugnat, prius in diſcrimen illud venit, vt aut vincere aut vinci viciſſim poſſit: incontinenſque ex eo dicitur, id eſt ἀκρατής, quòd nondum penitus vincere, ſub ſeq; continere alias facultates poteſt: deinde cum vehementius reſiſtit, perfectionemque quam volebat, adipiſcitur, continens euadit: pugnam quidem adhuc exercens, ſed ita tamen, vt ſub imperio ſuo aduerſarios contineat. ſed Græci victores hos & victos vocabulis ſuis melius exprimunt: incontinentem.n. ἀκρατῆ quaſi minime obtinentem ac vincentem appellãt: continentem contrà ἐγκρατῆ, perinde ac ſi obtinentem ac vincentem dicas. poſtea vero cum victoria potitus homo ſuſtinere amplius turbationem vllam non valet, redintegratoque certamine dominari prorſus in aduerſantes facultates cupit: temporis alicuius proceſſu fit, vt labore etiã non mediocri adhibito ex boni ipſius perfectiq; appetitione temperantiam adipiſcatur. Continens igitur bello appetitus vincit: cum iam irrationalis facultas rationi quodam modo obediat, & in pugna quaſi inferior ſit, ac ſuccũbat. at in temperante maior eſt hæc ignobilioris partis ad præſtantiorem obedientia: nam quaſi iam animum deſponderit deterior hæc pars, penituſque iaceat, vt ne excitari quidem contra meliorem amplius audeat: ibi & tunc operatur, vbi et quando mandatum ab ea fuerit, quæ princeps ac dominans natura eſt. Atque hæc in temperante efficiuntur, in quo ratio concupiſcibili parte profligata perfecte operationes ſuas exequitur. Idem de forti dicendum eſt. nam & is quoque vbi non mediocrem laborem ſtudiumque in ſubiugandis penitus perturbationibus impenderit, iracundiamq; ita paulatim rationi obtemperantem reddiderit, perfectionem conſequitur ſuam: vt ſecundum rectum rationis iudicium, & in terribilibus opportune audeat, fiduciamq; ita amplectatur, vt à ti

miditate & audacia æquis interuallis diſtet, vtrarunque harum mediocritate ſeruata. Hac de cauſa igitur in vtriſque his, id eſt temperante et forti, quippe qui perfectionem iam obtinuerint, obedientior rationi eſt irrationalis hæc facultas. Vnde Ariſtoteles ſubiungit, /omnia enim rationi conſonant/ eo quod nullus amplius affectus rationi aduerſatur, nihilq; habet, quod ab illius appetitione diſſentiat, ac diſſonet, ſed conſpirent omnia. Verbum autem hoc /conſonant/ quod ipſe /ὁμοφωνεῖ/ inquit, ex tranſlatione muſicorum inſtrumentorum ſumptum eſt, in quibus diſcors fidium ordo rõne temperatus concordẽ vnum concentum efficit: vt in duplo & quadruplo, id eſt ea conſonantia fit, quæ διὰ πασῶν, id eſt per omnes, & δὶς διὰ πασῶν. i. bis per omnes chordas dicitur.

Eſſe igitur irrationalis quoque hæc duplex uidetur. nam uegetalis nullo modo cum ratione communicat: concupiſcibilis autem & omnino appetibilis particeps rationis quodam modo eſt: quatenus ipſi obedit, imperio'que eius obtemperat.

Superius etiam de duabus ſpeciebus iam dixit, irrationalis animæ facultatis, vegetalis ſcilicet, ac vitalis: rurſus nunc pauca quædam de eiſdem repetit, vt de rationali commodius diſputationem inducat. inquit igitur, quaſi ea quæ iam dicta ſunt, concludens, videri duplicem eſſe irrationalem hanc facultatem: quippe cum altera ſit vegetalis, altera concupiſcibilis ac demum appetibilis. concupiſcibili autem propterea adiunxit appetibilem, quia non ſolum cupiditas, ſed iracundia quoque appetibilis animæ facultas eſt. vegetalis autem, inquit, nullo modo cum ratione communicat, neque in eo quòd rationem propriam habeat, neque in eo ꝙ obediat rationi: ſed appetibilis particeps rationis quodam modo eſt, quatenus ei paret, eiusq; imperio obtemperat. atque hanc eſſe quãdam rationis participationem, dum rationi paretur: exemplo oſtendit, in hunc modum ſubiungens:

Ita profecto & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non ſicut mathematicorum.

Duobus modis intelligi, inquit, habere rationem: vno, ſicut cum patris & amicorum habere rationem dicimus: altero, ſicut cum mathematicorum, id eſt diſciplinarium ſcientiarum: in quibus ea differentia eſt, quòd illic ratio curam & obedientiam: in mathematicis vero cognitionem & cauſam ſignificat, quòd aliquid alicui inſit: verbi gratia, quòd triangulo æquilaterum inſit, vel ꝙ duos rectos angulos habeat. prior modus appetibili quoque animæ facultati conuenit.

Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partem admonitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat.

Participem eſſe rationis appetibilem ex eo ꝙ paret, obeditq; rationi iam demonſtratum eſt. idem nunc rurſus ex admonitione, increpatione, & cohortatione comprobatur. videmus enim multos cum vel iracundia vel cupiditate ſuperantur, & iam in aliquod flagitium ac ſcelus præter rationem erupturi ſunt: ab impetu, incitationeq; ea inhiberi, ſi aut admoneantur, vel increpentur à magiſtris forte vel parentibus: aut ab amicis & cognatis cohortentur, eiuſmodiq; alijs qui veneratione exiſtimationeq; digni apud eos habeantur. addidit autem /quodam modo/ ob varios diuerſos'que modos quibus ad retrahendos, reprimẽdosq; ab irrationalibus incitationibus homines vti conſueuimus. admonitiones enim increpationes & exhortationes nihil aliud ſunt, ꝙ̃ diuerſi modi, qui ad reuocãdos à deterioribus ad meliora homines faciunt. admonitio enim. i. νουθέτησις eſt cõdocefactio quædam ac conſilium, quo animæ affectuũ perturbatio corrigitur. increpatio vero. i. ἐπιτίμησις libera quędam inclamatio atq; obiurgatio quæ appetẽti aliquid præter rationem terrorem incutit ad exturbandam appetitionem, reprimendumq; impetum. cohortatio autem quã παράκλησιν vocat, oratio quædam eſt quæ benigne afferri conſueuit, leniterq; ab irrationalium perturbationum dominio amicos conatur ſubtrahere.

Quòd ſi dicendum eſt hanc quoque partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet: altera enim proprie & in ſe eam habebit: altera ita, ut is qui dicto patris audiens eſt.

Quoniam vitalis & appetibilis facultas, quæ ſenſualis etiā eſt & imaginatiua, media inter vegetalem & rationalem collocata eſt: ex quibus altera ratione prorſus vacat, vt neque eam in ſe habeat, neq; parere ei poſſit: altera prudens ex ſuapte natura, ratiōeq́; prædita eſt: media hæc eſſe anceps quædam videtur, vt vtriſq; extremis valeat accōmodari. nam alteri in eo eſt ſimilis ꝙ ex ſe non ſapit, neq; propriam habet rationem: alteri, ꝙ ſapienti obtemperat, eiq́; quæ rationem habet, ſeſe ſubiicit. atq; ita in hoc rationalis: in illo irrationalis videtur. Hac de cauſa Ariſtoteles hanc prius cū ea quæ prorſus eſt irrationalis coniunxit, quomodoq́; ab ea differret, explicauit: nuncq́; rationali applicat, quāq; cum ea conuenientiā habeat, oſtendit, ita inquiens: ſi autem oportet dicere hanc quoq; partem habere rationem: id eſt ſi propterea ꝙ natura eius ea eſt, vt rationi obtemperet, non eſſe eam irrationalē aliquis dicat, neq; inter prorſus irrationales conſtituendam exiſtimet: duplex etiam erit ea quæ ratione prædita eſt: altera primò & per ſe, vtpote in ſe rationem habens: altera ſecūdo & per aliud, quippe quæ aliunde rationem acceperit, & perinde, ac ſiquis prudētiæ proprij patris obtemperet. ratio enim in vnoquoq; noſtrum prudētis patris locum obtinet, quæ virali & appetitiuæ ſeu ſenſiuæ animæ facultati tanq̄ puerulo prudentia carenti præeſt, atq; imperat. oportet enim vt ratio, & ipſa ſobria ſit, ne perturbationibus aſſentiēs in malum aliquod trahatur: & ita exerceat ſub ſe poſitas facultates, itaq́; inſtituat, vt ne ipſi amplius reſiſtere, aduerſariq́; audeant.

Virtus quoq; ſecundum hāc differentiam diſtinguitur. nam alias ex ipſis intellectiuas, alias morales dicimus: ſapientiam, perſpicaciam, & prudentiā, intellectiuas: liberalitatem & temperantiam morales.

Quia non per ſe animarum ſeu vitarum diſtinctionem fecit, ſed ob virtutes de quibus dicere propoſuerat: nunc poſteaquàm tres eſſe in nobis vitas, facultateſq́; definiuit, de virtutibus dicere aggreditur, iuxta diuiſionem hanc bipartitam facultatis rationalis. Diuiditur enim, inquit, etiam virtus ſecundum hanc harum duarum partium differentiam, vt aliæ ſint intellectiuæ quas *διανοητικὰς* vocat, quæ in parte ex ſe rationem habente exiſtunt: cuiuſmodi ſunt ſapientia, perſpicacia, & prudentia. aliæ autem morales: vt liberalitas & temperantia, & cæteræ omnes quæcunque a' ratione conſtituuntur, cùm motus & appetitiōes mediæ facultatis caſtigat, ac moderatur: quæ morales etiam iccirco dicuntur, quia exercitatione & more, id eſt aſſuetudine acquiri conſueuerunt.

Cum enim de moribus loquimur non ſapientem aut perſpicacem, ſed manſuetum, aut temperantem aliquem dicimus.

Virtutes morales eſſe has quas modo dixit, ex communi opinione cōfirmat. Cum enim de aliquo homine qualis moribus ſit, conſideramus, volumus´que eum laudare: non dicimus eſſe ſapientem aut perſpicacem, ſed manſuetum aut temperantem. qua de cauſa? quia ſapientia & perſpicacia diſciplina comparatur: manſuetudo autem & temperantia ex aſſuetudine & exercitatione exiſtit. manſuetudo vero eſt rationis in iraſcibili exequutio appetitiones eius ſub imperio ſuo ſubſtituentis, ſibiq́; obtemperantes reddentis. Temperantia autem in concupiſcibili, cum etiam ipſa a' ratione compoſita conuenientem accipit moderationem.

Laudamus etiam ſapientem ex habitu: habitus uero laudabiles uirtutes appellamus.

Sapientiam, inquit, etiam ipſam eſſe virtutem ex eo patet, quòd ex habitu ſapiens laudatur: laudabiles enim habitus virtutes nominamus. vt perſpicuum etiam illud ſit, ſapientiam prudentiam & perſpicaciam ex communi opinione virtutes eſſe: poſſimuſq́; de vnaquaq; ipſarum ita ratiocinari. ſapientia habitus eſt laudabilis: at laudabilis habitus virtus eſt: eſt igitur virtus ſapientia. ſimili modo de perſpicacia & prudentia faciendum.

FINIS PRIMI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER SECVNDVS,

Cum Euſtratij Nicæni Epiſcopi explanatione, quam nonnulli Aſpaſio, alij incerto auctori aſcribunt.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De productione uirtutis intellectiuæ ac moralis. Cap. I.

CVm duplex igitur uirtus ſit, quemadmodũ diximus, intellectiua & moralis.

Quoniam animæ duæ partes ſunt, altera quæ ratione prædita eſt, altera quæ rationis eſt expers: duplex etiam virtus euadit, altera partis quæ rationem habet: altera irratiõalis: atq; ea quæ eſt rationalis partis, intellectiua ſiue cogitatiua appellatur; nam hæc rationis capax facultas tã cogitatio. i. διάνοια, q̃ intellectus. i. νοῦς dici conſueuit. quæ autem eſt irrationalis partis, moralis ob id dicitur, ꝙ mores in ea parte exiſtũt, ſicut dictum eſt: & ex more id eſt aſſuetudine acquiritur. fere. n. oẽs quæ in hac parte ſunt virtutes, ex more & aſſuetudine comparantur.

Intellectiua utplurimum ex doctrina habet & generationem & incrementum: unde & experientia & tempore indiget: moralis uero ex more id eſt aſſuetudine acquiritur: unde etiam nomen habuit, parua in more immutatione facta.

Doctrinã aſſuetudini opponit. /vtplurimum/ autem dicit, vel quia natura etiã opus eſt, ſiquis ſapiens et prudens eſt euaſurus: quippe cum non eam vim habeat doctrina, vt ineptũ etiam natura reddere ſapientem poſſit: vel quia non ex doctrina ſola virtutes hæ acquiruntur, ſed ex propria etiam inquiſitione & inuentiõe. Intellectiuæ autem virtutes ſunt, ſapientia & prudentia. ſapientia ſanè eſt ſcientia: omnis autem ſcientia ex doctrina eſt. quinetiam naturalia ipſa de quibus ſapientia ſpeculatur, nequequã aſſuetudine cognoſci poſſunt, ſed in ipſis quoque doctrina prorſus aut inuentione opus eſt. Idem in prima philoſophia contingit. hæ. n. oẽs experientia indigent, & tempore: id eſt multo tempore. multo. n. tempore experientia acquiritur. Quemadmodum etiam inquit Euripides. ſed experientia
Poteſt profari iuuenibus prudentius.
Geometræ etiam longiore tempore ſapientiores euadũt. differtq; ab aſſuetudine experientia in eo, ꝙ aſſuetudo & mos proprijs operationibus conſtat, ex eisq; habitũ acquirit: expe

rientia vero alienarum operationum obſeruatio eſt, ex quibus qui diſcit, ratiocinari conſueuit. ſi autem ſtudium quod in diſcendis his impendi ſolet morem & conſuetudinem appellare velit quiſpiam, appellet vt libet: proprie tamen dici mos debet & aſſuetudo, cum bonis inſtitutis aſſueſcimus. quãq̃ intellectiuarum & moralium virtutum differentia in eo minime conſiſtit, ꝙ illæ experientia & tempore, hæ ex aſſuetudine comparãtur: ſed ꝙ ex doctrina illæ, hæ ex aſſuetudine exiſtunt. tempore.n. etiam morales indigent, licet non tam longo, vt aliæ. adde ꝙ rerum naturaliũ cognitionem appellare hic experientiam poteſt: vt ſunt ſtellarum motus, mutationesq́ꝫ eorum quæ in ſublimi aeris parte gignuntur: quorum qui periti ſunt, aptas accõmodatasq́ꝫ rebus diſputationes faciũt. Id quod de Democrito alibi inquit Ariſtoteles, ꝙ apte quaſi in natura inhabitaſſet, naturalia pertractaret: et nõ vt Pithagorei: qui cum omne in mathematicis ſtudium collocarent, de rebus naturalibus loquentes imperite ſuis eas rationibus, non eis ſuas diſſertationes accõmodabant. Prudentia vero ex multa etiam ipſa experientia & doctrina cõparatur: ratio enim recta eſt, & vel demonſtratio, vel demonſtrationi perq̃ ſimilis. nam prima philoſophia prorſus vtitur demonſtratione: prudentia autem ſyllogiſmo perinde ac demonſtratione. at omnis demonſtratio, omnisq́ꝫ ſyllogiſmus vel demonſtratiuus, vel qui ad demonſtrationem prope accedit, doctrina quodammodo eſt. Intellectiuas igitur virtutes ex diſciplina comparari iam patet. Morales vero plerunq́ꝫ à more & generationem habent & incrementem. nam ſi cum intemperantibus conſuetudinem habeant homines intemperãtes: ſi cum iuſtis, iuſti: ſi cum fortibus, fortes etiam ipſi efficiuntur. prudentia tamen & recta eius ratio eas ſine dubio perficit: quas ex conſuetudine vtplurimum exiſtere, illud argumento eſt, ꝙ multi ſunt qui quãuis rectam rationẽ cognorint, non poſſunt tamen bona agere à voluptatibus vel doloribus ſuperati: idq́ꝫ propterea euenit, quia bene agendo minime aſſueuerunt. V N D E etiam nomen habuit, parua in more immutatione facta]nam à more & aſſuetudine quod ἔθος Græci vocant parua immutatione facta ἦθος dicitur, quod mores ſignificat: vnde ἠθικαὶ. i. morales virtutes appellantur. eſtq́ꝫ ἔθος. i. mos & aſſuetudo operatio ipſa: ἦθος vero id eſt mores, qualitas, quæ ex operatione affectuoſæ animæ partis comparatur: hoc eſt finis, atq́ꝫ opus moris.

Ex quo etiam patet, nullam ex moralibus uirtutibus natura in nobis acquiri. nihil enim ex ijs, quæ natura fiunt, aſſueſcere aliter poteſt. ut lapis, cum natura deorſum feratur, nunquam ſurſum ferri aſſueſcet: neque ſi milies quiſpiam eum ſurſum proiiciendo uelit aſſuefacere. neque ignis deorſum ferri, neque aliud quippiam aliter quàm natura comparatum ſit, unquam aſſueſcet. neque igitur natura, neque præter naturam uirtutes hæ in nobis acquiruntur: ſed cũ idonei ad ipſas ſuſcipiendas natura ſimus, aſſuetudine perficimur.

Quoniam aſſuetudine comparari virtutes has conſtat: hinc eſſe manifeſtum inquit, nullam ex moralibus virtutibus natura in nobis acquiri. quod vt clarius pateat, quot modis natura aliquid dicatur eſſe diſtinguendum eſt. vno modo natura ea fieri dicuntur, quæ ab ortu congenita alicui, atque inſita natura ſunt: vt lapidi deorſum, igni ſurſum ferri: altero modo, quæ congenita quidem non ſunt, poſt quoddã tempus tamen vt plurimum euenire cõſueuerunt, nullo à nobis ſtudio neq́ꝫ ex aſſuetudine, neq́ꝫ ex doctrina adhibito: cuiuſmodi dentium & barbæ productio eſt. Tertio modo id natura dicitur, cuius capaces, natura ſumus: atque ita contraria eidem contingere natura dicentur: vt morbus & ſanitas, eidem ad ſuſcipienda ea idoneo corpori. Quarto modo ea effici natura dicimus, ad quæ ſuſcipienda paratum magis à natura aliquid eſt: quo modo ſanitas natura eſſe dicitur: propterea ꝙ natura corpus magis ad ſanitatem q̃ ad morbum ſuſcipiendum cõſtituit: ſimili modo etiam virtus magis ſecundum naturam q̃ vitium, & bonum omnino magis ſecundum naturã q̃ malum eſſe dicitur. Cum tot modis dicatur id quod eſt natura, in primo ſignificato ſumptũ hic videtur, ſicut ex ſubiecto exemplo colligimus. lapidem.n. deorſum ferri natura inquit, ac propterea aſſueſcere aliter non poſſe: virtus vero neque hoc, neque ſecundo modo, vt dentes et barba, nullo noſtro ſtudio, ſed ex aſſuetudine & doctrina acquiritur: vt & tertio modo, & maxime quarto ſecundum naturam ſit. nam & idonei ad ſuſcipiendam virtutem & vitium natura ſumus: & magis tamẽ parati inſtructiq́ꝫ ad virtutem q̃ ad vitium. Vnde inquit neq́ꝫ

natura, neque præter naturã virtutes has in nobis acquiri, in quarto ſignificato ſecundum naturam accipiens. non comparari autem natura à nobis virtutem, ita vt ab ortu congenita nobis amoueri amplius non poſſit, inde perſpicuum eſt: ꝙ nihil ex ijs quæ ita natura inſunt, aſſueſcere aliter præter naturã poteſt. lapis. n. cũ grauis ſit, deorſumq́; feratur, nunq̃ ita aſſueſceret vt aſcendere ſurſum poſſet: quẽadmodũ neq; ignis, vt deorſum delaberetur. at homines prauis moribus vtentes praui, virtutisq́; expertes euadunt. adde ꝙ ſimul neq; ſecundum naturã, neq; præter naturam virtutes eſſe eodem argumento oſtendit: neque. n. quæ natura inſunt alicui, immutari aſſuetudine aliter poſſunt: mores autẽ alij aliter aſſuetudine efficiuntur: natura igitur eſſe minime queunt. neque quæ prẹter naturam ſunt, aſſuetudine poſſunt comparari, lapis enim ſurſum ferri nunquã aſſueſcet: at morales virtutes aſſuetudine comparantur: præter naturam igitur non ſunt.

Præterea eorum quæ natura nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in ſenſibus perſpicuum eſt: non enim ex eo quod ſæpe uel uidimus, uel audiuimus, ſenſus & uidendi & audiendi accepimus: ſed econtrario, habentes uſi ſumus, & non uſi habuimus. ſed uirtutes accipimus, ubi prius fuerimus operati: quemadmodum etiam in alijs artibus. quæ enim ubi didicerimus, facere oportet: ea faciendo diſcimus. ſicut enim ędificando ędificatores, cithara canendo citharœdi efficiũtur: ita quoq; iuſta agendo iuſti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus.

Non acquiri natura virtutes hac quoq; ratione demonſtrat. quæ natura in nobis ſunt, eorum facultates & potentias prius q̃ operationes accipimus: deinde ex ipſis operationes producimus. facultates autem hic habitus & aptitudines appellat, quæ in omnibus quæ natura inſunt, anticipare conſueuerunt. non. n. ex eo ꝙ ſæpe intuiti fuerimus, vim inſpiciendi acquirimus: ſed eam prius habentes deinde eius fungimur operatione. nam anteq̃ facultatẽ videndi habeat, videt nemo: eodem modo in alijs ſenſibus, prius habeamus facultates neceſſe eſt, quàm exercere earũ operationes poſſimus. In virtutibus vero contrà habitus ex operationibus comparamus. quemadmodum etiam in artibus, quæ natura minime ſunt. Non ſunt igitur virtutes natura. In vniuerſum enim quæ natura minime facimus, ſed doctrina et diſciplina ſolemus acquirere, ea faciendo diſcimus: aſſueſcendo. n. habitum comparamus: vt ædificando ædificandi artem, iuſta agendo iuſtitiã: & cæteras virtutes ſimili modo. Quare efficitur, vt natura virtutes minime ſint.

Huic rei atteſtatur id quod in ciuitatibus fieri conſueuit. legum latores. n. ciues aſſuefaciendo bonos reddunt: hęcq́; ẹſt uniuſcuiuſque legum latoris uoluntas. qui uero id bene non efficiunt, peccant. atque in hoc bona reſpublica à mala differt.

Alia ad idem probandum confirmatione vtitur, ab optimis legũ latoribus ſumpta: quorum officium eſt, vt aſſuefaciendo ciues ſuos probos efficiant. nam nulla opus eſſet aſſuetudine, ſi virtus eiuſmodi eſſet, vt natura compararetur. hæc autem eſt vniuſcuiuſq; legum latoris voluntas, idq́; propoſitum, vt aſſuefaciant in his ciues, ex quorum diutina exercitatione virtutum habitus conſequantur. qui vero id recte non faciunt, id eſt laude dignis operationibus ciues non inſtituunt, peccant, fineq́; fruſtrantur ſuo.

Accedit ꝙ ex ijſdem & per eadem omnis uirtus & acquiritur, & corrumpitur. ſimili modo etiam ars: ex eo enim ꝙ citharam pulſant, & boni & mali cithariſtæ euadunt. eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo ꝙ ędificant bene, boni: ex eo quod male, mali efficiuntur. niſi enim ita eſſet, nullo opus eſſet doctore, ſed omnes uel boni fierent uel mali. Ita igitur in uirtutibus quoque eſt: agendo enim quæ ad cõmercia hominum ſpectant, alij iuſti, alij iniuſti efficimur: agendo quæ in terribilibus rebus conſiſtunt, aſſueſcendoq; uel confidere uel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus.

pari

pari modo in ijs quę ad cupiditates & iras pertinēt, temperantes alij, et manſueti, alij iracundi & intemperantes fieri conſpiciuntur: illi, quòd hoc: hi ꝙ illo modo in illis ſe gerunt. & ut uno uerbo dicam, ex ſimilibus operatiōibus habitus fiunt. unde operationes qualitate quadam prędítas oportet reddere, quippe cum ex earum differentijs habitus quoque conſequantur. non igitur parum refert, ſic'ne an ſic ſtatim ab adoleſcentia conſueſcat aliquis: ſed q̄ pluri mum: immo totum in eo penitus conſiſtit.

Sequens hoc argumentum in principio quidem ad idem hoc confirmandum facit, ꝙ virtutes morales natura minime ſint: ſenſim tamen in alteram quæſtionem deducit. quærit. n. deinceps quænam ſint virtutes, bonæq; actiones: id quod ex verbis ipſis cognoſcere facile poterimus. ſed prius quæ differentia ſit, cum inquit/ex ijſdem/et/per eadē/conſiderandū videtur. vel enim vt idem vtriſque his vocibus ſignificet, ita dixit: vel quia fortaſſe cum/ex ijſdem/dicimus, non ſolum id intelligere poſſumus, ꝙ per eaſdem operationes virtutes & fiant & corrumpantur: verumetiam illud, ꝙ eadem initia habeant, licet per eadem minime acquirantur. Vnde vt planius hoc explicaret, ambiguitatemq; tolleret, cum prius/ex iiſdē/poſuiſſet,/per eadem/etiam ſubiunxit. cum vero inquit, per eaſdem operationes virtutem omnem & acquiri & corrumpi, eaſdem genere accipiendum eſt: quippe cum & bonæ & prauæ operationes circa voluptatem eædem genere ſint, ſpecie autem diuerſæ: ex bonisq; temperantia, ex prauis intemperantia exiſtat: ſimili modo in alijs virtutibus. Progreditur etiam ab artibus: ex operatione. n. quæ eadē genere eſt, & boni & mali citharistæ euadunt: ſi bene aſſueſcant, boni: ſi male, mali. Idem in alijs artibus contingit. Ita aūt ratio colligitur: quod ex ijſdē & fit & corrumpitur, natura minime eſt: virtutes autem huiuſmodi ſunt: nō ſunt igitur natura virtutes: ex ijſdem. n. operationibus & exiſtunt & corrūpuntur, id eſt nō fiunt, neq; omnino exiſtunt. corrumpi. n. hic non ita ſumit, vt virtutes iam exiſtere oſtēdat, ſed vt non eſſe, neq; effici eas ſignificet. Item, ſi virtutes quemadmodum artes, ex ijſdem & per eadem & fiunt & corrumpuntur: artes autem per operationes acquiſitæ, natura minime ſunt: neq; virtutes natura acquirentur: quippe quæ per operationes etiam ipſæ exiſtāt. ſi igitur natura non ſunt virtutes, ſed ex aſſuetudine comparantur, operationes qualitate aliqua præditas reddamus neceſſe eſt: id eſt vel bonas vel malas efficiamus.

Quòd uirtus ab exceſſu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes. Cap. II.

QVoniam igitur præſens tractatio non eſt ſpeculationis cauſa, quēadmodum aliæ (non. n. fit, ut cognoſcamus quid ſit uirtus, ſed ut boni efficiamur: alioqui nulla eius eſſet utilitas) neceſſe eſt, ut de actionibus, quomodo agēdę ſint, cōſideremus: quippe cum in eis ſita uis ſit, ut habitus quoq; prędíti qualitate quadam reddantur, ſicuti diximus.

Omnes fere diſputationes in philoſophia excepta morali & ciuili contemplationi ſoli vacant. moralem vero non vt cognoſcamus rationes, addiſcimus, ſed vt boni efficiamur: de actione. n. virtutum propoſitum eius primum eſt, ſecundum de ſpeculatione. ideo neceſſarium eſſe inquit, vt habitus conſideremus: habitus autem appellat virtutes & vitia: atq; ita progrediens in aliam quæſtionem deſcendit: ac quales actiones eligendæ ſint, quærit: atque ita inquit.

Agere igitur ſecundum rectam rationem commune eſt, & in præſentia ita ſumatur: dicetur autem poſtea de ipſo, & quid ſit recta ratio, & quomodo ad alias uirtutes ſeſe habeat.

Agere ſecundum rectam rationem commune eſt, actionibus videlicet & operatiōibus quibus eſt aſſueſcendum. vt intelligamus eas actiones eſſe eligendas quæ ſecundum rectam rationem aguntur. quæ'nam autem ſit recta ratio, poſtea dicetur, id eſt in ſexto, vbi de prudentia agit: quæ ad alias virtutes tanq̄ geometrica quædam ſeſe habet. recta. n. ratio à prudē

tia cum ſit, actiones moralium virtutum definit, modumq́ꝫ earum præſcribit. illud autē aduertendum, ſecundum rectam rationem agere non ſolum illis qui perfectas virtutes habēt, ab Ariſtotele hic attribui, ſed etiam illis qui non habent: quippe cū non tam illi agant, quēadmodum recta ratio pręſcribit, qui demonſtratiuam habent rationem, q̄ qui ſolummodo opinantur hoc eſſe agendum, illud minime: atque vt ita dicam, qui ꝙ ſit aliquid, percipiunt: cur ſit autem, ignorant.

Illudq́ꝫ prius conceſſum apud nos conſtet, omnem de agēdis diſputationem figura quadam, non autem exacte pertractari oportere: quemadmodū in principio etiam docuimus, cum pro ſubiecta materia rationes eſſe poſtulandas, quæq́ꝫ in actionibus uerſantur, utiliaq́ꝫ ſunt, nullam habere ſtabilitatem, ſicuti neque ſalubria, diceremus. Cumq́ꝫ uniuerſalis ratio eiuſmodi ſit, minus exquiſitam quoque particularem eſſe manifeſtum eſt: quippe cum necꝫ ſub artem, neque ſub præceptionem aliquam cadat: debeantq́ꝫ illi qui agunt ſubinde opportunitatem obſeruare: id quod in medicina & in gubernandi arte conſpicitur. Verum licet talis præſens hæc tractatio ſit, enitendum eſt tamen, ut ei ſuccurramus.

Cum dixerit autem omnia ſecundum rectam rationem agi oportere, idq́ꝫ vniuerſalius paulo, neque exacte dictum aduerterit: (non enim quæ ſit recta ratio, ita eſt notum, vt bis duo quatuor conſtituere, ſed figura quadam adumbratur) iccirco ea rurſus repetit, quæ in principio dixerat: pro ſubiecta materia videlicet ſuſcipiendas eſſe diſputationes: quæ vero in actionibus verſantur, atque vtilia ſunt, nullam habere ſtabilitatem: ſed aliàs cōferre, aliàs minime. vt bellum gerere modo vtile eſt: modo non. & in honeſtis ſimili modo: interdum enim fit, vt depoſitum reddere honeſtum ſit: interdum non ſit. immutantur enim hæc tēporibus, perſonis, actionibus, locis, neceſſitatibus, atq́ꝫ id genus reliquis. ſicut igitur neque ſalubria definiri ſatis exquiſite poſſunt, propterea ꝙ interdum ſanitatem afferunt, interdū nō: ita neque ea quæ in actionem cadunt: atque eo magis, quo particularia magis ſunt. de eis. n. necꝫ artem tradere necꝫ præceptionem vllam poſſumus: ſed oportet, vt qui agunt, occaſiones obſeruent: atq́ꝫ vt res ipſæ poſtulauerint, ita agant. quemadmodum in medicina, & gubernandi arte fit: in quibus cum necꝫ vniuerſales, necꝫ particulares rationes ſatis exquiſitæ ſint: & medicus & gubernator ſequi occaſiones debet, iuxtaq́ꝫ eas & mederi & gubernare. Atq́ꝫ ita quales actiones agendę ſint, figura quadam oſtendit: & ſimul in diſputationem de virtutibus & vitijs ſenſim ingreditur: ita inquiens:

Primum igitur illud conſiderandum: res huiuſcemodi & à defectu & ab exceſſu corrumpi ſolere (opus enim eſt ut in obſcuris manifeſta adducamus teſtimonia) ſicut in uiribus & ſanitate conſpicimus. quæ enim nimium excedunt modum exercitationes, & quę item deficiunt, uires corrumpunt: ſimili modo potus & cibi nimis uel copioſi uel tenues, ſanitatē: moderata uero omnia & faciunt, & augent, & conſeruant. Idem quoque in temperantia & fortitudine & alijs uirtutibus fit. qui enim omnia fugit & timet, neque quicquā ſuſtinet, ignauus: qui contrà nihil omnino timet, ſed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni uoluptate fruitur, à nullaq́ꝫ abſtinet, intemperans: qui omnes fugit: quemadmodum agreſtes, ſtupidus quidam eſt. nā & temperantia & fortitudo ab exceſſu & defectu corrumpi, à mediocritate autem conſeruari conſueuit.

Quæ ſint hæ res huiuſcemodi, quę ab exceſſu & à defectu corrumpi ſoleant, poſtea manifeſtat: cum inquit/ſicut in viribus & ſanitate conſpicimus/illud vero/opus enim eſt, vt in obſcuris manifeſta adducamus teſtimonia/interiectum in medium eſt. ſunt autem virtutes tam corporis q̄ animæ manifeſtiores vt robur, & ſanitas, de quibus nunc loquitur, tam ni-

mias exercitationes inquiens ꝗ̃ modicas robur corrũpere: ſimili modo ſanitatem vel tenuiora ꝗ̃ ſatis ſit, vel copioſiora alimenta corrumpere: moderata autem conſeruare, facere, & augere. Id quod in temperantia quoq; & fortitudine, cæteriſq; virtutibus, moralibus ſcilicet, de quibus nunc ſermo eſt, fieri eodem modo oſtendit. qui enim ſemper ita operatur, vt omnia timeat, nihilq; ſuſtinere ac pati poſſit, ignauus euadit: qui vero aſſueſcit nihil timere, ſed temere omnia adit, audax. in alijs quoq; virtutibus ſimiliter: fortitudo .n. & temperantia, inquit, ab exceſſu & defectu corrumpitur. corrumpi autem inquit has virtutes non eo ꝗ iam exiſtant: ſed quia ab exceſſu & defectu prohibentur, quo minus poſſint exiſtere.

At uero non ſolum generationes & incrementa et corruptiones ex ijſdem & ab eiſdem efficiuntur: uerum etiam operationes in ijſdem quoque erunt. nam in alijs quæ manifeſtiora ſunt, res ita ſe habet: ut in uiribus. nam et illę tũ ex multi cibi ſumptione, tum ex multis laboribus ſuſtinendis comparantur: & utraq; hæc pręſtare maxime omnium robuſtus poteſt. Idem in uirtutibus contingit: ex eo enim quòd abſtinemus à uoluptatibus, efficimur temperantes: & effecti temperantes maxime abſtinere à uoluptatibus poſſumus: pari ratione in fortitudine, aſſueſcendo formidanda contemnere, & ſuſtinere fortes efficimur: effecti uero, maxime ſuſtinere ac pati terribilia poſſumus.

Neq; ſolum, inquit, ab ijſdem generationes & incrementa & corruptiones efficiuntur, verum etiã operationes in ijſdem fiunt. id quod prius in corporis, deinde in animæ virtutibus aperte declarat.

Virtutem moralem eſſe circa uoluptates ac dolores. Cap. III.

SIgnum autem habituum ſit uel uoluptas uel ægritudo quę facta ſubſequitur. nam qui à corporis uoluptatibus abſtinet, ſi eo ipſo gaudet, temperans: ſi dolet, intemperans eſt exiſtimandus. qui item ſuſtinet terribilia & uel gaudet, uel certe non dolet, fortis: qui autem dolet, ignauus eſt. moralis .n. uirtus circa uoluptates doloreſq; uerſatur: quippe cum ob uoluptatẽ mala agamus: ob dolorem uero ab honeſtis abſtineamus.

Signum inquit virtutum & vitiorum ſuperuenientem operationibus voluptatem vel dolorem facere debemus. qui enim lætatur, cum abſtinet à voluptatibus, temperans eſt: qui dolet, etiam ſi ꝗ̃ maxime abſtineat, intemperans: quippe qui oſtendat ſe nõ ex electione, ſed neceſſitate coactum abſtinere. Idem in liberalitate conſiderari poteſt: liberalis ſiquidẽ multo maiore afficitur gaudio, ſi det, ꝗ̃ ſi accipiat. at qui dat quidem, ſed ægre tamen id facit, nõ liberalis magis, ꝗ̃ illiberalis appellandus eſt. cum vero inquit eum eſſe fortem, qui in periculis ſubeundis vel gaudet, vel certe non dolet: ob id dictum videtur, vt affectui humano aliquatenus eſſe indulgendum oſtendat: vel quia in nonnullis fortitudinis operationibus ſatis omnino eſt, ſi aliquis non doleat: cum aut horrendis periculis ſeſe exponit, aut fortiter pugnando vulnera accipit. moralis enim, inquit, virtus circa voluptates doloreſque verſatur. non propterea ait circa voluptates doloreſq; verſari virtutem, quia ex operationibus honeſtis conſequi voluptas ſoleat: ſed contrà hoc ſignum virtutes eſſe ſtatuit, vt merito ob id voluptas ſubſequatur, quia virtus circa voluptates & dolores verſetur. Dubitaret autem quiſpiam de morali virtute quo modo circa voluptates doloreſque eſſe dicatur: nam intellectualem circa hæc minime verſari manifeſtum eſt. verſaturńe igitur circa hæc tanquam inſtrumenta? vt tibia canendi ars circa tibias, fabrilis circa ſecurim, vel ſerrã, & cætera eiuſmodi? an potius tanquam circa ſubiectam materiam, quemadmodum muſicæ circa modulationem & cantum, geometriæ circa magnitudinem negocium eſt? At enim illud minime conuenit, vt voluptatem & dolorem virtutum inſtrumenta appellemus: non enim ipſis his tanquam inſtrumentis vtitur virtus. magis igitur videntur tãquã ſubiecta hęc virtutis eſſe, perinde ac muſicæ modulatiões: quippe cũ virtutis operatio circa affectus animi & actiones ſit, eorumq; conuenientiam & æquabilitatem, non ſecus ac muſicæ circa modulos con-

temperandos.vt affectus animi nec non actiones ipſæ vt diximus, ſubiecti & materiæ rationem habeant. Quoniam igitur ex omni affectu,ſicut progrediendo dicet, conſequi voluptas vel dolor conſueuit: iure circa voluptates & dolores tanquam ſubiecta verſari moralem virtutem dictum eſt.

Quapropter ut Plato inquit ab adoleſcentia ita inſtitutos eſſe oportet homines,ut ijs gaudeant,& doleant,quibus gaudere et dolere debent: hęc enim recta eruditio eſt. Præterea ſi uirtutes circa actiones & affectus ſunt, & omnem affectum,omnemq́ꝫ actionē ſequitur uel uoluptas uel dolor: iccirco uirtus circa uoluptates & dolores uerſatur. indicant id punitiones,quæ per dolores adhibentur: ſunt enim medicationes quædā: at medicationes per contraria fieri conſueuerunt.

Virtus ſanè peccatorum caſtigatrix eſt & correctrix: caſtigationes autem & curatiões circa eadem verſantur,circa quæ ea quæ curantur peccata: verſabitur igitur virtus circa voluptates & dolores in quibus peccatur. nam licet dolor & voluptas temperantiæ proprié vt materia ſubiiciatur,circa quā operationes eius ſunt: aliæ vero virtutes diuerſa q̄dā ſubiecta habeant,circa quæ operentur: quia tamen ex operationibus quoque illarum huiuſcemodi affectiones ſubſequuntur,nihilo minus etiam ipſæ circa voluptates & dolores verſari dicuntur. Platonis autem ſententiam probat,quippe qui recte cenſuerit ab adoleſcētia ita eſſe aſſueſcēdum, vt ijs gauderemus & doleremus,quibus oporteret: vnde Platonicos eos demirari aliquis poſſet,qui impatibilitatem quaſi Platonicum quoddā decretum introducunt,voluptatemq́ꝫ damnant,ac tollere conantur. Virtutem vero moralem circa affectus et actiones eſſe perſpicuum eſt. actiuæ.n.cum ſint virtutes morales,in actionibus operationes ſuas habent: atq́ꝫ in hoc à contemplatiuis differunt. eſſe etiam eaſdem circa voluptates et dolores ita oſtenditur. punitiones peccatorum quædā medicationes ſunt: at medicationes per contraria efficiuntur: puniuntur autem peccantes dolore,voluptatumq́ꝫ abſtinentia ac detractione: circa hæc igitur peccata ſunt: ſed circa eadem ſunt virtutes,circa quæ & peccata: circa eadem igitur virtutes quoque verſabuntur. At vero illud quoqꝫ dubitatione dignum videtur: quo modo omnem affectum,ſequi voluptas vel dolor dicatur. Nōnulli duos hos maxime generales affectus ex ſententia Ariſtotelis eſſe exiſtimarūt: ita vt affectus in duos generali diſtributiōe diuidatur, voluptatem & dolorem,in quos poſtea reliqui omnes reducantur: vt ira & timor in dolorem: fiducia in voluptatem: cupiditas partim in dolorem, partim in voluptatē: quatenus.n.caret eo quod cupit homo,dolore: quatenus ſperat ſe conſequuturum, voluptate afficitur. ſed ſi penitus deſperet, tunc cupiditatem dolor tanquā genus aſſequitur. hæc quidem opinio probabilitatem quandam in ſe habet, dubitationem tamen etiam ipſa admittit, refelliq́ꝫ pōt. nā ſi conceditur in ſpecie affectus voluptas quædam eſſe, & dolor: verbi cauſa, ſi cum vel ob noſtram, vel ob amicorum felicitatem gaudemus, voluptas ea eſſe dicitur: & item dolor,cum aut ex noſtris aut amicorū malis dolemus: quo modo ab his generalem voluptatem vel dolorem diſtinguemus? ſi.n.eadē ratio omnis voluptatis eſt, vt voluptas nihil aliud ſit, q̄ operatio ſecundum naturam ſine vllo impedimento: fieri nullo modo poteſt vt duas eſſe voluptates dicamus, in genere vnam, alteram in ſpecie: ſiquidem idem nomen, eademq́ꝫ ratio vtrarūqꝫ eſt: neqꝫ propria aliqua particularis huius definitio inuenitur. Niſi fortaſſe aliquis dicat, cōmunem vnam eſſe omnis voluptatis, et item omnis doloris definitionem: diuiſionemq́ꝫ ita faciat, vt affectus in duos maxime generales hoc eſt voluptatem & dolorē partiatur: atqꝫ ex voluptatibus alteras animales, alteras corporales ſtatuat: exq́ꝫ animalibus vnam æquiuoce cum genere voluptatem appellatā ita definiat, vt dicat eſſe diffuſionem quandam animi ob noſtros aut amicorum ſucceſſus: cum præſentia eſſe vel nobis vel amicis noſtris bona opinamur: quæ etiam vniuoca ſit, rationēq́ꝫ generis admittat, operatio cum ſit etiā ipſa ſecundum naturam minime impedita: æquiuoca vero in eo, quod nomen diuerſum à genere nullum habet: alterā autem animalis voluptatis ſpeciem fiduciā eſſe dicat, quæ voluptas ac diffuſio animi ſit ex eo, ꝙ in nullum periculū nos incurſuros, vel ſi inciderimus, proſpere euaſuros ſperamus. reliqui etiā omnes quicūqꝫ circa animalem voluptatem ſunt affectus, voluptates animales hoc modo eſſent: quorum

nonnulli penitus errantes ſint,nonnulli autem ſi moderati fuerint,virtuti:ſi immoderati vitio aſcribantur.Idem in animali dolore faciendum erit:cuius genus operatio eſſe præter naturam definietur:ſpeciesq́ʒ habebit:vnam,quæ indigentia vel deffectio appellabitur,eritq́ʒ ægritudo ſeu dolor ex noſtris aut amicorum infortunijs ſuſceptus,cum præſentia iam eſſe mala exiſtimamus:alteram iram,quæ etiam ipſa erit ęgritudo ex eo proueniens,ꝙ mali aliquid præter dignitatem paſſos nos eſſe opinemur,cum iudicandi appetitione.timor etiam doloris ſpecies erit,qui ex mali expectatione orietur.Atqʒ hæc ſunt,quæ ad tuendam illam generalem affectuum diuiſionem dici poſſent.Verum ſi ita eſſet,oporteret vt alterum ſub altero tanq̃ ſpecies collocaretur,& non inter ſe miſcerentur & confunderentur:nam ſicut animal in rationale & irrationale diuiditur,ita vt reliqua omnia vel ratiōis capacia,vel expertia omnino ſint:neqʒ ex irrationali & rationali quippiam cōſtituitur:ſic in voluptate & dolore ſi generales affectus ponerentur,eſſet faciendum.Quocirca nōnulli minime eſſe genera hæc dicunt,neqʒ primam illam affectuum diuiſionem admittunt,ſed Ariſtotelem aſſerunt,ita dixiſſe voluptatem & dolorem affectus cōſequi,vt ſanitatem rubor,morbum pallor ſolet.Vnde perpendenda eſſe res videtur.habet ſanè cupiditas miſtionem quandā cum voluptate & dolore:nec minus etiam ira.fit.n.etiam ipſa cum voluptate & dolore.id quod Homerus quoqʒ illis verſibus oſtendit,cum inquit:

» Ira animusq́ʒ viri,qui longe melle fluente
» Dulcior,vt fumus,generoſo in pectore gliſcit.

Sed melius eſt,vt paulo ſuperius quid ſit affectus,quæq́ʒ eius ſint ſpecies,repetamus:ita enim fortaſſe fiet,vt voluptatem & dolorem eſſe aliorum genera quædam appareat.Stoici igitur affectum eſſe vehementem incitationem,vel appetitionem irrationalem opinati ſunt,ſumentes id irrationale quod rectæ rationi contrarium eſt:non recte.non enim contrarium eſſe rationi poteſt,quod bonum eſt,virtutiq́ʒ aſcribitur.Quin potius eos homines dānare conſueuimus & vituperare,qui moribus ita aſperi,ac duri ſunt,vt obtemperare ac moueri vix affectu vllò queant.adde ꝙ appetibilis animæ pars cum auferri omnino atqʒ eripi hominibus non valeat,excoli ac modificari optime poteſt:id quod in conuenientia æquabilitateq́ʒ affectuū inter ſe fit.ꝙ vero quædam animæ pars ſit,quæ appetat & afficiatur,alibi excutiendum.apud veteres autem peripateticos nullam affectus definitionem reperimus.Ex poſterioribus vero Andronicus affectum ita definit,vt dicat eum eſſe animæ irrationalem motionem ex opiniōe vel mali vel boni:irrationaleq́ʒ hic ſumit non quod rectæ rationi contrarium eſt,vt Stoici,ſed quod ex irrationali animæ parte exiſtit.At Boethus,affectum animæ motionem irrationalem eſſe inquit,quæ magnitudinem quandam habeat:ſumitq́ʒ eodem modo etiam ipſe irrationalē:ſed illud addit/quæ magnitudinem quandam habeat/propterea ꝙ alij quoque nonnulli parui motus eiuſdem huius partis cum conciliatione,vel alienatione aliquarum rerū efficiuntur,quos affectus appellandos ob paruitatē non cenſet.qua in re q̃ recte ſentiat,non video:omnis.n.affectuoſæ animæ partis motus,modo non lateat,quantuſcunqʒ ſit,appellari πάθος id eſt affectus debet.Andronicus vero cum ex opinione boni vel mali affectus effici dixerit,id videtur ignoraſſe,multos affectus ex ſola imaginatione ſine vllo aſſenſu & opinatiōe exiſtere:cui cum iucundum vel moleſtum aliquid apparuerit,affectus animi mouentur:vt non ſolum poſt opinionem,ſed ante etiam q̃ opinemur quicquā,affectus fieri manifeſtum ſit.indicant id maxime cupiditates.ſæpenumero.n.fit,vt ſtatim vbi viderit quippiā aliquis,cupiditate vel boni vel mali,nulla præcedente opinione,afficiatur.ſæpe item contingit,vt nulla prorſus alicuius opinione habita,ꝙ bonum ſit,motio eadem exiſtat:vt cum ridicula aliqua ac facetoſa oratiōe irrationalis animæ pars in nobis mouetur.tunc.n.nullū exiſtimamus bonum nobis adeſſe,ſed à ſola prorſus voluptate ac iucunditate afficimur.Interdum ēt ex opinione boni voluptas,ſicut ex opinione mali dolor conſequitur:dum anima ex eo mouetur,ꝙ bonum iucundum,malum moleſtum eſt.Videndum igitur,ne ita potius definiendus affectus ſit,vt dicatur eſſe irrationalis animæ partis motio à voluptate,vel dolore inducta:nam ſiue ex imaginatione,ſiue ex opinione proueniat affectus,prorſus ob voluptatem aliquam vel dolorem exiſtit:id quod maxime generales affectus eſſe voluptatem & dolorem oſtendit.Stoici vero generales eſſe affectus quatuor ſtatuebāt,voluptatem,dolorem,timorem,& cupiditatem:atqʒ eos ita colligebant.quia.n.omnes affectus ex opiniōe vel boni vel mali eſſe affirmabant:cum opinio præſentium bonorum erat,voluptas:cum præſen-

tium malorum,dolor efficiebatur:cũ bona futura expectabantur,cupiditas exiſtebat,quæ aduentantis boni appetitio eſt:cum mala,dolorem eum ſubſequi dicebant,qui timor diceretur.Sed quærendum videtur,quo modo dolorem tanquam generalem affectum ſumpſerint,licet ſpecies doloris ſit:eius vero oppoſitum,id eſt fiduciã prætermiſerint,timor enim eſt ex expectatione mali prouenìens ægritudo:neque mali cuiuſlibet.non.n.qui paupertatem expectat,timere dicendus eſt:ſed timor maxime & proprie tunc videtur eſſe,cum periculoſi alicuius mali,quod ad ſalutem ſpectet,expectatio eſt:cuius contrarius affectus fiducia eſt:cum vel nihil mali nobis euenturum ſperamus:vel ſi euenerit,eiuſmodi tamen futurum opinamur,'vt ſuperari à nobis non difficulter poſſit. Adde ꝙ iram quoque videntur prætergiſſe . dicunt enim cupiditatem' eam eſſe , cum tamen cupiditas minime ſit.nam licet ſub idem genus,hoc eſt ſub appetitionem ambo referantur:cupiditas tamen iucundi ſolius appetitio eſt:ira vero vindictæ ac retaliationis. tametſi parentes cum filijs ſuis iraſcuntur, vindictam minime appetere videntur:vnde fortaſſe ira communiter ita eſſet definienda:vt eſſe animæ motio diceretur,ab eo incitata qui iniuria affeciſſe videatur.Sed hos iam omittamus:nam alia quoq; plura dici de his hoc modo poſſent:ſententiamq; Platonis hac de re conſideremus. Is cum alibi voluptatem & dolorẽ ſupremos eſſe affectus ac generales oſtẽdere videtur:tum maxime vbi de voluptate et dolore loquens,duos eſſe inquit hos fontes, qui ex altero in alterũ influant:quaſi velit ſignificare hos duos affectus ſupremos eſſe aliorum omnium ac generales.Idem ſex quandoq; affectus connumerat,voluptatẽ,dolorem, timorem,fiduciã,cupiditatem,& irã:ea de cauſa,vt puto,quia hi maxime noti , celebreſq; habeantur.Enimuero à ratione fortaſſe alienum non erit,ſi voluptatem & dolorem maxime generales affectus aſſeruerimus:vt voluptas operatio ſit ſecundum naturam non impedita:dolor contrà,cum impedimur ne ſecundum naturã operari valeamus:in quos reliqui omnes facile reducantur.ſpecies.n.eorum primum erũt voluptas & dolor,eodẽ quo genus nomine appellati:quorum altera diffuſio ob præſentiam rerum iucundarũ:alter ob præſentiam moleſtiarum animi contractio eſt.deinde fiducia & timor:hic ſub dolorem : illa ſub voluptatem ſubiicietur.eſt.n.fiducia voluptas cum nullum periculum euenturũ nobis,vel ſi euenerit,euaſuros tamen nos eſſe ſperamus:timor vero dolor ex terribilium rerum expectatione. Annumerare his affectibus etiam ſolent amicitiam & odium:non illã quidẽ amicitiam quæ ex mutuorum beneficiorum beneuolentia conflatur:quæ diſpoſitio quædã eſt, ſed eam qua anima amando moueri conſueuit : cui odio proſequendi motio oppoſita eſt. amicitia quidem hæc cum ſit conciliatio quædam cum re amata,in voluptatem refertur:ſicut odium in dolorem.alienatio.n.eſt odium et reiectio,dum videmus aut audimus rẽ quę nobis eſt odio,vel quomodocũq; in eam incidimus.Gratia itẽ & ira referri inter affectiones ſolet:quarum gratia in voluptatem reducitur:eſtq; animę motio,qua referre beneficiũ cupimus ei,à quo acceperimus:in qua ſane appetitione ineſſe voluptatem quandam neceſſe eſt.Ira autem ægritudinis dolorisq; ſpecies eſt,cum iniuria affectos nos eſſe opinamur. nonnullas etiam alias affectiones inuenire poſſemus,quæ eódem reducantur. vt indignationem,miſericordiam,& inuidiam,in dolorem:item æmulationem,id eſt obtrectationẽ, quæ ex æmulando & imitando oritur.

Præterea quemadmodum etiam prius diximus,omnis animæ habitus ad ea & circa ea naturam ſuam habet, à quibus deterior fieri & melior conſueuit:at per uoluptates & ægritudines praui habitus fiunt, dum perſequuntur aut fugiunt homines aut quas non debent,aut quando non debẽt,aut quemadmodum non debent, aut quot alijs modis à ratione talia præſcribuntur. unde etiam definientes uirtutes nonnulli impatibilitatem , tranquillitatesq; eſſe quaſdam eas aſſerùnt : non tamen recte : quia abſolute dicunt,neque addunt,ut oportet,& quando,& cætera quæ adiungũtur.talis igitur uirtus eſſe circa uoluptates & dolores facultas quędam ponitur , quę optimas res agat: uitium autem contrarium.

Sequuntur,inquit,nonnulli voluptates ſicut,& quando,& vbi,& quas non debent:&

qui

qui non debent, & non ſicut debent. ſicut non debẽt: ſi philoſophus aliquis, aut quomodocunq; eruditus vir luxui ac delicijs vacet. quando autem non debent: ſi iam ſenex vxorẽ ducat. quas non debent: ſiquis interdicto alimento veſcatur, vtpote ab hoſtibus accepto. qui non debent: cum rex aliquis, aut princeps violare leges, iniuſteq; agere minime veretur. nõ enim idem eſt, ſi rex & priuatus peccet. priuati. n. actio cũ lateat obſcuraq; ſit, incitare alios ad imitationem non poteſt: regis autem peccatum quippe qui emineat atq; excellat, ſubditis omnibus tanquam exemplum proponitur. vbi non oportet: vt ſi in templo legitimæ veneri vacare aliquis velit. non ſicut oportet: cum quis illegitime coniuge ſua abutitur. Non recte aũt virtutem in impatibilitate conſtituunt quidã, quia abſolute dicunt, neq; circũſtantias eas adiungunt, quas oporteret. virtus. n. impatibilitas quidem eſt, ſed affectuum immoderatorum impatibilitas, non autem abſolute omnium. id quod manifeſtauit cum in voluptatum dolorumq; immoderatione vitium, in moderatione vero virtutẽ conſiſtere oſtendit: cum ita ſubiungit: talis igitur virtus &c. /talis/ etiam addidit, vt moralẽ ſignificaret: non enim intellectualis circa hæc verſatur. Sciendum autem opinionem hanc quæ impatibilitatem eſſe virtutem ſtatuebat, ante Stoicos quoque extitiſſe.

De ijſdem autem etiam inde eſſe manifeſtum poterit: quod cum tria ſint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honeſtum, utile, & iucundum: & tria contraria turpe, inutile, & moleſtum: circa omnia hæc bonus uir recte agit, malus uero peccat. ac præcipue circa uoluptatem. nam & communis hęc eſt animalibus, & omnia quæ in optionem ueniunt, conſequitur: quippe cum tam honeſtum, quàm utile iucundum ac uoluptuoſum uideatur. adde quòd ab infantia ipſa uoluptas in omnibus nobis inoleuit: ut difficile ſit affectum eiuſmodi uitæ noſtræ pene incorporatum atque imbibitũ extergere. Quinetiam ad regulam uoluptatis & doloris actiões dirigere alij magis, alij minus conſueuimus: ut propterea pręſentem tractationẽ circa hęc uerſari neceſſe ſit. non enim parum ad actiones facit bene ne an male gaudeamus, aut doleamus.

Tria quæ in repudiationem cadunt, hoc eſt peſſima ſunt, & ſugienda, optimis. n. opponuntur. inquit autem alios magis, alios minus actiones ad regulam voluptatis & doloris dirigere: quia vulgus actiones magis voluptate metiri conſueuit: nam eorum quæ ſponte agunt, finem voluptatem ſtatuentes, iucunda agũt, moleſta auerſantur & fugiunt: probi vero minus voluptatẽ ſequuntur, ſed rationi obtemperantes promptius ea agunt, quæ ab ipſa eliguntur, licet iniucunda aliquando fuerint.

Præterea uoluptati repugnare difficilius eſt, q̃ irę, ut Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius eſt, ſemper & ars & uirtus uerſatur: quod enim bene fit, melius in eo eſt. quare propter hoc etiam circa uoluptates & dolores totũ negocium & moralis & ciuilis uerſabitur. qui enim bene his utetur, bonus: qui male, erit malus. uirtutem igitur circa uoluptatem & dolorem uerſari, ab ijſdemq; à quibus fit, & augeri & corrumpi, cum ſcilicet non eodẽ modo exiſtunt, necnon circa eadem operari ex quibus ortum habet: ſatis dictum ſit.

Argumentatio manifeſta eſt. ſicut enim artes circa difficiliora quæ in eodẽ ſubiecto ſunt magis expenduntur. verbi cauſa, fabrilis artis ſolertia in lignis aſperioribus, & incongruentibus coaptandis magis perſpicitur: in quibus videlicet bene munere ſuo fungi, melius multo eſt, & ingenioſius: medicinæ item vis in morbis qui difficilius curationem admittunt, ſanandis magis q̃ in alijs cognoſcitur: ita etiam virtutes circa difficiliora verſarentur: at difficillima omnium affectio voluptas eſt: circa hanc igitur merito virtutes eſſe dicendum eſt. eſtq; diuerſum à ſuperiore hoc argumentum: ſuperius. n. difficilem eſſe voluptatem probabat, quæ aſſuetudine extergeretur, ex eo ꝙ nobiſcum ab infantia coaluiſſet. nunc ex eo idem confirmat, ꝙ fortior expugnatuq; difficilior, q̃ ira eſt, vt Heraclitus dicebat. nam ira etiam

cum adiunctam voluptatem habet, vt inquit Homerus,
Ira animusq́ʒ viri qui longe melle fluente.
Dulcior, vt fumus, generoſo in pectore gliſcit: ſuperari eadẽ de cauſa difficulter põt.

Quæ inter iuſta agere & iuſte agere differentia ſit. Cap. IIII.

Dubitaret autem quiſpiam quo modo dicamus iuſtos iuſta agendo, temperantia temperantes effici oportere. nam ſi agunt iam iuſta & temperantia, iuſti iam ſunt, & temperantes: ſicut ſi grammatica & muſica, grammatici & muſici iam ſunt. An neq́ʒ in artibus ita res ſe habet: quippe cum poſſit grammaticum quippiã aliquis facere uel ex fortuna, uel alio ſuggerente. tunc tamen erit grammaticus, ſi & grammaticum aliquid, & grammatice faciet: hoc eſt ex grammatica arte, quæ in ipſo eſt. Præterea neq́ʒ ſimile hoc eſt in artibus & uirtutibus. quę enim ab artibus fiunt, id in ſe ipſis habent, quòd bene effectę ſint: ſatis ſiquidem illud eſt, ut quoquo modo efficiantur. quę uero ſecundum uirtutes fiunt, non ſi aliquo modo ipſa ſeſe habeant, continuo iuſte et temperanter aguntur: ſed ſi etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primum quidem, ſi ſciens: deinde ſi eligens: atq́ʒ eligens propter ipſa: tertio ſi ſtabili atque immutabili affectu præditus agat.

Ex grammatica, inquit, arte quæ in ipſo eſt, id eſt ex proprio habitu qui eſt in ipſo. quæ vero ex artibus proficiſcuntur, non ſimilia eſſe, inquit, ijs quæ ex virtute fiũt. nam in artibus opera ꝙ bene & artificioſe effecta ſint, in ſe habẽt: ex ipſisq́ʒ an ſecundum artem an minime ſint effecta, ſolemus iudicare: vt ſatis ſit, ſi ipſa aliquo modo affecta fuerint. in his vero quæ ſecundum virtutem fiunt, non ex actionibus iudicamus: non. n. ſi iuſta actio fuerit, cõtinuo etiã iuſte eam eſſe factam neceſſe eſt: ſed opus eſt, præterq̃ ꝙ opera ipſa iuſta ſint, vt & ille qui agit, primum ſciens & non fortuito agat: deinde ita quodam modo affectus agat, id eſt cum electione, atq́ʒ ea electione quæ non ob aliquid aliud extrinſecus ſit, ſed ob ea ipſa quę agit: præterea vt firmo atque immobili affectu, præditus agat, id eſt eo propoſito ac conſilio, vt nunquam facti eum pœniteat.

Hæc uero ad alias artes conſequendas connumerari non ſolent, ſed ipſa ſola cognitio ſufficit: ad uirtutes autem cognitio parum, uel nihil ualet: reliqua non parum, ſed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiã comparentur, quòd ſæpę iuſta & temperantia aguntur. Res igitur iuſtæ & temperantes dicuntur, cum fuerint tales, quales uir iuſtus uel temperans ageret. iuſtus uero uir & temperans eſt, non qui hæc agit: ſed qui etiam ita agit, ut iuſti & temperantes ſolent. recte igitur ex eo quòd iuſta agit, iuſtus: & ex eo quòd temperantia, temperans fieri dicitur. non agendo autem hæc, ne futurũ quidem eſſet, ut bonus quiſpiam euaderet.

At hæc electio, hæcq́ʒ ſtabilitas immutabilitasq́ʒ propoſiti in artibus minime requiritur ad operis perfectionem iudicandam: ſed ſatis eſt, ſi ille qui ſecundum artem aliquam operatur, cognoſcat ac ſciat, neque fortuito aut aliquo monente faciat. parum autem dixit, vel nihil cognitionem ad virtutem conferre, propterea ꝙ morum præcipua vis in acquiſitiõe habituum conſiſtit: & quantum ad agendum attinet, nihilo amplius ex cognitione cauſæ, demonſtrationeq́ʒ aliqua inſtruimur: licet alioqui non omnino nullã vtilitatẽ conſequamur. Nam logici eſt rationeq́ʒ præditi hominis cauſas eorum quæ agit, & ſcire, & reddere optime poſſe. cum vero inquit, ad alias artes conſequendas &c. videtur habitus cõmuniori vocabulo artes appellaſſe. neq́ʒ. n. virtutes artes eſſe exiſtimat, id quod verbum/alius/quod de eiuſdem generis rebus dici conſueuit videretur ſignificare. non agendo autẽ, etiam ſi cognouerit aliquis, dummodo non bene aſſueſcat, ex virtuteq́ʒ operetur: non modo probus non

euadet,

euadet, ſed ne propè quidem ad probitatem conſequendam accedet.

Plerìq; tamen cum hęc non agant, ad diſputationem confugiunt, putátq; ita ſe philoſophari, ac probos futuros: qui ſanè perinde faciunt, atq; ægrotantes: qui cum medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum quę ab ipſis mandantur, efficiunt. ſicut igitur neque illi corpore unquam bene ualebunt, dum ita curantur: ſic neq; iſti animo, dum ita philoſophantur, bene habebunt.

Cum ſuperiora hæc Ariſtoteles quaſi incitando atq; exhortãdo ad actionem virtutis homines dixerit: eos deinceps reprehendit ac carpit, qui neglecta operatione verbis ſolũmodo ac diſputationibus virtutem exercent: quaſi in eo philoſophãdi munus conſtitutum ſit, vt quæ ſint honeſta, quæ turpia, quæ expetenda, quæ ſugienda cognoſcamus: in quo itẽ iuſtitia, aliæq; virtutes conſiſtant. neq;.n. ſi ſcientijs id ineſt, vt habitus ſint immutabiles, idẽq; virtutibus ineſſe conſpicitur: iccirco neceſſe continuo erit, vt virtutes quoq; ſcientię ſint. nõ enim illa ſcientiæ eſt propria definitio, vt immobilis, immutabilisq; ſit: nam id vitijs quoq; commune eſt, nonnullisq; tam animæ affectibus qui auelli difficulter poſſunt, quàm corporis: cuiuſmodi eſt inſania, & tabes. neque ſi habitus aliqui ſunt, qui immutari à ratione difficulter queunt, continuo etiam erunt ſcientiæ: proprium ſiquidem ſcientiæ illud eſt, vt habitus ſit cognoſcendi per demonſtrationem: atq; inde firmitatem, ſtabilitatemq; habet. quo modo virtutes non eſſe manifeſtum eſt.

De affectu, facultate, habitu, & habitum eſſe genus uirtutis. Cap. V.

POſt hæc autem quid ſit ipſa uirtus, conſiderandum eſt. Quoniam igitur tria ſunt, quę in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex ijs eſſe uirtutem neceſſe eſt. affectus autem uoco cupiditatem, iram, excandeſcentiam, timorem, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, deſiderium, æmulationem, miſericordiam: ea deniq; omnia quę uoluptas uel dolor conſequitur. facultates uero ſeu potẽtias eas, quibus idonei eſſe dicimur, ut his omnibus afficiamur: ideſt quibus uel iraſci, uel dolere, uel miſereri poſſumus. ſed habitus eos appello, quibus uel bene uel male ad affectus nos habemus: ut ad iraſcendum, ſi uehementer aut remiſſe, male: ſi mediocriter bene. ſimili modo ad reliqua.

Quoniam qui aliquid definire vult, prius genus rei quam definit, debet aſſumere: inquirit nunc quidnã virtutum genus ſtatuendum ſit. & quia animæ virtutes in anima exiſtunt, ea omnia quæ in anima efficiuntur aſſumit: vt in eorum aliquo eſſe virtutes neceſſe ſit. tria igitur eſſe, inquit, quæ in anima efficiuntur, affectus, facultates ſeu potẽtias, & habitus. animam vero hic eam dicit, in qua virtutes morales conſiſtunt, hoc eſt irrationalẽ eam, quæ rationi obtẽperat: cuiuſmodi eſt quæ appetendi vim habet. in hac.n. ea quæ hic cõmemorat, ineſſe conſpiciuntur. affectus quidem appetitiuæ facultatis motio quædam ſenſiua eſt, cum boni vel mali opinione: qui cuiuſmodi ſit, ipſe cum affectuum quorundam exemplo ſuppoſito, tum eo maniſeſte declarat, cum inquit: ea deniq; omnia quæ voluptas vel dolor conſequitur. nã etiã paulo ſuperius & ex affectibus & actionibus voluptatem et dolorẽ cõſequi dixit: nec minus ex appetitionibus, propterea ꝙ cum initia actionũ ſint, ẽt ipſæ exiſtunt cũ perturbatione. potentias aũt & facultates eas appellat, quibus idonei dicimur, vt his afficiamur. i. capaces affectuũ ſumus. niſi.n. facultatẽ ſuſcipiendorũ affectuum haberemus, eſſemus impatibiles, affectibusq; omnibus vacui. habitus eos dicit quibus ad affectus vel bene vel male nos habemus: bene, ſi mediocritatem in his ſeruamus, id quod eſt virtutis: male, ſi vel modum excedimus, vel deficimus, quod proprium eſſe vitij inquit.

Affectus igitur neque uirtutes neque uitia ſunt: nam neq; ex illis boni uel mali dicimur, ſed ex uirtutibus aut uitiis: neque ex illis laudari, aut uituperari conſueuimus, nõ enim qui timet aut iraſcitur, laudatur: neq; qui iraſcitur ab-

ſolute, uituperatur, ſed qui quodãmodo ita afficitur: ſed ex uirtutibus & uitiis & laudamur & uituperamur. prӕterea iraſcimur & timemus ſine electiõe: uirtutes uero ſunt electiones quædã, aut non ſine electiõe exiſtũt. Ad hęc, ex affectibus moueri dicimur, ex uirtutibus uero et uitijs non moueri, ſed quodã modo diſponi. propterea neq; facultates & potẽtiæ ſunt: quippe cũ neque boni neq; mali ob id dicamur, ꝙ abſolute †agere poſſimus: neq; laudemur aut uituperemur. adde ꝙ facultate p̃diti & potẽtes natura ſumus: boni aut mali, ſicut ſuperius diximus, natura minime efficimur. ſi ergo uirtutes neq; affectus ſunt neq; facultates: habitus neceſſario ſunt. quid igitur ſit uirtus gñe, ita dictũ eſt.

† a.l. affici

Poſteaq̃ tria hæc quæ in anima fiunt, cõnumerauit: in quo ex his virtutes ſtatuendę ſint, conſiderat. pluribusq; oſtendit eas in nullo alio q̃ in habitu eſſe collocãdas: ita vt habitus genere ſint, atq; habitus optimi: vt deinceps demonſtrat. propterea aũt inquit ex virtutibus nõ moueri nos, ſed diſponi. i. affectos quodã modo eſſe, quod eſt διακεῖσθαι, quia ex quorundã opinione virtutes impatibilitates quædã ſunt, ac tranquillitates PROPTEREA neq; facultates & potẽtiæ ſunt: id eſt ex ijs quibus virtutes nõ eſſe affectus demõſtratũ eſt, eaſdẽ minime eſſe potẽtias oſtẽditur. neq;. n. ob id dicimur aut boni aut mali, quia abſolute agere poſſimus. in nonnullis tamen exẽplaribus nõ agere id eſt πράττειν ſed affici. i. πάσχειν reperitur. Boni autem aut mali natura non efficimur, ſed electione: ea enim quæ natura ſunt, aliter immutari aſſuetudine nullo modo poſſunt. vnde fit, vt neque natura neque præter naturam ſint virtutes, ſed aſſuetudine comparentur.

De duplici mediocritate & uirtutis ſubſtantia. Cap. VI.

OPortet autem ut nõ ſolum ita dicamus, habitum eſſe uirtutem: ſed qualis nam habitus ea ſit, quoque explicemus. dicendum eſt igitur omnem uirtutem & ipſum id cuius eſt uirtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi uirtus & oculum ipſum, & opus ipſius bonũ facit: quippe cum oculi uirtute fiat, ut bene inſpiciamus. ſimili modo equi uirtus & equum ipſum probum efficit, & ad curſum, geſtandumq; ſeſſorem, ac ſuſtinendos hoſtes idoneũ. Quòd ſi in omnibus ita ſe habet res, uirtus quoq; hominis nihil aliud erit q̃ habitus ex quo & bonus homo ipſe efficietur, et bene opus ſuum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nũc ẽt eſſe manifeſtum poterit: ſi qualisnam ſit natura ipſius uirtutis contemplemur.

Cum genus virtutis eſſe habitum definierit: differentias etiam exquirere vult, quæ ſpeciem conſtituunt. ſed prius tamen cõmuniorem quandã virtutis definitionem aſſignat: deinde eam priuatim homini accommodat. qui ei præcipuus ſcopus his in libris ac finis eſt.

In omni igitur re continua ac diuiſibili aliud plus, aliud minus, aliud ęquale accipere poſſumus: atque hæc uel quantum ad ipſam rem attinet, uel quantum ad nos. æquale aũt inter exceſſum & defectum medium quoddam eſt. ac rei quidem medium id dico, quod ab utroq; extremo ęque diſtat: eſtq; unum & idem omnibus. quantum uero ad nos, quod neque modum excedit, neque deficit: idq; non unum & idem apud omnes eſt. uerbi cauſa, ſi decẽ plura ſunt, & duo pauca: ſex media accipiunt quantum ad rem: quippe quæ ex ęquo & ſuperent, & ſuperentur. id quod ſecundum arithmeticam rationẽ mediũ eſt.

Cum ſuperius oſtenderit virtutes eſſe mediocritates: idem quoq; nunc apertius demonſtrat: inquit. n. in omni re continua ac ſecabili amplius aliquid ac minus dari: ſiq; id: neceſſe eſſe quoq; vt aliquid concedatur, quod æquale ſit. vbi vero hæc ſatis per ſe manifeſta ſumpſit: æquale deinde ad medium: plus & minus ad exceſſum & defectũ refert: vt nominibus

ita

ita trãſlatis cõmode ad id quod uult, confirmandum deſcendat. Argumenti autem cõcluſio talis euadit: in omni re diuiſibili & plus & minus & ęquale ſumere poſſumus: affectus aũt & actiones diuiſibiles ſunt: in his igitur & plus & minus et ęquale ẽt inuenietur. deinde cũ ſumſit, ſcientias mediũ quod in ipſis eſt, coniectare, virtutẽq; omni ſciẽtia eſſe exquiſitiorẽ: colligit, virtutẽ quoq; medij quod in actionibus et affectibus eſt, eſſe coniectricẽ, atq; inde mediocritatẽ. Sed quærendũ videtur, quo modo, ſi in continua ac diuiſibili re hæc cõſiderãtur, in affectibus ẽt & actionibus inueniri poſſint, in quibus virtus verſatur: quippe cũ affectus & actiones quãtitates minime ſint: ſed affectus qualitates ſint, actiones ſub qualitatem ẽt ipſę referantur. adde quòd voluptas quã ex affectibus & actionibus conſequi dicit, prætereã ꝙ neq; ipſa eſt quãtitas: in nullo tẽpore circa ipſam uerſatur: quemadmodum viſio: vt neq; quãtũ ad tp̃s attinet, admittere diuiſionẽ poſſit. Huic dubitatiõi ita fortaſſe occurrendum eſt, vt dicamus voluptatem, licet in tempore eſſentia eius non perficiatur, eſſe tamẽ totam atq; integrã in qualibet ſumpti tẽporis parte: vt quatenus operationis naturalis perfectio ac finis eſt, non ſine tempore eatenus ſit. prærerea id perſpicuũ eſt, omni actioni in qua verſatur virtus, adiunctũ eſſe tempus. quatenus igitur eſt in tẽpore, & tempus continuum eſt ac diuiſibile, eatenus ẽt ipſa diuiſionẽ admittet. Item cũ dixerit ſecundũ affectus nos moueri, et motio quippe quę in tẽpore efficitur, diuiſionẽ patiatur: ſequetur, vt affectus quoq; in eo ꝙ motiones ſunt, diuidi ẽt ipſa poſſint. mouemur autem ſecundum affectus & vehementer, & leuiter. quinetiam actiones vel motiones quædã ſunt, vel per motiones exiſtũt. Quoniam igitur morales virtutes circa actiones & affectus verſantur: actiones vero et affectus cum motu fiunt & in tempore: tempus autem quãtitas eſt & diuiſibile, ſimili modo motio quę in ipſo fit: ſed in quantitate diuiſibili plus & minus & æquale inuehitur: efficitur proculdubio, vt in affectibus & actionibus eadem diuiſio reperiatur.

Quantũ ad nos uero non ita eſt accipiendum. nõ. n. ſi alicui decẽ minas comedere multum eſt, duas parum: ſex ei Alipta comedendas pręcipiet. nã fortaſſe id quoque ei qui ſumpturus ſit, erit uel nimiũ uel parum: Miloni quidẽ parum: nimium autem ei qui exercitationẽ incipiat. Idẽ in curſu & lucta conſiderandum eſt. Ita igitur unuſquiſq; ſcientię alicuius particeps exceſſum & defectum fugiens, medium quærit, atq; eligit: ac medium quidem nõ rei, ſed quod quantum ad nos medium eſt.

Medium in virtute quantũ ad nos conſiderari debet: id quod exemplo declarat. non. n. ſi alicui decẽ minæ multũ, aut duæ parum ſunt: ſex ei præcipiet alipta ſecundũ arithmeticam proportionem: nã etiam hæ alicui erũt nimiũ, illi. ſ. qui primum incipit ſe exercere: alicui parum, ut Miloni. Milonẽ Crotoniatã intelligit, qui viribus & robore corporis adeo oẽs ſuperauit, vt taurũ humeris geſtans per ſtadiũ ingreſſus fuerit. de eo. n. illud fertur, ꝙ cum domus in quã cum ſocijs pythagoricæ diſciplinæ cauſa ventitare conſueuerat, parte quadã repentino quodã caſu ſubruiſſet, ita vt oẽs iãiam eſſet oppreſſura: ipſe cõfeſtim ruinoſum parietem ſubierit, ſubnixusq; corpore tantiſper labãs tectũ ſuſtinuerit: quoad oẽs incolumes fuerint egreſſi. tantum tamen viriũ robur arboris cuiuſdã viribus reſiſtere non potuit. cũ. n. forte per ſyluam quandã iter faceret, vidiſſetq; ſtipitẽ quendam quem lignatores diſcindere nequiuerant, cuneiſq; adactis reliquerãt: ipſe viribus ſuis fretus eũ aperire aggreſſus eſt: magnoq; & manuũ & pedũ nixu nihil aliud effecit, ꝗ vt diſſilirẽt cunei. quibus excuſſis lignum iterũ magno impetu in ſe rediens eum vehemẽter conſtrictum tenuit: atq; ita prędã feris miſerabilẽ præbuit. huic igitur parum eſſent ſex minæ, alteri nimiũ. nam in omni ſcientia medium non vnum eſt, ſed quod vnicuiq; eſt accõmodatum. verbi cauſa, ſutor non vnũ eſſe ſtatuit mediocrem calceum: ſed qui pedi meo aptus eſt, is mihi eſt mediocris, qui excedit, maior, qui deficit, minor ꝗ pedi meo conueniat. Idem in ſingulis artibus, ſinguliſq; perſonis conſideratur.

Qz ſi omnis ſcientia ad medium ſpectans, atq; ad ipſum ſua opera dirigẽs ita opus bene abſoluit: ut de bene abſolutis operibus illud dici conſueuerit, ut neq; demi neq; addi quicꝗ poſſe fateamur: quaſi exceſſus & defectus quod

bene eſt,corrūpat:mediocritas conſeruet.ſi boni igitur artifices,ut nunc dicebamus,ad hoc ſpectantes operātur:uirtus uero oī arte exactior eſt et melior, quēadmodum etiam natura: efficitur proculdubio ut ea medij coniectrix ac collimatrix ſit.

Argumentū eſt à minori.ſi.n.ars quæ inferior eſt virtute,ad accōmodatū vnicuiq; medium ſpectans bene opus ſuū exequitur:multo magis virtus quæ omni arte melior,exquiſitiorq; eſt,idem faciet:ſicut etiam natura.melior ſiquidem arte eſt etiā natura:ars.n.imitatur naturam.ſed virtus tamen adhuc melior eſt:quippe cū nihil aliud ſit q̄ naturę perfectio: naturaq; ipſa quæ finem ſuum perfecte conſequuta fuerit. Quod ſi ita eſt,efficietur,vt virtus medij quod ad nos ſpectat,coniectrix ſit.

De morali loquor:hęc.n.circa affectus & actiones uerſatur:in quibus exceſſus & defectus & mediū eſt:ut & doleat & confidat aliquis, cupiat & abhorreat,iraſcatur et miſereatur,ac demū lętetur et doleat magis et minus:atq; utraq; hęc non bene.nā qn̄ oportet,& ob quę,& erga quos,& cuius cauſa, et ut oportet,hęc facere,medium eſt atq; optimū:id quod eſt ipſius uirtutis.Simili modo circa actiones eſt exceſſus & defectus & mediū.at uirtus circa affectus actiōesq; uerſatur:in quibus exceſſus peccat,defectus uituperatur,medium uero et laudē et rectam exequutionem conſequitur.Hęc autem utraque ad uirtutem pertinent.mediocritas igitur quędā uirtus erit,cum medij ipſius coniectrix,collimatrixq; ſit.

De virtute morali aūt intelligendū eſſe inquit,quæ circa actiones affectusq; verſatur:in quibus exceſſus & defectus & mediū reperitur:vt in intellectuali mediocritatē nullā eſſe oſtendat.nō.n.oportet,vt mediocriter intelligamus,mediocriterq; ſciamus,exceſſumq; in cognitione vitemus:ſed quanto magis ſcire poſſumus,tāto melius eſt. mediocritas ſiquidē in affectibus actionibusq; eſſe debet,quæ mediū quantū ad nos ſpectat,ex ipſis eliciat.poſſumus.n.timere & magis & minus, quorū neutrum bene ſe habet:poſſumus ēt mediocriter,id quod virtuti aſcribitur:circūſtātiasq; ſuas habet: vt quando oportet doleamus aut lętemur,& ob quæ,& cuius cauſa oportet &c.in actionibus item eſt exceſſus & defectus & medium.poteſt.n.quis ſupra modū etiam pecunias expendere,ſi plus q̄ oporteat,largiatur:poteſt ēt in ſumptu deficere,ſi minus q̄ debeat,expendat:poteſt & mediocriter,cum & quantū & quale debet,ſeruatis quoq; alijs circūſtātijs expendit:id quod ad virtutem pertinet.mediocritas igitur quædā propterea eſt virtus quia medij ſcrutatrix,cōiectatrixq; eſt.

Præterea peccare multis modis poſſumus:malum.n.eſt infiniti,ut Pythagorici coniectabant,bonum autem finiti:recte agere uero uno modo tantum licet.atq; iccirco illud facile,hoc difficile eſt.facile ſiquidem eſt à ſcopo aberrare,ſicut ipſum attingere difficile.ob id igitur exceſſus & defectus uitij eſt,uirtutis mediocritas.nam Simpliciter bonus eſt,ſed malus omnimode.

Vitium in exceſſu & defectu,virtutem in mediocritate cōſiſtere,aliter conatur demonſtrare:peccare.n.inquit multipliciter poſſumus,recte agere vero vno tātū modo:hocq; Pythagoreorum auctoritate confirmat.illi.n.cum duos ordines ſtatuerent, bonorum vnum, alterum malorum,in hoc multa & infinita:in illo vnū & finitum collocabant. nam cum dixiſſet/malum.n.eſt infiniti/id eſt ordinis illius in quo infinitum ponebatur, vt Pythagorei coniectabant:addidit, /bonum aūt finiti/vtpote quod ijdē illi opinabātur:poſtea paucis his interpoſitis orationē continuat,recte agere vero inquiens vno tantum modo. hoc.n.refertur ad id quod dixerat,peccare multipliciter poſſumus.quia vero peccare multis modis licet,facile eſt id facere.aberrare.n.à ſcopo facile eſt,dum vel in dextram vel in ſiniſtram,vel in ſuperiorem,vel in inferiorem partem iaculamur: at cum ſcopum ferire vnico tantū modo poſſimus,aſſequi id longe difficilius eſt:ſic quoq; recte agere difficile eſt.hinc patet vitij exceſſum & defectum,virtutis vero eſſe mediocritatem:quippe cū mediocritas vna tantū

fit,

ſit,exceſſus & defectus duo modi vitiorum exiſtant: quinetiam exceſſus vnuſquiſq; contingere multifariam poſſit,cum vel augetur vel minuitur,itē defectus,cum vel minus vel magis à medio ipſo deficit,mediocritas vero niſi vno tantum modo exiſtere nō poſſit:vnū enim eſt medium,ſicut dictum eſt.

Virtus igitur eſt habitus electiuus in mediocritate quantum ad nos conſiſtens: quę quidem mediocritas ratione præfinita ſit:atque ita,ut prudens pręfiniret: mediocritas autem duorū uitiorū,alterius per exceſſum, alterius per defectū.atq; eo ēt ꝙ uitia alia deficiunt ab eo quod fieri debet,alia exuperant & in affectibus & in actionibus:uirtus uero medium & inuenit,& eligit.

Recte aſſignatam eſſe hanc definitionem perſpicuū eſt.habitus.n.eſt,vt ſuperius demonſtratum fuit:electiuus,vt à ſcientijs diſtinguatur,quæ licet habitus etiā ipſæ ſint,cauſam ſuā tamen in electionē minime referunt:in mediocritate conſiſtens,partim vt circa quid negocium eius ſit,explicetur:partim etiā vt à quibuſdā affectibus ſeparetur,qui in mediocritate quadam etiā ipſi conſiſtunt,non tamen duorum vitiorū:vt verecūdia,& eiuſmodi,ſicut inferius etiā ipſe Ariſtoteles oſtendet.ſunt.n.laudabiles,et in mediocritate quadā conſtituti, non tamen virtutes,aut vitiorum mediocritates. addidit præterea/in mediocritate quantū ad nos/vt eam ſeiungeret,à mediocritate,quæ in re conſideratur.cum vero poſtremo ſubiungit/quę quidē mediocritas ratione præfinita ſit/à vitijs eam omnibus excludit.nam vitia quoq; ex electione dependent,non tamen recta ratione præſcribuntur,vt inde mediocritatis nomē ſibi poſſint vendicare.ratio.n.recta eſt quæ mediocritatis terminum in actiōibus præfinit,vt neq; citerius recedendū,neq; vlterius progrediendum nobis ſit.atq; hæc ſatis ad definitionis abſolutionem,abūdeq; faciunt:reliqua explanatiōis cauſa ſubijciuntur.nā quia dixit virtutem in mediocritate conſiſtere,quæ ratione præfinita ſit:qua ratiōe præfiniri debeat,exponit,ea proculdubio qua prudēs præfiniret.de qua deinde mediocritate intelligendum ſit explicat.cum inquit,duorum vitiorum eam eſſe,vnius per exceſſum,per defectum alterius: tum quo modo per exceſſum aut defectum vitia dicantur eſſe,declarat:eo.ſ.ꝙ in actionibus & affectibus vitia uel modum excedunt,vel ab eo deficiunt: virtus vero mediū ipſum & inuenit & eligit.

Quapropter ſubſtantia quidem & ratione quæ quid ſit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem ſpectat,& quod bene ſe habet: extremitas uirtus eſt.

Quod hic ſequitur afferre quandam dubitationem poteſt.inquit.n.ſubſtantia virtutem eſſe mediocritatē,quantum ad optimum vero attinet,atq; id quod bene ſe habet,extremitatem.extremitas.n.eſſe ipſa virtutis ſubſtantia videtur,quippe quæ per mediocritatē inueniatur.ſed ſicut in demonſtratiōibus præcipua vis in cauſa eſt,quæ etiā medius terminus dicitur:ita quoq; in definitionibus ſiquis aſſumere eam pōt,ob quam tale eſſe id quod definitur,oſtenditur:optime quidnam ſit unumquodq;,definiet:qua de re in poſterioribus reſolutorijs ſatis dictum eſt.cauſa.n.vt vnaquæq; virtus exiſtat,in affectibus & actiōibus mediocritas eſt.quod autem extremitas ſit in eo quod bene ſe habet,illud vero nō diſſimile ijs eſt qui ab ipſo Ariſtotele συμπερασματικοὶ ὅροι.i.concluſorij termini appellantur.exēpli cauſa,cum definimus quid ſit quadratio,cum.ſ.mediam lineam in proportione.i.quadratoriam inuenimus:eiuſmodi definitio cauſam reddit,quam ob rem quadratio ſit: cū vero dicimus quadrationem eſſe,cum altera parte longiori figuræ æquale quadratum inuenimus:concluſionem afferimus.nam vbi demonſtrauit geometra,id quod à media linea laterū altera parte longioris figuræ reſultat quadratum,æquale eſſe figuræ quæ ab eis ipſis lateribus continetur:inducit poſtea concluſionem hoc modo: æquale igitur datæ figuræ altera parte longiori quadratum inuenitur. Idem in virtutis definitionibus eſt.qui.n.eam in affectibus & actionibus mediocritatem eſſe inquit, is ſubſtantiam eius definit,curq; virtus ſit,explicat: qui vero extremitatē in eo quod bene ſe habet,eam eſſe dicit,quaſi concluſionē infert.nam quia in affectibus & actionibus mediocritas eſt,ex eo ſit, vt extremitas quoq; in eo quod bene ſe habet,exiſtat.ſubſtantia.n.virtutis in mediocritate conſiſtēs illius extremitatis quæ eſt in eo quod bene ſeſe habet,cauſa eius quodam modo eſt: vt hæc definitio,cum dicimus

virtutem eſſe extremitatem, quaſi concluſio ſit: illa prior cauſam etiam contineat, ob quam extremitas ipſi aduenit: ſi in hunc modum dicamus. virtus eſt habitus electiuus mediocritatis circa affectus & actiões quæ recta ratione præfinita ſit, ipſius extremitatis quæ in eo eſt quod bene ſe habet. Nõnulli vero ſunt, qui dubitẽt, quo modo virtutes eſſe mediocritates poſſint. nã ſi neq; exceſſus neq; defectus in affectibus & actionibus præfinitus eſt: & eorũ quæ præfinita non ſunt, mediũ ſtatui, ac ſumi nullum põt: nullo modo virtus exceſſus & defectus qui eſt in actionibus & affectibus, eſſe mediocritas poterit. neq;. n. vel audaciæ terminus aliquis pſcriptus eſt, quouſq; pgredi oporteat, vt audacia ſit, vel timiditatis, & ignauię, vel alicuius ex alijs exceſſibus et defectibus. Sed iſti tñ nõ recte videnť dubitare. nõ. n. medium eſt quantũ ad rem attinet, illud circa quod virtus conſiſtit. nã id ab extremis ęqualiter diſtat, neq; eſſe vllo pacto poſſet, niſi certo aliquo fine ac termino extrema concluderentur. hoc vero circa quod verſatur virtus, eſt reſpectu noſtri medium, reſpectuq; noſtri neque excedit, neque deficit, ſed mediocre eſt ac moderatum. ſed ſi quod deficit atque excedit, quantum ad nos nõ difficulter inueniri poteſt: mediũ quoq; quantum ad nos attinet, facile percipietur. Huc accedit, ꝙ cũ virtus duorũ vitiorum, non duorũ vitij terminorũ mediocritas dicatur: locum non habet eiuſmodi dubitatio: ſi dixerimus, ſi malus in exceſſu & defectu præfinitum modum non habet, vt certo quodã fine terminetur: neq; medium eorũ certum eſſe vllo modo poterit. nõ. n. terminorum medium virtus quærit, ſed deflexionum, declinationumq; ad terminos. neq; medium hoc ex miſtione extremorum mediũ dicitur, vt fuſcum: non. n. omnia quæ media aliquorum ſunt, ex eorum miſtione conflantur. nam in artibus medium, & quod recte ſe habet, non miſtio extremorum, ſed additio & detractio efficit: id quod etiam in virtutibus contingit. bonorum præterea & malorum mediũ neq; ipſum ex cõmiſtione exiſtit: neq; qui incipit proficere, ex probi & praui confuſiõe medius vtrorũq; eſt: neq; ſex inter decem & duo ex eo medius eſt numerus, quia ex vtrorũq; contemperatione extiterit. ſed neque in continuis medium ex terminorum miſtione efficitur: neque etiam circuli centrum eius figuræ medium eſt ex ambitus ſeu circũferentiæ commiſtione: vt ex his omnibus pateat, eſſe nonnulla media, quę non ex miſtiõe extremorum, ſed ex ſua ipſorum quantitate media ſint.

Neq; tamen omnis actio, omniſq; affectus mediocritatem admittit. nonnulli. n. ſunt affectus, qui ſtatim uel ipſo noĩe cum prauitate implicãtur: ut maleuolentia, impudẽtia, et inuidia: et itẽ actiões, ut adulteriũ, furtũ, homicidiũ. omnia. n. hęc & huiuſcemodi ita appellãtur, quia non exceſſus ipſorũ aut defectus, ſed ipſa mala ſunt: ut nullo modo poſſit quiſpiam in ipſis recte agere, ſed peccare ſemper neceſſe ſit: neque bene, aut nõ bene ſe gerat, dum quatenus & quando, & quomodo oportet, adulterium committit: ſed dum abſolute unumquodq; horum facit continuo peccet.

Non omnes affectus neq; oẽs actiones admittere mediocritatẽ inquit: quia nõnulli affectus ſunt, qui quando vt oportet, & quatenus & erga quos oportet, ſeruatiſq; alijs conditionibus fiunt, in mediocritate conſiſtunt: quando vero amplius q̄ oportet, & erga quos nõ oportet, mouentur, & omnino circũſtantias aliquas ex his tranſgrediuntur, in exceſſu ſunt: ſicut in defectu, cũ deficiunt, minuſq; q̄ debet aliquis afficitur. vt, ſi iraſcamur quo modo, et quatenus, & erga quos oportet, mediocritas eſt: ſi amplius q̄ oportet, & erga quos nõ debemus, exceſſus: ſi minus q̄ oportet, & non erga quos debemus, defectus iræ eſt. Idem in actionibus contingit. nonnullæ. n. & mediocritatem & exceſſum & defectum admittũt. vt, in dandis pecunijs poſſumus eſſe largiores q̄ deceat, hocq; ad exceſſum pertinet: poſſumus item eſſe parciores iuſto, quod eſt defectus: poſſumus etiam mediocritate vti, quod ſolius virtutis munus eſt. nonnulli vero affectus nonnullęq; actiões vt inquit, admittere mediocritatẽ non poſſunt, ſed ſtatim in nomine ipſo prauitatem præſeferunt: vt maleuolentia, inuidia, impudentia in affectibus: in actionibus adulterium, furtum, & homicidium. nõ. n. inuenire inuidiam aliquam poſſumus, quæ aut mediocritas ſit, laudẽq; mereatur, aut excedat modum, vituperationeq; digna ſit, ſed abſolute omnis praua eſt: ſimili modo maleuolentia & impudentia. Idem quoque in actionibus cõmemoratis manifeſtum eſt. neq;. n. in adulte-

rio,aut homicidio aut furto modus aliquis ſeruari poteſt,quo & recte agere,& laudē conſequi valeamus:ſed abſolute quomodocunq; ea faciamus,malum,& peccatum eſt.Neque moueri quiſpiam debet,ſi quandoq; incidit,vt adulteria quædā laude digna eſſe videantur: quemadmodum ſiquis cum tyranni vxore rem habeat,eaq; ratione ad tyrānum interficiendum,patriamq; liberandam ſibi viam patefaciat:non.n.id adulterium eſt exiſtimandū.neq; de eo nunc intelligit Ariſtoteles : ſed quando intemperantiæ voluptatisq; cauſa illegitime committitur.ſicut etiā homicidium non ille dicitur cōmittere, qui quomodocūq; hominē occidit:nā poſſet etiam iuſte aliquis id facere,hoſtem,aut latronē interimendo:ſed qui iniuſte & illegitime occidit.

Perinde igitur eſt,ac ſiquis in iniuſte,ignaue,intemperanterq; agendo ponendam eſſe mediocritatem, exceſſumq; & defectum cenſeat:nā hoc modo exuperationis & defectiōis mediocritas,exuperatiōis itē exuperatio,& defectionis defectio inueniretur.Quemadmodū aūt temperantię & fortitudinis nullus eſt exceſſus aut defectus,propterea q medium ipſum extremū ēt quodā modo eſt:ita neq; illorū mediocritas ulla, aut exceſſus aut defectus eſſe pōt: ſed utcūq; agantur,peccatum eſt.omnino.n.neq; exuperationis aut defectionis mediocritas,neque mediocritatis exuperatio aut defectio ulla eſt.

Vt hoc quod modo dixit,clarius oſtendat Ariſtoteles,ad quoſdā habitus trāſit,qui manifeſte praui ſunt.ſicut.n.iniuſte agendo aut intēperanter aut ignaue nulla mediocritas reperitur,nullusq; exceſſus aut defectus:ſed toti huiuſcemodi habitus praui ſunt ac peccant:ita in ſuperius cōmemoratis actionibus neq; exceſſus aut defectus,neq; mediocritas eſt. Sed quærendū videtur,quo modo in iniuſte agēdo & ignaue & intemperāter non eſſe mediocritatē,neque exceſſum,neq; defectū dicat:cū remiſſio & intētio in his ipſis vitijs manifeſte contingat.eſſe.n.ignauus & iniuſtus & intemperās alius magis alius minus pōt : vt hac ratione nihil vetet,quo minus & exuperationis exuperatio,& defectionis defectio reperiatur. Verum exceſſus & defectus in vitijs duobus modis conſideratur:vno,in ipſo eodē vitio:cum vel magis vel minus excedit,vel magis vel minus deficit:altero reſpectu mediocritatis & virtutis.priore modo fieri poteſt,vt dum intenduntur & remittūtur vitia alia alijs magis & minus vel excedant,vel deficiant:atque ita exuperationis exuperatio,et defectionis defectio concedatur.ſi ſecundo modo intelligamus ſpectando ad mediocritatē,exuperationis eſſe exceſſus & defectus nulla ratione poterit:ita.n.fieret,vt in ipſo vitio,quod abſurdum eſt, mediocritas & virtus exiſteret. non eſt igitur neque exuperationis exuperatio, neque defectionis defectio. Idē ex virtutibus quoq; cognoſcere licet. Quēadmodum.n.in temperantiæ & fortitudinis & in omnis demum virtutis mediocritate inuenire exceſſum & defectum minime poſſumus:propterea q mediocritas ipſa,extremitas eſt quantum ad id quod bene ſe habet,certamq; habet præfinitionē:ita quoq; in vitijs neq; exceſſus & defectus neq; mediocritas eſt:ſed quod ex vtraq; parte virtutis conſtitutum eſt,alterum eſt totum exceſſus,alterū defectus. Temperātiæ aūt & fortitudinis ſolius mentionē facit,& non aliarū virtutum ea de cauſa:quia maxime neceſſarij & naturales affectus ſunt,atq; eiuſmodi qui maxime auxilio indigeant,in quibus hæ virtutes verſantur:earumq; vſus in vita latiſſime patet. Cæterum ſicut affectus quidam & actiones nonnullæ probitatē non admittunt: nunquid ita quoq; alij inueniuntur tam affectus q̄ actus,qui ecōtrario prauitate prorſus careant?nonnulla ſane etiā huiuſmodi inuenire difficile non eſt. vt indignatio eſt & verecūdia inter affectus,quæ laudem merentur:ſtrenuitas,& tyrannicidium inter actiones, quæ probitatem vel nomine ipſo præ ſe ferunt.

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. Cap. VII.

At uero non oportet ſolum uniuerſaliter hæc dicere,ſed particularibus ēt accōmodare.quæ.n.de actionibus fiunt diſputatiōes,ſi uniuerſaliter tractātur,cōmuniores:ſi particulariter,ueriores ſunt.circa particularia.n.actiones uerſantur,quibus conſentanea eſſe debent quæ dicuntur.

Quoniam vniuerſaliter de virtute iam dixit, ꝙ mediocritas ſit: vult nunc ſingulas virtutes & vitia deſcribendo virtutem mediocritatē, vitia alterum exceſſum, alterum defectum eſſe ſigillatim oſtēdere. Cur vero dicat cōmuniores eſſe diſputationes quæ vniuerſaliter tractantur, inde eſſe manifeſtum poterit: ꝙ in ſcientijs quæ propriæ ſcientiæ ſunt, vniuerſales rationes non ex particularibus, ſed ex ipſis vniuerſalibus fidem ſibi faciūt, ac confirmantur. Geometra.n. triangulum tres angulos habere ęquales duobus rectis, non ex particularibus triangulis probat, inductione hoc modo vtens: hæc triangula figura tres angulos æquales duobus rectis habet: & hæc item nihilo minus: & ſingulæ aliæ particulares: ideirco vniuerſale quoq; illud enunciatum verum erit, quod oēm triangulū idem habere inquit: ſed econtrario demonſtratione vniuerſali hoc ita eſſe confirmat. In actiuis vero vniuerſalium comprobatio ex particularibus ſumi conſueuit. vt in medicina fit: in qua calidū remittere ac relaxare, frigidum contrahere & condenſare ex particularibus confirmatur. item veratrū bilem purgare ex eo cognoſcitur, ꝙ ex particularibus aliquis eius ſumptione fuerit purgatus. Eodem modo in virtutibus faciendum eſt. non.n. ſufficit, ſi virtutē eſſe mediocritatem vniuerſaliter dixerimus, ſed oportet, vt vnāquāq; etiam ex virtutibus perſequamur, eāq; eſſe mediocritatē oſtendamus: alioqui vana erit omnis vniuerſalis tractatio, niſi ſingulis ac particularibus fuerit accōmodata. Idcirco deſcriptionem virtutum, vitiorumq; quæ vtrinque ſingulis adiacent, faciendam eſſe cenſet, cum inquit.

Sumenda igitur hæc ex deſcriptione ſunt.

Videtur enim his verbis nihil aliud ſignificare, niſi deſcriptionem quandam eſſe ſubiungendam, in qua affectus quæ virtutum ſubiecta materia eſt, collocati propriam quiſq; virtutem & vitia per exceſſum & defectum exorientia ſuppoſita habeat: quo virtutē eſſe mediocritatem, definitionemq; eius quam ſuperius poſuit, vnicuiq; ſigillatim eſſe accōmodatam per inductionem cognoſcamus. ad hoc enim confirmandum ſolummodo hæc videtur deſcriptio fieri: nam quæ maiore aliqua tractatione indigent, repetita oratione poſtea in ſequentibus libris diligentius explicabit. Deſcriptio autem ſubiungi in hunc modum poſſet.

DEFECTVS	MEDIOCRITAS	EXCESSVS
	Circa	
Timorem		Fiduciam
Audacia & intrepiditas	Fortitudo	Ignauia
Ignauia	Fortitudo	Audacia
	Circa Dolorem & Voluptatem	
Stupiditas	Temperantia	Intemperantia
	Circa Dationem & acceptionem pecuniarum	
	Circa	
parua		magna
Illiberalitas ſeu Auaritia	Liberalitas	Prodigalitas
Paruificētia	Magnificētia	Decori iperitia & Ineptitudo operatia

DEFECTVS	MEDIOCRITAS	EXCESSVS
	Circa Honorem & ignominiam circa	
parua:		magna:
Inambitioſitas	Innominata	Ambitioſitas
Puſillanimitas	Magnanimitas	Inflatio
	Circa Iram	
Iræ vacuitas ſeu lentitudo	Manſuetudo	Iracundia
	Circa Verum	
Diſſimulatio	Veritas ſeu veracitas	Arrogantia
	Circa Iucundum	
in iocis:		in ſerijs:
Ruſticitas	Facetudo ſeu vrbanitas	Scurrilitas
Moroſitas & litigioſitas	Amicitia ſeu comitas.	Adulatio & Obſequioſitas
	Circa Verecundandum	
Impudentia	Verecundia	Pauiditas
	Circa Dolorem & voluptatem ex ijs quæ alijs accidunt	
Maleuolentia	Indignatio	Inuidia

Vnumquodq; igitur ex hac deſcriptione & deſignatione, quam ſubintelligendam cenſet, breui quadam monitione declarat, ita inquiens:

Circa timores quidem & fiducias mediocritas fortitudo eſt. eorum uero qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, uacat nomine: multa enim ſunt, quæ nomen non habent: qui confidendo exuperat, audax eſt. at qui & in ti-

mendo exuperat, & in confidendo deficit, is eſt ignauus.

Circa timores & fiducias mediocritatem fortitudinem ponit, quę vtrarū affectionum mediū eligit, atq; agit. qui vero in exceſſu collocatur, audax plerū appellari cōſueuit: nunc tamen duos quoſdā ſtatuit qui excedant, alterū in non timendo, quē nomine carere inquit: alterū in confidendo quē audacē vocat. Sed quo modo vacare nomine eum dicit qui intrepiditate exuperat, cum intrepiditas.i. ἀφοβία vitium, vitio prædítus ἄφοβος hoc eſt intrepidus appelletur? fortaſſe quia prius vſurpatum nomen hoc non fuerit. nam quoniā nulli inueniebantur huiuſcemodi, neq; nomen quodpiam vitio inditum eſt. eſt autem qui vitio hoc laborat, ille qui nihil omnino timet, ne ea quidem quæ ſupra hominem ſunt: vt terræ motuum, ac fulminum terrificos aliquos impetus. nam in pleriſq; quæ accidere ſæpe conſueuerunt, ēt fortis intrepidus eſt. qui vero in vitio hoc conſtituitur inſania quadam, vt ita dicā, correptus ne ea quidem quę hominum naturā excedunt, pertimeſcit: ſed intrepidus atq; immotus omnia excipit. quā etiam audax eſſe intrepidus videtur, ſed diuerſo tamen quodam modo: audax.n. præter q non timet: exponit etiam ſe periculis, in terribiliaq; præceps fertur: at intrepidus in eo tantum conſideratur, q nihil prorſus timet. et fortaſſe audax eſt etiā intrepidus, intrepidus vero nō omnino audax, & præceps in pericula. At vero duobus exceſſibus intrepiditati & audaciæ duos defectus minime opponit, vt alter in intrepiditate, alter in audendo deficiat: ſed vnum tantum, quæ ignauia eſt: atq; id propterea forſitan facit, quia cū ille qui excedit in timendo, in confidendo deficiat, & qui in confidendo deficit, prorſus in timendo exuperet, mutuaq; reciprocatione hæc cum timido conuertantur: fieri non poteſt, quin niſi vnum vitium ex vtriſq; his conſtituatur. In audaci vero non idem contingit: non.n. qui in confidendo excedit, & deficit in timore, cōtinuo eſt audax: nam eſſe etiam intrepidus poteſt. atq; ita fit vt duo in exceſſu, vnum vero tantum in defectu vitium hic inueniatur. fortaſſe etiam ob id tantum vnum in defectu hic vitiū oppoſuit duobus exceſſibus, vt oſtenderet fieri non difficulter poſſe, vt ſicut in vna mediocritate vnum exceſſum, vnumq; defectum conſtituimus: ita quoq; ſi diligenter velimus cōſiderare, duos defectus, duoſq; exceſſus reperiamus.

Circa uoluptates uero & ægritudines non omnes, ſed corporales, atq; eas maxime quæ in tactu exiſtunt, circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia eſt: exceſſus intemperātia. at quia non admodum inueniri conſueuerunt, qui in uoluptatibus deficiant, iccirco neque nomen aliquod huiuſcemodi homines adepti ſunt: ſed ſtupidi appellentur.

Circa dolores & voluptates non omnes, ſed corporales eſſe inquit temperantiā mediocritatem, neq; etiā circa corporales oēs, ſed eas tantū quæ tactu percipiuntur: vt cibi & potus, vt venereorum. circa dolores vero minus verſari hāc virtutem, q circa voluptates propterea dicit, quia à voluptate magis q à dolore & temperantia & vitia ei oppoſita formam accipiunt: operatioq; ipſius temperātis circa voluptates præcipua eſt: dum quod in ipſis eſt medium, eligit. in eo aūt circa dolores etiam eſſe dicitur, q ob abſentiam voluptatum minime dolet. exceſſum intemperātiam vocat: defectum carere nomine ea de cauſa inquit, quia non admodum inueniantur, qui in voluptatibus deficiant. ipſe tamen hos ἀναισθήτους, id eſt ſtupidos, ſenſuq; carentes nominat.

Circa dationem acceptionemq; pecuniarum mediocritas eſt liberalitas: exceſſus & defectus, prodigalitas & illiberalitas ſeu auaritia: in quibus contrario modo excedunt & deficiunt homines: prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: auarus contrà excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nūc figura quadā ac ſummatim dicimus, hac ipſa breuitate contenti: poſtea accuratius de iiſdem pertractabimus ac definiemus. Iā circa pecunias aliæ quoq; ſunt diſpoſitiones è quibus mediocritas magnificētia eſt. nam magnificus à liberali eo differt, q ille circa parua, hic circa magna uerſatur. exceſſus eſt decori imperitia, ſeu indecorum, et ineptitudo operaria:

defectus

defectus paruificentia: quæ uitia differunt etiã ipſa ab ijs quæ circa liberalitatem ſunt: quo modo uero differant, poſterius dicetur. At uero circa honorẽ & ignominiam mediocritas eſt magnanimitas: exceſſus inflatio quę dicitur: defectus puſillanimitas. Sicut autem magnificẽtiæ liberalitatem correſpõdere diximus, ut in eo ab illa differret, ꝙ circa parua uerſatur: ita magnanimitati quæ in magno honore uerſatur, alia quædam uirtus correſpõdet, cuius circa parua officium eſt. fit enim, ut ſicut oportet, honor appetatur: et magis etiã uel minus q̃ oportet. unde qui in appetitione hac excedit, ambitioſus: qui deficit, inambitioſus dicitur: medius nomine uacat. diſpoſitiones quoq; ipſæ innominatæ ſunt: ambitioſi tantũ, excepta, quę ambitioſitas dicitur. hincq́; euenit, ut extremi de media ſedę decertent. & nos quoque medium interdum ambitioſum, interdũ inambitioſum uocitamus: & modo ambitioſum, modo inambitioſum laudamus. Qua de cauſa uero id fiat, in ſequẽtibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modo quo cæpimus, pertractandum eſt.

In dandis accipiendisq́; pecunijs medium eligit liberalis: at vtriq; extremi in vtrisq; his peccant. nam licet prodigus quemadmodum inquit, in erogando excedat, & in accipiendo deficiat: illiberalis vero contrà in dando deficiat, excedat autem in accipiendo: interdum tamen abſolute prodigalitas exceſſus, auaritia defectus appellatur. eſt enim circa vtraq;, vt dictum eſt, liberalitas, dationem, & acceptionem: magis tamen in datione virtus hæc elucet: quippe çum in ea pręcipuam ſuam operationem exerceat: nam acceptio ex conditione liberali contingit, ſi videlicet magna aliqua indigentia opprimatur. in quo igitur præcipua eſt liberalis hominis operatio, in eo excedit prodigus, & deficit illiberalis. Sed quia de virtutibus his & vitijs in ſequentibus libris diligentius pertractaturus eſt, diffuſius quoq; nos de ſingulis his ſuis locis plura diſſeremus: nunc pauca hæc ſufficiant.

Circa iram igitur exceſſus, & defectus & mediocritas quoq; eſt: ſed cũ nominibus ferè careant, medium manſuetum, mediocritatem mãſuetudinem uocabimus. ex extremis uero ille qui excedit, iracundus ſit, & uitium iracundia: qui deficit, iræ uacuus: & defectus iræ uacuitas appelletur.

Poſt magnanimitatem de manſuetudine diſſerit, eo ꝙ etiam ipſa circa honorem verſatur. caſtigat enim iram manſuetudo, atq; id ob ignominiam: vnde merito poſt magnanimitatẽ collocatur, & non poſt fortitudinem: licet fortitudo circa iram, ſicut hæc quoque exiſtat. Quanquam fortaſſe non circa iram, ſi recte dicere volumus, verſatur fortitudo: nam ſi ita eſſet, iracundi fortes eſſent, vel audaces: id quod minime eſt. timidi enim ob puſillanimitatẽ maxime iracundi conſpiciuntur. præterea ſi fortis ob irã eſſet fortis, cum ira ſit vindictæ mutuæq́; offenſionis appetitio, efficeretur, vt fortitudo non per ſeſe, ſed ob aliud quid eſſet virtus: at hoc abſurdum eſt: non eſt igitur ira, quę fortem hominem faciat. Quærẽdum autem eſt, quomodo mediocritatem circa iram & exceſſum & defectum nomine carere dixerit, cum tamen & manſuetudo & manſuetus à Platone alijsq́; antiquis philoſophis nominetur: & tam iracundia q̃ iracundus antiquum nomen ſit: ira uacui item ac lenti idest *ἀόργητοι* nonnulli à Græcis ſemper antea fuerint appellati. ſed hoc non iccirco inquit ꝙ hæc nomina ab ipſo fuerint innouata, nihil enim præter *ἀοργησίαν* hoc eſt vacuitatem iræ finxit: ſed quia licet eſſent etiam apud veteres hæc nomina, in aliud tamen ſignificatum ab ipſo hic tranſlata ſunt: nam cum manſuetudo diceretur virtus ea, qua tranquillo ac quieto animo aliquis eſt, neq; quicquam iraſcitur: ipſe in eum ſenſum hoc vocabulum deflexit, vt mediocrem diſpoſitionem circa iram ſignificaret: cum & quando oportet, & vt oportet, cæterisq́; circumſtantijs ſeruatis vel iraſcitur quiſpiam, vel non iraſcitur: manſuetumq́; præditum hac virtute nominauit. Cum item iracundus ille appelletur, qui naturalem quandam iraſcendi procliuitatem, aptitudinemq́; habet: ipſe ad illum trãsfert hoc nomen, qui habitu eo præditus eſt, vt ſupra modum ira corripiatur. defectumq́; iræ vacuitatem vocat. præterea in alijs virtu-

tibus vitia minime inueniuntur, quę ab affectibus denominata ſint, circa quos verſantur. In fortitudine.n. qui deficit, δειλὸς id eſt ignauus, qui excedit, audax vocatur. nam licet audax qui græce θρασὺς dicitur, à fiducia nomen habere videatur: ea eſt græce θάρσος: non ita tamen eſt: immutatum enim fuit, & pro θαρσὺς θρασὺς dicitur. non ſecus etiam in temperantia qui excedit, non voluptuoſus ſed intemperans, qui deficit, ſtupidus nũcupatur. ſimili modo in cæteris. at in manſuetudine cum habitus per exceſſum & defectum ab affectibus fuerint denominati, merito nomine vacare dicti ſunt.

Sunt autem etiam aliæ tres mediocritates quæ ſimilitudinem quandã inter ſe habent, ſed tamen differunt: cum enim circa ſermonum, actionũq; communionem omnes uerſentur, in eo ſunt diſſimiles, quod una circa uerum quod in ipſis eſt, aliæ circa iucundum negocium ſuum habent: quod quidem iucundũ duplex, alterum in ioco, alterum in omnibus uitę cõmercijs conſiſtit. Dicendum igitur de his quoq; eſt, ut magis in omnibus mediocritatem eſſe laudabilem perſpiciamus, extrema uero neque recta, neque laudabilia, ſed uituperatione digna haberi. ex his uero pleraque nomine etiam ipſa uacant. ſed tentandum tamẽ ſicut in cæteris, nomina quoque his inuenire: quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio poſſit.

Cæterarum virtutum operationes excepta iuſtitia exercere per ſeſe vnuſquiſque poteſt. verbi cauſa temperans, non ſolum in ſocietate aliorum, verum etiam ſecum ipſe valet temperanter ſe gerere: dum in victu, in veſtitu, in reliquis quę ad vitam traducendam ſpectant, virtute hac vtitur: poteſtq; id in agendo etiam tantum, ſine vlla loquutionis occaſione præſtare. Idem in fortitudine, & liberalitate, alijsq; virtutibus contingit. nam & liberalis eſſe per ſe vnuſquiſque poteſt, dum circa ſeſe vi debet, pecunias expendit: & fortis, dum neque terretur aduerſis, neque ſecundis rebus facile perturbatur. Iuſtitia vero licet in commercijs vitæ omnino verſetur, fieri tamen poteſt, vt etiam ipſa ſine loquutionis neceſſitate exerceatur. at vero hi tres habitus de quibus nunc agit, id eſt veritas, amicitia, & facetudo in communitate loquendi & agendi ſpectantur: vt in ipſis enumerandis manifeſtat Ariſtoteles, dum inquit.

Circa uerum igitur qui mediocris eſt, uerax: mediocritas ipſa ueritas ſeu ueracitas nuncupetur. fictio uero ſi in maius quid quàm re uera ſit, tẽdit, arrogantia, & qui eam habet arrogans: ſin in minus, diſſimulatio, quiq; ea eſt prędítus, diſſimulator appelletur.

Cum verum honorabile, maximeq; affine natura philoſophiæ ſit: circa ipſum nonnulli recte ſe gerunt & re & verbis: nonnulli peccant, atque errant. ſed in re quidem inæqualitas ipſa ſatis manifeſta eſt. qui enim neque magis neque minus quàm par ſit, ſua aut extollit aut deprimit, eſt mediocris. In verbis vero quo modo laudabilis ſit qui mediocritatem in veritate eligit, conſiderandum: quippe cum vbiq; & ſemper verum dicere eligendum ſit, nullaq; in hoc mediocritas ſeruanda eſſe videatur. an fortaſſe aliquando mẽdacio quoq; vti oportet, vbi id medicamenti ac remedij, vt inquit Plato, vicem obtinet? quin etiã prædicare de nonnullis etiam vera quando non oportet, & apud quos non oportet, abſurdum eſt: vnde qui in his redundat, malus atq; arrogans erit, non ſolum qui in maius quid mentitur. an non dicit eum veracem qui circa veritatis mediocritatem verſatur, ſed qui circa verum virtutem ipſam, mediocremq; habitum adeptus eſt. qui ſanè ille eſt, qui verum ſeruat, neq; id vel exceſſu uel defectu peruertit ac uitiat. an illum ueracem appellat, qui ea quæ ſibi inſunt in hominum conſuetudine ita ut ſunt, & uerbis & factis oſtendit: neque maiorem in modum quam oporteat, extollit, neq; minora q̃ ſint, efficit, propterea quod anteponere omnibus ueritatẽ conſueuit? ex uitijs uero fictionem in maius, qui exceſſus eſt, tam uerbis q̃ factis arrogantiam uocat, quiq; ea eſt præditus, arrogantem. cum enim, prius ἀλαζόνες apud Græcos dicerentur, id eſt arrogantes, qui uel diuinationem, uel uerſutiam ut ſophiſtæ, & omnino præſtigiatores profitebantur: ipſe ſignificatum huius nominis ad eos tranſtulit,

qui

qui quomodocunq; bona quæ in ſe habent, vltra q̄ verum ſit, extollunt. qui vero ſibi detrahunt, minusq́; q̄ habent, verbis præ ſe ſerunt, malos etiam ipſos eſſe dicit, diſſimulatoresq́; appellat: quippe cum omne mentiendi ſtudium prauitati cõiunctum ſit. nõnulli tamē ſunt, qui diſſimulationem quam εἰρωνείαν dicit, non eſſe vitium putēt, diſſimulatorem fuiſſe Socratem aſſerentes. ſed fortaſſe minime fuit diſſimulator Socrates: id quod argumento etiā eo conſtare poteſt, q̀ à nullo ex amicis, ſed à quibuſdam alijs ingenium eius ignorātibus vt Thraſymacho & Menone, hoc diſſimulatoris. i. εἴρωνος nomine fuerit appellatus. dicebat enim, vt par erat, ſe nihil eſſe, nihilq́; ſcire, dum humanam ſapientiam diuinæ compararet: id quod in Platonis defenſione etiam continetur. vel fortaſſe ita modeſte de ſe loquebatur, non mentiendi ſtudio, ſed euitandæ inuidiæ cauſa: quod cum ſit diſſimulationi minime videtur aſcribendum. poſſumus quoq; ita dicere, ut duos diſſimulationis modos ſtatuamus: vituperabilem alterum, cum mendacium affectamus: alterum elegantiæ ac modeſtiæ ſimilem, cum ne inuidioſe de nobis loquamur, noſtra imminuere conſueuimus.

Circa iucundum uero, ſi eſt in ioco mediocris facetus, & diſpoſitio ipſa facetudo eſt: exceſſus ſcurrilitas, & qui ea eſt præditus, ſcurra: qui autem deficit, ruſticus quidam, & ruſticitas ipſa habitus dicitur. ſi eſt in cæteris uitę commercijs, qui ſicut debet iucundus eſt, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, ſi nullius rei cauſa, obſequioſus: ſi ob utilitatem aliquam ſuam id facit, adulator: at qui deficit, in omnibusq; iniucunde ſe gerit, litigioſus quidam et moroſus appellatur.

Ex reliquis duabus mediocritatibus quæ circa iucundum verſantur, altera in ioco eſt: quippe cum iocetur etiam probus vir, ſed mediocriter tamen, atque ita vt ſecum verſantes oblectet, neminem offendat: vocaturq́; huiuſcemodi virtus facetudo, & qui ea eſt præditus, facetus. cuius exceſſus ſcurrilitas eſt, cum quis ſupra modum ridiculis ac iocis neque vt debet, neque apud quos debet, utitur: ſed modo riſum moueat, oēs præſcriptos terminos tranſgredi minime veretur. defectum uero in hoc ruſticitatem vocat, cum quis oēm prorſus iocū fugit, ac reijcit. Altera mediocritas in reliqua iucunditate vitæ cõſiſtit, appellaturq́; amicitia, cum amicus ſuauiter ac iucunde pro loco ac tempore amici cõſuetudine vtitur: in qua cum aliquis ſupra modum amicitiam ſimulat, vultq́; & ſemper & in omnibus iucūde ſe gerere, ſi nullum emolumentum inde ſperat, obſequioſitas ipſe habitus, quicūq; eum habet obſequioſus: ſi lucri cauſa id facit, adulatio, & ipſe adulator nuncupatur. Qui vero per defectum peccat, litigioſus dicitur & moroſus.

Sunt quoque in affectibus, & in ijs quæ circa affectus ſunt, mediocritates quædam. uerecundia enim uirtus quidem non eſt, ſed laudatur tamen: ſimili modo uerecundus. nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens. atq; excedens quidem quaſi pauidus qui in omnibus uerecūdatur: deficiens qui nihil oīno ueretur, impudēs: mediocris uerecūdus appellatur.

Quærēdum videtur quo modo cum ſuperius dixerit quantum ad affectus attinet, neq; laudari quempiam neque vituperari: nunc eſſe affectus quoſdam inquiat, qui laude & vituperatiõe digni ſint. Sed verecundiam & indignationem earumq́; exceſſus & defectus nõ abſolute affectus, ſed diſpoſitiones quaſdam rectas vel prauas circa affectus ſolos conſiſtentes ita appellat: vt laudabiles quidem ſint, non tamen virtutes. virtus ſiquidem non circa affectus ſolos, ſed circa actiones quoque verſatur. vt fortitudo circa timores & fiducias conſiſtens, qui affectus ſunt, in certando tamen & agendo conſpicitur. hæ vero mediocritates de quibus nunc agit, in ipſis tantum affectibus & non in actionibus exiſtunt. vt verecundia & verecundus mediocris: pauidus vero qui in omnibus verecundatur, hac affectiõe exuperans: qui in verecundando deficit, impudens.

Indignatio quoque inuidię mediocritas eſt & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritudinem & uoluptatem uerſantur, quæ ſuſcipitur ex ijs quæ alijs contingunt. indignabūdus. n. dolore afficitur, cum aliquos pro-

ſpera fortuna indigne uti uidet. inuidus uero hunc excedens ex omnibus dolorem percipit. at maleuolus tantum à dolendo deficit, ut etiam gaudeat.

Indignatio quoque affectuoſa mediocritas ægritudo quædam eſt ex indigna improborum proſperitate ſuſcepta: exceſſus cuius eſt inuidia, quippe cum inuidus ex omnibus aliorum proſperitatibus ſiue digne ſiue indigne contingant, dolore afficiatur. in defectu autem maleuolum ſtatuit, quem ἐπιχαιρέκακον vocat, id eſt lætantem ob mala: eo ꝙ tantum abeſt à dolendo ob aliorum calamitates, vt etiam gaudeat. Sed enim dubitaret quiſpiam, quo pacto indignatio inuidiæ & maleuolentiæ eſſe mediocritas poſſit. ad eundem enim videtur pertinere, vt & ob bonorum proſperam fortunam doleat, & ob eorundem aduerſam lætetur: id quod etiam ipſe Ariſtoteles in rhetoricis oſtendit. qui enim dolorem ex bonorum proſpero ſucceſſu ſuſcipit: is proculdubio etiam ex bonorum infortunijs lætabitur. quod ſi ita eſt: inuidia & maleuolentia, ad eundem enim pertinebunt, nullo modo inter ſe vt exceſſus & defectus diſtabunt. ſi vero hæ non diſtent, neque indignatio eſſe earum mediocritas poterit. adde ꝙ neque in defectu eſſe ipſius maleuoli diſpoſitio videtur: ſed in exceſſu. nam ſi mediocris ob proſperam fortunam eorum tantum dolet, qui indigne boni aliquid conſequuntur, & exuperans ob proſperam fortunam cuiuſcunq; nullo habito delectu dolet: qui deficit, proculdubio is eſſe debet, qui ex nullius proſpera fortuna etiā ſi indignus ſit, dolorē vllum concipit. Quocirca conſiderandum illud eſt, an excogitanda altera quædam mediocritas ſit, quæ indignationi correſpondēs circa voluptatem verſetur, eiusq; hominis ſit, qui ob aduerſa gaudeat, quæ merito improbi patiuntur: cuius nomen tamen nō inueniatur: circa quam maleuolus .i. ἐπιχαιρέκακος quaſi lætabundū ob mala dixeris, excedat: quippe qui male omnibus velit vt non ..am malorum, ꝗ bonorum etiam calamitatibus oblectetur: qui vero deficit, etiam ipſe nomine careat: ſitq; ille qui ex nullius infelicitate lætetur, etiam ſi digne aliquibus contigerit: hoc modo.

DEFECTVS	MEDIOCRITAS	EXCESSVS
	Circa Dolorem qui ex alienis commodis percipitur,	
Innominata	Indignatio	Inuidia
Non dolet ob commoda alicuius	Dolet ob cōmoda tantum indigne euenientia.	Dolet ob cōmoda omnium.
	Circa Voluptatem quæ ex alienis incommodis percipitur,	
Innominata	Innominata	Maleuolentia
Non gaudet ob incōmoda alicuius.	Gaudet ob incōmoda digne euenientia.	Gaudet ob incōmoda cuiuſlibet.

poteſt tamen etiam maleuolus perinde atque inuidus indignabundo eſſe oppoſitus: quippe qui quibuſlibet malis lætetur, in gaudendo q; excedat. nam etiā ipſe Ariſtoteles in hunc modum videtur & inuidiæ & maleuolentiæ mentionem feciſſe. cum inuidum dicat ob cuiuſlibet proſperam fortunam dolere, maleuolum ob cuiuſlibet aduerſam lætari: neq; ſupra modum dolere & immoderate lætari eiuſdem eſſe videatur.

Ac de his quidem alius erit differendi locus, de iuſtitia quoque quia non

ſimpliciter

ſimpliciter dicitur, poſtea diſtinguemus. ac de utraq; quo modo mediocritates ſint, explicabimus. de uirtutibus item rationalibus ſimili modo.

Quia iuſtitia circa communium diſtributionem eſt habitus & æqualitatis pro dignitate vniuſcuiuſq; diſtributiuus, & inæqualitatis quæ in commercijs ab exuperatione iniquitateq; proueniunt, emendatiuus, & propterea longiore indigebat oratione: de ea quo modo mediocritas ſit, in ſequentibus ſe dicturum pollicetur.

De uirtutum ac uitiorum mutua oppoſitione. Cap. VIII.

CVm tres autem diſpoſitiones ſint, duo ſcilicet uitia, per exceſſum unum, alterum per defectum, & uirtus una quæ mediocritas eſt: omnes omnibus quodam modo opponuntur. extremę enim & mediæ, & inter ſe contrariæ ſunt: media uero extremis. nam quemadmodum æquale ſi minori compararetur, maius: ſi maiori, minus euadit: ita quoq; medij habitus tã in affectibus q̃ in actionibus, ſi ad defectus ſpectemus, excedũt: ſi ad exceſſus, deficiunt. fortis enim reſpectu ignaui audax: reſpectu audacis contrà ignauus uidetur. ſimili modo etiam temperans, ſi ad ſtupidum referatur, intemperans: ſi ad intemperantem, ſtupidus. item liberalis ad auarum comparatus, prodigus: ad prodigum uero auarus. unde efficitur, ut extremi medium ad alterum uterq; expellant: & fortem quidem timidus audacem, audax timidum uocet. atque in alijs ſimili modo.

Bene inquit quodam modo, & non ſimpliciter: ſi enim ſimpliciter opponerẽtur, vnum vni contrarium non eſſet. Quodam modo igitur omnes hi habitus omnibus, & non ſimpliciter opponuntur. nam quatenus ſunt contraria, plurimum inter ſe diſtant: & ijs quæ plurimum inter ſe diſtant, extremum occurrere conſueuimus. nã cum ab vno extremo ad alterũ per actiones, affectusq; pertranſimus, primo in medium, poſtremo in alterum extremum deuenimus: iccirco exceſſus defectui hac ratione contrarium eſt: medium vero vt æquale quoddam intercedit: opponiturq; extremis non eo ꝙ plurimum ab ipſis remotum ſit: proximũ.n. eſt, vt etiam ipſe inquit, extremisq; ſimilius q̃ alterum extremum alteri: ſed in eo oppoſitio eius eſt, quod medium moderatum extrema immoderata: medium definitũ, extrema indefinita ſunt: quippe cum medium definitum ſemper ac moderatum quantum ad nos attinet, ſcilicet, non quãtũ ad rem, eligat: extrema aũt immoderatũ atq; indefinitũ. vnde extrema medio, tanq̃ immoderatiões opponuntur. facilius ſiquidem eſt ab exceſſu ad defectũ, & econtrario à defectu ad exceſſum: q̃ ab alterutro horũ ad mediũ pertranſire. in eo.n. ꝙ immoderationes ſunt, ſicut cõicationem inter ſeſe habent, ita medio repugnant, atq; aduerſantur: id quod conſtare inde poteſt: ꝙ ignauus facilius audacter quid aget, q̃ fortiter. Atq; ita fit, vt ex moderatiõe et immoderatiõe extremorum cum medio, medijq; cum extremis repugnantia fit: ex defectu vero & exceſſu extrema ipſa inter ſeſe opponantur: atq; iccirco omnes omnibus quodam modo & non ſimpliciter aduerſentur.

Cum hæc igitur ita inter ſeſe oppoſita ſint: extremis maior inter ſe q̃ cum medio contrarietas eſt, quippe cum longius à ſe mutuo q̃ à medio diſtent.

Dubitandum videtur, an recte dictum ſit, maiorẽ extremis inter ſe q̃ cũ medio eſſe contrarietatem: nam ſiquis ita leuiter conſideret, virtutem vitio maxime oppoſitã eſſe arbitraretur: ſi tamen exceſſum & defectũ qui in vitijs ſunt, diligenter perpẽdamus, facile maiorẽ vitiorum inter ſe q̃ cum virtute diſtãtiam eſſe inueniemus. ob exceſſum.n. & defectum extremorum, prodigus auarũ, & item auarus prodigum magis ſibi contrarium putat, q̃ liberalem: quippe cum liberalis remiſſior vtriſq; eſſe videatur. ad hoc vero confirmandum tribus argumentis vtitur Ariſtoteles: comparatione, cum inquit:

Quemadmodum magnum à paruo & paruum à magno abeſt longius, q̃ alterutrum ab eo quod æquale eſt.

Sicut magnum à paruo magis diſtat, q̃ vtraq; ipſa ab æquali: ita quoque exceſſus à defectu q̃ à mediocritate longius abeſt: à ſimili, cum ſubiungit:

Adde ꝙ nonnullis extremis cum medio eſſe ſimilitudo quędam uidetur: ut audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati cum liberalitate. at extremis inter ſeſe maxima eſt diſſimilitudo.

Quippe cum medium magis ſimile extremis ſit, q̃ ipſa inter ſeſe extrema. ab ipſa poſtremo contrariorum definitione, cum ait:

Quę uero maxime à ſe mutuo diſtant, contraria eſſe definiuntur: quare fit, ut magis contraria ea ſint, quæ magis diſtant. Iam uero medio in nonnullis defectus, in nonnullis exceſſus magis opponitur: exempli gratia, fortitudini nequaq̃ audacia quæ eſt exceſſus, ſed ignauia quæ eſt defectus, magis aduerſatur: temperantiæ item non ſtupiditas quæ deficit, ſed quæ excedit, intemperantia magis oppoſita eſt. Id uero duabus de cauſis euenit: una eſt ex ipſa re: nam quia propius eſt & ſimilius medio alterum extremum: iccirco nõ id, ſed contrarium magis opponimus. ut quoniã ſimilior eſſe fortitudini propiorq; audacia uidetur, ignauia uero diſſimilior: ignauiam fortitudini magis opponimus. quippe cum ea quæ magis à medio diſtãt, magis contraria eſſe uideantur. atq; hæc una ex re ipſa cauſa eſt.

Cum contraria eſſe ea definiãtur, quæ q̃ longiſſime à ſe mutuo abſunt, exceſſusq; & defectus à ſe q̃ longiſſime diſtare perſpiciantur: facile fit, vt extrema in quibus exceſſus & defectus ineſt, magis contraria inter ſeſe eſſe confiteamur.

Altera eſt ex nobis ipſis. ad quæ. n. nos natura quodã modo magis ſumus affecti, ea medio magis eſſe contraria uidentur: uerbi cauſa, ad uoluptates natura magis ſumus affecti, iccirco ad intemperantiam ſumus, q̃ ad modeſtiam procliuiores. hęc igitur magis contraria eſſe dicimus, ad quę maius incrementum in nobis fit: ac propterea intemperantia quæ eſt exceſſus, temperantiæ magis contraria eſt.

Bene dictum eſt, ea magis contraria etiam virtuti eſſe ad quę nos ſumus procliuiores. nã quæ nobis, eadem & virtuti magis aduerſantur. aduerſantur autem nobis ea ad quæ animo ſumus procliuiores: ſicut etiam corpori magis contrarij ſunt morbi, ad quos ſcilicet procliue corpus eſt.

De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt. Cap. IX.

VIrtutem igitur moralem mediocritatem eſſe, atq; id quo modo: mediocritatemq; eſſe duorum uitiorum, quorum alterum per exceſſum, alterum per defectum ſit: necnon eiuſmodi eam eſſe propterea ꝙ medij cõiectrix eſt, quod in affectibus actionibusq; exiſtit: ſatis dictum eſt. iccirco probum eſſe etiam difficile eſt: quippe cum in una quaque re medium inuenire ſit difficile. ut circuli medium deprehendere non cuiuslibet, ſed ſcientis ſolummodo eſt: ſic quoq; & iraſci, & dare pecuniam, & ſumptus facere cuiuslibet eſt, et facile: at cui, & quantum, & quando, et cuius cauſa, et quo modo oporteat eadẽ hæc facere, non cuiuslibet, neq; facile eſt: ſiquidem recte facere, & rarum eſt, & laudabile, quemadmodum etiam honeſtum.

Quàm difficile ſit medium inuenire exemplo docet: mediũq; ipſum quod in re conſtitutum eſt, ſumit. circuli. n. medium deprehendere non cuiuſlibet eſſe inquit, ſed periti & ſcientis: vt oſtendat ſanè, ſi in ijs medium inuenire difficile eſt, in quibus vnum & idem medium

ſemper

ſemper apud omnes permanet:idem in agendis rebus inuenire longe eſſe difficilius, in quibus nullum certum medium,ſed prout vnicuique conuenit,diuerſum ac varium eſt. Vnde etiam cum inquit/virtutē moralem eſſe mediocritatem atque id quo modo/idem hoc videtur ſignificare.quo modo.n.mediocritas hæc intelligenda ſit,oſtendit:nō in re ſcilicet,ſed quantum ad actionem noſtram ſpectat.

Quocirca oportet eum,qui medium coniectare uult,primum à magis contrario recedere,quemadmodum etiam Calypſo ita monebat, Sic procul à fumo,atque undis cohibere carinam Sis memor. ex extremis.n.alterum magis,alterum minus peccabile eſt.Quoniam igitur medium aſſequi ita exquiſite difficile eſt:ſecunda,ut inquiunt,nauigatione minima ex malis ſumenda ſunt. Id autem erit eo maxime modo,quo diximus. Spectandum uero eſt, ad quæ nos procliuiores ſimus: quippe cum alij ad alia natura propenſi ſint: id quod ex uoluptate & dolore qui nobis euenit, facile perſpiciemus: atque in contrarium nos ipſos abſtrahendum.nam ſi procul à peccando nos ipſos remouerimus,ad medium deueniemus. id quod qui ligna diſtorta dirigunt, facere conſueuerunt.

His verbis Ariſtoteles oſtendit oportere, vt vnuſquiſque ſe ipſum in moribus aſſueſaciat.nam educatio atque inſtitutio ab infantia eſſe penes alios videtur.Poſſumus vero etiā adulti nos ipſos aſſueſacere,præſertim cum ſciamus virtutis habitus non poſſe ſine huiuſce modi aſſuetudinibus vllo modo comparari.aſſuetudines autem voluntariæ ſunt,& in noſtra poteſtate conſtitutæ:eſtq́ꝫ hæc exercitatio voluntaria quædam aſſuetudo, è nobiſq́ꝫ ipſis prouenıens. Vnde efficitur, vt is quoque qui ab infantia bene fuerit aſſuetus,à libera voluntate minime excludatur:vt voluntate non neceſſitate virtutem conſequutus eſſe videatur. Carmina vero hæc quibus Vlyſſes monetur,vt à fumo & vnda nauim arceat,Circe apud Homerum inquit,non Calypſo.fumo & vndæ hic Ariſtoteles extremum id comparat,quod fugiendum eſt:quod etiā magis peccabile appellat,quod medio magis eſt contrarium,nullamq́ꝫ cum eo habet cognationem.nam minus peccabile eſt quod medio ſimile aliquantulum eſt, in quo minus peccamus. cui ſcilicet,dum aſſueſcimus ab altero recedentes primum debemus accedere.

In omnibus autem à iucunditate & uoluptate maxime cauendum eſt:non enim de ipſa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam fecerunt, id nobis quoque erga uoluptatem faciendum eſt: in omnibusq́ꝫ uoce illorum erga ipſam utendū.ſi enim ita à nobis ipſam dimiſerimus,minus peccabimus.Hęc igitur facientes,ut ſummatim dicam,maxime medium aſſequi poterimus.

Voluptas autem in omnibus maxime vitāda eſt:erga quam ita nos gerere debemus,ſicut Troianorum proceres erga Helenam:qui eius conſpecta pulchritudine apud Homerum ita dicunt:

» Q. fortes pro tam formoſa coniuge Achiui,
» Dardanidæq́ꝫ ſimul tanto diſcrimine rerum
» Bella gerant:tantoq́ꝫ diu perferre labores
» Nil veriti,tam longa ſuorum funera cernant:
» Nec mirum cuiq̄,nec ſuccenſere decorum eſt.
» Nanque hæc cœlicolas præſtanti corpore diuas
Atque oculis,atque ore refert. ſed ſic tamen ipſa
» A nobis procul hinc,quāuis ſit pulchra,recedat:
Ne præſens nobis,noſtris ue nepotibus obſit.

Hoc exemplo monet Ariſtoteles voluptatem eſſe fugiendam, non eo quod deformem ac turpem eam eſſe cognoſcamus: quæ enim turpitudini gratia ineſſe poteſt,quæ prima ſta-

tim fronte odio ſui deterrere omnes conſueuit: ſed ob ſuauitatem ac pulchritudinem declinandam eſſe, ac repudiandam: ne iucunditate eius perinde atque Helenæ formoſa ſpecie illecti, atque attoniti decipiamur: breuiq́ue ac momentanea fruitione in longam aliquam miſeriam incidamus.

Quanquam id fortaſſe difficile admodum eſt, & præcipue in particularibus ac ſingulis. nõ enim facile definire poſſumus quo modo, et quibus, & ob quæ, & quatenus iraſcendum ſit. nos nanque interdum eos qui deficiunt, laudamus, & manſuetos uocamus: interdum qui exaſperantur, infenſiq́ue ſunt, uiriles appellamus. qui uero parum à recte agendo ſiue ad maius, ſiue ad minus declinat, non uituperatur: ſed qui multum excedit: is enim minime latet. quouſque autem & quatenus reprehendendus aliquis ſit, definiri ratione non facile poteſt.

Poſteaquàm omnia hæc dixit Ariſtoteles: poſtremo id quod ſemper aliàs ſolet etiam nunc ſubiungit: non poſſe inquiens, hac de re exacte quippiam definiri: nihil enim ſtatui à ſenſibilibus diuerſum poteſt. vnde id genus quoque argumentationum emanauit, quas aceruales ab aceruo, id eſt. σωρίταις Græci vocant. ſiquis enim quouſque diues ſit exiſtimandus aliquis, præfiniat, vt videlicet decem talenta poſſideat: interrogabitur, quid? ſi drachma vna è ſumma ea detrahatur: quid ſi duæ, quid ſi tres, quid ſi quatuor? erit'ne etiam diues? erit, inquiet. quid ſi quinque, quid ſi ſex? atque ita gradatim progredi poterimus, quoad nihil è decem talentis penitus diuiti ei relinquamus. Ita de caluo & aceruo captioſa hac interrogatione vti conſueuerunt: vt calua interrogatiuncula quoque ipſa, non ſecus atque acerualis nominetur: caluus, inquiunt, vnius'ne capilli defluxu caluus efficitur? minime, nunquid duorum? nunquid trium? & ſic deinceps. ſimili modo de aceruo, exempli cauſa tritici. ſi penes vnum tritici granum aceruus neque eſt, neque dicitur: vnum id toties minutatim vel addetur, vel demetur, quoad vel aceruus ſine vllo grano, vel innumerabilia grana ſine aceruo conſtituantur. Sed in huiuſcemodi interrogationibus ſicut nihil concedendum: ita præmonẽdus quoque aduerſarius eſt: eam eſſe rerum naturam de quibus eſt interrogaturus, vt nihil certum admittere ac præfinitum queat: non enim quot granorum aggregatione aceruus cõſtruatur, ratio vlla ſtatuere poteſt. id quod etiam in agendis rebus vſu venit: ſicut enim in his vituperatur, non qui parum, ſed qui multum fines mediocritatis egreditur: ita illic non parua additio, ſed magna aceruũ efficit: licet quatenus vel parua, vel magna ſit exiſtimanda, nulla certa ratio præfinire poſſit.

Non enim ſtatui diuerſum quippiam à ſenſibilibus debet. talia uero in particularibus conſtituta ſunt. & in ſenſu iudicium eſt.

Senſilium enim non in ratione, ſed in ſenſu iudicium eſt. actiones enim in quibus medium quæritur, particulares res ſunt, & inter ſenſilia: quorum ſenſus, non ratio ſibi iudicium vendicat. quanquam ſenſus hic pro perceptione actionum & affectuum, atque experientia ſumitur.

Hoc itaque tantum id declarat, medium habitum in omnibus eſſe laudabilem: oportereq́ue modo ad exceſſum, modo ad defectum declinare; ita. n. facillime fiet, ut medium, rectumq́ue ipſum aſſequamur.

Declinandum eſſe, inquit, in eadem ſcilicet actione, eodemq́ue affectu ab extremo altero ad alterum: vt in quibus exceſſus medio magis contrarius eſt, ad defectum: in quibus defectus, ad exceſſum deflectere animum noſtrum ſtudeamus.

FINIS SECVNDI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER TERTIVS,

Cum Euſtratij Nicæni Epiſcopi explanatione, quæ etiam ipſa in incertum auctorem a' nonnullis refertur.

Ioanne' Bernardo Feliciano interprete'.

D *ſpontaneo, & inuito.* Cap. I.

CVm uirtus circa affectus actionesq́ uerſetur, cumq́ in ſpontaneis laudes & uituperationes, in inuitis uenia, interdum etiam miſericordia exiſtat: neceſſarium fortaſſe eſt ijs qui de uirtute conſiderant, ſpontaneum, & inuitum definire: id quod etiam ijs qui leges ſanciunt, ad præmia, pœnasq́ inſtituendas minime inutile eſt.

Proponit in hoc tertio libro Ariſtoteles de ſpontaneo & inuito diſſerere. nam cum virtus in affectibus & actionibus conſiſtat, in quibus ſpõtaneum, ſi recte fiat, laudatur, inuitum veniam, & miſericordiam interdum conſequitur: neceſſe eſt, vt ij qui de virtute pertractant, de ſpontaneo & inuito quoq; definiant. addidit autem /fortaſſe/ non vt dubiam neceſſitatem intelligamus: neceſſariũ enim prorſus ſine vlla dubitatione hoc eſt: ſed vt ordinem ſolũmodo dubium ſignificet, hoc modo: cum plura alia de virtutibus dicere neceſſe ſit, prius fortaſſe hoc pertractare neceſſariũ eſt: /prius/ enim eſſe ſubaudiendum videtur. non enim ſicut de his definire neceſſarium eſt, ita ordo quoque hic eſt neceſſarius exiſtimandus. poſſumus etiam dicere non eſſe legendũ fortaſſe, ſed ęqualiter: vt ſimili modo vt reliqua hæc quoque eſſe neceſſaria dicat. nam ἴσως Græcis, quo verbo hic vtitur Ariſtoteles, ſignificare tam fortaſſe q̃ æqualiter poteſt: æqualiter vero pro ſimiliter interdum ſumitur: vt apud Homerum quoque, vbi de Aiacibus loquitur: inquit enim,

" At veluti gemini coniuncti ad aratra iuuenci
" Incedunt animis æqualibus. id eſt ſimilibus.

Quærendum præterea eſt, quomodo ſpontaneum in affectibus inueniri queat. nam in actionibus & ſpontaneum & inuitum manifeſte apparet: at affectus inuiti eſſe tantum videntur. ſed licet abſolute atq; ex natura ſua inuiti ſint: eatenus tamẽ dici ſpontanei poſſunt, quatenus homo ſponte ita ſe præparare aſſuetudine ac ſtudio valet, vt eos cohibeat, ac moderetur. adde q; ea quæ ex ira vel aliquo alio affectu quiſpiam agit, modo ſciẽs faciat: ſpontanea eſſe dicuntur. nihil tamen obſtat, quo minus ſpontaneum & inuitum non ad affectus,

ſed ad actiones ſolas referamus. Neceſſaria quoque eſt ciuili ac legum latori hæc de ſpontaneo & inuito cōſideratio: quippe cum minime parua ea legum latricis pars ſit, quæ ad præmia, ac pœnas ſpectat: immo tota in his ciuitatum inſtitutio verſetur. nam ſcire quos oporteat punire, quibus ignoſcere, quibus itē præmia concedenda, quibus neganda ſint: non eſt niſi eius qui ſpontanei & inuiti peritia optime calleat. ciuili igitur & legum latori neceſſaria omnino hæc cognitio eſt.

Videtur uero inuita ea eſſe quę aut ui, aut ignoratione efficiuntur.

Hæc non videtur eſſe proprie definitio, ſed potius ſpecierum explicatio quædam: minime.n. ſunt definitiones illæ quæ diuiſionibus conſtituuntur: vt, ſi dicamus, id eſſe ens quod vel agere poteſt, vel pati. hoc.n. modo etiam æquiuoca admitterent definitionem. vt, clauis quæ & ianuarum inſtrumentum, & partem corporis animalium, id eſt iugulum ſignificat, poſſet ita definiri: clauis, eſt quæ vel fores aperit, vel collo innexa eſt. quibus tamen definitionibus vti interdum oportet, quando communem ſpecierum rationem inuenire non facile valemus: ſicut hic in ijs quæ violenter, aut ignorantia efficiuntur. commune.n. his vtriſq; inuitum eſt, videturq; vniuoce de ipſis denuncupari. fieri tamen non poteſt, vt, id quod in ſpontaneo eſt, ſicut paulo inferius patebit, in inuito quoque communem vnam rationē inueniamus. nam ſicut in amore & odio euenit, vt alterum, id eſt amare & ad corpus & ad animum relatum dupliciter dicatur: alterum, id eſt odiſſe abſolute ac ſimpliciter: ſic & in his quoque ſpontaneo ſcilicet & inuito contingit. ſemper enim aliàs eſt neceſſe vt ſi alterum ex contrarijs multipliciter dicitur, alterum quoque dicatur: vt in topicis habetur: niſi cum alterum ex contrarijs non habet quod ad vnumquodq; alterius ſubiectū poſſit opponere. ſpontanei autem natura vtraſq; inuiti partes tollit, ac deſtruit.

Id aūt eſt uiolentum cuius principium extrinſecus eiuſmodi eſt, ut ei neq; qui agit, neq; qui patitur, quippiam conferat: quemadmodū ſi uentus aliquò, aut homines qui poteſtatem habeant, nos detulerint.

Cum dixerit inuitum eſſe quod vel vi vel ignoratione fit: prius quid ſit violentum definit: violentum id eſſe dicens cuius principium extrinſecus eiuſmodi eſt, vt ad id neq; agens neque patiens quicq̄ conferat. nonnullis extrema hæc definitionis pars ſuperuacanea videtur: ſatis enim abſolutam fuiſſe definitionem inquiūt, ſi ita dixiſſet: violentum eſt cuius principium extrinſecus eſt: quippe cum in nobis quoque ſint principia eorum quæ in noſtra poteſtate ſita ſunt. nam ſi me volentem, ac iubentem comprehendat aliquis, ac ſublatum ferat: huiuſce rei in me quoq; principium eſt. cum vero extrinſecus eſt principium, & me violenter comprehenſum aliquis tollit: id demum inuitum eſt, ac violentū. non ſine ratione tamen etiam reliqua definitioni fuerunt adiuncta. de ijs enim qui maiorum malorum timore inducti tyrannis, ac dominis turpia quædam miniſteria præſtare non recuſant, dubitatio quædā obotitur, de quibus paulo inferius conſiderat: ſpontaneaq; eſſe huiuſcemodi omnia magis q̄ violenta iudicantur. plane.n. violentum id eſt, cum & extrinſecus principium eſt, et nihil neq; qui agit, neq; qui patitur ad id confert. ſed ſunt etiā qui male hanc particulā/qui agit/ additā fuiſſe opinentur: nam ſi violentum aliquid eueniat, neq; ad id quiſpiam conferat: is cui id euenerit, pati, non agere omnino dicetur: ſi, vt inquit, aut ventus aliquò, aut homines qui poteſtatem habeant, aliquem detulerint: deferri ſiquidem & verberari pati eſt, non aūt facere. at vero agere etiam violenter aliquis poteſt: ſi ab alio videlicet impulſus alium ipſe protrudat, ac ſternat inuitus. inuitus.n. aget ac violenter, nihilq; ad id cōferet. Cum vero de inanimatis quoq; violentum dicatur, nam & igni deorſum, & terræ ſurſum ferri violētum eſt: vniuoca'ne, an æquiuoca ſit hæc appellatio conſiderandum videtur. nam violentia eſt in inanimatis, cum præter naturā vel mouentur, vel ſtant: in animatis, nulla eſt præter naturā ipſorum motio, aut ſtatio, ſed inuita ac coacta: quippe cum animali in ingreſſu quoq; inferri poſſit violentia, qui ei præter naturam minime eſt. ſed nihil tamē obſtat, quin violentum omne vniuocum ſit. vna.n. & eadem definitio vtriſque conuenit tam ei quod in animatis, q̄ quod in inanimatis conſideratur. cum enim violentum ſit cuius principium extrinſecus eſt, cui nihil vel agens confert, vel patiens: principium extrinſecus etiam illis eſt, quæ ſecundum naturam mouentur, vimq; nullā patiuntur. neque enim deorſum moueretur lapis, niſi principium motionis ab alio extrinſecus eſſet conſequutus. reliqua vero definitionis pars, inani-

matis quoque quæ violenter mouentur,conuenit:quippe cum nihil lapidis natura ſurſum proiicienti conferat,ſicut deorſum. Aç de his hactenus.

Quęcunq; autem uel timore maiorum malorum,uel ob†honeſtũ aliquod aguntur:ut ſi tyrannus aliquibus quorum parentes ac liberos in poteſtate haberet,turpe aliquid agere iuberet, quiq; id agerent,ſalui eſſent, qui non agerent perirent:utrum ſpontanea ſint,an inuita controuerſum eſt. †bonum

Dubitat hic Ariſtoteles an quæ maiorum malorum euitandorum cauſa,aut ob honeſtũ aliquod aguntur,ſpontanea ſint exiſtimanda, nec'ne.qui ſanè in eo recte videtur dubitare, ſpontanea'ne ea ſint,quæ timore maiorum malorum efficiuntur:cum vero quærit, an quæ ob honeſtum aliquod fiunt,ſponte an inuitus quiſpiã agat:in eo vero ridiculus:abſurdusq; eſſe merito videri poteſt.nam quæ virtutis honeſtiq; alicuius cauſa aguntur,laudabilia ac ſpontanea eſſe nemini dubium eſt. Vnde fortaſſe ita eſt intelligendum, vt dubitare Ariſtoteles dicatur, non an ea quæ ob honeſtum aliquid fiunt, ſpontanea ſint:ſed quæ maiorum malorum timore magis quàm honeſtatis cauſa aguntur. ſi enim aliquis metu alicuius mali honeſtatem poſtponeret,de eo ambigi merito poſſet,ſponte'ne an inuitus egiſſet.verbi cauſa, ſi tyrannus turpe aliquid agere alicui imperaret, eiq; parentes ac filios interfecere minaretur, & ſi ille id ageret,ſalui eſſent:ſin minus,morte mulctarentur: & ille pro ſuorum ſalute honeſtatem non vereretur poſtponere, ac turpia perpetrare. id quod tamen Socrates facere nunquam eſt paſſus: nam cum ei à triginta tyrannis fuiſſet mandatum, vt ciuem quendam Leonem nomine ad mortem duceret,quo.ſ.conſiliorum eorum particeps eſſe videretur:illis tum ſua,tum liberorum & vxoris ſalute poſtpoſita obtemperare nunq̃ voluit:vt honeſtatem nimirum & iuſtitiam inuiolatã ſeruaret. Poſſumus etiã ita ob honeſtum aliquod interpretari,vt dicamus:ſicut nonnullæ actiones ſunt honeſtæ,quæ non honeſte tamen fiunt:ſic quoq; nonnullas eſſe turpes,quæ minime turpiter fieri poſſint. mendacium ſiquidem turpe eſt: & tamen ſi vtilitatis cauſa dicatur,turpe eſſe iam deſinit.item rem habere cum aliena vxore turpe cum ſit,efficitur non turpe,ſi interficiendi tyranni cauſa fiat. hoc enim turpe quod honeſtatis cauſa agitur,facere vnuſquiſq; inuitus videtur:vt dubitari merito de eo poſſit ſpontaneum'ne an inuitum cenſeatur.tertia declaratio verborũ Ariſtotelis his adiungi poterit,ſi quod græce καλὸν dicitur,bonum non honeſtum interpretemur,hoc modo: QVAECVNQVE autem vel timore maiorum malorum,vel ob bonum aliquod aguntur }vt ſit ſenſus:cum aliquis vel mortis aut ſuæ aut parentum timore, vel conſequendæ alicuius vtilitatis ſpe turpiter aliquid agit, ſponte'ne an inuitus agere videatur.

Tale quid etiam in iacturis contingit,quæ in tempeſtatibus fieri conſueuerunt:nemo enim ſponte abſolute ſua abijcit, ſed ob ſalutem tum ſuam,tum aliorum omnes, modo mentis compotes ſint,facere id uidentur. miſtæ igitur huiuſmodi actiones cum ſint, ſpontaneis tamen magis ſunt ſimiles:quippe cum & tunc cum aguntur,in electione conſiſtant,& finis earum in occaſione ſit. & ſpontaneum igitur & inuitum, quando id agit quiſque, dicendum eſt:agit autem ſponte:principium enim mouendi inſtrumentarias partes in huiuſcemodi actionibus in ipſo eſt:at quorum principium in ipſo eſt,ea agere uel non agere in ipſo quoque eſt ſitum:ſpontanea igitur huiuſcemodi ſunt: ſimpliciter uero inuita:quippe cum tale quippiam per ſe eligat nemo.

Similia,inquit,hæc ſunt iacturis,quæ in tempeſtatibus fieri conſueuerunt.ſponte.n.ſimpliciter nemo bona ſua è naui eijcit,ſed ob ſalutem vel ſuam vel ſociorum interdum id facit:vt in turpibus ac malis his actionibus ſpontaneum,& inuitum ineſſe videatur. quatenus.n.principium extrinſecus habent,id eſt tyrãnum,vel dominum,vel periculum,inuitę: quatenus vero in nobis eſt facultas,vt quodlibet potius detrimentum patiamur,quàm turpe quippiam perpetremus,ſpontaneæ exiſtimantur:ſpontaneis tamen magis eſſe eas ſimiles aſſerit:eo q; & cum electione fiunt,& finis earum in occaſione qua agũtur,iudicari con

ſueuit.de nulla.n.actione in vniuerſum definire poſſumus: ſed tunc cum agitur vnũquodq;, qua de cauſa & quomodo actum ſit, iudicamus. quæ.n.ſpõte agimus, ea eligimus, & vt eligenda volumus: deinde iudicium ſubſequitur vel ob hoc, voluntarie, vel ob illud, inuoluntarie: ſiquidem finis hæc quoq; appellari poſſunt: ſed tamen vt conſequentia, nõ vt ſcopus, & finis is cuius cauſa cætera omnia exiſtunt. ſponte autẽ tunc vnuſquiſq; agit, cum alterum alteri antéponit, & aliquatenus ad actionem ipſam confert. nã & principium partium corporis mouendarum, quæ inſtrumenta animæ ſunt, in agente eſt quando agit: non.n.à vento pellitur, aut vinctus à lictoribus ducitur: ſed ipſe, exempli gratia, tyranno iubente vt ciuem aliquem interficiat, alioqui ipſe interficiatur, manu ſua ſponte ſublata hominẽ perimit. ſpontanea igitur eſſe hæc videntur, quorum principium in agentibus ſitum eſt: ſed quia tamen ipſa per ſe eligeret nemo, abſolute ac ſimpliciter dici fortaſſe inuita debent.

Ob actiones autem huiuſcemodi interdum etiam laudãtur homines, cum pro magnis & honeſtis rebus turpe aliquid, aut moleſtum ſuſtinuerint: ſi uero econtrario, uituperãtur. nam turpiſſima ſuſtinere nullius honeſtæ, aut mediocris rei cauſa, malum eſt.

Hinc etiam eiuſmodi omnia eſſe ſpontanea manifeſtum eſt. laudantur enim homines ſi potius ſubire moleſtias aliquas volunt, q̃ tyrannis turpiter obtemperare: atque eo magis ſi pro ſalute patriæ id faciunt: vt Zopyrus Perſa, qui pro ſuorum ſalute ac victoria aures & naſum ſibi detruncauit: & Vlyſſes, vt inquit Homerus,

Qui ſibi deturpans inhoneſto vulnere corpus »
Veſtibus induitur laceris, pannoſaq; collo »
Pallia circundat: ſeruoq; ſimillimus vrbem »
Hoſtilem eſt auſus, Troianaq; tecta ſubire: »
Atq; inde ad ſocios multorum corpora ferro »
Obuia proſternens longe prudentior exit. »

Dolon vero econtrario vituperatur, qui timore perterritus hoſtibus omnia ſuorum conſilia prodidit. cum vero, inquit, turpia quoq; ſuſtinenda eſſe: ſciendum eſt, de illis eum intelligere, quę non multam in ſe turpitudinem habeant, ſi inde tamen magna aliqua bona euentura ſint: vt ſi tyrannus grauem aliquem virum ſtola muliebri indutum prodire in publicum iubeat, minatus ſi id non faciat, patriam ſe eius euerſurum, parenteſq; ac liberos interfecturum. bonus vir pro patriæ parentumq; ac liberorum ſalute ſi paruam hanc turpitudinem ſubeat, laudabitur: item qui vel mentitur officij cauſa: vel cum vxore tyranni liberandæ patriæ cupiditate conſueſcit, vt ſuperius diximus. hæc enim omnia licet turpia ſint, quando tamen non turpiter aguntur, laudantur. qui vero contrà nullius vtilitatis cauſa turpiſſima ſuſtinent: vituperio digni habentur: turpia.n.agũt, etiam turpiter. ſed ſi laus & vituperium quæ in ſpontaneis tantummodo locum habent, hæc conſequuntur, quin ſpontanea appellari debeant, nemini dubium eſt.

Ob nonnulla uero laus quidem minime, ſed uenia exhibetur: cum ea quæ non debet, agit quiſpiam ob eiuſmodi quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo ſuſtinerentur. quædam autem fortaſſe ſunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compelli ue poteſt: ſed potius extrema quæque pati, ac mori conuenit. etenim ridicula ea ſunt, quæ Euripideum Alcmæonem ad matrem interficiendam compulerunt.

Interdum fit vt quædam actiones neq; laude neq; vituperio, ſed venia dignę habeantur: id quod inuita eſſe huiuſcemodi omnia facile declarat. in inuitis.n. venia, vt inquit, & interdum miſericordia exiſtit. neq; mirum id eſt: nam cum miſtæ actiones hæ ſint, in eis modo ſpontaneum dominatur, quod laus & vituperatio conſequitur: modo inuitum, cui venia exhibetur. Cum.n.turpe aliquid agit quiſpiã ob ea quæ naturam humanã excedunt, id eſt cum vel exuritur, vel ſecatur, vel vehementi aliquo huiuſcemodi tormẽto plectitur, ac cruciatu: tum demum ei ignoſcendum eſt. Nonnulla vero adeo grauia atque immania peccata ſunt, vt nihil ad ea perpetranda cogere nos debeat. in paruis.n.venia habere locum videtur: in magnis ac nefarijs minime: ſed bono viro omnia tormentorum genera, ac mors denium

atrociſſima ſubeunda potius eſt,q̃ tale quiſppiam agẽdum:vt,& Anaxarcus,qui cum malleis ferreis tunderetur,tunde tunde Anaxarchi follẽ,clamabat:& Zeno,qui linguam ſibi mordicus arreptã abſcidit,atq; expuit prius,q̃ arcana ſibi credita enũciaret,ac proderet.Nã Alcmæonem apud Euripidem nulla eſſe tam grauis cauſa potuit,quæ ad matris cædẽ committendam induceret.apud eum enim ita inquit Alcmæon.

» Nam tunc me ad iſtud incitauit maxime
» Facinus,equeſtre vehiculum inſcendens pater,
» Thebas tumultu cum petebat bellico:

& cætera quibus tum mandata paterna cõmemorat,& execrationes,ſi id non feciſſet:tum matris accuſationes perſequitur. quorum tamen nihil habere eam vim debet,vt ad tam nefarium ſcelus ac deteſtabile committendum aliquem inducat.

Sed difficile interdum eſt iudicare,quale pro quali eligendum,ac quid pro quo ſuſtinendum ſit:difficilius etiam in ijs quæ decreuerimus,perſiſtere. ut plurimum enim quæ expectantur moleſta,quę uero cogunt,turpia ſunt:unde & laudes & uituperia ijs contingere conſueuerunt,qui uel fuerunt,uel nõ fuerunt coacti.

Cum veluti in lancis æquilibrio & paribus momentis vtraq; videntur eſſe conſtituta,ſiue malum quippiam agamus,ſiue non agamus:tunc ſanè qualia pro qualibus eligenda ſint,videre magnæ prudentiæ eſt:vt Achilli,virum,vt inquit Homerus,

» In patria maneat,longosq; inglorius annos
» Exigat:an ſacræ pugnans ad mœnia Troię
» Ipſe quidem pereat,ſed viuat fama perennis.

Non enim poſſumus de his ſicut de alijs quæ in actionem cadunt,in vniuerſum quippiam definire:ſed oportet,vt occaſionibus,euentibusq; obſeruatis ita demum iudicemus. difficilius item eſt in ijs quę decreuerimus,perſiſtere.iterdum enim fit,vt aliquis aut cũ ipſe ſuſtinere vel quamlibet grauia ac moleſta decreuerit,vbi tormenta perſentit è ſententia dimoueatur:aut cũ necem filij potius videre,q̃ iniuſte quippiam aut turpiter agere propoſuerit,filium ad ſupplicia trahi conſpexerit,non patiatur:ſed mutandã eſſe ſententiã iudicet. atque id euenit,propterea quòd quæ cogunt,turpia:moleſta vero ſunt,quæ expectantur,ſi turpia facere noluerimus. vnde laudem conſequuntur,qui moleſta potius ſubire,quàm turpia perpetrare eligunt: contrà vituperantur,qui metu moleſtarum rerum turpia non verentur ſuſtinere.

Qualia igitur eſſe uiolenta dicenda ſunt? an ſimpliciter cum & cauſa extrinſecus fuerit,& qui agit,nihil contulerit? quæ uero licet per ſe inuita ſint,nunc tamen & pro his eligenda fuerint,principiumq; in agente habuerint:ea per ſe inuita,nunc autem & pro his ſpontanea ſunt: immo ſunt ſpontaneis ſimilia.actiones enim circa particularia fiunt:hæc autem ſpõtanea ſunt,quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus exiſtũt:qualia pro qualibus eligenda ſint,definiri non facile poteſt.

Violenta abſolute ac proprie ea ſunt dicenda,quorum cauſa extrinſecus eſt,cui nihil confert qui agit.quæ autem miſta eſſe diximus,per ſe quidem inuita ſunt,quippe cum nemo ea mentis compos eligeret:tunc tamen quando aguntur,& pro his,periculis ſcilicet ac moleſtijs pro quibus euitãdis aguntur,ſpontanea magis ſunt exiſtimanda:vt mercium iactura,cuius ſuperius mentionem fecit./per ſe/.n.perinde eſt,ac ſi vniuerſaliter dicamus.in agendis autem rebus vana omnis vniuerſalis ratio eſt:actiones.n.in particularibus ſunt:in particularibus vero ſpontaneæ conſpiciuntur.Quare conficitur,vt in quibus maximã vim habent actiones,vt vel ſpontaneæ dicantur,vel inuitæ:in his conſtitutæ ſpontaneæ magis q̃ inuitæ ſint.fortaſſe etiam hoc verbum/ſimpliciter/ita eſt accipiendum,vt non in vniuerſum ſignificet,ſed ex ſe: vt intelligamus ipſas ex ſeſe actiones ſine vlla vel loci vel temporis circumſtantia eſſe inuitas: cum vero ingruunt terrores,effici ſpontaneas:eo q actiones in particularibus tunc ſpontaneę iudicantur,cum qui eas agit,volens ac ſpontę agit.

Quòd ſi quiſpiam & iucunda & moleſta eſſe uiolenta iccircò dixerit, ꝙ extrinſecus ſint & nos cogant: is efficiet, ut ea ratione omnia ſibi eſſe uiolenta unuſquiſque putet: quippe cum horum cauſa omnia omnes agant: uiolenter & inuiti moleſte: ob iucundum uero cum uoluptate. Sed ridiculū ſanè eſt in externa potius cauſam referre q̃ in ſeipſum, ꝙ huiuſcemodi rebus facile capiatur: & honeſta ſibi, turpia iucundis aſcribere.

Deridendi vero illi ſunt, qui violenta ea eſſe dicunt, quæ tam à voluptate q̃ à moleſtia inductus quiſpiam agit: nam cum extrinſecus ſint iucunda & nos cogāt, definitionem violentorum ſubire inquiunt. ſed hæc ratio ſanè efficiet, vt omnia peccata violenta exiſtimentur. omnes enim exceptis bonis & probis viris. i. omnes qui peccant, horum id eſt iucundarum & moleſtarum rerum cauſa, has fugientes, illas ſectantes peccāt, neque par eſt vt voluptatem potius, q̃ nos ipſos accuſemus, qui ita facile illecebris voluptatum capiamur: quippe cum in nobis & agendi & non agendi ſitum principium ſit: id quod in temperantibus & continentibus videre optime licet. hac tamen ratione neque eos qui honeſte quippiā agunt ſponte agere diceremus: quippe cum etiā ipſi ab honeſtis cogātur. Verum ſi honeſta nobis aſcribimus, nihil eſt cur turpia quoq; nobis aſcribere non debeamus. hoc ad Platonem videtur ſpectare, qui bonos ſponte, malos inuitos effici dicebat. nā ſi nos in cauſa ſumus, vt boni efficiamur, & virtus ſpontaneum quoddam eſt: ſpontaneum quoque vitium ſit, neceſſe eſt: atque ita mali ſponte etiam efficiemur. tam enim honeſta, q̃ iucunda & turpia extrinſecus ſunt. neq; par eſt, vt ſi honeſta ſponte, turpia inuiti agamus. Quare ſi boni non neceſſitate, ſed ſponte, atq; electione euaſimus: perſpicuū eſt in noſtra quoq; poteſtate fuiſſe, vt contraria eligeremus. mali igitur ſponte etiam efficimur.

Videtur autem uiolentum id eſſe, cuius principium extrinſecus eſt, nihilq; ad id confert ille qui cogitur. at quod ob ignorationem fit, non ſpontaneum quidem omne eſt: ſed inuitum id eſt, quod uel dolorem uel pœnitentiam affert. qui enim cum ex ignoratione quippiam egerit, factum minime ægre fert: is ſanè neque ſponte egit, id quod ignorauit: neque inuitus, cum non doleat. ex ijs igitur qui ex ignoratione agunt, quem facti pœnitet, feciſſe inuitus uidetur: quem non pœnitet, quia tamen diuerſus eſt, non ſponte egiſſe dicatur. nam quia differt, melius eſt ut nomen quoque proprium habeat.

Eius quod ex ignoratione fit ſpecies duas eſſe inquit, alteram cognominem cum ſupremo genere, id eſt inuitum: cum aliquis ex ignoratione aliquid facit, quod non debet, deinde vbi reſciuerit, dolore ac pœnitentia afficitur: tunc enim inuitum ſanè eſt quod factum fuit. at vero ſi vbi cognouerit, neq; pœnitentia vlla, neq; dolor, immo lætitia potius interdū ſubſequatur: minime inuitum id dicendum eſt: quippe cum ab eo ſponte factum eſſe videatur, licet ignorauerit. quia tamen ignorauit, aliud nomen imponendum ipſi eſt, nec inuitum appellandum, ſed potius non ſpontaneum: vt in hoc ſola ſpontanei negatio ſufficiat. Quoniā vero diuiſio hæc ob æquiuocationes quæ inſunt, ſatis videtur obſcura: clarius explicanda eſt. ea in hunc modum ſe habet. inuitum genus ſupremū eſt, quod idē quodāmodo eſt cum non ſpontaneo: cuius duæ ſpecies ſunt, violentum, & ex ignoratione: hæc ex ignoratione rurſus in duas alias diſtribuitur, in inuitum & non ſpontaneum: quorum vtrūq; cum ſupremo genere æquiuocum eſt: illud cum inuito: hoc cum non ſpontaneo.

Diuerſum quoque eſt ex ignoratione, & ignorantem agere: qui enim uel ebrius eſt, uel iratus, non uidetur ex ignoratione agere, ſed ob aliud quippiā ex ijs quæ dicta ſunt: quippe cum non ſciens ſed ignorans agat.

Diuerſum præterea eſſe, inquit, ex ignoratione agere, cum principium actionis & cauſa non ignorantia eſt, ſed aliquid aliud: verbi cauſa, ebrietas, aut ira. non enim ex ignoratiõe, ſed ignorans agere is dicendus eſt, qui ita agit. nā qui ex ignoratione agit, etiā ignorās agit: qui autem ignorās agit, non prorſus ex ignoratione. qui. n. ob ebrietatē aliquid agit, merito

non egiſſe ex ignoratione dicendus eſt: non ſolum quia agendi cauſam habet ebrietatē, verum etiā propterea ꝙ non ignorans in ebrietatem incidit: cum.n. potuiſſet non tantum bibere vt inebriaretur, bibit. ſponte igitur inebriatus eſt: quare etiam ſponte egit, quæ in ebrietate commiſit, non ex ignoratione. Idem dicendum eſt de eo qui ira incitatus peccat: quippe cum in poteſtate ipſius ſimili modo fuerit, animum ſuum ita moderari, ne ab ira ad quippiam iniuſte perpetrandum exturbaretur.

Vnuſquiſque igitur prauus quid agendum, a quibusq́ abſtinendum ſit, ignorat: obq́ huiuſcemodi errorem iniuſti, & omnino mali homines efficiũtur. inuitus igitur dici debet, non ſiquis ignorat id quod conducit: non enim ignoratio quæ in electione conſiſtit, inuiti eſt cauſa, ſed prauitatis: neque ea quæ eſt uniuerſalis: quippe cum ob eam homines uituperentur: ſed ea quæ circa particularia uerſatur, in quibus & circa quæ actio exiſtit. in his enim & miſericordia & uenia locum habet. nã qui horum aliquid ignorat, is ſane inuitus agit.

Quod hic ſubiungit, poteſt & præcedentia ſubſequi, & per ſeſe etiam intelligi. inquit.n. vnũquẽq́ prauum hominem quæ agenda ſint, à quibusq́ abſtinendum, ignorare: exq́ huiuſcemodi ignoratiõe iniuſtos & malos omnes euadere. nam cum omnes homines bonum appetant, ad iniuſta perpetranda inducuntur, non ꝙ iniuſta ea eſſe ignorent, ſed ꝙ decepti vtilia ſibi fore ea arbitrantur: quod cum faciunt, minime inuiti agere dicuntur. ignorãt.n. q̃ conducunt: ignoratioq́ hæc in electione conſiſtit, eſtq́ vniuerſalis. ignorationem ſiquidẽ in electione vocat hic Ariſtoteles, quãdo ex ignoratione conducturæ rei prauam electionem habuerit aliquis: quam etiã vniuerſalem iccirco nominat, quia non circa vnam aliquã actionem huiuſcemodi ignorantia exiſtit: ſed conferentia omnia in vniuerſum ignorat, qui hac præditus eſt. quæ quidem ignorantia efficere minime poteſt, vt peccata aliqua inuoluntaria dicantur. Cuius rei id eſt argumentum, ꝙ qui inuiti agunt, & a legibus, & à iudicibus veniã conſequuntur: qui hac morũ ignorantia peccant, odio omnibus ſunt: & merito quidem: quippe cum ipſi talis ignorãtiæ cauſa ſibiipſis eſſe videantur, qui cognoſcendis ijs quę vere & vtilia, & damnoſa ſunt, nullum ſtudium adhibeant. Poteſt igitur hoc, vt dixi, ſuperioribus adiungi in hunc modum: vnuſquiſq́ prauus licet dici poſſit ignorare quæ agit, nõ tamen ex ignoratione agit quæ eſt in actionibus, ſed ex vniuerſali, & ea quæ in electione conſiſtit: qua quid conferat, quid honeſtum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid itẽ expetendum aut fugiendum ſit, in vniuerſum ignorat, ac ſponte id eligit. cum enim neſciat ea quæ in poteſtate eius erat diſcere, ſponte neſcit: ipſiq́ ignorãtiæ cauſa aſcribenda eſt. prauitatis ſiquidem, non inuoluntarij cauſa eſt, ea quę ex prauitate electionis prouenit ignorãtia. Poteſt etiã hoc idem per ſe ita accipi, vt aduerſus eos dicatur, qui inuoluntaria eſſe peccata omnia aſſeuerabant: eo ꝙ vnuſquiſque qui peccat, quæ ſibi conducant, ignorare videatur. his enim occurrens Ariſtoteles, ignorare quidem prauos omnes quæ ſibi vtilia ſint, concedit: negat tamen eam ignorantiam eiuſmodi eſſe, vt actionem reddere inuoluntariam valeat.

Melius autem fortaſſe eſt, ut hæc quænam, & quot ſint, explicemus. conſiderandum igitur eſt, quis, & quid, & circa quid, aut in quo agat: interdum etiam quo, ut inſtrumẽto: & cuius cauſa, ut ſalutis: & quo modo, ut ſenſim an uehementer. hæc enim omnia niſi inſanus ſit, nemo ignorat: ſed neque ipſum agentem: quo pacto enim ſe ipſum ignorauerit quiſpiam? ignorare tamen id quod agit aliquis poteſt: exempli cauſa, cum lapſos ſe dicendo eſſe inquiunt, aut ignoraſſe arcanũ eſſe: ut Aeſchylus myſteria. aut oſtendere uolentes emiſiſſe, ut catapultam. exiſtimare etiã aliquis filium eſſe hoſtem poſſet, ut Merope: & mucronatam haſtam retuſam eſſe: & lapidem eſſe pumicem. poſſet item quis ſalutis cauſa uerberans ac feriens interficere: & monſtrare uolens

quemadmodum faciunt ij qui ſummis manibus certant, percutere.

Definit hic Ariſtoteles quæ nam, & quot ea ſint in quibus ignoratio particularis verſatur: ſunt autem hæc: quis, quid, circa quid vel in quo, quo, cuius cauſa, & quo modo. quæ tamen ignorari omnia niſi ab inſano non poſſunt: ſe.n. ipſe qui agit, niſi inſaniat, nunq̃ ignorabit. /quis/ etenim perſonam ſignificat quæ agit: quæ licet ignorari non poſſit, hic tamen ab Ariſtotele iccirco poſita eſt, quia vnum etiam ipſa ex illis particularibus eſt, quæ ad actionem abſoluendam connumerantur. /quid/ actionem indicat: in qua dicunt lapſos ſe eſſe qui loquuti ſunt, quod nolebant: vt Aeſchylus. videtur enim Aeſchylus in ſagittarijs (ita enim inſcribit fabulas quaſdam) in ſacerdotibus, in Siſypho ſaxum voluente, in Iphigenia item, et Oedipode de Cereris ſacris curioſius quædã euulgaſſe. de quo Heraclides Ponticus in primo de Homero libro ſcribit, parum abfuiſſe quin in ſcena ea de cauſa fuerit interemptus, ꝙ nonnulla de myſterijs prodere videretur: præſenſiſſe. n. populi tumultum, inquit, atque ad aram Bacchi confugiſſe: cũq; Areopagitæ interceſſiſſent, dicerentq́; nihil prius de eo temere conſulendum q̃ iudicio ſuo fuiſſet decretum: in iudicium ita fuiſſe adductum, atq; abſolutum: clementia iudicum maxime veniam conſequutum, ꝙ ſtrenue apud Marathonẽ pro patria pugnauerat. nam & fratri Cynegyro manus obtruncatæ fuerant: & ipſe grauiter ſaucius ex eo p̃lio fuerat exportatus. Cui rei carmen quoq; eius ſepulcro inſcriptũ atteſtatur:

Aeſchylus Euphorione patre, & patria ortus Athenis »
Hic iacet, hoſtiles qui obruit igne rates. »

Simili modo facti exemplum eſt: cũ quis catapultam oſtendere amico volens, iaculum emiſit, amicumq́; vel vulnerauit vel interfecit: aliud enim facere volens, aliud egit: ignorauit igitur quod fecit. /Circa quid/ et /in quo/ idẽ videtur eſſe: ſubiectum enim ſignificat, circa quod vel in quo actio conſiſtit: vnde etiã cum copula /aut/ quaſi vna eademq́; res ſit, vtraque hæc fuerunt ab Ariſtotele coniuncta. in hoc ignorantia contingit: ſi filium hoſtem eſſe aliquis putet, & interficiat, circa quem actio eſt. id quod Meropæ apud Euripidem accidit in Creſphonte fabula. ibi enim Creſphontem filium quaſi hoſtem ex ignoratione inſidijs appetit mater. poſſumus etiam /in quo/ ita interpretari, vt intelligamus locum ſignificari, in quo actio facta ſit: vtputa in ſacro, quem profanum aliquis exiſtimauerit. licet hoc minime ſpectare ad locum videatur: vt paulo inferius manifeſtius patebit. /Quo/ autem, inſtrumẽtũ ſignificat, quod ignorare aliquis poteſt quo modo ſe habuerit: vt, ſi quis haſtã mucrona tam ac cuſpide præferratam, quã credat obtuſam eſſe, vel lapidem quem opinetur eſſe pumicem, in aliquem proiiciat: atque ita imprudens interficiat. /Cuius cauſa/ ignoratur, cum aliud facere volumus, aliud euenit: vt, ſi venenum alicui ſalutis cauſa exhibeamus, idq́; mortiferum eſſe ignorauerimus: feriamusq́; aliquem mente exturbatum, vt reſipiſcat: vel cædamus curandi cauſa: ille autem pereat: cum tamen non ea de cauſa cæſus à nobis fuerit. At vero quo modo quis agat quippiam, poteſt ignorare: vt, cum leuiter percutere putans, ictum vehementem inflixit: verbi cauſa oſtendere volens ac docere, ſicut faciunt ij qui ſummis manibus decertant: quod ἀκροχειρίζεσθαι græce dicitur, id eſt qui pugillantur, & ſine complexu ac prehenſione inter ſe exercendi cauſa dimicant: manu vehementius incitata percuſſit.

Cum in omnibus igitur his, in quibus eſt actio, ignorantia contingat: ſit, ut qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egiſſe uideatur. atq; id in præcipuis maxime. præcipua autem eſſe ea uidentur, in quibus ipſa actio eſt, & id cuius cauſa quippiam ſit.

Qui igitur aliquid ex his ignorat, egiſſe inuitus videtur: atque id maxime, in præcipuis. præcipua vero ſunt ea in quibus actio ipſa, & cuius cauſa conſiſtit. in ijs autem actio eſſe dicitur, circa quæ aliquid ſit: vt, circa filium, vel patrem, vel domeſticum, vel alienum, vel amicum, vel hoſtem, vel iuuenem, vel ſenem, & id genus cætera. atq; hinc cognoſcere facile poſſumus /circa quid/ & /in quo/ ſuperius ab Ariſtotele dictum fuiſſe, vt vnam eãdemq́; rem, id eſt ſubiectum ipſum actionis ſignificaret. ꝙ vero id quoque cuius cauſa aliquid agitur, in ignoratione præcipuũ ſit, inde apparet: ꝙ qui ſe excuſant, ad hoc præcipue confugere cõſueuerunt: dicuntq́; agendi propoſitum conſiderandum, vtrum ſeruandi, an interficiendi cauſa fecerint. & fere reliqua omnia reduci ad hoc poſſunt. vt, qui inſcienter uulnerauerit, ſe icciro

eo id egiſſe inquiet, ꝙ haſtam ferro carere crediderit, quæ tamen erat cuſpidata: quiq; grauius percuſſerit, ſimili mõ ea de cauſa aſſeret ſe id perpetraſſe, quia oſtendere volebat exercitationis modum, & non ita grauiter percutere.

Oportet tamen, ut actio hæc quæ ex tali ignoratione inuolũtarie facta eſſe dicitur, dolorem ac pœnitentiam afferat.

Hæc tamen omnia tũc cenſentur inuita, cũ dolore aut pœnitentia afficitur is, qui egerit: alioqui non inuita, ſed non ſpontanea dicentur. quærere autem aliquis poſſet, quo modo ſi inuitum eſt, quod ex ignoratione fit: non omne quod ex ignoratione agitur, ſit inuitum: id enim cuius genus eſt inuitũ, ipſum quoq; inuitum ſit, neceſſe eſt. an dicendũ fortaſſe, prius generalius dixiſſe Ariſtotelem inuita ea eſſe quæ vel vi vel ignoratione agerentur: vnde ẽt verbum/videtur/appoſuiſſe, quod communitatem quãdã confuſam ſignificat: deinde vero planius diſtinxiſſe. non.n. quæ ex ignoratione fiunt, abſolute inuita ſunt: ſed quæ præterq̃ ꝙ inſcienter fuerunt facta, pœnitentiam quoq; & dolorem afferre conſueuerunt.

Cum igitur inuitum ſit quod uel ui uel ignoratione agitur: ſpontanenm illud eſſe uidebitur, cuius principium eſt in eo qui agit, particularia cognoſcente in quibus actio conſiſtit.

Cum hucuſq; de inuito dixerit, nunc ad ſpontaneum trãſit: neque id in duas ſpecies quẽadmodum inuitum diuidit: ſed vna eademq; definitionis ratio vtriſq; illis reſpondet. cuius enim principium in agente eſt, id non eſſe violentum conſtat: cum item agens particularia in quibus eſt actio, cognoſcit: is ex ignoratione agere minime dicendus eſt. vtręq; enim hę particulæ ad ſpontaneum conſtituendum neceſſariæ ſunt: vt. ſ. & principium ſit in agente: et agens particularia cognoſcat. nã & qui ex ignoratione agit, in ſe agendi habet principium: & qui particularia cognoſcit, agere violentia inductus poteſt.

Fortaſſe enim non recte dicuntur inuita ea eſſe, quæ uel ex ira, uel ex cupiditate efficiuntur: Primum enim nullum ex alijs animalibus ſponte aget: ſed neque pueri.

Quoniam quæ ex ira vel cupiditate aguntur, ab eo fiunt qui principiũ in ſe habet, & particularia cognoſcit, videnturq; nonnullis eſſe inuita: non recte inquit eos exiſtimare, qui ita opinantur. addidit autẽ/fortaſſe/vt ſignificet hæc quoque in ſpontanei definitione contineri. nam ſi ita eſſet, neque vllum ex alijs animalibus, neque pueri ſponte agerent: cum ex cupiditate & ira non ex ratione actio ipſorum omnis proueniat. ſed alia quoque animalia & pueri ſponte agunt. non ſunt igitur inuita quæ ex ira & cupiditate proficiſcuntur. quòd autem & alia animalia & pueri ſponte agant, perſpicuum eſſe inde poteſt: ꝙ agere inuita nõnulla conſpiciuntur, cum vel vincta, vel aliquo alio modo coacta quiſpiam agunt, aut patiuntur. ſi vero inuita agunt aut patiuntur præter ſuam ipſorum incitationem: efficietur, vt quæ ſecundum ſuam ipſorum incitationem, appetitionemq; faciunt, ſponte faciant.

Deinde utrum nihil ex ijs quæ uel ex cupiditate uel ex ira agimus, ſponte faciemus? an id ridiculum exiſtimandum eſt, cum una cauſa utrorumque ſit. abſurdum fortaſſe etiam eſt, inuita ea eſſe dicere, quæ oportet appetere: oportet autem & ob aliqua iraſci, & nonnulla appetere, ut ſanitatem, & diſciplinam. uidenturq; ea quæ inuita ſunt, moleſta: quæ ex cupiditate fiunt, iucunda eſſe.

Adde ꝙ abſurdum nihilominus eſt, ſi quæ egregia ac præclara ex ira aut cupiditate acta à nobis fuerint: ſpontanea ea eſſe dicere: vt, ſiquis ira incitatus tyrãnum interfecerit, patriãq; ita in libertatem aſſeruerit: vel diſciplinam aliquam, honeſtumq; aliquod ſtudium appetiuerit: ſi vero contrà cupiditate aut ira perturbati quippiam turpe perpetrauerimus, inuitos nos id feciſſe exiſtimari. præterea qui fieri poteſt, vt quæ dolorem non afferunt, inuita eſſe dicantur? qui.n. inuitus agit, dolet, moleſtiaq; afficitur: at quæ ex cupiditate agimus iucunda ſunt: non ſunt igitur inuita, quæ ex cupiditate efficiuntur. idem de ira dici poteſt: quippe cum etiam ea quæ ex ira aguntur, plerunq; eſſe iucunda videantur: qui.n. iram vindicando

quaſi explent ac ſaturant, lætari quodammodo conſueuerunt: quia tamen id dubitationem quandam habere videbatur, de cupiditate ſolum Ariſtoteles hic meminit, iucunda eſſe ea inquiens, quæ ex cupiditate aguntur, ira omiſſa, quæ afferre dubium aliquibus potuiſſet.

Præterea quid intereſt inter ea quę ex ratione, aut ex ira peccamus, ad hoc ut inuiti feciſſe uideamur? fugienda.n. ambo ſunt: uidēturq́ irrationales affectus nihilo minus humani eſſe: actionesq́ ipſius hominis ab ira & cupiditate proficiſcuntur: ut abſurdum ſit inuita hæc exiſtimare.

Aliam abſurditatem ſubiungit Ariſtoteles. nā quæ differentia eſſet inter ea peccata quæ ex ratione, & ex ira aut cupiditate committimus? cur.n. quæ ex ratione peccamus, inuiti feciſſe non dicimur? ſunt tamen nihilo minus mala ac fugienda. ꝙ ſi quæ ex ratione cōmittuntur: peccata ſunt voluntaria ac ſpontanea, quia ratio animæ hominis pars eſt: ſimili modo etiam de alijs dicendum eſt: quippe cum etiam ira & cupiditas animæ hominis partes ſint. hominis igitur peccata, ea quoq; quæ ab irrationali animæ parte committuntur, cenſenda ſunt: vtq; ea quæ à ratione proficiſcuntur, ita hæc quoque ſpontanea ſunt exiſtimanda.

De electione. Cap. II.

CVm quid ſit ſpontaneum, quidq́ inuitum definiuerimus: ſequitur ut de electione iam diſſeramus: quippe quæ & uirtuti maxime eſſe affinis, & magis quàm actiones mores ipſos iudicare uideatur. Electio uero ſpontaneum quoddam eſſe apparet: non idem tamen prorſus eſt. ſpontaneum enim latius patet. nam & ſpontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune eſt, electio minime: & quæ de improuiſo fiunt, ſpontanea ſunt, non autem ex electione.

Tractationem de ſpontaneo ſequi de electione diſſertatio videtur: nam & ſpecies ſpontanei eſt electio, quippe cum virtus & vitium in electione conſiſtat: & mores ipſi ex electione magis, q̄ ex actione perſpiciuntur. honeſta.n. agere & forte fortuna aliquis poſſet, et alia quapiam de cauſa doloſe aliquid ſtruens: quemadmodum ſiquis depoſitum reddiderit, vt maius aliquid fidei ſuæ commendatum defraudare commodius queat: vel iudicij pœnā formidans. qui vero ex electione id agit, maximum morum argumentum exhibet. electio autem ſpontanei quidem eſt, non tamen idem prorſus eſſe cum ſpontaneo videtur. communius.n. & generalius ſpontaneum eſt: nam & pueris & brutis eſt cōmune. at electiōis, quippe quæ cum ratione efficitur, nullum aliud animal niſi homo, vbi ei rationis vſus acceſſerit, eſſe particeps poteſt. Item quæ improuiſo fiunt, ſpontanea ſunt, & tamen ex electione non proficiſcuntur: vt ea ſunt, quæ ira repentino quodam impetu exprimit. triplex.n. genus eſt eorum quæ ſponte & non ex electione agunt. nam alia ex electione non agunt, quia idonea ad id natura minime ſunt, vt bruta: alia, quia licet idonea natura ſint, nondum tamē, ætate ea prædita ſunt, qua electione vti poſſint, vt pueri: alia & idonea quidem ſunt natura, & electionis vſum iam habent, ſed quia repente ad actionem inducuntur, ex electione minime agunt: vt qui ira incitati prius q̄ conſiderent atque eligant, repente ad agendum præcipites feruntur. dicere enim ſolent huiuſcemodi homines, minime ſe ex propoſito & electione, ſed ira incitatos, aliqua'ue alia cauſa repēre exturbatos quippiam feciſſe. ſpontaneum igitur electionis genus eſſe manifeſtum eſt. ſi.n. eſt electio prorſus etiā ſpontaneum: ſi vero eſt ſpontaneum, non continuo electio quoque erit ſubſtituenda.

Qui uero eam uel cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionem quandam eſſe affirmant, non recte dicere uidentur: electio.n. non eſt communis nobis cum brutis, ſed cupiditas & ira, eſt.

Quærit hic Ariſtoteles quid ſit electio. nam cum alij eam eſſe appetitum, alij opinionē dicant: neutrum verum eſſe oſtendit. ac prius diſtributo genere in ſuas ſpecies, id eſt appetitu in cupiditatem, iram, & voluntatem nullā ex his eſſe electionem demonſtrat. ꝙ.n. neque cupiditas neq; ira ſit, ex eo confirmat, ꝙ brutis quoque & pueris hæ communes ſunt: ele-

ctio verò eſſe nullo modo poteſt.

Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electiõe: continens contrà cum electione, & non cum cupiditate.

Idem ex continente & incontinente probat: incontinens enim, inquit, cũ cupiditate agit, non cum electione, continens autem econtrario: non eſt igitur idem electio & cupiditas. Sed quærendum quo modo hic in incontinente & cõtinẽte electionem accipiat: videtur.n. hic eam ita accipere, vt ratiocinatio quædam ſine appetitu vllo eſſe intelligatur, ſecundum quam continens agat: at electio cõſultatrix appetitio eſt, vt inferius clarius patebit. quapropter ſciendum eſt, continentem ex electione agere, eo ꝙ ratiocinando, ac cõſultando quod vtile futurum eſt, agit, voluntatemq́ꝫ quæ etiam ipſa appetitio eſt, rationi obſequentem habet: contrà vero incontinentem cupiditatem ſequi refragante etiã voluntate ac ratione. põt quoqꝫ incontinens iræ aliquis eſſe, & item continens: vt eadẽ hac ratione electio non ſolũ à cupiditate, verum etiam ab ira diuerſum quid eſſe oſtendatur. ſatis tamẽ fuit Ariſtoteli de incontinente ſecundum cupiditatem dixiſſe.

Adde quòd electioni cupiditas aduerſatur: cupiditas autem cupiditati minime.

Præterea, inquit, electioni aduerſatur cupiditas, vt in continẽte iam patuit: cupiditas vero cupiditati minime eſt contraria. ſed hoc dubitationem quandam affert: videtur.n. ſæpenumero incidere, vt cupiditas cum cupiditate pugnet. vt, cum aliquis pecunias accipere ab aliquo cupiat, deinde gloriæ & honoris cupiditate erubeſcit: vel cum ſimul gloriam appetit quiſpiam, & lucrum: quorum altera magnos ſumptus, alterum pecuniarum parſimoniã requirit. Idẽ eſt quod inquit Plato, tẽperantes non eſſe eiuſmodi, vt legitimarũ nuptiarum appetitione alienarum mulierum cupiditates frenent, ac ſuperẽt: pugna.n. in his manifeſta cupiditatum conſpicitur, quippe qui modo ab hac, modo ab illa diſtrahãtur. ſed fortaſſe minime contraria ea ſunt dicenda quæ aliquando inter ſe ita affecta ſunt, ſed non ſemper, quẽadmodum album & nigrum, bonum & malum: hæc enim non aliquando ſunt contraria, aliquando non: ſed ſemper. Ita quoqꝫ bona electio malæ cupiditati ſemper eſt cõtraria: cupiditas vero gloriæ & pecuniarum non ſemper: in ſophiſta.n. vtrũqꝫ hæc ſine vlla repugnantia eſſe reperiuntur: quippe qui arroganti illa docendi oſtentatione & gloriã & lucrum ſimul aucupetur. Dicere etiam poſſumus cupiditates eas minime inter ſe eſſe contrarias, licet quandam repugnantiã præ ſe ferant: eo ꝙ contrarietas non in diuerſis, ſed in eadem re conſiderari debet: cupiditates autem eiuſdem rei contrariæ inter ſeſe reperiri nullo modo poſſunt. quo modo.n. fiet, vt idem & ali & non ali, & comedere & nõ comedere ſimul cupiat. nam ita quoqꝫ electio cupiditati eſſe contraria dicitur, quoniã circa idem eſt. cõtraria ſiquidem ea definiuntur, non quæ de contrarijs ſunt, ſed quæ de eadem re contrario modo accipiuntur: vt in libro de interpretatione declaratum eſt. Quoniam igitur cupiditas cupiditati contraria non eſt, electio vero cupiditati aduerſatur: cupiditatem & electionem idem non eſſe manifeſtum eſt.

Cupiditas præterea iucundi & moleſti eſt: electio neque iucundi, neqꝫ moleſti. Sed ira quoque eſſe multo minus uidetur: minime enim quæ ex ira fiũt, ex electione facta eſſe exiſtimantur.

Idem alia ratione confirmat, cum inquit: cupiditas iucundi eſt, & moleſti, id eſt circa iucundum verſatur & moleſtum: efficitq́ꝫ vt illius præſentiam, huius abſentiam appetamus. vel quia iucunditatem affert, & moleſtiam. moleſtia enim quam ex abſentia rerum concupitarum ſuſcipimus, ex cupiditate ipſa eſt, & cupiditas nuncupatur. omne enim quod deficit, in eo quod deficit, moleſtiam ac dolorem affert: cupiditas autem deficit, iccirco non tam iucunditatis eſt, quàm doloris. at electio neque iucundi neque moleſti, ſed boni & mali, honeſti & turpis eſſe conſueuit: non eſt igitur electio cupiditas. ira vero, multo etiam minus: minime.n. quæ ex ira fiunt, electione fieri videntur: quippe cũ ea quæ ex electione efficiuntur, cum conſultatione: quæ ex ira, ſine conſultatione agantur. vt neque iram neqꝫ cupiditatem eſſe electionem ex his ſatis conſtet.

At uero neque uoluntas ullo modo eſt: licet proxima ei eſſe uideatur. ele-

ctio ſiquidem eorum minime eſt, quæ fieri non poſſunt: quæ ſiquis diceret ſe eligere, ſtolidus eſſe videretur: volũtas vero eſt: ut immortalitatis. voluntas præterea eſt eorum etiam, quæ nullo modo ab eo qui uult, agi queunt: vt histrionem aliquem, aut athletã victorem euadere. cuiuſmodi ſanè nihil quiſpiam eligit: ſed ea ſolummodo quæ ex ſe ſe fieri poſſe exiſtimauerit. voluntas præterea finis magis eſt: electio vero eorum quæ ad finem ſpectant. vt, ſani eſſe volumus: eligimus vero ea, quibus ſani eſſe valeamus. felices quoq; eſſe volumus, atq; ita dicimus: dicere vero, eligimus felices eſſe, minime conuenit. omnino enĩ in ĳs eſſe electio videtur, quæ in noſtra poteſtate ſita ſunt.

Electionem neq; voluntatem eſſe deinceps hic oſtendit. licet enim affinis electioni eſſe videatur voluntas, non eſt tamen electio: affinis autem eſt, primum, eo ꝙ in rationali animæ parte exiſtit, vbi præcipue electio eſt: deinde quia pars quædam eſſe electionis videtur voluntas: nam vbi mens conſultans aſſenſione elegerit quippiam, voluntas quæ eſt appetitio ipſam conſequitur, ſimulq; cum ea incitatur: vnde etiam in vſu quotidiano loquendi velle & eligere quaſi idem ſignificent, pro eodem accipere conſueuimus: vt cum dicimus, eligo ſeu propono agrum colere, id eſt volo. &, voluntatem ſanè ille habet bonam i. id eſt electionem & propoſitum. id quod nulla alia ex cauſa, niſi ex nominum vicinitate effectum eſt: ſed tamen non eſſe idem cum voluntate electio, inde cognoſci poteſt, quòd nulla electio rerum eſt quæ fieri nequeant: nullus enim mortalis eſt, qui eſſe ſe deum eligat, niſi prorſus ſtolidus ſit. electio ſiquidem rerum quæ fieri poſſunt, voluntas eſt: voluntas autem etiam earum quæ non poſſunt. ſæpe enim ita dicere cõſueuimus: vellem ſemper viuere: vellem eſſe immortalis: eligere vero ſe id, diceret nemo: quippe cum eorum quæ in noſtra poteſtate non ſunt, eſſe electio nullo modo poſſit. at voluntas de ĳs quoq; dicitur, quę minime aguntur, ab eo qui vult: vt cum volumus victorem aliquem euadere. voluntas præterea eſt finis, vt valere: electio eorum quæ ad finem ſpectant: nam vt valeamus, hoc atq; illud agere eligimus. ex quibus omnibus conficitur voluntatem minime eſſe electionem poſſe.

Verum neque opinio eſt. opinio enim circa omnia uerſatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant: quàm quæ in noſtra ſita ſunt poteſtate: adde quòd uero & falſo, non bono & malo diſtinguitur: at electio his magis.

Poſtea quàm partes omnes appetitus exequutus eſt Ariſtoteles, ad opinionem tranſit: oſtenditq; neque eam eſſe electionem. circa omnia enim, inquit, verſatur opinio, nõ ſolum quæ in noſtra poteſtate ſunt, verum etiam alia tam æterna & quæ fieri poſſunt, ꝗ quæ non poſſunt. cum. n. diametrum, id eſt dimetientẽ lineã opinamur nullam habere cum latere conuenientiam & proportionem, tunc de æternis opinamur: cum, mundos eſſe infinitos, de ĳs quæ fieri nequeũt: cum, bonam eſſe agriculturam, & fortaſſe ei nos daturos eſſe operã opinamur, tunc opinionem habemus de rebus quæ in noſtra poteſtate ſita ſunt. at electio neq; de æternis, neq; ĳs quæ fieri nequeunt, ſed de ſolis illis eſſe conſueuit, quæ in nobis ſunt: nam neq; diametrũ lateri non eſſe proportione æquiparabilem: neq; mundos eſſe infinitos eligere quempiã dicimus. opinio præterea vero & falſo diſtinguitur: verã. n. vel falſam eſſe opinionem dicimus, electionem autem bonam vel malam.

In uniuerſum uero eſſe idem cum opinione electionem fortaſſe neque diceret quiſpiam: ſed ne cum aliqua quidem in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti ſumus: opinando autem minime.

Cum iam non tam de vniuerſalibus, ꝗ particularibus eſſe opinionem dixerit, electionem vero circa particularia tantummodo verſari, id eſt ea quæ in actionẽ venire conſueuerunt: fortaſſe, inquit, electionem eſſe opinionem in vniuerſali quidem aſſeret nemo: ſed in particulari non eſſe diuerſam ab opinione aliqua, quæ ſcilicet agendarum rerum fuerit, exiſtimare electionem quiſpiam poſſet. Verum neque in particulari eſſe idem inuenietur: eligendo enim bona vel mala quales quodam modo efficimur: dicuntur enim qui bona eligunt, boni: qui mala, mali: opinando vero minimè. nam neq; ſi de æternis, ĳsq; quæ fieri nõ poſſunt,

opinemur,

opinemur, ob id qualitate quadã afficimur: neque ſi de agẽdis opinio nobis ſit, iccirco qualitas etiam in moribus nobis continget. fieri enim poteſt, vt qui iuſtitiam & fortitudinem bonam eſſe opinatur: ipſe neque iuſtus, neq; fortis ſit. non enim opinando ſed eligendo virtutes vel vitia acquiruntur: id quod in incontinẽte manifeſtum eſt, qui licet recte opinetur, male tamen eligit, vitioſusq; ex electione & fit, & dicitur.

Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiuſmodi quippiam: opinamur uero quid ſit aliquid, aut cui, aut quo modo conſerat, ſed accipere uel fugere non admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eo ꝙ eius eſt, cuius eſſe magis oportet, aut ꝙ recta eſt: opinio, quia eſt uera.

Capere ſanè eligimus quæ videntur eſſe bona: quæ videntur mala, fugere, atq; euitare, vel eiuſmodi quippiam. non. n. ſolum euitare aut apprehendere eligimus, ſed abire aliquò, ſed legere, ſed dare quippiam alicui, & ſimilia: quorum nihil in opinionem cadit. ſed quid ſit vnumquodq;, opinamur: quid virtus, quid materia, quid diuitiæ: aut cui quidq;, & quo modo conducat: vt, ægrotantibus tenuem victum eſſe vtilem ob concoctionis facilitatem: item iis qui atra bile laborant, dulce exhibendum eſſe alimentum, neq; id ſimul vniuerſum, ſed paulatim diſpertiendum. quæ ſanè omnia non eligere dicimur, ſed opinari. item electio laudatur, cum bonarum rerum electio eſt, ſicut oportet: opinio autem cum vera eſt.

Quæ item maxime ſcimus eſſe bona, eligimus: quę nõ admodum ſcimus, ea opinamur. uidenturq; non iidem optima & eligere & opinari: ſed nonnulli ſunt, qui melius opinantur, ob uitium tamen ea quæ non decet, eligere conſueuerunt.

Sed hac de re dubitare quiſpiam poſſet: non enim omnes ea eligunt, quæ maxime ſciunt eſſe bona, ſed nonnulli decipiuntur, vt mali: quippe qui ignorant ea eſſe mala quæ eligunt. at enim dicendum, omnes ea eligere quę cuiuſmodi ſint, cognoſcere maxime ſe exiſtimant, licet ſpecie recti aliquando decipiantur: opinamur vero ea, quæ non admodum ſcimus. de multis. n. ita opinamur, vt fateamur nobis non planè exploratum quidpiam eſſe, ſed ita tamen ſentire, quoad melius aliquid nobis viſum fuerit. accedit ad hoc, ꝙ non qui optime eligunt, ijdem optime etiam opinantur: nonnulli enim ſunt, qui cum bene opinentur, male tamen ob improbitatem eligunt: vt, ſiquis iuſtitiam bonum eſſe opinatus, iniuſtitiam tamen ſibi vtilem futuram exiſtimet, atque ob id eligat: huicq; exiſtimationi conſentientem appetitum habeat.

Antecedat autem an ſequatur electionem opinio, nihil intereſt: non enim id nunc conſideramus: ſed an idem cum opinione aliqua electio ſit.

Non oportet autem vt aliquo modo perturbemur ſiue electiõi omni antecedat opinio, ſiue ſubſequatur: non. n. hoc quærimus. non. n. ſi antecedit, vel ſequitur, idem quoq; ſit neceſſe eſt. antecedit autem opinio electionem, cum cogitatio ita aſſenſione quadam ducitur, vt eligendum eſſe aliquid opinetur: deinde ſubſequitur appetitio, atq; electio fit. ſubſequitur vero opinio, cum appetitu rei alicuius illecti eligimus: deinde ex electione bonũ id quoq; eſſe opinamur. his omnibus efficitur, vt electio non idem eſſe cum opinione manifeſte oſtendatur.

Quid igitur aut quale eſt opinio, quando nihil eorum eſt quæ dicta ſunt? ſpontaneum ſanè eſſe quoddam uidetur. non omne tamen ſpontaneum eligibile eſt: ſed id ſcilicet, quod eſt pręconſultatum: quippe cum electio ſeu propoſitum cum ratione, ac cogitatiõe exiſtat: id quod ſignificare nomen etiam ipſum uidetur. quaſi id quod eligitur ſeu proponitur, ex alijs legatur, ponaturue ante alia.

Quoniam igitur neque ira neq; cupiditas neque voluntas neque opinio eſt, quid ſit electio indagare conatur Ariſtoteles: eſſeq; eam ſpontaneum præconſultatum inquit. ſpontaneum enim genus ipſius videtur: præconſultatum differentia, quæ efficit, vt definitio hæc non niſi præditis ratione conueniat. bruta ſiquidem ſponte quidem agunt, ſine vlla conſul-

tatione tamen, ſed ſoli appetitioni iræ & cupiditati obſequentia: ſimili modo etiam pueri: quin etiam adulti ſæpe quippiam repentino quodam impetu ad agendum inducuntur nulla adhibita conſultatione: quorum nihil cum electione fieri dicitur. nam illi eligere dicũtur, qui vbi aliqua de re conſultarint, eiq́ assenſum adhibuerint: eam ſubſequente etiam voluntate amplectuntur, atq; appetunt. dum inquit autem electionem ſpontaneum eſſe præconſultatum, id ſignificat: non ſolum ratione & conſilio fieri electionem: ſed prius conſultare oportere, deinde appetere: vt in ſpontaneo ineſſe appetitum oſtẽdat, cui anteire debeat conſultatio. vnde inquit electio cum ratione ac cogitatione exiſtit, non ex ſolo appetitu: ſpontaneum vero ex ſolo appetitu interdum, vt ſuperius patuit. id quod nomen etiam ipſum προαιρέσεως, id eſt electionis ſeu propoſiti videtur declarare. cum. n. quiſpiam quid ex multis eligat, conſultat: ad vnum demum, tanquam eligendum propendet, eoq́; & aſſenſum, et appetitum incitatum habet. vt id ex alijs omnibus eximere & legere, alijſq́; omnibus anteponere, hoc eſt πρὸ ἑτέρων αἱρεῖσθαι, id eſt ante alia ſumere videatur. atq; in hunc modum ratio progredietur. id eſt proponendum atq; eligendum, quod ante alia ponitur: ſed quod ante alia ponitur, ex præconſultatione & conſilio ponitur: conſultatio autem ex ratione eſt & cogitatione: ex ratione igitur & cogitatione electio fit, neceſſe eſt.

De conſultatione. *Cap. III.*

VErum conſultant'ne de omnibus homines, quodlibetq́; eſt conſultabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? ſed fortaſſe conſultabile id dicendum eſt, de quo mentis compos uir, non quiuis uel ſtolidus uel inſanus conſultaret.

De quibus conſultent homines, quæq́; ea ſint, quæ in conſultationem cadant, hic inquirit Ariſtoteles. non. n. de omnibus conſultant, neq; quodlibet conſultabile eſt. primum aũt conſultabile eſſe ſtatuit, non id de quo quilibet conſultaret, vt inſanus: quo modo ſcilicet faciendum ſibi ſit, vt intelligat, aut in cœlum aſcendat.

De æternis autem nemo conſultat: ut de mundo, aut diametro & latere, quod nulla inter ſe æquabilitate conueniant: at neque de ijs quæ in motu quidem ſunt, ſed ſemper tamen circa eadem uerſantur, ſiue neceſſitate, ſiue natura, ſiue aliqua alia de cauſa: ut de ſolſtitijs, atque ortibus: neque de ijs quę aliás aliter eueniunt: ut de ſiccitatibus, & imbribus: neq; item de ijs quę fortuna contingunt: ut de theſauri inuentione.

Sciendum eſt ex rebus alias eſſe æternas, ſemperq́; eodem modo ſeſe habere: alias vero non ſemper quidem eſſe, eodem modo tamen ſemper euenire: alias ſecundum naturam fieri, ſed inordinatius tamen: alias forte fortuna cõtingere. Aeternæ ſunt, vt mũdus ingenitus, atq; æternus: & dimetiens linea lateri quadratæ figuræ minime conueniens: de quibus nulla vnquam conſultatio fit: nemo enim eſt qui quo pacto dimetiens cõmetiens fieri queat, conſultet: ſed ſi modo vult, quærit atq; inueſtigat, an ita ſit: non conſultat. Semper eodem modo eueniunt, licet æternæ non ſint: ortus ſtellarum, & occaſus, & ſolſtitia, atque id genus cætera: quorũ nihil ſemper eſt, licet ſemper ſimili modo eueniãt. quocirca neq; de ipſis vlla eſſe poteſt deliberatio. hæc autem ex neceſſitate ſeu natura, ſeu alia aliqua de cauſa fieri inquit, neceſſitatem intelligens, non eam quæ vim infert: nulla enim violentia in cœlo eſt: ſed eam quæ à prouidentia inducitur, omnia ſemper certo quodam ac rato modo mouente ac gubernante: eo quod ſemper omnino mouentur cœleſtia, neq; fieri poteſt, vt alio modo moueantur. quod. n. alio modo eſſe non poteſt, neceſſarium dicitur. atq; hac neceſſitate ſtellarum motiones, ortus & occaſus, necnon ſolſtitia efficiuntur: fiunt etiam ſecundum naturam: quæ. n. in cœlo ſunt, natura ſunt: vel potius vtroq; modo, id eſt & neceſſitate, & natura mouentur: quippe cum naturæ eorum quæ mouentur, mouentis prouidentia maxime conueniat ac conſentiat. quò etiam fatum videtur eſſe referendum. Secundum naturam, ſed inordinatius tamen fiunt, ea quæ non ſemper eodem modo ſed vtplurimum eueniũt: vt canorum & dentium procreatio, imbres & ſiccitates: de quibus quoq; conſultare nullo modo

do homines poſſunt. Fortuna autem fiunt, quæ non plerunq;, ſed raro contingere conſueuerunt: vt theſaurorum inuentiones, atque id genus cætera: de quibus nemo conſultat. non. n. ex conſultatione inueniuntur theſauri, ſed forte & caſu oblati reperiuntur.

Sed neque de humanis omnibus conſultamus: uerbi cauſa quomodo Scythæ optime adminiſtrare remp. poſſint, nullus ex Lacedęmonijs conſultat. nihil enim ex his eiuſmodi eſt, ut agi per nos ipſos ualeat. conſultamus autem de agendis rebus, atque ijs quę in noſtra ſitę ſunt poteſtate: hæ enim reſtant: quippe cum cauſę nullę alię eſſe uideantur, q̄ natura, & neceſſitas, & fortuna: mens præterea, atq; omne id quod per hominem agit: unuſquiſq; autem de ijs quæ per ipſum agi poſſunt, conſultet.

Conſultamus vero de humanis rebus tantummodo, neq; humanis omnibus: non enim de Scytharum republica deliberare Lacedęmonijs conuenit: ſed vnuſquiſq; de ijs deliberat, quæ in ſua poteſtate ſunt. hæ enim ex omnibus alijs rebus vidētur reſtare. ad cuius comprobationem diuiſione quadam vtitur, atq; inquit: omnium rerum aut neceſſitatem, aut naturam, aut fortunam, fortunæ nomine caſum etiam intelligens, aut mentem in cauſa eſſe: ac demum ea quæ per hominem operantur: id eſt cupiditatem, iram, voluntatem, atq; omnino appetitum: quæ omnia cum in homine ſint, multarum rerum cauſa eſſe conſpiciuntur. quoniam igitur neque de ijs quorum neceſſitas, neq; de ijs quorum natura, aut fortuna in cauſa eſt, eſſe conſultationem oſtendit: reſtat, vt de ijs tantum conſultatio ſit, quorū agendorum vel mens humana, vel appetitus cauſam affert. de ijs ſiquidem habere cōſultationem poſſumus, quorum cauſam & principium in nobis habemus.

Ac circa quidem exquiſitas ac certas ſcientias, easq; quæ ex ſeſe ſibi ſufficiunt, nulla conſultatio eſt: ut de literis: non. n. dubitamus, quo modo ſcribendum ſit.

Quoniam quæ in artibus & ſcientijs exercendis efficiuntur, per nos fieri, & ex humana mente proficiſci videntur: iccirco hæc quoq; ab illis hic ſeparat, quæ in conſultationem cadunt. quibuſcunq;. n. præfinitum, ac certum eſt, quid agi debeat: ea conſultationem non admittunt. exquiſitas & certas ſcientias eas appellat, quæ ex neceſſarijs ratiōibus progrediuntur: ex ſe ſufficientes autem, quæ definita habent theoremata, id eſt præcepta, nullaq; extrinſecus indigent neque conſultatione, neq; fortuna: vt geometria & grammatica, & reliquæ huiuſmodi: nullus. n. eſt, qui de triangulo an tres angulos habeat duobus rectis æquales, aut vt eos habeat, conſultare conſueuerit. de ijs. n. conſultamus, quæ & facere & non facere in noſtra poteſtate conſtitutum eſt: ad trigoni vero angulos nihil neq; noſtra conſultatione, neq; fortuna opus eſt: ſed perpetua atq; æterna de ipſis theoremata definita ſunt. ſimili modo neq; grāmatica vlla vtitur deliberatione, quo modo ſcribendum ſit: quippe cum definitas ac certas literarum notas omnes habeat: neque vllam dubitationem in elementis exarandis admittat.

Sed de ijs, quæcunque per nos fiunt, neque ſemper eodem modo eueniūt, conſultamus. ut de ijs quæ ad medicam artem ſpectant, & pecuniariam: atq; eo magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria, quanto minus exactis, atque exquiſitis rationibus conſtat. ac ſimili modo de reliquis.

Artes non certę, neque ex ſeſe ſufficientes ſunt illæ, quæ non ſemper neceſſitate quadā, ſed plerūq; finem ſuum conſequuntur, fortunaq; adiutrice aliquando indigēt: vt medicina, & mercatura, quam χρηματιστικὴν, id eſt pecuniariam vocat. nam neq; medicus certum aliquod præceptū habet, quo ſanari omnino valeamus, ſed illud profitetur, ſe hac vel illa viuendi, ac medendi ratione plerunq; hominibus ſanitatem allaturum: neque mercator ſi hoc vel illo modo fuerit negociatus, ſe prorſus eſſe lucraturum ſatis exploratum habet: ſed fieri ita plerunq; cognoſcit, ex fortunæq; auxilio dependet. atq; ex his quoque aliæ alijs certiores, exactioresq; habentur: gubernatoria enim minus exquiſitis rationibus conſtat, quàm

exercitatoria,magisq́ꝫ fortunæ ſubiecta eſt.

† a. Lopinionibus

Magis etiam in †artibus q̃ in ſcientijs conſultatio eſt : eo ꝙ in ipſis magis ambigere conſueuimus.

Vel in artibus magis quàm in ſcientijs,vel in opinionibus magis q̃ in ſcientijs:vtroqꝫ.n. modo legitur:atqꝫ vtrũqꝫ eandem vim ferè habet.nam cum oſtenderet conſultationem in ijs eſſe,circa quæ artes non admodum exactæ exquiſitæq́ꝫ verſantur:nũc ea cõſultationem magis admittere inquit,de quibus ſolummodo opinamur:de quibus.n.opinamur,& ſcientiam non habemus,ea maxime in conſultationem venire conſueuerunt:vt intelligat vel de ijs quæ licet ſciri poſſint,à nobis tamen opinione ſola comprehenduntur:nam quoad nullã certam ſcientiam habemus,dubitare ſolemus ac conſultamus : vel de ijs quæ ſuapte natura opinabilia ſunt,neqꝫ certo aliquo argumento innituntur:in quibus res agendæ a nobis collocatæ ſunt. verum ſi etiam in artibus dicat magis,q̃ in ſcientijs eſſe conſultationem , nihilo minus ſenſus eſſe manifeſtus poterit:quippe cum & ſcientiæ circa æterna verſentur , artes circa ea quæ corruptioni,& generationi obnoxia ſunt: & artes proprie dicãtur , quæ effectrices ſunt,ſcientiæ,quæ contemplantur: & in æternis & contemplatione', nulla opus ſit conſultatione:in alijs ſine conſultatione fieri recte nihil poſſit.

Conſultatio autem de illis eſt,quæ utplurimum quidem fiunt : incerta tamen ſunt quo modo euadãt: & in quibus indeterminatio exiſtit.ad magnas uero res conſultores etiam adhibere cõſueuimus nobisipſis diffidẽtes , quaſi ſufficere ad diſcernendum ſoli nequeamus.

Cum oſtenderit in artibus quæ certæ ſunt & exquiſitæ,nullam eſſe conſultationem:in quibus ea verſetur,nunc ſubiungit:eamq́ꝫ eſſe inquit nõ in neceſſarijs , ſed ijs quæ euenire aliter poſſunt:atqꝫ ex his ipſis ea in conſultationem cadere,quæ vtplurimum fieri conſueuerũt.de ijs enim quæ raro eueniunt,conſultat nemo:quippe cum in ſola fortunæ temeritate conſtituta ſint.non.n.ſiquis ſæpius multa ingurgitãdo forte fortuna cõualuerit , conſultare medicus ſolet,an idem ægrotãtibus reliquis faciendum præcipiat:ſed de ijs deliberat,quæ prodeſſe plerũqꝫ conſueuerunt,an pro occaſiõe ac morbo exhiberi alicui debeãt,nec'ne:eo ꝙ aliquando inciderit,vt nocumentum attuliſſe videantur. Idem & gubernator,& orator facit.nam de iis conſultat vnuſquiſqꝫ,quæ & plerũqꝫ eueniũt,& euentus etiam incertos habẽt,ſuntq́ꝫ indefinita. vnde quãdo magnę res ſunt,ob maiorem dubitationem quæ ex ipſis oritur,maiusq́ꝫ periculum quod impendet,ſi fruſtremur i adhibere alios in cõſilium ſolemus,ſola noſtra deliberatione minime freti,eo ꝙ id quod ex deliberatiõe propoſitum fuerit,agere in noſtra poteſtate ſit:periculoſum autem,ſi non recte cõſultãdo quod optimum ſit,elegerimus.

Ac conſultamus quidem non de finibus,ſed de ijs quæ ad finem tendunt. nam neque medicus an ſanare:neque orator an perſuadere : neque ciuilis an bene legibus inſtitutam patriam reddere debeat: neque ex alijs quiſpiam de fine conſultat.ſed omnes cum finem quendã ſtatuerint,quo modo ac per quę euenire is poſſit,deliberant:ſiq́ꝫ is per plura fieri poſſe uideatur,per quod nã facillime atque optime fieri queat,conſiderat.ſi per unum , quo modo per id effici recte ualeat : & illud item per quid,atque id tantiſper , donec ad primã cauſam deuenerint:id quod in inuentione extremum eſt.

Conſtituto prius fine vnuſquiſqꝫ,verbi cauſa medicus ſanitate,mercator lucro , orator perſuaſione,athleta corona,imperator victoria,poſtea de eo cõſultat , quod ad eum conſequendum facere poſſe videatur. Si plura ſint,quæ ad vnum & eundem finem ſpectẽt:conſiderat,per quod potiſſimum ex ipſis potiri fine ipſo optime valeat.vt, Imperator cum victoriam ſibi propoſuerit,eamq́ꝫ & pedeſtribus,& nauticis,& equeſtribus copijs cõſequi ſe poſſe confidat:quærit ac conſultat quonam ex his prælii genere ſuperare hoſtem & faciliime & tutiſſime queat:ſi autem vnicus modus tantum appareat,qui vel ex aliis electus fuerit,vel à principio conſultationis extiterit:qua ratiõe eo vti poterit,ad finem conſequẽdũ

conſiderat.

conſiderat.verbi cauſa,ſi conſtiterit, proſperum belli euentum equitatu poſſe conciliari,ſi quibus rationibus comparetur,in quæſtionem venit:tum vbi pecunijs ad id opus eſſe cognouerit,de pecuniarum expeditiōe cōſultat:ac poſtremo eò deuenit,vt tributum imponēdum ciuibus cenſeat:atq; ita actionem ab eo auſpicatur,quod in contemplatione,inuētioneq; fuerat extremum.Simili modo qui domum extruere vult,domum tāquam finem ſibi proponit:quam abſq; ædificatore,& lapidibus,& lateribus,& lignis extruere nullo modo licet:at hæc,ſine emptione ſuppetere nequeunt:emptio autem abſq; pecuniis nō fit:ſupereſt igitur,vt de pecunijs conſiderandum ſit.atque ita pecuniarum expeditio quæ vltima in inuentione fuit,effectionis principium efficitur.atque hoc reſolutioni deſignationum mathematicarum perq̄ ſimile eſt.

Qui enim conſultat,quærere uidetur & reſoluere prędicto modo, quemadmodum deſignationem.

Cum oſtēderit conſultationem quæ à fine proficiſcitur,quem aſſequi conſultamus,reditum quēdam eſſe ad principium,vnde agere ea incipimus,per quæ propoſiti finis compotes nos fore ſperamus:ſimilem eſſe eam nūc,inquit deſignationum mathematicarum inquiſitioni ac reſolutioni.Geometræ.n.reſolutionem in deſignationibus ſuis hoc modo facere conſueuerunt:ſumpta concluſione demonſtrationis primum ea quæ continenter ac proxime ad hanc confirmandam adhibita fuerint,aſſumunt:deinde quæ iis proxime antecedūt: tum ſuperiora alia:atq; ita deinceps progrediūtur,quoad ad principium ipſum aſcēderint: ex quo rurſus deſcendendo iiſdem illis theorematis ac propoſitis quæ in reſolutione aſſumpſerūt,compoſitionē faciunt.atq; hæc in deſignationibus mathematicis reſolutio nihil aliud eſt,q̄ à fine ad principium aſcenſus,cuius principium concluſio eſt,qui fuerat finis in compoſitione.ſic quoq; in agendis rebus contemplatiōis finis principium euadit:vt,& in domo extruenda,& in victoria comparanda,vt ſuperius diximus,pecuniarum expeditio . vnde patet conſultationem eſſe inquiſitionem.

Non quælibet autem quæſtio conſultatio eſt,ut mathematicæ:ſed quælibet tamen conſultatio,inquiſitio eſt.& quod extremum eſt in reſolutione, in generatione eſſe primum uidetur.atque hi cum in rem quæ fieri nequeat,inciderint deſiſtunt:ut ſi pecuniis opus ſit,earumq́; expeditio nullo modo appareat:ſi uero fieri poſſe res uideatur,eam aggrediūtur.fieri autem poſſe ea dicuntur,quæ per nos fieri poſſunt:nam quæ per amicos fiunt,per nos quodā modo fieri uidentur:quippe cum principium in nobis ſit.

Non omnis inquiſitio eſt conſultatio:fieri.n.ſolent inquiſitiones de rebus quæ agēdę nō ſunt,neq; principia habent in nobis ſita:vt,de mathematicis,an dimetiens linea lateri ſit cōmetiens,id eſt proportione æquiparabilis:& de æternis,an ſol globus ſit:& id genus cætera,de quibus nulla conſultatio eſt.conſultamus.n.de ijs quæ in nobis ſunt,quæ cum inquirimus,reſolutione vtimur,& extremum in reſolutione,primum in generatione.i.actionis ipſius exequutione facimus.vt autem oſtendat,ea de quibus conſultamus,in noſtra eſſe poteſtate,tunc inquit à conſultatione nos deſiſtere,cum in ea inciderimus,quæ fieri non poſſe videantur.quæ.n.poſſunt fieri,in noſtram proculdubio facultatem veniunt.nam quæ per amicos fiunt,inter ea videtur referre quæ in nobis ſunt:per nos.n.quodam modo etiam ipſa fieri dicuntur:quippe cum principium & cauſa quæ amicos ad faciendum quippiam incitat,in nobis ſit:quod petentibus nobis fiat:non fiat autem,ſi non petiuerimus.

Quęruntur autem interdum inſtrumenta,interdum uſus ipſorum. ſimili modo quoque in reliquis,interdum per quod,interdum quo pacto, aut per quem quippiam fieri debeat.

Quærimus vero interdum inſtrumenta,interdum quo modo eis vtendum nobis ſit.vt, medicus ad aperiendum abſceſſum medicamentum'ne,an inciſionem adhibeat, deliberans quo inſtrumento ad id vti debeat:deinde vbi de inſtrumento ſatis conſtiterit,vſus eius inquiritur:ſi ſcalpello ſecandum eſſe cenſeat,qua forma,& qua altitudine plaga ſit adigenda. ſimili modo de medicamento,cōſiderat,quale & quantum,tum quo modo affecto homi-

ni, & qua ratione exhibendum ſit. Idem in agendis rebus fit: quærit enim imperator aliàs pedeſtribus'ne an equeſtribus copijs inuadendus hoſtis ſit: aliàs quo modo pedeſtribus ad victoriam conſequendam vti debeat.

Videtur autem, quemadmodum dictum eſt, homo eſſe actionum principium: conſultatio uero de ijs eſſe, quæ ab ipſo homine agi queunt: actiões autem aliorum. non eſt igitur conſultabilis finis: ſed ea in conſultationem ueniunt, quæ ad finem ipſum ſpectant: neque hæc tamen particularia: ut, an panis hoc ſit, uel ſubigatur, uel fiat, ut oportet: ad ſenſum enim hęc pertinent. nã ſi ſemper conſultaret quiſpiam infinite progrederetur.

Ex ijs quæ ſuperius dixit, patet propriarum actionum principium eſſe hominem, neque omnia ex neceſſitate ac fato euenire. nam ſi conſultat homo, & inquirit, & eligit, in poteſtate eius id eſſe perſpicuum eſt: alioqui conſultatio ac conſideratio de agẽdis rebus omnis tolleretur. quoniam vero vnuſquiſque eorum quæ agit, principiũ & cauſa eſt: de ſuiſq́ꝫ actionibus conſultat, actiones autem aliorum cauſa, id eſt finis & boni efficiuntur: cõſtat etiam finem minime eſſe conſultabilem, ſed illa tantummodo, quæ ad finem ſpectant: atq́ꝫ ea quidem vniuerſalia. nam de particularibus quæ ſub ſenſum cadunt, nulla conſultatio eſt. de ijs enim quæ ignota quodam modo ſunt, conſultamus: at particularia ſenſibus quibus ſunt expoſita, percipiuntur. ꝙ ſi de his quoq́ꝫ nobis eſſet conſultandum, neq́ꝫ quippiam ex ſeſe notum eſſet, ſed omnia alterius confirmatione indigerent: efficeretur, vt in infinitum conſultatio procederet. id quod in poſterioribus reſolutorijs etiam dictum eſt.

Conſultabile autem & eligibile idem planè eſt: niſi quòd eligibile definitum iam eſt: quippe cum nihil aliud ſit, q̃ id quod ex deliberatione propoſitum fuerit. deſinit enim unuſquiſque tũc inquirere quo modo ſibi agendum ſit, cum in ſe ipſum principium reduxerit, in eamq́ꝫ ſui partem, quę principatum obtinet: ea enim eſt quæ eligit.

Cõſultabile autem & eligibile abſolute ac ſimpliciter non eſt idem: generalius enim eſt conſultabile. omne. n. eligibile eſt conſultabile, ſed non econtrario: quippe cum de multis conſultemus, quæ tamẽ omnia non eligimus. vnum enim eſt quod ex alijs lectum ex conſultatione anteponitur. atque hoc eſt, quod inquit, eligibile definitum iam eſſe. quoad nãq́ꝫ cõſultamus in dubio adhuc res eſt, & indefinita: cũ eligimus vero, ſtatuimus ac definimus quid agendum ſit: ac tum demum cõſultare deſiſtimus cum in nos ipſos principium reduxerimus: id eſt cum inuenerimus principium aliquod rei illius agẽdæ de qua conſultamus, quod in noſtra poteſtate fuerit: noſq́ꝫ ipſos eſſe poſſe illius rei agendæ cauſam, in nobiſq́ꝫ agendi facultatem eſſe cognouerimus. neque ſolum in nos ipſos reduxerimus, ſed in eam etiam noſtri partem quæ principatum obtinet, id eſt mentem, intellectumq́ꝫ actiuum. vbi enim intellexerimus agendum nobis id eſſe, quod mens conſultauit, & elegit: vnà cum ratione appetitio quoq́ꝫ incitatur, ac definit deliberatio.

Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifeſtum eſt, quas Homerus imitabatur. nam reges ea quę elegerant, ad populum referebant.

Huius rei exemplum eſſe inquit veteres reſpub. quas Homerus imitatur. Homerus ſiquidem reges ea quæ elegerãt, ad populum referẽtes inducit. apte aũt reges hic rationali ac conſultatrici animæ parti comparare videtur Ariſtoteles, populum vero appetitiõi: nam ſicut illi populorum domini ſunt, ita mens in nobis in reliquas animæ noſtræ partes ratione vacãtes imperiũ obtinet. vbi igitur mens noſtra quaſi rex conſultauerit ac decreuerit quippiam, appetituiq́ꝫ tanq̃ populo decretum ſuum communicauerit, & ille aſſentiens approbarit: tum demum electio facta eſſe dicitur.

Cum igitur eligibile nihil aliud ſit q̃ conſultabile appetibile eorum quæ in nobis ſunt: & electio quoque eorum quæ in nobis ſunt conſultatiuą appetitio erit.

Inquit autem eligibile eſſe conſultabile, quod ex conſultatiõe iam fuerit definitum: item

appetibile propterea ꝙ id quod eligitur voluntatis appetitione eligi conſueuit.quod cũ inquit,declarat quo modo ratio hæc electionis accipienda ſit:non enim eſt exacta definitio: quippe cum genus electionis minime ſit neq; conſultatio per ſeſe,neq; appetitio : ſed quod ex vtriſq; compoſitum fuerit:id eſt autem conſultatio appetibilis.icc irco ſubiungit:

Simul enim atque conſultauimus,iudicamus:atq; inde ſecundum† cõſultationem appetimus.circa quæ igitur uerſetur electio,quódq; eorum ſit,quę ad fines tendunt,figura dictum iam ſit. † a.l. volũtatem

Secundum conſultationem appetimus,inquit,eo ꝙ præcedente conſultatione ſubſequatur appetitio,qua cõſentiẽte electio efficiatur.tametſi altera eſt & fortaſſe ſanctior lectio, quæ non ſecundum cõſultationem,ſed ſecundum voluntatem habet:quæ appetitũ hunc voluntatis ab alijs duobus ira.ſ.& cupiditate recte diſtinguit: præſertim cum verba ipſa græca & βούλευσις & βούλησις facile errorem ex ſimilitudine inducere potuerint.huic electionis definitioni perſimilis eſt animalis illa definitio,quæ inquit,animal eſſe corpus animatũ: nam neq; illic corpus eſt genus animalis,neq; anima:ſed quod ex corpore & anima cõſtat. vnde quia deſcriptio magis videtur eſſe,q̃ definitio,ſubdit: CIRCA quæ igitur verſetur electio,quódq; eorum ſit,quæ ad fines tendunt:figura dictum ſit.}id eſt non exacte admodum & exquiſite:vel etiam/figura/poteſt ita accipi,vt vniuerſaliter dictum eſſe intelligamus.circa quæ verſetur electio,id eſt agenda,& conſultabilia:ipſámq; eſſe non finium,ſed eorum quæ ad fines ipſos conducunt.

De uoluntate & eo quod eſt uoluntate appetibile. Cap. IIII.

VOluntatem uero finis ipſius eſſe,dictum iam eſt:quę ſanè nonnullis uidetur boni ipſius eſſe, nonnullis apparentis boni.ſed euenit, ut & illis qui bonum eſſe uoluntate appetibile aſſerunt:id quod uult is, qui non recte eligit,non ſit uoluntate appetibile:nam ſi eſt uoluntate appetibile ,erit continuo etiam bonum : at malum forte eſt:& illis qui bonum apparens uoluntate appetibile eſſe inquiunt, nihil ſit natura uoluntate appetibile:ſed quod unicuique ita uiſum fuerit,at aliud alijs uidetur:& aliquando etiam ſi ita inciderit,contraria apparent.

Quoniam nonnulli vere bonum appetũt,nonnulli id quod ſibi bonum videtur: effectũ eſt,vt alij veri boni,alii apparẽtis tantum boni voluntatem eſſe opinentur.ſed vtrorũq; abſurda ſentẽtia eſt:illorum,quia id quod vult prauus aliquis,qui non recte appetit,minime diceretur eſſe voluntate appetibile:horum,quia ſequeretur nihil eſſe eiuſmodi ſuapte natura,vt voluntate appetatur:ſed prout vnicuiq; apparet.apparẽt autem quibuſdam contraria interdum:quippe cum aliis labor bonum eſſe videatur:vt illi,qui ita inquit:Bonum labores afferunt mortalibus:& item illi,qui ait:Dii laboribus omnia bona vendere nobis conſueuerunt:alii voluptatem bonum eſſe arbitrẽtur:vt Callicles,qui apud Platonem omnia cauſa voluptatis eſſe agenda aſſerit:& Epicurus,qui in voluptate ſummum bonum ſtatuebat.ſed ex hac opinione quid aliud quæſo,q̃ Protagoræ decretum introduceretur? qui nihil eſſe per ſeſe quippiam aſſerebat:ſed tale vnũquodq; eſſe,quale vnicuiq; eſſe videretur.

Quòd ſi hæc non placent, nunquid dicendum, ſimpliciter quidem ac re uera uoluntate appetibile eſſe id quod eſt bonum : unicuique uero id , quod uidetur unicuique:ac probo quidem,quod re uera etiam eſt,uideri : improbo,quodcunque inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit:bene enim affectis ſalubria ea ſunt, quæ re uera ſunt eiuſmodi : morbo correptis diuerſa . ſimili modo amara,& dulcia , & calida,& grauia : & id genus reliqua . ſingula enim probus uir recte iudicat:& in ſingulis uerum ipſi apparet.

Quòd ſi hæc inquit non placent,id eſt nihil eſſe ſua ipſius natura eiuſmodi,vt voluntate

appetendum ſit:illud ſupereſt,vt dicamus bonũ ipſum ſimpliciter eſſe voluntate appetẽdũ: vnicuiq; vero id ꝙ vnicuiq; bonũ videtur. Verũ cur hæc placere non debeãt? diceret quiſpiã:neque.n.eſſe quippiam ſuapte natura eiuſmodi,vt voluntate appetatur:ſed bonum eſſe natura,volũtate autem appetendum id quod vnuſquiſque vult:quemadmodum exemplo ſalubrium quod ipſe poſuit,facile perſpici poteſt.cibos enim & potus qui natura bene affectis corporibus accommodati ſunt,ſalubres dicimus:qui quidem ſimpliciter boni ſunt,nõ tamẽ ſimpliciter ſalubres,ſed ita eſſe bene affectis natura videntur: ſuntq; male affectis & ægrotãtibus inſalubres.idem de eo quod volũtate appetimus,dicendum eſt:non eſt enim ſimpliciter voluntate appetendum,quod probus vir vult, ſed ſimpliciter tamen bonũ:quippe cum in omni re probus vir recte iudicet,ac tanquam regula & menſura vniuſcuiuſque naturæ ſit.

In unoquoque enim habitu propria quædam & honeſta & iucũda ſunt. & in ſingulis plurimum fortaſſe probus uir in dignoſcendo eo quod uerum eſt,differt:quippe qui tanquam regula ac menſura ipſorum ſit:pleriſque autem ẽ uulgo hominibus deceptio ſurrepere ob uoluptatem uidetur:quibus.ſ. uoluptas,licet non ſit,bonum tamen apparet.eligunt enim iucunditatẽ quaſi bonum,dolorem quaſi malum fugiunt.

In vnoquoq; habitu tam animæ ꝙ̃ corporis propria eſſe & honeſta & iucũda quædam vidẽtur.poſſumus nãq; accipere habitum hic facultatum appetitiuarum,quę ad guſtum,et auditum alioſq; ſenſus pertinent:vt honeſtum æquiuoce intelligatur. vel de virtutibus eſt intelligendum,vt temperãtia,iuſtitia,& fortitudine:quippe cum ſingulæ virtutes propria quædam & iucũda & honeſta in ſe habeãt. Melius tamẽ eſt,vt dicamus cõmunius ab Ariſtotele habitum hic poſitum eſſe,vt non tam ad ſenſus & virtutes,ꝙ̃ ad artes poſſit referri: quæ etiam ipſæ & habitus ſunt,& honeſta & iucũda quædam propria habẽt.in ſingulis vero probi viri & improbi opinio longe differt:qui.n.rectas ac moderatas appetitiones habẽt,iis honeſta & iucũda ea ſunt,quæ eiuſmodi etiam ſunt natura:praue autem affectis alia quædam eſſe honeſta & iucunda videntur,ꝙ̃ re vera ſint.pleriq;.n.è vulgo ob voluptatem decipi videntur:quodq; eſt apparens bonum,bonum abſolute eſſe arbitrantur:voluntq;, atque eligũt voluptatem tanquam bonum,dolorem fugiunt,vt malum . ſed quæ voluptas ea eſt,qua in errorem inducti decipiuntur? non bona ſanè:ſi enim bona eſſet, nullo modo errorum cauſam illis afferret,qui eam tanquam bonam ſectantur.prauæ ſiquidem ac vituperabiles illæ ſunt voluptates,quæ prauas operationes conſequũtur:quippe cum magna voluptatibus quæ fines ſcilicet ſunt,cum operationibus ex quibus proueniũt,cognatio ſit: vt de voluptate poſtea dicetur.

De ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate. Cap. V.

CVm igitur uoluntate appetibilis finis ſit,conſultabilia autem & eligibilia ea quę ad finem ſpectant:actiones quę circa hęc fiunt,& ex electione, & ſpontanεę etiam proculdubio ſunt.at uirtutum operationes circa hęc uerſantur:efficitur igitur,ut uirtus quoq; in nobis & ſimiliter uitium ſit.

In noſtra eſſe poteſtate vt & boni & mali efficiamur,ex iis oſtẽdit Ariſtoteles,quę de conſultatione & electione ſuperius dicta iam ſunt.nam ſi virtutum operatiões circa actiones verſantur,quæ ad finem ipſum tendunt:ad felicitatem.n.omnes ducunt: actiones vero hæ electiuæ & ſpontaneæ,& in nobis ſunt:ſunt.n. conſultabiles:quippe cum electio rerũ earum ſit,quæ in conſultationẽ cadunt:de illis autem quæ in noſtra ſunt poteſtate , conſultatio eſt:in noſtra igitur poteſtate virtutum quoq; operationes ſunt. inquit.n.actiões quæ circa hæc fiunt,id eſt circa conſultabilia:hæ.n.ſunt electiuæ:ſi autem electiuæ,etiam ſpontaneæ:nihil.n.aliud eſſe electionem demonſtratum eſt,ꝙ̃ ſpontaneum præcõſultatũ:ſi igitur actiones quæ circa conſultabilia fiunt,ex electione,& in noſtra ſunt facultate,virtutũ vero operationes fiunt circa conſultabilia:efficitur,vt virtutum actiones ſpontaneæ,& in noſtra facultate collocatæ ſint.at quarum rerum operationes ſpontaneæ ſunt & in nobis ſitę,

earum rerum habitus quoq; qui ex operationibus acquiruntur, ſpontaneos atque in nobis eſſe perſpicuum eſt: vt etiam ipſe Ariſtoteles progrediendo ſubiungit, cum inquit:

In quibus enim in noſtra poteſtate ſitum eſt agere, ſitum eſt etiam non agere: & in quibus nõ agere, ſimili modo etiam agere. quapropter ſi agere id quod honeſtum eſt, in noſtra eſt poteſtate, non agere quoque id quod turpe eſt, in nobis erit collocatum: ſi item quod honeſtum eſt, non agere in nobis eſt, agere quoque id quod turpe eſt, erit noſtræ facultatis. Quòd ſi honeſta agere & turpia, & ſimili modo non agere in noſtra eſt poteſtate, id autem eſt, ut boni & mali ſimus: in noſtra poteſtate quoque erit, ut & frugi ſimus, & nequam.

Tam virtutem q̃ vitium in noſtra eſſe poteſtate cõfirmatur. nã ſi eſt virtus, vitiũ quoq; ſit neceſſe eſt: quippe cũ in quibus rebus agere eſt in noſtra facultate, in iis nõ agere quoq; in nobis ſit: nam ſi in nobis non eſſet, ſed coacti nõ ageremus, nihil eſſet, quo minus coacti quoque agere deberemus.

Nam dicere neminem neque ſponte improbum, neque inuitum beatum eſſe, alterum falſum eſſe, alterum uerum uidetur: quippe cũ beatus nemo inuitus euadat; improbitas uero ſpontanea ſit.

Nonnulli ſunt, qui hic improbum ita accipiendum putent, vt de laboris ac miſeriæ potius, q̃ de vitiorum improbitate intelligatur: vtpote beatitudini contraria. quam ſignificationem accentus ſedes immutata apud atticos facit: nam cum πονηρὸς communiter malum ac prauum ſignificet, ipſi tranſlata in primam ſyllabam vocis intentione πόνηρον laborioſum ac miſerum appellare conſueuerunt. quod verbum apud Heſiodum quoq; in hac ſignificatione vſurpatur: cum in ſcuti fabrica Alcmenam ad filium Herculem ita dicentem inducit:

O nate, infelix nempe es, longe optimus omnium
» A Ioue progenitus, necnon longe improbus idem. & item:
» Optimus ò nate es, necnon longe improbus idem
» Redditus à fatis:

hoc eſt ærumnoſiſſimus: quod poeta ipſe ſuo idiomate πονηρότατον inquit. Sed locum habere hic minime videtur huiuſcemodi lectio: quippe cũ laboris & ærũnæ improbitas inuoluntarium quoddam ſit iuxta prouerbium: hæc vero voluntaria dicatur. prouerbium enim vetus eſt, quo vtitur etiam Epicharmus vbi in Hercule furente ita inquit:

At vero ad omnia hæc agenda me cogit neceſſitas.
» Nec ſponte quẽquã eſſe improbũ vel ærumnoſum duxerim:

» id eſt πόνηρον, labore & miſeria oppreſſum. ſed hic non eo modo ſumendum prouerbium eſt, ſed vt Ariſtoteles vult. beatus enim, inquit, nemo eſt inuitus: improbitas vero id eſt prauitas ſpõtanea eſt. beatitudo. n. cum in operatione virtutis conſiſtat, eſt in noſtra poteſtate: ſimili modo et vitium. nã ſi honeſtum, etiam turpe quoq; agere in nobis eſt.

Alioqui ijs quæ nunc dicta ſunt, repugnandum eſt: dicendum'que hominem principium minime eſſe: neque actionum ſicut filiorum eſſe generatorem. Quòd ſi hæc uidentur, neque in alia principia referre actiones noſtras poſſumus, q̃ in ea quæ in nobis ſunt: quorum principia in nobis ſunt, etiam ipſa in nobis eſſe, & ſpontanea neceſſe eſt.

Siquis autẽ eſt, qui aliter ſentiat, iis quæ ſuperius dicta ſunt, aduerſetur, neceſſe eſt: neq; hominem actionum ſuarũ principium eſſe aſſentiatur: ſicutq; eſt filiorũ, ita earũ eſſe procreatorem. nam cætera quoq; animalia eſſe principia ſingula eorum videntur, quæ ex ipſis naſcuntur, actionis vero minime: quippe cum nullam cum actione communicationem habeant: at homo, quemadmodum filiorum procreator eſt, principiumq; in ſe eorum generandorum habet, quæ ex ipſo oriuntur: ita quoque actionum ſuarum principium eſt. quarum autem rerum principia in nobis ſunt, eas in nobis quoq; eſſe manifeſtum eſt. ſuperius enim neque naturam neque fortunam neq; caſum neq; neceſſitatem eſſe virtutum cauſam

dixit, ſed hominem, humanumq́; intellectum.

His atteſtari & priuatim ſinguli, & ipſi legumlatores uidentur: qui eos qui mala perpetrant, caſtigant ac puniunt, ſi tamen neq; ui coacti ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipſi ſibi cauſam non exhibuerint: eos autem qui honeſta agunt, honoribus proſequũtur: ut & hos incitẽt, & illos prohibeãt.

Quòd virtutes & vitia in nobis ſint, cum ſingulorum, tum legumlatorum exẽplo comprobat: ac concluſio rationis ferè huiuſmodi eſt: Si inuiti peccarẽt homines, legumlatores minime punirent eos, qui mala perpetrant: puniunt autem: homines igitur inuiti non peccant. poſteaquàm vero dixit legumlatores punire eos qui mala perpetrant, ſubiungit: SI TAMEN neq; vi coacti, ea egerint, neq; ex ignoratione, cuius ipſi ſibi cauſam non exhibuerint: eo quòd ipſi interdum ſibi ignorationis cauſa ſint: vt, vel ebrij, vel qui ea ſunt negligentia, vt vniuerſalia quæ ſcire vnuſquiſq; & poteſt & debet, ignorant.

Atqui ad ea quę neque ſpontanea ſunt, neque ſunt in nobis, agenda hortatur nemo: quippe cum nihil antiquum ſit, ut perſuaſi ſimus aut calefieri, aut dolere, aut eſurire, aut quoduis aliud eiuſmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorationem etiam puniunt, ſi ſibi ipſe ignorationis cauſa quiſpiam fuiſſe uideatur.

Vniuerſalem rationis propoſitionem hic ſubiungit Ariſtoteles, qua & virtutem & vitium eſſe in nobis probat. nullus enim, inquit, neq; propinquus aut amicus priuatim, neq; legumlator publice ad ea nos incitat, atq; hortatur, quæ in nobis non ſunt: ſed ad virtutem capeſſendam, declinandumq́; vitium omnes nos hortari conſueuerunt: tam virtus igitur q̃ vitium in noſtra poteſtate eſt. nam ſi ad ea quæ ad facultatem noſtram non pertinent, hortarentur: vana omnis hortatio eſſet, nihilq́; proficeret. quod. n. inquit, antiquũ, id atticæ eſt loquutionis. illi. n. πρὸ ἔργου id eſt ante opus dicunt, cum amplius, aut præcipuum, aut vtile, aut demum eius momenti ſignificare quippiam volunt, quod antiquum eſſe debeat, & operi alicui anteponendum ſit, multiq́; faciendum. quo in ſignificato etiam πρὸ ὁδοῦ. i. ante viã dicere videntur, quaſi antecedenter, hoc eſt, præcipue, & ante alia: vt Homerus, quemadmodum legunt nonnulli:

Si bini ſimul ire parent, aduertere poſſunt
Ante viam quid ſit melius. ſi aduerterit autem,
Et tarde, nec tam prudenter conſulit vnus.

Et item Lucianus in Hermotino. Semper aliquid agẽs, & id quod ad diſciplinas tibi ante viam ſit. i. proſit. Nihil igitur, inquit, prodeſt, ſi hortemur cum ad ignem aliquis eſt, vt calefiat: cum fame laborat, vt eſuriat: cum moleſtia aliqua afficitur, vt doleat, & triſtetur: nã id ſine vlla adhortatione & incitatione neceſſario cõſequitur. vnde efficitur, vt ea ad quæ incitamur atque hortamur, in noſtra poteſtate ſint. cum ergo ad virtutem amplectendam fugiendumq́; vitium incitemur: in noſtrà poteſtate eſſe vtrãq; manifeſtum eſt.

Vnde ebrijs duplices pœnę inſtitutę ſunt. in ipſo enim q̃ inebriatur principium eſt: cum ſui quiſque in eo dominus ſit, ut nõ inebrietur: id quod ignorationis eſt cauſa.

Vnde ebrijs quoque duplices pœnę à legumlatoribus inſtitutæ ſunt. id autem Pittacus vnus ex ſeptem ſapientibus feciſſe perhibetur: eo quòd cum peccant ebrij licet ignorantes peccent, ſponte tamen ignorationis illius cauſam ſibi ipſi præbuerunt.

Eos quoq; puniunt, qui aliquid eorum ignorant quæ ad leges pertinent, quę quidem & ſciri debeant, & difficilia non ſint.

Puniunt etiam ſiquis in ijs peccauerit, quæ legibus continẽtur, neq; adeo ſunt difficilia, vt cognoſci à quolibet non valeãt. nam cum interdictum legibus ſit, nequis patrem verberet, nequis ſacrilegium, nequis homicidium faciat, & reliqua eiuſmodi: debet vnuſquiſque hæc, & poteſt etiam facile cognoſcere: neque ſi ignoraſſe quippiam horum ſe dixerit, veniam impetrabit. de iure tamen affinitatum, cognationum, hæreditatum venia habet locũ,

aliisq́;

alijs'que id genus, quæ paulo ſunt difficiliora, magis'que ad legum ac iuris peritos videntur ſpectare.

Simili modo etiam in alijs, quęcunque ignorare per negligentiam uidentur, eo ꝙ in ipſis ſit non ignorare: quippe qui adhibendæ diligentiæ domini ſint, ac poteſtatem habeant.

Si per negligentiam quoq; ignoraſſe quiſpiam videatur, puniri conſueuit: verbi cauſa, ſiquis in bello iaculando in hoſtes amicum forte vulneret, quem ibi eſſe nunquã existimaſſet, ei ignoſcendum eſt: at ſi prope manentem amicum aliquid agendo per iniuriam pulſet, nulla adhibita diligentia, atq; animaduerſione, vt cognoſceret: is pœna dignus cẽſetur: quippe qui amicum ibi eſſe cognoſcere facile potuerit, & neglexerit. Item cum quis ſagittandi artem ibi exercendo, qua neminem tranſiturum opinabatur, caſu quodam prætereuntem ferit: dignus venia eſt: præter opinionẽ enim id euenit. qui vero iaculatur in via, qua multi præterire conſueuerunt, hominemq; negligenter ita interimit: nullam excuſationem is habet, quam afferre merito poſſit. cum enim in eo eſſet, vt aduertere, & cauere poſſet, per negligentiam noluit.

Sed fortaſſe eiuſmodi aliquis eſt, ut diligentiam non adhibeat. at ut eiuſmodi ſint homines, atq; & iniuſti & intemperantes euadãt, ipſi in cauſa ſunt: dum & diſſolute ac remiſſe uiuunt, & maleficia perpetrant, & in compotationibus, talibusq; alijs libidinibus ætatem degunt. operationes enim quæ circa ſingula ſunt, tales homines reddunt. atque hoc ex ijs eſſe manifeſtũ poteſt, qui ad quodlibet certamen, aut actionem ſeſe exercent: id enim operari aſſidue ſolent. ignorare igitur ex operationibus circa ſingula habitus exiſtere, ualde ſtupidi hominis eſt.

Obiectionem hic ſibi facit Ariſtoteles: fortaſſe.n. dicere aliquis poſſet, natura eſſe aliquos ita negligentes, vt naturæ potius ꝙ ipſis peccati cauſa aſcribenda eſſe videatur. ſed ſolutionem ſtatim ſubiungit, cum inquit, ſibi quẽq; eſſe in cauſa, vt negligens efficiatur. nam qui remiſſe nimis ac ſine vlla cura & ſtudio vitam traducit: eum habitum acquirit, vt nulli rei quam debet, diligentiam adhibeat. quo modo ẽt & iniuſti, & intemperantes homines euadunt: quorum vitia non naturæ, ſed ipſis ſine vlla dubitatione imputantur. qui.n. aſſidue in maleficijs iniurijsq; inferendis verſantur, iniuſti: qui compotationibus vero ſemper, talibusq; aliis libidinibus vacant, intemperantes fiunt, ex frequentibus operationibus, ſicut in virtutibus euenit, vitiorum habitu contracto. nam ſimili etiam modo qui in concertationibus excellere in ſingulis conantur, ij aſſidue meditantur, atque exercent ea in quibus præſtare voluerint: vt ex aſſidua operatione habitum adipiſcantur. id quod profecto niſi ſtupidus ſit, atque omni ſenſu careat ignorat nemo. ſi igitur ex his operationibus talis efficitur vnuſquiſque, quarum principium in ipſo eſt, quippe qui & agendi & non agendi poteſtatem habeat: vt ſit talis, vnuſquiſque ipſe in cauſa eſt: eſt autem, ſi ita incidat, malus: malus igitur ſponte eſt.

Abſurdum præterea eſt, & eum qui iniuſte agit, iniuſtum eſſe nolle: & cũ qui intemperanter, intemperantem. ſed ſiquis non ignorans ea agit, ex quibus iniuſtus efficitur: ſponte iniuſtus eſt. non tamen ſi uoluerit, iniuſtus eſſe deſinet, & iuſtus erit.

Tacitæ alteri obiectioni hic reſpondet Ariſtoteles, quam inferre aliquis ita potuiſſet: ſi in nobis eſſet, vt iniuſti eſſemus: in nobis quoq; eſſet, vt deſiſtere ab iniuſtitia poſſemus, cũ vellemus: deſiſtere autem in noſtra poteſtate minime eſt, cũ multi ſint qui nollent eſſe iniuſti aut intemperantes, & nequeunt tamen non eſſe: neq; eſſe igitur, atque euadere iniuſtos in noſtra poteſtate eſt. inquit ergo ad hoc Ariſtoteles, abſurdum eſſe ſiquis dicat eum qui iniuſte agit aut intemperanter, eſſe aut iniuſtum aut intemperantem nolle: & ideo non eſſe ſponte intemperantem. nam ſi ſponte euaſit, ſponte eſt. aduertendum autem non dicere hic Ariſtotelem, eum qui iniuſtum quippiam agit, aut intemperans & flagitioſum, eſſe conti-

nuo vel iniuſtum, vel intemperantem: ſibi.n. ipſe aduerſaretur: quippe cum, vt ſuperius dictum eſt, fieri poſſit, vt & inuitus aliquis, & ignorans horum quippiam agat: atq; iccirco neque intemperans, neque iniuſtus ob id appellari merito debeat. ſed iniuſte agente inquit, & intemperanter agentem, id eſt ſponte & ſcienter. aliud.n. eſt, ſiquis dicat iniuſte agere, & iniuſtum quid agere, id quod Græci melius vno verbo exprimunt. ἀκολασαίνειν ſiquidem dicunt intemperanter agere: & ἀδικεῖν iniuſte agere: quod ſanè non dicitur, niſi de ijs qui ſponte, & ſcienter operantur. abſurdum igitur re vera eſt dicere eum qui ſponte vel iniuſte, vel intemperanter agit, nolle eſſe vel iniuſtum, vel intemperantem: nam ſi volens & ſciens ea egit, quibus habitum vel iniuſtitiæ vel intemperantiæ contraheret: ſponte & volens vel iniuſtus, vel intemperans eſt.

Nam neque qui ægrotat, ſanus efficitur: licet, ſi ita contigerit, ſponte ęgrotet, tum intemperanter uiuendo, tum medicorum præceptis nō obtemperando: uerum tunc quidem licebat ei non ægrotare: ubi tamen ſemel neglexit, non amplius licet.

Nequaq̃, ſi cum vult quiſpiam deſiſtere non poteſt, quo minus vel iniuſtus vel intemperans ſit: id ſatis argumenti habet, vt in poteſtate vniuſcuiuſque non eſſe videatur, vt vel vitijs his ſeſe dedat, vel ab ipſis abſtineat. Nam idem quoq; in morbis vſu venire cōſueuit: in quos plerũq; ſponte incidunt homines: cum vel nimis diſſolute viuunt, prauiſq; alimentis replentur, vel medicorum præceptis non parent: id quod in poteſtate ipſorum ſine vlla dubitatione erat. vbi vero ſemel ęgrotare cœperint, non ita facile poſtea liberantur: neq; cum volunt, reſtitui in priſtinam valitudinem poſſunt.

Quemadmodum neque qui lapidem proiecit, reſumere eum amplius poteſt, quamuis in eo emittendi ac proiiciēdi facultas fuerit: principium enim in ipſo erat: eodem modo quoq; & iniuſto & intemperanti à principio licebat non eſſe eiuſmodi: unde ſponte eiuſmodi ſunt: ubi uero ſemel tales euaſerunt, non amplius non eſſe tales eis licet.

Simili modo vel cum quis ſponte lapidem proiecerit, reuocare ictum amplius nequit: vel cum ſe è rupe aliqua demiſerit, ſe ſuſtinere, cum vult, minime poteſt: licet ſe demittere à principio in poteſtate ipſius fuerit. neq; ſequitur, vt vel quæ ſpontanea ac voluntaria exercitatione acquiſiuimus, ab ijs ſponte quoque ac voluntarie liberari valeamus: vel quorum liberatio inuoluntaria eſt, id eſt non eſt in noſtra poteſtate: eorum quoque acquiſitio inuoluntaria, neque in noſtra poteſtate collocata ſit.

Sed neque animi ſolum uitia ſpontanea ſunt, uerum corporis etiā in nonnullis, quos ſcilicet increpare conſueuimus. qui enim natura deformes ſunt, eos reprehendit nemo: ſed illos qui per ocium & negligentiam tales euaſerunt: ſimili modo ſi turpitudo uel ex infirmitate, uel ex membri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei qui uel natura uel ex morbo, uel ex uulnere factus ſit cæcus, cæcitatem exprobrabit, ſed miſerebitur potius: at eum obiurgant omnes, qui ex temulentia, uel alia quapiam intemperantia excæcatus fuerit. atque ita fit, ut uitia corporis quæ in noſtra poteſtate ſunt, uituperentur: quæ non ſunt, minime. ꝙ ſi ita eſt, in alijs quoque uitia quæ reprehenduntur, in noſtra erunt poteſtate.

Neq; animi ſolũmodo, ſed corporis quoq; vitia nonnulla noſtræ voluntati aſcribũtur: quæ videlicet vel ex ocio & negligētia, vel ex libidinũ intemperantia cōtraximus: quæ ſanè omnes non cōmiſeratione, ſed obiurgatione ac vituperatione proſequi conſueuerunt: licet eis liberari in noſtra poteſtate amplius non ſit. Q; ſi quæ in corpore vituperantur, noſtræ voluntati attribuuntur: idem fieri in animi vitijs multo magis debet. vt quæcunq; vituperantur in noſtra eſſe poteſtate manifeſtum ſit.

Quòd ſiquis dixerit: omnes id appetunt, quod bonum eſſe ipſis uidetur:

viſionis

uiſionis autem dominium habet nemo: ſed talis unicuique finis apparet, qualis quiſque eſt.

Eorum rationem hic ponit, qui nihil eſſe ſpontaneum confirmare conabantur, à viſionibus, imaginationibusq́ ſumptam: quã tamen omiſſa vniuerſalitate ad vitia & peccata tantummodo applicat, ac ſoluit. quia.n. demonſtrare propoſuerat vitia quoq; perinde ac virtutes in noſtra eſſe poteſtate, quaſi virtutes eſſe voluntarias omnes concedant: oſtendit neq; hanc rationem, quæ è rerum natura ſpontaneum tollit, illis quicq̃ opitulari qui inuoluntaria eſſe peccata aſſeuerant. nam ſi inuoluntaria peccata ob id ſunt: inuoluntaria quoque eſſe cætera omnia neceſſe eſt. ſed ſi non tollit hæc ratio, quin virtutes in nobis ſint: neq; tollet ẽt quin vitia ſponte noſtra non acquirantur. tota autem illorum ratio in hunc modum conſtituitur. Si viſionum ac ſpecierum illarum rerum quæ bonæ nobis apparẽt, domini minime ſumus, quas ſequuti talia ac talia agimus: neq; talia ac talia agere in poteſtate noſtra erit. at ſpecierum quæ nobis occurrunt, atq; animum noſtrum pellunt, domini non ſumus: quales enim ſumus, tale etiã bonum, ac finis ipſe nobis apparet: natura.n. ſumus tales ac tales: quippe cum alius eiuſmodi naturali affectione præditus ſit, vt vere bona poſſit dignoſcere, alius non ita: natura igitur vt bonæ nobis ſpecies rerum appareant, in cauſa eſt. ſi natura: nos nullum in ipſas ius, nullumq́ dominium habeamus, neceſſe eſt. non eſt ergo in noſtra poteſtate vt boni vel mali ſimus. atq; hæc integræ rationis concluſio eſt: quæ non tam è vitijs q̃ è virtutibus ſpontaneum tollit. Ariſtoteles autem hic ex parte eam ſoluit, id eſt ꝙ à vitijs tantummodo ſpontaneum non excludat: propterea ꝙ hanc illi maxime afferre conſueuerant, qui vitia ſolummodo inuoluntaria eſſe probare nitebantur. dicebant enim, omnes bonum id appetere quod ipſis videretur: vt autem tale aut tale aliquid videatur, neminẽ eſſe in cauſa, ſed naturalem animæ perſpicientiam quandam ac quaſi viſum, qui in aliquo admodum perſpicax eſſet atq; eiuſmodi, vt exacte res quales eſſent, diſcernere valeret: in aliquo imbecillis atque obtuſus, ita vt allucinaretur ſæpe, & vera bona dignoſcere non poſſet. quæ quidem animæ vis ac facultas ſi inuoluntaria eſt, ac natura exiſtit, perſpicuum eſſe omnia peccata ab hominibus tum committi, cum vel id quod bonum eſt, non eſſe bonum opinantur: vel malum ſub ſpecie boni cernunt, atque eligunt: vt hoc modo actiones quamuis peſſimæ ſint, venia tamen dignæ haberi iccirco debeant, quia omnia agunt homines ex appetitione eius quod ipſis bonum videtur. vitia igitur non eſſe in noſtra poteſtate. ſi vero eſſe ea dicere aliquis vellet, ſpecies quoq; ipſas ac viſiones, id quod eſt abſurdum, eſſe oportere.

Verum ſi unuſquiſque habituum ſibi quodam modo in cauſa eſt, uiſionis quoque quodam modo erit: ſin autem nemo ſibi eſt in cauſa, ut mala faciat, ſed ex ignoratione finis ea agit, ex ijsq́ ſummum bonum ſe conſequuturũ exiſtimat: appetitio uero finis minime ſpõtanea eſt, ſed oportet ut unuſquiſque idoneus natus ſit, habeat que quaſi uiſum, quo recte ualeat diſcernere, & id quod uere bonum eſt eligere: ſicq; is eſt bono ingenio prçditus, cui bona hæc naturæ affectio inſita eſt: quod enim maximum eſt, & pulcherrimũ, quodq́ ab alio accipere aut diſcere nullo modo licet, id quale natura eſt, tale ipſe habebit: atq; ita quidem bene & recte natura eſſe affectum ipſa erit perfecta ac uera naturæ habilitas atque aptitudo.

Hoc ad corroborandam aduerſariorum rationem ſubiungit: quaſi abſurdum ſit, ac fieri nullo pacto queat, ut uiſionum facultas in nobis ſit, atque iccirco neque uitia quæ habitus ſunt, è uiſionibusq́ promanant, eſſe oporteat. reliqua item quæ infert ad eandem comprobationem ſpectant: bonum.ſ. ingenium, facultatemq́ dignoſcẽdi natura hominibus eſſe inſitam, eumq́ bene eſſe natura affectum, qui uiſum in anima acutum, atque exquiſitum adeptus eſt: id quod maximum eſt ac præſtantiſſimum ad bonorum electionem, dignotionemq́ faciendam: neque ab alio quopiã aut accipi aut diſci ullo modo poteſt: ſed quale natura eſt, id eſt naturale atque innatum oportet habeamus. atque eam demum perfectam naturalem aptitudinem eſſe: quæ cum in noſtra poteſtate minime ſit: conficiebãt, uitia quoq; in quæ ex iudicii huius naturalis partis errore incurrimus, ſponte noſtra non comparari.

Si inquam hęc uera ſunt, cur magis uirtus q̃ uitium ſponte acquiratur, non uideo. utrinque enim tam bono, q̃ malo ſimili modo finis uel natura uel quomodocunque & apparet, & ſtatuitur: ad quem poſtea cętera referentes quõcunque agunt. ſiue igitur finis non natura unicuiq; apparet, qualiſcunq; is ſit, ſed aliquid etiam apud ipſum eſt: ſiue naturalis quidem finis eſt, quia tamen reliqua probus uir ſponte agit, uirtus ſpõtanea eſt: nihilo minus uitiũ quoq; ſpontaneum ſit, neceſſe eſt. nam ſimiliter quoque malo in actionibus ineſt facultas, ut ex ſeſe agat: etiamſi in fine non ſit.

Eorum rationi Ariſtoteles primum ita occurrit, vt dicat licet q̃ maxime vera ſint, quæ ab his afferuntur, nihilo tamen magis effici, vt vitium, q̃ virtus quoque inuoluntaria eſſe videatur: quippe cum finis eodem modo vel natura vel quomodolibet tam bono q̃ malo appareat: ad quem cætera omnia referendo vnuſquiſque agit. Quare ſi virtus eſt voluntaria, etiam vitium erit: ſi vitium item inuoluntarium, virtus quoque ita eſſe eſt exiſtimãda. ſiue igitur finis minime natura apparet vnicuiq;, ſed mentiuntur qui hoc introducunt: quippe cum vt hoc vel illo modo appareat, magnum momentum apud ipſum etiam hominem à principio ſit, dum aut quæ debet, aut quæ non debet, operatur: ſiue natura quidem appareat vnicuiq; finis, vt dicunt iſti, virtusq́; eſſe ſpontanea ob id dicitur, quia cætera quæ ad finem & verum bonum ſpectant, ſponte probi viri agunt: vtroque modo efficietur, vt vitiũ ſimiliter ſpontaneum ſit: cum ſimili ratione facultas etiam prauo eſſe debeat in actionibus, vt ex ſe agere poſſit: licet finem in poteſtate eius non eſſe conceſſerimus.

Si ergo quemadmodum dicitur, ſpontaneæ ſunt uirtutes, habituum enim coauctores quodam modo nos ſumus, ex eoq́; quòd ſumus qualitate quadã affecti talem etiam finem ſtatuimus: uitia quippe quæ ſimili ratione efficiantur, ipſa etiam ſpontanea erunt.

Poſteaq̃ rationem iſtorum communem non iam vitiis q̃ virtutibus etiam eſſe oſtendit, atque ita ipſorum argumentationem refutauit: nunc manifeſtius ſententiam ſuam declarãs veriorem ſolutionem ſubiungit. ex eoq́; virtutem eſſe ſpontaneam inquit non ſolum quòd ex quotidianis exercitationibus ſponte operãdo eam acquirimus: verum etiam quia ex huiuſcemodi exercitationibus idonei ad dignoſcendũ finem quodã modo efficimur: vt eodẽ modo vitia quoq; eſſe neceſſe ſit. reſpondetq́; ad id quod in confirmanda aduerſariorũ oratione poſuerat, cum diceret: ſi vnuſquiſque habituum ſibi eſt cauſa, viſionis quoque erit, et apparitionis. inquitq́; habituum noſtrorum ex quibus talis nobis ac talis finis apparet, nos quoque eſſe coauctores. demonſtratum. n. ſuperius eſt, ex aſſuetudine tales ac tales nos reddi: bona agendo bonos, praua prauos. cum ſumus autem boni, tales quędã nobis res videntur: cum praui, diuerſæ. nã ſicut dixit, vniuerſalis ignoratio non inuoluntarii, ſed prauitatis in cauſa eſt. coauctores autem habituum nos eſſe, id eſt *συναιτίους*, non abſolute auctores dixit, naturæ fortaſſe aliquid tribuens: quippe cum naturalem quandam propenſionem habere nos quoq; manifeſtum ſit: ſed hæc tamen tantam habet vim, ut correctionẽ prorſus non reſpuat. fortaſſe etiam coauctores dixit, ut fortunæ aliquid concedendum oſtendat, cum à principio educationis noſtræ uel in bonos uel in malos pædagogos incidamus. maiorem tamen partem in hoc electio noſtra atque exercitatio obtinet. nam multi honeſte ac bene & nati & educati prauis moribus aſſueſcendo nullam neque à natura, neque ab educatione utilitatem conſequuti ſunt, ut probi euaderent: contrà nõnulli malis orti parẽtibus, illiberaliterq́; educati, ubi tamen ad bonas ſeſe exercitationes tranſtulere, boni effecti ſunt.

Ac cõmuniter quidem de uirtutibus à nobis dictum eſt: genusq; ipſarum figura quadã, id eſt ipſas mediocritates eſſe, atq; habitus: † à quibus itẽ fiãt: ad ipſasq; agendas idoneos eſſe homines ſecundum ipſas: in nobisq; etiam eas eſſe, & ſpontaneas: atq; ita demum, ut recta ratio præſcripſerit.

Cum duo genera uirtutis hic ponere uideatur, quærendum eſt an utraque idem ſint, an alterum ſub altero ſubſtituatur; poſſumusq́; dicere mediocritatẽ ſub habitu eſſe collocandam,

† al.ex qbus

dam, quippe cum habitus generalius quoddam ſit: omnis.n. mediocritas eſt habitus, nō autem contrà. multi ſiquidem ſunt habitus, vt vitia: quæ tamen nō ſunt mediocritates. ſed fortaſſe melius eſt, vt dicamus, Ariſtotelem hic vtraq; hæc poſuiſſe, quaſi totum quoddã, atq; vnum genus: vt ex mediocritate & habitu medium quendam habitum intelligeremus. nihil enim aliud eſt virtus q̃ habitus in mediocritate conſiſtens: genusq́; eius eſt habitus mediocris, non abſolute mediocritas. nã ſiquis recte conſideret, neque omnis mediocritas eſſe habitus perſpicietur: verecundia.n. & indignatio licet ſint mediocritates, habitus tamẽ nullo modo eſſe poſſunt. Adde q; Ariſtoteles ipſe etiam ſignificare hoc videtur, cum in ſingulari numero genus hic dixerit, nō genera. Dictum præterea eſt à quibus fiãt, id eſt à nobis, à noſtraq́; aſſuetudine, & electione. ſed legitur hic etiam in aliquibus non/à quibus, id eſt /ὑφ᾽ ὧν/ ſed /ἐξ ὧν/ .i. ex quibus/ id quod ẽt poſſumus admittere, vt intelligamus ex operationibus noſtris effici ipſas virtutes. ipſarum aũt virtutũ vel operationum effectores exequutoresq́;, id eſt idonei ad ipſas agendas homines ſunt ſecundum ipſas: agendo enim iuſta iuſti, temperaia temperantes, fortia fortes efficimur. adiungitur autem/ ſecundum ipſas/ ea de cauſa, vel q; fieri poteſt, vt fortis temperanter quippiam agat: qui tamen non vt fortis tũc, ſed vt tẽperans, agit. licet enim omnibus virtutibus fuerit præditus, omniaq́; agat, ſingula tamen ſecundum vnamquãq; virtutem aget: fortiter quidem facta ex operationibus, quibus fortis euaſit, atq; id quatenus fortis, ac per ſe: iuſte autem facta aut temperanter ſecundum accidens: non ſanè quatenus fortis. accidit enim forti, vt & iuſtus & temperans idem ipſe ſit. vel quia aliquando euenit, vt contraria inſtitutis noſtris faciamus, ratione tamen iubente atque eligente: vt, temperans ſecundum quidem ipſam temperantiã nunquam cum aliena vxore conſueſcet: ſed tamen oblata occaſione vt liberare patriam à Tyrãnide poſſit, cum Tyranni vxore rem habebit, atq; id rationem ſequutus, non cupiditatem ac libidinẽ. id tamen faciet ſecundum accidens, non per ſe, vt temperans.

Non ſimili autem modo actiones ſpontaneę ſunt, atq; habitus. actionum enim à principio uſque ad finem domini ſumus, cum ſingula quæq; cognoſcamus: at habituum principij tantum facultas in nobis eſt: ſingulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniam tamen in noſtra erat poteſtate uel ita, uel non ita uti: etiam habitus ipſi ſpontanei ſunt.

Actiones autem & habitus non ſimili modo ſpontanei ſunt. nam in actionibus à principio ad finem vſque agit vnuſquiſq;, pergitq́; ac deſiſtit quandocunq; voluerit: habituũ vero principij tantummodo facultatem habemus, incrementi ac finis non ita. additio.n. & incrementum eorum ignoratur ac non aduertitur: quippe cum ſenſim ac latenter augumentum accipiant: atque vlterius aliquando in improbitate ac vitijs progrediantur nonnulli, q̃ voluiſſent. vt in ebrietatibus ac libidinibus videre licet: in quibus quandoq; paulo liberius homines atq; incautius progredientes, quaſi in noſtra poteſtate ſitum ſit habitus acquirere, habitum continuatis actionibus imprudenter contraxere. id quod in ægrotationibus ẽt contingit: vbi enim quis intemperanti ac prauo victu, aut aliqua alia cauſa morbo occaſionem præbuit, licet progreſſionem eius minime aduertat: creſcit tamen ille paulatim, atque augetur, eatenus interdum, quatenus nunquã aliquis ſperaſſet: vt in poteſtate eius amplius non ſit, etiamſi velit, non ægrotare. Eodem modo eſſe in noſtra poteſtate habitus dicũtur, ratione principii: eo ſcilicet q; eorum initia in nobis ſunt, poſſumusq́; eis & hoc & illo modo vti: neque in vitijs ſolum additamenta atque incrementa non percipiuntur: ſed in virtutibus quoque profectus ipſi latenter fiunt, vt aduertere, niſi vbi profecerit, queat nemo:

De fortitudine, & forti. Cap. VI.

SEd iam repetita oratione de ſingulis uirtutibus, quænam ſint, & quales, et quo modo, diſſeramus: ita enim fiet, ut etiam quot ſint, facile conſtet. ac primum dicamus de fortitudine: quam quidem eſſe mediocritatem quæ circa timores, fiduciasq; uerſetur, ſuperius dictum iam eſt.

Poſteaq̃ de ſpontaneo & inuito abſoluit tractationem: de ſingulis virtutibus diſſerere aggreditur, à fortitudine exordio ſumpto: quæ licet mediocritas dicatur eſſe circa timores ac fiducias, non eodem tamen modo vtroſq; hos affectus admittit: ſed fiducia plurimum, timore minimum vtitur: magiſq; fortis vir ex eo agnoſcitur, ꝙ intrepidus plerũq; ſit, timoreq; vacet, q̃ ꝙ timeat: quia tamen vtriſq; his affectibus moderationem præſcribit fortitudo, circa vtroſq; hos verſari dicitur. ſed verba ipſius Ariſtotelis diligẽtius examinemus. de ſingulis virtutibus diſſeramus, inquit, quæ nam ſint, & quales & quo modo. cum/quæ nã ſint/dicit, de ſubſtantia ipſarum: cum/quales/circa qualia ſubiecta verſentur, actiones ſcilicet, & affectus: cum/quo modo/quemadmodum exiſtant, medium vnum eligendo, extremaq;, exceſſus videlicet & defectus fugiendo, declaraturum ſe pollicetur. qua ex re facile etiam elucebit, quot ſint ipſæ virtutes, id eſt morales de quibus præſens cõſideratio eſt. Primum autem à fortitudine ea de cauſa fortaſſe incipit, quia circa id verſatur maxime, quod eſt maxime laudabile, quodq; proprium eſt virtutis: id eſt in laboribus moleſtijsq; tolerandis. quippe cum longe difficilius, vt ipſe etiam inquit, ſit, perferre laborioſa ac moleſta, quàm à voluptatibus abſtinere: atque ob id maiore etiam laude dignum habeatur, vnde etiam de ijs quæ terribilia ſunt, longius pertractat, in quibus ſcilicet magis conſiſtere fortitudo videtur.

Timemus autem ea ſcilicet quæ terribilia ſunt. ea uero ſunt, ut ſimpliciter dicamus, mala: unde etiam timorem expectationem mali eſſe definiunt. ac timemus quidem mala omnia: ut infamiam, paupertatem, morbum, ſolitudinem amicorum, mortem. non circa omnia tamẽ eſſe uir fortis uidetur: quippe cum nonnulla omnino timere debeamus, quæ & timere honeſtum, & nõ timere turpe eſt: ut, infamiam. qui enim eam timet, modeſtus ac uerecundus: qui non timet, impudens eſt: à nonnullis tamen per translationem fortis appellatur: cum ſimile quid cum forti uiro etiam ipſe habeat. nam etiam fortis intrepidus quidam eſt, timoreq; uacuus.

Quoniam ea quæ timorem incutiũt, terribiliaq; ſunt, timemus, quænam terribilia ſint, prius definiẽdum ducit: vt inde pateat, qua in re terribili fortis vir intrepide ſe gerens laudem mereatur: hæc autem ex timoris definitione manifeſta erunt. timorem vero mali expectationem eſſe definiunt: mala igitur ſunt ea, quæ timemus. deinceps circa cuiuſmodi mala vel contemnenda, vel formidanda fortis vel ignauus eſſe quiſpiam dicatur, conſiderat. nõ enim qui quælibet mala non timet, fortis eſt exiſtimandus: quippe cum nonnulla omnino ſint timenda, nonnulla minime. infamia ſiquidem etiam forti viro timenda eſt. vir. n. fortis verecundus eſt, non impudens: atque iccirco quantum in ſe eſt, ſummopere cauebit, ne in infamiam dedecuſq; incidat. nam qui id negligit, inuerecundus, impudentiæq; vitio obnoxius eſt: ſolitudinem quoque amicorum, id eſt amicorum priuationem, viduitatemq; hominum neceſſariorum, quam ἀφιλίαν græce dicit, in numero eorum quiſpiam eſſe diceret, quæ timeri etiam à viro probo & forti debeant.

Paupertatem autem fortaſſe timere non licet, neque morbum, neq; omnino quippiam quod neque à uitio proficiſcatur, neq; per nos ipſos fiat. ſed neque qui in his eſt intrepidus, fortis eſt: ſed ex ſimilitudine tamen fortis dicitur. nonnulli ſiquidem ſunt, qui licet in bellicis periculis ſint timidi: liberales tamen ſunt, & in abiiciendis pecunijs fidenter ſe gerunt. Neq; preterea ſi quis filiorum aut uxoris cõtumeliam, aut inuidiam, aut tale quippiam timet: is timidus eſt: neque fortis, ſi flagris cedendus confidit.

Paupertas vero, aut morbus & cætera eiuſmodi quæ vitium nullum in ſe includunt, timenda fortaſſe non ſunt. /fortaſſe/ addidit, vt oſtendat eſſe quidem hæc mala, quatenus fieri poteſt, à nobis declinanda ac vitanda, niſi id dedecus aliquod nobis allaturum ſit: non tamẽ timenda, non enim omnis euitatio ac declinatio timorẽ arguit, aut ex timore proficiſcitur: ſiquidem quæ in conſultando repudiamus ea declinamus, & non agimus, nec tamen timemus;

mus;

mus: quæ item euitamus ne inquinemur, timere minime dicimur. deceptores etiã et impostores euitare ac declinare conſueuimus: quos tamen nullo modo pertimeſcimus. verum ſi etiam timorem hunc quodam modo quiſpiam appellet, non eſt tamen eiuſmodi, vt terribiles res efficere valeat. paupertas igitur timenda non eſt: qui tamẽ eam non timet, non continuo fortis eſt appellandus. multi enim ſunt qui in rebus bellicis timide ſe gerunt, in expendendis vero pecunijs, atque erogandis ſplendidi admodum ſunt, omniq́ꝫ cunctatione, ac metu vacant. Sicut neqꝫ qui quælibet quæ timenda ſint, timuerit, vt vxoris, aut liberorum contumelias, vt inuidiam, & cætera eiuſmodi, timidus eſt dicendus: neqꝫ fortis qui flagellandus, id quod ſerui pleriqꝫ faciunt, confidentia animi præditus eſt.

Circa qualia igitur terribilia fortis uerſatur? an circa maxima: nemo enim tolerantior malorum eſt. mors autem maxime omnium rerum eſt horribilis: quippe cum terminus ſit: nihilq́ꝫ amplius homini mortuo neque bonum, neque malum eſſe uideatur.

Cum oſtenderit non circa omnia terribilia verſari fortem virum, nunc circa quæ verſetur, manifeſtat: fortemq́ꝫ eſſe eum dicit, qui circa maxima quæqꝫ pericula ac mala intrepidus permanet. maxime aũt horribilem omnium eſſe mortẽ: quippe quæ terminus vitæ ſit, ſenſúq́ꝫ omni tam boni q̃ mali homines priuet. vnuſquiſque autem maxime formidat non eſſe, vitæq́ꝫ priuationẽ abhorret: vt qui interritus hac in re fuerit, fortis merito cẽſendus ſit.

Sed neque circa mortem quamlibet uerſari fortis uidetur: ut ſi in mari, uel morbo contigerit. circa qualem igitur uerſabitur? an circa eam quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiuſmodi ſunt, quæ in bello oppetuntur: in maximo ſcilicet & pulcherrimo periculo.

Sed neque tamen in omni mortis genere fortitudo ſpectatur. neque enim vel qui in mari occumbit, vel qui morbo tabefactus interit, ſi eam mortem ſine timore obeat: fortis erit dicendus. fortis enim vir, licet in his quoque timore omni ac formidine vacaturus ſit: non tamen huiuſcemodi moriendi genera affectabit, atqꝫ appetet: ſed euitabit potius, niſi honeſtas aliqua, ac decus in his ſufferendis ineſſe videatur. præclare autem atqꝫ honeſtæ mortes illæ ſunt quæ in bello oppetuntur: periculaq́ꝫ bellica magnam in ſe habere gloriam videntur: ſi pro patriæ ſalute, pro legibus, pro amicorum propinquorumq́ꝫ libertate, pro aris demum ac focis ſubeantur: in quibus omnibus mortis, vt ita dixerim, impauiditas ac cõtemptio propria fortis viri eſt.

His conſentiunt etiam honores qui & à ciuitatibus, & à regibus inſtituti ſunt. Ille itaque proprie uir fortis dicetur, qui circa prǽclaram mortem impauidus fuerit, circaq́ꝫ ea quæ mortem afferunt, cum proxima ſunt. eiuſmodi autem maxime ſunt, quæ in bello occurrere conſueuerunt.

Huic rei teſtimonio eſſe honores inquit, qui & in rebus publicis legibus inſtituti ſunt, & in regnis à regibus exhiberi ſolent iis, qui fortiter pugnando pro patria ſtrenue ſe geſſerint. nam qui hæc pericula intrepide ſubiere & viuos magnificis honoribus excipiunt: & mortuos celebribus funeribus, ac laudationibus proſequuntur. vniuſcuiuſque enim virtutis finis honeſtas eſt. vnde pro honeſtate fortis vir mortem eligit: ad eamq́ꝫ oppetendã intrepidus accedit: neque mortem ſolummodo non timet, verum etiam ad ea ſubeũda promptus, paratusq́ꝫ eſt, quæ mortem eiuſmodi inferunt: cũ ſcilicet in proximo ſunt, præſensq́ꝫ periculum intentant. nam ad mortem quæ ex longinquo expectatur, ſuſtinẽdam quilibet, etiam ſi non ſit fortis, longa meditatione aſſueſcendo præparare animum poteſt: mala vero quæ repente ingruunt, fortiter tolerare non niſi fortis viri eſt, atque eius, qui habitum fortitudinis adeptus iam ſit.

Verumtamen & in mari & in morbis uir fortis impauidus eſt: non ita tamen, ut maritimi homines: hi enim deſperata ſalute ſua ægre eiuſmodi genus mortis ferunt: illi bona ſpe ob nauigandi peritiam freti ſunt. fortes præterea in ijs uiriliter ſe gerunt, in quibus uires ſpectantur, aut præclarum eſt mori:

quorum neutrum in talibus generibus necis exiſtit.

Præcipue igitur ac proprie ad mortem honeſtam ac præclaram, qualis maxime in bellicis periculis contingit, obeundam fortis vir intrepidus eſt. conſequitur tamen poſtea vt & in quolibet alio mortis genere metu omni vacet: vt in morbo & mari. non enim eadem de cauſa in mari eſt impauidus fortis vir, qua maritimi homines, qui in mari verſantur, nauicularij, rerumq; maritimarum periti. fortes ſiquidem deſperãtes de ſalute ægre genus illud mortis ſubeunt, quippe qui nollent fruſtra ita ſine vllo præclaro facinore vita excedere: ferunt tamen ſortiter, ac generoſe, nullo timore perterriti. nauicularii vero nauigandi peritia freti nihil mali euenturum ſperant: atque ob ſpem ſalutis, non ex habitu aliquo virtutis timore vacui ſunt: vt ſiquis huiuſmodi hominibus ſpem ſalutis eriperet, trepidare eos nihilo minus q̃ cæteros in periculis maritimis conſpiceret. at vero fortes, licet præ ſe ferre fortitudinem ſoleant, vbi vires .i. præclara geſta ac generoſa ſpectantur, præclarũq; eſt mortem oppetere: in mari autem & morbo neutrum horum ſit: nullum .n. glorioſum facinus, nullaq; præclara actio in huiuſcemodi mortibus elucet: vnde etiam non mortes ſed neces & corruptiones, id eſt φθορὰς eas hic appellat Ariſtoteles: licet igitur ita ſit, ob animi tamen habitũ ac præparationem etiam has fortiter ſuſtinent.

De terribilium diuerſitate & fortitudinis extremis. **Cap. VII.**

ID autem quod terrorem incutit, nõ omnibus eſt idem: dicimusq; aliquid ſupra hominem eſſe: quod quidem unicuique ſanę mentis homini terribile eſt. at quæ hominem non excedunt: & magnitudine differunt, & eo ꝙ magis uel minus efficiuntur. ſimili modo ea quę fiduciam nobis afferunt.

Non idem autem eſſe vnicuique terribile inquit. non enim idem & forti, & audaci terrorem inſert: ſed vt quiſq; animo eſt affectus, ita timet. vel aliud alij formidabile eſſe in eã ſententiam accipiendum eſt, vt dicamus auaro paupertatem, pecuniarumq; iacturam: ambitioſo inſamiam, honoriſq; priuationem: voluptuoſo voluptatum detractionem ac dolorem: vitæ cupido mortem eſſe terribilem ac formidabilem. ſupra hominem autem ſunt, terræ motus, fulminum iactus, diluuia, incendia, terræ hiatus, atque id genus cætera: quæ cum omnibus ſanæ mentis hominibus terribilia ſint, etiam forti viro quatenus eſt homo, ſenſuq; humano non caret, erunt formidanda. quæ vero humana ſunt, ea magnitudine differre inquit, quatenus maiora ſunt vel minora: vt ſi magnus exercitus hoſtium, optimeq; inſtructus inuadat, maiorem terrorem inferet, q̃ ſi paruus, parũq; inſtructus: ſiq; maiores copiæ vehementius ingruant, magis erunt timendæ, q̃ ſi minores, quæ remiſſiorem pugnã exerceant: id quod Aiaci apud Homerum contigit: inquit enim:

At Telamone ſatus ſaxis iaculiſq; petitus »
Amplius haud manſit: nam inſtabat Iuppiter, atq; »
Troum denſa phalanx ſine fine ſpicula iactans. »
Horrendum galea crebris, clypeuſq; ſonabat »
Ictibus, hirſutęq; lababant vertice criſtę: »
Pugnandiq; dabat ſeſſo mora nulla quietem: »
Anxius at toto manabat corpore ſudor »
Vndiq;: ſic labor vrgebat nouus vſq; laborem.

Ita magnitudine malorum ingruentium Aiax ceſſit. ſimili modo quoq; maiorem vel minorem fiduciam afferunt res ipſę, prout magnæ vel paruæ fuerint. vt, ſi longe ſuperiores nos eſſe aduerſarijs videamus, magis confidimus: ſi vel pares, vel paulo ſuperiores, minus.

Fortis autem uir ut homo, erit interritus: timebit tamen etiam ipſe huiuſmodi mala. ſed ut oportet tamen, & ut ratio præſcribit, honeſtatis cauſa ſuſtinebit, ac feret: quippe cum hic finis uirtutis ſit. efficitur autem ut magis & minus hæc timeamus: item ut ea quę non ſunt terribilia, quaſi terribilia ſint, timeamus.

In his omnibus fortis vir erit interritus, ſed interritus tamen vt homo. timebit enim etiã

ipſe

ipſe aliquantulum terribilia ea humana quæ magnitudine exceſſerint, ſed tolerabit tamen honeſtatis cauſa. confidet item ſicut oportet, & quando oportet. ſicut igitur res ipſæ differunt, vt magis vel minus terribiles ſint: eadem quoq; in hominibus differẽtia eſt, vt magis vel minus timeant. qui enim neque fortes ſunt, neque ignaui, ſed medij: ij alter altero magis, vel minus timere conſueuerunt. nonnulli etiam ſunt, qui ea quæ non ſunt terribilia, perinde ac ſint, formident: vt ſoricis ſtrepitum, bombumq; aquarum: cuiuſmodi ſunt, qui timiditate excedunt.

Peccataq; committuntur, cum timemus uel ea quæ nõ oportet, uel non ſicut oportet, uel quando non oportet, uel aliquid eiuſmodi. ſimiliter quoque circa ea quæ fiduciam afferunt.

Quoniam non quemadmodum virtus omnibus his numeris, diſtinctionibusq; indiget, vt & quo modo oportet, & cum quibus oportet, & cuius cauſa oportet, exerceatur, ita quoque vitium: ſed ſatis eſt, vt in vna ſola re peccatum ſit: iccirco inquit peccata circa ignauiam ac timiditatem committi: aliud, cum ea timemus quæ non oportet: aliud, cum non vt oportet &c. modo in aliqua ex his diſtinctionibus facta tranſgreſſio fuerit. neque ſolum in timore hoc fit, verum etiam in fiducia: ſi enim vel quando non oportet, vel cum quibus nõ oportet, confidimus: in audaciæ vitium incidimus.

Qui igitur ea quæ oportet, & cuius cauſa oportet, & ut oportet, ſuſtinet, ac timet, & ſimili modo etiam confidit: fortis eſt: quippe cum † pro dignitate & ſicut ratio præſcribit, fortis uir & patiatur, & agat. † a.l. ex habitu

Qui igitur omnes has diſtinctiones definitionesq; ſeruauerit, fortis eſt. & præcipue ſi cuius cauſa oportet vel timuerit, vel confiderit. vir enim fortis pro dignitate ipſarum rerũ, quæ vel timorem vel fiduciam afferunt, ita timet vel confidit. quãquã legitur etiã non κατ' ἀξίαν, ſed καθ' ἕξιν: vt intelligamus fortem virum non pro dignitate, ſed pro habitu ſeu ex habitu operari: cui lectioni ſubſequens ſenteintia reſpondere magis videtur. ſequitur enim:

Finis autem uniuſcuiuſque operationis eſt qui ſecundum habitum exiſtit: at uiro forti fortitudo ipſa honeſta res eſt: talis igitur erit etiam finis: quippe cum fine ſingula definiantur: honeſtatisq; cauſa fortis uir ſuſtineat, atq; agat ea quæ ex ipſa fortitudine ſunt.

Nam ſi habitus eſt honeſtus, finem quoq; eſſe honeſtum neceſſe eſt. omnis enim quæ ex habitu virtutis fit operatio, honeſtatis cauſa fit. fortis igitur vir omnia & aget & tolerabit, vt fortis, honeſtatisq; cauſa. vnaquæq; autem actio ex fine vel honeſta eſſe, vel turpis videtur: at fortitudo honeſtum quid eſt: fortitudinis igitur finis, cuius cauſa exercetur, honeſtus ſit, neceſſe eſt.

Ex illis uero qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine uacat: multa enim huiuſmodi nominibus uacare ſuperius à nobis dictum eſt: poſſet tamẽ eſſe inſanus quidam, atque indolẽs, ſiquidem neque terræ motus neq; undationes timeat: id quod Celtas facere dicunt.

Vitia per exceſſum & defectum fortitudinis quę etiam prius poſuit, plura hic explicat, quo ipſorum mediocritas clarius eluceſcat: ac prius eum qui intrepiditate excedit, nomine vacare inquit, eo quod nullos ſolemus appellare intrepidos. i. ἀφόβους, quemadmodum audaces: vocari tamen is inſanus atq; indolẽs poſſet, id eſt ἀνάλγητος, qui ita eſt ſtupidus, vt nullum ſenſum doloris habeat, etiã in iјs quæ omnibus quoq; fortibus dolorem afferre conſueuerunt: nam ea quoq; quæ ſupra hominem ſunt, non timent.

At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax eſt: qui quidẽ audax & arrogãs eſſe, & fortitudinis affectator uidetur. ſicut enim ille circa formidabiles res ſe gerit, ita hic ipſe uideri uult: in quibusq; poteſt, illũ imitatur. unde efficitur, ut pleriq; ex ipſis timidaudaces ſint: in his enim audacter ſe gerentes formidoloſa non ſuſtinent.

Qui confidendo excedit audax eſt: videturq́; idem quoque eſſe arrogans. arrogantes. n. eos vocamus, qui ea quæ non habent, affectant, ac ſibi vendicant. id quod etiam audax facit, fortitudinem quam non habet, ſibi arrogans. imitari ſiquidem fortem virum vult, ſed non aſſequitur: anteq̃ enim pericula inciderint, audacter ſe gerit: vbi in ea incurrit, ſuccumbit, nec tolerat, timidusq́; eſſe deprehẽditur: vt θρασύδειλος, id eſt timidaudax merito appellandus ſit. Cuius exemplo eſſe poſſunt barbari, qui apud Homerum cũ clamore & tumultu ingredientes inducuntur: inquit enim:

At Troiana phalanx ingenti fuſa tumultu
Cum magno ſonitu ſimul, & clamore ruebat:
Non ſecus, ac volucres, quæ cum clangore per auras
Inſtantes fugiunt imbres: nam frigidus annus
Vrget, & oceani tranſmittere cœrula cogit
Aequora, Pygmeis cædes, & bella ferentes.

ante tempus. n. tumultuare & clamare, factabũdi, atq; audacter ſe gerẽtis hominis eſt: fortes vero ante pericula quieti ac taciti ſunt: in ipſis aũt periculis obeundis fiduciam ac fortitudinem præ ſe ferunt. Id quod Græci apud Homerum faciunt. Ita enim canit:

Verum parte alia tacitis ingreſſibus ibat
Viribus atq; animis Danaorum inſtructa caterua.

& item alibi:

Sic denſa in pugnam longo tunc ordine graium
Agmina agebantur. dux hortabatur euntes
Quiſq; ſuos: illi nullo clamore ſubibant:
Vt tantum populi numerum ſine voce ſequentis
Voce carere putes. gradientum fulgida circum
Arma micant: horrentq́; hirſutæ in uertice criſtę.
At Troiani ſicut oues, quæ plena frequentes
Diuitis in ſtabulis mulgentibus vbera præbent:
Agnorum clamantq́; audita voce balantum.
Troica ſic magno reſonabant caſtra tumultu.

Qui autem timendo excedit, is eſt ignauus: nam & quæ non oportet, & ſicut non oportet, timet: & reliqua eiuſmodi omnia ipſum conſequuntur. confidendo etiam deficit. ſed in doloribus excedens magis eſt manifeſtus: quippe cum deſperabundus quidam ſit, ignauus: omnia enim timet. econtrario fortis. confidere enim bene ſperantis hominis eſt. circa hæc igitur et ignauus & audax & fortis uerſantur: diuerſo tamen modo. illi enim excedunt, & deficiunt: hic mediocriter ſe gerit, atque ut oportet. atque audaces quidem præcipites ſunt, uolunt'que ante ipſa pericula periclitari, in ipſis uero conſtituti abſiſtũt: ſed fortes in operibus ipſis acres ac celeres, antea quieti ſunt.

Ignauus autem & timidus ille eſt, qui in timendo excedit, in confidendo deficit: licet magis, vt inquit, in doloribus excedendo manifeſtus ſit, id eſt in timore: timor ſiquidẽ dolor quidam eſt. non eſt autem idem non confidere, & timere. non confidit enim, qui nõ audet periculis ſe exponere, neq; hoſtes contemnit: timet vero, qui animo deiecto eſt, doloreq́; afficitur ex deſperatione, malorumq́; expectatione.

Itaq; ſicut dictum eſt, fortitudo mediocritas eſt circa terribilia, & ea quæ fiduciam afferunt, in ijs rebus, quas diximus: & ea de cauſa quia honeſtum eſt, eligit, ac ſuſtinet: uel quia id non facere turpe eſt. Mori autem ut uel paupertatem, uel amorem, uel moleſti quippiã fugiamus, fortis uiri minime eſt, ſed potius timidi: quippe cum laborioſa fugere mollicies ſit. neque hãc mortem ſuſtinet quiſpiam quia honeſtum ſit, ſed ut malum euitet ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam eſt:

Fortitudo igitur circa fiduciam & timorem mediocritas eſt in ijs rebus quæ dictę ſunt. non enim qui in omnibus ſicut dictum eſt, audenter ſe gerit atque intrepide, is cõtinuo eſt fortis: ſed qui in morte honeſtatis cauſa obeunda non formidat: quippe cum mala & pericula ſubeat ac ſuſtineat fortis vir: quia ſicut tolerare honeſtum, ita non tolerare turpe exiſtimat. nonnulla autem ſunt, quæ licet ad ignauum & imbellem hominem ſpectent, ſpeciẽ tamen quandam fortitudinis præ ſe ferũt: vt paupertatis, vel amoris, vel moleſtiæ alicuius alterius euitandæ cauſa mortem ſibi conſciſcere. moleſtias enim fugere quocunque modo velle, mollis ac languidi hominis eſt: at mollitia tolerantiæ eſt oppoſita, atque ob id a' forti viro longe aliena:

De quinque modis fortitudinis non veræ. Cap. VIII.

DIcuntur autem etiam alię fortitudines quinque modis. Primum ciuilis: maxime enim ea ſimilis eſt: quippe cum ciues tũ ob mulctas & opprobria, tum ob honores legibus inſtitutos pericula ſubeant: atque ob id fortiſſimi eſſe uideantur illi, apud quos ſicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur. tales etiam Homerus inducit: ut Diomedem, & Hectorem.

» Næ mihi Pulydamas faciet conuicia primus. & Diomedes:
» Si aliquando inter Troas iactabitur Hector:
Tydides metuens à me eſt in caſtra fugatus.

atque hæc quidẽ fortitudo illi maxime quæ prius dicta eſt, aſſimulatur, propterea ꝙ ob uirtutem exiſtit:

Quinque alia fortitudinis genera ſubiungit, quæ æquiuoce cum priore fortitudines nominantur: ſuntq́ʒ in ſpecie æquiuocorum quæ ex ſimilitudine dicitur. ita enim nuncupãtur quia veræ fortitudini aliæ magis, alię minus ſimiles videntur. Ac primum ciuilem quãdam fortitudinem ponit. ciues enim pericula ſuſtinẽt tum ob opprobria & mulctas, id eſt pecuniarias, vel flagris irrogatas pœnas, quas Græci ἐπιτίμια vocant, quæ ignaue ſe gerẽtibus legibus inſtitutæ ſunt: tum ob honorem qui fortibus viris exhibentur. opprobrijs enim et inſultibus hoſtium in quos erant incurſuri, maxime adducebantur & Hector & Diomedes apud Homerum ad pericula bellica ſubeunda, laboresq́ʒ tolerandos. Cũ enim Hector furente extra portas Achille à parentibus non ſine multis lachrymis rogaretur, obſecraretur q́ʒ, vt intra mœnia ſe contineret, neque vellet cæteris omnibus fugatis ſolus cũ Achille congreſſurus egredi: nullo modo facere id paſſus eſt: ſed, vt Homerus inquit,

» Secum magnanimo mœrens ſic pectore fatur.
» Hei mihi, ſi muris metuens, portisq́ʒ ſubibo,
» Næ mihi Pulydamas faciet conuicia primus:
» Qui me, cum primum eſt in pugnam excitus Achilles,
Retro ferre pedem, ſeruatumq́ʒ agmen in vrbem
» Ducere Dardanidum infelici hac nocte monebat.
» Sed renui demens rectè parere monenti.
» Id certe melius longe, vtiliusq́ʒ fuiſſet.
» At vero poſtꝗ mea nunc temeraria virtus
» Perdidit Iliacas ingenti ſtrage cateruas:
» Me pudet hos ciues, matresq́ʒ, nurusq́ʒ videre
» Amplius, ignauus ne me contemnere poſſit
» Quilibet irridens: ecce vt nos perdidit omnes
» Ipſe ſuis fruſtra confiſus viribus Hector.
Nempe mihi, ꝗ talia probra audire per vrbem
» Longe eſſet melius, campo deſcendere aperto
» Fortiter in pugnam, velq́ʒ ipſum occidere Achillem
» Si liceat, vel ab ipſo clare interfici Achille.

Diomedes etiam Neſtori conſulenti, vt & ingruentium Troianorum impetum, & iram

fulminantis Iouis contra Græcos euitaret: ita reſpondet:

Recte equidem dicis Nelide, ſed mea magnus
Turbat corda dolor, vexatq́ꝫ infamia: nanque
Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:
Tydides metuens à me eſt in caſtra fugatus.
Dicet ita inſultans: ſed tunc mihi terra dehiſcat.

ita ciuilis pudore & infamia deterritus periculis & morti ſaudēter ſe exponere nō veretur.

Ob uerecūdiā ſiquidem, & honeſti appetitionem, honoris ſcilicet, & opprobrij, quod turpe eſt fugiendi cauſa.

Aduertendum autem hic ab Ariſtotele verecūdiā eſſe virtutem dici, cum tamen neque in ſecundo, neque in quarto eius ſententia ſit, vt eam virtutem appellādā eſſe cenſeat. vnde vel cōmuniori quodam modo virtutem eam nūc vocat, non ꝙ ſit virtus re vera, ſed ꝙ ſimilis virtuti ſit affectio, ac laudabilis: vel virtus etiam eatenus dici poteſt, quatenus honeſtarū actionum cauſa eſt. Simili modo honorē honeſtam rē eſſe inquit, ſeu latius honeſtatis ſumpta ſignificatione, ſeu quia bonum quoddam eſt, ac pulchrū. quod ex græco verbo melius intelligi poteſt: καλὸν. n. tam honeſtum ꝙ̄ bonū & pulchrū ſignificat: ſeu etiam quia re vera honor quidam reperitur, qui minime eſt ab honeſtate, vittuteq́ꝫ ſeiunctus: cuiuſmodi eſt ille, circa quem verſatur & magnanimus, & qui inter ambitioſum, inambitioſumq́ꝫ hominem medius conſiſtit: de quo & in ſecundo & in quarto meminit. ille igitur qui vere fortis eſt, honeſtatis cauſa quam præſcribit recta ratio, omnia aget, etiamſi nullum inde honorē ſe conſequuturum ſciat: ciuilis autem, vt honorem adipiſcatur. item ille ſecundum fortitudinem operatur, vt fugiat quod turpe eſt, id eſt non facere quæ ſunt honeſta, licet ob id aliquorum opprobria minime ſit euitaturus: quæ enim natura turpia exiſtimat, ea cauet ac fugit: at ciuilis turpitudinis quæ extrinſecus aduenit, id eſt opprobrij vitandi gratia fortiter ſe gerit.

Eódem referre etiam eos quiſpiam poſſet, qui ab ijs qui principatum obtinent coguntur: peiores tamē in eo ſunt, ꝙ non ob pudorem, ſed ob timorē id faciunt: atque ut non quod turpe, ſed quod moleſtum eſt, fugiant. cogunt. n. illi qui poteſtatem in alios habent: ut Hector:

Si uero pugnam quem detrectare uidebo:
Is certe nulla poterit ratione cauere,
Quin auibus, canibusq́ꝫ obiectus præda uoretur.

& qui imperant, & ſi receſſerint, uerberant, idem faciunt: necnon qui ante foſſas, uel tale quippiam acies inſtruunt: omnes enim cogunt. Verum non ob neceſſitatem, ſed ob honeſtatem fortem eſſe oportet.

Quinetiam ſub ciuilem fortitudinem reducuntur, qui à principatum obtinentibus coguntur: nam hi quoque mandato principis perinde ac legi obtemperāt: licet prioribus ſint inferiores, quippe qui metu mortis, ac pœnæ, non ex pudore, aut honoris cauſa fortiter ſe gerant. Illi etiam ad hanc fortitudinem homines inducunt, qui imperant militibus, vt vlterius progrediantur, ſi vero retro cedant, minis territant, verberibuſq́ꝫ afficiunt: vt apud Herodotum Perſæ. hoc enim modo eos cum Græcis ad Thermopylas pugnaſſe memoriæ prodit. Qui item ante, id eſt vltra foſſas exercitum in aciem ad confligendum producunt, ſimilibuſq́ꝫ locis, quæ reditus & fugæ ſpem pugnantibus eripiūt: ij quoque occaſionem militibus præbent, vt fortes euadant. Id quod Lacedæmonij in ea pugna quam cum Meſſeniis geſſerunt, feciſſe memorantur: cuius etiam Tyrtæus meminit.

Videtur autem uniuſcuiuſque etiam rei experientia fortitudo quędā eſſe: unde etiam Socrates fortitudinem eſſe ſcientiam exiſtimabat.

Alterum genus fortitudinis ponit, quod in experientia conſtitutum eſt: vt de maritimis hominibus ſuperius dixit. qui. n. maris experientia callent, intrepide pericula tempeſtatum ſubeunt. qui aurigandi periti ſunt, in domandis equis, curruq́ꝫ moderando metu omni vacant.

cant.medici item in morbis quos nonnulli incurabiles putant,fidenter ob rei peritiam ſe gerunt,neque ita facile deſperant.in vnoquoque demũ ſtudio atque arte illi maxime in periculis confidunt,qui periti maxime fuerint. Vnde etiam Socratem inquit fortitudinem eſſe ſcientiam exiſtimaſſe,eo ꝙ in Lachete apud Platonem eos qui experti periculoſas ac terribiles res ſunt,ſcientes eſſe earundem putat:fortitudinemq́; eſſe inquit rerum periculoſarũ, & non periculoſarum ſcientiam.in Protagora quoq; , quoniam,inquit, ſcientis eſt in iis quæ ſcit,eſſe confidentiſſimum,fortis quoq; eſt confidentiſſimus:atque ita ſcientem eundẽ eſſe cum forti oſtendit,non admodum ratiocinatorie colligens:quaſi conſequatur ſcientes & peritos eſſe confidentes,& confidentes peritos:atque ob id fortitudinem cognitionem eſſe,ac peritiam quandam.Conſiderandum tamen an alij quoque Socratis ſocij ita dicant de fortitudine.

Ac tales quidem alij alijs in rebus ſunt:in bellicis uero milites : quippe cũ multæ uanę res belli eſſe uideantur,quas ipſi maxime exploratas habent.unde ob id fortes uidentur,quia cuiuſmodi res illæ ſint,alij ignorant. atque ita & ſubire eas & nihil pati ex peritia militari maxime poſſunt. Item & cauere, & percutere,cum armis uti ualeant,eaq́; habeant,quę & ad faciendum & nõ patiendum maxime idonea ſunt.ut cum alijs quaſi inermibus armati,et quaſi certandi imperitis athletę ipſi decertent.

Tales ſunt,inquit,alii in aliis rebus:id eſt periti,ac propterea confidentes,in ſubeundisq́; periculis prompti.in bellicis autem rebus milites:illi videlicet qui aſſidue ſtipendia faciũt. hi.n.quia ſæpe prælia ineunt ac ſuſtinent,ob peritiam eſſe fortes videntur.quæ autem ſint, quæ eos ad pericula bellica ſuſtinenda ita promptos reddãt,deinceps commemorat.primũ enim vanas res quæ in bello occurrunt,optime intelligunt:quæ ſcilicet quãuis formidoloſę ignaris videantur,nihil tamen pertractantibus experientibusq́; periculi afferunt : atque iccirco vanæ appellantur.extrinſecus enim plurimum terroris præ ſe ferunt:intus nihil habere inueniuntur.deinde ob peritiam & euitare ictum aduerſarii, & petere ipſum,quemadmodum boni pugiles optime poſſunt:ſuntq́; in armis pertractandis exercitati:præterea armis optime inſtructi cum ſint,tanq̃ athletæ ac certandi periti cum rudibus pugnant.

In huiuſcemodi enim certaminibus non fortiſſimi quiq; pugnaciſſimi etiã ſunt:ſed qui robore maxime prędíti ſunt,corpora'que optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur , cum uel creſcit periculum,uel copijs & apparatibus deſtituuntur: primi enim fugiunt. at ciuilis exercitus manet, mortemq́; oppetit.

Nam in huiuſcemodi certaminibus,id eſt gymnicis non qui ſunt fortiſſimi, ſunt maxime idonei pugnatores,ſed qui valent viribus &c.pleriq; enim ex ijs qui militiam exercent, & robuſti,& corpore ætate maxime florido eſſe conſueuerũt:vnde efficitur, vt fortes eſſe videantur,cum tamen non honeſtatis cauſa ſed peritia freti periculis ſeſe exponere non vereantur.arguuntur.n.cum vel in præſens periculum inciderint,vel deſtitutos ſe copiis,inferioresq́; aduerſariis futuros ſe viderint:nam primi omnium fugiunt. id quod minime faciunt,qui ciuili fortitudine præditi ſunt:manent enim hi, & mori potius,q̃ ſaluti ita turpiter fugiendo conſulere patiuntur.atque hinc patet ciuilem fortitudinem longe eſſe meliorem ea quæ ex peritia comparatur.

Id quod in Hermæo contigit:huic enim turpe eſt fugere:morsq́; huiuſcemodi ſaluti anteponenda.illi uero initio tanquã ſuperiores periculis ſeſe exponunt:cognita deinde re fugiunt,mortem magis q̃ turpitudinem metuentes.ſed uir fortis talis minime eſt.

Horũ vtraq; in Hermæo Coroneæ Bœotiæ vrbis loco olim cõtigiſſe viſa ſunt: nã cũ arcem vrbis per proditionem captam Onomarchus Phocenſis occupaſſet Coronei acceptis à Bœotiis auxiliaribus militibus in campeſtri vrbis loco qui Hermæus appellabatur, cum Onomarchi copiis conflixere:occluſisq; portis ne fugæ aditus cuipiam pateret,fortiſ-

ter pro patria decertarunt,omneſq́ȝ ibi interfecti ſunt. milites vero ſtatim à principio vbi Charonem ex ducibus ſuis vnum in prælio cecidiſſe audiuerunt,in fugã ſunt verſi.De hac pugna meminerunt Cephiſſodorus in ſecundo Hiſtoriarum libro de ſacro bello:& Anaximenes in quarto rerum geſtarum à Philippo:& Ephorus quoque in trigeſimo.nõ igitur ob virtutem milites ſed ob peritiam fortes videntur.

Et iram quoque in fortitudinem referunt.fortes enim uidẽtur eſſe illi etiã qui iracunde perinde ac feræ contra uulnerantes feruntur:propterea ꝙ fortes iracundi eſſe conſueuerunt.ira enim eſt maxime ad pericula ſubeũda †perrectrix, ac præcipitatrix: unde etiam Homerus: uires inijcit ira: &,animos iramq́ȝ ciebat: &,per nares acris ſubijt furor: &,ſanguis ferbuit intus: omnia.n.eiuſmodi excitationem atque impetum iræ ſignificãt. ſed fortes quidem honeſtatis cauſa agunt,ira tamen ipſos adiuuat:feræ autem ob dolorem:propterea ꝙ enim uel percuſſæ ſunt,uel timẽt incitantur: nam ſi in ſyluis uel ſaltibus ſuis fuerint,non irruunt.

†al. incitatrix

Tertium genus hic ſubiungit fortitudinis quæ per æquiuocationem dicitur:quæ eſt iracundia.feræ ſiquidem quæ iracundæ ſunt,ferunturq́ȝ furioſe contra moleſtãtes,fortes vocari conſueuerunt.qui.n.fortes ſunt,ſunt plerũq; iracundi,vt Romani, & omnes occidentales nationes:iraq́ȝ eſt,quæ ad pericula ſubeunda maxime incitat,atque impellit.eſt enim maxime perrectrix,id eſt maxime efficit,vt homines audentiores contra pericula ipſa pergant,incitatiq́ȝ ac præcipites ferãtur.quod græce ἰτητικώτατον,id eſt quod maxime ad eundum,pergẽdumq́ȝ impellit: vel κινητικώτατον,id eſt quod maxime mouet atque incitat,dicitur: vtrũq; enim in quibuſdã exemplaribus reperitur.vnde Homerus & ſanguis,inquit, ferbuit intus: eo ꝙ ira feruor ſanguinis circa cor eſſe definitur: &,per nares acris ſubijt furor: id quod de Vlyſſe dictum eſt,in vltimo Vlyſſeæ libro.nam cum ibi Vlyſſem Homerus induxerit in agrum ad Laertem patrem profectum,cum eoq́ȝ ſimulata hoſpitis perſona colloquentem,dicentemq́ȝ ſe Vlyſſis amicum,ac quintum iam annum eſſe ex quo eum incolumem è patria ſua dimiſerit: deinde ita ſubiungit:

Dixerat: aſt illi mentem tenebroſa doloris
Oppreſſit nubes: imo vt ſuſpiria ducens
Corde ſenex,manibus terram iactaret vtriſq;,
Spargeret & canos inhoneſto puluere crines.
Talibus at ſeſe genitorem vt vidit Vlyſſes
Afflictare modis: animo turbatur: eiq́ȝ
Per nares acris ſubiit furor.amplius haud ſe
Continet: at poſito peregrini nomine, in illum
Irruit,amplexusq́ȝ ſenem,dansq́ȝ oſcula fatur. & in Iliade etiam ita inquit:
Aegida per Graias quatiens Tritonia turmas,
Aegida,quæ centum circundatur orbibus aureis,
Errabat: cunctisq́ȝ animos,iramq́ȝ ciebat.

& multa alia huiuſmodi.cum dixerit aũt fortes eſſe iracundos,id poſtea quodam modo videtur exponere.non enim ob iram agunt fortes viri ſicut feræ,ſed ob honeſtatem: ira vero tanquam adiutrice vtuntur,quæ impetum in periculis obeundis & quaſi furorem quẽdam in animos eorũ inducit.fortis igitur ira quidem incitatus fortiter agit: eſt enim ira ad agendum admodum efficax: non tamen vnuſquiſque qui cum ira agit,continuo eſt fortis: ſed per æquiuocationem ita appellatur. ira etiam in forti viro impropriе accipienda eſt: quippe cum nulla mentis exturbatio fit,ſed quædam potius iraſcibilis partis rationis iuſſu excitatæ obtemperatio. non enim ſimilem vim in agendo fortiter,aggrediendiſq́ȝ periculis habemus,cum vel remiſſo,vel ira incitato animo accedimus.

Non igitur fortes ſunt: quippe quæ dolore et ira in periculũ impulſę feruntur,nihil mali ac moleſti pręuidentes.nam eo modo etiã aſini eſſent fortes,cũ eſuriunt: qui ſi etiam uerberentur,à pabulo minime recedunt.

Beſtiæ vero cum vel timore, vel moleſtia irritatæ nulla imminentis periculi animaduerſione inuadāt, fortes minime ſunt: neque illi omnino, qui ex affectu aliquo atq; animi perturbatione periculis ſeſe audacter exponere non dubitant. nam eo modo aſini quoque fortes eſſent exiſtimandi, cum eſuriunt, ac ventris cauſa verbera toleranter ſuſtinent. At Homerus fortem Aiacis in prælio tolerantiam ignauæ huic aſinorum patientiæ comparat: licet vt videtur, velit ea comparatione non magis obſtinatam quandam ac pertinacem fortis viri virtutem, q̄ ingruentium ac ſine vlla intermiſſione ferientium Troianorum imbecillitatem defatigationemq; exprimere, in hunc modum inquiens:

» Non aliter, q̄ cum à pueris agitatus aſellus
» Segnis, cui circa dorſum ſtimulantia ligna
» Franguntur: fugiens tendit violenter in arua:
» Atque illic lætas ſegetes depaſcit. at illi
» Fuſtibus haud ceſſant certatim tundere: verum
» Debilis haud multum puerorum proficit ictus.
» Huncq; niſi ſaturum depellere gramine poſſunt.
» Sic tunc Aiacem magnum Telamone creatum
» Magnanimi Phryges, & ſimul auxiliaria circum
» Agmina conſtiterant, iaculis quócunq; ſequentes.
» At latus crebris ſonitum dabat ictibus umbo.

Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur ſunt fortes, qui ex dolore, aut ira in periculum impelluntur.

Simili modo etiam adulteri ob cupiditatem multa audacia facta aggrediuntur. neq; igitur qui ob cupiditatem, neq; qui ob iram pericula ſuſtinent fortes re vera ſunt: ſed illi ſolūmodo qui honeſtatis cauſa idem faciunt.

Maxime autem naturalis eſſe hæc uidetur, quæ eſt ex ira: uidetur'que eſſe fortitudo, ubi electionem, & id cuius cauſa faciendum unumquodque eſt, aſſumpſerit. & homines etiam cum iraſcuntur, dolent: lætantur cum ulciſcuntur. qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem ſunt, ſed non fortes: quippe cum non honeſtatis cauſa, neque ut ratio præſcribit, ſed ob affectum agant: ſimilitudinem tamen quandam habent.

Eſt tamen, vt inquit, hoc fortitudinis genus, quod per iram exiſtit, maxime naturale. ex omnibus. n. his quinq; generibus optima eſt ciuilis, vt ſuperius demonſtratum eſt: hæc autem maxime naturalis: propterea q̄ ira natura hominibus eſt inſita. nam cum iraſcūtur, dolent, videnturq; homines naturali affectu vltionem eorum appetere, à quibus iniuria fuerint affecti: idq; conſequuti lætantur: id quod iræ proprium eſt. iccirco igitur quia eſt naturalis hæc affectio, ſi electionem aſſumpſerit, finemq; eū ſibi propoſuerit, vt honeſtatis cauſa agat: in veram fortitudinem euadet. nam cum morales virtutes in affectuum moderatione, mediocritateq; conſiſtant: ira aſſumptis his, id eſt electione bona ex aſſuetudine, & recta ratiōe ad mediocritatem redigitur, virtusq; efficitur. ſubſeruit igitur fortitudini ira: ſimilitudinemq; quandam habet cum fortitudine in eo, q̄ homines ira incitati contra pericula etiam ipſi audenter ſeſe inferunt, atque obiectant: vidēturq; in hoc ſpeciem quandam præ ſe ferre fortitudinis.

Neque etiam illi qui bene ſperant, fortes ſunt: nam propterea in periculis confidunt, quia & ſæpe & multos uicerunt: ſimiles tamen ſunt, eo q̄ utrique ſunt confidentes. ſed fortes ob antedicta confidunt: hi autem quia ſe ſuperiores eſſe, nihilq; mali uiciſſim perpeſſuros exiſtimant: id quod ebrij quoque facere conſueuerunt: in bonam enim ſpem inducuntur: cū uero ipſis talia nō contingunt, quæ ſperauerant, fugiunt.

Quartum genus fortitudinis quæ per æquiuocationem dicitur, eorum eſt qui bene ſperant, eo q̄ ſæpe & multos ſuperarunt: qui ſanè etiam ipſi vere fortibus in eo ſimiles ſunt, q̄

pericula cum fiducia adeunt, non ſecus ac fortes viri, licet non eadem cauſa vtriſq; fiduciam afferat. Hi.n. quia ſuperiores ſe aduerſarijs putant, nihilq; mali paſſuros ſe eſſe ſperant, bono ſunt animo, audenterq; periculis ſeſe obiectãt. Vnde etiam ſimiles eos eſſe inquit ebrijs hominibus. ſicut enim illi ex ebrietate læti, beneq; ſperantes plerunq; reddi conſueuerunt: ita hi ex bona ſpe, animiq; alacritate inebriari quodam modo videntur, ac propterea confidunt. nam ſi res aliter eueniat atque ipſi ſperarint, ſtatim aufugiunt.

At uero fortis uiri erat, ea quæ terribilia homini & ſunt & uidentur, ea de cauſa ſuſtinere, quia id facere honeſtum: non facere turpe eſt.

Fortes vero ea quæ non tam ſunt ꝗ videntur etiam homini terribilia ideo tolerat, quia honeſtum ac præclarum ea ſuſtinere: non ſuſtinere turpe exiſtimat. Nam quæ ſupra hominem ſunt, vt terræ motus, diluuia, hiatus, ſicut ſuperius dictum eſt, etiam fortis timet.

Ideo eſſe etiam fortioris uidetur in improuiſis terroribus intrepidum, imperturbatumq; ſeſe præſtare, ꝗ in conſpicuis: ex habitu enim id magis proficiſcitur, minusq; ex præparatione. Nam quæ antea palàm fiunt, ex conſideratione quiſpiam eligere ac ratione poteſt: quæ repente accidunt, non niſi ex habitu.

Cum dixerit, fortis viri eſſe ea quæ terribilia homini ſunt, non formidare: ſubdit, fortioris eſſe ijs quę inopinato ac repente eueniunt, nõ perturbari, ac terreri: propterea ꝙ qui fortis re vera eſt, ex fortitudinis habitu eſt eiuſmodi: habitus vero ad agẽdas res promptos paratosq; homines reddit: quemadmodum in alijs quoq; videre licet. qui.n. rhetorices habitum adeptus eſt, is orare ex tempore etiam poteſt ſine vlla præmeditatione: at ſi præparatus, ſe præmeditatusq; ad dicendum accedat quiſpiam, præſtare idem poterit, licet nondum habitu præditus ſit. pari modo qui fortitudinis habitu inſtructus eſt, facile omnia, licet repentina ſint, ſuſtinet: ſubitoq; agnoſcit, quæ agere ſe ac ſufferre oporteat. Sed quærẽdum videtur quomodo fortiores hos eſſe dicat. an quia remitti & intendi fortitudo ipſa poſſit: ac fortes quidem ſint, qui ex præparatione etiam periculoſas res ſuſtinent, quas ante præuiderint: fortiores tamen, qui in improuiſis ita ſe gerunt? an non dixit eſſe, ſed videri fortiores? videntur enim fortaſſe illi eſſe fortiores qui ex habitu agunt fortiter: ſed re vera tamen ſoli ipſi fortes ſunt.

Fortes etiam uidẽtur eſſe illi qui ignorant: & ſanè non longe abſunt à bene ſperantibus: in eo tamẽ ſunt peiores, ꝙ hi nullam habent ſui exiſtimationẽ: illi habent. unde etiam aliquandiu manent: hi uero decepti ſi uel cognouerint aliud quid eſſe, uel ſuſpicati fuerint, fugiunt.

Poſtremo omnium quintum genus eorum hic enumerat, qui fortes videntur: ſuntq; illi qui ob ignorationem confidunt. cum videlicet cum alijs ac paucioribus ꝗ ſint, ſe congreſſuros eſſe opinantur: expertiq; non ſunt imminentia pericula, atq; ob id᷑ ea fidenter ſubeũt. vnde etiam prouerbium id emanauit.

Dulcis inexperto belli væſana cupido: qui profecto non multum, vt inquit, diſtant à ſuperioribus, qui bona ſpe freti erant. nam & hi ex ignoratione in bonam ſpem inducuntur: & illi ex bona ſpe nihil mali ſe paſſuros opinabantur. deteriores tamen ſunt, quia nullam habent ſui exiſtimationem & auctoritatem, quod ἀξίωμα inquit: id eſt nulla dignitate, atque auctoritate inſtructi confidunt: vt cognitis omnibus eſſe dignos ſe putent, qui non timeant, contemnãtq; aduerſarios. At illi quia ſæpe bene rem geſſerunt ac vicerũt, elato animo ſunt, opinioneq; fortitudinis ſpiritus quoſdam iam concepere: atque inde fit, vt in periculis aliquandiu perſiſtant. Hi uero ignoratione decepti, ſtatim vbi animaduerterunt & alios eſſe quàm putarant, & potentiores eos quibus cum pugnandum eſt: in fugam ſeſe coniiciunt.

Id quod Argiui fecerunt, cũ in Laconas quaſi eſſent Sicyonij incidiſſent. Quales igitur ſint fortes uiri, & qui uideantur fortes, dictum iam eſt.

Argiui cum Sicyoniis ſe rem habituros eſſe opinati in Lacedæmonios incidere, inquit,

enim,

enim in ſexto græcanicæ hiſtoriæ Xenophon, cum ſuperati ab argiuis fuiſſent Sicyonÿ Paſimachum præfectum Lacedæmoniorum qui paucos ſecum equites habebat, ſumptis Sicyoniorum ſcutis ſuos armaſſe, æquisq́ illic ad arbores quaſdã alligatis cõtra Argiuos proceſſiſſe: Argiuos vero cum ex ſcutorum inſignibus Sicyonios eos eſſe exiſtimaſſent, ac contemnerent, fidenter in pugnam ob ignorationem iuiſſe: poſtea autem vbi experiẽtia cognouerunt quo cum hoſte ſibi eſſet negocium, confeſtim in fugam fuiſſe conuerſos.

De proprietatibus fortitudinis. Cap. IX.

QVamuis aũt circa fiducias & timores uerſetur fortitudo: nõ ſimili mõ tamẽ in utriſq;, ſed in timẽdis rebus magis ſpectatur. qui.n. in his imperturbatus fuerit, ſicutq́ debet, ſe geſſerit: is magis eſt fortis, q̃ qui in illis quę fiduciam afferunt. Tolerãdis igitur moleſtis rebus homines, ſicut dictum eſt, fortes dicuntur. unde etiam moleſta res eſt fortitudo, & merito laudatur: quippe cum moleſta ſuſtinere, q̃ à iucundis abſtinere difficilius ſit.

Circa timores magis verſari inquit fortitudinem, non q; ſæpius timeat vir fortis, q̃ confidat: nã hoc mõ non magis circa fiducias verſaretur, q̃ timores, ſicut ſuperius diximus: ſed quia in terribilibus eſſe intrepidum atque imperturbatum proprium fortis viri eſt. licet.n. vtraq; ad fortem virum ſpectẽt, & fiducia & timor: magis tamen impauiditas eſt, & in pericula fidenter facta perrectio, quæ virum fortem informat atq; exprimit. atq; iccirco moleſta quædam res videtur eſſe fortitudo, quia mala, & dolores patienter ſuſtinet; & merito laudatur: alÿsq́ nonnullis virtutibus anteponenda eſt, cum plures in ſe moleſtias q̃ iucunditates habere videatur.

Veruntamẽ fortitudinis finis iucundus quidem eſſe uideri poteſt, ſed obſcurari tamen ab ÿs quæ circum ipſum accidunt: quemadmodum in gymnicis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus ſanè finis eſt, cuius cauſa agit, coronę uidelicet et honores: uerbera uero cum ſit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor moleſtus eſt. quia autem hæc multa ſunt, finis ipſe cuius cauſa certamen ſubÿt, parua res cum ſit, nullam in ſe habere iucunditatem uidetur.

Finis enim fortitudinis cuius cauſa omnia agit vir fortis, & ſuſtinet, ſuauis quidem eſt: ſed moleſta & laborioſa ſunt illa, quæ circum ipſum contingunt, id eſt actiones perpeſſionesq́ innumeræ, per quas ad finem ipſum peruenitur: vulnera inquam & mortes, quorum omnium acerbitate & dolore ita finis ſuauitas obrui, atq; obſcurari videtur, vt à pleriſque è vulgo hominibus non agnoſcatur. id quod tamen finis iucunditatis euidentiſſimum argumentum eſt: nam ſi illius appetitione tam aſpera ac grauia ſuſtinere fortis nõ veretur, quin iucundus ſit, fieri nullo modo poteſt. non.n. horum perpeſſio forti viro ſuauis eſt: ſed quia honeſtum ſuſtinere, non ſuſtinere turpe eſſe exiſtimat. Exemplo autẽ pugilum hoc comprobat: quibus coronatio & honor iucundus finis eſt propoſitus: ea vero quibus finis hic comparatur, iniucunda ac moleſta, verbera ſcilicet & vulnera: quæ cum plura ſint & maiora, ſuperare coronarum voluptatẽ videntur. finis enim hic ſi tot ac tantis laboribus conferatur, exiguum quid eſt.

Si igitur circa fortitudinem idem eſt, mors & uulnera moleſta quidẽ erũt forti uiro, & inuito contingent: ſuſtinebuntur tamen, quia id facere honeſtũ: non facere turpe eſt. Ac quo magis omni uirtute ornatus, & felicior fuerit, eo magis ob mortem dolebit: quippe cum eiuſmodi uir maxime dignus ſit, qui uiuat: maximisq́ bonis ſciens priuetur: quod dolorem affert. nihilo minus tamen fortis erit: & fortaſſe etiam magis, quia honeſtatem in bello omnibus his anteponit.

Ita quoque forti viro vulnera & mortes moleſta ſunt & laborioſa. neceſſe enim eſt, cũ

ſit homo,vt dum pugnat,dum vulneratur,dum interimitur,ſi ita contingat,moleſtia ac dolore afficiatur.quin etiam inuito hæc omnia ipſi contingunt,quippe cum non propter ſe pericula ac labores ſubeat,ſed cauſa honeſtatis:quãtoq́; eſt felicior,virtutibusq́; excellẽtior, tanto maiori ob mortem dolore afficietur:neq; id iniuria:cum multis ac magnis bonis moriendo tum ſeipſum,tum patriam & amicos priuet. Vnde mortes eas quæ nullius honeſtatis cauſa ſubeuntur,vt in mari,in incendio,in terræ motu,alijsq́; huiuſmodi fortunis maxime cauebit.

Non igitur in omnibus uirtutibus ineſt,ut cum iucunditate operemur:niſi quatenus finem ipſum attingimus.Nihil autẽ fortaſſe prohibet,quin milites optimi ſint illi qui non modo tales,ſed etiã minus fortes,& nullo alio bono præditi ſunt:hi enim prompti ſunt ad pericula obeunda,uitamq́; cũ paruo lucro commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus dictum ſit nã quidca ſit,ex antedictis figura quadam comprehendere non eſt difficile.

Quia in ſecundo ſuperius eum eſſe fortem dixerat,qui cum ſuſtinet terribilia,vel gaudet,vel certe non dolet:ideo hic huiuſce rei cauſam ſubiungit:fieri non poſſe inquiẽs,vt in omnibus virtutibus cum iucunditate operemur . niſi quatenus finem ipſum attingimus. nã liberalitatis,temperantiæ,aliarumq́; huiuſmodi virtutum operatio ſuauitatem iucunditatemq́; in ſe habet:in fortitudine vero omnia quæ ad finem tendunt,laborioſa , ac moleſta ſunt.quod niſi eſſet,non contingeret,vt labore doloreq́; deterriti à rebus honeſtis agendis deſiſteremus. Milites autẽ etiam ſi nõ ſint fortes,nihil obſtat, quin optimi,vtiliſſimiq́; ſint illis à quibus fuerint conducti:immo tanto ſunt meliores,quanto minus fortes , quantoq́; paucioribus virtutibus præditi fuerint.cum enim nullum bonum habeant,cuius cauſa vitam habere cariorem debeant:eam negligunt ac pro paruis ſtipendijs cõmutant:præcipitesq́; in periculis adeundis,inconſideratiq́; ſunt:vt vel leui de cauſa vitam profundere non vereantur.fortes enim non niſi magna in occaſione vbi periclitari honeſtum eſt,pro patria, pro aris ac focis morti ſeſe exponẽt.Poſuit autem/fortaſſe/Ariſtoteles hic,vt oſtendat fieri poſſe etiam aliquando,vt fortis vir inter milites connumeretur:quãdo videlicet magna aliqua neceſſitas,fortunaq́; vrgeat. Ex his vero omnibus facile quid ſit fortitudo,colligi poteſt.eſt.n. habitus in mediocritate circa timores & fiducias conſiſtens,qui homines ad pericula & mortes ſubeundas tolerantes reddit.

De temperantia. Cap. X.

POſt hanc autem dicamus de temperantia:hæ enim irrationalium partiũ eſſe uirtutes uidentur.ac temperantiam quidem mediocritatem eſſe circa uoluptates à nobis dictum iam eſt:nam minus,nec ſimili modo circa dolores uerſatur.in his etiam intemperantia exiſtit.

Cum de fortitudine dixerit,ad tractationem de temperantia deſcẽdit:curq́; de his prius diſſerat rationem ſubiungit:quia hæ.ſ.irrationalium animæ partium eſſe virtutes videtur. atque hoc inquit,non ꝙ hæ ſolæ in affectuoſa animæ parte exiſtant:nam cæterę etiam oẽs morales eiuſmodi ſunt:ſed quia hæ ſolæ philoſophis qui ante ipſum fuere,earum partium virtutes eſſe videbantur:ſiquidem Plato fortitudinem iraſcibilis,temperantiam concupiſcibilis eſſe opinatus eſt. Quódq; hac de cauſa hoc dicat Ariſtoteles vt antiquorum opinionem ſignificet,patere inde poteſt,ꝙ irrationalium partium eas eſſe inquit:id quod ad Platonem referendum videtur,qui animæ has facultates nõ ſolum partes appellabat:verum etiam locis inter ſe diſtinctas eſſe arbitrabatur. De his autem ante alias quoque agit,quia præcipuę ac principales vtræq; hæ ſunt,magnumq́; ad vitam humanam momentum afferunt:altera audentem in periculis confidentemq́; hominem,doloribusq́; ac terroribus inuictum reddens:altera modeſtum ac temperatum, voluptatumq́; illecebris minime ſuccumbẽtem.hi enim duo animi affectus ſi moderati ac caſtigati fuerint,vitæ humanæ conſtantiã tranquillitatem que afferunt:ſi incaſtigati remanſerint,turbulentas omnes actiones noſtras,beſtiarumq́; in modum effrenatas efficiunt:vt merito & virtutes quæ in his exiſtunt , præſtantiores

tiores

tiores alijs magisq́ expetendæ: & vitia deteriora, magisq́ fugienda habeantur. eſt igitur temperantia mediocritas circa voluptates. nam circa dolores eatenus verſatur temperans quatenus abſentia voluptatum minime dolet.

Circa quales uero ſit uoluptates definiendum eſt: animęq́ ac corporis uoluptates diſtinguendæ: ut ambitioſitas, & diſcendi cupiditas. uterq́ enim ex his ea re gaudet, cuius eſt cupidus: corpusq́ minime, ſed cognitionem potius affectam habet. atque hi qui in talibus uoluptatibus conſtituti ſunt, neque temperantes, neque intemperantes dicũtur. non ſecus etiam qui in alijs ſunt, quæ ad corpus non ſpectant. qui enim fabularum, narrationum'que ſtudioſi ſunt, & de quibus libet rebus colloquendo dies conterunt: nugaces appellare conſueuimus, non intemperantes. neq́ eos intemperantes dicimus, qui uel pecuniarum, uel amicorum cauſa dolore afficiuntur.

Quemadmodum cum fortitudinē dixiſſet circa fiducias et timores conſiſtere, circa quales fiducias & timores verſaretur, poſtea declarauit: ita quoq́ nunc facit, circa quales voluptates mediocritas ſit temperantia, diuiſione quadā voluptatum vſus hũc in modũ oſtēdit. Voluptates aliæ ſunt corporis, aliæ animæ. aię illæ ſunt, quibus ipſa ſola per ſe anima oblectatur: corporis, quæ ſenſibus corporis percipiuntur. vt ambitioſitas, id eſt honoris ſtudiũ, & diſcendi cupiditas animæ ſunt. vterq́ enim horum hoc eſt tam ambitioſus, q̃ diſcendi cupidus nihil affecto corpore, ſed cogitatione potius gaudet. Sed quærēdum quo modo hos lætari cogitatione dicat: non enim lætitia: & voluptas in cogitatione, quæ διάνοια à Græcis dicitur, ſed in affectibus obnoxia animæ parte exiſtit. vel igitur cogitationē hic pro anima ſumit communiore ſignificatione: vel mentis notiones affectiones appellat. ſicut in principio libri de interpretatione facit: dum inquit, ea quæ ſunt in voce earum quæ ſunt in anima affectionum indicia eſſe: diſpoſitiones enim proprie, id eſt διαθέσεις, non affectiones, id eſt πάθη mentis ac cogitationis operationes ſunt: vt hoc modo intelligendũ ſit, vt dicamus hos qui his voluptatibus afficiũtur, lætari quidem affectuoſa animi parte, nullam tamē in corpore affectionem habere, ſicut in corporis voluptatibus fieri conſueuit, ſed in cogitatione: dum cogitant ſcilicet ſe vel honorem, vel diſciplinam fuiſſe cōſequutos, aut certe conſequuturos. ex hac ſiquidem cogitationis motione, quam affectionem vocat, voluptas in affectibus obnoxia animę parte ſubſequitur. Qui igitur in animæ voluptatibus conſtituti ſunt, neque temperantes neque intemperantes dicuntur: neque item qui vel ob pecuniarũ amiſſionem, amici'ue mortem dolent: vel econtrario ob opum acquiſitionem, aut amicorũ proſperam fortunam lætantur.

Sed circa corporis uoluptates temperantia ſolummodo uerſatur: atq́ eas nõ omnes. Qui enim ijs gaudent, quæ uiſu percipiuntur, ut colore, figura, pictura: neq́ tēperantes, neq́ intēperantes dicuntur: licet eſſe uideantur: & ut oportet, ēt his, & per exceſſum, & defectum gaudeāt. Simili modo in ijs quę ad auditum pertinent. neq́. n. quiſpiā uel eos qui ſupra modũ cantibus, aut fabularũ actione oblectantur intēperātes: uel eos qui ut oportet, idē faciũt, temperantes appellarit: neq́ itē eos qui odoribus gaudēt, niſi ſecundum accidēs.

Cum oſtenderit temperantiam circa animæ voluptates minime verſari: nunc eam neq́ circa omnes corporis exiſtere oſtēdit: quod vt clarius pateat, corporis voluptates diuidēdæ ſunt. Corporis igitur voluptatũ tot ſunt ſpecies, quot etiam ſenſuum. nā aliæ viſu, aliæ auditu, olfactu quædam, nonnullæ guſtatu, aliæ tactu percipiuntur. non verſatur autē temperantia circa voluptates nec viſus, nec auditus, nec olfactus: reſtat igitur, vt in his tantummodo ſit, quæ guſtatu & tactu oblectationem afferunt: quas cum brutis habemus cões. nam licet viſione rerum iucundarum & ſicut oportet, id eſt mediocriter affici aliquis poſſit, & vel modum excedere, vel minus q̃ deceat oblectari: non tamen vel temperās, vel intemperans, vel ſtupidus appellari ob id debet. quia tamen quod vt oportet, & cum modo ſit, virtutis: quod cum exceſſu aut defectu, vitiorum eſſe opus videtur: quænam in vidēdo,

virtus,quæ item vitia ſint,facile non eſt explicare.an dicendum non eſſe virtutes neq; vitia hæc,ſed habitus quoſdam,qui in mediocribus etiam hominibus ineſſe poſſint:qui ſi modū ſeruent,laudabiles:ſin minus vituperabiles ſint?an moderati hi habitus ad prudentiam:immoderati ac peccantes ad imprudentiam ſunt referendi?an potius ad temperantiam? per ſe enim temperantia,vt progrediendo declarabit,circa eas voluptates verſatur,quæ ad tactum ſpectant:ex accidenti tamen etiam cæteræ aliorum ſenſuum ad eam reduci queunt. nam ſicut temperantem conſequitur,vt in videndi voluptate eatenus procedat, quatenus decet,ſeruetq; alias diſtinctiones quæ in virtutibus & vitijs conſiderantur:ſic & intemperantem vt modum nō habeat,ſed excedat in omnibus,& ſtupidum vt in omnibus deficiat, ſequi neceſſe eſt.tametſi hoc dubitationem quandam habere videatur: nam idem quoque eſſet dicendum,de ijs quæ vel auditu vel olfactu percipiuntur.circa quas neq; temperātiā, neque intemperantiam verſari manifeſte hic aſſerit,cum inquit:

Nam qui malorum,uel roſarum,uel ſuffimentorum olfactu delectantur, minime uocamus intemperantes:ſed eos potius qui unguentorum,aut opſoniorum odore illiciuntur:quippe cum his propterea oblectentur intēperantes,quia per hęc in recordationem concupitarum rerum uenire conſueuerūt.

Eos inquit non eſſe appellandos neq; temperantes,neq; intemperantes qui malorū vel roſarum ſimiliumq; rerum odore oblectantur:ſed illos tantum qui vnguētorum vel opſoniorū olfactu gaudent:atq; eos quidē propterea quia ex ea re libidinum ſuarū recordatione afficiuntur:ex vnguentis meretricum luxuriam:ex opſonijs comedendi ſuauitatem memoria repetentes.hi.n.non ob olſactus iucunditatē his odoribus oblectantur: ſed quia ex his & venereorum & epularum voluptas eis offertur,cui pręcipue dediti ſunt. Nam circa alios etiam ſenſus per accidens oblectari intemperans poſſet:dum.n.vel videt meretricem, aut dapes:vel audit vocem meretricis,aut de epulis colloquentes aliquos:in libidinum ſuarum cogitationem inducitur,ac gaudet.

Videre enim etiā quoslibet alios licet,cum eſuriunt,cibariorum odoribus oblectari.at uero talibus oblectari intemperantis eſt: ab eo.n.concupitę res eiuſmodi ſunt. Adde ꝙ neq; cęteris animalibus ex his ſenſibus uoluptas percipitur,niſi ex accidenti:nam neq; canes odore leporum,ſed comeſtione gaudent:ſenſum uero odor præbuit:neq; leo bouis uoce,ſed eſu lętatur: ex uoce autem prope eum eſſe cum ſenſerit,ea uidetur oblectari.ſimili modo neque ſi uiderit,aut inuenerit ceruum,uel ſylueſtrē capram,uoluptate aliqua afficitur, niſi quia cibum inde habebit.

Non eſt tamen aut viſus aut auditus voluptas appellanda,niſi is qui vel videndo vel audiēdo afficitur,ad nullam rem aliam ſpectet,q̄ ad id quod vel viſu vel auditu percipit:hoc eſt vel ad colores ipſos & figuras,vel ad voces & modulationes,in illiſq; acquieſcat.idem in olfactu contingit.per ſe.n.odores iucundi ſunt,quādo ad nihil aliud reſpicimus,q̄ ad ipſam odoris ſuauitatem:vt,cum floribus olfaciēdis oblectamur.At ſi ad comeſtionē ſpectemus,ex accidenti ea iucunditas eſt.nam alij quoq; omnes cum eſuriunt,ciborū odore gaudere conſueuerunt:cū ſaturati ſunt,non amplius oblectātur.vt patere inde liquido poſſit nō per ſe,ſed ex accidenti hanc in odoribus ineſſe iucunditatem.Ex his autem ſenſibus id eſt viſu,auditu,& olfactu neq; à cæteris animalibus vllam percipi voluptatem inquit,niſi ex accidenti.non enim ita leporum odore gaudent canes,vt florum homines: neq; leo vel voce bouis ita oblectatur,vt homo cantilenis:vel inuenti cerui aut bouis voluptate ea afficitur, qua homo dum colorum,formarumq; concinnitatem contemplatur:ſed his omnibus ſenſibus eatenus beſtiæ iucunditatem percipiunt,quatenus vel ciborum, vel venereorum recordatione incitantur.

Circa eiuſmodi igitur uoluptates temperantia & intemperantia uerſatur, quę cęteris quoq; animalibus cōmunes ſunt:ſeruilesq; ob id ac ferinę habentur.hę autem ſunt & tactus & guſtatus.

Euidenter admodum hic intemperātium voluptates carpit ac vituperat: quippe qui iis tantum oblectationibus ſtudeant ac dediti ſint, quas cum reliquis animalibus habemus cōmunes: quæ. ſ. guſtatu & tactu percipiuntur: quæq; ob id vilium mancipiorum, ac beſtiarum potius q̄ ratione vtentium hominum eſſe videantur.

Sed guſtatu parum uel nihil uti uidentur: quippe cum guſtatus iudicium ſaporum ſit. id quod faciunt ij qui uel uina explorāt, uel opſonia condiunt. at non admodum his oblectantur, uel non quatenus intemperantes, ſed fruitione ipſa, quæ tota per tactū efficitur in cibis, in potibus, & ijs quæ uenerea nuncupantur. unde gulę deditus quidā Philoxenus Eryxius guttur ſibi longius gruis collo dari optabat: utpote qui tactu oblectaretur. tactus autē ſenſuū eſt maxime communis, circa quem intemperantia uerſatur.

Quod inquit hic guſtatu parum vel nihil vti, id vel de ſolis intemperātibus, vel de temperantibus etiam intelligendum: vt dicamus moderate temperantes, immoderate intemperantes ſaporibus oblectari. melius tamen eſt, vt de intemperantibus ſolis dictum accipiamus: vt ex his quæ ſequuntur, conijcere poſſumus. intemperantes. n. non admodum guſtu vti videntur, eo ꝙ parua is afficere voluptate conſueuit: quippe cum munus eius ſit ſapores tenuis alicuius particulæ exploratione iudicare. id quod faciunt illi, qui habitum quaſi quēdam contraxere, vt vinum auſterum ne ſit, an dulce, validum, an imbecillū, ac demum eius omnes diuerſitates leuiter ſumma lingua tentando dignoſcere valeant: quiq; in epulis condiendis verſantur, casq; ſapiant ne an fatuæ ſint, ſimili quadam guſtatione pertentant. quæ iudicia ſanè non curare admodum videtur intemperans: ſed fruitionem ipſam cōſectatur, quæ tactu percipitur. quærere enim diutius aſſidua tactione ſuauitate repleri gaudentis eſt non guſtatu, & iudicio, ſed repletione. Vnde Philoxenus quo diutius eſculentorum, potulentorumq; iucunditatem ſentiret, tactuq; oblectaretur, perinde longam ſibi eſſe gulam ac gruis collum optabat. tactu enim magis q̄ guſtu ciborum potionūq; voluptas ſentitur: atq; ita fit, vt oēs intemperantiū voluptates in tactu conſiſtant, tam ciborum & potuum q̄ eorū quoq; quæ venerea nuncupantur. ita inquit, philoſophica vſus modeſtia, vt cognoſcamus ſcilicet, non ipſum venereis nomen hoc imponere, ſed ab antiquioribus impoſito vti. Cum dixerit autem maxime ſenſuum omnium communem eſſe tactum, quippe qui primus omnium animalibus innaſcatur, vt in libris de anima demonſtratum eſt: poſtea ſubiungit:

Et merito eſſe uituperabilis uideri propterea debet: quia nobis ineſt, non quatenus homines, ſed quatenus ſumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquieſcere ferinum eſt.

Sed hoc dubitationem quandam habet. intemperātia enim, ac demum omne vitiū proprium eſſe hominis videtur: nam nullum aliud animal intemperans dici, niſi per tranſlationem poteſt: quare intemperantes non quatenus animalia, ſed quatenus homines, eſſe videremur. Sed ita quod inquit hic Ariſtoteles, eſt intelligendum. vituperabilis intemperantia eſt, propterea ꝙ non quatenus ſumus homines, ſed quatenus animalia voluptatibus ijs oblectamur, quæ ipſam efficiunt. intemperantiæ enim effectrices voluptates ſunt, quæ per tactum percipiuntur: hæ autem communes cum brutis nobis ſunt. talibus igitur oblectari, & acquieſcere ferinum eſt.

Nam uoluptates quę maxime liberales per tactum efficiuntur, exceptę ab his ſunt: ut illæ ſunt, quæ in gymnaſiis per frictionem calefactionemq; fieri conſueuerunt. non enim circa totum corpus, ſed circa partes quaſdam intemperantis tactus uerſatur.

Poſtea q̄ autem temperantiam & intemperantiam non verſari circa voluptates animæ oſtendit, ſed circa eas quæ ad corpus ſpectant, atq; has non omnes, ſed circa guſtum & tactum ſolummodo, atque ex iis circa tactum præcipue: poſtremo vt exactius rem explicet, neque circa omnes tactus voluptates verſari has declarat. in voluptatibus enim athletarum in ludis quæ ex frictione corporis, vnctioneq;, & calefactione efficiuntur, nulla eſt neque

temperantia, neque intemperantia. non. n. ex tactu totius corporis intemperantium voluptas exiſtit, ſed quarundam ſolum modo partium: gulæ ſcilicet, & pudẽdorum: in quibus partibus omnis ingluuies ac libidinis luxuria ineſt.

Diuerſas cupiditatum ſpecies eſſe. Cap. XI.

AT uero cupiditatum alię communes uidentur eſſe, aliæ propriæ, atque appoſititiæ. ut alimenti cupiditas naturalis eſt: ſiccum enim uel humidũ alimentum, uel etiam utrunq;, cum indigent, omnes cupiunt: quin etiam appetit & iuuenis, ut inquit Homerus, florensq; cubile: tale uero ac tale, uel eadem non omnes. iccirco noſtrum eſſe id uidetur.

Cum velit deinceps Ariſtoteles intemperantium differentias manifeſtare, cupiditatum hic prius diuiſionem quandam ponit, quas conſequuntur voluptates. totidem. n. voluptatũ genera ſunt, quot cupiditatum. ſi autem voluptates manifeſtæ erunt, intemperantiæ genera manifeſta quoq; ſunt, neceſſe eſt: quippe cũ alia circa aliam voluptatẽ intemperantia verſetur. Epicurus quidem, eiusq; ſectatores cupiditates ita diuidere conſueuerunt: vt alias ex ipſis eſſe neceſſarias dicant: alias naturales & non neceſſarias: alias neq; neceſſarias neq; naturales, ſed quæ ex vana quadã opinione exoriantur. Alimẽti & veſtitus cupiditas neceſſaria eſt: venereorum naturalis, ſed non neceſſaria: talium vero ciborum, taliũq; veſtium, ac talium venereorum, neq; naturalis, neq; neceſſaria. At Ariſtoteles breuius ac clarius bipartita diuiſione vſus omnia hæc tamen nihilo minus cõplectitur. diuidit. n. eas in cõmunes & proprias atq; appoſititias: cões appellans naturales omnes tam neceſſarias, q̃ nõ neceſſarias: cum eorum quibus indigent homines, repletionem appetunt, ſicci videlicet, atq; humidi alimenti: vel concubitũ, qui iuuenili ac florido corpore ſunt. proprias vero eas, quæ ex prauis moribus, vanaq; opinione præter naturã exiſtunt: quas appoſititias etiã vocat iccirco quia non ab ipſa natura eas inſitas habemus, ſed extrinſecus appoſitas, adiunctasq; acquiſiuimus. Hæc autem diuiſio fieri ẽt in hunc modũ poteſt: voluptates aliæ ſunt naturales: aliæ propriæ: propriæ aũt aliæ ex naturalibus deprauatis extitere: aliæ p̃ter naturã penitus ſunt.

Habet tamen & aliquid naturale: quippe cum alia alijs iucunda ſint, & omnibus ſuauiora quædam ſint cæteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atque hi in uno, id eſt nimio peccant. qui enim comedit uel uilia quælibet, aut bibit, quoad ſupra modum repleatur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit: naturalis enim cupiditas indigentiæ repletio eſt: atq; iccirco huiuſmodi homines uentriſurentes appellantur: propterea ꝙ ultra q̃ deceat, uentri replendo ſtudent. ac tales quidẽ euadunt ij qui ſeruili admodum ingenio prędití ſunt.

Naturale proprie eſt, cũ quis alimento indigẽs repletionem abſolute appetit: in quo, vt inquit, vno modo peccatur: cum ſupra modum repleri cupiunt nõnulli, non lautis quidem atq; opiparis dapibus, ſed interdum viliſſimis quibusq;. qui ſanè pauci ſunt, illiberali admodum ac ſeruili natura præditi, quos Græci *γασριμάργους*. i. ventriſurentes vocant, eo ꝙ furioſe ventri replendo vacant: eluones. ſ. quidam ab eluendis omnibus cuiuſcũq; generis cibarijs: quandoq; etiam *γάσερας* hoc eſt ventres, ſeu ventrioſos nominant, eo ꝙ nihil aliud ſtudẽt, q̃ vt ventrem curent ac repleãt. At ex proprijs voluptatibus aliæ ſunt ex naturalibus vt diximus, deprauatis, quæ non peccant in nimia repletione, ac multitudine, ſed in auida ac vehementi cupiditate: cum non quælibet ſed talia, ac talia concupiſcimus: id quod ſanè noſtrũ iam eſt: à noſtraq; prauitate introductum. Illi. n. ſimpliciter repletionẽ nullo epularũ habito delectu appetũt: lautæ'ne & delicatæ, an viles cœnæ apponãtur, modo adſit copia, nihil prorſus curãtes: hi opiparis ſumptuoſisq; opſonijs ac potibus tantũmõ ſtudẽt, eisq; toti deditі ſunt. quod propriũ ac ſuũ cuiuſq; eſt: quippe cũ in vniuſcuiuſq; poteſtate fuerit, his vel illis aſſueſcere, atq; ex aſſuetudine prauæ voluptatis habitũ contrahere. neſcio quid tamen, inquit, in his naturale etiam eſt: nam cum alij alijs oblectentur, & peculiaria ferè quædam

habeat

habeat vnuſquiſq;,quibus afficiatur:verbi cauſa,vt ad ſapores alij dulces,alij auſteros propenſi ſint:nõnullos acria,quoſdã amara delectẽt:hoc à natura eſſe nemo eſt qui dubitet.vt vero adeo vehemẽter erga vnũquodq; horũ affecti ſimus,id iam à nobis eſt,atq; addititiũ. ad quod ſpectãs Ariſtoteles fortaſſe in vno tantũ peccare eluones dixit,quaſi hæ quoq; cupiditates inter naturales reponẽdæ ſint:vel quia vt diximus,illi in copia tantum:hi & in copia,& in appetitus vehemẽtia videntur peccare.Intelligendæ tamen ſunt cupiditates quędam,quę licet naturales ſint,quia tamen quadãtenus naturę terminos trãſgrediuntur,propriæ atque appoſititiæ euadant.vt ipſe procedendo manifeſtius declarat.

Circa uero proprias cupiditates multi,ac multis modis peccant.nã cum talis cuiuſdã rei ſtudioſi homines dicãtur,quia oblectãtur uel quibus nõ oportet,uel magis q̃ pleriq; faciant,uel non ut oportet,uel nõ quo oportet:in omnibus ſane intemperantes excedunt:quippe qui & gaudent nõnullis quibus nõ oportet,quę odio profecto digna ſunt.et ſi aliquibus gaudẽdũ eſt,magis q̃ oportet,q̃q; pleriq; gaudeant,id facere conſueuerunt.atq; exceſſum quidẽ circa uoluptates intemperantiam eſſe ac uituperabilem perſpicuum eſt.

Hic duas ſpẽs ponere voluptatũ videtur:alterã eorum qui illis oblectantur quibus non oportet:quæ præter naturã penitus eſt:neq; ſine honoris pręfatione nominari debet:alterã eorũ qui magis q̃ oportet,aut pleriq; alij faciant,naturali re aliqua gaudẽt,quę vtręq; propriæ ſunt cupiditates ac voluptates:circa quas multos ac multis modis peccare ĩquit.Cũ.n. qui immoderato affectu aliquid proſequũtur,ex eo φιλοτοιοῦτοι.i.talicolæ denoĩantur, hoc eſt talis cuiuſdã rei cultores,atq; amatores:vt coturnicolæ,equicolæ,vinicolæ,qui coturnicibus,equis,vinis nimiũ ſtudium adhibent,& cæteri eiuſmodi:cum hi oẽs,inq̃,varijs modis peccare queant:fit,vt intẽperantes variis modis exiſtãt.vel.n.oblectãtur quibus nõ oportet,vt mariũ cõcubitu,atq; ex eo puericolæ nũcupãtur:ĩter hos obſcænorũ patratores ẽt ſunt:q̃ res vt ipſe ẽt inqt,odio digna ac deteſtãda merito eſt.vel magis q̃ pleriq; alij gaudẽt aliquibus,vt vinicolæ,atq; ebrioſi,necnõ muliericolæ.peccare aũt aliquis poſſet gaudẽdo nõ vt oportet,ſi verbi cauſa,nimio amore filios ſuos pſequẽs diſcere quippiã non permitteret,veritus ne moleſtia aliqua afficerẽtur:idẽ ẽt nõ quo oportet,oblectari diceretur.

Circa aũt dolores non quẽadmodum in fortitudine,ita hic ſuſtinẽdo temperans,non ſuſtinendo intemperans dicitur:ſed intemperãs unuſquiſq; eſt, dum propterea ꝙ iucunda non cõſequitur,magis q̃ oportet,dolet: dolorẽq; ipſi affert uoluptas:tẽperans,dum abſentia, abſtinentiaq; uoluptatis nullo dolore afficitur.Intẽperans igitur iucũda omnia appetit,uel ea quę maxime iucunditatẽ afferunt:duciturq; à cupiditate adeo,ut ea omnibus alijs anteponat:atq; ita fit,ut doleat,dum & uoto fruſtratur,& cupit:quippe cum nõ ſine dolore cupiditas ſit.dolere autem ob uoluptatem abſurdum uidetur.

Fortitudo et ignauia circa dolores verſari dicebatur,quia in tolerãdis doloribus periculiſq; obeũdis fortis,in non ſuſtinendis ignauus agnoſcebatur:in tẽperantia vero & in intẽperantia non eadẽ ratio eſt.non.n.ſimili modo temperans & intemperans circa dolores verſantur,vt fortis & ignauus.fortis.n.non in abſentia,ſed pręſentia rerũ terribiliũ non dolet, ignauus dolet:temperans autem propterea dicitur,quia abſentia voluptatũ non dolet,intẽperans quia dolet:dũ & voto fruſtratur,et cupit.cupiditas.n.omnis cũ dolore eſt.intemperãs.n.voluptates adeo vehemẽter cupit,vt reliquis omnibus eas anteponat,hoc eſt parentibus,patriæ,honeſtati,legibus,ac cæteris eiuſmodi:voluptaſq; hæc ipſi effectrix doloris eſt:vt abſurda,admirationeq; digna eius affectio eſſe videatur,ꝙ ob voluptates doleat.abſurda tamẽ minime eſt:non.n.dũ fruitur voluptatibus dolet,ſed dũ eas cupit,ſeq; eis carere ægre patitur.Simul oſtendit intẽperantiũ vitã moleſtijs ac doloribus eſſe plenã,licet in voluptatibus tota verſari videatur:nã ſi dum cupiunt,moleſtia ac dolore afficiuntur:nunq̃ aũt non cupiunt:reſtat,vt ſemper in moleſtiis ac doloribus cõſtituti ſint:ac dum nimio ſtudio voluptatẽ affectant,in contrario voluptatis.i.dolore plerunq; vitam traducant.

At qui deficiãt circa uoluptates, minusq́; q̃ oporteat, illis oblectentur, nõ fere inueniuntur: talis.n.ſtupiditas humana non eſt. nã cætera animalia cum delectũ ciborũ habeant, alijs oblectantur, alijs minime. ſi uero quiſpiã ſit, cui nihil ſit iucundũ, nullaq́; inter hunc & illum cibum differẽtia ſit: is ſanè procul eſſe ab hominis natura uidetur. Quocirca quia eiuſmodi homines nõ admodũ eſſe cõſueuerunt, effectũ eſt, ut ne nomen quidẽ ullum conſequuti ſint.

Qui vero circa voluptates deficiant, non prorſus exiſtũt: non.n.neq; hominis eſt, neq; alterius cuiuſpiã animalis hæc ſenſuum ſtupiditas. nã cætera quoq; animalia iucundũ & moleſtũ in cibis diſcernere conſueuerunt: vt nullum habere voluptatis ſenſum potius inanimatorum, q̃ animalium ſit. Vnde quia non admodũ eiuſmodi homines inueniuntur, neq; vitij ipſius nomen inuenitur. appellat tamen ipſos hos Ariſtoteles interdum ἀναισθήτους, hoc eſt inſenſibiles quoſdam, ac ſtupidos: qui ſenſu.ſ.voluptatum nullo præditi ſunt.

Temperans aũt circa hęc mediocriter ſe habet: nã neq; ijs oblectatur, quibus intẽperans maxime conſueuit, ſed potius ęgre afficitur: neq; omnino ijs gaudet quibus non oportet: neq; ulla aliqua huiuſmodi re uehementer oblectatur. neq; ſi abſit, dolet: neque cupit niſi mediocriter: neque magis q̃ decet, quapiã re, neq; quãdo non decet, afficitur: neq; demũ tale aliquid appetit: ſed ea tantũmodo iucunda, quę uel ad ſanitatẽ, uel ad bonã habitudinẽ faciunt.

At vero temperans mediocritatẽ in omnibus ſeruat. neq;.n.iis oblectatur, quibus intemperans: ille ſiquidem voluptatum exceſſibus gaudet: hic ijs eiſdem moleſtatur, atq; ægre afficitur. tantũq; abeſt temperans, vt iis quibus non oportet, voluptatem capiat, vt immoderationes omnes intra etiã naturæ terminos fugiat: quæ vero pręter naturã ſunt, prorſus abhorreat, ac ne audire quidem patiatur: neq; quippiã appetat, niſi quod & neceſſarium eſt, & vel ad ſanitatem, vel ad bonum corporis habitum facit.

Atque ea quidem mediocriter, & ſicut decet. & cętera etiam quę his impedimento non ſint, † uel pręter honeſtatem, uel ſupra facultates. nã qui ita facit, magis tales uoluptates amat, q̃ dignum ſit. At temperans non eiuſmodi eſt, ſed ſicut recta ratio præſcribit.

† a.l. vel q̃tũ ad honeſtatẽ ſpectat, vel facultates.

Atq; ita moderate omnia appetit temperãs, vt nihil admittat, quod vel præter honeſtatem, vel ſupra facultates, opum ſuarũ videlicet, ſit: nã ẽt hoc temperantis eſſe propriũ videtur, vt in fruendis voluptatibus facultates ſuas minime excedat. Duplex aũt lectio hic eſt: altera, ſi legamus/p̃ter honeſtatẽ, & ſupra facultates/id eſt/παρὰ τὸ καλὸν, ἢ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν/ vt dictũ eſt: altera ſi/quantũ ad honeſtatẽ, vel facultates ſpectat/id eſt/περὶ τὸ καλὸν, ἢ περὶ τὴν οὐσίαν/ſed vtrarũq; idem ſenſus eſt. nã ſic quoq; intelligemus, temperantẽ voluptates ẽt quaſdã alias admittere quæ ſanitatem & bonam habitudinem non impediant, quantum ad honeſtatẽ & facultates ſpectat. i. mõ ĩtra honeſtatis et facultatũ ſuarũ terminos cõtineãtur.

De temperantiæ extremis. Cap. XII.

INtemperantia uero ſpõtaneo magis ſimilis, q̃ ignauia uidetur: quippe cũ hęc ex uoluptate, illa ex dolore exiſtat: ex quibus altera eligenda: alter fugiẽdus eſt. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: uoluptas autem nihil tale facit.

Comparat hic Ariſtoteles inter ſe ignauiã & intemperantiam: oſtenditq́; intemperantiam longe eſſe deteriorẽ, magiſq́; vituperandã: eo q᷑ magis ſponte comparari, q̃ ignauia poſſe videatur. voluptatem.n.ſponte eligimus: intemperantia vero in earũ voluptatum electione conſiſtit, quæ honeſtatẽ excedunt. nemini igitur dubiũ eſt, quin ſponte intemperãs vnuſquiſq; efficiatur. at cum dolorem nemo niſi inuitus ſuſcipere videatur, dolorq́; ſit qui ignauiã efficiat: ignauia quoq; contingere non niſi inuito videbitur. dolor ſiquidem è natura propria hominem exturbat, animumq́; eius conſternat, ac quodã modo corrũpit: voluptas

ptas

ptas vero non ita: licet.n. à voluptate nõnulli deijci aliquatenus de mente videãtur, nõ adeo tamẽ exturbantur, vt è naturali ſtatu excedant: id quod in dolore & timore contingit.

Magisq́ʒ ſpontanea eſt: atque iccirco maiori opprobrio proſequẽda. Nã & aſſueſcere his rebus cum plures in uita hominum eiuſmodi ſint, facilius eſt: & aſſuetudo ipſa periculo uacat. in formidoloſis aũt rebus contrarium eſt.

Cum igitur intemperantia magis ſponte noſtra acquiratur, iccirco maiori opprobrio digna merito eſt. licet.n. cætera omnia vitia ſpontanea ſint, hoc tamen magis in intemperãtia conſpicitur, vt ſponte eſſe videatur: quippe cum facilius ſit, vt voluptatibus ſuperãdis aſſueſcamus, cũ in vita innumerabiles hinc inde offerantur: atq; id ſine vllo periculorum diſcrimine facere poſſimus. Colligi aũt argumentatiões in hunc modum queunt: voluptas eligẽda eſt, dolor fugiendus: at ſpontaneum magis eſt, quod eſt eligendũ, q̃ quod fugiendũ: eſt igitur voluptas, & quæ ex ea prouenit intemperantia, magis ſpontanea, q̃ dolor atq; ignauia. dolor præterea è natura & mente hominẽ exturbat: voluptas nõ ita: magis igitur eſt dolor violentus, q̃ voluptas: quæ aũt immiſtã habẽt violentiã, minus ſpontanea ſunt: q̃ ea quibus nulla ineſt violentia: ignauia igitur inuito homini magis, q̃ intemperantia contingit. Accedit, q̄ ſi vituperiis & opprobrijs ea tantum quæ ſponte noſtra fiunt, proſequi cõſueuimus: ea quæ maiori opprobrio digna ſunt, magis ẽt ſpontanea ſint neceſſe eſt: maiori opprobrio aũt digna eſt intemperantia, q̃ ignauia: nã ſæpenumero incidit, vt ignauis ac timidis ẽt miſereamur: magis ſpõtanea igitur intẽperãtia eſt. Quin ẽt ea quæ in noſtra magis ſunt poteſtate, magis ſpõtanea ſunt: ea aũt magis in noſtra ſunt poteſtate, quibus aſſueſcere facilius poſſumus: at circa voluptates aſſueſcere quilibet poteſt, cum multæ iucundæ res in vita contingãt, aſſidueq́ʒ ſuppetãt, vt indigere eis minime valeamus: formidoloſa.n. nõ ita multa, nec ſemper occurrũt: intẽperãtia igitur magis ſpõtanea eſt. Illis itẽ aſſueſcimus facilius, quę vacãt periculis, q̃ illis quæ non ſine periculis exerceri poſſunt: in iucũdis autem rebus tuta eſt, & ſine periculo aſſuetudo, in triſtibus & moleſtis periculoſa: voluptatibus igitur facilius poſſumus aſſueſcere. Quod ſi ita eſt, efficietur, vt voluptas & intemperantia magis ſpontanea q̃ dolor & ignauia eſſe concedatur.

Ignauia ẽt non ſimili modo ut particularia eſſe ſpõtanea uideri poſſet: ipſa.n. doloris eſt expers: res aũt particulares dolore adeo exturbãt, ut & arma abiicere, & cætera indecore gerere homines non uereantur: atq; iccirco eſſe etiam uiolẽtæ uidentur. At intemperãti econtrario euenit. particularia enim, quippe cũ ea concupiſcat, atq; appetat, ſpontanea ſunt: totum autem atq; uniuerſum minus. nemo enim eſt, qui intemperans eſſe cupiat.

Poſteaq̃ intemperantiã magis eſſe ſpontaneã oſtẽdit, q̃ ignauiam: aliam diuerſitatẽ eius ſubiungit: nec ſimili modo eſſe ſpontaneam ignauiã ſicut intemperantiã declarat, quantum ad particularia & actiões ipſas ſpectat. Habitus.n. ipſe ignauiæ ac timiditatis dolore vacat: nullo ſiquidẽ dolore afficitur, qui eo præditus eſt: atq; iccirco eſſe ſpontaneus videtur. particulares aũt res circa quas operatio ipſius verſatur, terribiles adeo ſunt ac moleſtę, vt hominem de mente exturbent, atq; abiicere arma, aliaq́ʒ indecore agere cõpellant: ac propterea non ſpontaneæ ſunt, ſed inuitæ ac violentæ. inuitus.n. facit, qui perterritus nulla decori habita ratione & fugit, & arma abiicit. In intẽperante aũt contrarium reperitur. particulares.n. actiones iucũdæ ac ſpontaneæ, quippe cũ ex cupiditate & appetitione exiſtant: totum vero ipſum, id eſt ipſe intẽperantiæ habitus minus ſpontaneus eſt: eſt.n. moleſtus. nam qui eũ habent, ob infamẽ ac vituperabilem vitã dolent, moleſtiaq́ʒ afficiuntur. vnde inquit/nemo.n. eſt qui intemperãs eſſe cupiat/vt ex hoc nullã ineſſe in habitu iucunditatem pateat. Sed nullus eodẽ modo eſt, qui eſſe ignauus ac timidus cupiat. Verũ Ariſtoteles hic ita dixit, comparando habitũ ad res particulares, in quibus actiones conſiſtunt. cũ.n. in intemperantia res particulares ſpontaneas magis propterea eſſe demonſtraſſet, quia cupienti atq; appetẽti homini contingerent: non eſſe eodem modo ſpontaneũ habitũ ipſum intemperantiæ inquit, quia intemperantiã nemo eſt qui cupiat, ſicut res ipſas quibus intemperantes hoĩes euadũt. Idem è contrario dici de ignauia ac timiditate ẽt poteſt: neminẽ inq̃ eſſe qui ex ignauiæ ac

timiditatis habitu dolorē percipiat, quemadmodū ex rebus formidoloſis, atq; actionibus: atq; icc irco non ſimili modo ſicut res ipſas, habitū quoq; eſſe inuoluntarium ac violentum.

Nomen autem ipſum intemperantię ſeu incaſtigationis de puerilibus peccatis dicere conſueuimus. utrū uero ab utro dicatur, nihil ad præſens negociū refert; poſterius. n. à priore dictum eſſe ſatis conſtat: ac non male uidetur fuiſſe translatum. nam quod turpia appetit, incrementumq; magnum accipit, caſtigandū eſt ac temperandum: huiuſmodi autem maxime eſt & cupiditas & puer: quippe cum & ex cupiditate uiuant pueri, et maxime in ipſis uoluptatis uigeat appetitio. Si igitur non obediēs, neque imperanti ſubditum id fuerit, longe lateq; efferetur: inſatiabilis ſiquidem rerum iucundarum appetitio eſt, & ſtulto undecunque occurrit. cupiditatis præterea operatio quod cognatū ſibi eſt, auget: & ſi magnę uehemētesq; fuerint cupiditates, rationē extrudūt. Quapropter mediocres eas eſſe oportet, ac paucas, ratiōiq; minime aduerſantes. Atq; id quod tale eſt, obediens, ac caſtigatū tēperatūq; appellamus.

Poſtremo de nomine intemperantis conſiderat, quem Græci ἀκόλαστον vocant, quaſi incaſtigatum dixeris. κόλασις. n. non eſt proprie vltio & vindicta, ſed punitio quædam id eſt caſtigatio ac cohibitio quædā appetitionis. Inquit igitur nomē hoc de puerilibus ēt peccatis dici ſolere. pueri. n. incaſtigati ſeu intemperantes dicuntur, qui pædagogis ſuis minime obtemperantes multa puerilia peccata cōmittunt. Vtrum aūt nomen hoc à pueris ad intemperantes, an econtrario ab intemperantibus ad pueros deductū ſit: nihil ad præſentem diſputationē referre inquit: modo ſatis conſtet, quod poſterius eſt, à priore fuiſſe nominatū. poſſumus aūt dicere vel à puero incaſtigato & intemperante ad virum tranſlatam fuiſſe nominationem: eo ꝙ puer prior viro eſt: vel à viro ad puerum: quippe cum prius id abſolute ac ſimpliciter dicatur, quod eſt perfectius: perfectior autem vir puero ſit. Caſtigatiōe igitur indigent & pueri & cupiditas. Hæc. n. cum ſæpenumero turpia appetat, niſi cohibeatur ac caſtigetur, magnum incrementum accipit: pueri autem cum ex cupiditate viuant, magnum etiam ipſi in vtrāq; partem momentum habent, & ad probitatem ſi caſtigentur ac temperentur: & ad vitium, ſi incaſtigati permanſerint.

Sicut enim puerum ad pædagogi præceptum uiuere oportet: ita concupiſcibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione conſentiat, neceſſe eſt: quippe cum utriſque propoſitus ſcopus honeſtas ſit. nam & temperans cupit quæ oportet, & quando oportet: & ratio quoque ita præſcribit. Atque hæc de temperantia dicta à nobis ſint.

Quocirca oportet cupiditatem atque appetitionem in pueris quidem pædagogis ac magiſtris: in viris rationi eſſe obtemperantem ac ſubditam. in hoc enim puerorum & virorū intemperantia ſimilis eſt, quòd vtriq; imperanti inobedientem habent cupiditatem: quam obedientem eſſe oportet, ac moderatam: alioqui adeo interdum profuſa effertur, vt in viris rationem extrudat, hoc eſt obruat, atque inutilem reddat. caſtigatum autem id eſſe dicitur ac temperatum, cum & puer ſecundum pædagogi præceptum, & vir ſecundum rationis imperium vitā traducit. Temperantis vero cupiditas rationi concors, conſentiensq; eſt: neque dominio rationis ſubiugata ducitur, vt in incontinente: ſed ita caſtigata eſt atq; erudita, vt nihil niſi quod oportet, & quemadmodum oportet, cæteriſq; circunſtantijs ſeruatis cupiat: id quod etiam ratio ipſa præcipit ac præſcribit.

FINIS TERTII LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER QVARTVS,

Cum Euſtratij Nicæni Epiſcopi explanatione, quam Aſpaſio nonnulli attribuunt.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De liberalitate & eius extremis. Cap. I.

NVnc dicamus de liberalitate: circa pecunias autem eſſe mediocritas uidetur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in ijs in quibus temperans, neque itē in iudicijs, ſed in datione, acceptioneq́ pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur. pecunias autem omnia ea dicimus quorum æſtimationem numus metitur.

De liberalitate hic Ariſtoteles acturus prius explicat circa quæ hæc virtus verſetur: ac ſimul modum quendā ac viam nobis tradit, qua circa quæ reliquæ etiam virtutes mediocritates ſint, inuenire facile poſſimus. in quibus enim vnaquęque virtus laudatur, in iis ipſius operatio eſt: in quibus autem exercet operationem, circa eadē vnaquæq; mediocritas dicitur. verbi cauſa, temperantia in voluptatibus corporis fruendis circa quas omnis eius operatio eſt, laudem conſequitur: atque iccirco circa eaſdem voluptates mediocritas eſt. Idem ſimili modo in cæteris virtutibus videre licet. Cū igitur liberalitas neq; in formidoloſis & bellicis rebus, vt fortitudo: neque in voluptuoſis, vt temperantia: neque in iudiciis, vt iuſtitia: ſed in dandis accipiendisq́ pecunijs laudetur: circa eaſdē eam eſſe mediocritatem conſtat. Pecuniarum autem nomine quæ græce χρήματα dicuntur, omnia ea continentur, quæ in numi menſuram cadunt: vt ædes, mancipia, ſupellectilia, vaſa, pecudes, & cætera id genus. quanti enim quicq; horum æſtimandum ſit, pecunijs metimur. Communiori tamen ſignificato χρήματα omnes res appellantur: vnde etiam χρηματίζειν verbum deducitur, quod idem eſt, quod agere, adminiſtrare, ac negociari. qua in ſignificatione non ſolum ea quæ commemoraui, quæ in peculii rationem veniunt, verum etiam virtutes, amicitiæ, parentes, patria, & reliqua eiuſdem modi χρήματα poſſunt appellari: at priore illo modo non poſſunt: quippe cum nemo queat ſtatuere, quot numis horum æſtimatio metienda ſit. Verum hæc pecuniarum definitio non ſatis accurate videtur fuiſſe aſſignata: nam numus ipſe, & argentum numo minime æſtimatur. integra igitur fortaſſe atque abſoluta pecuniæ definitio eſſe talis debet. Pecunia omne id eſt vel quod eſt numus, vel cuius æſtimationem numus metitur. tametſi pecunia de ſolo etiam numo accipia-

tur, quod eſt eius maxime proprium ſignificatum: vt cum dicimus, pecunias aliquem, hoc eſt χρήματα fœnore accepiſſe: aut expendiſſe, aut eiuſmodi quippiam.

Prodigalitas aūt & illiberalitas exceſſus & defectus circa pecunias ſunt. atque illiberalitatem quidem illis ſemper attribuimus, qui magis quàm decet, pecunijs ſtudent: at prodigalitatem complicantes alijs interdum adiungimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiā opes conſumunt, prodigos uocare conſueuimus. iccirco huiuſmodi homines eſſe improbiſſimi uidentur, propterea quód multa ſimul uitia habeant: non tamen proprie ita appellantur. Debet enim prodigus eſſe is qui uno tantum uitio ſit præditus, ut ſcilicet fortunas ſuas conſumat. prodigus enim ſeu inſeruatus eſt, qui per ſe ipſe perditur. nam eſſe ſui ipſius perditio uidetur etiam bonorum diſſipatio: utpote cum ea ſint, ex quibus uitā traducamus. Atque ad hūc modum ſanè prodigalitatem accipimus.

Illiberalitatem & prodigalitatem defectus & exceſſus circa pecunias eſſe inquit, recte vtraſq; & exceſſus & defectus communiter appellās: propterea ꝙ vtræq; eſſe & exceſſus & defectus poſſunt. prodigalitas enim dando excedit, deficit accipiendo: illiberalitas vero ſeu auaritia contrà in dandis pecunijs parca ac deficiens, in accipiendis nimia eſt. Sed licet exceſſus & defectus vtriſq; conueniat, plerūq; tamen prodigalitatem exceſſum, auaritiam defectum propterea vocat: quia cum liberalitatis vis in moderata datione magis conſpicia tur, in ea excedit prodigus, auarus deficit: vt ad præcipuas liberalis operationes ſpectando prodigalitas exuperatio, auaritia & illiberalitas defectio merito eſſe videatur. Nam ſiquis etiam exacte vtrarūq; rerum naturam ac ſubſtantiam conſideret, auaritia eſſe habitus quidam videbitur magis q̄ decet, pecuniarum cupidus atque auidus: econtrario autem prodigalitas earundem conſumptrix, ac diſſipatrix. vnde etiam nomen à prodigendis, id eſt profundendis, porroq; adigendis pecunijs cō ſequuta eſt: & prodigus quaſi porroadigus quidam nuncupatur: qui ſeipſum bonis fortuniſq; exturbat. quod tamen melius verbo græco exprimitur: ἄσωτος enim lingua eorum vocatur, hoc eſt inſeruatus ac perditus. nam cū vita ſuppetere ex pecunijs videatur, qui eas profundit ac perdit, ſeipſum quodā modo etiā perdit. Ac proprie quidem ita prodigalitas accipitur: ſed interdum tamen illos etiā appellare prodigos conſueuimus, qui vel incontinentes ſunt, vel in intemperantiam opes conſumunt, duo inter ſe vitia intemperantiam & prodigalitatem complicantes. vt hoc modo improbiſſimi eſſe prodigi videantur: quippe qui multa ſimul vitia incontinentiam, intemperantiam, ac prodigalitatem complexi ſint.

I is autem quorum eſt uſus aliquis, & bene & male uti licet: at diuitiæ ex utenſilibus ſunt: optime uero unaquaque re utitur is, qui uirtutem unicuiq; rei conuenientem habet: & diuitijs igitur is optime utetur, qui ea uirtute erit præditus, quæ circa diuitias uerſatur. atque hic ipſe uir liberalis eſt.

Deinceps liberalitatis munus in dando magis q̄ accipiendo conſiſtere oſtendit. nā cum liberalitas circa pecunias vtendas verſetur, & vſus in diſtribuendo magis ac largiendo, expendendoq; exiſtat: in dando, & erogando liberalem magis verſari neceſſe eſt. χρέιαν autē, quo nomine hic vtitur, pro χρήσει, id eſt vſu ponit: dum inquit, illis & bene & male vti nos poſſe, quorū aliquis eſt vſus. vtputa pecuniæ vſus quidam eſt, beneq; & male vti ipſa licet. ſimili modo, mācipio, ædibus, ſupellectili, atq; huiuſcemodi omnibus vti & bene & male vnuſquiſque poteſt. Sed de virtute & vitio fortaſſe dubitaret quiſpiam, cum his vtriſque vti homines dicantur: & tamen neque male virtute, neque bene vitio vti quiſpiam poſſit. cui dubitationi ita occurrendum eſt, vt dicamus non idem eſſe vſum, et vtenſile. vſus enim, ſiue eum χρέιαν ſiue χρῆσιν appellemus, is eſt, ſecundum quem aliquibus rebus vti ſolemus: vtenſile autem ſiue vtile, id eſt χρήσιμον, illud quo ſecundum ipſum vſum vtimur. artes vero & demum habitus omnes, inter quos virtutes ac vitia cōnumerantur, vtenſiles minime ſunt: ſed potius eiuſmodi, vt vel rebus aliis vtantur, vel certe vtenſilium, id eſt omniū qui

bus

bus vti poſſumus, vſus ipſe ſint: ſecundum quem homo reliquis omnibus vel bene vel male vratur. ſecundum enim fabrilem artem faber, ſecundum muſicam muſicus, ac denique ſecundum vnamquãq; artem ſubiectis arti ſuæ quiſq; rebus vri conſueuit: ita etiam ſecundū vnamquãq; virtutem, & vnumquodq; vitiū rebus illis vtimur, circa quas & virtus & vitium verſatur: male, ſecundum vitium & turpiter: ſecundum virtutem, bene atque honeſte: vt vitii & virtutis reliquorumq́; habituum nullum eſſe vſum, ſed ipſos cæterorū omnium vſum eſſe manifeſtum ſit. Atq; hac potiſſimum de cauſa effectum eſt, vt nonnulli ſolam virtutem bonum, & ſolum vitium malum, diuitias vero & reliqua quæ vt facultates bona appellantur, neque bona neque mala eſſe affirmarint: propterea ꝙ videlicet fieri non poteſt, ut uel uirtute male, uel uitio bene quiſpiam utatur: reliquis & bene & male uti poſſumus. ſed abſurda eorum ſentẽtia eſt: ac dupliciter peccant. Primum enim uirtutis & uitii ne uſus quidem prorſus ullus eſt, ut neque bene neq; male nos uti ipſis dicendum ſit: non enim his utimur, ſed per hæc ipſa reliquis. reliqua uero in uſum cadunt: quæq́; in uſum cadunt, ſunt eiuſmodi, ut & bene & male uti ipſis ualeamus. Deinde neque ex iis quæ aſſumunt, recte id colligunt, quod opinantur. nam ſi ea quibus bene utimur, bona: quibus male, mala ſunt: nemini dubium eſt, quin conficiatur, ut ea quibus & bene & male uti poſſumus, & bona & mala ſint. non enim ita aſſumunt, ut dicant ea quibus bene utimur, nõ eſſe mala: ea item quibus male, non eſſe bona: ſic etenim neque uirtus bona, ſed non mala, neq; uitium malum, ſed non bonum eſſe demonſtraretur. Adde ꝙ abſurdum etiam eſt, ut pro utentium ratione rerum ipſarum natura immutetur. ſi nanque id quo quis male utitur, uel eſſet malum, uel neque bonum neq; malum: conſequeretur, ut & Socrates quo Athenienſes male uſi ſunt, uel malus, uel neque bonus neque malus fuerit: & Anaxarchus, nã eo etiã Nicocreon Tyrannus male uſus eſt: & Zeno item, & complures alij. Sed hæc hactenus. Ratio autem Ariſtotelis talis eſt: iis quorum uſus aliquis eſt, & bene & male uti poſſumus: diuitiæ eiuſmodi ſunt: & bene igitur, & male uti ipſis poſſumus. at unaquaque re bene ille utitur, qui uirtute ea eſt præditus, quæ circa unamquamq; rem uerſatur: nam lyra bene utitur, qui lyram pulſandi uirtutem callet, qui eſt muſicus: equo, qui equitandi uirtutem adeptus eſt, qui eſt equeſtris uir: ſic diuitijs ille bene utetur, qui uirtutem eam habuerit, quæ circa diuitias utẽdas uerſatur: qui autem hac uirtute eſt præditus, liberalis eſt. Atq; hic, dum inquit ea re unumquẽq; bene uti cuius uirtutem habuerit, uirtutis nullū eſſe uſum manifeſte declarat. nam ſi uti etiam bene uirtute quiſpiam poſſet, uirtus alia eſſet inuenienda, ſecundum quam uirtute uti poſſemus: illius item alia, atque ita deinceps, quoad infinire progredi cogeremur. Aduertendum etiã nõ abſolute hic Ariſtotelem dixiſſe diuitias eſſe unum ex iis quorum eſt uſus, ſed eſſe ex utenſilibus: propterea ꝙ non omne cuius eſt uſus, eſt etiam utenſile: quippe cum & paupertatis & morbi uſus quidam ſit, quorum nihil tamen utenſile eſt. ſed illa quibus uti conſueuimus, quibusq́; præcipue uir probus, & in naturali ſtatu conſtitutus uteretur, utenſilia, ſiue utilia nuncupantur: ut hac ratione quoque eſſe bona uideantur.

Vſus autem pecuniarum ſumptus ac datio, acceptio uero & conſeruatio eſſe poſſeſſio potius uidetur: atq; iccirco liberalis uiri magis eſt dare quibus oportet, q̃ accipere unde oportet, & non accipere unde non oportet. magis enim beneficio afficere, q̃ affici, & honeſta agere, q̃ non agere turpia, uirtutis proprium eſt. At obſcurum non eſt ex datione conſequi ut beneficia conferamus, honeſtaq́; agamus: ex acceptione uero ut beneficijs afficiamur, non agamusq́; turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non accipit: & laus etiam magis.

Cum igitur circa uſum pecuniarum liberalis uerſetur, uſus autem pecuniarū nihil aliud ſit q̃ ſumptus & datio, acceptio uero & conſeruatio poſſeſſio ipſarum ſit: liberalis in dando magis q̃ accipiendo uerſabitur. Virtutis præterea magis in beneficiis collocandis, q̃ accipiendis conſiſtit: dando autem illud, hoc accipiendo efficitur: dare igitur q̃ accipere liberalitatis magis proprium eſt. Honeſta item agere magis ad uirtutem ſpectat, q̃ non agere turpia: at honeſta agimus dando ut oportet, accipiendo autem unde non oportet, non agimus

turpia: liberali igitur magis dare q̃ accipere conuenit. Illud etiam cuius alicui gratia habetur, magis eſt proprium uirtutis: ſed beneficii gratia habetur ei qui dat: in dando igitur q̃ accipiendo liberalitas magis conſtituta eſt. Adde ꝙ in eo quod laudatur, eſt uirtus: at datio laudatur, ex acceptione uero etiam honeſta laus nulla cõſequitur: efficitur ergo, ut dare magis q̃ accipere ad liberalem pertineat.

Non accipere præterea q̃ dare facilius eſt: ſuum enim quiſque magis non profundere, q̃ alienum non accipere conſueuit. liberales quoque illi dicuntur qui dant: qui autem non accipiunt non liberalitatis, ſed iuſtitiæ non minus laudem conſequuntur: qui uero accipiunt, ne prorſus quidem laudantur.

Quin etiam cum in difficilioribus uirtutis munus ſpectetur (nam ea de cauſa maxime etiam fortitudo uirtus eſt) difficiliusq́ʒ ſit, ſua erogare, q̃ aliena non accipere: officium liberalis in dando quoq; magis, q̃ in non accipiendo uerſabitur: quippe cum non accipere commune cum iuſto etiam ſit: non minus enim id eſt magis ob iuſtitiam laudem meretur, qui non accipit unde non oportet, neque permittit ſe muneribu ſubornari & corrumpi, ſed iuſtitiam pecuniis anteponit. Quãquam neque omnes iuſtitiæ cauſa id faciũt: ſunt enim qui non accipiunt, tenacitatis potius cauſa: ne ſcilicet ſi acceperint, dare poſtea etiam ipſi cogantur. Nã ut, in republica inquit Plato, homines nõ ut iniuria non afficerent alios, ſed ne iniuria ipſi afficerentur, leges de iuſtitia inſtituerunt. dare autem liberalis eſt proprium: circa id igitur uerſari liberalitatem conſtat, quod ipſius proprium eſt. Neque tamen Ariſtotelem ita hic dicere exiſtimandum eſt, ut & in non accipiendo unde non oportet, & in accipiendo unde oportet, uerſari liberalitatem neget: nam hæc à liberali uiro minime excludit: ſed in eo potiſſimum eſſe officium eius aſſerit, ut det & largiatur. qui. n. non accipit unde ſcilicet non oportet, iuſtus potius uidetur eſſe q̃ liberalis: qui uero accipit, non ſolum laudẽ nõ meretur, uerum etiam uituperio affici conſueuit.

Quin etiam liberales maxime omnium ferè qui uirtute quapiam alia præditi ſunt, amari conſueuerunt: utilitatem enim afferunt: at id in datione collocatum eſt.

Aliam rationem poſtremo ad idem cõfirmandum ſubiungit quæ eiuſmodi eſt: illi amari maxime conſueuerunt, qui proſunt maxime: maxime aũt amantur liberales: liberales igitur maxime omnium proſunt. proſunt uero maxime qui dant & largiuntur: in dando igitur & largiendo liberalis officium magis q̃ in accipiendo uerſari neceſſe eſt. Q; autem liberales maxime amentur, ſatis perſpicuum eſt. nam cum iuſti interdum odio habeantur: prudentes uero & ſapientes apud pleroſq; inuidioſi ſint: temperantes quoq; nonnulli importunos, ſimulatoresq́ʒ eſſe exiſtiment: liberales uno conſenſu oẽs amore ac beneuolentia proſequuntur. adeo. n. accipere homines gaudent, ut non ſolum erga liberales affecti omnes mirum in modũ ſint, uerũ etiã eos qui quomodocunq́ʒ in pecuniis expendendis largi fuerint, propterea ament, quia ſimilitudinem quandam cum liberalibus habere uideãtur. Quod autem hic de liberalibus dicitur, non ſine exceptione quadã dictum eſſe intelligatur. nã iccirco addidit (ferè) ut ſignificaret aliquos, id eſt fortes eſſe excipiendos. fortes. n. quia utilitates maiores afferunt, utpote qui parentes, patriam, aras focosq; defendant, opesq́ʒ ipſas tueantur, ut liberalibus ac magnificis ſuppetere ad exercendas uirtutes poſſint: maiori amore ẽt q̃ liberales ſine dubio proſequendi ſunt.

At uero omnes ex uirtute actiones & honeſtæ ſunt, & honeſtatis cauſa fiũt: & liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit, & recte. dabit enim & quibus, & quæcunque, & quando oportet: reliquisq; alijs modis, qui rectam dationem conſequũtur: atq; id uel iucunde, uel ſine dolore. quod. n ex uirtute fit, id uel cum uoluptate, uel ſine dolore certe efficitur: minime autem moleſtũ eſt. nam neq; qui uel ijs quibus non oportet, uel nõ honeſtatis, ſed alia quapiam cauſa dat, eſſe liberalis dicetur, ſed alius quidam: neque qui moleſte dat: is. n. pecunias honeſtis actionibus anteponeret: at hoc minime liberalis eſt:

Poſteaq̃

Poſteaq̃ in dando abſolute magis cõſiſtere liberalis munus probauit: deinceps declarat quo modo dare liberalem deceat. Nã cum uirtutũ actiones honeſtæ ſint, honeſtatisq́; cauſa exerceãtur: liberalis in dando eum ſcopum ac finẽ ſemper ante oculos habeat, neceſſe eſt, vt omnes eas circunſtantias ſeruet, quæ ad rectitudinem, mediocritatemq́; actionũ requiruntur: hoc eſt, vt ijs quibus oportet, largiatur, & tunc quando opus eſt, & ea quæ debet, & quatenus debet, & cuius cauſa debet, et cætera eiuſmodi. incidere enim poteſt vt in dando quis modum excedat: vel ſi eum ſeruet, non ob honeſtatem tamen id faciat, ſed gloriæ interdum & honoris cauſa, dum erogationem ſuam oſtentando coràm frequenti populo venditat: quandoq́; ob id, vt maius aliquod lucrum aucupetur: aliquando etiam ob timorem. Liberalis autem non ſolum ita non faciet, verum etiam iucũde, & ſine vllo dolore dabit: quippe cum omne quod ex virtute fit, vel iucundum ſit, vel dolore ſaltẽ vacet: id quod ob fortitudinem dictum videtur. nam vt ſuperius declaratũ eſt, non omnes fortis viri operationes cum iucunditate fiunt, ſed paruam quandam moleſtiam in ſe habent, quæ tamen à voluptate quæ ex honeſtate proficiſcitur, ſuperari conſueuit. At enim neque omnis datio quæ iucunde fit, liberalis eſt: nam & intemperantes & prodigi qui neque quibus cõuenit, neque honeſtatis cauſa dant, iucunde & cum voluptate opes ſolent profundere. qui autem ita dant, minime liberales dicuntur ſed alio quodam nomine appellari conſueuerunt: vel n. intemperantes, vel prodigi, vel glorioſi & ambitioſi, vel timidi, vel callidi negociatores nuncupantur. Verum neque ille dici liberalis debet, qui dat quidem, ſed non ſine dolore: vt ſunt nonnulli, qui vel publice patriæ contribuunt, vel priuatim amicis donant: ægre tamen & moleſte. liberalis enim hominis eſt vt magis dando lætetur, q̃ alij accipiendo. at ille qui moleſte dat, pecunias etiam videtur, vt moleſtia careat, honeſtati eſſe antepoſiturus.

Sed neque accipiet unde non oportet: non enim eius qui non magni facit pecunias, talis acceptio eſt: neque erit petax: non enim ad eum ſpectat qui beneficia in alios confert, ut facile beneficijs afficiatur: unde autem oportet, accipiet, ex proprijs uidelicet poſſeſſionibus: non quia honeſtum id ſit, ſed quia neceſſarium, ut habeat quod det: neq; res ſuas negliget: quippe cum ex ipſis uelit aliquibus ſuppeditare: neq; dabit quibuslibet, ut habeat quod det quibus oportet, & quãdo, & ubi honeſtum eſt. Liberalis uiri etiam ualde eſt ita in dando excedere, ut pauciora ſibi relinquat: quippe cum ad ſe minime reſpicere liberalis proprium ſit.

Proprietates quaſdam liberalis perſequitur: ac primo quo modo in accipiendo ſe geſturus ſit, oſtendit. neque enim, inquit, accipiet, vnde non decet, id enim eſt hominis pecunias magni æſtimantis. neque erit petax, hoc eſt promptus ad petendum: propterea ꝙ qui alios beneficijs afficere conſueuit, accipere beneficium ab alijs non facile patitur. nam licet vtraq; tam bene facere quàm bene affici ad liberalem ſpectet: magis tamen virtus in benefaciendo elucet: quippe quæ eſſe diuinum quoddam videatur, deiq́; aſſimulatio quædam, afficere autem beneficijs, non affici dei proprium eſt. Quocirca nõ accipiet niſi vnde oportet, id eſt ex proprijs facultatibus: atque id neceſſitatis cauſa, vt habeat vnde dare, hoc eſt exercere liberalitatis operationem valeat. Quod vero ſubiungit, liberalem ſuas opes minime eſſe neglecturum, facit illud quidem ad eandem bonorum conſeruationem, vt ad dandum ſuppetant: nihilo minus tamen ad tollendam falſam liberalitatis opinionem vtile eſt. nam qui priuatas opes ſuas negligunt, ſpeciem quandam virtutis præ ſe ferunt, vt non recte conſiderantibus eſſe liberales videantur: id autem minime eſt. nam ſi curam ſuarum rerum non haberent liberales, quo pacto ex ipſis opem ferre indigentibus poſſent? Quocirca œconomica quædam ac diſpenſatrix virtus eſt, qua efficitur, vt vnuſquiſque virtute aliqua præditus eius rei curam habeat, qua in exercenda virtute ſua uti conſueuit. Sic fortis vir roboris ac virium ſuarum curam habet, vt eis ad fortiter agendũ vti poſſit. Sic liberalis opibus conſeruãdis ſtudet, vt habere queat vnde liberaliter operetur. perindeq́; eſſet ſi liberalis opes, & vir fortis vires negligeret: ſiquidem ex his & liberalitatis, & fortitudinis operatio exiſtit. Pauciora tamen ſibi interdum relinquet liberalis ita præſcribente ratione: quippe cum

cum neque pro aliis bonis eam requiramus: vt pro ſanitate, & robore. ſanitatis enim ſatis idonea merces eſt ſanitas: roboris item robur: ſic virtutis locupletiſſima merces virtus ipſa eſt.

Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet: & reliqua huiuſcemodi: alioqui non ageret ſecundum liberalitatem: neque ita expenſas pecunias poſſet in ea quæ debet, expendere. Sicut enim diximus, is eſt liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quæ debet, ſumptus facit: qui uero excedit, prodigus. atque ideo tyrannos prodigos non dicimus: facile enim eſſe minime uidetur, ut dationibus & ſumptibus excedere opum multitudinem poſſint.

Cum igitur liberalis pro facultatibus debeat aliis impertiri: qui ſupra facultates id facit, non liberalis ſed prodigus eſt. Quia vero tyranni id eſt reges opum copia adeo abundant, vt nulli ſumptus ſint, qui eam excedere poſſe videãtur: prodigi minime dicuntur, ſed econtrario potius ꝙ in dando deficiant, vituperari conſueuerunt.

Cum igitur liberalitas mediocritas ſit, quæ circa pecuniarum dationem acceptionem'que uerſatur: liberalis dabit & expendet in ea quæ oportet, & quotcunque oportet, tam in paruis: quàm in magnis: atque id iucunde faciet: accipiet item & unde oportet, & quotcunque oportet. Nam cum uirtus circa utraque ſit mediocritas, utraque ut debet, faciet. moderatam enim dationẽ talis acceptio conſequitur: quæ autem non eſt talis, contraria eſt. quæ igitur conſequuntur, in eodem ſimul contingunt: quę uero ſunt cõtrarię, minime.

Quemadmodum artes non ſecus in paruis ac in magnis operibus perſpiciuntur: verbi cauſa, Polycletus, & Praxiteles, & Myron tam parua q̃ magna aliqua ſtatua affabre facta ſpecimen artis ſuæ oſtendebant: ita virtute præditus vir in paruis & magnis factis eandem actionis honeſtatem præ ſe feret. Idem quoq; liberalis faciet: nã & in paruis & magnis rebus non modo dabit vt oportet, verum etiã vnde oportet, accipiet: quippe cum moderatã dationem acceptio moderata, iniuſtam, iniuſta conſequatur. id quod in prodigis videre licet, qui cum immoderate & iniuſte profundant, vt ſuppetere ipſis diuitiæ poſſint, aliena furantur, latrocinia conſtituunt, à nulloq; iniuſtitiæ genere abſtinẽt. Nũquã. n. fit, vt vel qui ita iniuſte accipere non veretur, bene ac iuſte diſpenſet: vel qui ita immoderate profundit, bene atq; honeſte accipiat. nam ſi prodigus qui nullum in dando modum ſeruat, in accipiendo moderatione vti vellet: cito in anguſtiam redactus non haberet unde prodigalitatem ſuam poſſet exercere. Quæ igitur ſe mutuo cõſequuntur dationes. ſ. & acceptiões, in eodẽ contingũt: in probo uiro, ſi honeſtæ: in prauo ſi malæ & turpes ſint. licet. n. dationi in uniuerſum acceptio eſſe contraria uideatur: quippe cum illa in compendio, hæc in diſpendio conſiſtat, illa bonorum acquiſitio, hæc abiectio ſit atq; alienatio: non tamen re uera eſt. nã ſicut neq; moderata atq; honeſta datio, eſt abiectio atq; alienatio bonorum, ſed uſus: neq; honeſta ac moderata acceptio eſt acquiſitio & poſſeſſio abſolute, ſed ad uſum opportunã facultatum comparatio: ita neq; immoderata datio eſt uſus, ſed abiectio: neq; immoderata acceptio eſt acquiſitio, ſed ad abiiciendum & profundẽdũ reſeruatio. Vt hoc modo datio & acceptio, ſi uel moderatæ uel immoderatæ utræq; fuerint, inter ſe minime ſint contrarię: ſed ſe mutuo cõſequãtur, in eodemq; exiſtãt: ſi aũt altera moderata, altera immoderata ſit: tunc uero contrariæ ſint, neque ſe mutuo conſequi, neque conſiſtere in eodem poſſint.

Quòd ſi inciderit, ut præter q̃ deceat, & bene ſe habeat, expenderit: dolebit quidem, ſed moderate, & ſicut debet. nam ob quæ oportet, & ſicut oportet, & lætari & dolere ad uirtutem ſpectat. Eſt etiam liberalis quãtum ad pecunias attinet, in ſocietate uitæ perfacilis. iniuria enim affici poteſt, cum magni pecunias non æſtimet. magisq́; ægre fert, ſiquid quod oportuerit, non expenderit: quàm dolet, ſiquid expenderit, quod minime debuerit. neque

Simonidi aſſentitur. prodigus uero etiam in his peccat: nam ob quæ oportet, & ſicut oportet, neque lætatur, neque dolet. id quod progredientibus manifeſtius patebit.

Si liberalis præterꝙ deceat atque honeſtum ſit, quippiam expenderit, vel à tyranno aliquo vel ciuitate etiam in ſpectacula & ludos aut viſceratiões, aut naumachias, aut tale quippiam ſumptus facere coactus: dolebit quidem, ſed moderate tamen, & vt decet: neque ob ſumptum, ſed quia non vt oportebat, eum fecerit. Quia vero nõnulli ſunt, qui nullam ægritudinem nullumq; dolorem cadere in ſapientem ac virtute præditum opinantur: ideo ſubiungit, virtutis eſſe, id eſt virtute præditi hominis, ut & lætetur, & doleat, ſicut opus eſt: id eſt cum ratione. nihil autem quod cum moderamine ratiõis iuſſuq; efficitur, eſſe vitioſum poteſt: cuiuſmodi eſt dolor, qui à Stoicis non dolor, ſed contractio animi appellatur. Nam ſi probus vir neq; lætitia, neq; dolore vllo afficeretur, eandem in reliquis omnibus tranquillitatem & quietem animi eum ſeruare neceſſe eſſet: vt ne ad virtutum quidem operatiões moueri vllo modo poſſet. quod ſi fieret, neque probus eſſe concederetur. affectus.n. animi ſunt, qui ad actiones incitare homines conſueuerunt: nam ratio & iudicium ſatis non eſt: ſenes.n. ad res gerendas iuuenibus minus idonei ſine dubio ob id ipſum eſſe perſpiciuntur. Adde ꝙ cum virtus habitus electiuus ſit, electio vero habitus conſultatiuus, appetitio autẽ affectus: nullo modo operari ſecundum virtutẽ ſine affectu poſſemus. Dolebit igitur liberalis, ſi ſumptus præter honeſtatem aliquos feciſſe videbitur: & multo magis ẽt, ſi non dederit, cum erat opus, ꝙ ſi dederit, cum non oportebat: atq; in hoc Simonidis ſententiam minime approbabit. De Simonidis.n. Lyrici poetæ auaritia cum alij nõnulli: tum Theophraſtus meminit & in libro de moribus, & in eo quem de diuitijs inſcripſit.

Dictum à nobis eſt prodigalitatem & illiberalitatem exceſſus eſſe & defectus: atque eas in duobus datione & acceptione conſiſtere: nam etiam ſumptum in dationem reponimus. Prodigalitas enim in dando & non accipiendo excedit: in accipiendo autem deficit. illiberalitas contrà in dando deficit, in accipiendo excedit: ſed in paruis tamen.

Abſoluta mediocritatis pertractatione ad vitia oppoſita explicanda deſcendit. ac quia ſuperius prodigalitatem & auaritiam eſſe exceſſus & defectus dixerat, atque vtraſque in datione et acceptione verſari: nunc quo modo id ſit, declarat: docetq; primum debere vnumquemq; ſumptum in dationis rationem venire. atque id ob prodigos dictum videtur, qui non proprie dant ac donant, ſed quomodocũq; in immoderatos, inhoneſtosq; ſumptus pecunias ſolent profundere. Prodigalitas.n. in dando ac profundendo excedit, in accipiẽdo deficit: illiberalitas in dando deficit, in accipiẽdo excedit: cæterum in paruis rebus. cuiuſmodi ſunt, qui paruos quæſtus ſordide conquirunt, paucorumq; compilatores ac raptores dicuntur. nam qui in magnis accipiendis excedunt, vt ſunt tyranni, inſatiabiles potius alienorum vſurpatores & iniuſti, atque impij, ꝙ illiberales & auari appellarentur.

Ac quę ad prodigalitatem quidem ſpectant, non admodum coaugeri conſueuerunt: quippe cum facile minime ſit, ut qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur. cito enim priuatos eos homines qui dant, facultas deſerit: qui quidem prodigi eſſe etiam uidentur: id eſt inſeruati. Nam qui huiuſmodi eſt, non paulo melior illiberali eſſe uideretur: cum & ab ætate, & inopia curari facile poſſit: atque ita ad medium redire. cum.n. ea habeat, quæ ſunt liberalis, quippe qui det quidem & non accipiat, ſed neutrum tamen neque ut debet, neque bene faciat: ſi ad hoc tantum uel aſſueuerit, uel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet. fiet ſiquidem ut & det quibus oportet, & non accipiat unde nõ oportet. unde neque eſſe moribus prauus uidetur. in dando.n. & non accipiendo excedere non mali et ignobilis, ſed ſtolidi potius hominis eſt. Qui aũt hoc modo eſt prodigus, lõge illiberali et auaro, cũ ob ante dicta,

tum propterea eſſe melior uidetur: quia ipſe multis, illiberalis nemini ꝓdeſt, immo ne ſibi ipſe quidem utilis eſt.

Cum dixerit prodigum in dando & non accipiendo eſſe nimium, ac propterea in accipiendo deficere: ſubdit vtraq; hæc in prodigalitate ſimul eſſe ac perſeuerare nō admodum ſolere: vt multa ſcilicet aliquis det, & nihil accipiat. qui enim ita facit, cito in pecuniarū inopiam incidit, ſi fuerit priuatus: quippe qui cū ἄσωτος id eſt inſeruatus ſit, ac ſeipſum perdiderit, proprie prodigus dicitur. nā regibus & tyrannis, etiam ſi multa dent, deficere opes minime ſolent: vt hac de cauſa hi neq; eſſe prodigi poſſe videātur: cum, ſicut dictum ſuperius eſt, ob pecuniarū prouentuumq; copiā nullos ſumptus facere ſupra facultates ſuas queāt. Qui tamē ita eſt prodigus, qui re vera eſt prodigus, vt vtraq; hæc habeat, vt & in dādo excedat, & deficiat in accipiendo: is duabus de cauſis illiberali longe melior eſt: primum quia corrigi non difficulter poteſt: cuius rei duæ quoque ſunt cauſæ, vna, ꝙ cum in iuuētute contingere huiuſcemodi vitium conſueuerit, quo magis ætate vnuſquiſq; prouehitur, eo parcior, rerumq; ſuarum ſtudioſior redditur: altera, quia ad egeſtatem cito huiuſmodi homines deducti reprimuntur: à nimiaq; opum profuſione cogūtur deſiſtere: atque ita fit, vt ab his vtriſq; & ætate & inopia caſtigati, melius aſſueſcant: eaq; aſſuetudine id quod habent, quod liberalis eſt proprium, hoc eſt vt dent & non accipiāt, licet deprauatum id ſit, ad mediocritatem dirigant, atque emendent. præſertim cum vere prodigus neque eſſe malus moribus videatur, neque ignobili & abiecto animo: magnanimitate enim quadam eſt præditus vt & bona ſua cōmunicare cum alijs velit, & vilis lucri cupiditate minime afficiatur: ſtolidusq; eſſe, id eſt ſtulte & īperite potius facere ſit exiſtimādus. Quocirca facile fiet, vt ſi vel ætate vel inopia reſipuerit, didiceritq; quis ſibi in largiēdo modus ſeruādus ſit: mutetur, & ad mediocritatem redeat. Deinde vero in eo quoq; illiberali eſt melior prodigus, ꝙ hic quomodocunq; profundendo multis: ille nemini, ne ſibi quidem ipſi vtilis eſt: quippe qui, vt prouerbio dicimus, iuſculo ſolo ſibi viuendum propoſuerit.

Pleriq; tamen prodigi ſicut dictum eſt, etiam unde non oportet, accipiūt: atq; in hoc ſunt illiberales: qui ideo ad accipiendum prompti efficiūtur, quia cum uelint expendere, facere id facile nequeunt. cito enim ipſis opes deficiūt: ut aliunde ſibi comparare eas cogantur. quoniam præterea nullam honeſtatis curam habent, undiq; nullo habito delectu accipiunt. dare enim cum cupiant, quo pacto & unde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes ſunt, cum non ſint honeſtæ, neque huius ipſius cauſa, neq; ut oportet, efficiuntur: immo interdum eos quos oporteret eſſe pauperes, diuites reddūt; atq; iis qui moderati ſunt moribus, nihil, adulatoribus aūt & ceteris qui aliam quampiam uoluptatem ipſis ſumminiſtrant, multa largiuntur. unde efficitur, ut pleriq; ex his intēperantes etiam ſint. nam & quia facile expendunt, in intemperantias etiam profuſos ſumptus faciunt: & quia non ad honeſtatem ſpectantes uiuunt, ad uoluptates quoque declināt. Prodigus igitur ſi incorrectus permaneat, in hæc tranſit: ſi curationē admittat, ad mediocritatem deuenire, honeſtatemq; poteſt.

Atque hic quidem prodigus in quo vtraq; hæc concurrunt, vt det & non accipiat, illiberali & auaro longe melior eſt. pleriq; vero ſunt qui non ſynceram habent prodigalitatem ſed commiſtam cum illiberalitate, ac confuſam: qui & dant quibus non debent, adulatoribus ſcilicet & flagitioſis hominibus: & vnde non debent, nulla honeſtatis habita ratione quocunq; vel turpi modo accipere, ac rapere non verentur, quo in ſumptis inhoneſtis voluptuoſisq; poſſint perſeuerare: qui ferè ſunt intemperantes. Nam cum præcipue prodigū appellare homines ſolent, qui vt libidinibus, intemperātibusq; voluptatibus fruatur, opes ſuas diſſipat, ac conſumit. cuiuſmodi hominum varia genera reperiuntur. alij enim in venereas voluptates, & meretrices, alij in potationes, alij in epulas patrimonia dilapidant. Vene

reis dediti, libidinoſi: vino, temulenti atque ebrioſi appellantur. Qui autem epulis vacant, pro vario ipſarum ſtudio varia etiam nomina ſortiũtur. Qui enim cibi ſumẽdi præſcripta tempora ob auiditatem anteuertũt, nec expectare quippiam patiuntur, eſuritores ac famelicoſi dicũtur: ὀξυπείνας græce .i. qui cito fame iritãtur. Qui multo opſonio veſcuntur, opſonatores atque edaces dixeris: quos Græci ὀψοφάγους appellãt. Qui curioſe autem nimis varia ciborum condimenta, nimiasq́ lautitias ac cupedias requirũt, ii lauti, ac cupediarij nuncupãtur: λιμβοὶ à Græcis nominati. Ganeones vero & guloſi, qui ex quouis edulio ſuauiſſimum quodq; excerpunt atque affectant: hi ſunt qui τένθαι à Græcis dicuntur. At ventres & eluones qui multa edere quomodocunque, & ventrẽ replere ſtudent: ſicut obliguritores & lurcones, qui in edendo voracitatem quandam & furiam ac celeritatem præ ſe ferũt: illos γάστριας & γαστριμάργους hoc eſt ventroſos, & ventrifurentes: hos λαιμάργους, id eſt gulifurentes Græci vocant.

At illiberalitas incurabilis eſt. nam & ſenectus & omnis imbecillitas reddere illiberales uidetur: magisq́ quàm prodigalitas, hominibus natura inſita eſt: nam pleriq; ſunt pecuniarum cupidi magis, q̃ ad dandum prompti: & late patet, multiformisq́ eſt.

Vitium per exceſſum, id eſt prodigalitas curari et corrigi, vt dixit, nõ difficulter poteſt: cum ob alia, tum quia ab ætate progrediente adiuuatur. illiberalitas vero et auaritia eſt incurabilis, id eſt curari facile nequit, quippe quæ cum ætate creſcat. nam ſenectus reddere homines auaros conſueuit. Cuius id eſt argumentũ ꝙ omnis imbecillitas id facit. qui enim corpore infirmiores, imbecillioresq́ ſunt, auari etiam magis & illiberales plerunq; efficiuntur, pecuniarumq́ cupidiores, quibus maxime ſibi opus fore exiſtimãt. At ſenectus imbecillitas quædam eſt & impotentia: vt inſitum natura hominibus hoc vitium eſſe videatur, quippe quod & ſimul cum ætate augeſcat, & homines ad ſe propenſiores habeat. quod vero natura ineſt, curari atque amoueri difficulter poteſt. Dictum ſiquidem ſuperioribus in libris eſt, magis ea eſſe incurabilia ad quæ eramus procliuiores, quibusq́ capi atque allici facilius poteramus. ad auaritiam autem pecuniasq́ acquirendas, vnuſquiſque videtur eſſe q̃ ad dandas procliuior.

Multi enim modi eſſe illiberalitatis uidẽtur. nam cum in duobus conſtituta ſit in dandi exceſſu, & defectu accipiẽdi: non omnibus integra adeſt, ſed interdum ſeparatur. atq; ita fit, ut nonnulli in accipiẽdo excedant, alij in dando deficiant. nam qui his nominibus præditi ſunt, ut dicantur parci, tenaces, retracti & reſtricti, oẽs in dãdo deficiunt. Non appetunt autem aliena, neq; accipere uolunt alij ob probitatẽ quandam, turpiumq́ rerum euitationẽ. uidẽtur .n. aliqui, uel certe dicunt, propterea † cõſeruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos eſt etiam cuminiſeca, & unuſquiſq; alius huiuſmodi, qui nomen ſortitus eſt ab exceſſu, quod nemini quicq̃ daturus ſit. Alij ob timorem ab alienis abſtinent: propterea ꝙ facile minime eſt, ut ſi aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquam non accipiant: atque iccirco neque accipere, neque dare ipſis his placet.

† al. obſeruare. 2.

Hæc ipſa autem auaritia multas habet ſpecies: nam parci dicuntur, qui in ſeruãdis rebus ſuis nimis excedunt. Qui vero pauca quædam exhibẽt ac minuta retracti appellãtur ac reſtricti: quos κίμβικας hic appellat Ariſtoteles, quia huiuſmodi homines κινοῦνται βίᾳ .i. vi mouentur, & ad dandum impelluntur. necnon cuminiſecæ: vt qui etiam cumini granũ ſecare, nec concedere integrum velint. vocantur hi etiam à græcis γνίφωνες & σκνιποὶ .i. obſtippi, & minuti. Qui vix dant, ac difficulter, γλίσχροι .i. tenaces: qui cum cõtentiõe & ira, μικρολόγοι, hoc eſt ſordidi ac paruipenduli nominantur, vtpote qui parua magni pendant atque æſtiment. Atq; hi ſanè omnes in dando deficiunt. aduertendum autem, quod inquit hic nõnullos videri vel dicere ſe conſeruare ne turpe aliquid facere cogãtur, id duobus modis intelligi poſſe: nam græce eſt /φυλάττειν/ tantummodo, quod poteſt ſignificare cõſeruare, &

hoc

hoc modo ſubintelligetur /ſuas opes/aut/pecunias: ne ſi inopes euaſerint, aut furari, aut peccare, aut calũniari, aut quippiam aliud huiuſmodi turpe cogantur perpetrare. Poſſumus ẽt interpretari φυλάττεσθαι attendere & obſeruare ne quippiã ab aliquo accipiant, ne ſcilicet accipiendo, aſſueſcant & vnde non debent, & quantum non debent, poſtea accipere.

Nonnulli uero in accipiendo excedunt, dum & undecunq; & quodcunq; accipere non uerentur: ut ſunt, qui illiberalia opificia exercent, & lenones, & id genus cęteri: & fœneratores, †qui etiam parua magnis cũ uſuris accipiunt. qui quidem omnes neque unde debent, neque quantum debent, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis quæſtus uidetur: cauſa enim lucri omnes, atque eius parui, opprobria ſubeunt. Nam qui magna unde nõ oportet, et quæ non oportet, accipiunt, ut tyrannos qui urbes populantur, & templa diripiunt: nõ illiberales, ſed improbos potius, ſed impios, ſed iniuſtos appellare conſueuimus. At aleator, & fur ſeu ſpoliator, et latro ex illiberalibus etiã ipſi ſunt: cum turpi lucro dediti ſint. utrique enim lucri cauſa negociantur, & opprobria ſuſtinent. & hi quidẽ pericula maxima acceptionis cauſa ſubeunt: illi ab amicis quibus dare deberent, lucrantur. utrique igitur cum unde non oportet, uelint lucrum comparare, turpi lucro dediti ſunt. atque omnes huiuſcemodi acceptiones ſunt illiberales. Merito uero illiberalitas contraria liberalitati propterea eſſe dicitur, ꝙ maius malum q̃ prodigalitas eſt. magiſq; in ea peccant homines, q̃ in prodigalitate, de qua ſuperius iam diximus. De liberalitate igitur, & oppoſitis uitijs hactenus dictum ſit.

†al. q paru lati & magnis cũ vſuris accipiũt

Alij ſunt qui in accipiendo exuperant, qui vndecunq; ſibi eſſe accipiendũ, nihilq; quod quæſtuoſum ſit, turpe exiſtimant. vt lenones qui meretrices alunt ac lucri cauſa proſtituũt. publicani, & fœneratores non abſolute quidem omnes, ſed qui præcipue parua, magnis cũ vſuris accipiũt. Quãq̃ hic duplex lectio reperitur: altera τοκιςαὶ, καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ. i. fœneratores etiam parua magno cum fœnore, vt ſubintelligatur vel accipiẽtes, vel dantes: vt non omnes hoc in genere eſſe dicantur fœneratores, ſed qui vel dant parua magnis cum vſuris: vel parua accipiunt magnis cum vſuris, id eſt paulatim accipiendo magnas tamen vſuras conficiunt. cui interpretationi altera quoq; lectio videtur aſtipulari quæ huiuſmodi eſt. καὶ τοκιςαὶ κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ πολλῷ, id eſt & fœneratores qui paulatim & magnis cum vſuris accipiũt. Turpis autem lucri cauſa iſti ſubire quodlibet opprobrium patiuntur. accipiuntq; vnde non debent, lenones: quantum non debent, fœneratores. ſunt etiam nihilominus huiuſmodi latrones & aleatores, quãuis eſſe ſuorum bonorum profuſi videri poſſint: nam & illi, id eſt latrones & ſpoliatores ob paruum lucrum magnis periculis ſeſe exponunt: & aleatores ab amicis lucrantur, quibus cum verſantur & degunt: gaudẽtq; ſi eos nudos, pecunijſq; exhauſtos dimiſerint, quos magis iuuare beneficijſq; afficere deberent. Ex his omnibus fit, vt auaritia maius malum ſit q̃ prodigalitas, atque ob id magis cõtraria liberalitati eſſe cenſeatur.

De magnificentia & eius extremis. Cap. II.

SEqui uidetur, ut de magnificentia ſeu magnidecentia diſſeramus. nam ẽt ipſa eſſe quædam uirtus uidetur, quæ circa pecunias uerſatur: non in oẽs tamen quæ ad pecunias ſpectant, actiones, ſicut liberalitas, diffunditur, ſed in ſumptuoſas tantum: atq; in his liberalitatem magnitudine excellit. nam ſicut nomen ipſum ſignificat, in magnitudine decens ſumptus eſt. magnitudo autem eſt ad aliquid. non enim aut triremis, aut ſupplicationum præfecto idem ſumptus eſt: ſed qui eſt decorus & ipſi, & in quo, & circa quod fit.

Cum tractatus de magnificentia diſſertationem de liberalitate ſubſequatur, eam vel tan

quam ſpeciem genus, vel tanquam partem totum ſequi manifeſtum eſt. vtro modo ſequatur conſiderandum videtur. ſed prius in quo differat à liberalitate magnificentia explicabimus. liberalitas circa dationem & acceptionem verſatur: magnificentia circa dationem tantum. Liberalitas præterea tam in magnis q̃ in paruis datiōibus ſpectatur: magnificentia vero, quemadmodū hic ab ipſo Ariſtotele ex nomine definitur, quæ μεγαλοπρέπεια hoc eſt magnidecentia græce dicitur, nihil aliud q̃ in magnitudine decens ſumptus eſt, ſeu decentiū in magnitudine ſumptuum effectio: vt circa magnas dationes, magnosq́ꝫ ſumptus verſari eam tantum neceſſe ſit. Cum igitur ſit eiuſmodi, ſpecieſ'ne liberalitatis eſſe, an pars dicenda eſt? nam ſi eſt ſpecies, cum nullum genus ſpēm vnam tantummodo habeat, ſed plures: quó modo liberalitas diuidi in plures ſpecies poterit? an ita liberalitatem diſtribuemus, vt alteram eius ſpeciem dicamus eſſe, quæ in dādo: alteram, quæ in accipiendo conſiſtat: tum eam quæ in dando verſatur, in duas etiam ipſam diuidi, vnam, quæ circa magnos ſumptus: alteram, quę circa paruos cōſideretur: ex quibus ea quæ circa magnos ſumptus eſt, magnificentia vocetur, altera nomine careat? Sed abſurdum videbitur, ſi acceptionem & dationē duas liberalitatis ſpecies faciamus: primum quia liberalitas in ſola datione magis conſiſtit: ſimul enim atq; aliquis in dando peccauerit, liberalis non eſt, etiam ſi recte acceperit: nam præter quàm ꝙ recte accipiat, recte etiam det, neceſſe eſt eum qui liberalis nomine appellādus ſit. Deinde ob id abſurda eſt hæc ſpecierum liberalitatis diuiſio, ꝙ cum liberalitatis definitio ſit, vt tam in dando q̃ in accipiendo recte ſe gerat, ea vtriſque ſpeciebus conuenire minime poterit. Quocirca melius eſt, vt partem liberalitatis eſſe magnificentiam aſſeramus. nā cum liberalitatem in omnes quæ ad pecunias ſpectant, actiones diffundi dicat: quærendum eſt, an in eas etiam, circa quas verſatur magnificentia. ſi enim in eas non pertingit liberalitas, falſum erit, quod hic dixit Ariſtoteles: ſin pertingit, vel eodem modo quo magnificentia in ipſis vel diuerſo expendet: ſi diuerſo, ſumptus proculdubio ſecundum decorum & rectam rationem minime faciet, neque vt oportet, neq; quātum oportet: atq; ita efficietur, vt cum indecore impēdat, neq; eſſe mediocritas & virtus poſſit. ſi vero eodem modo quo magnificentia, pecunijs vtetur, reſtat vt magnificentia pars liberalitatis eſſe videatur. nā ſic quoqꝫ ſequitur id quod inquit, ſiquis magnificus ſit, eſſe etiā liberalem: ſiquis autem ſit liberalis, non prorſus quoq; eſſe magnificum. perinde ac ſiquis diuiſa in tres partes medicina in medicamentalem, in victualem, & manualem, hoc eſt φαρμακευτικὴν, διαιτητικὴν, & χειρουργικὴν, ſiquis ſit medicamentarius eſſe etiam medicum dicat, non autem ſiquis ſit medicus eſſe etiam prorſus medicamentarium. Verum ſi has eſſe ſpecies medicinæ quiſpiam concedat, nihil erit, quo minus magnificentiam quoq; liberalitatis eſſe ſpeciem cōcedēdum ſit. Quāq̃ poſſumus etiam ita intelligere, vt dicamus circa omnes pecuniarum vſus cōmunes ſcilicet et conſuetos verſari liberalitatem: circa ſumptuoſos uero ſolummodo magnificentiā, id eſt eos qui ad ſumptus ſpectant, qui tamen largitate maiore, ac ſplendore indigeāt: vt duę ſint virtutes, quæ circa pecunias verſentur, quarum altera in conſuetis omnibus & communibus, altera in ſumptuoſis tantum ac maioribus actiōibus ſuo officio ſungatur. vt in eaſdem etiā circa quas magnificentia conſiſtit, extendatur quidem liberalitas, ſed ita tamen, vt proprietates ſuas minime excedat. proprium autem eius eſt, vt honeſte & ſecundum rectā rationem ſumptus faciat. at ſpectare ad euentum, ſplendoremq́ꝫ & excellentiam ex ſumptuoſa actione requirere, illud vero totum magnificentiæ, ſeu magnidecentiæ eſt: quippe quæ non ſumptum abſolute, ſed decorum quēdā ſumptum faciat. Cū vero inquit in his, id eſt ſumptuoſis pecuniarum vſibus magnificentiam magnitudine excellere liberalitatem, nō id ſignificat, vt in iiſdem prorſus ſumptuoſis rebus verſari & liberalitatem & magnificentiam intelligamus: nam ſi eædem prorſus res eſſent, quæ non niſi magnos ſumptus exigerent, in ipſis liberalis minime pro dignitate ageret: atque ita ſe gerendo neqꝫ liberalis prorſus eſſet. ſed cum dixerit in ſumptuoſis tantum verſari magnificentiam, oſtendere vult qua re, id eſt magnitudine qui in talibus ſumptuoſis verſatur, excedat liberalem, cuius in minoribus & conſuetis negocium eſt. Sed fortaſſe etiā in eum ſenſum Ariſtotelis hæc lectio eſt accipienda, vt licet circa eadem verſetur liberalitas, magnificentiā tamen non in eo differre dicamus ꝙ ſecundum rationem expendat, ſed in eo ꝙ magnos ſumptus ac ſplendidos faciat. magnitudo autem eſt ad aliquid, hoc eſt alicuius eſt magnitudo: eſtq́ꝫ alterius rei alia, atq; alia. vt non idem ſit ſumptus trieracho qui inſtruēdæ triremi præfectus eſt, & architheoro qui pu

blice

blice vel ad ludos Græciæ cum ſacrificijs, vel ad deos ſcitatum oracula, aut ſupplicatũ mitti cõſueuerat. Magnificus igitur decorum ſpectabit & quantum ad ſe, & quantum ad id attinet, in quo, & circa quod operabitur. in quo/& /circa quod /autẽ idem per diuerſa videtur ſignificare, in qua re videlicet & circa quam rem ſumptus facturus ſit. aliud enim decorum eſt, ſi templum extruat: aliud, ſi patriam muris cingat: aliud, ſi ædilitatem: aliud, ſi gymnicorum ludorum præfecturam gerat: in quibus omnibus ita ſeſe moderabitur magnificus, vt magnitudinem in ſingulis accommodatam ſeruet.

At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate ſumptus facit; magnificus minime dicitur: ut id, Mendico panem poſcenti ſæpe ferebam: ſed qui in magnis. nam qui eſt magnificus liberalis etiam continuo eſt: liberalis autem, nõ continuo magnificus. Huius uero habitus defectus paruificentia ſeu paruidecentia, exceſſus decori imperitia & ineptitudo quædam operaria appellatur. & eiuſmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quæ oportet: ſed in quibus non oportet, & ſicut non oportet, ſplendorem affectãt. Verum de his poſterius dicemus.

Manifeſte hæc differentiam magnifici & liberalis oſtendit, cum inquit qui in paruis & mediocribus pro dignitate expendit, eum minime eſſe magnificum: in paruis enim & mediocribus ſumptibus liberalitas, in magnis magnificentia conſiſtit. illius enim eſſentia in eo eſt, vt recte: huius, in eo, vt magnifice & excellenter ſumptus faciat. atq; hinc patet liberales actiones poſſe etiam ab illis qui non ſunt diuites, nihilo minus exerceri: magnificas autem omnino diuitijs indigere. Sciendum vero, ſicut paruificentia ab auaritia, & decori imperitia, ineptitudoq; operaria à prodigalitate differt: ita magnificẽtiam à liberalitate eſſe diuerſam. ſunt autem inepti operarij quos βαναύσους Græci vocãt, ſordidi ac viles opifices, qui ſedentarias manualesq; artes exercent: proprie tamen fabri qui ad ignem & caminos operãtur, ab eo dicti, ꝙ caminos incendant: αὔειν enim incendere, βαῦνος caminum ſignificat. quia vero huiuſmodi homines plerunq; præter dignitatem efferuntur, ſuisq; opificijs quaſi magnis ac præclaris gloriari conſueuerunt: inde factum eſt, vt hoc nomen ad eos etiam transferatur, qui maiora quàm ipſis conueniant, indecore aggrediũtur. Ariſtotelesq; hic vitium magnificentiæ per exceſſum oppoſitum hoc nomine appellat: quæ eſt affectatio quædam magnitudinis & ſplendoris in ſumptibus pro dignitate ac decoro faciendis, in quibus minime oportet.

Magnificus autem ſeu magnidecens eſſe ſcienti ſimilis uidetur, quippe qui & quod decet contemplari, & magnos conſone facere ſumptus poſſit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & ijs quorum habitus eſt: magnifici uero ſumptus, & magni ſunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, ut ſumptus & magnus, & operi decorus euadat. ut & opus ſumptu, & ſumptum opere dignum eſſe oporteat, uel etiam excedere.

Magnificum hic ſcienti ſimilem eſſe inquit, aut quia eſt decentium ſumptuum in magnis rebus contemplator: contemplari autem ſcientis proprium eſt, vnde etiam ſcientias contemplatiuas appellant. nam in paruis dignitatem rei aduertere haud difficile, in magnis non admodum facile eſt. Qui igitur in magnis ſumptibus faciẽdis magnitudinem vnicuiq; rei accommodatam poteſt aduertere, atque obſeruare, is merito eſſe ſcientia quadam prçditus videtur: præſertim cum fieri etiam poſſit, vt licet magnos ſumptus quis faciat, propoſitç tamen rei magnificentiam non aſſequatur. aut ſcientem, artificem vocari hic dicendum eſt: vniuſcuiuſq; enim artificis eſt, rei eius decorum contemplari ac ſpectare, quæ arti ſuæ ſubijcitur: verbi cauſa, ſutoris munus eſt, id ſpectare, vt vel viri, vel mulieris, vel pueri, vel adulti pedibus accommodatos calceos conficiat: pictoris, vt heroem, regem, priuatum, lçtantẽ, aut dolentem pro dignitate vniuſcuiuſq; coloribus exprimat, atque effingat: ita quoque ad magnificum pertinet, vt id attendat & ſpectet, vt pro magnitudine vniuſcuiuſq; rei conue-

nienter, ac magnifice expendat. ſuperius vero & ex operationibus habitus etiam inueniri dixit: quales enim ſunt operationes, talis habitus eſt, ex quo operationes proficiſcunturi & ex rebus illis, quarum eſt habitus, ſeu contemplatiuum, ſeu effectiuum, ſeu actiuum volue ris. exempli gratia, ædificatoriæ artis operationes quædam eiuſmodi ſunt, quæ ad ædifican dum pertinent, quas nimirum ipſa ars ædificandi exercet: ſubiectum autem eius ſunt ligna & lapides, quibus tanquam materia ad operationes efficiendas vti conſueuit. ſimili modo in virtutibus quoque res ſeſe habet. ſicut enim paulo ſuperius liberalitatem verſari circa pe cunias demonſtratum eſt, propterea ꝙ & operationes eius circa pecunias eſſe, & ſubiectũ eius eſſe pecuniæ conſpiciebantur: ita cum magnificentiæ operationes ſumptus ſint & ma gni, & decentes, ſubiectum vero magna opera atque excellentia, his habitus quoq; eius de finitur, id eſt notatur, atque agnoſcitur. eſt enim ea quæ magnos ſumptus ac decentes, ma gnisq; operibus ac præclaris accõmodatos facit. Vel igitur hoc quod inquit habitum ope rationibus definiri, ita eſt intelligẽdum: vel altero etiã modo: vt ſenſus talis efficiatur. Quẽ admodum in principio diximus, habitus moralis non certam quandam ex ſe habet præſcri ptionem, ſed ex incidentibus atque occurrentibus ſigillatim operationibus definitur, exq; ijs quorum ſubinde eſt operator: non enim virtutum ipſarum, ſed noſtri tantum ratiõe ha bita medium in virtutibus ac mediocritas & eſt & dicitur: ſic magnifici hominis ſumptus non certam habent magnitudinem, ſed ita magni ſunt, vt vnicuiq; magnæ rei decẽter ac pro dignitate accommodentur: ſintq; ita magna opera, perinde ac præſens neceſſitas, atq; vſus requiſiuerit: ac ſui reſpectu vnumquodq;. ea enim ratione potiſſimum ſit, vt & ſumptus magnus, & decens opus euadat, cum & opus ſumptu, & ſumptus opere dignus eſt, vel etiã excedit. exuperat ſiquidem in ſumptibus faciendis aliquando magnificus, neque eos rebus ſtudet nimis exacte adæquare, id quod parci ac ſordidi potius eſt: vt per eum non ſtet, quo minus opus magnum ac ſplendidum efficiatur.

Atque huiuſmodi ſumptus magnificus honeſtatis cauſa faciet: commune enim hoc eſt uirtutibus: iucunde etiam & large: eo ꝙ nimis exacta ratio paruifici eſt: conſiderabitq; magis quo modo pulcherrimum ac decentiſſimum opus efficiatur, quàm quanti conſtet, quo modoq; fieri minimo precio poſſit. Neceſſe uero eſt, ut magnificus ſit etiam liberalis. nam & liberalis expendet & quæ oportet, & ſicut oportet. in his tamen quod eſt magnum, magnifici eſt: ut magnitudo.

Magnificus etiam eum finem ac ſcopum habet, qui cæteris quoque virtutibus propoſitus eſt: primum, vt honeſtatis cauſa agat: deinde vt iucunde, quippe cum virtutum operatio iucunda eſſe conſueuerit: tum id adiunget, vt large ac profuſe, non ad exactam rationem expendat.

Si circa eadẽ liberalitas ſit, etiam ab ęquali ſumptu opus magnificentius faciet. non. n. eadẽ & poſſeſſionis & operis uirtus eſt. nam poſſeſſio anteponitur, quę eſt digniſſima ac precioſiſſima: opus, quod magnũ & pulchrum eſt. talis. n. rei ſpectatio eſt admirabilis. quod autem eſt magnificum, eſt admirabile: operisq; magnificentia uirtus in magnitudine eſt.

Adde quòd ab æquali ſumptu maius opus efficiet magnificus, quàm liberalis. ſi enim oporteat ſumptu centum talentorum patriæ ipſum quippiam extruere ac fabrefacere, non id faciet paruum, quod auri tamen & gemmarũ, margaritarumq; æſtimatione precioſum ſit: ſed dabit operam, vt magnitudine præcipue excellat. Nã & Pericles Iouem Olympiũ poterat ijſdem ſumptibus ſicut minorem, ita auro et gemmis precioſiorem conſtituere: ſed magnificum opus minime fuiſſet: quippe cum non eadem ſit virtus operis & poſſeſſionis. Poſſeſſio enim id habere debet vt plurimi cõſtet, atq; æſtimetur, poſſitq;, licet mole & magnitudine eſſe exigua videatur, plurimum valere: cuiuſmodi eſt aurum, gemmæ, vniones, & id genus cætera. at opus quo maius & præclarius, eo precioſius eſt atque excellentius: necnon vnicuique ſpectanti atque inſpicienti admirabilius: cuiuſmodi eſſe id quod magnificum eſt, debet. magnificentia enim eſt virtus operis quæ in magnitudine conſiſtit.

Ex

Ex impenſis autem quas honorabiles dicimus, illæ ſunt, quæ ad deorũ donaria, ędificationes, & ſacrificia pertinent: quęqꝫ ad omne denique geniorum numen ſpectant. quæ item ad publicam munificentiam glorioſæ ſunt: ut, ſicubi uel ludorum edendorum, uel triremium extruendarũ, uel epuli ciuitati exhibendi ſplendide gerendam præfecturam exiſtimant.

Sunt, inquit, honorifici ſumptus, id eſt magnifici, qui ad deos ſpectant, & genios. geniorum autem numen hic appellat, quod græce δαιμόνιον dicitur, vel genus quoddam gentiliciorum deorum, ac tutelarium, qui ſecundum patria vniuſcuiuſqꝫ gentis inſtituta colũtur: vel defunctorum manes, quos Græci μακαρίτας, id eſt indigetes nuncupant: qui aliquãdo publicis quibuſdam ceremonijs placandi ſunt.

In omnibus autem, ſicut dictum eſt, ad agentem quoqꝫ haberi relatio debet, quiſnam, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his eſſe ſumptus debent, & non ſolum operi, uerum etiam facienti decenter eſſe accommodati: atque iccirco pauper nequàquam eſſe magnificus poteſt, cum ea non habeat, ex quibus ſumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur, ſtultus eſt: præter dignitatem enim aget, prӕterqꝫ id quod oportet. id autem ſecundum uirtutem eſt, quod recte fit.

In omnibus, ſicut etiam ſuperius dixit & perſonæ, & facultatum, & operis decorum in ſumptibus à magnifico ſeruandum eſt. quocirca pauper eſſe magnificus non poteſt, quantum ad operationem ſcilicet magnificentiæ attinet, nõ quantum ad habitum. Nihil enim vetat, quin vnuſquiſque etiam ſi ſit pauper, habitu magnificentiæ præditus ſit: operari tamen is, cum deſint pecuniæ, magnifice non poterit. ꝙ vero de operatione hic intelligat, ex ijs conſtat, quæ ſubiungit. nam qui ſumptus facere, cum nõ adeſt facultas, aggreditur, ſtultus eſt: quippe cum præter dignitatem ac decorum agat. Sicut. n. nobilis & generoſus ille eſt, qui è bono genere, honeſtisqꝫ parentibus eſt ortus: ita magnificentiam eum habere operatorem neceſſe eſt, qui & genere & diuitiis ſplendorem præ ſe ferat.

Decent etiam eos huiuſmodi ſumptus, quibus tale aliquid præceſſit uel ab ipſis factum, uel à maioribus, uel ab iis qui ad ipſos pertinent: nobiles item, et illuſtres, & qui ſunt huiuſmodi. omnia nanqꝫ hæc magnitudinem in ſe habẽt & dignitatem.

Decorum autem ſeruant in magnificis ſumptibus etiam ij, qui vel ipſi tale aliquid magnifice antea geſſerę: vel tales habuerunt maiores, eoſqꝫ qui ad ipſos pertinent, id eſt, cognatos & domeſticos. debet. n. magnificus, qui cognatos et domeſticos huiuſmodi habeat, ab eis non degenerare. Eum quoqꝫ qui nobilis eſt & illuſtris etiamſi nullum huiuſmodi factum præceſſerit, magnifice agere decet.

Ac maxime quidẽ talis magnificus eſt: in talibuſqꝫ impenſis magnificentia, ſicut dictum eſt, uerſatur: quippe quæ & maximæ ſint, & honorificentiſſimæ. ſed ex priuatis tamen etiã illæ ad magnificum ſpectant, quę ſemel fieri conſueuerũt: ut nuptiæ, & ſiquid tale eſt: & ſi alicui rei uel tota ciuitas ſtudet, uel qui in dignitate conſtituti ſunt: quæ etiam ad hoſpitum ſuſceptiões, & dimiſſiones attinẽt, ad munera item & remunerationes. non enim magnificus in ſuum, ſed in publicum decus ſumptuoſus eſt. munera autem quandam cum templorum donarijs habent ſimilitudinem.

Ac maxime quidem in his expenſis verſatur magnificus, quæ videlicet ad publicam gloriam ſpectant. licet in nonnullis priuatis quandoqꝫ etiam munus eius requiratur: vt in nuptijs: vt in ijs quibus vel tota ciuitas vel digniſſimi quiqꝫ ſtudent & vacãt. quo ſi armorum aut equorum ſtudio teneãtur, ipſe in iiſdem quoque magnificentiã præ ſe ferat. Circa ſuſceptiones item hoſpitũ, & munera, & remunerationes, magnifici ſumptus faciẽdi ſunt. Dum

autem inquit remunerationes, magnificum dona accepturum quoque eſſe ſignificat. neq; mirum eſſe id debet: cum enim in magnis ſumptibus, magniſq; operibus verſetur magnificus, bonuſq; ſit, accipere munera non verebitur, vt longe maioribus eos, à quibus acceperit, poſtea remuneretur. Quoniam vero magnificus nõ in ſuum, ſed in publicũ decus, atq; vt dictum eſt, in deorum donaria eſt ſumptuoſus: munera autem cum deorũ donarijs habent ſimilitudinem: in munera etiam ſumptus ſplẽdide faciet. re enim vera munus quod recte datur, Iouis præſertim amicabilis, aut hoſpitalis gratia, nullis donarijs ac dedicatiõibus poſtponendum eſt.

Magnifici etiam eſt, ita ædes extruere ut diuitijs conueniãt: quippe cum etiam hoc ornamentum quoddam ſit. & in ea opera ſumptus magis facere, quæ ſunt magis diuturna: pulcherrima enim hæc ſunt. & in ſingulis decorũ ſeruare: nam non eadem ſunt dijs & hominibus, aut ad templum & ſepulchrum ornandum accommodata. Et quoniam unuſquiſque ſumptus ſuo in genere eſt magnus, magnificentiſſimus eſt ille, qui in magna re eſt magnus.

Magis præterea in ea opera expendet magnificus, quæ diutius durãt, vt templa, & deorum ſimulacra, & mœnia, q̃ in ludos & certamina, atque eiuſmodi cætera, quæ tantummodo ſumptus ſunt, nullumq; habent effectum opus quod perſeueret. in omnibus autem his id dabit operam, vt decorum ſeruet: neq; ſimilem ſumptum in templum ac ſepulcrũ faciet. nam cum ſumptus in proprio genere quiq; magni ſint, illi ſunt magnificẽtiſſimi, qui in magnis rebus magni ſunt: id eſt qui vel ad deos, vel ad rempublicam ſpectant: vbi. ſ. & opus ſumptibus, & ſumptus operi in dignitate correſpondent.

Hic uero, qui in his magnus eſt. eſtq; inter magnitudinem quæ eſt in opere, & eam quæ eſt in ſumptu, differentia. pila enim & lecythus pulcherrima puerilis quidem doni in ſe habent magnificentiam: huiuſce tamen rei pretium paruum eſt, & illiberale. atque iccirco magnifici eſt, ut in quocunq; genere quippiam fecerit, magnifice id faciat. quod enim eiuſmodi eſt, & ſuperari non facile poteſt: & ita ſe habet, ut ſumptus dignitas poſtulat. Ac magnificus quidem talis eſt.

Hic vero, id eſt in quacunq; re peculiari, ſumptus qui in his fiunt, proprij ſcilicet atque accommodati, magni habentur. magnitudo enim operis & ſumptus inter ſe differunt: vt nihil prohibeat, quin licet res ipſa magna ſit, ſumptus tamen parui efficiantur. vt, in pila & lecytho vaſculo, puerilis doni magnificentia conſpicitur, cum tamen res ipſa parua ſit, ac parui cõſtiterit. Hoc autem intelligi duobus modis poteſt: vel enim dicemus, ſi puer puero pilam pulcherrimam aut lecythum donarit, ineſſe in hac re quantum ad puerum ſpectat, magnificentiam: licet in puero neque magnificẽtia eſſe, neque aliqua alia virtus proprie queat: vt totum hoc de virtute puerili dictum accipiamus. vel ſi magnificus vir puero pulcherrimam pilam aut lecythum dederit, donum quidem eſſe magnificum, ſi ad puerum reſpiciamus: ſi ad precium ipſum & ſumptum, videri poſſe paruum atq; illiberale. hoc autem exẽplum eo ſpectat, vt in vnaquaque re oſtendat magnum quid pro generis ratione poſſe reperiri: quando in puerilibus quoque donis, quæ parua ſunt, quandam magnificẽtiam ineſſe conſpicimus. nam ſicut in his magnitudo quædam ab expendente attẽditur, ac ſeruatur: ita in vnoquoque rerum genere propria quædam magnitudo eſt, & accommodata.

At qui excedit ineptuſq; eſt, ſumptus faciendo ſupra quàm deceat, excedit, ſicut dictum eſt. in paruis enim rebus multa impendit: ſplendorem'que abſone affectat: ut qui & ſodales qui ſymbolum dederunt, nuptiali conuiuio excipit: & ædilitatem gerens comœdis in tranſitu purpuram exhibet, ſicut Megarenſes conſueuerant: atque hæc omnia non honeſtatis, ſed oſtentandarum diuitiarum cauſa faciet, ut inde in admirationem ſui homines adducat. atque ubi multa oporteat expendere, pauca: ubi pauca, multa expẽdet. at par-

uificus

uificus in omnibus deficiet: nam & ſi magnos ſumptus fecerit, in paruo deficiendo poſtea honeſtatem perdet: & quodcunque fecerit, cunctando faciet, ſpectandoq́; id, ut q̃ minimum expendat: conquereturq́; inſuper, ac maiora q̃ decet, ſe facere omnia exiſtimabit. Ac ſunt quidem habitus hi uitia: non tamen huiuſmodi, ut opprobria afferant: propterea ꝙ neq; alijs nocent, neque deformes admodum ſunt.

Vitium per exceſſum magnificentiæ oppoſitum, vt ſuperius dixit, ἀπειροκαλία eſt, id eſt decori imperitia, ſeu βαναυσία, quam ineptitudinem operariam, ſeu ineptificentiā dicimus: quæ ſplendorem abſone affectat: hoc eſt: vt græce dicitur παρὰ μέλος, id eſt ſi verbum ex verbo exprimere velimus, præter modulationem & cantum: ita enim ſumpta tranſlatione à cantoribus dici, de ijs prouerbialiter ſolet, qui non apte neq; accommodate quippiam faciunt: ſicut ἐμμελῶς .i. conſone, de iis qui rei conuenientiam optime ſeruant: id quod ſuperius magnifico attributum eſt. Splendorem autem & munificentiam abſone affectat, qui, ſicut inquit, vel ἐρανισαῖς, id eſt contributarijs ſodalibus conuiuium apparatu nuptiali factū exhibet: vel comœdos, hoc eſt hiſtriones comicos purpureis ſtragulis in ſcenam inducit: cum tamen in comœdia non è purpura, ſed è cilicijs ſtragula fieri conſueuerint. Carpuntur autem Megarenſes in comœdia quòd purpureis veſtibus in ea vti ſoleant, quódq; importuni, inſulſi, ineptiq; in ea habeantur, cuius inuentionem ſibi vendicant. Suſarion enim qui comœdiam auſpicatus eſt, fuiſſe Megarenſis perhibetur. Quos quidem taxans Myrtilus in ea fabula quam Titanum filios inſcripſit, ita inquit:

» Grauiter audis Hercules:
» Hoc eſt tibi dicterium petulans ac Megaricum,
» Et frigide admodum irrides; puerulos aſpicis. Item Ariſtophanes in veſpis:
» Debetis expectare nunc nil maxumum
» A me: nec vt de Megarico huc riſum afferam
» Raptum ſolo ad vos. Ecphantides quoq; antiquiſſimus veterum comœdiarū ſcriptor,
» Prætereo, inquit, carmen Megaricæ comœdiæ:
» Nam me pudet facere Megaricam fabulam.

Quibus omnibus inſulſa Megarenſium importunitas videtur notari. Verū hæc vitia decori videlicet imperitia & ineptitudo, quia non ſicut iniuſtitia, intemperantia, & auaritia, & cætera ferè omnia damnoſa alijs ſunt: neq; opprobrio eſſe admodum ſolent.

De magnanimitate & eius extremis. Cap. III.

IAm uero magnanimitas circa magna uel ex nomine uerſari uidetur. circa qualia aūt uerſetur, primum aſſumamus. qua in re nihil refert, habitum'ne ipſum, an eum qui ſecūdum habitū eſt, cōſideremus. Eſſe ſanè magnanimus is uidetur, qui cū magnis ſit dignus, magnis quoq; ſeſe dignū eſſe exiſtimat: nam qui non pro dignitate id facit, ſtolidus eſt: at uirtute præditus neq; ſtolidus, neq; ſtultus eſt quiſpiam. Atq; eſt quidē magnanimus hic quē dicimus.

De magnanimitate acturus prius circa quæ verſetur huiuſmodi virtus, definire vult: ad quod faciēdum nihil referre inquit, ſiue de habitu magnanimitatis loquatur, ſiue de eo qui ſecundv habitū eſt, id eſt de magnanimo qui ex habitu ipſo agit. quia enim facilius hoc conſpici in magnanimo poterat, iccirco in eo rem ipſam cōſiderat: vt quæ de ipſo dicta fuerint, de magnanimitate quoq; dicta eſſe intelligamus. Primum igitur quinq; hominum genera enumerat, qui circa magnorum et paruorum dignitatem verſantur: magnificum, modeſtū, inflatum, non inflatum, & puſillanimum: de quibus omnibus ſigillatim explicabimus. Magnanimus, vt ex nomine ipſo ſignificatur, magnitudine quadam animi præditus eſt, vt neq; proſpera fortuna efferatur, neq; aduerſa concidat: ſed vtriuſq; mutationem æquo animo ſuſtineat. maxime enim ij magnanimi dicuntur, quorum animi ſanis, beneq; valētibus corporibus ſimiles ſunt. nam ſicut bene conſtituta corpora, neq; æſtibus, neq; frigoribus affliguntur, ſed in ſuo ſtatu immutata perdurant: ita magnanimus nulla fortunæ mutatione quaſſa-

tus æquabilem vbiq; animi tranquillitatem nulla admiſſa perturbatione conſeruat: quippe qui nullam humanam rem magni admodum faciendam exiſtimet: ſed virtutem ſummum bonum, vitium ſummum malum opinetur: reliqua vero omnia non eſſe eiuſmodi putet, vt aduerſa deprimere ac conſternare: proſpera ſupra modũ efferre animum hominis debeãt. In communi etiam loquendi conſuetudine eſt, vt eos qui vel in infortunijs non conſternãtur, vel in ſecundis rebus non intumeſcunt, eſſe magnanimos dicamus: ſed Ariſtoteles eũ magnanimum appellat, qui cum magnis dignus ſit, magnis quoque ſe eſſe dignum cenſet. magna autem hæc, vt procedendo declarat, eſſe honores inquit, qui inter maxima ex bonis externis reponuntur. Verũ ſi hæc ſunt, quæ vir magnanimus appetere debeat, neſcio quomodo hoc non abſurdum eſſe videatur. nam ſi magnanimi finis ad honores ſpectat qui extrinſecus exhibentur, efficietur vt virtus hæc non ex ſe, ſed ex aliorum arbitrio dependeat: atque ita magnanimus frequenter mutationes multas cogetur pati: dum interdum laudatur, interdum minime: immo quandoque etiam ignominia afficitur. Quocirca videndum, ne hoc modo hic non ſit intelligendus Ariſtoteles: nam ſibi ipſe aduerſaretur, cum in vlterioribus magnanimũ inquiat contemptorẽ, deſpectoremq; eſſe honorum qui à vulgo exhibentur: vtpote qui nihil humanum multa æſtimatiõe dignum putet. Quem igitur ſcopũ ac finem habet magnanimus? non vt honoretur: ita enim penes alios eſſet: ſed vt & dignũ ſe præſtet, qui à probis viris honoretur: & huius præſtantiæ ac dignitatis ſibi ipſe ſit conſcius: ſiq; honore afficiatur, libenter eum admittat ac lætetur: ſin minus, in conſcientia dignitatis ſuæ acquieſcat, ſatisq; eam ſibi eſſe exiſtimet: qualis Achilles apud Homerũ inducitur. Phœnici enim perſuadere ipſi volenti, vt irã mitigaret, doniſq; acceptis quæ ab Agamemnone mittebantur, Græcis laborantibus auxiliaretur: fore enim, vt inde magnum honorem apud omnes conſequatur: ita reſpondet:

O Phœnix venerande ſenex, non eſt mihi cordi »
Talis honor: magno ſed honores ab Ioue quæro: »
Qui me inter naues, atque hæc tentoria Graium »
Reddit honoratum, ac reddet: dum ſpiritus artus »
Hos reget, atque inerunt vllæ hoc in corpore vires. »

Contentus.n. eſt magnanimus deorum honore, qui & optimi ſunt, & ſapientiſſimi: neque id mirum: præditus enim eſſe, vt inquit, virtutibus ferè omnibus videtur: præcipue vero ea re notari, quę maxime in eo elucet, id eſt animi magnitudine: quæ omnium virtutum decus quoddam eſt atq; ornamentũ. Nam cum cæteræ virtutes ex ſubiectis rebus quæq; propriam formam accipiant: temperãtia inquam ex eo, quòd circa voluptates & dolores moderate ſe gerat: fortitudo, ꝙ circa timores & fiducias mediocritatem ſeruet: atque alia ex alia aliqua re ſimili modo: magnanimitas quaſi ſuperueniens quidam habitus ex omnium aliarum acquiſitione emicat, atque effloreſcit. Ac magnanimus quidem huiuſmodi eſt, vt diximus: quemadmodum etiã ipſe Ariſtoteles poſtea manifeſtius declarabit.

† a.l. modeſtus

Qui autem paruis eſt dignus, eiſdemq; ſe dignum cenſet, † temperans, nõ magnanimus eſt: quippe cum magnanimitas in magnitudine conſiſtat, perinde ac pulchritudo in magno corpore. nam parui elegantes, & concinni, nõ autem pulchri dicuntur.

Sequebatur ille, qui cum paruis ſit dignus, paruis quoque ſe dignum eſſe exiſtimat: quẽ σώφρονα, id eſt temperantem vocat. Sed quærendum videtur, quo modo qui paruis eſt dignus, eſſe temperans poſſit. temperans enim virtute eſt præditus: at virtute præditus magnis eſt dignus, non paruis. Vel igitur dicendum eſt, dignitatẽ penes opera hic ſpectari, nõ penes habitũ: quippe cum ob opera & facta laudes & honores exhibeãtur: magnanimus enim cum magna & ſplendida agat, pro dignitate eorundem elatum quoq; merito animũ atque excelſum habet, & magna cogitat. temperans vero cum non admodum magnas aut ſplendidas operatiões exerceat, merito neque magnis honoribus ſe dignum putat. Vel verbum hoc /σώφρων/ quo hic vtitur Ariſtoteles, in eam ſignificationem à nobis eſt accipiendum, vt non de virtute morali temperantia intelligamus, ſed de naturali quadam prudẽtia, quam modeſtiam appellamus: qua fit, vt vnuſquiſq; mentis compos ſit, vireſq; ſuas, ac dignitatem optime agnoſcat. σώφρονες enim mentis compotes, modeſtiq; à Græcis vocantur,

tur,non ſolum temperantes.& σωφρονεῖν ſimili modo non tam temperãter agere,q̃ ſapere eſt,& modeſte ſe gerere.cuiuſmodi homines, qui cum videant ſe nihil magni neque cogitaſſe,neq; feciſſe,nondum magnis honoribus dignos ſe eſſe exiſtimant,non admodum ſanè praui ſunt:immo apti,qui non difficulter corrigi,atque ita ad magnanimitatem poſſint peruenire.

At qui cum ſit indignus, dignũ ſe magnis putat,inflatus quidam eſt.non omnis tamen eſt inflatus,qui maioribus,q̃ ſit,dignum ſe eſſe cenſet.

Tertius eſt,qui magnis cum ſit indignus,dignum ſe eſſe opinatur,inflatus ſcilicet:id eſt græce χαῦνος,hoc eſt caſſus:qui perſuaſione ſui inflatus ac turgens eos ſibi honores arrogat,quibus eſt prorſus indignus.neque is magnis abſolute ſe dignum putat,ſed ijs qui magni vulgo cenſentur. Ex honoribus enim alij magni re vera ſunt,vt eſt laus quæ à probatis optimiſq; viris proficiſcitur:alij inſtituto & exiſtimatione magni, qui publice in ciuitatibus exhiberi conſueuerunt:vt coronæ & ſtatuæ,& reliqua huiuſmodi: quibus omnibus qui inflatus eſt,ſe eſſe honorandum cenſet. Dubitatio autem quædam ſuboriri hic poteſt de eo quem quarto loco enumerat:quiſnam ſit ille,qui licet maioribus quàm dignus ſit,dignũ ſe eſſe cenſeat,non eſt tamen inflatus? & videtur eſſe poſſe vel callidus,vel imperitus. nonnulli enim ſunt,qui vt maius quid aucupentur,& captent,calliditate quadam & verſutia vtuntur,maioribuſq; q̃ ſint,dignos ſe faciunt, dignitatem eam non inflatione animi & perſuaſione,ſed calliditate ſibi attribuẽtes.inflatus autem ſtolidus eſt,non callidus & verſutus.hoc autem melius ex verbo græco agnoſci poteſt: quod eſt ἀξιοῦν,quod tam dignum putare ſignificat,quàm dignum facere & dignare,etiam ſi aliter putemus. Quidam etiã inueniuntur minime mali illi quidem,ſed imperiti,qui cũ de patria bene meriti ſint,eiq; pro tempore aliquando opem tulerint,donationibuſq;,ac dedicationibus eam exornarint,digniq; ſint ob id vt honoribus ciuilibus afficiantur:in eam opinionem inducũtur,vt ſe propterea ſumma eſſe ac perfecta virtute præditos credant:id quod tamen non inflatiõe quadam potius q̃ ignoratione & imperitia faciunt:atq; iccirco nihil prohibet,quo minus erudiri queant,atq; edocti perfectam probitatem conſequantur.

Qui autem minoribus dignum quàm ſit, ſe eſſe arbitratur, puſillanimus eſt:ſiue magnis,ſiue mediocribus,ſiue etiam paruis dignus ſit,modo minoribus dignum ſe eſſe cenſeat.maxime tamẽ eſſe uideretur huiuſmodi, is qui magnis eſt dignus. nam quid feciſſet,ſi tantis non eſſet dignus?

Poſtremo loco poſitus eſt puſillanimus:de quo nihilo minus dubitandum eſt.quo modo enim eſſe prauus,vitioſuſq; poteſt,qui magnis honoribus ac bonis eſt dignus? ſi videlicet penes opera,ſicut dictum eſt,dignitatem cõſideremus:cum quis præclara aliqua vel à ſe vel à maioribus in rempublicam facta habet,& tamen ob humilitatem animi ac paruitatem magnis honoribus ſe indignum cenſet. verum etiam ſiquis vel cum inſignibus ac bonis ortus parentibus ſit,poſſitq; adminiſtrationem reipub.capeſſere,ſe vili ſtudio,atq; arti alicui ſordidæ exercendæ dedat:vel cum ingenioſus fuerit,atq; idoneus qui aliquam liberalẽ atque ingenuam diſciplinam coleret,ſeipſum abiecerit, viliq; in ſtudio ætatem conſumat: is dicendus non immerito eſt & magnis fuiſſe dignum,& vitio animi paruis dignum eſſe effectum.Quòd ſi paruis quoque fuerit dignus,et ſe minoribus q̃ ſit,faciat,tũ proculdubio puſillanimus vere eſt exiſtimandus.licet Ariſtoteles proprie eſſe eum puſillanimum dicat, qui cũ magnis ſit dignus,parui ſe æſtimat:ad ea ſpectãs fortaſſe,quæ à nobis dicta iã ſunt.

Eſt igitur magnanimus magnitudine extremus,in eo uero quod oportet, medius:eo enim dignum ſe cenſet,quod pro dignitate eſt.illi autem excedũt, & deficiũt.Si autem magnis ſe eſſe dignum exiſtimat magnanimus, dignus cum ſit,& præcipue maximis,circa unum maxime uerſabitur: quod quid ſit ex dignitate ipſa definiendum eſt. dignitas autem ad externa bona dicitur: quorum maximum id eſſe ſtatueremus,quod dijs attribuimus,quodq; maxime appetunt, qui in dignitate conſtituti ſunt,quod item ob præclariſſimas

res dari præmium conſueuit: at huiuſmodi eſt honor: externorum enim bonorum id maximum eſt: circa honores igitur & ignominias ut oportet, uerſatur magnanimus.

Quoniam ex ijs quæ modo diximus, pleraq; ex his quæ hic inquit Ariſtoteles, ſatis patere poſſunt: non longiore expoſitione in his vtemur, ſed ea tantummodo quæ digna conſideratiõe aliqua videntur eſſe, breuiter annotabimus. Inquit igitur magnanimum eſſe extremum, eo ꝙ magnitudine animi prędítus eſt ſuprema, quam nemo poteſt excedere: medium autem, in eo quod oportet, ſeruando propterea ꝙ dum ſe dignum iis cenſet, quibus eſt dignus: neque modum excedit, neque deficit, ſed in mediocritate conſiſtit. alij vero qui in adiunctis vitiis ſunt, partim excedunt, partim deficiunt. Ac quia maximis ſe dignum facit, maximum vero quod ſupra omnia alia dicitur vnum tantum eſt: efficitur vt circa vnũ tantũ verſetur, quod quid ſit, ex dignitate ipſa cognoſci poteſt. dignitas .n. ad externa bona ſpectat, quatenus æſtimatione alicuius exiſtit: nam aut diuitiarum, aut gloriæ, aut honoris, aut alicuius eiuſdem generis dicitur: at maximo ex bonis externis dignum ſe magnanimus exiſtimat: maximum autem eſt, quod dijs immortalibus tribuimus: id vero eſt honor: circa honorem igitur verſatur magnanimus. ſed ſi circa honorem, circa oppoſitum quoq; eius quæ eſt ignominia, verſari neceſſe eſt. nam & honores quos debet, quibusq; ſe dignum putat, admittit atque appetit: quos non debet, reiicit ac contemnit: & ignominias quæ à probis viris inferuntur à ſe eſſe alienas cenſet: quæ ab improbis, cõtemnit. Atque hæc eſt ratio quæ circa honorem magnanimum verſari confirmat.

Quin abſque ratione quoque magnanimi munus circa honorem eſſe apparet. magni etenim uiri honore ſeipſos dignos maxime exiſtimant, ac pro dignitate illi quidem: ſed puſillanimus deficit, tam ſi ad ipſum, q̄ ſi ad magnanimi dignitatem ſpectemus. inflatus autem ad ſe ſolummodo, non autem ad magnanimum excedit.

Sed hoc non ſolum ex ratione hac colligitur: uerum etiam ſine ratione eſſe inde perſpicuum poteſt, ꝙ quicunque magni viri ſunt, honore pro dignitate ſe eſſe dignos exiſtimãt. puſillanimus vero & à magnanimi dignitate & à ſua ipſius deficit: nam & quibus eſt dignus, ijs ſe dignum non æſtimat, & ab appetendis iis quæ magnanimus ſibi attribuit, q̄longiſſime abeſt: ob id tamen vitioſus eſt, ac prauus, quia à ſe ipſe deficit, minoriq; honore ſe dignum facit, quàm ſit. At inflatus ſicut ſuam excedit dignitatem, ita à magnanimo deficit. licet enim magni ſe ipſum æſtimet præter dignitatem, nondum tamen eam excellentiã animo aſſequi poteſt, qua magnanimus dignus eſt: vt non modo non maioribus honoribus q̄ magnanimus dignum ſe putet, ſed ne æqualibus quidem. Vnde quia hunc quoque opinione dignitatis excedit magnanimus, merito extremus eſſe etiam dicitur.

At magnanimus ſiquidem maximis eſt dignus, optimus quoque ſit neceſſe eſt. maiori .n. honore dignus eſt, qui eſt melior: maximis uero, qui eſt optimus. oportet igitur ut qui magnanimus re uera eſt, bonus etiam ſit. eſſe etiam magnanimi uidetur id quod in unaquaque uirtute magnum eſt. nulloq; pacto ei conuenit ut †ſuaſione aliqua fraudulenter utatur, ac fugiat, aut iniuſte agat: cuius .n. cauſa turpe aliquid faciet is, cui nihil eſt magnum? nam ſiquis diligenter ſingula conſideret, magnanimus ſi nõ eſt bonus, prorſus ridiculus uidebitur. immo neque honore quidem erit dignus, ſi ſit malus: quippe cũ uirtutis præmium ſit honor, bonisq; attribuatur.

ta.l.ꝙ aliquem læſerit, reus ſit, ta.l.aliqd quod læſerit, fugiat,

Cum maximis ſit dignus magnanimus, ſequitur vt optimus etiam ſit: atque ita omniũ virtutum habeat perfectionem. quòd autem circa omnes alias virtutes magnanimi operatio ſpectetur inde conſtat, ꝙ nullo modo magnanimum decet aut dum periculum aliquod ſuſpicatur ac metuit, perſuaſione aliqua fraudulenter decipiendo elabi ac fugere: timidi .n. id eſt: aut iniuria aliquem afficere, quod eſt iniuſti. Sed aduertẽdum hoc loco triplicẽ reperiri

periri

periri lectionem, quæ triplicem etiam ſententiam faciat. nam vna eſt, quã diximus, ſi legatur παραπείσαντι, id eſt fraudulenter ac doloſe ſuadenti magnanimo non conuenit è periculo aliquo effugere: altera ſi παρασείσαντι legamus: nam hæc erit ſententia: non conuenit magnanimo intercutienti, id eſt quaſi aliquem concuſſerit, & offenderit ac læſerit accuſari: vt φεύγειν etiã pro accuſari, ac reum eſſe, non profugere accipiamus. tertio modo legitur παρασεῖσαν τι vt duo ſint verba accuſatiui caſus: vt ita dicamus: non conuenit magnanimo aliquid quod concuſſerit, id eſt læſerit atq; intertu rbarit, fugere & timere. nam qua de cauſa, inquit, turpiter ſe geret, cum nihil apud ipſum magnum ſit, ex alijs ſcilicet bonis. maximi.n. ipſe eſt compos quòd magnitudine ſui cætera omnia ita obumbrat, atque operit, vt nihil præ illo eſſe videantur: id autem eſt honor ad quem cætera omnia externa bona dirigũtur: atque ob id bonis viris tantummodo debetur, virtutisq; eſt præmium: quippe quæ bonũ laudabile eſſe definiatur.

Videtur igitur magnanimitas quaſi ornamentum quoddam eſſe uirtutum: nam & maiores ipſas reddit, & ſine ipſis eſſe non poteſt. ac propterea re uera eſſe magnanimum difficile eſt, cum id exiſtere ſine integritate nullo modo queat.

Cum igitur ad magnanimum pertineat quatenus eſt magnanimus, alias quoq; virtutes exercere: merito fit, vt magnanimitas cæterarum omnium virtutum ornamentum eſſe cenſeatur. nam licet, vt ſuperius diximus, aliæ virtutes ex ſubiectis ſibi rebus formam propriã ſingulæ accipiant: magnitudinem tamen non aliunde poſſunt acquirere, q̃ ex animi magnitudine, quæ ex habitu huius virtutis comparatur: quæ & magnas alias reddit, dum efficit, vt in vnaquaq; virtute elatum animum quiſq; habeat, nihilq; aliud q̃ ſanitatem pulchritudinemq; animi ſpectet: & ipſa non niſi ex perfectis omnibus alijs virtutibus exiſtit. atq; icirco re vera eſſe magnanimum difficile eſt. oportet enim integritatem habere, id eſt virtutum omnium perfectionem, quam καλοκαγαθίαν vocant.

Ac maxime quidem magnanimus circa honores & ignominias uertitur, ob eosq; honores qui & magni ſunt, & à probis uiris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, utpote ſibi accommodatos, uel etiam minores quàm ſibi conueniat: integræ enim & abſolutæ uirtuti nullus honor tribui dignus poteſt: admittet tamen eos magnanimus à probis uiris, licet inferiores ſint, propterea q; non habent illi maiores quibus afficere ipſum ualeant. ſed qui à quibuslibet è uulgo hominibus, ob paruasq; res exhibentur, eos prorſus contemnet: nõ enim eſt eis dignus: ſimili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipſum iure non accidat.

Ac quia integræ abſolutæq; virtuti, hoc eſt vniuerſis virtutibus ſimul iunctis nullus dignus honor exhiberi poteſt: magnanimus etiam ſi minoribus honoribus q̃ dignus ſit, afficiatur, eos libenter admittet, modo à probis viris proficiſcantur. nam qui & ab improbis, & ob paruas res offeruntur, prorſus contemnit: indignum enim ſe cenſet, qui paruum aliquod ob factum honorari debeat: ſimili modo quoq; ignominiarum omnium contẽptor erit: quippe quæ non niſi immerito, & indigne ipſi eueniant: ipſe autem non niſi digna admittat & curet.

Maxime igitur, ſicut dictum eſt, circa honores uerſatur magnanimus, nihilo minus tamen & in diuitijs, & poteſtatibus, & omni tam proſpera q̃ aduerſa fortuna, quomodocunque contigerit, moderate ſe geret: ut neq; in proſperis ſucceſſibus lętitia geſtiat, neque in aduerſis rebus triſtitia ſupra modũ obruatur. neque enim circa honorem quaſi bonorum maximum ſit, ita ſe gerit. nam poteſtates & diuitiæ ob honorem expetendę ſunt: qui enim ipſas habent, ob eas affici honoribus uolunt. cui uero uel honor ipſe paruus eſt, ei

cætera quoque ſunt parua. Quapropter magnanimi eſſe etiam contemptores uidentur.

Cum magnanimum verſari circa honorem probarit, ſequi ex eo etiam oſtendit, vt in alijs fortunæ bonis moderate ſe gerat: neq; in proſperis nimia lætitia efferatur, neq; in aduerſis nimio dolore conficiatur. aſſuetus enim ſe magnis dignum exiſtimare, diuitijs quoq; & paupertate, fama & infamia, cæteriſq; omnibus tam corporis, q̃ externis bonis animum habet ſuperiorem. bona nanq; animi eſſe maxima arbitratur: quibus præſentibus à cæteris in neutram partem magnopere commouetur. neq;.n. circa honorẽ ita ſe gerit, vt ob ipſum quaſi maximum bonum immoderate geſtiat, atq; efferatur: ſed eum ſi à popularibus et prauis hominibus deferatur, prorſus deſpicit: ſi à probis viris, admittit quidem: non tamen ita, vt inferiorem eum eſſe virtute ſua non iudicet. eo.n. eſt animo, vt omnes humanas res tanq̃ humiles & paruas deſpiciat, ac contemnat.

Quin etiam fortunæ proſperitates uidentur conferre ad magnanimitatẽ. qui enim nobiles ſunt, & diuites, & in poteſtate conſtituti honore digni habentur. in excellentia enim quadam ſunt. omne autem quod bono aliquo excellit, eſt honorabilius. propterea huiuſmodi res magis reddere magnanimos homines conſuecuerunt. nanque à quibuſdam honorantur. ſed re uera ſolus bonus honorandus eſt. cui tamen utraq; inſunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur.

Quia circa honores verſatur magnanimitas, ad eam facere etiam proſperæ fortunæ ſtatus videretur. nam cum habitus virtutis ex aſſuetudine acquiratur: id fieri non poſſet: niſi materia ſuppeteret, in qua eſt aſſueſcendum: quæ ſunt bona fortunæ, quæ ad honorem conſequendum conducunt. qui enim ipſa hæc habent, honorem appetunt: eumq; ab aliquibus conſequuntur, quaſi in excellentia quadam bonorum collocati. quo enim quidq; re aliqua bona excellit, eo honore dignius eſt. honore autem affecti homines extolluntur, elatumq; animum quendam concipiunt, vt magnanimi etiam fortunæ proſperitatibus effici videantur: ſed re vera non niſi bonus magnanimus eſt, idemq; honoribus afficiendus. quibus tamen vtraque adſunt, id eſt qui cum virtute externa etiam bona habent cõiuncta, magis honore digni habentur: vel quia vulgo ita videtur, licet re vera aliter cenſendum ſit: vel quia in fortuna proſpera conſtitutus ad virtutis operationem expeditior redditur. operationem vero honor conſequitur.

Qui autem ſine uirtute huiuſmodi bona poſſident: neque merito magnis honoribus dignos ſe eſſe arbitrantur, neque recte magnanimi dicũtur: quippe cum hęc abſq; integra atq; abſoluta uirtute eſſe non poſſint: ſed contẽptores contumelioſi, atq; huiuſmodi uitijs pręditi efficiuntur. non facile enim fit, ut ſine uirtute conſone ac moderate proſperos rerum ſucceſſus quiſpiam ferat. dum igitur hi ferre proſperam fortunam nequeunt, putant'que ſe alios excellere, omnes alios deſpiciunt: ipſi uero agunt quodcunque forte inciderit. imitantur enim magnanimum, licet ei ſimiles minime ſint. atque id faciũt in quibus poſſunt. quæ.n. ex uirtute ſunt, ea non agunt, ſed contemnunt alios. At magnanimus iure ac merito contemnit: nam uere opinatur. plerique' alij autem incidenter, ac fortuito.

Niſi autem virtus affuerit, fortunæ felicitas inſolentes ac contumelioſos plerunq; homines efficit. tumidoſq; & inflatos potius q̃ magnanimos. qui cum ferre moderate non poſſint proſperos ſucceſſus, in vitia delabuntur. diuitiæ enim & poteſtates et reliqua eiuſmodi virtutem non habenti perinde nocent, ac ſalubres cibi ægrotantibus. nam cum imitari magnanimum velint, neq; in virtute qua carent, id aſſequi poſſint, in eo ſimiles magnanimis ſe futuros eſſe arbitrantur, ſi alios contempſerint, cõtumeliaq; affecerint. ſed magnanimus nõ in contumeliam alicuius contemptor eſt, ſed quia honores omnes qui ab alijs ſibi offerun-

tur,paruipendit:dignioremq́ꝫ ſe eſſe opinatur:& recta eius & vera opinio eſt. Alij autem tam de ſe q̃ de alijs falſò,& vt forte incidit,opinari conſueuerunt.

Neque uero aut†paruipericlitans,aut frequentipericlitans, propterea ꝙ pauca ſunt,quę magnifaciat:ſed magnipericlitans eſt.& cum periclitatur,uitæ ſuæ non parcit,quaſi dignum omnino nõ ſit ei uiuere.taliſq́ꝫ eſt,ut afficiat beneficijs alios,ipſe affici erubeſcat.excellentis enim illud eſt:hoc eius,qui excellitur.eſtq́ꝫ eiuſmodi,ut plura retribuat.ita.n.fiet,ut qui prior contulerit beneficium,inſuper debeat,beneficiumq́ꝫ accepiſſe uideatur. † a.l. frequẽtipericlitans, aut libẽtipericlitans

Quia igitur magnanimus recte opinatur , & ſuam ipſius magnitudinem optime agnoſcit,& res alias humanas quales ſint,quantiq́ꝫ faciendæ minime ignorat: propterea neque paruipericlitans,neqꝫ frequentipericlitans euadit:id eſt neqꝫ parua de cauſa pericula atqꝫ ea parua adit,neqꝫ frequentibus periculis ſe exponit:ſed eſt magnipericlitans , id eſt pro magnis rebus & magna pericula ſubire conſueuit.qui.n.vel multa vel parua magni æſtimat,is & ſæpe & pro paruis rebus ſubire pericula non veretur.magnanimus vero cum ea ſolum modo magni faciat,quæ vere honore digna ſunt:ea autem ſint & magna,& admodũ pauca:efficitur,vt nõ niſi pro magnis & paucis ſibi eſſe periclitãdum cenſeat. Legitur etiã hoc loco πυκνοκίνδυνος ὐδὲ φιλοκίνδυνος,id eſt non eſt frequentipericlitans,neqꝫ libentipericlitans,hoc eſt non frequenter ſe exponit periculis,neqꝫ facile & libenter.ſanctior tamẽ lectio hæc videtur,quã explanauimus.i.μικροκίνδυνος οὐδὲ πυκνοκίνδυνος. non.n.parua de cauſa vel parua ẽt pericula adit magnanimus,neqꝫ frequẽter,ſed raro & ob magnas res & magna.in quibus quidem periculis vitæ ſuæ profuſus eſt.neque enim magnum quid eſſe vitam exiſtimat:ſed ipſi præclaram mortem,pro rebuſq́ꝫ præclaris ſuſceptam anteponit.atque id eô promptius facit,ꝙ ad bene merendum de alijs eſt propenſus , confertq́ꝫ libenter beneficia, & nõ ſine verecũdia accipit.Quocirca ſi indigna aliqua calamitate oppreſſus vti beneficentia non poſſit,minime præter dignitatem viuendum ſibi amplius putat. Quod autem hic de magnanimo inquit,pudere eum aſſerens,ſi beneficiis afficiatur,reprehenſionis anſam præbuiſſe nonnullis videtur.vtraque enim ad bonum virum pertinere inquiunt,tam vt conferat,q̃ vt accipiat beneficia:& recte id quidem dicunt,& vere,ſi ad altitudinem magnanimi tamen ſpectarent:quem non decet abiectum quippiam,atqꝫ humile agere. qui autẽ patitur vt aut pecunijs,aut viribus,aut tali quapiam re ab altero adiuuetur,præ ſe ferre humilitatem quandam videtur,eoq́ꝫ eſſe inferior,à quo id beneficiũ accipit.at magnanimus antecellere alijs vult,id eſt debet. merito igitur erubeſcet,ſi in inferioris loco præter dignitatẽ ſuam eſſe videatur.atqꝫ iccirco ſi aliquando acceperit,plura cumulatiore menſura referet: vt qui dederit,debere ſe videat,atque ita inferiorem ſe eſſe fateatur.

Meminiſſe præterea eorum uidentur,quibus benigne fecerint:eorum autem à quibus acceperint minime. quippe cum is qui acceperit, minor ſit eo qui beneficium contulerit:ipſi autem uelint eſſe ſuperiores : unde etiam illa iucunde,hæc iniucunde audire conſueuerũt. Atque iccirco neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare:neque Lacedęmonii ad Athenienſes:ſed tantum modo ea quibus fuerant affecti.

Maiore etiam quod hic ſubiungit,reprehenſione dignum videri poteſt:magnanimũ beneficiorum acceptorum immemorem futurum:id quod ingrati animi vitium prorſus eſt exiſtimandum. ſed non ita inquit hic Ariſtoteles.non.n.beneficiorum acceptorum obliuiſcitur magnanimus:immo maxime omnium eſt memor:quippe qui plura etiam retribuere conetur.Quocirca quod inquit magnanimum nõ meminiſſe,id non ad rem,ſed ad verba referendum eſt.nam licet & animo & in referenda gratia optimus ſit & gratiſſimus:ſolet tamen libentius in ſermone quæ contulerit alijs,q̃ quæ ab alijs acceperit , & ipſe cõmemorare,& ab alijs cõmemorantibus audire:eo ꝙ excellẽtior apparet qui dediſſe,q̃ qui accepiſſe prædicatur. Ad cuius rei confirmantionem & Thetidis & Lacedæmoniorũ exemplo vtitur. Thetis enim , vt apud Homerum eſt , cum maximis beneficiis Iouem affeciſſet,eũq́ꝫ à cõiuratione aliorũ deorũ liberaſſet,id quod filius ipſius declarat his verſibus:

Sæpe etenim audiui Pelei Genitoris in æde
Alma parens, cum tu inter diuos ſola Tonantem
Defendiſſe Iouem, & magno abſoluiſſe timore,
Iactares: quando hunc ſuperi vincire parabant
Omnes, Iunoq́;, Neptunusq́;, & Cæſia Pallas.
Tu nanq; aſcendens ad cœli culmina monſtrum
Centimanum adduxti, Briareum quem nomine, diui,
Aegeona vocant homines: qui viribus omnes
Excellens, & patre ſuo quoque fortior, illic
Ante Iouem gaudens magno conſedit honore.
Aſt alij ceſſere dei formidine preſſi.

Thetis igitur cum hoc beneficio Iouem affeciſſet, non id quidem ipſa explicat apud Iouem, cum ab eo petit, vt filio ſuo honorem & gloriam afferat: ſed ſolummodo latenter ſignificat, Ita inquiens:

Iuppiter omnipotens mea ſi tibi profuit vnquam
Sedulitas vel re, vel verbis: hoc mihi votum
Exequere, vt noſtri celebretur gloria nati.
Ille quidem à fatis cunctorum arctiſſima vitæ
Sortitus ſpatia eſt: & nunc Agamemnone ab ipſo
Afficitur probris inter contemptus Achiuos:

Hæc Thetis. Lacedæmonij vero, vt refert Calliſthenes in primo Hiſtoriæ Græcanicæ libro, cum Thebani in Laconiam hoſtili exercitu inuaſiſſent, ad Athenienſes ad auxilium petendum profecti, beneficiorum quibus Athenienſes affecerant, nullam prorſus fecere mentionem: ſed quæ ipſi ab illis acceperant, magnifice commemorarunt: vt ea potiſſimum ratione generoſum Athenienſium animum ad ferendam ſibi opem poſſent inducere.

† a.l. nemine idigere,

Magnanimi quoque eſt †à nemine quippiam, aut uix tandem petere, ſed prompte aliis miniſtrare: præſtare'que ſe apud eos qui in dignitate ſunt, præclara'que ſortuna utuntur, magnum: apud mediocris ſortis homines mediocrem: eo quòd illos ſuperare difficile, atque egregium, hos facile eſt. & inter illos gloriari eſt à generoſo animo minime alienum, inter humiles uero inuidioſum.

Ad magnanimũ ēt ſpectat, vt nõ facile ab aliquo petat, vt vel pecunijs, vel alia quapiã re iuuetur: ſed vix id faciat, nec niſi magna aliqua impulſus neceſſitate: promptusq́; potius ſit ad alijs miniſtrandum, id eſt dandum, ſuppeditandum, inſeruiendum ijs qui petunt, atq; indigent. poſſumus ēt interpretari δεῖσθαι, quo verbo hic vtitur Ariſtoteles, non petere ſed indigere: vtrũq;.n. ſignificat: vt intelligamus, magnanimi hominis eē nullius auxilio indigere: niſi vix admodum, id eſt cũ maxima neceſſitate vrgetur. Cum vero inquit magnum ſe præſtare magnanimum ſolere inter illos qui in dignitate ſunt conſtituti: non ita accipit, vt ſi magnanimus in regia ciuitate degerit, vnusq́; è ſubditis fuerit, eum velit apud regem magnum ſe gerere, eiq́; ſe in dignitate ęquiparari. imprudentis.n. id eſſet ac ſtulti: ſed vt in republica apud eos qui ſunt in dignitate & exiſtimatiõe, præſertim ſi vel diuitiis, vel alia quapiam eiuſmodi poteſtate videantur excellere, magnitudinem ſuam non diſſimulet: quippe qui præſtantiorem ſe eſſe ob virtutē exiſtimet. inter huiuſmodi.n. homines, id eſt magnos gloriari generoſum eſt. Verum gloriari hic nõ id ſignificat, vt præclara de ſe ac glorioſa loquuturũ ac iactaturũ eſſe magnanimũ intelligamus: inuidioſum.n. ac moleſtum etiam hoc eſſet: ſed ita ſe geſturum, vt inter magnos verſando gloriam ac grauitatem præ ſe ferat, nihilq́; de dignitate ſua diminuat. id quod ex verbo græco σεμνύνεσθαι intelligi melius poteſt: quod glorioſe & grauiter ſe gerere, dignitatemq́; præ ſe ferre ſignificat.

† a.l. uirib⁹ cõtendere:

Quemadmodum inter imbecillos †uiribus non contendere: neque ad honoratas res accedere, aut ubi alii principatum obtinent: ocioſum'que eſſe ac cunctatorem, niſi ubi magnus aliquis honor magnumq́; opus eſt: paucasq́; res agendas, ſed magnas eas ac celebres aggredi. Neceſſe etiam eſt ut aper-

te tam

te tam odium q̃ amorem præ ſe ferat: latere.n.uelle timentis hominis eſt.

Duplex hic in exemplaribus reperitur lectio, quæ ſententiam etiam ipſam aliquantulũ variat: altera eſt cum negatione, altera ſine negatione. Si itaq; cum negatione legamus, erit ſenſus: ſuperiora ad magnanimum pertinere, quemadmodum etiã hoc, vt inter imbecillos vires ſuas non oſtentet, & cætera quæ ſequuntur. ſi abſque negatione: ita erit annexa ſententia, vt à præcedente ac proxima clauſula dependeat, hoc modo: inter magnos gloriari generoſum, inter humiles inuidioſum ac moleſtum eſt. quemadmodum etiam odioſum eſſe ſolet, ſi inter imbecillos vires quiſpiam oſtentet, viribusq; velit contendere. Pergit deinde magnanimi proprietates percenſere: & inquit eius quoque eſſe ad res honoratas minime adire, vbiq; alij principatum obtinent. Quamuis enim ſpeciem quandam magnanimitatis præ ſe ferre videantur vel oratores, vel muſici, vel quilibet artifices, qui id dant operam & contendunt, vt primas habeant: ſiquis tamen recte conſideret, eiuſmodi certamen ac ſtudiũ puerile eſt, ad vilesq; homines ſpectat, qui parua magni æſtimare conſueuerunt. nam magnanimus de principatu minime cum aliquo contendet: cum ne ſecundus ſit, ſi eum aſſequi non potuerit: tum vero quia virtutis ſuæ magnitudine contentus ſatis ſibi eam ad excellentiam honoremq; eſſe arbitratur. ocioſusq; erit ac cunctator, id eſt non admodum celer ad quaſlibet res aggrediendas, ſed magnas tantum aget, ex quibus magnus aliquis honor conſequatur: neque id tam honoris, q̃ honeſtatis cauſa faciet.

Maiorẽq; curam ueritatis, q̃ opinionis habeat: dicatq; et agat omnia aperte: id.n.eſt contẽptoris, ideo liberior in loquẽdo eſt: eſt.n.ẽt eius, qui liberior in loquendo ſit, unde eſt & contemptor, & uerax, niſi ubi per diſſimulationẽ loquitur. diſſimulatione autem utitur ad multitudinem.

Eritq; apud probos viros veridicus apud vulgus diſſimulatione interdum vtetur: vt manifeſte hinc pateat Ariſtotelem non omnem diſſimulationem prauam eſſe & vitioſam exiſtimare: neq;.n. eam magnanimo attribuiſſet, qui probitate ac virtutum omnium integritate maxime præſtat. diſſimulat enim magnitudinem ſuam apud vulgus imperitamq; multitudinem magnanimus, aut quia eorum contemptor eſt, id eſt indignũ ſe eſſe exiſtimat, qui ab illis honore afficiatur: aut certe, id quod dictũ eſt, ne ſi apud humiles ingenue de ſe atq; honorifice loquutus fuerit, moleſtus ſit, atq; importunus. Nam apud alios ſui ſimiles veriq; amatores homines ſua minime extenuat, ſed libere de ſe vere loqui non veretur.

Magnanimi quoque proprium id eſt, ut uiuere ad alterius arbitrium non poſſit, niſi ad amici: eſt enim ſeruile. unde etiam omnes adulatores famularii: & humiles homines adulatores ſunt. Adde quód neque eſt admirator: nihil enim magnum ipſi eſt: neque iniuriarum memor: quippe cum magnanimi non ſit meminiſſe, & præſertim malorum, ſed ea potius deſpicere.

Neque eſt eiuſmodi magnanimus, vt ad alterius arbitrium viuat: eſt enim ſeruile: cuius argumentum id eſt, ꝙ omnes adulatores ad alterius nutum viuunt, ac propterea famularij, id eſt ſeruiles humilesq; homines ſunt: & omnes humiles ferè ſunt adulatores. At magnanimus minime poteſt alterius voluntati ita eſſe addictus, vt ex alterius ſententia omnes vitæ ſuæ rationes inſtituat: niſi is amicus eius ſit, qui profecto niſi bonus, eiuſque ſimilis eſſe nullo pacto poteſt. vt hoc modo non tam alieno, q̃ ſuo arbitratu viuere etiam dicendus ſit. Neque item magnanimus eſt admirabundus: vulgi enim id eſt: qui ſæpenumero vel ædes magnificas, vel dedicationes, vel corporum pulchritudines, vel muſicorum certamina, vel tale quippiam ſolent admirari. quorum nihil magnanimo eſſe magnum videtur.

Neque hominiloquus: neque enim aut de ſe, aut de altero quippiam dicet. neque ut uel ipſe laudetur, uel alij uituperentur, curat: ſed neque eſt laudator: atque iccirco ſit, ut neque maledicus ne in inimicos quidẽ, niſi ob contumeliam ſit.

Sed neque hominiloquus eſt, id eſt eiuſmodi, qui de hominibus libenter loquatur, et de hominibus ſibi eſſe loquendũ ducat: vt nonnulli faciunt, qui quo modo alii viuãt, quid bo-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ni, quid mali geſſerint, inquirunt. quæ omnia magnanimum vereq́; philoſophum multo magis latent, vt inquit Plato in Theæteto, q̃ marinæ arenæ numerus. Magnanimus.n. tantum abeſt, vt de alijs hominibus loquatur, vt neque de ſe quidem quippiam huiuſmodi dicturus ſit. Verum quando de hominibus ſermonem nullum habet, cuiuſmodi eſſe eius colloquutiones dicendum eſt? Nimirum ſiquis magnanimum Deiloquum eſſe omnino exiſtimet, hoc eſt Theologum, non male opinabitur: qui de Deo.ſ. naturaq́; rerum diſſertationes omnes ſuas faciat. vt ſiquis modo de humanis rebus ſermo ei concedendus eſt, is circa virtutes, earumq́; operationes omnis verſetur. Quia autem de hominibus non admodū loquitur, efficitur, vt neque ſe neque alios aut laudet, aut vituperet: ne inimicum quidem niſi ob contumeliam: non ꝙ cōtumelioſe in inimicum inuehatur, id enim crimini eſſet dandum: ſed ꝙ ne de inimico quidem male quippiam dicat, niſi is ſupra modum vel in ipſum, vel in alios inſolenter contumelioſeq́; ſe geſſerit.

De neceſſarijs item, aut paruis minime eſt querulus, aut precabundus: ita enim ſe gerere eius hominis eſt, qui circa hæc ſtudeat. eiuſmodi præterea eſt, ut honeſta potius & infructuoſa, q̃ fructuoſa & utilia acquirat, & poſſideat: eſt enim eius qui ex ſe ſufficiat.

Si etiam neceſſarijs, id eſt quæ ad neceſſarios vſus ſpectant, aliquādo careat ac priuetur, neq; admodum conqueretur, ſed patienter feret ac moderate: neq; precibus vti aliquibus volet, vt ea conſequatur: quippe cū ita facere eius hominis ſit, qui hæc magnifaciat, & magnum quoddam bonum eſſe poſſeſſionem eorum opinetur. Quocirca magnanimus dabit quidem operam, vt neceſſaria ſibi ad vitam degendam comparet, non magnum tamen admodum ſtudium huic rei adhibebit: ſed mori potius volet, q̃ turpiter his ipſis affluere. & quia omni lucro, omniq́; vtilitate celſiorem animum habet, inutilia & infructuoſa poſſidebit potius q̃ econtrario: vt deambulacra, nemora, atq; huiuſmodi, quæ ſicut prouentus nullos afferunt, ita ingenua voluptate oblectare cuiuſq; animū poſſunt: & eius præſertim, qui pauca magnifacit, paucisq́; admodum indiget.

Quin etiam & motus ipſe magnanimi eſſe tardus uidetur, & uox grauis, & loquutio ſtabilis. nā neq; qui circa pauca ſtudet, eſt feſtinabūdus: neq; qui nihil magnum exiſtimat, contentus & uehemens. acuta autem uox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus eſt.

Atque hac de cauſa, quia ſcilicet & pauca ſunt quæ magnifacit, paucis'que indiget, etiam fit, vt tarditatem ac grauitatem in inceſſu, omniq́; alia motione ſeruet: voce item graui vtatur, hoc eſt non admodum intenta atq; alta, ſed ſubmiſſiore: non enim ad ſonum magis grauitas hæc referenda eſt, quàm ad moderationem. nam loquutionem quoq; eius inquit ſtabilem eſſe oportere: quod nihil aliud ſignificat, q̃ firmam ac lentam, non diuulſam, ac concitatam. Hæc enim omnia magnanimo maxime ſunt accommodata: vt neque in motu, neq; in voce, neque in loquutione feſtinationem vllam præ ſe ferat, niſi vrgeat neceſſitas: hoc.n. ſubintelligendum ſemper eſt. Nam ſi patriæ, aut parentum, aut amicorum, aut alicuius alterius huiuſmodi ſalus in diſcrimen veniat, opusq́; ſit feſtinatione: tūc profecto minime erit cunctabundus & tardus, ſed accurret, ſed vocem intendet, ſed clamabit, omniaq́; aget feſtinanter. Quod tamen ſine neceſſitate nunq̃ faciendum ſibi eſſe exiſtimabit is qui & paucis ſtudet, & nihil magnum putat, niſi pauca admodū: ea videlicet, quæ & in actione & in contemplatione magnitudine excellunt. Nam acuta & alta vox, & celeritas ex his efficitur, id eſt propter hæc: propterea ꝙ ſcilicet vel circa multa verſantur homines vt accelerandum: vel magnum quippiam eſſe opinantur, vt intendendā ſibi eſſe vocē, clamandūq; cenſeant.

Qui autem deficit, puſillanimus: qui excedit, inflatus eſt. ſed neque hi tamen mali, non enim malefici ſunt: ſed eſſe peccantes uidentur. puſillanimus enim cum bonis dignus ſit, ſe ipſum iis ipſis priuat, quibus eſt dignus: uidetur'que prauum quoddam in eo habere, quod & bonis dignum ſe nō eſſe exiſtimat, & ſe ipſum etiam ignorat, alioqui cum bona ſint, quibus eſt dignus

gnus,ea proculdubio appeteret.

Vbi magnanimi proprietates omnes abſoluit,deinceps de puſillanimo,& inflato diſſerit:inquitq́ȝ puſillanimum ob humilitatem vilitatemq́ȝ animi omnia ſupra dignitatẽ ſuam bona eſſe exiſtimare:ob idq́ȝ eſſe malum,ꝗ & cum indignũ ſe arbitretur,nullius boni ſibi eſſe conſcius:& cum dignus ſit,ignorare ſe ipſum videatur.ſi enim non ignoraret,appeteret proculdubio ea quibus dignus eſt.

Non tamen huiuſmodi homines ſtolidi, ſed eſſe†intelligentes potius uidentur:talisq́ȝ opinio peiores etiam ipſos reddit.ſinguli enim ea quæ dignitati ſuæ conueniunt,appetere cõſueuerunt.adde ꝗ & ab honeſtis actiõibus & ſtudijs quaſi ſint ĩdigni,& ab externis quoq́ȝ bonis ſimili modo abſtinẽt. †al.pigri

Licet autem ſeipſum ignoret puſillanimus,non eſt tamen ſtolidus vt inflatus,ſed intelligens,id eſt acris nimis & conſiderabundus:non.n.in laudem appellat huiuſmodi homines *νοερὸς*,quippe quos & peiores eſſe inflatis dicat,& magnanimis magis aduerſari:ſed intelligere nimis eos inquit,& importune:quod vitio datur.intelligit.n.puſillanimus quippiam in ſe eſſe,quod honore dignum ſit,idq́ȝ importune modeſtiæ cauſa diſſimulat.quę quidem intelligentia,cum vt oportet ea vtimur,laudanda ſanè eſt:quippe cum id facere inſcriptione illa Pythica moneamur,vt nos ipſos ſcilicet cognoſcamus:cum male vtimur,eſt vituperanda.ſæpe enim fit,vt qui ſe intelligunt,ſupra q̃ deceat,dignitatem ſuam attenuent,ac deprimant,ne arrogantes eſſe videantur:abiectioresq́ȝ q̃ oporteat,humilioresq́ȝ euadant.qui puſillanimi ſunt:qui cum indignos ſe putent,hac ipſa opinione quam de ſe ipſis habẽt,ꝗ indigni ſint,deteriores etiam inflatis efficiuntur:tum quia ita opinando ſe eſſe indignos,facere ſe videntur indignos:tum quia falſa hac de ſe perſuaſione eò deducuntur,vt non modo nullam præclaram actionem aggrediendam,nullisq́ȝ ſtudijs ſibi incumbendum putent,vnde aliquis vel à ſapientibus,vel ab imperitis honor comperari poſſit:verum etiã externis bonis,id eſt principatu,præcellentia,diuitijs ſe eſſe indignos arbitrẽtur.In nonnullis tamen exemplaribus loco/*νοεροὶ*/legitur/*ὀκνηροὶ*/quod ita poſſemus interpretari.huiuſmodi homines non ſunt ſtolidi,ſed pigri potius quidam,ac detrectatores:qui ſcilicet quãuis cognoſcere ſeipſos poſſent,tamen abiectione animi ad aggrediendas res pigri efficiuntur:vt recuſent ac detrectent ea,quibus ſunt digni,ſeq́ȝ indignos eſſe opinentur.

At inflati ſtolidi ſunt,ſeq́ȝ ipſos ignorant,atque id palàm:quaſi enim ſint digni,honorabiles res aggrediuntur,deinde redarguuntur:ueſtituq́ȝ etiam,& habitu,atque huiuſcemodi rebus ornantur:proſperasq́ȝ fortunas ſuas eſſe manifeſtas uolunt:de ipſisq́ȝ prædicant,quaſi ob eas honores ſint conſequuturi.Magnanimitati autẽ puſillanimitas magis eſt oppoſita,q̃ inflatio:quippe quæ & magis cõtingat,& peior ſit.Magnanimitas igitur circa honorem magnum,ſicut dictum eſt,uerſatur.

Inflati vero ſtolidi ſunt,nã cum ignorent ſeipſos,non occulte id faciunt,vt puſillanimi:ſed manifeſte ac clare vitium ſuum produnt.nam licet indigni ſint,magnas res aggrediuntur:volũtq́ȝ & ad dicendum & ad agendum idonei videri:honorifice item ac magnifice de ſe loquuntur:& ſi nõ ſint diuites,diuitias ſimulãt,ſi ſint,importune eas atq́ȝ inuidioſe oſtentant:vt facile eorum ſtoliditas deprehendatur.Sed licet ita ſit,puſillanimitatem tamen magnanimitati magis aduerſari inquit,q̃ inflationẽ duabus de cauſis:vna,quia ſæpius cõtingere hominibus ſolet,vt puſillanimi q̃ inflati euadãt:vt ad eã procliuiores eſſe videãtur:ad q̃ aũt procliuiores ſumus,ea maiora vitia eſſe ſuperius declaratũ eſt:vtpote naturæ nr̃æ magis inſita,atq́ȝ iccirco difficiliora,q̃ ex aĩo nr̃o extrahi atq́ȝ euelli queãt:altera,ꝗ ſuapte natura ẽt peior eſt,cũ ad honeſtas res,p̃claraq́ȝ ſtudia obeũda ſegnes atq́ȝ inertes hoĩes reddãt.

De moderato honoris ſtudio & eius extremis. Cap. IIII.

CIrca honorem autem eſſe quædam alia uirtus etiam uidetur,ut ſuperius diximus,quæ magnanimitati ita reſpondet,ut magnificentiæ liberali-

tas: illę enim utręque ſicut à magnis abſtinent, ſic in mediocribus & paruis nos ut oportet, afficiunt, ac diſponunt. Quemadmodum autem in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas eſt & exceſſus & defectus: ita quoq; in honoris appetitione licet & magis quàm oportet & minus, & unde oportet, & ut oportet, unumquemque ſe gerere. nam & ambitioſum uituperamus quippe qui & magis quàm oportet, & unde non oportet, honorem affectet: & inambitioſum, eo quòd ne ob honeſta quidem facta honore affici uelit. Interdum tamen fit, ut uel ambitioſum quaſi uirilem & elegantem, uel inambitioſum quaſi modeſtum & temperantem laude proſequamur, ut ſuperioribus in libris dictum iam eſt.

Poſt magnanimitatem de quadam alia virtute agit, quæ etiam ipſa circa honores verſatur: itáque ſe ad magnanimitatem habet, vt liberalitas ad magnificentiam. ſicut enim illa circa paruos ſumptus, ita hæc circa paruos honores & mediocres munus ſuum obit: quæ tamen nomine vacat. quam quidem virtutem exiſtere ex defectu & exceſſu neceſſe eſſe oſtendit: nam ſi magis poteſt quiſpiam honorem cupere quàm oporteat, & cuius cauſa non licet, & quando non licet, reliquiſque alijs non ſeruatis circunſtantijs: huncque honoris cupidum, id eſt ambitioſum vocare conſueuimus: vituperamusq; contrarium, qui minus q̃ oportet, eum appetit, vt nullam ob rem ſibi honorem eſſe exhibendum cenſeat, ac propterea ab honeſtis etiam actionibus abſtineat: neceſſe proculdubio eſt, vt mediocritas quoq; reperiatur, eius videlicet qui & vt oportet, & quando, & à quibus, & ob quæ oportet, cæteriſq; determinatiõibus ſeruatis honorem ipſum appetat. qui quidem medius, quia caret nomine, modo ambitioſus, id eſt honoripeta, modo inambitioſus ſolet appellari: ambitioſus & honoris cupidus, propterea ꝙ honores quos debet, appetit: inambitioſus, quia quos non debet, non appetit.

Perſpicuum autem eſt cum pluribus modis talis cuiuſdam rei ſtudioſus et cupidus aliquis dicatur, nõ ſemper nos ad idem honoris cupidum, id eſt ambitioſum referre: ſed cum laudamus, ad id quòd magis quàm plerique ē uulgo: cum uituperamus ad id quòd magis quàm oporteat, honores ipſos appetat. Quia uero nomine uacat mediocritas, fit, ut de ea quaſi deſerta ſede extrema decertent. Verum in quibus eſt exceſſus & defectus, ibidem quoq; eſſe medium neceſſe eſt. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiam ut oportet.

Nam cum multis modis talis alicuius rei ſtudioſus & cupidus. i. talicola dicatur quiſpiã: ita quoq; honoricolam, id eſt ambitioſum non ſemper eodem modo, ſed nunc in bonã, nũc in malam partem accipimus. pleraque enim huiuſmodi nomina quæ ſtudium & amorem rei alicuius ſignificant, modo vitio dantur, modo laudi. vt equicola, id eſt equorum ſtudioſus interdum de eo dicitur, qui equis gaudet moderate: interdum de eo, qui nimium, & in eos alendos patrimonium effundit. item canicola hoc eſt canum ſtudioſus modo eum notat, qui canibus & quomodo & quãdo decet, oblectatur: modo eum, qui in ea re modum excedit, atq; ideo eſt vituperãdus. ſimiliter puericola ſeu puerorum filiorumq; ſtudioſus tã liberos moderate diligentem, q̃ in eos nimis indulgentem ſignificat. Idem in philotheamone & pholecoo, id eſt & ſpectandi, & audiendi ſtudioſis perſpici poteſt: quorum alter is eſt, qui aut ſpectaculis quibus debet, & vt debet, ſtudet: aut ita eis afficitur, vt ſupra modũ ea perſequatur, immo alia oĩa poſtponẽda illis ſibi eſſe cẽſeat: alter, qui tum iis quæ debet, audiendis attentionem diligentiamq; adhibet: tum huc illuc vagando, vt de quibuſdam inquit Plato, hiſtrionibus, vaniſq; fabulis audiendis ætatem conſumit. Hæc atq; huiuſmodi pleraq; in vtrãq; partem accipiuntur. Nonnulla vero ſunt, quæ vel laudabilem, vel vituperabilem ſolummodo affectionem ſignificãt. Sapientiæ enim aut honeſtatis ſtudioſi & cupidi, qui φιλόσοφοι, & φιλόκαλοι dicuntur, ſtudioſi ſcilicet & elegantes, non niſi in bonam

partem accipi conſueuerunt: ſicut non niſi in malam, obſonipetæ & vinicolæ, quorũ in obſonijs aut vinis ſtudiũ omne verſatur. Honoripeta autẽ, id eſt ambitioſus ſeu honoris ſtudioſus in genere ancipitum eſt. vnde quia vtroq; modo ſumi poteſt, non ſemper ad idẽ referri conſueuit: ſed cum laudatur, ad vulgi excellentiam: ad honeſtatis exceſſum, cum vituperatur. pleriq; enim è vulgo certum quendam finem ſequendæ honeſtatis, appetẽdiq; honoris ſibi proponunt, non malum illum quidem, ſed minime tamẽ ad normam virtutis exquiſitum atq; abſolutum: quẽ qui excedit, & abſoluit, id quod vulgus non poteſt, aſſequitur, ac laudem meretur: qui autem ſupra q̃ honeſtum ſit, honorem appetit, vituperatione dignus eſt. vt idem nomen & virtuti, & vitio per exceſſum accommodari poſſit. ſimili modo quoq; inambitioſitas ſi ad ambitionem, quod eſt vitiũ, referatur, videri poteſt mediocritas: ſi ad cupiditatem honoris laudabilem, vitium eſt.

Laudatur igitur hic habitus, quæ eſt circa honorem nomine uacans mediocritas: quæ ſanè ſi ambitioni comparetur, inambitioſitas: ſi inambitioſitati, ambitioſitas: ſi utriſque, utraque eſſe quodam modo uidetur. Id quod etiam circa alias uirtutes eſt.

Atque ita fit, vt mediocritas ipſa, quia nomine caret, reſpectu inambitioſitatis, id quod etiam in ſecundo libro dictum iam eſt, ambitioſitas: reſpectu ambitioſitatis inambitioſitas eſſe cenſeatur: ſicq; reſpectu vtriuſq;, vtraq; quodam modo ſit, id eſt ad alteram & alterã comparata, eſſe altera & altera videtur, non abſolute & ſimpliciter eſt, ſed quodam modo, id eſt ſpecie ſolummodo: quia non re vera eſt, ſed videtur, ſpeciemque eius præ ſe fert. id quod etiam in alijs virtutibus contingit. aliarum ſiquidem virtutum medius quoq; habitus ſi alteri extremo comparatus, alterius appoſiti extremi præ ſe ferre ſpeciem videtur: ſi alteri, alterius. Sed hæc de innominata hac mediocritate adiacentibusq; hinc inde vitijs ſatis manifeſta ſunt. illud non paruam habere dubitationem poteſt: quo modo eſſe virtus cenſenda ſit. nam ſi virtutis ſcopus ac finis eſt honeſtas, hæc autem ad honorem ſpectat, virtus minime eſſe videretur: quippe quæ honeſta agat honoris quaſi mercedis cuiuſdam, non honeſtatis ipſius cauſa. licet enim probior ſit qui honoris, q̃ qui pecunię mercede quippiam agit, non eſt tamen eius probitatis ac perfectionis vt inter virtute præditos reponendus ſit: niſi honeſta non alterius rei q̃ honeſtatis ipſius cauſa egerit. Verum de honoris ſtudioſo idem dicendum nũc eſt, quod de magnanimo ſuperius diximus: finem quidem ac ſcopum ipſius eſſe honeſtatem: ſed eum tamen præſtare ſe talem, vt ob honeſtas actiones à populo honores cõſequatur. Nam magnanimus nõ niſi magnos honores appetit, qui è probis & ſapientibus viris exhibentur: hic autem cum honeſta honeſtatis ipſius cauſa egerit, vult tamẽ populo actiones ſuas ignotas minime eſſe, ob easq; honore affici non immerito cupit: cupiditasq; hæc quæ pro dignitate eſt, non præcurrit honeſtatem, ſed ex ipſis honeſtis actionibus conſequitur.

Extremi autem hic uidẽtur inter ſe opponi, propterea q medium nullum nomen ſortitum eſt.

Inquit aũt videri extremos hos. i. ambitioſum & inambitioſum inter ſe opponi, non q reliqua vitia inter ſe aut nõ opponantur, aut nõ opponi videantur: ſed quia reliqua vitia & ſibi inter ſe & medio aduerſantur: hæc quia mediũ nomine vacat inter ſe tantummodo, nõ medio quoq; opponi videntur. Cui quidẽ medio vtrum magis oppoſitũ ſit, licet hic nihil dicat Ariſtoteles, ex ijs tamen quæ dicta ſunt, facile ſubintelligi poteſt. nam inambitioſitas cũ & peior ſit, quippe quæ deſides homines reddat, ad nullãq; egregiam actionem excitet: & procliuiores ad ſe animos hominum & præſertim vulgi habeat: mediocritati magis oppoſita q̃ ambitioſitas exiſtimanda eſt.

De manſuetudine eiusq; extremis. Cap. V.

IAm uero manſuetudo circa iram mediocritas eſt. nam cum nomine hac in re careat medium, & ferè etiam extrema, ad medium mãſuetudinem ipſam referimus: licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis uideatur.

at exceſſus iracundia quædam dici poteſt: nam affectus eſt ira, quam quę efficiunt, ſunt multa & diuerſa.

Virtutes morales, ſicut in ſuperioribus libris dictum eſt, mediæ ſunt inter exceſſum & defectum duorum vitiorum, quia in affectibus & habitibus eligunt mediocritatem: non enim omnes circa affectus verſantur, niſi generales illos duos affectus intelligamus, voluptatem & dolorem: quorum videlicet duorum vnaquæq; virtus eſſe mediocritas poteſt. nam liberalitas nullum habet ſpecialem affectum quem moderetur, ſed in dandi accipiendiq; actione munus totum ſuum exercet. licet poſtea liberalis cum dederit ſicut oportuit, voluptate: cum econtrario in aliquam rem præter quàm decebat, ſumptus facere coactus fuerit, triſtitia & dolore afficiatur. id quod commune eſt, vt dixi, omnibus virtutibus. Circa generales igitur affectus & communes voluptatem inquam & dolorem virtutes omnes verſantur: circa ſpeciales & proprios non omnes: ſicut de liberalitate iam patuit. quæ vero circa hos proprios negocium habent, partim circa duos, partim circa vnum tantum verſantur. circa duos, vt fortitudo & temperātia: illa enim circa fiducias & timores mediocritatem coniectat: hæc circa voluptatem & dolorem, nō generales illos quidem affectus, ſed qui ex tactu tantummodo percipiuntur. Circa vnum tantum, id eſt irā, hæc de qua nūc agit, manſuetudo: eſt.n. virtus quæ iram moderatur, efficitq;, vt ea vnuſquiſque & in quos debet, & quando, & quo modo debet, cæteriſq; modis ſeruatis incitetur. quam quidē virtutem vnàcum extremis etiam vitiis nomine carere inquit: id quod ſuperius quoque in ſecundo libro iam dixit: non ꝙ ipſe nomina hæc finxerit: erant enim etiam antiquitus, quiq; ante ipſum fuere philoſophi tam manſuetudinem, q̄ manſuetum appellaſſe inueniūtur: ſed ſicut diximus etiam ſuperius, eū illi hac appellatione ſignificabant, qui ira nullo modo permoueretur, quietoq; ac miti animo eſſet: de eo vero qui & cum opus eſſet, iraſceretur, & cum non oporteret, non iraſceretur, hoc verbo minime vtebantur. ſicut apud Platonē videre licet, qui in republica de cuſtodibus loquens, vnuſquiſq;, inquit, vir & iracundus eſſe, & manſuetus q̄maxime debet. vtraq;.n. hæc inter ſe ita oppoſuit, quaſi & alterum cum altero nullam habeat communitatē, & neutrum planè referri ad virtutem debeat. Ariſtoteles vero ad eum hoc nomen tranſtulit, qui in ira ſeruat mediocritatem: quem tamen declinare ad defectum iccirco inquit, quia manſuetus & ſi aliquando, parum tamē ac raro ira vti videtur. Sed quæri poſſet, qua de cauſa ſi tam medium q̄ extrema nominibus vacant, de medio affirmatiue id dixerit, extremis /ferè/ quæ eſt dubitatiua particula appoſuerit? Id propterea factum eſſe exiſtimandum eſt, quia licet manſuetudo apud veteres appellaretur, de eo tamen, vt diximus, qui iraſceretur, nullo modo dici conſueuerat: iracundiæ vero nomen apud alios quoque in eadem ſignificatione vſurpatur, hoc eſt de eo dicitur, qui importune in iram ſolet concitari: quāuis non habitum exprimat, de quo hic intelligit, qui in vitio eſt: ſed naturalem affectionem. At defectus nullum prorſus nomen apud Græcos non modo proprium, ſed ne improprium quidem ſortitus eſt. vnde etiam dubitat an à priuatione iræ *ἀοργησία*, id eſt iræ vacuitas, an alio quopiam nomine appellandus ſit. lentitudo tamen dici non incongrue poteſt.

Qui igitur ob quę oportet, & quibus oportet iraſcitur, adde etiā quo modo, & quando, & quouſq; debet, laudatur: eſſeq; is manſuetus poteſt: quippe cū manſuetudo ipſa laude afficiatur. Mā ſuetus.n. ille eſt qui perturbatione uacat, et ab affectu minime ducitur, ſed quemadmodū ratio ipſa ſtatuerit, ita & ob id, & tā diu ſuccenſet: peccareq; potius uidetur in defectu: quippe qui non ad ultionē, ſed ad ueniam dandā promptior ſit. At defectus, ſiue iræ uacuitas quędā ſit, ſiue quippiā aliud, uituperatur: nam qui & ob quę oportet, & ſicut oportet, & quando, & in quos oportet, non iraſcuntur, hi profecto eſſe ſtolidi uidentur. qui enim non iraſcitur: neq; uidetur ſentire, neque dolore affici, neque eſſe idoneus ad ulciſcendum. At tolerare ſi laceſſaris, patiq; ut tui contumelia afficiantur, ſeruile profecto eſt.

Mediocritas

Mediocritas vero hæc quam mãſuetudinem vocat, laudabilis proculdubio eſt. nã cum ira affectus ſit, circa quem hæc verſatur, & multa ſint quæ in iram homines poſſint inducere, atque incitare: ab ira non perturbari & duci, merito laudandum eſt. id enim nihil aliud eſt quàm iraſcibilem animæ partem ita moderari ac cohibere, vt rationis imperio penitus ſubiiciatur: nec niſi ad ea incitetur, quæ ratio ipſa agẽda præſcripſerit. quod cum facit manſuetus, peccare in defectu illis ſcilicet videtur, qui non recte conſiderant. nam ꝙ clementer in venia danda atq; ignoſcendo ſe gerit, neq; vltionem ac ſummum ius perſequitur: id peccati ſuſpicionem ſtultis è vulgo hominibus exhibet, cum tamen non peccato, ſed virtuti ſit aſcribendum. Nam deficere in hoc ſtolidi hominis eſt, & ſeruilis, abiectiq; animi, vt oſtendit.

Exceſſus uero ſecundum omnes quidem modos ſit: nam & in quos non oportet, & ob quę non oportet, & magis item, & citius, & diutius q̃ oportet, exiſtit: non tamẽ ita, ut uniuerſa eidem inſint: non. n. id poteſt. nam malũ etiã ſe ipſum perdit, & ſi integrum ſit, intolerabile euadit.

Cum vnumquodq; vitium varium ſit ac multiplex, & ex infinitatis ordine, vt ſuperius ex Pytagoreorum ſentẽtia dixit: id non minus in exceſſu hoc circa iram conſpicitur. varię enim eius ſunt ſpecies, atq; hæ adeo pernicioſæ, vt eſſe ſimul in eodẽ vniuerſæ minime poſſint. nam malum, vt inquit, eius eſt naturæ, vt etiã ſeipſum perdat, propterea ꝙ ſi an ſeſe habet contrarietatem: & ſi totum atq; integrum ſit, ferri nullo pacto poteſt. id quod in ſingulis huius exceſſus ſpeciebus manifeſte apparet: neq;. n. eſſe ſimul omnes in eodem poſſunt: et ſi eſſent, vt ita fingamus, vitium intolerabile efficeretur.

Iracundi igitur cito quidem iraſcuntur & quibus non debent, & ob quæ non debent, & magis q̃ oportet: ſed, quod optimum in ſe habent, cito etiam deſiſtunt: hoc autem ipſis propterea euenit, quia iram minime continent, ſed reddunt. unde ob celeritatem manifeſti ſunt, deinde ceſſant. ſupra modum autem celeres ſunt, & ad omnes res & quacunq; de cauſa iracundi, ij qui ſunt excandeſcentes & ſumme bilioſi. unde nomen etiam habent.

Iracundia. n. vitium ipſum inopia alterius verioris nominis appellatur: cuius vna ſpecies eſt eorum, qui nomine ipſius generis proprie vocantur iracundi: qui cum celeriter iraſcantur, id tamen bonum in ſe habent, ꝙ cito etiã ſedantur. quod propterea ſit, quia non retinent irã, ſed reddunt eam cito, qualibet vltione ſaturati. non. n. magnam aliquam vindictam expectant: ſed ſatis ipſis eſt, ſi aut ſubito verberarint, aut conuicijs etiam tantum affecerint. vnde ob iræ celeritatem minime latent. excandeſcentes autem & ſumme bilioſi qui ἀκρόχολοι dicuntur, aut ſunt ijdem prorſus cum his quos iracundos vocauit: aut in eo tantũmodo differunt, ꝙ intentiore acutioreq; iracundia præditi ſunt. quod ex nomine etiam præ ſe ferunt, quaſi qui ad ſummum bilis & excandeſcentiæ peruenerint.

Acerbi uero difficulter reconciliantur, & longo tempore iraſcuntur. continent. n. irã. & non niſi ubi reddiderint, ceſſant: nã ultio his iram ſedat, dum uoluptatem loco doloris inducit: quod quouſq; nõ euenit, grauatum animũ habent. quia uero id non eſt manifeſtũ: neq; ſuaſiõe apud eos utitur quiſpiã: & ipſi ſecũ iram concoquere nõ niſi mora quadã temporis poſſunt. ſuntq; huiuſmodi hoĩes tum ſibiipſi moleſtiſſimi, tum ijs qui maxime ipſis ſunt amici.

Alia eſt, acerborum ſpecies qui diutius iram intus occultant: nec placantur niſi vbi eam manifeſtam fecerint, ac quaſi grauãs quoddam debitum reddiderint: id eſt vlti fuerint: ſola enim vltione mitigari vix tandem poſſunt. quia tamen ſopitam in animo ac reconditã indignationem tenent, nec in lucem foras expromunt: efficitur, vt & nemo eos mitigare verbis conetur, & ipſi occulte ſecum æſtuent, nec niſi diuturna temporis mora cõcoquere, hoc eſt conficere ac ſedare perturbationem valeant: ſemperq; ferè triſtes ſunt, infenſoq; ac grauato animo. vt ob id & ſibiipſi, & ijs præcipue moleſti ſint, quorum conſuetudine ac familiaritate vtũtur. Atq; hi ſanè ſuperioribus qui proprie iracundi & excandeſcentes dicũtur,

protſus contrarij ſunt. illis.n.eminens ac patens, his occulta ira eſt: hi ſerò, illi cito mitigantur: vt nullo pacto eſſe ſimul poſſint.

Inſeſtos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent, & magis item q̃ debent, & diutius ſuccenſent: & placari ſine ultione†uel etiam punitione non poſſunt.

†a.l.& punitione

Inſeſti vero quos χαλεπούς vocat: aut ſunt ferè ijdem cum acerbis, ſicut iracundi cum excandeſcentibus, niſi quatenus vel magis vel minus alteri alteris perturbantur: cum enim vtriq; & feruent iram, & vltionem acerbe exigant, inſeſti tamen facere id magis videntur. Aut nõ paruo interuallo diſtare ab acerbis dicendi ſunt. acerbi.n.eiuſmodi ſunt, quia diuturnam iram retinent, eamq́; occultam ſeruant: inſeſti vero tum hæc faciũt etiam ipſi, tum illa adiungunt, ꝙ & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis etiam q̃ oportet, iraſcuntur. adde ꝙ apertiores quoq; q̃ acerbi, vltionisq́; ſunt appetentiores: vt vtrorũq; ſuperiorum tam excandeſcentis q̃ acerbi exceſſum in ſe quodã modo complexi eſſe videantur. Quod autem eos inquit placari ſine vltiõe & punitione non poſſe, ſi cũ/&/copula tantummodo legatur, ita accipietur, vt vltio & punitio idem ſignificet. ſi cum/vel/diſiunctiua particula, diuerſa erit vltiõis et punitionis ſignificatio: magisq́; ita inſeſtorum affectio exprimetur. non enim ſimplici vltione contenti ſunt, id eſt vindicta, quæ pro ratione iniuriæ ſoluitur: ſed irrogandam inſuper punitionem cenſent, id eſt pœnam vltra talionem quandã ac caſtigationem: id enim eſt κόλασις.

At uero manſuetudini exceſſum magis opponimus: quippe cum & magis fiat: humanum enim magis eſt uindictam ſumere: & ad conuictum hominum inſeſti etiam peiores ſint.

Manſuetudini autem magis oppoſitus eſt exceſſus, quia & ad iram vltionemq́; appetendam ſunt procliuiores homines, & exceſſus ipſe defectu longe eſt deterior: quippe qui noceat magis, ſitq́; ad conuictum humanum grauior, atq; infeſtior. nã infeſtos hic tam pro omnibus qui in iræ exceſſu cõſtituti ſunt, ſumere poſſumus, q̃ pro ijs qui proprie ita dicuntur: quod melius videtur. Cum ipſis enim verſari ac degere moleſtiſſimum eſt, atque inſuauiſſimum.

Quod aũt tum in ſuperioribus etiam libris diximus, tum ex ijs quæ dicuntur, ſatis conſtat, quo modo, quibus, ob quæ, quanto tempore iraſcendum ſit, quouſq; item aliquis progrediens uel recte facturus ſit, uel peccaturus, nõ eſt facile definire. qui.n. paululum tranſgreditur, non uituperatur, ſiue ad nimiũ, ſiue ad parum deflexerit: immo interdum & eos qui deficiũt, laudamus, manſuetosq; appellamus: & eos qui inſeſti ſunt, tanq̃ ad imperãdum idoneos uiriles nuncupare cõſueuimus. Quantum igitur, & quo modo quiſpiã trãſgreſſus ſit uituperandus, ſtatui ratione non facile poteſt: in particularibus enim & ſenſu iudicium eſt. Veruntamen illud ſatis perſpicuum eſt, ſicut medium habitum, quo efficitur, ut et quibus oportet, iraſcamur, & ob quę, & quo modo oportet, & ſecundum cætera omnia huiuſmodi, eſſe laudandum: ita exceſſum & defectum, ſi parum quidem peccant, parum: ſi paulo amplius, magis: ſi multum, uehementer eſſe uituperandos. ex quo efficitur, ut medium habitum conſectandum eſſe manifeſtum ſit. Atque hæc de habitibus qui circa irã exiſtunt, dicta ſufficiant.

Quod ſuperioribus in libris dixit, fieri non poſſe vt de agendis rebus exacte quippiam, ſicut de mathematicis & diſciplinaribus pertractetur: idem hic repetit, non facile poſſe definiri aſſerens ac ſtatui exacte, aut quibus, aut ob quæ, aut quatenus ira vtendum ſit: propterea ꝙ qui parum aberrant, in vtrãq; partem latere conſueuerunt, ſenſumq́; effugiunt: tantumq́; illi deprehenduntur, qui ſupra modũ peccãt. id quod in particularibus ſenſuiq; ſub-

ſectis

ſectis rebus conſiſtit,de quibus nulla eſſe vniuerſalis determinatio poteſt.

De comitate & eius extremis. *Cap. VI.*

AT in congreſſionibus quoq; & conuictu,ſermonumq; & negociorum communitate eſſe alij placidi & obſequioſi uidentur,qui omnia in gratiã laudant,nullaq; in re aduerſantur: ſed minime moleſtos exiſtimant ſe eſſe oportere iis,quibus cum habent conſuetudinem. alij econtrario in omnibus aduerſantur,nullamq; ſibi habendam rationem putant, ne moleſti ſint: qui moroſi & litigioſi nuncupantur. Verum ſicut hos utroſq; habitus eſſe uituperabiles:ita medium eſſe laudabilem conſtat, quo uidelicet efficitur,ut unuſquiſque & quę oportet,& ſicut oportet,uel admittat,uel grauate ferat. nomẽ tamen huic medio nullum impoſitum eſt : ſed amicitiæ maxime ſimilis uidetur. talis.n.eſt qui habitu hoc medio eſt prædirus,qualem modeſtum ac probum amicum eſſe uolumus: ſi id uidelicet aſſumpſerit,ut diligat. nam ab amicitia in eo differt, ꝙ eſt ſine affectu diligendi eos quibuſcum uerſatur. non enim quia uel amat,uel odit,ſuſcipit ſingula ut debet,ſed quia eſt talis: quippe cum idem facturus ſit tam apud notos,q̃ ignotos: tam apud familiares,q̃ eos quibus cum nulla familiaritas interceſſerit.

Quoniam homo natura eſt ciuilis ac conſociabilis,ſermonum atq; actionum cõmunicatione cum alijs vtatur,neceſſe eſt. in hac vero communicatione ac cõſuetudine tres quædam mediocritates,vt in ſecũdo libro dixit,reperiuntur: quarum vna circa verum,quæ veritas vocatur,ſeu veracitas: aliæ duæ circa iucundum altera in iocis,altera in reliquo omni conuictu,verſantur. Illam εὐτραπελίαν quaſi aptam verſationem dixeris,id eſt facetudinẽ, hanc amicitiam ibidem appellauit: de qua nunc diſſerit. ſed quia exactius hic rẽ pertractat, eam vacare nomine inquit: neq; eſſe amicitiam,ſed mediocritatem quandã amicitiæ perſimilem affirmat. quæ tamen fortaſſe ὁμιλητική.i.conuerſatrix facultas ac diſpoſitio,id eſt comitas dici non inepte poſſet: qua qui eſt præditus,in conuerſationibus hominum, & congreſſibus mediocriter ſe gerit,ſtudetq; quatenus poteſt,iucunde obſequi omnibus: ſed ſi id nequit ſine dedecore aut damno vel ſuo vel aliorum,moleſtus eſſe potius vult cum honeſtate,q̃ ſine ea iucundus: præſertim ſi ſit parua aliqua offenſiuncula oblata maiorem vtilitatem,ac voluptatem allaturus. benefica.n.virtus hæc eſt, adiutrixq; eorum quibus cum verſatur,ſi poteſt,cum voluptate: ſin minus,cum dolore omnino id facere nõ veretur. quã quidem cum in deſcriptione virtutum in ſecundo, vt dixi, libro amicitiam eſſe dixiſſet, communiori vſus vocabulo, nunc exactius non eſſe amicitiam ſed ſimilem amicitiæ oſtendit. nam ſicut amicus iucundus eſſe amico ſemper conatur, niſi quando voluptatem & obſequiũ detrimento eſſe ei aut dedecori viderit: ita hic habitus efficit,vt in congreſſu hominũ benigne & iucũde admittamus ea,quæ debẽt: quæ non debent,repudiemus, dempto tamen amandi affectu. nã inter amicum & comẽ hunc conuerſandiq; peritũ illud intereſt: ꝙ amicus amoris affectum habet,hic non habet : vt ſi eum aſſumpſerit, nulla prorſus inter vtroſque futura ſit differentia. amicus enim erga amicos tantum ita ſe gerit: hic erga omnes quibus cum habet conſuetudinẽ,congreſſusq; facit,quicunq; illi fuerint ſiue noti ſiue ignoti,ſiue familiares ſiue externi,ſiue ſenes ſiue iuuenes,ſiue principes ſiue priuati,ac demum cuiuſcunque generis homines.

Vbiq; tamen prout ſingulis conueniet. non.n.perinde familiares atq; externos aut ſtudio proſequi,aut dolore afficere nos cõuenit. In uniuerſum igitur dictum eſt in congreſſionibus hunc ut oportet,ſe eſſe geſturum. ſpectans autem ad honeſtatem & utilitatem id attendet,ut dolorẽ non afferat,uel collætificet & obſequatur. uidetur.n.circa uoluptates,doloresq; eos uerſari qui

in congreſſionibus exiſtunt: in quibus ſi uel non honeſtũ ipſi fuerit, uel damnoſum etiam obſequi, id minime faciet, ſed grauate ſe geret, potiusq́ eſſe moleſtus uolet, ſi item obſequium facienti aut dedecus atque id non paruum aut damnum, aduerſario aũt dolorem paruum allatura ſit, non admittet, ſed ęgre feret ac repudiabit. diuerſo autẽ modo cum ijs qui in dignitate conſtituti ſunt & priuatis, cum magis itẽ & minus familiaribus, cæterisq́ diuerſi inter ſe generis hominibus congreſſiones faciet: ſingulisq́ id quod decet, attribuet. ac collætificare quidem per ſe eliget, cauebitq́ contriſtare. ſed euenientia tamen ipſa ſi maiora fuerint, honeſtatem inquam & utilitatẽ conſequetur: uoluptatisq́ cauſa magnæ quæ poſtea ſubſequutura ſit, paruum dolorem afferre non uerebitur. Ac medius quidem talis eſt, nomenq́ non habet.

In horum tamen omnium congreſſionibus comis hic atq́ amicus non vno modo vtitur: ſed pro perſonarum varietate ita diuerſo, vt quod ſingulis cõuenit, decorumq́ eſt, vnicuiq́ attribuat. ac per ſe quidem eligit voluptatẽ afferre, per ſe item fugit moleſtare: vt nõ niſi ex accidenti id faciat, cum inde ſcilicet vel maior honeſtas, vel vtilitas vel quãdoq́ etiã maior voluptas euentura eſt. Atq́ huiuſmodi eſt hæc virtus, quæ definiri poteſt, eſſe mediocritas quæ circa voluptates & ægritudines verſatur, non omnes, ſed eas tantum quæ ex conſuetudinibus, congreſſionibusq́ euenire conſueuerunt: necnon etiam actiones: quippe cum ſermo & colloquutio in actionum numerum veniãt. Nam quòd operatione ſua gaudet, doletq́ ſi impediatur: id cum reliquis omnibus virtutibus habet commune.

Qui autem obſequitur, ſi nulla alia de cauſa id facit, niſi ut iucundus ſit, placidus eſt & obſequioſus: ſi ut emolumentum aliquod adipiſcatur, atq́ id uel pecunijs, uel ijs rebus quæ pecunijs comparantur, adulator. at eum qui omnia moleſte accipit, eſſe moroſum & litigioſum iam diximus. quia uero medium caret nomine, inter ſeſe extrema ipſa opponi uidentur.

Quæ de exceſſu & defectu hic inquit, ſatis manifeſta ſunt. nam qui omnibus applaudit non alia de cauſa niſi vt placeat et obſequatur, placidus & obſequioſus: qui vt lucretur, adulator dicitur: qui contrà omnibus obſiſtit, aſperumq́ ac moleſtum ſe exhibet, moroſus litigioſusq́ eſt: quemadmodum qui à comicis introduci conſueuit, moroſus, aſper, atq́ inſuauis omnibus: qui cum immanior agreſtiorq́ ſit q̃ qui exuperat, mediocritati quoque magis aduerſari dicendus eſt.

De ueracitate & eius extremis. Cap. VII.

CIrca eadem ferè etiam arrogantiæ mediocritas uerſatur: quæ quidem ẽt ipſa nomen non habet. non ab re autem erit, ut de his quoq́ diſſeramus. nam & ſingula pertractando melius quæ ad mores ſpectant, percipere poterimus: & uirtutes eſſe mediocritates tunc demum credemus, ubi in omnibus id ita ſe habere perſpexerimus.

Alius quidam mediocris habitus eſt, qui circa eadem verſatur, id eſt circa ſermones & actus qui in conuictu, mutuisq́ congreſſionibus fieri ſolent. adiungitur autem/ferè/quia licet in eo conueniat cum ſuperiore, q̀ in conuictu hominum operationes ſuas exercet: non tamen circa eadem prorſus verſari dicendus eſt. ille.n.circa iucunditatem: hic circa veritatem exiſtit. quem quidem habitum nomine etiam ipſum vacate inquit: poſſet tamen appellari veridicentia ſeu veracitas, id eſt ἀληθευτικὴ: vel vt ipſe vocat, ἀλήθεια hoc eſt veritas appelletur. qui enim eo eſt præditus, veritatem præcipue colit, mendaciũ auerſatur atq́ odit q̃ maxime, q̃ vero vtile ſit de omnibus habitibus ſigillatim ita pertractare ſatis manifeſtũ eſt, vt inquit: quippe cum ex eo fiat, vt melius & quæ ad mores ſpectant, hoc eſt habitus omnes qui in moribus conſiſtunt, cognoſcamus: & virtutes omnes eſſe mediocritates ſine

vlla dubitatione perſpiciamus.

In conuiuendo igitur qui cum uoluptate & dolore congreſſiones faciunt, dicti iam ſunt. nunc de ueracibus & mentientibus atque id tam uerbis, quàm actionibus & fictione dicendum eſt. Arrogans quidē eſt is qui illuſtria quedam uel quæ non habet, uel maiora q̄ habeat, fingit, ac ſibi uendicat. diſſimulator contrà, qui quæ ſibi inſunt uel negat, uel diminuit. At medius cum ſit ipſe ille qui eſt, & tam uita q̄ uerbis uexax, ea ipſa planè quæ ſibi inſunt, neq; maiora, neque minora eſſe confitetur.

Quoniam & verum dicere & mentiri non tam loquendo, q̄ agendo etiam licet: veritas vero ſimplex eſt & aperta, mendacium multiplex ac fraudulentum: iccirco poſteaq̄ dixit de veracibus ſe & mentientibus eſſe dicturum, qui non tam in verbis q̄ negocijs eſſent huiuſmodi, ſubiunxit/& fictione/vt oſtēderet quo modo & verbis & rebus mendax eſſe aliquis poſſet: fingendo ſcilicet ea quæ non ſunt. nam cum ea non inſunt alicui, quæ finguntur, id proculdubio in re mendacium eſt. At vero qui in mendacio excedit, arrogās: qui deficit, diſſimulator atq; iron dicitur: qui eſt in mediocritate conſtitutus, verax ſeu veridicus. Is autem nihil neq; ſimulat neq; diſſimulat, ſed eſt ille ipſe qui eſt, qui græce αὐθέκαϛος vno verbo melius exprimitur. qui idē qui eſt etiā apparet, eſtq; is ſimplex atq; apertus: ſingulaſq; ipſas res ita vt ſunt, apertas ac ſimplices oſtendit ac profert. non.n. eſt eiuſmodi, vt fingere aut loquendo aut agendo quippiam patiatur: vt ſi non ſit diues, diuitias: ſi non ſit robuſtus, robur ac vires: ſi non ſit potens, potentiā ſimulet, atq; oſtentet: aut contrà ſi adſint hæc omnia, diſſimulet atq; occultet: ſed talis omnino qualis eſt, videri etiam vult.

Atq; horum unū quodq; poteſt & alicuius & nullius rei cauſa fieri. qualis autem unuſquiſq; eſt, talia etiam, niſi alicuius rei cauſa faciat, & agit & dicit: necnon ita uitam quoq; ſuam omnem inſtituit. ac per ſe quidem mendacium prauum eſt & uituperatione dignum, uerum honeſtum & laudabile. iccirco fit, ut uerax ipſe qui eſt medius laudem mereatur: mentientes autem uituperio afficiendi ſint: utriq; illi quidem, ſed magis tamen arrogās. Sed de utriſq; his iam dicamus: ac prius de ueraci. nō.n. de eo intelligi uolumus, qui in pactiōibus uerū dicit, atq; ijs quæ ad iniuſtitiā uel iuſtitia ſpectāt: id.n. eſt alterius uirtutis: ſed de eò qui licet nihil huiuſmodi interſit, & uita & uerbis propterea uerum dicit, quia talis ex habitu eſt: qui ſanè cū ſit huiuſmodi merito eſſe probus uidetur. qui enim ueritatis eſt ſtudioſus, & ubi nihil refert, uerum dicit: multo magis ubi referet, id faciet, ubi enim turpe eſt mendacium, cauebit profecto, quod per ſe etiam euitabat.

Atq; hoc nulla alia de cauſa facit verax, niſi quia veridicentiæ habitu præditus eſt. fieri enim poteſt vt & ex habitu & ſine habitu quoq; vel verum, vel falſum quiſpiam dicat. nā aut iuſtitiæ cauſa, vt in fœderibus paciſcendis & cōmercijs, aut metu pœnæ vt in iudicijs mendax etiam aliquando verum dicet: & veridicus ſi quando ingruet neceſſitas, vt vel amico, vel patriæ in magna aliqua calamitate afferre opem poſſit: vim ſibi quodam modo inferet, ac contra habitum ſuum mentietur, id eſt falſum quippiam dicet. Verum de his non eſt hic ſermo. non.n. ex ijs quæ vel aliquando, vel aliquam ob cauſam fiunt, qualis vnuſquiſq; eſt, agnoſcitur: ſed ex ijs quæ plerūq;, & ex habitu efficiuntur. qualis ſiquidem vnuſquiſq; eſt, talia etiam & agit & dicit: at talis eſt vnuſquiſq;, qualis eſt habitus, quo eſt præditus: ex habitu igitur aget omnia ac dicet is qui verax eſt, nulla alia cauſa niſi ipſius veritatis ſtudio inductus. quocirca non immerito laude dignus videtur. nam ſi vbi nihil refert, nullaq; eſt neceſſitas, verum dicit, multo magis id faciet vbi refert: id eſt vbi neceſſarium eſt in comercijs & pactis: ſiq; mendaciū per ſeſe abſolute euitat, multo magis vbi id turpe erit, euitabit. ibi autem eſt turpe maxime mētiri, vbi veritas maxime requiritur: id quod in pactis & conuentionibus præcipue vſu venit. nam alioqui ſi id vel ob patriæ vel amici, vt dixi, ſa-

lutem fiat, nullam turpitudinem inuret.

Talis autē eſt laudabilis: licet magis ad id declinet, quod uero minus eſt. nam quia inuidioſæ ſunt nimiæ excellentiæ, id eſſe moderatius uidetur, atque aptius.

Licet aūt verax hic veritatem in omnibus perſequatur: quia tamen nonnulla ſunt adeo excellentia & clara, vt ſiquis ea de ſe dixerit, moleſtus audientibus ſit & inuidioſus, iactabundusq; potius videri poſſit, q̃ verax: quiq; probus eſt importunitatem omnem & inuidiam cauere omnino debet: icciroo interdum fit, vt modeſtius de ſe q̃ verius loqui coactus ad defectum veritatis declinare videatur.

Qui autē maiora q̃ habeat, fingit, ſi id nullius rei cauſa facit, prauo quidem ſimilis eſt: alioqui enim minime gauderet mendacio: uanus tamen potius uidetur, q̃ malus. Sin alicuius cauſa, aut gloriæ & honoris: atque is non admodum eſt uituperabilis, ſicut arrogans: aut argēti, eorumq; quæ ad argentum pertinent, qui deformior eſt.

Quemadmodum verax alter eſt qui alicuius rei cauſa verum dicit: alter qui nullius: qui ex habitu operatur, proprieq; verax appellatur: ita quoq; mentiētium ac maiora q̃ ſint, ſibi arrogantium duę ſpecies ſunt: quarum vna eorum eſt, qui maiora quidem q̃ habeant, ſimulant: nullius tamē rei cauſa magis id faciunt, q̃ ꝙ habitu eo mentiendi præditi ſunt: qui ſanè praui ſunt, quippe qui mendacio oblectentur: & proprie ſunt arrogantes: ſed magis tamen ſtolidi ac vani habentur, q̃ mali: cum nullo lędendi ſtudio ac malignitate, ſed ſtultitia quadam ac vanitate potius mentiantur. eorum altera ſpecies eſt, qui ſtudioſe ob aliquid aliud maiora ſibi attribuunt, q̃ re uera ſint: atq; hi ſuperioribus peiores ſunt: in duasq; etiam ipſi partes diuiduntur: alteri enim ex his mentiūtur ea cauſa, vt honorem & gloriam aucupentur, qui non admodum ſunt vituperandi, ſicut neq; arrogans, id eſt ille qui proprie arrogās dicitur; alteri, vt pecunias lucrentur, aut ea quæ pecunias ſuppeditāt. qui profecto arrogantium omniū peſſimi ac turpiſſimi ob id ſunt, ꝙ licet omnes arrogantes dicantur, & proprie primi: hi præter arrogantiam habere etiam in ſe iniuſtitiam quandam videntur.

At arrogans non in poteſtate ſed in electiōe conſiſtit: ex habitu.n. & quia eſt talis, arrogans eſt.

Arrogans non in poteſtate conſiſtit, ſed electione: id eſt nō in eo ꝙ poſſit maiora & clariora q̃ habeat, ſibi fingere atque arrogare, id enim vnuſquiſq; etiā probus et verax poteſt: ſed in eo ꝙ talis eſt, vt ex electione id faciat: quippe cum nō poteſtas in cauſa ſit, vt tales ſimus ac tales, ſed electio. nam vt in topicis & alibi quoque inquit, poteſtates & facultates minime ſunt vituperandæ, ſed electiones. illę enim oppoſitarum rerum ſunt, inter ſeq; aduerſantium, quæ ſimul eſſe nullo pacto queunt, vt icciroo mereri neq; laudem neq; vituperium poſſint: hæ vni rectæ rei addicuntur. immo vnam certam rem ſibi aſciſcūt, atque eximunt, vt ſi praua ea ſit, vituperium: ſi recta, laudem conſequantur.

Quēadmodum etiam mēdax, alter eſt, qui mēdacio ipſo gaudet: alter, qui uel gloriam uel lucrum appetit. qui igitur glorię cauſæ arroganter ſe gerunt, eiuſmodi res ſimulant, ob quas laudari, feliceſq; prædicari homines conſueuerunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectātur: quæq; ēt ſi non adſint, latere facile poſſunt: ut medicū eſſe, aut uatē, aut ſapiētē. atq; icciroo pleriq; huiuſmodi res ſibi fingūt atq; arrogant: quippe cū in ipſis ea ſint, quę diximus.

Cum arrogantem in electione conſiſtere dixerit, mutato arrogantis nomine in mendacem, idem euidentius oſtendit. mendax.n. non eſt qui poteſt, ſed qui eligit mentiri: mentiturq; aut eo ꝙ mendacio gaudeat: nonnulli etenim huiuſmodi reperiuntur: aut gloriæ vel lucri appetitione. ac gloriæ quidem cauſa ea fingere conſueuerunt, quæ aut à natura aut fortuna proueniunt, ut pulchritudinem, ut uires, ut diuitias, & reliqua eiuſdem generis: ob lucrum autem ea quæ & alijs oblectationem exhibent, & latere facile poſſunt: quia enim latent, creduntur: & quia oblectāt, pecunias eliciunt. cuiuſmodi eſt diuinatio, medicina, ac ſapientia:

pientia: hæc enim quia pleriq; imperiti ſunt, ac ferre de eis iudiciũ nequeunt, difficulter poſſunt conuinci: pulchritudinis vero, ac virium, necnon diuitiarum in promptu redargutio eſt. diuinationis præterea futurarumq; rerum præſciẽtia multi ſunt cupidi ac ſtudioſi: multos item medicina, ac ſapientia oblectat: illa ob multos ac neceſſarios in vita vſus: ſapientia ob admirationem: vt mercedem ſoluere iſta profitentibus homines minime grauẽtur. Sed ſapientiam tamen tam qui lucrum, q̃ qui gloriam affectãt, ſibi ſolent vendicare: necnon qui vtrorũq; horũ cauſa mentiũtur, vt ſophiſtæ. Pleriq; igitur hæc eo ꝙ antedicta omnia in ſe habeant, gloriã ſcilicet, fruitionẽ, difficilẽ redargutionem fingunt ſibi ineſſe, ac profitentur.

At diſſimulatores minus quàm ſit dicentes, moribus eſſe elegantiores uidentur. apparet enim eos non quæſtus gratia id facere, ſed ut euitent importunitatem, ac faſtum. atque hi quoque maxime illuſtria & clara ſolent recuſare: quemadmodum etiam Socrates faciebat.

Eorum quoque qui minora ſua dicendo efficiunt, duò ſunt genera: alij enim clariora & quæ faſtum aliquem poſſent præ ſe ferre, recuſare conſueuerunt: elegantioresq;, id eſt humani ac modeſti uidentur: quippe qui non gloriam aut lucrum appetere, ſed importunitatem ac faſtum euitare velle videantur.

Qui autem parua & manifeſta diſſimulant, †uerſute delicati dicuntur, & contemnendi ſunt. adde ꝙ hæc arrogantia interdum uidetur: ut Lacedæmoniorum ueſtitus. nam tam exceſſus, q̃ nimius defectus ad arrogantiã ſpectat. qui uero moderate diſſimulatione utuntur, eaq; diſſimulant, quæ non nimis ſunt aperta, atque ante oculos poſita elegantes uidentur. †a.l. verſute glorioſi.

Alij quælibet vel parua & aperta diſſimulant, quos verſute delicatos vocat, ſeu verſute glorioſos, græce βαυκοπανούργους. βαῦκον enim delicatum, molle, iucundum antiquis dicebatur, ſumptum verbum à luxurioſo quodam Ionicorum calceorũ genere mulieribus accommodatorum, qui βαυκίδες nuncupantur: de quibus mentionem facit Ariſtophanes in ea fabula quã ſacra, Cereris celebrãtes inſcripſit. Clitarchus σεμνὸν, id eſt glorioſum interpretatur. parua enim de ſe negant huiuſmodi homines fraudulenter ac malitioſe, vt magna ſibi arrogent, maioremq; de ſe opinionem in audientium animis relinquant: vt arrogantes potius q̃ diſſimulatores eſſe cẽſendi ſint: quemadmodum etiam Lacones qui vilibus admodum veſtibus ac breuibus vſque ad genua pertingentibus vti conſueuerant: de quibus tradit Xenophon. id enim facere videbantur, vt frugalitatis ac continentiæ gloriam aucuparentur: vnde merito Comœdiæ eos carpunt: vt Plato in Legatis

Gaudes, inquit, credo ꝙ eum curaris ſupplantarier
» Barbatulum, Sparticomum, ſordidimanum, lacernitraham.
nimia enim hæc abiectio ac
» vilitas oſtentatio potius quædam erat, atq; arrogantia.

Ac ueraci quidem arrogans magis opponitur: peior enim eſt.

Magis autem mediocritati aduerſatur arrogantia q̃ diſſimulatio, propterea ꝙ peius eſt atq; odioſius, cum ſeipſum effert aliquis, q̃ cum deprimit. illud enim praui, modumq; excedentis: hoc probi hominis eſſe ac modeſti videtur.

De facetudine & eius extremis. Cap. VIII.

CVm autem in uita requies etiam quædam ſit, in qua homines ioco utantur: uidetur etiam hic eſſe congreſſio quædam moderata & dicendi ea quæ oportet, & ut oportet, & audiendi. differentia quoque in eo erit, ut & inter tales quoſdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ exceſſum etiã eſſe medij, & defectum perſpicuum eſt. Qui igitur ridiculis excedunt, ſcurræ eſſe atque importuni uidentur: qui ridicula penitus affectant, adeo ut ſtudeãt potius riſum mouere, q̃ honeſte loqui, doloreq; eum non afficere quem cauillantur. Qui autem neque ipſi quicq̃ ridiculi dicunt, neque alios dicẽtes æquo ani

mo patiuntur,ruſtici & duri ſunt. At qui apte ac moderate iocantur,faceti ac uerſatiles dicuntur,quaſi ad uerſionem apti: morũ enim huiuſcemodi eſſe uidentur motiones: atque ut corpora,ita etiam mores ex motionibus iudicantur. Quoniã uero ridiculum admodum redundat,& plerique ſunt qui iocis delectantur & cauillis magis q̃ deceat: effectum eſt,ut ſcurræ quaſi elegantes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus,ac non parum quidem ex ijs quę diximus,manifeſtum eſt. Huic autem medio habitui congruit etiam urbanitas ſeu dexteritas. urbani uero eſt ac dexteri hominis talia dicere & audire,qualia probo atque ingenuo conueniunt.

Duæ ante dictæ virtutes & ea quæ amicitiæ ſimilis eſt,quam conuerſatricem appellauimus,& veracitas circa omnes tam in vita q̃ in verbis congreſſiones munus ſuum exercẽt: hæc de qua nunc agit,circa partem quãdam vitæ verſatur. Cum enim probus vir in aſſidua ſeriarum rerum tractatione occupatam mentem habeat,requie aliqua ac recreatiõe interdum indiget: ne diuturna defatigatione oppreſſum ingenij ſui acumen obtundatur,more arcuum,qui ſi ſemper intenti relinquantur,durum illud ſuum robur amittunt,laxiq́ꝫ & inutiles euadunt: iccirco iocoſa quædam mediocritas extitit,quæ animos ingenua vrbanitate aliquantulum relaxaret: atque ita alacriores poſtea ad ſerias res obeundas remitteret. quæ facetudo ſeu vt verbũ ex verbo exprimamus,apta verſatio,id eſt εὐτραπελία appellatur: eo ꝙ faceti dicendo iocis & ſalibus faciunt eam rẽ et repræſentant,quam imitãtur: atque id non ruſtice,ſed vrbane atq; apte: vt oratio ipſorum quaſi motio quædam animi numeroſa, ac geſtus quidem concinnus atque ad uerſionem aptus,id eſt εὔτροπος eſſe videatur. ſicut.n. ex motione & geſtu aptitudo corporis dignoſci cõſueuit,agilé ne ſit,an lentum,ſanum an ægrum,validum an infirmum: ita ex facetis iocis quaſi aptis motionibus quibuſdam ac geſtibus animi elegantia,& concinnitas agnoſcitur. vnde hæc mediocritas quia apte & accõmodate ad vnãquãq; rem vertitur,non ſolum εὐτραπελία,id eſt apta verſatio & agilitas à Græcis nominata eſt: ſed quandoq; etiam ἐπιδεξιότης hoc eſt dexteritas & vrbanitas dicitur. debet enim qui apte iocari vult,dextere & vrbane id facere: id eſt id ſtudere,vt non ſolum neque alium quempiam offendat, neque eum in quem cauillis & ſalibus vtitur,verũ etiã oblectet,voluptateq́ꝫ afficiat. non enim idem eſt dolore non afficere & oblectare: latius enim illud manat: qualia item oportet,& dicat, & audiat: neque ſemper,neque vbiq;, neque apud omnes dicat: ſed temporis,loci,perſonæ rationem habeat, cæterorũq́ꝫ omniũ quæ ad virtutes abſoluendas requiruntur.

Quædam enim ſunt,quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis locus à ſeruilis, & item eruditi ab inerudití ioco diſtat. Id quod ex comœdijs ueteribus & nouis licet unicuiq; perſpicere: illis enim uerborum obſcœnitas,his obſcœnitatis ſuſpicio tantum riſum faciebat. Hæc autem in honeſtate non paruam habent differentiam.

Alius eſt iocus qui conuenit ingenuo & libero homini,alius qui ſeruili & ignobili,alius item qui eruditum,alius qui ineruditum decet: id quod veterum & nouarum comœdiarum exemplo declarat. qui enim veteres comœdias ſcripſere, omnia ſuis verbis explicabant,riſumq́ꝫ obſcœnitate dicendi captare conſueuerant. nouarũ aũt auctores modeſtius atq; honeſtius ſe geſſerunt,riſum cenſentes non turpitudine,ſed ſuſpicione,id eſt latenti aliqua ſignificatione,& alluſione,non manifeſta expreſſione eſſe faciendum: quippe cum non parum interſit,ad elegantiam & honeſtatem aperté ne exprimas quæ turpia ſunt,an latenter innuas ac ſignifices.

Vtrum igitur ea re definiendus eſt aptus cauillator,ꝙ ea dicat quæ ingenuum hominem decet,an ꝙ moleſtia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? in hoc quoque nullam certam definitionem admittit. aliud enim alij & odioſum & iucundum eſſe cõſueuit: quocirca talia etiam audiet: nam quæ

quiſque

quiſque audire patitur,eadem quoque facere uidetur.ſed non omnia faciet:cauillum enim conuicium quoddam eſt.legum latores autem cũ nonnulla conuicia prohibeant,debebant fortaſſe cauilla etiam uetare.Elegãs igitur & ingenuus quaſi ſibi ipſe lex ſit,ita ſe geret.ac talis quidem medius eſt,ſiue urbanus & dexter,ſiue facetus appellandus ſit.

Quoniã,ſicut ſuperius ẽt dixit,morales hæ virtutes in particularibus verſantur,nihilq; de eis ſigillatim definiri certo põt:iccirco merito vtra re definiendus facetus ſit,dubitat,iocando'ne vt eruditũ virum decet,an non moleſtando audientes,aut etiã delectando.licet.n. opus ſit fortaſſe,vt diximus vtraq; hæc habere eũ qui iocis ac ſalibus vti apte debet:vtrũ ta m.n magis faciendũ ſit,difficile eſt definire,cum id ab audientium perſona dependeat. non idẽ.n. eſt iucundũ aut moleſtũ omnibus:fieri.n.poteſt,vt bene quis & ingenue facetijs vtatur,ob ruſticitatẽ vero eorum qui audiunt,non modo non delectet, verum etiã offendat ac moleſtiã afferat:vt niſi perſonæ rationẽ habeat apud quã vel in quã dicit,talia ẽt auditurus eſſe videatur,qualia dixerit:talia.n.vnuſquiſq; audire patitur,quæ facit. non faciet igitur omnia facetus:id eſt non qualibet vtetur dicacitate,& qũocunq;. dicacitas ſiquidem et cauillatio niſi modũ ſeruet,conuicium eſt.conuiciũ aũt non omne legibus permittitur, niſi quod citra contumeliã inſignem aliquã fit:ut hoc modo cauilla ẽt quæ turpitudinẽ & contumeliã præ ſe ferũt,interdicta quoq; eſſe debuerint.At qui recte cauillaturus eſt,iociſq; vſurus,omnia hæc cauebit:ſibiq; ipſe erit lex, præſcribetq; quid, apud quos,in quos,qn, quo modo iocandum ſibi ſit,aut non iocandum:ut in omnibus ſeruet mediocritatem.

Scurra autem cum ſuperetur ridiculis,neque ſibi neque alijs parcit,modo riſum moueat:ea'que dicit,quorum nihil elegans diceret,nonnulla autem ne audiret quidem.

Hanc mediocritatem qui excedit, βωμολόχος à Græcis, id eſt aripeta dicitur: quod quidem nomen tam de auibus quibuſdam auidioribus proprie ſumebatur,quæ aris circũuolitabant,vt reliquias aliquas ex ſacrificijs raperent:q̃ de hominibus infimæ ſortis qui aris aſſidebant,aliquidq; à ſacrificantibus adulando mendicabant.poſtea ex ſimilitudine trãſlata ad hos appellatio eſt,qui cauillari ſtudent quomodocunq;,ac riſum mouere.ij non diſſimili admodum ratione ſcurræ nũcupantur,quaſi ſequurras dixeris:eo ꝙ genus hoc hominum oblectãdi cauſa riſumq; faciendi ſequi ditiores ſoleat.Hi igitur nullum alium ſcopum habent,q̃ riſum excitare,etiam ſi omnes cauillis ſuis dolore affecturi ſint,neque ſibi parcentes,neque alijs,ſiue amici fuerint,ſiue inimici:adde ꝙ ne à dijs quidem abſtinent interdum: id quod in antiquis comœdijs videre licet:vbi tã homines q̃ dij promiſcue ſcurrili acrimonia perſtringuntur.ſed apud vulgus tamen quia pleriq; riſui nimis dediti ſunt,ludoq; & ioco vacant,ſcurræ faceti appellantur.

At ruſticus eſt ad huiuſcemodi cõſuetudines ineptus:cum enim nihil ipſe conferat,omnia ægre accipit. Ac requies ſanè & iocus in uita eſſe neceſſaria uidentur. Tres igitur hæ quas diximus mediocritates,in uita ſunt:quę in uerborum omnes,actionumq; quarundam communitate uerſantur:in quibus illud intereſt,ꝙ una circa ueritatem,reliquæ circa iucunditatem conſiſtunt:ex ijs uero quæ circa uoluptatem ſunt,altera in iocis,altera in reliquis uitæ congreſſionibus locum habet.

Alij ſunt qui deficiunt:qui nulla in re iocum adhibẽdum cẽſent,ſiq; aliquis id fecerit,ſtomachantur,ac ferre non poſſunt,inſuaues prorſus,atque agreſtes homines:vnde etiam dici agreſtes ac ruſtici conſueuerunt.

De uerecundia. *Cap. IX.*

DE uerecundia autem quaſi de uirtute aliqua dicendum non eſt:affectus enim magis eſſe q̃ habitus uidetur:quippe quæ timor quidam infamię

eſſe definiatur, exiſtatq́; nõ ſecus ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubeſcunt ſiquidem qui pudore afficiuntur: qui mortem timent, pallent: ut corporalia utraque eſſe uideantur: id quod affectionis magis q̃ habitus eſt. At non omni ætati affectus hic conuenit, ſed iuuenili tantum. nam qui ea ſunt ętate, oportere eſſe uerecundos exiſtimamus: propterea ꝙ cum ex perturbatione uiuant, ob idq́; in multis peccent, à uerecundia peccare prohibentur. ac iuuenes quidem qui uerecundi ſunt, laudamus: ſeniorem, ꝙ ſit pudibũdus, laudauerit nemo. nihil enim eum quicquam agere debere cenſemus, in quo pudor cõſiſtat. nam pudor probi uiri eſſe nullo pacto poteſt, cum ob malas res exoriatur. neque enim agẽdæ res eiuſmodi ſunt. Quòd ſi alia ſunt re uera turpia, alia opinione, nihil refert: neutra enim agi debent.

Non eſſe habitum verecundiam ex definitione oſtendit, ex eoq́; quod accidere circa ipſam conſueuit: ſicut enim timor afficit corpus, ita etiam verecundia: tam enim in timore, quàm in verecundia corporis color immutatur. id quod eam eſſe affectionem indicat: atq́; ideo inter virtutes minime reponendam. vt ſi etiam duplicẽ eam eſſe dicendum ſit, vt Homerus & Heſiodus inquiunt, laudabilem alteram, alteram vituperabilem: non niſi iuuenili ætati tamen ita quoque conuenire debeat. nihil enim agere ſenem decet, ob quod poſſit erubeſcere, ſiue re vera, ſiue opinione turpe aliquid ſit: re vera, vt intemperanter agere: opinione, vt comedere in foro, atq́; eiuſmodi quæ non ex ſe, ſed anticipatione hominum & inſtituto eſſe turpia videntur. ſed vtro modo fuerit turpe quippiã, à probo viro ſimiliter euitandum eſt, ac non agendum.

Quare minime eſt erubeſcendum: praui nanque hominis eſt, eſſe eiuſmodi, ut turpe aliquid agat. ita uero eſſe affectum, ut ſi turpe quid egeris erubeſcas, ac propterea probum te eſſe exiſtimare, abſurdum planè eſt. nam ex ijs quæ ſponte agimus, uerecundia exiſtit: probus autem uir ſponte nunquam male aget.

Nam etiam ſi eorum eſſet pudor, quæ non facta, ſed faciẽda eſſent turpiter, ad probum virum nullo pacto poſſet pertinere. prauus enim eſt, vt inquit, etiã ille qui eſt talis, vt turpe aliquid acturus ſit. Quin etiam abſurdum videtur dicere probum hominem eſſe verecundũ, propterea ꝙ eiuſmodi eſt, vt vel ſi aliquid mali inuitus egerit, vel ſi ipſi turpe quippiam extrinſecus contigerit, pudore afficiatur: pudor enim ex ijs quæ ſponte agimus, euenit, non quæ inuiti: probus autem vir nunq̃ ſponte turpiter quippiam aget.

Quocirca uerecundia ex conditione probata res eſt: ſi enim ageret, erubeſceret. at hoc circa uirtutes minime contingit. ſi uero impudentia malum eſt, & cum quis turpia agere non uerecundatur, nihilo magis bonum eſt exiſtimandum cum quis turpia agendo erubeſcit. Sed neque continẽtia, uirtus eſt, ſed quoddam aliud miſtum: de qua poſterius pertractabimus. Nunc de iuſtitia dicamus.

Cum in ſecundo libro verecundiã dixerit non eſſe quidem virtutem, ſed affectionem tamen quandam laudabilem: nunc eam videtur quodam modo vituperare, cum à probo viro eſſe prorſus alienam demonſtret. ex conditione enim bonus & laudabilis affectus eſt verecundia, non per ſe ac ſimpliciter: nam ſi ageret tale quippiam probus vir, erubeſceret: non aget autem: quare neque etiam erubeſcet. Perinde autem eſt verecũdia ex conditione & ſuppoſitione bona, ſicut materia eſt neceſſaria: non abſolute ſcilicet & ſimpliciter, ſed ſi ſtatuatur aliquid & ſupponatur: ſi enim fuerit ſerra, ferream eam eſſe neceſſe eſt. quemadmodum igitur illic neceſſitas materiæ: ita hic verecundiæ probitas ex conditione demonſtratur. quæ res cum minime uirtutibus conueniat, quippe quæ ex ſeſe expetẽdæ ſunt atq́; amplectendæ, non ex conditione aliqua: uerecundiam non eſſe uirtutem manifeſtum eſt.

Quòd vero inquit, etiam ſi impudentia & non verecũdari cum turpiter aliquid egerimus malum ſit, non propterea ſequi, vt bonum ſit, cum turpiter agendo erubeſcimus: licet id velit ſignificare, vt non ob turpia non erubeſcere, ſed agere turpia eſſe malum intelligamus: quandam tamen habet dubitationem. nam tolli hoc modo videtur, quod malo eſt contrarium, ſi plura ſint contraria, & medium aliquod inueniatur, id eſſe vel bonum, vel malum: ſi nullum ſit medium, id omnino eſſe bonum. ignauiæ enim quæ malum eſt, alterum ex cõtrarijs eſt bonum, fortitudo: alterum quæ eſt audacia, malum. morbo autem, quod malũ quidem etiam ipſum eſt, non habet tamen medium: ſola aduerſatur ſanitas, quæ bona eſt. Idem eſſe circa impudentiam debet: nam ſi alterum contrarium eſt malum, quæ eſt pauiditas, qua fit, vt propter omnia & apud omnes verecundentur aliqui: alterum, id eſt verecundia, bonum eſt. In quibus enim eſt exceſſus & defectus, in iiſdem eſſe quoq; mediocritatẽ neceſſe eſt: eſt autem circa eundem affectũ exceſſus & defectus, exceſſus impudentia, defectus pauiditas: verecundia igitur circa eundem erit mediocritas: quæ quidem, ſi illa ſunt vituperanda, laudabilis eſſe merito videri debet. Sed ſolui hoc poteſt ex eo ꝙ dixit, ex conditione eſſe bonum verecundiam: nam cum turpia agere malũ ſit, qui verecundaretur, ſi turpia ageret, elegans eſt ac moderatus: reliqui vtriq; praui. nam impudens non ſolum ob facta turpiter non erubeſcit, ſed etiam eſt talis, vt ſi ea ageret, nullo pudore afficeretur. pauidus autem propter omnia, etiam ſi turpia non ſint, verecundatur. Fortaſſe etiam ita dicẽdo oſtendere vult, non ob actionẽ rerum malarum tantum exiſtere verecundiam, ſed ob alia, etiam nonnulla. nam ſicut agere quid turpiter praui hominis eſt: ita eſt probi vbi egerit, ſi agere tamen poſſet, verecundari: neque id ob facta ſolum, quæ cum conditione intelligenda ſunt, ſed ob alia complura. uerecundia enim timor infamiæ eſſe definitur: at infamia non tam ex turpibus actionibus oritur, q̃ ex iis quæ natura licet non ſint turpia, eſſe tamẽ videntur: nec tam ex agendis turpibus, q̃ inſpiciendis, & audiendis. nam cum aſpicit, aut audit quippiam huiuſmodi probus vir erubeſcit ac verecundatur. uerecundia autem à pudore in eo videtur differre, ꝙ pudor ob perpetrata mala euenit: uerecundia timor eſt infamiæ ob turpium ſuſpicionem. Videturq; hic Ariſtoteles à uerecundia quam αἰδῶ appellat, ad pudorem, id eſt αἰσχύνην tranſiuiſſe: atque ita de pudore intelligendo affectionem hanc neque probo viro conuenire, neque eſſe laudabilem demonſtraſſe. ſic etenim ex conditiõe & ſuppoſitione bona eſt verecundia, non ex ſe, & per ſe, & quatenus eſt uerecũdia, ſed quatenus pudor intelligitur: ſi. n. turpiter quid agatur, pudor cõſequitur, id eſt αἰσχύνη: at pudore affici eſt etiam uerecundari, quod αἰδεῖσθαι dicũt, non aũt econtrario. Ita fit, ut uerecundiam probitas neceſſario conſequatur. Cum vero in ſecundo libro neque uerecundiam neque indignationem eſſe uirtutes dixiſſet, ſed affectus quoſdam tamen laude dignos qui in mediocritate conſiſterent: hic de uerecundia paulo accuratius pertractauit: de indignatione autem nihil amplius adiunxit. De continentia ſatis habet in præſentia id monere, neque ipſam eſſe virtutem: de ea enim & tolerantia & mollitie poſterius, id eſt in ſeptimo libro diffuſius diſputaturus eſt. nam ſequens totus totam de iuſtitia abſoluet pertractationem.

QVARTI LIBRI FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER QVINTVS,

CVM MICHAELIS EPHESII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

IN hoc quinto Moralium Nicomachiorum libro propoſitum Ariſtotelis eſt de particulari iuſtitia, ac iure, quod ei affine, cognatumq́; eſt, oppoſitisq́; his iniuſtitia & iniuria diſſerere. Duplex.n.iuſtitia eſt, altera, quæ eſt vniuerſa virtus: altera, de qua nunc agitur particularis, quæ à prudentia, fortitudine, temperantia diſtincta cardinalium virtutum quaternionem abſoluit. illæ enim tres præterq̃ q̃ iuſtitiæ etiam ipſæ appellantur, priuatim tamen ſingulæ proprium nomen ſortitæ ſunt: hæc autem præter iuſtitiæ nomen peculiari nullo alio vocabulo inſignita eſt. ſed ſicut ille Olympicus victor neque Socrates, neque Plato, neque Ariſtides dicebatur, ſed communi omnium hominum nomine homo nuncupari conſueuerat: ita præſens hæc virtus cõmuni vniuerſalis iuſtitiæ appellatione iuſtitia dicitur. cuius quidem duæ ſunt partes diſtributiua altera: altera emendatiua. De quibus vtriſq́; tũc latius explicabimus, cum eò peruenerimus, vbi diuinus etiã ipſe Ariſtoteles de iiſdẽ pertractat.

De iuſtitia & iniuſtitia, & modis iniuſti. Cap. I.

DE iuſtitia & iniuſtitia conſiderandum eſt, circa quales actiones uerſentur. qualis item ſit mediocritas iuſtitia: & ius etiam quorum ſit mediũ.

Quoniam vnius & eiuſdem conſiderationis & ſcientiæ eſt contraria cõtemplari, vt muſicæ conſonum, & diſſonum: arithmeticæ par & impar: & reliquarum ſimili modo: eſtq́; iuſtitia iniuſtitiæ contraria, & ius item iniuriæ: conſentaneum rationi eſt, ne dicam neceſſarium, de vtriſq́; circa quales actiones verſentur, ſpectare. Sicut.n.fortitudo & ignauia circa timores & fiducias quæ in bello exiſtunt, verſabantur: temperantia & intemperãtia circa voluptates & dolores, quæ tum ex maris & fœminæ commiſtione, tum ex ciborum & potuum ſumptione percipiuntur: ita & propoſita hæc iuſtitia & iniuſtitia circa æquum et iniquum munus ſuum exercẽt: quemadmodum progrediendo declarabit. Actiões autem appellat hic & iuſtam diſtributionem, quæ ratione fit geometrica, & iniuſte factorũ correctionem non geometrica, ſed arithmetica proportione conſtantem: quarum differentiã ſuo loco dicemus, vbi.ſ.de ipſis Ariſtoteles aget. Qualis autẽ mediocritas, id eſt quarũ rerum ſit mediocritas iuſtitia: quandoquidem virtutes eſſe mediocritates demõſtratum eſt:

& quorum

& quorum medium ius ſit: eſt enim, vt oſtēdet, iuſtitia exceſſus & defectus mediocritas: ius autem medium pluris, & paucioris.

Hæc autem conſideratio eadem docendi uia progrediatur, qua uſi in ſuperioribus etiam fuimus.

In principio quoque primi huius moralis diſputationis libri dixerat non omnia exactā poſſe demonſtrationē admittere, quæ videlicet ex ijs conſtat, quæ per ſe inſunt rebus, quatenus ipſæ res ſunt: nunc etiam idem hic repetit non ijſdem quidē verbis, ſed eiuſmodi, quæ eandem vim habent ac ſi diceret: non aliter poſſe eum qui de iuſtitia diſſerit, ratiōibus progredi, niſi ex ijs ſumptis quæ & pluribus modis, vt dixit etiam illic, & plerūq; eueniunt: ex iis item quæ vel omnibus videntur, vel ſapientibus. vnde etiam incipit ab ijs quæ videntur, in hunc modum ſubiungens.

Videmus igitur omnes eiuſmodi habitum appellare iuſtitiam ſolere, ex quo ad agendas res iuſtas homines idonei efficiuntur: ex quo itē iuſte agunt, uoluntq; iuſta: iniuſtitiam quoq; ſimili modo, ex quo iniuſte agunt, & uolūt iniuſta. Iccirco etiam à nobis ut in figura hæc ſtatuantur.

Hæc ratio, quæ iuſtitiam inquit eſſe habitum, ex quo volunt homines iuſta agere non definitio, ſed deſcriptio eſt exiſtimanda: fieri enim non poteſt, vt ea quæ multis modis dicuntur, cuiuſmodi eſſe iuſtitiam poſterius explicabit, vna ratione ac definitione notentur. propterea etiā infert, vt in figura hæc ſtatuantur, id eſt vt in deſcriptione iuſtitia hæc ſit.

Neque enim in ſcientijs & facultatibus, & in habitibus idem eſt modus. nam facultas & ſcientia eadem cum ſit eſſe contrariorum uidetur: habitus autem contrarius contrariorum eſſe nullo modo poteſt. uerbi cauſa, ex ſanitate contraria minime aguntur, ſed ſalubria tantummodo: quippe cum ſane quēpiam incedere dicamus, cum ita incedit, ut ſanus.

Habitus hic proprie virtutes appellat à ſcientiis & facultatibus eas diſtinguens: nā ſcientias quoq; alibi habitus vocari nemini dubium eſt. Cum autem dixerit iuſtitiam eſſe habitū, ex quo volunt homines iuſta agere: nunc cauſam ſubiungit, cur in hac deſcriptione non abſolute ita dixerit habitum eſſe, ex quo homines iuſta agunt, ſed appoſuerit volunt: perinde ac ſi in hunc modum diceret: propterea appoſui volunt, vt iuſtitiam ipſam à ſcientijs & facultatibus ſepararem: quæ non in eo ꝙ volunt homines agere, naturam ſuam habent, ſed in eo ꝙ poſſunt. qui enim medicinæ ſcientia præditus eſt, etiam ſi nolit ſanare, medicus nihilo minus & eſt & dicitur: ſimili modo qui rhetoricam facultatem callet, orator eſt, quamuis aut ius negligat & iniuriā defendat, aut pro vtriſq; dicere iure & iniuria æqualiter poſſit. iuſtus autem is eſt, non qui poteſt iuſta agere, nā iniuſtus quoque id pōt: ſed qui vult. is autem vult, qui habitu antedicto præditus eſt. Verum qua de cauſa & medicū dicimus tam ſalubria quàm contraria agere poſſe: & dialecticum eodem modo, & oratorem in vtrāq; partem verſari: quia ſcilicet ſcientiæ hæ & facultates eædem cōtrariorū ſunt: earūq; natura haud eiuſmodi eſt, vt alterum ex oppoſitis & poſſint & velint demonſtrare, ſicut iuſtitia ſola iuſta agere & pōt & vult: ſed apparatum omnem, voluntatem, eſſentiamq; in eo habent, vt oppoſita aggrediantur: quod tamē de oratoria & diſſertatrice facultate id eſt rhetorica & dialectica, non de medicina dictū eſſe intelligatur. eius enim .i. medicinæ eſſentia in cognoſcendis oppoſitis, non etiam pertractandis conſiſtit. facultates enim ſeu poteſtates diſſertatoriam, & oratoriam vocat: muſicam & medicinam ſcientias: quarum in cōtrarijs cognoſcendis munus verſatur. Habitus autem nō virtutes animi tantum, ſed omnes tā animi ꝙ̄ corporis virtutes, & vitia etiam appellat. nam virtutes quæ habitus dicuntur, non verſari eaſdem circa contraria ex ſanitate euidenter oſtendit, quæ virtus corporis eſt. ſalubria enim tantum à ſanitate efficiuntur, non autem morboſa etiam: ſed morboſa à morbo fiunt ſanitatis contrario, à quo ſalubria fieri nullo modo poſſunt. ille enim ſane incedit atque ambulat, qui ſanitate eſt præditus, quo modo nūquam morbo affectus ingredietur: ſic qui iuſtitiam habet, ad ſola iuſta: qui iniuſtitiam, ad ſola iniuſta agenda idoneus eſt: neq; vlla ratione vel ille iuſte, vel hic iniuſte, quoad videlicet talis fuerit, ſe gerere vnq̄ poterit.

Sæpe quidem contrarius habitus ex contrario, ſæpe item idem habitus ex ſubiectis ſibi rebus agnoſcitur. nam & ſi bona corporis habitudo fuerit nota, mala quoque habitudo innoteſcet: & ex bene habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine uiciſſim corpora ipſa quę bene affecta ſunt, fiũt maniſeſta. ſi.n. bona habitudo carnis denſitas eſt, neceſſe eſt ut et mala habitudo raritas ſit: & quod bona habitudine eſt affectum, ſpiſſitudinẽ in carne efficiat. Sequitur autem plerunque, ut ſi unum multis modis dicitur, alterũ quoque dicatur: ut ſi ius, etiam iniuria.

Cum oſtendere velit iuſtitiam multis modis dici, alteramq́ʒ eſſe vt totum, alterã vt partem: ſeu alteram vt genus, alteram vt ſpeciem: alij enim vniuerſalem iuſtitiam fortitudinis, cæterarumq́ʒ trium virtutum genus, alij non genus ſed totum eſſe affirmant: hoc igitur demonſtraturus præparat prius nonnulla quibus ad huiuſcemodi demonſtrationem vtatur, ex habitu inquiens contrario contrarium ſæpe agnoſci. vt, ſiquis bonam corporis habitudinem carnis eſſe denſationem cognorit, idem malam habitudinem eſſe carnis rarefactionẽ non ignorabit. neque tantum ex contrario habitu cõtrarius innoteſcit, ſed etiam ex ijs quæ ſubiecta ipſi ſunt, ab eoq́ʒ informantur: & viciſſim ex habitu ipſo res quæ ab eo ſunt affectæ, perſpiciũtur. Aduertendum autem eſt, cum dixerit contrarium habitum ex contrario agnoſci, recte admodum atque accurate / ſæpe / adiunxiſſe: vt ſignificaret ſcilicet vtplurimũ id contingere, non ſemper tamen. cum enim diligere multis modis dicatur, vt in topicis dictum eſt, contratium eius odiſſe vnã habet ſignificationem: vt in his alterũ ex altero agnoſci minime poſſit. nam diligere et amare ſignificat, et διαλέγειν.i. diſlegere & diſiicere: priori ſignificato odiſſe eſt oppoſitum, ſecundo nequaquam. melius tamen ex verbo græco quod eſt φιλεῖν cognoſci hæc diuerſitas põt. ſignificat enim φιλεῖν tam animo aliquem amplecti et amare, q̃ labiis excipere. i. oſculari: cuius ſecundo ſignificato nullum contrarium reperitur: priori odiſſe contrarium eſt.

Iuſtitia autem & iniuſtitia dici pluribus modis uidetur. ſed quia proxima ipſarum cognominatio eſt, latet, nec ſicut in ijs quę procul diſtant, magis apparet. magna enim in forma differentia eſt. ut clauem æquiuoce dici maniſeſtum eſt, & eam quæ collo animalium ſubiacet, & eam qua fores clauduntur. Sed ſumamus quot modis iniuſtus dicatur.

Cauſam hic affert, cur cum iuſtitia multis modis dicatur, eius tamen æquiuocatio non admodum pateat. atq; inquit propterea id accidere, quia eæ quæ iuſtitiæ nomen ſuſcipiunt, proximæ inter ſe ſunt, magnaq́ʒ inter ſe affinitate & ſimilitudine cõiunctæ. æquiuoca enim ea quæ longe à ſe mutuo diſtant, non obſcura ſunt: ſed eſſe æquiuoca manifeſte cognoſcuntur: vt Alexander rex, & Alexander Ariſtotelis interpres: vt clauis qua clauduntur oſtia, & ſubiacens collo animalium os iuguli, quod clauis ẽt ipſum appellatur: vt demum cætera quæ ex fortuna quadã idem ſortita ſunt nomen. at quæ iuxta ſunt, ea vero nõ in ſolo nomine, ſed in re & natura etiã videntur conuenire. ſunt aũt prope, entia quæ vocantur, motiones, bona, iuſtitiæ ẽt vt declarabimus. Nã ex iuſtitijs altera de omnibus virtutibus dicitur, altera huic tanq̃ ſpecies ſupponitur: vt tanq̃ generis & ſpeciei earum æquiuocatio ſit, quæ obſcura eſt: quippe cũ ſpecies generis ſui definitionem admittãt. Quatenus igitur ea quę vt ſpecies ſumitur, idem nomen habet, quod altera: in eo æquiuocæ ſunt. nã eiuſdem nominis non idem, ſed vtriuſq; diuerſum eſt ſignificatum. Idem de iniuſtitia dicendum eſt: ſicut procedente diſputatione clarius patebit. multis modis autem dici iuſtitiam demõſtraturus, ab iniuſtitia incipit, immo ab iniuſto: notius enim eſt iniuſtum multis modis dici, q̃ iniuſtitiã. ſed ſi iniuſtus multifariam dicitur, etiam iniuſtitia: ſi iniuſtitia, iuſtitia quoq; dicatur neceſſe eſt. nam vtplurimum, ſicut ſuperius dictum eſt, ſi alterum ex contrarijs multipliciter dicitur, ſequitur vt alterum quoqʒ eodem modo dicatur.

Videtur igitur iniuſtus is eſſe, qui & illegitimus, & pluris uſurpator, & iniquus eſt: quare iuſtum quoque eſſe & legitimum & æquum patebit. Ius

ergo

ergo ẽt ipſum legitimum, & æquũ erit: iniuria contra illegitima & iniqua.

Cum iuſtitia eſſe mediocritatem dixerit, hic non ſolum eam eſſe mediocritatem, verum etiam quarum rerum ſit mediocritas, oſtendit: rationemq; in hunc modum colligit: iniuſtus eſt illegitimus: illegitimus eſt pluris vſurpator: pluris autem vſurpator, quem Græci πλεονέκτην dicunt, eſt iniquus: iniuſtus igitur eſt iniquus. quare etiam iniuria ipſa iniqua eſt. iniquum autem plus & minus continet, ac de vtriſque his denuncupatur. ſi ergo iniuria eſt iniqua, ius eſt æquum: & ſi iniuria eſt & plus & minus, ius pluris & minoris medium erit, & iuſtitia mediocritas: id quod virtutis indicium eſt ac nota. in ſecundo enim virtutẽ habitum eſſe dixit, qui in mediocritate quantum ad nos ſpectat, cõſiſteret. At iniuſtum eſſe iniquum, & nũquam æquum & medium eligere, ſed in bonis plus, in malis minus ſemper ſibi ſumere perſpicuum eſt ex iis quæ vſu venire quotidie ſolent: nam cum vel pecuniarum vel honoris diſtributio aliqua facienda eſt, maiorem ſemper ſibi partẽ attribuit: cum mulcta aliqua ſoluenda, aut tributum, aut quippiam aliud ex iis quæ nolumus ac uitare cõſueuimus, omni ratione nititur ut vel nihil, vel parum admodum expendat, & conferat. atque ita ex bonis plus, ex malis minus eligit, ac ſectatur: eligitq; minus malum, non tanquã malum, ſed tanquam bonum. nam minus malum ſi ad maius malum comparatum fuerit, eſſe quodam modo bonum videtur. nam loco decem numorum vnum ſoluere, quaſi bonum eligit. Ius igitur legitimum & æquum, iniuriam illegitimam & iniquam eſſe manifeſte iam patet.

Nam quia iniuſtus etiam eſt pluris uſurpator, circa bona non omnia uerſabitur: ſed circa ea tantum in quibus fortunæ proſperitas & aduerſitas conſiſtit. quæ ſemper quidem abſolute ac ſimpliciter bona ſunt, quibuſdam tamẽ non ſemper bona euadunt: homines autẽ ea optant, ac perſequuntur. At nõ opus eſt. optare enim deberent, ut quæ ſimpliciter ſunt bona, ſibiipſis quoq; bona eſſent: & eligere ea quæ ſibiipſis bona ſunt.

Quia iniuſtum pluris vſurpatorem eſſe dixerat, circa non omnia bona eũ eiuſmodi eſſe oſtendit. neque enim is aut medico medicinæ peritior, aut oratore facũdior, aut muſico in ea arte præſtantior euadere ſtudebit, atque in his quoq; rebus plus volet vſurpare: ſed circa illa tantum bona verſatur, quæ ſunt ſimpliciter, id eſt ſuapte natura quidem bona, prauis tamẽ & improbis non bona euadunt. Simpliciter bona autem ſunt ſanitas, diuitiæ, pulchritudo, nobilitas, principatus, quæ ſua natura bona cum ſint, malis ſunt mala: quippe cum improbis contraria his. i. deformitas, morbus, paupertas, & ſimilia longe meliora ſint, atque vtiliora. Poſteaq̃ autem pluris vſurpatorem circa ea uerſari dixit, quæ ſunt abſolute bona, quænam hæc ſint, ſubiungit: ea eſſe inquiens ſimpliciter bona quæ optare à dijs homines ſolent: optare autem eos ut diteſcant, ut ualeant, & cætera huiuſmodi. hæc igitur eſſe abſolute bona. ſed quia in hoc plerunq; homines peccant, dum ſibi hæc precantur, atque optant, quæ quandoq; mala ipſis efficiuntur: iccirco errorem hunc corrigens, non optandum eſſe, inquit, ut hæc conſequamur, ſed illud à dijs precandum, ut bona hæc nobis bene uertant: id eſt ſi ſani, ſi diuites, ſi pulchri fuerimus, ut ſanitas, diuitię, pulchritudo felices nobis fauſtęq; ſint, neque in detrimentum, aut dedecus aliquod noſtrum euadant.

Quãq̃ iniuſtus nõ ſemper plus, ſed in ijs quæ ſimpliciter mala ſunt, minus etiã eligit. ſed quia minus de malis eſſe quodã modo bonum uidetur, in bonis autem eſt pluris uſurpatio: propterea pluris eſſe uſurpator uidetur. eſt itẽ iniquus: hoc enim continet, & commune eſt: necnon illegitimus: legum. n. trãſgreſſio, id eſt iniquitas oẽm iniuſtitiam continet, eſtq; omni iniuſtitiæ cõis.

Cum pluris uſurpator dicatur qui ex bonis plus habet, iniuſtus uero in malis minus habere ſemper conetur, ut dictum eſt: quia tamen minus de malis comparatum ad maius rationem boni obtinet, in eligendis etiam minoribus malis iniuſtus pluris eſſe uſurpator dicetur. Quod uero inquit / hoc enim continet, & commune eſt / perinde eſt ac ſi dicat: hoc autem iniquum ad plus & minus commune eſt, & utrunque in ſe continet & complectitur.

Quoniam autem illegitimus iniuſtus, legitimus uero iuſtus eſt: omnia legitima eſſe quodam modo iuſta perſpicuum eſt. nam quæ ſunt à legumlatrice facultate definita, ea legitima ſunt: quorum ſingula iuſta eſſe affirmamus. leges autem de omnibus præſcribunt, ea ſpectantes quę uel communiter omnibus conferunt, uel optimis quibuſque, uel principalibus, qui ſcilicet aut uirtute, aut tali aliquo modo huiuſmodi fuerint: atque ita uno quidem modo ea iuſta dicimus, quæ felicitatem eiusq́ partes ciuili ſocietati & efficiunt, & conſeruant. Quin etiã lex præcipit & id quod fortis uiri opus eſt, ut non deſerere ordines, non fugere, non abijcere arma: & id quod eſt temperantis, ut non committere adulterium, non contumelioſe ſe gerere: & id quod eſt manſueti, ut non uerberare, non maledicere: ſimili modo quoque ſecundum alias uirtutes et uitia alia iubet, alia prohibet. ac recta quidem lex eſt, quę recte: mala, quæ tumultuarie poſita eſt.

Cum oſtenderit iniuſtum eſſe iniquum, & iuſtum ęquum ad probandam differentiam iuſti quatenus eſt & legitimus, & æquus, progreditur: quisq; ſit iuſtus legitimus, declarat ſumit.n. id ꝙ legitimus videlicet ſit, ex eo ꝙ iniuſtus eſt illegitimus. ſi igitur legitimus eſt iuſtus, patet legitima omnia quoq; eſſe iuſta. additur autem particula ea/quodã modo/propterea ꝙ non ex ea quæ proprie dicitur iuſtitia, legitima omnia ſunt iuſta, ſed ex ea quæ cõmunis eſt, & vniuerſalis. nam quatenus quis legibus obtemperans ea agit, eatenus & qui agit eſt iuſtus, & iuſta ſunt quæ aguntur: per ſe autem non ſunt iuſta, ſed vel temperantia, vel fortia, vel manſueta, vel cuiuſcunq; alterius virtutis. leges.n. de omnibus quæ ad virtutes ſpectant, ſolent præſcribere eius habita ratione, vt præſentis ſtatus ciuitatis felicitati ac ſaluti conſulat. In populari.n. ſtatu cõmunem omnium vtilitatem ſpectat: in optimatũ administratione id quod optimis quibusq; conducit: in re publica ſeu cenſu facta administratione, & cæteris omnibus, quod confert ijs qui principatum obtinẽt. Moralis ſiquidem et ciuilis virtus cum de virtutibus vtræq; tractent, ſolo ſcopo ac fine inter ſe differunt: moralis.n. rationẽs oẽs ſuas eò dirigit, vt ſingulos quosq; virtutibus inſtruendo excolat, ac componat: ciuilis, vt ciuitatem totam regat: quod facere ſine virtutibus, earũq; operationibus nullo modo põt. qui igitur his obtemperat, legitimus eſt & iuſtus. quare quod legitimũ eſt, eſt iuſtum. Quin etiam omnia quæ ſecundum virtutem ſunt, felicitatis, partiumq; eius effectricia ſunt, & conſeruatricia: partes autem felicitatis ſunt virtutes, earumq; operationes, quibus conſtat felicitas: iuſtum igitur felicitatem, partesq; eius & facit, & conſeruat. ſed fortaſſe felicitatis partes non virtutes ſolas appellar, ſed omnia & animi, & corporis, et externa etiam bona, ex quibus omnibus Ariſtoteles conſtitui ciuilem felicitatem vult. nã contemplatiuã ex his minime conſtare, in decimo huius operis libro poſtea cognoſcemus. Cum dixiſſet igitur vno modo dici iuſta ea quæ felicitatem & partes eius efficiunt, vt ſignificaret non de omni id felicitate intelligi debere, adiunxit/communitati & ſocietati ciuili. legumlatores enim, cum de ijs quæ ad virtutes pertinent, leges ſanciant, non id ſpectant in ea re, vt de virtutibus ſimpliciter atq; abſolute conſiderent, & quæ ſit vniuſcuiuſq; ipſarum natura & eſſentia tradant: ſed vt communi ciuium vtilitati conſulant. ad hanc enim ciuilem ſocietatem reſpicientes & exercere virtutes iubent, & vetant contraria. tumultuarie autem poſitam legem eam appellat.i. ἀπεσχεδιασμένον νόμον quæ non multa cum præmeditatione, & diſquiſitione promulgata fuerit, ſed extempore & inconſulto.

Atque hæc quidem iuſtitia uirtus perfecta eſt: non abſolute tamen, ſed ad alterum. ut propterea ſæpe iuſtitia uirtutum præſtantiſſima eſſe uideatur: & neque heſperus, neque lucifer ſit adeo admirabilis. adde quod in prouerbium dicimus,

Iuſtitia in ſe uirtutes complectitur omnes.

ac perfecta quidem maxime eſt, quia perfectæ uirtutis eſt uſus: perfecta au-

tem,

tem, quia qui eam habet non ſolum ſecum, ſed cum altero ẽt uirtute uti pōt.

Virtus perfecta tribus modis dicitur. nam & fortitudo ſola moralis perfecta virtus vocatur, quæ cum prudentia & recta ratione maxima pericula in bellis ſuſtinet: atque id, quo à fortitudine naturali diſtinguatur, qua Achilles dicebatur fortis. Perfecta item virtus omnium virtutum collectio dicitur: quæ & ſimpliciter virtus, & tantum virtus perfecta nuncupatur. Tertio modo, perfecta virtus hæc quoq; appellari conſueuit, quæ circa legitima verſatur, de qua nunc ſermo eſt: quæ quidem eadem eſſe cum priore videtur. i. ea quæ ex omnium collectione conflatur, vt ipſe etiam procedendo declarabit: id tamen intereſt, ꝙ illa vt animæ habitus abſolute conſideratur: hæc quæ iuſtitia dicitur, ad alterum ſpectat. nã omnium virtutum operatio cum ad ſocietatis ciuilis ſalutem dirigitur, ea eſt iuſtitia, quæ, nunc dicitur perfecta virtus: non abſolute quidem, ſed ad alterum, vt videlicet perduret ciuilis adminiſtratio, ac conſeruetur. Itaq; patet & virtutem vniuerſalem, & iuſtitiam vniuerſalem eſſentia & ſubiecto eaſdem eſſe, differre autem quadam ex parte. Cũ enim, ſicut dictum eſt, vt animi habitus conſideratur, virtus tantum: cum vt conſeruatrix ciuilis ſocietatis, iuſtitia dicitur. quãquã in eo quoq; non paruum eſt diſcrimen, ꝙ iuſtitia quoque eſſe perfectior videtur, q̃ virtus abſolute: qui enim ea fuerit prǽditus, non tantum ſecum, ſed cum alijs etiam vti virtute recte ac iuſte poterit. Quia igitur ad alterũ ſpectat hæc virtus, ad conſtituendamq; & conſeruandam ciuilem adminiſtrationem, iccirco præſtantiſſima eſſe omnium atque optima hic ab Ariſtotele dicitur, ipſaq; Veneris ſtella, quæ pulcherrima eſt, admirabilior. Lucifer autem ſtellæ huius matutina apparitio vocatur, cũ ante ſolis ortum emergit, ac lucem affert: id eſt aduentantem ſolis lucem indicat: Heſperus ſeu veſper, cum poſt ſolis occaſum emicare conſpicitur. non ita, inquit, admiratiõe digna eſſe Venus videtur, quãuis ſit clariſſima, cum vel matutina, vel veſpertina fulgẽs apparet: vt eſt iuſtitia hæc. ad cuius rei confirmationem prouerbialem verſum adducit,

» Iuſtitia in ſe virtutes complectitur omnes:

hoc eſt, malum omne procul à iuſtitia abeſt. eſt autem hic verſus Theognidis, vt Theophraſtus refert in primo de moribus: in primo tamen moralium libro hunc eundem Phocillidi videtur attribuere. neque mirum eſſe debet: poteſt enim fieri, vt apud vtrunque auctorem reperiatur.

Multi enim ſunt, qui in priuatis rebus uirtute uti poſſunt: in cæteris quæ ad alium ſpectãt, non poſſunt. unde recte illud Biantis dictum uidetur: principatus uirum oſtendet: quippe cum ad alterum iam, & in ſocietate princeps uerſetur. Ob id quoq; ipſum iuſtitia ſola ex omnibus uirtutibus eſſe alienum bonum uidetur, quia ad alterum ſpectat: agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut reipublicæ.

In contẽplatiuis ſcientijs quarũ finis in cognitione conſiſtit, eadẽ eſt rerũ cognitio, ſiue in ſe res ipſæ, ſiue ad alia reſpiciendo cõſiderẽtur: in virtutibus aũt ac demũ ciuili facultate nõ ita eſt: non. n. ſatis eſt in his quid agendum ſit, & quid nõ agendũ, cognoſcere, ſed illud etiã addi debet, vt per quæ, & quo modo agatur quidq;, exploratum habeamus: quorum cognitio ab experientia videlicet petenda eſt. Quocirca oportet, vt ſiquis ciuilis futurus eſt, in multis ac varijs negocijs verſatus ſit, ſitq; multa expertus: non ſecus ac ſi vel gubernator, vel medicus effici velit: ad quas artes conſequendas præter vniuerſales rationes, quæ per ſe ſolæ non ſufficiunt, ſingularum quoq; rerum peritia accedat, neceſſe eſt. Iccirco fit, vt multi in priuatis quidem rebus ciuili ſocietate vti poſſint: verbi cauſa cum vxoribus, cum liberis, cum fratribus, atq; huiuſmodi domeſticis: cum alijs vero externis nequeant, propterea ꝙ negociorum & comerciorum peritia non callent. Indiget igitur ciuilis vltra rationes vniuerſales negociorum quoq; experientia: vt medicus, vt imperator, vt gubernator, & reliqui quorum in adminiſtratiõe, tractationeq; rerum opus verſatur. Atque ideo virtute vti ad alios in ſocietate, q̃ ſecum longe eſt difficilius. quod Biantis etiam teſtimonio comprobat, qui principatum virum prodere dicebat. princeps enim aliquorum eſt princeps: iccirco ad alios ſpectat, in ſocietateq; et communitate principatus conſiſtit, in qua difficilior virtutum operatio eſt. Ob id quoq; ipſum, id eſt propterea quòd iuſtitia cum alijs exercetur,

atq; ad alios ſpectat:non eſſe eius bonum videtur qui eo habitu eſt præditus,ſed eorum ad quorum vtilitatem et commodum omnia agit:principum ſcilicet,ſi vel regnum ſit,vel optimatum principatus:ſi populus adminiſtret,rei publicæ.

Peſſimus igitur eſt,qui & ſecum & cum alŋs prauitate utitur:optimus autem non qui ſecum,ſed qui cum alŋs uirtutem exercet:quippe cum id difficile admodum ſit. Itaque neque hęc iuſtitia pars uirtutis,ſed integra uirtus eſt: neque huic oppoſita iniuſtitia pars uitŋ, ſed integra eſt uitioſitas . quid uero uirtus & iuſtitia hæc differat,ex ŋs quæ diximus,iam patet.utraque enim eadem eſt:eſſe tamen utrarunque non eſt idem.nam quatenus ad alterum ſpectat,iuſtitia:quatenus talis quidam eſt habitus,uirtus ſimpliciter eſt.

Non quemadmodum,inquit,peſſimus eſt,qui & ſecum & cum ſociis & amicis prauitate & vitio vtitur:ita quoq; qui & ſecum et cum aliis utitur uirtute,eſt optimus:nam qui cum aliis uirtutem exercet,ſecum etiam quodam modo id facit. Quo circa eſt optimus,nõ qui ſecum,ſed qui in aliorum ſocietate,qualeſcũq; illi fuerint,uirtute uti poteſt.hoc autem inquit,ut hanc iuſtitiam uirtutem eſſe perfectam oſtendat.ſiquidem ille eſt optimus, qui uirtute ad alios utitur,quod iuſtitiæ proprium eſt. Poſtea ſubiũgit hanc iuſtitiam quæ in legitimis uerſatur,nõ partem eſſe uirtutis,ut fortitudo,ut temperantia,ſed eſſe integram.i. totam & uniuerſam uirtutem:hoc eſt non eſſe unam ſed omnes,neque partem ſed totum. Quemadmodum uero contemplatiuus & actiuus intellectus ſubſtantia cum unus & idẽ ſit,operarionibus eſt duplex:nam cum ea quæ ſemper eodem modo permanent, neceſſarioq; ſunt,contemplatur,contemplatiuus:cum ea quæ in actionem cadunt,& aliter atque aliter euenire poſſunt,conſiderat , conſultatq; ut q̃ optime ſuccedant,actiuus nuncupatur: ſicut etiam ille idem cum ea perſcrutatur,quæ per ſe inſunt diſcretæ quantitati,numerarius id eſt arithmeticus dicitur:cum circa continuam quantitatem uertitur,terrimẽſorius , hoc eſt geometricus appellatur: ſimili modo & uirtus uniuerſalis & iuſtitia hæc uniuerſalis ſubiecto quidem & re unum ſunt,ſed ratione differunt.ſi.n.ut abſolute animi habitus optimus conſideretur,nihilq; aliud inſuper. uirtus tantummodo:ſi autem non ut habitus ſolũ, ſed uſus quoq; cum alŋs,iuſtitia dicitur.

Quid iuſtitia particularis,& quotuplex. Cap. II.

QVęrimus autem eam quæ in parte uirtutis iuſtitia eſt : eſt enim quædã ut dicimus.ſimili modo & de iniuſtitia ea quærimus,quæ locum partis obtinet:quæ quòd ſit,illud eſt argumentum,quòd qui aliqua alia prauitate operatur , licet iniuſte agat, nihil tamen amplius uſurpat . cuiuſmodi exempli cauſa eſt , qui aut abiicit ſcutum ob ignauiam , aut aliquem ob acerbitatem maledictis inſectatur , aut ob auaritiam pecunŋs non iuuat . Quando autem plus uſurpat aliquis , ſæpe id nullo ex talibus uitŋs , at neque uniuerſis , ſed prauitate tamen quadam agit , cum uituperetur , atque iniuſtitia. Eſt igitur alia quædam iniuſtitia , quæ tanquam pars eſt integræ illius & uniuerſalis : item iniuria quædam,quæ in parte conſiſtit illius iniuriæ uniuerſalis quæ pręter legem eſt.

Cum alia ſit iuſtitia diuerſa ab uniuerſali uirtute,uniuerſaliq; iuſtitia,quæ in ordinẽ fortitudinis,temperantiæ,& prudẽtiæ redigitur,particularisq; eſt,de qua in hoc libro habenda eſt diſputatio: & ſimiliter iniuſtitia diuerſa ab iniuſtitia uniuerſali:prius oſtendere uult eam eſſe,deinde quænam ea ſit,explicabit.inter quæſita.n.prius eſt an ſit aliquid,q̃ quid ſit: ut in ſecundo poſteriorum reſolutoriorũ didicimus.Prius igitur incipiens ab iniuſtitia utpote notiore,reperiri quandam iniuſtitiam demonſtrat particularem à communi iniuſtitia & uniuerſali diuerſam,quæ particulari iuſtitiæ,de qua quæſtio eſt,opponatur . ſciendũ autem uniuerſalem iuſtitiam,uniuerſalemq; iuſtum eum appellari qui omnia quę legibus

ſunt

ſunt inſtituta obſeruat, atq; agit: vniuerſalem autem iniuſtitiam, vniuerſalemq; iniuſtum eum qui eſt illegitimus, vitamq; traducit præceptis legum minime obedientẽ. ſi igitur demonſtratum fuerit eſſe alium iniuſtum præter illegitimum, perſpicuum erit eſſe etiam aliũ iuſtum particularem, præter vniuerſalem: qui quidem vniuerſalis iuſtus, vt dictum eſt, iuſtus legitimus dicitur. Eſſe autem ſub communi iniuſtitia quæ eſt legum tranſgreſſio, aliã quandam iniuſtitiam in pluris vſurpatione conſiſtentem, quæ diuerſa eſt ab vniuerſali, ſub ipſaq; eſt, ipſiusq; nomine æquiuoce iniuſtitia nuncupatur in hunc modum comprobat. qui alia aliqua prauitate operantur, non dicuntur pluris vſurpatores, ſed iniuſti, & illegitimi: neq; n. qui abiecit ſcutum in bello, plus vſurpat quippiam, & tamen ob ignauiam id fecit, iniuſteq; egit, & præter leges: neq; qui conuicijs inceſſit aliquem, licet etiam ipſe contumelioſe ob inſolentiam id agat præter legum mandata: neq; qui indigenti ac petenti opem non tulerit, quãuis ob auaritiam & illiberalitatẽ ita ſe gerat. Si igitur omnes iſti atq; huiuſmodi alij illegitimi, & iniuſti, non pluris vſurpatores dicuntur: ſequitur vt & pluris vſurpator ab his ſit diuerſus, & pluris vſurpatio ab iniuſtitia uniuerſali quædam alia ſit. quẽadmodum autem vnuſquiſq; ex illis non ob pluris vſurpationem ea agit quæ agit, ſed vel ob ignauiam, vel ob auaritiã, vel ob acerbitatem: ita neq; pluris vſurpator aut ob aliquod ex ante dictis vitijs, aut ob omnia ſimul iniuſte ſe gerit, ſed ob ſolam pluris vſurpationẽ: quæ quidem pluris vſurpatio neque eſt ignauia, neque auaritia, neque ira, neque demum quippiam aliud ex ijs, quibus illegitimus effingitur. Quare pluris vſurpator ea quæ agit, ex vitio quodam alio agit, atque vſurpat. illos enim vituperamus ignauos appellando, aut illiberales, aut inſolentes & iracundos, hunc autem prauum & pluris vſurpatorem: illos item committere iniuſtitiam, hunc in pluris vſurpatione peccare dicimus: illi igitur ex iniuſtitia vniuerſali iniuſti, hic ex particulari iniuſtus & eſt & dicitur. Atque hæc iniuſtitia, id eſt pluris vſurpatio vniuerſali iniuſtitiæ non ſecus ſubijcitur, atque ignauia, & intemperantia, & audacia: communiq; vniuerſalis iniuſtitiæ nomine æquiuoce iniuſtitia appellatur. latet tamen æquiuocatio ob id, quia vt ſpecies generi ſuppoſita eſt. At vero neq; id obſcurũ eſt, pluris vſurpationem non ex omnibus vitijs conflari: nã ſi pluris vſurpator ex omnibus ſimul vitiis iniuſte ageret, ex cõmuni iniuſtitia operaretur: cõmunis. n. iniuſtitia nihil aliud eſt, q̃ vniuerſa vitioſitas: ſi vero ex communi iniuſtitia operaretur, eandem eſſe pluris vſurpationem cũ communi iniuſtitia neceſſe eſſet: de omnibusq; aliis, quemadmodum cõmunis iniuſtitia denuncuparetur: diceretur q; vnuſquiſque qui alio quolibet vitio peccat, pluris vſurpator, ſicut iniuſtus dicitur. at non dicitur pluris vſurpator quiſpiam ex illis, ſed iniuſtus tantum: quare efficitur, vt nõ ex omnibus ſimul vitiis pluris vſurpator agat. Si autem hoc ita eſt, eſſe profecto etiam alium iniuſtum conſtat, aliamq; iniuſtitiam, quæ tanq̃ partes & ſpecies & iniuſti & iniuſtitiæ vniuerſalis ſint.

Adde ꝙ ſi alius lucrãdi cauſa adulterium committat, pecuniasq; accipiat, alius tribuat, damnoq; afficiatur ob cupiditatem: hic intemperans magis eſſe uidebitur q̃ pluris uſurpator: ille iniuſtus, & non intemperans. perſpicuum ſcilicet, propterea ꝙ lucrandi cauſa id facit.

His etiam idem probat, pluris vſurpationem videlicet iniuſtitiam quandam eſſe, quæ à communi & vniuerſali diuerſa ſit. Duos adulteros ſumit: alterum qui non ob intemperantiam propriam adulterium committit, ſed ob pecunias, quas à muliere intemperãte qua cũ conſueſcit, lucratur, atq; accipit: alterum qui ob libidinem idem flagitium patrat: atq; ideo vt adultera potiatur, opes inſuper effundere, detrimentoq; affici non veretur: atq; aſſerit illum qui ſumptum facit ac iacturam vt voluptatibus fruatur, intemperantem & illegitimũ dici, non pluris vſurpatorem: hunc vero qui ex adulterio accipit, non intemperantẽ, ſed pluris vſurpatorem, eo ꝙ lucratur: non. n. libidinis & intemperantiæ cauſa, ſed pecuniatũ auiditate illegitime concumbit. Ex quo efficitur, vt alius ſit ac diuerſus iniuſtus, qui lucratur, plusque vſurpat, & alius qui nulla lucrandi cupiditate, ſed ex vitio proprio aliquo iniuſte ſe gerit. Q; ſi ita eſt, duas quoq; eſſe iniuſtitias neceſſe eſt, pluris vſurpationem & cõmunem illam, ſub qua cũ reliqua omnia vitia, tum ex intemperantia commiſſum adulteriũ collocatur. Nam nullum ex iis qui aut clypeum abiicit, aut alicui contumeliam infert, aut cum damno & ſumptu adulteriũ committit, plus quippiam vſurpare, ſed tantum præter leges

agere, & iniuſte illa cõmuni & vniuerſali iniuſtitia, nemo eſt qui neſciat. quid.n. lucri ex ſcuti abiectione, aut maledicentia quiſpiam conſequitur? aut ex adulterio, cum ob id ſuis ſe ipſe bonis etiam priuare nõ vereatur? alius igitur eſt iniuſtus ille vniuerſalis: alius, qui plus vſurpat, & lucratur.

Præterea alia omnia iniuſte facta ad quandam prauitatem ſemper referuntur: ut ſi adulteratus ſit aliquis, ad intemperantiam: ſi aſtitem in acie deſeruerit, ad ignauiam: ſi uerberauerit, ad iram. at ſi lucratus eſt quiſpiam, ad nullum aliud uitium redigi id, quàm ad iniuſtitiam poteſt. Quare perſpicuum eſt eſſe iniuſtitiam quandam ab illa integra & uniuerſali iniuſtitia diuerſam, quæ locum partis obtineat, atque uniuoca ſit: eo quòd in eodem genere eſt definitio. utriuſque enim uis in eo conſiſtit, ut ad alterum ſpectent: ſed hæc tamen circa honorem, aut pecunias, aut ſalutem, aut ſi cuncta nomine uno poſſent comprehendi, circa ea omnia u rſatur, ob uoluptatem, quæ è lucro conſequitur: illa autem circa uniuerſa, circa quæ etiam probus uir munus ſuum exercet.

Quod inquit, huiuſmodi eſt. ſi prauitates & vitia omnia præter commune iniuſtitiæ nomen, ſub propriam etiam quandam vitiorum ſpeciem reducuntur: vt adulteriũ ſub intemperantiam, armorum abiectio ſub ignauiam, contumelia ſub acerbitatem & iram, & reliqua ſimiliter: appellaturq́; adulter intemperans & iniuſtus, deſertor ſtationis ignauus & iniuſtus: ſi omnia inq̃ cætera ita dicũtur, pluris vero vſurpator communi tantum iniuſtitię nomine vocatur: eſſe aliã particularem iniuſtitiam manifeſtum eſt, quæ & ignauiæ & intemperantiæ reſpondeat, ſub quam pluris vſurpator reducatur: quæ rationem eam habeat, vt ſicut adulter ad intemperantiam, ita pluris vſurpator ad particularem iniuſtitiam: & ſicut intemperantia ad iniuſtitiam, ita particularis iniuſtitia ad communem iniuſtitiam referatur. Conſtat igitur eſſe aliam quandam iniuſtitiam tanquam partem, quæ cum illa communi & vniuerſali vniuoce dicatur. ſolet enim appellare Ariſtoteles vniuoca ea quoque quæ ab vno, vel ad vnum dicuntur quæ, vt in tertio ſupranaturalium libro dictum eſt, quæ μετὰ τὰ φυσικὰ, id eſt poſt naturalia inſcripſit, inter vniuoca & æquiuoca proprie media interiecta ſunt. Aduertendum autem Ariſtotelem cum à principio huius libri ad hunc vſque locum particulare hoc vitium cum vniuerſali uitioſitate, id eſt particularem hanc iniuſtitiam cum uniuerſali iniuſtitia æquiuocam eſſe ſemper dixiſſet, quia tamen re vera ita non eſt, ſed inter vniuoca & æquiuoca medium, vt dixi, locum obtinet: nunc econtrario vniuocam appellare, non vt ſibi quidem ipſe repugnet, & contra dicat, ſed vt oſtendat non ſimpliciter ſe atque abſolute, ſed quodam modo æquiuocas has iniuſtitias appellaſſe: ita ſcilicet, vt quæ ab vno & ad vnum dicuntur: quæ, vt in ſupranaturalibus demonſtratum eſt, cum media ſint, alio modo vniuoce, alio æquiuoce dici videntur. quatenus.n. ipſarum definitio, vt inquit, in eodẽ genere eſt, eatenus ſunt vniuocę. Quo modo autem in eodem ſit genere, quodq́; id genus ſit declarat, cum inquit, vtraſq́;.i. & pluris vſurpationẽ quæ particularis iniuſtitia dicitur, & vniuerſalem communemq́; iniuſtitiam in eo conſiſtere, vt ad alterum ſpectent. vtræq́;.n. iniuſtitiæ in eo eſſentiam ſuam habent, ꝙ in ſocietate cum aliis verſando iniuſte ſe gerunt & peccant: in hoc igitur ſunt vniuocæ. quatenus vero circa diuerſa vtręq́; verſantur, eatenus æquiuocæ ſunt: particularis.n. iniuſtitia quæ ex pluris uſurpatione efficitur, circa honores & pecunias uerſatur.i. fortunæ bona, in quibus ob voluptatẽ quæ à lucro prouenit, pluris uſurpatio exiſtit: uniuerſalis autem circa ea omnia, circa quæ probus & legitimus. Poſſunt tamen non ſolum ob hoc dici uniuocæ, ꝙ in eodem ſunt genere, ſed ob id quoq́; ꝙ utrarunque eadem eſt ratio, & communis: quippe cum vtræq́; actiui habitus ſint: licet poſtea hæc ea agat quæ ad turpia tantum lucra pertinẽt: illa uniuerſa ea, quorũ cõtraria probus uir & legitimus operatur. At uero cũ dixerit pluris uſurpationẽ circa honorẽ & pecunias uerſari: ſtudet.n. id ſemper pluris uſurpator ut plus ex omnibus, uel totũ ẽt ſibi præripiat & circũſcribat: infert, uel circa ſalutem: omne id ſalutem appellans quod nos cõſeruat, & ad uiuendum aut bene uiuendum conducit. pro-

pterea

pterea autem ꝙ multa & uaria ſpecie ea ſunt, circa quæ pluris auiditas uerſatur, quæ uno nomine comprehendi nequeunt: ſubiungit: /aut ſi cuncta nomine uno poſſent comprehendi/ perinde ac ſi ita diceret, ſi uno nomine complecti ea poſſem, circa quæ pluris uſurpatio uerſatur, non dixiſſem eam circa honorem uerſari, & pecunias, & ſalutē: ſed circa hoc pluris uſurpatoris, circa illud iniuſti illius uniuerſalis eſſe munus aſſeruiſſem: quia uero cōmune nomen nullum cunctis his rebus poſitum eſt, neceſſe fuit ut ea pluribus ſigillatim referrem. Poſteaꝗ igitur ita oſtēdit, quandam eſſe particularem iniuſtitiam diuerſam ab uniuerſali, quaſi eadem demonſtratione eſſe etiam aliam iuſtitiam particularem præter uniuerſalem probarit: dictum.n.eſt, ſi alterum ex contrariis pluribus modis dicatur, alterū quoque ſimiliter ut plurimum dici: rationem concludens in hunc modum ſubdit:

Eſſe igitur iuſtitias plures, atque ex his unam quandam quæ diuerſa à tota & integra uirtute ſit, iam patet: quę autem ea ſit, & qualis ſtatuendum eſt. Definitum iam fuit iniurium id eſſe quod & illegitimum, & iniquum eſſet. ius uero, quod & legitimum & æquum. ex illegitimo uero iniuſtitia prior illa de qua diximus, exiſtit.

Iuſtitia enim quæ in æquo ſeu æquali conſiſtit, diuerſa ab ea eſt quæ eſt ex legitimo, uniuerſalisq; eſt: quæ autem hæc ſit genere uidelicet, & qualis ſpecie ſtatuendum. eſt enim genere æquitas ſeu æqualitas: nam cum iniuſtum ſit & quod illegitimum, & quod iniquū eſt, iuſtum quod legitimum & æquum, ex illegitimo prior illa, id eſt uniuerſalis iniuſtitia exiſtit, ex iniquo particularis: ſimili modo quoque ex legitimo uniuerſa iuſtitia, ex æquo altera emergit, quæ partis vicem obtinet, de qua præſens inſtituta diſputatio eſt.

At quia iniquum & illegitimum non eſt idem, ſed diuerſa ita ſunt, ut pars & totum: omne enim iniquum eſt illegitimum, non omne autem illegitimū eſt iniquum: & plus omne eſt iniquum, non autem contrà iniquum omne plus eſt: efficitur, ut iniuria quoq; & iniuſtitia non eadem, ſed diuerſa ab illis ſint: atq; hęc ut partes, illa ut tota habeantur. hæc enim iniuſtitia uniuerſæ illius iniuſtitiæ pars eſt, & iuſtitia iuſtitiæ ſimiliter. Quare etiā de iuſtitia particulari, & particulari iniuſtitia, de iure item & iniuria dicendum eſt. ea igitur quæ ex tota uirtute conſtituta eſt iuſtitia, & iniuſtitia, quarum altera totius uirtutis, altera totius uitioſitatis uſus ad alterū eſt: omittatur: ius quoq; & iniuria, quæ ex his dependent, quo modo definienda ſint, manifeſtū eſt.

Licet hæc Ariſtotelis lectio ſanctior aliis eſſe uideatur, quia tamen duæ aliæ habere explanationem reperiuntur, eas ſubiungendas eſſe iudicauimus. una hæc eſt:

Quoniam autem iniquum & plus nō eſt idem, ſed diuerſa ita ſunt, ut pars & totum: omne enim iniquum eſt illegitimum, non autem omne illegitimū eſt iniquum: & plus omne eſt iniquū, non autem contrà iniquum omne plus eſt: efficitur ut iniuria quoq; & iniuſtitia &c.

Huius lectionis explanationem ex paraphraſi quadam ita interpretamur:

Poſtꝗ iniuſtitiam uniuerſam ex illegitimo dixit exiſtere, ex iniquo inuenire uult particularem. & prius oſtendit iniquum ꝗ plus eſſe uniuerſalius. omne enim plus eſt iniquum: non autem econtrario omne iniquum eſt plus, nam minus etiam iniquum eſt. præterea oē iniquum eſt illegitimum, quippe cum lex regula quædam ſit, atq; æqualitas: non aūt omne illegitimum eſt iniquum: non enim omnis lex in diſtributionibus uerſatur & commercijs in quibus æquum & iniquum locum habet, ſed multa alia complectuntur leges in quibus nulla æqualitas ſpectatur aut inæqualitas: idcirco non omne illegitimum eſt iniquum, ſed omne iniquum eſt illegitimum. Quare iniuria quoque & iniuſtitia non eadem ſed diuerſa ab illis erit &c.

Altera lectio eſt, quam agnoſcere hic uidetur, & explanat Epheſius, in hunc modum:

Quoniam autem iniquum & plus non eſt idem, ſed diuerſa ita ſunt ut pars

& totum: omne enim plus eſt iniquum, non omne autem iniquum plus eſt: efficitur, ut iniuria quoque & iniuſtitia &c.

Differentiam particularis iniuſtitiæ, & vniuerſalis, particularis item iuſtitię, & vniuerſalis ex proportione quadam declarat: non ſecus ac ſi ita diceret: quam rationem habet plus ad iniquum, eandem habet particularis iuſtitia ad uniuerſalem: vtraq; enim.i. tam particularis iuſtitia, q̃ plus, illa in uniuerſali iuſtitia, plus in iniquo, vt partes in totis cōtinentur. plus autem eſſe partem iniqui.i. inæqualis, hoc modo demonſtrat. plus enim omne eſt inæquale, vt homo omnis animal: non tamen econtrario omne inæquale eſt plus, ſicut neq; omne animal homo eſt: quippe cum iniquum etiam minus ſit, tāq; de minori: q̃ de pluri etiam denūcupetur. Poſteaq̃ autem plus omne eſſe iniquum oſtendit, & ecōtrario: minus enim, ſicut dictum eſt, etiam ſub iniquo continetur, non tantum plus: ſubiungit, & iniuria quoq; & iniuſtitia non eadem, id eſt, & particularis quoq; iniuria, & ius particulare, particularisq; iniuſtitia & iuſtitia non eadem cum illis, hoc eſt totis ſunt: ſed ita ab illis ſunt diuerſa, vt pars à toto. Quæ ſequuntur, patent: ſæpe enim de ipſis dictum iam eſt.

Pleraq; enim legitima ea ferè ſunt, quę ex integra ac tota uirtute pręcipiūtur: nam lex ſecundum unamquāq; uirtutem uiuere iubet. ſecundum unumquodq; uitium prohibet. effectritia autē totius uirtutis ea ſunt legitima, quæ legibus ad publicam inſtitutionem ſancita ſunt.

Hæc inquit, vt iuſtitiam quę in legitimo conſiſtit, eſſe omnium virtutum vſum in ſocietate & commercijs oſtendat, atq; ob id virtutem eſſe totam ac perfectam: lex.n. ſecundum vnamquāq; virtutem viuere iubet, cum & ea quæ ſunt ſortitudinis, & ea quæ ſunt prudentiæ, & tēperantiæ, ciuibus agenda præcipiat, & quæ ad vitia contraria ſpectant, prohibeat. Quia autem dixit, pleraq; ferè ex legitimis eſſe huiuſmodi, id eſt ex tota virtute præcipi: cur dixerit/ferè/cauſam ſubiungit, cum inquit, ea totam virtutem efficere, quæ circa publicam inſtitutionem verſantur. ſunt.n. nonnulla legitima quæ non quo modo viuendum ſit, præſcribunt, ſed qua ratione boni ac probi & virtute præditi ciues efficiantur. prudens ſiquidem legum lator non de ijs ſolummodo leges inſtituit, quibus qui eadem ciuitate utuntur, traducere vitam poſſint: vt de ædificatoribus, de textoribus, de alijs artificibus, quorū opificia ſunt ad vitam vniuſcuiuſq; neceſſaria: adde etiam de agricolis, de militibus, de mercatoribus, atq; huiuſmodi aliis, quorum opera & cōmerciis ciuitates conſtant: non hæc inq̃ ſolum legum lator ſancit, ſed alia etiam, atq; illa in primis quæ ad ciuilem diſciplinam pertinent: quibus ſcilicet obtemperans bonus, & legitimus ciuis vnuſquiſq; euaſurus ſit: quæ ſunt integræ & perfectæ virtutis effectricia. nam priuata quoq; inſtitutiōe ita ciues erudit, vt ad communitatem reſpiciat: quippe cum eos qui boni ciues futuri ſunt, illis moribus, illisq; diſciplinis imbuendos procuret, quæ communitati, præſentiq; ciuitatis conſtitutioni conueniunt. quæ vero bonos ciues reddunt, eadem & vniuerſam virtutem.i. vniuerſam iuſtitiam efficiunt.

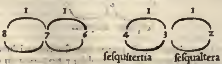
Quæ uero ad ſingulorum inſtitutionem ſpectant, qua abſolute uir bonus euadit, ciuilis ne ſit facultatis an alterius, poſtea definiemus. non enim idē fortaſſe eſt uirum aliquem, & ciuem omnem eſſe bonum.

Vtrum quæ ad ſingulorum inſtitutionem ſpectant, id eſt vtrum diſciplina quæ vnumquenq; virum bonum efficit, ciuilis facultatis ſit, an alterius, id eſt moralis, poſtea definiemus: moralis.n. ſingulos quoſq;, ciuilis omnes ciues bonos reddit. non.n. qui bonus eſt vir, continuo etiam bonus ciuis eſſe exiſtimandus eſt. nam in bonis, beneq; inſtitutis ciuitatibus qui bonus eſt vir, bonus etiā poſſe eſſe ciuis videtur: in malis, maleq; inſtitutis neq; bonus vir, eſt bonus ciuis, neque qui in bonis bonus eſt ciuis, bonus vir eſt: quippe cum bonæ, beneq; adminiſtratæ ciuitatis ciuis, vir etiam bonus ſit. quia.n. non abſolute bonum, ſed ciuē bonum illum dicimus, qui omni ratione conatur ea agere quæ ad ſalutem ciuitatis conducunt: ille profecto qui ſtatui & ſaluti bonæ ciuitatis conſulet, & bonus vir, & bonus ciuis idē erit. qui vero id ſtudebit, ut praue adminiſtrata ciuitas ſalua ſit & perduret, bonus quidem erit ciuis etiam ipſe, bonus autem eſſe vir nullo modo poterit: non.n. ſi omnino eſſet bonus,

bonus, prauam ciuitatem, vitioſamq; rempublicam ſeruandam curaret. nemo ſiquidem eſt qui & bona amet, & mala etiam permanere, ac ſalua eſſe velit. Quapropter qui bonus ſimpliciter eſt, is in praua ciuitate ciuis bonus non eſt, cum & eam contemnat, & ſecundũ eius inſtituta degere nullo modo patiatur. Quod ſi ita eſt, reſtat, vt vnus atq; idem non ſemper eſſe & bonus vir, & ciuis bonus poſſit: ſed interdum: cum vſu venit, vt in bene inſtituta ciuitate vitam traducat. Nam hac de cauſa etiam ipſe Ariſtoteles non abſolute dixit non eſſe eundem bonum ciuem, & virum bonum, ſed/fortaſſe/dubitandi particulam adiunxit.

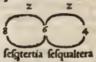
Iuſtitiæ igitur particularis, iuriſq; eius quod ad ipſam attinet, una ſpecies eſt, quæ in diſtributionibus aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum conſiſtit, quę diuidi in eos poſſunt, qui eiuſdem ciuitatis participes ſunt: in his enim euenit, ut alter alteri uel iniquam, uel æquam habere portionem queat: altera, quę in commercijs hominum emendandis uerſatur.

De particulari iuſtitia tractaturus eam in duas diuidit partes: ſiue autem partes hæ, ſiue ſpecies appellandæ ſint, nunc non opus eſt conſiderare: eaſq; vtraſq; quales ſint, explicat. cognitis enim partibus ſeu ſpeciebus totum etiam ipſum, ſeu genus manifeſtatur: quippe cũ neq; totum niſi partes, neq; genus niſi ſpecies quippiam aliud ſit. Inquit igitur alteram huius ſpeciem in diſtributione conſiſtere. ea autem quæ aliquibus à iure diſtribuuntur, & diuiduntur, aut honores ſunt, id eſt dignitates, coronationes, ſtatuarum dedicationes, aliaq; huiuſmodi: aut pecuniæ: in pecuniarum autem appellationem tam numi, q̃ agri & vineæ et ædes veniunt: aut quicquid demum in eos diſtribuitur, qui eiuſdẽ ſunt ciuilis ſocietatis, hoc eſt vel regni, vel optimatum ſtatus, vel popularis, vel cenſu factæ adminiſtrationis participes. in his enim rebus cõtingit vt aliquis vel plus q̃ dignus ſit, & minus habeat, quod ad iniuſtitiam pertinet: vel quod pro dignitate eſt & æquum, id quod iuſtitiæ eſt. atq; hæc quidem vna iuſtitiæ particularis ſpecies eſt, diſtributiuũ ſcilicet ius, quod geometrica conſtat proportione. Altera autem eſt emendatiua: id quod efficere iudices quotidie videmus, cũ in cõmercijs effectas inæqualitates & iniuſtitias conantur ad æqualitatem redigere: qua in re arithmetica ratio & proportio adhiberi conſueuit. Sed quia duæ hæ ſpecies ex proportionibus huiuſmodi exiſtunt, prius quę nam hæ ſint proportiones, quo modoq; inter ſe differant, dicendum eſt: deinde ad verba ipſa Ariſtotelis explicanda deſcendendum. Arithmetica igitur conuenientia & proportio ea eſt, cum tres, aut plures etiam deinceps ita ponuntur termini, vt differentia qua alter alterum excedit, quantitate quidem. i. æqualitate eadem ſit, ratione tamen & qualitate nõ eadem, ſed diuerſa: exempli cauſa, ſint termini. octo, ſeptem, & ſex. vel quatuor, tria, & duo. in his quanto octauus ſeptimum, tanto etiam ſeptimus ſextum excedit: vnitate ſiquidem alter alterum ſuperat. ſimili modo quoque quanto quartus tertio, tanto tertius ſecundo ſuperior eſt: vnitas. n. etiam in his differentiam efficit, quæ in æqualitate quantitatis conſiſtit. habent igitur hi numeri in differentijs quantitatem æqualem. qualitas vero minime eſt æqualis, vt hinc patebit. Quatuor. n. ad tria ſeſquitertiam habent rationem: quippe cum quatuor tria in ſe contineant, & tertiam inſuper eius partem, quæ eſt vnitas. tria vero ad duo ſeſqualtera conſtant proportione: nam tria in ſe & duo, & dimidium eius; id eſt vnitatem complectũtur. perſpicuum iam eſſe arbitror, horum numerorum differentiam qua inter ſe diſtant, ſicut quantitate & æqualitate eandem, ita ratione & qualitate eſſe diuerſam: quippe cum alia ſeſquitertia alia ſeſqualtera proportio ſit.

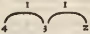


Quod vt clarius eluceſcat, rurſus termini alij conſtituantur, octo, ſex, & quatuor. in his quoq; interualla eiuſdem quantitatis reperiuntur: duo enim ſunt in ſingulis quæ differentiam faciant: octonarius enim ſenarium excedit duobus, ſenarius quaternarium item duobus at rationis et qualitatis non eadem eſt differentia, cum octonarii ad ſenarium ſit ſeſqui

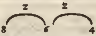
tertia,ſenarij ad quaternarium ſeſqualtera.



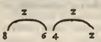
Arithmetica igitur ratio eſt,quæ vt in quantitate æqualitatem ſeruat, ſic in qualitate inæqualitatem habet & diſſimilitudinem. Verum cum Ariſtoteles et coniunctæ et diſiunctæ proportionis facturus ſit mentionem:non erit ab re,ſi quomodo vtraq; hæ efficiantur,etiã explicauerimus.Sciendum igitur eam coniunctam appellari conuenientiam, vbi vnus & idem terminus præceptus & ſuſceptus duobus extremis correſpondet: id eſt bis ſumptus præcedenti ſubiectus, & ſequenti præpoſitus duas rationes ſubit:vt in expoſitis electisq; terminis fit:bis enim idem ſumitur.nã dicimus,quanto quatuor tria excedit,tãto tria duo: ecce tria terminus bis repetitur.



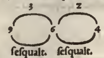
& item,quanto interuallo octonarius ſenarium, tanto ſenarius quaternarium ſuperat: ſenarius bis accipitur. vel etiam ita,quo ſenarius ab octonario, eo quaternarius á ſenario exceditur.



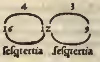
Ac coniuncta quidem proportio hęc eſt.diſiuncta autem,vbi nullus idem terminus duorum vicem ſubit,ſed omnes ſunt ſeparati, ſemelq; ſinguli accipiuntur:ſicut,cum dicimus, quo octonarius ſenarium,hoc quaternarius excedit binariũ:hic enim ſemel tam ſenarius, q̃ quaternarius ſumitur.



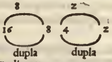
Atque hæc de arithmetica coniunctaq; & diſiuncta proportione dicta ſufficiant.Geometrica autem proportio quæ proprie proportio & eſt & dicitur, ea eſt cum duo aut plures termini,ita collocantur,vt ſicut primus ad medium aut ſequentem, ita medius aut ſuccedens ad vltimum in qualitate proportione reſpondeat.cum enim qualitate conueniunt, differunt autem quantitate, geometrica proportio nuncupatur.Ponãtur termini,nouem, ſex,quatuor.in his quam rationem primus id eſt nouem, ad ſuccedentem id eſt ad ſex habet,eandem ſecundus ad tertium, hoc eſt ſex ad quatuor habere conſpicitur:tam enim nouem & ſex,quàm ſex & quatuor ſexqualtera proportione inter ſe conueniũt.ac ratio quidem eſt eadem, quantitas vero intercedens, qua alter alterum excedit, non eadem,ſed diuerſa:inter nouem enim & ſex tria,inter ſex & quatuor duo intercedunt.



Statuantur item,ſexdecem,duodecim,& nouem.ſicut ſexdecim ad duodecim, ita duodecim ad nouem ſeſe habet:ſeſquitertia quippe vtrobiq; ratio paritatem efficit in qualitate. ſexdecim enim duodecim continet & tertiam inſuper eius partẽ,id eſt quatuor.ſimili modo duodecim & nouẽ totũ,& tria inſuper cõplectuntur, quæ tertia eius pars eſt.atq; in his quoq; qualitatis ratio eadem cum ſit,diuerſa eſt quãtitas,qua termini inter ſe diſtinguũtur: ſexdecim ſiquidẽ & duodecim quaternarius,duodecim & nouem ternarius diſterminat.



Eſt autem hæc coniuncta proportio. diſiuncta vero, ſicut in arithmetica oſtendimus, nihilo minus hic quoque fieri poteſt: ſi hoc modo ſumamus. ſexdecim, octo. quatuor, duo. quam rationem enim ſexdecim ad octo, eandem quatuor ad duo habet, duplam ſcilicet. diuerſæ tamen vtrobique quantitatis differentia exiſtit: cum illic octo, hic duo diſtantiam efficiat.



Sed hæc hactenus: ad reliqua progrediamur.

Cuius duæ ſunt partes. nam ex commercijs alia ſunt ſpontanea, alia inuoluntaria. ſpontanea eiuſmodi ſunt: uenditio, emptio, mutuatio, ſponſio, uſura, depoſitio, conductio: atque hæc ſpontanea ea de cauſa dicuntur, quia principium commerciorum horum ſpontaneum eſt. ex inuoluntariis autem clandeſtina alia ſunt, ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, ſeruorum ſeductio, doloſe perpetratum homicidium, falſa teſtificatio: alia uiolenta, ut flagellatio, uincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumelię illatio.

Iuſtitiæ commerciorum emendatricis duæ, inquit, ſunt partes. ex commercijs enim alia ſunt ſpontanea, alia inuoluntaria. cum enim quis vel frumentum vẽdit, vel vinum emit, vel pecunias mutuat, vel ſponſionem facit, & cætera huiuſmodi, ſponte omnia hæc contrahit. nam qui mutuat & ſponſorem accipit, in eo immutationem & commercium facit, ꝙ pro pecunijs accipit ſponſionem. qui item aut bouis ſui vſuram ad dies aliquot ad agri cultionẽ alicui concedit, pro eoq́; vel numos, vel frumentum ipſe accipit: aut equum ad equitandũ aliquò conducit: is proculdubio cum alio agit, commerciumq́; habet. contrahit etiam cum alio qui depoſitum alicui committit, cum pro depoſito probitatem ac fidem hominis apud quem deponit eam rem, quodam modo recipere videatur. Quando igitur in huiuſcemodi rebus qui emit quippiam, verbi cauſa, precij partem dederit, reliquum daturum ſe promiſerit, ſed non det tamen, id quod nihil aliud eſt, q̃ iniuſte agere: tunc emendatrice hac iuſtitia eſt opus. ſimili modo ſi depoſitum nolit reſtituere, aut uadimonium deſerat, aut demum in cæteris omnibus ea non præſtet, quæ mutuæ conuentionis obligatione tenetur. Ac commercia quidem hæc dicuntur ſpontanea non ob ea quæ poſtea eueniunt, ſed quia à principio ſponte ea facere homines conſueuerunt. Inuoluntaria autem, ſeu inuita ea ſunt quæ, vt in tertio dixit, vel ex ignoratione vel violentia aliqua inferuntur. ex ignoratione nobis contingunt, furta, & alia quæ enumerat. Sed quærendum quo modo commercia hæc dicenda ſint. fortaſſe ob eam cauſam ꝙ qui furatus eſt, pro furto interdum alia quædam reſtituit, interdum aut flagellatur, aut manibus vel oculis priuatur: qua in re eſſe & datio & acceptio quodam modo videtur: in quibus commercandi, contrahendiq́; ratio conſiſtit. nam cum ſurripuerit pecunias fur, aut quippiam aliud, pro illis pœnas ſoluit: ſimili modo qui adulterium commiſit, vel pecunijs, vel ſupplicio aliquo mulctatus flagitium luit: qui item veneno aliquem necauit, par aliquod damnum etiã ipſe perpetitur: non aliter ẽt qui vel ſeduxit ſeruum, vel necem alicuius doloſe molitus eſt, ſimili aliqua iactura ſcelus perpetratũ compenſat. Leno autem proprie dicitur, qui vel ſuæ, vel alienæ vxori ſtuprum conciliat, & demum quaſcunq; mulieres vitiandas proſtituit: de quo non intelligit hic Ariſtoteles: ſed lenocinium appellat proprij viri ignorationem, id eſt cum maritus propriæ vxoris adulterium deceptus fraude aliqua ignorat. Hæc igitur ſiue clandeſtina mala quæ ex ignoratione

contingunt,vbi fuerint deprehenſa,à iuſtitia hac emendatrice corriguntur atq; emendantur. At vero quæ per violentiam nobis inferuntur,ſunt flagellationes,mortes,vincula &c. in quibus eadem correctio fieri conſueuit.nam qui verberatus eſt,aut in vincula cõiectus, pro violentia illata aliquid accipit:immo vero interfectus quoq;:nam quæ aut vxor aut liberi aut cognati ipſius accipiunt,mortuo ipſi reſtitui quodam modo videntur.

De iure diſtributiuo. *Cap. III.*

QVoniam autem & iniuſtus iniquus,& iniuria iniqua eſt, mediũ quoddam eſſe iniqui perſpicuum eſt: id autem eſt æquum. in quacunque enim actione eſt plus & minus,in eadem eſſe æquum neceſſe eſt. ſi igitur iniuria eſt iniqua,ius eſt ęquum: id quod etiam abſque ratione omnibus manifeſtum eſt.cum uero æquum ſit medium,ius quoque proculdubio medium quoddam erit.

Ius eſſe medium & iuſtitiam mediocritatem,hinc iam demonſtrat:id quod proprium virtutis eſt.nam virtutes eſſe mediocritates ſæpius eſt & dictum,& demõſtratũ.Hoc modo autem id probat:ſi iniuria eſt iniqua,ius eſſe æquum manifeſtum eſt:æquum autem ſeu æquale pluris & paucioris eſt medium:ius igitur eſt medium. ius autem eſſe æquum regula illa topica videtur confirmari,quæ inquit,ſi alterum contrarium alteri ineſt, & alterum alteri inſit,neceſſe eſt. nam quia & æquum iniquo,& ius iniuriæ contrarium eſt, & iniuriæ ineſt iniquum:neceſſario ſequitur,vt ius quoq; æquum ſit. ſi autem eſt æquum,eſt etiã medium:quia æquum eſt medium pluris & paucioris:ius igitur medium pluris & paucioris quoq; erit. id quod etiam abſq; ratione,vt inquit,apud omnes conſtat. rationem autem appellat locum eum vnde ſumitur hoc argumentum:cum duæ.ſ.ſunt oppoſitiones,ſi alterũ oppoſitum alteri attribuitur,alterum quoq; alteri omnino eſſe attribuendum:vt dictũ eſt.

Eſt autem ęquum in minimis duobus.

Quoniam æquum ſeu æquale eorum eſt quæ ſunt ad aliquid,ea autem quæ ſunt ad aliquid in eo eſſentiam ſuam habent,ꝙ ad aliquid quodam modo reſpiciunt:æqualis quoque eſſentia in eo erit,ꝙ ad aliud ſpectat,id eſt ad æquum.æquum enim alteri æquo æquum et eſt & dicitur.Concludenda igitur ratio in hũc modum eſt:æquum eſt ad aliquid:quod eſt ad aliquid in duobus conſiſtit:æquum igitur conſiſtit in duobus.cõſiſtere autem in duobus ea quæ ſunt ad aliquid perſpicuum eſt:nam & duplum dimidij,& pater filij,& ęquum deniq; illi eſt æquum,cui eſſe æquale dicitur. At ſi ius eſt æquum,& æquum in duobus conſiſtit:ius quoq; in duobus conſiſtere neceſſe eſt:in re ſcilicet quæ diſtribuitur,et eo cui ipſa ſit diſtributio.ac quatenus quidem æquũ eſt,in duobus conſiſtit:quatenus ius,in quatuor: in duobus qui accipiunt,& duobus quæ diſtribuuntur,ſeu pecuniæ,ſeu honores,ſeu quippiam aliud fuerit.licet enim duobus plures ſint qui accipiunt,verbi cauſa quinquaginta,aut centum,duorum tamen rationem ſemper ſubeunt:nam vel vt æquales cõſiderantur:æquũ autem eſt in duobus,ſicut dictum eſt:vel vt inæquales:at iniquum cum in exceſſu & defectu cõſiſtat,in duobus etiam ipſum ſpectatur.Cum igitur æquum in duobus minimis conſiſtere dixerit,ita ſubdit:

Neceſſe eſt igitur,ut ius & medium,& ęquum ſit,& ad quoddam,& quibuſdam.& in eo quidẽ quòd eſt medium,eſt aliquorum, ea autem ſunt plus & minus:in eo quòd eſt ęquum,duorum:in eo uero quòd ius,quibuſdam,et ad quoſdam.

Quo modo ius vnumquodq; horum ſit,oſtẽdit.eſt enim medium,cum inter plus & minus conſtitutum ſit:& quatenus eſt medium,duorum quorundam medium eſt: quatenus vero æquale,ſeu æquum,in duobus conſiſtit,re quæ datur & diſtribuitur, & perſona cui ſit diſtributio:quatenus autem eſt ius quibuſdam eſt,& ad quoſdam: id eſt ad alios quoſdam:idem enim ſignificat & /quibuſdã/ & /ad quoſdam/nam iuſtitia & ius ad alterum ſpectat,ſicut dictum eſt.ꝙ vero inquit æquum in duobus cõſiſtere,id etiam vel de duabus rebus quæ diſtribuuntur,vel de duabus perſonis quæ accipiunt,põt intelligi: vel enim vnus

atq;

atq; alter quibus aliquid datur, æquales inter ſe ſunt: vel res ipſæ quæ diſtribuuntur, vt numi, & agri: cũ ſcilicet quinq; & quinq; numi, & quinquiiugerus & quinquiiugerus ager exhibetur. nam in politicis & talem quandam ęqualitatem commemorat, & eam etiã quã diximus. æquale enim vnicuiq; illud eſt quod pro dignitate rraditur. Nam cum apud geometras ea ſint æqualia, quæ alicui ita accommodantur atq; aptantur, vt neq; excedant neq; deficiant: ſi Achilles duplo dignior q̃ Aiax ſit, denturq́; ei octo numi, Aiaci vero quatuor, pro dignitate æquam ſibi ipſi vterq; portionem accipiet: ſi videlicet neque ille aut plus, aut minus q̃ octo, neq; hic q̃ quatuor accipere mereatur.

Itaq; neceſſario conſequitur, ut ius in quatuor minimis uerſetur: nam & ij quibus ius aliquod eſt, duo ſunt, & res duæ etiam, in quibus ius ipſum conſiſtit: eadẽq; & quibus & in quibus ęqualitas eſt. ſicut enim ſe habẽt ea in quibus, eodem modo etiam illa. nam ſi non ſunt ęquales, neque ęqualia habebũt. Inde enim pugnæ & criminationes oriri conſueuerunt, cum aut ęquales non ęqualia, aut non ęquales ęqualia habent & potiuntur.

Quia diſtributio fit inter eos qui eiuſdẽ participes ſunt ciuitatis, in duobus minimis conſiſtere ius neceſſe eſt. vel. n. æquales ſunt agricolæ militibus, aut patricij plebi: & ſic illi duo, & hi duo ſunt: vel inæquales, potioresq́; ſunt agricolæ, quippe qui patriã maiore afficiant vtilitate: milites vero inferiores, eo q; non ita proſint ciuitati: vt in hoc quatenus. ſ. & meliores & deteriores eſſe conſiderantur, duo etiam ſint: de patricijs & plebe ſimiliter. Eodẽ modo quoq; ea quæ dantur agricolis & militibus, patricijs item & plebi, vel æqualia ſunt inter ſe, & ſunt duo: vel inæqualia, plura videlicet & pauciora, & ſunt nihilo minus duo. Cũ igitur & homines quibus ius eſt vt vel pecuniæ, vel aliquid aliud detur, duo ſunt: et res itẽ quæ dãtur, ſimili modo ſunt duæ: efficitur, vt ius in quatuor, duabus rebus, duabusq́; perſonis conſiſtat. duo autem vel numero, vel ſpecie intelligendum eſt. Inquit ergo & ij quibus ius aliquod eſt, duo ſunt, & res duæ etiam in quibus ius ipſum conſiſtit: id eſt & res quarum diſtributio fit, duæ ſunt, eandemq́; æquitatem, idemq́; decorum in ſe habent: & ſimili modo homines. res enim & homines ſignificat, cum inquit /quibus/, & /in quibus/ quibus, homines, in quibus, res. ſicut enim ſeſe habẽt homines inter ſe, ſic res quæ ipſis dantur inter ſe: & ſicut res, ita homines. ſicut enim, inquit, ea in quibus, id eſt res ſeſe habent inter ſe, ita quoque illa ſeſe habere, id eſt homines & ciues neceſſe eſt, quibus res ipſæ diſtribuuntur. Quando igitur ita facta fuerit diſtributio, vt æqua ſinguli et conueniẽtia habeãt in pace eſt ciuitas. quando vero econtrario inæquales æqua habuerint, meliores pauciora, peiores plura: tunc pugnæ & criminationes, ſeditionesq́; exiſtunt.

Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod eſt in diſtributionibus pro dignitate quadam eſſe oportere omnes fatentur.

Cum dixerit iuſtam diſtributionem eam eſſe, cum res quæ dantur, tales fuerint quales illi ſunt, quibus exhibentur, id quod geometrica conſtat proportione: hoc, id eſt proportione conſtare huiuſmodi diſtributionem, ex eo eſſe manifeſtum inquit, quod pro dignitate fieri conſueuit. nam ſi ius eſt, quod fit pro dignitate, quod vero pro dignitate fit, proportione conſtat: ius profecto proportione conſtet, neceſſe eſt. nam minorem propoſitionem, quæ ait, ius eſſe id quod pro dignitate efficitur, illis verbis exprimit: cum inquit, concedere omnes, ius quod eſt in diſtributiõibus pro dignitate quadam eſſe oportere: maiorẽ vero, id eſt quod pro dignitate fit, proportione conſtare: & concluſionem rationis qua ius quod eſt in diſtributionibus proportione conſtare demonſtratur: omnino ſubintelligendã prætermittit. quod facere vbiq; fere ipſi mos eſt.

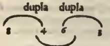
Dignitatem tamen non oẽs eſſe eandem aſſerunt: ſed populari ſtatu utentes libertatem: principatum paucorum ſectantes diuitias, & nonnulli nobilitatem, qui in optimatum adminiſtratione degunt, uirtutem. Ius igitur quiddam eſt quod in proportione conſiſtit.

Modum, inquit, & terminum dignitatis & æqualitatis non eundem omnes ſtatuũt, ſed

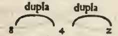
qui in populari ſtatu degunt dignitatem & æqualitatem libertate metiuntur,omneſq́ eos qui liberi ſunt,æquales eſſe aiũt:licet alius ſit verbi cauſa Themiſtocles,vel Pericles,alius ſutor, & coriarius:in diſtributionibuſq́ exiſtimant Periclem qui præſtantiſſimus fuit imperator,nihil amplius accipere debere,q̃ ſutorem:vt ſi mercedis loco vnus numus detur ſutori,vnum quoq́ Pericli aut Themiſtocli dandum eſſe cenſeat:eo ꝙ vtriq́ liberi & æquales ſint:quippe qui eandem dignitatem ob libertatem habere videantur. ac populares quidem hoc modo.Qui autem principatu paucorum reguntur,æqualitatẽ diuitijs æſtimant, eoſq́ æquales eſſe,æqualiaq́ conſequi debere arbitrantur,quibus æqualis diuitiarum copia ſuppetit.nã quibus pauciores diuitiæ ſunt, ij ſicut inæquales,ita paucioribus digni apud hos babentur. In optimatum vero adminiſtratione virtus æqualitatem efficere iudicatur: in qua omnes probi viri ditiores,pauperioreſue fuerint, æquales cenſentur. nonnulli item ſunt,qui dignitatem nobilitate metiuntur, omneſq́ nobiles æquales inter ſe,ijſdemq́ rebus dignos ducunt. Quòd ſi ita eſt,non idem in omnibus rebus publicis æquum eſſe ac iuſtum patet. De his autem Ariſtoteles multa in libris rerum publicarum diſſeret.

Quod enim proportione conſtat, id non tam unitario numero, quàm numero in uniuerſum proprium eſt.nam proportio æqualitas eſt rationum, in quatuorq́ minimis reperitur.diſiunctam ſanè in quatuor conſiſtere perſpicuum eſt: ſed & continentem nihilo minus.uno enim hęc perinde ac duobus utitur,biſq́ id accipit,in hunc modum. qualis primi reſpectus eſt ad ſecundum,talis ſecundi ad tertium:bis enim hic ſecundum dictum eſt. Quare ſi ſecundum bis poſitum ſit,quatuor erunt ea quæ conſtant proportione.Eſt autem etiam ius in minimis quatuor.ratioq́ eadem eſt:quippe cum diſiũcta ſimili modo inter ſe ea ſint & quibus,& quæ.

Vnitarium numerum,id eſt *μοναδικὸν* eum appellat,qui ex vnitatibus conſtat,quo numeramus,vt denarium, quo & decem homines & decem equos ſolemus numerare, qui etiam proprie numerus nuncupatur:ſimiliter quinarium,ſenarium,ſeptenarium,necnõ vigenarium,trigenarium,& cæteros huiuſmodi.numerum vero in vniuerſum, res ipſas numerabiles vocat:vt ſunt decem boues,decem bomines:quinque equi,quinque aſini: & id genus reliqua.Proportio enim,inquit,non tam eorum eſt numerorum qui ex vnitatibus componuntur,ſuntq́ quaſi rerum menſuræ,quàm rerum ipſarum numerabilium,ſeu numeratarum:ſicut enim in illis eſt proportio, vt cum dicimus quam octonarius ad quaternarium,eandem ſenarius ad ternarium rationem habet:ſic quoque in numerabilibus eſſe reperitur,equis,canibus,lineis, planis, ac demum omnibus quæ cadere in numerum poſſunt. in quibus enim eſt proportio aliqua, in his eſſe etiam numerum aliquem neceſſe eſt. quo autem id fiat modo, aduertendum eſt:dicimus enim:quam rationem habet ædificator ad ſutorem,eandem habet opus ædificatoris quæ eſt ædes,ad calceum, quod opus ſutoris eſt:ædificator autem decuplo dignior eſt,quàm ſutor: domus igitur quoque ipſa ad calceum decupla erit. vt ſi domus decem,verbi gratia, numis cenſeatur, vno calceus æſtimandus ſit. ita apparet ad proportionem conſtituendam numeris omnino opus eſſe.proportio enim, vt inquit, eſt æqualitas rationum, id eſt reſpectuum quædam ſimilitudo: atque ob id in quatuor minimis cõſiſtit. nam cum ſimile,alicui ſit ſimile,neceſſe eſt:vt quæ ſunt ſimilia duo ad minimum ſint.quòd ſi ita eſt, rationes quoque quæ inter ſe ſunt ſimiles, duæ proculdubio erunt. ſed cum ratio nihil aliud ſit quàm duarum magnitudinum inter ſe quædam comparatio,in duobus etiam ipſa conſiſtet. Efficitur igitur,vt,quia proportio duarum rationum ad minimum eſt ſimilitudo, ratio autem vnaquæque inter duo eſt: niſi in quatuor ad minimum proportio conſiſtere nullo modo poſſit. Proportio vero ex duabus conſtat rationibus, duabuſue,vt ita dicam, correſpondentijs, boc modo. quam rationem habent octo ad quatuor, eandem habent ſex ad tria. hic enim duæ ſunt rationes octo ad quatuor,& ſex ad tria:quatuor vero membra & portiones.i.octo, quatuor,ſex, tria.eſtq́ hæc diſiuncta proportio.



Verum non tam diſiuncta q̃ continens,id eſt coniuncta in quatuor eſſe conſpicitur:vt illa eſt. quemadmodum octo ad quatuor reſpiciunt,ita quatuor ad duo:nam cum quatuor bis ſumatur, duorum vicem ſubit, vt nihilo minus in hac quoque quatuor termini exiſtant, octo,quatuor,quatuor,duo.

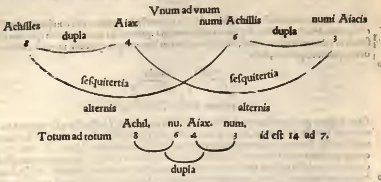


Inquit igitur qualis primi termini reſpectus ad ſecundum eſt,id eſt octo ad quatuor: talis etiam eſt ſecundi ad tertium,id eſt quatuor ad duo. in qua ſanè proportione quia ſecundus terminus bis ſumitur, quatuor nihilo minus eſſe exiſtimandi ſunt. Vnde efficitur,vt ius quoq; in quatuor ad minimum conſiſtat. ſi vero in quatuor conſiſtit,proportione conſtat. cuius rei concluſio in hunc modum colligitur. Ius diſtributiuum in quatuor conſiſtit,duobus præcedentibus,& duobus ſubſequentibus: quod in quatuor huiuſmodi conſiſtit,proportio geometrica eſt: diſtributiuum igitur ius proportione cōſtat geometrica, ſeu mauis geometrica proportio eſt. huius autem concluſionis minorem tantum propoſitionem poſuit, cum dixit/ius autem eſt in minimis quatuor/. quod vero ſubiungit inquiens, EADEM'QVE ratio eſt: quippe cū diſiuncta ſimili modo inter ſe ea ſint & quibus et quæ: ita eſt intelligendum,perinde ac ſi ita diceret: ſicut in hominibus ad quos fit diſtributio, alter præcedens eſt, alter ſubſequens,vt Achilles præcedens, Aiax ſubſequens: ita quoque in rebus quæ diſtribuuntur,alteram præcedere,alteram ſubſequi dicendum eſt. & ratio eſt eadem: id eſt,quam rationem Achilles habet ad Aiacem, eandem habere exiſtimandum eſt quod Achilli datur,ad id quod Aiaci: vt eodem modo diuiſa inter ſe ſint & quibus,id eſt & Achilles & Aiax quibus diſtributio fit: & quæ,id eſt res quæ & Achilli, & Aiaci diſtribuuntur.

Sicut igitur primus terminus ſeſe habebit ad ſecundum,ita tertius ad quartum. igitur etiam alterna uice,ſicut primus ad tertium, ita ſecūdus ad quartū. quare etiam totum ad totum,quod diſtributio binatim copulat: quæ, ſi etiā ita compoſita fuerint,iuſte copulat.

Sit primus terminus Achilles, Aiax ſecundus: ſtatuaturq; Achilles duplo dignior eſſe, q̃ Aiax: ſit præterea tertius,numi octo: quartus,numi quatuor. Sicut igitur Achilles ad Aiacē eſt duplus: ita octo numi,ad quatuor. & alterna vice,ſicut Achilles ad octo numos qui ipſi dantur: ita Aiax ad quatuor ſuos ſeſe habet. Viciſſim enim immutata ſiue alternata ratio ea appellatur apud geometras, cum antecedens cum antecedente,quaſi ſubſequente, & ſubſequens quaſi antecedens cum ſubſequente connectitur. antecedens autem primum terminum vocant id eſt Achillem: ſubſequens ſecundum,id eſt Aiacem: tertium ſimili modo antecedens,qui ſunt numi octo: quartum hoc eſt numos quatuor ſubſequēs. ſiquis igitur dicat,ſicut Achilles ad Aiacem,ita octo ad quatuor: is & antecedētia,quæ re vera ſunt, loco antecedentium, & ſubſequentia item pro ſubſequentibus ſumit, id eſt Achillem & octo numos antecedentia, Aiacem & quatuor numos ſubſequentia. Cum vero dicit quiſpiam,ſicut Achilles ſeſe habet ad octo numos,ita Aiax ad quatuor: alternatim dicit. alternat enim terminos,& quod eſt antecedens id eſt octo numos,loco ſubſequentis, & quod eſt ſubſequens Aiacem ſcilicet antecedentis loco accipit. Atq; hoc ad iuſtam diſtributionē pertinet,geometricaq; ratione conſtantem proportionē,cum vnicuiq; homini conueniens portio,ac donum binatim cum eo copulatur,ac iugatur: vt ſicut homo ad hominem,ita totum ad totum reſpiciat. id eſt,ita homo cum rebus quæ ipſi dantur, ad hominem cum rebus ſeſe habeat. Exempli cauſa, ſi Achilles duplo maior Aiace fuerit,opus eſt vt diſtribu-

tione vtriſq; facta idem quoq; vnà cum datis ſibi numis, Aiacem ſimul & numos eius duplo excedat.hoc autem in numeris clarius patebit.Quocirca faciamus Achillem eſſe octo, Aiacem quatuor, Achilli datos numos ſex, Aiaci tres.



Quã rationem igitur habent octo, qui eſt Achilles,ad quatuor,qui eſt Aiax:eandem ſex numos ad tres habere perſpicuum eſt:dupla enim eſt vtrobiq;,tam cum octo ad quatuor, q̃ cum ſex ad tria conferuntur.Idem contingit,ſi alternetur comparatio: ſicut Achilles id eſt octo ad ſex numos,ita quatuor id eſt Aiax ad tres:eadem enim vtrobiq; eſt ratio. tam enim octo ad ſex,q̃ quatuor ad tria in ſeſquitertia conſiſtunt. Quemadmodum igitur vnũ ad vnum reſpicit,id eſt Achilles ad Aiacem,ita totum ad totum,id eſt duo ſimul iũcta,ad duo: Achilles & ſex numi,ad Aiacem & tres numos correſpondebunt.Nam cum Achilles ſit octo,ſexq; habeat numos,& octo & ſex coniuncta quatuordecim efficiant: Aiax vero quatuor cum numis tribus,& tria & quatuor ſeptem reddant:nemini dubium eſt,quin eandem rationem habeat Achilles,qui eſt octo,ad Aiacem qui eſt quatuor, quam habet etiam totum,id eſt Achilles cum numis ſuis,id eſt quatuordecim, ad totum,id eſt Aiacem cum ſuis,hoc eſt ſeptem.duplam enim & octo ad quatuor,& quatuordecim ad ſeptem habent proportionem. Si ergo ita componantur,coniugenturq; res,vt ſicut antecedens ſubſequenti applicatur,ſic totum toti,id eſt duo ſimul antecedentia duobus ſimul ſubſequẽtibus annectantur,iuſta ea diſtributio eſt:quippe quæ geometrica proportione efficiatur.

Primi igitur termini cum tertio, & ſecundi cum quarto iugatio ius illud eſt quod in diſtributione conſiſtit. Ius autem eſt medium: eius inquã quod præter proportionem eſt. quod enim proportione conſtat,eſt medium: ius autem conſtat. Hanc uero proportionem mathematici geometricam uocãt: propterea ꝙ in geometrica euenit,ut eandem totum ad totum rationem habeat,quam habet alterutrum ad alterutrum.

Primum terminum & tertium duos antecedentes appellat, Achillem & ſex numos ipſi diſtributos: ſecundum vero & quartũ duos ſuccedentes, Aiacem & tres numos,quod munus eius eſt. eſtq; huiuſmodi cõiugatio ius ipſum diſtributiuum, & medium pluris & paucioris: quod quidem plus & minus præter proportionem eſt. nam ſi ius proportione conſtat,plus & minus,cum iniuſtum ſit, eſſe præter proportionem,id eſt diuerſum eſſe ab eo quod proportione conſtat,quod eſt ius,neceſſe eſt. Ius autem eſſe medium hac concluſione colligitur: quod proportione conſtat,eſt medium: ius proportione cõſtat: ius igitur eſt medium. Sed vnde probatur quod proportiõe conſtat,eſſe medium? inde proculdubio,ꝙ id quod proportione conſtat,eſt æquum,æquum autem eſt medium: vt quod proportiõe conſtat, medium eſſe maniſeſtũ ſit. Vocãt vero,inquit,huiuſmodi proportionẽ mathematici geometricã,propterea ꝙ quod in illa euenit,id in hac quoq; euenire cõſpicitur: vt ſicut

antecedens

antecedens ad ſubſequens,ita totum ad totum correſpondeat.

Non eſt autem continens hæc proportio : non enim unus & idem terminus efficitur & cui & quod. Ius hoc igitur eſt id quod proportione conſtat: iniuria id quod præter proportionem eſt.unde fit ut alteri plus,alteri minus exhibeatur. id quod & in actionibus ipſis contingit : qui enim iniuria afficit plus,qui afficitur,minus ex bonis habet: in malis autem contrà:quippe cum minus malum,ſi ad maius comparetur,boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum eſt,q̃ maius:at quod eſt expetendum,eſt bonum:& quod magis,maius. Atq; hęc una iuris ſpecies eſt.

Cum inquit/cui/ſignificat hominem,cui numi,vel quodcũq; aliud diſtribuitur:cum inquit/quod/rem ipſam quæ datur,intelligit. Inquit igitur huiuſmodi proportionem continentem ac coniunctam minime eſſe,ſed diſiũctam:cum enim duo ſint homines,quibus rerum diſtributio fit,duæq; ipſæ res quæ diſtribuuntur,& diuidũtur,fieriq; nullo pacto poſſit,vt & homo,& res quæ ipſi tribuitur,vnum & idem numero ſit : neceſſe eſt,vt termini inter ſe omnes diſtincti ac ſeparati collocentur:& ſicut duo homines,ita duæ res à ſe mutuo diſiunctæ habeantur. homo.n.cui res diſtribuitur,quo modo vel effici res ipſa,vel ſi efficiatur,eſſe æqualis aut inæqualis rei ipſi põt? Itaq; ius hoc eſt id quod proportione conſtat:iniuria,id quod præter proportionem eſt.id quod fit,cum ante dicta minime ſeruatur æqualitas:ſed qui dignitate excellit,minus : plus vero habet,qui inferior eſt. Iniuria vero hæc præter proportionem,pręter æquum etiam eſt:nam ſi proportio eſt æqualitas,quod præter proportionem eſt,eſt etiam præter æqualitatem,& eſt iniquum:iniquum quippe eſt,cum alteri plus q̃ dignitas eius poſtulet,alteri minus exhibetur. hoc autẽ in rebus ipſis & actionibus etiam patet.iniurium.n.eum dicimus ſeu iniuſtum,qui amplius q̃ mereatur,accipit:iniuria affectum,qui minus. quãq̃ non ſemper , ſicut dictum eſt ſuperius , iniuſtus plus ſibi vendicat,ſed de bonis tantum plus,de malis minus : minus.n. malum maiori comparatum quodam modo bonum videtur:magisq; ea de cauſa eligendum eſt atq; expetendum:quod autem eligendum eſt,eſt bonum :,ergo quod magis , etiam maius. id eſt quod magis eſt eligendum,maius bonum etiam eſt:vt hac ratione minus malum,maius bonum eſſe videatur.

De iure commutatiuo & emendatiuo. Cap. IIII.

REliqua uero altera iuris eſt emendatiui,quod in comercijs tum ſpontaneis,tum inuoluntarijs fit:diuerſamq; à priore ſpeciem habet.

Poſteaq̃ de iure diſtributiuo abſoluit diſputationem,de emendatiuo nunc agere aggreditur. Sciendum autem veteres *συναλλάγματα*.i.cõmercia ſeu contractus non ea ſolum modo appellare conſueuiſſe,quæ ſponte homines inter ſeſe ex conuentione quadam agunt:verum etiam illa quæ legibus inſtituta ſunt,mutuare, & contrahere iubentibus. & fortaſſe inde etiam factum eſt,vt *συναλλάγματα* proprie appellarentur.i.commutationes & compenſationes,propterea q̧ in aliorum conſociatione non voluntaria ac ſponte ſuſcepta , ſed ex neceſſaria permutatione conciliata exiſtant. nemo enim aut adulterium committit,conuentione habita cum marito mulieris,quam vitiat:aut ſacrilegiũ facit,ex conuentione eius cuius ſacra diripit:aut contumelia demum quapiam vtitur ex conuentione.ſed de his ſuperius ſatis dictum eſt:neq; opus eſt,vt iterum eadem repetamus.

Ius enim publicorum bonorum diſtributiuum ea ſemper fit proportione , quæ dicta ſuperius eſt. nam ſi ex pecunijs publicis facienda ſit diſtributio,eadem ratione fiet,quam habent inter ſe ea quæ fuerint contributa . iniuriaq; item huic iuri oppoſita præter eandem eſt proportionem.

Breuiter in memoriam nobis reuocat ea,quæ de iure diſtributiuo iam dixit:in diſtributione id publicorum bonorum verſari inquiens,quæ ad ciues fit geometrica proportione,quemadmodum demonſtratum eſt . ſiue enim pecuniæ , ſiue agri,ſiue aliud quippiam ſit,

quod diſtribuitur, eadem ratiõe omnino diuidetur, qua fuit comparatum. ei ſiquidem qui plus cõtulerit, plus: ei qui minus, minus dabitur: ſi modo iuſta diſtributio facienda eſt. excellentia enim & deficientia eorum quæ diſtribuuntur, pro ratione contributionis æqua efficietur: vt quam rationem habent contributa ad publicum, eandem habeant ea quæ diſpertiuntur, ad contributores

Ius uero quod in commercijs eſt, eſt quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa conſtat proportiõe, ſed arithmetica. nihil enim refert, probus'ne uir malum, an malus probum ſuo priuarit: neq; probus'ne an improbus adulterium commiſerit: ſed ad ſolam nocumenti differentiam lex ſpectat: perindeq; perſonis utitur, ac ſi ęquales ſint, ſi ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille lędatur.

Quoniam ius æquum eſſe demonſtratum eſt, hoc etiam ius quod in commercijs exiſtit, æquum quoddam erit. /quoddam/ adiungitur, vt ſignificetur diuerſum quoddam eſſe ab eo quod in diſtributiõe verſatur. eſtq; ius hoc æquũ arithmetica proportione. arithmetica autem proportio ea eſt, vt ſuperius diximus, quæ in ęqualitate numeri vel quantitatis, non qualitatis conſiſtit. non enim legiſlator aut iudex pro ratione quam habet qui iniuriã infert, ad illum qui iniuria afficitur, iniuſte factorum emendationem facere ſtudet: non.n. ſpectat nobilis'ne, an ſapiens, an bonus, an malus ſit; qui vel læſit, vel læſus eſt: ſed æquales omnes accipiens id tantum conſiderat, iniuria'ne affecerit aliquis, aut affectus fuerit, quæq; & qualis differentia nocumenti ſit, inquirit: atq; ita inæqualitatem quæ ex iniuria orta eſt, pro ratione læſionis, non perſonarum corrigere conatur, atq; ad æqualitatẽ reducere. perindeq; vtitur perſonis ac ſi æquales ſint, iniuria afficiẽte.ſ. & affecta, læſa et lædẽte. Aduertẽdũ aũt Ariſtotelẽ læſionẽ quoq; appellare iniuſtitiam, licet Plato ſentire aliter videatur. ille.n. iniuria affici.i. ἀδικεῖσθαι eũ exiſtimat, qui in aĩo offenditur: lędi quod βλάπτεσθαι Gręci dicunt, qui in corpore & fortunis nocumẽtũ patitur: vnde ẽt Socratẽ accuſatũ ad iudices ita dicẽtẽ inducit. Socratẽ Atheniẽſes lædere poſſunt: iniuria afficere nõ poſſunt. non ſecus ac ſi diceret: Athenienſes necare me poſſunt: vitiare animũ meũ non poſſunt. Legũ latorẽ aũt vel iudicem non ad perſonarũ qualitatẽ ſpectando vel leges inſtituere, vel iudicare, inde manifeſtum eſt, q in nulla lege ita ſcriptum eſt: qui nobilem aut probum principẽ contumelia affecerit, maiori pœna mulctetur, pluribusq; plectatur verberibus: qui improbum aut ignobilem, minorem pœnam ſubeat. ſed in vniuerſum ſtatuitur, ſiquis principem læſerit, decẽ minas ſoluito, aut patria exulato: ſiue probus, ſiue improbus, ſiue nobilis, ſiue ignobilis ſit, nulla ratione habita. vt pateat, quia nõ diuerſam mulctam irrogat legiſlator ei qui nobiliorem aut probiorem, & ei qui ignobiliorem & improbiorem læſerit, apud eum haberi æquales omnes qui & afficiunt & afficiuntur iniuria: ad ſolam enim nocumenti differentiam ſpectat. nam ſi magna eſt læſio, magnam etiam correctionẽ, & pœnam infligit: ſi parua, paruam.

Quare iniuriam hanc, cum ſit iniqua, æquare iudex conatur.

Quemadmodum in duobus æqualibus numeris fit, id eſt octo & octo: ſiquis ab vno duas vnitates detrahat, atq; alteri adiungat, efficit vt qui prius erãt æquales, inæquales reddantur: alter.n. cui additum eſt, decem: alter à quo eſt demptum, ſex euadit. Ita in eo & qui infert contumeliam, & cui infertur, contingit: qui enim infert, quodam modo lucratur, maiorq; efficitur: qui patitur, quaſi damno afficitur & imminuitur. atq; ita cũ ante contumeliam eſſent vtriq; æquales, poſt contumeliam effecti ſunt inæquales. hoc igitur iniquum iudex ad æquitatem æqualitatemq; conatur reducere: ſumit enim aliquid ab eo qui cõtumelia affecit, & affecto adiungit: vel ſi nihil ab eo ſumat loco damni, verbera ei aut pœnam aliquam infligit.

Nam cum hic percuſſus eſt, ille percuſſit: hic interfecit, ille autem interiit: affectio & actio in partes non æquas diuiſa eſt. ſed de lucro detrahens iudex damno redigere ad æqualitatem eas conatur.

Quia inęqualitas quæ in damno pecuniarum, & vſurpatione conſiſtit, manifeſta eſt, fa-

ciliusq; in ea, quanto excedat qui iniuriam facit, eum, cui facta eſt, perſpicere poſſumus: in iis vero quę ad contumeliam ſpectant, aut violentiam, pluris vſurpatio non admodum videtur extare ac patere: quo modo correctio & æqualitas in his obſcurioribus efficiatur, oſtendi. Si enim, inquit, hic percuſſerit, ille percuſſus fuerit, atque in hoc iniuſtitia, iniquitasq; fuerit effecta: in his quoque euenit vt affectio eius.ſ. qui iniuriam paſſus eſt, & actio eius qui fecit iniuriam, id eſt percuſſit, diuiſę inęqualiter ſint: amplius enim habet, qui percuſſit: qui percuſſus eſt, minus: atq; ille maior eſſe effectus, hic minor videtur. hanc igitur iniquitatem iudex redigere ad æqualitatem conatur damno videlicet illato, ei qui fecit iniuriam. Id autem in hunc modum facit: verbera & percuſſionem prius tanti æſtimat, quantum nocumentum quod percuſſus homo accepit, videtur poſtulare, quatuor, verbi cauſa, numis: deinde ei qui verberauit, atq; ex ea re ſuperior euaſit, accerſito heus tu, inquit, anteà ſanè tu & alter quem percuſſiſti, æquales inter vos eratis: nunc vero poſt percuſſionem effecti eſtis inæquales, cum tu ob id quatuor numos lucratus eſſe, ille totidem amiſiſſe cenſeatur. quocirca oportet, vt ego qui iudex ſum, quatuor numos abs te auferam, eosq; illi attribuam, qui damnum hoc ex percuſſione paſſus eſt. atq; ita quatuor his numis demptis vni, atq; alteri traditis in priſtinam æqualitatem vtroſq; reſtituit.

Dicuntur enim hæc abſolute loquendo de talibus etiam rebus. licet nonnullis minime idoneum nomen eſſe uideatur, ut lucrum ei qui percuſſit, damnum ei qui percuſſus eſt, accommodari poſſit. Sed ubi tamen perpeſſio ipſa fuerit menſurata, hoc damnum, illud lucrum uocatur.

Quoniam lucrum & damnum de pecuniis tantum & opibus dici videtur: & qui ex his amplius ſibi acquirit & comparat, lucrari, qui minus habet, dāno affici dicitur: iccirco abſolute & proprie dici etiam inquit lucrum & damnum de talibus rebus: id eſt de contumelia, de verberibus, de cæde, atq; huiuſmodi reliquis, & non de ſolo pecuniarum exceſſu aut defectu. quāuis enim nonnullis lucrum & damnum non eſſe accōmodata nomina & conuenientia contumeliæ & cædi videantur: conuenire tamen aſſerit, vt qui afficitur cōtumelia damnum pati: qui afficit, lucrari exiſtimetur. vnde ſubiungit, ſed vbi tamē perpeſſio ipſa fuerit menſurata.i. æſtimata fuerit iniuria, damnum & lucrum exiſtit. cum enim tanti iniuria cenſetur, quanti æſtimanda eſt: tanto damno afficitur ille qui iniuriā intulit: quippe qui tantundem etiam lucratus eſſe videatur.

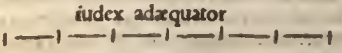
Quare æquum pluris & paucioris medium eſt: lucrum autem & damnū eſt & plus & minus, contrario tamen modo: plus enim boni, & minus mali eſt lucrum: contrarium uero, damnum. quorum quidem medium æquum eſt, quod eſſe ius dicimus. Ius igitur emendatiuum lucri & damni medium eſt: unde etiam cum altercantur homines ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire eſt ire ad ius ipſum: quippe cum iudex nihil aliud ſit, quàm ius quoddam animatum. & quærunt iudicem medium: & uocant nonnulli mediatores. quaſi ſi medium fuerint conſequuti, ius quoque ipſum ſint conſequuturi. Ius igitur medium quoddam eſt: ſiquidem & iudex. iudex autem ad æqualitatem redigit.

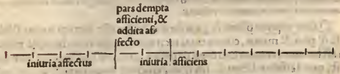
Cum oſtenderit noxam quæ ex contumelia infertur, in damnum & lucrū eſſe diuiſam: econtrario ius quod in ea fit, medium damni & lucri eſſe in hunc modum colligit. Ius eſt æquum: æquum autem eſt medium pluris & paucioris: at plus & minus nihil aliud eſt q̃ damnum & lucrum: ius igitur damni & lucri medium ſit, neceſſe eſt. Quoniam vero ſæpe numero fit, vt qui minus de malis accipit, iniuſte agat & lucretur, hac de re etiam definit: in lucro & damno inquiens vice verſa plus & minus ineſſe. lucrum enim in bonis pluris vſurpatio, in malis paucioris acceptio eſt: damnum vero econtrario pluris acceptio in malis, in bonis paucioris. ſicut enim qui plus de bonis, minus vero de malis habet, lucratur: ita qui maius malum & minus bonum accipit, damno proculdubio affici dicendus eſt. Ius igitur hoc emendatiuum damni & lucri eſt medium: diſtributiuum enim minime ita erat: ſicut

ſuperius vidimus. Eſſe autem medium ius hoc, inde etiam manifeſtum eſt, quod cũ aliqui inter ſe altercantur, quaſi æquo ac iure ipſo careant, detrimentumq́ʒ patiantur, cõfugere ad iudicem conſueuerunt, hoc eſt ad ius & æquum, vocantq́ʒ iudicem mediatorem, qui μεσίδιος græce dicitur, ſeu μεσόδικος .i. mediiurius: vtraqʒ enim lectio in exemplaribus reperitur: mediatorẽ inq̃ iudicẽ vocant illi, qui iniuria affectos ſe eſſe arbitrantur, quaſi iudex ille ſit, qui medium ſit inuenturus, atqʒ ita æquam ac iuſtã portionem vnicuiqʒ attributurus.

Et quemadmodum ſi linea in duas inæquales partes diuiſa ſit: illud quo maior pars dimidium excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum uero ſuum ſe habere inquiunt, cũ ęquũ quiſque acceperit.

Cum dixerit ob id ius eſſe medium propterea q̀ iudex etiam medius eſt: quo modo iudex medius ſit atque æquus, lineæ exemplo declarat. ſtatuatur enim linea duodecim cubitorum longitudine, diuidaturq́ʒ in partes duas æquales ſex & ſex: inæquales autem octo et quatuor: ſitq́ʒ iudex ipſe ſex: pluris vſurpator octo: iniuria affectus quatuor. iudex igitur qui eſt ſex, partem illam qua octo, hoc eſt ille qui iniuriam intulit, dimidium .i. ſex excedit, ab eo ablatam ad quatuor, qui eſt iniuria affectus apponit: atque ita vtroſqʒ ęquales reddit. incidit enim iudex, qui eſt ſex, medius inter octo & quatuor, iniuria ſcilicet afficientem, & affectum: demptiſqʒ duobus de octonario: totidem ſiquidem ſenarium ſuperat octonarius: ea adiungit ad quatuor, vt ſex vtriqʒ efficiantur. nam & ſi de octo duo detrahantur, ſex remanent: & ſi duo ad quatuor apponantur, ſex ſimili modo euadunt. medius igitur eſt iudex, qui eſt ſex inter octo & quatuor: æquus vero ijs quæ ex detractione & additione efficiuntur. cum enim octo & quatuor ad ſex .i. iudicem directa fuerint, hoc eſt effecta ẽt ipſa ſex: ſuum iam recepit, qui iniuria fuerat affectus, atque adæquatus eſt.

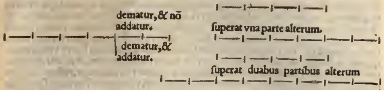




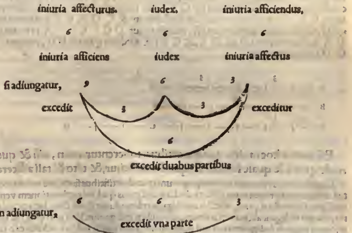
Aequũ autẽ medium eſt pluris & paucioris arithmetica proportione: ac propterea appellatur ius δίκαιον eo q̀ δίχα, id eſt biſariam diuiſum eſt: quaſi δίχαιον, id eſt bipartitum dixeris: et iudex δικαστὴς, quaſi διχαστὴς, id eſt bipartitor dicitur.

Dictum ſæpius eſt arithmeticam proportionem in æquali maioris & minoris exceſſu conſiſtere. quo enim ſex excedit minus, id eſt quatuor, eodem à maiore quod eſt octo exceditur: duo enim vtrobique exceſſum faciunt: ac propterea, inquit, δίκαιον appellatur, quaſi δίχαιον .i. bipartitum, quia δίχα .i. bipartitam æqualiter diuiſionem admittit. & iudex δικαστὴς quaſi διχαστὴς .i. bipartitor atqʒ adæquator.

Si enim duo ſint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterum excedet: nam ſi dempta quidem eſſet una pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, una tantum parte eiuſmodi excederet. efficietur igitur ut & id cui eſt adiunctum, una parte medium, et mediũ una ſimiliter illud excedat, à quo detractum eſt.



His ēt arithmetica proportione talē conſtare diuiſionem oſtendit. ſed quia quod lineis hic demonſtrat Ariſtoteles, numeris declarari euidentius pōt, hanc eandem demōſtrationem in numeris conſideremus. ſumantur ſenarij tres, atque hi deinceps ſtatuantur hoc modo. 6. 6. 6. primus is ſit, qui plus eſt vſurpaturus, eſtq; illaturus iniuriam: vltimus is, qui pluris vſurpatione eſt diminuendus, iniuriaq; afficiendus: medius vero iudex, ad quem facta iniuſtitia vterq; deuēturi ſunt. primus igitur ſenarius tria ab vltimo auferat, ſibiq; arroget, nonariusq; efficiatur: ſi enim tria ab vno detrahantur, & addantur alteri, ſenarius ille cui adiuncta fuerint, nonarius: alter vero cui fuerint detracta, ternarius euadet. qui igitur tribus ſibi arrogatis nonarius fuerit effectus, ſenarium qui eſt iudex vno ternione proculdubio excedet: iniuria vero affectum qui ternarius relictus eſt, duobus. Nam ſi tria ab vltimo ſenario demantur, non adiungātur tamen primo vna tantum parte. i. vno ternione primus ſenarius vltimum ſuperabit, qui poſt trium detractionem ternarius relictus eſt: ſi vero adiungantur, duabus. efficietur igitur, vt & id cui eſt adiunctum. i. qui plus vſurpauit, euaſitq; nonarius, medium vna parte. i. iudicem vno ternione excedat: & medium. i. iudex qui eſt ſenarius, vna ſimiliter parte. i. vno ternione tertium numerum ſuperet, qui ternarius remanſit. excedit enim primus terminus medium vno ternione, & medius ſimiliter vltimum tantodem à quo facta detractio eſt.



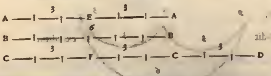
Ex hoc ergo cognoſcemus & quid ab eo detrahendum ſit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo medium excedit, minus habenti addendum eſt: id autem quo exceditur, à maximo eſt detrahendum.

Ex hoc medio inquit cognoſcere poterimus, & quid demendum primo termino ſit, &

quid tertio adiungendum, quanto enim medius terminus.i.ſenarius vltimum, qui eſt ternarius ſuperat, tantum vltimo addendum eſt ut æqualis medio efficiatur. medius autē, vt dictum eſt, extremum.i.ternarium tribus ſuperat: ſi igitur tria addiderimus ternario, ſenariū reddemus, medioq́ʒ ita æquabimus, qui ſenarius etiam ipſe eſt. quãto igitur medius terminus extremum ſuperat, tantum extremo addendum eſt, ſi æquales eos facere voluerimus: quanto rurſus primus medium excedit, excedit autem tribus: tantum, id eſt tria de primo detrahendum eſt, vt æqualis medio euadat. ſi enim de nouē tria demantur, reſtant ſex. demptis igitur de primo termino.i.ſenario tribus, adiunctisq́ʒ vltimo, id eſt ternario ſenarij ambo reddūtur, æqualesq́ʒ medio qui ſenarius & ipſe eſt. Itaq; perſpicuum iam eſt ius ipſum diſtributiuum & æquum medii vicem obtinere: regulamq́ʒ eſſe ac menſuram, qua quantum iniuriam facienti demendum, addendumq́ʒ affecto, vt æquales reddantur, cognoſcere optime valeamus.

Sint ęquales inter ſe lineę A A. & B B. & C C: dematurq́ʒ ab A A pars quędam A E, & addatur ei in qua eſt C C: efficiaturq́ʒ C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua eſt C D: & ea in qua eſt C F: excedet igitur etiam mediam, id eſt B B parte C D.

Licet hoc ex ijs quæ diximus eſſe manifeſtum poſſit, adhuc tamē explicandum eſt. tres lineas ſumit, quarum primam A A, ſecundam B B, tertiā C C, appellat, inter ſeſe æquales. ſit autem vnaquæq; exempli cauſa cubitorum ſex. Deinde à prima.i. A A auferendā inquit eſſe partem A E, quam appellat D C, addendāq́ʒ tertiæ, quæ eſt C C: vt quæ ablatam partem aſſumit, D C C euadat: à qua vero ablata eſt A E pars, E A relinquatur. ſecetur præterea C C per F in duas æquas portiones, vt ternos ſingulæ ſectiones cubitos habeant, tam C F, quam F C eſit etiam A E portio ablata à prima & addita tertiæ, id eſt D C totidem, hoc eſt trium etiam ipſa cubitorum. reſtabit igitur E A cubitorum trium. Quia vero D C eſt cubitorum trium, & C F item trium, & F C eodem modo trium, nec non pars primæ lineæ, quæ erat A A quæ reliqua eſt, trium etiam ipſa cubitorum remanſit, perſpicuum eſt C F C D integram lineam, cum ſit cubitorum nouem, E A primã excedere tricubitis duobus: nam & C D & C F portiones ternis ſingulas cubitis expleri dictum iam eſt. excedit igitur D C F C linea & primam quæ eſt E A duabus partibus, id eſt D C, & C F: & mediam quæ eſt B B, vna parte, id eſt C D, in hunc modum.



Eſt autem hoc in alijs quoque artibus. tollerentur enim, niſi & quod facit, & quãtū & quale faceret: & quod eo afficitur, & tãto & tali afficeretur.

Retributiones remunerationesq́ʒ operum quæ ab artificibus fiunt, hac eadem æqualitate.i. arithmetica proportione cōſtare declarat. ſed prius q̃ ad rei explanationem veniamus, quid pro facientibus, proq́ʒ affectis intelligat, explicandum eſt. affectos hic vocat.i. patientes, eos qui indigent aliqua re: facientes, eos quibus indigemus: licet non ipſis, ſed operibus ipſorum proprie indigeamus. vt qui domum non habet, eaq́ʒ indiget, ædificatore indigere dicitur: eſtq́ʒ hac in re faciens ædificator: qui ea indiget, affectus et patiens. ſimili modo qui indiget frumento, eſt ille qui afficitur & patitur: qui habet agricola, faciens eſt. & ſi æqualiter & agricola numis, & ciuis frumento indigeant, ex æquo vtriq; & facientes & affecti dici poterunt. ſin autem ciuis aliquando, vt in penurijs vſu venit, frumento indigeat, numis non indigeat agricola: tunc ciuis affectus, agricola faciens & eſt & dicitur. atque ita quē appellet hic facientem, quem item affectum iam patet, Quemadmodum igitur, inquit, in iure

emendatiuo iudex exceſſum,qui quidem exceſſus ex medio & æquo agnoſci facile pōt,ab eo qui plus habet,detrahit,& diminuto apponit atque affecto:atq; ita fit,vt contineatur ciuitas ac maneat:nam niſi & quod facit,id eſt iudex qui facit,& ab iniuſte agente iniuriam aufert,ita faceret:& quod afficitur,id eſt qui iniuriam intulit,ita afficeretur:nullo prorſus modo conſtare ciuitas poſſet:ſicut igitur hic fit,ita quoque in artibus earumq; comercijs, retributionibusq; contingit.niſi.n.facientis opus atq; exceſſus ad patientis eiusq; qui afficitur,opus ac defectum certam haberet præſcriptionem:vt ita inter ſe conueniant,ſicut faciens.i.plus vſurpans,& patiens.i.pluris vſurpatione diminutus:nullum inter ſe vſum habere,communitatemq; poſſent. neq; mirum eſſe debet,ſi pluris vſurpator & ſacere & affici idem dicatur:nam prius cum plus vſurpat,facere:poſtea cum adæquatur,affici ac pati exiſtimandus eſt.Quanquam ita quoque intelligi poteſt hic locus,vt interpretemur in hunc modum.niſi indigentium patientiumq; neceſſitas pro dignitate operum eſſet,quæ ab artificibus efficiuntur,tū magnitudine,quā appellat hic quātumitum qualitate,quam quale hic vocat:artes de medio omnes tollerentur.nulli enim operarentur artifices,ſi nulla ipſis æqua futura eſſet recompenſatio.

Quinetiam nomina hæc damnum & lucrum ex ſpontaneis contractibus uidentur emerſiſſe.cum enim quis plus habet,quàm ſuum erat,lucrum: cum minus,quàm à principio habuerat,damnum facere dicitur,in uendendo ſcilicet & emendo,aliiſque huiuſmodi quæ legibus permittuntur.Cum autem neque plus neque minus,ſed ſua cuiq; per ſe ipſa euaſerint:ſua ipſorum habere dicuntur, neque damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiuſdam & damni eorum eſt medium quæ præter ſpontaneum fiunt:cū æquū quiſq; & prius & poſterius habet.

Quoniam mos eſt,vt eum qui plus vſurpat,iniuſteq; agit,lucrari:eum vero qui iniuria afficitur,damnum facere dicamus:ſubiungit,lucrari et damnum facere proprie quidem de ĳs dici quæ ſponte inter nos contrahimus:transferri tamen hæc nomina poſtea ad eos etiā qui vel iniuria afficiunt,vel afficiuntur:vt lucrum & damnum etiam ipſi facere nihilo minus dicantur.Quapropter lucri cuiuſdam & damni medium ius eſt: at eorum quæ ſponte non fiunt,plus lucrum eſt,minus autem damnum,medium vero inter hæc ius eſt:eſt igitur ius medium,inquit,eorum.quorum:pluris ſcilicet & paucioris,quæ præter ſpontaneum ſunt.cum habet quiſq; æquum ei quod prius habebat,id eſt anteq̃ facta eſſet ab altero vſurpatio.id enim eſt ius ſeu iuſtum,cum tantum poſtea habet vnuſquiſq;,quātum prius etiam habebat,q̃ iniuria fuiſſet affectus.dilucida enim fiet hæc Ariſtotelis ſententia,ſi quantū addiderimus:vt integra oratio talis euadat:ius eſt,cum æquum quiſq; poſterius habet,quantum etiam prius:id eſt ante vſurpationem habuerat.

De retaliatione, numo, & indigentia. Cap. V.

VIdetur autem nonnullis & retaliatio abſolute & ſimpliciter ius ipſum eſſe:quemadmodum Pythagorei dicebant:ius enim abſolute eſſe retaliationem definiebant. uerum retaliatio neque ad diſtributiuum ius, neque ad emendatiuum accommodatur. uolunt tamen ipſi Rhadamanthi quoque ius hoc dicere,

Si contrà paſſus fuerit,quod fecerit idem:
Iudicium planè rectum,uindictaq; fiet.

Sæpenumero enim diſſidet:ut ſi magiſtratum quis gerens percuſſerit,repercutiendus non eſt.ſi autem magiſtratum gerentem quis percuſſerit,non ſolū eſt percutiendus,ſed ſupplicio inſuper afficiendus.adde q́ ſponténe an inuiti fecerimus,multum refert.

Cum dixerit de duabus ſpeciebus ſeu partibus iuſtitiæ,particularis ſcilicet,nō illius cō

munis quæ in legitimo conſiſtit: oſtenderitq́ʒ alteram diſtributiuam, alteram eſſe emendatiuam: & vtrãqʒ proportione conſtare, diſtributiuam geometrica, atqʒ ea diſiuncta: quippe quæ in quatuor terminis conſideretur, cum duo ſint, quæ diſtribuantur, duo, quibus diſtributio fiat: emendatiuam autem arithmetica, & coniuncta, quæ tribus terminis efficiatur: quorum duo extremi ſint, alter, qui infert iniuriam, alter cui infertur: medius iudex. Cũ inquam hæc omnia dixerit, de retaliatione nũc mentionem facit, quã ius ipſum eſſe, iuriſq́ʒ ipſius finem Pythagorei exiſtimabãt: qua de re in primo magnorum moralium clarius explicauit. illi. n. ius eſſe cenſebant, cum quis id quod alteri feciſſet, ipſe repatiebatur: verbi cauſa, ſi excæcaſſet quẽq̃, excæcari: ſi alapis cęcidiſſet, viciſſim cędi: ſed hoc non oĩbus cõuenit: ſi. n. ſeruus ſemel ingenuũ verberauerit, nõ ſemel ipſe, ſed ſæpius reuerberãdus eſt. Quid aũt ſit repatientia hæc, & retaliatio quã ἀντιπεπονθὸς vocãt, aperte hæc Rhadamanthi iuſtitia declarat: ab Heſiodo aũt, ſumptũ eſt carmen. Reprehendit autem hic Pythagoreos Ariſtoteles, ꝙ repatiens eſſe ius abſolute dixerint, nullaq́ʒ vſi diſtinctione fuerint, nullaq́ʒ additione: vt retaliatio quæ fit proportiõe quadam, eſſe ius intelligeretur. nullo enim modo ius eſt vt ſinguli ea quæ fecerint, abſolute repatiantur: quippe cũ neqʒ id diſtributioni conueniat, neque emendationi, in quas ius ipſum diuiditur. vtræqʒ. n. proportione conſtant, altera geometrica, altera arithmetica: retaliatio autem proportione nulla fit. nam cum diſtributiuo iure idem non eſſe retaliationem inde perſpicuum eſt, ꝙ in illo æquum & iuſtum pro vniuſcuiuſqʒ dignitate ſpectatur: in repatiendo nulla dignitatis ratio habetur: qui enim poteſt? ſi ſeruus, vel liberum & probum virum vno verbere percuſſerit, & ipſe vno etiam repercutiendus cenſeatur: vel ſacerdotem calcibus contuderit, & ipſe etiam nihilo ſecius eadẽ contumelia afficiẽdus putetur? Sed neqʒ emendatiuum ius abſolutam retaliationem admittit: non. n. ſtatuit, vt eadem repatiatur mala quiſpiam, quæ alteri intulerit: verbi cauſa, vt dens euellatur ei, qui dentem alteri extuderit: aut oculus eruatur ei, qui oculo alterum priuarit: ſed æſtimandum cenſet quanti aut dens, aut oculus haberi debeat, aut demum quodlibet aliud membrum: idq́ʒ ab eo qui læſit exigendum, læſoq́ʒ homini attribuendum: ſiue pecuniæ ſiue quippiam aliud fuerit. Vtrũqʒ igitur hoc ius proportiõe vtitur: retaliatio ſine vlla proportione fit. oportet enim, inquiũt, abſolute pati quempiam idem quod fecerit: at hoc minime iuſtum eſt: quemadmodum etiam exemplo declarat. nõ enim ſiquis magiſtratũ gerens percuſſit quempiam, eſt repercutiendus: quippe cum æquales res non æquale damnũ afferant & gerenti magiſtratum, & priuato. magiſtratum enim gerens cum amplior ſit & maior q̃ priuatus ciuis, neque ſi verberauerit, eſt reuerberandus: eo ꝙ licet qui verberatur, patiatur, ipſe tamen minime iniuſte agere videtur: neqʒ ſi à priuato fuerit verberatus, æqualibus verberibus eſt afficiendus is qui ipſum percuſſit. at abſoluta retaliatio id requirit, vt idem patiatur quilibet, quod perpetrauit. Præterea cuiuſmodi tandem ea iuſtitia eſt, vt eadem patiatur quæ fecit, tam qui ſponte fecit quippiam, q̃ qui inuitus? in emendatiuo quidẽ iure diligenter hoc exquiri examinariq́ʒ conſueuit: & ſi inuentus quiſpiam fuerit ſponte feciſſe, maiori: ſi inuitus, minori pœna dignus cenſetur: in retaliatione vero nulla huiuſmodi diſquiſitio habet locum.

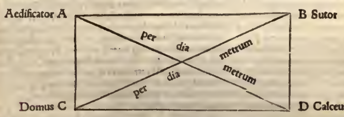
m Sed in communitatibus commercialibus tale ius retaliatum conſeruat rẽ, ſi ex proportione, non ex ęqualitate exiſtat. contra enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines ut malum reddãt, alioqui eſſe ſeruitus uidetur, niſi par pari referatur: uel ut bonũ recipiãt, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates conſiſtunt ac continentur. unde etiam Gratiarũ templum obuiam ſtatuunt, ut retributio efficiatur. quippe cum id proprium Gratiarũ ſit, ut & ei qui nobis gratificatus eſt uiciſſim inſeruiamus: & ipſe rurſus gratificando nos prouocet.

l Poſteaq̃ retaliationem ſimpliciter ita, ſineq́ʒ vlla diſtinctiõe factam iuſtam minime eſſe oſtendit: quo modo iuſta fieri poſſit, nunc docet. ſi. n. non abſolute ac ſimpliciter, vt Pythagorei volebant, ſed ex proportione efficiatur: ad conſociationes commerciales ac commutatorias vtilis admodum eſt, quibus continentur, ſeruanturq́ʒ ciuitates. atqʒ hoc cõſentit cũ ijs quæ ſuperius paulo poſita ſunt, cum dixit: tollerentur. n. artes, niſi & quod facit, et quan-

tum

tum & quale faceret: & quod afficitur, & tanto & tali afficeretur. idem ſiquidem hic repetere videtur. contra enim faciendo, id eſt par pari reddendo ex proportione, non abſolute & ſimpliciter vt inquiunt Pythagorei, ciuitatum ſocietas conſeruatur, & permanet. nam cum & ijs qui bene fecerint, bonum: & ijs qui male, malum retribuitur: videtur ciuitas nõ eſſe in ſeruitute cõſtituta, ſed libera eſſe populariterq; adminiſtrata. Atque ita definita, proportione que facta retaliatio iuſta eſt, ciuitatum'que conſeruat ſocietates, neque diſſidia aliqua ſeditiones'que in ipſis oriri permittit: abſolute vero facta, vt Pythagorei volunt, minime eſſet iuſta: turbaretq; potius quietem et cõfunderet, quàm conſeruaret. Atque hic eſt ſenſus: verba vero ita ſunt intelligenda: vel enim dant operam homines, ſi iniuria ab aliquo affecti ſunt, vt ij qui iniuriam intulerunt, vltionem repatiantur: alioqui eſſe in ſeruitute ſe exiſtimant, ſi pro ratione iniuriæ quilibet, poenas nõ luat: vel ſi beneficium aut in patriam, aut in ciuem aliquem contulerunt, vt gratias recipiant: alioqui nulla eſſet bonorum participatio, ſine qua conſiſtere communis ſocietas non poteſt. Oportere autem beneficis gratias referre, vt inquit, id declarat, quòd in vrbibus templum Gratiarũ obuiam, id eſt in medio, quod ipſe ἐμποδὼν dicit, conſtitutum eſt. eo quòd & beneficio affectus omnino debet viciſſim inſeruire ac ſubminiſtrare ei qui beneficium contulit: & ille iterum gratificando prouocare. ob hanc enim cauſam cum tres fingantur Gratiæ mutuo inter ſe amplexu coniunctæ, vna auerſa in medio aduerſarum duarum collocatur: vt ex eo ꝙ conuerſa eſt, ad excipientes & amplectentes redditio miniſterij, ex eo quòd ab aduerſis complexu excipitur, noui beneficij prouocatio ſignificetur.

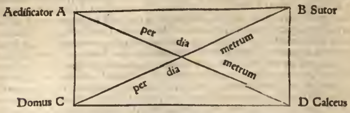
Coniunctio autem quæ per diametrum fit, retributionem hanc facit, quæ conſtat proportione. exempli gratia, ſit ædificator, in quo ſtatuatur A: ſutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D.



oportet igitur, ut ædificator à ſutore opus ipſius accipiat, & ipſe ſuum illi tradat. Quòd ſi primum ſit æquum ex proportione, deinde retallatum efficiatur, erit id quod dicimus: ſin minus, æquum non erit, neque conſiſtet. nihil enim netat quo minus opus alterius alterius opere præſtabilius ſit. quocirca adæquanda ea ſunt. eſt autem hoc in alijs quoque artibus: tollerẽtur enim, niſi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Cum retaliatum ius dixerit ſi proportione fiat, eſſe æquum, ciuilemq; ſocietatem conſeruare: ita enim pro ratione vniuſcuiuſq; moderatum ſub ciuile ius reduceretur: hic quo modo proportio hæc effici poſſit, manifeſtat: quemadmodumq; artifices operum ſuorũ commutatione inter ſe facta ius atq; æquum obtineant. nam ſi permutatio ita abſolute fiat, æqua minime eſſent cõmercia, ciuitateſq; conſiſtere nullo pacto poſſent: non enim domus æqualis eſt calceo. quocirca admitti proportionem neceſſe eſt. inquit autem coniunctionem quę per diametrum fit, efficere proportionem hanc in retributione, id quod deſcriptione etiam quadam declarat, hoc modo: ſit quadrilatera figura & in A ædificator, in B ſutor ſtatuatur: in inferiore vero latere opera ipſorum, in C domus, in D calceus: deinde & ab A

in D, & à B in C ducantur dimetientes: diameter enim linea recta eſt, quæ figuras bipartito dimetitur, quadrangulumque ab angulo ad angulum ducta in duas æquales portiões ſecat: cuiuſmodi eſt, quæ & ab ædificatore ad calceũ, & à ſutore ad domũ pertingit.



coniunctio igitur per diametrum hæc eſt, qua efficitur vt ædificatori calceus, ſutori domus adiungatur. atque hæc coniunctio per diametrum eſt: proportio autem eſt huiuſmodi: quam rationem habet ædificator ad ſutorem, eandem domus ad calceum habet. quòd ſi ædificator ſutori æqualis eſt, æqualis quoque domus calceo erit. atque ita fiet, vt ſi ædificator calceum, ſutor domum acceperit, æqualia vtrique habeant, ſitq́ꝫ æqua permutatio ac iuſta: & quia proportione facta eſt retaliatio, iuſta etiam ſit: æqualem enim vtilitatem & ædificator à ſutore, & ſutor ab ædificatore conſequetur. ſi enim domus calceo eſt æqualis, propterea quòd artifices æquales inter ſe ſunt: quantum accepit ædificator, tantundem accepiſſe etiam ſutorem perſpicuum eſt: ſed ſi æqualis nõ ſit ædificator ſutori, ſed excedat, opus quoqꝫ ipſius opus ſutoris excedat neceſſe eſt: proportioq́ꝫ eſt inter ipſos facienda: vt calcei domui adæquentur, atque ita diſtributio, & retributio æqua & iuſta eſſe poſſit. Sit enim dilucidioris explanationis cauſa ædificator ſex, ſutor tria. duplus igitur ad ſutorem erit ædificator: ſi vero artifex ad artificem, et opus etiam ad opus duplum eſſe oportebit: domus igitur quoqꝫ ipſa ad calceum erit dupla. duplicandus igitur erit calceus, vt domus ei adæquetur. atque ita ædificator calceos, ſutor domum accipiet: erũtq́ꝫ inter ſe æquales. Si igitur inquit, primum ſit æquum ex proportione, id eſt adæquata ita fuerint artificum opera, vt alterum alteri minime pſtet: deinde retaliatio efficiatur, id eſt retributio ac permutatio: erit id quod dicimus, hoc eſt ius ex proportione euadet. nam ſi non fiat proportio, domusq́ꝫ & calceus prius non adæquentur: non habebunt æqualia vtriqꝫ, ſed inæqualia: amplius ſutor, quippe cum domus calceo longe amplior ſit: ædificator minus: calceus enim minoris quàm domus æſtimatione cenſetur: vt conſiſtere ædificatoris & ſutoris ſocietas, conſeruariq́ꝫ hac ratione minime poſſit.

Non enim ex duobus medicis ſocietas fit, ſed ex medico & agricola: et demum diuerſis et non æqualibus. ſed hi tamen adęquandi ſunt.

Cum dixerit nihil vetare quo minus alterius opus maius ſit, q̃ alterius: id his verbis declarat, non ſecus ac ſi ita diceret: ſi vtriqꝫ artifices eſſent medici, aut ſutores, alterius opus minime eſſet præſtantius q̃ opus alterius: quoniam vero artifices ſunt diuerſi, fit, vt opera quoqꝫ ipſorum diuerſa ſint, alterum melius, alterum deterius. Cum dixerit autem /diuerſis/ adiũxit /& non æqualibus/ propterea ꝙ quorum opera ſunt diuerſa & nõ æqualia, artifices quoqꝫ eſſe inæquales neceſſe eſt. ſi autẽ ciuitas eſſe debet ac ſocietas, diuerſos eſſe oportet eos qui ſocietate ac ciuitate inter ſe iungendi ſunt. nam neqꝫ ciuitas neqꝫ alia quæpiam communitas conſiſtere vnq̃ poſſet ex æqualibus hominibus, atqꝫ ijs qui vnam & eandem artem exercerẽt. ſi enim omnes vnam artem exercerent, efficeretur, vt rem vniuſcuiuſqꝫ vnuſquiſqꝫ haberet: atqꝫ ita vnum quoddam eſſent omnes, neque alterius ope quiſpiam indigeret. indigentia enim eſſe non põt, niſi inter plures: at plures ij habentur, qui diuerſi ſunt: nam qui eaſdem ſciunt, eademq́ꝫ operantur, licet plures eſſe homines videantur, quia tamen vnam rem omnes tractant, vnus omnes ſunt. Quare ſi ſocietas futura eſt, diuerſi eſſe & non æquales illi debent, qui inter ſe ſunt verſaturi: quippe cum & eorum quibus indigemus acceptio, &

eorum

eorũm quæ nobis affluunt, datio ſocietatem omnem vitę conſtituant. nã quia fieri non põt, vt vnuſquiſq; omnia quæ ſibi ad vſum ſunt neceſſaria, efficiat: eſſe diuerſos neceſſe eſt, qui opera diuerſa efficiant, vnde retributio fieri ac permutatio poſſit: atque ita æquum omnes habeant.

Iccirco omnia ea quorum eſt permutatio, comparabilia eſſe quodam modo debent: ob quod numus in uſum uenit, qui quodam modo medium efficitur: metitur.n.omnia: quare etiam exceſſum & defectum: quot.ſ.calcei domui, uel alimento æquales ſint. Oportet igitur quotus eſt ędificator, aut agricola ad ſutorem, tot calceos ad domum, aut alimentum æquiparari. niſi enim ita ſit, nec permutatio, nec ſocietas eſſe ullo modo poterit: id autem non erit, niſi æqualia omnia quodam modo inter ſe ſint. oportet igitur, ut uno quodam, ſicut dictum eſt etiam prius, cuncta menſurentur: at id eſt re uera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam ſi nulla re indigerent homines, aut non ſimiliter, efficeretur ut uel non eſſet ulla omnino, uel non eadem permutatio. ſed indigentiæ tamen loco ex pacto quaſi ſubſtituitur numus. unde etiam nomiſma appellatur, eo ꝙ non natura, ſed νόμῳ id eſt inſtituto & lege conſtet: in nobiſq; ſit eum mutare, atq; inutilem reddere.

Propterea ꝙ comparabilia inter ſe ſunt ſingula, dum rationem inter ſe quandam habẽt, & comparationem, id eſt dum æſtimantur, præfinitoq; precio taxãtur ſingula: ideo inuentus numus eſt, qui omnium dignitatem metiatur, manifeſtetq; exceſſum & defectũ vniuſcuiuſq;, ac ſub oculos ponat. nam ſi patuerit domum duobus calceis eſſe excellentiorẽ, quãtus tamen exceſſus eius ſit ignoretur: numus id declarat. vbi enim inuenerimus domum vnã decem, vt ita faciamus, numis æſtimari, duos vero calceos vno: habemus iam quantum id ſit, quo & domus vna calceos duos excedit: & calcei duo à domo vna exceduntur. quia.n. domus vna decem numis, calcei duo vno cenſentur, & decem nouem vnitatibus vnum excedit: domus quoq; exceſſus ad calceos duos nouem numorum eſſe manifeſtum eſt. exceſſu autem cognito adæquatio in hunc modum fiet: ſi duo calcei vno numo æſtimantur, viginti calcei decem numis conſtabunt: at domus vna totidem numorum precio cenſebatur: efficietur igitur, vt viginti calcei vni domui æquales ſint. ſi ergo viginti calceis acceptis à ſutore ædificator dabit ei domum, retaliatio ex proportiõe efficietur iuſta, atq; æqua. Atque ita fit vt numi vicem iudicis ſubeant. ſicut.n. in iure emendatiuo ex iudicis mediocritate cognoſcebamus, quantum pluris vſurpatori detrahendum, addendumq; vſurpato eſſet: medius ſiquidem interueniens iudex inter iniuria afficientem & affectum vtrorſiq; exceſſum & defectum manifeſtum faciebat: ita hic quoq; numorum appoſitione quem habeat exceſſum domus ad calceos, inuenimus. Recte igitur dixit mediũ quodam modo effici numum: quippe qui ſic regula & diſcrimen exceſſus domus & calceorum fiat, ſicut iudex defraudantis & defraudati eſt. oportet igitur vt quotus eſt ædificator ad ſutorem, tot calcei ad domũ comparentur: at ædificator ad ſutorem eſt duplus: duplicandi ergo calcei ſunt, vt domui æquales euadant. nam ſi domus eſt quatuor, calcei duo, duo duplicanda ſunt, quatuorq; efficienda. ſi enim non ſit æqualitas, neque permutatio vlla erit, neq; ſocietas. æqualitas autem vno quodam facienda eſt, quod omnia menſuret. id autem re vera indigẽtia eſt: cauſa enim ſocietatis cõmunioniſq; vitæ humanæ eſt indigentia. nam quia multis rebus vnuſquiſq; noſtrum indiget, fieriq; nullo modo põt, vt omnes omnia exerceant, ſicut iam diximus: ſocietatis inde comerciorumq; occaſio exorta eſt. id quod ex ijs facile perſpici põt, inter quos nulla incidit neceſſitas. Cum enim calceis agricola non indiget, aut ſutor frumẽto: nulla inter ſe vtuntur familiaritate: cũ vero alter alterius ope indiguerit, & ille ſutoris, & hic agricolæ, confeſtim ad communicanda inter ſe opera ſua conueniunt, neceſſitateq; inducti contrahunt ſocietatem. ſed quia ſæpenumero vſu venit, vt neq; ſutor vel ædificatoris vel agricolæ, neq; ædificator aut agricola ſutoris opificio indigeat: introductus eſt numus, qui indigentiã repenſet, eiuſq; loco quaſi ſubſtituatur. damuſq; pro calceis, aut domo, aut frumen-

to numos ex pacto, & inſtitutione. ob id enim numus, id eſt nomiſma appellationem hanc ſortitus eſt, eo ꝙ non natura, ſed νόμῳ id eſt lege, & inſtitutione noſtra fuit inuentus. in noſtraq; eſt poteſtate eum inutilem reddere: nã ſi voluerimus ea quæ habemus, dare, & quæ non habemus, accipere, inutilis prorſus vſus numi euadet.

Erit igitur retaliatio cũ adæquata iam ſingula fuerint: ut quo loco eſt agricola ad ſutorem, eodem opus ſutoris ad agricolæ opus ſit.

Cum, inquit, adæquata inter ſe fuerint opera, tũc retaliatio iuſta efficietur: vt, ſicut agricola ad ſutorem ſe habet, ita opus ſutoris ad agricolæ opus referatur. nam ſi agricola ad ſutorem duplus eſt, ſutor agricolæ erit dimidius: & calcei igitur, quod ſutoris eſt opus, ſi frumento & alimento comparentur, loco dimidij habebuntur. Quocirca duplicandi ſunt: vt quam rationem habet agricola ad ſutorem, eãdem calcei duplicati ad calceos ſimplices qui prius erant dimidium ad frumentum comparati, habeant. atq; ita fiet, vt frumento calcei æquales reddantur, efficiaturq; iuſta retaliatio geometrica proportione, quæ terminis quatuor conſtat. quãquam inferius tribus etiam fieri quodammodo poſſe oſtendet, atq; ob id ſub arithmeticam reduci: vt retributio & commutatio geometrica fiat proportione: expoſitio vero proportionis, & æqualitatis eorum quæ in retributione efficiũtur, arithmetica.

Cum autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus nõ eſt: alioqui alterum extremum utraſque haberet exuperationes. ſed ubi habuerint ſua quiſque, ita æqui & ſocij efficiuntur: eo quòd in ipſis fieri hæc æqualitas poteſt. Sit Agricola A : alimentum C: ſutor B : opus ipſius adæquatũ D . ſi autem non hoc modo fiat retaliatio, nulla erit ſocietas.

6 agricola A ———————— B ſutor 3

4 alimentum C ———————— D calcei 4

Exuperatio. i. ὑπεροχὴ, quo nomine hic vtitur, tã de exceſſu dicitur, ꝗ de defectu. in vſu enim eſt apud Græcos, vt ita loquantur: pauca data illi ſunt ad exuperationem: & itẽ econtrario, multa ad exuperationem: &, diues eſt ad exuperationem: necnon, pauper ad exuperationẽ. i. εἰς ὑπερβολὴν quod eſt ad exceſſum, et ſupra modũ ſiue citra, ſiue vltra mediocritatem facta fuerit exceſſio. Quod vero inquit, eiuſmodi eſt: opificum, operumq; ipſorum proportio, priusꝗ permutatio aliqua fiat, facienda eſt ad eum modum quem diximus. nam ſi ante facta fuerit proportio, & poſtea fiat permutatio: retributio ęqua & iuſta efficietur: in figuramq; proportionis redigentur, vt quod eſt agricola ad ſutorem, idem agricola cum frumento ad ſutorem cum opere ipſius. i. calceis ſit. ſicut enim agricola ſutorem excedit, ita agricola vnácum frumẽto ſutorem cum calceis excedat, neceſſe eſt: ante ſcilicet, ꝗ facta fuerit permutatio. debetq; frumenti & calceorum inæqualitas ad æqualitatem in hunc modũ redigi: ſi duplum ſit frumentum ad calceos binos, duplicandi ſunt bini calcei: ita enim fiet, vt quatuor calcei effecti frumento æquales euadant. facta autem hac adæquatione ſi quatuor calceos accipiat agricola, & frumentum ſutor, vtriq; erunt æquales: tam agricola cũ quatuor calceis, ꝗ ſutor cum frumento. nam quia ob id agricola excedere ſutorem dicebatur, propterea ꝙ frumentum calceos excedebat: vbi frumento calcei fuerint adæquati, agricolæ quoque ſutor erit æqualis: at ſi æqualia æqualibus addantur, tota ipſa inter ſe ſunt æqualia: erit igitur & agricola cum calceis & ſutor cum frumento inter ſe æquales. oportet ergo, inquit, ante permutationem proportionem facere, & per ipſam artificum opera inter ſe adæquare. ſi enim id prius non fieret, id eſt ſi ſine vlla proportione permutatio fieret: vtriq; extremi, id eſt & agricola & ſutor vtraſq; haberent exuperationes. nam ſi duos calceos accipiat agricola, erit & in exceſſu vtpote agricola: & in defectu, quippe qui duos calceos habeat, qui frumento ſunt inferiores. ſimili modo ſutor frumento accepto vt ſutor, deficiet, & excedetur: eo vero ꝙ frumentum habet quod calceis eſt præſtantius, excedet. Quare eos

qui

qui ita ſimpliciter ſcilicet permutationem faciunt, velle ad figuram proportionis redigere poſt permutationem, ſtultum omnino eſt: immo vt redigantur, fieri nullo modo pōt. non enim in permutatione ſine proportione facta ea æqualitas inueniri vnq̄ poterit, vt quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem agricola cum duobus calceis ad ſutorem cū frumēto habeat: propterea ꝙ res quæ permutātur, prorſus ſunt inæquales. Quo autem pacto adæquari calcei frumento queant, dictum iam eſt: numo enim aut aliqua alia huiuſmodi re æquales reddētur. Figuræ vero deſcriptio ſatis per ſe manifeſta eſt: quippe cū de ea ſæpius iam dixerimus. vt eadem repetere rurſus ſuperuacaneum eſſe cenſeamus.

Indigentiam uero quaſi rem unam quandam eſſe quæ contineat, illud declarat: ꝙ cum mutua ope non indiguerint aut utrique aut alteri, permutationem non faciūt: quemadmodum cum eo quod quiſpiam habet, alius indiguerit, ut uino, pro quo frumenti exportationem concedunt. id igitur adæquatū prius ſit, neceſſe eſt.

Superius etiam dixit indigentiam eſſe quæ ciuitates contineat, nuncq; idem comprobat ex ijs quæ quotidie fieri conſueuerunt. Cum enim ſit, vt alter vinum tantum habeat, alter frumentum tantum: atque ita qui vinum habet, frumento, qui frumentum vino indigeat: inter ſeſe vtriq; conciliantur, permutationemq; faciūt. at cum & ille qui frumentum vel habet, vel cultura ſibi comparat, vitibus quoq; abundat: & ille qui habet vites, agrorū cultioni etiam vacat, vt inde ſuppetere ipſi frumentum poſſit: ij quia nulla indigentia ad permutationem inducuntur, nullam inter ſe contrahunt ſocietatem.

Sed licet nunc non indigeat quiſquam: pro futura tamen permutatione quaſi ſponſor, ſi indigētia inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui.n. eum affert, accipiendi facultatem habeat neceſſe eſt.

Qua de cauſa inuentus fuerit numus, nūc declarat. quia enim ſæpe eueniebat vt ſutor indigeret quidem frumento, vel vino, vel quapiam alia re huiuſmodi: agricola tamen, aut vinitor calceis non indigeret: aut econtrario illi calceis indigerent, ſutori vero rebus illorum nihil eſſet opus, qui ſuppleret hanc indigentiam, inuentus eſt numus: quo quaſi ſponſore vti conſueuimus. numum enim afferens ſutor dat agricolæ: & habe hunc, inquit, loco calceorum, & quaſi ſponſorem ac prædem accipe: vt ſiquando calceis indigueris, viciſſim numum ego, tu calceos recipias.

Idem tamen etiam ipſi huic contingit: non enim ſemper æqualiter poteſt: quamuis magis ſoleat permanere. iccirco precio cuncta æſtimata eſſe oportet. ita enim ſemper erit permutatio. at ſi ea fuerit, ſocietas quoque ſit, neceſſe eſt.

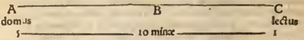
Ipſi huic numo, inquit, idem euenit. id eſt id quod in indigentia accidit, idem in numo quoq; conſpicere quiſpiam poſſet. ſicut enim in illa ſit, vt non ſemper indigeamus alienis operibus: ita neq; numus ſemper æqualiter pōt, id eſt æqualem vim habet: ſed iactatur & decidit, vt interdum multum, interdum parum, aut nihil valeat. ſed magis tamen is perſeuerat & permanet, cum reliqua facilius conſumantur: vnde tanquam menſura omnium quæ permutantur, eo vti debemus, habereq; eum qui omnibus præſtet, atque æſtimatione omnia taxet. Sed quando ſit, vt plus, quando vt minus aut nihil valeat numus? in abundantia & fertilitate multum valet: in annonæ penuria & frugum ſterilitate nihil. nemo enim eſt tunc, qui cum frumentum habeat, quod neq; ſibi neq; ſuis ſatis ſit, pro paruo etiam frumenti numero numos accipere vel q̄plurimos velit.

Numus igitur utpote medium commenſurabiles inter ſe efficit res, atque ita adæquat. neque enim ulla eſſe ſocietas poteſt, niſi ſit permutatio: neque permutatio, niſi ſit æqualitas: neque ęqualitas, niſi etiam cōmenſuratio ſit.

Numus, inquit, is, vtpote medium, id eſt communis rerum menſura commenſurabilia omnia reddit, atq; adæquat. commenſurabilia autem ea appellant Geometræ quæ communi atque eadem menſura poſſumus metiri. rationis autem conſequutio in hunc modum de-

ducitur: ſocietas ex permutatiõe exiſtit: permutatio autem ex æqualitate efficitur: at æquales redduntur res cõmenſuratione, numo vero fit commenſuratio: quare niſi fuerit numus, neque erit cõmenſuratio: niſi autem ſit commenſuratio, neque vlla permutatio exiſtet: ſublata vero permutatione, tollatur quoque ſocietas omnis neceſſe eſt.

Ac re quidem uera fieri non poteſt, ut quæ adeo inter ſe diſtant, commenſurabilia efficiantur: ſed pro indigentię tamen ratione ſatis commode fit. unũ igitur quoddam eſſe oportet: atque id ex conſtitutiõe. unde etiam nomiſma, id eſt numus uocatur. hic enim eſt, qui commenſurabilia reddit omnia. numo enim omnia menſurantur. Sit Domus A: minæ decem B: lectus C: ſitq́ꝫ A dimidium ad B: ſiquidem quinque minis domus digna eſſe cenſeatur, aut æquali re: lectus autem. i. C decima ſit pars ipſius B. patebit profecto quot lecti domui æquales euadant: nimirum quinque.



Ita autem fieri cõſueuiſſe permutationem ante quàm numus inueniretur, perſpicuum eſt. nihil enim intereſt an lecti quinque, pro domo una exhibeantur: an tantum, quãti lecti ipſi quinque conſtãt. Quid igitur iniuria, quid itẽ ius ſit, dictum iam eſt.

Quæ adeo inter ſe diſtant, fieri non poteſt, vt cõmenſurabilia efficiantur re uera. nã quæ ſunt commenſurabilia proprie communi particula menſurari conſueuerunt: vt numeri numero, magnitudines magnitudine. at numus non eſt pars eorum quæ in permutationẽ veniunt: neq́ꝫ. n. eſt membrũ vel domus, vel calcei, vel frumenti, vel vini, vel alicuius alterius: ſi enim eſſet, non eſſet numus: ſed aliquid ex his rebus. cum igitur numus non ſit communis aliqua pars, tanquam menſura tamen adhibetur pro indigentia ad commenſurationem faciendam. eſtq́ꝫ cum magna eſt indigentia rerum quæ permutantur, paruum quid: cum parua, magnum. in affluentiis enim rerum magnus eſt numus & precioſus: in frugum caritate paruus: ac quanto quidem maior eſt rerum penuria, numus tanto minus valet. oportet igitur, inquit, vnum quoddam eſſe, quo ea quæ permutantur, commenſurabilia efficiantur. hoc eſt vnum quoddam eſſe oportet, quod ea quæ in permutationem veniunt, metiatur: quod tamen menſuratarum rerum pars nulla ſit, ſed ex conſtitutione, poſitioneq́ꝫ noſtra, vt menſura, accipiatur. vnde etiam numus, id eſt nomiſma appellatur, quia ſanctione & νόμῳ, id eſt lege noſtra fuerit introductus ad venalia omnia metienda. Poſteaquàm vero dixit mediam menſuram eſſe numum in permutationibus, adæquareq́ꝫ omnia, quo modo is res ipſas metiatur, quóque pacto acceptus medius rerum ſit: nunc docet. ſumit q́ꝫ in huiuſce rei demonſtrationem domum, quæ ædificatoris opus eſt in qua ſit A: deinde decem minas vel numos in B: tum lectum fabri lignarij opus in C: & quia omnia numo æſtimantur, facit vt domus quinque minis ſit digna, lectus vna. His ita poſitis quot lecti æquiparari domui valeant ex numis ipſis agnoſcemus. nam cum quinque minis æſtimetur domus, decem minarum dimidium eſt: lectus vero cum vna mina ſit dignus, decima pars eſt decem minarum: decima autem pars decem minarum eſt vna mina, & dimidium, quinque minæ ſunt: dimidij igitur, id eſt quinque minarum lectus quinta pars eſt: at domus quinq́ꝫ minis conſtat: lectus igitur domus quinta pars eſt. quinque igitur lecti domui vni æquiparabiles, compenſabilesq́ꝫ erunt. id quod ex decem minis in medio collocatis inuenitur. Ac mutationes quidem vt in rebus publicis dictum eſt, ante inuentionem numi hoc modo fiebant: lecti ſiquidem pro domo dabantur, & reliqua ſimiliter. quid enim refert quinque'ne lectos accipiat aliquis pro domo, an quinque minas, quanti ſcilicet quinq́ꝫ lecti æſtimantur? His explicatis poſtremo concludit, quid ſit ius, inquiẽs, diſtributiuum ſcilicet & emendatiuum: quidq́ꝫ eius oppoſitum iniuria, dictum iam eſt.

His ita definitis perſpicuum eſt iuſtam actionem inter afficere iniuria & affici medium quoq; eſſe: illud enim plus habere eſt: hoc minus.

Si ius medium eſt pluris & paucioris, pluris item vſurpationis, & paucioris acceptionis: ſequitur vt iuſta agere & iuſta facere medium quoque ſit inter plus vſurpare, & vſurpari, id eſt iniuria afficere & affici. quare pluris etiam vſurpationis & paucioris acceptionis iuſta actio. i. δικαιοπραγία media erit.

Iuſtitia uero non eodem modo quo aliæ ſuperiores uirtutes, mediocritas eſt: ſed ob id quia medij eſt: iniuſtitia autem extremorum.

Cum oſtenderit quo modo & ius & iuſte agere medium ſit, & quorum medium: conſentanee ſubdit iuſtitiam non eodem modo quo ante dictæ virtutes, eſſe mediocritatem. illæ enim duorum vitiorum mediæ intercedebãt: ignauiæ & audaciæ fortitudo: intemperantiæ & ſtupiditatis temperantia: & reliquæ ſimiliter mediæ exceſſus & defectus: iuſtitia autem duorum vitiorum media minime eſt: ſolam enim habet iniuſtitiã oppoſitam, quæ tam in eo qui iniuriam facit, q̃ qui accipit, conſideratur. qui. n. infert iniuriam, eſt ille qui plus habet: qui accipit, eſt qui minus. pluris autem & paucioris medium iuſtitia ipſa eſt æqui effectrix. nam quia æquum agit: æquum autem eſt medium: fit, vt ipſa quoque mediocritas ſit ob id quia medii & æqui eſt.

Ac iuſtitia quidem eſt qua iuſtus dicitur iuſti operator ex electione, ac diſtributor tam ſibi ad alterum, quàm alteri ad alterum: non ita ut expetendarum rerum maiorem partem ſibi, minorem alteri exhibeat, damnoſarũ econtrario: ſed æquum ex proportione diſtribuat. & alteri ad alterum ſimili modo. Iniuſtitia autem contrà eſt qua iniuſti operator et diſtributor unuſquiſq; dicitur. id autem exceſſus & defectus eſt uel utilis rei, uel damnoſæ præter proportionem. atque iccirco iniuſtitia exceſſus eſt & defectus, quia exuperationis & defectionis eſt.

Recte admodum adiunxit /ex electione/ propterea q electio eſt, quæ probum virum exprimit, electioneq; ſuſceptæ operationes. non enim qui iuſta agit, cõtinuo eſt iuſtus: quippe cum poſſit vel timore, vel aliqua alia re inductus quiſpiã iuſta agere: ſed qui ex electione agit, is eſt iuſtus. Deſcriptionem autem iuſtitiæ hic apponit, habitum quendam eam eſſe inquiens, quo idonei ad agendum æquum id homines efficiuntur, quod in ſocietate conſiſtit. id enim ſignificat cum inquit /ac diſtributor tam ſibi ad alterum, q̃ alteri ad alterum: /nã iuſtus ille eſt, qui ſiue inter alios diſtributionem faciat: quod pro dignitate vniuſcuiuſque eſt, id quod videlicet eſt æquum, vnicuiq; tribuit: ſiue inter ſe & alios: non ſibi amplius de bonis, minus de malis vendicat: ſed æquam & ſibi, & illis portionẽ tradit. qua in deſcriptione manifeſte vel ex nomine diſtributiui iuris facit mentionem: includit tamen etiam emendatiuum dum æquum ex proportione diſtributurum vnicuiq; iuſtum hominem inquit: et ſimul quo modo & quorum medioeritas ſit iuſtitia, planũ facit. iniuſtus ſanè in bonis plus ſemper ſibi ſumit, in malis minus: iuſtus vero in omnibus, quod ſibi proportione conuenit. eſt igitur iuſtitia habitus, quo homines efficiuntur idonei & ad agendum & ad eligendum æquum id quod in diſtributionibus, & emendationibus conſiſtit: iniuſtitia autem ecõtrario, habitus quo ad agendum iniquum inſtruimur.

In ſe quidem exuperationis rei illius quæ abſolute eſt utilis, & defectionis damnoſę: in alijs in uniuerſum quidem ſimiliter, quantũ tamen ad id ſpectat, quod præter proportionem eſt, utro modo inciderit. iniuſte facti autem minus eſt iniuria affici, maius afficere.

Præter proportionem appellat iniquũ, id eſt plus & minus. ſi. n. quod proportione conſtat, eſt æquum: quod eſt præter proportionem iniquum ſit, neceſſe eſt. clarior tamẽ eſſet lectio, ſi loco /tamẽ/ particulæ /enim/ poneretur, in hunc modum: quantum. n. ad id ſpectat, quod præter proportionem eſt &c. ſenſus autem eſt talis: in ſe quidem diſtributionem iniuſtus ſemper certo quodam modo exercet: ſemper enim de vtilibus amplius, de damnoſis

minus ſibi ſumit: at in alijs non certum aliquē modum ſeruat, ſed vt incidit, modo vni plus, modo alreri rribuit: & cui hodie amplius indigne dedir, cras minus dabit: arque id quoque immeriro, & præter proportionem. vnde ſubiungit: minus eſt iniuria affici, id eſt minus habere quam pro dignirare conueniat, eſt iniuriam pati: plus vero q̄ conueniat, iniuriam facere eſt. Quanquam hoc alteram quoque admittere pōr interprerationem: vt dicamus Ariſtotelem hic ſignificare velle, licer iniuſtiria in afficiente & affecto conſideretur, magis tamen eam eſſe in afficiente. minus enim iniuſte factum eius eſt qui afficirur iniuria, q̄ qui afficir. iniuriam ſiquidem facere in noſtra poreſtare eſt, è noſtraq; prauitate proficiſcitur: iniuriam vero pati in nobis non eſt, ſed extrinſecus vel inuitis nobis euenır.

De iuſtitia quidem & iniuſtitia, quęnam ſit utriuſque natura: de iure ſimiliter & iniuria in uniuerſum, ad hunc modum dictum iam ſit.

Dixit enim iuſtiriam & iniuſtitiā eſſe habitus, quales modo explicauimus. appoſuit autem / in vniuerſum / proprerea q; particularia minime eſt proſequutus: nam in diſputarionibus in quibus de agendis rebus agitur, in vniuerſum quid in quaq; re fieri debeat, deſcribi quidem pōr, non tamen ſingula quæq; pertractari queunt: vt quoad progrediendo vnumquodq; vel plus, vel minus, vel æquū erit, definire valeamus. res enim ipſę eius generis ſunt, vt in latitudine quadam conſiſtanr, atq; ideo exquiſitam vllam exactamq; doctrinam admittere non patiantur.

De iniuria & iure ciuili, berili, & familiari. Cap. V.

QVoniam uero fieri poteſt, ut quis licet iniuſte agat, non tamen ſit iniuſtus: qualia nam iniuſte facta quiſpiam committens in unaquaque iniuſtitia iniuſtus continuo eſſe dicendus eſt? fur'ne an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit. nam concumbere cum muliere quis poſſet non ignarus qua cum rem habeat: non tamen ex electionis principio, ſed ex affectu id faceret: qui ſanè iniuſte quidem agit, non tamen eſt iniuſtus. ſicut neque fur, licet furatus ſit; neque adulter, licet adulterium commiſerit. ſimili modo etiam de alijs. Quo modo ſanè retaliatio ad ius ſeſe habeat dictum iam ſuperius eſt.

Dilucidior eſſet lectio, ſi in hunc modum diceret: quoniam iniuſte factum eſt furari, ſcortari, adulterari, ſacrilegium committere, & omnino omnia quæ contra leges fiunt: qualia nam ex his agendo aliquis iniuſte agir, & qualia item agendo iniuſte nō agir? ſunt enim quædam iniuſta, quæ licet agar aliquis, iniuſtus ramen nō eſt. quo modo autem id fir? quoniam nō ad actiōes ſpectātes, ſed ad finem cuius cauſa aliquid agitur, res ipſas iudicamus. nā qui ſurēti gladiū furatus eſt, quo ſe ille erar interfecturus, furatus quidem eſt: non ob id tamen fur, ſed ſeruator potius & beneficus eſt dicendus. neq; eſt adulrer, qui pecuniarum cupiditate cum diuite muliere conſueſcir, ſed auarus. Cum inrerrogauerit autem qualia iniuſte facta aliquis commirrens iniuſtus ſit: reſponder, an ira quidē nihil inrererit. id eſt. ita quidem ſi ſine vlla diſtinctione dicamus, nulla videretur eſſe differētia, quin vnuſquiſq; qui iniuſte quid agat, iniuſtus quoq; eſſe dicendus ſit: ſed ſi ad finem quis reſpexerir, cuius cauſa iniuſte agitur, multos is inueniet, qui licet iniuſte agant, iniuſti tamen minime ſunt. cum vero inquit / non ignarus qua cum rem habeat / idem eſt ac ſi diceret: ſciens quænam ſit ea cum qua concumbit, nuptam. ſ. alreriusq; vxorem, non tamen eſt adulter: non enim ob intemperantiam, ſed ob pecunias, ſi ita inciderit, cum ea rem habet. iniuſtus autem eſt, qui ex voluntare & electione agit. nam qui non ex electione ſed ex affectu agit, iniuſte quidem ſe gerit, iniuſtus ramen ob id neq; eſt, neque dici debet.

Non eſt autem ignorandum id quod nunc quærimus & ſimpliciter ius, et ciuile ius eſſe. hoc autem eſt quod communionem uitæ affert, ut liberis hominibus & æqualibus neceſſaria ſufficiant: atque id uel proportione uel numero. quare quibus hoc non adeſt, inter eos neque ius ciuile eſſe exiſtimandum

eſt: ſed

eſt: ſed ius quoddam, & per ſimilitudinem.

Cum ſuperius demonſtrauerit ius, alterum eſſe diſtributiuum, alterum emendatiuum, quorum illud geometrica, hoc arithmetica proportione conſtaret: multiſq; modis ius ipſum & iuſtitia dicatur: nunc de quo iure, ac de qua iuſtitia diſſeruerit, explanat: inquitq; ſe de ciuili iure intelligere. de eo. n. quæſtio hæc eſt, vtrum actio ſit iuſta, nec ne: & vtrum vnicuiq; iuſte facta ſit diſtributio vel agrorum, vel pecuniarum, nec ne. de ciuili igitur iure nũc agitur: quod ſimpliciter. i. proprie & vere ius eſt: quod etiam deſcribẽtes, & ſub oculos ponentes eſſe dicimus in communicatione vitæ, vt liberis hominibus & æqualibus neceſſaria ſufficiant. communicantes enim inter ſe, & contrahentes homines rebus neceſſarijs ad vitã inſtructi redduntur. poſteaq̃ vero dixit, quid ſit hoc ciuile ius, ſubiungit, /vel proportione, vel numero/ vt proportiõe diſtributiuum, numero emendatiuum ſignificet. eiuſmodi. n. eſt ciuile ius, vt liberorum hominum & inter ſe æqualium ſocietatem contineat, & conſeruet: dum & diſtributiones ex proportione & æqualitate facit, & iniuſte facta emẽdat. vide autem acumen Ariſtotelis; non ſolum. n. dicendo /proportione/ & /numero/ diſtributiuum et emendatiuum ius ſignificauit, verum etiam omnia rerum publicarum genera oſtendit. dum enim inquit /numero/ popularis poteſtatis ſpeciem notat: in qua numero ſunt æquales oẽs, qui publicæ adminiſtrationis participes ſunt: vt in libris rerum publicarum clariſſime explicat. omnes ſiquidem in democratia æquales ſe eſſe alijs exiſtimant; quippe qui æqualitatem libertate metiantur: /numero/ igitur popularem ſtatum indicat: reliquas vero duas ſpecies paucorum. ſ. principatum, & optimatum, /proportione/. ſi igitur huiuſmodi eſt ciuile ius, quibus hoc non adeſt. i. quibus hoc non adeſt vt ſocietate per recompenſationem, & diſtributionem inter ſe vtantur; in his ciuile ius non eſt, ſed quoddam ius per ſimilitudinem: vt patris ad filium, viri ad vxorem, ſerui ad dominum: inter hos enim non eſt ciuile ius, ſed familiare aut herile: quæ cuiuſmodi iura ſint in rebus publicis declarauit.

Eſt enim ius inter illos quibus etiam lex eſt; lex autem inter eos eſt, in quibus eſt iniuſtitia: iudicium enim iuris & iniurię diiudicatio eſt; in quibus uero eſt iniuſtitia, in ijs quoque iniuſte facere eſt.

Inter illos, inquit, ius proprie eſt. i. ciuile ius, apud quos etiam lex eſt inſtituta: ſecundum quam in vitæ ſocietate degunt. inter eos vero lex eſt, qui mutuo ſe offendere, iniuriaq; poſſunt afficere: lex enim æqualitatem in ſocietate cõſeruat, quam iniuſtitia labefactat & perdit. nam inter quos nulla iniuſtitia põt contingere, ij neque lege, neque iure aliquo indigẽt, nec diſtributiuo, nec emendatiuo. nã ſi iudicium quod ex lege adhibetur, diiudicatio eſt iuris & iniuriæ, vbi non eſt nec iniuria afficere, nec affici, ibi neq; erit ex lege adhibita diſceptatio: quod ciuile ipſum ius eſt.

Non in omnibus tamen in quibus eſt iniuſte facere, eſt etiam iniuſtitia. hoc autem eſt cum quis plus ex ſimpliciter bonis, minus ex ſimpliciter malis ſibi attribuit.

Vbi eſt iniuſtitia ibidem eſt iniuſte agere, vt ſuperius dictum eſt: non tamen vbi eſt iniuſte agere, eſt etiam iniuſtitia. in ijs enim quæ inuoluntarie agimus & non ex propoſito, quæq; ex ignoratione, aut indigentia rerum neceſſariarum: ineſt quidem iniuſte agere, ſed non iniuſtitia. nam quæ ex electione proficiſcuntur actiones, ſicut explanatum fuit, aut laudem merentur, aut vituperationem: quemadmodum de eo inquit, qui licet perpetrarit adulterium, adulterij tamen crimen non ſubit: quippe qui non ob intemperantiam, quæ propria adulterij eſt, ſed ob pecunias et lucrum id cõmiſerit. Poſtea ſubiũgit, /hoc autem eſt/. i. iniuſtitia autem eſt, cum quis plus ex ſimpliciter bonis, minus ex ſimpliciter malis ſibi attribuit. ſimpliciter bona & mala ea appellat, quæ ſuapte natura eiuſmodi ſunt, vt vel bona vel mala dicantur, vtpote facultates & potentiæ: quemadmodum ſunt diuitiæ, nobilitas, paupertas, ignobilitasq; quæ modo bona ſunt, modo mala. nam & probo viro ad virtutũ, & prauo ad vitiorum operationem conferunt: in quibus ſanè operationibus & felicitas cõſiſtit, & infelicitas. nam abſq; ijs quæ talia ſuapte natura bona ſunt, nõ poſſe huiuſmodi operationes effici, nemo eſt qui neſciat: quippe cum ſine materia et inſtrumentis nihil vel bonum vel malum effici queat. materia vero & inſtrumenta ſunt hæc, quæ vt facultates & potẽtiæ, bo

na appellantur: diuitiæ, robur, nobilitas, & cætera huiuſmodi.

Propterea nõ ſinimus dominari hominem, ſed rationem: eo ꝙ ſibiipſi id facit, & tyrannus euadit. eſt autem qui dominatur, iuris ipſius cuſtos: at ſi iuris, ęqui etiam. Quoniam uero eſſe ipſi nihil amplius uidetur, ſiquidem eſt iuſtus: non enim amplius ex ſimpliciter bono ſibi attribuit, niſi id ipſi proportione conueniat: iccirco alteri laborat.

Quia poſſunt homines iniuſte agere, & de ſimpliciter bonis plura ſibi attribuere, pauciora autem de malis: poſſuntq; tyrannidem inuadere, ſi liberã habuerint poteſtatẽ quodcunq; voluerint faciendi: propterea non permittimus, vt homo dominetur, ſed rationẽ pro homine dominam cõſtituimus. Appellat autem rationem principem probum, qui cum ratione et prudentia operatur: qui ſane nullo modo iniuſte ageret. qui.n. re vera princeps eſt, & non falſò nomen principis, dominantisq; obtinet: is iuris ipſius eſt cuſtos, & æqui quod vel proportiõe, vel numero exiſtit. Quod vero inquit / eo ꝙ ſibiipſi id facit, & tyrãnus euadit / non de ratione & principe probo id dici intelligendum eſt, ſed de homine: iccirco ita per traiectionem legendum eſt. Propterea nõ ſinimus dominari hominem, eo ꝙ ſibiipſi id facit: hoc eſt plus de bonis, & minus de malis ſibi attribuit. hunc igitur dominari non ſinimus, ſed rationem: quia ea non ſumit ſibi amplius niſi id ipſi proportione conueniat. i. niſi amplius ſit ipſi accommodatum. quando enim iuſtum fuerit plus accipere, plus accipiet illa quidem, ſed quod tamen proportione ipſi fuerit accommodatum.

Atque ideo iuſtitiam alienum eſſe bonum inquiunt, quemadmodum etiã prius dictum eſt. merces igitur quædam danda eſt: ea autem eſt honor, & donum. quibus uero hæc ſatis non ſunt, ij tyranni efficiuntur.

Cauſam hic affert, cur iuſtitia alienum bonum eſſe videatur. cũ enim iuſtus princeps iuris ipſius, æqualitatisq; ſit cuſtos: qui autem horum eſt cuſtos, nihil amplius ſibi ſumat, niſi id quod iuſtum eſt, & quod ab alio quoque diſtribuẽte eſſet accepturus: perſpicuum eſt hunc alienum bonum efficere, ac conſeruare. ac propterea merces ei conſtituta eſt, honor & donũ: id eſt coronationes, imagines, ſtatuę: id quod γέρας à Græcis dicitur. illi vero qui honoribus & donis his contenti non ſunt, tyranni euadunt.

At uero Herile ius ac paternum idem cum his minime eſt, ſed ſimile. nullius enim erga ſua ſimpliciter iniuſtitia eſt: poſſeſſio autem, & liberi quoad tantuli fuerint & non ſeparati, quaſi pars quędam uniuſcuiuſque ſunt: at ſeſe lædere eligit nemo: unde nullius erga ſe iniuſtitia eſt. igitur neque ciuile ius neque iniuria erit: quippe quę & lege exiſtant, & inter eos, in quibus eſſe lex poteſt: hi autem erant illi, quibus et dominandi, et obtẽperandi ęqualitas ineſt. Iccirco magis erga uxorem, q̃ liberos & poſſeſſiões ius eſt: id. n. eſt ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipſum diuerſum eſſe conſtat.

Cum ſuperius dixerit / quare quibus hoc non adeſt, inter eos neq; ius ciuile exiſtimandum eſt, ſed ius quoddam, & per ſimilitudinem /: nũc quidnam ſit id ius per ſimilitudinem oſtendit: eſſe enim inquit herile ius ac paternũ. nam ciuile in æqualitate ciuium inter ſe conſideratur. ſed neque ſeruo erga herum, quoad fuerit ſeruus, neq; filio erga patrem, quoad ſub patre manſerit, vlla eſſe æqualitas põt: tũc enim & ſeruus heri, & filius patris quaſi partes quædam ſunt, quas lædere põt nemo. ſiquidem neq; ſeipſum quiſquam lædit. qui enim partem ſui offendit, eum profecto ſeipſum lædere manifeſtum eſt: at ſe ipſum offendit nemo: neque parti igitur ſui quiſpiam nocebit. Quare neque ſeruum, neque filiũ, vtpote partem ſui lædere quiſpiam põt. ꝙ ſi ius ciuile in ijs eſt, inter quos incidit lædere & lædi: inter patrem aũt et filiũ, herum & ſeruum, vt lædant, & lædantur, non cadit: igitur ne ciuile quidem ius inter ipſos reperietur. Poſſeſſionem autem hic appellat ſeruum, qui in poſſeſſionẽ alterius mancipatus eſt. i. mancipium. cum vero inquit / quoad tantuli fuerint / id ſignificat, quãdiu liberi parui fuerint, & nondum ad ætatem eã adoleuerint, qua ex lege à patre poſſunt emancipari: quaſi pars quædam ipſius ſunt. Inter hos igitur ciuile ius non eſt, ſed inter

eos,in quibus eſt lex.lex autem eſt inter eos,qui & lædere,& lædi mutuo poſſunt:quippe cum lex eorum ſit emendatrix,quæ præter id quod debet,fiunt:læſio aũt eſt pręter id quod debet.quare fit,vt inter quos nõ accidit læſio,inter eos neque præter id quod debet,quicq̃ efficiatur:& inter quos etiam id quod debet nihil fit, inter eos neque lex vlla eſſe poſſit.at inter quos non eſt lex,ne ciuile quidem ius erit:quouſq; igitur tantulus fuerit filius,& ſeruus fuerit ſeruus,eouſq; inter patrem & filium,herum item & ſeruum ciuile ius nullũ eſt. Quando vero & ſeruus ſeruitute,& filius patris ſubiectione per ætatem liber euaſerit,atq; ita æqualitatem fuerint conſequuti:tunc demum ſub ius ciuile poſtea veniunt. eſſe.n.inter eos lex põt,quibus eſt æqualitas,dominandi ſcilicet,& obtemperandi per vices: nam horum alterum,id eſt dominari,in ijs qui ſub poteſtate ſunt conſtituti,eſſe nullo pacto põt.icirco magis erga vxorẽ q̃ erga liberos & ſeruos ius eſſe inquit,propterea φ viro erga vxorem æqualitas quædam eſt,in eo φ vtriq; liberi ſunt : inter hos enim familiare ius incidit, quod diuerſum eſt à ciuili:quippe cum non in ciuili æqualitate cõſiſtant,vt viciſſim & dominentur & pareant:ſed ſemper dominari virum neceſſe ſit.quãq̃ in nonnulla quoque mulier ipſa habet poteſtatem,in ancillas videlicet:earumq; rerum quæ importantur curam ſuſtinet,vt ſaluæ ſint,& cuſtodiantur.

De iure naturali & legitimo. Cap. VI.

CIuile autem ius aliud naturale eſt, aliud legitimum: naturale, quod ubicunque eandem uim habet,& non quia uel ita uidetur,uel minime:legitimum quod à principio utrum hoc an illo modo fiat,nihil refert:ubi uero fuerit inſtitutum,refert.ut mina captiuos redimi:ut capram ſacrificare, nõ duas oues:ea item quæ de ſingulis ſanciunt,ut Braſidæ ſacrificare:nec non ea quę ſunt decretalia.

Vbicũq;,id eſt apud pleroſq; qui non peruerſi ſunt, ſed ſecundum naturam ſeſe habent: nam apud eos qui ferinum in morem viuunt,prorſuſq; excęcatã mentem habent,ac ſolam brutorum voluptatem ſectantur,nullũ naturale ius eſt. Eſt igitur naturale ius quod apud pleroſq; ſeruatur:vt Deum colere:parentes venerari:opem ferre indigentibus : errantibus viam monſtrare:lapſum erigere,ac ſubleuare:& huiuſmodi cætera.Cum dixerit aũt naturale ius eſſe quod vbiq; eandem vim habet,ſubdit:/& non quod vel ita videatur,vel minime/vt videlicet à legali ſeu legitimo diſtinguatur.non.n.naturale ius ex eo eſt,φ vel viſum fuerit aliquibus,vel non viſum fuerit:ſed legitimum.i.ciuile ita eſt.nam ciuile ius à principio nihil refert,vtrum hoc an illo modo ſtatuatur:ſed vbi poſitum atq; inſtitutũ fuerit,multum ſanè refert.Fraterm.n.cum ſorore concumbere cum à principio eſſet indifferẽs,poſita lege ne id fieret,multum referre poſtea apud omnes videtur. Captiuos itẽ vẽdere quomodocunq; & quanticũq; voluiſſent victores,qui eos ceperant,prius licebat:ſed poſita deinde lege vt vna mina tantum vænundarẽtur,non alio precio niſi mina vna redimi poterant.Capram autem ſacrificare & non duas oues exempli cauſa poſitũ,non ab hiſtoria aliqua ſumptum videtur.Sacrificare item Braſidæ Lacedæmonio,vel non ſacrificare antea erat indifferens:poſtea vero q̃ inſtitutum fuit,vt ei tanq̃ Heroi ſacra fierent,qui id nõ faciebat,mulctabatur.neq; ſolummodo hæc ad ius legale ſpectant,ſed illa quoque quæ ſunt decretalia, quæ ψηφισματώδη appellat.i.quæ decretis & plebiſcitis facienda inſtituuntur.nam neque hæc natura ſunt,ſed lege & inſtitutione noſtra exiſtunt.

Sed nonnullis omnia eſſe huiuſmodi uidentur:quia quod eſt natura, immobile eſt,& ubique eandem uim habet: quemadmodum ignis qui & hic & apud Perſas urit:iura uero moueri uident. at hoc non ita eſt,ſed quodam modo.quãquam apud deos fortaſſe nullo modo eſt:apud nos aũt eſt quodam etiam naturale quod mobile ſit,licet non omne:ſed eſt tamen aliud natura,aliud non natura.

Cum ius in duas diuiſerit partes,in naturale & legale:videri quibuſdam inquit,iura omnia eſſe legalia,nullũq; ius quod ſit naturale reperiri: propterea φ omne quod natura eſt,

immobile ſit, & immutabile.nam ignis qui calidus natura eſt,nõ eſt his tantum in partibus calidus,in Aegypto vero & Perſia minime,ſed & illic & vbiq; vim ſuam calefaciendi habet,atq; adurendi.at ius omne mutatur:quare nullum ius naturale eſt,ſed legale omne,ac ciuile.vbi huius opinionis cauſam explicauit,inquit/at hoc non ita eſt,ſed quodam modo/id eſt non eſt abſolute verum id quod nonnulli dicunt,ius omne mutari,ſed quodã modo ius immobile eſt,atque immutabile.apud.n.eos qui in naturæ terminis perſiſtunt,neq; peruerſi ſunt ac deprauati,immobile ius naturale ſeruatur:apud eos vero qui praue ac præter naturam affecti ſunt,mutabile eſſe reperitur. Vel igitur ita intelligẽdum eſt,vel alio modo verba hæc ſunt interpretanda:vt dicat,non eſſe ſimpliciter verum,omne quod natura eſt,eſſe immobile,atq; immutabile:quippe cum quod natura eſt,quodã modo ſit immutabile,abſolute vero,ac ſimpliciter minime.nam quod eſt naturale,ſua ipſius natura immobile cũ ſit,mobile eſt ac mutabile apud eos qui rebus ita non vtuntur,ſicut natura cõparatũ eſt.quod cum inquit,ſimul oſtendit quo modo naturale ius vbicũq; eandem habere vim dixerit.ſignificat.n.ſe/vbicunq;/intelligere non tam apud omnes,q̃ apud eos qui ſecundum naturam ſeſe habent:apud quos naturale ius immutabile conſeruatur.nam etiam quod ſecundũ naturam bonum eſt,ita eſt bonum,vt omnibus illis proſit tantummodo, qui in naturali conſtitutione perſeuerant,non abſolute omnibus.quemadmodum quoq; quod natura eſt dulce,dulce ita eſt,vt omnes eos qui ſanitate præditi ſunt,dulcedine afficiat,non ægrotãtes. At vero cum inquit/quãq̃ apud deos fortaſſe nullo modo eſt/ſpectare ad Platonis opinionẽ videtur,qui inter deos quoq; ius eſſe exiſtimabat,atq; ante ipſum eam quæ per ſe iuſtitia dicitur,quã αὐτοδικαιοσύνην appellat.ſi igitur eſt,inquit,apud deos ius hoc quod αὐτοδίκαιον .i.per ſe ius dicunt,nunq̃ id ſanè mutatur:neq; alijs dijs eſt,alijs non:propterea q; omnes eodem modo ſeſe habent,ſimilesq; ſunt,neq; deprauatione vlla peruertuntur. Idem hominibus eueniret:ſi.n. omnes naturã ſuam minime deprauatam conſeruarent,ſecundumq; eam viuerent,nemini dubium eſt,quin apud oẽs ius naturale perpetuum atq; immutabile inueniretur.ſicut.n.in naturaliter affectis corporibus dextera manus aptior eſt ad operandum ac validior ſiniſtra:in ijs vero qui præter naturam ſeſe habent, econtrario ſiniſtra eſt melior,qui ſanè multo ſunt pauciores:ſicut item bipedes omnes ſunt homines,duobusq; oculis præditi,ac quinq; digitis,qui ſcilicet naturali hominum procreatione orti ſunt : non ita vero qui præter naturã, & prodigioſe naſcuntur:ſic quoq; inter eos qui in natura ſua perſtitere,neq; ex ea ſunt exturbati ac dimoti,naturale ius immobile atque immutabile cõſeruatur. Quare non debemus ab ijs qui male & præter naturam affecti ſunt,ſed ab ijs qui naturaliter ſeſe habent,naturalis iuris iudicium ſumere.apud nos igitur naturale ius mutabile eſſe omne videtur,eo quod illi qui eo vtuntur,deprauati,ac præter naturam affecti ſunt.

Quidnam autem ſit quod natura eſt,ex ijs quæ poſſunt aliter ſeſe habere: & quid non natura,ſed lege & inſtitutione, ſiquidem utraque mobilia ſimili modo ſunt:perſpicuum eſt.& in alijs quoque eadem determinatio accommodabitur.natura enim dextera manus potior eſt:licet fieri poſſit,ut omnes ambidexteri ſint. iura uero ex inſtitutione & utilitate ſimilia menſuris ſunt: non enim ubiq; ſunt æquales uinariæ & alimentariæ menſuræ, ſed maiores ſunt ubi emunt:ubi uendunt minores. ſimili modo non naturalia, ſed humana iura, non eadem ubique ſunt. nam neque reſpublica apud omnes eſt eadem:ſed una tantum ubique ea eſt ſecundum naturam,quæ optima eſt.

Poſteaq̃;inquit,& naturale ius immutatur,et regale:nam ſi quod natura eſt mutationẽ admittit,multo magis quod lege conſtat:quo modo cognoſcemus illud,etiam ſi forte mutatũ fuerit,eſſe naturale,hoc aũt legitimum:vel ſi nondum mutata ſunt,poſſunt tamẽ mutati,quo pacto naturale à legitimo poterimus diſtinguere: atque huiuſmodi quidem eſt quod inquit,licet verba non ita planè exprimere videantur:vt propterea ſententiã efficiãt obſcuriorem.nam quaſi aſſerẽdo perſpicuum,inquit,eſt,quale, nam ius natura ſit,quale itẽ lege, licet vtraq; ex ijs ſint,quæ ſeſe habere aliter poſſunt.ex alijs enim quoque haberi huiuſce rei determinatio ac definitio põt. nam quemadmodum ex ijs quæ ſecundum naturã

ſeſe

ſeſe habent,iudicamus quænam manus aptior ſit & validior, id eſt dextera, quæ item ineptior & imbecillior.i.ſiniſtra:quãuis fieri poſſit,vt omnes in vtriſq; eandem vim aptitudinemq; habeant:ita quoque naturale ius,licet immutari poſſit,ex ijs qui naturaliter affecti ſunt,quale ſit,conſiderandum eſt:etiam ſi apud eos conſeruetur,qui præter naturã ſeſe habent. Vbi hæc dixit Ariſtoteles, poſtea declarat,quo modo ius ex inſtitutione rogetur aliquando,aliquando abrogetur. ſicut.n.menſuræ pro vtilitate mutari conſueuerunt: ita ius quod naturale non eſt,principio ſtatuitur eo q; publico ſtatui conferre videatur:deinde cũ non videtur amplius eſſe conducturum,vel vbi nõ confert,immutatur:quippe cum quod populari adminiſtrationi conducit,non idem neceſſario vel optimatum,vel paucorũ principatui quoque vtile ſit. Nam cum aliud ſit ius & vtile populo,aliud optimatibus:cum incidit,vt vel optimatum ſtatus in popularem,vel popularis in optimatum tranſmutetur,illis de cauſis quas in rerum publicarum libris exponit Ariſtoteles: legitima quoq; ipſa iura immutari neceſſe eſt. Non ſunt autem eædem vbiq; & apud omnes reſpublicæ, propterea q; non natura,ſed lege conſiſtunt & inſtitutione:vnde eiuſmodi etiam iure vtũtur.optima tamen reſpublica:quæ autem ea ſit in rebus publicis dixit:ſemper & apud omnes qui in naturali conſtitutione,affectioneq; fuerint,eadem eſt.

Vnumquodque autem ius & legitimum ut uniuerſalia ſeſe habent ad particularia. nam quæ aguntur, multa ſunt: illorum autem unumquodque eſt unum:uniuerſale enim eſt. iniuſte autem factum & iniuria, iuſtificatio itẽ & ius inter ſe differunt: iniuria enim cum natura ſit uel conſtitutione,cum fit, iniuſte factum euadit: prius uero q̃ facta fuerit, iniuria tantummodo eſt.nã ubi eſt facta,iniuſte factum dicitur.ſimili modo etiam iuſtificatio.

Legitima inquit & iura ad particularia quæ ſecundum ipſa aguntur,ita ſeſe habẽt,vt homo in vniuerſali ad particulares homines, Socratem, Platonem, Ariſtotelem & ſingulos alios. Commune enim ius & legitimum quod ſcriptum eſt ac præfinitum: vt reddendum eſſe depoſitum: vt coronatione honorandum eum,qui pro patria fortiter ſe geſſerit. particularia autem,vt Socrati à Platone eſſe reddendum depoſitum, & huic ab illo, & alteri ab altero. in ſingulis enim hominibus actiones ſunt: de quibus omnibus ius illud tanq̃ commune denuncupatur,quod reddendum eſſe depoſitum in vniuerſali præcipit. poſt hęc quid inter iniuſte factum & iniuriam interſit, iuſtificationem item & ius exponit. iniuriã eſſe inquiens ſeu iniurium,quod ἄδικον ipſe appellat,quod vel natura vel conſtitutione.i.lege cõſtat. quod.n. in vniuerſali præfinitum eſt ac conſtitutum ratione,vt nõ furari: iniurium eſt. ſed cum id in actione ab aliquo factum fuerit,non eſt amplius iniurium: ſed iniuſte factũ.i. ἀδίκημα,quippe cum in particularibus iam conſiſtat. ſimili modo ius vniuerſale eſt ac præfinitum: iuſtificatio vero,quod δικαίωμα vocat, quando ius ipſum ac iuſtum in particulari efficitur.

Sed id tamen quod commune eſt,potius iuſte factum: iuſtificatio uero iniuſte facti correctio uocatur. horum autem ſigillatim quales nam & quot ſpecies ſint,ac circa quæ uerſentur,poſtea conſiderandum eſt.

Quoniam dixit iuſtificationem eſſe id quod ſecundum vniuerſale & definitum ius agitur: nunc quaſi ſe ipſum corrigit, & inquit: in vniuerſum tamen omne quod ſecundum definitum ius agitur,iuſte factum dicatur,ſiue in diſtributione,ſiue in commercijs conſiſtat: iuſtificatio vero iniuſte facti correctio appelletur.i.pœna & mulcta quæ ob iniuſte factũ alicui quod exhibetur,quod Græci δικαίωμα dicunt. in quã ſententiã illud quoq; dictũ eſt: iuſtificabit Corinthũ Iuppiter.i.caſtigabit, & corriget: quod græce dicitur, δικαιώσει τὸν κόρινθον ὀξδύς. iuſtificatio igitur eſt iuſta actio quæ erga iniuſte agẽtẽ efficitur. qui.n. reddit depoſitũ iuſte agit: at qui eũ qui nõ reddit depoſitũ,caſtigat ac punit,iuſtificat eũ qui iniuſte egit: atq; eſt actio eius qui depoſitũ reddidit,iuſte factum.i. δικαιοπράγημα: eius aũt qui punit ac caſtigat, iuſtificatio. Vbi hoc dixit,quænã & quot,inquit,ſint ſpecies & iuſte, & iniuſte factorum, & in quibus & quo modo exiſtant, poſtea conſiderandũ eſt. ſtatim enim poſt hæc nonnulla breuiter de ipſis his ſubiungit,quæ poſtea latius explicat: cum inquit:

CVm iura uero & iniurię ſint ea quę diximus: & iniuſte agit, et iuſte quiſpiam, cum ſponte agit. nam cum inuitus facit, neque iniuſte neque iuſte agere cenſendus eſt, niſi ex accidenti: accidit enim, ut ea quæ agunt, uel iuſta ſint, uel iniuſta. At iuſte uel iniuſte factum ſpontaneo & inuito definitur. Cũ enim ſpontaneum fuerit, uituperatur: tuncq́ etiam eſt iniuſte factum. Quare fit ut iniuſtum quidem eſſe quippiam poſſit, quod tamen nondum iniuſte factum ſit, niſi id etiam affuerit, ut ſponte factum ſit.

Ex ijs, inquit, qui vel iuſte vel iniuſte agunt, nonnulli proprie id faciunt, nõnulli improprie. quicunque ſponte iuſta agunt, proprie: qui non ſponte, improprie agunt, & ex accidenti. vt alia ſit iuſtæ actionis ſpecies, cum quis ſponte & ex electione: alia cum inuitus agit, ſimili modo de iniuſte factis dicendum eſt. hic igitur qui nam ſint, qui proprie vel improprie & ex accidenti vel iniuſte agat, vel iuſte, definit: ſimulq́ id quod paulo ſuperius dixerat, explanat: fieri poſſe inquiens, vt quiſpiam iniuſte quidem agat, nondum tamẽ iniuſtus ſit. nam cum quis ſponte iuſta agit vel iniuſta, proprie vel iuſte vel iniuſte agere dicendus eſt. cum vero vel principis vel iudicum timore iuſte ſe gerit, exempli cauſa, depoſitum reddit, iuſtam quidem rem facit, ſed ex accidenti tamen: propterea ꝙ licet iuſtum ſit id quod egit. i. depoſitũ reddere: ipſe tamen ſi princeps aut iudex permiſiſſet, id minime feciſſet. quẽadmodum ſi iuſſu principis non redderet, iniuſtam rem ageret, non tamen id iniuſte factũ eſſet exiſtimandum: quippe cum, ſicut dictum eſt, ſpontaneo & inuito iuſte & iniuſte facta metiri debeamus.

Appello autem ſpontaneum quemadmodum etiam prius dictum eſt, illud quod in ſua quiſque poteſtate ſitum cognoſcens, neque ignorãs agit, aut quem, aut quo, aut cuius: id eſt aut quem uerberet, aut qua re, aut cuius cauſa: & unumquodque illorum, non per accidens, neque per uim. ut ſiquis apprehenſa manu ipſius alium uerberet: non ſponte autem ipſe id faciat, non eſt enim in ipſo. fieri etiam poteſt, ut qui uerberatur, ſit pater: ipſe autem hominem eum quidem eſſe, aut ex pręſentibus aliquẽ ſciat, patrem tamen eſſe ignoret. ſimili modo quoque de illis quorum cauſa quippiam fit, definiẽdum eſt, ijsq́ quæ ad actionem totam ſpectant.

Quia in tertio huius operis libro de ſpontaneo & inuito abunde dixit Ariſtoteles: non opus eſt, vt hic longius hac de re agamus: ſed quæ ad propoſitum facere videbuntur, ex interpretum commentarijs quæ extant, huc transferamus. cum enim ſpontaneo dixerit iuſte factũ definiri, de ijs nos quę ſuperius in tertio de ſpõtaneo et inuito iam dicta ſunt, cõmonefacit. Nã cũ duplex ſit inuitũ, quod. ſ. vel vi vel ignoratiõe fit: ſpõtaneũ id erit quod neq; vi, neq; ignoratione efficietur. id aũt non fit per vim, cuius principiũ in ipſo eſt. ſed cũ particularia minime ignorat quiſpiã per quæ & in quibus actio fit, id non eſſe ex ignoratiõe dicimus. qui. n. peccat ex eo quod uniuerſalia ignorat, nõ peccat ex ignoratiõe, vt in tertio oſtẽdit: ſed ignorans tamen peccat. atq; illud eſt ſpontaneũ, quod neq; per vim, neq; ex ignoratiõe particulariũ cõmittitur. cum. n. principium inquit in ipſo fuerit, & particularia cognouerit, in quibus eſt actio, ſponte agit quiſq;: quippe cum eorum quæ per vim fiunt, principium minime ſit in illis, qui agũt. Quoniam igitur inuitum erat quod ex particulariũ ignoratione efficiebatur, tunc eſſe ſpontaneum quippiam inquit, cum nihil ex particularibus in quibus eſt actio, fuerit ignoratum. particularia autem in quibus eſt actio, quæ ſi ignorauerit aliquis, ex ignoratione agit, hęc ſunt: homo qui agit: ea circa quæ agit: id quod agit: per quod agit: cuius cauſa agit: quemadmodum agit. Qui agit, eſt qui operatur, & rem ipſam efficit: vt qui ĩterfecit, vel furatus eſt. Circa quæ agit, ſunt illi quibus res ipſa efficitur, vt interfectus, et à quo furatus quiſpiam eſt: circa eos enim vel cædes, vel furtum committitur. Quod agit, eſt vel cædes, vel opum ſurreptio. i. furtũ, vel furatio ipſa. Per quod agit, inſtru

mentum

mentum eſt, vel medium quo quiſpiam cædem perpetrauit, vt enſis, vel lapis, atq; huiuſmodi aliud. cuius autem cauſa, finis eſt ob quem agit aliquis. exempli cauſa dat aliquis amore captus mulieri quam amat, veneficium, vt in amorem eam illiciat ſui: ea vero in inſaniā inducitur: vel dat medicamentum aliquod tanquam ſoporiferum, is vero qui id ſumit, moritur: aut ſi in eadem arcula & ſoporifera & letalia medicamēta inſint, & letale quiſpiam pro ſoporifero ſumpſerit, ægrotoq; tradiderit, qui ex eo pereat. Quemadmodum autem agit, ignorat aliquis, cum leuiter exiſtimat ſe percutere, & vehementem ictum infligit: atq; ita euenit, vt vnà cum vena arteriam ēt ſecet, & feriat. Ac ſingula quidem in quibus actio conſiſtit, quæq; in ignorationem veniunt, huiuſmodi ſunt: ex ijs autem eum qui agit ignorare, vt inquit, nullus pōt. quo enim modo, ſi tu fueris ille qui agit, & compos mentis ſis, ignorare poſſes te ipſum eſſe eum qui agit? nam id furentis hominis eſſet, & inſani, quem etiam ſi carnes ſuas roſerit, tam ſe eſſe offenſorem ſuum, q̃ ſibi inferre ſe damnum illud, cruciatū́q; ignorare poſſe nemini dubium eſt. at qui ſanæ eſt mentis, nūq̃ neq; ſe agere, neq; quid agat, ignorabit. Quocirca omnia hæc in tria contraxit, quorum nunc facit mentionem. qui.n. id agnoſcit, circa quod actio eſt, & inſtrumentum quo agit, & cuius cauſa agit: is ſponte agere dicendus eſt: quippe cum id quod inuitus quiſpiam agit, ex ignoratione aut alicuius aut omnium horum efficiatur. in tertio enim libro reliqua etiam omnia ad tria hæc reduci demonſtrauit. Cum igitur dixerit/cognoſcens neque ignorans agit, aut quem, aut quo, aut cuius cauſa/, ſubdit/non per accidens, neque per vim/, id eſt in quibus ſpontaneum neque per accidens fuerit, neque per vim. non enim idem eſt quod per accidēs fit, aut per vim, ſed diuerſum. nam cum cauſa & principium in ipſo eſt, per vim facere quiſpiam aliquid pōt: vt exemplo patet, quod ſubiungit. Si enim quis apprehenſa manu mea patrem meum verberet, principium quidem in me eſt, quia manus qua pater meus ceditur, mea eſt: ſed ego tamen vi coactus id facio: atq; icc irco inuitus. nam ſi manum ipſe mouens id facerem, ſponte facerem. atq; hoc eſt non per vim. non per accidēs autem intelligitur, cum ſingula quæq; cognoſcimus. per accidens vero hæc cognoſcunt ij quorum ignorātia factum reddere inuoluntarium pōt, vt ipſe oſtendit: qui enim patrē in nocturna pugna verberat, agnoſcitq; eſſe hominem eum quem percutit, non tamen eſſe patrem ſuum: huius per accidēs circa patrem actio eſt: quippe cum circa eum tanq̃ hominem per ſe, tanq̃ patrem per accidēs agat: vt inuitus hoc modo erga patrem contumelioſe ſe gerat. ſimili modo qui veratrum agnoſcit eſſe veratrum, ſed vim eius purgandi ignorans ſomnum inducere exiſtimet, idq; quaſi ſomniferum exhibeat: is illud cuius cauſa agit, per accidens cognoſcit. per accidens etiā ſcit, qui iaculum quod emittit, licet eſſe iaculum non ignoret, eſſe tamen præferratum neſcit. nō eſt igitur actio ea ſpontanea in qua particularia & ſingula in quiqus actio ipſa fit, per accidens cognoſcuntur. nam quæ per ſe cognita ſpontaneā actionem efficiunt, ea ſi ex accidenti cognoſcātur, factum minime ſpontaneū reddent. Vbi hæc dixit, in vniuerſum poſtea ſubiungit, ſimili modo, inquiens, de illis quorum cauſa quippiam fit, definiendum eſt, ijſq; quę ad actionem totam ſpectant. i. de eo qui agit: circa quod agit: quod agit: per quod agit: cuius cauſa agit: & quo modo agit.

Quod autem ignoratur, aut non ignoratur, non eſt tamen in ipſo: uel per uim fit: inuitum eſt. multa enim ex ijs quæ ſunt natura, ſciētes etiam agimus & patimur: quorum nihil neque ſpontaneum eſt, neque inuitum: ut ſeneſcere, uel mori.

Cum iam quid ſit ſpontaneum, dixerit: nunc quid ſit inuitum ſubiungit: eſſeq; id inuitū inquit, quod ex ignoratione agitur, aut per vim eorum quæ in nobis ſunt. nam quæcunq; ignorantur, aut ſi non ignorantur, non ſunt tamen in ipſo, ſcilicet agente. i. non ex principio quod in ipſo eſt, fiūt, ſed per vim: inuiti ea agere dicimur. quod enim inquit/vel per vim/ita eſt intelligendum, vt/vel/pro/ſed/interpretemur. quod enim nō eſt in ipſo, ſed per vim fit, id inuitum eſt. Multa etiam ait eſſe naturalia, quæ licet à nobis minime ignorentur, neque ſpontanea eſſe, neq; inuoluntaria tamen dicuntur, quāuis ſint etiam in nobis, ſicut dictū eſt: in nobis enim eorum eſt principium: neq; ignorātur, q; fiant. Atq; ea ſunt, quæ ſecundum naturam fiunt: vt alimenti concoctio, digeſtio, mutatio: ſeneſcere itē, & mori. tametſi quēadmodum verum eſt & perſpicuum, huiuſmodi omnia fieri qui ignoret, eſſe neminem: ita

fortaſſe ea in nobis eſſe concedendum non eſt. ob id enim & Poeta ille dixit:

» Cum nanque mortales crearit nos parens
» Natura: nobis nulla non huc tendere
» Ineſt poteſtas: nam cogit neceſſitas.

Sed id quod per accidens fit, tã in iuſtis quàm in iniuſtis ſimili modo contingit. nam ſicut ſiquis inuitus & timore inductus reddiderit depoſitum, is neque iuſta agere neque iuſte facere dicendus eſt, niſi per accidẽs: ſic pari modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidens iniuria afficere, & iniuſta agere eſt dicẽdus. Ex ſpontaneis autem alia cum electiõe agimus, alia ſine electione. cum electione ea agimus, quæ præconſultauimus: ſine electiõe, quę nulla præconſultatione adhibita facimus.

Cum ſuperius dixerit, ea in quibus eſt actio, fieri & per ſe & per accidẽs poſſe, quorum alterum efficit, vt ſpontanea, alterum vt inuoluntaria actio ſit: oſtendit hic tam in iuſtis q̃ in iniuſtis reperiri hoc quod per accidens fit, qui enim aliquid iuſti agit inuitus & timore inductus, per accidens iuſte agit: propterea q̀ ea agit, quibus accidit vt iuſta ſint, & nõ abſolute & proprie ſunt iuſta. nam non ſponte, ſed ob timorem agit. Verumetiam ille qui inuitus quippiam iniuſte facit, vt qui non reddere depoſitum cogitur, per accidens agit: quia accidit, vt ea res quæ agitur, iniuſta ſit, non abſolute & ſimpliciter eſt iniuſta. abſolute enim & ſimpliciter iniuſte agere eſt, cum quis ſponte agit, non inuitus, et coactus. Quoniam vero iam probauerat iuſte agere & iniuſte, in ſpontaneis rebus conſiſtere: differentiam quandam eorum quæ ſponte fiunt, ſubiungit: eorum inquiens quæ ſponte aguntur, alia cum electione nos facere: alia ſine electione. quæ enim per iram fiunt, licet ſponte efficiantur, inconſulte tamen ac ſine præmeditatione fieri conſueuerunt.

Verum cum tres ſint læſiones, quæ in ſocietatibus eueniunt: quæ cũ ignoratione fiunt, ſunt peccata, cum neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius cauſa exiſtimauerat quiſpiam, ea egerit: uel enim non eſſe percuſſurũ, uel non hoc, uel non hunc, uel non huius cauſa putauit: ſed accidit id, cuius cauſa minime putarat; uerbi gratia, non ut uulneraret, ſed ut ſtimularet: aut non quem, aut non ſicut uolebat. Quando igitur præter rationem euenerit læſio, infortunium eſt: quando uero non pręter rationem, ſed ſine tamen uitio, peccatum. peccat enim quiſque cum in ſe principium cauſæ habuerit: infortunate egit, cum extrinſecus. At cum cognoſcens quidem ſed ſine tamen præconſultatione agit quiſpiam, iniuſte factum eſt: ut ſunt, quæ ex ira fiũt, aliisq; affectibus, qui neceſſarij, naturales'que hominibus accidunt. qui in his enim lædunt, & peccant, iniuſte quidem agunt, ſuntq; hæc iniuſte facta, nondum tamen iniuſti ob hæc, neque praui ipſi homines habentur: quippe cum lęſio ipſa ex prauitate minime euenerit. Nam cum ex electione læſerit quiſpiam, tunc demum iniuſtus ac prauus eſt.

Cum paulo ſuperius dixiſſet /horum autem ſigillatim qualesnam & quot ſpecies ſint, ac circa quæ verſentur, poſtea conſiderandum eſt/: nunc id quod fuerat pollicitus, præſtat. diuiſo enim ſpontaneo in id quod partim ex electione, partim ſine electione fit, oſtẽdit quomodo effecta læſio ſit iniuſtitia, quo modo item non ſit. Nam læſiones aliæ ex ignoratione fiunt, & inuitis nobis, aliæ ex cognitione & ſponte. earum autem quæ ex ignoratione fiunt, aliæ præter rationem & inopinato efficiuntur: aliæ inuoluntariæ quidem ſunt, nõ inopinato tamen & præter rationem inferuntur. Cum dixerit autẽ læſiones quæ ex ignoratiõe inferuntur, communi nomine errores ac peccata appellari: ſubdiuiſionem quandam facit, inquitq; eas quæ præter rationem fiunt, infortunia: quæ non præter rationem, eodem quo genus nomine vocari peccata. ſunt autem præter rationem, ea quæ præter expectationẽ &

inopinato raro contingunt: vt ſiquis dum repente fores aperiat, patrẽ ſuum illic aſſiſtentem percuſſerit: aut dum in loco iaculatur, qua nullus trãſire conſueuerit, de improuiſo aliquem forte quadam occurrentem emiſſo iam telo vulnerarit. hæc enim atq; huiuſmodi cętera inexpectata, prætereq; opinionem euenerunt. nunquam. n. opinatus eſſet quiſpiam, illac tranſiturum eſſe aliquem, quà nemo vnquã tranſire viſus fuerat. at quæ licet ab ignorãte efficiuntur, non ſunt tamen inexpectata, & præter rationem: dicuntur peccata & errores. nam qui in via illa aut loco vbi multi verſari conſueuerunt, vel eſſe poſſunt, ſagittandi artem exercendo aliquem ferit: peccat: atq; huiuſmodi læſio peccatũ nominatur. peccat enim, inquit, cum in ſe quiſq; principium cauſæ habuerit: in ipſo ſiquidem fuit principium, quatenus in locum eum ad iaculandum ſe contulit, quà tranſituros eſſe aliquos veriſimile erat. Sunt igitur partim infortunia, partim peccata ea quæ ex ignoratione committũtur. iniuſte facta vero ſunt, cum ſciens quidem quiſpiam agit, ſine tamen præconſultatione: vt quæ ex ira, neceſſarijsq; & naturalibus affectibus committi conſueuerũt. Naturales affectus ſunt, amores, dolores, metus: neceſſarij, fames & ſitis. qui enim aut ob magnum dolorem aliquem lædit: aut timore perculſus amici arcana euulgat ac prodit: aut vehementis amoris ſtimulis incitatus aliquem percutit: aut fame vel ſiti afflictatus quippiam furatur: is iniuſte quidem agit, iniuſtasq; actiones committit, nondum tamen iniuſtus ipſe eſt: propterea φ non ex prauitate agit, ſed eſſe quodam modo coactus videtur. Iniuſtus vero tunc erit, cum nullis neque neceſſarijs neque naturalibus affectibus impulſus ex electione ea aget. Atq; hæc tota horũ verborum ſententia eſt. quod vero in principio inquit, CVM neque quem, neque quod, neq; quo, neq; cuius cauſa} ita eſt intelligendum, vt /quem/ eum dicat, circa quem eſt actio, vt patrem: /quod/ actionẽ ipſam: vt ſi qui euulgat arcana & myſteria, eſſe ea myſteria ignorarit: /quo/ inſtrumentum, vt iaculum: /cuius cauſa/ finem ipſum: vt qui non cõciliare amorem veneficium aliquod, ſed inſaniam inducere ignorauit. /ſicut/ autem modum ſignificat: vt leuiter, non vehementer.

Quocirca recte ea quæ ex ira fiunt, non eſſe ex prouidentia iudicantur: nõ enim principium affert, qui iratus facit, ſed qui ad iram prouocauit.

Qui ob iram fecit, ſciens quidem fecit & ſponte, non tamen præmeditatus, & cum electione. qui enim contumelia fuit affectus & propterea vulnerauit: non in ſe habuit principium cauſæ, ſed ab eo accepit, qui contumeliam intulit. ille enim prouocando cauſam præbuit, vt ad vlciſcendum incitaretur.

Præterea neq; hic factum ſit nec'ne, ſed iure'ne an iniuria factum ſit cõtrouerſia eſt: ira ſiquidem apparens iniuſtitia eſt. non enim ſicut in commercijs, factum'ne ſit, contendunt, ubi neceſſe eſt alterum prauum omnino eſſe, niſi ex obliuione id faciant: ſed de facto conſentientes, iure'ne an iniuria id factũ ſit, altercãtur: quod qui inſidioſe fecit, minime ignorat. quare alter iniuria ſe eſſe affectum putat, alter minime.

Non ex propoſito & electione, neq; inſidioſe eos agere, qui ex ira quippiam faciũt: hæc etiam declarant. qui. n. ex electione egerunt, negant ſe feciſſe: eſtq; inter hos controuerſia, fecerint'ne id malum, nec'ne. nam cum accuſatores ab illo id factum fuiſſe contendant, ille inficiatur, ac negat factum. at qui ex ira quippiã fecit, non id negat: ſed confitetur, & iure ſe id feciſſe affirmat: quippe qui laceſſitus iniuriã ex indignatione fuerit vltus. Apparẽs enim, id eſt patẽs atq; aperta iniuſtitia ira eſt. nã qui in cõmercijs lædũt, de facto altercãtur: quippe qui inſidioſe id fecerint, alteri reddidiſſe ſe debitũ contendentes, alteri ſe non recepiſſe: quorum alterum omnino eſſe malũ neceſſe eſt: vel qui dediſſe, vel qui non recepiſſe ſe affirmat: niſi id ex obliuione faciat. nam qui oblitus eſt, ſe vel non dediſſe debitum, vel creditum recepiſſe: is etiam ſi contendat, malus nõ eſt. Qui vero ob iram lædunt factum cõfitentur, ſed iure'ne an iniuria factum id ſit, inter eum qui egit, & eum qui eſt paſſus, quæſtio eſt. ſi igitur qui ex electione mali aliquid perpetrant, feciſſe ſe id minime fatentur, qui vero ob irã agunt, fatentur: qui ex ira agunt, proculdubio ex electione non agunt. atque hic eſt ſenſus. Quod vero inquit, QVARE alter iniuria ſe eſſe affectum putat, alter minime} de illis eſt accipiendum, qui ex ira vel læſerunt, vel læſi ſunt. ſi enim alter iniuria ſe eſſe affectum, alter

ſe minime affeciſſe exiſtimat: perſpicuum eſt inter eos eſſe controuerſiam, non factum ſit nec'ne aliquid, nam id conſtat: ſed vtrum iuſte id an iniuſte factum ſit, exiſtimandum.

Si autem ex electione læſerit, iniuſte agit: & ex his iam iniuſte factis iniuſtus eſt, qui iniuriam facit: cum uel præter proportionem fuerint, aut ęquum. ſimili modo etiam iuſtus eſt unuſquiſque, cum ex electione iuſte egerit. iuſte agit autem ſi tantummodo ſponte agat.

Cum oſtenderit eum qui ex affectu quippiam egerit, nondum eſſe iniuſtum: quod conſentaneum huic eſt, deinde ſubiungit: eum eſſe iniuſtum aſſerens, qui ex propoſito & electione lædit, dum aut plura de bonis ſibi attribuit præter proportionem, aut plus vſurpando æqualitatem ipſam tranſgreditur. ita enim intelligi debet, quod inquit. CVM vel præter proportionem fuerint, aut æquum.] Quare efficitur, vt iniuſte agat, ſitq; iniuſtus, qui ex electione lædit: qui autem ſciens facit, ſed non ex electione, iniuſte agat etiam ipſe, iniuſtus tamen nondum fit. Idem de iuſto ſentiendum eſt: qui enim præterq̃ ꝙ ſcit, ex electiõe etiam iuſte agit: is eſt iuſtus. qui vero licet non ignoret, non tamen ex electione iuſta agit: is iuſte quidem facit, ſed iuſtus tamen minime eſt.

At ex iis quę inuiti agimus, alia ignoſcenda ſunt, alia minime: nam quę nõ modo ignorantes, ſed ex ignoratione committimus, ſunt ignoſcenda: quæ uero non ex ignoratione, ſed ignorãtes facimus, ex affectu tamen neq; naturali neq; humano, uenia digna minime ſunt.

Ignorantem eum appellat, qui vniuerſale ignorat: qui enim neſcit adulterium eſſe malum: is ignorans dicitur, ignoransq; agit. qui vero ſcit vniuerſale. i. malum eſſe adulterium, legibusq; interdictum, eam tamen qua cum rem habet, viro eſſe iunctam ignorat: ille ignorans minime eſt, ſed ex ignoratione tamen coniugij, cum muliere cõcumbit. Ex ignoratione igitur ea fieri inquit, in quibus particularium aliquid in quibus eſt actio ignoratur: quæ vel proprie inuiti agere dicebamur. ignorantium autem ea ſunt peccata quæ circa vniuerſalium ignorationem verſantur. Sed aduertendum eſt, hic Ariſtotelẽ omnia quæ præter electionem fiunt, inuoluntaria appellare, cum tamen paulo ſuperius ea quæ ex ira agerentur, ſpontanea, ſed non ex electione eſſe dixiſſet. neque mirum eſſe id debet, ſi hæc & ſpontanea eſſe, & inuoluntaria dicat: quippe cum quatenus non ex ignoratione fiunt, ſpontanea: quatenus non ex electione, inuoluntaria eſſe videãtur. ex illis autem quæ inuiti agimus, ea ſunt venia digna, quæ & ignoramus & ex ignoratione etiam facimus. ei enim qui neq; vniuerſale neq; particulare cognouerit, & ob id peccauerit: nemo eſt qui ignoſcendum non putaret. ea vero quæ non ex ignoratione particularium committuntur, ſed ab ignorantibus, id eſt quæ ex affectu fiunt, ſi tamen ex affectu neq; naturali, neq; humano profecta fuerint: venia indigna habentur. naturales autem ſunt, ſicut diximus, affectus, fames, & ſitis: humani, dolor, timor, amor, miſericordia, atq; huiuſmodi. non enim qui ob famem abſolute aut ſitim, neceſſariorumq; inopiam et cupiditatem peccat, venia indignus eſt: ſed qui certũ quendam cibum aut potum appetit: verbi cauſa, perdicis carnes, aut vinum dulce, & propterea peccat: veniam non meretur.

De eo quod eſt pati iniuriam. Cap. VIII.

DVbitare autem quiſpiam poſſet, an ſatis de facienda patiendaq; iniuria definitum ſit: ac primũ an ſit id quod Euripides dixit: abſurde inquiẽs,

» Quo modo parentem occiderim, exponam breui.
» Volens uolentem, uel nolentem non uolens:

utrum re uera fieri poſſit, ut ſponte quiſpiam iniuria afficiatur, nec'ne, an omne id inuitum ſit? quemadmodum iniuria afficere quoq; ſpontaneum totum eſt: an ſpontaneum aliud, aliud ſit inuitum? & ſimili modo de iuſtificando: iuſte agere. n. ſpontaneũ totum eſt: ut merito utroq; modo opponi debeat, & iniuria affici & iuſtificari: ut uel ſpontaneũ uel inuitũ utrũq; eſſe affirmemus.

Quoniã dixerat ſuperius de inferenda patiendaq; iniuria, inferri à ſponte agẽtibus eam aſſerens, ſuſcipi ab inuitis: huicq; opinioni aduerſari videbatur Euripides, qui iniuria affici ſponte etiam quoſdam inquit: quærit hic Ariſtoteles an fieri poſſit, vt quis iniuria ſponte afficiatur: vtrum item ſicut iniuria afficere ſpontaneum eſt: qui.n. ſponte & ex electione lædit, iniuſte agit: ita quoq; oppoſitum eius.i. iniuria affici ſpontaneum ſit. an quia iniuria afficere, & iniuria affici inter ſe opponũtur, ſi alterum.i. iniuria afficere, ſpontaneũ eſt alterũ ꝙ eſt iniuria affici, non niſi ab inuitis ſuſcipiatur. idem ẽt, inquit, dubitari de iuſtificando poſſet: nam cum iuſte agere totum ſpontaneum ſit, quemadmodum iniuſte agere ſeu iniuria afficere: & ſicut iniuria afficere & iniuria affici inter ſe ſunt oppoſita, ita iuſte agere ſeu iure afficere & iuſtificari ſibi mutuo opponantur: ſimili modo hæc ſeſe habere viderentur: vt vel tanquam inuitum inuito, vel tanquam ſpontaneum ſpontaneo inter ſeſe opponãtur. eſt aũt iuſtificari à iudice corrigi, atq; adæquari iure emendatiuo, ſicut dictum eſt. iniuria igitur affici, & afficere ſic ſe habet, ſicut iuſtificari & iuſte agere. videndum tamen ne non in omnibus idem modus ſeruetur. atq; hæc Ariſtotelis quæſtio eſt. Senarij vero Euripidis, quos hic adducit, è Bellerophonte ſumpti ſunt: quibus confirmatur fieri poſſe, vt ſponte quis iniuria afficiatur. quod tamen ipſe Ariſtoteles ſtatim reprobat, dum addit/abſurde inquiens/, abſurdum.n. eſt, à rationeq; alienum, quod inquit, matrem volẽtem à volente filio fuiſſe interfectam: vel nolentem à nolente: nam nolentem à volente, cõſentaneum eſt: quippe cum velle & nolle.i. ſpontaneum & inuitum oppoſita ſint. volentem vero à volente, minime: ſiquidem iniuria affici inuitum eſt, vt patebit. Quod autẽ dixit/abſurde inquiẽs/, id põt vel ad Euripidem referri, vt abſurde dixiſſe Euripidẽ intelligamus: vel in vniuerſum ita dictum eſſe, perinde ac ſi dixiſſet: quod Euripides inquit, id quod abſurdum eſt: vt iniuria ſcilicet ſponte quiſpiam afficiatur.

Abſurdum autem uideretur, ſi iuſtificari ſpõtaneum eſſe totũ diceremus: quippe cum nonnulli ſint, qui non ſponte iuſtificentur.

Abſurdũ eſſe inquit, ſi dicamus, omnes qui iuſtificantur, ſponte iuſtificari: ſtatimq; ſubiungit abſurditatis cauſam, nonnullos eſſe inquiens, qui non ſponte iuſtificentur. hi aũt ſunt illi, qui plus vſurparunt: à quibus id quod plus habent, à iudice aufertur, iniuriaq; affecto traditur. dictum vero ſuperius eſt iuſtificari dici etiam de eo qui accipit id, quod ab iniuſto vſurpatore ſibi fuerat ablatum: quippe cum iuſtificari etiam is dicatur. de eo itẽ dicitur, qui punitur: qui.n. iniuriam intulit, & punitus eſt, iuſtificatus eſſe etiam ipſe dicitur. ſed in eo differunt, ꝙ ille ſponte iuſtificatur: hic qui iniuria affecit, inuitus. ex ijs igitur qui iuſtificantur, alij ſponte iuſtificantur qui diminuti ac defraudati ſunt: alij inuiti, qui plus vſurparunt ac defraudarunt.

Nam etiam de eo dubitaret quiſpiam, utrum unuſquiſque qui iniuſtum aliquid paſſus eſt, iniuria quoque afficiatur: an ſicut in agendo, ita in patiendo quoque res ſeſe habeat. fieri enim poteſt, ut in utriſq; ex accidenti iuſta conſequamur. idem autem in iniuſtis quoque euenire manifeſtum eſt: quippe cum non idem ſit iniuſta agere & iniuſte agere, id eſt iniuria afficere: neq; iniuſta pati, & iniuria affici. ſimiliter quoq; iuſte agere quẽpiam & iuſtificari dicendum eſt. non enim põt quiſquam iniuria affici, niſi aliquis ſit, qui iniuria afficiat: neque iuſtificari, niſi iuſte quiſpiam agat, iureq; afficiat.

Cum dubitarit, an fieri poſſit, vt ſponte quiſpiam iniuria afficiatur, communemq; eſſe hanc rationẽ ſtatuerit ei qui iuſtificatur, vt ſimili modo iniuria affici ad afficere ſeſe habeat, ſicut iuſtificari ad iuſte agere: debereq; oſtenderit vtraque.i. tam iniuria affici ꝙ̃ iuſtificari vel ſpontanea eſſe vel inuita, non quemlibet autem aut iuſtificari ſponte poſſe aut inuitum iniuria affici: probare hic conatur, vtrũq;, ſi hoc modo fiat, ſpõte: ſi illo modo, inuitis nobis contingere. ſicut autem in agendo, ita in patiendo rem ſeſe habere inquit, agere appellãs iniuria afficere et iuſte agere: pati, iniuria affici et iuſtificari. Quoniã vero, ſicut ſuperius demonſtratum eſt, tam iniuſte agere, ꝙ̃ iuſte quiſpiam põt & per ſe cum ſponte, & per accidens, cum nõ ſponte facit: eodem modo & iniuria affici & iuſtificari dupliciter vnuſquiſq;

poterit, & per ſe, & per accidens. obſcurius vero hoc ab Ariſtotele enũciatur, cum inquit, FIERI enim pōt, vt in vtriſq; ex accidenti iuſta cōſequamur. id autem eiuſmodi eſt ac ſi ita diceret: cum quatuor ſint perſonæ, quæ iniuria afficit, & quæ afficitur: quæ iure afficit, & quæ iuſtificatur: in vtriſque. i. in duabus & quæ iuſte agit, ſeu iure afficit, & quæ iuſtificatur, fieri pōt vt is qui iuſtificatur, ius per accidēs conſequatur: cum videlicet ille qui iure afficit, per accidens egerit. ſimiliter etiam in iniuſtis. i. in duabus reliquis fieri pōt, vt per accidens iniuria quiſpiam afficiatur: cū per accidens agit ille, qui afficit. Sed quãdo per accidens iniuria afficitur quiſpiam? quando nimirum ſponte patitur, ſicut declarabit. quemadmodum benigni ac modeſti homines facere conſueuerunt, qui in diſtributiōibus pauciora pleruq; ac minora accipiunt, q̃ ipſis conueniat. cū igitur hi ſponte id patiantur: & ipſi qui ſponte accipiunt, per accidens iniuria afficiuntur: & illi qui minus q̃ oporteret, diſtribuunt, iniuria per accidens afficiunt. atque ita qui ſponte iniuria afficitur, oppoſitus ei eſt, qui non ſponte afficit: & econtrario qui inuitus afficitur, ſponte afficienti. ſicut. n. in his qui iniuria afficit, abſolute & per ſe iniuſte agit, quia ſponte & ex electione agit: ita qui iniuria afficitur, abſolute etiam ipſe iniuria afficitur, quia inuitus, præterq; electionem id patitur: quare fit, vt inter ſe oppoſiti ſint. idem vero accidit in eo quoque qui iuſtificatur: nam qui per accidens iuſtificatur, ſponte ius ipſum conſequitur, eſtq; oppoſitus ei qui per accidens iuſte agit, iusq; ipſum exequitur: qui. ſ. cum per accidens iuſte agat, inuitus id facit. nam ſi ille qui per ſe iuſte agit, ſponte iuſte agit: qui per accidens iuſte ſe geret, inuitus proculdubio iuſte aget. ꝙ ſi ita eſt, qui per accidens quoque iuſtificatur, ſponte iuſtificatur: eſtq; is qui iniuſte quidem egit, ſed corrigitur. non. n. pōt quiſpiam iniuria affici, niſi aliquis ſit, qui iniuria afficiat: neq; iuſtificari, niſi iuſte quiſpiam agat, iureq; afficiat. ſi igitur fieri nequit, vt vel iniuria afficiatur quiſpiam, vel iuſtificetur, niſi quis vel iniuria afficiat, vel iure proſequatur: neceſſe eſt, vt ſicut ſeſe habet ille qui iniuſte agit, ita quoque ſeſe habeat ille qui iniuria afficit: ſimili modo & qui iure afficit, & qui iuſtificatur. nam ſi per ſe agit ille qui agit, per ſe etiam patietur qui patitur: ſi per accidens afficit quiſpiam, per accidens quoque affici illum qui patitur, perſpicuum eſt.

Verũ ſi abſolute iniuria afficere eſt ſpōte lędere, ſponte aũt lędere, eſt ſcientem quē, & † quod, & quo modo: intemperãs uero ſpōte ſeipſum lædit: ſponte is iniuria afficeretur: poſſetq; fieri, ut ipſe ſeipſum quiſpiam iniuria afficeret. at hoc unum ex ijs eſt quæ in dubium ueniunt, utrum iniuria afficere ſe ipſum quiſpiam poſſit. Adde ꝙ ſponte etiam ob intemperãtiam aliquis ab alio uolente iniuria afficeretur: ut hoc modo quiſpiam ſponte affici iniuria queat. an fortaſſe non recta definitio eſt: ſed, cum dicimus lædere eſſe ſcientē & quē, & † quod, & quo modo, addēdum eſt, præter illius uoluntatem qui lęditur. lęditur igitur ſponte aliquis, atque iniuſta patitur: nullus tamen eſt qui iniuria ſponte afficiatur, quippe cum id uelit nemo: ne incontinens quidem:

† al. quo

† al. quo

Cum quęſiuerit verum'ne ſit, quod ab Euripide dicitur, iniuria afficere ſe ipſum quēpiã poſſe: id confirmare hic conatur. nam ſi iniuria afficere ſpontaneo definitur, cum iniuria ſe afficit quiſpiam, ſponte afficit: vt nihilo minus ſponte etiam iniuria afficiatur. fieri igitur pōt, vt ſponte quis iniuria afficiatur, ſicut dixit Euripides. ſi enim, inquit, ita abſolute ineq; vlla additione iniuria afficere nihil aliud eſt, q̃ cum quis ſponte lædit: ſponte autem lædere eſt non ex ignoratione id facere, ſed ſcientem ea in quibus actio conſiſtit. i. circa quem eſt iniuſtitia, quod nã iniuſte factum cōmittatur, & quo modo fiat læſio. ſi igitur ita eſt, ſpōte aliquis iniuria afficere ſe ipſum poſſet. nam & incontinēs ſibi ipſe ſponte iniuriam facit: nam cũ ſciat particularia, neq; ignoret quæ ad damnum ſuum ſpectent, ea tamen agit: ꝙ ſi ſciēs agit, ſponte ſe ipſe lædit: quare ēt ſponte iniuria afficitur. incontinens ſiquidē cum ab amica proprijs pecunijs priuatur, ſponte læditur à ſponte lædente: quapropter volens à volente. recte igitur dixit Euripides. Volentem Bellerophontem volentem matrem occidiſſe. Poſteaq̃ vero ita acriter dictum Euripidis confirmauit Ariſtoteles, deinde ſubiungit ſolutionem, additione cuiuſdam particulæ facta, quæ definitioni iniuria afficiendi deeſſe videbatur: qua

apposita

appoſita fieri nullo modo poſſe oſtēdit, vt quis ſe ipſum aut iniuria afficiat, niſi ex eo quod accidit, aut iniuria afficiatur. inquit igitur non eſſe dicendum lædere eſſe cum quis cognoſcit & quem, & quod, & quo modo: ſed addendum etiam eſſe ad hæc, præter eius qui læditur voluntatem. quo adiuncto, neque incontinens ſe ipſum lædere dicēdus eſt: quippe cū non præter eius voluntatem pecunias meretrix auferat, ſed à volente accipiat. tunc.n. iniuria afficit quis, cum ſponte lædit præter eorum qui læduntur volūtatem. nam fieri pōt quidem vt lædatur quis ſponte, & ſponte ēt iniuſta patiatur: vt vero iniuria afficiatur ſponte, nullo pacto pōt. eo ꝙ iniuria affici eo definitur, cum aliquis & inuitus, & præter ſuā ipſius volūtatem læditur. quemadmodum iniuria afficere, cum ſponte quis lædit præter eius qui læditur voluntatem. Si igitur qui iniuria afficitur, præter ſuam ipſius voluntatem læditur: incontinens vero non præter ſuam læditur voluntatem: incontinens minime iniuria afficitur. ꝙ ſi non afficitur: ne afficere quidem ſeipſum dicendus eſt. ſponte.n. quiſpiam læditur, ſicut dictum eſt, & iniuſta patitur: iniuria vero ſponte afficitur nemo.

Sed prȩter uoluntatem agat. nemo enim uult id, quod nō eſſe bonum exiſtimat. at incontinens quod non eſſe agendum putat, id agit. qui enim ſua ipſius dat, ſicut Homerus inquit Glaucum dediſſe Diomedi,

» Aurea ꝓ ferreis, cētenaq; ꝓ ſeptenis, nulla afficitur iniuria: quippe cū in ipſius ptāte ſit dare. iniuria uero affici, minime in ipſo eſt: ſed eſſe aliquē oportet qui iniuria afficiat. Atq; iniuria affici quidem nō eſſe ſpōtaneū manifeſtū eſt.

Particula /ſed/ ad incontinens/ annectenda eſt: vt hoc modo orationem conſtruamus. ſed ne incontinens quidem præter voluntatem agat, ſed ex voluntate: quare neque iniuria afficiatur. Verum quo modo incontinēs quod nō putat agendum eſſe, agit? nimirum quia à voluptate vincitur. cum vero inquit agere ipſum quæ agit, non præter voluntatem: oſtendere vult in eo ſitum eſſe non agere, & ad actionem mouere membra inſtrumentaria, ipſumq; eſſe in cauſa vt vincatur à voluptate. Vel alio modo intelligēdus locus hic eſt, vt cōiunctio /ſed/ ſuam ſedem obtineat: dicatq; Ariſtoteles neq; incontinētem iniuria affici, ſed agere quidem præter voluntatem, quippe cum ſola ea velimus quæ bona ſunt & honeſta, incontinens vero ea quæ agit, mala & non agenda eſſe cognoſcat: vt ex eo ꝙ præter voluntatem agit, iniuria ſe ipſum afficere minime poſſit. iniuria.n. afficitur quiſque præter voluntatem ab eo qui ex voluntate afficit. ſi vero incontinens præter voluntatem agit, iniuria afficere ſe ipſum nequit: ſi non afficit, proculdubio neque affici à ſe ipſo dicendus eſt. ſit.n. omnino qui iniuria afficiat, neceſſe eſt, ſiquis eſt iniuria afficiendus. Qui vero ſua ipſius dat, vt Homerus inquit de Glauco neque is ſe ipſum offendit, cum ſponte agat. nam cum faciat Homerus Glaucum & Diomedē ſeſe in prælio amicos agnoſcere, ita demum colloquentes inducit:

» Arma immutemus, quo poſſint noſcere cuncti
» Hoſpitio iunctos nos eſſe, ac ſtirpe parentum. & poſtea ſubiungit:
Sic fati inter ſe acceſſerunt cominus, atque
» Deſiliere ab equis, dextramq; fidemq; dedere.
» Tunc vero omnipotens Glauco de pectore mentem
» Iuppiter eripuit: Diomedi qui obtulit arma
» Aurea pro ferreis, centenaq; pro ſeptenis.

neque Glaucus igitur ſe ipſum iniuria affecit, eo ꝙ ſponte ſua ipſius dedit. ꝙ autem ſponte dederit, inde manifeſtum eſt, ꝙ in ipſo erat nō dare. ſicut ergo Glaucus, ita incontinentes ſponte ſua ipſorum profundunt. ꝙ ſi ſpōte dant, datioq; ipſa eſt damnoſa, ſponte etiam læduntur. at iniuria affici non eſt ſponte lædi, ſed inuitum: huius.n. principiū eſt non in eo qui afficitur iniuria, ſed in eo qui afficit: minime igitur affici iniuria incontinentem à ſe ipſo perſpicuum eſt.

Duo præterea ex ijs quæ propoſuimus, ſuperſunt dicenda: utrum is qui plus præter dignitatem diſtribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet: fieri ne item poſſit, ut ſe ipſum quiſpiam iniuria afficiat. nam, ſi fieri poteſt id, quod prius dictum eſt: et qui diſtribuit iniuria afficit, non qui habet plus: ſiquis al•

teri q̄ ſibi plus diſtribuit ſponte & ſciens, is ſe ipſe iniuria afficit: id quod facere modeſti homines conſueuerunt. modeſtus enim eiuſmodi eſt, ut imminui ſua nō difficulter patiatur. An neque hoc ſimplex eſt: ex alio enim bono, ſi ita incidit, plus uſurpauit: ut ex gloria, aut eo quod abſolute honeſtum eſt. ſed ſoluitur etiam ex iniuria afficiendi definitione. nihil enim præter ſuam patitur uoluntatem, ut propterea affici iniuria minime poſſit, ſed lædatur tantum? ſi modo pati ipſum quippiam dicēdum eſt. Perſpicuum quoque eſt, eum qui diſtribuit, etiam iniuria afficere, non eum ſemper qui plus habet. nō enim cui iniuſtum ineſt, is iniuriam facit, ſed cui ineſt id ut ſponte hoc faciat: id autem eſt, unde principium actionis proficiſcitur: quod ſanè in diſtribuente, non in accipiente conſiſtit.

De duabus his dubitationibus quas proponit, nullam ſuperius mētionē fecit, licet, quantum ex verbis conijcitur, antea de ipſis dixiſſe videatur. inquit autem in hunc modum: cum de iuſtitia differere propoſuerimus, eiusq; iam diſſertationem abſoluerimus: reliquum eſt, vt de duobus quibuſdam dicamus. ſunt autem hæc duo quę in dubitationē venire poſſunt, ac quadam diſtinctione indigent: vnum, vter, iniuriam facere dicendus ſit, qui plus diſtribuit præter dignitatem, an qui accipit plus, atque habet quàm ſibi cōueniat: alterum eſt, an ſe ipſum afficere iniuria quiſpiam poſſit: quæ ſanè ſecunda dubitatio à priore dependet, vt etiam ipſe inquit. vnde huius quāquā paulo ſuperius de ea dixerat, nunc etiam rurſus mentionem facit. Quod vero ex priore dubitatiōe in dubium venit, eiuſmodi eſt: ſi fieri poteſt, vt iniuſte agat non qui plus habet atque accipit præter dignitatem, ſed qui diſtribuit: efficietur, vt iniuria ſe ipſum aliquis afficiat. nam ſiquis & ſibi & alteri quippiam diſtribuēs inique id faciat, et illi amplius det, ſibi autem minus relinquat, id quod maxime modeſti facere conſueuerunt: is iniuria afficere ſe ipſum videtur. ſi enim qui inæqualiter diſtribuit iniuriā infert, iniuria autem ei infertur, qui minus ab inæqualiter partiente accipit: ipſe vero hic eſt qui & inæqualiter partitur, & minus accipit: ipſe proculdubio à ſe ipſo iniuria affici dicendus eſt: quod fieri minime poſſe videbatur. Sed ſoluitur dubitatio primum ꝙ modeſtus in huiuſmodi diſtributione nō ſibi minus attribuit: ſed minus quidem ex eo quod diſtribuit, ſibi ſumit: ob id tamen maius quoddam aliud bonum acquirit, gloriam ſcilicet, aut id quod abſolute ac proprie bonum eſt: & hoc modo non minus accipere, aut imminui exiſtimandus ſit. deinde alia ſolutio præterea adhiberi poteſt, vt inquit, ꝙ licet imminueretur & lęderetur à ſe ipſo, id non inuitus, præterq; voluntatem patitur, in quo iniuriæ affectio cōſiſtit: ſi autem iniuria non afficitur huiuſmodi inæquali diſtributione, ne afficit quidem: quippe cum qui iniuria afficit, is quempiam iniuria afficiat. at qui ita diſtribuit, neq; eum cui plus tribuit, neque ſe cui minus ſumpſit, ſicut demonſtratum eſt, iniuria afficit. Atque hæc ſunt quæ inquit. quod vero ait / ſi fieri poteſt id, quod prius dictum eſt / &c. id ita eſt intelligēdū: ſi fieri poteſt, vt qui inique diſtribuit, iniuria afficiat, non autem is qui plus accipit: poterit quiſpiam ſibi ipſi iniuriam inferre. Poſteaquā vero ſoluit id quod videbatur occurrere, iniuſte agere eum aſſerens qui diſtribuit iniuſte, perſpicuum, inquit, eſt eum qui inæqualiter diſtribuit & præter dignitatem, eſſe iniuria afficientem, non eum ſemper qui plus habet. Cum autem adiungit / non ſemper / oſtendit eum qui plus habet, poſſe interdum iniuria afficere & eſſe iniuſtum, interdum nō eſſe: id quod etiam declarabit. nam cum ille qui plus præter dignitatem habet, ipſe ille eſt qui inæqualem diſtributionem fecit, ſibiq; plus indigne aſſumpſit: tunc is & plus habet præter dignitatem & iniuſtus eſt. quare non ſemper q plus habet, non eſt iniuſtus, ſed aliquando: quando videlicet alter fuerit qui præter dignitatem diſtribuerit, alter qui habeat. ac propterea fit, vt iniuſtus ſemper plus habeat: qui autē plus habet, non ſemper ſit iniuſtus. non enim cui ineſt iniuſtum, is continuo iniuria afficit: ſed oportet, vt præter iniuſtum illud etiam adſit, vt ſponte fecerit, & ſicut ſæpe dixit, cum electione. ſponte autem is facit, in quo ineſt principiū actionis: quod quidem principiū eſt in eo qui diſtribuit, non qui accepit.

Adde quòd cum facere multis modis dicatur: & quodam modo inanima

ta interficiant,

ta interficiant,& manus,& ſeruus,cum mandauerit aliquis:hæc ſanè non iniuſte faciunt,ſed iniuſta tamen committunt.

Quoniam,inquit,facere multipliciter dicitur,& non omnis qui iniuſtum quid facit,iniuriam facere abſolute dicitur:ille etiam qui diſtribuit inæqualiter,ſi ſponte id fecerit,iniuria afficiet abſolute,iniuſtusq; erit:ſi non ſponte,per accidēs erit iniuſtus.nam ita quoq; inanimata dicūtur occidere,& iniuſte agere,& manus:& ſeruus iuſſus quiſpiam agere per accidens,non abſolute facit:quia ſcilicet non ex electione agit. Sicut igitur facere multis modis dicimus,& ſponte et cum electione,& inuiti & ſine electiōe:ſic quoque plus habere per accidens poſſumus,cum non ex electione nec ſponte id habemus. abſolute vero & proprie iniuria afficit is,qui ſponte inuitū aliquem,præterq; eius electionem lædit. Vnde proprie etiam iniuria ille afficietur,qui præter voluntatem et inuitus læditur à volente,minusq; & inæquale accipit:qui autem inuitus volentem lædit,is per accidēs facit iniuriā: ſimili modo qui volens ab inuito læditur,iniuria per accidens afficitur.

Accedit ꝙ ſi ignorans iudicauit quiſpiam,non iniuſte agit,quantum ad legitimum ius attinet,neque iniuſtum iudicium eſt:ſed quodam modo tamen iniuſtum.aliud enim legitimum,aliud primum ius eſt.at ſi ſciēs iudicauit iniuſte,plus ſibi uſurpat & ipſe uel gratiæ uel uindictæ: perinde quidem ac ſi quis iniuſte facti quoque ipſe partem acceperit:& ille etiam qui ob hæc iniuſte iudicauit,plus habet.Etenim in illis qui agrum adiudicauit,is non agrū, ſed argentum accepit.

Cum dixerit ex eo quòd facere multis modis dicitur,ſequi,vt qui patitur,ita afficiatur, ſicut ille qui facit,fecerit:hic quoque idem confirmat.nam quia fieri poteſt, vt idem quadā ex parte iuſte faciat,quadam iniuſte:& qui patitur item,in aliquo iuſte patiatur,in aliquo iniuſte:hoc volens oſtendere,ius ipſum diuidit in id quod lege conſtat,& quod natura:inquitq; tum qui inæqualem diſtributionē fecit,vel naturale ius,vel legitimum, vel vtrūq; ignorantē id feciſſe.ſi vtrūq; ignorans iudicauit,atque inæquali vſus eſt diſtributione,non iniuſte agit:quippe cum ſponte id minime fecerit.neque ſi ex legitimo iure iudicans ignorato naturali inæquale quippiam diſtribuerit,iniuſte agit:ſecundum leges enim iudicauit.at eos qui ſecundum leges iudicant, minime vituperamus.ſimili modo quoque qui licet legē ignorarit,modo naturale ius cognouerit,ſecundumq; ipſum iudicarit:,iniuſte agere minime cenſendus eſt:quippe cum neque illi qui ſecundum naturale ius iudicant,reprehenſiōes aliquas merito ſubire videantur.Sed ſi vtrunque ſciens & legitimum ius & naturale affectu tamen aliquo,aut muneribus inductus inæqualia diſtribuit:ſponte iniuriam facit,iniuſtusq; eſt:& qui minus hoc modo accipit non per accidens,ſed per ſe & proprie iniuria afficitur.ſi item naturale ius cognouerit,& ignorarit legitimum,ex affectu tamen aliquo inæqualia iniuſte diſtribuerit,proprie iniuſte agit. iniuſte etiam proprie agit,ſi ignorato naturali et cognito legitimo ob inimicitiam & odium,aut muneribus corruptus non ita iudicauit,ſicut lex præſcribit:quiq; iniquum hiſce de cauſis acceptum habet,iniuria proprie affici exiſtimandus eſt. Vtro igitur iure ignorato iniuſte iudicarit quiſpiam,iudicium ipſum iniuſtum minime propterea eſt,quia ſecundum aliquam legem ſiue naturalem,ſiue ſcriptā exiſtit:eſt tamen quodam modo iniuſtum,quia non idem eſt naturale ius & legitimū, vel enim ſecundū naturale eſt iniuſtum ⁊ ſecundū legitimū,iuſtum,ſi ſecundū id videlicet factū fuerit:vel è contrario ſi ad naturale ius ſpectemus,eſt iuſtum, quod per ſe effectum eſt:ſi ad legitimum,iniuſtum:& propterea & qui etiam ita iudicauit,per accidens afficit iniuria: & qui inæqualia accepit iniuria per accidens afficitur. Non eſt, inquit,idem legitimū ius & primum:primum appellans id quod natura conſtat: quando ille qui iudicauit,ſicut dictum eſt,non iniuſte agit,neque iniuſtus abſolute eſt.qui tamen vel vtrunque vel alterum cognouerit,& inique iudicauerit:plus ſibi videtur vſurpare,cum ab eo cui plus attribuit, vel aurum,vel omnino gratiam quandam accipiat.ab eo item,cui minus dedit,dum tanquā inimicum vlciſcendi ac vindicandi cauſa id facit,quodam modo aliquid accipit,plusq; inde etiam vſurpat:iniuſte enim facti quodam modo partem quandam accepit.ſicut enim in pecuniarum acceptione,qui agrū diuiſit ei qui pecunias dederit,iniuſte facti quodam modo eſt particeps:quia licet agrum non accipiat,pecunias tamen accipit:ſic q ob inimicitiam vl-

tionem procurat,minusq́ diſtribuit,agrum nõ accepit,ſed pecuniam: habetq́ modo quoddam iniuſte facti partem.quid autem id eſt? libidinis,voluntatisq́ expletionem: vlciſci.n. volens vltionem eſt exequutus.Cum autem his demonſtrarit iniuſtum eum eſſe qui non ignorans ſed ſponte inæqualiter diſtribuit,aut iudicauit:ſimul etiam oſtendit eum iniuſte minime agere aliquando,cui amplius diſtribuitur: nam qui plus habet, tunc iniuſte agit, cum ob pecuniarum largitionem accepit:cum autem ex iudicantis ignoratione plus habet, non iniuſte agit. Cum inquit autem,& ille etiam qui ob hæc iniuſte iudicauit, plus habet, plus habet,ea ſignificatione hic eſt intelligendum,aut pro eo quod eſt plus vſurpare,accipiatur,plusq́ ſibi iniuſte præterq̃ deceat,arrogare.

Homines autem in ſua poteſtate ſitum exiſtimant,ut iniuria afficiãt. propterea etiã ius ipſum putant facile eſſe: quod tamen non eſt.rem habere enim cum uxore uicini,& percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile eſt,& in ipſis: ſed ita tamen ſe habentes hæc facere, neque facile, neque in ipſis eſt.

Iuſtitiam & iniuſtitiam ſponte fieri,in nobisq́ eſſe,cuiuſmodi omnia ſunt,quæ fiunt ex electione,ſuperius vbiq; demonſtratum eſt:nunc vero videtur dicere,vt iuſti vel iniuſti ſimus,in noſtra minime eſſe poteſtate:quod abſurdum eſt:cum maxime omnium & virtutes & vitia in nobis eſſe ſine vllo dubio pateat. Sed videtur quidem hoc dicere,non hoc tamen eſt,quod demonſtrat ac probat.illud.n. oſtendit his verbis,nos non ſimul ac voluerimus iuſtos eſſe aut iniuſtos,id quod declarat etiã cum ſubiungit,propterea etiã ius ipſum putant facile eſſe,.ſicut.n.tyrannum interficere in noſtra eſt poteſtate,non tamen quãdo volumus id facere poſſumus:ita in virtutibus,& vitijs in nobis quidem eſt ſitum,vt iuſti vel iniuſti ſimus,non tamen fieri põt,vt quãdo voluerimus,tunc continuo ſimus:quippe cum ad virtutum vel vitiorum quemadmodum etiam ſcientiarum acquiſitionem & aſſuetudine & exercitatione & diſciplina indigeamus:vt non ſimul ac voluerimus vel iuſti vel iniuſti eſſe valeamus. Nam quemadmodum vel medicinam vel geometriam diſcere in nobis eſt,non tamen cum volumus,vel acquirimus atq; habemus ipſas has ſcientias,vel iam acquiſitas amittimus:ſic in virtutibus & vitijs fieri manifeſtũ eſt.tempore.n.& exercitatione & diſciplina opus eſt ad habitus comparãdos.Quippiam igitur iniuſti vel iuſti facere,verbi cauſa adulterium committere,aut verberare,in nobis eſt ac facile: ſed ita tamen nos habentes hæc facere,neque facile,neque in nobis eſt:id eſt ita affectos,vt ex habitu vel iuſtitiæ vel iniuſtitiæ operemur,non eſt facile:ſed vt dictum eſt,& tempore & diſciplina & aſſuetudine non parua eſt opus. Nam incidere,& adurere,purgansq́ medicamentum exhibere facile eſt,in noſtraq́ poteſtate collocatum,cum voluerimus:ex habitu tamen id facere non admodum facile eſt.tum enim ex habitu fit,cum tenemus quando,aut cui,aut quàtenus vnumquodque horum faciendum ſit:id quod & rationem & experientiam non mediocrem requirit,quam ſtatim vbi voluerimus,habere nullo modo poſſumus.

Simili modo quoq; cognoſcere iuſta & iniuſta nullam ſapientiam eſſe exiſtimant: propterea q̀ difficile minime eſt ea intelligere de quibus leges præſcribunt. Verũ iuſta non hæc ſunt niſi per accidẽs: ſed ea ſunt iuſta,quæ quodam modo aguntur,& quodam modo diſtribuũtur. Id autem difficilius eſt quàm ſalubria cognoſcere: nam illic mel,uinum,ueratrum,aduſtionem item & inciſionem noſcere facilius eſt: quo modo autem ad ſanitatem afferendã, cui, & quando adhibenda hæc ſint, tam eſt ſanè difficile cognoſcere, quàm medicum eſſe.

Ius ipſum facile eſſe inquiunt homines,proptereaq́ & agere iuſta eſt in promptu,et cognoſcere id quod iuſtum eſt,noo eſt difficile.nam leges de iuſtis & iniuſtis præſcribunt: at ſcire ea quæ à legibus dicuntur,nullum negocium eſt. Quare fit vt cognoſcere & iuſta et iniuſta nulla ſit difficultas.Sed ad hæc Ariſtoteles occurrit,iuſta inquiens,non in eo eſſe iuſta q̀ audita percipiantur,ſciaturq́,depoſitum non eſſe retinendum,nõ eſſe furandum.nã

iuſtum & iniuſtum,aliud per ſeſe eſſe,aliud ex accidenti. Ex accidenti illud eſt,quod vel ex auditu tantum cognoſcitur,vel fraudulenter ac doloſe agitur:cuiuſmodi eſt,cum quis depoſitum reddit,ſed eo tamen conſilio,vt plus poſtea accipiat,& nõ reddat.iuſtum enim eſt, ſed ex accidẽti, quatenus tantummodo id factum fuit,quod lex ipſa præſcribebat.per ſe autem iuſtum illud eſt,quod ex iuſtitiæ habitu agitur. & qui ex habitu agit,proprie ius ac iuſtum ipſum cognoſcit. ſed ſi propria iuſti cognitio in agendo ex habitu conſiſtit, acquirere autem habitus difficile eſt:conſequetur,vt cognoſcere etiam iuſta difficile ſit. Immo eo maius negociũ,inquit,ac difficilius eſt iuſta ipſa cognoſcere,q̃ ſalubria,quo eſſe iuſtum,q̃ medicũ difficilius eſt. nam illic,id eſt in ſalubribus quæ ad medicum ſpectant, cognoſcere ea quibus medicus vtitur,difficile minime eſt,vinum,panem,veratrum, aduſtionem, ſectionem. hoc modo enim cognoſcere ſalubria per accidẽs eſt:nam propria horum cognitio ex vſu ipſo exiſtit,qui ex medicinæ habitu fit. id autem eſt ſcire quando,quo modo,& quatenus adhibere ſingula oporteat:quod ſanè facile non eſt,quippe cum neque ſit facile medici neq; habitum acquirere,tanta igitur eſt difficultas in medicarũ rerum vſu percipiendo,quãtum eſt in eo laboris ac negocij,vt medicus quiſpiam euadat.

Ob id autem ipſum etiam iuſti hominis eſſe exiſtimant nihilo minus iniuſte agere:quoniam nihilo minus iuſtus,immo etiam magis facere unumquodq; ex his põt.nam & rem habere cum muliere,& percutere:& uir fortis ſcutum abiicere,& in fugam uerſus in utram partem uelit,currere poteſt. Sed ignaue agere,& iniuſte non eſt hæc facere,niſi per accidens.nam hęc facere eſt,cũ aliquis ita ſe habens agit. Quemadmodum etiam mederi & ſanare non eſt incidere,aut non incidere, vel medicamenta adhibere,aut nõ adhibere:ſed quodam modo vtraque hęc facere.

Ob hanc cauſam,inquit,homines facile eſſe cognoſcere & iuſta & iniuſta exiſtimant: eo q; putant in vniuſcuiuſque poteſtate eſſe,vt quando vult,iuſtus ſit vel iniuſtus.ob eandem cauſam iuſti quoq; hominis iniuſta agere nihilo minus, immo ẽt magis q̃ iniuſti eſſe opinantur:eo q; magis iuſtus vir poſſit iniuſta agere q̃ iniuſtus, & abſolute q̃ quiuis alius è vulgo:quippe cum & iuſtus magis queat q̃ quiuis alius vel rem habere cum vxore alterius,vel percutere vicinum:& fortis q̃ timidus ſcutum abijcere & fugere. magis.n.hos poſſe hæc facere,ob id exiſtimant pleriq;,quia magis hæc cognoſcũt,q̃ alij:quippe cum eius ſit qui vnum contrarium cognorit,cognoſcere ẽt alterum. Atq; hęc dicunt,propterea q; eum qui iniuſtum quippiam egerit,continuo ẽt eſſe iniuſtum opinantur.at iniuſtum quid agere facile eſt,ſimiliter etiam iuſtum:iniuſtum igitur,& iuſtum quippiam eſſe facilius eſt, ſed verum minime eſt,eum qui vel iuſti vel iniuſti aliquid agit,continuo etiam eſſe vel iuſtum vel iniuſtum:aut eum qui ſcutum abiecerit,eſſe ignauum. niſi ita ſe habens ea agat: id eſt ex habitu vel virtutis vel vitij operetur. ignauus enim eſt, qui ob ignauiam & timiditatem ſcutum abiecit:iniuſtus qui ob vitium plus vſurpat. & demum qui ex habitu quippiã vel boni vel mali agit,eſt vel bonus vel malus. Quòd ſi iniuſte agere nihil aliud eſt q̃ ex iniuſtitiæ habitu operari:non ſolum non erit facile, vt iuſtus vir iniuſte agat, ſed etiam fieri nullo modo poterit. ſicut enim in principio libri dixit Ariſtoteles ſcientiæ contrariorum ſunt,non autem habitus.

Iura autem inter eos ſunt,qui bonorum ſimpliciter ſunt participes:in quibus & exceſſum habent & defectũ.quibuſdam.n.horum non eſt exceſſus,ut fortaſſe dijs:quibuſdã nulla pars utilis eſt,ut incurabilibus & malis, ſed nocent omnia:at quibuſdam quadam tenus:atq; hoc propterea humanum eſt.

Dilucidior eſſet lectio, ſi ita diceret: ius aliud eſt diſtributiuum, aliud emendatiuum. hæc vero vtraq; inter eos conſiſtunt,qui ſunt participes bonorum ſimpliciter,in quibus fœlicitas conſiſtit. Simpliciter vero bona ea ſunt proprie,quæ ſuapte natura bona ſunt:vt virtutes,virtutumq; operationes.ſecundo modo etiam ſimpliciter bona appellantur,bona inſtrumentaria ac facultates, quæ ſecundum naturam affectis bona ſunt. Quænam autem ſint inſtrumentaria hæc bona ac facultates explicat,dum inquit,in quibus & exceſſum ha-

bent & defectũ/ſunt.i.diuitiæ,honores,ciuilis ptãs,in quibus & exceſſus et defectus reperiuntur.nã in virtutibus quæ proprie ſunt ſimpliciter bona,cũ ſint definitæ,& in mediocritate cõſiſtãt,ſicut demõſtratũ eſt:neq; exceſſus neq; defectus eſſe vllo pacto põt.in quibus vero eſt exceſſus et defectus,in ijſde licet & plus vſurpare,et minus cõſequi.at in virtute nulla pluris vſurpatio cõtingit:quippe cum fieri omnino nequeat,vt virtutẽ alicuius per vim rapiamus,priuemusq; habentẽ:id quod in pecunijs alijsq; hmõi poſſeſſionibus põt.nã quotidie videmus accidere,vt alter alterius vel agrum,vel vineã,vel eiuſmodi quippiã violẽter auferat:fortitudinẽ vero à forti viro,aut ſcientiam à ſciẽte per vim eripere poteſt nemo. In ijs igitur in quibus exceſſum & defectum habent homines,iura cõſiſtũt.cum enim horum bonorũ poſſint & plus & minus habere quàm deceat:in diſtribuendis his & adæquãdis iura ipſa verſantur.nam quibus nullũ ex huiuſmodi bonis adeſt,ijs neque exceſſus horum,neque defectus eſſe vllus poteſt. ſi vero non eſt exceſſus & defectus,neq; emendatiuum aut diſtributiuum ius vllum erit. Vnde dijs apud quos neque diuitiæ,neque gloria,neque honor,neque principatus,neque quicquam ex huiuſmodi bonis reperitur:neq; ius eſt vel diſtributiuum vel emendatiuũ.ſed neque illis ius eſt,qui licet bona hęc habeant,incurabiles tamen atque inſanabiles ob luxum & intemperantiam,omniumq; flagitiorũ genus euaſerunt:quippe cum emendatiuum ac diſtributiuum ius in boni alicuius aut vtilis rei æqua diſtributione ſecundum proportionem verſetur;ſiquidem plus vſurpantem ei adæquat,qui defraudatur.Quibus enim hominibus bonum ipſum nullam vtilitatem nullumq; commodum affert,ijs ius non eſt:at inſanabilibus nullũ ex huiuſmodi bonis eſt vtile.quibuſdam vero aliquatenus ſunt vtilia hæc bona,ijs ſcilicet qui medij ſunt,& nõ prorſus deprauati,& ſecundum leges & inſtituta non praue admodum degunt. Ac ſenſus quidem talis eſt.quod vero inquit/vt fortaſſe dijs/ob Platonem dictum videtur,qui Dei eſſe etiam virtutem aſſerebat:vt ſi virtutem habeat Deus,ius quoque habeat neceſſe ſit:ſi ius, etiam pecunias.Quocirca Ariſtoteles Platonis hãc opinionem non admittebat.alibi enim inquit:ſi virtus moderatrix affectuum eſt,& eſt in dijs:eſſe etiam affectus in dijs neceſſe erit.

De æquitate,æquo & bono. Cap. IX.

SEquitur,ut de æquitate & æquo & bono,quo modo ſcilicet illa ad iuſtitiam,hoc ad ius reſpiciat,diſſeramus.neque enim ſiquis recte conſideret, ut idem abſolute ſpectare,neq; ut diuerſum prorſus genere uidetur. & interdum ęquum & bonum,hominemq; ipſum eiuſmodi laudamus,ita ut ad alia quoq; transferre hoc nomen laudando conſueuerimus,æquum hominẽ probum appellantes:interdum,dum rationem ſequimur,abſurdũ uidetur ęquũ & bonum,ſi pręter ius quiddam eſt,eſſe laudabile.uel enim ius non eſt honeſtum:uel æquum & bonum non eſt ius,ſi diuerſum quid eſt: uel ſi utrũq; eſt honeſtum,idem utraque ſunt. Ac dubitatio quidem circa æquum & bonum ferè ex his contingit:in qua omnia quodam modo recte ſeſe habent,nihilq; eſt quod ſibi aduerſetur ac repugnet. nam cum æquum & bonum iuris cuiuſdam æquum ſit,melius ius quoddam eſt:neque tamen quaſi diuerſum aliquod genus eſt iure ipſo melius. Ius igitur & æquum & bonum idem eſt. cum enim utraque honeſta ſint,æquum & bonum honeſtius,meliusq; eſt. Dubitatio autem hæc oritur,quia æquum & bonum ius eſt non ſecundum legem,ſed legitimi iuris correctio.

Quoniam æquitas quæ ἐπιείκεια dicitur,æquumq; & bonum,circa ius emendatiuum, ſicut cognoſcemus,verſatur:merito vbi explicauit quid ſit huiuſmodi ius,de æquitate diſſerere aggreditur:inquitq; æquum & bonum neque abſolute idem eſſe cum iure,neque diuerſum ab eo.eſt enim quodam iure melius,id eſt legitimo:quemadmodum ẽt eſt ius naturale.Oſtendens vero æquum & bonum non eſſe idem quod ius,ſubiungit:interdum,inquiens,

quiens,æquum & bonum,hominemq́ ipſum eiuſmodi,id eſt æquitate præditum laudamus,cum dicẽtes meliorem eſſe iuſto:quod cum facimus,diuerſum proculdubio æquum & bonum à iuſto eſſe exiſtimamus. Verum etiam cum ad alia vt fortitudinem & temperantiam vel artem aliquam transferimus hoc nomen,dicimusq́ verbi gratia aut temperantem forti eſſe æquiorem,vel fortem è contrario temperante,aut ædificatorem agricola,vel agricolam ædificatore:tunc perſpicuum eſt nos hoc nomine æqui & boni non pro iuſto, ſed pro bono ac pręſtante vti:vt diuerſum hoc modo æquum & bonum à iuſto eſſe videatur. Præterea,inquit,dum rationem ſequimur,abſurdum videri,ſi æquum & bonum à iure diuerſum cum ſit,eſſe laudabile dicatur. nam ſi diuerſum à iure eſt,& eſt laudabile:ius ipſum neque bonum erit,neque laudabile.at ſi ius laudabile eſt: æquum & bonum minime erit.Cum ita dubitarit,nihil contrarij in ſe habere orationes has,ſed veras eſſe vtraſque aſſerit,tam quæ diuerſum eſſe à iure æquum & bonum,q̃ quæ non diuerſum eſſe ait. & ſimili modo ita eam,quæ æquum & bonum iure ipſo eſſe melius,vt eam,quæ non eſſe melius aſtruit.Eſt enim quodam iure melius æquũ & bonum,licet non omni.neque vt diuerſum quid genere,eſt melius:ſed cum & ipſum ius ſit,quodam iure melius eſt.& cum vtraq́ honeſta ſint,melius eſt æquum & bonum,non omni tamen iure,ſicut dictum eſt:nam etiã ipſum ius eſt.ſi enim æquum & bonũ ius cum ſit,omni iure eſſet melius:efficeretur,vt ſe ipſo quoq́ eſſet melius:at id quod melius eſt,peiore aliquo eſt melius: quare ſeipſo eſſet ęquũ & bonum & peius & melius:quod abſurdum eſt.Quocirca dicendum eſt æquum & bonum melius eſſe eo iure quod pacto & legibus conſtat:cuius ſcilicet emendatio ac correctio eſt,vt ſubiungit. Cum enim vtraq́ honeſta ſint,id eſt & ius quod pacto & lege cõſtat, & æquum & bonum: æquũ & bonum melius eſt.quippe cum ius ſit non ſecundum legẽ, ſed legitimi iuris correctio.

Cuius rei cauſa eſt,ꝙ lex in uniuerſum omnis ſtatuitur:nec fieri poteſt, ut recte de quibuſdam in uniuerſum definiatur.in quibus enim neceſſe eſt,ut in uniuerſum dicatur,recte autem id nõ põt: lex id ſumit quod utplurimum fit, non ignorans ſané quod peccatur.et nihilo minus tamẽ recte ſeſe habet:quippe cum peccatum in lege minime ſit,neq́ in legiſlatore,ſed in rei ipſius natura conſiſtat.ſtatim enim rerum agendarum materia eiuſmodi eſt . Quando igitur lex in uniuerſum dixerit,& præter uniuerſale poſtea quippiam contigerit:tunc recte ſe habet,ſi qua legiſlator omiſit,abſoluteq́ ac ſimpliciter loquendo peccauit,corrigatur defectus:id quod legiſlator etiam ipſe ſi adeſſet, dixiſſet:& ſi ſciuiſſet,ita præſcribentem legem inſtituiſſet.icc irco ius quidem eſt & melius quodam iure,non eo tamen quod abſolute eſt & ſimpliciter,ſed eo quod ex abſolute loquẽdo peccat.eſtq́ ea æqui et boni natura,ut legis qua parte deficit,ob uniuerſale,emendatio ſit.id enim eſt in cauſa,ut etiã non omnia ſecundũ legem ſint,propterea ꝙ ut de quibuſdam lex ſanciatur,fieri nullo modo põt.quapropter decreto opus eſt: indefiniti enim indefinita etiam eſſe regula debet.ſicut ædificationis Lesbiæ plumbea norma,quæ ad lapidis figuram tranſmutatur,neque immobilis manet: ſic decretum ad res ipſas accommodatur.

Cum dixerit æquum & bonum legitimi iuris eſſe emendationem,emendat enim quod in eo peccatur:neceſſarium eſſe oſtendit,legem quæ ex pacto cõſtat,peccare ob rerum indeterminationem,quæ aliàs aliter euenire conſueuerunt.nam lex in vniuerſum ſancit,eum qui depoſitum non reddiderit,infamem eſſe atque ignominioſum:peregrinum item ſi murum aſcenderit,à ciuibus eſſe interficiendum:nec nõ eum qui rem cum aliena vxore habuerit,caſtigari debere.Atq́ vnũquodq́ horũ,id eſt infamia,interfectio, & caſtigatio,iuſtum eſt plerunque:ſed incidit tamen,vt interdum iuſtum minime ſit,ſed peccatum.Quo modo enim errans non eſt ac peccans ius illud,quod puniri iubet eum qui tyranni vxorem viola-

uit,atque ita interfecto tyrãno patriam in libertatem aſſeruit? Quo modo item peccatum non eſt exiſtimandum uel maximum,peregrinum eo nomine velle interficere,ꝙ ingruentibus hoſtibus in murum aſcendens fortiter ſe geſſerit,atq; vrbem defenderit? Cum igitur lex in vniuerſum abſtinendum eſſe ab aliena vxore præſcribat, ac propterea ad ſuppliciũ trahatur ille etiam qui tyrannum eo modo interfecerat: æquus & bonus hac in parte defectum legis corrigit. ſi.n.id nouiſſet legiſlator euenturum eſſe,legi proculdubio addidiſſet: lexq́; in hunc modum fuiſſet ſcripta: A quacunq; aliena vxore abſtinento,prætereq̃ tyrãni, ſi ex tali concubitu ciuitas libertatis procuratur. & item: Peregrinus vnuſquiſque qui in bello murum aſcenderit,occidatur,niſi is qui defendendæ vrbis cauſa id fecerit,fortiterq́; ſe geſſerit. Vbi ergo fieri non poteſt,vt de omnibus recte leges inſtituantur: de ijs quæ vt plurimum eueniunt,inſtitui conſueuere. Vt plurimum autem malum eſt, adulterium committere, & peregrinum in murum aſcendere, & depoſitum non reddere,atque huiuſmodi cætera: non tamen ſemper,vt dictum eſt. Atque hinc perſpicuum eſt,æquum & bonũ eſſe ius. iuſtum quippe eſt ne moriatur is,qui vel fortiter ſe geſſit,vel tyrannum ſuſtulit. immo melius etiam iure ipſo legitimo eſt,non tamen omni iure ſimpliciter. Appellat autẽ ius ſimpliciter atque abſolute,quod ſecundum naturam eſt. nam vbi inquit /abſoluteq́; ac ſimpliciter loquendo peccauit/ſimpliciter pro vniuerſaliter ſumitur: hic vero pro naturaliter ac ſecundum naturam. Cum autem naturam hanc eſſe æqui & boni ait,naturam pro ſubſtãtia,atq; eſſentia ponit. Eſt igitur æqui & boni,quod in neutro genere eſt intelligendũ,vnde æquus & bonus vir poſtea denominatur,ea eſſentia,vt eius quod deficit in lege, correctio ſit,atq;ie emendatio. id quod,ſi affuiſſet legiſlator,legi adiunxiſſet. Quòd errẽt ac peccent leges,id in cauſa eſt,ꝙ non omnia ſecundum legem ſunt,tum quod res ipſæ ſunt indeterminatæ,atque alio modo aliàs ſeſe habent: tum ꝙ non de omnibus leges inſtitui ac ſanciri queunt. nam de ijs quæ alio modo aliàs ſeſe habent, & pro occaſionibus immutantur,leges nullæ conduntur,ſed decreta fieri cõſueuerunt: verbi cauſa, quibuscum ſocietas ac cõfœderatio facienda ſit: quando & quò transmigrandũ: quando exportanda, & quando minime,ea quæ in regione noſtra naſcuntur: occaſiones enim & vſus ſingula huiuſmodi nobis declarant. quæ cum ſint indeterminata,nulla lege ac regula in vniuerſum comprehendi poſſunt: quippe cum id quod rem alio modo aliàs ſeſe habentem præſcribit ac terminat, indeterminatum etiã ipſum eſſe proq; rei natura quàm definit,immutari neceſſe ſit. Quòd vero indefinitarum rerum regulæ etiam ipſæ ſint indefinitæ,immutẽturq́; vnà cum rebus: plumbeam normam lesbiæ ædificationis in argumentũ adduxit. non enim ex leuibus,æqualiterq́; coaptatis lapidibus ædificatio q̃ vocatur lesbia,extruebatur: ſed in more erat apud Lesbios,eminentias & concauitates habentes lapides ad ædificia extruẽda adhibere: vt norma eis opus eſſet plumbea,quæ pro inæqualitate inflecti,atque ita dirigere inæqualium lapidum ſtructuram poſſet. Sicut igitur norma hæc plũbea ad figuram ædificationis immutabatur: ita decreta pro rerum vſu immutari conſueuerunt.

Quidnam igitur ſit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id ſit,perſpicuum iam eſt. Ex quo etiam patet quiſnam æquus & bonus uir ſit: qui enim talia eligit,atq; agit, neque eſt exactus iuris exequutor in peiorem partem,ſed imminuit potius,etiã ſi legem ad id adiutricem habeat: is æquus & bonus eſt: habitusq́; ipſe æquitas,quæ quidem iuſtitia quędam,nec diuerſus ab ea habitus eſt.

Vbi declarauit quid ſit æquitas & bonitas: quis ſit æquus & bonus etiam oſtendit. qui quis ſit,ex æquitatis ipſius definitiõe perſpicuũ eſſe inquit. eſt.n.correctio iuris æquitas,p̃ſtãtiorq́; eſt legitimo iure,quod ex eo peccare cõſueuit,ꝙ vniuerſaliter,non ꝙ male fuerit inſtitutum: hoc.n.eſt melior æquitas,non omni ſimpliciter iure,& naturali. erit igitur etiã æquus & bonus qui taliũ erit electiuus & actiuus,neq; exactus iuris exequutor in peiorẽ partem: hoc eſt,qui non oĩa quæ in legibus ſunt ſcripta,ſeruare ſtudebit in peiorẽ partẽ interpretans. non.n.acerbe punire vult mala perpetrata, neq; in ſcripto perſiſtit, ſed ſententiã magis legiſlatoris ſectandã cenſet: etiam ſi lex,id eſt ſcriptũ ipſi ad hoc, id eſt ad acerbe puniendum auxiliari: ac fauere videatur.

Ex his

De iniuria. Cap. X.

EX his quę diximus, manifeſtum etiam fit, an fieri poſſit, ut quis iniuria ſe ipſum afficiat, nec'ne. Nonnulla enim ſunt iura quæ ad uniuerſam uirtutem ſpectantia à legibus ſunt inſtituta: exempli cauſa, lex non iubet ſe ipſum quempiam occidere: quæ autem non iubet, uetat. Præterea cum quis præter legem lædit non referens lęſionem, ſponte iniuriam facit: qui autem ſponte ſacit, is ſciens & quem, & quo modo, facit. at qui ob iram ſe ipſum iugulat, ſponte præter rectam legem id agit, quod lex non permittit: iniuriam igitur facit: ſed cui? ciuitati nimirum, non ſibi: quippe cũ ſpõte patiatur: nemo uero ſponte iniuria afficiatur. Vnde etiam ipſum ciuitas mulctat: eiq́ʒ qui ſe ipſum necauit, quaſi ciuitatem iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur.

Cum ſuperius de intemperante quęſiuerit, an iniuria afficere ſeipſum poſſit, idq́ʒ fieri nõ poſſe oſtenderit, eo ꝙ ab amica ſponte bonis ſuis ſpolietur: nunc in vniuerſum quærit, an ſibi ipſi quiſpiam inferre iniuriam queat. & quia ſicut iuſtitia eſt duplex, altera legitima, quæ omnes virtutes complectitur: altera particularis: ita iniuſtitia & iniuria vniuerſalis altera, altera eſt particularis: vtrarunque harum mentionem facit: oſtendit'que neque vniuerſali, neque particulari ſe ipſum afficere iniuria quempiam poſſe. Ac primum de vniuerſali agit: argumentum'que in contrarium ſumit: conaturq́ʒ probare fieri poſſe, vt quis ſe ipſum lædat præter vniuerſalem iuſtitiam, præterq́ʒ omne id quod in vnaquaque virtute conſideratur: in hunc modum inquiens. non iubet lex vt quiſpiam ſibi ipſi mortem conſciſcat: qui igitur id facit, præter legem facit. at qui præter legem facit, iniuriã facit: qui ergo ſe ipſum occidit, iniuriã facit. ſed qui iniuriam facit, alicui eam facit: efficitur igitur vt qui ſe ipſum occiderit et propterea iniuriam fecerit, iniuriam alicui fecerit. ſed cui fecit iniuriam? ſibi ipſi proculdubio. fieri igitur poteſt, vt ſe ipſum quiſpiam iniuria afficiat. nam etiam non inuitus legem violauit, ſed ſponte: neque ſponte ſolummodo, ſed probe ſciens quoquę quem offenderet, & quo modo: neque lęſionem referens. lęſionem autem referre is dicitur qui vlciſci eum conatur, à quo fuerit vel contumelia vel damnó aliquo prius laceſſitus. Verum hanc rationis concluſionem ſtatim refellit, cum ſubiungit: ſed cui? ciuitati nimirum, eum inquiens qui ſe ipſum interfecit, iniuriam quidem facere, ſed nõ ſibi, quippe cum ſponte ſe ipſum interfecerit. at neminem ſponte iniuria affici ſatis ſuperius demonſtratum eſt. quare ſe ipſum non afficit iniuria, qui ſe occidit, ſed ciuitatem procul dubio: eo ꝙ vel duce, vel milite, vel artifice, vel aliquo huiuſmodi miniſtro ipſam priuat. neceſſe enim eſt vt qui ſe interfecit vel princeps, vel miles vel artifex, vel aliqua alia ciuitatis pars fuerit. quare cum ciuitatem ciue priuet, eam iniuria afficit. Vnde etiam ciuitas vtpote ab huiuſmodi homine offenſa eum mulctare conſueuit. ſed quæ animaduerſio & mulcta in eum eſſe poteſt qui ſe necauit, & non amplius viuit? ea ſcilicet, vt ſepultura ciuium indignus habeatur, aliquaq́ʒ alia huiuſmodi contumelia afficiatur, quæ mortuis inferri poteſt.

Adde quod neq́ʒ eo modo põt quiſpiam ſe ipſum iniuria afficere, quo iniuſtus ille eſt, qui ſolummodo iniuſte agit, & nõ omnino eſt prauus: id quod diuerſum ab illo eſt. eſt.n. quodam modo iniuſtus ita prauus, ut ignauus: nõ ut totam in ſe habens prauitatem. Quare neq́ʒ ſecundum hanc ſibi facit iniuriam quiſpiam: ſimul.n. idem auferri, ac detrahi eidem poſſet: quod omnino nequit: ſed ſemper inter plures eſſe ius & iniuriam neceſſe eſt.

Poſteaquam oſtendit in communi & vniuerſali iuſtitia non poſſe quempiam ſibi ipſi iniuriam facere: ad alteram iuſtitiam tranſit, quæ vna eſt & peculiaris virtus, & ei oppoſitam iniuſtitiam, quæ pluris vſurpatio eſt: qua fit vt pluris vſurpator illegitimus minime ſit. Solummodo iniuſte agere inquit pluris vſurpatorem: omnino vero prauum appellat eum, qui in vniuerſali & tota iniuſtitia peccat. ID quod diuerſum ab illo eſt} id eſt, hoc quod ex pluris vſurpatione exiſtit iniuſtum, diuerſum ab eo eſt, quod eſt vniuerſa-

ſe.eſt enim is iniuſtus,id eſt pluris vſurpator prauus eo modo,quo eſt ignauus & timidus. nam ſicut timidus non vniuerſa eſt præditus prauitate,ſed quadã, quæ eſt timiditas & ignauia,fortitudini oppoſitum vitium: ſic pluris vſurpator, non vniuerſam,ſed quandam habet prauitatem.quare neque ſecundum hanc, particularem ſcilicet iniuſtitiam iniuriam ſibi facit quiſpiam. nã cum iniuſtus vt pluris vſurpator iniquus ſit, quemadmodum demonſtratum eſt,iniquus vero plus habeat:eſt enim id pluris vſurpatoris proprium,vt plus de bonis ſibi vſurpet:ſi iniuria afficit ſe ipſum quiſpiam hoc iniuſtitiæ genere, ſui ipſius eſſet vſurpator:& vt pluris vſurpator, plus haberet: vt vſurpatus, minus: & id quo priuatus eſt, vtpote iniuriam paſſus,tanquam iniuriam inferens haberet: haberetq; idem ſimul, & non haberet:quod fieri nullo pacto poteſt. Quare efficitur,vt neque ſe ipſum iniuria afficere quiſpiam poſſit.

Nec non ſpontaneum,& ex electione,& prius.nam qui propterea ꝙ paſſus eſt,idem uiciſſim facit: iniuriam facere minime uidetur . ipſe autem ſeipſum iiſdem ſimul & afficit,et afficitur. Preterea fieri poſſet ut ſponte quiſpiam iniuria afficeretur.

Si ille qui iniuria afficitur,inuitus patitur,ipſe autem ſe ipſum quiſpiam non ſponte lædit:iniuria ſe ipſum afficit nemo. quod vero inquit/& prius/idem eſt,quod ſuperius dixit, quod in ſe lædendi principium habet, & prouocandi. qui enim prouocat,lædereq; incipit, ille iniuria afficit:at qui vlciſcitur & viciſſim facit,iniuriam facere non videtur: non enim incipit lædere,ſed læſiones propulſat ac vindicat.ſi igitur nocumenti principium in eo eſſe debet,qui iniuria afficit, & non in eo qui afficitur: aliumq; eſſe oportet ac diuerſum eum in quo principium læſionis fuerit,ab eo qui offenditur:fieriq; non poteſt vt à ſeipſo diuerſus ſit quiſpiã:fieri ẽt nullo modo poterit:vt quis ſe ipſum iniuria afficiat. Præterea ſi, inquit, iniuria ſe afficit quiſpiam,fieri poſſet, vt ſponte quiſpiam iniuria afficeretur: ſed ſponte iniuria afficitur nemo. adde ꝙ ſi iniuria afficeret ſe ipſum quiſquam,eadem ſimul pateretur, quæ & faceret:ſimulq; plus vſurparet,& vſurparetur: & econtrario vſurparetur, & vſurparet:quod abſurdum eſt.

Ad hæc uero ſine particularibus iniuſte factis iniuriam facit nemo.nemo enim uel cum ſua uxore adulterium cõmittit,uel parietem ſuum perfodit, uel ſuas ipſius opes furatur. Ac demum ꝙ iniuria ſe ipſum quiſpiam afficiat,definitione ea ſoluitur,qua ſponte iniuria affici unumquẽq; conſtitutum eſt.

Si iniuriã facere nihil aliud eſt,q̃ circa particularia operari:in particularibus ꝓculdubio iniuria conſiſtet. particulare autem eſt adulterium,furtum,contumelia,et ſimilia. at nullus eſt,qui ſuã ipſius vxorẽ adulteretur, aut ædium ſuarum parietem perſodiat,aut pallium ſuũ furetur.Si igitur fieri non põt vt ex particularibus iniuriis quãpiã ſibi ipſi quiſpiã inferat, neq; ſeipſum quiſpiã iniuria afficere vllo modo poterit. Demum,inquit,quæſtio hæc an poſſit ſeipſum aliquis iniuria afficere,definitione iniuriæ patiendæ ſoluitur: nã ſi ille iniuria afficitur,qui præter voluntatem ſuã læditur, & preter voluntatem ſuã affici iniuria à ſe ipſo poteſt nemo:nemo iniuria affici à ſe ipſo poteſt.

Perſpicuum autem eſt utrũq; tam iniuria affici q̃ afficere,eſſe malum:alterum.n.eſt minus ,alterum amplius habere,q̃ ſit mediocre. Quemadmodum in medicina ſalubris,in exercitatoria bonæ habitudinis exceſſus eſt.peius tamen eſt iniuria afficere:quippe cum id cum uitio ſit,& uituperabile:& cũ vitio quidẽ uel perfecto,uel abſolute,uel prope. Non.n.omne quod ſpõtaneũ eſt,eſt cum iniuſtitia,at iniuria affici ſine uitio & iniuſtitia eſt : iniuria igitur affici per ſe minus malum eſt.Nihil tamen uetat,quin ex accidenti eſſe maius malum poſſit.ſed ars tamen id nihil curat:quippe quæ inquit lateris dolorẽ maiorem eſſe morbum q̃ ceſpitationem.licet ex accidenti alterum interdum euenire queat:ſi contingat,ut ex ceſpitatione aliquis ceciderit,atq; ita ab ho-

ſtibus captus fuerit,atq; interfectus.

Vtraq;,inquit,mala ſunt:iniuria tñ afficere,q̃ affici peius eſt.ſed quo modo iniuria affici eſt prauũ:eo ꝙ.ſ.ab æquo ſeu æquali,& medio excidit.nam ſi æquum eſt bonum,minus æquo,id quod eſt iniuria affici,malum eſt:non eo tamẽ modo quo iniuriã facere:id.n.longe peius eſt,quippe cum ex prauitate,& vitio proficiſcatur:vitium vero damnandum ſit, ac vituperandum. Cum vtraque autem eſſe mala dicat,quo modo id fit,exemplis declarat. ſicut enim ſalubre in medicina eſt bonum quod in mediocritate quorundam conſiſtit,plus vero & minus quod à mediocritate ipſa excidit,nõ eſt bonũ:ſimili modo ſicut bona habitudo corporis in exercitatoria arte bonum eſt in mediocritate cõſiſtens,plus vero & minus non ita:ſic id quod iuſtum eſt in medio & æquo poſitum vitia ſua habet per exceſſum & defectũ. Peius tamẽ,inquit,eſt iniuria afficere q̃ affici,propterea ꝙ cum vitio eſt vel ſimpliciter,vel prope:appellans hic ſimpliciter vitium id,quod eſt cum electione,eo ꝙ ſponte fit:prope vero id quod ſine electione efficitur. ꝙ vero vitium prope hoc appellet ſubiũgẽdo declarat:cum inquit:Non enim omne quod ſpontaneum eſt,eſt cum iniuſtitia:ꝓpterea ꝙ ſcilicet neque omne ſpontaneum eſt cum electiõe:nam irati homines, vt dictum iam eſt,ſponte quidem agunt,non tamen cum electione.quod enim ſpõte fit,voluntatis eſt atq; aſſenſionis.Cum autem iniuria affici per ſe minus malum ſit,per accidens tamen poteſt eſſe maius malum:vt ſiquis iniuria ab aliquo affectus vlciſcendi cauſa domum eius ſuccendat: ac forte quadam ventus aliquis vehemẽs exoriatur,vt eo tota vrbs deflagret incendio.ita enim iniuria affectum eſſe q̃ affeciſſe longe peius euadet.Item ſi quis iniuria affectus tanto dolore ob eã rẽ opprimatur,vt ſibi ipſi mortẽ conſciſcat.ſed licet,inquit,maius malũ per accidens ſit interdum iniuria affici,per ſe tamen peius eſt afficere.nam etiam cõtingere poteſt aliquãdo,vt ceſpitatio ac pedis offenſio lateris dolore pernicioſior ſit.ſed id tamẽ non ſpectat medicus:ſed aſſerit lateris dolorem maiorem morbum,quàm ceſpitationem eſſe,naturam vtriuſq; conſiderans,non id quod accidere quandoq; conſueuit.maius autem malum eſt ceſpitatio q̃ lateris dolor:ſiquis hoſtes fugiens ex offenſione pedis decidat,atque ita capiatur,& interficiatur.

At uero per translationem & ſimilitudinem eſt ius nõ ſibi ad ſe ipſum,ſed ſibi cum quibuſdam ex ſuis:quãquã non oẽ ius eſſe huiuſmodi põt, ſed herile tantum uel familiare.In his enim rationibus pars animæ noſtræ rationis particeps ab ea quæ eſt expers,diſtat.ad quæ cum ſpectamus,eſſe iniuſtitia quædam ad ſe ipſum uidetur:quoniam ſcilicet fieri põt,ut in his aliquo modo pręter ſuas appetitiones quiſpiam afficiatur.Sicut igitur principi & ſubdito, ita his quoq; inter ſe eſſe ius quoddam uidetur. Ac de iuſtitia quidem, cæteriſq; moralibus uirtutibus in hunc modum definitum ſit.

Cum Plato iuſtitiam in actione partium animæ inter ſe conſtituiſſet: Ariſtoteles quia ſemel de omni iuſtitia agere propoſuerat,de hoc etiam iuſtitiæ genere mẽtionem facit. Ac primum inquit,per tranſlationem dici huiuſmodi ius,id eſt non proprie:deinde non omne ius eſſe poſſe huiuſmodi,vt ad ſuas ipſius partes referatur.non enim tale eſt ciuile,& quod proprie ius dicitur:id eſt quod inter eos verſatur. qui ex æquo viciſſim & regunt & regũtur:ſed herile,quod non proprie inter iura connumeratur: nullum enim proprium ius eſt ſeruo ad dominum,ſicut ſuperius demonſtratum eſt.Quam autẽ rationem habet ſeruus ad dominum,eandem ratione vacans animæ pars ad eam habet,quæ rationis eſt particeps: ea enim diſtantia eſt harum duarum partiũ inter ſe,vt altera dominetur, altera ſubdita ſit. Hoc autem ius vel familiare,vel herile eſt,vt inquit:ad hæc ſiquidem ſpectantes alicui cũ quibuſdam ex ſuis vel ius vel iniuriam eſſe dicimus:ius,quando quod natura in ipſo dominari debet,dominatur,quod debet ſubijci,ſubijcitur,atque obedit:iniuriam vero,quando econtrario ratione vacans pars imperat,paret rationalis,& ſubdita eſt: perinde ac ſi ſeruus hero dominetur.In incontinente ſiquidem,& intemperante dominatur irrationalis,rationalis vero obtemperat:in continente & temperante contrà ratio eſt quæ principatum obtinet,pars irrationalis vero ſubiecta eſt.Inter has partes igitur idẽ ius erit quod inter prin-

cipem & ſubditum eſt. quòd autē ius inter principem & ſubditum ſit, ſępius iam dictū eſt: ſubdito inquā obedire, principi quęrere ea quæ ſubditis vtilitatem afferant & ſalutem.

Finis quinti libri.

Quod iuſtitiæ & iniuſtitiæ, & demum uirtutis omnis & uitij medius quidam habitus ſit, quem medium habitum appellamus.

SI iuſtitia & iniuſtitia diſpoſitiōes ſunt, quemadmodum iſti volunt, quę διαθέσεις vocātur: diſpoſitiones vero minime queunt amoueri: neque ex iniuſto iuſtus, neque ex iuſto iniuſtus fieri quiſpiam poſſet. at fiunt nonnulli & iuſti & iniuſti, qui prius non erant: ex aliqua alia igitur conſtitutione fiunt. Verum vnumquodque quod fit, vel ex contrario fit, vel ex medio aliquo quod inter contraria poſitum eſt: iuſtus igitur, vel iniuſtus vnuſquiſq; vel ex contrario fiet, vel ex medio: non fit autem ex contrario: ex medio igitur. eaq; conſtitutio ex qua & iuſti, & iniuſti homines efficiuntur, media inter iuſtitiam erit & iniuſtitiā. atque idem de omni vitio & virtute intelligēdum erit. Si vero dicant vitia minime eſſe diſpoſitiones, neque eiuſmodi, vt amoueri nequeāt: ſed nihil vetare, quo minus ex iniuſtitia in iuſtitiam, & demum è vitio in virtutem mutentur nonnulli: dicēdum eſt: ſi in natura hominum eſſe vitium aſſerunt, omneſq; naſci malos, vitium ſecundum naturam hominibus eſſe concedendum erit: ſi vero alterum ex contrarijs eſt ſecundum naturam, alterum proculdubio erit præter naturam: atque ita fiet, vt iuſtitia, & virtus demum omnis præter naturā nobis inſit. q ſi hoc eſt abſurdum: concedant ſcilicet neceſſe eſt, ſicut iuſtus fit iniuſtus, ita iniuſtum quoque ex iuſto effici: vt ex quo habitu in iniuſtitiam facta eſt mutatio, is medius habitus conſtituatur. At ſi inſtent & dicant pueros, dum capaces rationis nondum ſunt, neque iuſtos eſſe neque iniuſtos: vt habitus hos rationalis hominis eſſe perſpicuum ſit. ſi vero hi ſunt rationalis, nemini dubium eſſe, quin medius quoque eiuſmodi ſit: atque iccirco puerū irrationalem neque in virtute, neque in vitio, neque in media aliqua diſpoſitione, ſicut neq; aliud quippiam ex ratione carentibus animalibus eſſe conſtitutum: dum vero ad rationem iam peruenit, ſtatim malum euadere: ſi inquam ita dixerint, ſimili modo iniuſtitiam & vitium ſecundum naturam rationali homini eſſe fatebunt. ſiquidem puer ſtatim vbi in rationalem mutatur, in vitium etiam tranſit: idē que eſt rationalem effici & malum. præter naturam ergo rationali homini eſſe virtutem concedendum erit. Adde quòd ſi ex vitio omnino ad virtutem mutationes fieri volunt, illud ſaltem non negabunt, vitium vel mobile eē atque eiuſmodi, vt facile amoueri queat, vel firmū & quod difficulter remoueatur: ſed reſpondeant tandem, ſi mobile eſt, cur ex vitio in virtutem facilis minime mutatio ſit: ſi firmū & quod difficulter remoueatur, cur opus non ſit prius quàm in virtutem mutatio fiat, difficultatem eam & firmitatem à vitio auferre: ſiquidem paulatim diſciplina adhibita, & exercitatione in virtutem immutamur, non repente, neque ante q̄ in facilitatem redactum vitiū fuerit. At ſi vitij natura & eſſentia in eo conſiſtit, vt ſit firmum, ac difficile quod remoueat: vbi eſt mobile ac facile iam effectum, nō amplius eſt vitium: ſed necdum tn̄ virtus eſt: quādoquidē in virtutē ex hoc ipſo habitu mutatio fit. Eſſe igitur hunc medium quendā habitum inter vitium & virtutem concedendum eſt. Præterea pueri quoque etiam ſi nondum ſint rationales, & propterea neque virtutem habeant, neque vitium, ſimul ac rationales efficiuntur, & vel boni vel mali fiunt: in medio hoc habitu conſtituti ſunt. non ſunt enim ita irrationales vt bruta: quippe cum alterū ſit irrationale quod capax ratiōis eſt: alterum quod rationē admittere nullo mō poteſt. Nihil igitur abſurdi eſt, ſi mediū hunc habitū eiuſmodi irrationalis eſſe dixerimus. nā oībus in vtrūq; contrariorū mutatio eſt: & ita vnūquodq; facultate vtrūq; eſt extremorū, cū actu tn̄ neutrū ſit. Eſt. n. quędā ēt in puero cōſtitutio quidamq; habitus, ex quo in vitium & virtutem mutatio fit: qui in ijs quæ proprie & vere irrationalia dicuntur, eſſe nullo pacto poteſt.

Quo modo ſi ex contrarijs contraria efficiuntur, & ex iuſtitia iniuſtitia, & ex iniuſtitia iuſtitia non exiſtat: & in cæteris uirtutibus & uitijs non eadem ratio ſit.

Nam qui iuſtus euadit, vel ex iniuſtitia mutatur in iuſtitiam, qui contrarius iuſtitiæ habitus eſt: vel ex medio habitu, quem diximus. ea autem quæ è medio immutantur in alte

rum ex extremis, è medio tanquam contrario immutantur: quod enim medium duorum eſt, vtrorũque extremorum quodam modo eſt particeps, licet neutrum eorũ ſyncere atq; integre habeat. vt cum in alterum ipſorum immutatur, quaſi econtrario altero mutatio illa efficiatur. Præterea ſi omne quod mutatur, dum mutatur, in eo minime eſt, in quod mutatur: vel ſi omne quod in aliquem habitum immutatur, ex priuatione illius habitus immutatur: priuatio autem habitui illi, in quem mutatio fit, contraria eſt: iuſtitia quoque & iniuſtitia ex contrarijs efficerentur. ex priuationibus enim fiunt: iuſtum, quando in iuſti: iniuſtum quando in iniuſti priuatione conſtitutum eſt. Si igitur materia ex qua generatio proprie fit, quæ eſt ſubſtantiarum, ex ſeſe ipſa ſine vlla forma poſſet ſubſiſtere: omnia quæ fiũt, proprie ex materia & priuatione gignerentur: materia inq̃ vt ſubiecta re, priuatiõe vt contrario, & non ſubiacente. ſed quia fieri non poteſt, vt ſine forma aliqua ſubſiſtat materia: ratione enim tantum à formis ſeparatur, & cogitatione, eo quòd cõtraria viciſſim admittat: perſpicuum eſt, cum in formam aliquam immutatur, eam in priuatione illius formæ eſſe conſtitutam, in quam immutatur: atque ita contrariam quoque formam habere ei in quã immutatur. in qua enim manere non põt dum immutatur, ea contraria eſt. ſuntq; huiuſmodi omnes contrariæ formæ, in quibus eſt atque eſſe põt vnumquodque quod in priuatione alicuius conſiſtit. Principali igitur ratione generatio proprie ex priuatiõe fit: deinde vero ex contrarijs etiam formis, in quibus cum ſit materia antequam in contrarium immutetur, non poteſt non ex ipſis immutari in formam, in quam immutatur. Quando igitur habitus fuerint mutabiles, & contrarietates inter ſeſe: tam ex contrarijs formis fit mutatio, q̃ ex priuatione eius rei in quam mutatio facienda eſt. Quando autem ita firmi fuerint, vt difficulter amoueri atque auelli queant: mutationes in his ex priuationibus & ex medijs fiũt, à quibus quaſi contrarijs formis fieri mutatio conſueuit. Atque ea quidem quæ in alteratione, auctione, minutione, & loci tranſlatione fit mutatio, cum fit etiam ipſa quædam generatio, non tamen abſolute & proprie: ex contrarijs efficitur. nam quæ in ſubſtantia fit, nullo modo ex contrarijs, ſed ex contradictoria oppoſitione tantum fit: alioqui enim ſubſtantiæ aliquid eſſet contrarium.

Hominem cauſa virtutum eſſe, & non econtrario.

Si in ijs quæ natura fiunt, aliquid eſt cuius cauſa res ipſæ gignuntur, et id cuius cauſa fiũt aliqua, finis eorum eſt: ſequitur, vt in ijs quæ natura fiunt, finis aliquis ſit. finis autem illis quorum eſt finis, præſtantior eſt: quare fines etiam eorum quæ natura fiunt, præſtantiores illis ipſis ſunt, quæ cauſa ipſorum gignuntur. at homo eſt quoque vnum ex ijs quæ natura gignuntur: quare finis etiam quidam eius erit: atque is præſtantior eo ipſo, qui eius cauſa fit. finis autem hominis eſt, vt probus efficiatur, virtuteque præditus: huius enim cauſa genitus homo eſt. at probum effici nihil aliud eſt, niſi hominis virtutes conſequi, quas adipiſci, niſi prius genitus fuerit, poteſt nemo: quippe cum homo virtutum poſſeſſionis, non virtutes hominis cauſa ſint. vnde melior longe eſt homo præditus virtutibus, quàm qui ijs ijſdem caret. non enim ipſas nos poſſidemus, vt villam, vt domum, vt mancipium: ſed vniuſcuiuſq; virtutibus generatio in poſſeſſione conſiſtit: ipſarumq; eſſentia in hoc ipſo conſtituta eſt. poſſeſſio aũt ipſarum finis noſter eſt. ipſæ igitur etiã virtutes finis noſter ſunt: vt pote cum earum cauſa ſimus procreati. Præſtantiores ergo nobis virtutes ſunt, propterea quòd finis noſter in ipſarum præſentia & poſſeſſione collocatus eſt.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER SEXTVS,

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

BOna tibi omnia contingant pia Dei cultrix, literarum ſtudioſa, bonarum, honeſtarumq; rerum amatrix regina. nam tu cũ animam & corpus inter ſe comparaueris, differentiamq; horũ optime perſpexeris: potiori parti, atq; excellẽtiori adhæſiſti: eãq; neglecta inferiore ornare ſumma ope tibi enitendum eſſe duxiſti; propterea enim effectum eſt, vt liberales artes & ſciẽtias & virtutes quibus animæ pulchritudo ac nitor comparari conſueuit, ſemper magni feceris atq; excolueris: pigmẽta vero quibus aliæ illini ſolent, torques, & monilia, indumentorumq; precioſam ſupellectilem, & ſiqua alia vitiandæ naturalis formæ ac coloris commenta à mulieribus fuerũt introducta, ea omnia non modo contempſeris, ſed pudenda etiam eſſe iudicaris: atque ita animæ pulchritudinem & primam et ſolam affectaris, diuini illius nitoris cupida, ad cuius ſimilitudinem humana anima à principio à Deo creata extiterat. Inde ſanè eſt, quod quid ad id quod cupis conſequendum tibi ſit collaturum, ſemper inquiris: ſemperq; obſeruas, quis tibi non margaritam, non lapillum precioſum, non aureum, aut argenteum varia arte fabre factum vaſculum, nõ nitidas, aut ſumptuoſas, aut ſenſum oblectantes veſtes, ſed orationes eiuſmodi afferat, quæ iuuare animum tuum poſſint: quæ vel mendacium refellant, & veritatem confirment: vel de virtute & vitio artem quandam tradant, doceantq;, quàm pulchra virtus ſit, atque expetenda, quóque modo in animis hominum natura comparari queat: quàm turpe item vitium ſit, quàm damnoſum & fugiendũ, & qua ratione euitari ab hominibus poſſit. Quocirca cum etiam de nobis bonam quandam opinionem concepiſſes, è nobis quoque ad hoc vtilitatem aliquam tibi elicere tentaſti. nos vero non ſumus eiuſmodi, vt admodum multa ſciamus, ſed imbecilles, tum ſenectute & morbis oppreſſi, tum mentis anguſtia præditi: vt nihil elegans edere, ac ſtudio dignum valeamus. Cum tamẽ tu ſuperiori tempore quæſiuiſſes, immo efflagitaſſes, vt in primum Nicomachiorum moralium Ariſtotelis librum explanationẽ conſcriberemus: id iuſſui tuo obtemperantes pro viribus fuimus exequuti: ſperabamusq; fore, vt tu perſpecta ſemel noſtra imbecillitate, paruaq; eruditione non amplius tale quippiam nobis eſſes impoſitura. ſed vt videris, tanto diſciplinarum ſtudio atque amore incenſa es, vt parua etiam, paruaq; æſtimatione digna magnifacienda eſſe opineris. Quocirca nos quoq; tuo huic incredibili li

terarum

terarum deſiderio obſequẽtes quicquid Deus ſuggeſſerit, in medium conferre non recuſabimus. Nam cum ſexti libri quoque expoſitionem à nobis requiſiueris, eam, quantum vires noſtræ præſtare potuerint, Dei auxilio præcipue freti aggrediemur: remq́ꝫ ipſam iam auſpicabimur, ſi prius ſcopum ac propoſitum libri explicauerimus. Cum propoſuiſſet Ariſtoteles in hoc moralium Nicomachiorum libro de virtutibus omnibus docere: ſtatim à principio de felicitate humana diſputationem inſtituit, de eaq́ꝫ in toto primo libro egit, finẽ eſſe hominis actionem & operationem affirmans. ſed quia diuerſæ in homine ſunt animæ facultates, rationales & irrationales, atque ex irrationalibus virtutes actiuæ exiſtunt: nonnullæ enim ſunt ita irrationales facultates, vt rationi tamen ſint obtemperãtes, atque ob id rationales appellari etiam ipſæ quodam modo poſſint: propterea ꝙ eam habẽt naturam vt ratione modificari, operariq́ꝫ ſecundum eius præcepta valeant: rationiſq́ꝫ ita capaces efficiantur, dum per eas ratio virtutum actiuarum exequutionem abſoluit: ex ratione autem ſola abſq; vllo irrationalis facultatis alicuius commercio virtutes aliæ contemplatiuæ eluceſcunt, cum per ſeſe ea operando perfectionem in contemplatione adipiſcitur ſuã: in quatuor præcedentibus libris qui poſt primum ſubſequuntur, de virtutibus actiuis tractauit. vbi ſimul de iracundia & cupiditate nonnulla egit, animæ videlicet facultatibus, quas cum brutis habemus communes, licet in illis non ita vt in nobis rationi ſint obediẽtes: docuitq́ꝫ, quo modo rationis imperio ad mediocritatem redigantur hi affectus, qui ex ſe bonum ipſum conſequi nullo modo queunt: ſed rationis moderamine omnino indigent, quæ præſideat ipſis, ac dominetur. Nunc vero in hoc ſexto libro de intellectiuis virtutibus, ſeu contemplatiuis eſt diſputaturus: quaſi abſurdum eſſe iudicarit, ſi cum eas virtutes cognouerimus, quæ ex ratione alijs inferioribus facultatibus coniuncta exiſtunt, eas ignoremus quas ipſa ex ſe ratio efficit: perinde ac ſi ſola ratio ex ſe bonũ ipſum appetere minime poſſit: præſertim cum in irrationalibus etiã ipſum conſequatur. id quod finis rebus omnibus eſt, quæ vel cuiuſcunq; notæ eſſentiam fuerunt ſortitæ. Nam qui inquit ſatis eſſe homini ad perfectionem conſequendam, ſi tantummodo in actionibus bene ſe geſſerit: is non videt ſe rationem facultatibus irrationalibus inferiorem eſſe dicere. ſi.n. rationis perfectio in eo ſolum conſiſtit ꝙ cum alijs recte agit, non ſeparatim ex ſe, ex illis bonum ſuum & per illas habebit: vt vel nulla omnino ſit, ſi ab illis ſeparetur, quãdoquidem nulla propria boni appetitione prædita eſt: vel ſi ſit, inefficax omnino, ac vana eſſe concedatur bono ſuo fruſtrata. quæ vtraque abſurda admodum ſunt. neceſſe igitur eſt, vt & rationis per ſeſe abſq; alijs facultatibus virtutes quædam exiſtant: & eas homo quot & quæ & quales ſint, optime cognoſcat: ſtudeatq́ꝫ ex vtriſque ſuam conſequi perfectionem, ex actione inq̃, & contemplatione: vt illa quaſi fundamentum iacta ſupponatur ac fulciat: hæc tanquam tectũ impoſita abſolutam perfectionem ædificio afferat. actio enim idipſum vt ſit, ex contemplatione conſequitur, non ſecus ac fundamenta ex tecto. nam quemadmodum domus ipſa eſt, vt ambientis aeris nocumenta euitemus: reliqua vero omnia quæ ſupponuntur, ad id inſeruiũt, & ſuſtinendi tecti cauſa fuerunt ſubiecta: ita actiua virtus non alia de cauſa exiſtit, q̃ vt affectus noſtri ſopiantur: quo ratio ab ipſorum perturbatione libera proprio ſuo fungi officio ſine vllo impedimento poſſit. Præterea irrationales facultates vel peiores ſunt ratione, vel potiores. potiores eas eſſe dicere abſurdum atque à ratione alienum eſt: eſſent enim & rationis expertia animalia ratione præditis meliora: quippe cum quantum ad has facultates attinet, longe efficaciora rationalibus ſint: magis enim & ad iram & ad cupiditates procliuia pleraque eſſe cernuntur. ſi autem ratio eſt potior, qui fieri poteſt, vt potioris virtus & perfectio melior etiam ipſa non ſit? nam quorum ſubſtantiæ ſunt pręſtantiores, eorũ quoque perfectiones præſtantiores proculdubio ſint, neceſſe eſt. & econtrario, quorum perfectiones ſunt inferiores, eorum etiam ſubſtantias eſſe inferiores nemini dubium eſt. Sed ad eiuſdem huius rei confirmationem cum multa alia, tum ipſam rerum naturam ipſam'que operationem habere aliquis poſſet. Propterea igitur Ariſtoteles cum prius de virtutibus actiuis diſſeruerit, ac quaſi fundamentum iecerit, ad contemplatiuarum tractationem tranſit, quaſi tectum ipſum ac faſtigium fundamento impoſiturus. Atque hæc de fine ac ſcopo ita dicta ſint. nunc ad ipſa Ariſtotelis verba explananda veniamus. neque id ſine opis diuinæ imploratione, quo aſſequi auctoris ſententiam, atque explicare recte poſſimus.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. Cap. I.

QVoniam prius diximus & medium eſſe eligendum ratio exceſſum neque defectum, & medium eſſe ſicut ratio recta præſcribit, hoc iam diſtinguamus.

De virtutibus actiuis in ſuperioribus libris agens Ariſtoteles earum vnamquanque mediocritatem eſſe ſtatuit. mediocritas autem moderatio quædam ac modificatio eſt, quæ neque excedit in actionibus & affectibus, neque deficit: quippe cum circa affectus & actiones actiuæ omnes virtutes verſentur, ſingulis recta ratione modum præſcribente. recta vero ratio ea eſt quæ nunquam errat, nunquamque peruertitur: de huius nunc intellectione docere proponit. quod enim ita prius dictum eſt, cōfuſionem quodam modo in ſe habere quādam videbatur. At vero affectus ſunt ira & cupiditas, vtræque animæ appetitiones rationis expertes: quibus cum appetit aliquid, moueri anima cōſueuit. ira ſua quadam innata ſuperbia & elatione incitari ſolet, vt vel gloriam conſequatur, vel eum vlciſcatur et vindicet, qui dolorem intulerit: cupiditas ſua auiditate, vt vel aliquo potiatur quod iucundum ſit & ſuauitatem ſenſibus afferat, vel aliquid quod homines poſſidere conſueuerunt, acquirat & cōparet. ſed quia vtræque hæ animæ facultates carent ratione, irrationali quodam modo ab affectu primum incitatæ & operantur & afficiuntur: vt in vtriſque dum operantur ſcilicet & afficiuntur moderatione quadam indigeāt: quam cum ex ſeſe inuenire nullo modo queāt, à recta ratione adipiſcuntur. recta enim ratio eſt quæ eas moderatur, ita vt cum modo & afficiantur, & actiones operationesque ſuas proferant. Atque in hoc virtutum eſſentia ipſa conſiſtit, mediocriſque ac moderata & affectio, & operatio dicitur, cum homo habitū mediocritatis harum facultatum fuerit conſequutus. Veruntamen quoniam dilucidítate maiore indigere hoc videtur, age adhuc clarius rem ipſam explicemus. Rationalis, iraſcibilis, concupiſcibilis animæ humanæ ita partes dicuntur, vt rationalis propria eius vtpote rationem in ſe habentis ſit: reliquæ duæ annexæ atque adiunctæ: quippe cum illa, licet ratiōe ex ſe prædita ſit, poſtea irrationalem vitam & ſenſiuam nihilo minus etiam annexā habet: iracundia enim & cupiditas, communes etiam cum brutis animantibus, & propterea irrationales ſunt. Ratio aūt ſoli ratiōali animę ineſt, quippe quæ facultas eſt irrationalium partiū ac facultatum pręſes ac domina: vt propterea cūmunis cæteris eſſe nullo pacto poſſit. Cū autem dicimus rationalem, iraſcibilem, & concupiſcibilem eo modo dicimus, vt intelligamus ad id vnamquanque facultatem natura eſſe aptam. Appetitiuæ item facultates appellantur iraſcibilis & cōcupiſcilis non quòd iraſcantur iam, aut cupiant, ſed quia ita vel affici vel operari conſueuerunt. nam quando appetitiua ipſa vis ab appetibili re iam fuerit nota, motio quæ intercedit inter id quod mouet et quod mouetur, aut affectio aut operatio dicitur. id quod ex definitionibus ipſarum patere etiam poteſt. Ira enim ſanguinis feruor circa cor eſſe definitur ex mutuæ offenſiōis appetitiōe excitatus. nam licet ſemper ſanguis circa cor ſit, in quo iraſcendi vis inſita eſt, quæ etiam iraſcibilis appellatur, non ſemper tamen feruet, neque ſemper vlciſci ac mutuo offendere appetit: ſed tunc ſolummodo cum in huiuſce rei occaſionem inciderit. ſimili modo quoque cupiendi vis, quæ appetitio eſt fruendæ voluptatis: ſeu illius quod deeſt, cupiditas: ſeu fruitiōis voluptatū deſideriū: ſeu dolor qui ex cupitæ rei abſentia prouenit: non ſemper in operatione ipſa conſideratur. quippe cū non ſemper animal vel frui voluptate appetat, vel ob ſuauitatis abſentiam doleat, vel quopiam tali modo afficiatur: ſed cum aut præſentis iucunditatis ſenſum perceperit, aut ſibi eam imaginatione ita expreſſerit, vt id ipſam quaſi adſit, moueatur, atque incitetur. Quare iraſcibilis & concupiſcibilis & in vniuerſum appetitiua, atque affectuoſa animæ vis ex facultate & poteſtate ita dicitur. Ira vero, & cupiditas, & appetitio, & affectus, cū iam iraſcitur animal, aut cupit, aut appetit, aut afficitur: nominaque hæc affectiones ipſas ſignificant. quarum operationes, cum rationalem etiam ſimul operantem habent, ſiue ſuperet, ſiue ſuperetur, actiones & ſunt, & dicuntur. cum ſuperat quidem rationalis, moderaturque reliquas ſicut oportet, ratio recta appellatur, & recta exequutio operum fit: cum ſuperatur ſuccumbitque alijs, ratio peruertitur, & errores, peccataque exiſtunt. rationalis igitur cum habitum iam ſuperantis dominantiſque acquiſiuit, virtutes ipſas efficit atque exequitur, modumque ſemper & affectibus & actioni-

bus imponit:vt modum nactæ ab ea & affectiones & actiones in mediocritate conſiſtant. modum etenim ac menſuram ipſis rationalis præſidentia ac dominium præſtat: atque hac de cauſa fit, vt virtutes circa affectus atque actiones verſari dicantur: quippe quæ habitus ſint & rationalis facultatis, quæ etiam mens actiua appellatur, & affectuoſarum, iraſcibilis ſcilicet & concupiſcibilis: cum videlicet illa irrationalibus incitationibus, atque appetionibus multa attentione adhibita multoq; ſtudio, ac renitentia dominari aſſueuit: eaq; aſſuetudine eas cohibet ac moderatur: illæ vero cohibentur, acq; ſuperiori potioriq; facultati cedūt atque obediunt. His ita dupliciter diſtinctis ex vtrarunq; tractatione perſpicuum iam eſſe arbitror, quo modo circa affectus & actiones verſari virtutes dicantur. Quamobrem ad verba ipſa Ariſtotelis ſuperius poſita iam redeamus. Inquit igitur, prius diximus in mediocritate actionum & affectuum virtutes conſiſtere. affectus autē ſunt iraſcibilis & cōcupiſcibilis facultatis animæ appetitiones & incitationes. actiones vero ſunt quæ ex his cū electione prodeunt operationes, iraſcibili ad vindictam, cōcupiſcibili ad fruitionem incitata: quarum ſanè motiones moderatas eſſe oportet, ſi virtus debet exiſtere. at moderatio inter moderans eſt & moderatum. moderans eſt ratio animæ: quæ ratiocinatrix & ratiocinatio, & mens actiua appellatur. ratiocinatio, id eſt græce λογισμὸς, quaſi dicas rationatio, quia λογίζει, id eſt rationat, vt ita dicam, id eſt rationales reddit ex participatione ſui reliquas ratione expertes animæ partes iraſcibilē & cōcupiſcibilem, quæ in homine ea ſunt natura, vt rationi effici obediētes poſſint: quia etiam ratiocinatur & inquirit & iudicat, quo modo affectuoſarum facultatum vti incitationibus debeat. mēs actiua vero dicitur ſeu intellectus, quia cum rationalis ſit & intellectualis facultas, vbi affectuoſas facultates aſſumpſerit ac tractauerit, actiones ipſas efficit: quippe cū actiones nihil aliud ſint q̄ cum electione rationis operationes. Rationalis igitur hæc eſt moderans: moderatum vero affectuum motio atque operatio eſt. veruntamen rectam eſſe rationem oportet, vt ea recte moderando, ſuæque rectitudini applicando affectus & actiones medium inuenire, & mediocre, et bonum: & declinare ab ijs quæ in alterutrā partem aberrāt, id eſt exceſſu & defectu poſſit. Sed quo modo ratio in homine eſſe ita recta poterit, vt modum affectibus, & actionibus afferat? ſi videlicet homo primum bonum ipſum appetiuerit, immoderataſq; affectuum incitationes abhorruerit, deſiderauerítq; moderate, &, vt oportet, operari obediendo rationi: deinde multos labores ſubire non recuſauerit, ſtudioq; non mediocri negocijs vitæ adhibito multa experientia cognouerit, vbi, & quando, & quo modo fruſtratiōes et exequutiones in affectibus & virtutibus exiſtant. ita enim demum fiet, vt prudēs effectus rectam habeat rationem, quæ ſingula recte metiri ac moderari queat: vt neque exceſſus latere neq; defectus ipſum poſſit. quibus vtriſq; euitatis in medio ipſo ac moderato firmiter conſiſtit. Quód vero inquit/hoc iam diſtinguamus/dupliciter intelligi poteſt: vel enim ſe diſtincturum eſſe inquit, quo modo recta ratio dictet ac præſcribat, vel quo modo recta ipſa ratio ſit. nam recta ratio tam in actionibus eſt q̄ in ſpeculationibus. bonum.n. in actionibus inuenit, atque eſſe id expetendum docet, quod medium eſt ac moderatum: in contēplationibus autem verum ratiocinando colligit, habetq; ipſum in ſe, alijſq; exhibet ac ſuppeditat. vel diſtinguamus, id eſt ſubtilius ac planius diuidamus: quippe cum ea quæ ſuperius de recta ratione dixit, paulo confuſius dicta fuiſſe videantur. nunc.n. rationem quæ in anima eſt, in rationalem diuidet ac contemplatiuam, atq; hanc rurſus in ſubditas ſibi ſpēs: ac de ſingulis ſuo loco ſigillatim docebit.

In omnibus enim antedictis habitibus, quemadmodum in alijs, eſt quidā ſcopus ac finis, in quem reſpiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. eſtq; quidam mediocritatum terminus, quas inter exceſſum & defectum eſſe dicimus, cum ſecundum rectam rationem extiterint.

Antedictos habitus eos inquit, de quibus iam docuit: quæ virtutes actiuæ ſunt, tā quatuor illæ quæ generales appellantur, q̄ cæteræ quæ ſub ipſis vt ſpecies ſubijciuntur. Inquit igitur in omnibus his ſcopum eſſe quēdam cum aliquis ſecundum ipſas operatur. is autem eſt qui habet rationem: at qui habet rationem eſt homo, qui cum rationalis ſit, & ratione ipſa quaſi modo ac regula in actionibus vtatur, ſi motio quæ ex affectu incitatur, viſa fuerit ab eo quod fieri debet, deficere, intendit: remittit, ſi excedat. Exempli cauſa ſiquis vlciſci

vlcit eum qui peccauerit, ſcopum habebit vt moderate vltionem faciat: neq; iracundiæ impetũ ſequetur, ſi ſupra modũ incitetur, neq; non iritabit, ſi lentior eſſe videatur: ſed vtrinq; exceſſu & defectu euitato in medio conſiſtet: moderatamq; caſtigationem peccanti adhibebit. Idem in cupiditate fiet: nam ſiquis vel cibum vel potum appetiuerit, neq; indulgebit prorſus is qui moralis eſt vir & ex ratione operatur cupiditatis incitationi, neq; eam prorſus reijciet: ſed rationis modo adhibito in medio appetitionem ſtatuet: & comedet quidẽ, ſed quando, & vbi, & quantum, & quod, & quo modo oportet: & quæcunq; alia in his obſeruari debent. In his etiam gentium & ciuitatum leges & inſtituta quaſi moderamina etiam ipſa & regulæ affectuum & actionum ſunt. Cum vero inquit, quemadmodum in alijs, id intelligere videtur, non ſolum in virtutum habitibus, ſed in artibus quoque et ſcientijs exceſſum & defectum à nobis eſſe euitandum, ſi perfectum finem conſequi volumus. Nam & ædificator & faber & ſtatuarius nihil aliud ſtudet, q̃ modum in omnibus ſeruare in multitudine & magnitudine ac cæteris quibuſcunque licet, dum vel naturam imitatur, vel ad vſum vtilitatemq; fabricæ ſpectat. nihilo minus in ſciẽtijs quoque idem fit: muſicus enim in vnoquoque modo pro ſingulorum ratione congruitatem conatur obſeruare, verbi cauſa aliam in Dorio, aliam in Phrygio, in Lydio item aliam, atq; in cæteris ſimiliter: & in hoc aliam chordam remittet, aliam intendet, in illo aliam, vt percuſſæ fides modulo accommodatum ſonum ac concentum graui & acuto apte contemperatum edant. Cæterum ſi etiam moderationem in ſcientijs eſſe verum ac certum volueris interpretari, id minime ab re erit: quippe cum ſcientijs nihil conuenientius, magisq; propoſitum ſit q̃ verum per cauſam rei perſcrutari ac cognoſcere. Cum autem tria ſint, circa quæ animalium facultatũ operationes verſantur, exceſſus, defectus, & quæ inter hos conſtitutæ ſunt mediocritates: mediocritates ſolas ſecundum rectam rationem inquit exiſtere. licet. n. extremitates quoq; ipſæ à ratione recta iudicentur: non vt accommodata atque expetenda iudicãtur, ſed vt res tantummodo quæ venire in cognitionem eius poſſunt. alioqui. n. præter ipſam ſunt, atq; extra ipſam: ſicut etiam omne extra modum eſt, quod eſt immoderatum.

Ac ſi ita dicamus, uerum quidem eſt, non tamen perſpicuum: quippe cum in omnibus alijs ſtudijs circa quæ eſt ſcientia, uerum ſit dicere, neq; amplius neq; minus eſſe elaborandum, neque ociandum, ſed mediocriter, atq; ut recta ratio præſcribit. nam qui ſolũ hoc habet, nihil amplius cognoſcet: uerbi cauſa qualia corpori exhibẽda ſint: ſiquis dixerit, ea quæ iubet medicina, & ſicut is qui ea eſt præditus, ſtatuit.

Quoniam dixerat quid eſſet recta ratio, ea videlicet qua cum præditus eſt homo, atque vtitur, operationes, affectuumq; incitationes moderatur, mediumq; inuenit, idq; exceſſibus & defectibus vtrinq; adiacentibus repudiatis conſequitur: atq; ita demum habitus virtutum ſibi comparat. & quia confuſa aliquantulum eſſe videbatur huiuſmodi oratio: quippe quæ nondum planum faciebat, vel quæ eſſet recta ratio, vel quo pacto ea tanq̃ menſura ac modo vti deberemus, vt ad ſcopum quendam operationes noſtras dirigentes mediũ poſſemus inuenire: opusq; erat diuiſione aliqua ac diſtinctione, quæ rem clariorem redderet: iccirco inquit, ſi ita dicamus, quemadmodum diximus, verum quidem eſt, non tamen clarum ac perſpicuum: propterea ꝙ in alijs quoq; ſtudiis circa quæ artifex aliqua, aut ſcientiæ effectrix ratio verſatur, verum eſt, ſi dicamus neque laborãdum, neque à labore deſiſtendũ magis vel minus q̃ mediocritas poſtulet: ſed vbi primum operationem inceperimus vſque ad medium ita progrediendũ nobis eſſe, vt neq; deficiamus vlla ex parte, neq; vlterius quippiam adiungamus. nam quia commune hoc eſt ſtudijs omnibus tam quæ actione, q̃ quæ mente ac cogitatione ſola pertractantur, confuſa res ex communitate hac atq; obſcura euadit: quippe cum nullius ſtudij proprium medium propriaq; mediocritas ex hac oratione agnoſcatur. Quapropter oportet, vt orationem hanc paulo generalius dictam eſſe intelligamus: diuidentesq; ac diſtinguentes per ſingula ſtudia quis ſit proprius vniuſcuiuſq; modus, propriaq; mediocritas, inueſtigemus, ad quam tanq̃ ad ſcopum diligentiã omnẽ, atque operam intendamus. Quoniam vero multi affectus ſunt ac multi morbi qui hominibus contingunt, quorum nonnulli corpora præter naturam afficiunt, nonnulli etiam ipſas animas

mas

mas attingunt, adeo vt facultates ipſarum interdum offendãt ac lædãt: atque hi ita euidentes ſunt, vt vel ipſis ſenſibus pateãt: propterea è medicina ſumptum exemplũ adducit, quo planum faciat, non eſſe ſatis, ſi communiter aliquid tradiderimus, niſi etiã ſpeciatim per ſingula ſtudia ea quæ dicuntur, partiti fuerimus: vt hoc modo oratio vnicuiqꝫ rei accommodata clarior efficiatur. id quod ipſe etiã hic in actiuis virtutibus faciet, dum rectã rationem, & medium aſſignabit. Studium autem i. ἐπιμέλειαν hic vocat quandam quaſi curã, & diligentiam, qua in ſtatum ſecundum naturã vnaquæqꝫ res reſtituitur, cõſentaneo nomine ad medicinę exemplum vſus. nã ſiquis interrogaret, qualia debeamus corpori exhibere, vt vel præſentem ſanitatem conſeruemus, vel abſentem reuocemus: reſponderet aliquis, illa quæ medicina ipſa præſcriberet, atque eo modo vt medicus, qui ea arte eſſet præditus, iuberet. verbi cauſa, ſiquis dicat quo modo miſcere ea opportune, quo modo tempus anni, regionem, ætatem obſeruare, atque alia huiuſmodi debeamus, non ſatis idoneã rationem ad ſanitatem corporibus is afferet. communis. n. omnibus eſt atque indiſtincta: quippe cum variæ ſint ac multiformes curationes: ſubiectarumqꝫ rerum in quibus ſingula ſtudia exercentur, varia ſit ac multiplex differentia: aliaqꝫ ſint atque alia in vnaquaqꝫ re vtilia, atqꝫ eiuſmodi, quæ ad id quod bonum eſt, ac ſecundum naturam, conſequendum conducant. vt in ſingulis accommodata vnicuiqꝫ rei diligentia ac cura opus ſit.

Iccirco oportet etiam circa animi habitus nõ ſolum uere hoc dictum eſſe, ſed etiam determinatum, quænam ſit recta ratio, quæqꝫ eius finitio ſit.

Licet verum, inquit, ſit quod ita in vniuerſum dicitur: ſicut tamen in exemplo medicinæ patuit, ſatis non eſſe ſiquis vniuerſaliter rem ita cognoſcat, vt operari ſecundum medicinæ artem poſſit: ſic neque in animi habitibus ſufficit, vt verum hoc quod dicitur, eſſe cognoſcamus: id eſt neque magis neque minus eſſe elaborandum neqꝫ ociandum, id eſt quieſcendum ac remittendã intentionem eſſe, ſed mediocriter, atque vt recta ratio præſcribit: ſed inſuper neceſſe eſt diſtinguere, quænã ſit recta ratio, quæqꝫ eius finitio ſit. hoc autem duobus modis intelligi poteſt. vel enim idem eſt per diuerſa, cum inquit, quæ nã ſit recta ratio, cognoſcendum eſſe, & quæ rectæ rationis finitio: vel prius de recta ratione eiuſqꝫ definitione, ſecundum de medio intelligendum eſt: qui ſcopus eſt à recta ratione comprehenſus ac definitus. atque hoc fortaſſe videtur eſſe aptius: quippe cum debeamus vtrunque in animæ habitibus tam quid ſit recta ratio, ꝗ quid ſit medium, cognoſcere. nam etiam ſcopus finitio quædam ac terminus eſt, quem *ὅρον* hic dicit, qui inſpicientis in ſe finit intuitum ac terminat.

Cum igitur uirtutes animi diuideremus, alias morum, alias mentis eſſe diximus. Ac de moralibus quidem iam diſſeruimus: de reliquis nunc dicamus, ſi prius tamen de anima nonnulla expoſuerimus.

Prius ꝗ verba hæc Ariſtotelis explanemus, neceſſe eſt vt de diſpoſitione qua in hoc ſexto libro vtitur Ariſtoteles aliquid dicamus. Quia in ſuperioribus libris ſatis de actiuis virtutibus egiſſe videbatur, propoſuerat in hoc de intellectiuis docere, vt integra ac perfecta de virtutibus tractatio euaderet, nulla re omiſſa quę ad virtutes pertinere videretur. Quoniam vero cum de actiuis ageret, in ſuperioribus, ſæpe incidit, vt rectæ rationis mentionẽ faceret, cum diceret ſecundum ipſam & ab ipſa recte perfici actiones: neque notum erat, quænã eſſet hæc recta ratio, quo'ue modo ſecundum ipſam actiones dirigerẽtur, ab ipſaqꝫ perficerentur: quo item pacto ipſa in animis hominum ſoleret comparari: neceſſario effectum eſt, vt de recta ratione hic diſſerere propoſuerit: atque iccirco de prudentia doceat, quæ ipſa recta ratio eſt. Quia vero prudentia intellectiua virtus eſt, quæ alios quoqꝫ animi habitus ſibi cognatos habet, de eis etiã conſentanee agit. hi autem, vt generalius ita dicamus, quatuor ſunt: ars, ſcientia, ſapientia, intellectus. Primum tamen de recta ratiõe ac prudentia diſſerit eo ꝙ de ea ſæpe mentionem fecit, vbi de actiuis virtutibus pertractauit: cum & eam rectã rationem appellarit: & prudentem virum ſecundum eã operari atque agere dixerit. Vt igitur & ea quæ dicuntur, continuata ſeriæ inter ſeſe cohæreant, & nos non diutius rectæ rationis intelligentiã deſideremus, cuius ſuperius ſæpe mentionem fecerat: primum de ipſa, deinde de reliquis intellectiuis habitibus agit ac docet, conuenienti omnibus

ordine vbique ſeruato. Adde quòd quia prudentia media inter actiuos & intellectiuos habitus eſt, & modo ratio, ſeu rationalis pars, quia in mente & ex mente quæ διάνοια dicitur, exiſtit, modo quia in agendis rebus verſatur, ratiocinaturq́ue de virtutibus, intellectus actiuus appellatur: opus erat, vt huiuſce virtutis tractatio media inter cõtemplatiuos & actiuos habitus collocaretur. Atque hæc de ordine ac diſpoſitione qua ab actiuis ad intellectiuas tranſiens vſus eſt Ariſtoteles, dicta ſufficiant. nunc ad verba ipſius redeamus: de ipſisq́ aliquid quod ad rem faciat, dei auxilio freti dicamus. Cum velit igitur Ariſtoteles de recta ratione iam docere, diuiſioneq́ ad eam inueniendã accommodata vti, rurſus redit ad ea quæ prius in ſecundo iam dixerat, vbi animi virtutes in morales diſtinxerat & intellectiuas: & quia de moralibus ſatis ſuperius dictũ fuit, illis ſepoſitis in præſentia de reliquis nunc docere proponit, hoc eſt de intellectiuis, inter quas etiã prudentiã reponit: propterea ꝙ ratio quædã etiam ipſa eſt, & mens quæ de agendis ratiocinatur, & quod vere experendum eſt, inuenit, modũq́ quo id inueniri queat, præſcribit. Quoniã vero de anima quoq; in ſecundo ea diſſeruerat, quæ ſatis eſſe ad virtutes ipſius conſiderandas videbãtur: nũc breuiter eadem repetit. illic. n. animam diuiſerat in partem ratione præditã, & expertem rationis. hic igitur irrationali parte omiſſa eo ꝙ de ea virtutibusq́ quæ circa eam exiſtunt, ſuperioribus in libris ſatis egerit: alterius quæ rationis eſt capax ſubdiuiſionem ponit, ita inquiens.

Superius enim duas eſſe animæ partes dictum eſt, alteram rationis capacem, alteram expertem. nunc uero eodem modo rationis capax diuidẽda eſt. ſtatuanturq́ duæ eſſe ratione præditæ partes: una, qua eiuſmodi res contemplamur, quarum principia aliter ſeſe habere non poſſunt: altera, qua ea cõſideramus, quæ eſſe aliter poſſunt.

In prioribus etiã libris dixit philoſophus rationale in homine ſumi dupliciter poſſe: vt intelligamus partim id eſſe, quod habet rationem, eaq́ vtitur: partim quod non habet quidem in ſe rationem ac propterea ea minime vti poteſt, ſed rationi tamen obedit atq; obtemperat: qui enim fieri poſſet vt inferius vteretur ſuperiore? ſed ſuccumbit inferius ſuperiori, ac paret. atq; iccirco hoc altero, illud altero modo rationale eſt. Prius igitur de ea parte quę rationi obtemperat, eiusq́ virtutibus docuit, quæ à ratione præcipiente, ad bonumq́ & vtile inducente perficiuntur: nũc vero ratione præditã partem animæ ſubdiuidit, in duasq́ eam ſpecies, ſeu partes diſtribuit. atque ita differentias eſſe diuiſiuas oſtendit pro ſubiecta materia, circa quã tam vna q̃ altera pars peculiari quodã modo verſatur. Nam cum res alię neceſſariæ ſint, aliæ interdum contingant: alterã ex his ſpeciebus ſeu partibus circa neceſſaria, alterã circa ea quæ contingunt, verſari inquit. ſicut enim in animalis diuiſione cum diuerſo modo ſumimus differentias, interdum fit vt pro locorum diuerſationibus ſpecies ipſorũ animalium diſtribuamus, alià ex ipſis eſſe terreſtria aſſerentes, alia aquatica: ita quoque in animæ facultatibus ſeu partibus nõ ab re eſt, ſi à genere in ſpecies diuiſionem faciamus, ſeu ab uniuerſalioribus ad ea quæ ſunt magis particularia pro ratione ſubiectæ rei circa quam operãtur ac verſantur. nã facultatibus animæ ſubiectæ res circa quas operationes ſuas exercent, ac produnt, eſſe quaſi locorum quædã diuerſationes videntur. Quoniã vero hoc minime demonſtrat vel quia rerum ipſarum operatione ſatis eſt compertum, vel quia longa admodum oratione indiget vt ſuperuacanea præſenti tractationi eius demõſtratio eſſe videatur: propterea ſtatuãtur, inquit, duæ eſſe ratione præditæ partes, id eſt quaſi conceſſum ita ſumatur. nã ex rebus alia eſſe, alia fieri: ex ijs autem quæ fiunt, alia neceſſario eſſe alia vt contigerit: vnicuiq; vel parua eruditione prædito homini manifeſtum eſt. pauci enim admodum ſunt, qui rebus animum aduerterint, qui ignorent quædã eſſe quæ intellectu, quædam quæ ſenſu percipiantur: alia item quæ neceſſario, alia quæ vt contigerit, fiant. Neceſſario fiunt ſtellarum ortus & occaſus, earumq́ tum acceſſus tum receſſus diuerſorum terræ tractuum habita ratione: tempora item, anni, diesq́, & noctes ſeſe mutua viciſſitudine excipientes, & reliqua huiuſmodi. Pugnantium autem victorię aut clades quę ab alijs in alios tranſeunt, ſunt ex ijs quæ contingunt: operationesq́ humanæ & actiones: aliaq́ id genus q̃plurima: quorum ſingula erat ſuperuacaneum enumerare: Iccirco ſtatuãtur hæc, inquit:

quaſi nulla apud eos qui vel parum eruditi ſunt, explicatione indigeāt. Nā ad horum confirmationem ac demonſtrationem vtpote quę in maiorem nos contemplationem deducat, maiore ē͞t ſcientia ac perfectiore opus eſſe neque id quidem obſcurum eſt. vt vtriſque his de cauſis ita dicat, perinde ac ſi ſibi de his aſſenſionem concedi poſtulet. neceſſariorum autē iudicium id eſſe inquit, ꝙ illorum principia alio modo ſeſe habere non poſſunt: eorum vero quæ contingunt, nullum ſignum ponit: ſed tantum ἐνδεχόμενα, id eſt quę eſſe poſſunt, ea appellat. id quod propterea facit, quia in promptu omnibus eorum cognitio eſt. ſunt.n. nobis generationi & corruptioni obnoxijs maxime cognata. Principia autem vocat, quæ vel cognitionis, vel eſſentiæ principia ſunt. nā in neceſſarijs, cognitionis principia ſunt termini & pronunciata ea quæ ab auctoritate quā afferunt, auctoramenta, id eſt ἀξιώματα dicūtur: eſſentiæ, vero ea quæ & efficiunt & finiunt. i. efficientes & finales cauſæ, quæ vel ſolæ propriæ cauſæ ſunt, quippe cum ſolæ à cauſatis abſtr[illegible]atur. Eorum vero quæ eſſe aliter poſſunt, etiā ſi ipſe non dixeri[illegible] cognitionis ꝙ͞ eſſentiæ principia eiuſdē naturæ ſunt. in eiuſmodi.n. rebus cognitionis principia probabiles ſunt propoſitiones, eſſentiæ vero, illę effectiuæ ac finitiuæ cauſæ, quę vt non ſint, neque operentur, contingere aliquando poteſt: vt ædificator & ſtatuarius. quæ quidem quatenus ſunt eiuſmodi, effectiuæ cauſæ ſunt: nā etiā ſi formales quoque eædem dicātur, abſurdum eſſe non debet, quippe cum in idem eædem ſæpe concurrāt. vt Medicus item & ſanitas, ille effectiua cauſa, hæc finitiua ſeu finalis. Quod autem inquit/eodem modo rationis capax diuidēda eſt/propterea dictum eſt, quia diuerſi ſunt diuiſionis modi: verbi cauſa generis in ſpecies, ſpeciei in indiuidua, æquiuocarū vocum in diuerſa ſignificata, & alij multi, quorum vnus etiā ille eſt quo totum in partes diuidere conſueuimus: quo hic Ariſtoteles & antea & nunc vſus eſt, cum animā tāꝙ͞ incorporeum quoddā totum ex incorporeis partibus compoſitum, id eſt ex ijs quæ in ipſa conſiderātur facultates, diuidat: quas quidem animæ partes vocamus, communioris tamen ac generalioris facultatis ſpecies conſtituimus: vt propterea eaſdem & partes & facultates & ſpecies appellare ad aliud atque aliud ſpectāres poſſimus. Nā etiam ipſa anima abſolute & ſimpliciter, quæ perfectio prima dicitur corporis naturalis inſtrumentarij facultate vitam habentis, in eo quod ſcit, qui eſt habitus, ἐντελέχεια, id eſt perfectio dicitur: non in eo quod contemplatur, quæ operatio, tractatioq́ eſt. Ita.n. ipſe Ariſtoteles in ſecundo de anima nobis tradidit. Habitus ſiquidem, ſi ad abſolutam vniuerſalemq́ facultatem reſpicias, perfectio nuncupatur: ſi ad operationem, productionemq́ actus, facultas ac poteſtas: vt ea quæ in dormiente gęometra ineſt gęometria.

Ad ea enim quæ genere ſunt diuerſa, cognoſcenda, ex animæ quoque partibus diuerſa genere ea eſt, quæ ad utrunque cognoſcendum eſt aptá. ſiquidem ex ſimilitudine quadam atque affinitate cognitio ipſis contingit.

Diuerſam eſſe ſpecie animæ partem quæ in neceſſariorum cognitiōe verſatur, ab ea quę ea cognoſcit, quæ eſſe aliter poſſunt, hic demonſtrat. Cognoſcentibus enim, inquit, cognitio aſſimilis eſt ijs quæ cognoſcuntur: vt neceſſariorum neceſſaria, contingentium contingens ſit. nā quo modo eſſe poteſt vel eorū quæ contingunt, neceſſaria, vel neceſſariorū contingens cognitio? quemadmodum.n. ſiquis aut quod abſolute eſſe poteſt, & contingit, neceſſarium, aut quod eſt neceſſarium, eſſe eiuſmodi aſſerit, vt eſſe aliter poſſit, mētitur: ita ē͞t mētitur cognitio, quæ & neceſſariū vt contingēs, et cōtingēs vt neceſſariū cognoſcit: quippe cū vera cognitio rē debeat eo modo quo ſeſe illa habet, cognoſcere. alioqui verū diceret qui & id quod eſt, non eſſe, & id quod non eſt, eſſe affirmaret: quod fieri nullo pacto pōt. ita.n. prorſus in modo quo res eſt, ſicut in ipſo eſſe rei veritas & falſitas reperitur. adde ꝙ quādo cognitio alterius in altero abſoluitur, cognoſcentis cum cognita re contactio quaſi quædā & coaptatio fit: & ſicut rectum curuo coaptare ob figurarum diſſimilitudinē minime poſſumus: ita fieri nullo modo poteſt, vt vel contingēs cognitio neceſſariæ eſſentiæ rei quæ cognoſcitur, vel econtrario neceſſaria cognitio contingenti eſſentiæ accommodetur. ſic.n. & apud Deum quoq; nihil neq; ex futuris, neq; ex cōtingētibus eſſe dicimus, eo ꝙ cognitio eius præſens eſt, ac neceſſaria. niſi tamen aliquis hoc intellectui, intellectualiq́ cognitioni cōuenire affirmet: primi vero omnium auctoris vnicam ac ſingularem eſſe cognitionem, vtpote eius qui vnus proprie eſt, eſtq́ omnium cauſa ſuperexcedēs, ſupraq́ omnem

ſubſtantiã conſtituta:atq; icc irco omnia abſq; vlla motione,& ſuperſubſtãtialiter,vt ita dixerim,comprehẽdit,tam quæ ſunt,q̃ quæ vel præteriere,vel inſtãt,vt Homerice loquar: adeo vt neq; ęternitas ipſa ei poſſit accommodari,quippe quæ poſterior ſit, atq; ob id exiſtat ꝙ primæ cauſæ particeps eſt.Sed quærendum videtur,quo modo eſſe animę partes dicat & eam quæ circa neceſſaria,& eã quæ circa ea verſatur,quæ eſſe aliter poſſunt:cũ præſertim ſpecie differre inter ſe has ẽt aſſerat.eædem.n.& partes erunt,& ſpecies,tam rationalis & irrationalis quas partes animæ prius appellauimus:q̃ hæ facultates,quarum altera in neceſſarijs,altera in ijs quæ contingunt,cognoſcendis verſatur:quas nunc vt partes animæ accipimus,cum eſſe eas partes dicamus eius animæ partis,quæ rationis eſt capax.nã ſi ſpecie differunt,& vt partes animæ ſumuntur,ſpecies animæ quoque ſint,neceſſe eſt. An vero abſurdum minime eſt,vt eadem ad aliud atque aliud relata diuerſo modo ſumantur:vt ad aliud partes,ſeu membra,ad aliud ſpecies eſſe videãtur. Nã ſi ad animã ſpectemus,partes has ſeu membra appellare merito poterimus,vtpote quæ totã eius ſubſtantiã expleãt, quæ ex varijs facultatibus & functionibus habere compoſitionem quandã videtur:ſi autẽ vt res & facultates accipiãtur, differre ſpecie ſine dubio dicentur.diuerſæ.n.ſpecie inter ſe ſunt pars rationalis & irrationalis:item ea quæ circa neceſſaria,& quæ circa ea,quæ cõtingunt verſantur. Id quod in ſcientijs quoque videre licet.nam contemplatio quæ de planis figuris conſiderat,quæ item de ſolidis,geometriæ partes ſunt:ſi tamen per ſeſe vt contemplationes ſumantur,ſunt ſpecie diuerſæ.Grãmaticæ etiam partes illæ habentur,legendi ſcilicet,explanandi,corrigendi,& iudicãdi facultates:quæ ſi per ſe vt cognitiones quædã conſiderentur,ſpecie diſtãt. Adde ꝙ in vniuerſum quoq; in diſſimilaribus partes totius partes cum ſint,ſpecie inter ſe differunt.vnde etiam totum ipſum diſſimilare, hoc eſt ἀνομοιομερὲς dicitur,eo ꝙ ex diſſimilibus inter ſe conuenientibus abſoluitur. Nihil igitur abſurdum eſſe debet,ſi eadem alio atque alio modo ſumpta modo partes alicuius,modo diuerſa eſſe ſpecie dicantur.

Quarum altera ſciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. conſultare enim & ratiocinari idem eſt.at de ijs quæ non poſſunt aliter ſeſe habere,conſultat nemo.Quare ratiocinatrix una quædã pars eſt eius animæ partis,quæ rationis eſt capax.

Poſteaq̃ diuerſas eſſe genere.i.ſpecie duas ratiõalis animæ partes ex diuerſitatę ſubiectarum rerum circa quas verſantur, oſtendit,eo ꝙ vnamquãq; cognitionem ſimilem eſſe rei quã cognoſcit,neceſſe ſit:nunc nomina etiã ipſis imponit,vt ex nominibus quoque diuerſo modo ſignificentur.atque ait,alterã oportere ſciendi,alterã ratiocinandi facultatem appellari:própterea ꝙ illa ſcientiã & definitionem affert eorum quæ ab ipſa conſiderantur:hæc ratiocinando & conſultãdo appetibilis rei inuenit veritatem,ne in ea errare poſſit appetitus, atque id quod non debeat,appetat.Nam ſcientiã inducentis facultatis veritas ipſa finis eſt: poſt cuius inuentionem in re quæſita nulla additione eſt opus,niſi aliquando ex accidenti: cum ſcientia videlicet vtpote ad actiones vtilis,aſſumitur:vt perpẽdiculum ad parietes ad rectos angulos extruendos: vt rectangulus triangulus ad rectas ſtatuendas columnas, & geometria demum ad machinaria inſtrumenta facienda. At ratiocinatrici & conſultatrici non ſatis eſt ſi verum tantummodo inuenerit:ſed illud inſuper requiritur, vt agendo recte probus vir bonum eligat.Quippe cum ipſe quoque Ariſtoteles in principio huius moralis tractationis finem eius non cognitionem eſſe,ſed actionem aſſeueret.vt autem clariorem duarum harum rationalis animæ ſpecierum ſciendi.ſ.& ratiocinãdi differentiã oſtendat:ratiocinari idem eſſe inquit,quod conſultare:eo ꝙ perſpicuum ſit,de ijs quæ aliter fieri non poſſunt,conſultare neminẽ:nã de iis quæ in noſtra ſunt poteſtate.quæq; poſſumus diſponere ſicut volumus,conſultationes fiunt. atque ita ex rerum ipſarum operatione oſtenduntur diuerſæ eſſe genere,ſeu ſpecie inter ſe ſciendi,& conſultãdi facultates.nã hominem eſſe natura ad conſultationem idoneum,perſpicuum eſt.de ijs autem quę non aliter ſeſe habere poſſunt,nemo qui ſapit,conſultat:verbi cauſa,an dies ſit ſole ſuper terrã orto:an econtrario nox,vbi ſol ſub terrã deſcendit.Poſtea concludit rationem,his quæ dixit,vtpote naturæ rerum conſentientibus acquieſcens. Quare ratiocinatrix facultas ratione præditę animæ vna quædã pars eſt. nam ſi rationalis pars animæ aliquãdo circa neceſſaria, aliquando

circa ea

circa ea operatur, quæ eſſe aliter poſſunt: circa neceſſaria vero nulla eſſe conſultatio, aut ratiocinatio põt, ſed tantummodo circa ea quæ contingunt: pars rationalis animæ diuerſa à ſciendi facultate alia quædã ſit neceſſe eſt, quæ circa ea quæ eſſe aliter poſſunt, verſatur. Dubitare autem merito aliquis poſſet, nihil opus eſſe inquiens, vt ex rerum ſubiectarum diuerſitate rationis capacem animæ partem in duo diſtribuamus, dicamusqꝫ alterã eſſe eius partem quæ neceſſaria, alteram quę ea conſideret quæ aliter poſſunt contingere: ſed ſicut ſenſus idem cum ſit, contrariorum eſſe conſueuit: albi & nigri viſus eorumqꝫ colorum qui medij inter hos ſunt: auditus ſimiliter acuti & grauis, ſonorumqꝫ aliorum quicũque magis & minus vel his accedendo vel ab his recedendo exiſtunt: ſicut item arithmetica paris & imparis perceptrix eſt: ſicutqꝫ in irrationalibus idem contingit: ita poſſe fieri vt quæ rationis eſt compos animæ pars vna & indiuiſibilis permanens circa diuerſa ſpecie nihilominus verſetur, id eſt circa neceſſaria, & ea quæ euenire aliter poſſunt: cognoſcatqꝫ illa, ſemper eodẽ modo vel eſſe, vel effici: hæc vel eſſe vel fieri aliter atqꝫ aliter poſſe. Hæc dubitatio eſt: cuius inuenire ſolutionem multis modis licet. Primum ita: quorum diuerſæ ſunt operatiões, eorum quoque facultates diuerſæ ſint, neceſſe eſt: quorum vero vtraque hæc ſunt diuerſa, diuerſæ etiã ſubſtantiæ ſunt. quoniã igitur ſciendi facultatis proprium eſt ex neceſſarijs rationem colligere, neceſſariaqꝫ habere ea quæ ex poſitis conſtitutiſqꝫ conſequuntur: ratiocinatrix autem & ex ijs quæ contingunt, colligit, & eiuſmodi etiã habet conſequentia: diuerſas eſſe & ſciendi & conſulendi tam facultates q̃ operatiões perſpicuum eſt. at ſi hoc eſt, earundem quoque diuerſæ ſubſtãtiæ ſunt. ſunt igitur rationem habentis animæ facultatis & ſciendi, & ratiocinãdi vis ſubſtãtia inter ſe diuerſæ. Hoc autem ne in vno quidem contrariorum ſenſu, aut ſcientia dicere poſſumus. Id quod in rebus ipſis experiri cuilibet licet. Eodem enim prorſus modo viſus in albo percipiendo operatur, atque in nigro, ſiue admittat, viſarum rerum ſpecies: ſiue vt alij volunt (diuerſa enim hac de re philoſophorum ſententia eſt) viſionis radios emittat. Geometrica item ſcientia non diſſimili modo demonſtrationes facit de figuris quæ rectis lineis continentur, q̃ de ijs quæ circularibus & curuis cõſtãt: ſemper enim medio eo vtitur, quod rei ipſius, non tantum concluſionis cauſa eſt. Aliorum quoque eadem ratio eſt. Adde ꝙ neque ita neceſſarium ab eo quod eſſe aliter poteſt inter ſe diſtãt, vt album à nigro, & rectilineum à curuilineo. hæc .n. licet ſpecie diuerſa ſint, genere tamen ſunt eadem: neceſſarium vero & contingens penitus à ſe mutuo differunt. quandoquidem modum etiã ipſum quo ſunt, habent diuerſum: vt rationes quoqꝫ de ipſis ſeſe habere contrario modo neceſſe ſit: alias ſcilicet ex neceſſariis colligi ac neceſſario: alias, ex ijs quæ contingunt & contingenter. atque ita cognitrices ipſas facultates ſpecie quoque inter ſe eſſe diuerſas: ſi modo cognoſcendis rebus genere inter ſe diſtantibus accommodari debent. Recte igitur Ariſtoteles ratione præditæ animæ facultatis diuerſas eſſe partes dixit, eã quæ circa neceſſaria, & eam quæ circa alio atqꝫ alio modo contingentia verſatur. Multa quoqꝫ alia ad ſolutionem huius quæſtionis afferri poterãt: ſed ſatis hæc ſint, ne importuna potius iactatio hæc noſtra eſſe videatur.

Quis igitur utrarunqꝫ harum optimus habitus ſit, ſtatuendum eſt: is .n. eſt utriuſqꝫ uirtus: at uirtus ad opus proprium ſpectat.

Vbi duas eſſe intellectiuæ partis animæ ſpecies demonſtrauit: nunc neceſſariũ eſſe oſtẽdit de vtriuſque virtute etiã diſſerere. ſiquidem tam de animæ, q̃ de facultatum ipſius virtutibus præſentis huius operis diſputatio inſtituta eſt. nã de intellectiuis virtutibus agere tractationi de actiuis minime eſt poſtponendum: immo prius fortaſſe ac præſtãtius eſt exiſtimãdum: quippe cum ob intellectiuas actiuis nobis opus ſit: ne affectus ita animum noſtrũ perturbent, ac tenebris offundãt, vt veritatẽ contemplari nequeamus. Adde ꝙ cum actiones etiã volumus exercere prius intellectiuarum operationem adhibere nobis neceſſe eſt. Quare oportet, vt quis ſit optimus habitus vtriuſque partis intellectiuæ animæ inueniamus: quæ. ſ. vtriuſque virtus eſt. nã cum duas rationalis animæ partes inuenerimus, debemus non ſola cognitione eſſe contentos, qua duas eſſe ipſas cognoſcimus: ſed dare operã, vt & quæ ſit vtriuſqꝫ ipſarum perfectio, intelligamus: ea autem vtriuſqꝫ virtus eſt: & vbi id didicerimus, ad ipſius acquiſitionem incumbamus. Quod vero inquit, at virtus ad opus proprium ſpectat, id ſignificat, virtutem eſſe habitum, qui niſi pro dignitate ſua operetur,

imperfectus ſit. vt oporteat vnumquenque habitum opus proprium efficere, quo habere perfectionem ſuam queat. Sed locus hic dubitationem afferre quandā poteſt. ſi enim vnāquanque facultatem in habitum progredi oportet, & vnumquenq; habitum in conuenientem ipſi operationem, vt ita perfectionem quodlibet cōſequatur ſuam, qua de cauſa pœna digni eſſe iudicantur illi qui vel intemperanter, vel iniuſte ſe gerunt, vel decipiunt, vel tale quippiam agunt? cum tamen vnuſquiſque horum conueniente ſibi facultate vtatur, ex ipſaq; operetur, in habitūq; eius deuenerit, ſecundumq; eum agat: atq; ita pro facultate perfectionem conſequatur? ne fruſtra ſcilicet facultatem eam habere videatur. Multos enim improbos homines talia ſceleribus ſuis prætendere audiui: video q; huiuſmodi opiniōes & contra religionem inualeſcere, & in totas etiam gentes diffundi, quocirca ſi in his confutandis longior fortaſſe oratio hæc noſtra euadet, ne ſuccenſeat quiſpiam. ſtudium enim mihi eſt, aduerſus eos qui et vana iactant, & perturbationibus affectuum gloriātur, reſiſtere. cuiuſmodi ego diuerſis hominum moribus verſatus ſum. Primū igitur a facultatibus animæ incipiendum eſt. atque ex his ea quæ ab affectuoſis his & prauę affectis hominibus dicuntur, nullam habere in ſe probabilitatem oſtendendum. Animæ enim hominis multæ facultates ſunt: quæ primum in cognitrices, atque appetitrices diuiſæ, poſtea in duas alteras partes ſingulę rationales. ſ. & irrationales diſtribuuntur. nam quas communes cum ratione carentibus animātibus habemus, eas irrationales per ſe iccirco appellamus, quia propria ratione præditæ minime ſunt. Sed primo cognoſcendi facultates in mediū producamus: quarum prima ab inferioribus incipientibus nobis occurrit, ſenſus: ſupra quem imaginatio eſt: hanc opinio, opinionem cogitatio antecedit: vltra vero cogitationem ſupremum locū obtinet intellectus. Requiro igitur ab his qui hæc nugantur, ſint'ne æquales omnes hæ quas connumeraui facultates, an aliæ meliores, alię peiores reperiri ex ipſis queāt? quis enim neget rationales irrationalibus & eſſentia ipſa, & operatione, tum dignitate etiam longe eſſe inferiores? atque ex rationalibus omnium ſupremum eſſe intellectum: ſecundo loco vero eſſe cogitationem: ac poſt eam opinionem? quæ omnes in eo inter ſe differunt, q; opinio rationalis cognitionis principium eſt, dum vel concluſam rem à cogitatione habet, & quæ cogitatio cum cauſa percepit, ipſa ſine cauſa intelligit: vel ex particularibus principia ſumit, ex ipſisq; ſingulis communitatem quandā agnoſcit, atque ita in ſe quoddā cōſtituit vniuerſale. at cogitatio quæ *διάνοια* græce dicitur, à quodam in quoddā mutatur, id eſt à propoſitionibus ad concluſiones: atque ita per propriam cauſam rem quæſitā comprehendēs operationem ſuam explet: in eoq; opinionem antecellit, q; illa ſine ratiōe, id eſt cauſa cognitionem conſequitur, atque ideo inſtabilis eſt atque incerta. cauſa enim vtrorunq; extremorum quæ inter ſe in concluſione cōnectūtur, media interiecta, vinculū quoddā ad ipſa colligāda efficitur, vel prorſus inſolubile, ſi non ſolū cōcluſionis, ſed rei etiā ipſius cauſa fuerit, & neceſſario tam quæ denuncupātur, q̄ quæ ſubijciuntur, continuerit: vel eiuſmodi, vt ſolui etiā poſſit, ſi concluſionis tantummodo cauſa ſit, & contingenti modo denuncupationes & ſubiectiones cohibeat. Intellectus autem cogitatione etiam præſtātior eſt, eo q; ſupra cauſam omnē cognoſcendas ipſas res ingreditur, eaſq; omni prorſus medio carente appulſiōe cōprehendit: quaſi inſpector ipſe rerum ſeipſo & nullo alio intercedente rebus ipſis coniungitur. Ac rationales quidem in hūc modum diuiduntur. Videamus etiam irrarionales, quo modo in ipſis quoque hęc in cognoſcendo operatio efficiatur. ſenſus enim circa particularia verſatur. neque ſubſtantias ipſorum comprehendit, id enim rationalium proprium eſt, ſed ſolas qualitates aut quantitates, aut tale aliquid quod ſubſtantijs accidere cōſueuit. imaginatio autem eorum quæ ſenſu percipiuntur, imagines ac formas recipiens, in ſe ipſas cōſeruat. Quænam igitur ex his facultatibus videntur tibi eſſe potiores? rationales irrationalibus, an econtrario? quis enim eſt qui priori contradicat, cum poſterius conceſſerit? niſi fortaſſe ratione carentia ratione præditis, & ea quæ ſunt in materia materia vacātibus, & generationi, corruptioniq; obnoxia ijs anteponat, quæ ſemper in eodem ſtatu permanēt. Sed hæc de cognitricibus animæ facultatibus dicta ſufficiāt. nunc ad reliquas, id eſt appetitrices tranſeamus. nam hæ quoque rationis capacitate, vel immunitate in quatuor diuidunt: voluntatem & electionem: iracundiam & cupiditatem: quarum voluntas & electio rationales ſunt, quippe quæ ſolis ratione præditis animalibus inſint: iracundia & cupiditas irrationales, eo q; brutis quoque communes ſunt. tum quia illæ propriam in ſeſe habēt rationem,

exq; ipſa ſuas operationes exequuntur: hæ autem in brutis quidem cum ſunt, à ratiōe prorſus abſunt: in hominibus nullam propriam habent rationem, ſed ea tamen ſunt natura, vt rationi alienæ poſſint obtemperare: cui cum parent, virtutum opera edere conſueuerunt: cum vero ratione neglecta operantur, illis quæ prorſus ſunt irrationales ſimiles planè euadunt. Rationales igitur facultates tam quæ cognoſcendi q̃ quæ appetendi vim obtinent, irrationalibus longe eſſe potiores, nemo niſi prorſus à ratione alienus negaret. neque quiſpiam eſt, qui aut has contrarias inter ſe eſſe inficietur: aut ſi præſideat ratio, ſibiq; irrationales appetitiones ſubiiciat, hominem idoneum ad virtutes exequēdas effici: ſi ſuccumbat autem, incitationesq; illarum ſequatur, in vitium manifeſte delabi. Ad corporis prȩterea voluptates appetendas ex qualibus facultatibus incitari conſueuimus? quæ frui ipſis maxime appetūt? non ne irrationales? harum vero voluptatum abſtinentiam qua vel prorſus ipſas repudiamus, vel moderate admittimus, in quibus facultatibus inuenimus? nonne in rationalibus? ſi igitur in irrationalibus ad corporis voluptates vehementior incitatio efficitur: in rationalibus vero vel integra affectuum ſublatio, vel cum ratione & modo affectuum temperatio exiſtit: quo modo melior exiſtimari non debet vel impatibilitas vel mediocritas, q̃ ipſa immoderata affectuum incitatio, & cōſenſio? nam ita immoderate et promiſcue ad concubitus ferri, vt & in adulteria & in marium fædos coitus delabamur, irrationale prorſus effrenatum'que ac furioſum eſt. quod cum facit homo, non video quo pacto id quod peſſimum eſt, non ſequatur, rationeq; penitus deſtituatur: atque ob id inter ratione carentia & bruta animalia connumerandus non ſit. Immo ſi verum dicere volumus, bruta ipſa prauitate excedere cenſendus videtur is qui rationem affectibus ſubiicit, idq; quod natura eſt præſtantius, deterioribus facultatibus ita in ſeruitutem addicit, vt quicquid illæ appetiuerint, faciat. Reliquum igitur eſt, vt peſſimum omnium, turpiſſimumq; eſſe eum omnes fateantur, qui peſſima ſectanda eſſe inſtituit: ea'que docet, quæ hominem natura rationalem cum è ratione ipſa exturbant, tum peiorem etiam brutis ac ratione carentibus reddunt. Accedit ad hoc, quòd nemo eſt qui eruditionis aliquantulum particeps ſit, qui tres eſſe generales virtutes ignoret, fortitudinem, temperantiam, & iuſtitiam, quæ præſidente ea animi facultate quæ ſapit, iracundiæ'que & cupiditatis incitationes moderante, exiſtant. Sed quo modo temperantia erit, ſi cupiditas freno rationis ſubiecta non fuerit? temperantia vero ſublata quo modo eſſe poſſit iuſtitia non video: cum cupiditas rationis moderamine reiecto neque quod ſibi, neque quod illi conuenit, ſeruet: ſed dominium quod ratio in ipſam natura habet, & ſeruitutem quam ipſa erga rationem exhibere debet, prorſus repudiet: vt & nuptiæ alienæ violentur ex inſatiabili furore erga mulieres: & naturæ etiā ipſi vim inferatur, dum maribus perinde ac fœminis abutuntur: & alienæ res iniuſtæ rapiantur ex nimia lucrandi appetitione. Adde quòd prudentia quoque ipſa tollitur, cum ab irrationalibus facultatibus ſubiugatur ratio, deorſum'que in intemperantiam, atque amentiam trahitur. quod cum ſit, fortitudo quoque ipſa euaneſcit, quæ ex iracundia freno rationis moderata exiſtit. nam cum ratio ita affecta ſit, turpiter'que affectibus ſuccumbat, efficitur, vt neque ipſa ſuo naturali ſtatu vti poſſit, cum imperandi omnem auctoritatem iam amiſerit: neque iracundia rationi ſubiici tanquam dominæ amplius patiatur, ſed imperium etiam ipſa detrectet, effrenis'que ad quodcunque incitata fuerit, feratur: ex nimia'que libidinis relaxatione ac licentia præceps delabatur.. atque ita efficietur, vt neque virtus vlla vſquam exiſtat: neque homo ex operatione homo ſit. Vel igitur ij qui voluptuoſam vitam ſummum bonum eſſe ſtatuunt, in eius'que fruitione felicitatem ponendam cenſent, virtutes hominis eſſe eas fatentur quas commemoraui: ſiq; id faciunt, ſibi ipſi aduerſantur, cum virtutes eſſe concedant, & contraria tamen virtutibus vitia præferant: vel virtutes eſſe vllas penitus negant: quam opinionem omnibus qui mētis ſunt compotes, eſſe contrariam, ac recte ſentientibus aduerſari nemini dubium eſt. Sed dicent fortaſſe, qua de cauſa ſummus rerum opifex irrationales has facultates naturæ hominum indidit, ſi ex illis operari homo non debebat: atque ita operari, vt quàm maxima poſſet intentione in ipſis vteretur, quo perfectiores ex vehementia operationis atque intentione facultates ipſæ redderentur? ad quod in hunc modum reſpondemus: facultates has ita natura eſſe comparatas, vt operari duobus modis poſſint. vel enim rationi obtemperantes,

vel rationis imperium reſpuentes id faciunt.cum igitur obtemperãt rationi rationis etiam ipſæ participes quodam modo ac rationales efficiuntur:atque vt hominem decet,operationes omnes exequuntur ſuas:cum rationem repudiãt,non ſolum brutis conueniẽtes actiones efficiunt,verum etiam peiores longe quàm bruta ipſa eſſe conſpiciuntur , cum præter propriam temeritatem,rationalem quoque animæ partem,ac ſapientem ſecum adiunctam ad ſcelera ac flagitia excogitanda adiutricem habeant : ſecum'que eam in perniciem præcipitem trahant. Illud præterea aduertendum eſt,vnumquodque quod perficitur,ab eo perfectionem ſuam conſequi , quod præſtantius illo ipſo ſit , quod perficitur:ad idq; attrahi, atque attolli : rationem vero irrationalibus facultatibus longe eſſe præſtantiorem. qui fiet igitur,vt peiores ac viliores perficiantur ſi non ad præſtantiorem facultatem fuerint reductæ , atque illi ſubiectæ , ſed eam ad ſe detraxerint ac ſibi ſubditam reddiderint?nam ſicut anima rationalis nunquam perfectionem conſequetur ſuam , niſi ad intellectum referatur, ac per eum ad Deum ſublata illuſtretur:ſic nunquam neque iracũdia neque cupiditas perfectæ vnquam effici poterunt,niſi ad rationem reductæ ab ea moderatæ ac meliores reddantur. non enim in exceſſu operationis ipſarum perfectio eſt:ſed in eo quòd rectæ rationi tanquam menſuræ ac modo ſubiiciuntur , atque ita per participationem fiunt rationales:quemadmodum etiam anima rationalis dum intellectualis & diuina fit , perfecta euadit. Vnumquodque enim quod ad aliquid aliud ſe prȩſtantius ſuſcipiendum idoneum eſt, cum id ſuſcipit,perfectum efficitur:cum non ſuſcipit,in imperfecto ſuo ſtatu permanet,in quo quidem ſolet proficere,ſi non proficiat. Errat igitur,qui in eo perfici irrationales facultates aſſerit,dum magis ac magis intenduntur. Nam ſi irrationalium facultatum perfectio in hoc conſiſtit,dum amplius earum augetur irratiõalitas,atque intenditur:in eiuſdem remiſſione atque imminutione,id quod obtemperando rationi conſequuntur , imperfectio erit. ſi enim contrarium ex contrario exiſtit,ex contrario quoque exiſtet contrarium . at ſi hoc fiet,erit irrationalitas ratione præſtantior ac melior:quippe cum id ex quo perfectio, eo ex quo imperfectio prouenit,longe præſtantius eſſe nemini dubium ſit . Sed quid eſſe à ratione magis alienum poteſt , quàm ſi irrationalitatem rationi anteponendam cenſeamus?nam hoc modo rationali etiam animæ melius eſſet,ſi ſibi ipſi, & peioribus,quàm ſi diuinorum, Deiq; ipſius fruitioni inniteretur:res'que omnes in eo proficerẽt ſi ad peiora delaberentur:atq; ita nos quaſi in via progreſſi ad id tãdẽ deueniremus,vt infima quęq; corpora,infimãq; materiã omni incorporea ſubſtantia, Deoq; ipſo primo omnium,omniaq; vltra omnem comparationem ſupereminente , meliora eſſe exiſtimaremus,ac præſtantiora . Quo quid ſtultius eſſe , magis'que impium poteſt ? Atque hæc ab appetitricibus facultatibus ſumpta argumenta ſunt.circa enim affectus ac voluptates corporis ſenſus et imaginatio operantur: & fortaſſe etiam peruerſa opinio.nam intellectus & cogitationis in his opera,niſi quatenus ipſarum rerum naturas percipiunt , nulla prorſus eſt . Quo modo igitur melius eſt vt homo qui rationalis eſt,ſecundum irrationales cognitiões ac peiores vitã traducat,atque inde à præſtãtioribus ac rationalibus recedens prorſus reddatur irrõnalis? intellectus p̃terea & ſcientia ſeu cogitatio certę cognitiões ſunt:imaginatio & ſenſus incertæ atq; erroneæ:ſecundũ quas qui viuit,ſecũdũ errorẽ viuit,errãsq; eſt.qui igitur ſecundũ has viuere,quęq; his iucunda ſunt,ſectari hortatur:errãs legiſlator eſt,atq; ob id procul à Deo recedit.Quo modo igitur veritatis prȩnũciator.i.propheta,& à Deo erit,qui procul à Deo abeſt,tantiq; erroris hominibus eſt auctor?Quo circa quis ſcopus ac finis ſummi opificis fuerit,cũ animæ rõnali tum irrationalẽ,tum vegetalem vitã adiũxit,conſideremus. Vtrum id fecit vt qui rõnales ſunt,affectibus indulgentes temere viuãt,atq; irrõnabiliter? an vt ita cum carne hac craſſiore,& mortali,ac repugnãte apta aię fieri colligatio poſſet?ſi priorẽ ob cãm fecit,ipſe opifex aïabus noſtris eſſe in cauſa videbitur,vt in peius delaberentur: quippe qui peiora melioribus copulauerit,atq; in corporibus noſtris vtraq; cõiũxerit. at hoc eſt abſurdũ.falſum igitur propoſitũ ex quo abſurditas cõſequitur cẽſendũ eſt. Quærẽda igitur vera cauſa eſt huius in eodẽ contrariorũ coniunctiõis,quæ bonitati ipſius opificis cõueniẽs dubitationẽ hãc diſſoluat. Nã qui omnia ex bonitate ſua creauit Deus,poſtq̃ hæc quoq; mortalia ex materia cõſtãtia,quæ ſuapte natura ad malũ contrahendum prona ſunt,produxit:neq; ea bonitatis ſuæ,rõnis,atq; ordinis expertia eſſe paſſus eſt . ſed aïarum

rationalium ſubſtantiã fecit, quæ iungi corporibus ex contrarijs rebus compoſitis poſſenti quia vero hæc connexio ſine medio nullo modo fieri poterat, cum corpora ex rationali anima ſine medio vllum bonum conſequi, vllam'ue illuſtrationẽ nequirent admittere: propterea vegetalis, & ſenſiua vita huic adiunctæ ſunt, quæ mediæ inter rationalis animæ, & corporis copulationem, mutuamq́; cognationem intercederent: vt ex earum operatiõibus idoneum redderetur corpus ad affectionem ſuſcipiendam, quæ ex ratiõe induceretur: quippe eum craſſiores, materialesq́; magis hæ ſint, q̃ rationalis: quàm caro autem et corpus ſubtiliores à materiaq́; remotiores. rationalis enim anima eam naturam habet, vt & ſubſtantia, & operatione à corpore ſeparari poſſit. hæ autem cum neq; ſubſtantia neq; operatione ſeparari à corporibus queant, licet in materia, & in ſubiectis corporibus exiſtant: ſola intellectione non ſecus ac ſpecies ſeparantur; vt propterea inſeparabiles perfectiones, id eſt ἐντελέχειαι à nõnullis qui de his agũt, appellatæ fuerint. Primus igitur ac præcipuus animarũ harum cõiunctiõis finis hic eſt. Sed ne corpus ea cauſa animam cõſequutum vt ornaretur, bonumq́; redderetur, inornatum potius ac peius hac coniunctione efficeretur: datæ ſunt leges ac mandata, quæ & potiorem partem in naturali ſuo ſtatu conſeruarent, & peiorẽ meliori ſubiiciendo meliorem facerent. nam rationalis anima inuiolata atque illæſa ſeruatur, cum ad ea quæ præſtantiora ipſa ſunt & ſublimiora, conuertitur, id eſt ad intellectum, ac Deum, ab ipſisq́; perficitur: ipſa vero irrationales partes ad ſeſe ducit ac trahit; ac per ſe ex virtutis exequutione ad ſublimiora quoque illa ac præſtantiora attollit. Quorum nihil falſus ille propheta percipiens turpiſſima omnium, ac fœdiſſima legibus ſanxit. is enim eſt, quem Arabes, Aegyptii, Perſæ, cæteriq́; omnes qui huiuſmodi vitam traducunt, prophetam ſuum, ac legiſlatorem prædicant: fœdus homuncio, omnisq́; turpitudinis, atq; obſcœnitatis plenus: qui ne ea quidem abhorruit, quæ Sodomis & Gomorris cõtigere, igni conſumptis propterea quòd ea quæ iſte legibus inſtituit, flagitia perpetrabant: adeo vt terra quoque ipſa quam flagitioſa obſcœnitate calcauerant, penitus conflagrarit, redactaq́; in cinerem fuerit. Sed quid plura? ſatis enim hæc ſunt ad abſurditatem huius dogmatis refellendam: quippe cum neque à principio noſtrum hoc propoſitum fuerit. Reſumamus igitur rurſus Ariſtotelis ipſius verba, atque ea, vt incepimus, explicare tentemus.

De principijs agendi. Cap. II.

TRia autem ſunt, quæ in anima actionis, ac ueritatis dominium habent: ſenſus, intellectus, & appetitus. ſed ex his ſenſus nullius principiũ actionis eſt. id quod perſpicuum eſt ex eo, q̃ beſtiæ ſenſum cum habeant, actionis participes minime ſunt.

Adhuc de altera rationalis animæ facultate quæ circa ea quæ eſſe aliter poſſunt, verſatur, id eſt ratiocinatrice hic agit. nam quia ſenſiua cognitio particeps quodam modo etiam ipſa eſt iudicij quod in materialibus, aliterq́; aliàs ſeſe habentibus verſatur: ipſam quoque hic enumerãs, tria eſſe in anima inquit, quæ dominium actiõis & veritatis habeãt, ſenſum, intellectum, & appetitum. non quòd ſenſus in actiones vim aliquam exerceat, illisq́; præſideat; ſed quia cognitionis etiam ipſe ſpecies quædam eſt, verum'que in quibuſdam percipere poteſt: dum circa materiam & contingentia operatur, circa quæ intellectus etiã activi negocium eſt. Intellectus vero ipſe generaliter ſumptus in neceſſaria, & ea quæ contingunt, ſuam partitur operationem: agit enim, & contemplatur: agit circa ea quæ eſſe aliter poſſunt: contemplando vero & circa ea quæ eſſe aliter poſſunt, artificioſe ac probabiliter, & circa neceſſaria ac ſtabilia ſcienter cognoſcit. appetitus autem & ſenſus ipſius & rationis, i. actiui intellectus quaſi miniſter quidã eſt: quippe cum ille appetenda & fugiẽda proponat, materiamq́; operandi, id eſt iucunda & moleſta ipſi offerat: ratio vero quæ eligẽda, q̃ itẽ repudiãda ſint, iudicet, atq; vtriſq; his conuenientem modũ præſcribat. Senſum autẽ non eſſe actionis alicuius cauſam, beſtiarum, i. brutorum animalium exemplo declarat, quæ licet ſenſu ſint prædita, nullã tamen exercere actionẽ poſſunt. nã cum ſentiant & iucunda, et moleſta, quæ ſubiecta ſenſibus ſunt; ea quæ moleſtiam afferunt vel fugiendo, vel repugnãdo ac vindicando reijciunt: quæ vero oblectant, vel ad ſeſe attrahendo, vel perſequendo

appetunt: vt nulla in ipſis, quia ratione vacant, eſſe actio poſſit. actio enim in ijs eſt in quibus eſt conſultatio, quæ quod eligendum eſt proponit, ad quod poſtea appetitus incitatur. nulli igitur actioni præeſt ſenſus: ſed totum in ipſas dominium intellectus obtinet, atque appetitus: ille, dum ex conſultatione iudicat, atque inuenit id quod appetendum eſt: hic, dum apprehendit ac perſequitur, quod intellectus eſſe melius iudicauit. vt in brutis carentibus'que ratione animantibus appetitus cognitioni & iudicio irrationali, in rationalibus rationi & intellectui actiuo inſeruiat, ac miniſtret. Quare ſenſum nullius actionis eſſe principium, recte dictum eſt. Nam quando etiam in ratione præditis quæ ſenſui iucunda videntur, perſequitur appetitus, rationis iudicium tunc ceſſat: & qui natura eſt rationalis, quaſi ratione careat, ita operatur, brutisq; ſimilis euadit: dum ſecundum ſenſum, quæ cognitio eſt irrationalis, vitam traducit. Cuiuſmodi ſunt glorioſi, auari, libidinoſi ac voluptarij: qui ea duntaxat quæ percipere ſenſibus queunt, appetere conſueuerunt, eorum nulla cura habita quæ intellectu percipiuntur.

Quod uero in cogitatione affirmatio et negatio eſt, idem in appetitu perſequutio eſt, & fuga.

Rationem nobis tradit, quam habent inter ſe in actionibus cogitatio & appetitus, eandem'que differentiam: cogitationem, id eſt διάνοιαν appellans intellectum actiuum, hoc eſt contemplationem quæ operatur, cum quis de eligenda re iudicat. omnis ſiquidem cogitatio de vero & falſo inquirit: vt hoc refellat, illud comprobet. appetitus autem in boni perſequutione, & mali fuga verſatur. quando igitur de agenda aliqua re inquiſitio fuerit, bona'ne ſit, nec'ne, cogitatio ipſa ratiocinando id colligit: appetitus vero ſi bonum id fuerit, apprehēdit ac perſequitur: ſi malum, fugit, atque arcet. atque ita appetitus ad cogitationem tanquam dominam miniſtri rationem obtinet, ſeu diſcipuli ad magiſtrā: cum quid aut mandet, aut doceat cogitatio, ipſe excipiat, vt aut bonum eligat, aut malum fugiat, atq; euitet. iccirco inquit quod in cogitatione eſt affirmatio & negatio, idem eſſe in appetitu perſequutionem ac fugam: hoc eſt, ſicut cogitatio quod ipſi bonum eſſe ex ratiocinatione viſum fuerit, eſſe bonum affirmat: ita appetitum quod bonum eſt, perſequi: quod eiuſmodi eſſe cogitatio demonſtrauerit. ſicut item cogitatio eſſe bonum id negat, quod non eſſe bonum collegerit: ita quod bonum non eſt, fugere appetitum. Hæc autem de hominibus ijs dicuntur, qui ex ratione & iudicio viuunt.

Quare cum moralis uirtus habitus electiuus ſit, electio uero conſultatrix appetitio: propterea oportet, ſi modo electio proba eſt, ut & ratio ſit uera, & appetitus rectus: & eadem & illa dicat, & hic perſequatur. Atque hæc cogitatio ſeu mens, & ueritas actiua eſt.

Hoc ex præcedente conſequitur. nam quia appetitus ad mentem ac cogitationem ſpectat, ab eaq; occaſionem ſequendæ aut fugiendæ propoſitæ rei accipit: propterea virtutem electiuum eſſe habitum inquit. ſcientia enim habitus quidem quoque ipſa eſt, ſed non electiuus: non enim circa ea verſatur, quæ eſſe aliter poſſunt, quæq; in conſultationem cadūt: ſed circa neceſſaria, quæ ſemper eodem modo ſunt, licet nullus circa ea quippiam egerit. quorum quidem perfectionem, id eſt veritatem cognoſcere in noſtra ſitū eſt poteſtate: vt autem ipſa hoc modo ſint, aut non ſint, non eſt in nobis. multos præterea habitus etiā à natura habemus, cuiuſmodi ſunt & ſenſus. virtus tamen talis minime eſt, ſed in noſtra poteſtate eſt collocata, & ex electione proficiſcitur; vtpote electione & ſtudio noſtro acquiſita. Electionem quoque definit, eam eſſe appetitum conſultatiuum aſſerens. electio ſiquidem vis appetitiua cū ſit, appetitus ēt eſt: conſultatiuus vero, quia præcedente conſultatione operatione ſua fungitur, ac melius peiori anteponit. Tria enim ſunt quæ in actionibus conſiderantur, voluntas, electio, & conſultatio. Volūtas boni abſolute appetitus eſt: quæ in diuinis ſubſtantijs exactam boni ipſius habet comprehenſionem, quod ex ſeſe etiam ſine vllo conſultationis adminiculo appetit: id quod iccirco fit, quia in diuinis nullus prudentiæ defectus reperitur. anima autem corpori alligata, atque ex eo perturbatum mentis intuitum adepta, pleraque ignorat: vt prudentia maxime indigeat, cum velit quidem bonum,

ſed

ſed timeat tamen,ne in errorem aliquem delabatur. Quocirca conſultat,ac deliberat: atque inde vbi bonum inuenit, id non bono anteponit, atque eligit, vt apud ipſam inter voluntatem & electionem media conſultatio intercedat: quæ id quod voluntas confuſe appetit, ipſa diſtincte in quacunque propoſita re agenda denudet, atque aperiat: electionem que ad ipſum id eligendum incitet. Quam ob rem concurrere duo hæc neceſſe eſt, vt ſcilicet & ratio quam mens noſtra conſtituit, vera ſit, qua ſiue bonum eſſe bonum, ſiue malum eſſe malum oſtenditur: & appetitus etiã ſit rectus: ne ſi peruerſus hic fuerit, id minime appetat, quod ratio perſequendum eſſe demonſtrarit, ſed ad contrarium præceps deferatur: id quod ſæpe in perturbatis fieri conſpicimus. Quemadmodum in Medæa, quæ licet ex ratione cognoſceret mala eſſe ea quæ erat perpetratura: ab iræ tamen appetitu ſuperata ea fecit, quæ ratio mala eſſe demonſtrauerat. Quo modo autem erit appetitus rectus? ſi electio ſcilicet proba, ac bona ſit, id eſt ex virtute facta, quæ melius peiori anteponat. nam electio cum appetitus ſit conſultatiuus, vt dictum eſt, ſi bona ſit atque ex virtute, illud prorſus appetet, quod vere bonum conſultatio eſſe collegerit. Quare quod ratio bonum eſſe affirmauit, id cum bonus eſt appetitus conſultatiuus perſequitur. Atque hæc mens & veritas actiua eſt.

Contemplatiuæ autem cogitationis & non actiuæ neque effectiuæ bene & male eſſe, eſt uerum & falſum: hoc enim totius cogitatiuæ opus eſt: ſed actiuæ & cogitatiuæ ueritas eſt, quæ appetitui recto conſentanea ſit.

Cum in duas partes cogitationem & mentem diuiſerit, quarum alteram circa ea quæ contingunt, alteram circa neceſſaria verſari dixit: illamque ratiocinandi, hanc ſciendi facultatem appellarit: ratiocinatricisque proprietatem iam explicauerit, nunc de ea agit, quæ ſcientiam affert. in illa enim non in contemplatione ſola finis erat, vt ſatis inueniſſe veritatem fuerit: ſed oportebat appetitum etiam accedere, qui demonſtratam rem perſequeretur, & actionem, quæ bonum cognitum atque inuentum exequeretur. quandoquidem eius acquiſitio in noſtra poteſtate eſt. nam cum eſſe aliter poſſit, vt efficiatur, noſtro ſtudio indiget. cuiuſmodi eſſe ea quæ ad temperantiam ſpectant, manifeſtum eſt. iccirco ſpecies illa mentis ac veritatis actiua fuit appellata. Contemplatiuæ autem cogitationis & mentis quæ neque actiua neque effectiua eſt, bene & male ſe habere contemplationis terminos non excedit, ſed eouſque tantum progreditur. bene enim ſeſe habet, cum verum inuenit: male, cum errat, & fallitur. vt ſiquis de figura terrę inquirat, globi ne, an tympani, an lentis formam habeat. hic enim vbi globoſam eam eſſe inuenerit, acquieſcit, ac ſatis habet: neque ei amplius eſt opus aut globum facere, aut terram, vel quippiam aliud excolere ad veritatis demonſtrationem. Adiunxit autem hic Ariſtoteles actiuæ effectiuam, eo quod etiam ipſa circa ea quæ contingunt, operatur, & circa ea quæ in nobis ſunt, opus ſuum efficit, cuius cauſa videlicet prius rationis conſideratione vſa fuerat: id quod in ædificatoria & fabrili huiuſmodiq; alijs videre licet. Cum vero dixerit, bene & male ſe habere in contemplatrice nihil aliud eſſe quàm verum & falſum: ſubiungit: /hoc enim totius cogitatiuæ opus eſt/ eo quòd tam veri inuentio, quàm aberratio in falſitatem vtriſque cogitationis & mentis partibus eſt communis. vnde etiam infert /ſed actiuæ & cogitatiuæ veritas eſt, quæ appetitui recto conſentanea ſit./ in ea enim cogitationis parte quæ non in veritatis inuentione ſiſtitur, ſed inſuper requirit, vt ex appetitu conſultatiuo, quæ eſt electio, aliquid agatur: bene & male ſe habere in vero & falſo non conſiſtit, ſed actionem quoque ſequi aliquam neceſſe eſt: vt in ea veritas conſentanea, id eſt conſentiens & conueniens ſit appetitui recto. ita enim & cum inuenta eſt veritas, bonum ipſum agitur: quippe cum actiuum bonum, bonum ſit: & cum appetitus rectus eſt: ne contrarium eligat, quàm ratio collegerit, ſed illud ipſum planè quod vere fuerit demonſtratum.

Electio igitur actionis principium eſt, unde eſt motus, non cuius cauſa. electionis uero appetitus, & ratio quæ alicuius cauſa eſt.

In actiuis virtutibus, operationibusq; ipſarum, quæ propriè actiones dicuntur, tria hęc conſiderantur: cogitatio quæ ẽt ratio priuatim appellatur, electio, & appetitus. quã igitur

rationem inter ſe hæc tria habeat, nunc oſtendit. electionemq́ꝫ eſſe actionis cauſam inquit: & cauſam quidem non finalem, quæ eſt cuius cauſa aliquid fit, ſed effectiuã. vnde. n. eſt motus, ea effectiua cauſa eſt. nã ex electione gignitur actio, atque efficitur: vbi. n. hæc id quod à ratione demonſtratum eſt, bonum oppoſito malo antepoſuit, operamur, atq; agimus. electionis item cauſam appetitum eſſe dicit, & rationem quæ alicuius cauſa eſt. At vero ſuperius appetitum vt genus electionis, & rationem vt differentiã conſtitutricẽ ſumpſit, quando electionem eſſe appetitum conſultatiuum definiuit: quo modo igitur nunc & appetitũ & rationem eſſe cauſas electionis effectrices inquit? materiales enim potius vel vtræq; dici poſſent, vtpote totius, quod ex ipſis conſtat, partes: nã quod ex partibus conſtat totum, forma eſt: in materiaq́ꝫ id eſt in partibus ijs ex quibus cõſtituta eſt, conſideratur: vel ſi non vtræqꝫ materiales, ſaltem altera materialis, altera formalis dicenda erat. in definitionibus. n. genus materiæ, differentiæ formæ ſolent correſpõdere: vt hic ſibi conſtare Ariſtoteles minime videatur. An fortaſſe ſuperius appetitum vt electionis genus ſumpſit, propterea ꝙ irrationalibus & rationalibus eſt communis: electionem vero, eo quod in ſolis ratione præditis reperitur: eſt enim conſultatiua: tanquam ſpeciem ei ſuppoſuit. Hic autem efficientem cauſam electiõis eſſe appetitum inquit iccirco, quia re aliqua appetibili propoſita prius quidem appetitus ipſe, quæ eſt rei abſolute appetibilis cupiditas quędã, excitari conſueuit, etiã abſque ratione: deinde ratio incitationem eius atque impetum cohibet ac moderatur, ratiocinãdo atque oſtendendo an recte ac pro dignitate appetiuerit. atque ita poſtea electio ſubſequitur, ab appetitu origine ſumpta, & à ratione quæ veritatem circa rem appetibilem demõſtrarit. nã ſic efficitur, vt electio appetitum vt genus, rationem vt differentiã in ſe habeat, non illã quidem inquirentem ac ratiocinãtem amplius quale id ſit, quod appetitus perſequitur: id enim iam inuenit, atque ob id ſubſequuta eſt iam electio: ſed conſultantem, vt eo quod appetit potiri etiã valeat. Nã facultatibus & potẽtijs quæ ſupra animæ ſubſtantiã ſunt, cum extra materiã ſint, nulla opus eſt conſultatione: quippe cum illa tantũ velint, quæ vel ex neceſſitate poſſunt, in quibuſqꝫ nihil eſt, quod abſolute contingere aliter queat. animæ autem quæ tum materiæ & corpori innexa eſt, tum facultates irratiõales adiunctas habet, ambiguitas, & ignoratio accidit: actionesq́ꝫ eius in eo verſantur, quod eſſe, ac non eſſe aliter poteſt: vt periculum inde ſit, ne in prudentiæ inopiã ſæpenumero delabatur. Quocirca conſultatione, ipſi opus eſt, qua modum inueſtiget, quo rem appetibilẽ vel conſequatᷓ abſolute, vel conſequi facilius poſſit. Cum dixerit autem electionis principium appetitum eſſe & rationem, ſubiungit (quæ cauſa alicuius ſit) vt eã rationem & mentem ſignificet quæ agendis rebus accommodatur: quæ non ad veritatis inuentionem vſque tãtũ progreditur, ſed quæ actionis, finisq́ꝫ eius cauſa ratiocinatur: rebusq́ꝫ cõuenit, quæ eſſe aliter poſſunt, ad actionemq́ꝫ & effectionem pertinent, nã quæ ſcientiã affert cogitatio, et ratio non alicuius alterius cauſa veritatem demonſtrat, ſed in ipſius inuentione acquieſcit, ſicut iam dictum eſt. Ex his igitur colligere poſſumus, duplicem in agendis bonis tam appetitum eſſe, q̃ rationem. primus enim appetitus ille eſt, qui ante excitatur, quàm ratio quippiam iudicarit, demonſtraritq́ꝫ an propoſita res digna ſit, quæ appetatur: qui quidem nondum rationalis dicitur. ſecundus alter ſubſequitur appetitus cum ratione, quæ electio etiã nuncupatur: qui poſtquam appetendum eſſe aliquid demonſtratum fuerit, exiſtere conſueuit. atque hi gemini appetitus ſunt. prima autẽ ratio ea eſt, quæ bonũ eſſe quod appetimus, ratiocinatur, electionemq́ꝫ ſolet antecedere: ſecunda vero, quę modũ inuenit, quo id quod iam elegimus, conſequi etiam valeamus.

Vnde neque ſine intellectu & cogitatione, neque ſine morali habitu electio eſt. bona etenim actio, & quod item contrarium in actione eſt, ſine intellectu & cogitatione, & moribus non exiſtit.

Confirmat hic id quod prius dixit, principium effectiuum electiõis appetitũ eſſe, ac rationem eã, quæ ad actionem vt finem ſpectat: oſtenditq́ꝫ hoc à poſteriori, cõiecturali vſus demonſtratione. nam appetitum, inquit, & rationem eſſe electionis efficientes cauſas inde eſt perſpicuum, ꝙ ſine intellectu, & cogitatiõe, & morali habitu nulla electio eſt. niſi enim & appetitus ad rem ipſam appetibilem excitatus ac motus fuerit, & intellectus actiuus de

ipſa

ipſa eadem re ratiocinetur, ac colligat eſſe eligendã: electio neque eſſe, neque operari vllo modo poteſt. intellectum & cogitationem, id eſt νοῦν & διάνοιαν hic ratiõem appellat, quę de appetibili re ratiocinatur. cogitatio enim etiã ipſa intellectus vocatur, quippe quæ ipſius intellectus imitatio ſit. Quod enim is qui proprie intellectus dicitur, ſimplici appulſiõe cognoſcit atque intelligit, id cogitatio medio vſa rei ipſi accommodato explicat, ac comprehendit. Cũ vero ait, neq; ſine morali habitu, de appetitu intelligit: propterea quod ex moribus euenit, vt appetitus vel recte, vel non recte operetur. cum enim mores boni ſunt, rectum, cum praui, peruerſum eſſe etiã appetitum neceſſe eſt. Quare oportet in electione tã cogitationem, q̃ appetitum inter ſeſe conuenire, vt hic recte appetat, illa vere ratiocinetur ac demonſtret. nam recte & non recte in actionibus abſq; his vtriſq; eſſe nullo modo põt: recte ſanè, cum bene vtraq; ſeſe habent, non recte, cum male & peruerſe.

Cogitatio vero ipſa nihil mouet, ſed ea quæ cauſa alicuius eſt, & actiua. hæc enim etiam effectiuæ dominatur: quippe cum cauſa alicuius faciat, vnuſquiſque qui facit: neq; finis abſolute, ſed ad aliquid & alicuius ſit, id quod fit. non tamen id quod agitur. bona enim actio finis eſt: finis vero ipſius eſt appetitus. Iccirco vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio eſt. Tale autem principium eſt homo.

Differentiã duarum cogitatiuæ ſpecierum etiam ſuperius dixit: quã hic quoque oſtendit. ſubdiuidit enim cogitandi facultatem, quæ circa ea verſatur, quæ eſſe aliter poſſunt, in actiuam, & effectiuã: inquitq; has eo inter ſe diſtare, ꝙ illa non vlterius q̃ ad actiõis ipſius finem progreditur: effectiua vero cum alterius cauſa operetur, ſuæ operationis finem quẽdam habet, qui ad aliud quoddã refertur: vt quam rationem habet actiua ad ſcientiã, candem effectiua ad actiuam habeat neceſſe ſit. nam quemadmodum ſciendi cogitatio veritatis inuentionem finem habet, nihilq; vlterius procedit: actiua vero licet veritatem etiã ipſa inueniat, non in ea tamen conquieſcit: ſed actionem ẽt adiungit, vt id quod appetitus affectat, de quo ẽt fuerat ratiocinata, aſſequi poſſit: ſic effectiua cum finẽ ſuę operationis opus id quod effecit, habeat, non eouſq; conſiſtit, ſed ad alterum ſubli miorem perfectioremq; finem ſpectat. verbi cauſa, ædificãdi ars finem quidem habet domus ædificationem, ſed aliud tamen quid domo ipſa præſtãtius ac perfectius ſpectat: quæ eſt conſeruatio, & ſalus eorũ quæ in domo vel deponuntur, vel inhabitãt. videturq; hoc animæ hominis admodum eſſe accommodatum: nã cum anima & ſeparata à corpore ſit, aliiſq; ipſi annexis viuendi facultatibus, dum ſcilicet abſq; vllo corporis munere conſideratur: & coniuncta iiſdem ſit vtilitatis ipſorum cauſa, dum cum ipſis, & per ipſa extrinſecus operationes quaſdã edit: quatenus eſt ſeparata, operationem ſupra hæc ipſa habet, verũq; ex propria ſua perfectione inuenit, nihilq; vlterius requirit: quippe quę quod rationem finis magis ſubeat q̃ veritatem ipſam, habeat nihil. quatenus vero ad corpus ipſum, vitas que reliquas ſpectans operatur, vt eas ſubiiciat ſibi, in melioremq; ſtatum deducat, prout conuenit vnicuiq;, præter veritatis inuentionem fines alios habet: non ꝙ ipſi ẽt hic veritatis indagatio atque inuentio ſatis non ſit, ſed ꝙ aliæ ad propriã perfectionem ſola veritate non ſunt contentæ, ſed & operationibus aliis, & actionibus indigent, vt ita ſequi id quod melius eſt, poſſint, id eſt rationem: ne ad deteriora delapſæ nobilitatem eius deturpent, maculãq; aliquam ei inurant. Cum enim ſint natura materiales hæ rationi adiunctæ facultates, multiſq; ob id extrinſecus indigeãt: iccirco fit, vt & actiones, & fines actionum diuerſi genere exiſtant: id eſt & cuius cauſa, et quo. nã artes multa neceſſaria ad vitã fabrefacientes inuentæ ſunt: id quod in effectiuis videre licet, in quibus finis cuius cauſa, eſt ipſum artis opus, ipſumq; effectũ: finis vero quo, id eſt ob quem, eſt naturæ noſtræ mortalis neceſſitas, quæ multis adiumentis indiget: tum vt conſeruetur, quodq; exinanitum eſt expleat, tum ne læſionem aliquam extrinſecus patiatur. exempli cauſa, panifica ars finem cuius cauſa, panem habet: finem autem quo, vt hominem alat, ac nutriat. fabrilis item finis cuius cauſa, eſt vas, quod eius operationis effectio eſt, id eſt olla, aut lebes: finis quo, eſt quantum ad hominis vſum atq; vtilitatem vaſa hæc ſpectant. necnon ædificatrix cuius cauſa habet domum, quæ ædificationis ipſius & fabricatiõis eſt finis: quo, hominis tutelã, vt nocumẽta ex aere ab eo arceat, aliaq; nõnulla quę ex-

trinſecus ingruere,læſionemq; afferre ei aliquā poſſent. Atque hæc breuiter dicta ſint,vt propoſitæ orationis ſcopum ſummatim colligeremus. nunc verba ēt ipſa diligentius perpendamus. COGITATIO,inquit,ipſa nihil mouet &c.} dixerat actionis principium effectiuum eſſe electionem,electionis vero appetitum & rationē quæ cauſa alicuius eſſet, rationem cogitationem & mentem actiuam appellans:ne igitur quiſpiā omnis cogitationis finem eſſe alicuius cauſa opinetur,omnemq; cogitationem habere aliquid quod ad alterum finem præter veritatem moueat:cogitationem ipſam inquit abſolute per ſeſe alium finem veritate ipſa perfectiorem non habere,ad quem aliquid moueat, cuius reſpectu motionis principium ſit:ſed vbi tamen ad agendum ſe tranſtulit,actiuam cogitationem euadere,tuncq; electionem mouere,vt agat,atq; id quod appetit,aſſequatur: de quo ſcilicet antea quoq; veritatem ipſam indagauerat,fueratq; ratiocinata. iccirco inquit non ipſam cogitationem abſolute mouere,ſed eam tantum quæ cauſa alicuius eſſet,& actiua.i.quæ veritatem ob finem aliquem ab ea diuerſum inquirit,atque inuenit:quæ ēt actiua propterea dicitur,quia præter veritatis inuentionem actionem quoq; exigit,ad eamq; electionem mouet,atque incitat:vt ad finem eum perueniat,quem ratiocinando expetendum eſſe docuit. HÆC enim,inquit,etiā effectiuæ dominatur} actiua cogitatio,quæ & ratiocinatio,& ratiocinatrix cogitatio dicitur,effectiuæ ēt cogitationis principium eſt. effectiua vero ea eſt quæ opus quod eſt ab operatione diuerſum,pro fine habet:cuiuſmodi omnes ſunt,quæ effectiuæ artes appellantur:vt ſtatuaria,ædificatrix,fabrilis,ac cæterę,quibus ſingulis diuerſus ab operatione finis eſt:ſtatuariæ ſtatua,ædificatrici domus,fabrili lectica,aut ſedile,aut menſa,aut quippiā tale. QVIPPE cum cauſa alicuius faciat, vnuſquiſq; qui facit &c.} finem inquit effectiuæ,id eſt opus,& effectum ipſum ob quod non eſt operatio abſolute, quod ſcilicet ſuiipſius cauſa minime eſt,neque in ſeipſo conquieſcit,ſed ad aliud reſpicit,ad quod tanq̄ præſtantiorem ſuperioremq; finem refertur: cuius etiam eſſe dicitur, eo q̄ ob ipſum factum eſſe nemo ambigat. ædificatricis enim finis cum ſit domus,ex ſe perfectionē nō habet,ſed ad hominis vſum,vtilitatemq; reſpicit,illiusq; eſt vtpote ob ipſum facta. Idē in omni effecta re videre licet. Actiuæ autem finis non eſt huiuſmodi, ſed ſatis eſt dūtaxat, vt finis,bona ipſa actio. appetitusq; à principio hoc exiſtit:vt qui appetit, & bene appetendo,& bene demonſtrando,& recte conſultando,& demum ſicut debet,operationem ſuā perficiendo,bene agat. ICCIRCO vel appetitiuus intellectus,vel intellectiuus appetitus electio eſt.tale autem principium eſt homo.} Quoniam ab appetitu,inquit,incipit electio,intellectumq; habet ratiocinatiuum,atque actiuum,qui appetitui ipſi pręeſt,dum primum ratiocinatur atque examinat recte'ne ille appetiuerit,deinde eligit ac conſultat, quo modo appetitam rem conſequi poſſit:iccirco electio vel appetitiuus intellectus diceretur: quippe quæ appetitum tempore præuenientem,intellectum ſubſequentem habeat:vel appetitus intellectiuus.idem enim vtrunque eſt:ſiue intellectus ponatur vt genus,& appetitus vt differentia ſubiungatur ad cōtemplatiui diſtinctionem:ſiue anteponatur appetitus, generiſq; vicem obtineat,differentiæ vero loco ſubſequatur intellectus, quo ab appetitu abſolute qui ineſſe etiam brutis natura conſueuit,diſtinctio aliqua efficiatur:ita vt tres electionis definitiones habitu ac reſpectu diuerſæ,re ſubiecta autem eædem ſint: immo vero prima & tertia ſolo nomine inter ſe differant:nam quod in prima eſt conſultatiuum, id in tertia intellectiuum dicitur.qui enim appetit cogitat,atque intelligit, habitūq; ipſum pro fine habet, cuius cauſa intelligit,ratiocinatur,ac conſultat:non enim cognitionē,ſed actionem ſibi proponit. Quod vero inquit/tale autem principium eſt homo/eiuſmodi habet ſententiam: Ex ijs quæ operantur alia ſupra electionem operantur,quæcunq; rationem humanā excedunt, vt Deus:quæ item inter intellectum & animā ſunt,vireſq; in anima conſtitutas exuperāt. omne enim quod eligit,conſultat:quod conſultat,defectu prudentiæ conſultat. Deus autem & intellectus prudentia non caret, neque apud ſe quicq̄ quod contingat, ſed neceſſaria omnia ac ſtabilia habet. quæ vero carent electione,ratione etiā carent. ſolus autem homo operari ex electione natura poteſt,principiumq; & cauſa eorum eſt quæ ex ea efficiuntur. iccirco opinionem hanc ſequutus,primum principium & cauſam operationum quæ ex electione fiunt, eſſe hominem inquit:quippe cum neq; ante ſe, neque poſt ſe quippiam habeat, quod electione in operando vtatur. ſicut enim iam diximus quod eligit etiam conſultat: quod autem conſultat tum ratiocinando operatur,tum circa ea conſulta-

tionem

tionem habet, quæ euenire aliter atque aliter poſſunt.

Nihil autem eſt eligibile, quod factum eſt. uerbi cauſa Ilium expugnaſſe eligit nemo. non enim cõſultat quiſpiam de eo quod factũ eſt, ſed de eo quod futurum eſt, eſſeq; aliter poteſt. quod autem factum eſt, quin factum ſit, fieri nullo modo poteſt.

De ijs quæ electioni ſubiecta ſunt, hic loquitur: oſtenditq; ea eſſe eiuſmodi, vt euenire aliter atque aliter poſſint, & futura ſint. neq; n. de neceſſarijs conſultat quiſpiã, neque de ijs quæ antea facta iam ſunt. ꝙ ſi de his non eſt cõſultatio, neq; electio erit: quippe cum vnuſquiſq; qui eligit, conſultando eligat: vnde ēt conſultatiuus appetitus electio ipſa definita eſt. Quo modo igitur erit eligibile id de quo nulla eſt conſultatio? quorſum enim conſultaret quiſpiã de re iam facta, & de aliquo ex ijs quæ neceſſaria ſunt, de quibus ſanè conſultat nemo, vanaq; omnis conſultatio eſt? De factis igitur & neceſſarijs nemo qui ſapit conſultat: atque ob id etiam neque huiuſmodi quippiam eligit. nã ſi vbi eſt electio, ibi eſt conſultatio: vbi non eſt conſultatio, neque electio ſit, neceſſe eſt. adde etiã ꝙ ſi de ijs quæ euenire aliter poſſunt, ſuntq; in noſtra poteſtate electio eſt: fieri autem non poteſt vt quod factum eſt, nõ ſit factum, quod factum eſt, eligibile nullo modo erit. huius autem exemplum Troiæ expugnationem ponit. quis enim nunc eſt, qui expugnare eam vrbem eligat, quæ multis ante ſeculis fuerit expugnata?

Iccirco recte Agatho inquit: Re nanq; ſola hac ipſe priuatur Deus:
» Vt facta minime infecta poſſit reddere.

Tragicus Poeta fuit Agatho: cuius hic meminit Ariſtoteles, ꝙ conſententia cum ipſo ſcripſerit. vnde etiam dictum eius laudat. Quia enim, inquit, hæc ita ſe habent, propterea ēt Agatho recte dixit, adeo neceſſe eſſe vt quod iam factum eſt, nõ poſſit eſſe non factum: vt de Deo etiã ipſo dicere audeamus, ꝙ licet omnia poſſit, vtpote omnium cauſa, eo ſolo tamen priuetur, vt quod factum eſt, facere quin factum ſit, nequeat. nam vel Deus eſt cauſa etiam rei factæ: omnium ſiquidem tam quæ ſunt, quàm quæ fuerunt, cauſa eſt: vnde ſi id quod factum eſt, ita tolleret, vt factum non eſſet, tollere etiam ne ipſe eſſet cauſa illius, poſſet: vel ſi rei factæ non eſt cauſa, cauſa omnium non erit: quæ vtraque abſurda ſunt, fieriq; nullo modo poſſunt.

Vtrarũq; igitur intellectiuarũ partiũ opus ueritas eſt. Quocirca ſecundũ quos habitus utraq; maxime uerũ dicet, ij utrarũq; uirtutes erunt.

Diuiſit ſuperius intellectum noſtrum in actiuum, & cõtemplatiuum: hoſq; differre inter ſe ſubiectis rebus oſtendit, ꝙ alter circa ea quæ eſſe aliter poſſunt: alter circa neceſſaria tantum verſetur. ſumpſit præterea ſeparatim actiuũ in quo & recta ratio & prudentia conſideratur: de eoq; ea diſſeruit, quæ ad notionem eius explicandã ſatis fuerunt. nunc de omnibus intellectiuis habitibus dicere proponit, quæ omnes ad intellectum abſolute referuntur: atq; iccirco ſumit id quod omnibus his commune eſt, quaſi finem ipſorum, quod etiã opus appellat. Inquit igitur, cum in duo intellectus noſter diuidatur, in actiuum, & contēplatiuum, vtrorũq; horum veritas finis eſt. oportet igitur ſtatuere ſecundum quos habitus pręcipue vtraq; ex his partibus intellectus verum dicet, qui etiam virtutes vtrarũq; harum ſunt: ac de omnibus ipſis poſtea diſſerere. Sed dubitare aliquis poſſet, quo modo partes has rationalis animæ dicat: cum anima vnum quoddam ſit ex incorporeis, quæ etiã ſeparabilia à corpore ſunt. nã ſi incorporeum quoddam per ſe eſt anima, proculdubio etiã indiuidua erit: ſi indiuidua, quo modo partes habeat quærendum eſt. An ratione corporis indiuidua anima dicitur: quemadmodum ēt cætera omnia incorporea quæ poſt primã cauſam ſunt? nam per ſe etiam illa in compoſitione conſiderantur, ex diuerſiſq; tanq̃ partibus conſtituta ſunt, ac compoſita: ſiq; etiã deitas in ipſis dicatur, per participationem habere deitatem dicuntur: nihilq; ex ipſis eſt, quòd ita ſit Deus, vt nihil aliud ſit. vnus vero Deus hoc ipſum per ſe eſt, quod dicitur Deus, aliudq; nihil: licet omnia ſimul, quatenus eſt cauſa omnium, ſit. At ex ijs quæ poſt ipſum ſunt, quicquid Deus dicitur, aliud quid eſſentia cum ſit, participatione eſſe Deus dicitur: vt ſit ſimul & deificatum & deitas, & particeps & participans. ecce iam tibi compoſitio: quæ ſi eſt, partes quoq; erunt, ex quibus totum componitur. ꝙ ſi

ea quæ ſupra animam ſunt, excepto primo omnium auctore, compoſita ſunt omnia: multo magis anima erit compoſita. non eſt igitur abſurdum, ſi partes etiam habere eam dicamus: quippe cum non ſecundum dimenſionem, & continuitatem quæ in corporibus eſt, eas eſſe intelligamus, ſed eo modo quo natura comparatum eſt, vt incorporea componantur.

Habituum intellectualium enumeratio: quod ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. III.

SVmpto igitur altius principio rurſus de ipſis dicamus.

Quoniam prior vnaquæq; ſubſtantia ſua ipſius perfectione eſt: cum dixerit iam de ſubſtantia duarum animæ partium, id eſt ratiocinatiuæ, ac contemplatiuæ quantum ad propoſitum eſt ſatis: nunc de vtriuſq; harum perfectiõe docere vult. ac propterea reſumit orationem, quaſi de iiſdem, partibus ſcilicet intellectiuæ animæ habenda ſit: id quod & verba ipſa /altius/ & /rurſus/ nobis intelligendum eſſe oſtendunt. nã quæ de vtriuſq; ipſarum virtutibus ac perfectione traduntur, de ipſis his dicta eſſe nemini dubium eſt.

Sint autem ea quibus anima affirmando aut negando uerum dicit, numero quinq;: hæc uero ſunt ars, ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus. nam exiſtimatione & opinione fieri poteſt, ut mentiamur.

Vniuſcuiuſq; rei quæ eſt vel fit, ſubſtantia ex proceſſu ab effectiua cauſa conſideratur: perfectio vero ex cõuerſione rei ad illam, dum ad illam accedere affectat, illamq; quatenus licet, imitari ſtudet: vt ſicut illa eſt perfecta, ita etiã ipſa res perfecta ea ſcilicet quę ipſi conuenit, perfectione efficiatur. Ideo animę etiam neceſſe eſt & partibus eius, vt ad illam efficientem cauſam conuertatur, illamq; bonis habitibus & operationibus imitetur. ſicut igitur ſubſtantiam intellectiuæ animæ facultatis cognouimus, alteram ſcilicet eius partem eſſe contemplatiuam, alteram ratiocinatiuam, atque hanc circa ea quę aliter poſſunt euenire, illam circa neceſſaria verſari: ſic debemus quoque habitus illarum cognoſcere, quibus operando perfectę fiunt, cauſamq; ſuam perfectione imitantur, atque ita boni ipſius fruitionẽ percipiunt. ob hoc enim vt eſſent productæ ſunt. Enumerat igitur quot ſint habitus, eoſq; inquit eſſe numero quinque: quos ẽt nominatim exponit. tot autem eos eſſe prorſus neque excedere, neque deficere, ita ex diuiſione manifeſtum fiet. Intellectiuam animæ facultatẽ duas habere partes dictum iam eſt, vnã, quæ circa ea quæ contingunt, alterã quæ circa neceſſaria verſatur. quæ in iis quæ contingunt, verſatur, ſubdiuiſa in duas ẽt ipſa diſtribuitur ſpecies, actiuã & effectiuam: quarum altera prudentia, altera ars nominata eſt. quę vero in neceſſariis verſatur, tres admittit partitiones: quarum vna ſcientia, altera ſapientia, tertia intellectus appellatur. ac præter has quidem partes nihil inueniri amplius poteſt. quid autem vnaquæq; harum ſit, quidq; à cæteris differat, procedens diſputatio explicabit. Sed hæc hactenus. nũc verba ẽt ipſa particulatim videamus. S I N T aũt, inquit, ea quibus aĩa affirmãdo aut negãdo verum dicit, numero quinq;. Quia primus Ariſtoteles de intellectiua animę facultate hæc inueſtigauit quinq;, in quę ad ſummũ ipſa diſtribuitur: propterea ſint, inquit, fidenter hoc diſcipulis ſuis præcipiẽs. cũ vero ait /quibus aĩa affirmãdo vel negãdo verũ dicit/ id ad ſenſitiuæ differentiã poſuit: immo fortaſſe ẽt opinionis. nã qui recte opinatur, recteq; imaginatur, vel ſentit, cum non errat, verum ẽt ipſe dicere, hoc eſt verax eſſe. i. ἀληθεύειν diceretur: non eo tamen ꝙ pronunciet aliquid, ſed ꝙ bene prout eſſentia cognoſcẽtis facultatis requirit, affectus ſit. at in loquutione & intellectiõe veritas affirmatione vtitur & negatione: vereq; affirmat, aut negat in vnoquoq; ex iis quæ fuerũt connumerata. Addidit autem /exiſtimatione & opinione/ &c. ea de cauſa, quia ſingula ex his quinque dũ in propria conſtitutione ſua manent, mentiri nunquam poſſunt: exiſtimatio vero in vniuerſum & opinio fallit ac mentitur nonnunquam: quemadmodum ſiquis aut pedali magnitudine eſſe ſolem opinetur: aut lunã dum terram illuſtrat, ex ſeſe habere totum lumen exiſtimet. Verum in hoc dubitare aliquis poſſet: primum, quo modo verum dicere anima affirmando, vel negando intelligatur: quaſi fieri poſſit, vt in aliquo etiam alio orationis genere ꝗ in ſola enunciatione veritas reperiatur: cum tamen neque optatio, neque imperatio, neq; vocatio, neque interrogatio admittere vllo pacto veritatem aut falſitatem queant. Deinde

qua de cauſa quinque hos habitus veraces eſſe ſimul omnes ita neceſſario aſſerit, vt nũquã mentiantur: nam ſcientia & ſapientia & intellectus cum circa neceſſaria verſentur, certam quidem ac ſtabilem veritatem habebunt: at ars & prudentia, quæ ſubiecta habent eiuſmodi, vt euenire aliter atque aliter poſſint, qua ratione neceſſario verum dicent: veritas ſiquidem orationis ipſum eſſe rei conſequitur: & ecõtrario ipſum eſſe rei veritati oratiõis correſpondet: vt quibus eſſe firmum ac ſtabilem eſt, de ijs certa ac ſtabilis veritas quoque ſit: quibus contrà inſtabile eſt atque incertum vt ſint, de ijs nõ poſſimus quippiam certi pronunciare. qui igitur de neceſſarijs contemplantur, neceſſario verũ dicunt, cum de ipſis quid pronunciant: qui vero circa ea quæ contingunt, verſantur, non neceſſario de ipſis verum eos dicere cenſendum eſt, ſed prout contigerit. Quare videtur Ariſtoteles cum rerum veritate minime conſentire, cum artem & prudentiam inter abſolute veridicos habitus repoſuerit. quid igitur ad hoc dicendum eſt? illud ſanè quod prima ipſa veritas ſuggeſſerit. Dubitatio itaque prima ita eſt ſoluenda. Veritas quidem & in verbis, & in rebus conſiſtit: in rebus, cum vnumquodque quod eſt, ſemper & eodem modo ſeſe habet: in verbis, cum de re quæ eſt, ꝙ ſit, pronunciamus, at que aſſerimus. quæ nimirũ veritates in eo inter ſe diſtãt, ꝙ hæc ſyncerum ac purum in ſe verũ habet: illa quæ eſt in verbis, habet aliquid etiam quod non ſit verum, quippe cum ex ſimplicibus vocibus compoſita ſit, ſimplex autem vox nihil quod aut verum aut falſum ſit, poſſit ſignificare. propterea vt veritatem quę in verbis eſt, ab ea quæ eſt in rebus diſtingueret, verum dicere animam inquit ex his habitibus affirmãdo, aut negando: vtpote de rebus inueſtigantem, ac pronunciantem id quod in ipſis verum inuenitur. vel fortaſſe non vt ab alio aliquo diſtingueret, affirmare aut negare Ariſtoteles poſuit: ſed vt id quod eſt, ſignificaret, non poſſe fieri vt verum niſi enunciãdo dicat quiſpiã.

Ad ſecundam autem quæſtionem, quo modo habitus qui circa ea verſantur quæ eſſe aliter atq; aliter poſſunt, verum abſolute ac prorſus dicant: ita reſpondendum eſt: non habitus ipſos eſſe in cauſa mendacij, cum fine quem ſibi faciendo, aut agẽdo propoſuerant, fruſtrãtur, ſed rerum ipſarum naturam, quæ in materia conſtituta, inſtabilisq; eſt. Exempli cauſa in medicina, quæ ægrotantium ſanitatem procurat, ſi nihil eorum quæ fieri poſſunt, medicus ipſe prætermiſerit, ſed omnia accurate atq; opportune tractarit, ægrotus autem nihilo magis tamen propterea curetur & conualeſcat, ſed moriatur: non eſt medicus qui errat, ac fallit, ſed ipſa rei natura, quæ materialis cum ſit, incertitudine, atq; inſtabilitate prædita eſt: neque quiſpiam qui recte velit iudicare, id vitio dandum medico exiſtimabit, ꝙ finem quẽ ſibi à principio propoſuerat, non fuerit conſequutus: ſed fruſtrationis cauſam in inſtabilitatem naturæ proculdubio referet. Idem in ædificatoria: idem in fabrili arte cenſendum eſt. idem quoque in ciuilibus actionibus de prudentia eſt dicendum: prudẽs enim, licet diligẽter conſideret, recteq; ac vere ratiocinetur: exturbatur tamen ſæpenumero à fine quẽ propoſuerat, non ꝙ ipſe fallatur, ac mentiatur: ſed ꝙ ſubiectæ ipſi res fluxæ atq; inſtabiles cũ ſint, immutantur, atq; excidunt. non eſt igitur ille accuſandus ꝙ fine ſuo non fuerit potitus: ſed potius ꝙ recte ratiocinatus fuerit, ac conſultarit, laudãdus: cauſaq; fruſtrationis nõ ipſi, ſed naturæ rerum quæ contingere aliter poterant, inſtabilitati aſcribenda eſt. Ars igitur, & prudentia habitus ſunt per ſe quidem veridici: ſi tamen aliquãdo falſum ſubſequatur, id nõ habituum ipſorum eſt, ſed rerum contingentium inſtabilitatis. Vnde etiã Demoſthenes, cũ vitio ei daretur, ꝙ non eueniſſet id quod ipſe cõſuluerat, ita crimen oblatũ diluit: nemo inquit, de futuris conſultare certum quid poteſt: rerum futurarum inſtabilitati quod reprehenſione dignum erat aſcribens. Opinio vero, & ea quæ ſpeciali nomine exiſtimatio, ſeu ſuſpicatio, id eſt ὑπόληψις appellatur, quãdo mentiuntur, ex ſe, non ex alio mentiuntur, ac fallũtur: atque in ſe errorem ipſum habent: quippe cum verum ipſum ignorẽt, atq; id quod veritati contrarium eſt, exiſtiment, atque opinentur. quemadmodum ille facit, qui cum in aqua demerſum remum videat, & ex aquæ fluctuatione allucinetur, fractumq; eſſe eũ putet, viſione ipſa deceptus: ita re vera eſſe opinatur, atq; exiſtimat. Animæ igitur habitus contemplatiui qui circa neceſſaria verſantur, vtrinque tam ex ſubiectis ſibi rebus, quàm ex ipſis enuntiationibus veritatem habent: vt in ipſis veritas quæ in verbis eſt, cum rerum veritate prorſus conſentiat. qui vero circa ea quæ contingunt, munus ſuũ exercent, vere quidem etiam ipſi pronunciãt, & ratiocinãtur: ſed interdum tamen ſit, vt rerum ſubiectarum

naturam reſiſtentem ob inſtabilitatem, repugnantemq́ꝫ habeant.

Scientia igitur quid ſit, inde manifeſtum eſt: ſi exquiſite tractare, & nõ ſequi ſimilitudines opus eſt.

Nunc de ſingulis quæ enumerauit, diſſerere incipit: quidq́ꝫ vnumquodqꝫ ipſorum ſit, docet: & quid à reliquis differat. quia igitur cognata hæc cum ſint, quãdam inter ſe habẽt ſimilitudinem, vt in exacta horum perceptione noſtra confundatur intelligentia, vt differentias ipſorum ignoremus, aliudq́ꝫ pro alio interdũ ſumamus: iccirco inquit, /ſi exquiſite tractare, & non ſequi ſimilitudines opus eſt/. nam quemadmodum licet columbæ & palumbis ſimilitudo quædam ſit, non tamen ob id eãdem eſſe & columbã & palumbẽ debemus aſſerere: ſed proprijs ipſas differentijs inter ſe diſtinguere: ſic & ars & ſcientia quãuis quadam inter ſe ſimilitudine coniunctæ ſint: ꝙ cauſas ſcilicet rerum à ſe effectarum vtræque aſſignãt: ꝙ item ordine in diſciplina vtuntur, ſine quo recte conſiſtere non poſſunt: aliaqꝫ forſitan nonnulla hmõi communia habeãt: non ob id tamẽ vna & eadem res ſunt exiſtimãdæ, ſed oportet, vt differentijs vtrarunqꝫ diſquiſitis, diuerſas eſſe ſpecie vtraſqꝫ aſſeramus. Eodem modo de reliquis. Aduertendum autem eſt Ariſtotelem in enumeratiõe horũ quinqꝫ habituum primam artem, deinde ſcientiam, tertio loco prudentiam, poſtea ſapientiam & intellectum conſtituiſſe: hic vero vbi ſingularum rationes explicat, à ſcientia exordiũ ſumpſiſſe, ea de cauſa, ꝙ illic ſtra vſus conſuetudine ab imperfectiore, id eſt arte incepit, deinde ad ſcientiam vtpote perfectiorem progreſſus eſt. prudentiam autem cum ſapientia & intellectu ob cognationem coniunxit: propterea ꝙ in nomine ẽt cum intellectu prudentia communicat: quippe cum prudentia intellectus actiuus nominetur, qui circa vtilia humanæ vitæ verſatur: vt inter has quoque prudentia vtpote inferior, ſapientiæ & intellectui antepoſita fuerit: ante intellectum vero ſapientia, eo quod intellectus eſt id quod ſupremum omnium eſt, gignitq́ꝫ ſapientiam. ſunt etiam qui prudentiam in vniuerſum eorum quæ ſunt cognitionem appellent, ſed hos in præſentia omittamus: in horum. n. tractatiõe ſequi Ariſtotelis ſentẽtiam debemus. Dum autem vnumquodqꝫ explicat, ſcientiam anteponit vt exquiſitiorem, & perfectiorem: quippe quæ circa ea quæ ſunt, & neceſſario eueniunt, verſetur. ars vero in ijs quæ contingunt, ſtudium omne ſuum colloeat. nam etiã ea quæ ſunt, ijs quę fiunt, natura ſunt priora, ſuntq́ꝫ actus abſque vlla poteſtate: at quæ contingunt, in poteſtate eſſentiã ſuam habent, nunquãqꝫ ab ea ſeparantur: licet. n. in actum etiam proceſſerint, ſintqꝫ actu aliquid, poteſtate tamẽ ſunt oppoſitum eius quod ſunt. quin ipſe quoqꝫ Ariſtoteles cũ ea quæ ſupra generationem ſunt, generationi obnoxijs anteponat in libro de interpretatione poteſtate priorem eſſe actum dixit: actum ingenita, & æterna, poteſtatem generationi corruptioniq́ꝫ obnoxia appellans. quã ob cauſam ẽt in quarta eiuſdem libri ſectione cũ perfectiorem propoſitionum expoſitionem faceret, neceſſarium eſſe, ante alias omnes ſtatuit, vt eius contradictionem vtpote natura antecedentem reliquarum contradictiones conſequerentur.

Omnes. n. id quod ſcimus, non poſſe aliter ſeſe habere exiſtimamus: quæ aũt aliter eſſe poſſunt, cum extra contemplationẽ fuerint, an ſint, nec ne, latẽt. ſcibile igitur neceſſario eſt: ergo ęternũ. quę. n. neceſſario ſunt, abſolute omnia ſunt æterna: quæ autem ſunt æterna, generationi, & corruptioni minime ſubiacent.

Maximam eſſe differentiam, quantum ad ſubiectas res attinet, inter artem & ſcientiam, hic confirmat Ariſtoteles: communiq́ꝫ ad hoc notione vtitur. communis enim, inquit, nobis omnibus hominibus ineſt exiſtimatio, non poſſe aliter ſeſe habere id quod ex ſcientia cognoſcimus: nã quæ aliter atqꝫ aliter poſſunt euenire, tantã habent in eo ꝙ ſunt, inſtabilitatem, vt an prorſus ſint, nec ne, facile lateant, cum extra contemplationem fuerint. hoc aũt quod inquit/extra contemplationem/duobus modis ſumi poteſt: vel enim cõtemplari pro videre intelligemus, vt talis ſit ſenſus: ea quæ poteſtate ſunt, & contingunt, tunc eſſe exiſtimamus, cum in actum venerunt, ſenſibusq́ꝫ expoſita ac præſentia conſpiciuntur: cum vero in poteſtate adhuc ſunt, an prorſus ſint, latent: ſuntq́ꝫ ijs quæ non ſunt, perq̃ ſimilia. at neceſ

ſaria

ſatia non ita,ſed ſi ẽt nullus ea videat,ſunt tamen nihilo minus. vel igitur ſic eſt intelligendum, vel contemplari pro intelligere & conſiderare ſumendum eſt.neceſſaria enim ſunt, ſiue ea contempletur & conſideret quiſpiam,ſiue non conſideret: quæ contingunt vero,an prorſus ſint,latere conſueuerunt,ſi ab aliquo non fuerint conſiderata. id quod fit ex imbecillitate,exilitateq́ꝫ eſſentiæ eorum,in quibus cum immiſta poteſtas ſit, quæ nunquam ab ijs quæ eſſe poſſunt,ſeparatur, & intelligentiã noſtram impedit, & ipſorum eſſentiã offuſcat. Ex comparatione igitur inter ſe neceſſariorum, & eorum quæ aliter atque aliter eueniunt,colligit neceſſarium,atqꝫ ex eo æternum eſſe id quod ſciri poteſt.quod enim non poteſt aliter ſe habere,eſt neceſſarium:quod eſt neceſſarium,id nunquam eſt quãdo non ſit: quod autem eſt huiuſmodi, æternum eſt.omne enim quod abſolute ac ſimpliciter eſt neceſſarium,ęternum eſſe manifeſtum eſt,abſolute autem & ſimpliciter dicimus eſſe neceſſaria, quæcunqꝫ eiuſmodi ſunt,non ex cõditione:nã cum neceſſarium eſſe dicimus ſedere aliquẽ quoad ſedet,id non abſolute & ſimplici ratione,ſed ex conditione neceſſarium eſt.at quæ ſunt æterna,generationi & corruptioni minime ſunt obnoxia. Nõ enim aliter eſſe poſſunt æterna,niſi ſint neqꝫ generabilia,neque corruptibilia:quippe cum illud ſemper ſit,quod nõ in tempore eſt,ſed ſupra tempus:quod autem eſt ſupra tempus,ſupra etiam generationem ſit:nam omnis generatio eſt in tempore. at quod eſt ſupra generationem,eſt etiã ſupra corruptionem. ſi enim ſit ſub corruptione, in quid eius corruptio euadet? ſiue enim in ingenerabile,ſiue in generabile corrumpetur: ſi in ingenerabile,corrupto ingenerabili ingenerabile gignetur:atque ita efficietur, vt id quod gigni non põt,gignatur:ſitqꝫ idem & generabile ſimul, & ingenerabile. ſi vero in id quod generabile eſt,fiat corruptio,ingenerabile in id quod generabile eſt,commutabitur:atqꝫ ita rurſus ingenerabile non erit ingenerabile. ſed ſi ita natura erit comparatum, vt ingenerabile immutari poſſit, nihil erit quod ſupra generationem ſit. at omnes non ſola eſſe in natura rerum generabilia opinamur: immo ne eſſe quidem proprie ipſa exiſtimamus,cum ſemper & generentur, & intereant,neqꝫ vnquam, vt Platonis Timæus aſſerit,re vera ſint.ea enim ſunt proprie,quæ ſemper eodem modo ſeſe habent. nã & prima cauſa immobilis prorſus eſt, atqꝫ immutabilis: vt neceſſe ſit,eam à ſibi ſimilioribus rerum productionem incepiſſe:ac primum in æuo non in tempore æterna ac perennia:deinde in tempore generationem,quæq́ꝫ ipſi ſunt obnoxia,creaſſe.præterea ſi hæc proprie nec ſunt,nec dicuntur eſſe,ad quorum comparationem ita dicuntur? ad eorum proculdubio quæ proprie ſunt. quæ autem proprie ſunt? ea ſanè quæ firma ac ſtabili eſſentia prædita ſunt: hæc vero ſunt ea quæ ſemper eodem modo ſeſe habent.at quæ ſunt huiuſmodi,æterna ſunt, & ingenerabilia, & incorruptibilia. Ante temporaria igitur æterna,ante generationi obnoxia ingenerabilia, ante corruptibilia incorruptibilia ſunt. Adde ꝙ quæ proprie eſſe aliquid dicuntur,ex participatione alicuius proprie eſſe,id quod ſunt, dicuntur:quod autem particeps eſt,alicuius quod re vera ſit,particeps eſt: quare id quod re vera & proprie & per eſſentiã eſt,id quod non proprie,ſed ex participatione eſt,antecedit. neceſſario igitur æterna & ſupra generationem & corruptionẽ conſtituta temporarijs & generationi corruptioniq́ue obnoxiis priora ſunt. Accedit ad hoc, ꝙ quæ ſunt in generatione, ꝙ corruptioni obnoxia ſint,actu ipſo cognoſcũtur:corruptio autem vniuſcuiuſqꝫ eſt vniuſcuiuſqꝫ malum:ab eſſentia enim, quod proprium ſingulorum bonum eſt,deiicit, atqꝫ exturbat:ſunt igitur in malo, & cum malo ſuo ea quæ corruptioni ſunt obnoxia:quippe cum neqꝫ eſſentiã,neqꝫ bonum ipſum ſyncerum,ſed cum contrario commiſtum habeãt. vnde ergo habent hæc id quod ſunt? ex aliquo ne,an ex nullo? ſi ex nullo,ſine cauſa, & fortuito exiſtent:nam vt ex ſe ſint,fieri nullo pacto põt: ex ſeſe.n.ſufficerent,boniq́ꝫ eſſent capacia,neqꝫ corruptionem vllam admitterent. ſi igitur ſunt fortuito, vnde ipſis conſequutio, atqꝫ ordo euenit,quo vtplurimum eſſe eadẽ perſeuerant? niſi ex cauſa ẽt hæc bona exiſtãt, atqꝫ eã ob cauſam id quod raro & inordinate ex materia proueniret,participatiõe boni ſuperent:bonum enim eſt,quod in ipſis inordinatum omne ad ordinem reducit,licet id facere ſemper non poſſit,ſed aliquando fruſtretur.nam quod fortuito accidit,raro euenire conſueuit. non ſunt igitur fortuito:ſed neque aliunde ꝗ̃ ex bono. non enim ab aliquo alio niſi à bono adeo poſſent conſeruari, vt tãdiu,id eſt plerũqꝫ durarent, bonoq́ꝫ ipſo fruerentur. à bono igitur hæc etiã omnia producta eſſe,ac creata cenſendum eſt. At bono proprium eſt

creationem & productionem à ſimilibus incipere: eiuſmodi vero ſunt, ea quæ planè ac ſyncere ſunt bona, nullāq; mali ipſius corruptionis commiſtionem admittunt: efficitur ergo vt priora ſint æterna, quibus eſſentia ſupra tempus & generationem eſt, à quibus corruptio, mutatioq; in ſubſtantia ǭ longiſſime abeſt: vt per ipſa poſtea media ad hæc vſq; corruptibilia proceſſerit creatio, & ad extrema vſque & infima prouidentia permearit. Quin ēt cum hæc quæ hic ſunt, propterea ꝙ prætereunt, ac tranſeunt, vmbræ appellentur: & omnis vmbra ad verum aliquod exemplar referatur: hinc quaſi communi teſtimonio perſpicuū fit, alia eſſe perfecta & vera, in quæ tanǭ exemplaria vmbræ ipſæ hæ referantur. erunt igitur intelligibilia horum corruptioni obnoxiorum exemplaria, vtpote vere ac ſyncere bona, quæ ſolo intellectu percipi poſſunt: vt ex modo etiā cognitionis ipſius ǭ vere ſint, quāroq; his fluxis & caducis antecellant, facile pateat. hæc ſiquidem ſenſu & imaginatiōe percipiuntur: illa mente, & intellectu, cum ab affectuum perturbatione liber in tranquillitate conſtitutus eſt, à primoq; ipſo lumine illuſtratus immobilia illa quiete attingit, ac contemplatur. Verum fortaſſe reprehēderet nos quiſpiā, ꝙ tam longā præter propoſitum orationem protraxerimus: ſed iuuandi deſiderium nobis in cauſa fuit, quod ex Stagiritæ verbis occaſione ſumpta ſententias has produxit, philoſophis non inutiles futuras.

Omnis præterea ſcientia eiuſmodi eſt, ut doceri: ſcibile uero, ut diſci poſſe uideatur. ex pręcognitis autem fit omnis doctrina: ut in reſolutorijs etiam diximus. nam altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. atq; inductio quidem principium eſt uniuerſalis, ratiocinatio ex uniuerſalibus.

Alteram hic ſcientiæ notam ſubiungit: ꝙ videlicet & ipſa ex doctrina nobis traditur, & quod ſubiectum ipſi eſt, per doctrinā cognoſcitur. id quod etiā in principio poſteriorum dixit: vbi ēt illud addidit, oportere eum qui ſcientiā aliquam docendus eſt, ſemper aliquid prænoſcere, non quodlibet ſanè, ſed quod ad propoſitæ rei diſciplinā faciat. Ne autem infinite progredi hæc cognitio exiſtimetur, apte aſcenſum eius circūſcribit ac ſiſtit, cū inquit: /altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. /principiorum enim comprehenſio ſcientia etiā ipſa quodā modo eſt. ſcientia quoq; eſt ex principijs cōſtituta demonſtratio, quæ medio cauſa ipſa rei vtitur, ac per ipſam id quod colligitur, confirmare conſueuit. ſed alio modo principiorum perceptio, alio ex principijs concluſarum rerum cognitio à nobis acquiritur: differentiā.n. ipſe ſubiungit, ita inquiens: /atq; inductio quidē principium eſt vniuerſalis, ratiocinatio ex vniuerſalibus/ nā quo modo & principiorum ſcientia comparetur, & eorum quæ ex principijs fuerint demonſtrata, hic oſtendit. principia enim, inquit, per inductionem nobis innoteſcunt, cum vniuerſalia ſingularibus confirmamus, ac probamus: atq; ea poſtea iam conceſſa ſumentes ratiocinationem componimus, quæſitæq; rei demonſtrationem facimus. nam quæ eidem ſunt æqualia & inter ſe quoq; eſſe: & in vniuerſum quæcunq; alicui vni rei in aliquo ſunt eadem, inter ſe quoq; eadem eſſe ita probare conſueuimus. Multa ſingularia in medium producimus, vniq; cuilibet rei comparamus: atque ita vbi & illi rei & inter ſe eſſe eadem oſtenderimus, idq; in diuerſis rebus ita ſeſe habere inuenerimus: vniuerſale conſtituimus: quo poſtea ſumpto, atq; in maiore diſtantia & extremitate collocato res de quibus quæſtio eſt, inter ſe eſſe æquales demonſtramus. Idem in cæteris principijs facimus. ita vt diuerſa ſcientiæ ſpecies vtraq; eſſe cognoſcatur: principiorum ſcilicet, & eorum quæ ex principijs demonſtrantur. Vnde etiam ipſe concludens rationem ita ſubiungit.

Sunt igitur principia ex quibus conſtat ratiocinatio, quorum non eſt ratiocinatio: ergo inductio.

Hoc inquit, vt eſſe alteram ſcientiā confirmet, diuerſam ab ea quæ ratiocinando fit, quæ demonſtratio appellatur: quæ ſanè alterius modi eſt, ǭ ſit demonſtratio: conuenitq; principijs, ex quibus ratiocinatio conſtituitur. nobiſq; ea eſſe principia manifeſtat: vt non ſit neceſſe ijs qui demonſtrare volunt, in infinitum aſcēdere, cum ſatisfaciat inductio, quæ ex euidentia ipſa rei vniuerſale cōfirmat. At vero in dubium venire poſſet, quo modo ſenſiua cognitio melior non ſit ac præſtantior, ǭ ea quę ſcientia acquiritur, ſi principia ſcientiæ ex ſen

ſu

ſu confirmationem habent ac fidem. nam ſi inductio ex ſingularibus fit, eſtq́ principiorum confirmatio: principiorum confirmatio ex ſenſibus eſt. at principia ſcientiæ ac demonſtrationis cauſę ſunt: quare etiã ſenſus demonſtrationis & ſcientiæ erit cauſa. cauſa vero potior eo eſt, cuius eſt cauſa: potior igitur & melior q̃ ſcientia eſt ſenſus, quem cum brutis cõmunem habemus. ſed eſt abſurdum vt quæ ratione carent, præſtãtiora eſſe ratione præditis dicantur. Quo circa huic dubitationi ita occurrendum eſt, ac dicendum: ſi ſenſus vt efficiens ac generãs ſcientiam, cauſa eius eſſe diceretur, merito ſcientia eum eſſe præſtãtiorem aſſerere deberemus: cum vero vt miniſter, ac ſeruus ſcientiæ vſui ſit, atque inſeruiat: qua ratione is qui miniſtrat, ea cui miniſtrare ac ſeruire conſueuit, potior ac melior ſit exiſtimandũ, non video: quippe cum etiã ferrãdi ars quæ fabrili inſeruit, non propterea ꝙ materiam aptiorem ei reddit, ſuperior ac melior fabrili ipſa cenſenda ſit: nec metallica item ærarię, aut argentariæ, aut aurificinæ ob id ſit anteponenda, ꝙ omnibus his materiã ſuggerat. Nã ſenſus quoque cum ex ijs quæ ipſi ſunt nota, propoſitiones quaſi materiã demonſtratiuæ & ſcientificæ ſubijciat, ad vniuerſalis confirmationem euidentia ipſarum vſus: merito non efficiẽs demonſtrationis & ſciẽtiæ, ſed miniſtrans cauſa dicẽdus eſt. Q. autem vicem materię obtineant in demonſtratione & ſcientia ea quæ ſenſu comprobata fuerint, inde licet videre: ꝙ propoſitiones ipſæ præ concluſa re: nihil aliud ſunt, q̃ materia: quam veluti præparatã aptioremq́ redditam ex vniuerſalis per inductionem facta confirmatione ſumens demonſtratiua, ei concluſionem quaſi formam apponit, atque affingit. cauſam igitur quæ formã efficit, dicere nullo modo ea eſſe inferiorem debemus, quæ materiam præparat, ac ſubminiſtrat.

Efficitur igitur, ut ſcientia quidem demonſtratiuus ſit habitus: et quęcũq; alia in reſolutorijs definiuimus.

Hæc concluſio eſt eorũ quæ antedicta ſunt: ꝙ duo. ſ. ſcientiæ modi ſint: alter, ex ratiocinatione, qui habitus eſt demonſtratiuus: qui ex ijs quæ ſecundum ipſam rem, & quatenus ipſa eſt, ſumuntur, & prima ſunt, & cauſæ rei concluſæ, efficitur: hęc. n. ſunt quæ in reſolutorijs determinauit. Vbi hoc dixit Ariſtoteles, debebat, vt oratio clarior, planiorq́ euaderet, diſtributionẽ ſubiungere, id eſt ad/quidem/quæ particula diſtributiua eſt, /vero/ſubiungere, in hunc modum: vt ſcientia quidẽ demonſtratiuus ſit habitus & ẽ inductio vero vniuerſalium ex particularibus & ſingularibus confirmatio quædã. id tamen non fecit, ſed quaſi ex antedictis manifeſtũ eſſet, prætermiſit: aliudq́ intulit, quo ſcientiã eſſe ẽt vniuerſalem principiorum cognitionẽ probat, quæ ex ſingularibus conſtituatur, hoc modo.

Quando enim quodã modo credit, & nota ipſi ſunt principia: ſcit.

Id eſt, quoniã quidam etiã hic modus eſt probationis & confirmationis certæ atq; indiſſuaſibilis, cum ex inductione in cognitionẽ vniuerſalis venimus: ſi nota ita nobis erũt principia, neceſſario appellari etiam ea ſcientia poterit.

Nam ſi non magis q̃ concluſio, ea nota ſint, ſcientiã ex accidenti habebit.

Hoc ad maiorem confirmationem adiunctum eſt, ꝙ hæc. ſ. recte poſſit ſciẽtia nominari. ſi. n. non eſt ratiocinatio, ſed inductio id, ex quo principia fidẽ admittunt, maiorem principiis ex inductione, q̃ concluſioni ex ratiocinatione confirmationẽ afferri neceſſe eſt: niſi. n. magis q̃ concluſionem ſciat principia quiſpiã, quæ ex inductione manifeſtãtur: nõ proprie ſcientiã rei concluſæ, ſed ex accidenti acquiret: quippe qui per ea quæ ſimili modo incerta ſint, incertum cognoſcat. nã cum ex euidentia ipſa rerum principiorum manifeſtatio efficiatur, qui fieri põt, vt principia certiora non ſint, q̃ concluſæ rei ex ratiocinatione notitia: omnem ſiquidem niuem eſſe albã cũ ſine vllo medio ſimplici cognoſcentis appulſione percipiatur: certius proculdubio cognitione ea eſſe debet, quæ medio ac compoſitiõe indiget. Neque hoc nouum prorſus eſt exiſtimandum, neq; à primo hominis errore longe alienũ. perfectus. n. à principio ab omniũ opifice creatus eſt homo, vt nullo habitu careret qui ad perfectionem ſpectaret. quod ſi ita eſt, ſapientem quoq; fuiſſe eum patet: qui non cogitãdo ſolummodo, ſed intelligendo etiã pro ratione naturalis ſui ſtatus operaretur. intelligendo autem operari nihil aliud eſt, niſi abſq; vllo medio res ipſas ſimplici intellectus appulſione comprehẽdere. ꝙ ſi ſtatum illum ſeruaſſet, legemq́ à creatore acceptã non fuiſſet trãſgreſ-

ſus, ſed animo ad ſuperiora conuerſo eorum frui conſortio ardenter appetiuiſſet, inferiora vero eatenus aduertiſſet, quatenus, prout ordini ac naturæ eius conueniebat, curā eorum erat habiturus: ſtabilis ipſi ac perpetua perfectio hucuſq; permanſiſſet. ſed quia ab inferioribus illectus ſurſum intēdere vires neglexit, vitāq; ſenſualem concupiuit: propterea à propria perfectione deiectus generationi & corruptioni obnoxius factus eſt: atq; ita craſſitudine mortalis corporis offuſcāte ac turbante intellectualis ei oculus cōcluſus eſt atq; opertus: vt ſenſuum cognitione poſtea indiguerit, quæ ſine medio circa propria obiecta operaretur, eūq; quaſi generatione dormientem ac ſopitum expergefaceret: eiq; ex ſingularibus quæ cognoſcit, occaſionē ad vniuerſalia percipienda exhiberet: exq; operatione quā abſq; medio vllo circa particularia exercet, viā ſuppeditaret, qua ex inductione cōmunes notiones conſtituere poſſet: ex quibus poſtea medio carentibus, eo ꝙ mens eas medio carētibus modis collegerit, demonſtratiuæ ac ſcientificæ concluſiones conficerentur. Hinc enim fit, vt ignorantiæ velamen ſibi detrahat, atque in ſeipſum redeat, affectuūq; grauamine exonerato tandem ad ſuperiora, atque ad ipſum creatorem ſuſpiciat, atque attollatur. Quāuis. n. intellectus ipſius ſubſtantia corruptioni minime ſuccubuerit, quia tamen cum corruptibilibus connexus fuit, corruptus etiā ipſe in operatione eſt: vt neq; in imperfectis perfectionem, neque in corruptis incorruptionem ſeruare prorſus potuerit. Hæc igitur quæ per inductionem fit pronunciatorum in ſcientijs conſtitutio, tam priori illi intellectus animæ noſtræ perfectioni, quàm poſteriori caſui conſentanea eſt.

De arte. Cap. IIII.

AC de ſcientia quidem in hunc modum definitum ſit. Eius autē quod eſſe aliter poteſt, aliud efficiendum, aliud agendum eſt.

Vbi de ſcientia abſoluit orationem, ad artem tractandā deſcendit: quidq; ea ſit explicat, quidq; differat à cæteris habitibus quos connumerauit. Sicut autem in ſcientiæ tractatione ſubiectum eius prius expoſuit, deinde proprietatem eius declarauit: ſic in arte nunc facit. id enim quod eſſe aliter poteſt, ſumit, idq; in efficiendum atque agendum diuidit: efficiendum que arti, agendum actioni attribuit: deinde quid ars ab actione differat, oſtendit: tum artis propria explicat, ipſamq; definit. Cum igitur ars circa ea verſetur, quæ eſſe aliter poſſunt, horum autem duæ ſint ſpecies, quarum altera arti, altera actioni ſubijcitur: differentiam prius eorum quæ euenire aliter poſſunt, manifeſtat, ac tradit, vt inde quæ actioni, quæ arti item ſubiiciantur, perſpicuum ſit.

Effectio autem & actio diuerſum quid eſt. de ipſis autem his, extrarijs etiā ſermonibus credimus.

Diuerſas eſſe inter ſe effectionem & actionem, cum quaſi conceſſum ſumpſerit: communi hominum opinione id confirmat, certā eſſe harum differentiā inquiens, ex ijs etiam quæ omnes de ipſis communi coōſenſu homines opinātur. Extrarios enim ſermones .i. ἐξωτερικοὺς eos appellat, quos extra logicā traditionem communiter vulgus habere conſueuerunt, vnde ēt quaſi his acquieſcens quodā modo ſubiungit, ac concludit in hunc modum.

Quare etiam habitus actiuus cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuerſum quid eſt.

Aliud eſt actiua .i. πρακτικὴ, & aliud actio: aliud item ποιητικὴ .i. effectiua & aliud effectio. actiua enim & effectiua habituum, actio & effectio tractationum, atque operationū ſunt nomina. quoniā vero tractationes habitibus promptiores ſunt ac manifeſtiores: propterea ex ipſarum diuerſitate diuerſos eſſe etiā habitus cognoſcimus. nā cum euidentes ſint operationes, ac pateāt, à vulgo etiā percipiuntur: vt aliud actionem, aliud effectionem eſſe fateātur: neque quod factum eſt, actum, neque quod actum, factum appellent, ſed vtraq; ſuis vocabulis nominent. ex his igitur habitus quoq; vnde ipſæ operationes prodeunt, diuerſos eſſe inter ſe inuenimus. Quapropter quaſi concludens ita inquit: quare propterea ꝙ actio & effectio ſunt diuerſæ, habitum quoque actiuum cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuerſum quid eſſe perſpicuum eſt. vtrobiq; autem poſuit/cum ratione/eo ꝙ

ſuperius

ſuperius etiam in enumeratione horum habituũ idem poſuerat.non.n.quemliqet actiuum, ſeu effectiuum habitum intelligere hic debemus,ſed qui cum ratione exiſtunt : eiuſmodi enim veridici etiam ſunt.

Neque à ſe mutuo continentur : neque enim actio effectio,neque effectio actio eſt.

Ne quis exiſtimet,inquit,ita inter ſe eſſe diuerſos hos habitus,vt alter cõtineat,alter contineatur:id quod in generibus & ſpeciebus fieri videmus:ſunt enim etiã genera & ſpecies inter ſe diuerſa:alioqui ſpecies plures ſubſtãtiales differentias q̃ genera habere minime poſſent.ſed actio & effectio non ita inter ſeſe differunt:quippe cum neque actio effectionem, neque effectio actionem contineat.

Quoniam autem ædificatoria,ars quædam eſt,atq; id quod habitus quidam cum ratione effectiuus:neq; ulla ars eſt,quæ non ſit habitus cum ratiõe effectiuus:neq; ullus huiuſmodi habitus,qui non ſit ars:efficitur,ut & ars,& habitus cum ratione uera effectiuus idem ſit.

Poſteaq̃ actiuũ & effectiuum habitum inter ſe comparauit,diuerſosq; ita eos eſſe oſtẽdit,vt alter ſubijci alteri minime poſſit:nunc definire artẽ vult:ad huiusq; declarationẽ ædificatoriã aſſumit,quæ vna ex artibus ẽt ipſa eſt:eiusq; exemplo adeo conuenire arti definitionẽ oſtendit,vt cum ea ẽt mutuo conuertatur,& reciprocetur. Inquit.n.quoniã ædificatoria eſt ars,ſpẽsq; artis,id eſt ſpẽs artis abſolute,ac generaliter ſumptæ,ac propterea eſt ẽt habitus quidã cũ ratione effectiuus:hoc eſt,definitionẽ hanc quæ ita inquit,admittit,quatenus eſt ars,& ſpecies artis:non.n.abſolute ars eſt ædificatoria,ſed quędã ars,& ſpẽs artis: ac propterea habitus quidã eſt cum ratione effectiuus:quippe quę definitionẽ artis nõ vniuerſaliter,ſed particulariter,vt cõuenit ſpẽi admittat.dixit aũt/id quod habitus quidã/&c. vt ſignificaret artẽ eiusq; definitionẽ de ædificatoria ſubſtantiali modo denuncupari:perinde ac ſi aliquis hominẽ eſſe quoddam animal aſſerens, eſſe eum diceret id quod ſubſtantia quædam animata ſenſiua eſt:propterea ꝙ pars animalis eſt homo,ac ſpẽs,quę in animal vt genus referatur.vnaquæq;.n.ſpẽs nihil aliud eſt niſi id quod aliqua pars generis ipſius eſt; ſiquidẽ cũ dicit/id quod/ſubſtãtialẽ denuncupationẽ generis de ſpecie oſtendit.ſicut igitur idem eſt ſi dicamus hominẽ eſſe,& id quod eſt quoddam animal, & id quod eſt ſubſtantia quædam animata ſenſiua:ita quoq; idem eſſe cenſendum eſt,ſi aſſeramus ædificatoriam eſſe & id quod eſt ars quædã,& id quod eſt habitus quidam cum ratione effectiuus:quippe cum definitio hæc & arti ſit adæquata,& cum arte ipſa mutuo reciprocetur. Vbi autẽ de ædificandi arte hæc dixit, ad vniuerſale tranſiens, neque,inquit,vlla ars eſt,quæ non ſit habitus cum ratione effectiuus,neq; &c.id eſt, quoniam non ſolum ædificatoria hanc definitionem admittit,ſed omnis etiã ars,neq; cuipiam alteri quod ars non ſit,ratio hæc cõuenit: & ſolius & omnis artis eſt,cum arteq; eſt reciproca,id quod proprium definitiõis eſt: cum ſcilicet neque deeſt quippiam,neq; redundat.Cum enim inquit,neq; vlla ars eſt quæ non ſit habitus cũ ratione effectiuus:nihil aliud facit,q̃ ſi oẽm artem eſſe hmõi habitũ affirmaret.veritas aũt omnibus quæ ſuperius connumerauit,cõis eſt.ea.n.quinq; tantummodo ſunt quibus homo cũ ratione & prudentia verum dicit.Nã canis cum ſagacitate narium occultatã ferã indagat,atq; inuenit,licet verax ẽt ipſa ſit:ſine tamen ratione & prudentia id facit,ſolaq; naturali aptitudine ad id faciendum incitatur.

Ars autem omnis circa generationem uerſatur,comminiſciturq;, & contemplatur,ut eorũ aliquid fiat,quæ & eſſe & non eſſe poſſunt:quorũq; principium eſt in eo qui facit,non in eo quod efficitur.

Cum quid ſit ars,definierit,nunc vt perfectius rem ipſam intelligamus,de ſubiecto eius docet:inquitq; oẽm artem circa generationem verſari,generationem appellãs ea quæ euenire aliter poſſunt:propterea ꝙ in eodem ſtatu non permanẽt.perſeueratio enim in eodem ſtatu ac firmitas neceſſarijs,ijsq; quæ ſupra generationem ſunt,propria eſt,circa quę ſcientia verſatur.ars vero circa ea quæ contingunt,munus ſuum exercet:cõminiſciturq; & contemplatur.i.ex ſeſe ſtudet propria ratione vtens,vt eorũ quippiã efficiatur,quæ & eſſe &

non eſſe poſſunt: interdum enim quod ab arte fit, poteſt & factum eſſe, & nõ eſſe factum: & poſteaq̃ etiam factum eſt, poteſt deſiſtere. quare fieri poteſt vt quod ab arte eſt effectũ, & fit & non ſit. nam neceſſitas nullo modo ei niſi ex conditione conuenit: quippe cum non poſſit quippiam ſimul circa idem & eſſe & non eſſe: ne contradictio ſimul vera eſſe reperiatur, ſi id quod iam effectum eſt atque euenit, non eſſe tunc quando eſt, dicamus. Quod vero ait/quorum principium eſt in eo qui facit, non in eo quod efficitur/ad diſtinctionem eorum poſitum eſt, quæ à natura fiunt. nam etiam naturã circa generationem operari videmus: ſed ipſa tamen inſita in rebus per corpora ipſa permeans intrinſecus operatur: ars vero non intus, ſed extra corpora circa quæ verſatur, munus ſuum exercens artificioſas formas affingit. nã & ſtatuaria extra æs, & fabrilis extra lignum conſtituta, atq; in artifice ipſo ſita extrinſecus ſubiectas ſibi res mouet: vnde etiam exteriorem earum ſuperficiem duntaxat format, atque expolit. Quare effectiua cauſa in rebus artificioſis in eo qui artificioſe operatur, conſtituta eſt, non in eo quod efficitur, id eſt non in ſubiecta re quæ effectionem ipſam admittit.

Neque enim eorum eſt ars, quæ ex neceſſitate uel ſunt uel fiunt: neque eorum, quæ ſunt ſecundum naturam: in ſe enim hæc principium habent.

Propterea, inquit, circa generationem & ea quæ eſſe aliter poſſunt, verſari artem dicimus, quia eorum quæ ex neceſſitate vel ſunt vel fiunt, ars minime eſt. non enim tantũmodo ſunt nonnulla ex neceſſitate, ſed etiã fiunt. Sunt quidem, materia carentes, incorporeęq; ſubſtantiæ, cœleſtes orbes, elementorum vniuerſitates: quæ ſanè omnia eadem ab opifice ipſo perpetuo conſeruantur. Fiunt autem à neceſſitate, cœleſtium orbium motus, anni ac temporum viciſſitudines, atque huiuſmodi reliqua. ſecundum naturam vero ſunt animalia & plantæ. Ea igitur quæ ſubiecta arti ſunt, in eo differunt à neceſſarijs, quòd contingere aliter atque aliter poſſunt: à naturalibus vero, ꝙ principium motionis in ſe vt illa minime habent.

Quia autem effectio & actio diuerſum quid eſt, non actionis, ſed effectionis eſſe artem neceſſe eſt: & quodam modo circa eadẽ uerſatur & ars & fortuna. ſicut etiàm Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artem ipſa fortuna inuicem.

Vbi diuerſas eſſe inter ſe actionem & effectionem oſtendit: hic quaſi conceſſum ſumit, artem effectionis eſſe, & non actionis: eo quòd fines artis opera ſunt, quæ poſt artificialem operationem permanent: actioni autem ſatis idoneus finis bona ipſa operatio eſt. ſubiungit poſtea quodam modo circa eadem & artem verſari & fortunam: idq; etiam Agathonis poetæ teſtimonio comprobat, qui amicas inter ſe eſſe artem & fortunam facit: dum inquit: Fortunam amat ars &c. Sed conſiderandum qua de cauſa & ipſe Ariſtoteles circa eadem vtraſque verſari aſſerat, & Agatho amare ſe mutuo ipſas dicat. propterea ſcilicet quia vtræque & ſubiectarum ſibi rerum cauſam extrinſecus habent, & diuerſum ab operatione opus: nam & qui ex arte operatur, materiam quæ eſt extra ipſum, mouet: & qui ex fortuna in aliquam rem ſiue bonam, ſiue malam incidit: extra illam etiam ipſe eſt, aliudq; agens ac ſpectans in eam incidit: verbi cauſa, ſi quis in balneum profectus eo conſilio vt lauetur, ibi librum aliquem offendat, quem multum diu'que antea quæſiuerit: ſi quis item vel vineam ſodiens theſaurum inueniat: vel domum pergens in lapidem impingat, & claudicet: horum enim omnium operator extrinſecus eſt: & quod ex accidenti euenit, tum præter operantis conſilium incidit, tum diuerſum ab operatione eius opus quoddam eſt: vt in his & fortuna & ars inter ſe conueniant: licet poſtea in eo differant, ꝙ ars ex propoſito artificis finem plerũq; habet: fortunæ vero finis is eſt, qui & præter operantis conſilium, & raro euenire conſueuit.

Ars igitur, ſicut dictum eſt, habitus quidã eſt cum ratiõe uera effectiuus: inertia autem econtrario, habitus cum ratione falſa effectiuus, circa id quod aliter eſſe atque aliter poteſt.

Vbi ſatis de arte & quid ſit, & circa quæ verſetur, declarauit: quid ſit contrarium eius,

etiam oſtendit, quæ eſt inertia, id eſt ἀτεχνία. iccirco enim rurſus definitionem artis repetit, vt ex comparatione melius quid ſit oppoſitum eius demonſtret. nam ſi ars eſt habitus cum ratione vera effectiuus: inertia ſiue inartificium econtrario, habitus cum ratione falſa effectiuus erit. in reliquis enim cum ars & inertia conueniant, in recto & peruerſo, vero item & falſo diſcrepant: nam vtræque circa ea verſantur, quæ aliter ſeſe habere poſſunt, nunquã enim in errorem & falſitatem ars delaberetur, in inertiamque abiret, niſi res, circa quas verſatur, euenire aliter atque aliter poſſent.

De prudentia. *Cap. V.*

DE prudentia uero ita ſtatuere poſſemus, ſi conſideraremus quosnam eſſe prudentes dicamus.

Cum quinque veraces habitus ſint, quos hic enumerauit: poſteaquã de ſcientia & arte diſſeruit, de prudentia nunc tertio loco conſiderat, quæ quatuor reliquis ad moralem, ciuilem'que contemplationem eſt accommodatior: tum enim eius recta ratio menſura & regula eſt, qua medium & mediocritas ipſa in actionibus omnibus reperitur: tum ea media efficitur, vt de intellectiuis habitibus tractatio apte cum præcedentibus iungatur, ac connectatur: quippe cum vtriſque tam intellectiuis quàm actiuis eadem conueniat. nam cum intellectiuæ animæ facultatis ſit etiam ipſa, in actionibus quibus præeſt, quasque metitur, operationem ſuam exercet: vnde etiam hic inter artem & ſcientiam de quibus ſuperius egit, reliquosque duos habitus ſubſequentes ſapientiam & intellectum media collocata eſt. Intellectum autem non eum hic intelligimus qui abſolute & eſſentia eſt, ſed eum qui habitu tantummodo & participatione eſt intellectus. nõ enim inter veridicos habitus fuiſſet conſtitutus, niſi hac ſignificatiõe acciperetur. anima enim noſtra quatenus eſt anima, explicate operatur, dum ratiocinando ex propoſitionibus trãſit ad concluſiones: quatenus vero mẽtis atque intellectus eſt particeps, ſimplici appulſione intelligit, habetque & principia et terminos quaſi intellectus ipſius reſonantias ac veſtigia. cũ vero hęc tranſcenderit, quando intellectualis euaſerit, intelligibilia intelligibili modo percipit. licet.n. non repẽte omnia ac ſimul, ſicut ille qui per eſſentiã eſt intellectus: ſigillatim tamen vniuerſa cõprehendit atque intelligit. vnde et huiuſmodi conſtitutio quia extrinſecus aduenit atque acquiritur, non natura, ſed habitus animæ appellatur. Ariſtoteles igitur cum definire prudẽtiã propoſuerit, tractationem eius ab ijs eſſe incipiendã inquit, in quibus ineſſe conſpicitur: id eſt à ſubiectis ipſis, in quibus vt habitus conſtituta eſt: hi autem ſunt prudentes homines: ſunt.n. manifeſtiores nobis quã habitus, illi qui habitibus præditi ſunt: communemque de ipſis opinionem quaſi conceſſum quoddam principium ſumit, cum inquit.

Videtur igitur prudentis uiri eſſe proprium, poſſe recte conſultare de ijs quę ſibiipſi bona ſunt, atque utilia.

Quoniã vero multa ſunt huiuſmodi, fierique poteſt, vt aliquis et in vno aliquo quod bonum ſibi & vtile ſit, & in pluribus atque omnibus bene ſe gerat: iccirco ſubiungit:

Non ex parte, ut quænam ad ſanitatem & robur conferant, ſed quæ ad bene uiuendum† in uniuerſum. †al. vniuerſum

Neque.n. ſiquis quæ ſibi ad ſanitatem vel robur corporis faciant, recte cognorit, de ijsque recte conſultarit, propterea ſimpliciter ẽt eum eſſe bonum conſultorẽ ac prudentem dicẽdũ eſt: ſed ille eſt prudens, qui de omnibus, quæ ad totã vitam pertinent, tam animæ quã corporis & externa bona, recte conſultat. ſiue enim ὅλον id eſt totum & vniuerſum, ſiue ὅλως quod eſt omnino & in vniuerſum legamus: nam etiam hoc in exemplaribus nonnullis reperitur: eadem erit ſententia. Si enim dicamus/quæ ad bene viuendum vniuerſum ſeu totum faciant/ſignificabitur ipſum bene viuere totum quoddam eſſe: eiusque eſſe partes ſingula, quæ in moralibus operationibus atque actionibus conſiderantur: cuiuſmodi ſunt tum quæ ad virtutes ſpectant: tum quæ in corporis conſtitutionibus, externisque rebus euenire aliter poſſunt, in noſtraque ſita ſunt poteſtate: quorum vnumquodque & cauere, & eligere poſſumus. Si autem legamus ὅλως.i. in vniuerſum, ſeu omnino, ſimpliciter atque vniuerſaliter ſignificabit: vt ille intelligatur eſſe prudens, qui non in vno aliquo, ſed qui vniuerſa

ſiter in omnibus quę in nobis ſunt, recte conſultat, atque ita licet diuerſa dicendi figura eſſe videatur, vnam tamen atque eandem in ſenſu vim habet.

Cui rei argumento illud eſt, quòd eos etiam qui circa aliquid conſultant, prudentes appellamus, cum ad finem aliquem bonum de ijs quorum non eſt ars, recte ratiocinantur. Quare in uniuerſum quoque is erit prudens, qui eſt conſultatorius.

Quãuis non abſolute, inquit, atque vniuerſaliter prudens ille ſit, qui circa aliquid recte conſultat, ſed qui circa omnia id facit, quibus vita hominis quæ multiplex ac varia eſt, conſtituitur: ꝙ tamen qui in omnibus recte conſultat, prudens ſit, ex illis qui in ſingulis bene conſultant, ſumi argumentum poteſt. prudentes.n.in ſingulis eos appellamus qui ad bonũ aliquem finem recte ratiocinãtur: quare in vniuerſum quoq; qui conſultatorius eſt, eũ prudentem eſſe conſtat. ſicut enim in vnaquaque re prudens dicitur, qui ſine aliquo bono ſibi propoſito recte ad eum conſequendum conſultat, ac deliberat: ſic in vniuerſum quoq; ille erit prudens, qui in omnibus finem bonũ ſibi proponit, vtq; eo potiatur, recte rõnẽ ac conſilium inire conſueuit. nã quia ea quæ ſigillatim ſunt, nobis ꝙ vniuerſalia ſunt manifeſtiora: propterea fit, vt ex inductione ſingularibus ac particularibus vniuerſalia confirmemus ac probemus. /De ijs autem quorum nõ eſt ars/ iccirco adiunxit, quia poſſumus etiã, licet nihil huiuſmodi nobis propoſuerimus, de artificioſis recte conſultare, quæ tamẽ in artem, non in prudentiam referuntur: quippe cum diuerſas inter ſe eſſe & artem & prudentiam iam demonſtratũ ſit. Q; aũt probabilibus rationibus rẽ hãc perſequatur, id nos mouere minime debet. diximus.n.iã à principio pręſentes res eſſe eiuſmodi, vt eſſe aliter atq; aliter poſſint; neq; oportere vt in his à neceſſarijs ductas demonſtratiões exigamus. Cõſultatorium vero.i. βουλευτικὸν eum appellat qui ad conſultandũ idoneus eſt: is aũt bonus eſt conſultor.

De ijs uero quæ aut eſſe aliter non poſſunt, aut nequeũt ſub actionẽ ipſius cadere, conſultat nemo.

Definitionem prudentiæ præparat, vt eiuſmodi conſtituatur, quæ & eam ab vtriſque ſcientia.ſ. & arte de quibus iam diſſeruit, diſtinguat, & cum ea reciprocetur. nã quæ hic inquit, à ſcientia prudentiã diſiungunt ac ſeparant. prudentia enim conſultatiuus habitus eſt: nemo autem de ijs quæ eſſe aliter non poſſunt.i. de neceſſarijs conſultat: quippe cum quæ eſſe alter non poſſunt, neceſſaria ſint. ſed neque conſultat quiſpiam de ijs quæ agere ipſe non valet. ea.n. quæ fieri nequeunt, ſunt duplicia: vel abſolute & ſimpliciter, vel alicui: abſolute, vt vno & eodem temporis momẽto eum qui in Thracia ſit, in Aegyptum peruenire: alicui, vt eum qui pauper ſit, & peregrinus, omnibusq; ignotus, maximę vrbis imperium obtinere in qua.ſ. talis ſit. Q; ſi conſultatiuus habitus eſt prudentia, & nemo de neceſſarijs, ijsq; quæ fieri non poſſunt, conſultat: efficitur, vt qui in habitu prudentiæ conſtitutus eſt, neq; neceſſaria, neque ea quæ fieri nequeunt habitui ſuo habeat ſubiecta. Vbi hæc de prudentia eiusq; operatione dixit, neceſſariaq;, & quæ fieri nequeunt ab ea excluſit: diuerſam eſſe à ſcientia prudentiam colligit in hunc modum.

Quapropter ſi modo ſcientia eſt cum demonſtratiõe: & eorum quorum principia poſſunt aliter ſe habere, nulla eſt demonſtratio: omnia.n. poſſunt etiam aliter ſe habere: de neceſſarijs autẽ non licet conſultare: prudentia neq; ſcientia neque ars eſſe ullo modo poterit.

Prudentiæ & ſcientiæ inter ſe differentiam conditionali ratione vſus oſtendit. tria enim aſſumpta in hac ratiocinatione connexa inter ſe ſunt; vnum, ſcientiam cum demonſtratione eſſe: alterum, eorum non eſſe demonſtrationem quorum principia ſe habere aliter poſſunt: tertium, nullam de neceſſarijs eſſe poſſe conſultationem: ad quorum duo, id eſt primum & tertium comprobanda, quoniam ſuperius ſatis fuerunt demonſtrata, nullam aliã aſſumptionẽ aut rõnẽ affert; ſed ſecũdũ dũtaxat, atq; id preſſe admodũ cõfirmat, cũ inquit: /oia.n. poſſunt ẽt aliter ſe habere/; quod ſanè propoſitũ ex ſecũdæ ſumptionis oppoſito ſeq videtur. ſecũda.n. ſumptio ita ait, quorũ principia poſſunt aliter ſe habere eorũ nõ eſt demõſtratio, i. quarũ q̃ſtionũ principia eſſe aliter poſſunt, earũ nõ eſt demõſtratio: quippe cũ

omnium demonſtrationum propoſitiones eſſe neceſſariæ debeāt. huius igitur oppoſitum erit.quorum principia eſſe aliter poſſunt,eorum eſt demonſtratio:& ex hoc cōſequitur, omnia ergo poſſunt etiā aliter ſeſe habere:quod ad oſtendendam abſurditatem ſubiunctū eſt.ſi enim ex principijs quæ aliter eſſe poſſunt,fieri demonſtrationes concederemus, omnia euenire aliter poſſent:& quod eſſet neceſſarium inueniretur nihil.Poſſumus tamē alio etiā modo hoc interpretari,vt de ijs quæ ex principijs huiuſmodi colliguntur,ac conficiuntur,dictum eſſe intelligamus:vt ſenſus talis ſit.propterea eorum quorum principia eſſe aliter poſſunt,non eſt demonſtratio, quia omnes quæ ex principijs huiuſmodi colliguntur concluſiones,poſſunt ēt aliter ſe habere:at ea quæ ita ſit,non eſt demonſtratio:ſed oportet, vt quæ demonſtratiue concluſa fuerint,aliter ſe habere nullo modo poſſint.

Scientia quidem,propterea quia id quod in actionem uenit,eſſe aliter poteſt:ars,quoniam aliud actionis,& aliud effectionis genus eſt.

Superius adducta ratione prudentiā à ſcientia diſtinxit,non ab arte,cum dixerit,ſcientiā & ex neceſſarijs ratiocinari,& neceſſaria colligere,prudentiā vero & ex ijs quę contingunt,& contingentia:ſcientiā præterea non eſſe conſultatiuā:quippe cum de ijs quæ neceſſarium eſt vt ſint,vel non ſint,circa quæ verſatur ſcientia,conſultet nemo: prudentiā vero conſultatiuā eſſe.quia tamen in argumenti concluſione artem quoque ſcientiæ adiunxit,ac prudentiā ab vtriſq; eſſe diuerſam aſſeruit,propterea hic cauſas vtrorunque ſubnectit,cur prudentia neq; ſcientia ſit,neq; ars.Nō eſt enim ſcientia,quia actiua eſt & circa agenda verſatur:omne autem quod agibile eſt,aliter atq; aliter ſe habere pōt:quod vero eſt ſcibile,minime:prudentia igitur non eſt ſcientia.ſed neq; eſt ars,quia,id quod ſuperius iā dixit,actio & effectio diuerſæ inter ſe ſpecie ſunt. Poſtea vero q̄ omnia hæc ita explicauit,prudentiæ definitionem conſtituit,dum inquit:

Reſtat igitur ut prudentia habitus ſit uera cū ratione actiuus circa ea quæ & bona & mala homini ſunt.

In hac definitione aduertendum eſt, tam ſcientiæ & arti quàm prudentiæ eſſe commune,vt habitus ſit vera cum ratione:omnes.n.hic enumerati habitus vera cum ratione eſſe dicti ſunt.vt autem actiuus habitus ſit,proprium eſſe id quidem prudentiæ,ſi ad ſcientiam & artem comparetur:ſi ad actiuas artes,eſſe adhuc cōmune. quod enim additur/circa ea quæ & bona & mala homini ſunt/illud ſanè proprium re vera prudentiæ eſt,abſoluitq; definitionem,efficitq; vt cum re definita reciprocetur.prudentia enim ſola eſt, quæ circa ea quæ homini ſunt & bona & mala,verſatur:vt bona inueniat atque eligat,quo modoq; ea conſequi poſſit,conſultet:mala caueat,& euitet:quippe cum vtraque hæc ad prudentiæ virtutem ſpectent:vt & ſubiectarum ſibi rerum qualitates inueniat,& de modo cogitet ac conſultet,quo & conſequi & euitarè eas optime poſſit.

Nam effectionis finis diuerſum quid ab ea eſt:actionis uero,non ſemper. ipſa enim bona actio finis eſt.

In differentia artis & prudentiæ tradenda de effectiuis artibus tantum loquutus videtur:dum diceret in eo artem à prudentia diſtare, ꝙ ars opus quoddā præter operationem ſuā effectum haberet,vt ædificatoria ædes,ſtatuaria ſtatuam,& cæteræ effectiuæ ſua vnaquæque opera,prudentia vero non ita.Sed quia præter has effectiuas nōnullæ aliæ quoq; actiuæ artes reperiuntur,quarum fines non ſunt quidem effecta aliqua opera,ſed quædā tn̄ alia præter operatiōes quę operatiōes ipſarū conſequūtur,vt militaris victoria,familiaris, & quæſtuarię diuitiæ:& facile fieri poterat,vt vna ex his prudētia eſſe exiſtimaretur:iccirco hoc ſubiungit,vt ab actiuis quoque artibus prudentiam eſſe diuerſam oſtēdat. Vniuſcuiuſq;.n.artis tā effectiuæ q̄ actiuæ diuerſus ab operatione finis eſt.effectiuæ ſiquidē eſt, vt diximus,effectum opus,vt ſtatua,& domus,atque aliud huiuſmodi:actiuæ autem licet effectum aliquid non ſit,eſt tamen etiā ipſius ab operatione quippiā diuerſum:militarem.n. victoria,familiarem ſeu diſpenſatricem & quæſtuariā lucrum & diuitię conſequuntur.ab his igitur etiā actiuis artibus prudentia in eo differt,ꝙ q̄uis habitus actiuus ſit,finem tamē nullū alium habet niſi bene agere.gloria.n.& laudes quæ ex bonis actiōibus ſequi plerūq; conſueuerunt,fines prudentiæ nullo modo ſunt exiſtimandi:alioqui prudens non prudens

eſſet, ſed glorioſus: quippe qui non finē habitus ſui, quæ eſt bona actio, ſectaretur: ſed quæreret alijs placere, gloriāq; & honorem apud alios ſibi aucupari. Cuiuſmodi rerum ille qui vere eſt prudens in actionibus ſuis nullā curā habet, ſed id tantum ſtudet, vt eas recte exequatur, recteq; agat. Ideo inquit effectionis finem diuerſum quid ab ea eſſe: actionis vero non ſemper. omnis enim effectio opus quoddā effectum neceſſario habet, quod præter effectionem ipſam, quæ artificis effectiui eſt operatio, exiſtit. At non omnis actio aliū præter actionem finem habet, ſed illæ tantum quæ artes actiuæ appellātur. nā prudentia ſibi ipſam bonā actionem, nullumq; alium præter ipſam finem proponit. ſi autem prudentiā hic quæ inter intellectiuas virtutes connumeratur, actiuā appellauimus, nihil mirum eſſe debet: cum ēt intellectus ipſe ob id actiuus nominetur, ꝙ circa agendas res verſatur. Eſt igitur intellectiua prudentia, quia in mente & cogitatiōe eſt, ex eaq; procedit: actiua, quia in actione ipſa verſatur atque operatur.

Propterea Periclem atque huiuſmodi uiros prudentes eſſe exiſtimamus, quia & quæ ſibi & quæ alijs hominibus ſunt bona, poſſunt contemplari. eos autem eſſe tales putamus, qui familiares & ciuiles ſunt.

Quia in definitione prudentiæ dixerat, actiuum habitum eam eſſe circa ea quæ & bona & mala homini eſſent: id nunc communi hominum opinione comprobat. nā quia circa talia, inquit, verſatur prudentia, propterea Periclem & ſimiles, prudentes eſſe exiſtimamus: cum. n. ſint homines, contemplari ea poſſunt quæ & ſibi & alijs hominibus bona ſunt. tales aūt eſſe putamus, eos qui rei familiaris, & ciuilis idonei adminiſtratores ſunt. nā familiares diſpenſatores eiuſmodi ſunt, vt quæ & ſibi & cohabitātibus ſunt bona & mala, conſiderare poſſint: ciuiles item, quæ ſibi & ciuibus ſuis vel nocent vel conferunt: ita vt bona eligāt, mala effugiāt & euitent, familiæ tamen præſides in minoribus rebus: ciuiles in maioribus habitum ſuum exercent, vnde ēt ſunt præſtātiores. Hinc fit, vt quādo ſapientes Deum prudentem appellant, quaſi ab illis ad familiā & ciuitatem adminiſtrandā idoneis viris ad exēplar illud quod cum ratione & ordine & concentu vniuerſam creationem gubernat ac ſeruat, prudentiæ nomen trāſferāt. oportet enim eos qui recte adminiſtrare & familiarem & ciuilem rem volunt, ſumma cura & diligentia diuinum illud exemplar imitari: vt bene ac feliciter ſe gerentes tā ſe q̄ totas familias, & ciuitates conſeruent, & ad omnium auctorem Deum reducant.

Inde etiam eſt quòd temperantiam σωφροσύνην appellamus, ut pote prudentiam conſeruātem. talem enim exiſtimationem conſeruat: quippe cum iucundum & moleſtum non omnem exiſtimationem corrumpat, & peruertat, uerbi cauſa triāgulum tres angulos duobus rectis ęquales habere, uel non habere: ſed eas tantum quæ ad agendas res ſpectant.

Prudentiam eſſe habitum qui circa ea verſetur, quæ bona vel mala homini ſunt, hic etiā temperantiæ nomine confirmat. temperantia enim σωφροσύνη græce dicta eſt, ab eo ꝙ σώζει τὴν φρόνησιν, id eſt prudentiam conſeruat. Vbi vero temperantiæ nominis etymologiā explicauit, prudentiæ nomen in exiſtimationem quæ generalior prudentia eſt, trāſfert: opinio enim & ſcientia & prudentia in exiſtimationem tanq̄ genus reducuntur: inquitq; temperantiam talem ſolummodo exiſtimationem ſeruare, quæ circa ea quæ homini bona vel mala ſunt, verſatur, non omnem abſolute: hocq; à contrario demonſtrat, id eſt ab intemperantia, quæ iucundi & moleſti dominatio eſt. non enim ea omnem exiſtimationem corrūpit: hoc eſt cum voluptas & dolor in aliquo dominatur, opinionem eius de triangulo nullo modo corrumpit, aut peruertit, vt cum verum ſit eū habere tres angulos duobus rectis æquales, non ita eſſe exiſtimet, ſed vel tribus rectis poſſe conſtare, vel aliquo alio modo, quo triangulum duos tantummodo rectos habere negari queat. voluptas enim & moleſtia quæ ſenſu percipiuntur, circa quas temperantia verſatur, nullā cum huiuſmodi contemplationibus, atque exiſtimationibus communitatem habent: ſed exiſtimationes tantum illæ quæ ad agenda ſpectāt, ab huiuſmodi doloribus & voluptatibus corrumpuntur. Agenda autem ea ſunt quæ agendo & tractādo vel bene nos gerimus, vel male: bene, cum prudentia ſeruatur, id eſt cum temperanter agimus: male, cum non ſeruatur, id eſt cum intem-

peranter

peranter nòs gerimus. ſeruatur enim prudentia, cũ neque illecebris & iucunditate voluptatis, neque doloris aſperitate ratio vincitur: corrumpitur autem, ac perit, cum ratio irrationalibus facultatibus ita ſuccumbit ac cedit, vt voluptatem ob ocium & relaxationẽ ſequatur, dolorem cõtra ob laborem & afflictationem fugiat: id quod in plerisq; hominibus videre licet, qui voluptate illecti turpiter viuere eligunt: dolore vero deterriti bene atque honeſte vitã traducere euitant ac fugiunt. Verum hæc inquiens Ariſtoteles videri poſſet recti & prudentiæ operationem in ſola temperantia conſtituere. iucundum enim & moleſtũ ſoli temperantiæ ſubijci videntur: quibus cum dominatur ratio, virtus hæc relucet: cũ obtemperat & cedit, incontinentia & intemperantia inhoneſti habitus ac turpes in animis noſtris coaleſcunt. ſed ſi hoc ita eſt, & ſola temperãtia prudentiã conſeruat, vbi fortitudinem & iuſtitiã collocabimus? vel enim aliquis alius habitus erit excogitandus qui circa prudentiã verſans in exequutionem harum duarum virtutum nos deducat, vel omnes temperantiæ nomine appellabuntur: neque erunt tres, ſicut in ſuperioribus libris traditum eſt, actiuę virtutes, fortitudo, iuſtitia, temperantia: ſed vna tantum, quæ principatum omnium obtineat. quid igitur ad hæc dicendum eſt? Primum, virtutes omnes inter ſe eſſe affines, tãtaq; inter ſe ſimilitudine conhexas, vt mutuo ſeſe conſtituant, atque introducant: nihilq; mirum eſſe debeat, ſi id quod de vna dictum eſt, cæteris etiam conueniat. Deinde multiplicia eſſe iucunda, & moleſta aſſerimus: neque omnia, cum de vnaquaque ſigillatim loquimur, omnibus eſſe ſubiecta: ſed cum abſolute atque vniuerſaliter dolor & voluptas ſumitur, tum omnibus conuenire. vnde etiam ſicut dictum eſt, vniuerſaliter Ariſtoteles ſuperius de his ita eſt loquutus, ob voluptatem, inquiens, praua eligere, ob dolorem ab honeſtis abſtinere conſueuimus. Plato item in legibus, igitur, inquit, vnumquẽq; noſtrum ſui iuris eſſe ſtatuamus, habereq; duos eadem in re conſultores aduerſarios & amentes, quos voluptatem & dolorem appellamus: quaſi voluptas & dolor affectus quidã communes ſint, qui in omni actione conſequi ſoleant: amentes quidem, eo ꝙ rationis ſunt expertes: conſultores vero, quia in omni actione altera, vt praua eligat, alter vt ab honeſtis abſtineat, quaſi ſuggerere homini, ac conſulere videtur. Præterea tertio etiam modo occurrere huic dubitationi poſſumus, ſi dicamus Ariſtotelem hic non de ſpeciali temperãtia intellexiſſe, ſed de ea quę communiter de omnibus virtutibus dicitur. temperantia ſiquidem quæ ſpeciem virtutum eſt, vtpote vna duntaxat ex actiuis, non circa omnem abſolute moleſtiã et voluptatem verſatur, ſed circa eas tantummodo quæ guſtatu & tactu percipiuntur. alij vero ſunt dolores, aliæq; voluptates in quibus fortitudo conſpicitur. licet enim formidabilia, & fiduciam afferentia ſubiecta ſibi habeat fortitudo, dolores tamẽ & voluptates etiam ipſa ſequitur. confidimus enim, cum inuenturos nos iucunda ſperamus: timemus contrà, cum moleſta aliqua futura nobis ſuſpicamur. ſed neque in ipſa iuſtitia exercenda abeſt dolor & voluptas. qui enim iniuſte agit in diſtributionibus & commercijs, vt voluptate afficiatur, doloremq; euitet, ne auferatur ſibi id quod habet, atque vſurpat, ſummum ſtudium adhibet: iuſtus autẽ ſola iuſta actione ſibi tanquam fine propoſita omnes huiuſmodi & dolores & voluptates contemnit, ſolamq; ipſam iuſtitiam amplectitur. Quicunque igitur in omnibus abſolute voluptatibus & doloribus partis illius animæ quæ ratione eſt prædita, præſidentiã ac dominationem ita ſeruat, vt à nulla voluptate, nulloq; dolore ſuperetur: is abſoluta ac ſimplici ratione temperans ſeu frugalis poſſet appellari, id eſt σώφρων: quippe qui ſaluam habeat prudentiam, ad frugemq; omnium virtutum peruenerit. Speciali vero appellatione temperans ille eſt, qui voluptatibus & moleſtijs quæ guſtu & tactu percipiuntur, nullo modo ſuccumbit: ſed ita ratiõe cupiditatum & libidinum ignobilitatem refrenat ac ſubigit, vt animi ſui nobilitatem contaminare atque obſcurare nunquam poſſint. Ariſtoteles igitur hic non de ſpeciali intellexiſſe cenſendus eſt, ſed de generali temperãtia ſeu frugalitate, quę communis eſt, atque omnes virtutes in ſe complectitur. Neque vero temperantia ſolummodo & communi & propria ſignificatione accipitur: ſed in reliquis etiam virtutibus idẽ fieri conſueuit. Nam iuſtitia quoque proprie dicitur, quæ & in contractibus & in diſtributionibus verſatur: dicitur etiã communiter non tam ab ipſo Ariſtotele, quàm ab alijs quoq; ſapientibus, ea quæ efficit, vt inſtituta ac iura omnia & naturalia & ciuilia in omnibus virtutibus conſeruentur. Moderari enim ita omnes animæ partes vt proprio munere vnaquæque optime fungatur, vt ratio affectibus dominetur, propriamq; ita nobilitatem

retineat, iracundia rationi vt principi ac reginæ obtemperet, cupiditas eidē ſuadenti ac præcipienti ſubiecta ſit: illud vero generalis iuſtitiæ proprium eſſe merito exiſtimandum eſt. qui autem talem habitum conſequutus fuerit exacte atq; optime iura etiam ciuilia ſeruabit, atq; exequetur. Iam vero fortitudinem ſicut proprie ita communiter quoque appellari quis neſciat? nam cum aut aduerſus omnes affectus fortiter reſiſtimus, & contra omnes eorum impetus, atque inſultus inconniuentes animæ oculos, intētosq́; habemus: aut neceſſariarum rerum inopiam pro nihilo ducimus, vt nihil noui aut inopinati contingere in vita nobis poſſe exiſtimemus: quo modo id altitudinis animi ac fortitudinis maxime propriū eſſe non debet? Inde eſt, vt puto, ꝙ ſe mutuo conſequi virtutes dicuntur. Recte igitur hic Ariſtoteles communiore ſignificato temperantiam ac frugalitatem ſumit, ſeruareq́; prudentiam dicit: eo ꝙ ea moderatione ſua vnāquāq; animæ partem in naturali ſua conſtitutione temperat ac conſeruat. Id quod etiam inde manifeſtum eſt, ꝙ cum dixiſſet voluptatē & dolorem non omnem exiſtimationem peruertere, ſed eas tantum quæ ad agendas res ſpectant, vniuerſaliter loquutus eſt: agendæ enim res non temperantiæ ſpecialis tantūmodo ſunt, ſed ad omnem virtutem actiuam communiter referuntur.

Principia enim agendarum rerum ſunt id cuius cauſa res aguntur. illi autem qui aut uoluptate aut dolore corruptus eſt, principium ſtatim non apparebit, neque eius cauſa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere: uitiū enim eiuſmodi eſt, ut principium corrumpat. Quam ob rem neceſſe eſt prudentiam habitū eſſe cū ratione uera actiuum circa ea quę humana bona ſunt.

Quo nā modo temperātia ſeu frugalitas quæ circa dolores & voluptates verſatur, prudentiam in animo noſtro conſeruet, oſtēdit: principiaq́; agendarum rerum eſſe finales cauſas inquit, in quas ſcilicet ſpectantes, quasq́; vt expetendas prius nobis proponentes actiones ipſas aggredimur. Agendas autem res ſeu agibiles, quæ πρακτὰ Græci vocāt, res ipſas appellat, quas in actionibus operari recte conſueuimus. quarum ſingulæ ob finem aliquē fiunt, qui vel abſolute bonus ſit, vel eſſe videatur. Ille igitur qui rationem quaſi animæ oculum à voluptatis & doloris perturbatione corruptam habet, in agendis rebus cæcutit: & principium id eſt finalem cauſam ſtatim non videt, ſed mora aliqua & meditatione ipſi eſt opus vt à perturbatione reſipiſcat, in certāq́; boni cognitionem ſine vllo errore perueniat. impedimento enim ei eſt perturbatio affectuum, quæ tardum ac ſegnem eum ad boni inueſtigationem reddit, atq; ita facit, vt in appetendo errans aliud pro alio concupiſcat, peiusq́; ſemper ac deterius eligat. Vbi vero inquit/neque eius cauſa, aut ob id omnia eligi atq; agi oportere/ſubintelligendum idem verbum eſt. i. non apparebit. qui. n. voluptate vel dolore corruptā mentem habet, ei neque principium. i. finalis cauſa, neque illud apparet, eius finis cauſa, atque ob id eligi omnia atq; agi oportere, vt re vera bonum finem conſequamur. vitium enim eiuſmodi eſt, vt finem ipſum corrumpat, id eſt occultet ac celet: dum affectuum perturbatione quaſi profundis quibuſdam tenebris bonum ipſum ita obſcurat ac tegit, vt ne eſſe quidem videatur. Poſteaq̄ hæc dixit Ariſtoteles, hancq́; ab etymologia temperantiæ ſeu frugalitatis argumentationem conſtituit: definitionem prudentiæ rurſus quaſi concluſionem ſubiungit: quaſi ex hoc neceſſario conſequatur, prudentiam eſſe habitum cū ratione vera actiuum circa ea quę homini bona ſunt. cum ratione quidem, quia omnes hominis actiones ſunt cū ratione, quippe quæ in homine inſita non poſſit omnibus eius actionibus non adeſſe. immo ratio ipſa eſt quæ agit: ſiquidem ēt homo, quatenus habet rationem, homo eſt. affectus. n. cum brutis habemus communes. ſed tamen quando ſeruatur prudentia: quod fit cum tēperans & frugi eſt is qui agit: vera etiā ipſa ratio eſt: vtpote quæ de fine recte iudicet. quando nō ſeruatur, falſa euadit: errans. n. quod bonum non eſt, quaſi bonum ſit, eligit. Iccirco poſteaq̄ dixit/cum ratione/ſubiunxit ēt/vera/eo ꝙ ex errore ratio falſa efficiatur. habitum autem actiuum poſtremo poſuit ob electionem, qua, vt fieri actio poſſit, opus omnino eſt. ſi enim ratio ſine electione verum conſideret, non actiua, ſed contemplatiua tantummodo erit.

Iam uero artis eſt uirtus, prudentiæ autem minime.

Alteram rationem affert, qua ab arte prudentiā eſſe diuerſam oſtendit. Quod enim hic

inquit

inquit,eam vim habet ac ſi diceret.Prudentia eſt virtus:ars virtus non eſt:prudentia igitur non eſt ars.inde autem cõſtat & artem non eſſe virtutem,& prudentiã eſſe virtutem:ꝙ artis eſt virtus,prudentiæ autem minime.virtus autem artis & artificis eſt artificioſe & recte circa opera propria & actiones verſari.fieri enim poteſt,vt erret artifex vel ob incuriã & negligentiam,vel ob earum rerum imperfectionem circa quæ verſatur : at prudentis quatenus eſt prudens,eſſe error non põt:ac propterea neque vitium:quare neque virtus. Prudentiæ igitur virtus non eſt,ſed ipſa eſt virtus.fieri autem nullo modo poteſt,vt virtus virtutis reperiatur,ſicut neque motionis motio,neque generationis generatio:alioqui in infinitum eſſet progrediendum.

Atque in arte quidem qui ſponte peccat,magis eligẽdus eſt:minus,qui in prudentia idem facit:ſicut etiam circa uirtutes.Igitur prudentiam nõ artem, ſed uirtutem quandam eſſe manifeſtum eſt.

Idem hic probat,diuerſas.ſ.genere inter ſe prudentiam & artem eſſe:ita vt prudẽtia virtus ſit,ars minime.ſi autem genere ſunt diuerſæ,ſpecie quoq; differãt,neceſſe eſt.Ratio autem ad hunc modum progreditur:in arte ſiquis ſponte peccet , eligendus magis eo eſt,qui inuitus peccat.verbi cauſa ſi pictor,vel ſtatuarius,vel ædificator in propria arte ſponte peccet,& inartificioſe vel praue opus ſuum efficiat,dum aut negligẽter & ſine vllo ſtudio,aut mercede etiã aliaq; huiuſmodi re inductus id pertractat:is ſanè magis eſt eligendus,quàm ille qui ob imperitiã artis ſine ſuo inuitus fruſtratur.nemo enim erit ſi optio detur , vt vtrũ velit eligat,eũq; ad opus aliquod efficiendum adhibeat:qui perito imperitũ anteponat:ſed artificioſum & peritum vnuſquiſque potius eliget . conabitur tamen poſtea bene artifice ipſo vti:ac quatenus fieri poterit,ſuadebit,atque hortabitur vt recte ille arte ſua vtẽs opus perfecte abſoluat.atq; in arte quidem hoc modo res ſe habet.in prudẽtia vero non ita. Nã cum prudens ſponte mentitur,alterum ex duobus facit:vel ad contrarium finem tendẽs loco boni malum eligit:vel modo quo bonum cõſequi poterat relicto ad malum ducentem viã ſequitur:atque vtroq; modo improbus,prauusq; conſultor eſt:ac propterea non eligendus,ſed vitãdus & fugiẽdus. Hoc autem in omnibus virtutibus euenit. Quare prudentia cum id quod proprium virtutum eſt,habeat,virtus eſt:ars vero quæ virtutũ proprietate caret,non eſt virtus. Cum vero inquit minus eſſe eligendum eum qui in prudentia ſponte peccat,vel/minus/pro/minime/&/nequaq̃/ſumit,ſicut in explanatiõe modo à nobis declaratum eſt:vel pro/minus/&/rarius/ accipiendum eſt: eo ꝙ interdũ incidere põt,vt prudens ẽt ſi ſponte peccet,repudiandus non ſit.exempli cauſa,ſi alienigena aliquis ab externis captiuus factus,deinde nomen apud ipſos prudentis conſequutus in bello contra ſuam patriam dux ab iiſdem conſtituatur,ſummãq; rerum ſuſcipiat:is ſanè laude dignior,magiſq; eligendus videbitur,ſi ſponte ea conſilia ineat,quibus clades ſuis,victoria patrię comparetur:q̃ ſi ſaluti & gloriæ eorum quibus imperat,neglecta patria conſuluerit.

Cum autem duæ ſint animæ partes,quæ rationis capaces ſunt : prudentia alterius uirtus eſſe uideretur,id eſt opinatiuæ,nam circa id quod aliter ſe habere poteſt & opinio & prudentia uerſatur.

Quid ſit prudentia,quidq; ab arte & ſcientia differat,ſatis demonſtratum eſt. quia vero diuerſæ animæ partes ſeu facultates ſunt,in quanã earum prudentia exiſtat,nũc tradit. Rationalem igitur facultatem in duas partes diuidit,cogitatiuã & opinatiuã . nam intellectus ſupra animã eſt.licet enim intellectualem etiã animã vocet , intellectumq; in ea eſſe dicat: non ſubſtantialem tamen eum intelligit,ſed acquiſititium,qui vt habitus , ſicut ſuperius dictum eſt,comparari ſolet.vnde etiã quia & acquiri extrinſecus,& amitti põt,inter veridicos habitus connumeratus fuit. quãdo enim pura & libera anima ab affectibus eſt:ad intellectum prope accedit,eiuſq; propinquitate illuſtratur,atque inde eam vim accipit,vt intellectuali modo operari poſſit,id eſt ſimplici appulſione rerum naturã percipiat:non repente quidem & ſimul omnia,vt qui proprie intellectus dicitur,ſed ſigillatim cuncta comprehendens,dum intellectum ipſum circuit,ex aliiſq; quæ ab ipſo intelliguntur,ad alia tranſitum facit. Oſtendit itaq; in opinatiua animæ parte prudentiam exiſtere,eo ꝙ vtræq; tam opinio q̃ prudentia circa ea verſentur,quę eſſe aliter poſſunt. illa,vt animæ pars,hæc,vt ha-

bitus. Nā cum anima ſua opinādi facultāte circa ea verſetur, quæ eſſe aliter poſſunt, circa eaq́ʒ operādo aliquādiu immoretur: fit, vt multa ex earum rerum conſuetudine peritia contracta in habitum prudentiæ veniat, quo ea quæ agit, contingēter exequatur. quocirca non ſemper propoſitum finem conſequitur, ſed eo quādoq; etiam fruſtratur. ſatis.n.eſt facultatibus atq; habitibus animæ qui circa ea verſantur, quæ eſſe aliter poſſunt, ſi plerūq; ad finē propoſitum perueniāt. nā animæ pars ſcientifica quia in neceſſarijs munus ſuum exercet, propterea etiam neceſſarios fines habet ac certos.

Adde quod neque habitus eſt dūtaxat cum ratione. cuius rei indicium eſt, ꝙ eiuſmodi habitus eſſe obliuio poteſt: prudentiæ non poteſt.

Quia ſubiecta ſcientiæ & prudentiæ adeo inter ſe diſtabāt, vt ſatis habituum etiā ipſorum oſtendere diuerſitatem poſſent: iccirco ſuperius ſcientiæ & prudentiæ diſcrepātiā breuibus perſequutus eſt. Cum autem ars & prudentia circa eas res vtræque verſentur, quæ eſſe aliter poſſunt, cognatio'que hæc ſubiectarum rerum efficiat, vt diſcerni habituum ipſorum diuerſitas difficulter queat: propterea opus fuit, vt plures rationes afferret, quibus ab arte prudentiam diſtingueret ac ſepararet. vnde & ante prudentiæ definitionem multas vtrarumque diſſimilitudines poſuit: & nunc etiam poſt definitionem nonnulla adiungit, quæ ad eandem rem faciunt. commune enim, inquit, vtriſq; illud eſt, quòd ſunt habitus cū ratione. ſed prudētia nō id tantum habet, ſed eſt inſuper circa humana bona actiua: id quod ſolius prudentiæ proprium eſt. qua ex re aliud differentiæ ipſarum argumentum conſequitur: ꝙ artis obliuio in anima obrepit interdum, prudētiæ minime. hoc autem propterea euenit, quia ex arte non ſemper operamur, ex prudentia ſemper operari neceſſe eſt. quæ enim prudentiæ ſunt ſubiecta, ſemper homini expoſita atque obuia occurrunt: vt oporteat eum ſemper conſilio idoneo vti ad ipſa adipiſcenda: quippe cum nullū tempus nullus locus, nulla actio, nullus deniq; affectus reperiatur, quo ex virtute viuere natura hominis nō debeat. Extra tempus autem aut locum, aut actionem, aut affectum eſſe nemo poteſt, dum viuit: in quibus omnibus prudentia opus eſt, quæ quia ſemper operatur, admittere obliuionem non valet. in arte autem non eſt ita. ſæpe enim euenit, vt artifex artis ſuæ operatione aliquādiu intermiſſa vel penitus, vel aliqua ex parte ipſius obliuiſcatur.

De intellectu. *Cap. VI.*

QVoniam uero ſciētia de uniuerſalibus ac neceſſarijs exiſtimatio eſt: rerum autem demonſtrabilium, ſcientięq; omnis principia ſunt: cum ratione enim eſt ſcientia: efficitur, ut principij rei ſcibilis neque ſcientia, neq; ars, neq; prudentia eſſe poſſit. Quod enim eſt ſcibile, demōſtrabile eſt: hæ autem circa ea uerſantur, quæ eſſe aliter poſſunt. Sed neq; uero ſapientia horum eſt: ſapientis.n.eſt, de nonnullis habere demonſtrationem.

Poſteaq̃ Ariſtoteles de tribus veridicis habitibus, arte ſcilicet, ſcientia, & prudentia ſatis docuit: nunc de reliquis duobus.i. ſapientia & intellectu diſſerere incipit: initiūq; à ſciētificis principijs ſumit, vt ex his propoſitorum habituum notionem nobis declaret. enunciata enim illa quæ principia ſcientiarum ſunt, *ἀξιώματα* à Græcis appellata, quaſi dixeris auctoramenta, ſunt extrema quædā veſtigia intellectus, atq;, vt ita dicā, reſonantiæ: quippe cū circa hæc anima noſtra intellectuali modo operetur, id eſt ad imitationē illius qui proprie intellectus & eſt & dicitur, ſimplici appulſione ea percipiat, ſineq; vlla ratiocinatione comprehendat. Scientiam autem de vniuerſalibus eſſe, inde perſpicuum eſt: ſenſus circa ſingula verſatur, eſtq́ʒ in ſubiecto communi ſenſorio, inſtrumētiſq́ʒ vtitur quibus accommodate ad vnāquāq; rem ſenſibus expoſitā operationem ſuam exercet. Sciētia vero cogitationis eſt habitus: at cogitatio.i. *διάνοια* diuerſa lōge à ſenſu eſt. ſi itaq; ſenſus circa ſingula verſatur, ſcientia circa ſingula minime verſabitur: ſi non circa ſingula, ergo circa vniuerſalia. omnis enim res vel vt vniuerſalis, vel vt ſingularis ſumitur: neq; pręter hos duos vllus alius tertius modus eſt, quo conſiderari res poſſint. nā etiā quando de ijs quæ ſola ſunt & vnica, inquirit ſcientia, verbi cauſa de ſole & luna, an deficiant, aut propter quid deficiant: nō quaſi de vna quadā re demonſtrationes facit, ſed ita perinde ac ſi innumerabiles lunæ, ac ſoles reperirentur.

reperirentur. dictum præterea ab ipſo Ariſtotele etiā ſuperius hoc eſt, ſcientiam videlicet de neceſſarijs eſſe. Principia autē eſſe demonſtrabilium, id eſt eorum quæ per demonſtrationem concluduntur, ac conficiuntur, omnisq; ſcientiæ, neque id obſcurum eſt. omnis. n. doctrina ac diſciplina quæ cogitatione percipitur, ex præcedente fit cognitione, vt ipſe etiā poſteriorum reſolutoriorum libros exorſus affirmat. ſunt autē principia termini & propoſitiones, quæ auctoramenta appellantur. Quod vero inquit/cum ratione enim eſt ſcientia/iccirco ſubiungit, vt cuiuſlibet ſcientię eſſe principium cōfirmet: quippe cum principia ea ſint, quæ cauſas eorum quæ demonſtrantur, ſuppeditāt: quæ quidem cauſæ nihil aliud ſunt, ꝗ rationes. Cum autem inquit/demonſtrabilium/ & deinde ſubiungit/ſcientięq; omnis/vel idem per vtrūq; intelligit, eo ꝙ demonſtrabilia percipiantur cognitione ſcientifica, quæ cum ratione & cauſa rei comprehenſio eſt: vel demonſtrabilia concluſione collectas ipſas res appellat, ſcientiā vero totam ratiocinationis totius pertractationem: quippe cum & eorum quæ demonſtrantur, & ſcientiæ principia ſint: eorum quæ demonſtrantur ſanè, quia cogitationem firmant, ac ſiſtunt: ſciētiæ, quia ipſa ad confirmationem eorum quæ demonſtrantur, principijs vtitur. Poſtea inſert principij rei ſcibilis neque ſcientiam, neque artem, neque prudentiam eſſe poſſe, quæ ſcilicet circa huius perceptionem verſetur. inde cauſam ſubdit cur id fiat: oſtendit'que neque ſcientiam eius eſſe, eo quod ſcientia ſcibilis rei ſcientia ſit, ſcibile autem ſit demonſtrabile: at principium minime demonſtrabile ſit, ſed demonſtratiuum: quippe quod vt demonſtratio conſtituatur, ipſum cauſam afferat. Neq; artem item, neque prudentiam principij eſſe hoc modo probat: illæ circa ea verſantur quæ aliter atque aliter poſſunt ſeſe habere: principium vero ſcientiæ neceſſarium eſt. vbi autem nullam ex his tribus principiorum ſcientiæ eſſe perceptiuā declarauit: poſtremo, neque ſapientia horum eſt, inquit. nam demonſtratio non prorſus aliena à ſapiēte eſt: ſed interdum fit, vt ſapiens quoque ea vtatur. at ſi id eſt, ſequitur vt principia demonſtrationū antiquiora ipſa ſapientis operatione ſint: alioqui ad demonſtranda nonnulla ab ipſo minime adhiberentur.

Si igitur ea quibus uerum, & nunquam falſum dicimus circa ea quæ uel poſſunt, uel non poſſunt aliter euenire, ſunt ſcientia & ſapientia & prudētia, & intellectus: ex tribus autem horum eſſe nihil poteſt, tria dico prudentiam ſapientiam & ſcientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum.

Propoſuerat Ariſtoteles in his de intellectu & ſapientia dicere, qui ex quinq; veridicis habitibus explicandi reſtabant: nā de tribus reliquis ſcientia, arte, & prudentia ſatis quātū ad præſentem tractationem attinet, dictum iam eſt. principia igitur ſcientiarum in mediū aſſumpſit, vt inde occaſionem notitiæ intellectus ipſius explicandæ caperet. oſtendit. n. principiorum ſcientiæ neq; ſcientiam vllā eſſe, quę ipſa, quatenus ſcientia eſt, comprehenderet, neque artem, neque prudentiam: deniq; neq; ſapientiā. quoniā vero quinq; habitus omnes ſunt, quibus verū dicimus, nulloq; ex horum quatuor principiorum cognitio nobis comparatur: reſtat intellectum eſſe eum, quo in principiorum ſcientiæ cognitionem venimus: hūcq; à cæteris veridicis habitibus in eo diſtare, ꝙ nullus ex alijs niſi ſolus hic ſcientiarum principia pro ſubiecto habet. nā qui eſſentia intellectus eſt, cùm omnia quæ in cognitionē cadunt, in ſeſe habeat, ſimpliciq; appulſione ac repente percipiat, nunꝗ ab ipſis exturbatur, atq; excidit: hic vero qui in nobis eſt, qui habitu tantū eſt intellectus, ſolas à principio communes notiones proprias operationes, atque intellectiones habet, quæ eius qui eſt proprie intellectus, quaſi extremæ reſonantiæ veſtigia ſunt. vnde cum ab affectuum turbatione & confuſione liber ab annexis ſibi facultatibus ſeſe ſuſtulerit, ſuiq; iuris iam effectus propriā perfectionem receperit: tunc vnamquāq; intelligibilem rem ſimplici appulſione comprehendere etiā ipſe poteſt: non repente tamen atque in æternitate vt ille qui proprie eſt intellectus, ſed ſigillatim, & in tempore, ab alio in aliud tranſiens, ſicut dictum eſt. oportet enim animā ex affinitate quam habet cum intellectu, intellectuale aliquid in ſeſe habere, eius'que quod ſupra naturam ſuā eſt, participem eſſe: vt rerum productiones à prima cauſa connexa quadā ſerie progrediantur. nā ſemper id quod inferius eſt, cum ſuperiori connectitur, quandāq; cum eo ſimilitudinem contrahit. ſicut poſt rationalem animam videre eſt nō ſtatim naturam & corpus ſubſequi: ſed medias quaſdam alias vitas intercedere, quas perfe-

ctiones atq; actus.i.ἐντελεχείας etiam ipſas eſſe affirmant: quæ tamen ſeparari à corporibus nequeāt, ſed & è certis illorum temperaturis exiſtāt, & ſimul cum illorum diſſolutione intereant, atque euaneſcant. quæ ſanè quoniā imaginem quandam rationalis animæ referunt, ab eaq; ſibi accommodatā illuſtrationem conſequuntur, cognitione quæ ſenſu & imaginatione fit, præditæ ſunt. Quocirca nemo ab anima tantum profectum requirat, vt in perfectam intellectus operationem poſſit peruenire: ne in ſubſtantiā quoq; eius immutari eam concedendum ſit. donec enim ſubſtantia animæ ſeruatur, fieri nullo modo poteſt, vt in eam operationum præſtantiā aſcendat, quæ ſuperiori naturæ adæquetur: ne cogamur poſtea fateri cauſatam à ſubſtantia operationem, ſuperioris ac præſtātioris cognitionis q̃ ſubſtātiæ conueniat, cauſam extitiſſe, quod à ratione prorſus eſſe alienum nemini dubiū eſt. ſiquidem eſt natura ita comparatum, vt vnaquæq; res modum eum proficiendi ac menſurā habeat, quæ ſubſtantiæ ſuæ ſit conſentanea. Cæterum inquiſitione dignū illud videtur, quo modo hic rationem concludens, reliquosq; habitus præter intellectum à principiorū perceptione ſeiungens, tres tantum prudentiam, ſcientiam, & ſapientiam connumerarit: de arte vero nullam mentionem fecerit. an fortaſſe dicendum eſt id eum feciſſe, propterea ꝙ tā prudentia, q̃ ars circa eiuſdem generis res verſatur, eas.ſ. quæ alio atque alio modo euenire poſſunt. de arte igitur tacuit, eo ꝙ ſimul cum prudentia intelligatur. Sed qua de cauſa artē & prudentiam inter veridicos habitus reponit? ſcientia enim, & ſapientia, & intellectus cū ſubiectas ſibi res neceſſarias habeant, neceſſario verum dicunt: ars vero & prudentia quo modo eſſe veridicæ poſſunt, cum circa ea verſentur quæ aliter, atque aliter ſeſe habent, atq; ideirco fine ſuo fruſtentur interdum, atq; à vero excidant? nā alioqui ſubiecta neceſſaria et ipſas habere cōcedendum eſſet: quod abſurdum eſt. Quæſtio hæc & obiecta ſuperius fuit, & quodā conuenienti modo etiam ſoluta: nunc autem repetita hic eſt, vt alterā ſolutionē nāciſcatur: quæ erit huiuſmodi. verum dicere his quoq; vtplurimum competit: quippe cū eorum quæ vt plurimum fiunt, omnis ars, omniſq; prudentia ſimiliter ſit. quare ob id veridicæ etiā ipſæ dicendæ ſunt, quia plerunque verum dicunt: neque enim ex æquo verum & falſum, neque rarius verum, ſed plerunque obtinent: quod autem plerunq; fit, ſuperare id quod rarius euenit, merito debet: merito igitur inter veridicos habitus etiam ipſæ fuerunt numeratæ.

De ſapientia. Cap. VII.

SApientiam autem in artibus attribuere illis conſueuimus, qui abſolutiſſimi in ipſis ſunt: unde Phidiam ſapientem marmorarium, Polycletum ſtatuarium ſapientem dicimus, nihil aliud hic ſapientię nomine q̃ artis ipſius uirtutem ſignificantes.

Cum de tribus veridicis habitibus ſcientia, arte, & prudentia docuiſſet, velletq; ad reliquos explicandos ſapientiā & intellectum deſcendere, conſiderationem quādā de ſcientiæ principijs in medium protulit: quæſiuitq; ad quemnam ex quinque habitibus principiorum inuentio ac cognitio pertineret? quā vbi ex inductione oſtendit, nulli ex reliquis quatuor eſſe accommodatā: intellectui tātūmodo aſcripſit: eo ꝙ ipſe eſſet qui ex ſeſe principia & pareret, & ſciētijs ſuppeditaret. ſatis.n. in præſentia eſſe exiſtimauit de intellectu hæc dicere: nā cætera ſi de eo perfectius agere voluiſſet, diligētiorē multo atq; exquiſitorē tractationē requirebāt. Quæ aūt hic de intellectu inquit obſcurā quandā eius notitiā ſolummodo nobis oſtendunt, atque indicant: quæ ſcilicet ex operatione quadā intelligitur, qua communes notiones percipit, quæ ἀξιώματα.i. auctoramenta appellant. circa hæc enim intellectus noſter verſans intellectualem quandam operationem præ ſe fert, dum ſimplici ea appulſione, id eſt medio, ac ratiocinatione vacante cognoſcit: quippe quæ ad ea quæ intelliguntur, percipienda media definitione minime indigeat. Vbi hoc declarauit Ariſtoteles, ad ſapientiam explicandam poſtea tranſit: ac primum communi de ea hominum opinione ſumpta, ſapientiam inquit de artibus quoque dici ſolere, ita vt eius nomen abſolutiſſimis artificibus aliquando attribuamus: vnde Phidiam ſapientem marmorarium, & lapicidā dicimus. Phidias enim cum eſſet lapicida apte marmoribus rerum naturas imitabatur: atque in eis quàm exactiſſime fieri pro materia poterat, animalium, plantarum, aliarumq; rerum

omnium formas exculpebat. Polycletus item ſtatuarius ſapiens nominabatur: quia.ſ.etiam ipſe in ſtatuis è metallo effingendis erat peritiſſimus, quatenus ſubiecta materia capiebat. Deinde differentiam ſubiungit qua ſapientia hæc quæ in artibus eſt, ab ea diſtat, quæ vere ſapientia dicitur: in artibus inquiẽs ſapientiam nihil aliud eſſe, q̃ artium ipſarum virtutem, nulla.n.alia de cauſa in illis ſapiens quiſpiam appellatur, niſi ꝙ in propria arte eam quam cuiq; ſubiecta materia ſuſcipere põt, perfectionem abſoluit. eſtq́; quidam ſapiens, vtpote in tali re, taliq́; materia perfectionem eatenus aſſequutus, quatenus materiæ ipſius natura poſtulabat. atq; hæc ſapientia virtus eſt vnicuiq; arti accommodata, quæ vnãquãq; prout ſingulis cõuenit, abſoluit, ac perficit: hæcq́; ea eſt, de qua ſuperius dicebamus, cum differentia artis & prudentiæ ab Ariſtotele tradebatur. artis.n. eſſe virtutem, prudentiæ non eſſe oſtendit: quippe quæ ipſamet virtus ſit, neq; admittere aliunde virtutem poſſit.

Cęterum eſſe alios quoſdam omnino, non ex parte ſapiẽtes exiſtimamus, neq; alia aliqua in re ſapientes: quẽadmodũ inquit Homerus in Margite:

» Is nec foſſor erat, nec erat robuſtus arator,
» Aut alia re aliqua ſapiens. ſic numina diuum Conceſſere.

Aliam eſſe inquit, ſapientiam omnino & non ex parte, id eſt non in hac, aut illa materia particulariter, ſed omnino, atque vniuerſaliter: id quod communi etiã opinione confirmat, cum inquit/eſſe alios quoſdam omnino non ex parte ſapientes exiſtimamus/. aduerte autẽ quo modo/omnino/&/alia aliqua in re/hic dictum ſit. nam ſicut ſubſtantia ipſa omnino atque abſolute eſt: reliqua vero quæ vel in ſubſtantia, vel circa ſubſtantiam ſunt, non eſſe abſolute & ſimpliciter, ſed eſſe aliquid dicuntur, ipſius.ſ.ſubſtãtiæ aliquid: verbi cauſa ſubſtantiæ vel quantitas, vel qualitas, vel reſpectus, vel poſitio: vt ſedere, & ſtare, & iacere: item vel eſſe in loco, vel in tempore, vel aliquid aliud ex nouẽ denuncupationibus ſeu prædicationibus eſſe dicuntur: ſic etiã vnaquæq; ars cum ſubiectam habeat ſubſtãtiam, & vel in ea vel circa eam operetur aliquid, illud quod operatur quodq́; vel in ſubſtantia, vel circa ſubſtantiam efficit, tãtummodo cognoſcit, ac percipit: id autem eſt forma ea quam in propria artis materia artifex ponit, atque abſoluit: quæ ſanè nihil aliud eſt, q̃ accidens: ac propterea non abſolute atq; omnino eſt, ſed eſt aliquid: virtusq́; eius ac perfectio non ſapientia abſolute, ſed quædam ſapientia appellatur. Sapientia vero abſolute ac ſimpliciter, quæ circa eorum quæ ſunt.i.ſubſtantiarum cognitionẽ verſatur, non quod eſt aliquid, ſed quod abſolute eſt, hoc eſt non accidẽs, ſed ſubſtantiam cognoſcit. Quemadmodum igitur in generationibus facimus, cum accidentis generationem non abſolute ac ſimpliciter generationem, ſed quandã generationem dicimus: ſubſtantiæ vero, generationem omnino, nõ quandam generationem appellamus, propterea ꝙ ea eſt omnino, ac re vera generatio, ſicut etiã Ariſtoteles ipſe nobis tradidit: eodem modo quoque cognitionem & ſapientiam, cum eſt accidentium, cognitionem quandam, & ſapientiam quandam dicimus: quiq́; ea eſt ſapiẽs, in aliquo ſapientem, ac quendam ſapientem vocamus. at qui circa ſubſtantiam atq; ea quæ per ſe ſubſtantiã conſequuntur, ſapiens eſt, ſapientem omnino ac ſimpliciter nuncupamus: omnium autem in ſapientia præſtantiſſimum, eum qui circa principales ſubſtantias verſatur: præſtantiſſimamq́; ſapientiam ſcientiam eius appellamus, quæ theologia, id eſt diuina eſt. Nam ſubſtantia ex Platonicorum ſententia eſt triplex, naturalis, diſciplinaris, & diuina. quãuis enim Ariſtoteles diſciplinarem ſeu mathematicam circa ea quæ per abſtractionem ſunt, verſari aſſerat, id tamen Platonice hac de re opinantibus non placet: propterea ꝙ ea quæ ex abſtractione ſunt, ſenſui expoſitis ac naturalibus ſint inferiora ac deteriora, eo ꝙ ex ipſis originem habeant, poſtq; ipſa ſubſiſtant. abſurdumq́; eſſe inquiunt, ſi dicamus, animam, quæ natura ipſa & ſingularibus, naturalibusq́; rebus multo eſt præſtantior, habere quidem in ſe rationes ſubſiſtentes, non tamen eas ante ſenſibilia rationali, atque animali quodam modo inſitas habere, ita vt materialibus ſenſibilibusq́; ac ſingularibus potiores, ac natura priores antiquioresq́; ſint. licet à principio ignorãtione ex generationis vinculo contracta ſenſu, à materiaq́; abſtractis ſpeciebus ac rationibus vti cogatur, quo qui in ipſa ſunt cognitionis igniculi incenduntur: qui quidem ex propria natura ab opifice inditi generationis perturbationibus obſcurati ita latent, vt niſi adhibita purgatio ſit, apparere nullo modo poſſint: perinde atque ignis cinere opertus, qui primum vbi diſcuſſus cinis eſt, appa-

ret atque extat: deinde ſi materiam attigerit, in flammam ingentē ſæpenumero incendi conſueuit. Eſt igitur abſolute ſapiens is quem diximus: quem diuerſum eſſe ab eo qui quodam modo eſt ſapiens, Homeri Margitis teſtimonio comprobat: id autem Poematis nomen eſt, cuius meminit nonſolum ipſe Ariſtoteles in primo Poetices libro, ſed etiam Archilochus, & Cratinus: in epigrammatibus item Callimachus: Homeriq́ꝫ eſſe opus teſtantur. Homerus enim hic de eo ſapiente intelligit, qui omnino eſt & proprie ſapiens, & nō quodam modo, aut aliqua in re, vt illi qui in artibus excellunt. poteſt ſiquidem & foſſor in ipſo fodiendi opere optime ſe gerere, atque in eo ſapiens appellari: arator item in arando ſimiliter: atque alius alia in re: ſed vnuſquiſque tamen ex his quadam tenus, quadā́qꝫ in re eſt ſapiens. qui vero omnino ac proprie ſapiens dicitur, longe ab his diuerſus eſt. poſteaꝗ̄ hæc dixit Ariſtoteles, concludit rationem, ac ſubiungit in hunc modum:

Quapropter exactiſſimam ſcientiarum eſſe ſapientiam manifeſtum eſt. ſapientem igitur non ſolum ea quæ ex principijs ſunt cognoſcere, ſed etiam circa principia ipſa uerum dicere oportet.

Sed vnde hāc concluſionem collegit? ex eo videlicet, ꝙ is qui in vnaquaqꝫ arte abſolutus eſt, ſapiens in ea eſſe dicitur. nam ſimiliter quoqꝫ ille in vniuerſali cognitione erit ſapiēs, qui in vniuerſali ſapientia eſt abſolutus: ea autem non ſolum eorum quæ ex principijs demonſtrātur, ſed principiorum quoqꝫ ipſorum cognitio eſt: quippe quæ etiam circa ipſa verum dicat. quid eſt autem circa principia verum dicere, niſi habere rationes quibus ipſa etiā comprobentur? ſunt enim nonnulla principia, quæ licet probatione aliqua indigeant, non neceſſario tamen ab ijs qui in vnaquaque ſcientia periti ſunt, ratione vlla comprobātur, ſed perinde ac conceſſa ſumuntur; exqꝫ illis ita ſumptis quæ ad vnāquāqꝫ ſcientiam ſpectant, demonſtrari conſueuerunt. at ſapiens cum reliquis omnibus cognitione antecellat, ſingulisq́ꝫ abſolutior, ac perfectior ſit, horum etiam principiorum ſi aliquo modo opus eſt, rationes aſſignat. Scientiarum enim principia triplicia ſunt: nonnulla enim auctoramēta ſeu dignitates, alia ſuppoſita ſeu ſuppoſitiones, quædam poſtulata appellantur. Auctoramenta quidē, quę *ἀξιώματα* à Græcis dicuntur, ea ſunt, quæ etiam apud diſcentem ex ſe auctoritatem, & fidē conſequuntur, neque vlla extrinſecus, niſi ſola in verbis explicatione aliqua adhibita certa ac nota omnibus ſunt. vt illud, quæ eidem ſunt æqualia, inter ſe quoque æqualia eſſe neceſſe eſt. Cum vero non certam habet notionem auditor, ſed ſtatuit tamen ac concedit ita eſſe: id ſuppoſitum dicitur. circulum enim talem eſſe figuram ex communi notione abſque diſciplina non habemus, ſed vbi audimus tamen, ſine demonſtratione concedere cōſueuimus. Poſtulatum autem vocatur, cum & ignotum eſt, quod dicitur: & id ſine conceſſione vlla auditis ita quaſi ab eo petiuerimus, ac poſtulauerimus, ſumere ſolemus: vt, omnes rectos angulos æquales inter ſe eſſe. declarāt autem non ineſſe ſuppoſita in animo diſcentium illi qui de aliquo huiuſmodi tractare ſtuduerunt: vt Ptolemæus, cum definitionem corporis recte ſeſe habere oſtendit. Poſito enim puncto eum in tres partes fluere poſſe demonſtrat, longitudinem, latitudinem, & profunditatem. atque ita quia ex eodē puncto plures ꝗ̄ has tres excogitare fluxiones non licet, fieri non poſſe inquit, vt plures etiam ꝗ̄ tres diſtantiæ ac dimenſiones exiſtant: atque hoc modo perfectam eſſe corporis definitionem aſſerit, quę corpus habere tres diſtantias, ſeu dimenſiones conſtituit. Poſſumus igitur vel ſic intelligere de eo qui omnino ſit ſapiēs, vt diximus, vel hoc altero modo. Prima philoſophia, quæ eadem theologia eſt ars artium, & ſcientia ſcientiarum appellatur: atque id propterea, quia artes & ſcientias ſola ipſa conſtituit, dum earum principia quæ demonſtrationem nō admittunt, quando opus eſt, declarat atqꝫ explicat: atque ita efficit, vt illæ ex ijs quæ ipſa ſuppeditarit, proprios conſequi fines poſſint. Exempli cauſa in fabrili & ædificatoria arte perpendiculū eſt, & rubrica, & rectangulum trigonum quod alpha ſeu alphadium à Græcis à literæ A ſimilitudine, amuſſis à Latinis nominatur. ac perpendiculo quidem vtitur ædificator: idq́ꝫ tantum de eo cognoſcit, certumq́ꝫ apud ſeſe habet, ad recta erigenda ædificia id inſtrumentum perꝗ̄ eſſe accommodatum: quæ autem cauſa ſit: cur funiculus annexum plumbum demittens ad dirigendos parietes conducat, illud vero quatenus. ſ. artifex eiuſmodi eſt, ignorat. ſed ſapiens huiuſce rei cauſa reddita cur perpendiculi ea vis ſit, principium ædificatricis artis conſtituit: atqꝫ ob id vt ars ipſa quoqꝫ conſtituatur, eſt auctor. nam quia plumbum è

funiculo

ſuniculo dependens graue corpus eſt, grauia autem corpora ad vniuerſi centrum tendunt ac feruntur: efficitur, vt funiculus quoque cui annexum plumbũ eſt, ad rectos angulos deferatur. atque ita fit, vt ędificatoria funiculi directionem ſequuta rectos parietes extruat. De rubrica item rationem refert ſapiens. nã cum ab vtriſque ligni extremis capitibus rectà porrecta fuerit, eſt in cauſa vt detractis ſuperuacuis partibus quæ obliquitatem faciebãt, lignũ dirigatur: rectæ ſiquidem lineæ id acceptum referri debet, cuius applicatione directio illa effecta eſt. ſimili modo quoque amuſſis columnis in altum erectis appoſita in cauſa eſt, vt recta collocatione conſtituantur: propterea ꝙ recta linea ad rectum angulum efficiendum ad perpendiculum ducitur. atq; ita fit, vt ſapientia cum rationes & regulas vnicuiq; arti exhibeat, vt ipſæ quoq; artes ſint, cauſa extiterit. Idẽ in ſcientijs videre licet. Geometra enim vbi puncti, lineæ, ſuperficiei, corporis definitiões admiſit, nihil amplius de ipſis inquirit: ſed ipſis quaſi principijs vſus, reliqua poſtea demonſtrat. tres ſiquidem diſtantias, ſeu dimẽſiones ſumit, longitudinem, latitudinem, et profunditatem ex quibus corpus: duas item longitudinem & latitudinem ex quibus ſuperficies conſtituitur: tum vnam tantummodo longitudinem. ſ. latitudine carentem quæ eſt linea, cuius terminus ab vtraq; parte pũctus eſt, qui indiuiſibilis eſſe definitur. Sapiens vero primum eo quo ſuperius oſtẽdimus modo tria tantum eſſe interualla, tres'ue dimenſiones demonſtrat, perfectamq; eam eſſe magnitudinem, quæ tres huiuſmodi dimenſiones ſeu diſtantias admittit: deinde euidens pronunciatum in hunc modum ſumit. quod terminat aliquid, eo quod terminatur, ſimplicius eſt: atque iccirco fit, vt omne quod terminat, ab eo quod terminatur vna dimenſione deficiat. qui enim fieri poteſt, vt terminus vel rei terminatæ ſit in dimenſione æqualis, vel plures re terminata dimenſiones habeat? atque ita demonſtrat, ſuperficiem quia corporis terminus eſt, vna ab eo dimenſione deficere: vt quoniam corpus in tres porrigitur diſtãtias, ſuperficies duabus tantum longitudine & latitudine conſtituatur. ſimili modo lineam propterea ꝙ ſuperficiẽ terminat, ab ea vna dimenſione deficere: vt vno tantum interuallo præditam euadere eam neceſſe ſit. at punctum cum lineæ terminus ſit, quæ in vnã tantum dimenſionem porrigitur, omni prorſus carere interuallo, omniq; diſtantia. atq; ad hunc modum omnes magnitudinum, punctiq; definitiones recte ſeſe habere oſtendit. Sicut igitur in his principia haberi à ſapientia conſpiciuntur: ita in reliquis quoq; & artibus & ſcientijs ſiquis diligenter conſideret, principiorum inuentricem eſſe ſapientiam reperiet. iccirco non aliqua in re ſapiens, ſed omnino atque vniuerſaliter ſapiens appellatur primus philoſophus, qui theologus, id eſt diuinorum indagator idem eſt: propterea ꝙ cæteris omnibus artificibus & ſcientibus qui in aliquo ſapientes ſinguli ſunt, eſt in cauſa vt ſapientes & ſint, & dicantur. Cum autem inquit Ariſtoteles, ſapientem non ſolum ea quæ ex principijs ſunt, cognoſcere, ſed etiam circa principia ipſa verum dicere oportere, id antedictorum concluſionem ſubiungit: qua efficitur, vt cum ſapientia habitus ſit, & eius operatio, & quid inter eam & ſcientiam interſit, nobis innoteſcat. ſcientia ſiquidem circa ea tantum quæ ex principijs colliguntur, veritatem exercet, cũ ad inueſtigandas, inueniendasq; res ſibi ſubiectas principijs ipſis vtatur: de principijs vero quatenus eſt ſcientia, inquirere nihil poteſt. at ſapientia etiam de principijs verũ dicit, cum ipſa in eo quod antecellit ſcientiæ, confirmet ac probet.

Quare ſapientia erit intellectus et ſcientia: ac quaſi habẽs caput ſcientia rerum prętantiſſimarum.

Hoc auctarium quaſi quoddam eſt, quod ex concluſione ſuperiore conſequitur: quo ſapientiam eſſe habitum ex intellectu & ſcientia compoſitum manifeſtat. nã cum intellectus principiorum veritatis cognitionem habeat: ſcientia vero ex principijs ab intellectu acceptis proprias ſuas quæſtiones demonſtret: ſapientia quæ & principia vt intellectus, & quę ex principijs colliguntur, vt ſcientia, cognoſcit, merito ſimul erit & intellectus & ſcientia. atque iccirco in ſcientijs capitis vicem obtinebit, quia rerum præſtantiſſimarũ ſcientia eſt. præſtantiſſima ſiquidem ſunt principia: ſi enim ſunt cauſa eorum quæ concluduntur in ſcientijs, quo modo præſtantiora atq; honoratiora illis eſſe non debent? principia igitur ſunt capita eorum quæ in ſcientijs conſiderantur. ſapientia vero quę ſcientijs principia ſuppeditat, merito ſcientiarum etiam ipſa caput dicetur. Tametſi hoc quod inquit ſapiẽtiam eſſe caput habentem ſcientiã, intelligi quoq; alio modo poteſt, ſcientiæ enim quia ex ſeſe non habent

principia,ſed à ſapientia accipiunt, propterea decapitatę ſeu capite carentes iure appellari poſſent: ſapientia autem cum integra ſit ac perfecta, habeatq; ex ſe principia, iccirco capitata ſcientia dicitur, quaſi habens caput, quæ principia ipſa ſunt. Sed non ab re, vt puto, erit, ſi quæramus, cur habitus veridici quatuor tantum non fuerint connumerati, ſed intellectus quinto loco adiunctus ſit? nã cum ſapientia intellectus ſit & ſcientia, qui tantũmodo ſciens eſt, à ſapientiæ integritate & perfectiõe in eo deficit, ꝙ habet quidem ab intellectu accepta principia, ſed veritatem tamen circa ea non aſſequitur: qui vero vlterius progreſſus in ſapientiam deuenit, etiam intellectum iam habet, vt circa principia verum dicere quoq; ipſe poſſit. Qui igitur ſit, vt in ſapientia intellectus continetur, ſeparatim quaſi diuerſus ab ea ſit, fuerit connumeratus? an fortaſſe quia cum ſapientia ex intellectu & ſcientia compoſita ſit, prius oportuit ea quæ tanꝗ partes eius ſunt, exiſtere, deinde ita ex vtriſq; ipſis eam cõſtitui: atque eo magis, ꝙ ſeparari vtraq; à ſe mutuo poſſunt: vt ſimpliciter ac per ſe eſſe prius videantur, deinde coniungi, ac ſapientiam abſoluere. fieri enim poteſt vt aliquis intellectualis euadat, adeo vt circa principia verum dicat, non tamen ſit ſciens: quippe cum ea quę ex principijs demonſtrantur, nondum cognoſcat: ac propterea neque ſapiens ſit, eo ꝙ altera ex ſapientiæ partibus ſit deſtitutus. ſimili modo ſciens eſſe quiſpiam abſq; intellectione poteſt, donec veritatem circa principia nondum aſſequutus eſt. Qui autem vtraſque veritates eſt complexus, & principiorum ſcilicet, & eorum quæ ex principijs colligũtur: is ſimul & intellectualis eſt, vtpote theologus, & ſciens, quippe qui ea quæ ex principijs conſequuntur, ex principijs cognoſcat. Quare neceſſe eſt, vt vnuſquiſq; ex veridicis habitibus ſeparatim ſibi accommodatam rationem admittat. Videndum tamen eſt, nunquid diuina, & quæ ſupra generationem ſunt, præſtantiſſima ac precioſiſſima appellet: circa quæ præcipuum primæ philoſophiæ ſtudium verſatur: quæ etiam principia omnium ſunt, quæ in generationẽ cadunt: & vere ſunt, ſoloq; intellectu percipiuntur: ac propterea pręſtantiſſima, atq; honoratiſſima habentur: à quibus philoſophia & intellectus hominum operatio veritatem circa ſcientiarum principia accipit: atque incenſum inde lumen præuium ad cognitionem habet, dum in principiorum perceptione animæ oculus adeo illuſtratur, vt medio carentem vnionem terminorum inſpiciat, ex quibus medio carentes propoſitiones componuntur. Verum autem dicere circa principia quaſi proprium ſapienniæ poſuit, non ꝙ ſcientiæ quæ à ſapientia eadem accipiunt, circa ea vera non dicant, ſed quia ſapientia cum veritatem circa principia primum comprehendat, ipſa eſt quæ ſcientijs eandem poſtea ſuppeditat.

Abſurdum enim eſt, ſiquis ſcientiam ciuilem, aut prudẽtiam honeſtiſſimã eſſe exiſtimat: niſi ſcilicet homo ſit optimum omnium quæ in mundo ſunt.

Hactenus differentiam, qua diſtat ſapientia à ſcientia, expoſuit: nunc quo modo eadem à prudentia diſtinguatur, oſtendit. connectit autem orationem/enim/coniunctione, pro autẽ ſumpta, id quod alibi etiã facere aliquando conſueuit. ſumit autem ciuilem & ſcientiã, eo ꝙ ad oſtendendam prudentiæ & ſapientiæ diuerſitatem plurimum faciant. abſurdum. n. eſt, ſi ciuilem facultatem eſſe ſcientiam dicamus: quod conſequi apud eum neceſſe eſt, qui prudentiam eſſe ſapientiam aſſerat. nam cum ſapientia ex intellectu & ſcientia cõſtituatur, prudentia vero ciuilis ſit: qui prudentiam eſſe ſapientiam inquit, in eam neceſſitatem incidit, vt ſcientiam ciuilem eſſe fateri etiam cogatur. id autem abſurdum eſt: propterea ꝙ ſcientia circa neceſſaria, ciuilis circa ea quæ contingunt, verſatur: vt fieri nõ poſſit, vt quæ inter ſe adeo in ſubiectis diſſident, conuenire ac coniungi ſimul queant. prudentia igitur ſapiẽtia non eſt. Studio quidem digna, atque honeſta prudentia eſt, non tamen præcipue, ac maxime, vt ſapientia. id quod ex eo declarat, ꝙ cum prudentia circa ea verſetur quæ homini conferunt: ſi homo optimum omnium eſſet, quæ in mundo ſunt, prudentia quoq; eſſet honeſtiſſima omnium, ſtudioq; maxime omnium digna: ſed hoc non eſt, vt ipſe etiam procedendo oſtẽdit: reſtat igitur vt ſapientia prudentia eſſe nullo pacto poſſit.

Nam ſi ſalubre & bonum hominibus ac piſcibus diuerſum eſt, album autem & rectum idem: ſapiens quoq; idem, prudens diuerſum eſſe omnes aſſeuerarent. id. n. ſingula quod circa ſeipſum quod bene ſe habet, conſiderat, prudens eſſe dicerent, eiq; ſeipſa committerent.

Alterum

Alterum argumentum hoc eſt ad diuerſitatem ſapientiæ & prudentiæ comprobādā, ex diuerſo & eodem ſumptum. diuerſi enim ſalubre & bonum, eiuſdem album & rectū quaſi exemplum producit. nam diuerſi generis animalibus ſalubre eſt aliud atque aliud: bonum item ſimili modo: vt hominibus & piſcibus. cibus enim ſalubris, aut victus, aut quippiam huiuſmodi hominibus aliud, aliud piſcibus eſt: propterea quod cum conſtitutio ac temperatura vtrorunque diuerſa ſit, diuerſa quoque eſſe ea neceſſe eſt, quæ diuerſis temperaturis conducunt. & bonum eodem modo: bonum enim hic intelligit, non quod cōmune atq; abſolute, ſed quod proprium vnicuiq; bonum eſt: quippe cum hominibus quatenus homines ſunt ac terreſtria animalia, bonum ſit in terra vitā traducere: piſcibus, qui aquatici ſunt, contrà in aquis: albū aūt & rectum non aliquibus album ſit & rectū, aliquibus minime, ſed idē ſemper ſit omnibus. Ita quoq; ſapiens apud omnes idē eſſe omnes aſſeuerarent: prudens vero non idem apud oēs, ſed aliud atq; aliud. illud ſiquidē eſt prudens, quod conſiderat & inuenit necnon eligit bonū, quod accōmodatum ſibi eſt: & recte vt conſequi id poſſit, procurat. idq; eſſe prudens vnumquodq; iudicaret: & ſi cōmittere alicui ſalutē ſuā vellet, ei proculdubio ſeſe crederet, quod ſciret bonū proprium & recte cognoſcere, & recte ſibi comparare, vt quemadmodū ſibi, ita ēt ipſi ſalutem optime procuraret. Atq; hæc eſt tota horū verborū ſentētia. age vero ſingula etiā, ſi alicubi explanatione aliqua opus eſt, particulatim perpendamus. NAM ſi, inquit, ſalubre & bonū hominibus ac piſcibus eſt diuerſum &c. Cum velit oſtendere ſapientiā apud omnes eſſe eandem, prudentiā vero diuerſam, atq; inde ſapientiæ & prudentiæ differentiā manifeſtare: quo nihil noui hac in re aſſertum ab eo eſſe cognoſcamus, ſalubre & bonum aſſumit, album item & rectum: illa, eo ꝙ naturā apud diuerſos diuerſam habent: hæc, quia pro diuerſitate naturarum non immutātur, ſed ſemper apud omnes eadem permanent. ſi igitur in iſtis, inquit, ita res ſeſe habet, nihil noui ſuſpicari debemus, ſi ſapientia & prudentia eodem modo inter ſe differunt: ita vt ſapientia eadē ſemper ſit, prudentia vero pro vniuſcuiuſque vtilitate & cōmodo immutetur, ac variet. ſapientia enim cum præſtantiſſimarum rerum ſcientia ſit, ſicut res ſibi ſubiectæ nullam mutationem admittunt, ſed ſtabiles ſemper ſunt, propriamq; naturam perpetuo ſeruant, ita ipſa ſtabilis ſemper atque eadem eſt. Prudentia autem cum vtilitatem vniuſcuiuſque ſpectet, quæ diuerſa apud alios atq; alios eſt: iccirco ipſa quoq; apud alios alia & non eadem eſſe ſemper conſpicitur. Quare ſapiens idem eſſe omnes dicerent, nihilq; aliud ꝗ ea quæ ſunt, quatenus ſunt, & ſingulorum principia ſcire. prudens vero nō idem, ſed aliud atq; aliud pro vtilium ac conferentium varietate. nā licet dum vtile appellamus, quaſi vnā quandā rem generatim eodem vocabulo ſignificare videamur, multā tamē in ſpecie vtilium diuerſitatē reperimus. Quod autem inquit / id enim ſingula quod circa ſeipſum &c. / ita eſt intelligendum, atque ordinandum. ſingula enim ex ijs quæ ſunt, ſi quid ſit prudens, perpenderent: illud eſſe profecto prudens aſſererent, quod conſiderat, id eſt percipit ac cognoſcit id quod bene ſe habet, id eſt bonum eſt circa ſeipſum, & quaſi circa ſe id continet vtilis et commodi cognitione: eiq; etiam ſalutem ſuam curandam committerent. Dixit autem ſingula neutro genere quaſi vltra homines intellectionem protendens, vt irrationalia etiam ſimul complecteretur. ſiquidem illa quoque ei, quodcunq; inter ipſa prudens eſſe quiſpiam diceret, in tutelam ſeſe committunt, id ſequuntur, ad id tendunt, quaſi per id ſalutem ſint conſequutura. Inde enim fit, vt inter ipſa fœminæ mares ſequi, & ex voce eorum, ex motu, ex ſtatu dependere conſueuerint.

Vnde etiam beſtias nonnullas prudentes eſſe inquiunt, quæcunq; in uita traducenda prouidendi habere uim quandam uidentur.

Prudentiā eſſe habitum quo vnumquodq; quod ſibi bonum eſt conſiderat, cōmuni opinione confirmat. quāꝗ communior hæc prudentiæ ratio eſt ad omnia pertinens, quæcunq; facultate quadā prouidendi eſſe prædita videntur. vbicunq; enim communem hominū opinionem de re aliqua inuenimus, ea quaſi certa ad rerum quæſitarum comprobationem vti conſueuimus. Inquit igitur, adeo prudentiæ eſſe proprium, vt vnumquodq; quod ſibi bonum eſt conſideret, vt beſtijs etiā id homines attribuere ſoleāt: beſtias enim nonnullas prudentes eſſe inquiunt. quænā? quæcunque in vita traducenda habere prouidendi quandā facultatem videntur. beſtias autem appellat abſolute omnia irrationalia animalia: inter quæ

nonnulla ea natura eſſe prædita reperiuntur, vt ſibi, ſalutiq́ʒ ſuæ prouideant: ſiue magnitudine & viribus præſtent, ſiue parua, atque imbecillia admodum ſint. vrſi enim latibula inueniunt, quo & ſeſe abdere hyemis tempore valeãt, & cibos recondere: vt ſiquando ob frigoris intemperiem prodire nequiuerint, ijs quæ repoſuerunt, interim vitã ſuſtentent, comportare autem conſueuerunt glandes, mala, nuces, & quicquid huiuſmodi eſui idoneum eſt. hyeme enim cum prædari, atque animalia minora capere non poſſunt, contenti ſunt ijs quæ depoſuerunt. ſimili modo apis & formica: illa mel in aluearibus recondit, hæc in ſubterraneas cauernas fructus congerit, ſibiq́ʒ prouidet, vt quo tempore vagari extra non licebit, intus præparatum alimentum habeat. Item aranea telas contexit, quibus ad victum ſibi comparandum beſtiolas irretiat, ac venetur. Dixit autem /vidẽtur/ & /prouidendi vim/ propterea ꝙ non proprie ipſis neque ratio ineſt, neque prouidentia, ſed proprietates quaſdam veluti extremas rationis notas, ac reſonantias quaſdam natura inſitas habent.

Perſpicuum autem eſt ciuilem & ſapientiam eandem eſſe nullo modo poſſe. nam ſi eam quæ circa ſibiipſis utilia uerſatur, ſapientiam dicent, multæ erunt ſapientiæ: non enim una eſt quæ omnium animalium bonum conſideret, ſed ſingulorum diuerſæ. niſi ſcilicet una quoque ſit medicinà circa omnia quæ ſunt.

De eadem re rurſus inquit, non ſolum prudentiam à ſapientia, ſed ipſam quoque in vniuerſum ciuilem facultatem à ſapientia diſtinguens. eſt enim prudens etiam ciuis qui ſuas ipſius vtilitates tanquam homo inquirit: prudens item ciuilis eſt, hoc eſt ciuitati præſidens, qui illa conſtituit & ſancit, quæ publice ciuitati conducunt. nam ſi ſapientiam dicent eſſe ciuilem facultatem, eo quòd ea quæ ſunt publice ciuitati vtilia, conſiderat, multæ erunt ſapientiæ: ſiquidem ſingulæ animalium naturæ pro ſua quæque proprietate peculiaria quędam commoda habent. proprium enim bonum ſecundum naturam vnicuique eſt. ſicut etiam medicina pro diuerſitate naturarum vniuſcuiuſque alia atque alia eſt. propterea ꝙ varia eſt animalium temperatura, atque iccirco varium quoque id eſt, quod naturæ ſingulorum conuenit. videtur autem hoc argumentum eandem vim cum ſuperiore habere: niſi ꝙ illic peculiaribus, & proprie magis de prudentia egit, hic communius, ita vt ciuilem quoque facultatem complexus ſit.

Quòd ſi hominem cęterorum animalium optimum eſſe dixerint, id nihil refert: quandoquidẽ homine alia natura ſunt longe diuiniora: ut ea quæ ſunt manifeſtiſſima, ex quibus mundus conſtitutus eſt.

Obiectionem quãdam ſibi hic infert. nam cum ſuperius ex eodem & diuerſo ſapientiæ & prudentiæ differentiã oſtenderit: ſapientiam inquiens apud omnes eſſe eandem, vtilium vero & conducentium conſiderationem, quæ prudentia eſt, non eandem, ſed pro vniuſcuiuſq; natura aliã, atque aliã, quemadmodum medicinam: diuerſitatemq́ʒ hanc prudentiæ ex animalium diuerſitate comprobarit, quæ cum variæ naturæ ſint, varias quoq; habent pro vniuſcuiuſq; genere ſibi accõmodatas vtilitates: vt habitus quoq; qui eas procurãt, atq; eligunt, eſſe diuerſos in vnaquaq; animalium ſpecie neceſſe ſit: quippe cum ſi naturæ ſint diuerſæ, & commoda, & qui ea conſectãtur habitus, differant: poſtea obiectionem in hunc modum ſubiungit. ſed quiſpiã fortaſſe præſtantiſſimum atque optimum cæterorum animalium eſſe hominem dixerit: atque icciro habitum quoque, qui hominis vtilitati prouidet, alijs eſſe præſtãtiorem debere, qui cæterorum animalium commoda perſequuntur: atq; ita effici, vt prudentia ſit ſapientia: quippe quæ omnium præſtãtiſſima ſpeculetur. i. ea quæ naturæ hominũ quæ omniũ optima eſt, conducunt. Cui reſpondens nihil id referre, inquit: id eſt, ad demonſtrãdũ diuerſas eſſe inter ſe ſapientiam & prudentiã minime eſſe accommodatum. licet enim illis animalibus ſit potior homo, quæ communi cognitioni expoſita ſunt: ſunt alia tamen in rerum natura, quæ naturam habent homine longe diuiniorem. ac Platonici quidem Heroas intelligerent, dæmonas, alias'que huiuſmodi naturas, quin etiam cœleſtia corpora ſupra humanam conditionem eſſe: ſed Ariſtoteles hic ſola ea aſſumit, quæ ſunt manifeſtiſſima, ex quibus mundus conſtitutus eſt: ea autem ſunt cœleſtia corpora. vnicuique enim ex his Græci ſicut animam, & rationem, & intellectum, ita prudentiam

dentiam

dentiam attribuunt: atque inde eius quod bonum ſingulis eſt, cognitionem, eiusq́ appetitionem, & prouidentiam, & ſtudium ad id adipiſcendum: id quod prudentiæ propriũ eſt: ita vt alia præter hominum prudentiã hæc longe diuinior, ac præſtantior reperiatur. Id autem dici de ſapientia minime poteſt: quia cum ſapientia ſcientia & intellectus rerum natura præſtantiſſimarum ſit, eadem eſt apud omnes, in quibus eſt. & ſi.n. aliquantulum immutatur, dum augetur quodam modo, vel minuitur: eadem tamen natura eſt: non ſecus atque album cum intenditur, ac remittitur. at prudentia, quia vniuſcuiusq́ bonum quod cõſiderare pollicetur, aliud atq́ aliud eſt, ipſa quoq́ alia atq́ alia euaſit. id autem in ſapientia non fit: res enim natura præſtantiſſimæ, quę cognitioni ipſius ſubiiciuntur, eædẽ apud omnes ſunt: tametſi magis vel minus cognoſcuntur, pro diuerſitate habituum, vel etiã naturarum illorum qui ipſas cognoſcunt. Quod autem corporum quæ orbiculariter feruntur, prudentia potior ſit, & prouidentia, & demum bonum quodlibet quod in ipſis eſt, præſtantius ſit his quæ in hominibus conſpiciuntur, ex corporea ſubſtantia alibi demonſtrat, ab ijs quæ manifeſtiora nobis ſunt, progrediendo. diuiniſſima.n. eorũ corpora appellat, generationeq́ omni & corruptione ſuperiora: atque inde perſpicuum eſſe oſtendit, ea tum animata eſſe, tum rationali anima & intellectuali & prudentia prædita: atq́ id præſtantiori modo, q̃ humanę naturæ conueniat. eo quod abſurdum futurum ſit, ſi præſtantiora corpora inferioribus eſſe inferiora cogamur fateri: id quod fiet, ſi anima carere ea dixerimus. quod enim anima caret animato deterius atque inferius eſſe, nemini dubium eſt. alia quoque multa his longe plura afferre ſolent ij, qui cœleſtia corpora, eorumq́ vires commendant, noſtrisq́ eſſe longe præſtantiora opinantur: de quibus conſiderare nunc ſuperuacuum exiſtimo.

Conſtat igitur ex ijs quæ dicta ſunt, ſapientiam eſſe rerum præſtantiſſimarum natura ſcientiam & intellectum.

Superius oſtendit intellectum qui in nobis eſt, diuerſum à ſcientia & prudentia eſſe, ex eo ꝙ neutra harum principiorum habet cognitionẽ, ille vero habet: deinde de ſapiẽtia agere aggreſſus, eandem quoq́ à ſcientia quidem & prudentia diſcrepare declarauit, ſimul tamen & principiorum eſſe perceptricem, & eorum, quæ ex principijs demonſtrantur. nũc autem ex ijs quę ſuperius dixit, ipſius colligit definitionem: ex illis inquiens eſſe manifeſtũ, ſapientiam eſſe rerum natura præſtantiſſimarum & ſcientiam & intellectum: quatenus ſcilicet de principijs verum dicit, intellectum: quatenus ea ſcit, quæ ex principijs colliguntur, ſcientiam. vt autem ipſam ſupra eam quę cõiter ſcientia vocatur, extollat, addit rerũ natura præſtantiſſimarum: vel principia præſtantiſſima ac precioſiſſima appellans, præ ijs videlicet quæ ex ipſis demonſtrantur, quibus tam vt ſint, q̃ vt cognoſcantur, in cauſa ſunt: vel diuina ipſa hoc nomine ſignificans: quippe quæ & incorporea ſint, & materia careant, ex ſeſeq́ ſubſiſtant, nihilq́ quod poteſtate ſit, in ſe habeant, ſed actus planè ſint. ſemper.n. ſunt, nunquãq́ ex eo ſtatu in quo ſunt, in alterum immutantur: id quod in vno quoq́ horum quæ generationi ſunt obnoxia, fieri quotidie videmus. nã quæ generationi & corruptioni ſubiacent, cum ſemper poteſtatem ſibi annexam habeant, nunq̃ poſſunt conſiſtere: ſed continuo fluxu tãtiſper feruntur, quoad poſtremo è priore ſtatu penitus exturbata in alterũ trãſeãt. atq́ hoc merito materiæ euenit, quæ quia pura potentia eſt, nunq̃ ea forma quam adipiſcitur, eſt contenta: ſed alterã ſemper appetit. ſi.n. in aliqua certa re ſiſteret, ac firmaretur, cũ ſit prorſus potentia, nullũq́ actum in ſe habeat, proprietatem ſuam minime ſeruaret. Diuinę autem res cum ſint prorſus actus, atq́ iccirco à materia penitus abſolutæ, nunquam in aliud ab eo quod ſunt, immutari queunt. In quibus verſans ſapientia merito & intellectus & rerum natura præſtantiſſimarum ſcientia appellatur: intellectus quidẽ, eo ꝙ intellectuali modo operans intelligibilium, quatenus cadere in cognitionem hominis poteſt, perceptionẽ acquirit: ſcientia, quia etiam medio vtentem cognitionem comparat, efficitq́, vt quando opus fuerit, rerum harum naturas ratiocinando percipiamus.

Vnde Anaxagoram & Thalem atque huiuſmodi homines cum ignorare ea quæ ſibi utilia ſunt, uiderint, non prudentes, ſed ſapientes eſſe dicunt: ac ſuperuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoſcere ipſos aſſerunt, ſed inutilia tamen: propterea quod non humana bona inquirunt.

prudentia autem circa humana bona verſatur, atque ea quæ in conſultationem cadunt.

Rurſus ſapientiam à prudentia eſſe diuerſam quadã alia communi opinione confirmat, quam homines de viris ijs habent, qui conſenſu omnium ſapientes fuerunt exiſtimati: cuiuſmodi eſt Anaxagoras & Thales. Ecce enim hi ſapientes dicuntur, ſed non prudentes: propterea ꝙ ignorant ea quæ ſibi conducant. nam cum in cognitione eorum quæ hominũ vitã excedunt, occupati fuerint: commoda vitæ & vtilitates neglexerũt. Hi enim, inquit, ſuperuacua, & admiranda, & difficilia & diuina cognoſcere dicuntur. ſuperuacua, quia præter ea ſunt, quæ præſenti vitæ conferunt: admiranda, quia communem hominum cognitionẽ excedunt: difficilia, propterea ꝙ labore multo ac ſtudio opus eſt, anteq̃ ad ea percipienda attingere quiſpiam poſſit: diuina autem ſeu dæmonica, quæ δαιμόνια græce inquit, iccirco quia animum à corpore cui natura addictus eſt, meditatione alienantes, in eorum cognitionem venire conſueuerunt: atque ita ſupra hominem elati quaſi genijs ſeu dæmonibus ſimiles videntur euaſiſſe. hæc autẽ ſunt naturalia, & diſciplinaria ſeu mathematica, & in primis theologica: quæ ſanè à ſapientibus cognoſcuntur, & humanæ vitæ inutilia ſunt. nam qui ea ſectantur ſapientes, nón quærunt bona humana, ſed quæ ſunt ſupra hominem: quæ autem ſunt ſupra hominem, ad prudentiam de qua hic eſt ſermo, minime pertinent: hæc ſiquidem circa humana bona verſatur, quæ etiam in conſultationem veniunt, cum aliter atque aliter contingere, & euadere in vtrãq; partem queant. Sciendum tamen eſt reperiri ſæpenumero apud veteres nomen prudentiæ pro qualibet cognitione ſumptum, etiam ea quę rerum natura præſtantiſſimarum ſit: quippe cum Deo quoque eam attribuant. Quemadmodum Plutarchus Chæroneus, cum in hunc modum inquit: non. n. argento aut auro beatum numen eſt, neq; tonitruis & ſulguribus eſt munitum, & potens, ſed ſcientia, & prudentia: cætera enim omnia quibus indigent homines cum exhibeat Deus, intellectum & prudentiã quæ propria ipſius ſunt, quibusq; vtitur, non exhibet. neque enim hic Plutarchus de eo habitu intelligit, qui de ijs quæ homini vtilia ſunt, recte conſultat: ſed de ſingulari ac ſimplici rerum cognitione: qua prima ipſa cauſa omnia etiam ante q̃ fiant, cognoſcit ac percipit.

Prudentis enim id maxime opus eſſe dicimus, ut recte conſultet: de illis autem conſultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neque de ijs quorũ finis aliquis non eſt, atq; is eiuſmodi, ut agendum bonum ſit.

Idem oſtendere vult, ſapientiam. ſ. cum prudentia non eſſe eandem. ſuperius. n. ex ſubiectis vtriſq; rebus hoc declarauit. nam cum diuerſæ ſint res, circa quas ſapientia & prudentia verſantur, diuerſos etiam inter ſe eſſe habitus ipſos neceſſe eſt: vt in terrimenſoria & numeraria arte, id eſt geometria & arithmetica videre licet. cum enim numerus diuerſus à magnitudine ſit, diuerſæ etiã ipſæ inter ſe artes neceſſario ſunt: ſiquidẽ altera circa numeros, altera circa magnitudines munus ſuum exercet. nam ſi illæ ſcientiæ quæ licet circa idem genus verſentur, idem tamen alio, atque alio modo conſiderant, diuerſæ inter ſe ſunt: multo magis eas diuerſas eſſe inter ſe exiſtimandum eſt, quæ diuerſa abſolute habent ſubiecta. hoc autem quod dico, tum ex arithmetica & muſica, tum ex geometria & aſtronomia patere poterit. arithmetica. n. & muſica circa numeros vtræq; verſantur: illa tamẽ in ſe ipſos conſiderat: muſica, tantummodo quatenus ſe mutuo reſpiciunt. quis enim ſit par numerus, quis impar: quis item pariter impar, quis impariter par: quin etiam quis primus & incompoſitus, quis ſecundus & compoſitus, atq; huiuſmodi, numerorum per ſe conſideratio eſt, quæ ad arithmeticam ſpectat. quæ autem ſit conſonantia quę per quatuor voces ſit, quæ per quinq;, quæ item per omnes, quas διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, & διὰ πασῶν vocant: numerorum alia contemplatio eſt: quatenus. ſ. inter ſe habent proportionem, ſiue ſeſquitertiam, ſiue ſeſqualteram, ſiue duplã. hæ igitur duæ artes quãuis idem ſubiectum habeant, qui numerus eſt, ſunt tamen inter ſe propterea diuerſæ, quia altera numerum per ſe, altera quatenus ad alium ſpectat, ſpeculari conſueuit. eodem modo quoq; geometria & aſtronomia circa idem genus vtræq;, quæ eſt quantitas, negocium habent: quia tamen altera in ſtatu, altera in motu eandem conſiderat, propterea diuerſæ inter ſe artes euaſerunt. Superius igitur ſapientiam & prudentiam inter ſe differre hoc modo demonſtrauit. nunc ex vtriſq;. i. ſubie

ćto & operatione diſcrepantiam earum manifeſtat. conſultatio.n.prudentis operatio eſt. poſſe autem & non poſſe aliter ſeſe habere ex ijs ſumũtur, quæ ſubiecta habitibus ſunt. colligere autem rationem in hunc modum poſſumus. Prudẽtis maxime opus eſſe dicimus recte conſultare: ſapiens quatenus ſapiens eſt, non conſultat: ſapiens igitur quatenus ſapiens eſt, non eſt prudens: vel econtrario, prudens igitur quatenus eſt prudens ſapiens non eſt: vtrũq;.n.ex ijſdem aſſumptis colligi in ſecunda figura põt. ſapientẽ vero non conſultare, ita probat: ſapiens circa ea verſatur, quæ euenire aliter nequeunt: at de ijs quæ euenire aliter nequeunt, conſultat nemo: ſapiens igitur non conſultat. quod vero inquit/neq; de ijs quorũ finis aliquis non eſt, atq; is eiuſmodi vt agendum bonũ ſit/, alterius rationis propoſitio eſt: addendaq; eſt altera, vt integra ratiocinatio efficiatur, in hunc modum: circa quæ verſatur ſapiens, eorum finis agendum bonum non eſt: eorum autem vniuſcuiuſq; quæ prudens conſiderat, finis agendum bonum eſt: reſtat igitur, vt ſapiens eſſe prudens non poſſit: quatenus videlicet ſapiens eſt. nam fieri quidem põt, vt idem homo vtriſq; habitibus præditus ſit: atq; ita ex alio tamen, atq; alio habitu ſit & ſapiens & prudens. non.n.quia in vno & eodẽ vtriq; hi habitus reperiuntur, propterea vnum eſſe tantummodo eum cenſendum eſt: quẽadmodum neq; geometriam, & arithmeticam, licet in vno ſimul eſſe poſſint, vnam tamen & eandem eſſe ſcientiam affirmamus: niſi ſcilicet ex accidenti. Agendum bonum dixit, propterea ꝙ ſapienti quoque contemplationis & ſtudij finis quidam eſt, alioqui fruſtra omnis in inquirenda veritate ſuſciperetur labor: ſed is tamen contemplatio ipſa, rerumq; ipſarum cognitio ac perceptio eſt, non agendum bonum. agendum ſiquidem bonum eſt, quod actiõe comparatur. ab actione autem diuerſa contemplatio eſt.

Bonus autem conſultor abſolute ille eſt, qui quod optimũ homini ex agẽdis rebus eſt, coniectura aſſequi ratiocinando poteſt.

Cum prudentis proprium eſſe dixerit bene conſultare, prudentiãq; ipſam circa ea verſari, quæ euenire aliter poſſunt: atq; iccirco à ſapientia eſſe diuerſam, eo ꝙ illa neceſſaria dũtaxat conſiderat, atq; ea quæ cadere in conſultationem nequeunt: conſentanee nũc quid ſit bonus conſultor, definit: inquitq; eum eſſe eius quod optimũ homini eſt ex agendis rebus cõiectatorem idoneum ratiocinãdo: in qua quidem definitione coniectatorem idoneum, ſeu qui coniectura aſſequi põt, vt genus, reliqua vt differentias poſuit. ac genus quidẽ prudentiam tam ab intellectu, q̃ à ſapientia, & ſcientia ſtatim diſtinguit: quippe cum coniectare nihil aliud ſit, q̃ meditari, & conſiderare, & ratiocinari, quo modo propoſita res recte poſſit agi, atq; adminiſtrari: quorũ nihil tribus illis habitibus congruit. illi.n.circa neceſſaria verſantur, cõiectura vero circa ea, quæ aliter atq; aliter euenire poſſunt./Quod optimũ homini eſt/vt differentia poſitũ in definitione ab artiũ effectis prudentis, prudentiæq; finẽ ſeiungit. ſunt.n.bona ẽt illa quidem, quæ à bonis artibus efficiuntur, vtpote vtilia & cõmoda homini, quẽadmodũ eſt ſedes, menſa, indumentũ, atq; huiuſmodi reliqua: ſed nihil tamen ex ipſis optimũ eſt: niſi ſolum id quod ad prudentiã ſpectat, affectus in homine ratiõi ita ſubijcere, vt ipſa princeps ac domina irratiõalis partis reddatur. nã agenda bona ea dicũtur, quæ actione perficiuntur: cuiuſmodi eſt fortiter in bello ſe gerere, cupiditatũ oppugnationi reſiſtere, temperanter agere, ac ſimilia: quorũ ſanè omnium optimũ ac præſtantiſſimum illud eſt, cũ eò prouehitur aliquis, vt in impatibilitatẽ, affectuũq; omnium ſublationẽ deueniat: & licet natura vinctus corpori ſit, extra ipſum tamen propoſito ac meditatione excedat. /Ratiocinãdo/aũt definitioni poſtremo adiunxit, eo ꝙ ratiocinandi vis pars ea animæ eſt, quæ agẽdis rebus præſidet: atq; vt hac quoq; particula prudentiã à tribus illis, quos modo diximus, veridicis habitibus diſtinguat: quippe cũ in illis nõ actiuus intellectus, quæ eſt ratiocinandi facultas, ſed contemplatiuus operetur. Recte igitur tum boni conſultatoris habitus tum ipſe bonus conſultator definiretur, ſi ita diceremus: eſſe habitũ quidẽ eum qui rõcinando idoneus ſit ad coniectandũ id quod homini ex agendis rebus optimũ eſt: bonum aũt conſultatorẽ, qui ipſo hoc habitu præditus ſit. ſed Ariſtoteles hominẽ cui ineſt habitus, loco habitus ipſius definiuit. Quemadmodum.n.bona conſultatio prudentiæ ſumma præſtantia eſt: ita bonus conſultator prudentium omnium eſt ſupremus.

Adde quòd neque uniuerſalium tantum prudentia eſt, ſed opus eſt, ut ſingula etiam cognoſcat: eſt.n.actiua. at actio circa particularia uerſatur.

Alia hæc ſapientię & prudentiæ differentia eſt.ſapientia.n.vniuerſalia cognoſcit ſemper: prudentia vero cum circa agendas res verſetur,habet quidem regulas vniuerſales tam morales q̃ ciuiles,ſecundum quas & vitam traducere priuatim,& publice ciuilia tractare opus eſt: ſed conſiderat tamen particularia,in quibus.ſ.actiones exercet: quandoquidem omnis actio in particularibus exiſtit. neque tamen in regulis tantummodo eſt vniuerſale et particulare,vniuerſale inq̃,quod conſideratur & dicitur:particulare,quod efficitur atq; agitur: ſed in rebus quoq; ipſis vtraq; conſpiciuntur. nã bonum vniuerſale eſt, ne cognati inter ſe diſſideant,ſeditionibusq; agitentur: quiq; hoc & opinatur & dicit,vtrũq; vniuerſaliter facit. at non debere hos aduerſus illos diſſenſionẽ moliri,verbi cauſa vel populum Athenienſem inter ſe,vel Athenienſes aduerſus Lacedæmonios,id iam eſt particulare.

Hinc fit,ut nonnulli etiam neſcientes nõnullis ſcientibus actuoſiores ſint: & in reliquis illi qui ſunt periti. nam ſiquis leues quidem carnes cognouerit, faciles concoctu eſſe, & ſalubres, quæ tamen leues ſint,ignoret: is profecto ſanitatem non efficiet: ſed ille efficiet magis,qui auium carnes eſſe leues & ſalubres ſciuerit. prudentia uero actiua eſt. Quare uel utraque,uel hanc potius habere oportet.

Idem probat,prudentiã.ſ.circa particularia maxime verſari,ex cauſato cauſam demonſtrans. nã quia circa particularia magis eſt prudentia: iccirco nonnulli neſcientes vniuerſalia,id quod arti magis eſt accommodatum,nonnullis qui ea ſciunt,magis idonei in actiõibus ſunt. periti enim.i. qui experientiam ſequuntur,ignorantes vniuerſalia particularia trãctare conſueuerunt: atque ob id actuoſiores,hoc eſt in actionibus exercendis aptiores ſunt. ſcientes aũt vocat eos qui rationem & artem ſectantur: eo ꝙ cauſas eorum quæ fiũt,cognoſcant,quas qui experientia tantum nituntur,atque ob id experimentarij appellati ignorant. recte vero diximus ex cauſato cauſam hic comprobari: nã vt nonnulli neſcientes,id eſt experientia tantum nixi,quibuſdam ſcientibus,qui.ſ.vniuerſales ratiões ſine vlla rei peritia callent,ad agendum magis idonei ſint,illud in cauſa eſt: ꝙ prudentia circa particulara & ſingula verſatur. prius autem poſteriori confirmat,quia cauſatum q̃ cauſa ex ijs quæ in particularibus aguntur,nobis notius eſt,atque euidentius. nã quod ait/& in reliquis illi qui ſunt periti/in teſtimonium,& comprobationẽ huiſce rei poſitum eſt: vt.ſ. in vniuerſum declaret, experientiam in vnaquaq; re ad actionem exequẽdã magis eſſe neceſſariã. Subiungit.n. nõ è ciuili,ſed è medicina ſumptum exemplum,vt non in prudentia dũtaxat,quæ ciuilis virtus eſt,ſed in omni quoq; actione verum hoc eſſe cognoſcamus. ait enim,ſiquis cognouerit leues carnes faciles ad concoctionem eſſe & ſalubres,quænã vero ſint leues, neſciat: is ſanitatem nõ efficiet: eo ꝙ vniuerſaliter id nouit. nã cum quales ſint leues,ignoret,quibus vti debeat ad ſanitatem vt leuibus,ignorat: atq; ita vel nullis veſcetur carnibus, timens ne malis atq; inſalubribus vtatur: vel graues quaſi leues & faciles ſint,aſſumet. ille autem qui particularius ab experientia didicit auium carnes eſſe leues ac ſalubres,faciet ſanitatem. Hucuſque maior propoſitio eſt,ex particularibus conſtãs,ꝙ.ſ.actionibus particulare q̃ vniuerſale magis neceſſariũ ſit. Deinde minorem infert,prudentiã videlicet actiuã eſſe,& in actionibus exiſtere. poſtea concluſionẽ ſubiungit,ita tamen vt reiicere rationem veritus eſſe videatur: vel vtraq; inquiẽs habere oportere eum qui agere vult,& prudentem virum,vniuerſale.ſ. & particulare,id eſt rationem & experientiam: vel hanc potius.i.experientiã,quippe quæ particularia cognoſcat,actionibusq; magis ſit accõmodata. Sed nihil ab re fortaſſe erit,ſi rationes has in figurã ſyllogiſticam reſoluamus. Prudentia actiua eſt,atque in actionibus exiſtit: omnis autem actio in ſingularibus ac particularibus operari conſpicitur: prudentia igitur in particularibus ac ſingularibus operatur. hoc ita collectum rurſus tanquam propoſitũ aſſumimus. prudentia in particularibus & ſingularibus operatur: at in omni habitu qui in particularibus & ſingularibus operatur,experiẽtia ratione vtilior eſt: vtilior igitur prudentiæ experientia q̃ ratio eſt. Atque hæ vtræq; ratiocinationes ſunt in tertio modo primæ figuræ concluſæ.

Eſſet autem quædam etiam hic architectonica ac princeps.

Quoniam prudentiam dixit rationem eſſe quæ verſaretur circa particularia,atq; opera-

tionem

tionem in actionibus ederet, ratio autem abſtracta eſt à particularibus: iccirco eſſe inquit, etiã hic, id eſt in actionibus architectonicã: vt oſtendat. ſ. quo modo ſe habeat ratio & vniuerſale ad experientiam & particulare. ratio ſiquidem & vniuerſale cum nõ habet experientiam adiunctam, architectonice ſtatuit dũtaxat, ac præfinit, agere tamen ob imperitiam nõ poteſt: cum vero adeſt experientia, vtrũq; poteſt tam definire, q̃ agere: eſtq; ſimul & architectonica & actiua.

De partibus prudentiæ. Cap. VIII.

AT que eſt quidem & ciuilis prudentia idem habitus: eſſentia tamẽ ipſis eadem non eſt.

Eadem quidem eſt ciuilis & prudẽtia in eo ꝙ vtriuſq; munus eſt tam bene conſultare, q̃ id quod homini optimum eſt, in agendis rebus ratiocinando coniectare: quia tamẽ prudentia eius eſt qui per ſe eſt prudens, ſuaq; ipſius commoda coniectat, ciuilis aũt ea quæ publice ciuitati vtilia ſunt, conſiderat: iccirco ratione quadã inter ſe differunt. prudentia ſiquidem ciuilis etiã ipſa coniectatrix eſt, ſed eorum, vt dixi, quæ ad publicã vtilitatem ſpectãt: quæ vero non ciuilis, ſed moralis eſt, ea vnius tantummodo hominis emolumẽta conſectatur: vt hæc ciuis, illa ciuilis hominis prudentia ſit. nã ciuis etiã eſt vnuſquiſq;, qui in ciuitate degens quæ cõmoda ſibiipſi ſunt, coniectat, atque id ſtudet, vt ſibi ſoli virtutes ciuiles exerceat: dum vel prudentioribus obtemperat, vel diſcit ipſe, rationesq; haber eorum quæ agit atq; operatur, quæ ad perfectionem humanã eam deducant. ciuilis autem vir eſt, qui habet quidem quoque ipſe artem, quo modo tractare rempublicã oporteat: ſed procurat tamẽ, vt in omnibus quod optimum ciuitati eſt, efficiatur. ſicut ipſe etiam in principio huius operis Ariſtoteles docuit. propterea inquit, non eadem tamen vtriſq; eſſentia eſt. quorũ. n. habituum ſubiectæ res ſunt diuerſæ, eos habitus inter ſe quoque eſſe diuerſos neceſſe eſt.

Eius autem prudentiæ quę circa ciuitatem uerſatur, altera eſt ut architectonica ac præſes, quæ eſt legislatrix: altera ut particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur: atq; hæc actiua eſt conſultatiua. decretum enim utpote extremum agenda res eſt.

Cum diuiſerit prudentiã in ſpecialem & communem, ſpecialemq; cõmuni nomine prudentiã, communem ciuilem appellarit, eo ꝙ cõmuniter de ciuitatis vtilitate conſultet: hanc in vniuerſalem & particularem nunc ſubdiuidit: vniuerſalemq; architectonicã & legiſlatricem vocat, particulari autem nomen commune imponit. i. ciuilem proprie nuncupat. nã ſicut ſuperius prudentiã quæ rationem abſque experientia habebar, architectonicam appellauit, vtpote iis qui circa ſingula agunt, præſidentem, modosq; agendi præſcribentem: ita hic legiſlatricem quæ in vniuerſum regulas ſtatuit, ſecundum quas illi qui ciuiles res adminiſtrãt, agere debent, architectonicã vocat: eo ꝙ quæ agenda ſunt, agentibus præcipit, ipſa vero, quatenus eiuſmodi eſt, actiones nullas tractat. particularem vero cõmuni nomine ciuilem appellat, quæ etiã iudicialis dicitur. quæ commune nomẽ proprie habet, propterea ꝙ ipſa eſt quæ proprie ciuitatẽ adminiſtrat, & agit particularia. nã legiſlatrix ciuilis ea de cauſa nominatur, quia conſtitutionis ciuitatis in cauſa eſt. communes. n. leges habẽtes homines ſecundum eas inter ſe conueniunt & congregãtur: atque ita ciues, & ciuiles euadunt. altera autem ciuilis proprie & iudiciaria dicitur, quia talis re ipſa & operatione eſt: tametſi melius eſt, vt ciuilis q̃ iudiciaria appelletur: quippe cum non tam iudicia, q̃ cõſilia, q̃ magiſtratus, q̃ conciones, cæteraq; omnia ciuilia adminiſtret. eſt autem hæc actiua conſultatiua, eo ꝙ cõſultãs particularia agit, ad inſtitutasq; leges ac mores reducit. DECRETVM enim, vtpote extremum, agenda res eſt. } quia eſt id quod extremum aliquis iudicando vel conſultando decreuit, quid in propoſita re videlicet agendum ſit, non vt vniuerſale, ſed vt extremum & particulare. vniuerſale ſiquidem in actionem cadere nullo modo poteſt.

Iccirco ciuitatem adminiſtrare hi tantummodo dicuntur: hi enim perinde ac manuales artifices ſoli agunt.

Ex hoc perſpicuum eſt recte à nobis dictum eſſe, eã facultatem quæ ciuilis proprie dicitur. à particularem ciuiles res tractare atq; agere. ecce. n. nunc quoque à philoſopho idem di

citur.adminiſtrare.n.ciuitatem legiſlatores non dicimus,propterea ꝙ quatenus ſunt legiſlatores,non agunt,ſed regulas tantum quo modo tractāda res publica ſit,tradunt:ſed ſoli illi qui agunt,adminiſtratores,tractatoresq́ꝫ ciuitatis appellātur. nā ſiquis & ſit legiſlator & agat,quatenus eſt legiſlator,erit architectonicus ac præſes ciuilis adminiſtrationis:quatenus vero agit,erit ciuilis adminiſtrator:quippe cū illi quoqꝫ manuales artifices ſint, qui artes ipſas exercent,non qui quo modo exercendæ ſint, præſcribunt ac docent.ſi.n.aliquis ſit qui & doceat quo modo exercendæ ſint artes, & ipſas exerceat:in eo ꝙ docet,architectus:in eo ꝙ agit ac tractat particularia,manualis artifex vocabitur.

At uero prudentia etiam maxime ea eſſe uideretur, qua circa ſeipſum & unum quiſpiam utitur:atque hæc communi nomine prudentia appellatur.illarum autem alia familiaris,alia legislatrix,alia ciuilis dicitur:atque huius altera conſultatiua,altera iudicialis.

De prudentia diligentius adhuc conſiderat,de habitibusq́ꝫ ipſi cognatis.i. familiari diſpēſatione,legiſlatrice, & ciuili.ſunt.n.hæ inter ſe cognatæ omnes,propterea ꝙ omnes conſultatiuæ ſunt,circa eaq́ꝫ verſantur,quæ homini ſunt optima:in eo vero differunt,ꝙ prudētia eſſe maxima ea videtur,vt ipſe inquit,quæ circa vnum tantum verſatur,vniusq́ꝫ vtilitatem coniectat:vnde etiā commune habet nomē,prudentiaq́ꝫ proprie appellatur.nā reliquæ prudentiæ quidem ob id tantum dicuntur,quia ea conſiderāt,quæ euenire aliter atqꝫ aliter poſſunt,quæqꝫ in conſultationem cadunt,hominiq́ꝫ vtilia ſunt:quia tamen circa diuerſa ſubiecta verſantur, non tā à prudentia,q̄ inter ſe quoque diuerſæ ſingulæ euaſerunt. ac diuerſa pro ſubiectorum varietate ſortitæ ſunt nomina. familiæ.n.diſpenſatrix vna ex ipſis dicitur, quia circa familiā,resq́ꝫ ad ipſam pertinentes verſatur:altera legiſlatrix,quæ quo modo ciuitas adminiſtrāda ſit,regulas in vniuerſum præſcribit:tertia ciuilis quæ circa ciuitates, earūq́ꝫ adminiſtrationes opus ſuum exercet. Diuidit autem ciuilem in duas,conſultatiuā.ſ.& iudicialem:eo ꝙ hæ duæ præcipuæ in ciuitatibus partes ſūnt:altera,quæ vtilitatibus publicis prouidet ac conſulit:altera,quæ ſicut bene ſe gerentes honoribus afficit,ita peccātes pœna inflicta coercere conſueuit.

†a.l.prudētię.

Species igitur † cognitionis quædam eſſet,ſibiipſi proſpicere:ſed differentiam magnam tamen habet.uideturq́ꝫ ille qui ſua cognoſcit,in hisq́ꝫ uerſatur, prudens:ciuiles autem † negocioſi.

†a.l.curioſi.

Differentiā hic docet eius qui in ſe eſt prudens, & familiaris, & ciuilis:vnicuiqꝫ horum inquiens & cognitionem eſſe & prudentiam,ſed habere tamen non paruā inter ſe diuerſitatem,licet genere fortaſſe eadem ſint:adeo vt qui ſua ipſius bona cognoſcit,in ipſisq́ꝫ verſatur,prudens:ciuilis autē non prudens,ſed negocioſus & curioſus eſſe videatur:quippe qui ea quæ aliena ſunt,prærerq́ꝫ ſuā vtilitatem inquirit. Atque huius quidem orationis hæc eſt ſententia:ſed verba etiā ipſa diligentius conſideremus:primumq́ꝫ illud aduertamus,in nonnullis exemplaribus legi,/ſpecies cognitionis quædā eſſet,/in alijs vero cognitionis loco, prudentiæ reperiri.ſi igitur legamus cognitionis,ipſo hoc nomine prudentia quæ circa vnū eſt ab alijs ita ſeparabitur,vt ſoli ipſi conuenire nomen prudentiæ intelligamus: reliquas vero eatenus cum ea communicare, quatenus cognitiones etiam ipſæ ſunt. ſinautem/ſpecies prudentiæ quædā eſſet/legerimus,omnibus his idem nomen prudentiæ attribuemus:licet poſtea differre eas inter ſe dicamus,pro diuerſitate ſubiectarum rerū,& alijs quæ ipſe Ariſtoteles progrediēdo declarabit. Cū vero ait/ſibiipſi proſpicere/id eſt græce τὸ αὑτῷ quod ipſi eſt:ſubintelligendumq́ꝫ eſt vtile,aut bonum,aut quippiā eiuſmodi : vt integra loquutio ſit,quod ſibiipſi vtile eſt,aut bonum,aut conducens proſpicere, & cognoſcere. ſed magnā tamen,inquit,differentiā habet.nam licet ſpecies cognitionis ſit, quæ ſibi vtilia ſunt & commoda,cognoſcere:longe tamen diſcrepat & à familiari,& à ciuili:magisq́ꝫ à ciuili.familiaris.n.diſpēſatio cognitioni vtilitatis vnius affinis eſt:ſiquidem familiæ dominus dum proprij commodi curā habet,omnium qui in domo ſunt,vtilitatibus conſulit:ac quaſi in ſe cæteros omnes contineat,cōmuniter omnibus prouidet. Inquit autem,videtur eſſe prudēs qui ſua tantum ſpectat:vt verbo/videtur/communem opinionem hominum atqꝫ exiſtimationem ſignificet. hinc etiā patet,melius eſſe, vt ſuperius/cognitionis/potius q̄/prudentiæ/legamus.

legamus.ecce.n.eum qui ſua cognoſcit,in ipſisq; verſatur,prudentem eſſe ex communi opinione dicit.ciuiles autem πολυπράγμονες.i.curioſi,ſeu φιλοπράγμονες.i.negocioſi vidẽtur: vtrũq;.n.in nonnullis exemplaribus legitur.qui.n.ciuiles res adminiſtrãt,negociorum ſunt cupidi & ſtudioſi,multisq; curis & negocijs implicãtur:quippe cum multa ſint ac varia ea quæ ciuitati conueniunt,non vnum tantum,vt id quod prudens tractat.

Vnde etiam Euripides: Quo nanq; pacto ualeo prudens dicier?
» Cui ſic licebat inter alios milites
» Negocio degere ſine ullo,æquãq; accipere
Partem bonorum cætero cum exercitu?
» Nam curioſos,atque agentes plurima Odere diui.

Euripidis teſtimonio hoc idẽ cõfirmat,qui in Philoctete ita ait: Quo nãq; pacto &c. his enim Iambis Euripides verbis quidem manifeſte, ſed rebus tamen obſcure prudentiã à familiari & ciuili videtur diſtinguere.inducit.n. Philoctetem ſe à prudente diuerſum eſſe affirmantem:eo φ cum poſſet ſine vllis negocijs commoda ſua procurare,atque ita eſſe prudens:ſe ad rem publicã adminiſtrandã,ciuilesq; res agendas trãſtulit,vt loco prudentis curioſus euaſerit:curioſus inq̃,ob curas multas quibus ille diſtringi conſueuit,qui ciuiles res tractat.atque hoc eſt quod ab Euripide habemus,alium eſſe prudentem,& alium ciuilem: ſed ſi res etiã ipſas in medium quiſpiã producat,circa quas vterq; horum verſatur,integrã horum differentiã cognoſcere poterit. Prudentia.n.à familiari & ciuili non ſubiecto tantum diſcrepat,φ ipſa quidem quæ vni tantum vtilia ſunt conſiderat,familiaris vero quæ familiæ toti conducunt,ciuilis autem ciuitatis,quiq; in ea ſunt omnium commoda conſectatur:verum etiã ſpecie inter ſe tres hi habitus diuerſi eſſe conſpiciuntur:quãdoquidem ſubiectæ ipſis res ſpecie quoque inter ſe differunt. Prudens enim cum de proprijs curã habeat, priuatim id dat operã,vt tam corporis,q̃ animæ ſaluti conſulat:vt & illud bene conſtitutũ ſit,& valeat:& anima recta ratione vtens affectuum moderationem in actiõibus præ ſe ferat.Familiaris vero in eo ſtudium ſuum exercet,primum vt domum bene conſtitutam habeat non tam ſtabilitate ædificij ac firmitate,q̃ ventorum opportunis flatibus,cœliq; temperie ad frigus,caloresq; pro habitantium commoditate tolerandos:deinde vt familię victus ſuppetat,ne vel lædatur ab aliquo,vel lædat quempiã:tum vt cohabitantium quiſque proprium ſuum munus obtineat,pro animæ & corporis qualitate,pro ætate, pro ſexu,quantum ad imperandum,& obediendum ſpectat:cæteraq; alia quæ in familijs diuerſitatem aliquã habent:ſiue ad ſtudia cuiuſque,ſiue ad amictum,ſiue ad cibi,potusq; rationem attinet. At ciuilis de legibus agit,atque id curat,vt optimæ atque vtiliſſimæ conſtituantur quæ tũ ad mores ciuium faciãt,tum ad ſitum vrbis ſint accommodatę:vt & cum finitimis,& cum longinquis etiã populis commercia facilia reddãtur,quo neceſſaria comportari & exportari commode poſſint:de mœnibus item curã habet vt firma ſint,& ad externos inſultus tutã efficiãt ciuitatem:tum ſordibus expurgandis prouidet,vt non ſolum ad ſanitatem ciuium ſalubris aer conſeruetur,verum etiã vt mundę intus viæ nulla cœni fœditate tranſeuntes inquinare ac polluere queant:de aquis etiã & balneis nihilo minus conſiderat,de vęnaliũ rerum,quæ præcipue ad cibum & potum ſpectant,expeditione:de bello item & pace, quibuſcum ineunda ſocietas atque amicitia ſit,aduerſus quos bellum gerendum:de iure,& iniuria,de pœna & honoribus quibus vel mali coercendi,vel boni honeſtãdi ſunt:de artibus item & ſciẽtijs præſcribit,quas diſcere,à quibus abſtinere,quibus vti & quatenus ciues debeant:cæterisq; alijs huiuſmodi:de ijs tamen in primis quæ ad pietatem,deiq; cultum, & venerationem ſpectãt. Videmus igitur hæc omnia quæ tribus his ſubiecta ſunt,diuerſa ſpecie,indigere & experientia,& cognitione,& tractatione.φ ſi hæc ſpecie ſunt diuerſa,diuerſæ quoque ſpecie ipſæ facultates erunt. In vniuerſum enim quarum artium & ſcientiarum diuerſa ſpecie ſubiecta ſunt,eæ ipſæ quoque inter ſe ſpecie ſunt diuerſæ. quamuis enim nõnulla videantur tribus his eſſe communia:modus tamen quo vel priuatim, vel communiter tractantur,diuerſus ac varius cum ſit:facit,vt diuerſa etiam ipſa euadant.cuiuſmodi ſanctitas,ac pietas eſt,qui eſt habitus Deo,diuinisq; rebus accommodatus:quippe cũ omnes homines tam priuatim,q̃ publice pie ſe gerere ac religioſe debeant.

Quærunt enim quod ſibi bonum eſt: idq́; agendum eſſe exiſtimant.

De prudẽtibus hoc quoq; dicit in plurali numero, licet ſuperius ſingulari vſus ſit. nã quęrere quod ſibi bonum eſt, exiſtimareq́; id tãtummodo eſſe agendum, neque ſuperuacaneũ quippiam, & curioſum tractare, multis'ue negocijs diſtringi, prudentis proprium eſſe dictum eſt: vt ſi etiam multi idem habeant, prudentes omnes ſint, non ciuiles, ſed ciues tamen, vt in primo huius operis libro declaratum eſt. hæc.n. moralis nominata fuit, qua vnuſquiſq; vel prudentioribus obtemperãs, vel ipſe eruditione inſtructus, atque ex ſeſe ipſo rerum rationibus cognitis melior quidem redditur: non tamen adhuc idoneus eſt, vt præſidere ciuitati, adminiſtrareq́; rempublicam poſſit: atq; ob id ciuilis nomen conſequatur.

Ex hac igitur opinione euenit, ut prudẽtes hi ſint: tametſi fortaſſe uniuſcuiuſque bonum ſine familiari & ciuili non eſt.

Vnde euenerit, vt prudentes eos eſſe dicamus, qui quod tantum ſibi bonum eſt quærũt, hic oſtendit: ex illa.ſ. antedicta communi opinione. qui enim à principio hoc opinati ſunt, poſteris quaſi per manum eam tradiderunt: quã tamen ipſe approbare minime videtur, dũ inquit, tametſi fortaſſe &c. aperte enim his verbis ſignificat, ſe eum qui tamen id quod ſibi, bonum eſt, quærit in familiarẽ, & ciuilem referre: quaſi ex ſe id nequeat cognoſcere, ſed ad eius cognitionem ope illorum indigeat. nã cum familiaris diſpenſator vnoquoque qui in domo ſunt, ſit prudentior, ſingulos docebit, quidq́; vtile ipſis ſit, manifeſtabit. idem faciet ciuilis illis qui in ciuitate degunt. Iccirco inquit, abſque familiari & ciuili vniuſcuiuſque bonum eſſe non poſſe, eo ꝙ ſinguli ad id quod ſibi bonum eſt cognoſcendum familiari arte, et ciuili indigeant: quæ ſanè vtræq; præſtantiores morali ſunt, & ea quæ vnius ſolius bonum conſiderat. Cæterum hoc à principio fortaſſe neceſſarium eſt: non tamen fieri non poteſt, vt ſpatio aliquo temporis ita diſcat aliquis, atque erudiatur, vt ad bona ſibi per ſe comparanda abſque illis idoneus euadat. Vel igitur hoc modo locus hic intelligendus eſt: vel quia homo natura eſt ſociabile, ac gregabile animal, ſpectaſſe Ariſtotelem ad huiuſmodi hominis naturã credendum eſt: dixiſſeq́; prudentem per ſe ſolum nõ poſſe proprium bonum ſequutum virtutem exercere niſi vel in ciuitate, vel in domo degat. Ita enim ſolum, ſineq́; vlla hominum ſocietate vitam traducere, vel diuinum ſupraq́; hominem, vel homine inferius ac ferinum eſt.

Præterea uero quo modo proprium uniuſcuiuſque bonum adminiſtrare oporteat, obſcurum eſt, atque iccirco conſiderandum.

Hoc etiam argumento neceſſe eſſe oſtendit, vt prudens in ſocietate degat. nam cũ oporteat eum proprium ſuum bonum adminiſtrare.i. diſponere, & tractare, id autem quo modo fieri debeat, incertum ſit, & obſcurum: conſideratione & cõſulto opus eſt, quo id quod dubium & incertum eſt, patere poſſit. at conſideratio & conſilium ſocietatem requirit. ſocietas autem vel familiaris, vel ciuilis eſt. recte igitur dixit, fieri non poſſe vt ſine familiari, & ciuili prudens cognoſcere quod ſibi bonum eſt, valeat.

Huiuſce autem rei iudicium quoque illud eſt, quod iuuenes licet geometrici & mathematici, atque in eiuſmodi rebus ſapientes euadant: prudentes tamen euadere non uidentur.

Idem à ſigno confirmat, rei ipſius operationem in medium producens. verum enim, inquit, id eſſe quod diximus, hoc eſt non poſſe quempiã prudentem eſſe, ſuæq́; priuatim vtilitati proſpicere, niſi in ſocietate degat, cum hominibusq́; prudentibus in actione verſetur, atque inde peritiã quãdam conſequatur: inde etiã perſpicuum eſt, ꝙ iuuenes homines propterea eſſe prudentes non poſſunt: quia non ſatis multum tempus vixere, vt callere quiuerint peritia rerum particularium, quæ in conſuetudine hominum & cõmercio agi conſueuerunt. ne autem quiſpiã in tempus ſolum, & ætatem, non in negociorum imperitiam cauſam cur iuuenes non ſint prudentes, referat, quaſi id ætatis imbecillitate tantummodo contingat: operationem circa ſciẽtias eorum in medium profert, geometras & abſolute mathematicos eos effici poſſe affirmans: quippe cum natura eorum in tenera etiã adhuc ætate ingenio eo prædita ſit, vt difficiles ac ſubtiles mathematicarum contemplatiões percipere valeat: atque inde pateat, non eſſe breuitatem vitæ impedimento ipſis, ne prudentes euadant:

ſed

ſed quia prudentia non niſi longa experientia ſingularum rerum,ſenſuiq́ expoſitarum comparari conſueuit:dum in ipſis tractādis multa & agimus & patimur,multa item videmus, & audimus:ex quibus omnibus habitum prudētiæ acquirimus,quo noſtra ipſorum bona inuenire atque eligere,expedireq́ etiā rationibus accommodatiſſimis poſſumus. hoc enim non alio modo conſequimur,q̃ ex longo rerum vſu,dum in hominum conſuetudine & ſocietate verſamur,obſeruamusq́ ſingula:quidq́ ex qualibet re vel à nobis,vel ab alijs facta euenire ſoleat,ſubinde aduertimus.

Cauſa autem ea eſt,ꝙ particularium eſt prudentia,quæ ex experientia† nobis innoteſcunt: iuuenis autem expertus non eſt.experientiam enim temporis afferet longitudo. †a.l.prudēter efficiūť

Cauſa,inquit,cur iuuenes fieri mathematici poſſint,prudentes non poſſint:ea eſt,ꝙ mathematicæ diſciplinæ ſcientiæ ſunt,ſcientiæ autem vniuerſales & intellectuales.i.ratiōales: atque iccirco facilius mente ac ratione animæ noſtræ comprehendi queunt: vt non multa ad eas percipiendas temporis mora,ac longinquitate opus ſit.prudentia vero circa particularia verſatur,q̃ ex experientia nobis innoteſcunt:ſiue vt alia lectio habet,quæ ex experientia prudenter efficiuntur:id eſt quæ prudenter ſigillatim fiunt,dum homo multā experientiā particularium actionum conſequutus eſt.loco.n.huius particulę/ἃ γίνεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας/.i.quæ fiunt nota ex experientia,ſeu ex experientia innoteſcunt,/ἃ γίνεται φρόνιμα ἐξ ἐμπειρίας/.i.quæ fiunt prudentia ex experientia,reperitur. Propterea igitur iuuenis agere prudenter inquit,quia nondum tam multum temporis ſpatium viuendo expleuit,vt rerum quæ ſigillatim & aguntur & dicuntur,peritiā adipiſci potuerit. EXPERIENTIAM enim temporis afferet longitudo ☞/afferet/in futuro dixit,vt iuuenes quaſi ad prudentiam conſequendam adhortetur,atque incitet:vt temporis proceſſu multarum rerum experientiam acquirere,atque ita in prudentiæ habitum nitantur peruenire.

Nam illud etiam conſideratione dignum uidetur:quid ſit,quòd puer fieri mathematicus poteſt, ſapiens, aut naturalis non poteſt? an quia illa per abſtractionem ſunt: horum autem principia ab experientia ſumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes ſed dicunt:illorum unumquodq́ quid ſit, obſcurum nón eſt.

Poſteaq̃ iuuenem non poſſe eſſe prudentem dixit, eo ꝙ prudentia & longum tempus, & multā rerum experientiā requirat,id quod nondum iuuenis conſequutus eſt:iuuenilēq́ ætatem ad mathematicas diſciplinas percipiendas eſſe ſatis,ad prudētiā vero acquirendam non eſſe:alterā ſimilem quæſtionem ſubiungit:dignumq́ videri conſideratiōe eſſe inquit, cauſamq́ inquirendam,cur mathematicus puer euadere poſſit,ſapiens,aut naturalis ſcientiæ peritus non poſſit.cauſasq́ ipſe huic rei duas aſſignat:vnam,ꝙ mathematicę diſciplinæ per abſtractionem percipiuntur:ſapientiæ vero,& naturalis ſciētiæ principia ab experientia ſumuntur.id quod ita intelligendum eſt. Mathematicæ ſcientiæ imaginatiuæ ac cogitatiuæ cum ſint, in imaginatione & cogitatione noſtra conſiſtunt:in imaginatione, quæ res ipſas format,atque exprimit:in cogitatione,quæ eaſdem ratiocinando examinat,ac perpendit.res.n.mathematicas per abſtractionem cōſideramus,id eſt dum abſtrahimus ipſas atq́ amouemus à ſubiectis fundamentis in quibus inſunt:formamusq́ eas in noſtra imaginādi facultate abſq́ materia & corpore à ſenſu ſuſceptas.ſenſus.n.cum ſine medio ipſis vtpote ſenſibilibus occurrat,earum ſpecies in imaginationem traducit:imaginatio vero quaſi quędam tabella in ſe eas recipiens,ac conſeruans cogitationi, ac rationi ſubijcit conſiderandas: quas cogitatio quaſi animæ oculus intuens examinat ac perpendit,quidq́ ipſæ ſint,quæq́ ipſas conſequātur,inuenit:rationesq́ ipſarum aſſignat,ac reddit. hoc autem & in numeris & magnitudinibus fit,quæ res mathematicis diſciplinis ſubiectæ ſunt. Geometria.n.circa magnitudines verſatur,figurasq́ quæ in his exiſtunt,conſiderat,planas ſcilicet, & ſolidas: planas,vt triangulos,quadrangulos,circulos,atque huiuſmodi:ſolidas,globos, cylindros, cubos,conos & ſimilia. Aſtronomia quoque circa magnitudines munus ſuum habet:ſed ſicut illa immobilem magnitudinem,ita ipſa mobilem cōtemplatur:vt quaſcunq́ figuras in cœlo & cœleſtibus conſiderat,eas cum motu cōſideret.Quemadmodum vero hæ duę cir-

re, quæ ipſis in connexione conueniebat, non vt corporibus abſolute, ſed vt talibus corporibus, quatenus.ſ. animabus quibus cum erãt coniuncta, ſunt accommodata. vel materiales quidem ſunt atque imperfectæ formæ, vtpote ſubiectis indigentes ad ſubſiſtẽdũ: ſed quia tamen ſubiecta ipſa perficiunt, dum actus cuiuſdã atque operationis admodum dignæ ipſis cauſam exhibent, qua ante formarum harum ſuſceptionem priuata erãt: propterea ſubſtantiales ſunt, & naturales, quippe quæ naturã principium habeant, quæ & ſubiecta formis, & formas ſubiectis reddit accommodatas. atque hæ ſunt irrationales & naturales vitæ, & ſiqua alia forma eſt, quæ his correſpondeat. adde ꝙ ipſa quoque natura huiuſmodi eſt, quippe quæ forma eſt materialis, à ſubiectoq; minime ſeparabilis, & cum materia definitur. Icirco neque hæ per abſtractionem, neque ſuperiores poſſunt cõſiderari: illæ quidem, propterea ꝙ cum perfectionem ex ſeſe habeant, in ſeq; fundatæ ſint, nullo ſubiecto indigẽt ad ſubſiſtendum, à quo abſtrahi atque amoueri cogitatione poſſint: hæ, quia cum in ſubiecto ſint, ab eo ſeparari nullo pacto queunt, ita vt ſine eo admittere definitionem non poſſint. nã equus cum animal ſit irrationale hinnibile, ſubiectum habet in definitione comprehenſum. homo item cum pro compoſito ſumitur, quemadmodum naturaliter definitur, ſubiectum in definitione connexum habet: animal enim eſt rationale mortale intellectus ac ſcientiæ capax. atque animal quidem ſub corpore animato collocatum eſt, quod tanquã materia animæ ſubijcitur: mortale autem corporis naturæ proprium eſt. naturales vero omnes definitiones coniuncta cum formis habent ſubiecta, ſi naturaliter aſſignentur. nam ſi abſque ſubiectis ſumantur, imperfectæ ſunt: vt illa quæ iram eſſe inquiens vindictæ appetitum nihil aliud adiungit: quia ſubiectum non comprehendit, imperfecta eſt. non enim eſt reciproca, id quod definitioni neceſſario debetur. pot eſt enim fieri vt quis vindictam appetat, nulla tamen iræ perturbatione incitatus ſit. ſi igitur reciproca eſſe debet ac perfecta definitio iræ, ita conſtituenda eſt: ira eſt feruor ſanguinis circa cor ex appetitu vindictæ/ feruor ſanguinis circa cor/ex materia/ex appetitu vindictæ/ex forma ſumitur. ſanguis ſiquidem qui circa cor eſt, & febri ſubiacet, qui feruidus præter naturam morbus eſt, & iræ, qui appetens affectus eſt, naturáque animali inſitus. Ex his igitur ſubſtãtiales formas ſiue perfectę ſint, ſiue imperfectæ, neque eſſe ex abſtractione, neque dici poſſe manifeſtum eſt. Atque hæc quidem hactenus dicta ſunt, vt cognoſcamus ſubiecta mathematicarum ſcientiarum ex abſtractione eſſe: naturalis vero & primæ philoſophiæ, quę per excellentiã ſapientia appellatur, minime. Quo modo vero ſapientiæ & naturalis principia ab experiẽtia ſumãtur, reſtat conſiderandum. Experientiã autem hic non ex conſueta ſignificatione ratione carentem peritiã, ſed negocioſam cognitionem appellari exiſtimo, quæq; ex applicatione ad res, animaduerſioneq; comparatur. hoc.n. cognitionis genus mathematicæ, quæ ſicut dictum eſt, per abſtractionem fit, oppoſitum eſt. Qui igitur circa naturalium formarum cognitionem operari vult, vt hinc exordiamur, in ijs quæ à natura fiunt, ſtudium ſuum exercet: ea autem materialia ſunt, & particularia. non enim hominem vniuerſaliter, ſed quẽdã hominem facit natura: equum item nõ vniuerſalem, ſed particularem, & ex reliquis naturalibus vnũquodq; ſimili modo. Quare is qui non rationali modo.i. logice, ſed naturali naturalia inueſtigare propoſuerit: principia cognitionis ex particularibus ſumet, quæ ſenſibus expoſita ſunt. atque ita fiet, vt naturalis à ſenſibus expoſitis incipiens propriã contemplationem & ſcientiã tractet: dum vnà cum materia de formis conſiderat, materialibusq; rebus rationales vias ac methodos applicat. materialia nãq; ac ſenſibilia primum animaduertit: tum vniuerſalia ipſis applicat: atque ita propriã artem ac ſcientiã conſtituit. ab hoc ſiquidem, atque illo homine exorſus, atque vnumquemque ita ſe habere opinatus, conſiderationem de omnibus poſtea vniuerſalem efficit, & quod ſenſibile eſt in artem, ac ſcientiã redigit: dum ratio illis per contemplationem accommodatur, quę per experientiã à ſenſibus fuerunt ſubiecta. Atque in naturali quidem ſcientia hoc modo principia ab experientia ſumuntur. In ſapientia vero cuius ſubiecta minime ſunt ſenſibilia, ſed diuina, & immaterialia, ſenſumq; excedentia, quo pacto hoc idem fiat, quærendum videtur. An in hac quoque ea quæ quantum ad nos attinet, prima ſunt, non natura, perceptionis principia nobis efficiuntur: licet enim in diuinis prius natura ſit quod producit ꝙ̃ quod producitur, quod perficit ꝙ̃ quod perficitur, quod cuſtodit quàm quod cuſtoditur, quod illuſtrat quàm quod illuſtratur, quod purgat quàm quod purgatur, ac demum quod exuperat, quàm quod exuperatur: nobis tamẽ non

ea eſt facultas,vt ſtatim à principio priora comprehendere ac percipere valeamus: atq; ita ex eorum notitia poſteriorum rationes inueniamus:ſed cognitioni noſtræ primum illa ſeſe offerunt,quæ extrema ſunt. hæc autem in corporibus conſiderãtur , ſuntq; ſenſibus obuia, ac particularia. Quocirca particularibus his animum intendentes,horumq; varietatem,conſtitutionem,connexionem,ac diſpenſationem admirati,rationali atq; intellectuali contemplatione ad proximã cauſam recurrimus,ac ſubleuamur:atque id tantiſper efficimus,quoad ad primum,vnũq; omnium principium deueniamus:vt in ſapiẽtia quoq; principium cognitionis à ſenſibus expoſitis rebus ac particularibus per experientiã ſumi perſpicuum ſit. Quod vero inquit,/& hæc non credunt quidem iuuenes , ſed dicunt/talem habet ſenſum: iuuenes cum de naturalibus & diuinis audiunt,quia nondum ob ætatis breuitatem conuenientem ipſis experientiã conſequuti ſunt,dicere quidem,& pronunciare quæ audiunt,poſſunt:ſed res tamen ipſas percipere non poſſunt:in mathematicis autẽ non ſolum verba ipſa proferunt,verum etiã quid ſit vnumquodq; , cognoſcunt: quippe cum non multo opus ſit tempore ad ipſa intelligenda.nõ credere autem ipſos ita accipiendum eſt,vt his quippe quæ non percipiunt,nulla certa perſuaſione acquieſcere eos intelligamus. iuuenes vero .i.νέους appellat hic pueros,vt ex principio quæſiti huius manifeſtat,cum inquit:cur puer fieri mathematicus poteſt &c.puerum vocans eum qui vel prope pubertatem eſt , vel eſt iam puber, vel hanc ætatem paululum exceſſit.

Præterea error in conſultando uel circa uniuerſale,uel circa ſingulare contingit . uel enim omnes aquas ponderoſas eſſe prauas , uel hanc eſſe ponderoſam ignorat quiſpiam.

Hoc ad ſuperiora refertur,vbi dicebat communis boni cognitiõe eſſe opus,ſiquis quod ſibi bonum eſt,eſſet intellecturus: vt qui ſibi ipſi eſſet prudens,familiari , & ciuili quoq; indigere videretur. nã qui conſultat,is vel recte finem ſuum coniectat,vel ab eo errat & peccat. recte autem coniectare,& errare tam in vniuerſali q̃ in particulari põt quiſpiã. Quare tam vniuerſalis boni q̃ particularis cognitionem habere prudentem neceſſe eſt. Vniuerſale autem bonum vocat commune:particulare,priuatum & propriũ vniuſcuiuſq; . at propriũ prudentis:commune familiaris & ciuilis eſt. Eſt igitur prudenti opus familiari & ciuili:vt non ſolum proprij boni,verum etiã communis cognitione præditus de vtroque recte poſſit conſultare. Exemplum vniuerſalis & cõmunis boni ponit,omnes ponderoſas aquas eſſe prauas:particularis & priuati , hãc eſſe ponderoſam . qui enim in aquarum cognitione errat,promiſcue vtetur aquis: & prauas ſæpenumero adhibebit,quaſi nulla prauitate affectę ſint: & bonas,quaſi prauæ ſint,reijciet. Sicut igitur hic vel in vniuerſum,vel in parte errat: ita ei qui de bono conſultat,vel in vniuerſali,vel in particulari error cõtinget. quia vero cõmune q̃ propriũ & particulare perfectius eſt,quippe quod latius pateat,& particulare ipſum contineat: prudẽs qui communis cognitionem adeptus eſt,perfectior quoq; ipſe erit: atque ita efficietur,vt is qui priuatim eſt prudens familiaris & ciuilis cognitione indigeat, quæ communem vtilitatem ſpectar.

Prudentiam autem non eſſe ſcientiam perſpicuum eſt: eſt enim ultimi , ſicut diximus: quippe cum eiuſmodi ſit id quod in actionem cadit.

Auctarium quaſi quoddam ſubiungit,quod ex ijs quæ modo dixerat,conſequi neceſſario videtur . nam ſuperius quoque prudentiæ & ſcientiæ differentiam oſtendit: quia tamen etiam nunc iuuenem eſſe prudentem non poſſe declarauit , eo quòd ad prudentiam conſequendam experientia opus ſit , qua iuuenis caret : nam quæ in actionem cadunt,circa quæ prudentia verſatur, particularia ſunt : particularia autem experientia percipiuntur: hinc conſequitur prudentiam à ſcientia neceſſario eſſe diuerſam . tum quia ſcientia circa vniuerſalia , prudentia circa particularia munus ſuum exercet: tum quòd iuuenis,quia prudentia & longum tempus & multam experientiam requirit,effici quidem ſciens , dum eſt iuuenis,poteſt: prudens non poteſt.

Vnde etiam intellectui oppoſita eſt. ille enim eſt terminorum,quorũ nulla ratio eſt: hęc ultimi,cuius non eſt ſcientia,ſed ſenſus,neque is propriorum: ſed eiuſmodi,quo ſentimus,in mathematicis triangulum eſſe ultimum . ſiſtet

enim

enim etiam illic: ſed hic ſanè ſenſus magis eſt qui eſt prudentia: ille ſpecies altera eſt.

Sicut illis quæ ſuperius de prudentiæ & ſcientiæ differẽtia dixerat, id quod modo explanauimus, additamentum adiunxit: ita hic ijs quæ prius de prudentia & intellectu expoſita ſunt, hãc quaſi appendicẽ annectit, qua differre prudentiam ab intellectu demonſtrat. Oppoſitã enim eſſe prudentiã inquit quantum ad ſubiectum ſpectat, intellectui quoque, non ſecus ac ſcientiæ. Sicut enim à ſcientia diuerſa eſt prudentia, quia illa circa vniuerſalia, hæc circa particularia verſatur: ita quoq; ab intellectu in eo diſtat, ꝙ intellectus terminorum, ipſa vltimorum perceptiua eſt. Terminos autem, id eſt ὅρους appellat, vel rationes ipſas definitiuas, quibus mathematici in ſua quiſq; ſcientia vti conſueuerũt: exempli cauſa, cum vel arithmeticus, quid ſit numerus, aut quid ſit impar numerus, aut quid par, definit: vel geometra, quid punctus ſit, quid linea, quid ſuperficies, quid corpus, quid circulus, quid triãgulus, cæteraq; huiuſmodi, quæ definitiue ac determinate ſumi apud ipſos ſolent. Vel igitur definitiones has, vel prima principia abſolute terminos vocat. omnia.n. ſcientiarũ principia termini quodam modo ſunt. nam dum reſolutione vtimur, tunc inquirere deſinimus quid ex principiis magis proprium ſit, cum ad ipſa vſque aſcẽderimus. Cum igitur termini duobus modis ſumi poſſint, ratio quoq; quæ terminorum nulla eſſe dicitur, dupliciter intelligetur: aut ratio ſcilicet qua quæ ſit vniuſcuiuſque rei eſſentia, declaratur: aut cauſæ aſſignatio, ac ratiocinatio: nã vtroq; modo & principia non eſſent principia, ſed in infinitum eſſet progrediendum: & ſcientias non eſſe ſcientias cõtingeret. Diuerſa eſt ergo prudẽtia ab intellectu, eo ꝙ primorum eſt intellectus qui ſunt termini: vltimorum vero.i. ſenſibilium & particularium prudentia eſt: differunt enim inter ſe ſubiecto vt & quod circa prima, & quod circa vltima verſatur, vnum & idem eſſe nullo modo poſſint. In eo vero prudentiæ & intellectus ſubiecta conueniunt, ꝙ vtraque ſcientiã non admittunt: nã neq; terminorum, neq; ſenſibilium rerum & particularium vlla ſcientia eſt. ſed diuerſa tamen ratione id euenit: in intellectu ſanè, quia termini ſupra ſcientiam ſunt: in prudentia, quia quæ ſenſibus ſubiacent, & particularia, inferiora ſunt, q̃ vt ſcientia percipi valeãt: atq; iccirco ſenſu ſolo cognoſcuntur. Cęterum cõſiderandum id videtur, cur in ſubiecto intellectus plurali numero eſt vſus, dum inquit terminorum ipſum eſſe: prudẽtiæ aũt ſubiectum ſingulariter expoſuit, eſſe vltimi prudentiã aſſerens: cum tamen ſingula & particularia plura q̃ vniuerſalia numero ſint: vniuerſale enim in vnoquoq; genere vnum eſt, ad quod particularia plura vtpote ab ipſo contenta reducuntur. an fortaſſe id factum eſt, quia prudentia in operationibus non de omnibus ſimul particularibus agit, ſed vnum aliquod numero ſibi ſumere ſigillatim conſueuit, de quo conſideret, cuiuſq; exequutionem procuret: intellectus vero vniuerſale ſemper intelligit, quod quãuis vnum ſit, quia tamen multa in ſe continet, multa eſſe videri poteſt: vt merito de hoc plurali numero, de prudentia ſingulari vſus ſit. Senſus vero, inquit, non propriorum, ſed quo ſentimus &c. id eſt ſenſum qui circa prudentiæ ſubiectum operatur, non ita appellamus, vt eum, qui in vnoquoque ſenſibilium genere propriã operationem præ ſe fert: quemadmodum circa colores viſum, circa ſonos auditum, circà odores olfactum, guſtum circa ſapores, tactum item circa ea quę tangi poſſunt: ſed eum, qui particularia abſolute percipit, & ea in quibus ſenſiua cognitio operari conſueuit. Siquis.n. de bello quodam, aut de pace quadã conſultet, fieri'ne debeat, nec'ne: & ſi fieri debeat, quo pacto, aut quã ob cauſam debeat: & ſi non debeat, ſimiliter inquirat: is nõ de re quæ vnius alicuius ſenſus propria ſit, ab eoq; ſolo percipiatur, ſed de abſolute ac communiter ſenſibili conſultat. cuius rei exemplum in mathematicis vltimum triangulum ponit. nã quãuis mathematica ſcientia de ijs agat, quæ triangulo per ſe inſunt, idq; vniuerſaliter demonſtret: vltimus tamen triangulus, id eſt indiuiduus & ſingularis non ſcientiæ, ſed ſenſui obiectus eſt: atque id non quia color, aut ſonus, aut quippiam aliud ſit, quod vno aliquo ſenſu iudicetur, ſed quia tantummodo eſt particularis. nam eum eſſe ſenſui expoſitum his declarat quæ in hunc modum ſubdit: /ſiſtet enim etiã illic/. eſſe.n. vltimum triangulum ſenſu perceptibilem, inde conſtat, ꝙ illic quoq;.i. in mathematicis ab vniuerſalibus & ijs quæ reliqua continent, ad ſingularia, & contenta deſcendens quiſpiã ſiſtet, vbi ad vltimum aliquid deuenerit: quem ad modũ in cæteris omnibus fit, cum ab vniuerſalibus ad particularia deſcẽdit aliquis. ſiſtat.n. in extremis,

atq; vltimis neceſſe eſt. cum.n. cognitiuarum facultatum duo ſint habitus, vtraq;.ſ. extrema, tam prima, q̃ vltima: cum ab inferiori parte ſurſum aſcendimus, intellectus vltimus eſt, eo q; vſque ad ipſum, atque ea quæ ab ipſo cognoſcuntur, aſcẽſio fit: ſenſus vero primus, eo q; ab hoc aſcendendi principium ſumimus. Cum autem ecõtrario à ſuperiori deorſum deſcendimus, intellectum, quæq; ab ipſo percipiuntur, prima, ac principia ſtatuimus: ſenſum vero, & quæ ſenſu capi poſſunt, quæ ſunt ſingularia ac particularia, vltima: quippe cum ad ea poſtremo deueniamus. Cum autem ſenſum hoc modo dicimus, nõ vnum aliquem ex particularibus, vt viſum, auditum, cæterorumq; huiuſmodi aliquem, ſed abſolute communẽ ſenſum intelligimus. indiuiſibili enim aliquo vltimo opus eſt, quod contraria in ſenſibus, ac diuerſa genere iudicare poſſit: quemadmodum exẽpli cauſa in viſu fit. lux enim cum in aerẽ agat, eum ad ſuſcipiendas viſibilium rerum ſpecies idoneũ reddit: ipſas ille ſuſceptas ad pupillam traducit: pupilla ſenſiuo ſpiritui, ſpiritus communi ſenſui defert: qui cum impartibilis ſit, & contraria comprehendere, & quid ea inter ſe differant, poteſt iudicare. Idem in auditu, idem in olfactu, idem in reliquis omnibus ſenſibus efficitur. S E D hic ſanè magis ſenſus eſt, qui eſt prudentia: ille ſpecies altera eſt. ⁊ Quia ea quæ in actionem et conſultationẽ cadunt, particularia eſſe, & ſenſui expoſita iam declarauit: circaq; ea verſari prudentiã oſtendit, vt ratiocinãdi ſacultate continenter attingãtur: nunc quaſi comparationem facit perſenſionis particularium, eius ſcilicet quæ cum prudentia, & eius quæ abſolute fit, id eſt cõmunis ſenſus. id enim ſignificat cum inquit, /eiuſmodi quo ſentimus/ hoc eſt communi ſenſu, quo nobis comparatur, vt ſentiamus: vnus.n. is eſt, & ad omnia quæ ſub ſenſus cadere poſſunt, cõmunis. nam diuiſio in quinque pro ſenſibilium rerum diuerſitate euaſit: quibus communis ſenſus indiget, vt eos tanq̃ inſtrumenta habeat, quibus ad diuerſa genere percipiẽda vtatur. Iccirco communitatem hanc quaſi qualitatem quandam ſenſui huic attribuens, non dicimus, inquit, ſenſum propriorum ſenſibilium huic vel illi, qui videlicet per ſenſorium aliquod inſtrumentum operatur: ſed eiuſmodi & talem, quali abſolute & communiter ſentimus. Hunc igitur qui cum prudentia fit, propterea magis ſenſum eſſe inquit, quia cũ ratione & conſideratione efficitur: ille autem ratione & conſideratione omni caret. quanto itaq; id quod eſt cum ratione, præſtantius eo eſt, quod rationem non admittit: tãto prudẽtia potior ſenſus eſt eo qui rei alicuius proprius eſt. vnde ẽt ille ſenſus ſpecies altera ac diuerſa ab hoc eſt: non ſecus ac rationale & irrationale inter ſe diſtant.

De bona conſultatione. Cap. IX.

IAm uero quærere & conſultare inter ſe differunt: conſultare enim quærere aliquid eſt.

Poſteaq̃ de quinq; habitibus. i. prudentia, arte, ſcientia, ſapientia, intellectu iam docuit, qui veridici ſunt: de nonnullis alijs agere proponit, qui etiã ipſi in natura hominum conſiderantur, quatenus ex ratione operari conſueuerunt. nam ſicut in actiuarum operationum tractatione nihil omiſit, quod ad abſolutionem, integritatemq; doctrinæ attinere videbatur: ita in intellectiuis ſibi eſſe faciendum exiſtimauit. De bona igitur conſultatione primum agit. atque eo modo in his tractandis progreditur, quo in ſuperioribus habitibus vſus eſt. prius enim vnumquẽq; horum ab alijs ſeparat ac diſtinguit, quibuscum habere quandam ſimilitudinem videntur: deinde propriam vnicuiq; rationem, ac reciprocã aſſignat. Quoniam autem de prudentia proximo loco dixerat, cui proprium eſt recte conſultare: iccirco de recta conſultatione primum ſibi eſſe diſſerendum duxit. ſed quia recta cõſultatio ſub conſultationem abſolute refertur: de conſultatione abſolute pauca quædam anteponit. at quia homo ad inquirendum ſicut ad conſultandum etiam idoneus eſt, ſuntq; inter ſe ſimiles inquiſitio & conſultatio: ante omnia inquirendi & conſultandi differentiam tradit: atq; vniuerſalius quærere q̃ conſultare eſſe inquit: quippe cum vnuſquiſq; qui conſultat, inquirat etiam: & non econtrario qui inquirit, etiam conſultet. conſultatio enim de agẽdis rebus inquiſitio eſt: at inquiſitio non tam de agendis rebus eſt, q̃ de alijs quoque quæ in contemplationem veniunt. nam dum quærimus, an dimetiens lateri ſit cõmetiens, nec'ne: an item luna in vmbram terræ incidat, nec'ne: non de agendis rebus inquirimus, ſed de ijs quæ ad contemplationem ſpectant. quare conſultatio cum ſit inquiſitionis ſpecies, inquiſitio quæ-

dam

dam eſt: & conſultare item quærere aliquid eſt.

Oportet autem de bona conſultatione quidnam ſit, ſtatuere: utrum ſcientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus.

Cum prudentiæ recte conſultare, neceſſe ſit, ei qui de prudentia egerit, de bona conſultatione tractatio neceſſaria eſt. Ideo vbi de prudentia diſſertationem abſoluit: conuenienter quid ſit bona conſultatio, exponit. prius tamen quid non ſit, oſtendit, vt ab habitibus nõnullis alijs ipſam diſtinguat, quorum aliquis idem eſſe cum ipſa non diligenter rem perpẽdentibus videri poſſet: quos etiam enumerat.

Scientia quidem non eſt: non enim de ijs quæ ſciunt, inquirunt. bona autem conſultatio, conſultatio quædam eſt. qui uero conſultat quærit, & ratiocinatur.

Ante omnia bonã conſultationem à ſcientia ſeiungit ratiocinãdo in hunc modũ: Sciẽtia non quærit: quærit autem bona conſultatio: bona conſultatio igitur non eſt ſcientia. eſtq; ratiocinatio in ſecunda figura, cuius maiorem propoſitionem ita cõfirmat: ſciens ſcit ea quę ſcibilia ſunt: de ijs autem quæ ſcit, non inquirit quiſpiam: itaq; ſciens de ſcibilibus non inquirit. atque hæc in prima figura concluſa ratio eſt. minorem vero ſic aſtruit: bona conſultatio cõſultatio quædã eſt: at qui conſultat, quærit: quærit igitur bona conſultatio. Verbũ vero quo vtitur hic Ariſtoteles cum inquit/βουλὴ τίς ἐςι/id eſt/conſilium quoddam eſt/ ſeu/conſultatio quædam eſt/idem eſt quod βούλευσις. βούλησις autem voluntatem ſignificat, quæ non eſt inquiſitio, ſed appetitio. Quod vero ait/ratiocinatur/medius terminus eſt, quo eum qui conſultat, quærere demonſtrare poſſumus: vt talis ratio euadat. Qui conſultat, ratiocinatur: qui ratiocinatur, inquirit: qui conſultat igitur inquirit. Dixit autem /non enim de ijs quæ ſciunt, inquirunt/ad ſcientes referens orationem: vt ſenſus ſit, bonam conſultationem non eſſe ſcientiam inde patet, ꝙ ſcientes de ijs non inquirunt, quorũ ſunt ſcientes. iccirco vero à ſcientia ad ſcientes rem tranſtulit: quia ſcientia cum in anima inſita ſit, latet: ſcientes vero ipſi extrinſecus operari euidenter conſpiciuntur.

Sed neque bona coniectatio eſt: quippe cum & abſque ratione, & citum quid bona coniectatio ſit: longo autem tempore conſultent. Vnde aiunt, cito agenda eſſe quę conſultaueris: tarde uero ac diu conſultandum.

Quia coniectare & conſultare habere inter ſe quandam affinitatem videntur, eo ꝙ ante rem fieri vtraq; conſueuerunt, ad quam tam qui conſultat, q̃ qui coniectat, reſpiciũt: fieri poterat, vt idẽ eſſe & coniectare & conſultare quiſpiã exiſtimaret: ac propterea recte vtrũq; facere idem quoque eſſe arbitraretur: hac de cauſa à bona coniectatione bonã conſultationem hic etiã diſtinguit. diſtinctio aũt penes tempus ſumitur. Inquit enim, bonam coniectationem abſq; ratione eſſe, id eſt ſine rationis meditatione ac conſideratione, & breui tempore fieri: eum vero qui conſultat, meditari, ac diu, multumq; deliberare: cum prudentia quæ ad rem conducat, indigeat, ignoretq; à principio quo modo rem de qua conſultat, perficere, atque exequi valeat: quæ ſanè diuerſa inter ſe ſunt. Prouerbium præterea vulgare in teſtimonium adducit, quo monemur, tarde. i. diu ac longo tempore conſultare, cito vero ea quæ decreuerimus agere debere: eo ꝙ conſultatio longo indiget tempore ad modum conſtituẽdum, quo aſſequi rem ipſam valeamus: actio autem celeritatem requirit, ne quę rerũ humanarum inſtabilitas eſt, re quæ in conſultationem venerat, immutata inuentus modus ad ipſam aſſequendam ineptus reddatur. Hoc prouerbio in conſilijs ad Nicoclem vtitur ẽt Iſocrates. Quod vero inquit/longo autem tempore conſultent/per defectum dictum eſt: /conſultantes/enim eſt ſubintelligendum.

Adde ꝙ ſolertia & bona conſultatio diuerſa inter ſe ſunt. ſolertia uero bona quædam coniectatio eſt.

Aliud argumentum, quo bonã conſultationem à coniectatione bona diuerſam eſſe oſtẽdit, ex parte, ſeu ſpecie bonæ coniectationis ſumptum. vbi. n. quaſi conceſſum ſolertiã eſſe bonam quãdã coniectationem poſuit: per id poſtea bonã conſultationem & bonã coniectationem idem non eſſe colligit. ſi enim eſſent idem, quia ſolertia bona quædam eſt conie-

ctatio, ſolertiã eſſe bonam etiam quandam conſultationem neceſſe eſſet: at hoc non eſt: non eſt igitur bona conſultatio & bona coniectatio idem. Non eſſe autem ſolertiam bonã conſultationem, ex ſolertiæ definitione manifeſtum eſt. Solertia enim inconſiderata medij aſſignatio eſt: medium vero appellant cauſam, cur quod in concluſione denuncupatur & prædicatur, in ſubiecto ineſt. nã cum interrogatus quiſpiã, cur id huic inſit, inconſiderate & in præmeditate cauſam aſſignarit: is ſolers eſſe dicitur. exempli gratia, ſi forte quis interrogetur, cur qui ex tali circulorum deſcriptione exiſtit triangulus, æquilaterus ſit: nulla conſideratione & meditatione adhibita reſpõdeat, propterea id eſſe quia duo eius latera vni ęqualia ſunt. hoc modo. n. cauſam ſolerter aſſignat. aſſignatio aũt inconſiderata ſine meditatione fit: bona vero conſultatio, conſultatio eſt: at conſultatio omnis eſt cum meditatione: omnis autem meditatio longa quadam temporis mora efficitur: longa igitur quadam tẽporis mora bona quoq; conſultatio fiat, neceſſe eſt: quod enim caret conſideratione & conſultatione, ſub conſiderationem & conſultationem reduci nullo pacto poteſt. At vero ſolertiã eſſe bonam coniectationem patet. cito enim ſolertia cum recta cõiectura medium aſſignat. neq; tamen qui quodlibet aſſignat, ſolers eſt: ſed qui eam quæ proprie rei cauſa eſt, ſine conſideratione reddit. id quod non modo in ijs quæ in contemplationem veniunt, verum etiam in agendis rebus fit. ab eo enim qui de actionibus examinatur, ratio exigi geſtarum rerũ conſueuit: quam ſi in promptu habet, recteq; aſſignat, ſolers etiã ipſe appellatur. Quapropter opus eſt vt qui cum ratione degere in vita propoſuerit: is rerum quas egit, in promptu habeat rationes, paratusq; ſit ad eas, ſiquis requiſierit, optime reddendas: quo ſe integrũ atque innocentem probare in omnibus queat: alioqui probus eſſe nullo modo poterit.

Neque uero bona conſultatio opinio ulla eſt. ſed quoniam errat, qui male conſultat: qui bene, recte id facit: bonam conſultationem eſſe rectitudinem quandam perſpicuum eſt: quæ tamen neque ſcientiæ eſt, neque opinionis. ſcientiæ ſiquidem neque rectitudo ulla eſt, neque error: opinionis autem ueritas rectitudo eſt.

Diuerſam eſſe bonam conſultationem ab opinione & ſcientia hic declarat. quia vero bonam conſultationem opinionem nullã eſſe dixit: vultq; ſcientiam cum opinione coniungere, atque ita ſimul ab vtriſque bonam conſultationem ſeparare: quoddam aliud quod bonæ conſultationi proprium eſt, in medium inducit, cuius opinio & ſcientia expertes ſunt. ea eſt rectitudo: quam ineſſe bonæ conſultationi ex contrario, id eſt mala conſultatione demonſtrat. mala conſultatio enim & bona cõſultatio ſibi mutuo aduerſantur: ſimili modo error & rectitudo. ſi igitur mala conſultatio eſt error & peccatum: bona conſultatio rectitudo proculdubio erit: quãdoquidem ſi vni ex contrarijs contrarium ineſt, alteri quoq; ineſſe alterum neceſſe eſt. Quocirca bonã conſultationem eſſe rectitudinem iam liquet. Non eſſe autem eam neque ſciẽtiæ neque opinionis rectitudinem, ita oſtendit: ſciẽtię ſanè, quia ſcientiæ ſicut non eſt error, ita neq; rectitudo eſt: nã contraria circa ſubiectum vel ſpecie vel genere idem exiſtũt: genere, vt album & nigrum circa corpus: omnis. n. color in corpore conſpicitur: ſpecie, vt morbus & ſanitas in corpore animalis. ſi ergo rectitudinem admitteret ſcientia, admittere etiã errorem poſſet: at errorem non admittit: neque rectitudinem igitur admittere ipſam dicendum eſt. nam quãuis ſcientiã, quæ ex ijs quæ per ſe inſunt alicui, quãtenus ipſum eſt, ſuntq; prima, & cauſæ concluſionis, cognitio eſt: atque iccirco neceſſaria, atque eiuſmodi, quæ nullo modo aliter ſeſe habere queat: eſſe rectitudinem ipſam aſſerere poſſimus: rectitudinis tamen capacem eam eſſe nunquam fatebimur. ſi hoc enim concederemus, rectitudinem eſſe rectitudinis, ac ſimili modo motionis motionem, generationisq; generationem concedi neceſſe eſſet: quæ fieri non poſſe in naturalibus diſputationibus ipſe Ariſtoteles demonſtrat. nam ſi etiam eſſe rectitudo dicatur, neque ſic errorem admittere poterit: quippe cum alterum ex contrarijs alteri ſubiici ad ſubſiſtendum prorſus nequeat. at vero opinionem non ita admittere rectitudinem, ſicut bona conſultatio, ex co probat, q; opinionis rectitudo veritas eſt: ſiquidem recte opinans ille & eſt, & dicitur, qui vere opinatur: vt veritas quoque opinio recta ſit. qui autem recte conſultat, non neceſſario verax ſemper eſt: poteſt enim aliquando de falſo quiſpiam recte conſultare, vt dedita opera men

tiatur vel apud inimicum, quo in errorem ipſum inducat: vel apud amicum, quo eũ è malo aliquo & calamitate eripiat, ac liberet. quarum rerum exempla in hiſtorijs multa reperiuntur. ac ſunt quidem huiuſmodi conſilia bonæ conſultationes, nam & ad vtilitatem conſulentium ſpectãt, & recta ob id ipſum ſunt. opinio vero recta cum falſitate eſſe nullo pacto poteſt. Cum dixiſſet autem/neque vero bona conſultatio opinio/adiunxit/vlla/, propterea ꝙ opinionum diuerſa ſunt genera: aliæ enim cogitationis noſtrę ſunt concluſiones, quæ ex neceſſarijs pronunciatis confectæ veræ & neceſſariæ ſunt: aliæ à ſenſu & imaginatione ortum habent, quæ falſæ ſunt ſæpenumero: quemadmodum cum remum ſub aqua fractũ aut curuum eſſe opinamur: cum integer ipſe & rectus ſit, noſtra vero viſio aquæ agitatione ac fluctuatione inflectatur. multi enim errores imaginationibus & ſenſibus accidere conſueuerunt, vt opiniones etiam quæ ex ipſis errantibus exiſtunt, errantes ac falſæ quoque ipſæ euadant. ſimul autem ſcientiam cum opinione hic coniunxit, eo ꝙ multæ opiniones ſciẽtiarum concluſiones cum ſint, cum ſcientijs in eo habent communitatem.

Accedit, ꝙ definitum iam omne id eſt, cuius eſt opinio.

Alia differentia opinionis à bona conſultatione hæc eſt. opinio enim vel affirmatio eſt, vel negatio perfecta iam ac determinata. hoc nãque ſignificat hic/definitum eſt/perfectum ſcilicet ac determinatum eſſe, id eſt ad terminum iam atque abſolutionem deueniſſe. bona vero conſultatio, recta inquiſitio eſt, qua ad rem nondum determinatam ac perfectam progredi conſueuimus.

Quinetiam neque ſine ratione, bona conſultatio eſt: cogitatione igitur eſt inferior: quippe cum nondum ſit enunciatio. nam opinio non inquiſitio, ſed enunciatio iam eſt.

Eiuſdem argumenti vim habet hoc, licet alio modo dictum ſit. ſimiliter enim bonã conſultationem nondum eſſe abſolutam: opinionem vero iam eſſe perfectam oſtẽdit. ſumitq; rationem quæ & bonæ conſultationi, & opinioni communis eſt: inquitq; non ſine ratione eſſe bonam conſultationem. vnde quia non eſt abſoluta & perfecta, à cogitatione deficit, eaq; inferior eſt. Concluſionis autem modo ita inquit,/cogitatione igitur inferior eſt/perinde ac ſi ita ratiocinetur: bona conſultatio ratio perfecta non eſt: cogitatio eſt ratio perfecta: bona igitur conſultatio cogitatio non eſt. tunc enim cogitatio dicitur ratio, cũ propria concluſione iam fuerit abſoluta ac perfecta. at bona conſultatio dum fit, exiſtit: propterea nondum enunciatio, ſed ad enunciationem .i. affirmationem, vel negationem progreſſio eſt, quò cum peruentum eſt, non amplius eſt conſultatio, atque iccirco neque bona cõſultatio: ſed ad opus iam de quo conſultatio eſt habita, prodeundum eſt. vnde etiam nõ eſt opinio: propterea ꝙ ea non inquiſitio, ſed enũciatio, id eſt vel affirmatio iam eſt, vel negatio. Quocirca bona cõſultatio & cogitatione inferior eſt, cum ſit quaſi generatio quædã, ac motio, ac propterea imperfecta operatio: cogitatio vero in rationis operatione perfectionem ſuã habeat. & opinio non eſt, eo ꝙ opinionis perfectio in enũciando conſiſtit: id quod, ſicut ſæpenumero diximus, in bona conſultatione non ineſt.

Qui autem conſultat, ſiue bene, ſiue male id faciat, quærit aliquid, ac ratiocinatur.

A bona cõſultatione ad conſultationem tranſit, vt eam genus bonæ conſultationis eſſe oſtendat, cui ſubſtãtialibus differentijs additis, abſoluere definitionem eius poſſit. nam ea quoque quæ de bona conſultatione hucuſq; dixit, ob id dicta ſunt, vt genus ipſius inueniretur. quæ enim videri poterãt eſſe genera ipſius, vt bonam coniectationem, vt ſcientiam, vt opinionem reijcit: quæſiuitq; acurate quid nam eſſet re vera, ſub quod tanq̃ genus reduceretur. Connectit autem cum ſuperioribus orationem: genuſq; hoc bonæ conſultationis ab opinione ſeiungit. nã cum inquit, eum qui conſultat, ſiue bene, ſiue male id faciat, quærere aliquid ac ratiocinari: ſimul & conſultationem ab opinione diſtinguit, & diuiſionem ipſius conſultationis facit, in bonam, & malam. quibus commune eſſe vtriſq; aſſerit, quærere aliquid ac ratiocinari: id quod proprium generis, id eſt cõſultatiõis eſt, ab opinioneq; alienũ. illa enim eſt enũciatio, ſicut dictum eſt: atque ea vel finita, vel infinita, quæ non in quærẽdo amplius aut ratiocinãdo verſatur. bene igitur & male conſultare diuiſiuæ differentiæ con-

ſultationis ſunt,quod eſt genus:ſpecierũq; ipſius bonæ & malę conſultationis cõſtitutiuę: atque ita genus bonæ conſultationis plane ac ſine vlla ambiguitate explicatum eſt.

Sed bona conſultatio conſultationis rectitudo quædam eſt.iccirco primũ quid ſit,& circa quid uerſetur conſultatio,eſt quærendum.

Cum bene & male conſultare differentias eſſe conſultationis ſiue cõſilij dixerit:alteram ex ipſis quę eſt bene conſultare,nunc bonæ conſultationi aſcribit. atque ait,cum duæ ſint differentiæ bene & male,bene bonæ conſultationis eſt:ſicut nomen etiam ipſum bonæ cõſultationis,id eſt εὐβουλίας præ ſe fert:bene autem & recte idem eſt.bona igitur conſultatio rectitudo quædam conſultationis ſeu conſilij eſt.cum itaq; conſultatio genus bonæ cõſultationis ſit,quærendum primum eſt de cõſultatione & quid ſit,& circa quid verſetur:vt ſine bonæ conſultationis definito,quid ſit bona cõſultatio,id eſt quæ ſit bonæ conſultatiõis eſſentia & genus nobis innoteſcat.vniuſcuiuſque enim ſpeciei eſſentia genus ipſum eſt:differentiæ vero qualitates quædam ſunt,quæ circa ſubſtantiam exiſtunt,qualiſq; ea ſit, determinant.quærere autem circa quid verſetur conſultatio,nihilo minus ad cognitionem eius videtur conferre:præſertim cum animæ noſtræ habitus,atque operatiões ex ſubiectis rebus circa quas negocium habent,maxime percipi ſoleant. Recte etiam dixit bonam conſultationem rectitudinem eſſe quandam,propterea ꝙ tam de bono,q̃ de malo recta dici conſultatio poteſt:ſicut ipſe in ſequentibus declarat.

Quoniam uero rectitudo pluribus modis dicitur: non omnem rectitudinem eſſe bonam conſultationem perſpicuum eſt.incontinens enim & prauus quod proponit ſibi ratiocinando uidere,aſſequetur:ut ita recte quidem conſultauerit:magnum tamen malum ſibi compararit. At bene conſultaſſe eſſe bonum quoddam uidetur.talis enim rectitudo conſultationis bona conſultatio eſt,quæ ad bonum aſſequendum ſpectat.

Poſteaq̃ genus bonæ conſultationis inuenit,quod eſt conſilium,ſeu conſultatio: ſpecificas differentias colligit,inter ſeq; cõnectit,vt definitionem abſoluat:primamq; rectitudinem ſtatuit.ſed quia rectitudo æquiuoce dicitur,quænam ſit rectitudo bona conſultatio oſtendit.vel enim bonus finis eſt,qui à conſultãte proponitur,& cõſultatio recta ob id eſt, quia ad bonum tendit:vel licet finis bonus nõ ſit,qui conſultat tamẽ accommodata ad eum conſilia init,recteq; coniicit quæ ad eum conſequendum conductura ſint:ac propterea etiã recta conſultatio eſt,quia recte ad finem propoſitum perducit:non tamen recta ita eſt, vt ſuperior,eo ꝙ eſt inutilis.in cuius exemplum incõtinẽtem & prauum abſolute ſumit. quod enim incontinens,& qui alioqui prauus eſt,proponit ſibi quaſi finem videre,id eſt cõſiderare quo modo aſſequi poſſit:id nullo pacto vtile eſt.ſiquidem ipſius appetitio ex prauo habitu progrediens cõſentaneã habitui rem appetitam habeat,neceſſe eſt.ſed aſſequetur quidem finem ratiocinãdo,vt pote recte ad ipſum aſſequendum vſus ratiocinatiõe: atque in hoc recte videbitur conſultaſſe: magnum tamen malum; ex conſilio accipiet, ac ſibi comparabit:quippe cum malum ſibi in deliberatione finem propoſuerit,ex maloq; habitu eum appetiuerit.non eſt igitur rectitudo conſilij abſolute bona cõſultatio:ſed aliquid aliud addendum eſt,quo fiat planum qualis rectitudo conſultationis bona cõſultatio ſit.iccirco inquit,/at bene conſultaſſe eſſe bonum quoddam videtur,&c./ita enim cõfirmat eam rectitudinem conſilij quæ ad malum finem perducit,minime eſſe poſſe bonam conſultationem. cõſtat ſiquidem inter omnes:id.n.hoc loco ſignificare videtur:bene conſultaſſe eſſe bonum quoddam:εὖ nãq;.i.bene de bono apud omnes ſumitur. quare talis rectitudo cõſilij bona eſt conſultatio,quæ ad boni finis aſſequutionem perducit.

Sed fieri tamen poteſt,ut falſa ratiocinatiõe id aſſequamur:quodq; oportet facere,aſſequamur,per quod tamen oportet,non aſſequamur:ſed medius terminus falſus ſit.quare neq; eadem erit bona conſultatio, qua quod oportet quidem aſſequetur quiſpiam,non tamen per quod oportet.

Rectitudinem conſilij poſuit,neque eam omnem eſſe bonam conſultationem oſtendit: ſed accedere oportere,vt de bono fine quoque conſultatio eſſet,ſi bona erat euaſura. quia

vero adhuc etiam deeſt quid, aliam particulam adiungit: id eſt conuenientem inſuper debere eſſe modum, quo finem de quo conſultatum eſt, aſſequimur. nam quia duo ſunt extremi termini, quæ appetitur res, & id quod appetit: modus quo extrema hæc duo inter ſe conne ctuntur, terminus medius eſt, atque iccirco quaſi in ratiocinationis collectiõe hoc inducit: cuius ſcilicet concluſio vera, medius autem terminus falſus ſit: id eſt vel quod ſubiicitur, vel quod denuncupatur, ſiue affirmatiue, ſiue negatiue in quacunq; figura, vel modo id fiat. ſicut enim in ratiocinatione fieri poteſt, vt licet concluſio vera ſit, medium tamen quod aſſumitur ſit falſum, ſiue in vno, ſiue in vtroque interuallo id contingat: ita etiam ex prauo conſultandi modo euadere quãdoq; bonus finis poteſt: vt, ſiquis pauper cum ſit, adulterium committat, atque inde diues efficiatur: ſiquis item in captiuitate conſtitutus idẽ faciat, & eo modo libertate donetur. quia enim & diuitiæ pauperi, & libertas captiuo, eſſe bonum videntur: bonum quoque videri vtrique adulterium poſſet, quo & ille diuitias, & hic libertatẽ eſt conſequutus: at hoc falſum eſt: quocirca ſi bonum de medio, quod eſt adulterium, denũcupetur & prædicetur, propoſitionem falſam efficiet. Sed fortaſſe diceret quiſpiam fieri non poſſe, vt in ratiocinationis conſtitutione falſum ſit medium, quo quis bonum acquiſiuit, ſiue diuitiæ, ſiue libertas id fuerit: ſed modum quidem medium ſumi, veras tamen eſſe propoſitiones. nam ſi verum eſt pauperem adulterium commiſiſſe, atque ex eo diuitem eſſe effectum: quo modo medius terminus qui vere & de altero denuncupatur, & alteri ſubiicitur, eſſe falſus poterit? idem de captiuo, qui ex adulterio libertatem eſt adeptus, dicendum eſt. quid igitur ad hæc reſpondebimus? illud ſcilicet, non ita hic falſum eſſe medium dici ab Ariſtotele, vt vel factum non ſit, vel per id agenti alicui bonum nõ euenerit: ſed eo modo, vt licet bonum ſit, quod per ipſum euaſerit, medium tamen ipſum bonum eſſe minime poſſit. vnde etiã in ſecunda ratiocinatione falſum hoc concluditur: quippe cum in ſecunda modus non medius conſtituatur, ſed extremus & minor: maior vero propoſitio quæ communior eſt, falſa aliqua ex parte aſſumatur. vt ſiquis ita dixerit: hic ex adulterio bonũ adeptus eſt: omne id quo quiſpiam bonum adipiſcitur, eſt bonum: bonum igitur adulterium eſt. ecce enim falſus illic medius terminus inuenitur, qui pro minore extremo hic ſumitur: ac per quoddam medium vniuerſalius & communius falſò maiori ſubiicitur. nam cum poſſit bonum aliquid modo tam bono q̃ malo comparari: falſa quadã ex parte maior propoſitio eſt, quę omne id quo quis bonum ſibi comparat, bonum eſſe ait. Recte igitur ab Ariſtotele dictum eſt, medium terminum eſſe falſum, quo vera concluſio collecta fuit: quando ſcilicet praua actio fuerit, ex qua quod appetimus bonum euenit. non enim falſum eſſe medium dictum eſt, ꝙ non ſit: ſed ꝙ non propterea quia bonum ex eo aliquid euaſit, bonum poſſit appellari. Vel igitur ita intelligẽdum hoc eſt: vel quia quod appetimus bonum, modo aliquo vel bono vel malo aſſequi poſſumus. ſi bono aſſequimur, bonum vere etiam de modo ipſo denuncupabitur: ſi malo, modus qui medius terminus appellatur, falſò bonus dicetur. verbi cauſa, ſi diuitijs quis indigeat, & vel agricultura, vel mercatura, vel aliqua alia huiuſmodi honeſta actione eas cõſequatur: honeſtus modus & bonus eſt: ſi vero furto, aut latrocinio eas ſibi comparet: de tali modo falſò honeſtas denuncupabitur. nam honeſtæ quidem ac bonæ rei conſequutio eſt, modo tamen prauo & non honeſto eſt effecta: vt ita medius terminus falſus reperiatur, cum de eo falſò honeſtum ac bonum denuncupetur. falſa igitur etiam hic maior propoſitio eſt, quæ omne id quo honeſtum aliquid conſequitur quiſpiam, honeſtum eſſe ac bonum affirmat: ſiquidem aſſequi bonum poſſumus non ſolum modo honeſto ac bono, verum etiam non honeſto. vt ſiquis de eo qui vel furto vel latrocinio vel aliquo alio prauo ſtudio diues euaſerit, in hunc modum ratiocinetur: hic qui diuitias aſſequutus eſt, honeſtam rem eſt aſſequutus: vnuſquiſq; qui honeſtam rem aſſequitur, modo eã bono atq; honeſto aſſequitur: hic igitur honeſto modo diuitias conſequutus eſt. at eas furto conſequutus eſt: furtum igitur eſt honeſtum. hoc autem falſum eſt. quod ideo euenit, quia falſa quadam ex parte ſumpta maior propoſitio fuit: atq; id in ſecunda ratiocinatione, quæ talis eſt. hic rem honeſtam .i. diuitias furto acquiſiuit: omne id quo quis honeſtã rem acquirít, honeſtum ac bonum eſt: furtum igitur honeſtum eſt. honeſtum hic & bonum .i. δίον pro eo quod confert, atque vtile eſt, ſumitur. atque in prima quidem ratiocinatiõe ineſſe rem bonam ei qui egit, collectum eſt, modo quo ea fuit comparata, medio collocato: & ſic veræ propoſitiones fuerunt aſſumptæ. at in ſecunda medius terminus pro minore ex-

tremo poſitum eſt, pro medio vero id quod ipſo erat communius, atque vniuerſalius: atq; iccirco quia falſò maiori fuerat ſubiectus, falſam quoq; reddidit concluſionem.

Præterea fieri poteſt, ut multo tempore aliquis, aliquis uero cito conſultans quippiam aſſequatur. ergo neq; illa adhuc bona cõſultatio eſt: ſed ea rectitudo, quæ ſecundum utilitatem & id † quod oportet, & ſicut, & quando, exiſtit.

† a.l. quo ẽ opus.

Quia hæc quæ dicta ſunt, nondum ad bonæ conſultationis definitionem abſoluendã ſufficiunt: adhuc nonnulla adiungit: id eſt menſurã ipſam temporis, quæ vniuſcuiuſq; rei conſultationi conſentanea ſit: vt bona tandem euadat conſultatio. quippe cum fieri poſſit, vt & longiore & breuiore temporis ſpacio de re aliqua cõſultatio perficiatur. ſi enim quod citius deberet, tardius quiſpiam conſultando aſſequatur: quantum quidem ad ſuperiora ſpectat, bene conſultaſſe etiam ita videbitur, in eo tamen non bene, ꝙ plus temporis q̃ oportebat, in conſultando conſumpſit. Quocirca quæ longiore q̃ oporteat tempore fit conſultatio, nondum bona cõſultatio cenſenda eſt. multi enim ſunt, qui vel ob ingenij tarditatem, vel ob animi timiditatem, aliudq; huiuſmodi quippiam ſegniores effecti, plus temporis q̃ neceſſe ſit, in conſilijs conterere conſueuerint: atq; inde fine eo quem ſibi propoſuerſit, aut prorſus fruſtrentur, aut non perfecte, aut ſi perfecte, non ſine periculis tandẽ potiãtur. atque hoc ipſum omnino, plus temporis q̃ oporteat in conſilijs terere, vituperabile eſt, & bonæ conſultatiõi non conuenit. Hæc vbi dixit, reſumit ſuperius dicta, atque inquit, eam conſilij rectitudinẽ eſſe bonam conſultationem, quæ primum vtilitatem finis in ſe habet: deinde modi honeſtatem, quam ſignificat cum inquit/ſicut oportet/: tum temporis idoneam ac conuenientẽ moram, quã verbum illud/quãdo/præ ſe fert. nã quod ait/ſecundum vtilitatem & quod oportet/idem vtraq; q̃uis diuerſis vocabulis videntur ſignificare: vt ita intelligamus ſecundum vtilitatẽ & id quod oportet appetere. vel/quod oportet/quod græce dicitur/οὗ δεῖ/id exprimit quo eſt opus, id eſt quod conducit, & confert.

Fieri item poteſt, ut & abſolute bene conſultet quiſpiam, & ad quendam finem. bona itaque conſultatio abſolute ea eſt, quæ ad finem abſolute: quædam uero bona conſultatio, quæ ad quendam finem ſpectans perficitur.

Bonæ conſultationis definitionem iam videtur aſſignaſſe, cum rectitudinem cõſilij tanquam genus, reliqua tanquam differẽtias poſuerit, quæ perfectionem eius abſoluunt: quaſi nondum eſſe queat bona cõſultatio, ſi aliquid ex ijs quæ dicta ſunt, defuerit. ſi videlicet vel finis qui proponitur, non ſit vtilis: vel modus quo finis comparatur, non bonus: vel temporis mora qua conſultatio fit, longius q̃ oportebat protracta ſit. cæterum quia finis ſumi dupliciter poteſt, de eo etiam hic diſtinguit. alter. n. abſolute & vniuerſaliter finis eſt, ad quem omnia quæ ſigillatim apud homines recte efficiuntur, referri conſueuerunt: quęq; cum appetit, & aſſequitur homo, quatenus homo eſt, perfectus euadit: quæ eſt felicitas, quæ tota quædam perfectio eſt, finiſq; vniuerſalis ex omnibus quæ recte ſigillatim fiũt, compoſitus. poteſtq; homo ad hunc ſpectans & recte conſultare, & non recte: recte ſanè, cum eã quæ vere felicitas eſt, felicitatem eſſe exiſtimat: quæq; ad eam deducunt recte atque apte exercet, ac tractat: non recte, cum & circa finem ipſum errat, quiq; non eſt finis, finem eſſe putat, & vana quædam & inania perſequitur, quaſi ad finem eum conferãt. alter finis eſt particularis, ſingulorum ſcilicet quæ vniuerſæ felicitati ſubiiciuntur: poteſtq; aliquis & ad hũc conſequendum tam bene, q̃ male conſultare. Hoc igitur eſt quod nunc agit. differentiam. n. nobis tradit & bonæ cõſultationis abſolute, quæ ad felicitatem. i. ad finem eum deducit, qui abſolute finis eſt: & bonæ conſultationis particularis quæ ad ſingulas partes felicitatis conſultantem dirigit. nam tum de fine vniuerſali, id eſt felicitate, tum de ſingulis finibus poſſe quempiam & recte opinari, & peruerſe, inde conſtat: ꝙ qui diuitias, vel voluptatem corporis, vel ſanitatem, vel aliquid aliud huiuſmodi eſſe felicitatem opinantur, ſicut à veritate aberrant: ita cum ea quæ ſibi comparare ſtudent, tanquam finem ac ſignum ſibi propoſuerint, in quod omnes vitæ ſuæ curas ac rationes conijciant, vane atq; inaniter laborem in conſultando impendunt. qui vero contrà operationem animæ ex virtute in vita perfecta atque integra hominis finem eſſe ſtatuunt, ij ſanè & de fine recte ſentiunt: & cum omnia quæ ſigil

latim

latim ad finem hunc ſpectant, appetere ſibi propoſuerint, abſolute ſunt boni conſultores. ꝙ ſi in particularibus quoque ea ſeruant, quæ ad bonam conſultationem faciunt, boni conſultores etiã priuatim euadunt. Hæc enim inquit Ariſtoteles, vt nobis declaret, ſicut eſt vnus communis finis ad quem particularia omnia vtilia referuntur, alter vero particularis: ita alteram eſſe communem & vniuerſalem bonam conſultationem, alteram particularem: vt illa communem finem, hæc particularem ſpectet. Cum autem in principio huius ſententiæ /item/ poſuerit, dubiam huius orationis intelligẽtiã fecit. videtur enim ita dixiſſe eo quòd quaſi à ſuperioribus dependeat oratio, alteram quandam differentiam huic definitioni velit adiungere: cum tamen perfecta meo quidem iudicio definitio iam ſit: diuerſaq; hæc à ſuperioribus conſideratio ſubiungatur, qua eum qui bonus conſultor abſolute eſt, à particulari diſtinguitur. Ita enim inquit. fieri præterea poteſt vt & abſolute quiſpiam bene conſultet, & ad quendam finem. bene abſolute conſultare ad communem finem: bene vero ad aliquid conſultare ad quendam finem attinet, qui tamen cum ſit pars cõmunis, ad eiusq; perfectionem faciat, bonus etiam ipſe eſt. eſtq; abſolute bonus conſultor is qui & communem finem certo cognoſcit: & ea quæ ad ipſum perducunt, recte exercet: bonus vero conſultor ad aliquid, qui quod ſibi vtile eſt, tanquam finem proponit, recteq; ad eum conſequendum conſilio vtitur.

Si igitur prudentiũ eſt bene conſultare, bona conſultatio rectitudo ea eſſe uideretur, quæ ſecundum utilitatem ad quẽdam finem ſpectat, cuius prudentia uera exiſtimatio eſt.

Hæc definitioni particularis bonæ conſultationis videntur eſſe accõmodata. quia enim de agendis rebus proprie omnis conſultatio eſt, agẽdæ vero res ſunt particulares, atq; ideo circa particularia omnis eſt conſultatio: definitioni bonæ conſultationis adiungenda eſt hęc particula, /ad quendam finẽ/. ſed quia etiam prudentium eſt bene cõſultare: opus eſt, vt in hac eadem definitione prudentia quoque aſſumatur: vt perfecta atque integra bonæ cõſultationis definitio euadat, quemadmodum ab Ariſtotele exponitur, ad hunc modum: Rectitudo, quæ ſecundum vtilitatem ad quendam finem ſpectat, cuius prudentia vera exiſtimatio eſt: in qua /rectitudo/ quidem vt genus ſumitur oppoſita obliquitati, & peruerſitati, quæ ad propoſitum finem, & id quod quærimus conſequendum inepta, atq; aliena prorſus eſt: /ſecundum vtilitatem/ additur, vt ab ea cõſilij rectitudine diſtinguatur, quæ ad malum & inutile ſpectat: nam ea quoq; põt quidem eſſe rectitudo conſilij, quippe cum ad eius rei quam ſibi propoſuit, licet noxiæ & damnoſæ acquiſitionem conferat: vt ſiquis de furandis alienis rebus conſultet, modumq; idoneum ad id dirigentem inueniat. rectitudo enim hæc quoque conſilij eſt, eo ꝙ ad finem propoſitum de quo conſultatio eſt, deducit ac dirigit: nõ eſt tamen bona conſultatio, propterea quòd neq; illud de quo eſt conſultatio, bonum eſt. Præterea /ad quendam finem/ poſitum eſt, ob communem conſultationem & vniuerſalem, quæ non quendam & vnum, ſed communem & vniuerſalem, cæterosq; alios complectentem finem reſpicit. Cum vero poſtremo adiungitur, /cuius prudentia vera exiſtimatio eſt/ id vltimæ differentiæ in definitione locum obtinet, quæ cum ipſa etiam bona conſultatione reciproca eſt: non ſecus atq; in hominis definitione /intelligentiæ & ſcientiæ capax/. omnis enim bona conſultatio talem habet finem cuius prudentia vera exiſtimatio eſt. omne item quod in conſultationem cadit, cuius prudentia vera exiſtimatio eſt, id bonæ conſultationis finis eſt. nam quia prudentia certa ac non errans ratio eorum eſt, quæ appetuntur, atque in conſultationem veniunt: propterea fit, vt omnia quæ ei deliberanda proponuntur, honeſta ſint atq; vtilia: & modi etiam quibus fines ipſi propoſiti obtinentur, honeſti ac boni ſint, ad finesq; accommodati: quippe cum ab habitu honeſto ac bono prudentiæ adminiſtrentur. opus igitur eſt, vt bonæ conſultationi hæc quoq; differẽtia addatur, quaſi proprium quoddam ſubſtantiale, quod ipſam ab habitibus illis diſtinguat, qui habent quidem reliquas differentias, ſed carent tamen prudentia, quæ verum de fine ipſorum exiſtimet ac iudicet. ac propterea fortaſſe in principio huius ſententiæ /itẽ/ poſuit Ariſtoteles, quod eſt ἔτι .i. etiã, adhuc, & propterea, eo ꝙ bonæ conſultationis definitio aliquo adhuc indigeret additamento: quo ſcilicet ab ea quæ abſolute bona conſultatio eſt, quæ finem vniuerſalem ſpectat, ſeiungeretur: illisq; tantum aſſignaretur, quæ ſigillatim hominibus in quæſtionẽ ac delibe-

rationem proponuntur, ſuntq́ꝫ vtilia, & tum modis honeſtis ac bonis, tum conuenīēte temporis mora comparantur. Atqꝫ hic bona cōſultatio vniuerſalis & particularis ita accipitur, vt de eo quod abſolute & vniuerſaliter in conſultationem venit, & de ijs quæ particulariter & ſigillatim deliberantur, oratio intelligatur. Siquis vult autem, vniuerſale etiam ita ſumere hic poteſt, vt de eo intelligat quod & vniuerſaliter, & particulariter venire in cōſultationem poſſit: eo ꝙ ſemper id de quo conſulamus, particulare quoddam eſt: particulare vero vnumquodqꝫ ad vniuerſale reducitur. vt hoc modo quoddam etiam conſultabile ſub id quod conſultabile abſolute eſt, reducatur. at enim huiuſmodi vniuerſale actu nunq̄ eſt: neqꝫ conſultatio de vniuerſali haberi vllo pacto poteſt. nam & qui agunt, & conſultāt, ſunt particulares: & quæ aguntur & conſultātur, particularia item & ſingula omnia ſunt. Quocirca quod hic & abſolute finem & abſolute ſeu vniuerſaliter conſultabile appellamus, nō eo ſenſu dicimus, vt notionale, ſed vt totum quoddam eſſe intelligamus. & item particularia conſultabilia ea vocamus, quæ ſicut partes ad totum referuntur ad vniuerſale: ſiquidem cum prudentia appetuntur: prudentiaq́ꝫ eſt quæ efficit, vt conſequi ea optime valeamus.

De perſpicacia. Cap. X.

IAm uero perſpicacia quoque eſt & hebetudo, quibus homines perſpicaces atque hebetes dicimus. neque omnino idem cum ſcientia uel opinione hæc eſt: omnes enim eſſent perſpicaces: neque eſt una aliqua ex ſingulis ſcientijs: uerbi cauſa neqꝫ medicina: de ſalubribus enim eſſet: neqꝫ geometria: nam circa magnitudines uerſaretur: neqꝫ enim de ijs quæ ſemper ſunt, & motu carēt, perſpicacia eſt, neqꝫ de ijs quæ quomodolibet fiunt: ſed de quibus dubitaret quiſpiam, atqꝫ conſultaret.

Quemadmodum in virtutibus actiuis poſteaq̄ generales expoſitæ fuerunt, fortitudo, temperantia, iuſtitia, de nonnullis alijs ſpecialibus, liberalitate, magnificentia, magnanimitate tractatum fuit: ita hic prudentia cum virtus ſit notionalis & generalis alias quaſdam de quibus hic agitur, ſub ſe habet, bonam conſultationem, ſolertiam, perſpicaciam, clementiā, de quibus in præſentia docet Ariſtoteles, quarum alias iam tradidit, ac definiuit, alias deinceps explicat. ſicut igitur cum de bona conſultatione ageret, primum eam à ſcientia & opinione & bona coniectatione, nonnulliſq́ꝫ alijs generibus eſſe diuerſam demonſtrauit: deinde inuento eius genere, ac differentijs conſtitutiuis, hiſq́ꝫ apte ac conuenienter inter ſe applicatis, eius propriam definitionem tradidit: idem nunc de perſpicacia facit. nam eſſe ac reperiri perſpicaciam, & oppoſitam ei hebetudinē. i. græce *σύνεσιν* & *ἀσυνεσίαν*, ex ijs qui earum ſunt participes declarat, quos denominatiue ab ipſis his habitibus perſpicaces & hebetes appellare conſueuimus. Perſpicax enim & hebes qualitate quadam affecti ſunt: qui ſanè, niſi perſpicacia & hebetudo qualitates quædā eſſent, ita appellari minime poſſent. Vbi hoc modo hos eſſe habitus oſtendit: quærit deinceps quid ſit perſpicacia: ac prius quid non ſit, declarat: vt poſteaq̄ à tribus quibuſdam generibus eam ſepararit, tum accommodatum ei genus, propriaſq́ꝫ differentias inueniat: atque ita, ſicut de bona conſultatione fecit, perfecte atque abſolute quid ſit, valeat definire. Inquit igitur neque omnino & vniuerſaliter idem eſſe cum ſcientia & opinione perſpicaciam: eo quòd ſi eſſet, efficeretur, vt omnes tam ſcientes quàm opinantes perſpicaces etiam eſſent: id eſt omnino & in vniuerſum qui ſciret vel opinaretur, eſſet quoque perſpicax. neque vnam aliquam ex ſcīētijs particularibus eam eſſe oſtendit. ſcientias autem hic etiam artes communi vocabulo appellat: quippe cum medicinam tanquam ſcientiam aſſumat. eſt enim quædam ſcientiæ definitio, qua artes quoqꝫ connumerari inter ſcientias poſſunt: quæ ita ait. ſcientia eſt quæ priorum, & poſteriorum ordinem in ſe habet: vnaquæque enim ars & ſcientia ordinem quendam eorum quæ tradit, ita ſeruat. vt alia primo, alia ſecundo loco, ac poſteriore conſtituat. cum poſteriora explicari recte non poſſint, niſi prius quæ præcedunt, fuerint declarata ex ijs igitur quæ artibus et ſcientijs ſunt ſubiecta, neque ſcīētiam neque artem eſſe perſpicaciam docet. nam ſi eſſet medicina, de ſalubribus & morboſis et neutris pertractaret, ſiue corpora, ſiue victus, ſiue medicamenta ea fuerint, circa quæ videlicet medicina ipſa verſatur. ſi item eſſet geometria, de

magnitudinibus

magnitudinibus ageret:circa quas geometriæ negociū eſt:quarum ſanè aliꝗ ſemper ſunt,& motu carent.i.immobiles in ſubſtantia atq; immutabiles ſunt,cuiuſmodi ſunt cœleſtia corpora:vt ipſe quoq; Ariſtoteles in libris de cœlo demonſtrat.ea.n.licet quantum ad locū attinet,moueantur:in ſubſtantia tamen eodem modo ſemper ſeſe habent . adde ꝙ in loco etiā ratione partium dūtaxat mouentur:quantum vero ad totum ſpectat,ſtant,& locū non mutant . circa magnitudines.n.tam planas q̄ ſolidas verſatur geometria:planas quidem,vt circulos,triangulos,quadrangulos,cæteraſq́; huiuſmodi figuras,quæ quāuis ſint magnitudines,in ſuperficie tamen ſola conſiderantur,neq; perfectionem eam habent,quæ magnitudinibus conuenit.tria.n.omnia ſunt,& ter omnino:quodq́; tribus interuallis ſiue dimenſionibus diſtat,omnino ac prorſus dimenſibile,& magnitudine perfectum eſt.quemadmodū ipſe quoq; in libro de cœlo oſtendit.ſolidæ.n.figuræ ſunt globi,cylindri,cubi,coni,pyramides,ſimileſq́; aliæ magnitudines , quæ quia tribus interuallis præditæ ſunt,longitudine,latitudine,& profunditate:ſolidæ vocantur.ex quibus nonnullæ ſicut cœleſtes , eodem modo,vt inquit,ſemper ſe habent,ſuntq́; ſubſtātia immobiles.quædam vero etiam fiunt,oriūturq́; quodam modo & intereunt:vt magnitudines quæ in generationi & corruptioni obnoxijs ſubſtantijs exiſtunt.de quarum neutris conſiderat perſpicacia , ſed de quibus dubitare,& conſultare aliquis poteſt. Virtutum habitus operationum quæ ex ipſis procedunt ac prodeunt,cauſæ ſunt:atq; iccirco quatenus cauſæ , natura ſunt priores ipſis operationibus: quantū tamen ad nos attinet,operationes priores q̄ habitus propterea habentur,quia ſenſu percipiuntur.operationes.n.in rebus ipſis exiſtunt , circa quas verſantur:res vero ſenſibus expoſitæ ſunt:atq; ita fit,vt res in quibus operationes ſuas exercent habitus , cognitionem nobis habituū afferant.Ea de cauſa res,circa quas perſpicacia verſatur, aſſumpſit,vt ex ipſis habitum eius nobis patefaciat.circa ea.n.inquit perſpicaciam verſari , de quibus dubitaret quiſpiam,atq; conſultaret,id eſt circa ea quæ in noſtra ſunt poteſtate : quæ ex æquo etiam euenientia,ſeu poſſibilia dicuntur,quia non magis euenire,q̄ non euenire poſſunt . de his.n. dubitamus:de his quærere,& conſultare conſueuimus. vt in ſubiecto perſpicacia cum prudentia conueniat:quippe cum prudētia quoque circa ea quæ ita poſſunt euenire, operationem ſuam exerceat.neq; enim de neceſſarijs quiſpiam perſpicax vir conſultaret , neq; de ijs quæ euenire quidem aliter atque aliter poſſunt,ſed non ex æquo,ſed vel plerūq; , vel raro. hæc ſiquidem vtraque ſiue conſultet quiſpiam,ſiue non conſultet,eodem modo nihilo minus ſeſe habebunt:vt puta,an dies ſit cum ſol eſt ſuper terram:an poſt ver æſtas ſuccedet:an qui naſcetur infans,quinque digitis præditus naſcetur , nec'ne . hæc enim omnia & diuinæ prouidentiæ & naturæ ſunt,ad noſtrā vero poteſtatem nihil attinent.de illis autem & quærit & conſultat vnuſquiſque,quæ ex eius inquiſitione & conſultatione dependēt,itaq́; poſſunt euenire,vt conſultauerit. atq; hæc ſunt circa quæ perſpicacia verſatur.

Ideo circa eadem quidem circa quæ prudentia,uerſatur:idem tamen prudentia & perſpicacia non eſt.prudentia enim pręceptiua eſt:quid enim agēdum aut non agendum ſit,finis eſt ipſius : perſpicacia uero iudicatiua tantū modo.idem nanque eſt perſpicacia & bona perſpicacia : perſpicaces ſiquidē etiam bene perſpicaces ſunt.

Poſteaq̄ ſubiecto perſpicaciæ attributo eam & quid eſſet oſtendit, & ab alijs habitibus qui in huiuſmodi rebus operationes ſuas non edunt,ſepararit:nunc à prudentia quoque diſtinguere eam vult.quāuis.n.circa eadem & prudentia & perſpicacia exiſtant:diſtinctæ tamen inter ſe ſunt,quia diuerſo modo vtræq; eadem tractant:id quod & in ſcientijs & artibus plerunq; contingit.ſcientiæ.n.& artes nonnullæ inueniuntur,quæ,licet circa idē ſubiectum verſentur,differunt tamen inter ſe non aliam ob rem , niſi quia aliter atque aliter circa idem operantur:ſcientiæ quidem,vt geometria,& aſtronomia quæ circa magnitudines vtræq; negocium habent:ſed illa motu carentes:hæc quatenus mouentur,conſiderat:vt itē arithmetica & harmonica,quæ licet de numeris vtræq; agant:illa tamen per ſeipſos cōtemplatur:hæc,quatenus ſe mutuo proportione quadam reſpiciunt.Ex artibus vero huiuſmodi ſunt,pictoria & textoria:coloribus.n.vtræq; vtuntur,ſed illa vt pingat atq; effingat imagines:hæc vt laneis,aut ſericis,alijſq́; ſimilibus veſtibus varietatem inſpergat : circa lutum

quoq; fictoria & figulina opus ſuum exercent: altera tamē ipſarum animalium formas imitatur: figulina vaſa tantummodo ad vſum hominum fingit. Prudentiam igitur præceptiuā ac mandatricem eſſe inquit, cum finem eum habeat, vt quid agendum, aut non agendum ſit, præcipiat, ac mandet. quid enim agendum, quid item nō agendum ſit, inuenit: tum id quod agi debet, agere: ab eo vero quod non debet, abſtinere iubet. perſpicacia autem iudicatrix tantū eſt. i. illud quod & inuentū & mandatū à prudentia eſt, tātūmodo percipit ac iudicat. ita vt neceſſe ſit, primum prudentiā inquirere & inuenire quod honeſtum & vtile eſt, idq; præcipere: deinde perſpicaciam iudicare, vbi perceperit, & conſultationem eſſe bonam, & rem ipſam: hoc eſt tam finem, q̄ modum quo exequutio ipſa ſit. Quod vero ait/idem nanq; eſt perſpicacia & bona perſpicacia/id eſt σύνεσις ϗ εὐξυνεσία ob differentiam conſultationis & bonæ conſultationis dictum videtur. neque enim, inquit, ſicut in illis conſultatio erat genus, quæ bonam conſultationem & malam conſultationem, id eſt εὐβουλίαν καὶ κακοβουλίαν complectebatur: ita hic quoque perſpicaciam genus bonæ perſpicaciæ & malæ eſſe cēſendum eſt. nam cum perſpicacia omnis bonus habitus ſit, qui quod conſultatum ac mādatum à prudentia eſt, recte percipit ac iudicat, an bene conſultatum ac mandatum à prudētia fuerit: vt perſpicacia aliqua prauitatis particeps inueniatur, fieri nullo modo poteſt. Idem autem eſſe perſpicaciam & bonam perſpicaciam ex ijs qui ea ſunt prędìti, declarat. perſpicaces enim, inquit, etiam bene perſpicaces ſunt: quippe cum eſſe omnino nequeat, vt qui perſpicax eſt, male perſpicax etiam ſit.

Neque uero habere, neque acquirere prudentiam perſpicacia eſt: ſed ſicut perſpicere dicitur diſcere, cum ſcientia quiſpiam utitur: ita quoque cum opinione utitur ad ea iudicanda, de quibus prudentia eſt, alio dicēte: & iudicanda quidem recte: bene enim & recte idem eſt: & inde nomen hoc uenit perſpicacia, qua bene perſpicaces homines ſunt, ex ea ſcilicet quę in diſcendo conſiſtit. diſcere enim ſæpenumero perſpicere dicimus.

Cum perſpicaciam & prudentiam circa eadem verſari dixerit: ſpecie tamen inter ſe eſſe diuerſas poſtea oſtendit, eo q; aliter atq; aliter vtræq; circa idem operentur: prudētia videlicet quærat & inueniat, quod fieri debet, idq; præcipiat ac mandet: perſpicacia vero id recte factum eſſe iudicet: vnde etiam ſequitur, vt temporis differentia diſtinguantur. illa enim ante actionem & finem: hæc poſteaq̄ acta omnia ſunt, exiſtit. Quoniam vero acquirere prudentiam, & habere prudentiam diuerſum eſt: neutrum horum eſſe perſpicaciam declarat. acquirere. n. prudentiam dicimus, cum nondum in anima eſt, ſed comparatur & efficitur: quod enim fit, nondum eſt. ſi igitur mandata atque effecta prudentiæ perſpicacia ſubſequitur, quippe quæ an recte ea ſe habeant iudicat: qui fieri pōt, vt perſpicacia ſit acquirere prudentiam? cum id prudentiæ generatio ſit, ipſamq; tempore antecedat. ſed neq; habere prudentiam perſpicacia eſt: eſſet. n. idem cum prudentia: at eſſe diuerſum quid demonſtratum eſt. Prętereà habere prudentiam ſimul cum prudentia eſt, vt neutrum neutro dici aut prius aut poſterius poſſit: perſpicacia vero cum operationis & finis prudentiæ iudicium ſit, poſterior prudentia eſt. q; ſi habere prudentiam & perſpicacia idem eſt, efficietur, vt ſimul cum prudentia perſpicacia ſit: atq; ita & ſimul cum prudentia, & poſterior prudentia perſpicacia erit: at hoc fieri nullo modo pōt: habere igitur prudentiam, & perſpicacia idem non eſt. Accedit, q; omnis habitus cauſa eſt operationis, quæ ex ipſo procedit: quare etiam prudentia ita erit. at ſi perſpicacia operationē prudentiæ ſequitur, prior operatio prudentiæ q̄ perſpicacia eſt: ſed ſi operatio ex prudentia prouenit, longe prior quoq; prudentia erit q̄ perſpicacia. at habere prudentiam ſimul cum prudentia eſſe dictum iam eſt: multo igitur prius eſt habere prudentiam, q̄ perſpicacia. At enim his obijcere quiſpiam poſſet, & dicere perſpicaciam eſſe habitum, quemadmodum prudentiam, de eaq; vt habitu hic agi, cum inquirimus an habere prudentiam, vel acquirere prudentiā idem cum ea ſit: nunc vero à nobis perſpicaciæ operationem prudentię operationi ac fini fuiſſe comparatam, cum debuiſſemus de habitu loqui, ſicut propoſitum in quæſtionem fuerat. ad hoc ita reſpondēdum eſt: ſi perſpicaciæ operatio prudentiæ operatione & fine natura poſterior eſt, neceſſe quoq; eſſe vt habitus perſpicaciæ q̄ habitus prudentiæ, & q̄ habere vel acquirere prudētiam, poſterior ſit

qua

qua enim re habituum aliquorum operationes natura ſunt poſteriores, eadem re habitus quoq; ipſi poſteriores ſint, neceſſe eſt. nam ſi habitus ſint vel ſimul cum ea re vel ea priores, operationes vero poſteriores: aut vani erunt, aut ne fruſtra eſſe videantur, alias quoq; priores operationes habebunt. quæ vtraq; abſurda ſunt. reſtat igitur, vt habitus ij quorum operationes operationibus et finibus quorundam aliorum ſunt poſteriores, poſteriores quoq; ipſi illis alijs ſint: ita vt habere quoq;, aut acquirere habitus illos priores natura prius ſit. nã habere prudentiam diuerſum eſſe à prudentia, planum fiet, ſi ſingula conſideremus, quæ in maniſeſtiſſima ex denuncupationibus .i. categorijs continentur. ea autem eſt ſubſtantiæ denuncupatio, quæ nobis ad cognitionem cæteris omnibus magis ſeſe offert, atque exponit. ſicut igitur in ſubſtantijs, aliud eſt aurum, & habere aurum: aliud pallium & habere palliũ: aliud equus, & habere equum: & in cæteris omnibus ſimiliter: ita in habitibus quoque, & quæcunq; alia in ſubiectis ſubſtantijs eſſentiam ſuam ſortita ſunt, res ſeſe habet. diuerſum .n. quid eſt ſcientia & habere ſcientiam: aliud virtus & habere virtutem: numerus item & habere numerum diuerſum eſt. illud enim rem abſolute ſignificat, quæ ſubiecto indiget: hoc & rem ipſam notat, & eam in ſubiecto eſſe declarat: ſicut in ſubſtantijs & poſſeſſio & poſſeſſor exprimitur, id eſt aurum vel equum, vel indumentum, & qui ea poſſidet. Sed ad verba Ariſtotelis iam redeamus. Vbi hæc dixit Ariſtoteles perſpicaciæ notionem nobis clariorem reddit, ſciẽtia & diſciplina aſſumpta. quemadmodum enim, inquit, cum ille qui docet, vtitur ſcientia, diſcipulum ea quæ ab illo traduntur, perſpicere & intelligere dicimus: id eſt græce *συνιέναι*: perinde ac ſi perſpicere ſeu percipere idem quod diſcere ſit: ita cum prudens de fine, & modo agendi qui ad finem deducit, madauerit ac præceperit: ſiquis ſit, qui propria opinione recte atq; vt debet, vtatur, eum perſpicere & intelligere dicimus, & quæ ab alio dicuntur & imperantur recte iudicare. /Bene enim & recte idem eſt/. hoc adiunxit propterea ꝙ perſpicax & bene perſpicax idem eſt: atq; inde ſumptum eſſe inquit perſpicaciæ nomen, ex eo ſcilicet ꝙ diſcere in ſcientia perſpicere & intelligere dicitur. hic nanq; in prudentia & perſpicacia eſſe quaſi quidam magiſter & diſcipulus videtur: cum prudẽs dicat & pręcipiat: perſpicax vel dũ ille dicit, perſpiciat & intelligat: vel poſteaq̃ acta & perfecta ſunt omnia, & bene conſultata & perfecta eſſe recte iudicat. nam ſiue ipſe perſpicax ſit, qui ex mandato agat, ex eo ꝙ perſpicit quæ mandata ſunt & intelligit, perſpicacia dicitur: ſiue alio agente ipſe poſtea tum recte prudentem mãdaſſe, tum recte actionem eſſe factam perſpiciat, & iudicet, nihilo minus perſpicacia vocatur. atq; hinc quoque quo modo q̃ prudentia, & q̃ habere vel acquirere prudentiã poſterior perſpicacia ſit, cognoſci poteſt. ſiquidem prudens magiſtro, perſpicax diſcipulo perſimilis eſt: priorq; eſt tam natura q̃ tempore ſciens diſcipulo, quatenus & ille ſciens & hic diſcipulus eſt. & acquirere ſcientiã & habere ſcientiam priora quoque ipſa diſciplina ſunt. Ac perſpicaciæ quidem nomen ex doctrina & diſciplina ſumptum, in his quoq; vſurpari, ex eo confirmat, ꝙ diſcere perſpicere & intelligere ſæpenumero dicitur.

De ſententia. Cap. XI.

IAm quæ uocatur ſententia, qua bene ſentientes, & habere ſententiam quoſdam dicimus, eſt æqui & boni uiri iudicium rectum.

Sententia quoq; vna ex ijs eſt quæ circa eadem verſatur, circa quæ & prudentia .i. circa particularia, & ea quæ eſſe aliter poſſunt, ſuntq; in noſtra poteſtate: quemadmodum etiã bona conſultatio & perſpicacia. propterea vbi de prudentia & recta ratione, bona itẽ conſultatione, & perſpicacia docuit: nunc de ſententia, & conſenſione ſeu clemẽtia agit: & quę ſit vtraq; ipſarum, definit. nã quia nonnullos tum habere ſententiam, tum eſſe bene ſentientes & ad conſentiendum ſeu ignoſcendum idoneos dicimus, cum de alijs agentibus tam rerum q̃ perſonarum habita ratione recte iudicarint: ideo opus fuit, vt cum de virtutibus inquiramus, quid ſit quoq; vnumquodq; horum conſideremus. Vnde Ariſtoteles cum de prudentia & recta ratione tradidiſſet, neq; hæc omittenda eſſe cenſuit: quippe quæ propoſitæ tractationi cõueniant, ne manca ac deficiens præſens diſputatio aliqua ex parte eſſe videretur. Inquit igitur, IAM quæ vocatur ſententia &c.] ac primum eſſe in nobis quandã virtutem quæ ſententia appellatur, ex eo oſtendit, ꝙ ſententiæ nomine vti conſueuimus, cũ

bene ſentientem aliquem dicimus, & ſententiam habere aliqua de re. non enim nomen hoc ſententiæ temere ita in ore hominum verſaretur, niſi res etiã aliqua inueniretur, cui nomen id fuiſſet impoſitum. atq; ita eſſe ſententiam ex communi ipſius nominis vſurpatione declarat. Deinde quid ſit etiam ſententia, definit, cum ſtatim ſubiungit, eam æqui & boni viri rectum iudicium eſſe. iudicium enim genere tam ſententia q̃ perſpicacia eſt: ideo quia iudiciũ iudicantis iudicium eſt, neceſſe fuit iudicantem quoq; in definitione aſſumi, quo quid differret ſententia à perſpicacia cognoſceremus. perſpicax enim quatenus eſt perſpicax, non ex æquitate, ſed ex perſpicacia iudicat. perſpicacia vero operationis & finis prudentiæ aiaduerſio atq; intellectio eſt, qua & id quod factum eſt, eſſe laudabile: & modũ quo acta res eſt, bonum fuiſſe, atq; accommodatum ad finem propoſitum percipit. Rectum autem iudiciũ dixit; id eſt verum: quippe cum fieri poſſit, vt æquus & bonus vir circa rem aliquam erret, atq; iccirco de ea non recte & vere ſententiam proferat. Quis autem ſit æquus & bonus, et quæ æquitas, ſatis in ſuperiore libro explicauit philoſophus, vbi etiam de iuſtitia docuit. cæterum cum vtræq; hæ perſpicacia. ſ. & ſententia operationum & finium prudentiæ iudicia ſint, obſcurum eſſe fortaſſe adhuc poſſet, quid inter ſe differãt. nam licet Ariſtoteles in definitione ſententiæ æquum & bonum virum aſſumpſerit, nihil tamen amplius addidit: ſed ſubſequendo, quo modo ſententia æqui & boni viri iudicium ſit, tantummodo declarat. Quocirca ſciendum eſt, perſpicaciæ illud ſolum munus eſſe, vt & finem qui propoſitus fuerit, recte ſe habere, & modum bene & accommodate ad finem conſequendum aſſumptum fuiſſe, & rectam demum fuiſſe prudentiæ præceptionem iudicet. æquitatem vero non abſolute omnes prudentiæ operatiões ſequi, ſed eas dũtaxat in quibus an recte prorſus ſeſe habeant, an aliqua ex parte deficiant, quædam ineſſe ambiguitas poteſt. quemadmodũ exempli cauſa in imperatoris illius facto cõtingit, qui cum ingruiſſet hoſtium exercitus, ciueſq; pro defendenda patria egreſſi quidem eſſent, fiducia tamen murorum, intra quos ſe reciperet, atq; ita conſulere ſaluti ſuæ ſe poſſe ſperabant, impetum ipſorum non ſuſtinerent ſed refugerent: vrbis mœnia demolitus eſt: atq; eo pacto effecit, vt ſpe ea depoſita ciues fortiter reſiſtere hoſtibus coacti ſint: eiſq; ſuperatis ac fuſis & ſe & patriã eo periculo liberarint. hac in re æquus & bonus vir, ſi accuſetur imperator, ꝙ vrbis muros diruerit, recte eum feciſſe iudicabit: eo ꝙ alio modo auertere hoſtium impetum non potuerit, niſi dirutis mœnibus ignauiæ ac fugæ occaſionem ſuis abſtuliſſet. in huiuſmodi. n. actionibus æquitatis habitus elucet: quo conſentienter. i. clementer, & ad ignoſcendum prompte afficimur erga ea quæ in virtutum exequutionibus euaſiſſe præter voluntatem videntur. Perſpicacia autem nihil tale habet, ſed quę à prudentia recta aguntur, ea tantummodo iudicat. Ac ſententia quidem & conſenſio ſeu venia eſſe coniunctus ac compoſitus quidam habitus videri poſſet: cum et ea quæ prudentia egit, percipiat & intelligat: & ijs qui neceſſitate quadam contingunt, defectibus conſentiat atq; ignoſcat. Vnde etiam in pertractandis his habitibus prudentia videlicet, bona conſultatione, perſpicacia, & ſententia conueniens atque aptus ordo ſeruatus eſt. prudentia enim agendis rebus præeſt, laboreſq; qui in ipſis ſunt, omnes ſubit, ac quaſi in certamen deſcendit. huic bona conſultatio quaſi adiutrix accedit. perſpicacia vero & ſententia poſtea quaſi ſpectatores quidam ſuccedunt, quæ iudicant ea quæ fiunt, atq; aguntur: illa quidem abſolute percipiendo atq; intelligendo: hęc intellectis nonnihil addendo, atq; in melius transferendo ea quæ ab obtrectatoribus reprehenduntur.

Cui rei id argumentum eſt: ꝙ æquum & bonum uirũ maxime eſſe ad conſentiendum id eſt ignoſcendum idoneum dicimus: æquitatem uero eſſe, habere conſenſionem & ueniam circa † ſingula. conſenſio autem ſententia eſt iudicatiua recta æqui & boni uiri: at recta ea eſt, quæ eſt ueracis.

† a. l. aliqua

Sententia ſimplex: conſenſio, quantum ad uocem ſpectat, compoſita eſt. ſententia ſiquidem. i. γνώμη q̃ συγγνώμη. i. conſenſio & venia vox ſimplicior eſt. ad demonſtrandum autem ſimplex compoſitum ſumit, eo ꝙ ſimplicibus compoſita notiora nobis ſunt ac manifeſtiora: licet natura contrario modo ſeſe habeant. nam ſententiam eſſe æqui & boni viri iudiciũ, ex communi opinione perſpicuum eſt. dicimus. n. æquum & bonum virum ad conſentiendum. i. ignoſcendum idoneũ eſſe: & æquitatem habitum in animo hominis nihil aliud eſſe, q̃ habere conſenſionem & veniam circa ſingula quæ aguntur: quæ aguntur inquam ab alijs

prudentibus hominibus,& ab æquis & bonis iudicantur,veniamq́; conſequuntur,ſi in aliquo hominibus oon æquis reprehendendi anſam exhibere poſſe videantur. Nonnulla tamen exemplaria nõ circa ſingula,ſed circa aliqua habent:videturq́; hæc eſſe ſanctior lectio: propterea ꝙ non de omnibus æquus & bonus vir iudicat,neq; in omnibus ęquitate vtitur, ſed io aliquibus atq; illis tantum , quæ honeſtati & rectitudini aliquid immiſtum habent, quod culpam præ ſe ferat. neceſſario autem conſenſionis,ſeu ignoſcendi habitus definitionẽ ſubiungit:ſententiam eam eſſe inquiens æqui & boni viri iudicatricem rectã.æquus enim & bonus vir,quia in vniuerſum leges poſitæ ſunt,vt legiſlator particularia omnia perſequi minime potuerit,quæ & in ijs qui agunt , & in rebus quæ aguntur , contingere conſueuerunt:in nonnullas res ſæpenumero incidit,in quibus non id oportet exequi,quod vniuerſaliter lex præſcribit,ſed minus aliquid faciendum,q̃ à legiſlatore fuerit pronunciatũ:id quod ſententiæ & conſenſionis ſeu clementiæ proprium eſt. recte enim iudicãs de huiuſmodi rebus æquus & bonus vir,ius imminuit,quod legiſlator in vniuerſum inſtituerat : atq; ob id habere ſententiam,& conſentire id eſt ignoſcere peccantibus dicitur.vt,ſi lege iubẽte,eum qui proprium patrem verberarit,morte eſſe mulctandum:noctu quiſpiam patri ſuo occurrerit domum ingredi volenti,eumq́; furem eſſe opinatus verberarit:de hoc.n.legiſlator cũ de parricida definiret,nihil adiunxit.minuet igitur hac in re ius æquus & bonus vir:neque permittet hunc qui patrem verberibus affecit,à lege præſcriptam pœnam ſubire,eo ꝙ imprudens ex ignoratione peccauerit. Sciendum tamen eſt conſenſionem et veniam de ijs tantum dici ſolere,quæ ex æquitate efficiuntur:ſententiam vero & de ijs,& de alijs etiam multis:nam & pro voluntate aut conſcientia ſumitur:vt cum de ſeruo aliquo qui abſurdi quippiam agat,requirimus,an ex ſententia domini id agat,nec'ne?ſentẽtiam item vocamus conſultorum de aliqua re opinionem:vnde exigere ſolemus,vt vnuſquiſq; de ijs quæ in dubiũ veniunt,ſententiam ſuam in medium proferat:id eſt quod vnicuiq; videtur , & placet eſſe faciendum. de multis alijs quoq; ſententiæ nomen vſurpatur.id eſt græce γνώμη. ſed cũ additur/σὺν/præpoſitio & συγγνώμη dicitur,ſeu latine conſenſio,qui ignoſcendi habitus eſt:de ſolis ijs,quæ ex æquitate aguntur,ſumi conſueuit:quaſi ęquus & bonus vir cum eo qui iudicatur,conueniat ac condeſcendat : ſimulq́; cum eo ſentiat & cognoſcat , id quod factum ab eo eſt,non eſſe ſecundum legiſlatoris interdictionem,nec crimen videri:atq; iccirco vel prorſus remittendum ipſi eſſe,vel mediocri aliqua pœna caſtigandum.nam hac dicendi forma & ſignificatione compatibilitas quoq;,& conceſſio dici conſueuit,eo ꝙ cum eo qui peccauit quaſi patiatur aliqua ex parte iudex,atq; afficiatur,cum eoq́; cedat & abeat : dum vel ei miſeretur,vel leuem ac mediocrem pœnam infert.

Sunt autem omnes habitus conſentanee ad idem tendentes:nam & ſentẽtiam,& perſpicaciam,& prudentiam,& intellectum ad eoſdem referentes dicimus:dum & ſententiam,& intellectum iam habere,& prudentes,et perſpicaces appellamus.omnes.n.facultates hæ ultimorum ſunt & particularium.

Cum de prudentia & perſpicaciã,de ſententia item & conſenſione quid inter ſe differãt, iam explicarit:quid commune ipſis ſit,nunc oſtendit:inquitq́; ſubiecto eaſdem eſſe has oẽs in quo conſiderantur,vt pote quæ de eodẽ denuncupentur.cum enim inquit/ad idem tẽdentes/exprimere cõmune ſubiectum videtur:ſententiam nanq; & prudentiam,& perſpicaciã & intellectum ad eoſdem homines referre conſueuimus.intellectum autem hic actiuũ dicit:nam qui circa ſingula & particularia verſatur,actiuus intellectus eſt,qui & ratiocinatio vocatur,eo ꝙ ratiocinãdo ſingula quę aguntur,metitur. Cum igitur res ipſas diſponit quiſpiam,atq; ad finem recte dirigit,prudens:cum recte diſpoſitas,directasq́; , atq; ad finem ad quem oportebat perductas fuiſſe eas iudicat,perſpicax ac bene perſpicax.i.εὐσύνετος vocatur. bene ſentiens vero.i.εὐγνώμων appellatur, cum perſonis,rebus,cauſis,& modis accommodata iudicia exercet . propterea.n.eundem & prudentiã habere.i.intellectum actiuum, & perſpicaciam,& ſententiam dicimus,eo ꝙ per ipſa hæc circa agendas res operamur. Adiunxit autem particulam/iam/dum inquit/intellectum iam habere/propterea ꝙ videlicet poſt multam rerum experientiam actiuus intellectus acquiritur:& intellectum iam habere ille dicitur,qui vbi multa & vidit & paſſus eſt , longo poſt tempore eum ſibi comparauit. Cauſam præterea cur facultates hæ ad eundem referantur,ſubdit:quia.ſ.vltimorũ ſunt,

& particularium, vltima & particularia diuerſis vocabulis eadē appellās, circa quę prudēs & qui intellectu actiuo eſt præditus, verſatur. Facultates vero ſeu poteſtates has eaſdē vocat, quas paulo prius habitus nominarat, poteſtate in ſecundo ſignificato accepta, quæ ratione operationis quæ ab ipſa depromitur, ita nuncupatur.

Atque in eo quidē ꝙ ad iudicandum idoneus quiſpiam eſt, de ijs quæ egit prudens, perſpicax & bene ſentiens, ſeu conſentiens erit: nam æqua communia bonis omnibus ſunt, in eo ꝙ ad alium ſpectant.

De differentia qua perſpicacia et ſententia à prudētia diſtat, rurſus meminit, quæ in tempore conſiſtit. ſciunt.n. vtriq; eadem, & circa eadē vtriq; verſantur: ea autem ſunt quæ in noſtra ſita ſunt poteſtate, in actionemq; cadunt. & ſunt particularia: de quibus.ſ. cōſultamus, ac tractamus. ſed prudens prius circa hæc negociatur, horumq; conuenienti modo finē aſſequitur: æquus vero & bonus eadē poſtea iudicat: dum & perſpicacia vſus ea percipit atque intelligit, & bene ſentiendo vel cōſentiendo & ignoſcēdo prout occaſio poſtulat, corrigit. æquitas.n. & ea quæ ab æquitate iudicātur, omnibus bonis quæ à prudēte perficiuntur, ſunt cōmunia. ad alium.n. ęqui & boni viri operatio reſpicit: quippe cum ea quæ alter ex prudētia exequitur: æquus & bonus ſententia vſus et conſenſione ſeu venia recte iudicet. nā cum eædem ſint, ſicut dictum eſt, & prudenti & æquo homini ſubiectę res, ita vtriq; ea tractāt, vt prudens ipſe operetur atq; agat: æquus & bonus vbi alter egerit, ſententia & cōſenſione adhibita iudicet. Neq; vero mirū eſſe debet, ſi ſententia & conſenſio ſeu venia pro eodem ſumuntur: verba.n. vtraq;, licet alterū ſit ſimplex, alterū compoſitum, idē ſignificāt. id quod ſuperius quoq; in perſpicacia & bona perſpicacia.i. συνέσει & εὐσυνεσίᾳ Ariſtoteles oſtēdit.

Agendę autem res ex iis ſunt quę particularia & ultima omnium ſunt. nā & prudentem oportet ea cognoſcere: & perſpicacia & ſententia circa agenda uerſatur.

Ea, inquit, ſunt agenda, quę ſunt omnium vltima & particularia. nā de vniuerſalibus conſultat nemo: neq; ea ſibi agenda proponit quiſpiā: ſed de ijs conſultamus, quæ in noſtrā poteſtatē veniunt: in ijsq; actiones noſtras exercemus, quæ euenire ex æquo aliter atq; aliter poſſunt, & particularia ſunt atq; eiuſmodi, vt futurū tempus ſpectent. quis.n. aut de vniuerſalibus, aut de neceſſarijs, aut præteritis, aut plerūq;, aut raro contingentibus deliberandum ſibi eſſe cenſeret? vt puta de ſtatis anni temporibus: de infante procreando, quinquedigitusne an ſegiditus in lucem proditurus ſit. neceſſaria.n. & quæ plerūq; eueniunt, diuinæ prouidentiæ opera ſunt, vel naturæ, quā prouidentia ipſa generationi præfecit. quæ aūt raro contingunt, à fortuna & caſu fortaſſe efficiuntur: quorum nihil in electionem noſtrā, aut poteſtatem venire pōt. at quæ præterierunt iam tranſacta cum ſint, non amplius ſunt. quis vero adeo inſanit, vt de ijs quæ non ſunt, fruſtra velit conſultare? de ijs item quæ ſunt tanq̄ de futuris conſultare, vanum, & à prudente alienum eſt: niſi quis fortaſſe quo modo ea quæ poſteaq̄ facta ſunt remanent, in poſterum durare poſſint, conſiliū ineat. nā id quoq; nihil aliud eſt, q̄ de futuris conſultare. prudēs igitur propterea ipſa hæc cognoſcit, quia experiētia multarum rerum callet, oculūq; & intellectum circa particularia acquiſiuit, quo diſpicere futura etiam poteſt. circa eadē quoq; perſpicacia & ſententia verſantur, iudiciaq; ſua exercent: eo ꝙ vtraque harum quoq; ex particularium experientia comparatur.

At hæc ultima ſunt. intellectus quoq; ultimorum eſt in utrāq; partem.

Neceſſe eſt vt qui cognoſcere quippiam vult, quod principia habet, is principia prius illius rei percipiat: eo ꝙ fieri alio modo non pōt vt in cognitionem propoſitæ rei veniat, niſi principia eius prius didicerit: quemadmodū ipſe quoq; Ariſtoteles in initio diſputatiōis de naturalibus principijs aſſerit, in hunc modum inquiens. Quoniā in omnibus artibus quarū ſunt principia, vel cauſæ, vel elementa, cognoſcere & ſcire ex cognitione horum contingit: tunc.n. cognoſcere vnumquodq; exiſtimamus cū & cauſas primas, & principia prima vſq; ad elementa cognouerimus: in ſcientia quoq; de natura primū definire principia ipſa conandum eſt. Cum igitur duplex intellectus ſit, alter qui circa vniuerſalia, alier qui circa particularia verſatur: atq; ille quidem quo ſcientiæ acquiruntur, contēplatiuus appelletur: hic qui particulia atq; agenda percipit, actiuus: ſintq; principia agendarum rerum, quorū cognitio

ad res

ad res ipſas & intelligendas & exequēdas nobis maxime conferūt: de his nunc agere proponit, quæ facultas ſit quæ ea percipiat, quo ue modo perceptio ipſorum efficiatur, oſtendēs. At hæc vltima ſunt, inquit .i. agenda ipſa, aut actiui intellectus principia: vltima vocans ſingularia & particularia. nam ab vniuerſalibus exorſi atq; inde progreſſi ad particularia deuenimus, nec prodire vlterius valemus: non.n. eſſent vltima, ſi poſt ea rurſus alia reperirentur. Ait præterea intellectum vltimorum quoq; eſſe in vtrãq; partem, vltima hic contemplatiua, & actiua principia appellans. nam cum ea quæ natura priora ſunt, nobis ſint cognitu poſteriora, quæ contrà nobis priora, natura ſint poſteriora: fit vt cū ab ijs quæ nobis ſunt priora, incipimus, ad ea deueniamus quæ natura ſunt antiquiora: ea autem ſcientiarū, & demonſtrationum principia ſunt demonſtrationem nullã admittentia: cū vero à natura prioribus exordio ſumpto progredimur, ea nobis vltima occurrãt, quæ nobis ſunt priora: quę actionum, tractationumq; agendarum rerum principia ſunt: vt & principia, & vltima vtrinque ſint: & eadem alio atq; alio modo ſumpta tam principia ꝗ vltima vocentur: quatenus .ſ. vel ad nos reſpicimus, vel ad naturam. Vtrorūq; igitur vltimorum intellectus eſt: id eſt eorum quæ & natura & nobis vltima ſunt.

Primorum enim & ultimorum terminorum intellectus eſt, non ratio.

Primos & vltimos terminos eos vocat, qui natura non nobis huiuſmodi ſunt: eo ꝙ prima & vltima proprie ea dici debeant, quæ natura ſunt, licet quantum ad cognitionē noſtrã ſpectat, quæ ab ijs quæ ſenſibus expoſita ſunt, exordiri cōſueuit, alio modo ſeſe habuerint. Inquit igitur vtrorūq; extremorum intellectum eſſe perceptiuum, nō rationem: intellectū appellans vim in anima noſtra quæ abſq; medio cognoſcit: rationem vero, quæ medio vtitur, & ratiocinatione: quæ cogitatiua animæ noſtræ pars eſt. intellectum autem, licet vnus & idem ſubſtantia ſit, alterū tamen, atq; alterum ex operatione facit. intellectus.n. noſter cū vel ſeipſum vel ea quæ circa ſe & ſupra ſe ſunt, contemplatur, contemplatiuus dicitur: cum ſibi annexa & inferiora conſiderat, diſponit, atq; agit, actiuus nuncupatur: atq; illo quidem modo ſcientias conſtituit: hoc agendas res tractat: illo verum inuenit: hoc bonum exequitur. ita enim ſubiungit.

Ille quidem qui in demonſtrationibus uerſatur, immobilium terminorū, & primorum: alter qui in actiuis conſiſtit, ultimi, & eius quod euenire aliter atque aliter poteſt, & alterius propoſitionis.

Immobiles termini ſcientiarum principia ſunt, quippe qui immutabilitatē ſtabilitatēq; ac firmitatē ex ſeſe habeant: cum eius qui actu eſt intellectus, reſonantiæ quædã atq; extremæ notæ ſint, in anima noſtra inſitæ, quatenus etiã ipſa intellectualis dicitur. rationalis enim eſt, eo ꝙ rationem habet propriam qua vtitur, quaq; cogitat, et ratiocinatur: intellectualis vero non ex ſe, ſed ex participatione veri intellectus, ex quo terminos .i. principia ſcientiarū habet, quos cum abſq; medio vllo cognoſcat, per eos poſtea intellectum imitata ſimplici ac medio carente appulſione intelligibiles res apprehendit, ex ipſiſq; profecta ſcientificas cognitiones abſoluit. atq; hic cōtemplatiuus intellectus eſt, qui primos terminos percipit, ex eiſq; conſtituit demonſtratiões. alter eſt intellectus, vt inquit, qui in actiuis habitibus conſiſtit ac conſideratur: qui eius quod proprie vltimum eſt, eſſeq; aliter atq; aliter pōt, perceptiuus eſt. actiones enim, ſicut dictū eſt, & conſultationes circa ea verſantur, quæ in noſtra poteſtate ſunt ſita. eiuſmodi autem ſunt, quæ euenire alio atq; alio modo poſſunt, circa quæ prudentiæ, perſpicaciæ, & ſententiæ negocium eſt. Alteram vero propoſitionem vocat particularē, quæ ſingulis rebus proxima eſt, à quibus longe abeſt vniuerſalis. hac.n. actiuus vir, vtpote rebus de quibus agit, viciniore atq; accommodatiore vtitur. vnde etiã oratores qui ciuiles atq; actiui ſunt, ſatis ſibi eſſe putant ad rationes colligendas, ſi ſolam hanc particularē propoſitionē adhibuerint. cum.n. dicunt hic noctu vagatur, fur igitur eſt: ſola propoſitiōe particulari & minore conſtantem rationem proferunt.

Hæ enim eius cuius cauſa aliquid eſt, principia ſunt: quippe cum ex ſingularibus uniuerſalia exiſtant.

Hoc de particularibus propoſitionibus inquit, quaſi opus ſit eas primum cognoſcere, ac per ipſas deinde ad vniuerſales aſcendere: atq; ita ex vniuerſalibus poſtea deſcendēdo par-

ticulares confirmare. quemadmodum Demoſthenes facit, cum dehortari Athenienſes vult, ne fœdus cum Philippo rege ſanciant . vbi.n.ex ijs quæ ipſe ſigillatim egit, inſidiatorē eſſe Athenienſium atq; hoſtem oſtendit: à ſingulis his ad communiora aſcendit: vniuerſalemq; propoſitionē in hunc modum pronunciat. qui.n.ea agit, & ſtruit, quibus ego capiar: is me- cum bellum gerit, etiam ſi nondum tela iacere in me, neque ſagittare videatur. hæc.n propo ſitio licet verbis & dicendi forma eſſe particularis videri poſſit , in ſententia tamen eſt vni- uerſalis: perindeq; eſt ac ſi dicatur: omnis qui agit ac ſtruit ea quibus aliquis capiatur , is cū eo bellum gerit, licet nōdum reipſa tela iaciat, ac ſagittet. ſunt igitur principia eius cuius cau ſa aliquid eſt, hæ propoſitiones particulares & minores: eo ꝙ de propoſita re ſunt, atque ea cui cura & ſtudium impenditur. ab ijs ſiquidem quæ ab aliquo aguntur , propoſitione hac ſumpta ciuilis propriam rationem conſtituit: vt furem eſſe eū qui noctu vagatur. ab hac.n. ipſa re ſumit, ꝙ noctu vagatur. ſic Demoſthenes ab ijs quæ agebat Philippus.

Quorum ſanè habere ſenſum oportet: is autem ſenſus intellectus eſt.

Quorum ſcilicet particularium, quæ ſigillatim fiunt , ſenſum.i.rationem habere eū opus eſt, qui in ciuitate quippiā honeſte, aut iuſte agere vult. ſenſum.n.hic particularium cogni- tionem appellat, qui intellectus eſt. Hoc autem eſt quod inquit: oportere eum qui ex recta ratione in ciuitate aliquid acturus eſt, multa præditum eſſe experientia: multa vidiſſe, ac paſ ſum eſſe: ijs quę cognoſcit, ſigillatim attendere: atque animum aduertere, qua re facta quid euenerit: quo modo homines in vitæ actiōibus ſe gerētes quales euaſerint: quo modo con ſuetudine aliorum vſi vel iuuerint, vel nocuerint: & omnino ſingula obſeruare, quæ vel ex ſe, vel aliunde hominibus contingere conſueuerunt: vt hoc pacto multarum operationum, multarumq; actionum atq; affectuum peritia comparata oculum acquirat, quo conijcere & diſpicere etiam quæ in futurum euentura ſunt, recte valeat: talis enim, atq; ita abſolutus eſt, qui re vera eſt prudens. At qui vel experientiā non eſt conſequutus : vel vidit quidem multa, ſed nulla tamen attentione, atque obſeruatione vſus eſt: vel ſi eſt vſus , ingenij tardi- tate impeditur: is nullam ex ijs quæ fiunt, atque aguntur, vtilitatem percipiet: cum vel ex im peritia, vel ex negligentia, vel ex tarditate naturæ conſequi prudentiam non poſſit. non pa- rum autem ad hoc conferunt ea, quæ à veteribus literarum monumētis tradita vitas, actio- nes , proſpere atque infeliciter facta antiquorum virorum nobis exponunt. Cognitio au- tem quæ ex particularibus comparatur, tum ſenſus , tum intellectus aliquo modo dicitur: ſenſus, quia, ſenſiue operans homo res ſingulas percipit : intellectus , quia in his ſentiendis animaduerſione, atque obſeruatione adhibita proprium intellectum intendit, ad propriam rationem ea referens quæ ſenſu cognoſcit: datq; operam vt ex ſenſibilibus intellectum ſibi conſtituat, eamq; in anima vegetationem ac promptitudinem acquirat, qua & ſibi & alijs in occaſione eſſe auxilio queat . habent tamen etiam id commune intellectus & ſenſus , ꝙ abſque medio vtrique operantur : ille circa intelligibilia , hic circa ſenſui expoſita . adde ꝙ demonſtrationes de vniuerſalibus ex principijs progrediuntur contēplatiuo intellectu per- ceptis, quæ ſicut ſuperius diximus, eius qui proprie & reuera eſt intellectus, extrema quæ- dam veſtigia ſunt: ſiquidem qui in nobis eſt intellectus ex illius participatione exiſtit. verbi cauſa, ſi conſtituendus ſit triangulus æquilaterus, conceſſum id principium ſumimus , quæ à centro circuli ad ambitum ducuntur rectę lineæ, æquales inter ſeſe omnes eſſe : atq; eo ad laterum trianguli æqualitatem demonſtrandam vti conſueuimus. In particularibus vero atq; agendis rebus econtrario, à ſenſu profecti, ac cognitionis inde exordio accepto ad acti- uum intellectum retrahimur, qui circa particularia verſans ratio eſt: qui quidem idē eſſen- tia eſt cum contemplatiuo, ſed operatione tamen diſtat: cum ex particularium cognitione in nobis exiſtat: dum ſumptis principijs ab ijs quæ ſenſui patent, multaq; inde experientia, ac varia cognitione comparata habitus euadit : prudentiaq; & ratiocinatio vel intellectus actiuus nominatur. atque hoc eſt quod inquit, rationem quæ in nobis eſt, oculū acquirere ex principijs à particularibus ſumptis , atque ad vniuerſalem contemplationem reductis. actiuus enim vir cum propoſitum ipſi agendum quippiam eſt, quærit, vtrā contradictionis partem eligat, ſi ex contradictione res ambigua ſit: ſi vero cōtrarietas dubium fecerit, vtrū ex contrarijs ſumendum videatur . ac principium quidem inuentionis rerum gerendarum à ſenſibilibus, minoriq; propoſitione ducitur: tum ad vniuerſalem aſcenſu facto ita conclu-

ſio earum

ſio earum conficitur. cuius rei, ſi libet, ab eadem re quã ſuperius poſuimus, exemplum ſumamus. Quærunt Athenienſes vtrum Philippum hoſtem, an amicum exiſtimare debeant. quæſtio hic eſt, vtra ex duabus contrariis affectionibus ſit eligenda: principium probationis à ſenſibilibus & particularibus ſumitur: hæc autem ſunt, ea quæ agit Philippus, dũ vicinos populos inuadit, circum circa loca deuaſtat, ea'que efficit, quæ & damnoſa & moleſta Athenienſibus ſunt: hoc enim minoris ac particularis propoſitionis locum obtinet, à qua ad vniuerſalem aſcendentes poſtea dicimus: omnis qui agit ea quæ damnoſa & moleſta alicui ſunt, hoſtis eius eſt: Philippus igitur Athenienſium eſt hoſtis. Quare debẽt Athenienſes Philippum non amicum, ſed hoſtem exiſtimare. Ita enim ab actionibus ipſis ſumpto principio, deinde ab eo ad vniuerſale progreſſi Philippum hoſtem eſſe Athenienſium demonſtrauimus.

Quocirca eſſe etiam hæc naturalia uidentur, ac ſapiẽs quidem natura nemo eſt: ſed ſententiam habet, & perſpicaciam, & intellectum.

Quia inquit ex particularibus actiuus intellectus, & prudentia, perſpicacia item, & ſententia nobis acquiritur, propterea naturalia eſſe quoque hæc videntur. nam ſapientia cum vniuerſalium ſit, non ineſt nobis natura, ſed diſciplina comparatur: vt vniuerſalium cognitione percepta eſſe ſapiens etiam iuuenis poſſit, ſicut etiam ſuperius declarauit Ariſtoteles. at antedicti habitus quia ex multa particularium experientia contrahuntur: longo indigent tempore, & perfectiorem ætatem requirunt. ætas vero & longum vitæ tempus, quo habituum horum acquiſitio fit, ex natura eſt. Iccirco fit, vt naturales eſſe, & à natura prouenire habitus quoque ipſi videantur. quod vero inquit, ſed ſententiam habet, & perſpicaciam, & intellectum, ita eſt intelligendum, vt natura repetatur: vt integer ſenſus talis euadat. Ac ſapiens quidem vllus natura non eſt: ſed ſententiam habet natura, & perſpicaciam, & intellectum.

Indicium cuius illud eſt, ꝙ hæc ſequi etiam ætates exiſtimamus: talis'que ætas intellectu & ſententia prædita eſt, quaſi cauſa ex natura ipſa ſit.

Naturalia inquit hæc eſſe illud indicio eſt, ꝙ omnes homines huiuſmodi habitus ſequi ætates putamus: vt qui ætate caret, carere etiam prudentia & ſententia: qui ætate grandis eſt, eum intellectu iam & ſententia, id eſt prudentia, & recto æquitatis iudicio præditum eſſe dicamus. quaſi natura quæ ætatem præbet, intellectum quoque & ſententiam exhibeat: quippe cum ætas quæ à natura habetur, dum idoneum ad multarum rerum experientiam conſequendam tempus ſuggerit, ſit in cauſa quoque, vt intellectum & ſententiam quiſpiam acquirat.

Ideo & principium & finis intellectus eſt.

Quoniam, inquit, intellectu in vtraq; re nobis opus eſt, dum contemplamur ſcilicet, & dum agimus: qui in contemplatione vniuerſale intelligat, & prima ipſa, ac medio carentia principia quaſi attingat: in actione vero particularia ſenſu percepta intellectuali ſua cognitione præfiniat: iccirco & principiũ & finis intellectus eſt. finis quidẽ, illic contemplatiuus, vbi finis cognitio eſt, non actio: hic actiuus, vbi finis actio eſt. principiũ vero quatenus demonſtrationes efficit, atq; abſoluit, illic vt verũ tantũmodo contẽplemur: hic, vt quod agendũ eſt, eligamus, atq; operemur. vel principiũ & finis .i. primũ et vltimũ. principiũ, vt primũ, contemplatiuus intellectus, quia vniuerſaliũ eſt: finis, vt vltimũ, actiuus, quia particulariũ.

Ex his enim, & de his demonſtrationes fiunt.

Ex his id eſt è principio & fine, hoc eſt cõtemplatiuo & actiuo intellectu: ex intellectu enim illic incipientes & terminis & pronunciatis, quæ auctoramenta dicuntur, prius collocatis colligimus ea quæ inferuntur: in actionibus autem non ſolum verum concludimus ab actiuo intellectu exorſi, ſed actiones etiam inducimus: quippe cum in moralibus rebus & ciuilibus finis non cognitio, ſed actio ſit. Cum vero inquit/de his/, non de intelligibilibus vtrinque intelligit: ſed illic de iis quæ in contemplationem veniunt: hic de iis quæ cadunt in actionem.

Quare peritorum hominum & ſeniorum ſeu prudentum pronunciatio-

las contemplatiuum ſcilicet & actiuum intellectum diſtributa eſt. μόριον enim quod latine ſiue portionem, ſiue membrum, ſiue particulam appelles, pars partis dici conſueuit. Alio quoq; modo reſpõdere dubitationi huic poſſumus, ſi dicamus, in definitiõibus quid & ſubſtãtiã generis eſſe, vnde ẽt in quid ſit denuncupari: ſpecierum vero eſſe differentias, quæ in quale quid ſit aſſignari ſolent: ac qualitates quidem ſunt, ſed ſubſtantiales, quæ qualis ſit ſubſtãtia, determinant. ſi igitur cum genere idem ſint vtrique intellectus, vnum & idẽ ſubſtantia eſſe dicuntur: recte & ſcienter dicuntur. recte item & conuenienter portiones ſeu particulæ vt partes partis appellantur: quippe cum totum quid genus ſit, ſpecies & totum & pars, ſicut in introductionibus traditum eſt. quare ſi etiã vt ſpecies generis, qui abſolute intellectus eſt, portiones & contemplatiuus intellectus & actiuus vocati ſint: non abre ita erunt vocati.

De utilitate ſapientiæ et prudentiæ. Cap. XII.

DVbitaret autem quiſpiam de ipſis his habitibus qua in re utiles ſint. ſapientia enim nihil contemplatur quo fieri homo felix poſſit: quippe cũ nullius ſit generationis: at prudentia hoc quidem habet, ſed cuius cauſa opus ipſa eſt? ſiquidem prudentia eſt, quæ circa ea uerſatur, quæ iuſta, & honeſta, & bona homini ſunt: ea autem ſunt huiuſmodi, quæ agere uiri boni eſt. at nihilo magis ad agendum idonei eo ꝙ cognoſcimus ipſa hæc, efficiunt, ſiquidẽ habitus uirtutes ſunt: quemadmodum neque ſalubria, neque bonę habitudini conuenientia, quæ non eo ꝙ faciunt, ſed quia ex habitu exiſtunt, ita dicuntur. nihilo enim ad agendũ idonei magis ex eo ſumus, ꝙ medicinã aut exercitatoriam habemus. Q; ſi non horũ cauſa prudentia ſtatuenda eſt, ſed ut probi fiant: ijs ſanè qui probi ſunt, nihil erit utilis: quin etiã neque ijs qui habẽt: quippe cũ nihil referat, habeat´ne aliquis, an habentibus alijs obediat: ſatisq; nobis ſit: quẽadmodum et in ſanitate. nam q̃uis ſani eſſe uelimus, medicinam tamen non diſcimus. Accedit ad hęc ꝙ abſurdũ eſſe uideretur, ſi principalior & pręſtantior q̃ ſapientia ea eſſet, quę ipſa eſſet deterior: quæ enim facit, circa ſingula dominatur, atque imperat.

Poſteaquàm Ariſtoteles de ſapientia & prudentia docuit, quæ´que eſſet, & circa quæ verſaretur, & quæ efficeret vtraque, expoſuit: nunc quia nonnullos eſſe videbat erga hos præclariſſimos habitus vel naturæ ineptitudine, vel deſidia ita male affectos, vt eos & carperent, & auerſarentur: ipſe quæſtionem horum de duobus his habitibus ac dubitationem proponit. ac primum vituperationem ipſorum & reprehenſionem quatenus licet, validius etiam quàm ipſi illi potuiſſent, corroborat ac confirmat: deinde ſolutione ac refutatione ſubiecta prauitatem huiuſmodi hominum, atque amentiam redarguit: poſtremo de ſapientia & prudentia quærit, vtra ex ipſis altera præſtantior ſit, atque excellentior: prudentia´ne, quæ de ſapientia ipſa præcipit: an ſapientia, quæ circa præſtantiora ac diuiniora verſatur. Atque hæc horum verborum tota ſententia eſt: ſed ſingula etiam quid ſibi velint, conſideremus. Quærit igitur de vtilitate horum duorum habituum, ac probabiliter ſuperuacuam eſſe ipſorum acquiſitionem oſtendit: ac primum ſapientiam ob id vanam eſſe ait atq; inutilem, quòd agenda bona non contemplatur, ex quibus fieri homo felix poteſt. vbi enim homo bonis actionibus ita mores ſuos correxit, melioreſ´que reddidit, vt habitum bene agendi iam contraxerit: ad felicitatem iam deuenit, qui finis humanus eſt: vt ex rationis imperio toto vitæ curriculo anima ipſius operetur. nam ſapientiam non conferre ad felicitatem inde probat, quòd non verſatur circa ea quæ eſſe aliter poſſunt, ſunt´que in materia: quæ generationis nomine ſignificat. gignuntur enim hæc, nunquamq; , vt aſſerit apud Platonem Timæus, re vera ſunt. Ratiocinatio autem in hunc modum colligitur: Felicitas ex operationibus comparatur, quæ circa generationem exiſtunt: ſapientia circa generatio-

nem non verſatur: non confert igitur ſapientia ad felicitatem. Deinde de prudentia inquit/prudentia quidem hoc haber/hoc ſcilicet quòd circa generationem, atque ea verſatur quæ fieri aliter atque aliter poſſunt, ſunt'que materialia: ſed neque ipſa eſſe opus videtur ad felicitatem: quippe cum in ijs conſiſtat, quæ iuſta, & honeſta, & bona homini ſunt cum enim virtutes habitus ſint, ex habitibus ipſa hæc agimus conſuetudine operandi quaſi natura quadam nobis comparata: vt nihil ad agendũ referat, an cognoſcamus ipſa, nec'ne: idq́ʒ ſalubrium, bonæ'que habitudine conuenientium exemplo comprobat. ea autem ſunt, quæ ex ſanitate & bona habitudine in corporibus inſita fiunt, atque aguntur. Salubria enim & bonæ habitudini conuenientia, id eſt ὑγιεινὰ & εὐεκτικὰ multis modis dicuntur: vel enim ita appellantur quæ ſanitatem & bonam habitudinem corporis aut abſentem efficiunt, aut præſentem conſeruant, vel ea quæ ex ipſis his præſentibus exiſtunt ac proficiſcuntur, illa ſunt medicamenta & victus: hæc, operationes quæ tanquam ex habitibus in corpore inſitis producuntur: vt ingreſſio ſecundum naturam, curſus, cibi & potus appetitio, concoctio, eiectio, ſenſuum operatio: & cætera huiuſmodi quæ ex natura operari homo conſueuit: hæc enim ſunt quæ ſalubria & bonæ habitudini conuenientia hic vocat, talis'que eſt ſenſus. ſicut qui ſanus eſt, bona'que habitudine eſt præditus, medicina non indiget ad ſalubriter bonæq́ʒ habitudini conuenienter operandum: ita qui habitum actiuarum virtutum iam conſequutus eſt, vt exercere & iuſta & honeſta & bona homini quando vult, poſſit: ei prudentia opus non eſt, quæ quo pacto recte operari queat, præſcribat. neque enim ex eo magis ad agendum efficitur idoneus: ſed cum ex longa diuturna'que conſuetudine operandi non niſi iuſta, & honeſta & ea quę bona homini ſunt, habitum iam comparauerit, & conſuetudo quaſi iam in naturam abierit: eadem ſemper & ſimilia aget. Dixit igitur/quæ non eò quòd faciunt, ſed eo quòd ex habitu exiſtunt ita dicuntur/, propterea quòd diuerſis modis ſalubria & bonæ habitudini conuenientia, ſicut oſtendimus, dici ſolent: atque in ijs quæ vel ſanitatem faciũt, vel bonam habitudinem, cuiuſmodi ſunt medicamenta, & victuum rationes, medicinæ cognitione nobis opus eſt, vt accommodate ad vniuſcuiuſque corpus illis vſi, poſſimus vel priſtinam ſanitatem reſtituere, vel præſentem conſeruare. nam ſi ſani & bona habitudine præditi ſalubriter velimus & bonæ habitudini conuenienter agere: nihilo aptiores ad agendum efficiemur ex eo quòd vel medicinam vel exercitatoriam habeamus. duas enim has nominat, quia ad ſanitatem, bonamq́ʒ habitudinem vtræq́ʒ conducunt: quippe cum medicina in naturalem conſtitutionem quod exturbatum eſt, reuocet: exercitatoria in eo quod ſecundum naturam eſt, conſeruet. poſtea obiectionem ſibi faciens, ſiquis, inquit, dixerit prudentiam eſſe neceſſariam, non vt qui probi iam ſunt, iuſta, & honeſta, & bona operentur, ſed vt qui nondum ſunt, à prudentia inſtituti ac directi probi efficiantur: reſpondebimus, ſicut probis viris quibus habitus ipſi boni ad agendum ſatis ſunt, vtilis prudentia non eſt: ita neque ijs qui non habent iam virtutem, quicquam conferre: cum ad iuſta & honeſta, & bona agenda, nihil referat, an habeat quiſpiam virtutem, an habentibus alijs obtemperet. qui enim virtutem habentibus paret, ipſos'que in agendo ſequitur, atque imitatur: is, ſicut illi, bonus etiam ipſe euadit. id quod ſanitatis exemplo rurſus declarat. nam quemadmodum cum valere & ſani eſſe cupimus, non diſcendam nobis eſſe medicinam ducimus, ſed ſatis eſſe nobis ad ſanitatem exiſtimamus, ſi medicorum conſilijs obtemperemus: ſic bonis ac probis viris parere ſatis nobis eſſe ad virtutem comparandam cenſendum eſt. Vbi hæc dixit, poſtremo prudentiam & ſapientiam inter ſe comparat, atque vtra ipſarum melior, aut deterior ſit, inquirit: ſapientiam prudentia eſſe præſtantiorem quaſi abſurdum ſubiungens, vt communis opinio fert. in principio enim huius moralis tractationis efficientes habitus eſſe principes, ac dominantes docuit: vnde quia prudentia agit, atque operatur: ſapientia vero contemplatur tantummodo: prudentia eſſe q̃ ſapientia præſtantior videtur.

De his igitur dicendum eſt: nunc enim de ipſis tantum dubitationem expoſuimus. Primum itaque utraſque per ſe neceſſario eſſe expetẽdas dicimus, cum utriuſque animæ portionis uirtutes ſint, licet neutra ex ipſis quicquam efficiat.

Poſteaquàm

Poſteaquàm de his ita dubitauit, quaſi ſeipſum ad ſubiungendam ſolutionem inuitat, oportere inquiens de his etiam dicere: quaſi qui ſolum dubitat, nihil dicat, niſi etiam apte ſolutiones poſtea inſerat: id quod oſtendit, cum ait, /nunc enim de ipſis tantum dubitationem expoſuimus/. imperfecta enim quædam oratio illa eſt, quæ cum dubia propoſuerit, eorum ſubticet ſolutiones: quippe cum dubitationis finis cuius cauſa efficitur, ipſa ſolutionis expeditio ſit: fruſtráq; omnis propoſita quæſtio confirmetur, niſi rei conueniens ſubſequatur explicatio. Primum igitur pro vtriſque reſpondet, ſapientia ſcilicet, & prudentia: vtraſque per ſe eſſe expetẽdas, ſupráq; vtilitatem amplectendas aſſerẽs, licet ad nihil aliud vtiles ſint. quod enim ad aliquid aliud eſt vtile, ob id ad quod cõfert, eligendum eſt, ac propterea non ex ſeſe perfectionem habet ac finem, cum ad aliud tanquam finem referatur, ob idq; exiſtat: at quod per ſe expetendum eſt, ex ſeſe eſt perfectum, ac quaſi liberum, ſuiq; iuris totum, cum nulli alteri inſeruiat, ſed liberam ſui habeat poteſtatem, in ſeq; dominium poſſideat. quòd ſi huiuſmodi eſt quippiam, atque habet aliquid aliud quod per ipſum acquiritur: non propterea vtile, aut inſtrumentarium, ſed generatiuum, atque actiuum, boniq; productiuum cenſendum eſt, cum habeat aliud quod ex ipſo prouèniat, ac pariatur. tales eſſe vtraſque has ſapientiam videlicet & prudentiam demonſtrat, ex eo quod vtræq; virtutes ſunt vtriuſque animæ portionis: contemplatiui intellectus ſapientia: actiui prudentia. Ac ratio quidem hoc modo procedit, in figura prima collecta. ſapientia & prudentia virtutes ſunt: virtutes per ſe ſunt expetendæ: ſapientia igitur & prudentia ſunt per ſe expetendæ. eſſe autem eas virtutes, & vtriuſque animæ partis inde perſpicuum eſt, quòd exornans ac perficiens habitus vtriuſque reperitur: contemplatiui intellectus ſapientia: actiui prudentia. imperfectus enim contemplatiuus intellectus abſque ſapientia eſt, ſicut cum habet ſapientiam perfectus, quæ eorum quæ ſunt, cognitio eſt: qua ſanè cum caret intellectus contemplatiuus, ne intellectus quidem dici poteſt, niſi poteſtate: at quod poteſtate eſt, eſt imperfectum, & reſpectu habitus & operationis materiæ vicem obtinet. ſimili modo prudentia actiui intellectus perfectiua eſt: vt niſi ea adſit, ne intellectus quidem appellari debeat, niſi poteſtate, & perinde ac materia quæ ab ipſa in formam, ac perfectionem producatur. Quare vtriuſque animæ partis virtutem vtranque eſſe, atque ideo per ſe expetendam, manifeſtum eſt. Quod vero ait /licet neutra ex ipſis quicquam efficiat/, non ita dictum eſt, vt nihil ab ipſis boni effici intelligamus: ſed ex cõditione talem habet ſententiam, vt, ſi etiam nihil aliud ex ipſis euenire contingeret, quia tamen ſunt præſtantiorum animæ partium virtutes, neceſſario per ſe quoq; expetendæ ſint: nam effectiuus eſſe felicitatis eaſdem has aſſerit, cum ita ſubiungit:

Deinde etiam efficiunt quidem: non tamen ut medicina ſanitatem: ſed ut ſanitas bonæ habitudinis operationes, ſic ſapientia felicitatem. cum.n.totius uirtutis pars ſit, dum habetur, atq; operatur, felicem facit.

Cum tria ſint bona quæ apud homines conſiderantur, animæ, corporis, & externa: primáque ac præcipua ſint, quæ ad animam ſpectant: ſecundo loco habeantur, quæ ad corpus pertinent: tertio, quæ extrinſecus adueniunt: quæ in ſingulis his generibus ſuauia ac iucunda reperiuntur, ea felicitatis quaſi partes quædam ſunt, quæ ipſam explent, atque abſoluunt. Contemplatiuæ atque actiuæ virtutes animæ bona ſunt: corporis vero ſanitas, ſenſuum integritas, vires, & pulchritudo. ac ſanitas quidem iuſtitiæ correſpondet ac ſimilis eſt: quippe quæ contraria ex quibus humanum corpus compoſitum eſt, in accommodata temperatura ſuo cuiq; loco diſtributo conſeruet. pulchritudo temperantiæ rationem ſubit, cum & inſtrumentariarum partium inter ſe conuenientiam, & totius corporis nitorem efficiat. fortitudini vires, cum robur, & tolerantiam in laboribus corpori præſtet. at ſenſuum integritas prudentiam refert, quæ corporalis cognitio eſt, à ſubiecto'que inſeparabilis. Externa vero bona ſunt, gloria, diuitiæ, & eorum quæ ſunt præ manibus conſeruatio, ac proſperitas. Quoniam igitur bona animi inter præcipua maxime conſtituuntur, quæ virtutes ſunt: ſapientia vero vna eſt ex virtutibus: primum omnium locum obtinens, vtpote primæ ac præcipuæ animæ partis, id eſt contemplatiui intellectus perfectrix ac cultrix: ſequitur, vt præſtantiſſima felicitatis pars ſapientia ſit. ſimili modo quoque pru-

dentia, quæ actiuum intellectum etiam ipſa perficit. Quare efficiunt quidem vtræque hę felicitatem, non ita tamen vt ſanitatem medicina: ſed vt partes, quæ totam felicitatem abſoluunt, atque explent. nam ſi ſanitas, quæ bonum corporis eſt, vnà cum alijs etiam ipſa tanquam pars facere felicitatem dicitur: multo magis ſapientiam & prudentiam facere eam cenſendum eſt, quæ præſtantiorum animæ partium contemplatiui ſcilicet & actiui intellectus excolentes ac perficientes habitus ſunt. medicina enim vt miniſtra naturæ ſanitatem inducit: at ſanitas vtpote præſtantiſſima omnium corporis bonorum felicitatem tanquam pars etiam ipſa explet. ac medicina quidem non ex ſe ſed ſanitatis cauſa exiſtit: ſanitas medicinæ finis eſt. Sic igitur, inquit, ſapientia felicitatem facit, vt totius virtutis pars: quæ quidem tota virtus ex contemplatiuis, actiuisq́ue virtutibus tanquam partibus conſtat: dumq́ue eſt in anima, ab ipſaq́ue habetur, id eſt dum exiſtit in ipſa, atque operatur, felicem hominem reddit. Idem de prudentia intelligendum eſt, quæ cum pars etiam ipſa totius virtutis ſit, dum eſt in anima atque operatur, explet felicitatem.

Præterea opus & ex prudẽtia & ex morali uirtute perficitur. uirtus enim propoſitum ſcopum: prudentia quę ad ipſum tendunt, recta efficit.

Quæ modo dixit, communia ſapientiæ & prudentiæ fuerunt: quibus vtrarunque harum præſtantiam atque excellentiam declarauit, quo pacto omnium maxime ad felicitatem perficiendam conducant. hæc vero prudentiæ tantummodo conuenientia ſubiungit, quibus eã ad opus ex virtutum habitibus producendos eſſe maxime neceſſariã oſtendit: dum inquit, opus atque actionem, quæ ſcilicet ſecundum virtutem fit, ex prudentia ac morali virtute perfici. omnis enim moralis virtus alicuius, aut aliquarum affectuoſæ animæ facultatis partium habitus eſt: vt iraſcibilis fortitudo, concupiſcibilis temperantia, iuſtitia vtrarunque, quæ vtriſque eam æquitatem diſtribuit, vt iracundiæ concupiſcentia, rationi vero vtraque obediant. atque ita fit, vt prudentia virtutibus omnibus præſit, atque imperet. Quo pacto autem ſcopum & propoſitum moralis virtus rectum facit, prudentia vero ea quæ ad ipſum tendunt: quia ſanè vbi appetitiuæ hæ facultates à ratione fuerint caſtigatæ ita, vt nihil niſi honeſtum & bonum appetant, nunquam'que ad inhoneſta & mala excidant, ac delabantur: appetitionum rectum propoſitum efficitur, recta'que intentio: vt nunquam incitatio diſtorqueatur, ac declinet ad id, quod non debeat: ſed finem ſemper laudabilem habent, ac conuenientem, ad quem intendatur: cum iam ratio appetitiones ipſas rationales quodam modo reddiderit, atque appetere rationaliter aſſuefecerit. nam cum talia appetitionibus propoſita ſunt: prudentia modis idoneis ac rationibus excogitatis atque initis proſpere ad ea conſequenda perducit: vt merito inter virtutes, earumq́ue actiones obtinere principatum debeat.

Quartæ autem animæ partis, id eſt altricis, nulla talis uirtus eſt: quippe cum in ea agere, aut non agere ſitum minime ſit.

Animam hic communiter accipit, vt in libro de anima definiuit, eam eſſe inquiens, perfectionem corporis naturalis inſtrumentarij, quod poteſtate vitam habet: quam in quatuor partes diuidi aſſerit, ſcientalem, ratiocinatricem, appetitricem, & altricem, in appetitrice ſenſiuam quoque comprehendens, propterea quòd omni appetitui irrationali ſenſus ineſt: iucunda enim & moleſta ſentientes, illa appetere, hæc auerſari conſueuimus. Cũ igitur omnia hæc in homine ſint, natura ita comparatum eſſe inquit, vt tres animæ partes virtutem eam acquirant, quæ ex electione eſt, quæ'que vt vel acquiratur, vel minime, in poteſtate hominis eſt. nam ſcientiam, quæ ſcientialis partis eſt, hoc eſt contemplatiui intellectus, volendo atque eligendo acquirimus: prudentiam item quæ eſt ratiocinatricis, necnon fortitudinem temperantiam, & iuſtitiam, quæ appetitricis facultatis ſunt, nihilo minus eligendo comparamus. ex iracundia enim & concupiſcentia appetitus exiſtit, quarum actiuæ virtutes iudicio ratiocinatricis facultatis perficiuntur: nam voluntas rationalis appetitio eſt, atque alterius præſtantioris facultatis. Altricis vero quæ quarta animæ pars connumerata fuit, nulla talis virtus eſt, id eſt eiuſmodi quæ virtutem ex appetitione & electione acquirat: eo quòd tales virtutes in ijs qui eas acquirunt, ſunt ſitæ, id eſt in libe-

ra eorum

ra eorum poteſtate & voluntatæ ſunt collocatæ. at quartæ animæ parti nihil eiuſmodi eſt: nulla.n.neq; appetitio ipſi ineſt, neque electio: id quod videre in plantis licet, in quibus magnitudo quidem, & pulchritudo, & fructificatio, quæ virtutes naturales ſunt, vtpote à natura ipſis inſitæ reperiuntur: appetitio vero, & electio minime. vnde nulla in ipſis virtus exiſtit.

At uero de eo quòd ex prudentia ad agenda uel honeſta uel iuſta nihilo aptiores ſint homines, paulo altius incipiendum eſt, hoc ſumpto initio: quemadmodum iuſta agentes nonnullos nondum eſſe iuſtos dicimus, ut eos qui ea quæ à legibus præcipiuntur, uel inuiti faciunt, uel ex ignoratione, uel ob aliquid aliud, & non ob ipſa, cum tamen ea agant, quæ oportet, quæ'que bonum uirum decet: ita licet, ut quodam modo ſe habens quiſpiam ſingula agat, ut bonus ſit: id eſt ex electione, & ipſorum eorum cauſa quæ aguntur.

Vnum quoque hoc erat quod in dubitatione de prudentia poſitum fuerat: poſſe fieri ſcilicet, vt abſque ipſa quiſpiã honeſta & iuſta ageret: eò quòd virtutes habitus animæ eſſent; vt iuſtitia, fortitudo, temperantia, & cæteræ quæ ad has vniuerſaliores ac generaliores reducuntur. vnde vt hanc quoque dubitationem ſoluat, ad quandam ſuperiorem conſiderationem aſcendit, atque hoc ſupponit principium. non omnem eum aſſerens qui iuſta agit & honeſta, continuo ob id probum eſſe: id eſt non omnem qui agit iuſta, iuſtum, qui agit temperantia, temperantem, qui agit fortia, fortem: quippe cum fieri poſſit: vt ea quæ à legibus præcipiuntur, agens quiſpiam vel pœnæ formidine id faciat, quæ violantibus leges impoſita eſt: vel præmij cupiditate, quod recte ſe gerentibus proponitur: vel interdum ex ignoratione, cum aut propria appetitione incitatus aliquis iuſtum quid, aut forte, aut temperans egerit, ignorans tamen id eiuſmodi eſſe: aut ſecundum legem operans legem eſſe ciuitatis aliquam neſciuerit, quæ id eiuſmodi præcipiat. qui enim ob tale aliquid, aut ſimile aliud honeſta ac iuſta agunt, neque iuſti, neque probi ſunt viri: propterea quòd non honeſtatis ipſius & iuſtitiæ, ſed alicuius alterius cauſa ea faciunt. Sicut igitur in his ſit, ita quoque in vniuerſum de vno quoque qui agit, conſiderandum eſt ac perpendendum, quo modo ſe habens, quoque modo affectus honeſtum ac iuſtum quippiam agat: vt ſi ex electione & propria appetitione, & ſciens honeſtum id & iuſtum eſſe, ac propterea quòd tale eſt agere id deprehendatur: probus ac bonus eſſe iudicetur: ſin ex ignoratione, & vel pœnæ timore, vel ſpe optatæ alicuius rei id facere videatur: bonus minime eſſe exiſtimetur, etiam ſi bona ſint quæ ab ipſo aguntur. oportet enim quodam modo ſe habere, atq; affectũ eſſe vnumquẽq; qui agit, ſi probus ac bonus eſſe cenſendus ſit.

Electionem igitur rectam uirtus facit: quęcunq; autem illius cauſa natura agi ſolent, non uirtutis, ſed alterius facultatis ſunt.

Quo modo neceſſaria prudentia ſit iis qui ex virtute & viuere, & agere volunt, hinc incipit demonſtrare. inquit enim virtutem eſſe quæ electionem rectam facit: eo quòd cum appetitiuæ quæ in nobis ſunt facultates, id eſt iracundia, & cupiditas habitum boni acquiſiuerint, recta quoque electio ipſa efficitur: dum malum auerſatur: ac bonum ſemper proponit, nunquamque in contrariam partem diſtorquetur. ſed boni tamen appetitio perfectionem ex ſe non habet, ſed modis quibuſdam ac rationibus indiget quibus rem ipſam appetitam aſſequi valeat. vnde inquit, quæcunque eiuſmodi natura ſunt, vt agantur cauſa ipſius electionis, id eſt eius rei cauſa quam electio ipſa propoſuit: non ſunt virtutis, ſed alterius facultatis. actiua enim virtus de qua ſermo nunc eſt, irrationalium facultatum eruditio eſt ac moderatio. irrationales autem facultates non ea ſunt natura, vt excogitare atque inuenire quippiam poſſint, quod ad rei appetitæ conſequutionem eas perducat: ſed altera indigent facultate, quæ modos reperiat, quibus voti fieri compotes queant. neque enim electio inuenire eos poteſt: ſed id tantum munus habet, vt illud huic, id eſt quod melius eſt, deteriori anteponat, vbi recta ex habitu virtutis effecta eſt. Hacte-

nus vera quidem oratio euaſit, paulo tamen obſcurior, ac cõfuſior: quocirca, vt dilucidiorem eam reddat, ita ſubiungit;

Attendendum autem eſt, ac de his manifeſtius dicendum. eſt itaque facultas quædam quam calliditatem uocant: ea eſt talis, ut quæ ad ſuppoſitum ſcopum conducunt, agere poſſit, atque aſſequi: atq; hæc quidem ſi propoſitum honeſtum ſit, eſt laudabilis: ſi prauum, uerſutia eſt.

Quantum ad veritatem ſpectat, vere quidem, inquit, dicta hæc ſunt; quia tamen videntur confuſiora, atque obſcuriora, attendendum his, aduertendum que animum eſt: atq; oratione explicata idem clarius ac dilucidius manifeſtandum, quo dubitationis quoque ſolutio euidentior efficiatur. Aliud igitur quoddam inducit, de quo agens prudentiam ijs qui ex virtute volunt operari, maxime eſſe neceſſariam oſtendit. atque eſſe vim quandam inquit quam δεινότητα, id eſt calliditatem appellant: quam etiam definiunt, eſſe facultatem aſſerentes eorum quæ ad ſcopum conducunt, inuentricem. vnuſquiſque enim cum operari vult, ſcopum quendam ac finem actionis ſibi proponit, vt facultate quadam ipſi opus ſit, atque aptitudine qua & agere & aſſequi ea poſſit, quæ ad ſcopum ipſum & finem tendunt. at hæc facultas, naturalisq; aptitudo ad recte agendum ſatis ſola non eſt: non enim qui hac fuerint præditi, probi etiã continuo ſunt, ſed mali eſſe etiã poſſunt. iccirco vt actiones bonę euadant, additamento atq; ei quidem non pauco opus eſt: id autem eſt, vt propoſitus finis bonus ſit. ita ſiquidem fiet, vt facultas quoq; hæc laudabilis efficiatur. nã ſi prauum ſit propoſitum, verſutia appellatur.

Vnde etiam prudentes callidos, & uerſutos eſſe dicimus.

Callidos quidem id eſt δεινοὺς eos qui prudentes ſunt, vocamus, dum calliditatis nomine, quæ naturalis quædam habilitas eſt, atque aptitudo, pro prudentia vtimur: quippe cum ea vis habitui, atque operationi prudentiæ neceſſario adſit: vt prudentem eſſe callidum verum omnino ſit. at cum prudentem verſutum dicimus, nomine ad peiorem finem deducentis calliditatis abutimur. quanquam ineſt quoque hic ingenij in proſpiciendo, & promptitudinis ſimilitudo quædam: quatenus omnia quæ ad finem propoſitum ſpectant, apte reperiuntur. vnde etiam Homericum Vlyſſem callidum vocamus, qui prudens erat, aptéque excogitabat, quæ ad honeſtum finem tendebant: & Periclem Thucydides talem quendam eſſe inquit, qui ex propria ingenij ſolertia licet neque prius neque poſt quippiam cognouiſſet, quæ ad propoſitum finem eſſent vtilia, proſpiciebat: & tum præſentia breui conſultatione rectiſſime dignoſcebat: tum futura in longiſſimũ tempus optime conijciebat. Calliditas enim à prudentia in eo differt, quòd ipſa eorum quæ ad finem abſolute aliquem ſpectant & conducunt inuentrix eſt: prudentia vero ea prouidet, quæ ad rectum & honeſtum finem tendunt. calliditas item vis quædam eſt, atque aptitudo à natura in rationali animæ noſtræ parte inſita: prudentia habitus eſt qui ex longo rerũ vſu, longaq́; experientia comparatur, indigetq; calliditate, quam ſuperueniens excolat ac perficiat: quo fiat vt bono ſemper fine propoſito, quæq; ad ipſum tendunt, apte excogitatis, potiri voto feliciſſime poſſit. quam quidem calliditatis & prudentiæ differentiam etiam ipſe Ariſtoteles tradit, dum ſubiungit in hunc modum.

Prudentia uero hæc facultas non eſt: non ſine tamen facultate hac exiſtit: ſed habitus oculo huic animæ non abſque uirtute acquiritur, ſicut diximus, et perſpicuum eſt.

Prudentia, inquit, antedicta facultas non eſt: ſed ea tamen indiget, vt in ea ſcilicet exiſtat: vnde ſine ea eſſe non poteſt. quemadmodum neque quiſpiam alius habitus, niſi ſubiectum ad ſuſcipiendum idoneum fuerit: idoneum vero eſſe nequit, niſi naturalis aptitudo atque habilitas adſit. qui autem calliditati ſuperuenit habitus, quæ prudentia eſt, oculo huic animæ acquiritur. cuinam? antedicto videlicet, id eſt actiuo intellectui: qui quidem ſubſtantia idem cum contemplatiuo cum ſit, operatione tamen eſt diuerſus. idem enim intellectus, ſicut ſuperius etiam diximus, cum circa vniuerſalia verſatur, & ſupra ſenſum,

ſum, ſapientiam, & ſcientiam conſtituit: intellectus'que contemplatiuus & cogitatio appellatur: cum ad particularia, & ea quæ in actionem veniunt, agenda conuertitur: actiui intellectus & ratiocinationis nomen conſequitur. quo pacto vero non abſque virtute habitus hic comparetur, dictum etiam ab Ariſtotele eſt: ſed nos quoque clarius explicemus. Virtus eſt, quæ appetitiones bonas reddit à ratione præſidente compoſitas, ac moderatas: atque inde res quoq; ipſæ appetitæ honeſtæ ac bonæ exiſtunt. at res appetitæ fines ipſi ſunt, ad quos cum ratio bene omnia conferentia poteſt inuenire: prudentia dicitur: quippe quæ ad bonorum propoſitorum, bonorumq; finium conſequutionem media idonea atque apta excogitet. cum igitur appetitiones, resq; ipſæ quæ appetuntur, aliter eſſe bonæ non poſſint, niſi in appetitiuis facultatibus boni habitus ſint, boni autem habitus ſint virtutes: abſque virtute non poſſe prudentiam eſſe perſpicuum eſt.

Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent. quandoquidem eiuſmodi eſt finis, & quod optimum eſt: quodcunq; illud fuerit.

Oſtendere vult prudentiæ habitum non ſine virtute oculo huic animæ comparari, atque acquiri: huic ſcilicet, de quo paulo ante dixit, qui intellectus actiuus eſt: oſtendit'que id in hunc modum: ratiocinationes inquiens agendarum rerum principium habere, principium ſcilicet finale, quod propoſitum ad exequendum opus eſt. quod ſane', ſi prudentia modos inuenit, quibus ipſum comparetur, bonum eſſe neceſſe eſt: alioqui non eſſet prudentia, ſi vel ſcopum non bonum ſibi faceret, vel ad eundem conſequendum rationes excogitaret: id enim non prudentiæ eſt, ſed verſutiæ potius, ſicut dictum eſt. Quod autem proponitur, & appetitur, eſſe bonum non poſſet, niſi virtus eſſet, quæ id appeteret. Quo modo igitur ratiocinationes de his fiunt? & quod bonum eſt, & optimum finale ſibi principium ſtatuunt? ſi ita dicamus videlicet: hoc quod propoſitum eſt, eſt bonum: quod bonum autem eſt, ei comparando diligentia & cura adhibenda eſt: diligentia igitur & cura ei comparando eſt adhibenda, quod propoſitum eſt. Vbi vero dixit ratiocinationes agendarum rerum principium habent, poſtea ſubiungit, quod minoris propoſitionis vicem obtinet: QVANDOQVIDEM eiuſmodi eſt finis, & quod optimum eſt: quodcunque illud fuerit. quam extremam particulam, id eſt/quodcunque illud fuerit/, propterea addidit ſine vllo definito exemplo, propterea quod quod bonum eſt, eſt etiam optimum, ſiquidem ex virtute expetendum euaſit: vnde etiam à prudentia, qui habitus oculi animæ eſt, dignum cura & ſtudio eſſe iudicatur.

Sit enim uerbi cauſa, quod inciderit: id niſi bono uiro non apparet: propterea quod diſtorquet prauitas, facit'que ut circa actiua principia fallamur. Quare non poſſe quempiam prudentem eſſe niſi bonus ſit, manifeſtum eſt.

Idem confirmat, a' virtute finem proponi & ſcopum prudentiæ, ad quem conſequendum modos ipſa poſtea excogitat, atque exercet. rurſus'que communi oratione vtitur, nihilq; ex bonis definite ſumit, ſed quod inciderit. quod cum inquit, nõ id intelligi vult, quod ſiue bonum, ſiue malum ſit, nihil refert: ſed quod vnum ex agendis bonis ſit, quod propoſitum eſt, quodcunque ex ipſis forte inciderit: non hoc definite, aut illud. id autem non apparet & videtur eſſe tale, niſi bono viro. quippe cum ei qui prauus habitu eſt, bonum, perinde atque obliquæ lineæ recta, accommodari atque applicari minime queat: ſed bono animo tantum congruat, atque appareat. vnde etiam inquit, prauitatem diſtortam ac peruerſam reddere animæ cognitionem, atque efficere, vt circa principia agendarum rerum fallatur atque erret. Prauitas enim ſicut bonos ſcopos & fines non admittit, ita prauis delectatur: ac propterea fit, vt prauus finalia principia deteriora & ſibi proponat, & aſſequi cupiat. Verum vt hoc exemplo aliquo clarius faciamus: proponatur pulchritudo Helenæ, in quam & Diomedes Tydei, & Priami filius Alexander oculos coniiciant. Diomedes enim vtpote bonus & temperans vir, aſſuetus'que apte & congrue intuendi operatione vti, non vlterius progredietur: ſed in aſpectu ipſo ſiſtet, ſatis ſibi eſſe ratus, ſi viſione ipſa fruatur, atque inde oblectationem percipiat. at Paris intemperans & prauus cum ſit, non

acquieſcet, niſi etiam tactu, non viſu tantum re inſpecta frui poſſit: diuerſum'que alterum finem præter viſionem ipſam appetet: & principium alterum, ac ſcopum ſibi proponet, vt alienas nuptias vitiet: id quod intemperantiæ prauitas ſuggerit. Atque hinc patet & virtutem & prudentiam mutua ope inter ſe indigere: vt illa ſcopum & finem quo tendendum eſt, proponat: hæc & eo delectetur, & modos rationesq́ꝫ ineat, quibus comparari commode poſſit. Recte igitur ab Ariſtotele dictum eſt, fieri non poſſe, vt prudens quiſpiam ſit, niſi bonus quoq́ꝫ, id eſt probus, & virtute præditus fuerit.

De naturali uirtute, & de uirtutum & prudentiæ connexione. Cap. XIII.

SEd conſiderandum rurſus etiam de uirtute eſt: nam ſimili modo quoque uirtus ſeſe habet. ſicut prudentia cum calliditate non idem quidem, ſed ſimile tamen quid eſt: ita uirtus naturalis cum ea, quæ proprie uirtus dicitur.

Hucuſque prudentiam oſtendit ſine virtute eſſe non poſſe, ſed ea indigere ad proponendos ſibi ſcopos & fines bonos rerum agendarum: boni enim ſunt cum a bonis habitibus appetantur: nunc vero econtrario virtutem eſſe ſine prudentia non poſſe, demonſtrare vult: prius'que eam cum prudentia habere ſimilitudinem quandam docet. ſicut enim prudentiæ naturalis quædam facultas præſupponitur: quæ calliditas vocatur, aptitudo ſcilicet quædam atque habilitas, qua anima ad ſuſcipiendam illam præparatur: ita propriam virtutem naturalis quædam virtus antecedit: quæ aptitudo etiam ipſa eſt, qua idonei ad eam quæ proprie eſt virtus, ſuſcipiendam efficimur. Inquit igitur, oportere etiam de virtute conſiderare: propterea quòd virtus ſimile quid habere cum prudentia videtur. ſicut enim prudentia cum calliditate non idem quidem eſt, ſed tamen ſimile quid: non idem ſanè, quia illa à natura animæ ineſt, aptitudo quædam cum ſit, atque habilitas ad prudentiam conſequendam prudentia aduentitia eſt, multa cura & diligentia, rerum'que vſu acquiſita. ſimile tamen quid habet, quòd ſicut illa eorum quæ ad finem conducunt, inuentrix eſt: ſic prudentia accepto à virtute fine in eum intendit, quæq́ꝫ ad ipſum conferunt, conſultando excogitat. quemadmodum itaq́ꝫ prudentia ad calliditatem ſeſe habet, ita virtutes inter ſe: vt naturalis virtus calliditati, ea vero quæ proprie vit tus eſt, prudentiæ reſpondeat.

Omnibus enim ſinguli ex moribus eſſe quodã modo natura uidentur.

Aliam, inquit, eſſe naturalem virtutem, & aliam propriam, ex communi multorum opinione conſtat. omnibus enim ſinguli mores eſſe natura quodam modo videntur. mores dicuntur, id eſt græce ἤθος, quæ ex natura conſequuntur proprietates: neque id in ratione præditis tantummodo, ſed etiam in ratione carentibus animalibus: quemadmodum cum leonem dicimus natura eſſe fortem, eo quòd audax eſt, atque animoſus, terrorem'que incutientia contemnit: vulpem vero verſutam, & doloſam, quia in operationibus eiuſmodi apparet: ouem ſtultam, & ſimplicem: cætera'que animalia alijs, atque alijs moribus inſtructa. ita quoque in hominibus alium tales mores habere, alium tales dicimus. Addidit autẽ /quodam modo/, propterea ꝙ non omnibus animalibus ijdem mores ſunt, ſed in rationalibus & brutis morum diuerſi modi conſpiciuntur.

Nam & iuſti & temperantes & fortes ſumus, & cætera ſtatim ab ipſo ortu habemus. Sed aliud tamen eſt quod quærimus, ut quod proprie bonũ eſt, & talia alio modo adſint.

Prudentia & calliditas quemadmodum re ipſa diuerſæ ſunt, quòd hæc naturalis, illa acquiſititia eſt: ita appellatione quoque inter ſe diſtant. nam quæ ex natura eſt facultas, calliditas id eſt δεινότης vocatur: eſtq́ꝫ etiam ipſa virtus quædam naturalis, moderatione rationis nondum compoſita. quæ vero proprie virtus eſt, nominatur prudentia, quæ calliditati ſpeciem quandam ac formam imprimit. in moralibus vero virtutibus tam naturales, quàm propriæ, vno & eodem nomine nuncupantur: atque id non iniuria. nam quia calliditas rationis & intellectus naturalis virtus eſt, cuius quoque propria virtus eſt prudentia: propterea fit, vt bruta animalia, quippe quæ & ratione & intellectu carent, habere calliditatem non poſſint. at morales virtutes cum & rationem habentibus, & ratione expertibus

tibus

tibus natura inſint, iiſdem nominibus vtrobique appellantur: vt in brutis quoque nulla nominis diſcrepantia ſit. in eo enim tantum differunt quòd ex altera atque altera origine exiſtunt: cum ex natura illæ, hæ ex more & conſuetudine proficiſcantur. Sed quærendum videtur, ſi mores naturales & in brutis & in rationalibus ſunt: cur virtutes naturales morales à moribus qui natura ſunt, deducto vocabulo, etiam non dicuntur: communiq; nomine æquiuoce omnes morales appellentur? Quocirca ſcire oportet, morales id eſt ἠθικὰς non ab ἤθους, id eſt moribus, ſed ab ἔθους dici quod morem & conſuetudinem ſignificat, breui ſyllaba ε in longam η mutata: quippe quæ aſſuetudine & exercitatione ex rationis præſidentia ac præſcriptione comparentur: naturales vero eas quæ ab ipſo ortu natura exiſtunt in iis, in quibus inſunt. quoniam igitur hæ naturam, illæ morem & conſuetudinem efficientem cauſam habent: merito vtriſque à cauſa nomen impoſitum eſt. nam mores, id eſt ἦθος non ſunt cauſa, ſed ex cauſa, quæ ipſa natura eſt, exiſtunt. Ex more enim & conſuetudine, quod ἔθος dicitur, morales virtutes appellari, ipſe quoque Ariſtoteles teſtatur: qui in ſecundo huius operis libro moralium virtutum nomen à more, id eſt ἔθους parua inclinatione & mutatione facta eſſe deductum aſſerit. non enim naturalis eſt mos, ſicut mores ſed ex aſſuetudine & exercitatione in habitum euadit. aptitudines igitur ad vnamquãq; virtutem moralem ab ortu & generatione ipſa nobis inſunt: ſed non ſatis tamen id nobis eſt, vt ea quæ proprie virtus eſt, præditi eſſe dicamur: ſed aliud eſt quod quærimus, id ſcilicet quod proprie bonum eſt, id eſt, quæ eſt proprie virtus. licet eodem quo naturalis nomine appelletur. quærimus'que vt talia, id eſt proprie bona, & proprie virtutes non ita ex natura, ſed alio quodam modo adſint: ex meditatione videlicet & exercitatione duce intellectu & præſidente.

Etenim pueris & beſtiis naturales inſunt habitus: ſed ſine intellectu, & mente eſſe noxii apparent.

Non eſſe proprie virtutes eas quæ naturales ſunt, ex eo, inquit, patet, quòd pueris & beſtiis inſunt. pueri autem, propterea quòd recẽs nati ſunt, nullam'que rerum peritiam in vita contrahere potuerunt, nondum oculum in anima adepti ſunt, licet natura idonei ſint ad eum acquirendum: nondumq; intellectus ipſius actum, atque operationem ſunt conſequuti, qui recte pertractandis ſingulis preeſt. beſtię vero quæ ratione prorſus carent, ne aptitudinem quidem vllam habẽt, qua appetitionibus ſuis recte vti poſſint. quo fit, vt virtutes hę naturales tã in pueris q̃ beſtiis intellectu & mente deſtitutæ noxiæ ac damnoſæ appareant, cum non habeant quod eas diſponat, ac moderetur.

Cæterum tantum inſpici uidentur: quòd quemadmodum in corpore ualido quòd ſine uiſu mouetur, contingit, ut uehementer erret, propterea ꝙ uiſu caret: ita quoq; hic euenit, † ſi intellectum acceperit, in agendo differt: atq; habitus licet ſimilis ſit, proprie tamen uirtus tunc erit. † al. ſi uero

Quoniam virtutum habitus ſenſibus obſcuri ſunt atque ignoti, niſi ex operationibus extrinſecus manifeſtentur: ſenſibili exemplo rem hanc planam facit. corpus validum, magnis'que viribus præditum aſſumit, quod magna quædam pro ratione virium efficere poſſit. id ſi viſu deſtitutum ſit, dum mouetur vehementer errat: cum motus vehemens ex validis viribus efficiatur, viſus vero priuatio impediat, quo minus opportune ferri queat. quemadmodum ſiquis magno virium robore vſus patri, aut alicui alteri quem cariſſimũ habeat, ictum infligat: ex eoq; quòd viſu caret, ignoret quis ſit quem verberet: aduerſusq; eum, quaſi inimicum quem vlciſci velit, ita afficiatur. vehementibus enim viribus feriens non leue malum inferet: ſed vel verberatum interficiet, vel inutilem reddet. ſicut igitur in hoc, ita in naturalibus virtutibus euenit: quippe cum naturalis aptitudo viribus corporis comparetur. nam ſi oculus animæ affuerit, ea optime operabitur, magnum'que ac præclarum quippiam exequetur: cum naturalem habilitatem miniſtram, ducem vero habeat oculum, quem ex multo rerum vſu, multa'que vitæ experientia ſibi comparauit. ſi vero oculus is non adſit, naturalis appetitio quaſi in cæcitate & obſcuritate conſtituta multa cum vehementia incitata magnum quoddam malum perpetrabit. ſed ipſe adducto exemplo vali-

di corporis quod cum ſine viſu mouetur, magnos errores committit: deberet'que ſubiungere id cui ſimile eſt, quæ eſt naturalis aptitudo, quæ etiam ipſa ſine oculo animę, id eſt prudentia incitatur: nihil huiuſmodi infert, ſed contrarium. inquit enim, ita quoque hic euenit, ſi intellectum acceperit & acquiſiuerit, in agendo differt, diuerſam eſſe actionem aſſerens quæ cum intellectu fit, ab ea quam ſine intellectu ſola naturali aptitudine vſus quiſpiam producit. id autem fecit Ariſtoteles vt ſolitæ conſuleret breuitati. Habitum vero hic dicit qui ex more & conſuetudine comparatur, non qui ineſt natura. qui non idem cum naturali, ſed ſimilis tantum ei eſt: diuerſa enim genera vtrorunque ſunt, quippe cum alter naturalis ſit, alter moralis. Non igitur ob ſimilitudinem naturalem aptitudinem eſſe proprie virtutem dicemus: ſed tunc erit proprie virtus, cum in habitum euaſerit: id eſt cum ex aſſuetudine & exercitatione firmitatem ac ſtabilitatem fuerit conſequutus, vt recte & ſecundum rationem operetur.

Quare quemadmodum in opinatiua parte duæ ſpecies ſunt, calliditas, & prudentia: ita in morali duæ quoque ſunt: quarum altera uirtus naturalis, altera proprie uirtus eſt: atque harum ea quæ proprie uirtus eſt, non ſine prudentia exiſtit.

Hæc concluſio antedictorum eſt. ſuperius enim prudentiam & virtutem alteram altera indigere mutuo oſtendit: propterea quòd ſicut prudentia ad calliditatem, ita proprie virtus ad naturalem ſeſe habet. calliditas ſiquidem quaſi materia eſt, quæ à natura excolenda atque in propriam ratiocinatiuæ partis virtutem formanda prudentiæ ſuppeditatur. naturalis item virtus morali virtuti ſimili modo ſubiicitur. eſt enim naturalis quædam aptitudo quæ ab ea quæ proprie virtus eſt, formam quaſi materia ſuſcipit: dum in conuenientem rectitudinem appetitiones redactæ obſequentes rationi efficiuntur, quę eas ad bonum atque honeſtum ſcopum incitat, atque inducit. Colligit igitur ea quæ ſuperius dixit, quaſi ita inquiens: demonſtratum igitur eſt, & in opinandi facultate duas eſſe ſpecies calliditatem & prudentiam. calliditatem quidem quaſi naturalem virtutem, quæ aptitudo quædam eſt & facultas inueniendi ea quæ ad propoſitum finem conducunt: prudentiam ratiocinatricis partis propriam virtutem, quæ bonum finem propoſitum habens à virtute ſcilicet morali ſuppeditatum, ad eum proprias operationes intendit ac dirigit. Dictum iam eſt moralis animæ partis duas ſimili modo eſſe ſpecies, virtutem naturalem, & propriam: virtutem'que propriam duabus de cauſis prudentia indigere: primum, quia ſine intellectu virtus naturalis virtus tantummodo eſt: vbi vero acceſſit intellectus qui eam dirigat, moralem'que efficiat, adeo proficit, vt in propriam virtutem euadat: deinde quòd ſine prudentia quæ ad bonum finem deducentia inuenit, conſequi appetitas res virtus non poteſt. Opinatiuam vero partem ratiocinandi facultatem appellat, eo quòd cum ab vltimis animæ facultatibus incipimus, prima inter rationales opinatiua nobis occurrit, quæ vniuerſalia cognoſcit: cum ſenſus ſola particularia & ſingularia percipiant. Moralem autem vocat appetitiuam, rationis'que expertem, propterea quòd mores, quod ἦθος græce dicitur, proprietates ſignificet, quæ viras, & naturas ratione carentes conſequi ſolent. opinio præterea à ſenſibus, ſenſuum'que operationibus, vel ab ijs quæ concluſa, à cogitatione fuerint, occaſione ſumpta, in ſe vniuerſale conſtituit, rationalem'que in ſuam operationem exercet. vnde quia opinandi facultas cum ijs quæ circa particularia operantur, id eſt cum ſenſibus, irrationalibus'que appetitionibus quaſi affinitatem quandam habet: & circa eadem verſatur quoque ratiocinandi vis, quæ rationalis facultas cum ſit, circa particularia tamen operatur: merito effectum eſt, vt ratiocinandi facultatem opinatiuam nominarit. Eſſe autem inquiſitione dignum videtur, vtrum moralem virtutem & prudentiam æquales ſtatuere debeamus, eo quòd altera alterius ope indigeat, an altera alteri anteponenda ſit: tum ſi id faciendum, vtra præſtantior exiſtimanda: illa'ne omnino quæ per ſe rationalis eſt: quippe quæ moribus & irrationalibus facultatibus modum & ordinem afferens, in habitum eas honeſti ac perfectionem inducit. hæc enim eſt, quæ incitationes appetitionum moderatur, operationes'que earum componit, ſubiicit'que rationi: atque eius participatione efficit, vt virtutes exiſtant, atquę oriantur: licet nondum prudentia vocetur: atque ita poſtea ſco-

pis aç

pís ac finibus bonis acceptis,ad quos actiones ſuas intendat,actiuus intellectus euadit,propterea quód agendis rebus,quæ ſunt particulares,pertractandis incumbit:ac dum contemplatur,tempore antecedit:dum agit, eodem cum moralibus atque actiuis virtutibus tempore exiſtit. eo quòd actiuus homo bonus eſſe non poteſt, niſi & fines bonos propoſitos habeat,quos morales virtutes offerunt: & ratio,id quod prudentiæ eſt,ea quæ ad conſequutionem conducunt,inuenerit. Si igitur vſum vtrarunque inter ſe & prudentiæ ad moralem virtutem, & moralis ad prudentiam inſpiciamus,diuerſitatem ipſarum planè cognoſcemus:atque vtra vtri præſtet,ad rationem ſpectantes recte iudicabimus. Nam prudentia morali virtute indiget, vt fines bonos atque honeſtos habeat,qui ex morum moderatione & probitate proponuntur: virtus vero moralis prudentiam requirit, vt ea proprijs operationibus bonorum finium conſequutionem exequatur:vt ſi ea non adſit, atque operetur,vani omnes fines moralium virtutum futuri ſint. Quo modo igitur multo præſtantior moralibus virtutibus prudentia non eſt exiſtimanda:cum & tanquã ratio recta diſpoſitionem & modum actionibus imponat,& vt ipſæ tum bonos fines habeant,tum eos aſſe qui poſſint in cauſa ſit.

Vnde etiam omnes uirtutes prudentias eſſe inquiunt: & Socrates partim recte quærebat, partim errabat. quòd enim prudentias eſſe omnes uirtutes opinabatur, errabat: recte dicebat, ꝙ non ſine prudẽtia eſſe eas aſſerebat.

Hoc quoque ſubiungit, vt prudentiam moralibus virtutibus neceſſariam eſſe confirmet.hinc eſt enim,inquit,quòd nonnulli ex antiquis ſapientibus prudentias eſſe omnes virtutes opinati ſunt:propterea quòd eam vbiq; præſidere ac præeſſe omnibus actionibus videbant, ſuisq; operationibus moralium virtutum operationes obtegere,atque occultare. & Socratem in medium adducit qui apud Platonem in republica omnes virtutes eſſe prudentias dicit: quem ex parte laudat,ex parte reprehendit.nam quòd virtutes omnes prudentias vocabat,in eo reprehendit: quòd non ſine prudentia eas eſſe dicebat, in eo ſententiam eius laudat ac probat.Quærere autem recte eum inquit,& non recte aſſeuerare, eo quòd non abſolute quicquã affirmare conſueuerat,ſed in colloquio diſputare,ac quærere. Quanquam non male,vt opinor,neque abſurde virtutes Socrates tum ſcientias,tum prudentias appellabat. nam cum ſecundum rectam rationem omnes virtutes operentur,rectaq; ratio ſit,quæ in omnibus actionibus ipſis præſit,ac dominetur:efficiatque vt affectuoſa animæ pars ipſi obediens ac parens cum virtute vitam traducat: non immerito virtutes omnes prudentiæ & ſcientiæ à præſtantiore atque excellentiore animæ parte ſumpto nomine nuncupari poſſent. quippe cũ idem quoque in hominis appellatione contingat,qui cum rationales & carentes ratione facultates in ſe habeat,non rationalis & irrationalis vocatur,ſed vno tantum rationis nomine inſignitur:propterea quòd ratio eſt quæ dominatur, reliquasq; omnes ſibi obtemperantes reddit: vt conuenientius ab ea parte quæ in ipſo præeſt,principatumque obtinet,rationalis appelletur.adde quòd alio modo ciuilis hominis, alio ciuis virtus ſeſe habet.illa ſiquidem cum ſcientia eſt,qua ciuilis quid ſit vnaquæq; virtus,cognoſcit, in qua parte animæ conſiſtat, quem finem habeat,quo pacto comparari queat, atque alia huiuſmodi: vt & ipſe & qui ſub ipſo ſunt,reliqui ciues cum virtute degant.ciuis autem virtus tantum eſt ſi prudentioribus & ſapientioribus obtemperet,legibusque & recte imperantibus audiens ſit. vnde quia præſtantiores,perfectioresque virtutes ſunt quæ cum idonea ſcientia abſoluuntur: non ab re videntur à Socrate & ſcientiæ & prudentiæ omnes fuiſſe appellatæ.

Signum autem illud eſt, ꝙ nunc omnes cum definiunt uirtutem,ubi habitum eam eſſe dixerunt,& ad quæ eſt,adiungunt ſecundum rectam rationem. recta autem ratio eſt,quæ ſecundum prudentiam exiſtit.

Hoc item ad idem probandum ponit,neceſſario ſcilicet prudentiam & moralem virtutem inter ſe eſſe coniunctas. cuius rei indicium ab omnibus qui definiunt virtutem,ſumit. omnes enim eam eſſe habitum ſecundum rectam rationem definiunt. recta autem ratio ſecundum prudentiam eſt. virtus enim circa actiones & affectus verſatur. quippe cum hæc

ſint ea, ad quæ eſt: id eſt ad quæ omnis operatio intẽditur, quæ ex habitu virtutis procedit. cum igitur dicunt virtutem habitũ eſſe qui circa hæc verſatur, nec nomine habitus, nec ſubiecto circa quod verſatur, contenti ſunt: ſed addunt etiam quaſi proprium quoddam ipſius virtutis ſecundum rectam rationem. eo ꝙ non ſit virtus abſolute habitus qui circa actiones & affectus verſetur: ſed rectam rationem adeſſe quoque neceſſe ſit, vt virtus exiſtat. quoniam vero recta ratio ſecundum prudentiam eſt: niſi prudentia adſit, virtus eſſe nullo modo poterit. atque hæc communis quædam opinio ac notio apud omnes eſt, qui virtutem definiunt.

Videntur igitur uaticinari quodã modo omnes talem eſſe habitum uirtutem, qui ſecundum prudentiam exiſtit.

Quaſi eos qui virtutem definiebant in alijs non approbet, niſi ꝙ rectam rationem in definitione aſſumendam cenſuerunt: vaticinantibus eos ſimiles eſſe inquit. ſicut enim diuinatio quæ coniecturalis quædam ars eſt, de futuris coniiciendo pronũciat: ita hi quoq; virtutem moralem ſine prudentia non eſſe, videntur coniectaſſe. propterea etiam habitum qui ſecundum prudentiam in actionibus & affectibus operatur, eſſe virtutem omnes communiter aſſeruerunt.

Paululum tamen tranſeundum eſt. uirtus enim nõ tam ſecundum rectam rationem, quàm cum recta ratione habitus eſt: at recta de huiuſmodi ratio eſt prudentia.

Paululum immutat ex oratione, qua in definienda virtute antiquiores vſi fuerant: vt cũ his conueniat, quæ de morali virtute & prudentia ipſe hic tradidit. Paululum enim, inquit, tranſeundum eſt, id eſt vel addendum, vel immutandum in hac definitiõe verbum aliquod eſt: vtrũq; enim appellari trãſitio poteſt, ſiue cum è pauciore numero in maiorem: ſiue cum è verbo in verbum traductio fit. nã non ſolum debemus rectam rationem actionis vel affectionis quæ ſecundum virtutem exiſtit, tanquã modum & menſurã ſtatuere, vt ſecundum ipſam fieri ex virtute omnia dicamus: quippe cum fieri poſſit, vt menſura à re mẽſurata ſeparari queat. at ſi prudentia ſeparetur, neque agere, neque affici ex virtute amplius licebit. quocirca adeſſe ſemper rectam rationem neceſſe eſt, cum eaq; ſint omnia tractanda: ſi & actiones & affectiones exiſtere ex virtute volumus: vt hoc modo virtus habitus eſſe cum recta ratione definienda ſit. recta autem ratio quæ de actionibus affectibusq; præſcribit nihil aliud eſt ꝗ̃ ipſa prudentia. Neceſſe autem omnino eſſe vt actiones & affectiones omnes quæ ex virtute exiſtunt, cum recta ratione & prudentia ſint, inde perſpicuum eſt: ꝙ cum affectus iræ & cupiditatis motus, atq; incitationes ſint ad appetendas res: actiones vero ſint operationes & effectiones ad conſequenda ea quæ appetuntur: neq; affectus recte & opportune incitari poterunt, niſi præſidentem habeant rationem, quæ ipſis modum vnicuiq; conuenientem præſcribat: neq; operationes accommodate ad finem propoſitum abſoluentur, niſi ratio ex ſeſe apta atq; opportuna ſuppeditarit.

Ac Socrates quidem rationes uirtutes eſſe exiſtimabat: ſcientias enim eas eſſe omnes dicebat: nos cum ratione eſſe arbitramur.

Quæ differentia inter ipſum & Socratem ſit in diſputatiõe de virtutibus, hic ſubiungit: ne dicere quiſpiã poſſit fruſtra reprehenſum fuiſſe Socratem, cum vterq;, tam ipſe. ſ. Ariſtoteles, ꝗ̃ Socrates rationem in virtutis definitione aſſumant. Socrates igitur, inquit, quia virtutes ſcientias eſſe opinabatur, eas eſſe ratiões ipſas aſſerebat: propterea ꝙ ſciẽtię nihil aliud ſunt, ꝗ̃ ſciendarum rerum perceptiuæ rationes. nos vero non rationes, ſed cum ratione eſſe virtutes aſſeueramus. eſſe aũt aliquid, & eſſe cum aliquo diuerſum quid proculdubio eſt.

Ex his igitur quæ dicta ſunt, conſtat neq; proprie bonum eſſe ſine prudẽtia, neq; prudentem ſine morali uirtute quempiam poſſe.

Cum ſatis oſtenderit moralem virtutem & prudentiam mutua ope inter ſe indigere: vt moralis virtus ſcopum & finem recte affectis appetitionibus proponat: prudentia quæ ad fines conſequendos faciunt, procuret: nunc ea quæ dixit, concludit. ex illis enim planum eſſe

inquit,

inquit,neque proprie bonum eſſe poſſe ſine prudẽtia,neq; prudentem ſine morali virtute: proprie bonum appellans eum qui à naturali virtute prædito diſtinguitur.qui.n.natura eſt iuſtus,aut fortis,aut temperans,non eſt proprie bonus,ſed tantum ad virtutes, vel omnes, vel nõnullas,vel aliquam,vel virtutis alicuius partes aptus,atq; habilis eſt.perinde ac ſiquis ad liberalitatem natura ſit idoneus,dum negligit pecunias, viliq; eas ac parui æſtimat, hæc enim aptitudo naturalis ad virtutis perfectionem ſola non ſufficit: ſed accedat ſtudium ex electione & exercitatio neceſſe eſt,vt virtutis habitus comparetur.

Quin etiam ratio illa hinc ſolui poſſet ,qua ſeparatas eſſe inter ſe uirtutes diſſereret aliquis:eo quòd idem ad omnes aptiſſimus minime ſit, atque iccirco alias iam,alias nondum acquiſiuerit.hoc ſiquidẽ in naturalibus uirtutibus licet:in ijs uero quibus abſolutę bonus uocatur quiſpiã,non licet.ſimul enim cum prudentia quæ una eſt,omnes exiſtent.

Cum communis opinio apud ſapientes ſit , virtutes ſeſe mutuo conſequi:dubitationem quandã aduerſus hanc diſſertatoria.i.dialectica via progredientem & mouet,& ſoluit . nã ſi fieri poteſt vt ad aliquam virtutem aptus quiſpiam ſit,ad aliã ineptus, fieri quoq; poterit vt eam ad quam eſt aptus prius acquirat,q̃ alterã:atq; ita efficietur,vt acquiſita iam virtus ab altera ſit ſeparata:neq; conſequi ſe mutuo virtutes neceſſe ſit . ſed ex his quæ dicta ſunt, inquit,de prudentia & morali virtute,ſolui ratio quoq; hæc poſſet,qua diſſerendi via.i.dialectica ſeparari à ſe virtutes,neq; cõnexas eſſe mutuo probare quiſpiam conaretur.ꝙ enim idem ad omnes aptiſſimus minime ſit,id pro argumento ſumit ꝙ virtutes ſe mutuo nõ conſequantur.qui.n.ad vnã omnium aptiſſimus eſt, is ante alias ipſam acquiret . acquiſita vero in eo iam erit,cum nondum aliæ ſint. Vbi hæc dixit,ſolutionem poſtea affert : hoc inquiens quod ita dicitur,in naturalibus virtutibus licet : quas qui habuerit , proprie bonus minime vocatur,quãuis ad omnes aptiſſimus quiſpiam ſit:ſed aptus,naturaq; bene affectus ad bonum dicitur.fieri.n.poteſt & licet eum qui in vna virtute eſt naturæ habilitate præditus,in reliquis non ſit.at in ijs quæ proprie virtutes ſunt,ex quibus proprie bonus aliquis appellatur,non ita licet.cur?propterea ꝙ ſi abſit prudentia,nullã ex ijs quæ proprie ſunt,habebit:ſi adſit,ſimul cum ipſa morales quoq; virtutes conſequentur.ſi.n.ratio appetitionibus præſit, eaſq; moderetur,ac ſubditas ſibi,obedienteſq; reddat:tam bona erunt,quæ ſectãtur,q̃ mala quæ fugiunt:atq; ita efficietur,vt neceſſario omnes virtutes ſe mutuo conſequantur:cum morales bonos fines proponant,prudentia quæ ad fines conducunt omnia opportune excogitet,atq; expediat. vt hoc modo pateat ex antedictis de morali virtute & prudentia dubitationis huius afferri ſolutionem.

Perſpicuum autem eſt & prudentia eſſe opus etiam ſi nõ eſſet actiua,propterea quòd partis animę uirtus eſt:& ſine prudẽtia & uirtute actiua eſſe electionem rectam non poſſe.eo quod hæc finem : illa quæ ad finem tendunt ut agamus,facit.

Prudentia quidẽ actiuus quoq; intellectus eſt,quippe quæ actiuis virtutibus modos ac vias inueniat,quibus potiri finibus ſuis poſſint:non eſſe tamen propterea inferior , ac miniſtra eſt exiſtimãda.eſt.n.ẽt ex ſeſe integra ac perfecta: opuſq; ipſa eſt,ẽt ſi nullum ad agendum vſum exhiberet,ob id videlicet ꝙ partis animæ ratiocinatiuę virtus eſt . immo quãto pręſtãtioris eſt partis,tãto pręſtãtior cæteris quoque ipſa eſt . pręſtãtior.n.eſt ratiocinãdi vis,q̃ iraſcibilis & concupiſcibilis ex quibus morales virtutes exiſtunt.patet itẽ electiuã animæ noſtrę facultatẽ propriã rectitudinẽ non eſſe habiturã,niſi & prudentia,& virtus moralis affuerit:virtus, quæ finem proponat:prudentia , quæ ad finem apte conducentia inueniat : quo electio hæc ſibi oblata accipiens bona & honeſta anteponere malis & turpibus queat.atq; hęc conſequi etiam ex ante dictis videntur.

At uero neq; prędidet ſapientię:neque melioris q̃ ipſa partis eſt.

Hoc ad alterã dubitationẽ refertur,quã ſuperius de ſapiẽtia & prudẽtia poſuit:nũ præſtãtior prudentia q̃ ſapiẽtia eſſet,eo ꝙ prudentia faceret,et in vnaquaq; re agenda præcipe-

ret, finesq́ꝫ appetitionū noſtratum exequeretur: ſapientia vero contemplaretur dūtaxat, & nihil ageret: quippe cū dictū quoqꝫ eſſet prius facultates quæ præciperent, finesq́ꝫ haberent perfectiores, eſſe principaliores, ac pręſtātiores. Huic igitur quęſtiōi ſolutionē hic ſubiungit, non eſſe prudentiā pręſtantiorē ſapientia aſſerens. ad cuius enunciationis comprobationem ſumit, ꝙ melioris q̃ ipſa partis non eſt. perinde ac ſi ita diceret: prudentia ſapientia non eſt pręſtātior, propterea ꝙ neqꝫ melioris partis virtus eſt, q̃ ſapientia: ſiquidē ſapientia contemplatiuę partis habitus, ac virtus eſt, actiuę prudentia: at contemplatiuus intellectus actiuo pręſtantior, contemplatio itē actione eſt excellentior: eſt.n. eius qui in nobis proprie eſt intellectus, qui per ſe ab alijs annexis ſibi facultatibus ſeparatus operatur. actio vero eſt actiui, qui ratione carentibus facultatibus ad agendum neceſſario vtitur.

Quemadmodum neqꝫ ſanitati medicina: neqꝫ enim ipſa utitur, ſed ut fiat, prouidet. quocirca illius cauſa pręcipit, non autem illi.

Exemplū adducit medicinę & ſanitatis: quo oſtendat non abſolute habitū qui de aliquo ſtatuit ac iubet, eo de quo ſtatuit ac iubet, eſſe pręſtantiorē: ſed eū habere principatū qui cū alicui pręcipiat, eo quoqꝫ ad conſequutionē alterius vtitur. cuiuſmodi eſt equeſtris ars quę frenaria, & ciuilis quę reliquis oībus & artibus & ſcientijs vtitur, quæ in ciuitatibus adhiberi conſueuerunt. Medicina.n. ſanitati non pręcipit, neqꝫ ea vtitur: ſed de ipſa iubet, vtq́ꝫ ea comparetur, procurat: neqꝫ illi, ſed illius cauſa præcipit: ob ipſam.n. eſt, vt de ipſa pręcipiat, ipſamq́ꝫ in corporibus efficiat. ſi igitur id quod alterius gratia eſt, eo cuius eſt gratia inferius eſt: prudentia quoqꝫ inferior ac poſterior q̃ ſapiētia erit: quippe quę ob eam pręcipiat, idq́ꝫ ſtudeat, vt in animo noſtro ea comparetur.

Simile prætérea illud eſt, ſiquis ciuilē, propterea ꝙ de omnibus præcipit, quę in ciuitate ſunt: diis pręeſſe ac dominari etiam diceret.

Alterum exemplū ad eandē rem affert, ciuilis.ſ. ſcientię, & deorum. Ciuilis.n. ſciētia licet de dijs iubeat, ac pręcipiat, dijs tamē non iubet. de templis quidē, de hymnis, de ſacrificijs, de ceremonijs, cæterisq́ꝫ alijs quæ ad deos ſpectāt, tradit inſtitutiones: ſed nō propterea tamē Deo pręſtātior, vel dijs eſt exiſtimāda. non.n. imperat deo, vel dijs qui.ſ. ex vnius & primi participatiōe ita appellātur: ſed hominibus de dijs præcepta tradit, atqꝫ imperat: vt hoc modo inſeruire ac miniſtrare deo et diuinis, nō dominari videatur. Ita neqꝫ prudentiā ob id dominari ſapiētiæ dicendū eſt, ꝙ de ea præcipit: ſiquidē finis prudentiæ cuius cauſa exiſtit, ſapientia eſt, non ſapientiæ prudentia: præſtātior igitur ac principalior ſapientia q̃ prudentia proculdubio erit. At vero ſi dubitet adhuc quiſpiā, quo modo intellectus contemplatiuus & actiuus vnus cū ſit eſſentia, in duas diuidatur partes, quarū altera eſſe ſuperior, altera inferior dicatur: neqꝫ ſatis eſſe exiſtimet ea quæ eadē hac de re paulo ſuperius a nobis fuerūt expoſita, atqꝫ iccirco clariorē aliquā explicationem requirat, hæc ēt adiungere antedictis poterit. Vna quidem eſt intellectiua animæ pars eſſentia quæ in contemplationibus verum, in actionibus bonū quærit, atqꝫ inuenit: ſed cū circa vniuerſalia verſatur, intellectus cōtemplatiuus dicitur, habetq́ꝫ ſubiecta ea omnia quæ in contēplatione cadere, et ſcientiā poſſunt: cū particularibus ſtudet, actiui intellectus nomē adipiſcitur. ſuntq́ꝫ ei ſubiectæ res agēdę, et q̃ ſenſibus ſubijciuntur. Vnus igitur eſt intellectus ſubſtātia vtpote vna pars, atqꝫ vna aīæ facultas: diuiditur vero in duas portiōes contemplatiuā, & actiuā, quaſi aliud quid ſit dū vniuerſalia cōtēplatur, aliud dū ſingula, & ſenſibus expoſita perpēdit: vnde ēt portiōes ſeu particulę.i. *μόρια* gręce dicūtur eo ꝙ partis intellectiuę animæ partes ſint. neqꝫ abſurdū eē debet ſi vnū ſubſtātia vtraqꝫ hęc ſint, duo vero eatenus, quatenus vnius totius partes ſunt: nō ſecus ac ſiquis eūdē hoiem et naturę cōtēplatorē vocet, et medicū: naturę cōtemplatorē, eo ꝙ circa res vniuerſales in naturæ cognitione verſetur: medicū, quia circa ſingula hoīum corpora ſtudiū impēdit, dū vnicuiqꝫ afferre ſanitatē conatur. vnus.n. & idē numero cū ſit, circa diuerſa ſubiecta negociū exercēs diuerſas quoqꝫ habet & operatiōes & exequutiōes: quippe cū in naturæ cōſideratione veritatē inquirat, finēq́ꝫ habeat eius inuentionē: in medicinę actiōe bonū corporū humanorū procuret, ad eiusq́ꝫ conſequutionē ſpectet, ac tendat: vt & duos habitus, & duas operationes, & duas ſubiectas res, & duos fines habere merito dicēdus ſit.

FINIS SEXTI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER SEPTIMVS,

CVM ASPASII EXPLANATIONE,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

CVm de moralibus virtutibus & intellectiuis iam docuerit: nũc de continentia, & de heroica quadam & diuina virtute diſſerere vult. Cur autem de his non egerit, vbi de moralibus virtutibus tractabat, ſed harum diſputationem ab alijs hic ſeparatã exponat, illud in cauſa eſt, ꝙ continentia virtus proprie nõ eſt, ſed virtuti proxima. quatenus enim ex electione fit, circaq́ꝫ agenda verſatur, virtus videtur: quatenus vero non eſt æqua partium animæ tranquillitas, ſed pugna & ſeditio, virtus non eſt. nã continens habet quidem rationẽ, quæ à turpibus voluptatibus abſtinendum eſſe iubet: ſed cupiditas tamen in eo non obſequitur, ſed reſiſtit, eſtq́ꝫ ad fruendas voluptates incitata. at in virtutibus animæ partes inter ſe conſentiunt, non pugnant: ſicut in temperante, in quo ſtatim vbi ratio abſtinere à voluptatibus præcipit, nihil renitens cupiditas obtemperat: & in forti quoque ſimili modo, qui cum ratio imperat, in formidabilibus rebus intrepide eſſe permanendum, non aduerſantem iracundiam, ſed continuo obedientem imperio, ac patentem habet. Quia igitur continentia non eſt virtus, ſed ſimilis virtuti: icciroo ſeparatim de ea diſſerere inſtituit. ſimili modo incontinentia quæ virtuti huic, id eſt continentiæ oppoſita eſt, diuerſum quoddam vitium eſt ab alijs quæ moralibus virtutibus aduerſantur: quippe cum incontinens validam habeat rationem malum eſſe adulterium dictantem, ſed ab affectus tamen vehementia ſuperetur: vt in eo quoque pugna quędam partium animę exiſtat. cupiditas enim ad potiendum turpibus voluptatibus fertur: ratio repugnat atque aduerſatur, licet poſtea tãdem victa ſuccumbat. in intemperante vero non ita fit: ſed intemperans cupiditatem ad prauas voluptates incitatam cum habeat, rationem quoque ei habet obſequentem. nec ſecus audax, in quo iracundia incompoſite & quibus non debet, & quando non debet, agitata ac furens ſecum etiam rationem minime reſiſtentem trahit; ita vt in vitijs quoque quæ moralibus virtutibus opponuntur, æquabilis quidam animæ partium conſenſus reperiatur. At heroica & diuina virtus quia omnem virtutem excedit, propterea ipſa quoque ſeparatam ab alijs tractationem requiſiuit. Quoniam vero harum virtutum vitia, id eſt incontinentia & feritas ſeu immanitas notiora quàm continentia, & heroica ac diuina virtus ſunt: iccirco àb his vtpote notioribus exordium ſumit, quo per ea virtutes quoque ipſas nobis manifeſtet.

De Heroica uirtute, continentia, & earum oppoſitis. Cap. I.

POſt hæc alio ſumpto initio dicendum eſt, rerũ circa mores fugiendarum tres ſpecies eſſe, uitium, incontinentiam, & feritatem: quarũ duabus quæ ſint contraria, manifeſtum eſt: alterum enim uirtutem, alterum cõtinentiam uocamus. feritati autem maxime conuenire quiſpiam diceret uirtutẽ, quæ ſupra nos eſt, heroicam quandam, ac diuinam, quemadmodum Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit, eo quòd ualde erat bonus,

Non hominis mortalis filius ille
Eſſe uidebatur: ſed magna è ſtirpe deorum. »
Quòd ſi ex hominibus, ſicut dicunt, ob uirtutis excellentiam diuini efficiuntur: huiuſmodi quidam ſcilicet eſſet habitus, qui feritati opponitur. »

Fugiendarum rerum inquit. i. malarum quæ circa mores conſiderãtur, tres ſunt ſpecies: /vitium enim omnibus moralibus virtutibus opponitur: nam ignauia, & audacia, intemperantia & ſtupiditas & cæteræ huiuſmodi quatenus vitia, fortitudini & temperantiæ & reliquis aduerſantur. /Quarum duabus/. i. virtutes quæ duabus ex his hoc eſt vitio & incontinentiæ ſunt contraria, manifeſtæ ſunt. /Alterum enim/, id eſt quod contrariũ vitio eſt, virtutem appellamus, quippe cum vitium ſit, ꝙ morali virtuti opponatur. /Alterũ/ id eſt contrarium incontinentiæ, continentiam vocamus. Feritati autem contrariam eſſe heroicã & diuinam virtutem dicere maxime conueniret. heroica vero & diuina hęc virtus eſt cũ oẽm virtutẽ ſupra omnem hominem exercet quiſpiã: ſiquis. n. ſupra omnes iuſtos iuſtitia præditus ſit: ſupra omnes fortes fortitudine: ſupra omnes temperantes temperantia: is heroicã & diuinam virtutem habere non immerito dicetur. huiuſmodi autẽ virtus hominibus conuenit, qui vel cum deo iam vniti dij quoq; ipſi adoptione effecti ſunt: vel ſancti virtutũ operatione cæteris omnibus antecellunt; heroica appellata, eo ꝙ heroibus. i. ſemideis propria cum ſit, naturam humanam excedere, atq; ob id admiratione maxime digna eſſe videatur. vnde etiam Priamus apud Homerum miſeriam ſuam deplorans, atq; Hectorem quaſi ſupra hominem virtute præſtaret, ita admirans inducitur:

Me miſerum, qui tot fortiſſima pectora natos »
Progenui Troiæ regali in ſede; nec vllum »
Incolumem ex ipſis mihi nunc fortuna reliquit. »
Egregius Meſtor perijt, gaudensq; quadrigis »
Troilus, atq; Hector, qui erat inter numina habendus. »
Certe non hominis mortalis filius ille »
Eſſe videbatur, ſed magna è ſtirpe deorum. »

quippe cum fortitudine excedere cæteros omnes videbat. Quare quemadmodum dicũt homines deos fieri, id eſt deo ob virtutis excellentiam proxime accedere, cum ad ſummum vniuſcuiuſq; virtutis peruenerũt, omneſq; virtutes ſupra hominem exercent: talis habitus eſt, qui feritati atq; immanitati opponitur: quæ heroica & diuina virtus eſt, ſupraq; omnem virtutem: quæ homines deos efficit, dum ita ſupra alios extollit atq; effert, vt proxime ad deum videantur accedere.

Nam ſicut beſtiæ neque uitium eſt, neque uirtus, ita neq; Dei: ſed hæc pręſtantius quid uirtute, illa diuerſum quoddam à uitio genus eſt. Quoniam uero rarum eſt, ut uir diuinus ſit: quemadmodum Lacones, cum aliquem ualde admirantur, diuinus, inquiunt, uir eſt: ſic & ferinus natura inter homines rarus aliquis eſt: maxime tamen inter barbaros reperitur. fiunt uero nonnulla etiam ex morbis, & læſionibus. quin etiam eos homines qui uitijs exuperant, ita infamamus. Sed de tali quidem affectione poſterius mentio quædã facienda eſt. de uitio autem dictum eſt prius.

Quia dicere quiſpiam potuiſſet, ſi virtus hęc heroica ſupra omnem virtutẽ eſt, dijs conuenit: iccirco obiectioni huic occurrens neque beſtijs inquit virtutẽ eſſe, propterea ꝙ virtus ex

tus ex

ſus ex electione, electio autem rationalium eſt: neque dijs, eo ꝙ ſupra omnem virtutem dij cõſtituti ſunt. hæc enim, id eſt heroica & diuina virtus omni virtute præſtãtior eſt, ſupraq; omnem virtutem: illa, id eſt feritas huic virtuti oppoſita diuerſum quoddam genus, hoc eſt diuerſa ſpecies à vitio eſt, quæ omne vitium excedit. nam ſanguinem hominum haurire, & carnes crudas comedere ferinum eſt. qui igitur hanc heroicam et diuinam virtutem habet, diuinus eſt. at eſſe aliquem diuinum rarum admodũ eſt: quippe cum pauci ſint, qui eiuſmodi virtute ſint præditi. vnde Lacones cum admirabantur aliquem, ꝙ ſupra hominem eſſet: hic vir, dicebant, σεῖος. i. diuinus eſt: ita enim lingua ſua illi θεῖον. i. diuinum vocant. eodẽ modo rarum eſt, vt homo aliquis ferinus atq; immanis ſit: vt & ſanguinem hominum bibat, & carnibus crudis veſcatur. id quod inter Græcos homines qui eruditi ſunt, ratiõisq; inſtitutiones ſequuntur, videre non licet: ſed in barbaris nationibus præcipue eſt: quæ & ineruditæ, & à ratione alienę vitam traducere conſueuerunt. Nonnulli vero ira immanes & ferini euadunt tum ex morbo, in inſaniã ſcilicet et furorem verſi: tum ex læſione, id eſt πηρώσεως, cum læſum ira corpus & mancum habent, vt ratione exturbentur, & mente capti ſint. atq; eos qui improbitate ſupra cæteros omnes & vitijs excedunt: ſuntq; & iniuſti & intemperantes, & pauidi ſupra modum: ita infamamus, id eſt hoc infami nomine, & contumelioſo notamus, & ferinos ſolemus appellare. qualem fuiſſe Echetum tyrãnum Homerus memoriæ prodidit: qui Antinoum Iro minitantem ita inducit:

» Si te ignaue, ſenex iſte in certamine vincet:
» Coniectum in puppim Epiri te ad littora mittam,
» Atq; ad regem Echetum cunctorum immanibus auſis
» Vaſtatorem hominum: tibi qui crudeliter aures
» Abſciſſas, nareſq;, pudendaq; membra, manuſq;,
» Proſciet ſęuis canibus lanianda per agros.

Ac de huiuſmodi quidem affectione, inquit, id eſt ferina & immani poſtea dicemus: de vitio autem moralibus virtutibus oppoſito ſuperius dictum eſt, vbi de moralibus virtutibus agebamus.

De incontinentia uero & mollitie, & deliciis nũc eſt diſſerendum: de continentia item & tolerantia. neque enim quaſi iidem cum uirtute & prauitate habitus ſint, neq; ut diuerſum genus, utraq; harum exiſtimanda eſt.

De incontinentia inquit, & mollicie & delicijs nunc dicendum eſt. mollicies autem & delicię idem eſt: delicatus. n. homo nihil aliud eſt, ꝗ mollis. vnde / & / cõiunctio pro / ſiue / poſita eſt: ac ſi ita diceret, de mollicie ſiue delicijs, &c. continentia. n. & incontinẽtia de quibus nunc ſumus diſputaturi, non ſunt habitus ijdem cũ virtute & prauitate. i. non ſunt idẽ quod virtus & vitium: quippe cum neq; continentia virtus, neq; incontinentia vitiũ proprie ſit. neq; vt diuerſum genus: neq;. n. diuerſa prorſus à virtute eſt continentia, neq; à vitio incontinentia: ſed aliqua ex parte diuerſę, aliqua eædem cum virtute & vitio ſunt. quatenus. n. continentia habitus eſt ex electione, cũ virtute conuenit, cum virtuteq; eadem eſt: quatenus vero in virtute partium animæ conſenſus, non diſſenſio aliqua et pugna reperitur: ſicut in temperante, in quo cum ratio abſtinere à turpibus voluptatibus iubet, cupiditas ſtatim ſine vlla repugnantia obſequitur. ſed incontinentia pugna eſt, cum ratione iubente à turpibus voluptatibus abſtinere, non continuo obtemperat cupiditas: ſed reſiſtit, ac renititur, & ſecũ rationem quaſi mancipium trahere conatur: hac ex parte continentia virtus non eſt. ſimili modo quia vitiũ habitus eſt præter rectã rationẽ, & incontinentia præter rectã rationẽ eſt habitus: ſit, vt incontinentia idẽ cum vitio ſit. quia vero cõtrà in vitio eſt conſenſus animę partium, vt in intẽperãtia, in qua cũ ad turpes voluptates fruendas inclinata eſt cupiditas, nõ repugnat ratio, ſed ſtatim obſequitur: in incontinentia aũt non ita eſt, ſed pugnat ratio aduerſus cupiditatẽ, licet poſtremo vincatur, ac ſuccũbat: in hoc incontinentia diuerſa à vitio eſt. Hoc aũt inquit, vt ſe non temere de his ſeparatim ab alijs acturum eſſe declaret, propterea ꝙ videlicet diuerſæ à virtutibus moralibus, & vitijs ſint.

Oportet autem, ſicut in alijs ſecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonſtrare. ac maxime quidem omnia illuſtria & proba-

bilia circa hos affectus: ſin minus, pleraq;, & præcipua producere debemus. nam ſi ſoluantur ea quæ difficultatem habent, illuſtria uero & probabilia relinquantur: ſatis erit demonſtratum.

Sicut, inquit, de cæteris virtutibus agimus ab ijs quæ apparẽt, ſuntq́; euidentia, ſumptis probationibus, id eſt à multorum opinione: ita hic quoque producere oportet quæ de continentia & incontinentia omnes opinati ſunt: ac prius dubitare, id eſt aduerſus opiniões dubitationibus factis quæ ex ipſis veræ eſſe videantur, admittere: quæ falſæ ſint, atque à veritate aberrent, reijcere ac reprobare: atque ita demum de continentia & incontinentia ſtatuere. ac maxime quidem opiniones oẽs quæ de his affectionibus, id eſt continentia & incontinẽtia habentur, ſumendæ ſunt: ſin minus, hoc eſt ſi ſumi omnes nequeũt, pleræq; ſaltem & præcipue, id eſt cæteris præſtantiores ſunt producendæ. ita enim acturus de his eſt, vt primum opiniones veterum de continentia & incontinentia exponat: deinde adhibito examine veras à falſis ſeparet, atq; eas admittat, falſas refellat atq; improbet: poſtea ſuam quoque eadem hac de re opinionem ſubiungat. ſi igitur, inquit, ſoluerimus ac ſuſtulerimus quę difficultatem habent. i. abſurdas opiniones ac malas, illuſtria vero ac probabilia id eſt τὰ ἔνδοξα quæ in opinione ſunt, & recte videntur ſeſe habere, fuerint relicta: ſatis de continentia & incontinentia erit demonſtratum.

Videtur igitur continentia & tolerantia ex bonis & laudabilibus: incontinentia uero & mollicies ex prauis & uituperatione dignis rebus eſſe. idem quoque eſſe continens & perſtans in conſilio rationis, idem incontinens & è rationis conſilio excedens. atque incontinens quidẽ cognoſcens praua eſſe quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cum prauas ſciat eſſe cupiditates, ob rationem eas non ſequitur.

Opinantur igitur, inquit, omnes continentiam & tolerantiam ex bonis & laudabilibus eſſe, hoc eſt virtutes eſſe, contra incontinẽtiam & molliciem ex prauis & vituperabilibus, id eſt inter vitia connumerari. opinantur item eundem eſſe continentem, & perſtantem in conſilio rationis ſeu ratiocinatione & opinione: dicunt. n. continentem in propria ſententia perſiſtere, neque ab ea exturbari, licet multum cupiditas contra renitatur. verbi cauſa cum opinatur continens malum eſſe adulterium, & repugnat cupiditas, & tanquã iucundum id obijcit, atq; affectat: ipſe in ſententia ſua perſtat, malumq́; eſſe adulterium conſtãter putat, neq; ab ea ſe opinione deijci permittit, neq; ſequitur cupiditatem. incontinentẽ etiam & è conſilio rationis. i. è propria ſententia excedentem eundem eſſe exiſtimant: propterea ꝙ incontinens validam quidem & ſanã habeat rationem, opineturq́; etiam ipſe adulterium eſſe malum: cum tamen cupiditas aduerſatur, eſſeq́; id ſuaue & bonum putat, ab opiniõe exturbetur. i. ab opinando malum eſſe adulterium, & ſuaue id eſſe exiſtimans ſectetur, atq; agat. quin etiam incontinens malum eſſe adulterium cognoſcens id tamen ob affectum, id eſt ab affectu & cupiditate ſuperatus committit: continens vero cupiditates eſſe malas ſciens, nullo modo licet voluptates quaſi bonas & iucundas proponãt, eis obſequitur: atq; id facit ob rationem, id eſt cum ratio malum eſſe adulterium ſtatuat, non permittit ſe à cupiditate ſuperari, quæ bonum id eſſe putat: rationiq́; reſiſtit ac repugnat.

Temperantem quoque continentem & tolerantem eſſe dicunt. atque eum qui eiuſmodi ſit, alij omnem eſſe temperantem aſſerunt, alij minime: & intemperantem incontinentem, & incontinentem intemperantem confuſe, alij diuerſos eſſe aiunt. at prudentem interdum negant eſſe poſſe incõtinentem: interdum nonnullos qui ſint prudentes & callidi, eſſe incontinẽtes affirmãt. adde ꝙ incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicũtur. Atq; ea quidem quæ dicuntur, huiuſmodi ſunt.

Opinantur item temperantem continentem & tolerantem eſſe. atq; vnumquẽq; talem, id eſt continentem alij temperantem putant, alij minime: propterea ꝙ continens temperãs confuſe eſt. cum enim ignorent intemperantis & incontinẽtis differentiã, confuſe. i. in diffe-

renter

nenter intemperantem eſſe incontinentem, & incontinentem intemperantem opinātur: alij incontinentem diuerſum ab intemperante eſſe exiſtimant. ſunt præterea qui prudentem aliquando eſſe incontinentem putent, aliquando nonnullos prudentes & callidos, id eſt ſiue callidos, eſſe incontinentes. aiunt inſuper non modo incontinentem appellari qui à cupiditate ſuperatur, verum etiā eum qui vel iræ, vel honori, vel lucri deſiderio ſuccumbit. dicimus enim incontinētem iræ eſſe quempiam, incontinentem item lucri & honoris, qui ſupra modum vel lucrum, vel honorem affectat. Atq; hæc ſunt quæ dicuntur: id eſt opiniones quæ de continentia & incontinentia feruntur, hæ ſunt.

De continente & incontinente. *Cap. II.*

DVbitaret autem quiſpiam quomodo recte exiſtimans aliquis agat incontinenter. nam ut ſciens quiſpiam agat, aiunt nōnulli fieri nullo modo poſſe. abſurdum enim eſt ſi adſit ſcientia, ut exiſtimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quaſi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduerſus rationem omnino pugnabat, quaſi nulla eſſet incontinentia. neminem ſiquidem aiebat exiſtimantem præter id quod optimum eſt, agere, ſed ex ignoratione. quæ ſanè oratio ijs aduerſatur quæ euidenter apparent. quærendūq; eſt circa affectum, ſi ex ignoratione agit quiſpiam, quis ignorationis modus ſit? nam non exiſtimare qui incontinenter agit, ante quam in affectu ſit conſtitutus, manifeſtum eſt.

Expoſitis opinionibus de continentia & incontinentia dubitationes nunc affert: inquitq; ſi incontinens is eſt, qui cognoſcit malum eſſe adulterium, validamq; & integram habet rationem, ſed à cupiditate ſuperatur, & committit adulterium: dubitare quiſpiam poſſet, qui fiat, vt incontinens recte exiſtimans, id eſt certo cognoſcens malum eſſe adulterium, incontinenter agat: id eſt à perturbatione ſuperatus adulteretur. fieri enim nullo modo poſſe inquiunt, vt ſcientiam habens rei aliquis aberret. abſurdum enim exiſtimabat Socrates ſi vbi eſſet ſcientia, illic aliud quippiam dominaretur, traheretq; tanquam mancipium & ſeruam rationem. ſi igitur incontinens mali habet ſcientiam ꝙ malum videlicet ſit: qui fit, vt à cupiditate ſuperetur, atque vt mancipium pertrahatur. Socrates quidem aduerſus rationem veram pugnabat, incontinentiam non eſſe affirmās, cum tamen eam eſſe perſpicuum ſit: quippe cum diceret fieri non poſſe, vt exiſtimans aliquis, id eſt opinionem habens ac cognoſcēs optimum eſſe non adulterari, agat præter id quod optimum eſt, hoc eſt adulteretur. tūc.n. agit vnuſquiſq; prꝫter id quod optimū eſt: id eſt tunc agit malum ex ignoratione, cum malum aliquid eſſe ignorarit: nā ſi malum eſſe cognoſceret, nullo modo ageret. quæ ſanè oratio, id eſt dicere ſi malum eſſe cognoſceret quiſpiam, illud eum minime eſſe acturū: ijs quæ apparent, id eſt euidentibus ac perſpicuis rebus aduerſatur, ac pugnat: quippe cum nonnullos videamus quotidie, qui licet adulterium eſſe malum cognoſcant, id tamen committāt, atque agant. Quærendum igitur eſt, ſi incontinens ignorat affectum, id eſt adulterium eſſe malum: id eſt ſi ex ignoratione affectus vincitur incontinens, atq; agit malum: quis modus ignorationis ſit? nam incontinentem anteq̄ etiā prorſus perturbatio affectus contigerit, ac priusq̄ à turpis voluptatis cupiditate fuerit ſuperatus, non exiſtimare, id eſt nō opinari turpem voluptatem eſſe malum, perſpicuum eſt: vt inde non ex ignoratione agere qui incontinenter agit, manifeſtum ſit.

Sunt autem nonnulli, qui alia concedunt, alia non. ſcientia enim nihil eſſe potentius concedunt: illud non dant, præter id quod uiſum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquiunt incontinentem nō ſcientiam, ſed opinionem habentem à uoluptatibus ſuperari.

Superius dixit fieri non poſſe, vt ſcientiam habens aliquis, erret, ac peccet: immo non tantum ſciens, ſed exiſtimans quoq;, id eſt opinionē habēs aliqua de re, ꝙ ſit optima, non ſcientiam, neq; is quicq̄ præter id quod optimum eſt, agat: nunc inquit quoſdā eſſe qui alia con-

cedant:id eſt fateantur quidem ſcientia præditum nunq̃ eſſe erraturum,neque fieri poſſe,vt quicquã ſit,quod ſcientiam ſuperet,atq; opprimat:alia tamen non concedãt,illud videlicet, ſi viſum cuipiam ſit,id eſt ſi opinatus ſit quiſpiam nõ adulterari eſſe optimum,eũ non acturum eſſe præter id quod optimum eſſe ſibi viſum fuerit,id eſt non erraturum aliquando & malum,id eſt adulterium perpetraturum:quippe cum opinio erronea ſit,ac fallax,nullaq; ſtabilitate certa innitatur. immo quia opinioni diffidimus,eum qui ſcientiam habet,non errare opinamur:errare autem qui opinione dũtaxat præditus eſt:incerta.n.opinio eſt.vident quippe iſti incontinentem à turpibus voluptatibus ſuperari,atq; iccirco incontinentem aiũt non ſcientiã habentem ſed opinionem ſuccumbere,ac ſuperari.

Verũtamen ſi opinio,non ſcientia,neque ualida exiſtimatio eſt,quæ reſiſtit,ſed remiſſa,qualis eſt in ambigentibus;uenia danda eſt ꝙ nõ in his perſiſtat quiſpiam aduerſus uehemẽtes cupiditates.at prauitati,aut alicui ex alijs uituperatione dignis rebus uenia non datur.

Superiori ſententiæ obiectionem facit.ſi enim,inquit,opinionem habet incontinẽs,aliqua de re ꝙ mala ſit:& cognitio ea quæ aduerſus cupiditatem incitatam ad fruendas turpes voluptates reſiſtit,non eſt ſcientia,neque valida exiſtimatio:id eſt certa cognitio,ſed remiſſa ac debilis,qua ambigentes præditi ſunt,qui cognitionem quandam non certam habent,& firmam,ſed infirmam atq; obſcuram:ſi inquam opinionem huiuſmodi habet incontinẽs, opinio autem inſtabilis eſt,atq; infirma:venia ei danda eſt,ſi non in his boniſ.ſ.opinionibus perſtat aduerſus vehementes cupiditates:hoc eſt ſi à turpibus cupiditatibus vehemẽter incitatis ſuperatur,ignoſcendum ei eſt. nam ſi certo ſciret aliquid malum eſſe,& à cupiditate vehemente ſuperatus,id ageret; merito eſſet puniendus. quia vero certo non cognoſcit,ſi in propria ſententia non perſiſtat ꝙ malum aliquid ſit,ſed ad opinandum contrarium à vehementia cupiditatis inducatur:venia concedenda ei eſt.ſi aũt venia incontinenti malum agenti datur:reſtat,vt incontinentia malum non ſit.prauitati enim id eſt vitio,aut alicui ex alijs fugiendis rebus venia minime datur:quippe cum malo.i.intemperanti,aut ignauo nõ ignoſcere,ſed pœnam infligere conſueuerimus.

Prudentia igitur reſiſtente id fit; ualidiſſima enim res ea eſt.ſed eſt abſurdum.fiet enim,ut idem ſimul & prudens ſit & incontinens.at facere ſponte prauiſſima quæq; prudentis eſſe nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum eſſe prudentem ſuperius demonſtratum eſt:quippe qui ultimorũ quidam ſit,& uirtutes reliquas habeat.

Si dum concedimus opinionem habere incontinentem non ſcientiam,ſequitur incontinentiam vitium non eſſe:reliquum eſt prudentiã eſſe quæ in incontinente renitatur cupiditati:quod abſurdum eſt.incõtinens enim repugnantem aduerſus cupiditatem prudentiã habebit.ea ſiquidem validiſſima res eſt:vt propterea nullam veniam incontinẽs mereatur.ſed ſi hoc quoq; cõceſſerimus,nihilo minus abſurda res erit:fiet enim vt idem ſit & prudens & incontinens.at prudens ſponte malum nullo pacto agit:præſente enim prudẽtia,ſicut dictũ iam eſt,morales oẽs virtutes cõſequũtur:quippe quæ vltimorum perceptiua quædam ſit, reliquaſq; morales virtutes ſecum conſequentes habeat.

Adde quòd ſi continens ex eo eſt quòd uehemẽtes & prauas habet cupiditates:neq; temperans erit continens,neque continens temperans:propterea ꝙ neque quod nimium eſt,neque prauas habere cupiditates eſt temperãtis:ſed tamen oportet.

Præterea ſi continens ob id dicitur continens,quia cum & turpes habeat cupiditates & vehementes,quæ reſiſtunt,noluntq; imperium rationis ſequi abſtinendum à turpibus voluptatibus iubentis,ab eis tamen ſuperari ſe non ſinit:continens eſſe temperans nullo modo poterit.temperans.n.à nullis omnino turpibus voluptatibus infeſtatur:ſed ſtatim vbi ratio præcepit,cupiditatem ei habet obſequentem,tranquilluſq; eſt.non.n.quod nimium eſt.i. vehementia cupiditatum,ſed temperies temperantis eſt:neq; prauas habere cupiditates,cũ

non niſi bona & honeſta cupiat,atq; appetat,ſed tamen oportet: id eſt ſed ſi continens, & temperans idem eſſe dicatur,oportet omnino,atque opus eſt,vt temperans quoque nõ ſecus ac continens,et turpibus & vehementibus cupiditatibus exagitetur.cum autem id eſſe non poſſit,diuerſus à continente temperans eſt.

Nam ſi bonę ſint cupiditates,habitus qui prohibet,ne eas ſequamur,prauus eſt:qua re efficietur ut non omnis cõtinentia honeſta ſit.ſi imbecillę uero ſint & non prauę,nihil egregiũ erit:ſi prauę & imbecillæ,nihil magnum.

Oſtendere vult prauas,& vehementes cupiditates eſſe continentiæ ſubiectum.& ſi,inquit,continentis cupiditates ſint bonæ,reſtat,vt habitus,id eſt ratio quæ prohibet,ne cupiditates ſequatur,praua & mala ſit:atque ita non omnis continentia ſit honeſta,& bona. nã quæ rationem habebit vetantem turpes cupiditates ſequi,bona erit:mala contrà ea in qua ratio honeſtas eaſdem ſequi prohibebit.ſi vero infirmæ ſint cupiditates & inualidæ,non tamen malæ,nihil egregium erit,ac præclarum,ſi ratio eas non ſequatur,ſed ſuperet. tunc.n. eſſet præclarum,ſi magnas ac fortes cupiditates,atque etiã bonas vinceret ratio,ac ſibi ſubijceret:ſi vero ſint prauæ & imbecillę & languidę,nullum magnum negocium eſt,ſi eis continens dominatur,easq; ſubiugat.ſupereſt igitur,vt circa magnas ac validas & prauas cupiditates cõtinentem verſari dicamus:ac propterea laudabilem atque admirabilem in eo eſſe, ꝙ cupiditates malas ac turpes,licet vehementer incitatæ ſint,refrenat,ac coercet.

Præterea ſi continentia facit,ut in omni opinione perſiſtamus etiam in falſa,praua eſt:ſi item ab omni opinione exturbat incontinentia,aliqua incontinentia reperietur,quæ honeſta ſit:ut Sophoclis Neoptolemus in Philoctete. laude dignus enim eſt,cum in ijs quæ ipſi Vlyſſes ſuaſerat,quia mentiri ægre ferebat,non perſtet.

Quia ſuperius dixerat,continentem in propria ſententia perſiſtere:nunc inquit,ſi continens in omni opinione perſtat,ſequitur,vt ſi in falſa etiam.i.mala perſtiterit cõtinẽs,prauus ſit. nam ſi continens malam de adulterio habuerit opinionem,ꝙ bonum videlicet ſit,& honeſtum,in eaq; perſtiterit:praua ea continentia erit:at bona eſt continentia. nõ debet igitur continens in omni opinione,ſed in bona tantummodo perſiſtere. dixerat item prius è propria opinione dimoueri incontinẽtem:ſi igitur ex omni opinione dimouetur,aliqua incontinentia bona eſſe reperietur. quemadmodum ſiquis praua aliqua opiniõe imbutus ꝙ adulterium.ſ.bona res ſit, ab ea decedat deinde, & non adulteretur: huiuſmodi incontinentia bona erit:id quod abſurdũ eſt:incontinentia.n.vitium eſt.Quare nõ ex omni opinione exturbatrix eſt incontinẽtia,ſed è bona tantũmodo.cũ nãq; opinatur quiſpiã adulterium eſſe malũ,& deinde mutata opinione illud cõmittit & perpetrat: tũc incontinẽs appellatur.nã Neoptolemus apud Sophoclẽ perſuaſus ab Vlyſſe mentiendi ac decipiẽdi Philoctetæ opinionẽ habebat:deinde ab ea recedẽs non perſtitit in ijs quæ ſuaſerat illi Vlyſſes,neq; mẽtiri & ſimulare paſſus eſt quicq̃,vt eã ob cauſam laude dignus habeatur.Cũ.n. Vlyſſis conſilio ſimulaſſet ſe iratũ Græcis omiſſa Troiæ oppugnatiõe redire in patriã velle, promiſiſſetq; Philoctetæ ſe eum domũ ſecum reducturum:conareturq; eo dolo ipſum inuitum atq; inſcium ad Troiam deducere:poſtea vbi vidit ipſum mendacio illectum libenter ſequi,mutauit ſententiam,ægre ferens ꝙ eum mentiendo deciperet:atque ita inquit:

» Neo. O Iuppiter,quid agam?ipſe deprendar malus?
» Dum falſa dico,& celo quæ non debeo?
» Phi. Homo iſte,niſi ſum mente turbatus mea,
» Videtur eſſe proditurus me:& ſuam
» Nobis relictis nauigaturus domum.
» Neo. Non te relinquam certe ego:ſed ſi haud queam
Te nunc reducere,id moleſtum erit magis.
» Phi. Quid inquis ò fili?quid?haud intelligo.
» Neo. Celabo te nil:explicabo at omnia.
» Troiæ neceſſe eſt mecum vt adeas littora:
» Graiumq; viſas atq; Atridarum manus.

Quin etiam captioſa ratio mentiens, dubitatio eſt. dum enim uolunt incredibilia conuincere, ut ſi aſſequuti fuerint, arguti eſſe uideãtur: facta ratiocinatio dubitatio euadit. uincta enim mens eſt, dum ſtare quidem non uult, propterea ꝙ non placet quod concluſum eſt: quia tamen quo modo ſoluat rationem non habet, progredi non poteſt.

Præterea captioſa ratio, id eſt cauillatoria et ſophiſtica mentiens, dubitatio atque hæſitatio, eſt. cauillatores.n. & ſophiſtæ dum cõuincere aduerſarium volunt, qui verbi gratia ſe opinari fateatur, lapidẽ viſu carere, & non inſpicere: ita interrogãt. non'ne illud videt, quod videt? cum ille aſſentitur, ſubiungũt: at lapidem videt: lapis igitur videt. quæ ſanè ratiocinatio dubitationem affert, obſcuram & argutam. cuiuſmodi eſſe porrò videtur, cum aſſequuti fuerint: id eſt aduerſarium induxerint fateri lapidẽ viſum habere & inſpicere, cuius prius contrarium aſſerebant. hæſitatio.n. eſt & dubitatio, cum mens ſtare atque acquieſcere non vult concluſioni, cui aſſenſionem præbuit, quæ eſt, lapidem viſu eſſe præditum atq; intueri; eo ꝙ non placet: progredi tamẽ nequit, propterea ꝙ diſſoluere rationem & cauillationem non poteſt. Si igitur continentia eſt quæ in omni opinione perſiſtit, incontinentia quæ ab omni dimouet: in captioſis ratiocinationibus continentia mala, incontinentia bona eſſe reperietur. ſi enim qui fatetur lapidem videre, in ea ſententia perſtat, malum: ſi ab ea recedit, bonum eſt.

Euenit autem ex quadam ratione, ut imprudentia cum incontinentia uirtus ſit. contraria enim agit ob incontinentiam quàm exiſtimet: mala autem eſſe bona, non eſſeq́; agenda exiſtimat: quare bona & non mala aget.

Euenit, inquit, ex hac ratione, ſ.ſ. incontinẽtia ex omni opinione exturbatrix eſt: vt imprudẽtia cum incõtinentia coniuncta, virtutem efficiat. nam ſi quiſpiam & imprudens & incontinens ſit: quatenus eſt imprudens, bonum eſſe malum opinatur: id eſt non adulterari eſſe malum exiſtimat: quatenus vero eſt incontinens, è tali opinione exturbatur, & bonum eſſe adulterium non committere putat, atque agit bonum: agere autem bonum, virtus eſt. cum ſit enim incontinens cõtraria agit ijs quæ imprudens exiſtimat: exiſtimat vero bonũ, id eſt non adulterari, eſſe malum: quare ob incontinentiam bona & non mala operabitur. at ex duobus vitijs virtutem creari, atq; effici, abſurdũ eſt, immo fieri nullo modo poteſt: quippe cum neque ex ignauia & audacia exiſtere vlla virtus queat.

Accedit quòd qui ex eo ꝙ perſuaſus eſt & ex electione iucunda & agit & ſectatur, melior eſſe eo uideretur, qui nòn ex conſilio, ſed ex incontinentia eadem agit. aptior.n. eſt, ut curetur: quippe qui admittere diſſuaſionem poſſit. at incontinens ei prouerbio eſt obnoxius, quo dicimus. quando aqua fauces ſtrangulat, quid amplius bibere opus eſt? nam ſi non perſuaſus eſſet ea quæ agit, ſi diſſuaderetur, deſiſteret: nunc autem perſuaſus, nihilo minus alia agit.

Intemperantem incontinente eſſe meliorem oſtendit. intemperans enim, inquit, cum nõ ſanam ac validam rationem habeat: id eſt cum non cognoſcat ſcortari eſſe malum, id agit. ꝙ ſi ab alio audiret, ac doceretur malum id eſſe, euitaret, ac fugeret. incontinẽs vero cũ ſcortari malum eſſe ſciat, neque id euitet, quo modo ſi ab alio diſceret, effugere id, atque euitare vnq̃ poſſet? quare intemperans incõtinente melior eſt. intemperãs.n. qui agit iucunda, id eſt ſcortatur ex electione, & perſuaſus, id eſt opinatus id bonum eſſe, vtpote rationem validã habens, melior incontinẽte eſſe videretur, qui agit bonum & non ſcortatur, non ex cõſilio, id eſt non quia rationem habeat corruptam, validam enim eam & ſanam habet, ſed ex incontinentia. ſanabilior enim eſt intemperans eo ꝙ diſſuaderi poſſet: atq; ita fieret vt ſcortationem euitaret, ſi ab alio id malum eſſe audiret ac diſceret. at incontinens ei prouerbio obnoxius videtur, quo aiunt: ſi aqua ſuffocat & lædit, quid aliud bibere opus eſt? id quod dici conſueuit de illis qui ab illis ipſis læduntur, vnde vtilitatem conſequuturos ſe eſſe exiſtimabant. ſi.n. ab ijs quæ iuuare, atque emolumentum afferre queũt, offenſionem patiũtur: quid paſſuros eſſe iſtos ab ijs quæ non niſi poſſunt lędere, ſperandum eſt? ſic incontinens ſi valen

tem

tem habens rationem & cognoſcens ſcortari eſſe malum non iuuatur: qui iuuabitur ſi ab alijs idem nihilo minus eſſe malum audiuerit? nam ſi non eſſet perſuaſus, id eſt ſi nõ cognoſceret ea quæ agit, id eſt ſcortari, id quod agit, eſſe malũ: fortaſſe ſi diſſuaderetur ab alio audiendo ac diſcendo illud eſſe malum, à ſcortatione deſiſteret: nunc autem perſuaſus, id eſt cognoſcens ſcortari eſſe malum, non aliud tamen agit, ſed ipſum illud quod malum eſſe cognoſcit.

Inſuper ſi circa omnia incontinentia & continentia uerſatur, quis abſolute incontinens erit? nam omnes incontinentias qui habeat, eſt nemo. quoſdam autem abſolute eſſe dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidũt. ex his autem alia tollenda ſunt, alia relinquenda: quippe cum dubitationis ſolutio nihil aliud q̃ inuentio ſit.

Ad id etiam nunc obijcit, quod ſuperius ex opinione quorũdam dixerat, alios iræ, alios honoris, alios cupiditatis incontinentes eſſe. inquit enim ſi circa omnia, id eſt iram, & honorem, & lucrum, & cætera omnino continentia & incontinentia verſatur: quis abſolute, id eſt proprie incontinens ſit, non reperietur. nullus enim omnes incontinẽtias habet: ſed alius iræ, alius honoris, alius pecuniarum cupiditatis & lucri incontinens eſt. Quocirca quia aliquos eſſe abſolute, id eſt proprie incontinentes dicimus, alius vero habet hanc incontinentiam, alius illam, vniuerſas ſimul nemo: opinionem hanc abſurdam eſſe manifeſtum eſt.

Quonam pacto incontinentes agant. Cap. III.

PRimum igitur conſiderandum eſt, utrum cognoſcentes nec'ne, agant, & quo modo cognoſcentes? deinde circa quæ incontinens & continẽs, hoc eſt utrũ circa omnes uoluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas ſtatuendus ſit? tum utrum continens & tolerans idem ſit, an diuerſus? & ſimili modo de cęteris quæ cognata contemplationi huic ſunt.

Cum veterum opiniones de continẽtia & incontinentia expoſuerit, aduerſusq́; eas dubitarit: nunc quæ ex ipſis reprobandæ, quæ admittendæ ſint, quemadmodũ à principio propoſuerat, vult declarare: priusq́; ea quæ eſt quæſiturus, proponit: atq; inquit, primum conſiderandum eſſe, vtrum incontinentes cognoſcẽtes ſcortari eſſe malum ſcortẽtur, an non cognoſcentes? & ſi cognoſcentes id faciunt, quo modo ex ſcientia ne, an ex opinione cognoſcant? deinde quærendum, circa quæ ſubiecta continens & incontinẽs verſetur: circa omnes'ne voluptates, omnesq́; dolores, an circa definitas quaſdam voluptates, quoſdamq́; definitos dolores? ex iucundis enim alia natura ſunt eiuſmodi, per ſeq́; apperenda, vt honor, & victoria: alia non natura, ſed conſtitutiõe. præterea quia, vt ſuperius dixit, nonnulli continentem & tolerantem eſſe eundem opinantur: vtrum idem ſit an diuerſus, quærendum item eſt: & ſimiliter de alijs, quæ affinitatem & cognationem quandam cum hac conſideratione habent, atq; ad hanc doctrinam pertinent.

Initium autem conſiderationis eſt, utrum continens & incontinens in eo quod circa quædam, an in eo quod quodam modo uerſantur, habeant differentiam? id autem quod dico tale eſt: utrum incontinens ex eo quod circa talia uerſatur tantummodo, ſit incontinens, an ex eo ꝙ quodam modo uerſatur, an non, ſed ex utriſq;?

Omne quod ab aliquo differt, aut ſubiecto differt, aut modo: aut vtriſque, id eſt & ſubiecto & modo diſcrepat. exempli cauſa temperantia à fortitudine diuerſa eſt, tum ſubiectis rebus, quippe cum ipſa circa voluptates & dolores, fortitudo circa fiducias & timores verſetur: tum modo etiam differt, ipſa enim delectatur quibus debet, honeſtumq́; eſt: illa quibus debet, confidit. Inquit igitur, primum conſideremus an continens & incontinens differentiam inter ſe habeant: id eſt diuerſi inter ſe ſint in eo ꝙ circa quædam verſantur: id eſt in ſubiectis ipſis. vt circa alia continentis, circa alia incontinẽtis negocium ſit. an in eo ꝙ quodam modo verſantur: id eſt an modo dũtaxat, non ſubiecto differãt, hoc eſt, vt clarius ipſe

explicat, vtrum incontinens à continēte diuerſus ſit, ex eo ꝙ circa talia ſubiecta verſatur, circa quæ non verſatur continēs? id eſt vtrum ſubiecto differāt inter ſe? an non differāt quidē ſubiecto, ſed ex eo ꝙ quodā modo verſantur, id eſt modo ipſo? an nō modo differāt tantūmodo, ſed ex vtriſq;: id eſt & ſubiecto & modo diuerſi inter ſe ſint. re vera autem nō ſubiecto, ſed modo inter ſe diſcrepant: circa eadem enim continēs & incontinens verſantur, id eſt circa venerea, & voluptates quæ tactu percipiuntur: ſed modo differūt. ille enim continet ſe, & venerea, turpesq; voluptates coercet, & ſuperat: hic nō cōtinet, & ſuperatur.

Deinde an incontinentia & continentia circa omnia uerſetur, nec ne? qui enim abſolute eſt incontinens, non circa omnia uerſatur, ſed circa quæ intemperans: neque abſolute ad ea ſeſe habet: idem enim cum intemperantia eſſet: ſed eo quòd hoc modo habet. ille enim ex electione ducitur præſentem uoluptatem ſemper eſſe perſequendam exiſtimās: incontinens uero cum non exiſtimet, perſequitur.

Præterea quærendum eſt an circa omnia. i. an circa iram quoque, & honorem, & victoriam continens & incontinēs verſetur, nec ne? ſuperius enim dixerat tam iræ, q̃ honoris & lucri incontinentem dici quempiam, vnde hic dubitationem ſoluit, non circa omnia inquiēs proprie incontinētem verſari: id eſt non circa honorem & lucrum & cætera huiuſmodi, ſed circa venerea tantummodo, circa quæ intemperās quoque verſatur. neque abſolute ad ea ſeſe habere, id eſt non in modo conuenire: nam cum circa eadem ſubiecta incōtinētia & intemperantia verſentur, ſi modum quoq; haberent communem, ſequeretur, vt vtræq; idē eſſent: ſed eo inter ſe differunt, ꝙ hoc quodam modo ſeſe habēt ad ſubiecta, id eſt in modo diſcrepāt. quippe cum incontinens cognoſcens turpes voluptates eſſe prauas ab ipſis ſuperatur: intemperās vero neque omnino eſſe prauas eas cognoſcit, ſed bonas eſſe exiſtimat: vt modo ipſo tantum inter ſe diuerſitatem habeāt. alter enim validam ac ſanam habet rationē, id eſt incontinens: alter id eſt temperans infirmam ac corruptam. intemperans ſiquidem à turpibus voluptatibus ducitur ac ſuperatur eligens, atq; ipſas eſſe bonas exiſtimans, ipſasq; eſſe perſequendas, id eſt captādas atque inquirendas putans: incontinens vero licet ſcortationem non bonam ſed malam eſſe arbitretur, eam tamen perſequitur atque inquirit inuitus, & abſque electiōe, à turpi cupiditate inductus ac ſuperatus.

Nam ſi uera opinio, & non ſcientia ſit, ex qua incontinenter agunt homines, nihil ad rationē id refert: cū nonnulli ex ijs qui opinantur, non ambigāt, ſed certo ſe ſcire exiſtiment. ſi igitur opinantes propterea quia leuiter credūt, magis q̃ ſcientes præter exiſtimationem ſuam agent: ſcientia ab opinione nihil differet. nonnulli enim ſunt, qui nihilo minorem ijs quæ opinantur, q̃ alij ijs quę ſciunt, fidem adhibeant. id Heraclitus oſtendit.

Dixerat ſuperius incontinentem non habere ſcientiam, ſed opinionem. nam ſi ſcientiam haberet, non peccaret: ſcientia enim impeccabilis eſt, ac minime errās. quoniam vero errat incontinens à cupiditate ſuperatus, habere opinionem videtur, quæ errare poteſt, certaq; haud quaq̃ eſt. Inquit igitur, ſi dicamus opinionem habere incontinētem ex qua incontinenter agit, & nō ſcientiam, nihil referet: idem enim eſt. nam ſi opinio omnis eſſet erratica, atq; inſtabilis, recte dicerent opinione, & non ſcientia eſſe præditum incontinentem: ſed cū opinio aliqua ſit, quæ nihilo minus q̃ ſcientia firma ac ſtabilis habeatur: non recta illorum ſententia eſt. quippe cum nōnulli ex ijs qui opinantur, non ambigāt, & ancipites ſint in ijs quæ opinantur: ſed certo ſe ſcire ea putent: vt Democritus, qui cum omnia ex indiuiduis corpuſculis conſtare aſſereret, certo ſe opinari dicebat. ſi itaq; qui opinantur, propterea ꝙ leuiter credunt, id eſt quia infirmā, & incertā habent fidem, ac perſuaſionem de rebus, præter exiſtimationem & opinionē agunt. i. peccāt & errant magis q̃ ſcientes: nulla propterea erit quātum ad ſcientiā & opinionem ſpectat, differentia. eo ꝙ certa quoq; ac firma opinio reperiatur. nōnulli. n. ijs quæ opinātur, magis credunt, q̃ alij qui ſciētia ſunt præditi, ijs quæ ſciūt. id quod Heraclitus oſtendit: firmā ſcilicet, ac certā reperiri opinionem poſſe. ille. n. cum motū non eſſe opinaretur, quaſi certo id ſciret, ita aſſeuerabat.

Sed quoniam duobus modis ſcire dicimus: tam enim dicitur ſcire, qui habet ſcientiam & ea non utitur, q̃ qui utitur: differentia erit, ſiquis agat ca quæ non debet, dum habet quidem ſcientiam, ſed non contemplatur, & dum contemplatur: hoc enim uidetur abſurdum: ſed non dum non contemplatur.

Cum oſtenderit, ſiue opinionem, ſiue ſcientiam habere incontinentem dicat quiſpiam, in eandem abſurditatem incurſurum. nunc quatuor argumentationibus dubitationem hãc ſoluit: quo modoq́ cognoſcat incontinens, declarat. primamq́ argumentationem in hũc modum aggreditur. ſcire duobus modis ſumitur. ſciens enim & ille dicitur qui habitũ & ſcientiam iam adeptus eſt, licet ea non vtatur: id eſt quãuis ex ſciẽtia illa minime operetur. et ille quoq; ſciens appellatur, qui & ſcientiam videlicet geometriæ habet, & ea vtitur, id eſt ex ea operatur. differentia igitur eſt, ſi erret quiſpiam ſciens ſcientia quidem præditus, ſed non contemplans: id eſt ex ea ſcientia non operans: & ſi & ſcientia prę̨ditus, & contemplãs ſiue operans idem faciat. diuerſum item eſt, ſi agat quis ea quæ nõ debet, dum habet quidẽ ſcientiam, ſed non contemplatur. i. dum non operatur ex ea ſcientia, & dum operatur. id. n. indignum eſt, & abſurdum, cum quis habens ſcientiam, & ex ea operãs errat, ac peccat: non autem cum non contemplans atque operans titubat, licet ſciẽtia præditus ſit. exempli gratia ſi grammaticæ ſcientiam habẽs quiſpiam, & non ex ea operans, ſed ad aliud ſpectans, atq; animum aduertens interrogetur de nomine Aeneæ, ſcribatur'ne cum ſimplici vocali in principio, an cum diphthongo, & reſpõdeat cum ſimplici vocali: non eſt abſurdum: quippe cum aliud agens ac conſiderans id dixerit. ſed ſi & ſcientia præditus, & attendens atq; operãs vt grammaticus eodem modo errarit: illud vero admiratione dignum ſit, neceſſe eſt. ſic incõtinens, licet ſciat ſcortationem eſſe malam, non tamen ex ea ſcientia operatur, vt abſtineat videlicet ab ea re, quam cognoſcit eſſe malam. q; ſi habet quidem ſcientiam, non tamen ſecundum eam agit, ſed à cupiditate tractus ſcortatur, nihil mirum eſſe debet.

Præterea cum duo propoſitionum modi ſint, nihil uetat, quo minus qui utraſq; habet, præter ſcientiam agat, dum uniuerſali utitur, & non particulari. particularia enim ea ſunt quæ in actionem ueniunt.

Alterum argumentum eſt. nam cum duæ ſint propoſitiões vniuerſalis altera, altera particularis, qui vniuerſalem cognoſcit, particularem quoque vel actu vel poteſtate cognoſcat neceſſe eſt: quippe cum particularis ſub vniuerſali contineatur. nihil igitur prohibet, quin agat præter ſcientiam, id eſt errer ac titubet ille qui habet quidem vtraſq; propoſitiões vniuerſalem, & particularem, ſed vniuerſali vtitur, id eſt operatur circa illam, eamq́ actu cognoſcit: particulari autẽ minime vtitur, id eſt circa particularia minime operatur, quæ poteſtate non actu cognoſcit. particularia enim actioni ſubijciuntur, circaq́ ea vnuſquiſque operatur, non circa vniuerſalia. vnde quia particularia agit vnuſquiſq;, fit, vt qui errat, in errorem incidat dum particularem propoſitionem ignorat. nam ſi cognoſcat vniuerſale quiſpiam: omne verbi cauſa veratrum mortiferum eſſe, ac purgare: particulareq́ ignoret: hoc ſcilicet veratrum eſſe: atque ita id quaſi ſalubre medicamentum exhibeat, atque erret: nihil abſurdum eſt. ſed tunc eſt mirandum, cum particulariter hoc eſſe veratrum cognoſcens id alicui exhibet.

Diuerſum autem eſt uniuerſale: alterum enim in ipſo, alterum in re eſt: ut omni homini ſicca conferre: & ipſum eſſe hominem: uel ſiccum eſſe quod huiuſmodi eſt: an uero hoc huiuſmodi ſit, aut non habet, aut non operatur.

Vniuerſalis quoq; differentia eſt: aliud etenim in ipſo ſciente & in perſona conſideratur, aliud in re. ſi igitur quod in ſe eſt vniuerſale cognoſcit quiſpiam, particulare etiã ſimul ſciat neceſſe eſt: quippe cum qui ſe ipſum ignoret, ſit nemo. verbi cauſa omni homini conferre ſicca, vniuerſalis propoſitio eſt in ipſo, propterea qui hũc cognoſcit, neceſſario cogniturus etiam particularem eſt, ſe ſcilicet eſſe hominem, atq; iccirco ſibi quoq; ſicca conferre. Item vt alio exemplo vtamur, alia vniuerſalis propoſitio in ipſo erit huiuſmodi: omni homini iuſta agere cõducit: quam qui ſcit, ſciat quoq; particularem neceſſe eſt, id eſt ſe eſſe hominẽ, atque ideo ſibi quoq; iuſte agere eſſe vtile. Cum vero vniuerſale eſt in re, vt omne ſiccum

eſſe huiuſmodi,id eſt vtile eſſe:nequaꝗ qui id cognoſcet,particulare etiam ſciturus eſt:ſed an hoc huiuſmodi ſit,id eſt an hoc ſit ſiccum,vel non habet,id eſt vel ſcientiam nõ habet & ignorat, vel ſi cognoſcit circa ipſum id tamen non operatur. ſimili modo quoque ſi omne veratrum purgare quiſpiam nouerit,quod vniuerſale in re eſt,non cõtinuo etiam hoc eſſe veratrum cogniturus eſt:quæ eſt propoſitio particularis.

Ex his igitur modis incredibile eſt quanta differentia futura ſit:ut ſi ita cognoſcat quiſpiam,nihil abſurdum:ſin aliter,mirandum uideatur.

Ex his duobus propoſitionum modis vniuerſalis ſcil·cet, & particularis incredibile eſt quanta differentia futura ſit:id eſt longe maxima eſt differentia:vt nihil abſurdum eſſe videatur,errare ſcilicet,& peccare,ſi ita cognoſcat aliquis vniuerſale & non particulare.nam cum in vniuerſali nullus operetur,ſed in particulari:ſi ignorata particulari propoſitione erret aliquis,abſurdum non eſt:ſed ſi aliter fiat,id eſt ſi cognoſcens quis & vniuerſale & particulare peccet,tum mirandum & nouum videri debet.ſic abſurdum minime eſt,ſi incontinens cognoſcat quidem vniuerſale,adulterium ſcilicet eſſe malum,ſed à cupiditate ſuperatus particulare ignoret:atque ita quaſi bonum id eſſe exiſtimãs peccet,atq; adulteretur.

Ad hæc habere ſcientiam alio modo contingit hominibus, quàm dictum ſit.nam dum habet quis,& ea non utitur,diuerſum eſſe habitum uidemus: ut & habere quodam modo & non habere uideatur:cuiuſmodi eſt qui dormit, qui furit,qui uino oppreſſus eſt.ita autem affecti ſunt etiam illi qui in perturbationibus ſunt conſtituti.iræ enim & uenereorum cupiditates, nonnullaq́; huiuſmodi corpus etiam manifeſte immutãt,quoſdamq́; in furores inducũt: ut pateat ſimili modo affectos incontinentes dici oportere.

Aliud argumentum hoc eſt,quod cum primo videtur conuenire:ſed in eo tamẽ differt, ꝙ illic de eo dicebatur,qui habebat ſcientiam,& ſpõte nõ operabatur: hic de eo agitur,qui cum habeat ſcientiam,inuitus tamẽ nõ agit:quippe cum ab ebrietate & ira agere prohibeatur.Contingit igitur,inquit,vt alio etiam modo ſcientiam habeãt homines,ꝙ in duobus argumentationibus dictum ſuperius fuerit.nam dum habet homo ſcientiam & ea non vtitur, id eſt prohibitus ſecundum eam non operatur,habitum diuerſum eſſe conſpicimus, vt & habeat quodam modo,& non habeat.vt dormiens,ſi geometra ſit,habeatq; ſcientiam,etiã nõ habere dicitur:quatenus.n.habitu eſt prędîtus,ſcius appellatur:quatenus à ſomno prohibetur,ne ſecundum eam agat,inſcius,non habẽsq; ſcientiam dicitur.ſimili modo vino oppreſſus,id eſt ebrius.& furens,& habere & non habere quodam modo dici poteſt.nã quia habitum ſcientiæ iam habet,habere: quia ab ebrietate & furore impeditur,quo minus ſecundum eum operetur,non habere ſcientiam dicitur. ſic quoq; qui in affectuum perturbationibus cõſtituti ſunt:id eſt qui venereorum libidine,aut ira incitãtur,non ſecus atq; ebrij, & furentes afficiũtur:ſunt.n.etiam ipſi ſopita ac grauata ratione,ac quibuſdam quaſi ſtimulis exagitãtur.neque tantum animam ita habent perturbatam more ebriorum,& furentiũ: ſed palam etiam in corpore immutationem quandam præ ſe ferunt. iraſcenti enim homini oculi excandeſcunt,ac rubent, vt furere videatur:amanti pallet facies.nonnulli quoq; ex nimia amoris vehementia mente exturbati in inſaniam ac furorem prorſus cõuerſi ſunt.perſpicuum igitur eſt,incontinẽs ſimili modo ſe habere vt ebrij & furentes.ſicut enim illi quãuis ſcientiam habeant, ebrietatis tamen & furoris perturbatione impediti ſecundum eam non operantur:ſic incontinentes cum ſynceram habeant rationem ac ſanam, cognoſcantq́; ſcortationem eſſe malam:à vehementi turpi cupiditate prohibẽtur,quo minus agant,ſicut ratio præſcribit ac iubet.

Quód autem uerba ex ſcientia dicãt,id argumentum nullum eſt.qui enim ſunt in his affectibus conſtituti, demonſtrationes, & carmina Empedoclis dicunt:qui item primum didicerunt,connectunt quidem uerba,nondum tamen ſciunt.cognatum enim,ac coalitum eſſe oportet:ad quod tempore opus eſt. Quocirca eos qui incontinenter agunt,ita dicere exiſtimandum eſt, ut

illi faciunt, qui hiſtrionis munere funguntur.

Quòd ſi inquit incontinentes verba ex ſcientia dicũt: ſciunt.n. adulterium eſſe malum, dicuntq; quemadmodum ſciũt, id eſſe malum: nullum id argumentum eſt: id eſt nihil id ad rationem facit. qui nanq; in his affectibus ſunt, id eſt in ebrietate, & furia, ſuntq; ebrij & inſani: demonſtrationes, ratiocinationesq; demonſtratiuas, verbaq; Empedoclis dicunt, nõ tamen quid dicant, intelligunt. ſimili modo pueri qui primum diſcere inceperunt, connectunt etiam ipſi orationem & dicunt: Iram magnanimi Pelidæ concine diua. nondum tamen ſciunt, & intelligunt. opus enim eſt, vt ſi ſcire, & intelligere quiſpiam vult ea quæ dicit, cognatus ſit & coalitus: id eſt vt habitum prius diſciplinarum compararit, ita vt habitus in ipſo cognaſcatur, ac coaleſcat quaſi in naturam. hoc autem, id eſt habitus huius acquiſitio non niſi longo tempore, laboreq; multo comparari poteſt. Vnde quemadmodum faciunt hiſtriones, qui cũ carmina Homeri ſumpta perſona Hectoris, vel Achillis recitãt, nõ intelligunt quid dicant: ita incontinentes, licet dicant malum eſſe adulterari: adeo tamen à turpibus voluptatibus perturbatam, atq; obtenebratam mentem habent, vt quid dicãt, nequeãt intelligere: atque ita cum non intelligant quid dicant, ſi errant, & adulterium quaſi bonum exiſtimant, ac committũt, abſurdum nullo modo eſt. Hanc rationem Ariſtoteles q̃ cæteras admittere magis videtur.

Adde quòd ita quoque naturali quadam ratione inſpicere cauſam quiſpiã poſſet. altera enim uniuerſalis opinio eſt: altera de particularibus rebus, quibus præſidet ſenſus. quando autem ex ipſis una euaſerit: alibi quidem enũciet anima, in effectiuis uero, agat ſtatim, neceſſe eſt. ut, ſi omne dulce guſtandum eſt, hoc autem eſt dulce, utpote unum quoddam ex particularibus: neceſſe eſt ut qui poteſt, & non prohibetur, ſimul hoc quoque agat.

Quarta hæc eſt ratio & ſolutio. Ex opinionibus altera eſt vniuerſalis, altera circa particularia, quibus particularibus verbi cauſa viſui expoſitis ſenſus ipſe inſpiciendi præſidet ac dominatur: id eſt in quæ percipienda & cognoſcẽda ius habet ſenſus. ex quibus quidẽ duabus opiniõibus inter ſe complexis cum vna extiterit, id eſt cum duas has, particularem. ſ. & vniuerſalem inter ſe commiſcueris, ratiocinationemq; conſtitueris: neceſſe in quibuſdam eſt enunciare, id eſt fateri atq; aſſerere id quod fuerit collectum ac concluſum. id quod tũc videlicet fit cum propoſitiões ſunt intellectiuæ. vt ſi dicamus: Socrates eſt homo: homo eſt animal: Socrates igitur animal eſt. hic quod concluditur agi minime poteſt. ſed in effectiuis, id eſt cum effectiuæ, id eſt actiuæ ſunt opiniones, quod concluditur non enunciandum & dicendum, ſed agẽdum eſt. vt ſi dicam, hoc dulce eſt: omne quod dulce eſt guſtare oportet: hoc igitur guſtandum eſt: vtpote vnum quoddam ex particularibus. quia.n. quod concluditur ex particularibus eſt atq; agendis: neceſſe eſt vt qui id colligit, ſi põt, & non impeditur, ſimul hoc agat, & dulce id deguſtet.

Quando igitur uniuerſalis opinio ineſt, quæ prohibeat guſtare: altera uero, quæ omne dulce ſuaue eſſe dicat: hoc autem eſt dulce, atque hæc eſt, quæ operatur: forte uero adeſt cupiditas: illa quidem fugiendum eſſe ait, cupiditas ducit: quippe cum mouere unumquodq; ex membris queat. Quare fit ut ex ratione quodam modo & opinione incontinenter quiſpiam agat: quæ quidem opinio non per ſe. ſed ex accidenti contraria ſit. cupiditas enim, non opinio rectę rationi contraria eſt.

Quando igitur vniuerſalis opinio guſtare prohibet, quæ inquit nihil dulce guſtandum eſſe: altera vero etiam ipſa vniuerſalis, omne dulce iucundum eſſe dicit: eſtq; particularis, quæ hoc eſſe dulce inquit, quæ quidem particularis opinio ipſa operatur: id eſt ex qua particulari vnuſquiſque operatur: tunc ſi forte cupiditas inſit, quæ ad hoc dulce deguſtandum incitet, atq; inducat: tunc porrò illa. ſ. vniuerſalis opinio, quæ nullum dulce guſtandum eſſe ait, hoc iucundum fugere, ac minime deguſtare iubet: cupiditas vero ducit, atque incitat, ac vel inuitum ad dulce id deguſtandum compellit. nam ea nõ animam tantum turbat, ac per-

mouet: ſed vnumquodq; etiam ex corporis membris ita pōt incitare, vt ad id quod appetitur, conſequendum feſtinans feratur. quare contingit, vt ex ratione vniuerſali, quæ ait, nihil dulce eſſe guſtandum, & ex particulari opinione, qua hoc eſſe dulce aſſeritur, incontinenter quodam modo quiſpiā agat. /quodam modo/ adiunxit, vt oſtendat non ex ratione vniuerſali, & particulari opinione abſque vllo medio effici, vt incontinēter agamus: ſed cupiditatem intercedere, quæ vniuerſalem opinionem & particularem contrarias inter ſe reddit. non enim particularis opinio quæ dicit, hoc eſſe dulce, contraria per ſe eſt, rationi vniuerſali nihil dulce eſſe deguſtandum aſſerēti, quæ enim inter has eſſe contrarietas poteſt? ſed ex accidenti contraria efficitur. nam quia accidit, vt cupiditas cum particulari opinione conueniēs guſtatum ad percipiendum id quod dulce eſt, cogat: ea de cauſa particularis & vniuerſalis opinio contrariæ euadunt. cupiditas ſiquidem eſt, quæ rationem vniuerſalem, opinionemq; particularem contrarias inter ſe facit. non opinio ipſa particularis per ſe eſt contraria rectæ rationi, id eſt vniuerſali. quare incontinens rationem quidem habet vniuerſalē, malū eſſe adulterari, & particulare etiam cognoſcit, hoc videlicet eſſe adulterium: ſed à cupiditate inuitus mouetur, atque ad adulterium perpetrandum inducitur.

Vnde etiam beſtiæ incontinentes propterea non ſunt, quia particularium imaginationem & memoriam habent, non uniuerſalium exiſtimationem.

Vnde etiam fit, vt beſtię propterea incontinētes minime dicātur, quia exiſtimationem, id eſt cognitionem & rationem vniuerſalem non habent: ſed particularium tantum memoria quadam, atque imaginatione præditæ ſunt. nam aſinus ſi deciderit in foueam aliquā, vbi foueam videt, imaginatiōe concipit ſe illuc decidiſſe, atque eam euitat, non ratione aliqua, ſed recordatione quadam inductus. incontinēs vero cum rationem vniuerſalem habeat, ex cupiditate & libidine eam tranſgreditur, ac quaſi ignorat: atque ita incontinenter ſe gerit, atque adulterium committit.

Quo modo uero ſoluatur ignorantia, & incontinēs rurſus efficiatur ſciēs: eadem ratio eſt, quæ & de temulento & dormiente, non propria huius affectionis. quæ quidem à naturæ indagatoribus audienda eſt.

Quo modo ignorātia incontinentis diſcutiatur: eadem ratio & cauſa in hoc affectu. i. incontinētia eſt, quæ & in ebrio, & dormiente, non propria aliqua & diuerſa. quam ſané rationem & cauſam requirere à naturæ perſcrutatore, ac diſcere debemus. quippe cum naturalis cōtemplator quæ pars animæ, quæq; eius facultas afficiatur, optime nouerit. quemadmodum igitur ſiquis grammaticus cum ſit, inebrietur, vini exhalatiōe turbatā mentem, atque offuſcatam habet: donecq; exhalatio illa perſeuerat, operari quippiam vt grammaticus nequit: ſed tunc tantummodo operatur, cum vinum iam deſerbuit, vaporesq; emittere ad cerebrum deſtitit: ſic incontinens, licet malum eſſe adulterari cognoſcat, ex nimiæ tamen cupiditatis incitatione eam mentis obnubilationem, obtenebrationemq; cōtrahit, vt cognitionem illam & ſcientiam tantiſper amittat, quoad cupiditatis vehementia perdurarit. nam vbi feruoris illius ſubſidit, ceſſatq; impetus: ignorātia ſtatim diſcuſſa fit, vt eandem cognitionem & ſcientiam quam de adulterio prius habebat, ꝙ malum ſit, rurſus recipiat.

Quoniam aūt ultima propoſitio eſt expoſitæ ſenſui rei opinio, actionūq; domina eſt: hanc uel non habet, qui in affectu eſt conſtitutus, uel ita habet, ut non tamē eo quod habet eam liceat ſcire, ſed dicere dūtaxat, nō ſecus ac uino oppreſſus Empedoclis carmina. propterea item ꝙ ultimus terminus non eſt uniuerſalis, necq; ita ut uniuerſalis ſcientiam efficere uidetur.

Quia, inquit, poſtrema propoſitio, id eſt particularis opinio ſenſui expoſitæ rei & particularis cognitio eſt, quæ domina eſt actionum, ipſarumq; agendarum principium eſt: hāc particularem. ſ. opinionem, quæ adulterium committere malum eſſe inquit, vel non habet. i. non cognoſcit incontinens qui in affectu eſt conſtitutus, hoc eſt dum adulteratur: vel ita habet ipſam, vt non liceat ſcire. i. ita vt nō propterea ſciat, & cognoſcat dum eam habet. ſed ſicut ebrius dicit quidem carmina Empedoclis & pronūciat, quid tamē dicat ignorat: ſic incontinens licet adulterium hoc eſſe malum dicat, non cognoſcit quid dicat. Propterea itē ꝙ

vltimus

vltimus terminus, id eſt particularis propoſitio non eſt vniuerſalis, neque videtur ita ſcientiæ effectrix eſſe vt vniuerſalis: nam ſcientia vniuerſalium eſt, non particularium: iccirco nõ eſt abſurdum, ſi incontinens cum non habeat ſcientiam de eo adulterio quod committit, ꝙ malum ſit, errat ac peccat. cum enim ſcientia ſit vniuerſalium, circa vniuerſalia vero nõ operetur quiſpiam, ſed circa particularia: particularium autem non ſit ſcientia: ſi circa particularia errat ac peccat incontinens, nihil mirum eſt: quippe cum de eis habere ſcientiã nõ poſſit. tunc enim eſſet abſurdum, ſi circa vniuerſalia erraret, quorum ſcientia præditus eſt.

Atque id quod quærebat Socrates uidetur contingere. non enim affectus exiſtit præſente ea, quæ uidetur† proprie eſſe ſcientia, quippe quæ neque ipſa ex affectu diſtrahatur; ſed præſente ea quæ ſenſiua eſt. Vtrũ igitur cognoſcẽs nec'ne, & quo modo cognoſcens agere incontinenter quiſpiam poſſit, hactenus dictum ſit. †a.l.δια

Socrates fieri non poſſe dicebat, vt quis ſcientia aliqua præditus ſecundum eam erraret: id quod quoq; hic contingit. incontinẽs ſiquidem circa vniuerſalia quorum habet ſcientiã, minime errat: ſed circa particularia, quorum ſcientia non eſt. non. n. præſente ſcientia quæ proprie ita dicitur: ſeu vt alia lectio fert, quę domina omnium eſt. i. κυρίως οὔσης, nõ κυρίως, quæ inquã omnia vincit, ac ſuperat, affectus & perturbatio exiſtit: id eſt nõ. n. pręſente ſciẽtia à perturbatione ſuperatur incontinens: neq; ipſa hæc ſcientia à cupiditate diſtrahitur & confunditur: ſed ſenſiua tantum eſt. i. particularis opinio quæ à cupiditate ſuperatur: & licet adſit, non prohibet quo minus incõtinens ab affectus perturbatione trahatur inuitus ac peccet. circa hãc. n. peccat incontinens. nã rationem vniuerſalem dicit tantummodo, ac pronunciat, vt in aerem diſſoluatur: circa particularia vero operationẽ ſuã exercet. Vtrum igitur cognoſcens incontinens ſuccumbit, an minime: & ſi cognoſcens, quo modo cognoſcẽs peccat ſcientia'ne an opinione præditus, ſatis hucuſq; dictum eſt.

Circa quæ continens & incontinens verſetur. Cap. IIII.

IAm uero utrum aliquis abſolute incontinens ſit, an omnes ex parte; & ſi ſit, circa quæ uerſetur, dicendum deinceps eſt. Circa uoluptates quidem & dolores cõtinentes & tolerãtes, necnon incontinentes & molles uerſari perſpicuum eſt. Quoniam uero ex ijs quę uoluptatẽ afferunt, alia neceſſaria ſunt; alia eligenda quidem per ſe, ſed eiuſmodi tamen ut exceſſum etiam habeant: neceſſaria quę ad corpus ſpectant, cuiuſmodi ſunt alimentum, ueneris uſus, ac cætera huiuſmodi corporalia, circa quæ temperantiam & intemperantiam conſtituimus: non neceſſaria, ſed per ſe eligenda, uictoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia quæ bona ſunt & iucunda: eos qui in his præter rectam rationẽ quæ in ipſis eſt, abſolute quidem incontinentes non dicimus: ſed addẽtes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incontinentes appellamus, & non abſolute: utpote diuerſos, & qui ex ſimilitudine dicantur.

Vtrum aliquis abſolute incontinẽs ſit, id eſt qui ſine additione dicatur, & incontinẽs tantum ſit, an incontinẽtes omnes dicantur ex parte, id eſt cum additione incontinẽtes iræ, incontinentes lucri, atque huiuſmodi: & ſi incontinens ſine additione ſit, circa quæ ſubiecta is verſetur, dicendum eſt. Atque vt circa quæ iucũda conſiſtat incõtinentia, declaret, iucũdorum diuiſionem in hunc modum facit: iucundarum rerum quæ afferunt voluptatem, aliæ ſunt neceſſariæ, vt quæ ad corpus attinẽt, vt ſunt alimẽta. cibus enim & potus ſi moderate ſumãtur, neceſſaria corpori ſunt, & iucũda: nã exceſſus in his quoque vituperatiõe dignus eſt, ſi comedere quiſpiam & bibere ſupra ſatietatem velit ſimili modo venerea voluptuoſa ſunt, & neceſſaria ad ſpeciei cõſeruationẽ, & ſobolis propagationem: tum priuatim etiam ijs qui vel calculari, vel venali morbo afficiuntur. alia vero ſunt nõ neceſſaria, ſed eligenda tamẽ atque expetenda per ſe, vt honor, diuitiæ, victoria. omnes. n. eligũt atque anteponunt

diuites fieri, victoriã adipiſci, poſſeſſiões, gloriam, potentatum, ac bona huiuſmodi cętera. Cum igitur duplicia ſint quæ voluptatem efficiunt neceſſaria, & nõ neceſſaria: qui in his. i. non neceſſarijs excedũt, & ſupra modum diteſcere, vincere, & glorioſi fieri ſtudent præter rectã rationem quæ in ipſis eſt, quæ mediocritate in omnibus vtendum eſſe præcipit, huiuſmodi homines non abſolute, id eſt non ſine additione incontinentes dicuntur: ſed opus additamẽto quodam eſt. non. n. incontinẽtes tantummodo illos appellamus, ſed adiungimus vel lucri, vel pecuniarum, vel tale quippiam: atque incontinentes lucri, incontinẽtes pecuniarũ, incontinẽtes honoris vocare conſueuimus: & non abſolute, id eſt non ſine adiunctione ſolum incontinentes eos dicimus: quippe qui ab eo diuerſi ſint, qui proprie incontinens ſine alia adiecta re dicitur: & ex ſimilitudine quam habent cum eo qui proprie continẽs eſt, ita appellẽtur. nam quemadmodum illi qui proprie incontinentes dicũtur, incontinentes dicũtur eo ꝙ in vſu venereorum excedunt, ac nimij ſunt: ſic hi qui cum additiõe eodem hoc nomine appellãtur, ita appellãtur eo ꝙ cum exceſſu atq; immoderate & vincere, & diteſcere, atq; alia huiuſmodi affectãt: in eo tamen differũt, ꝙ illi ſine additione, hi cum additiõe vel honoris, vel victoriæ, vel lucri, & ſimilium incontinentes dicuntur.

Non ſecus atq; ille homo dicebatur qui in olympijs uicit. illius enim communis ratio à propria parum diſtabat: ſed diuerſa tamen erat.

Incontinẽtes victoriæ, lucri, & cæterorum ſimilium ex ſimilitudine quam in exceſſu habent ita dicũtur, non aliter q̃ ille qui in olympijs ludis victor euaſerat: qui ſicut alius Socrates vel Plato, ita ipſe communi nomine homo appellabatur. illius enim communis ratio, id eſt homo in vniuerſali, qui eſt animal rationale mortale, parum à proprio nomine differebat, nam homo etiam ipſe vocabatur: ſed parua quædam additio efficiebat, vt à communi homine diſcreparet. qui enim volebãt ipſum ſignificare, atque ab vniuerſali homine ſeparare, ita dicebãt. homo qui in olympijs vicit. quãuis. n. parum differat communis homo ab homine qui in olympijs vicit, ſitq; perq̃ ſimilis, eſt tamẽ diuerſus: eo ꝙ hic particularis ſenſui expoſitus eſt: ille vniuerſalis & communis intellectu percipitur. Ita quoque ille qui abſolute incontinens eſt, & qui incontinentes cum additione dicuntur, licet ſimilitudinem inter ſe quandam habeant, in ſubiectis tamen rebus differunt, circa quas verſantur, diuerſiq; inter ſe ſunt.

Cui rei id ſignum eſt, quòd incontinentia, non ut terror tantum, ſed ut uitium quoddam, quod aut abſolute, aut ex parte aliqua ſit, uituperatur: horum autem nemo. ſed illorum qui circa corporales fruitiones uerſantur, circa quas temperantem & intemperantem exiſtere diximus, qui non ex electione, ſed præter electionem & cõſilium exceſſus & iucundorum ſectatur, & moleſtorum fugit, famis uidelicet, ſitis, caloris, frigoris, cęterorumq; omnium, quę ad tactum, guſtatumq; ſpectant: is non cum additiõe, ꝙ circa hæc ſcilicet ſit, uerbi cauſa iræ, ſed abſolute tantummodo incontinens dicitur.

Diuerſos autem eſſe incontinẽtes cum additione ab eo qui proprie incõtinens dicitur, id ſignum eſt. i. inde patet, ꝙ incontinentia vituperatur, non ſolum vt peccatum, quippe quæ è recta ratione excedat: verum etiam vt vitium quoddam, quod aut abſolute, & perfecte vitium ſit, aut ex parte quadam. i. vitio proximum ſit. nam quatenus vitium corruptam habet rationem, incontinẽtia vero integram: incontinẽtia perfectum vitium nõ eſt, ſed ad vitium accedit. at nemo horum qui cum additione incontinẽtes dicuntur, honoris ſcilicet, & diuitiarum, vituperari conſueuit. ſed illorum qui circa fruitiões corporales, id eſt circa venerea & eas voluptates verſantur, quæ tactu percipiũtur, circa quas temperãtem & intemperantem verſari diximus: qui ſectatur exceſſum voluptatum, & ſupra modum venereis vtitur, nõ ex electione, ſed præter electionem & conſilium, id eſt præter rectam rationem: & exceſſus moleſtarum, doloremq; afferẽtium rerum, vt famis, ſitis, & ſimilium fugit, atq; euitat: quæritq; exceſſus omnium quæ ad tactum, guſtatumq; attinẽt: is abſolute & ſine additione incontinẽs eſt, non cum additiõe, ꝙ circa hæc ſcilicet ſit, id eſt ꝙ incontinẽs iræ, incontinens honoris ſit: ſed abſolute tantum ſineq; vlla additione incõtinẽs dicitur. nam qui cum

electione

electione voluptates ſectatur,corruptamq́; habet rationem,intemperãs eſt:incontinẽs vero licet integram,ſanamq́; habeat rationem,ſine electione tamen & inuitus à cupiditate ad fruendas voluptates trahitur.

Indicio illud eſt:nam intemperantes circa has, non circa aliquam ex illis dicuntur. & propterea incontinentem & intemperantem, continentem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem cõſtituimus, propterea ꝙ circa eaſdem quodam modo uoluptates, doloresq́; eoſdem uerſentur. quanquam hi circa eadem quidem utrique uerſantur, non tamen eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt.

Proprie incõtinẽtem eſſe eum, qui circa corporales voluptates, id eſt circa venerea verſatur, hinc patet, ꝙ intemperãtes circa eaſdem has venereorum voluptates exiſtunt, non circa aliquam ex illis, iræ.ſ.aut lucri, aut huiuſmodi alicuius: quippe cum intemperãs iræ, aut honoris, aut lucri, intemperãs minime dicatur. Quare incõtinens proprie ille eſt, qui circa eadem circa quæ & intemperãs, id eſt circa venereorum voluptates verſatur: vnde etiam ſine additione vlla incontinẽs dicitur. ac propterea quia circa eadem ſubiecta vtriq; verſantur, incontinentem & intemperantem in eodem cõſtituimus, id eſt eundem eſſe dicimus: non quempiam ex illis qui cum additione incõtinentes vocãtur, ſed abſolute & proprie incontinentem etiam cum intemperãte eundem dicimus, & continentem item cum temperãte, eo ꝙ circa eaſdem voluptates venereorum quodam modo vtriq; verſantur. /quodã modo/ adiũgit, vt incontinẽtis & intemperãtis differentiam oſtendat: qui licet eadem ſubiecta habeãt, circa quæ operentur, non eodem modo tamẽ vtriq; operationes ſuas exercent: ſed illi, id eſt intemperãtes eo ꝙ corruptam habẽt rationem, malum eligẽtes, id eſt ex electione & propoſito agũt: hi, id eſt incontinẽtes non eligentes, hoc eſt non proponentes malum agere, ſed bonum, quippe qui rationem adhuc integram ac ſanam habeant, à cupiditate tamen inuiti ad perpetrandum flagitium aliquod trahuntur.

Vnde magis intemperantem eum diceremus, qui uel nihil, uel leuiter cupiens & exceſſus ſectatur, & dolores mediocres fugit: quàm hunc qui propterea idem facit, quia uehemente cupiditate afficitur. quid enim faceret ille ſi aut ualida aliqua cupiditas, aut in neceſſariarum rerum inopia uehemens dolor inceſſeret.

Iccirco peior ille eſt, magisq́; intemperãs merito dicetur, qui etiam ſi nõ cupiat, vel leuiter & parum cupiat, exceſſum venerearum voluptatum ſectari cõſueuit, & fugere mediocres & paruos dolores: quàm hic.i.incontinẽs, qui vehementi cupiditate ſuperatus malum præter electionem agit. nam ſi intemperãs vel nullo modo, vel parum à cupiditate permotus, atque incitatus venereis vti ſupra modum ſolet: ſi inceſſeret ipſum atque inuaderet valida ac vehemẽs cupiditas, quid faceret? ſimili modo ſi ingẽti aliquo dolore afficiatur, eo ꝙ per tres aut quatuor dies pane indigeat, quid facturum eum eſſe credendũ eſt? impium ſanè aliquod malum, atq; intolerandum.

Quoniam uero ex cupiditatibus & uoluptatibus aliæ ſunt ex ĳs, quę genere ſunt honeſta ac proba: nam iucundorum nonnulla natura ſunt expetenda, alia his contraria, alia media, ſicut prius diuiſum à nobis eſt: ut pecuniæ, lucrum, uictoria, & honor: in omnibus porrò & talibus, & medĳs, non quia afficiuntur, & cupiunt, & amant, uituperantur homines: ſed quia quodam modo, afficiuntur, & excedunt.

De immanitate ac feritate docturus nõnulla prius de ſubiectis ipſis exponit, circa quæ immanitas verſatur: atque iccirco cum ſuperius iucũda in duo diuiſiſſet in neceſſaria, & per ſe expetibilia: nũc quò feritatis ſubiectum inueniat, tertium membrum ſuperiori diuiſioni adiungit: atque inquit, quoniam ex iucũdis alia honeſta ac proba, id eſt bona genere hoc eſt ſubiecto ſunt. ex iucũdis enim alia ſunt natura expetẽda & bona, vt victoria, diuitiæ, pecu-

niæ,lucrum:alia cõtraria his,id eſt natura fugienda:nam comedere carnes crudas licet ſuaue nonnullis ſit,deteſtabile tamen eſt,ac fugiendum:alia autem ſunt media,vt comedere,et veſtiri:quæ hominibus iucũda quidem ſunt,ſuapte tamen natura neque expetenda, neque fugienda:ſed ex indigẽtia neceſſaria.concoctis enim ac digeſtis ijs quæ iam comedimus,fit vt nouo cibo indigeamus,quo ventris eſuriem poſſimus ſaturare. cum igitur iucunda hæc ſint,ſicut ſuperius diuiſimus.i.ſicut in diuiſione ſuperiori iam diximus de neceſſarijs ſcilicet, & per ſe expetibilibus,nã tertium membrum,vt dixi,hic adiungit:in omnibus & talibus.i. natura expetibilibus,& medijs,quæ neq; expetibilia ſunt natura,neq; fugienda,ſed neceſſaria,non vituperãtur homines,ſi cupiãt abſolute honorari,vel vincere,vel pecunias comparare ac lucrari,neq; ſi edere aut bibere,aut veſtiri abſolute velint:non.n.in eo ꝙ cupiũt, ſed in eo ꝙ quodam modo cupiunt,vituperatione digni habentur:id eſt,eo ꝙ immoderate afficiuntur,& in cupiditate excedunt. vt ſi vel toto die quis comedere,vel domi manens purpureo pallio ornari,vel ſupra modum lucrari,ac conquirere pecunias,velit.non enim cupere, ſed immoderate cupere vitio datur.

Iccirco quicunque præter rationem uel ſuperantur,uel aliquid ex ijs quæ natura ſunt honeſta & bona,perſequuntur. ut illi qui circa honorem magis quàm oporteat,ſtudent,uel circa filios & parentes : bona enim hæc ſunt, & qui circa ea ſtudent,laudari conſueuerunt : ſed in his tamen exceſſus etiam quidam eſt, ſiquis quemadmodum Niobe aduerſus Deos pugnaret:aut erga patrẽ ita eſſet affectus,ut Satyrus qui patricola appellabatur. ualde enim inſanire uidebatur.

Cũ igitur non in cupiditate,ſed in modo cupiditatis vituperentur homines:quicũq; præter rectam rationem,id eſt immoderate & exuperãter vel ſuperantur & vincũtur, opprimũturq; ab affectibus,vel aliquid ex ijs quæ natura ſunt expetenda & bona,quærũt,vt honorari,& vincere,& magis q̃ oporteat,id eſt ſupra modum,& cum exceſſu,affectant,vituperatione digni ſunt.vbiq;.n.mediocritas & moderatio laudatur,vt etiam ſiquis vel honorari,vel lucrari moderate cupiat,non probro detur. nam exceſſus & immoderatio in vnaquaq; re etiam bona vituperium meretur. nimius quoque amor vel erga liberos, vel erga parentes ſimili modo eſt vituperabilis:vt ſi parentes liberos,vel ſi liberi parentes immoderato amore proſequantur. nam licet bona hæc ſint amare parentes & liberos, & ex iis quæ bona & expetenda natura ſunt,quiq; circa hæc moderate ſeſe gerũt,laudentur:exceſſus tamen etiã in his vituperatiõe dignus eſt.ſunt.n.nõnulli qui ſupra modum liberos ſuos amẽt: vt Niobe,quæ liberos ſuos adeo amabat,vt cum dijs etiam pugnare non vereretur.cum.n. duodecim liberos haberet mares ſex,ac totidẽ fœminas,tãto amore eos proſequebatur,vt ſe anteponere ea de cauſa Latonæ auſa fuerit,ſeq; dea prẽſtantiorẽ eſſe exiſtimarit:ꝙ Latona duos tantũ,Dianã & Apollinẽ,ipſa duodecim procreaſſet nulla ex parte dijs inferiores.at cũ ſuos liberos adeo amat quiſpiã,vt & deos etiã contẽnat,aduerſusq; eos pugnet:vituperabile proculdubio eſt.id quod etiam Satyrus faciebat,qui propterea quia patrem ſupra modum amabat,patricola,id eſt φιλοπάτωρ,hoc eſt patris amator vocitabatur. nam cum puellæ cuiuſdam amore eſſet captus,patriſq; Soſtrati auxilium ad eam potiendã fuiſſet expertus:adeo ex ea re poſthac patrem dilexit,vt poſt eius mortem ſe quoque ipſe vita priuare voluerit,ac de rupe quadam præcipitarit. Amare igitur patrem ſupra modum, vt patre mortuo mori etiam ipſe quiſpiam velit,vituperatione dignum eſt.nam etiam Satyrus qui ob patris obitum ſibi ipſe mortem conſciuit,valde inſanire videbatur.

Nulla igitur circa hæc prauitas exiſtit ob id quod dictum eſt : propterea quòd unumquodq; per ſe eſt ex ijs quæ natura ſunt expetenda : praui tamen & fugiendi exceſſus ipſorum ſunt. ſimili modo quoque neque incontinentiã : quippe cum incontinentia non modo fugienda, uerum etiam ex ijs ſit, quæ uituperatione digna habentur. ex affectus tamen ſimilitudine incontinentiam adiungentes circa unumquodque dicunt, ut malum medicum,

malum hiſtrionem, quem abſolute malum nullo modo uocarent.

Nulla igitur prauitas, inquit, circa hæc, id eſt circa honorem, diuitias, amorem, lucrum, ob id quod dictum eſt, id eſt propterea ꝙ vnumquodque ipſorum, diuitiæ ſcilicet, honor, amor & ſimilia, ipſa per ſe ex ijs ſunt quæ natura ſunt expetibilia: exceſſus tamen ipſorum, id eſt quærere ſupra modum honorari, ac ſupra modum diteſcere, atque huiuſmodi, fugiēda ſunt. ſimiliter neque incōtinentia proprie eſt ſupra modum atque immoderate lucrari, aut honorari, ac tale quippiam affectare. quia incontinentia non tam fugienda eſt, q̄ vituperabilis. quoniam vero quærere ſupra modum lucrari, aut honorari, aut amare ſimilitudinē quandam ob exceſſum cum affectu, id eſt cum incontinentia habet, eo ꝙ incontinens quoqꝫ ſupra modum & cum exceſſu frui venereorum voluptatibus vult, adiuncta incontinentia circa vnumquodqꝫ ipſorum dicimus, hic pecuniarum incontinens eſt: lucri incontinēs: iræ incontinens: honoris incontinens: vt ſine additione incontinentem huiuſmodi appellare nō ſoleamus. Quemadmodum ſi aut medicū videamus, qui medicina male vtatur, aut hiſtrionem, qui male fabulas agat, atque imitetur: non malos abſolute vocare cōſueuimus, ſed illum malum medicum: hunc malum hiſtrionem dicimus: quippe cum ipſorum peccatum non vitium abſolute ſit, vt eſt incontinentia, aut ignauia, ſed vitium in arte quam exercēt: vt nō immerito malus medicus, malus hiſtrio cum additione appellandi ſint.

Quemadmodum itaque neque hic propterea ꝙ unumquodqꝫ ipſorū nō uitium, ſed proportione ſimile eſt: ita uidelicet etiam illic exiſtimandum eſt incontinentiam & cōtinentiam eam dūtaxat eſſe, quæ circa eadem, circa quę temperantia uerſatur, & intemperantia. nam circa iram per ſimilitudinem dicimus: unde etiam addentes iræ incontinentem, ſicut honoris, & lucri appellamus.

Sicut igitur neque hic, id eſt in hiſtrione & medico, eo ꝙ peccatum ipſorum vitium abſolute non eſt, ſed proportione ſimile vitio: eo ꝙ peccatum ipſorum ſimilitudinem quandā cum vitio habet: quēadmodū. n. intēperās à recta ratiōe aberrat, ita hi in ſua quiſqꝫ arte, aberrant ac peccāt. ſicut igitur ſiquis vel medeatur male, vel fabulas agat male, nō abſolute malus, ſed cū additiōe malus medicus, et malus hiſtrio appellatur: ita quoqꝫ illic. i. in incōtinēte exiſtimandum eſt. incontinentiam. n. & continētiam ſolum & ſine additione eam dicimus, quæ circa eadem ſubiecta, circa quæ intemperantia & temperantia verſatur: at circa iram, & honorem, & pecunias, atque huiuſmodi cætera non proprie incōtinentiam, & continentiam, ſed per ſimilitudinem immoderatiōis & exceſſus ita vocamus. vnde ſi viderimus aliquem pecunias mediocriter amare, eum non abſolute continentem, ſed cum additiōe pecuniarum cōtinentem nominare conſueuimus. ecōtrario quem ſupra modum vel pecunias affectare, vel iraſci nouerimus, non abſolute incontinentem, ſed appoſita etiam re circa quā peccat, pecuniarum, vel iræ incontinentem dicimus.

Circa iucunda præter naturam non eſſe incontinentiam, eiuſqꝫ duas eſſe ſpecies. Cap. V.

CVm autem nonnulla iucunda natura ſint, atque ex his alia abſolute ac ſimpliciter, alia pro generibus animalium atque hominum: nonnulla uero non natura, ſed partim ex læſionibus, partim ex conſuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiuſmodi ſint: circa quoqꝫ horum ſingula inſpicere ſimiles habitus poſſumus.

De immanitate acturus voluptates in naturales & nō naturales diſtinguit: inquitqꝫ ex naturalibus alias eſſe abſolute & in vniuerſum omnibus iucundas: vt, comedere & bibere omnibus æque ſuaue animalibus videtur, propterea ꝙ humido & ſicco alimēto omnia indigent: alias pro genere quorumcūqꝫ animalium, atque hominum. quippe cum & animalia quædam herbis, quædam carnibus veſci delectentur: & hominibus alijs alia cibaria iucūda ſint. nonnulla vero non natura voluptatem afferunt, ſed fugienda potius natura ſunt. atque ex his alia quibuſdam videntur ſuauia ex læſione aliqua ſenſitæ partis quæ vel morbo, vel

inſania contigerit: alia ex cõſuetudine: alia ex natura praua, prauoq; habitu huiuſmodi videntur. Ac circa vnumquodq; horum quæ non natura iucũda ſunt ſimiles continẽtię & incontinentiæ videre habitus licet.

Dico autem ferinos: cuiuſmodi erat ea mulier quam grauidarum uentres reſcindere, atque inde fœtus comedere cõſueuiſſe inquiunt. uel ea quibus aiũt quaſdam efferatas circa Pontum nationes oblectari. alios enim crudis, alios humanis carnibus ueſci, alios ſibi inuicem infantes ad epulandum mutuare perhibent. uel quod de Phalaride dicitur.

Enumerat ea quæ non ſunt natura iucũda: atque inquit: infantes comedere iucundum natura minime eſt: ſed tamen id Lamiæ iucundum videbatur. Lamia enim mulier quædam erat circa Pontum, quæ cum filios ſuos amiſiſſet: aliarum mulierum filios infantes inſectabatur, atque edebat. Sunt item iucũda pręter naturã, ea quibus nonnulli efferati atq; agreſtes homines oblectantur. nam Scythæ qui circa Pontum degunt crudis piſcibus veſcũtur: alij humanas carnes comedunt: alij ſuos ipſorum filios comedendos inter ſe mutuo dare conſueuerunt: atque id ſuaue & iucundum ipſis videtur. Phalaris quoque ſuum ipſius filium dicitur comediſſe.

Atque hi quidem ferini habitus ſunt. alij uero nonnullis ex morbo & inſania contingunt: ut illi, qui matrem mactauit, & in cibum ſumpſit: qui item conſerui iecur comedit. alij item morboſi ſunt, uel ex cõſuetudine: ut pilorum euulſiones, unguium roſiones, carbonum etiam & terræ comeſtiones: præterea uenereorum uſus cum maribus: id quod tum natura, tum cõſuetudine euenit, quemadmodum illis qui à pueritia conſueuerunt.

Hi ſanè ferini, atque immanes habitus ſunt, qui ex praua et mala natura hominum proueniunt. alij vero ſunt ſimili modo ferini & pręter naturam, qui ex morbo vel ex aſſuetudine contrahuntur: vt cum quis ſibi vngues rodit, ac comedit, aut crines, & pilos euellit: habitu vel ex morbo, vel ex conſuetudine acquiſito. In inſaniam quoque delapſus quidam ſeruus iecur cõſerui ſui comedit. & Xerxes Perſarum rex furore etiam ipſe incitatus adeo humanitatem exuit, vt mactatã matrem ſuam in cibum ſumpſerit. ſuaue item nonnullis, ſed præter naturam tamen videtur, carbones comedere. in quibus enim atræ bilis humor redũdat, id contingit: ſicut quibus ineſt humor acidus, ijs terræ ac luti eſus eſſe iucũdus conſueuit. ex aliqua enim morboſa affectione vel atræ bilis, vel acidi humoris his hæc naturæ deprauatio accidit. vt autem concumbere cum maribus iucundum nonnullis ſit, tum mala natura, atq; ad malum procliuis, tum aſſuetudo facit: qui enim à pueritia ei flagitio aſſueuerint, ex malorum atque impurorum hominum conuerſatione deprauantur, etiam ſi bona natura, atque ad virtutem propenſa præditi fuerint.

Quibuſcũq; igitur in cauſa eſt natura, eos incontinẽtes appellaret nemo: ſicut neque fœminas, ꝙ non ſubagitent, ſed ſubagitentur: ſimili modo neque eos qui ex conſuetudine morboſe ſeſe habent.

Quibuſcunque natura mala ac flagitioſa in cauſa eſt, vt marium concubitum ſectentur, eos incontinẽtes diceret nemo: propterea ꝙ natura ipſis eſt huiuſmodi, atque ad malũ procliuis. nam neque fœminas ob id incontinentes vocant, ꝙ maribus nubũt, & non ecõtrario vxores ducunt: quippe cum id earum natura minime patiatur. neque eos item qui morboſa aliqua affectione non natura inſita, ſed ex conſuetudine cõtracta maribus abutũtur, incõtinẽtes dicere debemus: eo ꝙ hi rationem habent corruptã, neq; cognoſcunt an omnino malum id ſit: incontinentes vero integra ac ſana ratione præditi ſunt.

Ac cum habet quidem unumquodq; horum quiſpiam, uitii terminos excedit, perinde atque immanitas ac feritas: cum habet tamen & uel ſuperat, uel ſuperatur, ea neque continentia abſolute, neque incontinentia eſt, ſed ex ſimilitudine, ſicut etiam ille qui circa iram affectus eſt, non incontinens, ſed hoc

modo affectionis incontinens dicendus eſt.

Cum habet quis vnumquodq; horum, quæ enumerauimus videlicet, ſi carnibus crudis aut humanis veſcatur, & carbones edat, atq; huiuſmodi alia faciat: id omne humanum vitiũ excedit, eſtq; extra humanitatis terminos. quippe cum hæc feris potius, q̃ hominibus cõueniãt. ſicut etiam feritas omne vitium excedit. cum tamẽ habet quiſpiam hæc, id eſt cum carnes crudas, vel terrã edere cupit, cupiditatemq; cohibet ac ſuperat, atq; id minime facit: eũ nõ abſolute & ſine additione continentem dicimus, ſed affectum etiam addimus, circa quẽ verſatur, ac continentem ferinum appellamus. ſimili modo ſi à cupiditate victus lutum comederit, aut quippiam aliud eorum quæ dicta ſunt, non abſolute incontinens & ſine additione, ſed ex ſimilitudine ob vitij exceſſum & cum additione ferinus incontinens vocatur. ſicut etiam eum qui vehementer & nimium iraſcitur, ex ſimilitudine quam in exceſſu cum eo habet, qui proprie incontinens dicitur, hoc modo id eſt cum additione illius affectionis qua perturbatur, id eſt iræ incontinentem, non abſolute incontinentem appellare conſueuimus.

Omne enim excedens uitium & imprudentia, & timiditas, & intemperãtia, & acerbitas partim ferinum eſt, partim morboſum. qui nanque talis natura eſt, ut omnia timeat, etiam ſi mus obſtrepuerit, ferina is timiditate timidus eſt. quidam etiam felem ex morbo timebat. ex imprudentibns item qui irrationabiles ſunt, & ſenſu tantummodo uiuunt, ferini habẽtur: cuiuſmodi nonnullæ longinquorum barbarorum nationes ſunt.

Omne modum excedens vitium ſiue imprudentia, ſiue timiditas, ſiue intemperãtia, ſiue acerbitas, id eſt iracundia fuerit, partim ferinum eſt, partim morboſum, id eſt ex morbo aliquo cõtractum. qui enim natura talis eſt, vt ſi etiam mus ſtrepitum fecerit, timeat: timidus ferina timiditate eſſe dicitur. ſimili modo quoque ſi ex natura ſupra modum iraſcatur quiſpiam, nimiſq; aſpere atque infeſte in vindicta ſumenda ſeſe gerat: ferina aſperitate iracũdus eſt. qui item ſi viderit felem formidat, ac timet ex morbo aliquo, atque inſania in eum pauorem inductus, timidus ferina timiditate appellandus eſt. imprudentes etiam qui ex natura ſunt irrationabiles, id eſt ſtulti, & ratione quàmminimum vtentes, & ſenſu tantummodo viuunt: vt bruta quæ ratione penitus carent, vt ſunt nonnulli longinqui & procul in extremis orbis partibus habitantes barbari: ferini etiam ipſi, atq; immanes vocantur.

Qui autem ex morbo aut comitiali, aut inſania idem faciũt, morboſi ſunt. fieri uero poteſt ut ex his aliqua interdum quiſpiam habeat tantum, & nõ ſuperetur. quemadmodum ſi Phalaris cupiens infantem edere, et ad uenereorũ nefariam uoluptatem incitatus, ſe cohibuiſſet. fit etiam, ut non ſolum habeat hæc aliquis, uerum etiam ſuperetur.

Qui vero ſunt imprudẽtes ex morbo vel comitiali vel inſania, ſoloq; ſenſu viuunt, morboſi imprudentes dicuntur. non ſecus atque ille morboſa timiditate præditus dicebatur, qui fele inſpecta formidabat. horum vero ferinorum vitiorum euenit, vt nonnulla quiſpiã habeat, non tamen ab ipſis vincatur & ſuperetur: ſed ipſe ea coerceat, ac vincat. vt ſi Phalatis cupiens infantem edere nefandam illam cupiditatem cohibuiſſet, vel nefarium coitum appetens tetræ illius libidinis impetum repreſſiſſet, non continens ſine additione, ſed continẽs ferinus dictus fuiſſet, eo q̀ à ferinis cupiditatibus ſe continuiſſet. ſępe etiam fit, vt ſuperetur & vincatur quiſpiam, qui ferinas voluptates habet: qui incontinens cum additione, id eſt ferinus incontinens propterea dicitur, quia à ferinis cupiditatibus ſuperatur.

Quemadmodum igitur prauitas quæ homini conuenit, abſolute prauitas dicitur, quæ uero cum additione appellatur, non abſolute, ſed ferina, uel morboſa prauitas uocatur: eodem modo eſſe incontinẽtiam patet aliam ferinam, aliam morboſam. abſolute uero ſolam eam, quæ intemperantię humanę correſpondet. Incontinentiam itaque & continentiam circa ea tantum uerſari

circa quæ intemperantia & temperantia, circa alia uero aliam incontinentiæ ſpeciem eſſe, quæ non abſolute, ſed per translationem ita dicatur, perſpicuum eſt.

Sicut prauitas, verbi cauſa intemperantia quæ homini conuenit, id eſt quæ circa humanas voluptates verſatur, hoc eſt circa venereorum libidines, quæ humanæ concupiſcentiæ limites non excedunt, vt eſt cum muliere rem habere, abſolute & ſine additione prauitas.i. intemperantia dicitur: ea vero quæ circa libidines eſt, quæ non homini, ſed beſtijs conueniunt, cuiuſmodi eſt concumbere cum maribus, cum additione prauitas & intemperantia, id eſt ferina intemperantia, vel morboſa intemperantia appellatur: abſolute vero, id eſt ſine additione nullo modo. Ita quoque incontinentia, quæ cũ additione dicitur, ferina, vel morboſa incontinẽtia eſt. morboſa enim incontinẽtia ea eſt, cum quis à ferinis cupiditatibus ex morbo aliquo ſuperatur: vt ſunt qui renali morbo affecti ſunt, qui cum ex coitu quoddam adiumentum conſequãtur, ſupra modum interdum eum affectãt. abſolute vero & ſine additione incontinentia ſola ea eſt, quæ proprie incontinentia dicitur, quæ humanæ intemperantiæ correſpondet, id eſt quæ circa venerea hominibus conuenientia verſatur: hoc eſt circa eas voluptates quæ tactu percipiuntur, circa quas intemperantiæ quoque & temperãtię negocium eſt. circa has autem verſari incontinentiam ex ante dictis manifeſtum eſt. & eſſe item aliud incontinentiæ genus, quod in alijs rebus ira videlicet, pecunijs, honoribus, feriniſq; etiã voluptatibus exiſteret: quæ quidem incontinentia non abſolute & ſimpliciter.i. proprie & ſine additione, ſed per tranſlationem & ſimilitudinem quandam & cum additione incontinentia diceretur, declaratum iam eſt.

De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs, & uitio humano. Cap. VI.

IAm uero minus turpem eſſe incontinentiam iræ, quàm cupiditatum conſideremus. ira enim audire quidem rationem uidetur, ſed non recte tamen percipere, quemadmodum feſtini miniſtri faciũt, qui prius quàm omnia quę dicuntur, audiuerint, excurrunt: deinde †ab actione aberrant: & canes quoq; ante quàm inſpexerint, an amicus ſit quiſpiam, ſi ſtrepitum tantummodo fecerit, latrant: ita ira ob feruorem, celeritatemq; naturæ, audiens quidem, ſed non quid præcipiatur, attendens, ad uindictam incitatur. nam ſtatim ubi ratio uel imaginatio contumeliam, aut contemptum eſſe oſtenderit, ipſa quaſi ratiocinando collegerit bellum ei eſſe inferendum, indignatur. at cupiditas ſi tãtum ratio aut ſenſus ſuaue eſſe aliquid dixerit, ad fruitionem eius incitatur. quare ira rationem quodam modo ſequitur, cupiditas non ſequitur: turpior igitur cupiditas eſt. iræ enim incontinens à ratione quodam modo uincitur: hic uero à cupiditate, non à ratione ſuperatur.

†La mãdato.

Iræ incontinentiam, q̃ cupiditatum minus malum eſſe multis rationibus demõſtraturus eſt, quarum vna eſt hæc. iram videri, inquit, audire quidem rationem, ſed nõ exacte tamen quid iubeat percipere: ſicut miniſtri celeres ac feſtinãtes, qui prius q̃ heri orationem abſoluerint, atq; expleuerint, ac rem ipſam quã mãdaturi ſunt, explicare deſierint, ſtatim præcurrunt, vt quod iubetur exequãtur: deinde errãt, et non faciũt id quod commiſſum eſt, propterea ꝙ non integre & perfecte, ſed ex parte quod herus præcepit, audiuerunt. & canes ẽt ſi ſtrepitum aliquem audiuerint, ſtatim latrãt, prius q̃ aduertant, amicus'ne an inimicus ſit ille qui accedit. ſimili modo iram inquit, audire quidem rationem quæ verbi cauſa adulteriũ cõmiſiſſe quempiam dicat, an iubeat tamen ſumendam eſſe ab eo poenam, nec'ne, non expectare: ſed confeſtim ob feruorem caliditatemq; naturæ ad vindictam inferendam incitari. ratio enim ſiue imaginatio, id eſt rationis ipſius ſpecies ac cogitatio iræ oſtẽdit ac maniſeſtauit factum id hoc eſt adulterium eſſe contumeliam, ſeu contemptum: ira autem nõ expectata iuſſione an vindicta inferenda ei ſit, quaſi ratiocinando collegerit, illum adulteriũ commiſiſſe, ei vero qui huiuſmodi ſit, bellum eſſe inferendum, poenamq; irrogandam, cõtinuo indignatur,

indignatur, ac furit. verum cupiditas ſimul ac ratio corrupta. ſ. tantũ dixerit, vel ſenſus ſuaue eſſe aliquid, ad fruitionem eius incitatur. quare cum ira rationem rectam quodã modo ſequatur, /quodam modo/ autem inquit eo ꝙ quadam ex parte audit, quadam non, dum ob celeritatem integre audire non expectat quid iubeat ratio. cum vero cupiditas rectæ ratiõi nullo; modo, ſed corruptæ obtemperet, reſtat vt qui cupiditatis eſt incontinens, iræ incontinente longe turpior ſit: propterea ꝙ iræ incontinens à ratione quodam modo & quadam ex parte licet non integre & perfecte, vincitur: hic autem .i. cupiditatis incontinẽs non à ratione ſed à cupiditate ſuperatur, quæ ad flagitium perpetrandum trahit, atq; incitat.

Præterea magis ignoſcendum eſt, ſi quis naturales appetitiones ſequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quæ communes omnibus ſunt, & quatenus ſunt communes, uenia magis dari conſueuit. at iracundia & acerbitas naturalis magis eſt q̃ cupiditates quæ excedunt, & neceſſariæ minime ſunt. quemadmodum ille qui ſe excuſabat quod patrem uerberaſſet: nam hic, inquit, ſuum, & ille item ſuum uerberauit: & commonſtrans infantem, hic etiam inquit, ubi uir euaſerit, me ipſum uerberabit: gentile enim nobis hoc eſt. ille quoque qui trahebatur à filio, ubi ad ianuam deuentum eſt, deſiſtere iubebat: nam ſe quoque couſque patrem ſuum traxiſſe.

Altera hæc eſt ratio qua turpiorem eſſe iram cupiditate demonſtrat, eo ꝙ naturalis eſt magis: id quod ex eo patet, ꝙ ira eſſe gentilitium vitium, et ex genere ipſo ſequi videtur. nã ſi meus pater ſit iracundus, ego quoque eiuſmodi ſum, & filius meus, & nepos: vt per totã progeniem hic affectus iræ naturaliter propagari videatur. cupiditas vero naturalis nõ eſt. at naturalibus appetitionibus venia magis datur: nam etiã ea cupiditatibus exhibetur, quæ communes ſunt, vt ſi quis aut eſuriens comedere, aut ſitiens bibere appetat: id enim commune omnibus hominibus, ac naturale eſt: quippe cum vnuſquiſq; et edere cupiat, cum eſurit, & bibere, cum ſitit. & quatenus ſunt communes, id eſt ſi non ſupra ſatietatem edere aut bibere toto die cupiat quiſpiam. quę enim ita modum excedit cupiditas vituperatiõe digna eſt, neque veniam meretur. huiuſmodi igitur cupiditatibus quæ intra terminos naturales continentur, ignoſcendum eſt. ſi enim quis viderit quempiam eſurientem ac propterea cupiditate edendi incitatum iraſci, potius eum venia q̃ opprobrio proſequendum cenſebit: quippe cum non ignoret naturam eſſe quæ ad comedendum, atque appetendum cibum ipſum impellat. at iracundia & acerbitas quæ etiam modum excedit, magis eſt naturalis q̃ quæ excedit cupiditas non neceſſaria, id eſt q̃ cupiditas pecuniarum, & victoriæ: vt ſi quis ſupra modum aut vincere aut lucrari cupiat. exempli cauſa, quidam cum patrem ſuum ira incitatus verberibus affeciſſet, atq; ob id in iudicium traheretur, ita ſe excuſabat, et defendebat: hic, id eſt pater meus, inquiens, patrem ſuum quoque verberauit: et pater item patris mei patrẽ ſuum: & hic meus filius vbi in virum adoleuerit, me ipſum nihilo minus cædet: eo ꝙ gentilitia nobis atq; è genere proueniens ira eſt: atq; hoc dicebat, vt iracundiam naturaliter, & ex generis ſucceſſione ſibi ineſſe declararet: ac propterea venia dignum ſe eſſe oſtenderet. Alius item cum per vim à filio traheretur, vbi ad ianuam vſque protractus fuit, ibi deſiſtere à violentia filium ſuum monebat: propterea ꝙ ipſe quoque cum patrem ſuum traxiſſet couſq;, id eſt ad ianuam vſq; & oſtium iudicialis fori, ibi eum dimiſiſſet.

Adde quòd qui inſidioſius agunt, ſunt iniuſtiores: iracundus uero minime eſt inſidioſus, ſed apertus, ſicut etiam ira. at cupiditas huiuſmodi eſt, qualem etiam Venerem dicunt. Cyprigenæ enim fraudes nectentis, &
» zonam de pectore ſoluit, inquit Homerus, Hic fraus eſt, quæ uel pru
» dentes decipit ipſos. Quare ſi iniuſtior & turpior incontinentia hæc eſt, quàm ea quæ circa iram uerſatur: & abſolute incontinentia, & quodam modo uitium erit.

Tertia ratio hæc eſt in hunc modum. iniuſtiores illi ſunt qui ſunt inſidioſi: iracundus nõ eſt inſidioſus, neque ira eſt eiuſmodi, quæ aduerſarium latenter inuadat, ſed aperta eſt: aper

te enim ſine vlla diſſimulatione in inimicos inuehitur: at cupiditas inſidioſa eſt: quippe quæ clam & doloſe ad fruendam appetitã rem ſeſe inſinuet. ſiquis enim puellæ alicuius concubitum appetit, non aperte & ſtatim ipſi ſtuprum infert: ſed conſultat quo modo & latẽter eã illiciat, & clam id faciat, ne reſciſcat quiſpiam. quemadmodum Homerus Venerem appellat Cyprigenã fraudes nectentem. Venus.n. cupiditas eſt, quæ non manifeſte & aperte aggreditur quod cupit, ſed occultos dolos ſtruit, ac fallit. nam de balteo eius in quo illecebræ omnes, doliq́ʒ ac fallaciæ continẽtur, ita apud Homerum eſt. cum.n. Iuno inducere in amorem ſui vellet Iouem, ſimuletq́ʒ ſe ad reconciliandam gratiã inter Tethyn & Oceanum ire, rogetq́ʒ Venerem vt ea in re ſibi opem ferat, amoremq́ʒ & illecebras dei: Venus balteum ſuum ad conciliandum amorem maxime accommodatum ei tradit: qui quoniã ſutilis erat, ac conſartus κεστὸς appellatur. Qua de re Homerus ad hunc modum inquit.

Aſt huic reſpondens ſic eſt Cytharea loquuta:
Iuſſa mihi hæc neq; fas, neq; detrectare decorum eſt,
O Iuno, ſummo nanque es coniuncta tonanti
Coniugio, & magno ſuper æthere cum Ioue regnas.
Sic ait, & nitido zonam de pectore ſoluit,
Sutilis, & vario quæ erat intertexta labore:
In qua cuncta inerant illectamenta, doliq́ʒ:
Hic amor, hic deſiderium, blandusq́ʒ ſuſurrus,
Hic fraus eſt, quæ vel prudentes decipit ipſos.
Hanc Cypris Iunoni offert, dehinc talia fatur. &c.

Si igitur ira nõ eſt inſidioſa, ſed cupiditas, inſidioſi vero qui occulte & clam lædunt, iniuſtiores illis ſunt qui aperte offendunt: nã eos qui aperte inuadũt, euitare quiſpiam poſſet: reſtat vt incontinentia cupiditatis q̃ incontinentia iræ ſit iniuſtior, ac turpior, ſitq́ʒ abſolute incontinentia, ac vitium quodã modo. /quodã modo/ adiungit, vt ſignificet cupiditatis incontinentiã ſi ſpectemus ad incontinentiã iræ, eſſe abſolute incontinentiam & vitium, vtpote quæ iniuſtior ac turpior ſit: ſi ad vitium comparetur, eſſe ex parte vitium & ex ſimilitudine, nõ abſolute & ſimpliciter vitiũ, ſed quæ ei quod abſolute & ſimpliciter vitiũ eſt, prope accedat.

Accedit quòd dolore affectus contumelia utitur nemo. qui autem ex ira quippiam facit, cum dolore id facit: qui uero contumelia utitur, cum uoluptate. ſi igitur ea ſunt iniuſtiora ob quæ indignari maxime conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiuſmodi erit: quippe cum in ira contumelia minime ſit. incontinẽtiam itaque cupiditatis ea quæ circa iram exiſtit eſſe turpiorem: continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & uoluptates corporis uerſari, manifeſtum eſt.

Quartam rationem hanc affert, qua incontinentiam cupiditatis iræ incontinẽtia eſſe turpiorem demonſtrat. dolore affectus contumelia vtitur nemo, id eſt laſciuia & petulantia libidinis: pro adulterio enim & ſtupro contumeliã hic accipit. vnuſquiſq; vero qui cum ira facit, dolore affectus facit: ira enim nihil aliud eſt q̃ doloris viciſſim inferẽdi appetitus. qui autem contumelia vtitur, id eſt ſtuprum & adulterium committit, cum cupiditate & voluptate id facit. ſi igitur affectus illi iniuſtiores ſunt, contra quos iraſci magis debemus, efficietur, vt cupiditatis incontinentia quoque iniuſtior eſſe cenſeatur. nam ſi incontinenter ſe gerere quempiã videamus in nimia vel pecuniarum & lucri, vel venereorum cupiditate magis contra ipſum iraſcimur, ac ſuccenſemus, q̃ ſi ira incitari ſupra modum aliquem inſpexerimus: eo ꝙ ob id iraſcitur vnuſquiſq;, ꝙ iniuria ac dolore affectus eſt. non.n. cõtumelia id eſt coitus & adulterium in ira eſt, & cum ira perpetratur. Atq; ita iam patet et incõtinentiam cupiditatis incontinentia iræ eſſe turpiorem atq; iniuſtiorem: & continentiam & incontinentiam circa corporis voluptates, quæ tactu ſcilicet percipiuntur, verſari.

Harum autem ipſarum differentiæ ſumendę ſunt. ſicut enim à principio dictum fuit, aliæ tam genere quàm magnitudine humanæ ſunt ac naturales: aliæ ferinæ: aliæ ex læſionibus & morbis euenientes. ac circa harum primas

temperantia

temperantia & intemperantia uerſatur: unde beſtias neque temperãtes neqꝫ intemperantes dicimus, niſi per translationem: & ſi quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & ſalacitate, tum uoracitate differt.

Differentias corporis voluptatum reſumit ac ſtatuit: ac circa quas ex ipſis temperantia & intemperãtia verſetur, oſtẽdit. ex corporis enim voluptatibus, inquit, aliæ humanæ ſunt ac naturales & genere. i. ſubiecto, circa quod verſantur, & magnitudine, id eſt dum modũ quẽdam in ipſis ſeruamus, & naturales terminos non excedimus: exempli gratia, humana & naturalis voluptas quantum ad genus attinet. eſt, cum veſci pane, & concumbere cũ muliere appetit quiſpiam. quantum vero ad magnitudinem ſpectat. cum non ſupra ſacietatem & modum id facit: nã ſi immoderate nimium & toto die vel edere vel coire cupiat, ea iam non humana, ſed ferina erit voluptas exiſtimanda. aliæ ſunt ferinæ voluptates & immanes, vt carnes hominum comedere: aliæ ex læſionibus & morbis ex inſania videlicet, & praua ex ægrotatione affectione contracta eueniunt. ex his autem voluptatibus temperãtia & intemperãtia circa primas, id eſt humanas & naturales tantummodo verſatur. vnde beſtias non niſi per tranſlationem & ſimilitudinem temperantes aut intemperãtes vocare conſueuimus. & ſi aliquo alio modo animaliũ genera inter ſe differant: ſeu contumelia. i. coitu & libidine, & ſalacitate quæ συναμωρία dicitur, id eſt profuſa coeundi petulantia, qua canes & equi etiam præter cætera animalia maxime incitantur: ſeu voracitate & edacitate, qua omnia promiſcue comedunt, vt lupi atque huiuſmodi. nam ex hac animalium differẽtia alia ex ipſis intemperãtia vt canes & equos & lupos, alia tẽperantia vt camelos ſolemus appellare.

Non enim electionem, neque rationem habent: ſed è natura non ſecus ac furentes homines exceſſerunt. feritas autem minus quidem q̃ uitium, ſed horribilius tamen malum eſt.

Cauſam ſubiungit cur bruta animalia neque intemperantia, neque temperantia dicãtur: propterea ꝙ ſcilicet qui temperans eſt, temperantes res quas agit, eligit, habetqꝫ rationem, id eſt recta & integra vtitur ratione: ſimili modo quoqꝫ intemperãs ex electione intemperãter ſe gerit, rationemqꝫ etiã ipſe licet corruptam ſequitur. at beſtiæ neque electionẽ, neqꝫ rationem habent, ſed ſunt è natura exturbatæ: non ꝙ è natura ſua irrationali exceſſerint, & in rationalem tranſierint, ſed ꝙ ſimiles ſint ijs hominibus qui è natura ſua ob inſaniã dimoti ſunt, & quaſi irrationales euaſerunt. furentes enim homines & inſania agitati cum rationẽ corruptam habeant, electione minime vtuntur, ſed ſine electione, ſine que ratione omnia agunt. ſic beſtiæ ratione & electione omnino carent: atque hinc ſequitur, vt feritas quæ in beſtijs ſcilicet ipſis eſt, minus malum, ſed horribilius tamen q̃ vitium ſit.

Quippe cũ non ſit corrupta quemadmodum in homine optima pars, ſed deſit, & non habeat. ſimile nanque eſt perinde ac ſi inanimatum ad animatũ conferre uelimus, utrum peius ſit. ſemper enim prauitas eius quod non habet principium: intellectus autem eſt principium: minus idonea ad nocendũ eſt.

Cur feritas minus malum vitio ſit, hic declarat: ita inquiens. minus malum q̃ vitium feritas eſt, propterea ꝙ in beſtijs & feris optima pars. i. ratio non eſt corrupta & deprauata, vt in intemperãte qui rationem corruptam ſequitur: ſed prorſus deeſt. beſtiæ ſiquidem ratione penitus carent: vt praua non deprauata natura præditæ ſint. quocirca feritas cũ vitio nullo modo comparanda eſt: quemadmodum neque inanimatum cum animato, quæ nullam inter ſe habent ſimilitudinem, qua conferri debeant. nam ſiquis feritatem cum vitio conferat, idem faciet, ac ſi animatum comparet cum inanimato: atqꝫ vtrum ex ipſis peius ac deterius ſit, inquirat: iniuſtitia ne quæ inanimata & habitus animę eſt, an iniuſtus homo qui eſt animatus? nam prauitas. i. feritas eius quod caret principio, id eſt beſtiæ & feræ, quæ intellectu caret: intellectus enim principium eſt: minus eſt noxia atque ad lędendum idonea, q̃ vitium hominis qui ratione atque intellectu gubernatur. homo enim cum ratione & conſilio ad nocendum alicui inducitur, beſtia ſine conſideratione vlla fertur: vt propterea nocere ac lædere minus poſſit.

Non ſecus igitur eſt ac ſi iniuſtitiam ad iniuſtum hominem quiſpiã conferat: utrunq; enim aliquo modo peius eſt. millies plura enim mala homo malus ꝙ̃ beſtia perpetraret.

Comparare feritatem cum vitio perinde eſt ac ſi inanimatum, id eſt iniuſtitiam cum animato. i. iuſto homine conferamus. ſimilium enim inter ſe hoc eſt habitus ad habitum, vel habitu præditi ad habitu præditum fieri comparatio debet. nemo enim ſanę mentis habitum qui anima caret, ad eum qui habitu eſt præditus qui animatus eſt, comparabit: ſed animati ad animatum, & inanimati ad inanimatum collationem eſſe faciendam ducet. vtrunq; enim tam iniuſtitia ꝙ̃ iniuſtus homo alterum altero peius quodã modo eſt. nã ſi iniuſtus propterea lædit ac malus eſt, quia iniuſtitiæ eſt particeps, multo iniuſtior ipſa iniuſtitia erit exiſtimanda. quemadmodum ſi quod igni accedit calefit, multo calidior ignis ipſe eſt. rurſus econtrario cum iniuſtitia res inanimata ſit, ac propterea lædere quempiam nequeat, ſi per ſe conſideretur, iniuſtus vero animatus ſit, vt inferre alteri damnum poſſit: ſequitur, vt iniuſtus peior iniuſtitia eſſe videatur. Ita fit, vt iniuſtitia aliquo modo peior, aliquo melior ſit: & iniuſtus itẽ & melior & peior habeatur. nam multo plura mala agere poteſt homo malus ꝙ̃ beſtia, eo ꝙ rationis illa eſt expers, atq; vti conſilio in inferenda iniuria nequit: homo rationalis eſt, & conſulendo machinari perniciem in alterum poteſt.

De continente, incontinente, tolerante, & molli. Cap. VII.

AT uero circa tactus guſtatusq́; uoluptates & dolores, cupiditates item & fugas, circa quas intemperantia & temperantia definita prius eſt, ita ſe habere quiſpiam poteſt, ut & quibus plerique ſunt ſuperiores ab ijs uincatur: & ea ſuperet, quibus plerique ſuccumbũt. ex his autem qui circa uoluptates uerſatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerãs alter dicitur. plurimorum uero habitus medij ſunt, licet magis ad deteriores declinent.

Circa voluptates tactus & guſtatus circa quas temperantiã & intemperantiã verſari ſuperius definitum eſt, fieri poteſt vt quiſpiã ita ſe gerat, vt vincatur à cupiditatibus, quibus pleriq; è vulgo ſuperiores ſunt, & non ſuperãtur: vt ſiquis vinum falernum bibere appetat: is ſane cohibere cupiditatem eã etiã ſi è vulgo ſit, poteſt. ſunt tamen nonnulli qui ab his vincuntur, etiã quibus pleriq; ſunt ſuperiores. nonnulli quoque reperiuntur qui vehemẽtes cupiditates venereorum & libidinum quibus pleriq; vulgares ſuperãtur, coercent, ac vincũt. ſuperatur enim ac ſuccumbit libidinibus vulgus, propterea ꝙ ſcortationem eſſe malã percipere ac diſcernere non valet. Ex his autẽ qui vel ea vincunt quibus pleriq; ſunt inferiores, vel ſuperãtur ab ijs quibus pleriq; non ſuccũbunt: qui circa voluptates verſatur, alter, id eſt qui à cupiditatibus ſuperatur, quibus pleriq; ſunt ſuperiores, incontinens eſt: alter qui ſe ab ijs continet, quibus pleriq; ſuccumbunt, continens. qui autem circa dolores agit, ſi à doloribus ſuperetur, quos pleriq; ferre conſueuerunt: mollis eſt. nã amittere amicos dolorem alicui affert, quem tamen tolerare etiã è vulgo quilibet poteſt: à quo vinci ac ſuperari mollis hominis eſt. Dixit autem circa dolores verſari mollem, non ꝙ incontinentia & continentia quoq; circa eoſdem non verſetur, ſed quia magis continentis & incontinentis negocium in voluptatibus ꝙ̃ in doloribus conſpiciatur. continens ſiquidem abſentia voluptatum minime dolet: mollis vero licet ẽt ipſe circa voluptates verſetur, exercetur tamen magis circa dolores: quippe qui ex voluptatis ẽt cuiuſlibet abſentia dolorem cõcipiat. vt ſi vinum Pramniũ, aut Falernum cupiat, cupiditatemq; eam nequeat explere: vehemẽter dolebit mollis, atq; adeo vt de vita animum deſpondeat: quem ſanè dolorem qui ex hac delicati vini appetitione ſuſcipitur, pleriq; è vulgo ſuperare conſueuerunt. at qui dolorem eũ vincit, quo ſuperiores pleriq; non ſunt, tolerãs dicitur. vt ſiquis in magnum periculum incidens id forti ac conſtãti animo ferat: neq; permittat ſe dolore affictari ac confici, ſed eum cohibeat ac vincat, quo pleriq; è vulgo homines non frangi omnino non poſſunt. horum aũt vulgarium habitus medij ſunt, id eſt mediocritates: ſed quia mediocritates virtutes ſunt, icirco ſubiungit,

licet ſint mediocritates, in deterius tamen declinãt ac vergũt. mediocritates enim vocat vulgi habitus, eo ꝙ inter molles, & tolerãtes exiſtunt. pleriq; è vulgo nãq; cum à doloribus ſuperentur, quibus tolerãs ſuperior eſt: eos vincunt quibus mollis infringitur, atq; opprimitur: cum item voluptates refrenent, quibus incontinens ſuperatur: ijs quibus continens dominari conſueuit, ſuccumbunt ac vincuntur. atq; ita fit, vt licet inter incontinentes & continentes medij ſint, ad peiores tamen & deteriores voluptates, doloresq́; declinent.

Sed quia nonnullę uoluptates neceſſarię ſunt, aliæ non neceſſarię, & quadam tenus: exceſſus uero & defectus neceſſarij minime ſunt: & ſimili modo etiam circa cupiditates & dolores res ſeſe habet: qui iucundarum rerum exceſſus uel cum exceſſu, uel ex electione & propter ipſas, nullamq́; aliam ob rẽ euenientem perſequitur, intemperans eſt.

Nonnullæ voluptates neceſſariæ vſq; ad quendã terminum ſunt: nam comedere quoad expleatur vẽter, & fames ſedetur, neceſſarium: ſupra ſatietatem vero, & immoderate toto die idem facere non neceſſarium eſt. aliæ autem voluptates ſunt quæ etiã cum modo neceſſariæ non ſunt, vt honoris, vt victoriæ, vt diuitiarum. cæterũ tam in neceſſarijs q̃ in non neceſſarijs neque exceſſus, neque defectus neceſſarij habentur. nã ſicut nulla omnino in cibo et potu aut diuitijs voluptate affici non eſt laudabile: ita ſupra modum affici ſuperuacaneũ & non neceſſarium, ſed vituperatione dignum eſt. idem in cupiditatibus, & doloribus contingit. qui.n. perſequitur & inquirit iucundarum rerũ exceſſus; vel cum exceſſu: id eſt qui vel vehementiſſimis & maximis voluptatibus & cupiditatibus & venereorum libidinibus affici ſtudet: vel licet non magnæ ſint uoluptates, vt lucri, vt honoris & ſimilium, ipſe tamen cum exceſſu etiam his oblectari, in hisq́; excedere affectat & cupit: atque hoc ex electione & propoſito, propterq́; ipſas voluptates facit, non alia aliqua de cauſa: is intemperãs eſt. nã ſi lucrãdi gratia adulterium quiſpiã committere ſtudeat, nõ intemperãs, ſed auarus potius, lucriq́; cupidus appellabitur. neque item intemperans eſt dicendus qui cum uxore tyranni conſueſcit, remq́; habet, ſi id non ob uoluptatem ipſam & libidinem faciat, ſed ob aliquid aliud quod euenturum inde ſit: quo.ſ. ea ratione aut interficiendi, aut eijciendi tyranni occaſionem nactus libertatem afferre ac ſalutem patriæ poſſit.

Neceſſe enim eſt hunc non eſſe eiuſmodi, ut eum pœniteat: quare eſt incurabilis: nam quem non pœnitet, incurabilis eſt. qui uero deficit, eſt huic oppoſitus. qui eſt medius, temperans. ſimili modo quoq; qui corporis dolores non quia ſit inferior & uincatur, ſed ex electione fugit.

Neceſſe eſt intemperãtem qui cum electione uoluptates inquirit, non eſſe eiuſmodi, ut eum pœniteat facti. ꝙ ſi ita eſt, incurabilis quoq; intemperãs eſt. atque hoc modo ſoluit id quod ſuperius propoſuerat, ex quorundã aliorum opinione: cum diceret intemperãtem facilius curari ac ſanari q̃ incontinentem poſſe. hoc enim ex ſentẽtia ſua hic ponit Ariſtoteles, incontinentem utpote qui ſanã atque integram habeat rationem, eſſe magis idoneum aſſerens ut curetur, q̃ intemperantem: intemperantem uero cui principium corruptum eſt, nullam admittere curationem poſſe. qui autem in uoluptate deficit, nullaq́; omnino in re oblectationem capere uult, ſtupidus eſt ac torpidus, in oppoſito intemperantiæ vitio conſtitutus. at qui medius eſt, & in mediocritate conſiſtit, temperãs dicitur. ſimili modo quoq; intemperans eſt, qui corporis dolores ex abſentia uoluptatum prouenientes fugere conſueuit: atq; id non abſque electione à uehementibus cupiditatibus ac uoluptatibus ſuperatus ac uictus, ut dolere propterea nequeat: ſed ex electione & propoſito facit.

At eorum qui non eligunt, alter ob uoluptatem, alter ob id quòd fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter ſe differunt. unicuiq;.n. peior eſſe uideretur, ſi quis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret: q̃ ſi uehementi cupiditate affectus idem faceret. item ſi non iratus, q̃ ſi iratus uerberaret quiſpiam. quid.n. ageret, ſi in affectu eſſet conſtitutus? ideo intemperans incontinente deterior eſt.

Eorum qui ſine electione ſuccumbũt & vincũtur, alter, id eſt incontinẽs à voluptate ſuperatus inuitus abſque electione ad committenda flagitia trahitur: alter qui mollis eſt, à dolore quolibet, etiam eo qui à pleriſq; toleratur, abſque electione etiã ipſe duci conſueuit. dũ nullo modo ex abſentia voluptatis & cupiditatis dolorem cõcipere vult, ſed oblectari ſemper, ac ſuperuenientem cupiditatem explere. quare differunt inter ſe incontinens, & intẽperãs: incõtinens ſiquidem ſine electione: intemperans cum electione voluptatẽ ſectatur, qui ſanè vnicuiq; videtur eſſe deterior q̃ incontinens: quippe qui etiam non cupiens, vel remiſſe, & leuiter cupiens turpia agat, & venereorum libidinibus ſemper inuoluatur. incontinẽs vero vehementi cupiditate ſuperatus ſequi turpes voluptates conſueuit. ſicut etiam peior cenſetur, ſi nulla ira incitatus quiſpiam, q̃ ſi iratus verbera alicui infligat. nam qui id facit, ſi in affectu eſſet conſtitutus, id eſt iræ incitatiõe eſſet perturbatus quid ageret? eodem modo ſi intemperans vel nulla vel leui cupiditate iritatus adulterium committit, quid facturũ eſſe eum credendum eſt, ſi vehementi aliqua cupiditate afficeretur?

Ex ijs uero quos diximus alter in mollitiæ ſpecie magis eſt: alter eſt incontinens. incontinenti autẽ continens: molli tolerans opponitur. tolerare enim in reſiſtendo conſiſtit, continentia in continendo & cohibendo. diuerſum autem eſt reſiſtere & cohibere, non ſecus ac nõ ſuperari, & uincere, ut hac cauſa continentia q̃ tolerantia ſit expetibilior.

Ex ijs quos diximus, alter in mollitię ſpecie eſt, id eſt mollis eſt, qui à doloribus, quibus pleriq; non ſuccumbunt, vincitur: alter, qui à voluptatibus ſuperatur quibus pleriq; etiam ſunt inferiores, incontinens eſt. ac molli quidem tolerans eſt oppoſitus, incontinenti continens. nam tolerare in reſiſtendo conſiſtit, id eſt dum non cedit aliquis, nec ſuperare ſe à grauibus & vehementibus doloribus, quibus pleriq; vincuntur, permittit: ſed repugnat, ac renititur. ſed continentia eſt in cohibendis, & comprimendis ijs voluptatibus, quibus pleriq; ſuccumbere ac vinci ſolent. cum vero aliud ſit reſiſtere & aliud cohibere: nam qui reſiſtit et non cedit, non continuo etiam vincit, qui cohibet autem vincit: meliusq; ſit vincere q̃ non vinci: ſequitur, vt continẽtia quæ vincit, q̃ tolerantia quæ non vincitur, expetibilior, ac melior eſſe quoque cenſeatur.

Qui uero deficit in ijs aduerſus quæ pleriq; renituntur, & poſſunt: is mollis eſt, & delicatus: deliciæ enim mollitia quædam eſt. qui ſcilicet pallium trahit, ne ſi ipſum tollat, dolorem ſibi laborando creet: & dum ægrotantem imitatur, miſerum eſſe non exiſtimat, cum miſero ſimilis ſit.

Qui deficit, & vincitur à doloribus aduerſus quos pleriq; è vulgo fortiter ſe gerunt, ac reſiſtunt, quosq; poſſunt vulgares homines reprimere, ac cohibere: mollis eſt, ac delicatus. qui videlicet per terram trahi ſibi pallium permittit, ſurſumq; retrahere atq; attollere non patitur, ne laborando creet, id eſt efficiat & comparet ſibi dolorem, ſi tollere voluerit: imitansq; ægrotantem qui veſtem defluentem ex humeris, cum brachia attollere præ infirmitate nequeat, ſurſum colligere non poteſt: miſerum ſe eſſe non putat, cum tamen miſero. i. ægrotanti perq̃ ſimilis ſit.

Pari modo quoque circa continentiam & incontinentiam res ſeſe habet. non enim ſiquis uehementibus & modum excedentibus aut uoluptatibus, aut doloribus uincitur: id mirum eſt. quin ſi reſiſtens uincitur, uenia etiam dignum habetur: ut Theodecti Philoctetes à uipera morſus: aut Carcini in Alope Cercyon: & ſicut ij qui cum cohibere riſum nitantur: in profuſum cachinnum erumpunt: id quod Xenophanto contigit.

Sicut admiratione dignum non eſt, ſiquis à magnis & vehementibus voluptatibus ſuperetur, quippe cum is non incontinens dicatur: ſed ſi reſiſtẽdo vincitur, venia dignus eſſe cenſeatur: ſic quoque ſi magnis doloribus quiſpiam ſuccumbat, neque mirari, neque mollẽ appellare huiuſmodi hominẽ debemus: quin potius ignoſcere, ſi præſertim aduerſus magnos ac graues dolores reſiſtens, tandem ſuperetur; quemadmodum apud Theodectum Philoctetes.

ctetes. Theodectus.n.tragicus poeta eſt, in cuius fabula Philoctetes in manu à ſerpēte morſus, atque ob id vehementibus doloribus afflictatus inducitur: qui cum aliquādiu acres dolorum cruciatus ſuſtinuiſſet, ac fortiter reſtitiſſet, tandem ſuccumbit, atque exclamat: ſuccurrite precor mihi, manumq; abſcindite. qui ſanè dum ita facit, à doloribusq; vincitur, nō mollis, ſed venia dignus potius videtur: ſunt enim magni. Apud Carcinū itē Tragicū poetam Cercyon inducitur Alopes puellæ pater, qui cum filiā reſciuiſſet ſtupratam fuiſſe, ab ea requirebat quis ſtupri illius auctor fuiſſet: aſſerens ſe vbi id cognouerit, nullum dolorē eſſe concepturum: quod cum Alope manifeſtaſſet tanto dolore oppreſſus eſt, vt ne viuendum quidem ſibi eſſe amplius cenſeret. hic quoque mollis dicendus non eſt, quippe cum ēt ipſe aliquandiu dolori reſtiterit, eumq; voluerit cohibere. Xenophantus vero cum cohibere riſum vellet, in profuſum cachinnum erupit. vel quod inquit/id quod Xenophanto contigit/ad ſuperiora referendum eſt: vt intelligamus Xenophanto contigiſſe, vt vel morſus à ſerpente etiam ipſe vt Philoctetes, vel aliquo alio dolore graui affectus vt Cercyon, ſuccubuerit, ac deſponderit animum: ac tandem in maximam deſperationem effuſus ſit: non ſecus atque illi qui cohibere riſum uolentes in cachinnum crepant.

Sed ſi ab ījs uincitur, ījsq; nequit repugnare, quibus pleriq; poſſunt reſiſtere: atque id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodū apud Perſarum reges mollities ex genere eſt: & ſicut fœmina à mari diſtat.

Non eſt mollis qui vehementibus doloribus reſiſtendo vincitur: ſed qui ījs quibus pleriq; è vulgo reſiſtunt, ſuccumbit, mollis eſt: niſi id ex natura generis proueniat, id eſt vel ex fœminei ſexus imbecillitate, vel ex natione, cum quis à pueritia in luxu & voluptatibus eſt educatus. Cuiuſmodi reges Perſarum ſunt, qui ex genere & natione mollitia quadā præditi ſunt: barbari enim cum ſint, voluptatibus ſemper dediti vixerunt, doloribusq; minime aſſueti: vt quicquid inciderit, quod vel paruam afferre moleſtiam poſſit, facile ſuperentur. Q; igitur à leuibus doloribus vel ex natura generis, vel morbi infirmitate facile vincitur, mollis dicendus neque ipſe eſt.

Iocoſus quoque eſſe intemperans uidetur, ſed eſt mollis. iocus enim cū ſit requies, relaxatio eſt. Iocoſus uero ex ījs eſt qui in hac excedunt.

Iocoſus dicitur qui iocis delectatur, iocariq; ſemper vult: atq; is eſt mollis. Iocus enim eſt relaxatio. relaxatio autem requies eſt. at mollis requie oblectatur & voluptate, & non dolet. iocoſus vero eſt qui in hac excedit: id eſt qui requiem immoderate affectat & cupit. Iocoſus igitur mollis eſt.

Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas eſt. nam alīj ubi conſultarunt, in ījs quæ decreuerunt, ob affectum poſtea non perſtant: alii quia non conſultarunt, ab affectu ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui ſe prius titillarint, non titillantur: ita quoque ipſi cum præſenſerint, ac præuiderint, ſeq; ipſos & rationem prҽexcitarint, ſiue iucundum, ſiue moleſtum quippiam fuerit: ab affectu non ſuperantur. præcipue uero celeres, & atra bile affecti temeraria incontinentia ſunt incontinētes. illi enim ob celeritatem, hi ob uehementiam rationem non expectant, propterea ꝙ procliues ad ſequendam imaginationem ſunt.

Incontinentiam in temeritatem & imbecillitatem ſubdiuidit. alīj.n.id eſt imbelles qui ſunt & infirmi, conſultant quidem & conſiderant adulterium & ſtuprum eſſe malum, non tamen in ījs quæ conſultarunt, perſiſtunt: ſed libidini indulgent, adulteriumq; & ſtuprum committunt, à perturbatione, & cupiditate ſuperati. qui propterea imbelles incontinentes dicuntur, quia victi ei rei quā malam eſſe, & fugiendam cenſuerūt, ſuccumbūt. alīj vero id eſt temerarīj & præcipites non conſiderāt an hoc malum ſit, nec'ne, ſed ſtatim ducuntur & trahuntur ab affectu & cupiditate, id eſt nulla rei præmeditatione facta vincuntur: perinde atq; illi qui ſtatim ubi attinguntur, titillatione affici conſueuerunt. nam ſi conſiderationem adhibuiſſent, fortaſſe non fuiſſent ſuperati. ſunt.n. nonnulli qui ſi præconſultēt, uinci ſe nullo

pacto ſinūt.cum.n.præſeſerint & præconſultarint,& præuiderint id eſſe malum quod vel abſens dolorem,vel præſens voluptatem affert:nō ſuperātur. non ſecus atque illi qui cum partem aliquam corporis vbi titillationes patiuntur, frictione prætentarint,atq; ita aſſueſecerint:non amplius,ſiquis illuc titillationes inferre velit,titillantur,ſed ſine vlla motiōe contrectationem ferunt.temeraria autem incontinentia incontinentes,id eſt temerarij incontinentes præcipue ſunt celeres atque atra bile præditi.illi.n.ob celeritatem naturæ,hi ob vehementiam affectionis ex atra bile contractæ,rationis conſilium & conſiderationem non expectant:propterea ꝙ ſubito imaginationem & id quod viſum ſibi fuerit,perſequūtur.ſtatim nanque vbi ſuaue aliquid eſſe exiſtimarint, ad id nulla habita conſideratione propenſi feruntur.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia ſit. Cap. VIII.

AT intemperans ſicut dictum eſt,nō eſt eiuſmodi,ut eum pœniteat,perſtat enim in propoſito:ſed incontinētem quodam modo pœnitet. quocirca nō ſicut dubitauimus,ita ſeſe res habet,ſed hic facile poteſt ſanari, ille incurabilis eſt:quippe cum prauitas ex morbis aquę inter cutem & tabi:incontinentia comitialibus perq̃ ſimilis ſit.illa enim continua,hæc non cōtinua improbitas eſt. atq; omnino diuerſum eſt incontinentiæ & uitij genus: uitium enim latet,incontinentia non latet.

Intemperans idoneus ad pœnitentiā non eſt:iccirco non ita eſt vt prius dubitauimus de intemperāte,ꝙ ſanari facilius q̃ incontinens poſſet:ſed econtrario intemperans eſt inſanabilis,ſanabilis incontinens.prauitas.n.id eſt intemperantia illis ex morbis,cuiuſmodi eſt aqua inter cutem,& tabes,comparari poteſt.nā qui vel aqua inter cutē,vel tabe laborat non hodie morbo corripitur,cras minime:ſed aſſidue nulla intermiſſiōe facta ſemper afflictatur:ſic intemperantia aſſidue & continue intemperanti homini ineſt.ſemper.n.rationem corruptam habet,vt ſemper malum bonum ipſi eſſe videatur.incontinētia vero comitiali morbo perſimilis eſt:ſicut.n.comitialis morbus non eſt continuus,neque aſſiduā afflictationem affert ijs, qui affecti eo ſunt,ſed vel bis vel ter in die,vel poſt duos aut tres dies inuadit:vt in ijs qui à dæmone agitantur:ſic improbitas hæc.i.incontinentia non continua eſt,neq; ſemper adeſt:non.n.ſemper in perturbatiōe affectus eſt quiſpiam:ſed eatenus tantum infeſtat, quatenus incontinens à cupiditate ſuperatur. Ac demum incontinentia diuerſum quid à vitio eſt,hoc eſt ab intemperantia. nam intemperantia ſeipſam latet:adulterium enim eſſe malum ignorat,ac tanquam bonum ſectatur.incontinentia non ita,ſed licet malum eſſe cognoſcat,victa tamen à cupiditate id perſequitur.

Ex iis aūt ipſis illi qui exturbantur,meliores ſunt,q̃ qui rationem habent, atque in ea non perſiſtunt.à minori enim affectu ſuperantur:& non incōſulti ut alteri ſunt.nā ſimilis incontinens eſt ijs,qui & cito,& pauco uino,& pauciore etiam q̃ pleriq; inebriantur,

Cum ex incontinentibus alios eſſe temerarios dixerit,alios imbecilles: nunc inquit eos qui exturbantur è ratione & conſilio, id eſt temerarios, qui antequam præuideant quippiam, ſuperantur, meliores eſſe incontinentibus infirmis, qui rationem habent, id eſt rationis præconſultationem,in ea tamen non perſiſtunt. hi enim infirmi à paruis & imbecillibus voluptatibus videntur oppugnari,cum præconſultandi habeant facultatem:at temerarij & præcipites à magnis & vehementibus, vt iccirco ſtatim nullo habito præmeditandi loco trahantur ac vincantur.propterea venia etiā digni magis habentur temerarij,quàm infirmi:hi ſiquidem à paruis voluptatibus illecti,illi à magnis:hi cum præconſultatione,illi ſine,vincuntur.à minori enim affectu & cupiditate infirmi,neque ſine conſultatione vt alteri,id eſt temerarij ſuperantur: atque ob id ſimiles ijs ſunt,qui cito,& pauciore etiam vino in ebrietatem incidunt,quàm plerique ſoleant.plerique enim nō niſi vbi multo vino oppreſſi fuerint,inebriantur.

Incontinentiam igitur non eſſe uitium manifeſtum eſt:ſed quadā ex parte fortaſſe.

te ſortaſſe.hæc enim præter electionem, id ex electione eſt. ſed in actionibus tamen habet ſimilitudinem.quemadmodum Demodocus in Mileſios dicebat: Mileſii ſanè non ſunt quidem imprudentes:ſed ea tamen agunt,quæ imprudentes ſolent:ſic incontinentes licet iniuſti non ſint,iniuſte tamen agunt.

Incontinentiam non eſſe vitium vt eſt intemperantia, patet:quadam tamen ex parte & non prorſus ſortaſſe eſſe vitium videtur. quatenus ſcilicet & circa eadem ſubiecta.i.venereorum libidines verſatur, & à cupiditatibus vincitur:in eo tamen differentia eſt, ꝙ hæc.i. incontinentia præter electionem eſt:non enim eligit:id,id eſt intemperantia ex electiõe fit, & eligit. ſimilitudinem vero habet incontinentia cum intemperantia in actionibus,quippe cum vtræq; voluptuoſis actionibus oblectentur,atque inuoluantur. ſicut Demodocus de Mileſiis dicebat:qui cum Larius eſſet: Larus autem nõ procul à Mileto inſula eſt: Mileſios multis alijs cauillis carpere conſueuerat,tum illo,cum diceret nõ eſſe quidem Mileſios imprudentes,ſed agere tamen ea quæ imprudẽtes ſolent. ſic incontinẽtes cum non ſint iniuſti,id eſt intemperantes,iniuſte tamen agunt,& lædunt,ſicut intemperantes.

Quoniam uero alter talis eſt,ut nõ ex eo ꝙ perſuaſus ſit,uoluptates corporis ſupra modum,& præter rectam rationem ſequatur:alter autem perſuaſus eſt,quia eſt talis ut eas ſequatur: illi diſſuaderi ſacile poteſt: huic non poteſt. Virtus.n.& prauitas principium altera corrumpit,altera conſeruat.in actionibus autem principium illud eſt cuius cauſa res fit,ſicut in mathematicis ſuppoſitiones.nam neque illic ratio eſt quæ doctrinam tradat principiorũ,neq; hic.ſed uirtus uel naturalis,uel aſſuetudine cõparata recte opinãdi circa principium præceptrix eſt.

Quia inquit alter id eſt incontinens ſequitur & inquirit voluptates corporis ſupra modum,præterq; rectam rationem:nõ eo ꝙ perſuaſum habeat adulterium eſſe bonum, & ſequi id & committere eligat,ſed abſque electione,id faciat:alter vero qui eſt intemperans, perſuaſus eſt, & cõmittere adulterium aut ſtuprum eligit,idq; eſſe bonum opinatur, propterea ꝙ talis eſt:id eſt corruptum habet rationem,vt ſemper corporis voluptates ſequatur:hanc ob cauſam fit,vt illi incontinenti.ſ.qui abſque electione adulteratur, diſſuaderi facile poſſit,curatioq; adhiberi:huic autem.i.intemperãti qui ex electione voluptates ſectatur,non poſſit:ac propterea incurabilis ſit. Sicut enim virtus principium finale conſeruat, ita prauitas & vitium corrumpit,ac perdit. Qui enim eſt intemperans proponere ſibi bonum finem nequit,vt abſtinendum ſibi eſſe à voluptatibus putet:ſed corruptus cũ ſit,corruptum ẽt finem habet,quo ſibi proponit bonũ eſſe voluptates ſectari.qui vero ecõtrario eſt temperans,bonum finẽ cum recta vtatur ratione ſibi in actionibus ſtatuit.Principiũ autem in actionibus eſt cuius cauſa res fit,id eſt finis ipſe:quẽadmodũ in mathematicis ſuppoſitiones principia eſſe cõſueuerunt:id.ſ.quod ponũt,ac ſtatuunt mathematici,cũ dicunt,punctũ eſſe id cuius nulla pars eſt; aut lineã eſſe longitudinem ſine latitudine.nullam.n.adhibent his principijs rationẽ ac demonſtrationem,ſed ſimpliciter ita ſine vlla demonſtratione ſumẽda diſcipulis proponũt.ſic ẽt hic actionũ finem ratione ac demonſtratione cognoſcere minime poſſumus:ſed virtus eſt ſiue naturalis,ſiue aſſuetudine cõparata hoc eſt moralis,quæ recte opinandi præceptrix eſt.i.quæ recte principiũ,hoc eſt finem inuenit,neq; errare quẽpiam ſinit.nã ſiue natura,ſiue aſſuetudine ad vitam temperanter traducendam bene quiſpiam eſt inſtructus,finem is quoque bonum ſibi proponat neceſſe eſt.

Ac temperans quidem huiuſmodi eſt: huic uero contrarius intemperans. eſt etiam quidam qui ex affectu è recta ratione exturbatur: quem ſanè ſuperat affectus,ut ex recta ratione minime agat,non tamẽ ita ſuperat,ut talis euadat,qui eiuſmodi uoluptates effuſe ſibi eſſe ſectandas perſuaſum habeat: atq; hic eſt incontinens,qui intẽperante melior eſt:nec eſt abſolute prauus:quippe cum in eo id quod optimum eſt,id eſt principium ipſum conſeruetur.con

trarius huic alius eſt qui perſiſtit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum eſſe habitum patet.

Temperans huiuſmodi eſt, vt quibus oportet, & quando oportet, oblectetur: cui contrarius & oppoſitus intemperans eſt. eſt autem quidam, id eſt incontinẽs, qui à recta ratione exturbatur ab affectu & vincitur: quem ſanè affectus & cupiditas vincit, vt non ſecundum rectam rationem operetur, non tamen ita vincit, vt perſuaſum habeat, & ſibi effuſe ac libere, id eſt ex electione indulgendum eſſe voluptatibus cenſeat: qui eſt incontinens: qui quidem abſolute prauus & malus non eſt, cum integram habeat rationẽ. in eo. n. quod vincitur, eſſe malus videtur. malus tamen integram non habet rationem, ſed corruptam. at in incontinente id quod eſt optimum, ſeruatur, id eſt principium ipſum finale, & ratio recta, quæ in ipſo corrupta minime eſt. alius eſt continens ſcilicet qui perſtat in ratione, neque ex ea dimouetur à cupiditate ſuperatus incontinenti contrarius. atque hinc alterum ex his habitibus, id eſt continentia eſſe probum & bonum, alterum incontinentiæ eſſe prauũ & malum perſpicuum eſt.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. Cap. IX.

VTrum igitur continens is eſt qui in qualicunque ratione & qualicunq; electione, an qui in recta tantum perſiſtit? utrum item incontinens, qui in qualicunq; & ratione & electione perſtat, an qui in falſa ratione, & nõ recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicunque, per ſe uero in uera ratione, & in recta electione perſiſtit alter, alter non perſiſtit? nam ſiquis illud ob hoc eligit & ſectatur, hoc per ſe: prius illud ex accidenti ſectatur, atque eligit.

Quoniam ſuperius dixerat quoſdam exiſtimare et continentem eum eſſe qui in opinione perſiſteret, & incontinentem qui ex opinione exturbaretur: nunc dubitat, vtrum continens ſit qui in qualicũq; opinione tam bona q̃ mala perſiſtit, an qui in recta & bona tãtummodo: & ſimili modo vtrum incontinens in qualibet ſiue bona ſiue mala fuerit, an in falſa et mala perſeueret. deinde ſoluit dubitationem, nunquid inquiens ex accidenti & non proprie & continens in qualicũq; tam bona q̃ mala opinione perſiſtere, & incontinens in qualicũq; ſiue bona ſit ſiue mala, dicetur non perſiſtere? per ſe vero & proprie qui continens eſt in vera ratione, & bona opinione perſiſtit? & ſimili modo incontinens in falſa & mala opinione per ſe & proprie perſtat? nam ſiquis dulcium rerum ſit appetens, & ſectetur & inquirat illud ob hoc, id eſt vinum dulce ob dulcedinem cuius appetens eſt: per ſe quidem & proprie ſectabitur & inquiret hoc, id eſt dulcedinem ipſam, ex accidenti vero etiã prius illud, id eſt vinum perſequetur, atque eliget: quia. n. accidit vino vt ſit dulce, propterea fit, vt qui dulcia appetit, ipſum perſequatur. ſic continens in bona opinione proprie & per ſe perſiſtit: ſi autẽ prauam habeat opinionem, in ea tamen non quaſi praua, ſed quaſi bona ſit, perſtat: quippe cum fallatur, & quæ mala eſt bonã eſſe exiſtimet. quare proprie & per ſe in bona perſtat: quia tamen ſæpe accidit, vt ea mala ſit, efficitur, vt in mala quoque & praua perſiſtat. incontinens item eſt qui proprie in bona opinione nõ perſeuerat, q; ſi mala forte opinione ſit præditus, in eaq; non perſtet: in ea non tanquam mala, ſed tanquam bona non permanet: quandoquidem bonam etiam ipſe illam eſſe putat. quare incontinens quoque per ſe in bona opinione non perſtat, ſi vero accidit, vt mala ſit, ex accidenti in ea non perſiſtit: ſicut continẽs in mala non tanq̃ mala, ſed tanq̃ bona perſeuerat.

Per ſe autem ſimpliciter & abſolute appellamus. Quare fit ut quodam modo in qualicunque opinione: abſolute autem in uera alter perſeueret, alter non perſeueret.

Quid ſit per ſe interpretatur: per ſe enim ſimpliciter & abſolute, id eſt proprie inquit ſignificare. quare qualicũq; in opinione quodam modo. i. ex accidenti vel perſiſtit continens, vel non perſiſtit incontinẽs: abſolute vero & proprie in vera, id eſt bona opiniõe qui perſeuerat eſt continens, incontinens qui non perſeuerat.

Sunt autem nonnulli in opinione perſeuerantes, quos pertinaces uocant, ut obſtinati, & qui non facile diſſuaſionem admittunt: qui ſimilitudinē quidem cum continente quandam habent, ſicut prodigus cum liberali, audax cū forti: diuerſi tamen in multis ſunt. continens enim ex affectu & cupiditate nō immutatur: nam cum inciderit, ſuaſioni obtemperans eſt: ille non a ratione. cupiditates enim admittunt plerique, atque à uoluptatibus ducuntur. ac ſunt quidem pertinaces qui ſuæ ſunt ſententiæ homines, & ineruditi, & ruſtici. atq; hi quidem ſuæ ſunt ſententiæ, ex uoluptate & dolore: gaudent enim cum uincunt, ſi non diſſuaſi fuerint: dolent contrà ſi ſua, perinde ac ſint decreta, irrita fuerint effecta. ut hac ratione incontinenti magis, q̄ continenti ſimiles ſint.

Sunt nonnulli, inquit, qui in propria opinione perſeuerātes ab ea dimoueri ſe nullo modo patiuntur: qui pertinaces appellātur, eo ꝙ pertendunt, & nituntur in ea perſiſtere: ἰσχυρογνώμονας Greci vocant. quoniam vero in opinione ſua tam continēs perſiſtit, q̄ pertinax in hoc ſimilitudinem quandam inter ſe habēt, ſunt item diuerſi, & inter ſe longe differūt, propterea ꝙ continēs ob affectum, & cupiditatem ab opiniōe ſua qua ab affectuum perturbationibus, turpibusq; cupiditatibus abſtinendum eſſe putat, nō immutatur, ac recedit. nam ſi de alijs rebus male opinetur, ſi inciderit, vt admoneatur, recte admonenti acquieſcit, rationisq; ſuaſioni ſe obtemperantem præſtat: at pertinax à ratione non ſuadetur, ſed à cupiditatibus & voluptatibus ducitur. Pertinaces autem ſunt qui ſuæ ſunt ſententiæ homines qui ἰδιογνώμονες à Græcis dicuntur: qui in propria opinione perſtant, ſuntq; ineruditi ac ruſtici. hi enim imperiti cum ſint, nulli rationi acquieſcunt. atque hi quidem .i. pertinaces ſuę ſunt ſententiæ ex voluptate & dolore: gaudēt enim ſi non diſſuaſi fuerint: & ſi irrita ſint ea quæ dixerūt, dolēt. ſuas enim ſentētias, & quicquid demum dixerint, quaſi decreta ac leges, euincere, ac rata eſſe volūt: vt ſi etiam cum dies eſt, eſſe noctem aſſeruerint, ſibi non eſſe cōtra dicendum putent. pertinaces igitur cum ab affectibus, & turpibus voluptatibus ſuperentur, incontinenti ſimiles magis ſunt.

Sed ſunt etiam quidam qui in ijs quæ decreuerunt non perſtant, neque tamen ob incontinentiam: ut in Philoctete Sophoclis Neoptolemus. atqui is ob uoluptatem quidem, non perſiſtit: ſed honeſtum erat. uerum enim dicere ipſi erat honeſtum, cū ad mentiendum ab Vlyſſe fuiſſet perſuaſus. non enim omnis qui ob uoluptatem quippiam agit, intemperās eſt, aut prauus, aut incontinens: ſed qui ob turpem uoluptatem agit.

Sunt nōnulli qui in ijs quæ ſtatuerūt, non permanēt, & tamen non ex incontinentia id faciunt: vt Achillis filius Neoptolemus apud Sophoclem: qui cum ab Vlyſſe, vt ſuperius ēt diximus, perſuaſus, ſe mentiturum eſſe, & Philoctetem decepturum promiſiſſet, in ea ſententia poſtea non perſtitit. Neque tamē ob id incontinens eſt dicendus, licet à voluptate inductus id fecerit: voluptas enim ea cum honeſtate erat cōiuncta, qua ad verum dicendum, dolosq; omittendos in reducēdo ad Troiam Philoctete incitabatur. ita enim in altercatione cum Vlyſſe apud Sophoclem inquit:

» Audire quæ eſt turpe, & moleſtiam parit,
» O Nate Laertis, ea factu turpia
» Mihi eſſe iudico quoq;, atque inſuauia.
» Is nanque non ſum, vt fraude quicquam agam mala:
» Neque ipſe, neque qui procreauit me pater,
» Fidens Achilles viribus, ſicut ferunt.
» Quare paratus ipſe quoque, ſi vi eſt opus,
» Promptusq; ero, agere nec recuſo quippiam:
» Viq; vſus iſtum fortiter ducam virum
» Tecum, haud doloſa fraude. nam quis eſt timor?
» Num'ne iſte ſolus, vnoq; gradiens pede

Tantam hanc cateruam viribus noſtram opprimat? »
Cum miſſus iſtuc tecum Vlyſſes ſim, piget »
Sani, tui ſi nunc vocabor proditor: »
Voto tamen magis fruſtrarier volo »
Honeſte agendo, q̃ potiri turpiter. » ducebatur igitur hic à voluptate aperte agendi, & nõ mentiendi, quæ honeſta erat: incontinẽs autem non à qualibet, ſed à turpi voluptate de ſententia dimouetur.

Cum autem ſit quidam etiam talis, qui corporalibus minus quàm oporteat, oblectetur, neque in ratione tamen perſiſtat: inter hunc & incontinentẽ medius continens eſt. incontinens enim in ratione non perſiſtit, quia magis q̃ oportet: hic, quia minus q̃ oportet, quippiam ſectatur. at continens perſtat, & ob neutrum immutatur. Si continentia uero honeſta eſt, utroſq; hos contrarios habitus eſſe prauos, ſicuti etiam uidentur, neceſſe eſt. quia tamen alter ex his in paucis, & raro ſolet reperiri: fit, ut, quemadmodum temperantia intemperantiæ eſſe contraria tantum uidetur, ſic incontinentiæ continentia eſſe uideatur.

Quidam eſt qui minus q̃ oportet, corporalibus affectibus & voluptatibus gaudet: qui etiam ipſe non perſtat in ratione, quæ abſtinendum eſſe à voluptatibus præcipit: eſtq; nomine vacans. is ab incontinente in eo differt, ꝙ incontinens à corporis voluptatibus turpibus multum: hic, vero qui ſine nomine eſt, parum vincitur. inter hunc nomine carentem & incontinentem continens medius eſt: vt continentia quoq; duorum vitiorum mediocritas ſit. incontinẽs ſiquidem non perſtat in ratione eo ꝙ magis q̃ oportet à voluptatibus turpibus ſuperatur: hic, eo ꝙ minus q̃ oportet ab ijſdem vincitur. at continens perſiſtit in recta ratione, & ob neutrum mutatur, id eſt de ratione non exturbatur à voluptatibus, neq; ſuperatur, ob alterũ ex his, id eſt ex altero aliquo, dum vel minus, vel magis q̃ deceat, voluptates perſequitur. quia tamẽ alter ex his habitibus, id eſt is qui caret nomine raro extat, & in paucis conſpicitur, nõ ſecus ac ſtupiditas: raro enim in hominibus aliquibus reperiri cõſueuit, ſit, vt incontinẽtia magis contraria cõtinẽtiæ, q̃ hic habitus qui vacat nomine, eſſe videatur.

Cæterum quia multa dicuntur ex ſimilitudine, conſequitur, ut continẽtia temperantis quoque per ſimilitudinem ſit. nam & continens eiuſmodi eſt, ut nihil præter rectam rationem ob corporis uoluptates faciat: & ſimiliter temperans, ſed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic eſt talis, ut præter rationem non oblectetur: ille ut oblectetur quidem, ſed tamẽ non ducatur.

Quia ſuperius dixerat, nõnullos eſſe qui cõtinentem & temperantem eundem eſſe, opinarẽtur: iccirco hic propterea ꝙ multa ex ſimilitudine dicũtur, ſequi ac fieri inquit vt continẽtia & temperãtia quandam habeãt inter ſe ſimilitudinem: & continens temperãs ex ſimilitudine quadam appelletur. nam & cõtinẽs nihil facit atque agit præter rectæ ratiõis præceptionem à corporis voluptatibus ſuperatus: nõ.n.ſe vinci ab eis permittit, ſed in rectæ ratiõis cõſilio licet hinc inde impugnatus perſeuerat. & temperãs ſimili modo præter rectam conſultationem agit nihil. ſed ille tamen.i.cõtinẽs prauas habens cupiditates ab eis ſeſe continet, rationemq; ſequitur: hic temperans cupiditates prauas nullas habet. atque hic quidẽ.i. temperans, eſt eiuſmodi vt præter rationem non oblectetur: quippe qui nihil prorſus à turpibus voluptatibus oppugnari conſueuerit. ille qui continens eſt, voluptatibus quidem afficitur præter rectam rationem: prauas.n.habet voluptates: ſed eſt tamen talis, vt ab ipſis nõ ducatur, & ſuperetur: ſed eas cohibeat tandem, ac vincat.

Similes item incontinens & intemperans inter ſe ſunt: qui quidem cũ ſint diuerſi, utriq; corporis uoluptates ſequuntur: ſed alter oportere exiſtimans, alter non exiſtimans id facit.

Superius quoque dixit ex quorundam opinione incontinentem & intemperantem eundem eſſe:nūc quo modo incōtinens & intemperās tum ijdem ſint,tū diuerſi,declarat.quatenus.n.vterq; corporis ſequūtur & inquirūt voluptates,ijdem ſunt:quatenus vero alter.i. intemperās eligit,atque ex electione ſibi turpes voluptates perſequendas putat:alter vero, id eſt incontinēs non eligit,neq; oportere ſupra modum voluptatibus indulgere existimat ſed ab eis præter electionem ſuperatur:in eo diuerſi inter ſe eſſe cognoſcuntur.

Prudentiam & incontinentiam ſimul in eodem non eſſe. Cap. X.

SEd neque ut idem ſimul & prudens & incontinens ſit,fieri ullo modo poteſt.qui enim prudens ſit,eum ſimul & probum eſſe moribus demōſtratum eſt.adde ꝙ non in eo ſolum ꝙ cognoſcit,eſt prudens quiſpiam,ſed in eo ꝙ eſt actuoſus:incontinens autem actuoſus non eſt.

Alia item ſuperius opinio adducta fuerat,qua nonnulli eundem poſſe & incontinētem & prudentem eſſe affirmabāt.eam nunc refellit,ac reprobat in hunc modum:ſi,inquit,prudens honeſtus ac probus neceſſario quoque eſſe debet, omnibusq; virtutibus inſtructus, vt prius fuit demonſtratum,incontinentia autem vitium eſt:reſtat,vt idem & prudens & incōtinēs eſſe nullo pacto poſſit.præterea prudēs non ob id aut eſt,aut dicitur prudēs,quia tantummodo bona & vtilia cognoſcit:ſed quia actuoſus,id eſt idoneus ad bona agēda eſt. at incontinēs non eſt ad bona vt prudens,ſed ad mala agenda idoneus.

Callidum tamen eſſe incontinentem,nihil uetat.unde etiam prudētes eſſe nonnulli uidentur,quia ſint incontinentes : propterea ꝙ calliditas eo modo quo ſuperius diximus à prudentia diſcrepat : eſtq; quantum ad rationem ſpectat,proxima:quantum ad electionem,diuerſa.

Nonnulli callidum quoque eſſe prudentem dicūt.nihil autem vetat,quin callidus incontinens ſit.iccirco videri poſſunt nōnulli prudentes eſſe incontinētes.callidi.n.prudētes quodam modo ſunt:propterea ꝙ calliditas paululum quid,vt prius etiam diximus,à prudētia differt.quantum enim ad rationem attinet, id eſt ad definitionem prudētiæ propinqua ac proxima eſt calliditas,quādamq; cum ea habet ſimilitudinem:quippe cum calliditas habitus quoque ipſa ſit,non ſecus ac prudentia eorum quæ ad finem deducunt,perceptiuus:differentia vero eſt in electiōe:prudētis enim electio bona eſt,quæ ſemper ea proponit,quæ ad bonum finem deductura ſunt. callidi vero etiam mala:nam ad malum finem deducentia quandoque eligit.

Neque igitur ut cognoſcens,& contemplans,ſed ut dormiens,& uino oppreſſus.ac ſponte quidem agit:quodam enim modo cognoſcit & quid,et cuius cauſa facit:prauus tamen non eſt:quippe cum electio eius proba ſit.quare ſemiprauus eſt,& non iniuſtus.non enim eſt inſidioſus.

Superius quoque an incontinens omnino vinci à turpibus voluptatibus poſſit,dubitauerat:rationemq; quorūdam adduxerat,qui non poſſe exiſtimabāt.ſi enim rectam rationem integram habet,ac ſynceram incontinēs,præter eius mandatum quicq̃ agere qui poteſt?cuius opinionis refutationem ac ſolutionem hic ſubiūgit:atq; inquit,à turpibus voluptatibus ſuperari incontinentem,nō vt qui cognoſcit,& rectam habet rationem & ſcientiā,& contēplatur,id eſt ex ſciētia illa operatur,atque agit:ſed vt qui dormit,temulentusq; eſt.Quēadmodum enim qui ſciētia,& habitu aliquo aut grāmaticæ,aut alterius alicuius artis prędi tus eſt,ſi dormiat,aut ebrius ſit,quo minus operari ex arte illa queat,à ſomno,aut vino impediri conſueuit:ita incontinēs licet rectā rationem habeat,ne vtatur tamen eius conſilio in agendo,ab affectuum perturbatione prohibetur.ac ſponte quidem,& non inſcienter malū committit:quodam.n.modo quid faciat,& cuius cauſa faciat nouit:prauus tamen dicendus non eſt:quippe cum prauus & malus ille ſit,cuius electio eſt mala:incontinentis autem electio proba & bona habeatur : præter electionem enim agit ea mala, quæ agit.quocirca quia electio eius eſt bona, non prauus, ſed ſemiprauus, id eſt non ex toto,ſed ex dimidio malus eſt exiſtimādus:& non iniuſtus.iniuſtus enim inſidioſus eſt,& qui ex propoſito le-

ſionem infert:cuiuſmodi non eſſe incontinentem perſpicuum eſt.

Alter enim ex ipſis in ijs quæ conſultauit, nõ perſtat: alter qui atra bile eſt affectus, ne conſultat quidem omnino. Ac ſimilis quidem eſt incontinens ciuitati, quæ omnia quidem quæ fieri debent, decernat, legesq; bonas habeat, ſed eis tamen non utatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus eſt:

Nil iura curans conſulebat ciuitas: prauus uero utenti quidem legibus,
ſed malis, ſimilis eſt.

Cum incontinens ſit & temerarius & imbecillis: alter ex ipſis, id eſt imbecillis & infirmus, in ijs quæ conſultauit, non permanet: alter qui atra bile eſt affectus & temerarius eſt, ac præceps, ne prorſus quidem conſultat: ſed à perturbatione ita rapitur, vt conſilium omne ac deliberationem præuertat. Atque incõtinẽs quidem ciuitati eſt ſimilis, quæ bona decreta, bonasq; leges cum ſanciat, illis non vtitur, vt Anaxãdrides poeta carpens ciuitatem quãdam, quæ bonas leges quidem habebat, ſed malis vtebatur, hoc cauillo notauit: ciuitas, inquiens, nil iura & leges bonas curãs, conſulebat, legesq; ac decreta bona inſtituebat, quæ ſcilicet poſtea erat neglectura, quibusq; vſura minime erat. nam incontinẽs cum rectã habeat rationem quaſi legem, quæ ab ea præcipiuntur non agit, ſed contraria: prauus vero, id eſt intemperãs ciuitati eſt ſimilis quæ vtitur quidem legibus, ſed malis.

Verſatur autem incontinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perſtat, quàm multitudinis facultas ſit. Atque ex incontinentiis ſanabilior illa eſt, qua qui atra bile ſunt præditi, uti conſueuerunt, quàm ea quæ illorum eſt qui conſultãt, ſed poſtea tamen in ijs quæ conſultarunt, non perſiſtunt. incontinentes item ex aſſuetudine, quàm ex natura ſanari facilius poſſunt: quippe cum conſuetudinem quam naturam immutare facilius ſit. nam ob id quoque conſuetudinem mutare eſt difficile, quia naturæ perquàm ſimilis eſt: quemadmodum etiam Euenus inquit:

Conſuetudo quidem rerum tractatio longa eſt:
Quam procedentem naturam dicimus eſſe.

Quid igitur continentia ſic & incontinẽtia, quid tolerãtia et mollities. quãq; hi habitus inter ſe rationem habeant, dictum iam eſt.

Continentia & incontinentia circa illud eſt quod multorum habitum excedit. nam continens perſtat in ratione, ſeſe que magis continet, quàm multorum facultas ſit, id eſt quàm habitus multitudinis patiatur: quippe cum eas voluptates ſuperet, quibus plerique vinci conſueuerunt. incontinens autem nihil in ratione perſiſtit, ſed ab illis etiam cupiditatibus vincitur, quibus plerique è vulgo ſunt ſuperiores. Sanari autem facilius poteſt ea incontinentia, quæ temeraria eſt, qua melancholici ſunt præditi: quàm illa qua imbecilles et infirmi vtuntur, qui conſultant quidem, ſed vbi conſultarunt, non perſtant in ſententia. nam ſi temerarij & præcipites qui ſine præconſultatione à cupiditatibus trahuntur, præconſultarent: ab affectibus minime ſuperarentur. imbecilles autem licet præconſultent, ſuperantur tamẽ, ac paruis præſertim cupiditatibus ſuccumbunt. Ex incontinentibus item cum alij natura ſint eiuſmodi, quemadmodum ferini qui marium concubitu delectantur: alij turpibus voluptatibus aſſueti habitum illum ex aſſuetudine malum contraxerint: qui ex aſſuetudine incontinentes ſunt, quàm qui natura, curari facilius queunt: eo quòd natura conſuetudine eſt difficilior: & conſuetudo ob id eſt difficilis, quia naturam imitatur, atque in naturam euadit. ſicut Euenus poeta inquit: conſuetudinem nihil aliud eſſe affirmans, quàm longam rerum tractationem, atque exercitationem: quæ quidem exercitatio procedens, atque in finem progrediens demum in naturam trãſit. Q; ſi cõſuetudo propterea ꝙ naturæ ſimilis eſt, auelli ac remoueri difficulter poteſt, multo difficilius immutari natura ipſa poterit.

AT uero de uoluptate & dolore contemplari eius eſt qui circa ciuilem facultatem philoſophatur, is enim finis eius architectus eſt, ad quem ſpectantes unumquodq; tum malum, tnm bonum appellamus.

Ad eum pertinet qui circa ciuilem facultatem philoſophatur, id eſt qui ciuilis & moralis eſt, de voluptate & dolore, an bonum ſit nec'ne, cõſiderare. is enim ciuilis vir architectus eſt. architectus autem dicitur, qui de omnibus præcipit, ac ſtatuit: ſic enim ciuilis hominis eſt, vt præcipiat quis ex iuuenibus eſſe muſicus, quis miles debeat: atque vniuſcuiuſque finis ſit architectus, atque inſtitutor, tam militaris, quæ eſt victoria, q̃ muſici, quod eſt modulate loqui: ac iubeat quem quiſq; conſequatur, & quid quenq; agere oporteat, vt ad hũc vel illum finem perueniat: ad quem ſanè finem ſpectantes, vnumquodq; quod agimus, ſi nõ conferat & conducat ad eum conſequendum, abſolute malum: ſi conferat, abſolute bonum vocamus. nam cum ciuilis de omnibus huiuſmodi inquirat & contempletur, illud quoque eius negocium eſt, vt bonum nec'ne ſit voluptas, conſideret.

Præterea de his conſiderare neceſſarium etiam eſt: quippe cum uirtutem moralem & uitium circa uoluptates, & dolores cõſtituerimus: & felicitatem pleriq; exiſtere cum uoluptate aſſerãt: unde etiam beatũ à uerbo χαίρειν quod eſt gaudere, μακάριον nominarint.

Neceſſarium inſuper eſt de his, voluptate ſcilicet & dolore tractare. nam cum præſens hæc diſputatio de virtutibus & vitijs moralibus ſit: omnis autem virtus, atque omne vitiũ circa voluptates & dolores verſetur: & felicitatem plerique operationem eſſe animæ cum voluptate aſſerant, vt felicitatis partem eſſe voluptatem dicant: vnde etiam beatum Græci μακάριον à χαίρειν quod eſt gaudere quaſi μακροχαίριον i. lõgigaudium appellarint, eo ꝙ longo totius vitæ tempore gaudeat & lætetur: propterea ſit, vt de voluptate & dolore agere in præſentia neceſſarium etiam ſit.

Quibuſdam igitur nulla uoluptas neque per ſe neque ex accidenti eſſe bonum uidetur: non enim poſſe idem & bonum eſſe & uoluptatem aſſerunt. alij nonnullas bonas, pleraſque prauas eſſe opinantur. tertia ſententia præterea eſt, etiam ſi omnes ſint bonæ, optimum tamen uoluptatem eſſe nullo modo poſſe.

De voluptate acturus primum quid quiſq; ex veteribus de ea ſenſerit, in mediũ profert: deinde ſingulorum opiniones conatur confirmare, poſtremo eas confutat ac refellit. Prima igitur opinio eſt, quæ nullam voluptatem bonum eſſe ſtatuit neq; per ſe, neq; ex accidenti. non enim voluptas & bonum idem ſunt: quippe cum fieri reciprocatio nõ poſſit: vt ſiquid bonum id voluptas, ſiquid voluptas id bonum continuo ſit. alij nonnullas & quaſdam voluptates bonas, pleraſq; vero eſſe malas opinãtur. tertia opinio eorum eſt, qui licet omnes voluptates bonæ eſſent, fieri tamen non poſſe affirmãt, vt voluptas optimum, id eſt ſummus, atq; vltimus finis ſit; bonumq́; illud quod proprie bonum eſt, quodq́; omnia appetunt.

Atque omnino quidem non eſſe bonum propterea dicunt, ꝙ omnis uoluptas generatio eſt ſenſibilis in naturam: nulla enim generatio finibus eſt cognata. uerbi cauſa nulla ædificatio domus eſt.

Cum poſuerit prius veterum opiniones, nunc etiam confirmare, quatenus licet, eas conatur. nam qui dicunt nullam omnino voluptatem eſſe bonum, opinionem ſuam in hunc modum corroborãt: omnis voluptas, inquiunt, generatio ſenſibilis eſt in naturã: generatio aũt eſt imperfecta: quod autem imperfectum eſt, bonum non eſt. nulla igitur voluptas bonum eſt. generationem autem eſſe imperfectam, hinc patet, ꝙ nulla generatio cognata & ſimilis finibus eſt: cum motio quædam ſit, quæ & imperfectum ad perfectionem, & quod nõ eſt, ad id quod eſt, perducat. omne enim quod gignitur, in eo ꝙ gignitur, imperfectũ eſt: finis vero eſt perfectus, atq; abſolutus: vt generatio quæ imperfecta eſt, fini qui eſt perfectus;

eſſe ſimilis nequeat.exempli gratia,ædificatio quæ eſt generatio quædam atque effectio,id eſt ad finem quendam tendens motio:fini ſuo quæ eſt domus,ſimilis nõ eſt.Cum vero inquit voluptatem eſſe generationem ſenſibilem in naturam,id ſignificat,voluptatem eſſe generationem.i.repletionem & reſtaurationem indigẽtiæ & defectus ipſius naturæ.voluptas enim id quo indiget natura,replet ac ſuplet.nam ſiquis eſuriat,alimento indiget,cibum'que ipſum quo nutriatur appetit:voluptasq; huic eſt,cum alimẽtis naturæ indigẽtia ſaturatur, atq; expletur.addidit ſenſibilem,propterea ꝙ qui eſurit & comedit & ſaturatur,ſenſu etiã ſaturationis illius voluptatem percipit:vel ob id,vt à concoctionibus & digeſtionibus eã diſtinguat,quæ licet etiam ipſæ motiones alimentorum,& alteratiões in naturam ſint:ſine ſenſu tamen vllo efficiuntur.cum igitur voluptas generatio ſit,generatio autem ſit imperfecta:nullam omnino voluptatem bonum eſſe iſti colligebant.

Temperans præterea uoluptates fugit.item prudens quod dolore uacat, perſequitur,non quod iucundum eſt.uoluptates etiam prudentiæ ſunt impedimento:atque eo magis,quo quis magis oblectatur.ut in uenereorum uoluptate contingit:in qua conſtitutus nemo intelligere quippiam poteſt. Huc accedit,ꝙ uoluptatis nulla ars eſt:cum tamen bonũ omne opus artis eſſe cenſeatur.adde ꝙ pueri quoque & beſtiæ uoluptates perſequuntur.

Alia argumenta hæc ſunt quibus voluptas non eſſe bonum probatur, in ſecunda figura in hunc modum collecta:temperãs fugit voluptates:nihil quod temperans fugit,bonũ eſt: non eſt igitur voluptas bonum.Item,quod dolore vacat,non eſt iucundum:prudens illud affectat,quod dolore vacat,& voluptatem odit:nihil autem quod odit prudens,eſt bonũ: voluptas igitur bonum non eſt.Item voluptates prudentiæ impedimento ſunt: nihil quod prudentiam impedit,eſt bonum:voluptas ergo non eſt bonum:quãto.n.magis quis oblectatur,vt in venereorum libidine conſpicitur:tanto magis impediri conſueuit,quo minus ſapiat,ac conſideret quippiam.nemo.n.qui in hac venereorum voluptate eſt cõſtitutus,intelligere ac mente percipere quicq̃ poteſt.Præterea,omne bonum artis alicuius eſt opus,vt ſanitas medicinæ,recta ſcriptio opus grãmaticæ eſt.at voluptatis ars nulla eſt: bónum igitur non eſt voluptas.Poſtremo,pueri & beſtiæ corporis voluptates,id eſt ſupra modũ & comedere,& bibere,& coitu vti cupiunt,& inquitunt:nihil vero quod à pueris & beſtijs quæ rationis vſu carent,appetitur,bonum eſt:ergo efficitur,vt voluptas bonum non ſit.

Quòd autem non omnes eſſe probas dicant, propterea eſt, quia turpes etiam nonnullæ,& probroſæ,& noxiæ quoque reperiuntur.quippe cũ morboſa ſint quædam ex ijs quæ uoluptate afficiunt. At non optimum eſſe uoluptatem aſſerunt,ob id quia non finis,ſed generatio eſt. Atque ea quidem quę dicuntur huiuſmodi ſunt.

Quòd non omnes voluptates probas & bonas eſſe dicãt,in cauſa illud eſt, ꝙ nonnullæ ſunt turpes & probroſæ,vt catamitorum:nonnullæ etiam noxiæ,& damnoſæ,cuiuſmodi ſunt vſus & ciborum,& venereorum immoderati: ægrotantibus enim iucunda quædam ſunt,& voluptuoſa:nam mala habitudine prædito carne bubula veſci,voluptuoſum fortaſſe videretur,quod tamen ipſi noxium eſt.Cum igitur voluptates nonnullæ & damnoſæ & turpes reperiantur:reſtat,vt non omnes voluptates bonæ ſint.Opinabãtur pręterea quidã voluptatem non eſſe optimum,id eſt nõ eſſe finem vltimum,ac ſummum bonum,eo quòd voluptas generatio eſt. generatio autem cum ſit imperfecta finis eſſe nullo modo poteſt. Atq; hæc ſunt,quæ de voluptate à nonnullis dicuntur,atq; exiſtimantur.

Improbatio rationum de uoluptate. Cap. XII.

AT enim non effici ex his ut uoluptas aut bonum aut optimum non ſit, hinc perſpicuum erit:primum,quia bonum dupliciter,alterũ enim abſolute,alterum alicui bonum dicitur:& naturæ & habitus id ſequentur:quare ſequentur quoque idem & motiones,& generationes.

Non

Non effici ex his quæ iſti opinantur, vt voluptas non ſit bonum, & optimum, ſed cõtrarium potius.i. vt bonum & optimum ſit, hinc id eſt ex his quæ dicturi ſumus, manifeſtum erit. primum autem opinionem eorum refellit qui nullam voluptatem eſſe bonum ex eo dicebãt, ꝙ voluptas generatio eſt. generatio ſiquidem imperfecta eſt: quod eſt imperfectũ, eſſe bonum non poteſt. Oſtẽdit enim ex voluptatibus alias eſſe proprie bonas, alias videri, quæ quidem non ex ſe, ſed ex opinione & exiſtimatiõe bonæ ſunt. Cum igitur voluptates aliquas eſſe proprie bonas demonſtret, fit, vt eorum quoque opinio deſtruatur ac ruat, qui nullam voluptatem eſſe bonum aſſerebãt. inquit igitur, quia bonum eſt duplex, alterũ proprie & abſolute, vt virtus, temperãtia, iuſtitia, ipſarumq; operationes: alterum nõ proprie, ſed alicui bonum, quod alicui ſcilicet bonum videtur: cuiuſmodi eſt immoderatus venereorum vſus, qui alicui, id eſt intemperãti eſſe bonum videtur, cum tamen abſolute & proprie minime ſit: efficitur, vt & naturæ & habitus id, quod bonum ſcilicet & proprie & alicui eſt, ſequãtur: quippe cum nõnullæ naturæ, nõnulliq; habitus abſolute & propriæ naturæ & habitus & ſint & dicãtur: cuiuſmodi valentium, & bonorum virorum ſunt, ad bonum videlicet propenſiores: nõnullæ item naturæ, nõnulliq; habitus nõ proprie naturæ habitusq; ſint, ſed tales, id eſt cum additione aliqua & diſtinctione & naturæ ferinæ, aut morboſæ, & habitus ferini, aut morboſi appellentur. Idem motioni & generationi cõtingit. generatio autem idem quod motio eſt: nam generatio ad quoddã appetibile obiectum mouetur, ac motio quædam eſt. motiones igitur & generationes idem hoc ſequũtur: id eſt tã quod bonum abſolute eſt, q̃ quod alicui. nam motiões & generationes aliæ ſunt abſolute bonæ, & ſecundum naturam, vt ſanorum hominum, & bonorum qui ad id quod præcipue appetibile eſt, moueri conſueuerunt: aliæ tales ac tales, id eſt ferinæ aut morboſæ, quæ præter naturam ſunt. vt ſiquis ad hauriendum ſanguinem moueatur. quod igitur abſolute bonum eſt, naturam & habitum, necnõ motionem & generationem abſolute ac ſimpliciter bonam ſequitur: quippe cum qui bona natura abſolute & habitu eſt præditus, moueatur ad id quod abſolute bonum eſt: quod autem bonum alicui eſt, talem naturam, atq; habitũ, talemq; motionem & generationem ſequi neceſſe eſt. ab eo enim qui ferinam aut morboſam habet naturam, ferino'ue aut morboſo habitu aut motu eſt præditus, non quod abſolute, ſed quod alicui bonum eſt, appeti atq; inquiri conſueuit: quod ſanè non eſt vere, ſed eſſe bonum videtur. atq; ita ex voluptatibus alias abſolute & proprie bonas, alias alicui bonas eſſe, ac videri demonſtratum eſt.

Quæ item eſſe prauæ uidentur, abſolute aliæ ſunt prauæ, nõ tamen alicui, ſed eligendæ alicui ſunt: aliæ ne huic quidem, niſi aliquando, & paruo tempore, & non ſunt eligendæ. quædam uero ne uoluptates quidem ſunt, ſed uidentur: quæcunque cum dolore, & medicinæ cauſa exiſtunt: cuiuſmodi uoluptates ægrotantium ſunt.

Simili modo ex prauis voluptatibus aliæ ſunt abſolute quidem prauæ, alicui tamen non prauæ, ſed expetendæ potius atq; eligendę: vt adulterandi voluptas abſolute praua cum ſit, alicui, id eſt intemperãti eſſe praua non videtur, ſed expetenda ſemper. aliæ ſunt voluptates prauæ etiam ipſæ, cuiuſmodi eſt ſupra modum edere, aut bibere, quæ ne huic quidem, id eſt ne alicui quidem eligendæ ſemper ſunt, ſed aliquando, cum ſcilicet eſurit quiſpiam, aut ſitit: atq; id breui tempore, quoad videlicet ſaturatus fuerit. atque hę quidem per ſe minimę ſunt eligendæ. ſed quia eſurit, aut ſitit quiſpiam, propterea fit, vt immoderata alimenta expetenda eſſe atq; eligenda videantur. Duobus tamen modis interpretari hoc poſſumus vt vel non eſſe eligendas has voluptates per ſe vt modo diximus: vel non eſſe eligẽdas ſemper, intelligamus, ſed eo dũtaxat tempore, quo quis aut ſitit, aut eſurit. quę vero voluptates ex dolore exiſtũt, ſicut Aiaci ſeipſum iugulare eſſe iucundum videbatur: quæ item medicinæ cauſa ſunt, quales ſunt eorum qui ægrotãt: ne voluptates quidem ſunt, ſed videntur eſſe, & nõ ſunt. Voluptates autem ægrotantium illæ ſunt, quæ medicatiõis gratia exiſtunt, vt eorum qui pruritu ſcabiei infeſtantur: his enim voluptuoſum videtur, ſi in feruentem aquam ſeſe iniiciant: id quod ſanè non voluptatem alijs, ſed dolorem & mortem afferre cõſueuit. hoc tamen remedij & medicinæ cauſa ſcabioſus appetit: quippe cum materia quadã praua atq;

aeri ſubinde irritetur: feruens vero aqua, efficax admodum cum ſit, acrimoniam illam retundat, ac reprimat: atq; ita recreatione quadam ægrotantem afficiat. vt iucundum hoc ac voluptuoſum, cum tamen re vera non ſit, ipſi eſſe videatur. ſano enim homini ingreſſus in feruentem aquam mors eſt, non voluptas.

Præterea cum bonum aliud operatio ſit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum conſtituunt, ex accidenti ſuaues ac iucundæ ſunt. operatio autem eſt in cupiditatibus †ſubmoleſti habitus, ac naturæ.

† l. deficientis.

Hic demonſtrare aggreditur, eos qui voluptatem dicunt eſſe generationem ad naturam ſenſibilem male eam definire. nam cum ex bono aliud ſit habitus, vt virtus, quæ bonum eſt ſit, eſt vt habitus: aliud operatio, vt virtutis ipſius operatio, id eſt iuſta agere, ſeu temperantia, quod bonum quidem eſt, ſed bonum vt operatio, quæ naturalem habitũ, id eſt id quod receſſit ac deficit à naturali habitu, explet: cum igitur ita ſit, quæ in naturalem habitũ conſtituunt, iucundæ proprie non ſunt, id eſt non ſunt proprie voluptates, ſed ex accidenti: quippe cum ipſa repletio eius quod naturali habitui deficit, nõ ſit voluptas. ſed quod generationem, hoc eſt repletionem ſequi conſueuit. nam cum quis eſurit, ſi comedat, & ſaturetur, voluptas conſequitur. neque ipſa generatio, id eſt repletio, et motio qua ad replendum ventrẽ mouetur, cum cibo indiget quiſpiam, voluptas eſt: ſed quæ conſequitur poſt repletionẽ, in cupiditate ſubmoleſtæ naturæ, atque habitus: quippe cum ſi aliquis eſurit, habetq; naturam in indigentia alimentorum conſtitutam, moleſtia ob famem afficiatur, cibiſq; replere ventrem ſuum cupiat. ſcribitur tamen in alijs exemplaribus loco ſubmoleſti, id eſt ὑπολύπου, ὑπολοίπου per diphthongum, quod reſiduum & deficiẽs ſignificat: vt intelligamus voluptatem fieri in cupiditate deficientis, alimentoq; indigentis naturæ. ſiquis enim habitũ ac naturam ſuam, deficientem habuerit, id eſt in indigentia ciborum conſtitutã, replere ipſam cupit: atq; hæc operatio, id eſt repletio in cupiditatibus eſt deficientis naturæ.

Nam ſine dolore etiam & cupiditate uoluptates exiſtunt. ut contẽplãdi operationes, quæ minime indigentis naturæ ſunt.

Nam voluptates etiam ſine cupiditate & dolore exiſtũt: cuiuſmodi ſunt operatiões contemplandi, id eſt intelligendi, quæ natura minime indigente à nobis efficiuntur: vt neq; doleamus, neq; repleri vllo modo cupiamus. ſi.n. contempler triangulum tres habere angulos æquales duobus rectis, voluptatem quidem percipio, ſed nullo tamen dolore præcedente, nullaq; cupiditate, quę ex defectu naturę proueniat. quid.n. hac in re deeſt naturæ, vt dolor inde exiſtere, ac cupiditas debeat? Quare cum voluptates nonnullæ ſint, quæ ſine dolore et cupiditate fiant, eo ꝙ naturæ nihil deſit: reſtat, vt male tradita ſit definitio ea, quæ voluptatẽ eſſe generationem in naturam ſenſibilem inquit: quippe cum multæ ſint voluptates, quæ ſine generatione in naturam exiſtant, id eſt ſine indigentis naturæ repletiõe. cuiuſmodi ſunt, quæ ex intelligendo eueniunt: definitionem vero omnia quæ ſub definitam rem cadũt, complecti oporteat.

Argumento id eſt, quod non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dum conſtituta eſt: ſed dum eſt conſtituta, ijs quæ abſolute ſunt iucunda: dum repletur, contrarijs etiam gaudent. acidis ſiquidem & amaris delectantur: quorum nihil neque natura, neque abſolute iucundum eſt: quare neque ipſæ uoluptates. ſicut enim iucunda inter ſeſe diſtant, ita quoque uoluptates quæ ab ipſis eueniunt.

Voluptatem vero non eſſe generationem, id eſt repletionẽ naturæ, argumento illud eſt, ꝙ non eodem iucundo oblectãtur omnes, & dum repletur natura, id eſt, ſi eſuriat quiſpiã, dum ventrem alimentis indigentem replere ſtudet: & dum conſtituta eſt, hoc eſt dũ compoſita ac ſaturata eſt natura. ſed cum natura cõſtituta eſt ac ſaturata, id eſt cum ſaturatus eſt quiſpiam: illis delectatur, quæ abſolute & proprie ſunt iucunda: cuiuſmodi eſt bibere vinũ chium, & pane ſimilagineo veſci. dum repletur vero, id eſt dum adhuc alimentis indiget aliquis, atque eſurit, contrarijs etiam gaudet: iucunda.n. ei & amara & acidum vinum videntur. et demum qui eſurit, quodlibet iucundum exiſtimat, quod comedere ſaturatus quiſpiã

nullo

nullo modo pateretur. amara autem & acida neq; natura, neq; abſolute & proprie iucunda ſunt. Sicut enim quæ proprie iucunda ſunt, ab illis diſtant, quæ eſurienti & ſitienti vidētur iucunda, id eſt ab amaris & acidis: ita voluptates quoq; quæ & à proprie iucundis, & ab ijs quæ videntur iucunda, efficiuntur, inter ſeſe diſcrepant. at ſi voluptas generatio eſſet in naturam ſenſibilis, idem iucundum in eſuriente & ſaturo eſſe deprehenderetur. Quare iam patet male definitam eſſe voluptatem ab ijs, qui generationem in naturam ſenſibilem eſſe eam aſſeruerunt.

Adde quòd non eſt neceſſe, ut aliud quid melius uoluptate ſit, quemadmodum nonnulli dicunt, finem ipſum generationis: generationes enim uoluptates non ſunt, neque cum generatione omnes exiſtunt, ſed operationes ſunt & fines: neque ex ijs quæ gignuntur, ſed ex ijs quibus utimur, efficiuntur. finis item nō omnium diuerſum quid eſt, ſed earum quæ ad naturæ perfectionem deducuntur. Vnde ſenſibilem generationem uoluptatem eſſe dicere, non recte ſe habet: ſed potius dicendum eſt, operationem eſſe eam habitus qui ſecundum naturam eſt, & potius q̃ ſenſibilem, impedimento uacantem.

Rurſus hic opinionem eorum refutat, qui aſſerunt voluptatem nō eſſe id quod optimū eſt. & inquit non neceſſario aliud quid melius voluptate eſſe cuiuſmodi nonnulli dicūt eſſe finem generationis: quippe cum neque generationes ſint voluptates, neq; cum generatione omnes exiſtant, aliorum ſcilicet quorundam quæ prius gignantur, & fiãt: ſed operationes ſint eorum quibus vtimur. nam ſimul cum operatione voluptas cōſequitur. voluptas enim operatio eſt: & ſiquis recte & ſine reprehenſione operatur, continuo voluptate afficitur. neque omnium operationum finis diuerſum quid eſt, ſed earum tantum quæ ad perfectionem naturæ ducuntur, id eſt quæ naturam quandam in indigentia conſtitutam replent. nam in ijs quæ naturam aliquam perficiunt, diuerſus ab operatione finis eſt. medicina enim eius quo indiget natura, repletio cum ſit, finem qui eſt ſanitas, ab operationibus diuerſum habet. Quocirca non recte voluptatem eſſe generationem in naturam ſenſibilem dicunt, ſed potius ita definire eam debent, vt voluptatem aſſerãt eſſe operationem habitus eius qui ſecundum naturam eſt impedimento omni vacantem, vt loco ſenſibilis impedimento vacans ponatur. nam ſiquis habitu aliquo qui ſecundum naturam ſit, præditus fuerit, verbi cauſa temperantia, vel ſanitate, ex eoq; abſque impedimento operetur: lætitia affici conſueuit, ac voluptate. temperantia vero, & ſanitas quia bonæ ſunt, ſecundum ēt naturā eſſe cēſentur: quippe cum omne quod ſecundum naturam eſt, bonum etiam ſit. quare impedimento vacans in vnoquoque habitu operatio, voluptas eſt. qualicunque enim habitu inſtructus quilibet, ſiue rhetorica is ſit, ſiue grammatica, ſiue iuſtitia, dum ex eo ſine impedimento operatur, voluptatem conſequitur.

Videtur autem ex eo generatio eſſe, quia proprie bonum eſt: operationē enim generationem eſſe exiſtimant, cum tamen diuerſa ſit.

In habitibus eædem ſunt operationes & fines. temperantis enim tam finis quàm operatio idem eſt. Quoniam vero voluptas & finis eſt & operatio: nam qui trianguli tres angulos eſſe æquales duobus rectis contemplatur, ſimul & operatur, & voluptatem capit: illi qui non eſſe finem voluptatem, ac propterea neque eſſe ſummum bonum eam aſſerebant, male opinati ſunt. quo modo autem voluptatem eſſe generationem exiſtimarint, nunc ſubiungit: quia, inquit, operatio proprie bonum eſt, illi autem operationem & generationem idem eſſe arbitrabantur: effectum eſt, vt dum extollere voluptatem ſtudent, voluntq; eam proprie bonum eſſe oſtendere, generationem voluptatem eſſe dixerint. Videtur enim voluptas eſſe generatio, propterea q; proprie bonum eſt. putantq; operationem eſſe generationem, cum tamen diuerſum quid à generatione ſit. vniuſcuiuſque enim habitus operatio diuerſum quid eſt à generatione, id eſt à motione, qua ad appetibile, ſeu ad finem aliquē moueri quiſpiam conſueuit: quippe cum ea ſit quæ vniuſcuiuſq; rei generationem .i. cauſam efficit, vt vnaquæq; res exiſtat.

Nam quòd aiunt prauas eas eſſe, quia morboſa nōnulla ſunt iucūda, idem

de ſalubribus dicendum eſſet.quędam enim ex ipſis ad rem pecuniariam praua ſunt:ut hoc modo praua ambo eſſent.at in hoc non ſunt praua: quippe cũ contemplari quoq; quantum ad ſanitatem attinet,nocumẽtũ interdũ afferat.

Quia nonnulli opinati fuerant,vt dixit,propterea ꝙ nonnulla voluptuoſa damnũ afferebant & dedecus,omnes voluptates eſſe prauas ac turpes:hãc quoq; opinionem aggreditur confutare:atq; inquit:ſi omnes voluptates ob id prauæ ſunt cenſendæ,ꝙ nonnulla iucunda reperiuntur,quæ damnoſa & turpia ſint:idem in ſalubribus quoq; rebus continget.nã omnia ſalubria ſimili modo praua,atq; inutilia rei pecuniariæ & diuitijs erunt.cum.n.ægrotat quiſpiam,ſalubre ei eſt ſanitatisq; efficiens & medicis pecunias dare,& in omnia quæ ad ſanitatẽ conducũt,ſumptus facere:id quod tamen diuitias eius abſumit,ac minuit:vt hoc modo,hacq; ratiõe ambo,id eſt tam oẽs voluptates,ꝗ ſalubria omnia praua eſſent.ſed nõ ſunt praua:cõceſſum.n.apud omnes eſt,& nõnullas voluptates,& nonnulla ſalubria eſſe bona. nam hoc modo quia contemplari quoq;,id eſt cogitare ac legere ſanitati interdũ nocet:efficeretur,vt cõtemplari abſolute prauum eſſe diceremus. quod abſurdũ eſt.intellectio.n.ſublimium contemplationum praua minime eſt:ſed ſi ægrotans quiſpiã contemplari velit ac legere,ſublimibusq; contemplationibus vacare,impeditur,quo minus queat conualeſcere; quippe cum animi illa intentione morbus potius augeatur. ac quantũ ad ſanitatem ſpectat, nocumentum ex contemplatione patietur. vnde medici ne legant quippiã,huiuſmodi ægrotis præcipere conſueuerunt.

Neque prudẽtiæ uero,neq; alicui habitui impedimẽto eſt ea quæ ab unoquoque procedit uoluptas,ſed alienæ. nam quæ à contemplãdo & diſcendo proueniunt,magis ut contemplemur,ac diſcamus,efficiunt.

Rurſus opinati fuerãt quidã,vt ſupra dictum eſt, propterea non eſſe bonas voluptates quia impedimẽto prudentiæ ſint:hanc quoq; opinionẽ hic refellit,neq; prudentiæ inquiẽs, neq; alteri alicui habitui impedimẽto voluptates eſſe,quæ ab vnoquoq; habitu exiſtũt.voluptas.n.quæ prudenti homini contingit,dum ea inuenit quæ ad finẽ deducunt,non modo eius prudentiã ad ea inuenienda non impedit,verũ etiã magis auget. quæ item à temperãte percipitur,dum temperãter ſe gerit,ipſi minime eſt impedimento ad operandum,ſed inuitat potius,ad agendum atq; incitat.ſed vnũquẽq; habitum impediunt alienæ,id eſt corporis voluptates. nam voluptas quæ ex adulterãdo euenit aliena à prudentis ac temperantis voluptate eſt:quippe cum temperãs vel prudens ea minime oblectetur. vnde efficitur,vt ſi temperans vel prudens venerea voluptate gaudeat,impediatur quo minus agere vel temperanter,vel prudẽter queat. Nã quæ à contemplando & intelligendo.i.contemplationẽ aliquã ſublimẽ diſcendo veniunt voluptates,promptiores ad diſcendũ nos reddũt potius,ꝗ impediunt.ſi vero quis dum diſcit,aliena.i.corporis voluptate & venerea afficitur:is ita impeditur,vt cogitare quicꝗ atq; intelligere amplius nequeat.

Nullam uero uoluptatẽ artis ullius eſſe opus,probabiliter cõtingit:quippe cũ neq; alterius operationis ullius ars ſit,ſed facultatis.tametſi & unguentaria ars,& obſonatoria eſſe uoluptatis uidentur.

Opinabãtur alij quia voluptatis nulla eſt ars,effici vt voluptas bonũ eſſe nõ poſſet.hoc ſoluit primũ per conceſſionem,deinde per repugnationẽ.cõcedit.n.merito ac probabiliter nullius voluptatis artẽ aliquã eſſe.nã cum voluptas ſit operatio,vt demonſtratum eſt,à ratione non eſt diſſentaneum,vt eius nulla ars ſit:quippe cum artes non ſint operationum,ſed facultatum,id eſt habituum:operationes vero ex habitibus exiſtant.poſtea repugnando & negando idem refellit:voluptatisq; eſſe artem aſſerit.nam vnguentariam & obſonatoriam voluptatis effectiuas artes eſſe: & cum ita ſit,voluptatem eſſe bonum affirmat.

Q, autem temperans fugiat,& prudens dolore carentẽ uitã perſequatur, perſequantur item tam pueri,ꝗ beſtiæ,omnia eodẽ modo ſoluũtur. Nã quia dictũ eſt quo modo bonæ abſolute,& quo modo non bonæ uoluptates omnes ſint:tales pueri & beſtiæ perſequũtur:harumq; indolẽtiã prudens ſectatur,quæ

tur,quæ

tur, quæ cũ cupiditate & dolore exiſtunt, & corporis ſunt: huiuſmodi.n.ſunt hæ: harum item exceſſus ſecundum quos intemperãs intemperãs eſt. propterea temperans has fugit: nam etiam temperantis uoluptates ſunt.

Erãt rurſus alij, qui propterea ꝙ temperãs odio voluptuoſa & iucũda proſequitur, prudens item doloris vacationẽ perſequitur, & quærit, pueri vero & beſtiæ iucunditatem ſectantur: voluptatẽ non eſſe bonum aſſerebãt. oẽs huiuſmodi opiniões eodem. i. vno & eodem argumẽto nititur refutare. Inquit.n. quia iam diximus ex omnibus voluptatibus quæ ex operationibus emergũt, quo modo aliæ bonæ ſint. i. abſolute & proprie, quæ virtutes ſequũtur: quo item modo aliæ. i. alias abſolute & proprie bonas quidẽ non eſſe, ſed aliquibus bonas, & quæ bonæ eſſe videãtur, quales ſunt corporis voluptates: has pueri & beſtię perſequuntur & quærũt: has item temperãs fugit atq; odit, quæ cum cupiditate & dolore exiſtũt. i. corporales. non.n. bonæ proprie ſunt, ſed videntur. Prudẽs etiam corporis has voluptates, quæ vidẽtur eſſe, nõ quęrit, ſed indolentiã earum ſectatur. id.n. dat operã prudens, vt ex abſentia corporis voluptatum nullum dolorẽ percipiat. Corporis autem voluptates venerea ſunt, & immoderati cibi, ac potus. hmõi.n. ſunt hæ corporis voluptates, id eſt cũ cupiditate & dolore fiunt: nã cum quis eſurit, quia ventrẽ in indigentia alimentorum cõſtitutũ habet, dolore afficitur, replereq; cum cupit. ſimili modo quoq; intemperãs dolet, dum venereis caret, atq; vti eis mirum in modũ cupit: harumq; corporis voluptatũ exceſſus ſectatur, id eſt immoderate & cum exuperatione tã venereis operã dare, q̃ bibere & comedere vult, & quærit. ſecundum.n. hos exceſſus quos beſtiæ & pueri perſequũtur, intẽperans intemperãs dicitur. Ideo temperãs has fugit. i. corporis voluptates huiuſmodi, quę proprie voluptates non ſunt. nam ſunt ẽt quædã quæ propriæ temperantis ſunt voluptates, quæ ex habitus. i. temperantiæ operationibus eueniunt: hæ aũt quæ ex virtutum operationibus exiſtunt, proprie bonæ ſunt: quippe cum & iuſtus ex agẽdo iuſta, & fortis ex fortibus factis, & temperans ex temperanter ſe gerendo voluptatem percipiat.

De uolnptatum ſpeciebus. Cap. XIII.

CÆterum dolor quoq; eſſe malum & fugiendũ conceditur: atq; alius abſolute malum, alius, eo quod quodam modo impedimento eſt. fugiendę autem rei, quatenus eſt fugienda & mala, bonum contrarium eſt: bonum igitur quoddam eſſe uoluptatem neceſſe eſt.

Præterea cõſtat, inquit, dolorẽ eſſe malam rem ac fugiendam. alius.n. abſolute malũ eſt, cum quis abſentia rerum voluptuoſarũ, ac venerearum dolore afficitur: alius vero nõ abſolute ac ſimpliciter, ſed quodã modo fugiendum ac malum eſt: quatenus. ſ. impedimentum affert. verbi cauſa, ſiquis rem aliquã arduam ac præclarã conetur cõtemplari, dumq; id ſtudet, audiat vel filiũ, vel amicum diem ſuum obijſſe: atq; ex ea re doleat, doloreq; oppreſſus ac perturbatus impediatur, quo minus id quod cõtẽplabatur, valeat intelligere. is dolor qui ex filij vel amici morte ſuſcipitur, abſolute quidẽ malus minime eſt: ſed quodã modo, quatenus videlicet eſt impedimento ne intelligat. ſi igitur dolor malũ eſt & fugiendũ, fugiẽdo autem, quatenus eſt fugiendum & malum, bonũ contrariũ eſt: reſtat, vt voluptas bonũ ſit: quippe cũ in medio carentibus cõtrarijs ſi alterũ malũ eſſe ſtatuatur, alterum eſſe bonũ neceſſe ſit: nam in cęteris fieri põt, vt ſit malum: vt in ignauia, fortitudine, & audacia, ignauiæ quæ mala eſt, tam fortitudo q̃ audacia opponitur.

Nam quemadmodum ſoluebat Speuſippus, nõ competit ſolutio. ſicut maius minori & æquali, ita contrarium hic eſſe. non enim idem quod malum aliquod uoluptatem eſſe quiſpiam dixerit.

Hæc impugnatio Speuſippi eſt. dicebat.n. Speuſippus, ſicut maius & minori opponitur & æquali, & extrema. i. maius & minus mala ſunt, medium vero quod eſt æquale, eſt bonum: ita voluptatem & dolori & indolẽtiæ eſſe oppoſitam: & extrema. i. dolorem & voluptatem eſſe mala, indolentiã, quæ medium eſt, bonũ. ſed ſolutio hæc non competit, propterea ꝙ ab omnibus minime conceditur: fatentur.n. omnes voluptatem eſſe bonũ, neq; idem

quod malum voluptatē eſſe diceret quiſpiā:id eſt ſub malum vt genus reduci, eſſeq́ꝫ malí ſpeciem voluptatem: hoc eſt voluptatem eſſe malum concedit nemo.

Iamuero ſi nōnullæ uoluptates ſunt prauæ,nihil uetat aliquā eſſe optimū: ſicut ſcientiam aliquam,licet prauæ quędam ſint.fortaſſe uero etiam neceſſarium eſt,ſiquidem uniuſcuiuſq; habitus operationes ſine impedimento ſunt, ſiue omnium operatio ſit felicitas,ſiue alicuius ipſorum,ſi impedimēto uacet, eam eſſe maxime expetendam.hoc autem eſt uoluptas.

Superius item dixerat nonnullos opinari,quia voluptates aliquę prauę ſunt,fieri nō poſſe,vt voluptas optimum eſſet.quam opinionem hic ſoluit,dum inquit . quoniā voluptates quædā prauæ ſunt,nihil vetat aliquam ēt eſſe quæ optimū ſit:ſicut nihil vetat aliquā quoq; ſcientiam eſſe optimā,id eſt philoſophiam,licet quædam prauæ eſſe conſpiciantur.hic improprie ſcientias appellat viles artes atq; operarias,cuiuſmodi eſt medicamentaria,ſaltatoria,& ſutoria.fortaſſe vero ēt neceſſarium eſt aliquā voluptatem eſſe maxime expetendā atq; optimā,ſiquidem ſunt vniuſcuiuſq; habitus.i.virtutis operationes impedimento vacātes,ſiue omnium habituum.i. virtutum operationes felicitas ſit,id eſt,ſiue ex omnium virtutum operationibus conſtet felicitas,ſiue alicuius ipſorum habituum,id eſt vnius cuiuſpiā virtutis operatio ſit felicitas.Quemadmodū.n.ſuperius dixit,contēplatiuus eſt felix:in decimo,item ex ſola contemplatione ait felicem exiſtere,ſi contemplatio ſine impedimēto ſit: hoc eſt ſi abſq; vllo impedimento contempletur & intelligat.hoc autem,id eſt impedimento vacans operatio voluptas eſt.Quoniam igitur voluptas impedimento vacans operatio eſt: vniuſcuiuſq; vero habitus.i.virtutis impedimento vacantes operationes ſunt,ſiue felicitas ex operationibus omnium virtutum,ſiue vnius cuiuſpiam,quæ eſt contemplatiua,conſtet:ſequitur,vt voluptas quædam optima ſit,felicitas.ſ.ipſiusq́ꝫ operatio.

Quare efficitur,ut quædam uoluptas optimum ſit,licet multæ uoluptates forte abſolute prauæ ſint.ac propterea omnes felicem uitam iucundā eſſe exiſtimāt:uoluptatēq́ꝫ felicitati cōſentanee annectūt:quippe cū nulla operatio quæ impeditur,perfecta ſit,felicitas uero ſit ex perfectis. Ideo fit,ut ex corporis et externis bonis,fortunaq́ꝫ ipſa inſuper indigeat felix,ne hæc impediāt.

Quare ſi etiam concedamus,multas.i.pleraſq; voluptates eſſe prauas:aliqua tamen uoluptas optimum erit,id eſt felicitas,eiusq́ꝫ operatio . nam cum uoluptas ſit operatio impedimento uacans,conſtetq́ꝫ felicitas ex operatiōibus uel omnium uirtutum uel unius alicuius: iccirco felicem uitā omnes ſuauem ac uoluptuoſam exiſtimāt:voluptatemq́ꝫ felicitati conſentanee annectūt,tanq̄ diuerſam à felicitate Recte autem/conſentanee/adiunctum eſt:nā ſi felicitas ex perfectis eſt,eſt ēt impedimento carens operatio:ſed uoluptas quoque eſt uacans impedimento operatio,conſentaneū igitur eſt,ut uoluptas cum felicitate connectatur. eſt.n.felicitas perfecta,& cum ſit perfecta,eſt ēt uacans impedimento operatio:quippe cū nulla operatio quæ impeditur,perfecta ſit.nā felicitatem quoq; ita definiūt , vt animæ operationem cum voluptate in perfecta vita eam eſſe dicant.Quoniam igitur eſt impedimēto vacās operatio,propterea indiget & corporis,et externis bonis gloria.ſ.diuitijs,potētatu, & fortuna.i.fortunæ bonis,ne hæc,id eſt corporis et externa bona ſi abſint,felicis operationem impediāt. ſiquis.n.uniuerſis uirtutibus præditus ſit,externa uero hæc bona nō habeat: exercere virtutes abſq; impedimento nō poterit:ſed iniuſte etiā aliqua cogetur facere,quo diuitias,aut aliquid aliud ex neceſſarijs ſibi comparet.ſi vero abſque impedimento prorſus non operetur,neque felix appellabitur.

Nam qui eum qui rota torquetur,& calamitatibus magnis opprimitur,ſi bonus ſit,felicem eſſe dicunt:uel inuiti,uel ſponte nihil dicunt.

Qui dicunt eum qui rota torquetur,id eſt in tormentis rota deuoluitur , & calamitatibus multis & infortunijs opprimitur , felicem eſſe , ſi bonus ſit,hoc eſt,ſi omnibus præditus ſit uirtutibus,uel ſponte,id eſt uel ſcientes eiuſmodi hominem minime eſſe felicem , ueritatemq́ꝫ occultantes,nihil dicunt,id eſt mentiuntur cum felicem talem appellant: vel inuiti,id eſt quis ſit proprie felix,ignorātes.nam ſuperius quoq; in primo libro hoc ſignificauit,

cum

cum dixit. qui autem in Priami calamitates incidit,licet virtutibus omnibus præditus ſit,felix nullo modo erit.

Quia uero inſuper fortuna indiget felix:idem eſſe nonnullis fortunę proſperitas,& felicitas uidetur:cum tamen non ſit:nam ipſa quoqꝫ cum excedit, impedimento eſt.ac fortaſſe non amplius fortunæ proſperitas appellari iure poteſt:quippe cum eius definitio ad felicitatem ſpectet.

Quoniã felix fortunæ bonis,id eſt diuitijs,gloria,potentatu indiget:idẽ eſſe felicitatẽ,et proſperitatem fortunæ nonnulli opinantur:quod minime verum eſt. nã ipſa fortunæ proſperitas,ſi exuperans ſit,felicem impedit,quo minus operari ſecũdũ virtutes queat. ſi.n.quis vel potens ſupra modum ſit,vel clarus,vel diues,reddi inſolens conſueuit:vt ignobiliores,& pauperiores deſpiciat,eosqꝫ & imperioſe ſubigere,& iniuria afficere minime veteatur. ſi igitur nimia fortunæ proſperitas felici potius eſt impedimento ne ſecundum virtutẽ operetur,eam quærere felix nullo modo debet. & fortaſſe excedens modum hæc proſperitas fortunæ iure proſperitas. i. εὐτυχία appellanda non eſt,eo ꝙ felicitatẽ impedit,prauaqꝫ eſt:quippe cum eius definitio,fortunæ proſperitatis videlicet,ad felicitatem ſpectet. Cũ.n. confert,conducitqꝫ ad felicitatem,fortunę proſperitas eſt nominanda,laudabilisqꝫ cẽſetur: cum non confert,vtpote exuperans,ne proſperitas quidem amplius vocanda eſt,neqꝫ laude vlla digna exiſtimanda.

Quod item omnes & beſtiæ & homines uoluptatem ſequuntur.id ipſam eſſe quodam modo optimum indicat.

» Non prorſus fama illa perit,quam multa per orbem
» Turba hominum celebrat.

Sed quia neqꝫ eadẽ natura,neqꝫ idẽ habitus optimus aut eſt,aut uidetur:neqꝫ uoluptatẽ eandem oẽs,uoluptatem tamen oẽs ſequuntur.fortaſſe etiam non eam ſequuntur,quam putant,neqꝫ quam dicerent,ſed eandem.omnia enim natura diuinum quid habent.

Quia nõnulli propterea voluptates non eſſe bonas aſſerebãt,ꝙ à beſtijs & pueris inquirebãtur:ipſe Ariſtoteles nũc ob id ipſum magis effici inquit,vt bonæ eſſe videantur,quia pueri & beſtiæ ipſas ſequũtur.id.n.eſſe indicium,ipſam.i.voluptatem eſſe quodã modo optimum,id eſt bonum,ꝙ beſtiæ & pueri eam ſectãtur.id ſiquidem bonum eſt quod omnia appetunt:voluptatem vero omnia tam beſtiæ q̃ pueri appetunt:eſt igitur voluptas bonũ.

» Non prorſus enim,vt inquit Heſiodus,fama illa perit,quam multa per orbem
» Turba hominum celebrat.verum dea dicitur eſſe.

voluptatem vero hanc quaſi omnes celebrant,bonũqꝫ eſſe prædicant,dum omnes eã ſectantur,& quærunt. Sed quia nõ eſt vna natura vnuſqꝫ habitus qui optimus ſit,ſed multę ſunt naturæ,multiqꝫ habitus:quippe cum ſit natura quędã ferina,quędã morboſa,itemqꝫ habitus:propterea ſit,vt neqꝫ vna in omnibus voluptas exiſtat,neqꝫ eandem oẽs perſequantur. aliud.n.alij iucundũ videtur:ei qui natura habituqꝫ ferino eſt præditus,ſanguinẽ bibere:ei qui morboſus eſt,aqua feruẽti ſeſe inſpergere,vel quippiã aliud voluptatem affert. ſed tamen voluptatem oẽs ſequuntur.i.vel quę proprie eſt voluptas,vel quæ videtur. Fortaſſe ẽt non optimã voluptatem ſectantur,quam bonã eſſe & putant,& aſſererent:ſed eandẽ.i. corporis,immoderatisqꝫ cibis & potibus,& venereis oblectãtur.ſunt.n.aliqui qui operationẽ ex virtute.i.temperãtia vel iuſtitia optimã eſſe voluptatem cognoſcũt:cum non poſſint tamen ad hæc attolli,diuinaqꝫ hac voluptate oblectari,vel inuiti corporis illecebris irretiuntur,corporisqꝫ voluptates ſequuntur. nam ꝙ diuinã voluptatem quidam habeant,declarat:cum inquit,oẽs & ratione etiam carentia animalia natura diuinum quid in ſe inſitum habere:diuinã.ſ.quandam illuſtrationem,qua operationem ex virtute ſummam atque optimam iucunditatem eſſe intelligunt:cum vero ea diuina voluptate frui nequeant,in corporis voluptatibus perſtant,eisqꝫ oblectantur.

Sed corporis uoluptates nominis huius hæreditatem conſequutæ ex eo ſunt,ꝙ ſæpe in ipſas incidunt homines,omnesqꝫ earum ſunt participes,unde

quia ſolæ notæ ſunt, ſolas has eſſe opinantur.

Operationes ex virtutibus proprie voluptates ſunt, corporis vero voluptates nõ proprie ſunt, ſed apparentes. conſequutæ tamen ſunt nominis huius hæreditatẽ, ꝙ ſolæ. ſ. voluptates dicantur, proprieq; voluptates eſſe videãtur: propterea ꝙ pleriq; ad has magis ſunt procliues, oẽsq; harum eſſe participes volunt: cũ illis diuinis oblectari non poſſint. tũ quia pleriq; has corporis eſſe tantummodo voluptates putant: an vero aliqua alia ſit diuinior voluptas, ne prorſus quidem quicquam ſciunt.

Perſpicuum etiam eſt, niſi uoluptas ſit bonum & operatio, fieri non poſſe, ut iucunde felix uitam traducat. Cuius. n. cauſa indigeret ipſa, ſi nõ eſt bonũ? ſed etiam moleſte uiuere poterit. nam neque malum neque bonum eſt dolor, ſi neque uoluptas. Quare cur fugeret? neque igitur probi uiri uita erit iucundior, niſi etiam operationes ipſius ſint.

Hoc aduerſus eos inquit Ariſtoteles, qui voluptatem neq; bonum, neq; moleſtũ quicq̃ eſſe aſſerebant. inquit. n. niſi voluptas & operatio ipſius bonũ ſit, non poterit felix iucũde viuere. nã ſi non eſt bonũ voluptas, neq; omnino felix eam inquiret. cuius. n. cauſa acquirere ipſam ſtudebit? felicitas ſiquidẽ ex bonis ſolis omnibus conſtat, neq; admiſtionẽ aliquã alicuius admittit, quod non bonũ ſit. nã ſi voluptas non eſt neq; bonũ neq; malũ, dolor quoq; neq; bonũ erit, neq; malum. ſicut. n. alterum ex cõtrarijs ſeſe habet, ita alterũ ſeſe habeat, neceſſe eſt. ꝙ ſi dolor neq; bonum eſt neq; malum, ſequitur, vt moleſte & cum dolore etiam viuere felix queat: at hoc abſurdũ eſt: cum voluptate. n. eſt felicitas. Quare ſi dolor neq; malum eſt neq; bonum, cur felix hanc fugit? & ſi ipſius probi viri & felicis operationes iucundæ non ſunt, vita quoq; eius minime erit iucunda.

De corporis uoluptatibus. Cap. XIIII.

AT uero de corporis uoluptatibus conſiderandum illis eſt, qui nonnullas uoluptates ualde eligendas eſſe dicunt, illas uidelicet quæ honeſtæ ſunt, ſed non corporales, & eas circa quas uerſatur intemperans. Qui ſit igitur, ut contrarij dolores praui ſint? malo etenim bonum cõtrarium eſt. an ita bonæ ſunt illę quæ ſunt neceſſariæ, propterea ꝙ quod non eſt malum, bonũ eſt? an aliquatenus bonæ ſunt?

Dubitationẽ rurſus non ſuam illã quidem, ſed aliorum quorundã adducit. dicebant. n. aliqui, ſi nõnullæ voluptates, vt ſunt illæ quæ ex virtutũ operationibus exiſtunt, eligendæ ſunt & bonæ, ſed non corporales. i. immoderati cibi, & potus, aut venereę circa quas verſatur intemperãs: cur dolores qui his ſunt contrarij, mali & praui ſunt? bonũ. n. contrariũ malo eſt. ſi ergo corporis voluptates ſunt malæ, reliquũ eſt, vt quod contrariũ ipſis eſt, id eſt dolores, boni ſint. Atq; haec dubitatio eſt: quã primũ ita ſoluit: corporis voluptates inquiẽs non eſſe malas, ſed neq; proprie bonas, ſed ita bonas quatenus non ſunt malæ, ſuntq; neceſſariæ, atq; eiuſmodi, vt vſu earum indigeamus. Comedere. n. & bibere, & venerem exercere, neceſſaria ſunt, naturæq; indigentia requiruntur. quod. n. non eſt malum, bonũ eſt. Deinde alteram ſolutionẽ meliorem ſubiungit, in hunc modũ: an corporis voluptates aliquatenus bonæ ſunt? nã eſus & potus, venereorumq; vſus eatenus bona ſunt, quatenus in eis mediocritas ſeruatur: ſi vero cũ exceſſu ac ſupra modum exerceantur, ſunt praua, ac mala.

Habituum enim & motuum, quorum melioris exceſſus non eſt, neq; uoluptatis eſt exceſſus: quorum autem eſt, eſt etiam uoluptatis. at corporis bonorum eſt exceſſus, & prauus proſequendo exceſſum, & non neceſſarias uoluptates prauus eſt: omnes ſiquidem & obſonijs & uinis & uenereis quodam modo oblectantur, ſed non ut debent. Contra in dolore. non. n. exceſſum fugit quiſpiam, ſed omnino fugit: quippe cum exceſſui dolor contrarius minime ſit, ſed ei qui exceſſum perſequitur.

Habituum

Habituum et motuū quorum exceſſus non eſt: vt cōtemplatiui habitus exceſſus nullus eſt: quanto.n. quis magis ac magis contemplatur, atq; intelligit, tanto maiore laude dignus cenſetur. atq; ideo neque voluptatis quæ ex contēplatione euenit, exceſſus quiſpiā erit. Vel ita eſt intelligendum: eorū habituum et motuū quorum exceſſus vituperabilis minime eſt: vt habitus cōtemplatiui exceſſus vituperationem nullā admittit: neq; igitur voluptatis quę ex contemplando exiſtit, exceſſus erit vituperabilis. quorum vero eſt exceſſus, vt altricis facultatis atq; habitus. bibendi ſiquidē et comedēdi exceſſus eſt: vnde ēt voluptatis, quæ inde euenit. Vel ſi volumus altero modo interpetrari, dicemus: quorū habituum exceſſus eſt vituperabilis, voluptatis quoq; exceſſus eadē ratiōe erit vituperabilis. eſt aūt corporis bonorum. i. voluptatū exceſſus, & intemperās ex eo dicitur prauus, ꝙ earū. ſ. corporis voluptatū exceſſum perſequitur & quęrit: dū immoderate & edere & bibere ac toto die ſtudet, venereisq; ſupra modū indulget. ſi.n. neceſſarias voluptates ſequatur, ex eo minime dicitur prauus. neceſſariæ aūt voluptates ſunt cibi moderate ſumpti ac potus. quantū.n. ad ventrem in inopia alimentorū conſtitutū replendum ſat eſt, ac neceſſarium: eatenus bibere & edere bonum eſt. vbi aūt venter iam repletus eſt ac ſaturatus, ingerere inſuper cibum aut potū modum excedit, atq; eſt malum. oēs. n. intemperantes obſonijs & vinis & venereis quodā modo oblectantur, id eſt exuperando atque excedendo modum, & non vt oportet, ēt ſi praua ipſorū voluptas exiſtimetur. nā moderate oblectari eſt bonum. ac voluptas quidē cum excedit modum, eſt praua: cū moderata eſt, laudatur. in dolore vero contrarium accidit: nō.n. tantum excedentem modum dolorem, ſed quēlibet omnino dolorem ſugimus: quippe cū exceſſui voluptatis exceſſus doloris minime contrarius ſit, ſed paruus ēt quiuis dolor, qui accidit ei qui voluptatis exceſſum perſequitur. nam ſi vel paululum à voluptuoſis abſtineat intemperans, continuo dolore affici conſueuit: vt etiam paruus dolor excedēti modum voluptati contrarius ſit.

Quoniam autem non tantū opus eſt, ut uerum dicamus, ſed etiā oportet, ut falſi cauſam explicemus: hoc.n. ad fidem faciendam conducit: nam cum rationi conſentanea uiſa fuerit cauſa, cur uerum appareat eſſe, quod uerum non eſt: facit, ut uero magis fidē adhibeamus: iccirco dicendum eſt, qui fiat, ut corporis uoluptates expetibiliores eſſe uideantur.

Quoniam non tantū opus eſt verū dicere, corporis. ſ. voluptates non eſſe bonas, ſed cauſam quoq; afferre debemus falſi & mēdacij, id eſt explicare, quo modo errēt nōnulli, easq; eſſe bonas opinentur: hoc enim, ſi videlicet dixerimus vnde in errorem hūc inducti ſunt, ad fidem faciendā confert, & confirmandum corporis voluptates bonas minime eſſe. nā cum ratiōi cōſentanea viſa fuerit cauſa, cur verū appareat eſſe, id eſt cur voluptates corporis bonæ vere eſſe videantur, cum verum id minime ſit: facit, vt magis vero credamus, veritatēq; ipſam confirmemus, quæ voluptates corporis non eſſe bonas aſſerit. iccirco dicendum eſt, cur fiat vt voluptates corporis cum bonæ non ſint, expetibiles vt bonæ eſſe videantur: primamq; cauſam huiuſce rei ſubiungit, cum inquit.

Primum igitur, quia expellit dolorem: atque ob doloris exceſſum excedentem uoluptatem, quaſi medela quædam ſit, atque omnino corporis uoluptatem perſequuntur. medelæ autem uehementes fiunt: unde eas etiam perſequuntur, quia circa contrarium uidentur. atque ob duo hæc bonum non eſſe uoluptas uidetur, ſicut dictum eſt: quoniam aliæ prauæ naturæ actiōes ſunt ſiue ab ortu ut beſtiarum, ſiue ex conſuetudine, ut prauorum hominum; aliæ ſunt medelæ, quia ſunt indigētis: meliusq; eſt habere q̄ fieri: aliæ accidunt, dū perficiuntur. ex accidenti igitur probę ſunt.

Quia voluptas eijcit atque expellit timorem: ideo bonæ corporis voluptates videntur. nam ſiquis dolore afficiatur ex eo ꝙ eſurit, aut venereis non vtitur, cum comedit, aut concumbit voluptas quæ ex ſaturitate & coitu euenit, dolorem quem ex fame & concumbendi cupiditate concipiebat, expellit. & excedentem modum voluptatem, & omnino corpo

ris voluptatem nimiam perſequuntur homines, & quærunt, ob doloris exceſſus qui ex eſuriendo & coeũdi deſiderio euenit: quaſi eiuſmodi voluptas corporis medicatrix, dolorũq; expultrix ſit. medelæ autem, id eſt ventris in inopia alimentorum conſtituti repletiones vehementes fiunt, modumq; excedẽtes: atque iccirco exuperantem dolorem, qui ex fame accidebat, eiiciunt. ideo has ventris repletiones modum excedentes perſequuntur, & quærunt, quia circa contrarium etiam eſſe neceſſariæ videntur, id eſt eodem tempore, quo etiã contrarium, qui eſt exuperans dolor ex eſuriendo contingens. hæc enim exuperans voluptas, quam ex ventris exuperante repletione concipiũt, exuperantem dolorem ex fame oborientem expellit. nam ſi ſupra modum eſuriat quiſpiam & parum comedat, exuperantem dolorem pellere nullo modo poterit. Videturq; voluptas ob duo hæc non eſſe bona, ſicut dictum eſt, propterea quòd aliæ voluptates ex actione & operatione prauæ naturæ exiſtunt, quæ vel ab ortu ipſo eſt praua, vt beſtiarum, ferinorumq; hominum: vel non ab ortu, ſed ex aſſuetudine malorum praua euaſit: cuiuſmodi eſt prauorum hominum & ineruditorum natura, qui à pueritia turpiſſima quæque perpetrare conſueſcunt. voluptates autem prauorum natura, id eſt ferinorum hominum, & ex aſſuetudine prauorum, ſunt crudis carnibus veſci, & cætera quæ ſuperius explicauit. aliæ autem voluptates ſunt medelę, id eſt repletiones naturæ indigentis ſcilicet ac deficientis. vt ſunt ventris alimento indigentis repletiones. aliæ vero voluptates exiſtunt, dum perficiuntur atque explentur aliquæ cupiditates. ſi enim cupiat quiſpiam concumbere, cupiditatem'que eam expleat, lætatur, voluptateq; afficitur. propterea corporis voluptates non proprie, ſed ex accidenti bonæ dicẽtur.

Adde quòd quia uehemẽtes ſunt, illi eas perſequuntur, qui lętari aliis nequeunt. ipſi ſiquidem ſitis quaſdam ſibi præparant. quando igitur innoxiæ ſunt, increpatione uacat: quando noxiæ, prauum eſt. neq;.n. habent alia quibus lętentur, & neutrum habere pleriſq; moleſtum eſt ob naturam.

Præterea perſequuntur & inquirunt corporis voluptates, quia vehementes ſunt, id eſt excedentes & immoderatæ, illi qui aliis aliquibus actionibus oblectari non poſſunt. nonnulli enim cum agere aliquid nequeant, ne ocioſi prorſus ſint ac ſedeant, toto die edere ac bibere, concubitu'que vti, volunt: ibiq; ſitis præparant. nam cum velint toto die bibere, ſalſa quædam comedunt, quo ſiticuloſi magis reddantur. quando igitur hæ corporis voluptates innoxiæ ſunt, ſunt autem innoxiæ cum ſunt moderatæ, cum quis edendo & bibendo modũ ſeruat: tunc ſanè reprehenſione carent, neque vituperationem admittunt. cum vero ſunt noxiæ, id eſt cum immoderate ac ſupra modum quiſpiam illis oblectatur, prauæ ſunt ac vituperatione dignæ. nonnulli enim voluptates has corporis ſequuntur modũ excedentes, quia alia iucunda quibus oblectentur non habent: cum praui ſint, & vulgares, qui quæ nam ſit proprie ac vere voluptas non intelligant. Non habere autem quippiam aliud quo lætẽtur, pleriſque moleſtum uidetur. Cum enim laboret ſemper homo uoluptate aliqua ac requie indiget. vnde ſi voluptatem aliquam non habeat qua exhilaretur, ſtatim dolore afficitur, ac conſternatur: atq; id ob naturam: quia ſcilicet natura laborioſa præditus eſt.

Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales diſputationes teſtantur, quæ uidere & audire eſſe moleſtum aſſerunt. ſed cõſueti iam ſumus, ut inquiunt. ſimiliter etiam in iuuẽtute ob auctionem perinde ac temulenti afficiuntur: & iuuentus iucundum quid eſt.

Semper enim animal laborat: & naturales rationes teſtantur, animal videlicet ſemper laborare, cum aſſerunt vim inſpiciendi ſemper videndo atque operando, audiendi item facultatem ſemper audiendo, moleſtiam afferre: quippe cum ſemper audire & videre laborem & dolorem animali pariat. ſed laborem qui ex aſſidua videndi aut audiendi operatione euenit non admodum ſentimus, propterea ꝙ aſſueti ei ſumus. Similiter quoq; hoĩes cũ ſunt in iuuentute cõſtituti, nimias has corporis uoluptates ſectãtur, propterea ꝙ ætas ea incrementum accipit. toto.n. die comedere & bibere appetũt, quo defectui qui ſubinde ex aſſidua auctione euenit, ſuccurrant: celeriterq; augeantur, ac robuſti fiant. non ſecus atque temulenti & ebrioſi, qui ſitibundi & exhauſti eo magis redduntur, quo magis inebriantur. et iuuentus iucundũ quid eſt: id eſt ad voluptates prona, affectibusq; libidinũ obnoxia eſt.

Atra bile uero affecti natura ſemper medela indigent. corpus enim eorum ex temperatura ſemper mordetur: ſemperq́; appetitu uehementi incitantur. uoluptas autem & contraria & quæuis, modo ſit uehemens, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac praui euadunt.

Qui atra bile affecti natura ſunt, ſemper medicamento, id eſt repletione indigent: bilem enim quæ feruentiſſima eſt, habent, quæ celeriter cibos in ventre conſumit: vnde ne ventre exinanito viſcera exurantur, ſi deſit alimentum: ſemper opus eſt, vt melancholicus medicamentum adhibeat, id eſt cibos ventri ſuppeditet. propterea quòd corpus ita affectorum hominum ſemper mordetur, hoc eſt dolore & aduſtione ex temperatura afficitur. temperatura enim eiuſmodi calida eſt ac feruet: ſemperq́; vehementi appetitu irritantur: dum toto die comedere & bibere multum cupiunt. uoluptas enim vehemens & modum excedẽs dolorem expellit, ſiue dolori contraria ſit atq; oppoſita, ſiue non contraria, qualiſcunq; fuerit. ac propterea, propter videlicet immoderatas voluptates intemperantes & praui efficiuntur.

Quæ autem ſine dolore ſunt uoluptates, exceſſum non habent. atq; hę natura, non ex accidenti iucundarum rerum ſunt. Ex accidenti autẽ iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, ut medicinam cõſequamur, dum id quod ſanum ſubſtat, agit aliquid: propterea eſſe iucundum uidetur: natura uero iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt.

Voluptates quæ ex intelligendo, & contẽplando eueniunt, ſine dolore ſunt, exceſſumq́; non habent. quanto enim quis magis intelligit, tanto laudatur magis: quippe cum in virtutibus contemplatiuis exceſſus nullus reperiatur. quæ igitur ſine dolore exiſtunt voluptates, id eſt contemplatiuæ, quæ abſque dolore ſiunt, exceſſum nullum habent. corporis enim voluptates cum dolore, & cupiditate eueniunt. nam cum quis eſurit, dolet prius, ac cupit comedere: deinde dum alimentis ventrem explet, voluptate afficitur. voluptas vero contemplandi & intelligendi dolore vacat: nullus enim præcedit dolor: hæ vero voluptates quæ exceſſu carent, cum ex iucundis natura, id eſt proprie iucundis rebus & non ex accidẽti eueniant, vituperabiles minime ſunt. quę enim ex contemplando euenit, proprie voluptas eſt. Ex accidenti autem iucunda appellat, quæ medentur, quæ repletiones ſunt naturæ indigentis, id eſt corporis voluptates. propterea ſiquidem edere & bibere voluptatem afferſert: quia accidit, vt dum edunt & bibunt homines medicinam conſequantur, id eſt ventrem repleant, & ſaturentur: dum id quod ſanum ſubſtat, id eſt dum altrix facultas agit aliquid, & valet. nam ſi ea non valeat et robuſta ſit, neque comedere, neque bibere, neque operari quippiam animal poſſet. /Dum id quod ſubſtat/ inquit, eo quòd etiam ſi ſenſus omnes ſenſiuaq́; omnis facultas in animali deficiat, videndi ſcilicet, audiendi & reliquæ omnes, ſola vero altrix & nutricatrix ſubſtet ac relinquatur: viuit animal, dum alitur: poſtremaq́; omnium hæc altrix cum animal moritur, deficit. prius enim alteratrix vis, prius ſenſiua, prius excretrix interit: altrix vero non niſi vltimo loco deficere conſueuit. non eſt igitur proprie iucundus & voluptuoſus eſus & potus, ſed ob ventris repletionem eſſe eiuſmodi videntur. nam contemplatiui habitus, virtutumq́; operationes natura, id eſt proprie iucundæ ſunt.

Nulla autem res propterea eſt, quæ eadem ſemper ſuauis ſit, quia ſimplex natura noſtra minime eſt, ſed inſitum diuerſum quid etiam habet, quo eſt corruptibilis: ut ſi alterum quid agat, id alteri naturæ ſit præter naturam. cum uero adæquantur, neque moleſtum, neque iucundum id quod agitur eſſe uideatur.

Non ſemper idem iucundum nobis eſt, ſed alia atque alia videntur voluptatem afferre: quia natura noſtra non eſt ſimplex. non enim ex anima ſola conſtamus, ſed ineſt diuerſum etiam quid, ex quo conſtituti ſumus, id eſt corpus, quo ſumus corruptibiles. Cũ enim non ſimus ſimplices, ſed compoſiti ex anima & corpore: fit, vt non eadem voluptate afficiatur et anima & corpus: ſed aliud ſit quod animam, aliud quod corpus oblectet. vnde ſi alterum

quid,id eſt ſi anima agit atque operatur,ex operationeq́; ea intelligendi voluptatem percipit,id præter naturam & non iucundum alteri naturæ eſt:quippe cum id quo oblectatur anima,iucundum non ſit corpori,ſed moleſtum.cum vero adæquantur,& quibus oblectatur anima iiſdem voluptate afficitur etiam corpus:tunc accidit, vt quod iucundum animæ eſt,id cum agitur ab anima,neque moleſtum corpori neque iucundum eſſe videatur.

Nam ſi alicuius natura ſimplex ſit, ei ſemper eadem actio erit iucundiſſima.atque iccirco Deus ſemper una ac ſimplici gaudet uoluptate.neque enim motionis tantum,ſed immobilitatis etiam operatio eſt: magisq́; in quiete ꝙ in motu uoluptas conſiſtit.

Si ſimplicem naturam aliquis habeat,vt angeli,& Deus,ei eadem actio,ſimplexq́; operatio ſuauiſſima eſt,id eſt eadem voluptate oblectatur. cum enim ſimplicis ſit naturæ,voluptate ſemper afficitur ea,quæ ex intelligendo euenit,nullaq́; alia:quippe cum iucundum ſemper vnum atque idem ei ſit.iccirco Deus ſemper eadem gaudet voluptate vna ac ſimplici:quæ eſt,dum in ſeipſum conuertitur,ſeq́; ipſum intelligit.Sed fortaſſe aliquis obiiceret, ſi Deus inquiens immobilis eſt, voluptas autem eſt motus: nam voluptas eſt operatio, operatio vero motus eſt:quo modo in Deo eſſe voluptatem dicere poſſumus?nam ſi voluptate afficitur,etiam mouetur:quod abſurdum eſt.obiectionem hanc ita ſoluit hic Ariſtoteles,voluptatem aſſerens non eſſe motionis tantummodo operationem,verum etiam immobilitatis:voluptatemq́; in quiete magis,ꝙ in motu conſiſtere. quoad enim mens ad intelligendum aliquid mouetur,quia in motu eſt & turbatione,voluptate nō afficitur:ſed tunc oblectatur & gaudet,vbi quod inueſtigat & intelligere ſtudet, iam percepit atq́; intellexit.ſic.n.voluptas in quiete & immobilitate magis eſſe conſpicitur.

At uero mutatio omnium res ſuauiſſima eſt, ut poeta inquit,ob prauitatē quandam.ſicut enim homo prauus mutabilis eſt:ita etiam natura,quæ mutatione indiget:non enim eſt ſimplex,neque proba. Ac de continentia quidem & incontinentia,& de uoluptate & dolore: quidq́; unumquodq́; horum,& quo modo alia ex ipſis ſunt bona,alia mala,dictum iam eſt. poſthac uero de amicitia dicemus.

Rurſus diceret quiſpiam,ſi mutatio vniuſcuiuſque rei iucūda eſt,Deus vero mutationē nullam admittit:qui fieri poteſt,vt Deus voluptate afficiatur?ad hoc reſpondet,poetam dixiſſe,ob prauitatem quandam eſſe ſuauiſſimam omnium mutationem,id eſt ob prauam naturam:quippe cum prauo homini mutari ab alio in aliud iucundū eſſe videatur. ſicut enim prauus homo in aliud atq́; aliud mutari conſueuit: ita etiam natura,quæ mutatione indiget,in qua videtur iucundum eſſe,ſi mutatio ſubinde fiat,praua eſt.neq́; enim natura ſimplex,qualis eſt Dei,vel proba & bona mutationem ex alia re in aliam iucundam eſſe arbitratur. bonorum ſiquidem & virtute præditorū hominum natura,non ſecus atque ſimplex,ſtabilis eſt, atque immutabilis. quod enim bonum eſt & honeſtum,immutabile eſt.

SEPTIMI LIBRI FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER OCTAVVS,

CVM ASPASII EXPLANATIONE,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De amicitia. Cap. I.

POſt hæc ſequitur, ut de amicitia diſſeramus: quippe quæ aut uirtus quædam, aut cum uirtute eſt.

De amicitia diſſerere ei qui de moribus & virtutibus conſiderat, opportunum eſt maxime: quippe cum aut virtus quædã ſit, aut cum virtute, vt inquit. nam & vnam virtutem dicere poſſumus ita eſſe amicitiam, vt fortitudinem, & temperantiam, cæteraſq; alias. amicitia.n. circa affectus & actiones, ſicut reliquæ, & ipſa verſatur. ſunt.n. actiones amicabiles, vt ita dicam, amicitięq; accommodatæ quædam: & amare affectus quidam eſt. Adde quod amicitia adulationis mediocritas eſt, eiuſq; nomine vacãris affectionis, quæ quaſi ruſticitas quædam, ac moroſitas hominis eſt iucunde verſari neſcientis: atque adulator quidem eſt qui excedit, qui nimium eſſe iucundus ac ſupra modum ſtudet: amicus, qui in hoc mediocriter ſe gerit, & quando oportet, iucundum ſe exhibet, quãdo nõ oportet, minime. qui vero in iucunditate deficit, in defectu eſt. Poſſumus etiam alio modo & qui excedit in amicitia, & qui deficit cõſiderare: vt eum excedere dicamus, qui ſupra modum ac furioſe amore vtitur: ſicut de Satyro fertur, qui adeo amabat patrem, vt poſt mortẽ eius ne viuendum quidem ſibi eſſe cenſuerit: eum deficere, qui affectu hoc omnino vacat, vt amare nec velit, nec poſſit: amicum vero, qui in amãdo mediocritatem ſeruat. Siquis igitur ad hęc ſpectet, fortaſſe virtutem quandam eſſe amicitiam dicere poterit. ſi vero eam nõ eſſe quidem virtutem, ſed virtute præditi hominis propriam eſſe, ſoliſq; ijs qui boni perfecte ſunt ineſſe quiſpiam aſſerat: efficietur, vt cum virtute eſſe videatur. Poſſumus etiam vni ex virtutibus, id eſt iuſtitiæ ipſam aſcribere. cum.n. iuſtitia diſtributiua quædam æqualitas ſit: amicitia eſt, quæ æqualitatem amicis exhibet: quin. re vera amici ſunt, eos eſſe inter ſe æquales neceſſe eſt: vt hoc modo pars quædam eſſe iuſtitiæ cenſenda ſit. Atq; hæc ſunt, ob quæ hic Ariſtoteles aut virtutem eſſe amicitiam, aut cum virtute dixit.

Reſq; eſt ad uitam maxime neceſſaria. abſque amicis enim uiuere, licet cætera bona omnia ſuppeterent, eligeret nemo. nam & diuites, & principatus, poteſtateſq; habentes maxime indigere amicis uidentur. Quid enim prodeſt eiuſmodi proſperitas, ſi beneficium tollatur, quod erga amicos & preci-

pue ſit,& maxime laudatur: aut quo modo ſine amicis cuſtodiri,cōſeruariq́ꝫ poſſet: quanto.n.amplior,tanto etiam periculoſior eſt. In paupertate etiā & reliquis inſortunijs amicos eſſe unicum refugium putant.

Quoniam ex bonis alia neceſſaria ſunt,alia honeſta:amicitiam bonum eſſe vtroque modo oſtendit. ac neceſſarium quidem ſolet appellare illud,ſine quo viuere nō poſſumus:nūc id vocat,ſine quo nemo qui naturali modo ſeſe habeat viuere eligeret:cuiuſmodi amicitia eſt.ſine ea.n.viuere eligeret nemo,niſi corrupta natura ſit. Amicitiā igitur neceſſariam eſſe inquit tam diuitibus,maximaq́ꝫ in poteſtate conſtitutis,q̄ pauperibus & impotentibus:tā iuuenibus & pueris,q̄ viris & ſenioribus. Diuites ſanè & potētes amicis indigēt,propterea ꝙ niſi habeant amicos,neq́ꝫ diuitiarū,neq́ꝫ potētatus vlla vtilitas eſt. vtilitas quippe atq́ꝫ uſus diuitiarum & potentatuum in bene merendo conſiſtit,& benefaciendo. beneficium autē optimum,maximeq́ꝫ laudabile illud eſt,quod in amicos confertur. Sed argumentum hoc nō neceſſariam demonſtrare amicitiam,ſed honeſtam potius videri poſſet: quippe cum honeſtæ rei cauſa ſit,quod eſt beneficium. quo modo tamen hic neceſſarium ſumat, aduertendū eſt:ſine quo videlicet nemo naturaliter affectus diuitias eligeret,aut quatenus eſt diues,aliter viuere,q̄ beneficia conferēdo: qua re qui amicis caret,prorſus priuatur. Quod ſequitur vero valde neceſſariam diuiti & potenti amicitiā eſſe declarat. ad tutelā.n.& conſeruationē proſperæ fortunæ magna vis in amicis conſtituta eſt: quin etiam in paupertate refugium, & ſubſidium amici ipſi ſunt.

Iuuenibus item conducit ad id ut non peccent:& ſenioribus ad obſequiū & ad defectum actionum ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent:& ijs qui in ſtatu ſunt conſtituti,ad honeſtas res capeſſendas. Si bini ſimul ire parent. nam & ad intelligendum & agendum magis idonei ſunt.

Rurſus cum inquit,iuuenibus ad id vt non peccent,corrigendo conducere amicos:honeſtum quid eſſe magis,q̄ neceſſarium amicitiam aſſerere videtur. ſed correctio honeſta res quidem fortaſſe eſt,verūtamen ēt neceſſaria:quippe cum ſæpenumero prohibeat,quo minus in magna aliqua mala incidamus. Senioribus vero,& in ſtatu ætatis cōſtitutis viris præſidio eſſe amicitiam manifeſtum eſt. Quod autem inquit,ſi bini ſimul ire parent,ex Homero ſumptum eſt. Nam cum Neſtor hortaretur Græcos ingentibus propoſitis præmijs, vt aliquis ex ipſis exploratum caſtra Troianorum proficiſceretur:omneſq́ꝫ alij ob rerum trepidationem formidarent ac tacerent: Diomedes in hunc modum ſe iturum eſſe promittit,atque ait:

Nelide me animi robur,generoſaq́ꝫ virtus »
Incitat hoſtiles nunc explorare phalangas »
Vicinas:ſed ſi mecum mittatur & alter, »
Maior erit ſpes,& maior fiducia.nanque »
Si bini ſimul ire parent,cito præuenit alter »
Conſilium alterius,quo res ſuccedere pacto
Vtiliter queat.at ſolus ſi conſulat ipſe, »
Tardius & leuius quicquid conſultat,habetur. »

Ineſſe etiam natura ei uidetur quod genuit,erga id quod genitum eſt: et item quod genitum eſt,erga id quod genuit:atque id nō tam in hominibus, quam in auibus,& pleriſque alijs animalibus cōtingit:& ijs item quæ eiuſdē nationis ſunt,& hominibus præcipue:unde humanos,id eſt hominum amatores laudamus. Quàm familiaris ēt atque amica res ſit homini unuſquiſque homo,in erroribus quoque conſpicere licet.

Natura etiam comparatum eſt,vt parentibus erga filios amicitia neceſſario ſit, non ſolum inter homines,verum ēt inter alia animalia,quo videlicet educari poſſint: & econtrario filiis erga parentes. amicitiam autem pro amore nunc ſumit,qui principium amicitiæ cū ſit,nondum vocari amicitia proprie poteſt;propterea ꝙ amicitia inter eos eſt, qui mutuo

ſeſe

ſeſe amant. Natura præterea inter ea quę ſunt eiuſdem nationis, amicitiã cõciliauit, vt à ſeſe mutuo adiuuẽtur. Hominibus item natura ineſt amicitia, omnibus erga omnes: id quod in erroribus præcipue conſpicitur, cum viam ignorantibus indicamus: cum vagantes hoſpitio ſuſcipimus: cum indigentibus ſuccurrimus, niſi ab auaritia ſimus peruerſi ac deprauati. hic quoque amicitiam aptitudinem, & conciliationem ad amicitiam vocat.

Videtur etiam ciuitates continere amicitia. & legislatores magis ipſi q̄ iuſtitiæ ſtudent: concordia enim eſſe ſimile quid amicitię uidetur, quam illi maxime affectant: ſeditionem uero, quæ inimicitia eſt, maxime expellunt. nam ſi ſint amici, iuſtitia opus non eſt: ſin autem ſint iuſti, amicitia indigent. Adde quod id quod maxime ius eſt, eſſe amicabile uidetur: neque ſolum neceſſariũ eſt, uerum etiam honeſtum. amicorum enim amatores laudamus. multorũq; amicitia una quædã eſſe ex honeſtis rebus uidetur. præterea nonnulli eoſdẽ & bonos uiros & amicos eſſe opinantur.

Ciuitates etiam continet ac conciliat amicitia: quippe cum concordia ſimile quid amicitiæ ſit. qui concordes. n. ſunt, & conſentiunt, commune bonum procurant: id quod operationi amicitiæ ſimile eſt. & ſi ſint amici aliqui, nihil iuſtitia eſt opus inter ipſos: ſi vero iuſti; amicitia adhuc indigent, ob ea quæ paulo ante de diuitibus & pauperibus, de iuuenibus, & viris, & ſenibus dicta iam ſunt. Præterea quod maxime ius eſt, eſſe amicabile videtur: multa. n. iuris ſunt genera: ſicut vbi de iuſtitia agebatur, oſtendit: ciuile, paternum, herile. ex his vero maxime ius eſt ciuile: quod amicabili eſt ſimile, eo q̄ in æqualitate eorũ qui ſunt participes, conſiſtit. dictum etiam eſt amicitiam requirere vt amici quatenus fieri poteſt, ęquales ſint ac pares. Fortaſſe vero ita quoq; hoc intelligeret quiſpiam: vt aſſereret, ex omnibus iuribus illud maxime eſſe ius quod erga amicos exiſtit: quippe cum erga hos ea quæ amicabilia. i. amicitiæ iura appellantur, maxime ſeruanda ſint. nam amicitiam non ſolum iuſtam, verum etiam honeſtam rem eſſe ipſe demonſtrauit.

Controuerſia autem de ipſa non parua eſt: nam alij ſimilitudinem quandam eam eſſe ſtatuunt, & ſimiles amicos. unde ſimilem inquiunt ad ſimilem ire, & graculum ad graculum, & cætera huiuſmodi. alij econtrario figulos omnes tales eſſe inter ſe dicunt: ac de his ipſis altius, & naturalius inueſtigãt. Euripides quidem inquiens:

» Humentem amare pluuiam cum terra eſt arida,
» Cœlumq; ſacrum cum grauatum eſt imbribus,
» Telluris arentis cadere in ſinum appetere.

Et Heraclitus aduerſarium eſſe conferens: & ex differentibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria uero his aſſerunt cum alij: tum Empedocles, ſimile enim ſimile appetere ait. Sed naturales dubitationes miſſas faciamus: quippe quæ præſenti conſiderationi minime ſint accommodatæ. quæ autem humanæ ſunt, & ad mores affectusque pertinent: inſpiciamus: utrum uidelicet inter omnes homines amicitia contingat: an fieri non poſſit, ut praui amici ſint: utrum item una ſpecies amicitiæ an plures reperiantur.

Alij ſimilitudinem quandam amicitiam eſſe dicunt, propterea q̄ ex morum ſimilitudine videtur exiſtere: alij eos qui ſimiles ſunt, figulos inter ſe eſſe. i. ſibi mutuo inuidere, atque aduerſari affirmant: vt Heſiodus inquit:

» Et figulus figulo, & fabro faber inuidet ipſe.

eos vero qui non ſunt ſimiles, ſed cõtrarij potius, inter ſe eſſe amicos dicunt. quorum vtrorunq; opiniones probabiliter confirmat prouerbijs nonnullis, poetarumq; ac philoſophorum ſentẽtijs adductis. Quoniam vero aliqui philoſophi difficiliora pertractantes, alij ex ſimilitudine, alij ex cõtrarietate vniuerſum

conſtitiſſe opinantur: has conſiderationes vt naturales omittit. quę vero morali diſputationi idonea ſunt, ea inquirit: duasq; dubitationes conſiderandas proponit: alteram, vtrum inter omnes amicitia poſſit exiſtere, an fieri nequeat, vt praui amici ſint: alteram, an vna ſpecies amicitiæ, an plures ſint. neque ita tamen quærit, an plures ſpecies ſint, quæ ſub vno genere conſtituantur: ſed an in pluribus amicitiæ ſpeciebus commune nomen tantum, atque æquiuocum amicitia ſit. Nam ſe talem quæſtionem proponere diſputationis progreſſu declarabit.

Qui enim unam eſſe ſpeciem, ex eo opinantur, quód magis & minus admittit: non idoneo argumento nituntur: nam ea etiam quæ diuerſa ſunt ſpecie, magis & minus admittere conſueuerunt. de quibus antea iam dictū eſt.

Quod inquit huiuſmodi eſt: exiſtimant nonnulli ꝙ amicitia non ſit æquiuoca, ſatis idoneum argumentum illud eſſe, ꝙ magis & minus ſuſcipit. nam quæ magis & minus admittunt: ſub vnum genus reduci inquiunt, inter ſeq; eſſe vniuoca: vt calidum cum ſuſcipiat magis & minus, non eſt æquiuocum: ſimili modo & dulce. quoniam igitur amicitia alia magis, alia minus eſſe reperitur, magis ea quæ eſt bonorum, quæ prauorum eſt, minus: eſſe nō poſſe eam æquiuocam aſſerunt. at qui ita dicunt, non idoneo argumento nituntur. nam ea ēt quæ diuerſa ſunt ſpecie, neq; ſub eodem genere conſtituuntur, magis & minus admittunt. de quibus antea iam dictum eſt: hoc eſt in Nicomachijs quæ iam exciderūt. Magis autem & minus oſtendere in ijs quæ multifariam dicuntur, difficile non eſt. ens enim multifariam dicitur: in eoq; ſubſtantia magis, accidentia minus ſunt: quippe cum ex ſubſtantia eueniat, vt cætera omnia exiſtant. hoc autem maxime contingit, cum ea quæ multifariam dicūtur, ab eodem ad idem referuntur: quemadmodum eſt ens. id quod idem in amicitia quoq; eſt. ex ſimilitudine ſiquidem amicitiæ bonorum reliquę etiam dicuntur, & ab hac nomen ſortitæ ſunt. ſicut poſterius clarius patebit.

De *amabili.* Cap. II.

FOrtaſſe uero de his conſtabit ſi amabile ipſum cognitum fuerit, quippe cum non quodlibet amari uideatur, ſed quod amabile eſt: id autem aut bonum, aut iucundum, aut utile ſit.

Quia amicitia in eo conſiſtit & quod amat, & quod amatur: amatur autē quod eſt amabile: de amicitia quot ipſius videlicet ſpecies ſint, patebit, ſi prius quot modis amabile ipſum dicatur, fuerit diſtinctum. tripartito autem diſtinguitur: amabile enim vel bonū, vel iucundum, vel vtile eſſe inquit:

Vtile autem id eſſe uideri poteſt, per quod bonū aliquod aut uoluptas efficitur: ita ut bonum & iucundum amabilia ſint, ut fines.

De hac diuiſione dubitatur. videtur. n. ex oppoſito diuiſiſſe vel genus à ſpecie, vel cōmune nomen ab vno ex ſignificatis ab ipſo nomine. ſiue. n. bonū ſit bonorum genus, vtile vero vnum quid: genus diſtinxit ex oppoſito ſpeciei, cum aliud bonum, aliud vtile eſſe dixit: perinde ac ſiquis aliud eſſe animal, aliud hominem aſſereret. ſiue bonum ex ijs ſit quæ multifariam dicuntur, quemadmodum videtur: ita quoq; ſimilis diuiſio eſt, nō ſecus ac ſiquis aliud eſſe ens, aliud ſubſtantiam dicat. Quocirca dicendum eſt Ariſtotelem hic bonū nō vt commune ab vtili diſtinxiſſe, ſed proprie bonū accepiſſe pro eo quod per ſeſe expetibile eſt: vt ſanitas: vt ſenſuum vigor: vt virtus: quippe cum hæc & propter ſe, & propter felicitatē expetēda ſint: quæ omnia proprie nunc bona appellauit. vtilia vero, ea quæ ob aliud quid expetuntur: vt diuitiæ: nam diuitiæ etiam ex vtilibus rebus ſunt, ſicut in primis huius operis diſputationibus oſtendit, cū dixit de felicitate loquens: /diuitiæ aūt non ſunt id quod quęrimus bonum: vtiles ſiquidē, alteriusq; gratia ſunt/. Turbari vero minime debemus, ꝙ ſimul diuitias & abſolute bonas, & ob aliud expetendas eſſe ait. abſolute. n. bonæ propterea dicūtur, quia ei qui ſecundum naturā affectus eſt. i. virtute prędito viro ad honeſtas actiōes exequendas inſtrumenta ſunt: non ſecus atq; inſtrumentum muſicū, quod abſolute ad muſicas operatiōes muſico homini cōgruit. ob aliud aūt ſunt expetendę diuitiæ, quia ob earū vſum eas expetimus. vnde ēt diuitiarum partes quibus vtimur, ab vſu χρήματα. i. pecuniæ nuncupantur.

pantur. ſed vtile alterius cauſa eſſe expetendum ipſe etiam declarat: vtile eſſe inquiens, per quod bonum aliquod, vel voluptas efficitur. Cum tria igitur ſint amabilia: bonum & iucundum, vt fines amabilia ſunt; vtile vero, ſicut ea quæ ad finē aliquē conferūt ac cōducunt.

Vtrum igitur bonum amant, an quod ipſis bonum eſt? diſcrepant enim interdum hæc. ſimiliter quoque circa ipſum iucundum.

Deinceps quærit, vtrum bonum ament homines, an quod ipſis bonum eſt. dictū.n. prius quoque eſt aliud eſſe abſolute bonum, aliud cuidam bonum: nam quod naturali cōſtitutione affecto corpori ſalubre eſt, id ſimpliciter, atque abſolute bonum dicitur: cuidam vero bonum id, quod ægrotanti eſt ſalubre: vt inciſio, & aduſtio, cæteræq; medicationes ſunt. Simili modo ſuaue ac iucundum aliud eſt abſolute, aliud cuidam. abſolute ſanè natura bene affecto: cuidam, præter naturam interdum affecto: quippe cum amara iucunda ac ſuauia ei qui corruptum habet guſtatum, eſſe aliquando videantur. bono igitur homini quod ſimpliciter eſt bonum, ipſi quoq; bonum eſt, & non diſcrepat: in prauo diſcrepantia eſt. non enim & abſolute bonum, & ipſi bonum idem eſt: ſed interdum & quibuſdam quod abſolute eſt malum, bonum efficitur: vt morbus, & paupertas: quæ multis interdum prauis hominibus bona atq; vtilia euadunt.

Videtur autem quod ipſi bonum eſt, amare unuſquiſque: & eſſe quidem quod abſolute bonum eſt, amabile: cuiq; uero, quod cuiq; eſt. at amat unuſquiſque non quod ipſi eſt bonum, ſed quod apparet: ſed id nihil refert. nam amabile apparens erit.

Quærit vtrum bonum quod ſimpliciter atque abſolute eſt bonum, ament homines, an quod ipſis eſt bonum. videtur enim vnuſquiſque amare id quod ipſi bonum eſt, ſeu potius quod ipſi bonum apparet: quippe cū multi ſint, qui in imaginatiōis errore verſentur. Quod igitur ita amabile eſt vt bonum, nunquid abſolute, an alicui, an apparens bonum eſt? diſtinguit, atque ait, quod abſolute amabile eſt, vt bonum eſſe id bonum amabile abſolute: quod raro eſt amabile, vel eſſe apparet, cuidam eſſe amabile. de iucundo licet hic nihil dicat. idem ſentiēdum, nam quod amabile eſt, vt iucundum, ſi vt abſolute iucundum, abſolute eſt amabile: ſi vt cuidam iucundum, cuidam amabile eſt.

Cum tria uero ſint propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minime dicitur: quippe cum neque redamatio, neque uolūtas boni illorum ulla ſit. ridiculum enim eſſet fortaſſe, ſi uino quiſpiam bona uellet: nā ſi modo aliquid eſt, ſaluum eſſe illud uult aliquis, ut ipſe habeat.

Hic amorem ſeu dilectionem ab amicitia diſtinguit: diuerſumq; eſſe quid oſtendit. id quod ex alijs quoque rebus eſſe perſpicuum pōt. nam matres liberos ſuos adhuc infantes amant: dilectioq; ea eſt ſeu amor, amicitia minime: non.n. redamantur. amatores itē amant, ſed cum interdum odio ipſi habeantur, nulla inter ipſos amicitia eſt. ſed Ariſtoteles euidentiſſimo exemplo vtitur: cum ait erga inanimata amorem & dilectionem quidem eſſe poſſe, amicitiam non poſſe: ſicut erga vinum. non.n. eſt redamatio, reciprocatioq; amoris, neq; voluntas boni vini ipſius cauſa. non.n. bene vult quiſpiam vino: ſed ſi modo vult aliquid, ſaluum ipſum eſſe vult & conſeruari non vini ſed ſui cauſa, vt ipſe frui eo poſſit.

Amico autem inquiunt bona uelle oportere, illius cauſa: eoſq; qui ita bona uolunt, ſi non idem ab illo exiſtat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectione amicitiam eſſe. an addendum eſt non latentem. nam multi beneuoli ſunt ijs etiam quos non uiderunt: quos ſcilicet putant modeſtos eſſe, uel utiles. quo etiam modo illorum quiſpiam erga hos affici poſſet. ac beneuoli quidem eſſe inter ſe hi uidētur: amicos antem eos qui quo modo inter ſe affecti ſint, ignorant, appellare quis poſſet?

Quia ex antedictis opinari poſſet quiſpiam amicitiam eſſe, cum quis bonum vult alicui eius ipſius cauſa: huiuſmodi voluntatem beneuolentiam eſſe inquit. nam qui bona vult ali

cui eius ipſius cauſa, etiamſi ab illo idem non referatur, beneuolus eſt. amicitia vero beneuolentia in mutua affectione, reciprocationeq́; eſt. an addendum eſt, inquit, non latentem: fieri ſiquidem pōt, vt nonnulli ſint, qui mutuo ſe amēt, cum alter alterum probum eſſe atque vtilem opinetur: lateant tamen, atque ignorent ſe ita mutuo eſſe affectos: quos amicos appellaret nemo. nam illi amici dicendi ſunt, qui cum mutua beneuolentia ſe proſequantur, nō latent. ſed hoc modo videretur eorum etiam amicitiam eſſe cenſere, qui nulla inter ſe cōſuetudine vnq̃ vſi ſunt: modo beneuoli inter ſe fuerint, credantq́; alter alterum probum ac bonum eſſe, ſeq́; mutuo eſſe affectos non ignorent. quocirca non ita non latere accipiendum eſt, vt audire ac cognoſcere tantummodo ſignificet, ſe mutuo eſſe affectos: ſed ita, vt congreſſum ac conſuetudinem frequentem etiam complectatur. oportet enim vt animi eorum qui vere amici futuri ſunt, frequenti conſuetudine ac conuictu coniungi, atque vniri, multaq́; experientia confirmari, vt mutuo ſe eſſe probos certo credant. Eadem hæc ipſe quoq; de veris amicis procedendo vlterius dicit.

De ſpeciebus amicitiæ. Cap. III.

OPortet igitur ut beneuoli mutuo inter ſe ſint, uelintq́; bona ob unum aliquid ex ijs quæ dicta ſunt: ea uero inter ſe ſpecie differūt: ergo dilectiones quoque & amicitiæ. tres. n. æquales numero amabilibus amicitiæ ſpecies ſunt: quippe cum in unoquoque ſit redamatio non latēs. qui autem mutuo ſe amant, uolunt ſibi mutuo bona eatenus, quatenus amant.

Cum ex antedictis, tum ex his colligere quiſpiam pōt, amicitiam Ariſtotelem ita definire, vt dicat eam eſſe beneuolentiam in mutua affectione non latentem. beneuolentiam vero boni voluntatem eius ipſius cauſa cui bonum quiſpiā vult. Sed ſi omnis amicitiæ vna definitio eſt, æquiuocæ amicitiæ nullo modo eſſent, vt ipſi videtur. an licet etiam eorum quę multifariam dicuntur, vnam rationem ſumere, quæ non proprie definitio, ſed deſcriptio potius ſit: quæ vero hæc ſint, non eſt obſcurum: ea videlicet quæ non longe à ſe mutuo diſtant: nā cum ab vno multo appellantur, vt medicinalis liber, & medicinale inſtrumentum, ab vno vtraq; medicinali homine nuncupata: ſumi in his vna ratio medicinalis omnium pōt: atque omnia quæ à medicina quomodocunque medicinalia vocantur, vnum dici queunt. In amicitia idem quodam modo fit: nam prima amicitia & quæ proprie dicitur, vt progrediendo declarabit, bonorum hominum eſt, eorumq́; qui in virtute ſimiles ac pares ſunt. alię autem ex ſimilitudine huius dicuntur: ex hacq́; habent denominationem: vt nihil vetet, quominus communem rationem quandam ſumere valeamus. nā ꝙ ſint æquiuocæ hę amicitiæ ex amabilibus rebus etiam conſtat: quippe cum bonum, vtile, & iucundum, nō eodem modo amabilia omnia ſint. bonum enim per ſe: iucundum & vtile ex accidenti, atque ob aliud, expetendum, atque amabile eſt. id quod in bonis viris eſſe perſpicuum præcipue pōt. bonus ſiquidem vir nullam aliam ob rem, niſi ob ſeipſum amatur: vtilis vero non ita, ſed ob vſum tantum & vtilitatem diligitur: ſicut ob voluptatem iucundus. transfert autem etiā ipſe amabilia ad eos qui amicitia amabiles ſunt: quorum bonus vnum quid ex bonis eſt, atque ijs quæ per ſe maxime expetuntur: vtilis & iucundus, ex ijs quæ ob alia expetibilia, atq; amabilia ſunt. Conſiderādū tamen nunquid data hæc amicitiæ definitio primæ amicitiæ, eiusq́; ſit quæ proprie dicitur. definitio. n. hæc eſt. beneuolentia in mutua affectione minime latēs. beneuolentia autem eſt voluntas boni eius ipſius cauſa, cui quiſpiā bonum vult: velle. n. bona re vera boni tantummodo viri eſt: qui cum bona cognoſcat, ea amico contingere atque exhiberi vult. qui vero vel ob voluptatem, vel ob vtilitatem ſunt amici, cum bona ignorent, bona amico non prorſus volunt. adde ꝙ eius ipſius cauſa velle bona primæ amicitiæ proprium eſt: nā in alijs ad ſe ſpectantes homines amicis bona volunt: voluptuoſi ſanè amici, vt frui voluptate queant: vtiles, vt vtilitatem conſequantur. quare communis definitio minime eſt. ſed ſicut prima amicitia proprie eſt, reliquæ videntur: ita quoque hæc definitio primæ & propriæ amicitiæ cum ſit, eſſe quoq; aliarum videtur. inquit autem velle amicos ſibi mutuo bona non latentes ob vnum aliquid ex antedictis, id eſt vel ob bonū, vel ob iucundum, vel ob vtile: hæc autem inter ſe ſpecie differunt. hæc. n. nō ita differre vt ſub vnum

& idem

& idem genus referantur, ſed vt nomen tantum commune habeant, dictum iam eſt. quare dilectiones quoque quæ in ſingulis his exiſtunt, & amicitiæ ſpecie different: neque commune genus neque dilectiones inter ſe, necq; amicitiæ habebunt. nam cum amabilia differāt, differre etiam has neceſſe eſt. in quo autē dilectio & amicitia defert: in eo ſanè q̄ in dilectione non eſt reciprocatio: in amicitia eſt. qui autem ſe mutuo amant, bonum ſibi mutuo volunt eatenus, quatenus amant: boni, quatenus boni: iucundi, quatenus iucundi: vtiles, quatenus vtiles.

Qui quidem ob utilitatem amant ſe mutuo, non per ſe amant: ſed quatenus bonū aliquod à ſe mutuo percipiūt. ſimili modo qui ob uoluptatē amici ſunt: non. n. urbanos amant, quia qualitate quadā ſunt affecti, ſed quia iucundi ipſis ſunt. ita & qui ob utilitatem, & qui ob uoluptatem amant: illi ob ſuū bonum, hi ob ſuam uoluptatem diligunt. non quatenus eſt ille qui amatur, ſed quatenus eſt utilis, uel iucundus. ex accidenti igitur amicitiæ hæ ſunt. nō enim quatenus eſt ille qui amatur, quicunque is ſit, eatenus amatur: ſed quatenus bonum aliquid alter, alter uoluptatem affert. huiuſmodi autem amicitiæ diſſolui facile poſſunt, cum ſimiles ipſi non permaneant. nam ſi non amplius iucundi, aut utiles fuerint, amare deſiſtūt. at utile nō permanet, ſed aliàs aliud euadit: quo fit, ut diſſoluto eo ob quod amici erant, amicitia quoq; ipſa diſſoluatur, quippe quæ propter illud erat.

Qui ob vtilitatem mutuo ſe amant, non per ſe, ſed per accidens amant. nō. o. ob ipſum & per ipſum amāt, ſed quatenus aliquod bonū ſibi ex ea amicitia mutuo euenit, quod vtile eſt. vnde ex accidenti eſt huiuſmodi amicitia: ex eo enim q̄ accidit, vt à ſe mutuo vtile aliquid eueniat, & non propter ſeipſos conflata eſt. ſimiliter quoq; qui ob voluptatem amant, non per ſe amant, ſed ex accidenti. non. n. vrbanos amant, quia qualitate quadam ſunt affecti, ſed quia voluptatem ipſis afferunt. Sed abſurdum fortaſſe videretur, ſi propterea ex accidenti amicitiam voluptuoſam eſſe dicat, quia amicos noo eo q̄ boni ſunt, amant: eiuſdem. n. non eſſe ſpeciei ſatis conſtat. nam perinde eſt, ac ſi diceret, bonorum amicitiam ex accidēti eſſe, propterea q̄ non eo q̄ vrbani ſunt, à ſe mutuo amantur. Ad hoc dicendum, qualitate quadā affectos. i. ποιούς τινας quaſi aliquales dicas, eos hic appellare q̄ ex qualitate ſimpliciter dicuntur, non ad aliquid referuntur. ſic. n. vrbanus qualitate quadam affectus. i. aliqualis dicetur, ab vrbanitate denominatus. iucundus vero & ſuauis, cū alicui iucundus ſit, ad aliquid eſt. nam licet q̄ maximam voluptatem ex vrbanis amici ipſorum percipiant: nō tamē quatenus ſunt vrbani, eos amant, ſed quatenus iucuoditatem & voluptatem ipſis afferūt: ſi enim eſſent vrbani, iucundi vero ipſis non eſſent, non amarentur. qui igitur ob vtilitatem amant, ſui commodi cauſa: & qui ob voluptatem, ſuæ voluptatis cauſa diligunt: nō quatenus eſt ille qui amatur, quicunque is ſit, ſiue vrbanus, ſiue diues: ſed quatenus ille voluptatē, hic vtilitatem præſtat. Quocirca huiuſmodi amicitiæ diſſolui facile poſſunt, cum ſimiles amplius non permaneant illi qui prius amabantur. nihil enim vètat, quin adhuc vrbanus aliquis ſit, aut diues. ſed ſi vel vrbanus non amplius erit voluptati, vel diues vtilitati, illi cui antea ſolebat: huiuſmodi amicitia prorſus diſſoluetur, ac peribit.

Maxime uero inter ſenes huiuſmodi amicitia uidetur exiſtere: non enim qui hac ætate ſunt, iucundum perſequuntur, ſed utile: quicunque item ex iuuenibus in ſtatuq; conſtitutis hominibus utilitatem ſectantur. tales autem necq; uiuere ſimul conſueuerunt: quandoq; etiam neque ſunt iucundi: necq; tali conſuetudine indigent, niſi utiles ſint. eatenus. n. ſunt iucundi, quatenus bonū aliquod ſperant. inter has hoſpitalem etiam reponunt.

Vt plurimum, inquit, inter ſenes amicitia vtilis exiſtit: & inter viros quoq; eos qui vtilitati vacant. accipit auteoı hic ſenem & virum non è proborum genere, ſed è vulgo hominem. ſenes. n. huiuſmodi quia in multis indigentijs conſtituti ſunt, quod honeſtū eſt & bo-

num non cognouerunt:lucrum plurimi faciunt : atque ob id vtiles tantummodo ſibi amicos comparant. viri item qui in ſtatu ſunt, qui lucro acquirendo inhiãt, nullos alios niſi eos amicos ſibi faciendos cenſent, qui vtiles ſint. atque hi non admodum conuictu mutuo vtuntur: conuictus ſiquidem abſque mutua oblectatione minime eſt. at hi ob vtilitatem ne oblectantur quidem interdum amicis, niſi quatenus vtiles ſunt: iucunditatemq́ꝫ & ſuauitatem nullam habent, quæ conuictus conciliat ac confirmat. atqꝫ ita ea re quæ maxima ac pulcherrima in veris amicitijs eſt, conuictu videlicet, quæq́ꝫ ex eo euenit, iucunditate ac fruitione amicorum penitus carent.

At iuuenum amicitia eſſe ob uoluptatem uidetur : quippe cum ex affectu uitam traducant: & maxime quod ſibi iucundum eſt, quodq́ꝫ eſt præſens ſectentur. mutata autem ætate iucunda ipſa etiã diuerſa euadunt: unde cito amici & fiunt, & eſſe deſinunt. quia amicitia unà cum iucunditate mutatur. talis uero uoluptatis uelox mutatio eſt. Iuuenes etiam amatorij ſunt: quippe cũ ex perturbationis affectu & uoluptate multa illa amatoriæ affectionis uis oriatur. ideo fit, ut & ament, & cito deſiſtant, ſæpe eodem die ſententiam mutantes: ſimulq́ꝫ toto die uerſari, & conuiuere uelint. ita enim id quod ex amicitia requirunt, ipſis euenit.

Iuuenum amicitia ob voluptatem plerũqꝫ eſt: quia ex affectu non ex ratione viuunt. voluptas autẽ affectus eſt. quando igitur iucundi ſunt inter ſe, mutuo ſe amant. ſed hæc quoqꝫ amicitia diſſolui facile poteſt: nam vnàcum ætate iucunda ipſa etiam mutãtur: quibus mutatis, amicitiæ quoque ipſæ quæ ob iucunditatem extiterant, mutentur, neceſſe eſt. verũtamen hi iucunde in conuictu verſantur. ita enim maxime ipſis eueniunt ea quæ ex amicitia quam habent, requirunt. nam cum amicitia ipſis ſit ob voluptatem, cum mutuo cõgreſſu & conuictu vtuntur, maxime frui voluptate conſueuerũt. Cum vero inquit/quia amicitia cũ iucunditate mutatur/, de ea intelligit amicitia, quæ vel ex affectu tantum, vel ex ætate exiſtit. amatorij.n. iuuenes ſunt: quippe cum ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatoriæ affectionis vis oriatur: parua vero & in paucis ex ratione. quia igitur ex perturbatione viuunt iuuenes, merito amatorij ſunt. Atqꝫ hæ amicitiæ imperfectæ ſunt.

Bonorum uero & eorum qui in uirtute ſunt ſimiles, amicitia perfecta demum eſt. hi enim mutuo ſibi bona ſimiliter uolunt, quatenus ſunt boni: boni autem ſunt per ſe: at qui amicis bona uolunt ipſorũ cauſa, maxime amici ſunt: quippe cum per ſe, ita ſeſe habeant, & non ex accidenti. nnde horum amicitia præcipue permanet, quoad boni fuerint : uirtus uero ſtabilis res eſt. eſtq́ꝫ uterque & abſolute bonus & amico. nam boni & abſolute, & ſibi mutuo boni ſunt: utiles item, & iucundi ſimiliter. boni enim ſunt & abſolute, & ſibi mutuo iucundi. ſingulis ſiquidem propriæ actiones, & tales uoluptatẽ afferunt: bonorum autem actiones tales, uel ſimiles ſunt. unde fit ut talis amicitia ſtabilis merito ſit. in ipſa enim omnia quæ amicis eſſe debent, coniunguntur. nam cum omnis amicitia ob bonum ſit, aut ob uoluptatem, uel abſolute, uel amanti, & per ſimilitudinem quandam: huic omnia antedicta per ſe inſunt. † huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt: & abſolute bonum, abſoluté que iucundum ineſt. hæc autem maxime amabilia ſunt: & amare etiam & quæ maxime eſt amicitia atque optima in his eſt.

† al. hæc ratiõe enim ſimiles & reliq̃s ſunt

Perfecta eſt amicitia bonorum hominum, & in virtute ſimiliũ. omnia enim habent quæ in amicitiæ definitiõe cõtinẽtur: bona.n. ſibi mutuo uolũt ob ſeipſos: aliæ autẽ ſunt imperfectæ, cũ non oĩa in definitione cõtenta habeant. volũt ſiquidẽ alij amici bona amicis quæ eſſe bona exiſtimant: atque id non illorũ cauſa, ſed ſua faciunt. præterea boni per ſe amant, quatenus ſcilicet boni ſunt: illi ex accidenti. non enim quatenus vrbani aliqui ſunt, vt diximus, vel

diuites,

diuites, ſed quatenus ipſis iucundi ſunt, aut vtiles, ab huiuſmodi hominibus amantur. quod autem per ſe eſt, perfectum: quod ex accidenti fit, imperfectum omne euadit. id quod etiã eſſe argumento põt, ꝙ reliquæ amicitiæ æquiuoce dicãtur: quippe cum quod per ſe eſt, & quod eſt per accidens, eiuſdem generis eſſe nullo modo poſſit. nam quod eſt per accidens, poſterius eſt eo quod per ſe eſt. merito igitur bonorum amicitia ſtabilis ac firma eſt. ob id enim ꝙ boni ſunt, & ob virtutem mutuo ſeſe amant. virtus autem ſtabilis ac firma eſt. qui enim iucundi ſunt alicui, & ob id amantur, eos abſolute etiam eſſe iucundos non eſt neceſſe: neque qui vtiles alicui ſunt, eſſe abſolute vtiles. at bonus & abſolute bonus, et amico bonus eſt. qui enim boni ſunt, & abſolute ſunt boni, & inter ſe mutuo, vtiles item & iucundi. conſequitur. n. vt ſibi mutuo vtilitatẽ afferant: ſuntq; abſolute iucundi, & ſibi mutuo. quandoquidem propriæ vnicuiq; actiones, ſuiſq; ſimiles iucundę ſunt, bonorum vero actiones vel tales, vel omniũ maxime ſunt ſimiles. vnde iucundi inter ſe boni ſunt. ac propterea perfecta etiam & ſtabilis eſt bonorum amicitia: cum omnia quæ amicitijs inſunt, in ea ſimul coniuncta habeantur. omnis. n. amicitia vel ob bonum, vel ob voluptatem exiſtit: & ob bonũ abſolute, & ob iucundum abſolute, id quod in verorum amicorum amicitia ineſt: vel ob id quod bonum amanti eſt, vel ſuaue ex ſimilitudine quadam. qui enim non ob id quod abſolute bonum eſt, vel iucundum, ſed ob id quod ſibi huiuſmodi eſt, amant: ij amicitiam eã habent, quæ ex ſimilitudine dicitur, non quæ proprie & præcipue amicitia eſt. At proborũ hominum amicitiæ omnia inſunt: nam & ob abſolute bonum & ob ſibi bonum, & ob abſolute iucundum & ob ſibi iucundum amant. huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt. huic ſcilicet amicitiæ bonorum hominum reliquæ etiam ſpecies amicitiæ ſimiles ſunt. Si autem horum verborum altera lectio admittatur, quæ in quibuſdam exemplaribus reperitur, quæ eſt, ταύτῃ γὰρ ὅμοιοι καὶ τὰ λοιπά. ita interpretabimur. hac ratione enim ſimiles etiam in reliquis ſunt. i. ob hoc quia boni ipſi ſunt, etiam in reliquis ſimiles, id eſt iucundi ſimiliter, atq; vtiles ſunt, non boni tantummodo ſimiliter.

Par autem eſt, ut raræ tales amicitiæ ſint: quippe cum pauci huiuſmodi reperiantur. adde ꝙ tempore et conſuetudine indiget. nam, ut eſt in prouerbio, fieri nequit, ut mutuo homines ſeſe cognoſcant prius q̃ ſalem qui dicitur, conſumpſerint: neque prius ſeſe admittant, ſintq; inter ſe amici, q̃ alter alteri amabilis & uideatur eſſe, & credatur. qui autem cito ſeſe gerunt amice inter ſe, uolunt illi quidem eſſe amici: ſed non ſunt tamen, niſi quoque & amabiles ſint, & ſe eſſe non ignorent. ac uoluntas quidem amicitiæ uelox eſt, amicitia minime. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta eſt; ex omnibusq; his exiſtit: ſimilisq; utrique ab utroque eſt. id quod ineſſe amicis neceſſe eſt.

Raræ inquit tales bonorum amicitiæ ſunt: quippe cum pauci boni ſint: opus'que ſit longo tempore ad conſuetudinem faciendam, experimentum'que capiendum. fortaſſe enim ex paruo interdum ſucceſſu cognoſcere quempiam probus vir poſſet: ſed interdum tamen fit, vt aliquandiu bonorum verborum diſſimulatione lateat aliquis, vt in eo deprehendendo experimento ac tempore opus ſit. ac propterea ſuperius in amicitiæ definitione, quando eam eſſe dicebat beneuolentiam in mutua affectione minime latentem: vt ne lateat beneuolentia, opus eſſe diximus inter ſe conſuetudinem habere amicos, atque ita mutuam cognoſcere beneuolentiam. nam ſe mutuo eſſe beneuolos ac bonos, ex alterius boni viri experimento credere forſitan poſſent: habere autem conſuetudinem niſi inter ſe conueniant & congrediantur, nullo modo poſſent: quam ad veram amicitiam quæ ſine perturbatione futura eſt, eſſe neceſſariam nemini dubium eſt. Hæc igitur bonorum amicitia etiam tempore perfecta eſt, & reliquis: nam & longo temporis ſpacio iudicatur: & per ſe eſt, non ex accidenti: & denique omnia habet, bonum, vtile, & iucundum. quodq; omnium perfectiſſimum in ipſa eſt, eſt virtus: quæ ſine vlla dubitatione ſecundum felicitatem perfectiſſima res omnium eſt. ſimilis item vtrique ab vtroque exiſtit, quod amicis ineſſe debet. amicitia enim eſt æqualitas, quæ nullo pacto eſſe poteſt, niſi ſimiliter vtriq; ſeſe mutuo ament.

Honeſtam amicitiam proprie dici amicitiam, alias uero ex accidenti. Cap. IIII.

AT uero quæ ob iucundum exiſtit amicitia, huius ſimilitudinem habet: nam boni iucundi inter ſe ſunt. ſimili modo quoque qui ob utilitatem amant: quippe cum boni quoq; tales erga ſe mutuo ſint. Maxime autem inter hos etiam amicitiæ tunc perdurant, cum æqualitas ab utriſque mutuo exhibetur, ut uoluptas: neque tantummodo ita, uerum etiam ab eodem, ut urbanis: ſed non ut amatori & amato. hi enim non iiſdem oblectantur: ſed alter amore illius, alter obſequijs amatoris gaudet. quo fit, ut deſinente ætatis flore, quandoque etiam amicitia ipſa deſinat: quippe cum alteri facies nō amplius iucunda ſit, alteri obſequium non præſtetur. Multi autem permanent, ſi pares moribus cum ſint, ex conſuetudine mores dilexerunt. at qui nō iucunditatem in amatoriis rebus, ſed utilitatem compenſant, ij minus & amant, & perſeuerant. qui uero ob utilitatem ſunt amici, una cum utilitate diſſoluuntur: nam non ſui mutuo erant amici, ſed utilitatis.

Amicitia ob iucunditatem, & vtilitatem ex ſimilitudine huius amicitia dicitur. nam qui ob voluptatem ſunt amici, ſibi mutuo iucundi: & qui ob vtilitatē, ſibi mutuo vtiles ſunt. boni autem amici & vtiles & iucundi neceſſario eſſe conſueuerunt. Quod vero ſubiungit, huiuſmodi eſt: perſpicuum eſt in his quoque amicitias perſeuerare ac durare, ſi quatenus fieri poteſt, æqualitas in ipſis conſeruetur: præſteturq; idem, & ab eodem: id eſt ſi vel iucunditas, vel vtilitas ab vtroque exhibeatur: & non vt amatori & amato fiat recompenſatio, qui non honeſtum amorem ſequuntur. qui vero amatorias res non voluptate, ſed vtilitate metiuntur: vt illi ſunt qui pecuniæ cauſa cum amatoribus conſueſcunt: ij & leuiter amant, & facile diſſoluuntur.

Atque ob uoluptatem quidem & utilitatem & praui inter ſe, & boni erga prauos, & neuter erga qualemcūq; eſſe amicus poteſt: at per ſeipſos non niſi bonos eſſe manifeſtum eſt. praui enim, niſi utilitas aliqua intercedat, mutua conſuetudine non oblectantur. ſolaq; eſt bonorum amicitia. in qua nullus calumniæ locus pateat: non. n. facile cuipiam de eo credunt, qui longo tempore ab ipſis fuerit probatus. & credere in his eſt, & nulla iniuria ſe mutuo afficere: & quicquid demum in uera amicitia eſſe cenſetur.

Neutrum eum appellat qui medius eſt inter prauum & bonum. bonum autē prauo amicum eſſe poſſe & ob vtilitatem, & ob iucunditatem concedit: et neutrum vtriq; tam bono, q̃ malo. At probum virum prauo aut vtilitatis, aut iucunditatis cauſa futurum eſſe amicū, non facile credendum videtur: quippe cum neq; bonus mali, neq; malus boni conſuetudine gaudeat: neq; ille huic, neq; hic illi eſſe vtilis velit. niſi fortaſſe prauum eum vocet, qui non prorſus inſanabilis eſt: quem cum viderit bonus vir non ineptum ad virtutem natura eſſe, ſed corruptum tamen ac deprauatū, emendariq; poſſe non diffidat: & iucundus ipſi, & vtilis eſſe non veretur: vt ita allectū poſtea corrigat, atq; ad virtutem conformet. ob hæc. n. & vtilitatē ab eo & iucunditatem etiā percipiet. At ea amicitia quæ ob ipſos illos qui amantur, exiſtit, in ſolis bonis viris reperitur: eſtq; ſola hæc eiuſmodi, vt nullum calumniæ locū exhibeat. nam quia longa experientia ſe mutuo cognouerant, nullam fidem adhibent ijs qui calumniam inferre ipſis conantur: neque quicq̃ huiuſmodi audire patiuntur: ſed ſibi mutuo valde credunt, nullamq; iniuriam ſibi vnq̃ faciunt.

In alijs uero ſocietatibus nihil uetat, quo minus talia exiſtant. nam cum homines eos quoque amicos uocent, qui ob utilitatem ſunt amici, ut ciuitates: confœderationes enim inter ciuitates fieri utilitatis cauſa uidentur: & eos qui ob uoluptatem ſe mutuo diligunt, ut pueri: fortaſſe tales homines dicere amicos

cos nos quoque debemus: ſpeciesq́ amicitiæ eſſe plures: ac primo quidem & proprie cum quæ bonorum eſt hominum, quatenus ſunt boni: reliquas uero per ſimilitudinem: quatenus enim bonum quid, & ſimile inter ipſos eſt, eatenus ſunt amici. iucundum ſiquidem uoluptuoſis hominibus bonũ quid eſt. ſed non admodum hæ coniunguntur: neque ijdem & ob utilitatem & ob iucunditatem fiunt amici. quę enim ex accidenti ſunt, non admodũ copulãtur.

Ea omnia in omni amicitia eſſe deberẽt: ſed in ſola tamẽ bonorũ repertũtur. nã praui credunt interdũ prauis de amicis dicentibus, & amicis non credunt. adde ꝙ nonnulli ẽt iniuria amicos afficiunt. vnde nõ proprie ſunt amici: ſed quia hoĩes tales ẽt amicitias appellare conſueuerunt ex ſimilitudine quadã, quam ad veram amicitiã habent: nos ẽt nos dicere amicos debemus: ita tamẽ vt ſciamus in eo differre, ꝙ non in vno eodẽq́ genere oẽs ſunt: ſed proprie amicitiæ bonorũ, cæteræ ex ſimilitudine & improprie dicuntur. hęc.n. non admodum inter ſe connectuntur. i. quæ ex voluptate, cũ ea quæ ex vtilitate exiſtit. quæ.n. ſunt ex accidenti, non cupulantur. Sed hoc falſum eſſe videri poteſt. nã quid impedimento eſt quin idẽ & albus ſit, & muſicus, atq; vtraq́ hæc habeat ex accidenti? cæterum non hoc eſt quod inquit: ſed de ijs loquitur, in quibus primo ac proprie aliquid dicitur: deinde ab eo nonnulla alia improprie & per accidens appellantur: ſicut primo homo medicus dicitur: ex accidenti vero inſtrumentum, & medicamentum. talia.n. per accidens dicta copulari non poſſunt. ita hic proprie amici ſunt boni: per accidens & ab his dicti, cæteri: vnde connecti inter ſe non facile queunt.

Cum uero in has ſpecies amicitia diſtributa ſit: praui ob utilitatem uel uoluptatẽ, qua in re ſunt ſimiles: boni ob ſeipſos ſunt amici. in eo.n. ꝙ boni ſunt, ſeſe mutuo amant. atq; hi abſolute amici: illi ex accidenti ſunt, & quia cum his habent ſimilitudinem.

In tres ſpẽs diuiſa amicitia æquiuoce amici inter ſe dicũtur. atq; in prima ſpecie mali eſſe nullo modo poſſunt. ob virtutẽ.n. probi viri ſeſe mutuo amãt: mali aũt ſicut virtutis, ita amicitiæ quæ ex virtute conflatur, eſſe participes nequeunt. at ob voluptatẽ eſſe poſſunt amici praui homines: quippe cum praui nõnulli reperiantur, qui ſibi mutuo voluptatem ſuppeditent, atq; ob id amici inter ſe ſint. ob vtilitatẽ quoq; amici inter ſe praui fiunt: & ferè hac pręcipue ratione amicitias contrahunt praui. nã vt ab aliquibus ea conſequantur quibus indigent, illis viciſſim vtilia quædã ſubminiſtrãt; atq; huiuſmodi cõicatio, & recõpenſatio amicitia nominatur: in qua tãdiu verſantur, quoad vtiles ſibi mutuo fuerint: qua in re ſunt ſimiles. in eo.n. ſunt ſimiles, ꝙ vtiles inter ſe ſunt; vel iucũdi: quatenusq́ vel voluptatẽ vel vtilitatẽ ſibi mutuo pręſtant, eatenus ſimiles atq; amici ſunt. nõ ſunt.n. ſimiles abſolute, neq; ſibi, neq; inter ſe. ſed tamen nihil impedit, quo minus licet quatenus hoĩes, ſint diſſimiles: in eo tamen ꝙ vel voluptatẽ, vel vtilitatẽ ſibi mutuo exhibẽt, ſimilitudinẽ inter ſe habeant. nã quatenus hoĩes, eſſent ſimiles, ſi moribus inter ſe conuenirent. eandem ob cauſam ẽt qui ob vtilitatem ſunt amici, eatenus ſunt amici, quatenus ſunt vtiles. boni aũt propter ſeipſos amici ſunt. iccirco hi abſolute & per ſe ſunt amici, illi per accidẽs: qui quo modo per accidens ſint, dictum iam eſt. Ex ſimilitudine vero quã cũ bonis habent, amici dicũtur: propterea ꝙ boni prætereã ꝙ amici per ſe ſunt, iucunditatẽ quoq;, et vtilitatẽ in ſe habent: in qua praui ſimiles his quodã modo ſunt. verũtamen boni finẽ amicitiæ ſuæ neq; voluptatẽ, neq; vtilitatem habent: ſed cum propter ſeipſos ſeſe mutuo ament, & ad hunc ſcopũ ſpectent: ex eo ſequitur vt & iucundi & vtiles ſibi mutuo ſint. praui autem qui ob vtilitatem, aut voluptatem ſunt amici, hos fines amicitiæ ſibi propoſitos habent.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. Cap. V.

QVemadmodum autem in uirtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoque in amicitia eſt. nam qui in conuictu degunt, mutua conſuetudine oblectantur, & bona ſibi mutuo ſuppeditant: qui

uero dormiunt, uel locis diuiſi ſunt, non operantur illi quidem: ſed ita tamen affecti ſunt, ut amice operentur.

Sicut in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicũtur: ex habitu, vt dormientes: ex operatione, vt illi qui ſecundum virtutem agunt: ita in amicitia quoq; inquit, illi qui dormiunt, locisq́; ſunt diſtincti, ex habitu ſunt amici: qui vero conuiuunt & mutua cõſuetudine delectantur, bonaq́; ſibi mutuo ſuppeditant, ex operatione. efficiunt enim atq; agũt ea quæ ad amicitiam ſpectant: præſertim ſi boni ſint, perfectaq́; amicitia cõiuncti. nam ſi ita ſint, bona amicis ipſorum amicorum cauſa ſuppeditabũt: ſicq́; bene agere ac fortunate ipſos audiuerint, lætabuntur: contrà dolore afficientur, ſi in infortunia aliqua eos incidiſſe cognoerint. nam hæc omnia ad amicas actiones attinent. poſtremo id quod maximum eſt, amãdo, amoreq́; ipſo operabuntur.

Nam loca non amicitiam abſolute, ſed operationem diſſoluũt. ſicq; diuturna abſentia fuerit, amicitię quoq; uidetur obliuionem inducere. unde dictum eſt: multas iam amicitias diſſoluit inaffabilitas.

Cum veri amici propter ſeipſos amici ſint, neq; ob aliud quippiam: ſatis amica profecto operabuntur, ſi ament ſe mutuo. Sed Ariſtoteles non dicit amicitiam interuallo locorum, ſed operationem diſſolui, fortaſſe non immerito: cum abſentia maximam amicitiæ operationem tollat, quæ eſt cõuictus, mutuæq́; conſuetudinis fruitio. Quãq̃ fortaſſe verius dicere potuiſſet, eos qui locis diſiuncti ſunt, ea operatione non eſſe operaturos quæ inter amicos maxima eſt, id eſt non eſſe ſimul conuerſaturos. iccirco videtur pleriſque amicitia diſſolui ac tolli, ſi diuturna abſentia contingat: videtur quidem, ſed prauis hominibus: qui cũ amicitias ob vtilitatem, vel voluptatem ſectentur, ſi diu abſint, amicitiæ etiam obliuiſcuntur. bonorum vero amicitia non eſt huiuſmodi: ſed firma ac ſtabilis ſemper nulla neque locorum diſtantia, neque temporis diuturnitate labefactatur.

Senes autem aut auſteri eſſe ad amicitiam idonei non uidentur: quippe cũ parum uoluptatis in ipſis inſit: cum moleſto autem, aut non ſuaui uerſari poſſit nemo. natura enim quod moleſtum eſt, fugere: quod iucundum, appetere uidetur. Sed qui ſe mutuo admittunt, non tamen ſimul uiuunt: beneuolis potius, quàm amicis ſimiles ſunt. nam nihil eſt ita amicorum, ut ſimul uiuere. præſidium enim indigi appetunt: ſimul autem diem traducere etiam beati: quippe cum ſolitarijs his eſſe minime conueniat: ſimul uero degere non liceat, niſi iucundi ſint, ijſdem que oblectentur. id quod habere ſodalicia amicitia uidetur.

Quod de ſenibus & auſteris inquit, plerunq; euenire conſueuit, ſi ſcilicet probi viri non ſint. nam cum omnis amicitia cum voluptate ſit: auſteri vero & ſenes vt plurimum neq; inter ſe, neq; cum alijs iucundi eſſe poſſint, niſi videlicet virtute iucundi efficiantur: fit, vt minime idonei ad amicitiã ſint huiuſmodi homines, qui cum virtutem non habeant, ſeueritatem quandam vel ex ſenectute contraxerunt: vel natura inſitam obtinẽt. Qui autem ſe mutuo admittunt, nec ſimul vitam traducunt: beneuoli potius q̃ amici ſunt. cum.n. ſibi mutuo velint bona: conuictum, id quod maximum eſt ac propriũ amicitiæ, prætermittunt. Quod cum inquit Ariſtoteles, declarat, quo modo paulo ſuperius dixerit, eos qui non conuiuũt, ex amicitia non operari: quippe cum nihil ita ſit amicorum proprium, vt ſimul viuere. dum enim ait /ita/ oſtendit alia quoque eſſe amicorum propria, quæq́; ad operationem amicitiæ pertineant: nihil tamen adeo magnum, vt cõuictus. Cuius rei illud indicium eſt, ꝙ veri amici qui in eodem loco ſunt, abſq; mutuo congreſſu, mutuaq́; conſuetudine viuere nõ patiuntur: quaſi hæc maxime propria amicitiæ operatio ſit. Sed ipſe etiã huiuſce rei argumentum ſubiungit: felices inquiẽs appetere ſimul cum amicis diem totum traducere. nam qui indigi ſunt, & ob vtilitatem amici: præſidio ſolo, atq; adiumento opus habent, ſatisq́; id ipſis eſt, etiam ſi mutua conſuetudine non fruantur: felices vero, id eſt boni qui ex virtute operantur, non emolumento indigent, ſed totos dies cum amicis traducere cupiunt: præcipue ijs,

qui vel

qui vel virtute ſunt præditi, vel ſaltem bene affecti ad eam conſequendam videntur. abſolute.n. homo non eſt ſolitarium animal, vt leo, aut lupus, aut aliquod aliud quod viuere per ſe poteſt, ſed ciuile, ac ſociabile. atq; iccirco virtute præditus, ac felix, quod natura homini ineſt, id exquiſite exequitur: indigetq; aliquo, qui cum degat, diemq; traducat. ad quod cũ amicus idoneus maxime ſit: bonus ac felix vir amicitia indiget: neq; vnquã, etiam ſi omnia bona habiturus eſſet, ſolus viuere eligeret. fieri vero non poteſt vt niſi iucundi ſint aliqui, ſimul degant. & amicus amico iucundiſſimus eſt. vnde fit, vt ſodalitia amicitia, quæ iuuenum eſt, non vtilitatis cauſa conflata, ita ſe habeat: eo ꝙ ſodales & mutua conſuetudine, & ijſdem rebus oblectentur.

Ac maxime quidem amicitia, ſicut ſæpius iam diximus, bonorũ eſt. quod enim abſolute bonum, ac iucundum eſt, amabile eſt, atque eligibile: unicuiq; uero, quod unicuiq; eſt tale. bonus autem bono ob utraq; hęc. Ceterum dilectio affectui, amicitia habitui ſimilis eſt.

Maxime amicitia ea eſt, quæ eſt bonorum. abſolute enim amabile & eligibile, eſt abſolute bonum, & abſolute iucundum: vnicuique vero & bonum & iucundum, illud quod vnicuique eiuſmodi eſt. bono autem tam bonum, quàm iucundum bonus vir eſt. tum dilectionem & amorem affectui eſſe ſimilem inquit. ſed nonnulli tamen dilectiones non ſolum affectus, ſed habitus quoque eſſe opinantur: quippe cum affectus temporariæ motiones ſint, quæ in corpore, aut animo exiſtunt: habitus vero qualitates quædam permanentes ex quibus operationes proficiſcuntur. quidam enim vini amatores, alij opſonij amatores appellantur, ex habitu videlicet qui in ipſis eſt, qui eſt & opſonij & vini amor, & dilectio. Quocirca conſiderandum, nunquid affectum hic vocet non temporarium motum tantummodo: ſed affectuoſam etiam diſpoſitionem, quæ in ſola affectuoſa animæ parte, non in rationali conſtituta eſt: nam amicitia in rationis participe, & in ea quæ caret ratione, exiſtit. cum enim iudicarit quiſpiam & elegerit amicum aliquem ſibi conciliare, quod eſt rationis: erga ipſum afficitur, quod irrationalis partis eſt. Atque ita habitus in vtriſq; animæ partibus conſiſtit: amor vero in ſolo affectu, & ex affectu operatur: atque ob id dilectionem affectum, amicitiam habitum appellauit. Sed eſt tamen amicitia etiam quæ eſt habitus, & quæ eſt operatio: vt ſuperius declaratum eſt. nunc vero amicitiam habitum vocat reſpectu affectus, non operationis. Amicitiam autem eſſe habitum, vt diximus, qui in vtriſque animæ partibus exiſtit: amorem vero & dilectionem affectum, id eſt affectuoſam quandã diſpoſitionem, ex qua operationes ex affectu ſolo promuntur: ita ſubiungendo manifeſtat, cum inquit:

Dilectio enim nihilo minus eſt erga inanimata. cum electione uero redamant: at electio ab habitu eſt: & bona uolunt ijs quos amant, illorum cauſa non ex affectu, ſed ex habitu: & amantes amicum, quod ſibi ipſis bonum eſt, amant. bonus enim uir amicus effectus bonum ei fit, cui eſt amicus. uterq; igitur & quod ſibi bonum eſt, amat: & æqualem uicem uoluntati & iucunditati refert. ęqualitas enim amicitia dicitur. At hęc in bonorum amicitia maxime inſunt.

Ex his patet dilectionem & amorem affectuoſam quandã diſpoſitionem ẽt erga inanimatas res eſſe: vt vini amor erga vinũ: & erga opſoniũ opſonij amor, & cupiditas. ex qua diſpoſitione ex ſolo affectu operatio efficitur, cum illi vini, hi opſonij affectu ſuperantur. Amicitia vero quia ex electione eſt, electio autem conſultatrix eſt appetitio: habitus eſt in rationali, & affectuoſa animæ parte conſtitutus, ex quo amici bona amicis volunt ipſorum illorum cauſa, non ex affectu ſolo, ſed ex habitu qui in vtriſque partibus exiſtit. amanteſq; amicum ſimul & amicum, & quod ſibi bonum eſt, amant: amicus enim bonum amico eſt: redduntq; ſibi æqualem vicem inter ſe: quippe cum alter alteri bona eius ipſius quem amat, cauſa velit, ſuauiſq; ac iucundus ſit. vnde etiam amicitia æqua amici retributio dicitur. atque hoc in bonorum amicitia maxime ineſt. cæteræ enim ex ſimilitudine, ob eas quas diximus cauſas dicuntur.

In qua amicitia plures poſſint eſſe amici. Cap. VI.

IN auſteris uero & ſenibus eo minus amicitia fit, quo ſunt moroſiores, minusq́ conſuetudinibus gaudent: hæc enim maxime uidentur eſſe amica, amicitiæq́ effectricia. atque iccirco iuuenes, cito amici efficiuntur: ſenes non ita: quippe cum non fiant amici illis quibus non oblectantur. Simili modo quoque auſteri. ſed hi beneuoli quidem inter ſe ſunt, quia bona uolunt, et ad indigentias ſubueniunt: amici tamen non admodum ſunt, propterea ꝙ non ſimul diem traducunt, neque mutua conſuetudine delectantur. quæ ad amicitiam pertinere maxime uidentur.

De ſenibus & auſteris hominibus, cur videlicet amici non admodum fiant: item de iuuenibus cur citius ac magis amicos ſibi concilient: cum manifeſtum eſt, tum ſuperius ſatis dictum fuit.

At uero ut multis quiſpiam ſit amicus amicitia perfecta, fieri non poteſt. quemadmodum neque ut amore multorum ſimul aliquis capiatur. exuperationi enim ſimile hoc eſt. quod autem eſt huiuſmodi, ad unum ſpectare natura conſueuit. Multos uero eidem ſimul uehementer placere, nō facile eſt: fortaſſe etiam neque bonum eſſe. opus præterea eſt & experimentum capere, et conſuetudine uti: id quod perq̃ difficile eſt.

Multis eſſe amicum amicitia illa perfecta nō facile eſſe *inquit*: ſicut neque amore eſſe captum multorum. quippe cum exuperatio quædam atque excellentia quædam in amando amicitia huiuſmodi ſit: idq́ quod excellit non ad multos, ſed ad paucos ſpectet. nā exuperationem & exceſſum hic in bono appellat. Cur autem inter multos eſſe huiuſmodi amicitia nequeat, dubitaret quiſpiā. nam ſi eſſent multi boni, vt ita ſtatuamus, quid vetaret quo minus bonus vir periculo de ipſis facto omnibus ſimiliter eſſe amicus poſſet: ſed coniungēdæ nimirum cauſę ſunt, quas ſubdit: quia non facile ſit, vt multi bono viro vehementer placeāt: neque enim bonum eſſe cuilibet obuium eſt: ſed ſatis ſuperq́ eſt, ſi vnum vel duos homines huiuſmodi reperiamus. neque præterea fieri poteſt, vt multorum ſimul experientiam capiamus: qua omnino opus eſt, ſi modo calumnia omni vacare huiuſmodi amicitiam volumus. conſuetudo inſuper mutua requiritur, quæ præter virtutem maxime bonorum animos connectit inter ſe, ac conciliat.

Ob utilitatem tamen & iucunditatem fieri poteſt, ut multis quis placeat: multi enim tales ſunt: & in breui tempore miniſtrationes fiunt. Magis'que ex his ea ſimilis eſt amicitiæ quæ ex iucunditate exiſtit, cum eadem ab utriſq́ exhibentur: & ſeſe mutuo, uel ijſdem oblectantur: cuiuſmodi iuuenum amicitiæ ſunt: magisq́ in his quod liberale eſt, conſpicitur. Quæ uero eſt ob utilitatem, uulgarium hominum eſt.

Ob vtilitatem vel iucunditatem fieri poteſt, vt multis ſint amici nonnulli. talium. n. multa eſt turba: neque multo opus eſt tempore, multa'ue inquiſitione. in breui. n. ſpatio temporis miniſtrationes, id eſt ea quæ vtilitatem vel iucunditatem ſumminiſtrant, manifeſta ſūt, ac patent: quidq́ ſibi iucundum, vel vtile ſit, breui diſcere vnuſquiſq́ poteſt. quando tamen alterum ex his non extiterit, amicitia diſſoluitur. cum. n. breui tempore conſletur: breui etiā durat. cum vero vtræq́ hæ amicitiæ, quæ videlicet ex vtilitate, & quæ ex voluptate comparatur, ex ſimilitudine quā cum prima illa & præcipua habent, amicitiæ dicantur: quæ voluptatis cauſa ſit, magis primæ illi amicitiæ ſimilis eſt, cum vtriq́ ab vtroque voluptas exhibetur: quippe cum debeant illi qui reuera amici ſunt, iucunde inter ſe verſari, mutuaq́ conſuetudine delectari. id quod ijs qui ob voluptatem amant, ineſſe manifeſtum eſt. Adde ꝙ liberalior eſt, magisq́ ingenua huiuſmodi amicitia, q̃ ea quę ex vtilitate conſtat. non. n. ob lucrum, aut emolumentum pecuniarū, aut aliqua alia vtilitate hi amici ſunt: ſed ex affectu

interdum

interdum inter ſe mutuo, aut ex eo ꝙ iiſdem ſiue exercitatiõibus, ſiue diſciplinis, ſiue vſibu oblectationem capiunt. amicitia vero ob vtilitatem vulgarium hominum, & illiberalium magis eſt.

Et beati utilibus minime indigent, ſed iucundis. uolunt enim ſimul cum aliquibus uiuere, & moleſtiam paruo tempore tolerant. nam aſſidue, ſuſtineret nemo: quin ne bonum quidem ipſum, ſi moleſtum ipſi eſſet. iccirco amicos iucundos quærunt. fortaſſe uero oportet ut etiam bonos, cum tales ipſi ſint: & ſibi ipſis itẽ bonos. ita. n. ipſis inerunt ea, quæ amicis ineſſe debent.

Amicitiã quæ ex voluptate exiſtit, veræ amicitiæ magis eſſe ſimilem hinc perſpicuum eſt: ꝙ beati & felices homines, id eſt, vt in ſuperioribus declaratum fuit, qui ex virtute operãtur, vtilibus amicis non indigent, ſed iucundis. vellent. n. præcipue amicos virtute perfectos ſibiq́ꝫ prorſus ſimiles habere: ſed ſi id non poteſt, ſatis ipſis eſt, ſi mediocres aliquos inuenerint, qui iucundi ipſis ſint. conuiuere. n. cum aliquibus omnino volunt: quia, vt dictum prius eſt, fieri nequit, vt ſolitarij degãt: neque quod moleſtum eſt, ferre diu poſſunt. immo neq; ipſum bonum, ſi moleſtum eſſet, ſuſtineret ac toleraret quiſpiã. hoc autem quodã modo ita dixit: nã cum bonum ipſum nihil aliud ſit, ꝗ felicitas, eſſe moleſtum nullo modo poteſt: ſimul. n. ac moleſtum eſt, continuo neq; bonum eſt neq; felicitas. ſed ex conditione ita eſt ab Ariſtotele dictum: ſi felicitas moleſtã vitam faceret, felix eſſe nemo vellet. patet igitur & ob alia expetendam eſſe felicitatem, & quia vitam voluptuoſam ac iucundam reddit. Vnde, inquit, homines ſuaues ac iucundos amicos quærunt: quaſi abſque his conſtare amicitia nequeat. oportet autem non ſolum iucũdos amicos quærere, verum etiam bonos. Quod vero ſubiungit / & ſibiipſis etiam bonos / non proprium fortaſſe bonorum eſt, atq; eorum qui perfectam amicitiam ſibi conciliant. hi enim non ad ſe ſpectantes amant amicos, vt ſibi bonum aliquod ab iis quos amant, eueniat: ſed tantummodo ob id amant, quia boni ſunt illi qui amantur. Vnde fortaſſe non diſiuncte, ſed copulate intelligenda hæc ſunt: quia ſcilicet bonus amico etiam bonus eſt. ſtudendum igitur eſſe inquit, vt amicos conciliemus, qui re vera boni ſint. qui autem re vera boni ſunt, ij ſimul & boni abſolute, & amicis boni neceſſario ſunt.

At qui in poteſtatibus conſtituti ſunt, diſtinctis amicis uti uidentur: alij enim ipſis utiles, alij iucundi ſunt. ut autem utraque iidem exhibeant, non admodum contingit: quippe cum neque iucundos cum uirtute, neque utiles ad honeſtas res quærant: ſed alios urbanos uoluptatis cauſa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum ſunt. probum quidem uirum eſſe ſimul & iucundum & utilẽ, dictum iam eſt. Sed ei qui excellit, huiuſmodi amicus fieri non ſolet, niſi etiam uirtute excellatur: ſin minus, non adæquatur ex rata portione ſuperatus. Cęterum non admodũ tales eſſe conſueuerunt.

In poteſtate conſtitutos appellat tyrãnos, & qui reges ſunt nomine, ſed non re. hi. n. diſtinctos habent amicos quibus vtuntur: alios vtiles, alios iucundos. cuius rei illud eſt in cauſa, ꝙ neq; eos quærunt qui iucundi ſunt cum virtute: iidem. n. vtilitatem quoque afferrent: neq; vtiles ad honeſta: iidem ſiquidem ſimili modo iucundi quoque eſſent. nam ad honeſta vtiles non niſi virtute præditi ſunt: virtute vero præditi viri, ſicut dictum iam eſt, ſunt etiã iucundi. Potentes autem homines cum voluptatem appetunt, vrbanorũ ac facetorum amicorum conſuetudine vtuntur: cum vtilitatem ſpectãt, eos admittunt, qui ad agenda ea quæ iubentur, idonei ac prompti ſunt. hęc vero vtraq; coniungi inter ſe non admodum ſolẽt. qui enim vrbani appellantur, ſcurræ cum ſint, plerũq; ad actiones ſunt inutiles. idonei vero ad exequenda mandata vt plurimum omni gratia carent, atq; vrbanitate. vtilis autem ac iucundus ſimul ſolus probus vir eſt: cum & ex virtute ad agenda honeſta ſit idoneus, & ex morũ ſimilitudine, actionibusq́ꝫ honeſtis bono viro iucunditatem ac voluptatem afferat. Sed bonus vir ei qui excellit, fieri amicus nõ conſueuit: niſi is qui poteſtate excellit, virtute ſupere-

tur.ita.n.intelligendum eſt id quod inquit/niſi etiam virtute excellatur/:vt is qui eſt in poteſtate cognoſcat ſe eſſe inferiorem,& erga bonum virum non ſecus atq; erga ſuperiorem ſe gerat.ita.n.æqualitas proportione inter hos exiſteret: ſi diuitijs quidem & poteſtate ſe excellere exiſtimaret,bonum tamen virum vtpote ex virtute ſe præſtantiorem admiraretur.talis.n.potens vir bene natura eſſet affectus,ſi honeſtarum rerum eſſet æmulator.neq; dubium eſt,quia curam ſui probo viro committeret.quod ſi faceret,amicitiam eius bonus vir facile pateretur:alioqui ſuſtinere nullo modo poſſet:cum ſuperbiam tyrannicã,& obſequia illiberalia & ſeruilia q̃ maxime abhorreat. Verum eum illi qui ſunt in poteſtatibus, huiuſmodi minime ſint,vt bonos viros tanquam ſe excellentiores admirentur;fit; vt boni viri eorum amicitiam non admodum ſectentur. Sed quærunt nonnulli,ſi ille qui in poteſtate conſtitutus eſt,eſſet probus vir,nunquid ei probus vir non eſſet amicus,quia virtute ipſum non ſuperat:'verum ſtulta dubitatio eſt. hoc.n.conceſſum iam eſt, bonum bono abſq; medio vllo amicum fieri. unde licet in poteſtate alter conſtitutus ſit:poteſtas nihil vetabit, quo minus contrahi inter hos amicitia optime poſſit.nam verſabũtur hi inter ſe in reliquis omnibus æquales:in ijs vero quæ legitime ad ciuilem ſocietatem ſpectant,libenter alter ei qui eſt in poteſtate,cedet,ac ſubijcietur. perſpicuum.n.eſt & eum eſſe legitime regnaturũ, & amicum legitime obtemperaturum:vtpote qui ciuilem ſocietatem cuſtodire ac ſeruare maxime omnium velit.

Atque hæ quidem amicitiæ in ęqualitate conſiſtũt.eadem enim ab utriſq; exhibentur,uoluntq; ſibi mutuo:aut alterum pro altero recompenſant,ut uoluptatem pro utilitate.has autem minus eſſe amicitias,minus'que permanere dictum iam eſt,Sed & ob ſimilitudinem & ob diſſimilitudinem eiuſdem & eſſe & non eſſe amicitię uidentur.ex ſimilitudine.n.quam habent cum ea quę eſt ex uirtute,uidentur amicitiæ:quippe cum altera iucunditatem,altera utilitatem in ſe habeat,quę utraque illi etiam inſunt:in eo uero ꝙ illa calumnia uacat,ſtabiliſq; eſt,hæ cito immutantur,alijſq; multis differunt: ex illius diſſimilitudine amicitiæ non uidentur.

Bonorum amicitia prorſus in æqualitate eſt. ſunt autem quodam modo etiam reliquæ. nã qui ob voluptatem amant,ſibi mutuo voluptatem exhibent.ſimiliter qui ob vtilitatem amici ſunt,vtilia ſibi mutuo ſubminiſtrant.alij alterum pro altero cõmutant.verbi cauſa voluptate exhibita emolumentum vtilitatis accipiunt:vt qui lucri cauſa vrbanitate apud alios vtuntur. Sed hos & minus amicos eſſe,& minus permanere,dictũ iam eſt.Quodq; ſubiungit ex ſimilitudine videlicet eiuſdem & diſſimilitudine amicos & videri,et non videri,ſatis patet.quatenus.n.in amicitia quæ ex virtute exiſtit,et iucundum ineſt,& vtile:eatenus amicitiæ cæteræ ei ſimiles exiſtimantur.quatenus vero bonorum amicitia calũnia omni vacat, ſtabiliſq; eſt,cæteræ autem calumnias admittunt & mutãtur:in eo diſſimiles ſunt.quãquã alijs etiam modis differunt:eo ꝙ bonorum amicitia per ſe eſt: propter ſeſe enim ſe mutuo amant boni:cæteræ ex accidẽti.boni præterea ab iniuria ſibi mutuo inferẽda longe abſunt: quippe qui neq; eos offendant,qui nihil ad ipſos pertinent:qui vero reliquis amicitijs conſuncti ſunt,iniurijs ſe mutuo afficere aliquando non verentur. Alias quoque multas differentias inuenire quiſpiam poſſet,quibus diſſimiles primæ illi cæteræ amicitiæ eſſe amicitiæ non videntur.

De amicitia in ſupereminentia. Cap. VII.

ALtera eſt amicitiæ ſpecies ex ſupereminentia:ut patri erga filiũ:& denique ſeniori erga iuniorem,& uiro erga uxorem,& principi omni erga ſubditos.ſed hæ inter ſe etiam differunt.non enim eadem eſt parentibus erga liberos,& principibus erga ſubditos: uerum neque patri erga filium, & filio erga patrem:neq; uiro erga uxorem, & uxori erga uirum. diuerſa enim unicuique horum uirtus,diuerſumq; opus eſt:diuerſa item ea ob quę amant:

diuerſi igitur etiam amores, & amicitiæ erunt. atque eadem quidem utrique ab altero neque exhibentur, neque ſunt requirenda: ſed cum parentibus liberi ea tribuunt, quæ debentur ijs qui genuerunt, & parentes filijs ea quæ filijs exhiberi debent: ſtabilis talium, ac bona amicitia eſt.

Altera eſt amicitiæ ſpecies per ſupereminentiam: quæ alienior paulo eſt: non ſecus ac ius quod ex æqualitate alterum eſt, alterum ex ſupereminentia, vt patris ad filium, heri ad ſeruum, viri ad vxorem, & demum principis ad ſubditum. ita quoq; amicitia altera ex æqualitate, ex exceſſu altera. ſimilis enim quodã modo iuſtitiæ eſt: cõſiſtitq; in iiſdem in quibus iuſtitię, quæ per excellentiam eſt. nã patris amicitia erga filium, & ſenioris erga iuniorem: prudentior. n. ſenior eſt, vt dominetur: & viri erga vxorem, & omnino principis ad ſubditum ex ſuperexcellentia eſt. perſpicuum enim eſt principem excellere, excelli ſubditũ. Sed hæ inter ſe etiam differunt. non. n. eadem parentibus à filijs, & principibus à ſubditis exhibentur: neq; filijs à parentibus, & ſubditis à principibus. ſed accommodata quędam natura ſunt à filijs erga parentes miniſteria, & parentibus erga filios præſidentię ac procurationes: quorum nihil ad principes & ſubditos attinet. In hoc ergo differt huiuſmodi amicitia, q̃ nõ eadẽ à parentibus erga filios, et à filijs erga parentes, neque à viro erga vxorem, & ab vxore erga virum exiſtunt. nam parentibus & viris dominari conuenit, vxoribus & filijs minime. hocq; eſt quod amicitiam hanc non in æqualitate, ſed in excellentia conſtituit. Sed hæc vnuſquiſq; concederet. cauſa vero quam ſubiungit, cur inter hos amicitia eadem non ſit, nõ paruam dubitationem afferre poteſt. Inquit enim, /diuerſa. n. vnicuiq; horum virtus, diuerſumq; opus eſt/ quidã. n. aliam patris, aliã filij, aliam viri, aliam vxoris virtutem eſſe negãt. Sed ſatis erit, ſi in viro & vxore rationem conſideremus: quippe cum eadem poſtea dici de patre & filio poſſint. In hunc modum etenim interrogant, præcipue Socratici. nunquid virum eſſe iuſtum oportet, vxorem vero iniuſtam? non profecto. Quid vero? temperantem virum, vxorem intemperantem? neq; hoc ſanè. atq; ita per omnes virtutes interrogantes, et tam virum q̃ mulierem virtutes omnes habere oportere aſſerentes, tandem eandem eſſe & viri & vxoris virtutem conficiunt. ad quod quid reſpondendum ſit, cognoſcemus, ſi à principe & ſubdito incipiamus. Nã ſi principis virtus in recte dominando, ſubditi in recte obtemperando conſiſtit, eadem principis & ſubditi virtus nõ erit. vitium ſiquidem ſubditi eſt, ſi ea quæ ſunt principis, agere velit. vitium ſimili modo principis, ſi quę ſunt ſubditi, agat. ſicut gubernatoris virtus cenſenda eſt, ſi agat ea quæ ad gubernatorem nautarumq; præſidẽ ſpectant: nautarum autem virtus, ſi à gubernatore ſe regi permittant, ſubditiq; ei ſint. Nihil enim id rationi huic officere debet: q̃ & regere & regi ad eandem ſcientiã attinet. tametſi negari id non difficulter poteſt. qui. n. idoneus eſt, vt regatur: is aptus ad regendũ alios continuo non erit. nam obedire principibus aſſueti, licet ex aſſuetudine illa virtutem obtemperandi conſequantur, vt gubernationi principũ ſubiecti eſſe ſciant: imperare tamen ac regere alios ignorant. Q; ſi cõcedatur, eundem peritum vtriuſq; ſimul effici, atq; vtraq; ſcire: dicendum erit, quatenus imperat ac regit, altera virtute: quatenus regitur atq; obedit, altera eſſe præditum. Si igitur alia eſt principis, alia ſubditi virtus: in omnibus vero antedictis ſocietatibus atq; amicitijs principes ſunt & ſubditi, pater enim imperat, filius obedit ac ſubditus eſt: horum vniuſcuiuſq; virtus alia atq; alia eſt. Sed hæc in omnibus principatibus, omnibuſq; amicitijs quæ per excellentiam exiſtunt, conſideranda diligentius ſunt.

In omnibus autem amicitijs quę per ſupereminentiam exiſtunt, amor etiã proportiõe eſſe debet. ut meliorem amari magis, q̃ amare, & utiliorẽ, & aliorum unumquẽq; ſimiliter. cum. n. pro dignitate amor extiterit: tunc quodam modo æqualitas fit. id quod eſſe amicitiæ uidetur.

In huiuſmodi amicitijs non ſolum amicitiã, verum etiam amorem ac dilectionem ipſam pro portione eſſe oportet. & fortaſſe ex amore amicitia conuenientiã hanc proportionẽq; habebit. nam ſi præſtantior, & vtilior magis amatur, q̃ ille qui talis nõ eſt: & amor & amicitia pro portione correſpondebit. ſicut. n. in ciuilibus diſtributionibus pro dignitate honorem exhiberi oportet: ita in amicitijs ex ſupereminẽtia amor ipſe debet pro dignitate diſtribui. erit. n. æqualitas ſi amare, & amari pro portione & dignitate contingat. Ratio hæc do-

cet parẽtes amari magis debere à filijs,q̃ amare:eo ꝙ & vtiliores ſint & præſtantiores.idẽ in reliquis omnibus qui principatum obtinent,ſeruandum.quo.n.meliores,eo magis amari ab inferioribus debent:q̃ amare ipſi inferiores. Sed quærendum videtur de huiuſmodi amicitijs per excellentiã nunquid inter antedictas illas ſpecies reponendæ ſint,an alias aliquas ſpecies per ſe ipſæ conficiant? Atq; Eudemus quidẽ & Theophraſtus has quoq; per ſupereminentiã amicitias aſſerũt in ijſdem aut ob vtilitatẽ,aut ob voluptatem, aut ob virtutem, non ſecus ac cæteras conſtare.nam qui imperat & qui obedit,probi inter ſe amici eſſe poſſunt:vt in reliquis ſint amici,atque æquales:in iure & legibus alter excedat,alter excedatur. pater item & filius probi eſſe poſſunt:atq; omnium maxime paternã excellentiã patri concedat filius neceſſe eſt.pari modo & bona vxor,viro bono idem faciet.vtriq;.n.naturã ſequuti alter reget,altera regetur.ſi vero probi nõ ſint & virtute perfecti,ſed mediocres,nemini dubium eſt,quin & ob voluptatem & vtilitatem qui ſuperant & ſuperantur, amici eſſe queant:tam princeps & ſubditus, q̃ vxor & maritus. De filio tamen & parente aliqua oboriri poſſet dubitatio,an fieri poſſit,vt ob vtilitatem ſeſe mutuo ament:an ob aliud quid bonum velit filio pater,q̃ ob eum ipſum quem amat:ſi videlicet ſecundum naturam amet: ita vt amicitia hæc naturalis potius amicitia quædam eſſe videatur. Fortaſſe autem talem etiam amicitiam cum naturaliter ſit, & voluptas, & vtilitas conſequitur.id an ita ſit conſiderandum.

At uero æquale in iuſtis & amicitia eſſe non ſimiliter uidetur. nam in iuſtis primo eſt quod eſt pro dignitate,ſecundo quod in quantitate eſt:in amicitia uero quod eſt in quantitate primo,ſecundo quod pro dignitate eſt.id autem perſpicuum eſt,ſi multa uirtutis & uitij,affluentiæ,aut alicuius alterius diſtantia fuerit:non.n.amplius ſunt amici.ſed ne eſſe quidem ſe dignum putãt. Hoc autem in dijs clariſſime patet, qui plurimum omnibus bonis præſtant. item in regibus:neq;.n.his pleriq; eſſe amicos ſe dignum ducunt,cũ inferiores longe ſint:neq; optimis & ſapientiſſimis,illi qui nihili ſunt.

Aequale in iuſtis & in amicitia non ſimiliter ſe habere inquit:quippe cum in iuſtis primum ſit id æquale quod pro dignitate eſt,cum ſuperior & præſtantior non eadem conſequitur,quæ inferior:ſecundum vero id quod in quantitate conſiſtit:quod alibi æquale numero appellat.id autem ſit,cum ingenui omnes ac liberales homines æquale ius conſequuntur. qua æqualitate vtendum ſibi maxime cenſent illæ ciuitates,quæ populari gubernatiõe adminiſtrantur:in quibus cum omnes liberi ſint, eadem ac ſimilia omnes conſequenda ſibi eſſe exiſtimãt.at in amicitia æqualitas in quantitate prima ac præcipua eſt.oportet.n.vt qui amici ſunt,æquales ſint inter ſe:æquale autem quod eſt pro dignitate ſecundo loco in amicitia habetur:quippe cum ea quæ proprie amicitia eſt,in ſupereminentia alterius eſſe nõ ſoleat.id quod manifeſtum in ijs eſt,vbi multa quorundam inter ſe diſtantia conſpicitur.nam qui nihili eſt.virtute prædito ac probo homini amicus fieri minime conſueuit: neque regibus,illi qui longe ipſis ſunt inferiores. Sed neq; dijs proprie amicus eſt quiſpiã:probi tñ viri amici eorũ dicũtur,& qui deicolæ vocantur.i.dijs amici.ſed proprie amicos eos appello qui in æqualitate conſtituti ſunt.infinita.n.inter nos & deos diſtãtia eſt:vt ſatis ſuperq; nobis ſit,ſi eos benignos ac propitios habuerimus, nobiſq; venerabiles fuerint.nam cum res longe inter ſe differant,dubium non eſt quin diuerſa nomina etiam ipſa hæc ſint.non.n.dicimus amicum venerabilem eſſe alteri amico,neque benignum ac propitium precibus alterius amici eſſe:ſed venerari lõge inferioris eſt:propitiũ eſſe lõge ſuperioris,atq; excellẽtis.

In his tamen exacta præfinitio non eſt,quouſque ſint amici.multis.n.ablatis adhuc manet.Si uero longe ſeparatus aliquis ſit,ut deus,non amplius manet.unde etiam in dubitationem uenit:nunquid amici amicis maxima ex bonis uelint,ut deos eſſe? non enim amplius ipſis erunt amici: neque etiam erũt bona: amici enim bona ſunt. Si igitur recte dictum eſt, amicum amico uelle bona eius ipſius cauſa:cum ipſum qualiſcunque eſt,manere oporteret:homi-

ni autem

ni autem permanenti maxima bona adeſſe uolet. & fortaſſe non omnia: ſibi ipſi enim maxime bona unuſquiſque uult.

Præfinire exacta ratione non licet, quouſqꝫ ſupereminentia hæc debeat progredi, vt conſiſtere amicitia adhuc poſſit. nã neqꝫ cætera quæ in actionem cadunt, queunt exacte definiri. cum tamen multa intercedit diſtantia, amicitia tollitur. quocirca dubitatur, an amicus amico maxima bona volet, id eſt vt deus ſit. ſed perſpicuum eſt, prudentem virum ea quæ omnino eſſe nequeunt, cuiuſmodi eſt ex homine deum fieri, amico nunquam eſſe optaturum. verum ex conditione dictum eſſe hic ab Ariſtotele intelligendum eſt. ſi fieri poſſet, vt deus euaderet quiſpiam, volet ne id ipſi amicus? nam ſi id volet, amicum quoqꝫ non amplius ſibi eſſe amicum uolet: quare neqꝫ etiam bonum ſibi eum eſſe volet. amicus. n. alteri amico bonum eſt. ſi igitur amicus amico eius ipſius cauſa bona vult: ei, dum is ipſe eſt, id eſt dum homo eſt, ac permanet, omnem boni excellentiam volet. atqꝫ hæc ad dubitationem attinent. quod vero poſtea ſubdit, amicum inquiens ſibi maxime bona velle, id nõ de ijs dicitur, qui ꝑtima amicitia coniuncti ſunt, ſed de reliquis qui æquiuoce amici appellantur.

Amicitiam magis conſiſtere in eo ut amet, q̃ ut ametur. Cap. VIII.

PLerique autem ob ambitionem amari magis uidentur uelle, quàm amare: unde amatores adulatorum plerique ſunt. adulator enim amicus eſt qui excellitur, aut ſe eſſe talem, magiſqꝫ amare, q̃ amari ſe ſimulat. amari autẽ & honorari, quod uidelicet plerique appetunt, prope accedere inter ſe uidentur. ſed non per ſe tamen honorem eligere uidentur, ſed ex accidenti. gaudent enim plerique cũ ab ijs qui in poteſtate conſtituti ſunt, honorantur, ob ſpem: quippe cum ſi aliqua re indiguerint, eam ab ipſis conſequuturos ſe eſſe exiſtiment: atque ita honore quaſi ſigno quodam beneficij accipiendi lętari conſueuerint. qui uero à probis uiris & ſcientibus honorem affectant, ij propriã opinionem de ſe ipſis confirmare cupiunt: gaudentqꝫ ꝙ boni ſint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per ſe gaudẽt. quo circa id melius eſſe, q̃ honorari: & amicitia expetenda per ſe eſſe uideretur.

Cauſam reddit cur pleriqꝫ amari magis velint, q̃ amare. ob ambitionem enim, cupiditatemqꝫ honoris id faciunt, dum idem amari & honorari eſſe opinantur: cum tamen diuerſa inter ſe ſint. nam honorari non per ſe eligunt, ſed ex accidenti. nam gaudent cum honorantur ab ijs qui ſunt in poteſtate conſtituti, ob ſpem aliquorum quibus indigent, conſequendorum, potentiãqꝫ appetentes. cum vero à probis viris honore afficiuntur, teſtes ſe habere exiſtimant, ꝙ boni ſint. atqꝫ ob id lætantur, dum opinionem quam de ſe ipſi habent, confirmant. at amari per ſe gaudent. melius igitur ac præſtantius amari eſt q̃ honorari: & amicitia item q̃ honor: quippe cum melius ſit quod per ſe, q̃ quod ob aliud expetendum eſt.

Sed in eo ꝙ amat aliquis magis, q̃ in eo ꝙ amatur, conſiſtere uidetur. argumento ſunt matres, quæ amando gaudent. nonnullæ enim filios ſuos educandos tradunt, amantqꝫ ſcientes, redamari non curant, ſi utrunque non poteſt: ſed ſatis ipſis uidetur, ſi liberos ſuos bene agentes inſpiciant. amant'que ipſos, etiam ſi ob ignorationem illi qui matri debentur, tribuere nequeant. Cum uero amicitia magis in amando conſiſtat, et amatores amicorũ laudentur: amare eſſe amicorum uirtus uidetur. quare inter quos hoc pro dignitate fit: ij ſtabiles amici ſunt: amicitiaqꝫ eorum permanet. at hoc modo illi etiam qui inæquales ſunt, amici maxime eſſent: eo ꝙ adæquari poſſunt. æqualitas uero & ſimilitudo amicitia eſt. & pręcipue ea quę eſt ex uirtute ſimilitudo. cum enim ſtabiles per ſe ipſi ſint: etiam inter ſe mutuo permanent: & neque indigent

prauis,neque talia ſubminiſtrant:ſed ut ita dicam,etiam prohibet.bonorum ſiquidem eſt neque ipſos peccare,neque amicis permittere.praui autem firmitatem quidem nullam habent,neque enim ſibiipſi ſimiles permanent.ſed ad paruum tempus tamen amici fiunt,prauitate inter ſe mutuo oblectati. qui uero ſunt utiles,& iucundi,diutius durant: permanent.n.quoad uoluptates & utilitates ſibi mutuo exhibuerint.

Amicitia in eo quidem eſt,vt amet quiſpiam et ametur:magis tamen in eo vt amet,q̃ vt ametur,conſiſtit:quippe cum vtrorūq; amicorum operatio in eo ꝙ amat,conſtituta ſit,nō in eo ꝙ amatur.at vnumquodq; in quo operationem exercet ſuam,in eo conſiſtit. amicitia igitur in eo conſiſtere dicenda eſt,in quo operatio eius conſpicitur. Huiuſce rei argumentū adducit,ꝙ matres amando gaudent, etiam ſi à filijs ijs non redamentur,qui tollendi atque educandi alijs mulieribus traditi fuerint.nam hi apud alienas enutriti cum matres ſuas non agnoſcant,eas non amant.ſumit autem hic Ariſtoteles non amicitiam,ſed amorem & dilectionem:amicitia.n.eſt inter mutuo amantes.parentum tamen amor erga filios veſtigium quoddam amicitiæ in ſe habet: veſtigium dico,propterea ꝙ filij interdum non redamant: ſed in eo amicitiæ valde ſimilis eſt hic amor, ꝙ parentes liberis ſuis eorum ipſorum cauſa bona volunt.in quo præcipuum amicitiæ opus cōſiſtit.Si igitur amicitia in eo quod amat quiſpiam,q̃ ꝙ amatur,conſtituta eſt,laudanturq; illi qui amant amicos: ſequitur vt amare amicorum virtus ſit.

Ex contrarijs autem maxime uidetur fieri amicitia,quæ ob utilitatem exiſtit.ut pauper diuiti,imperito ſciens amicus fit.quod enim cōſequitur aliquis indigus,illud appetens aliud quid recompenſat. Huc trahere etiam quiſpiam poſſet amatorem & amatum,pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum uidentur,dum ſicut amant, ita ſe eſſe amandos cenſent.ſi ſimili modo ſanè eſſent amabiles,fortaſſe cenſere ita deberent:cum nihil uero huiuſmodi habeant,ridiculum eſt. Sed forſitan neque contrarium per ſe contrariū appetit,ſed ex accidenti: medij autem appetitio eſt,quod bonū eſt.uerbi cauſa ſicco bonum eſt non ſi humidum euadat,ſed ſi ad medium perueniat. calido item & alijs,ſimili modo. Verum hęc cū paulo à propoſito alieniora ſint, in præſentia omittantur.

Cum ſuperius dixiſſet,contrarium quod contrarium eſt,appetere,vt humentem amare pluuiam cum terra eſt arida:nunc eius ſolutionem ſubiungit: inquitq; non per ſe ſed ex accidenti contrarium in contrarij appetitionem venire.per ſe enim quod medium eſt,appetere: medium.n.eſt bonum.cuius rei exemplum illud eſt:ꝙ humidū non areſcere vult,ſed ad medium per contrarij participationem deduci.aer ſiquidem ſi ſupra modum humorem conceperit,non propterea imbrem deorſum detrudit,vt ſupra modum exiccetur,atq; areat: ſed vt nimia illa humiditate expreſſa ad mediocritatem redigatur.ſic calidum,& cætera.

De ciuili amicitia. Cap. IX.

VIdetur autem,quemadmodum in principio dictum eſt, circa eadem,& in ijſdem et amicitia eſſe,et ius.in omni enim ſocietate eſſe quoddam ius uidetur,& amicitia quoque:conuectores enim & commilitones tanquā amicos appellant: pari modo etiam qui in alijs ſocietatibus uerſantur. quatenus autem inter ſe commercium habent, eatenus amicitia inter ipſos eſt:nam & ius.& prouerbium communes res amicorum eſſe inquit:recte ſanè.in cōmunitate ſiquidem amicitia eſt:fratribus autem & ſodalibus communia omnia ſunt:reliquis definita,atq; aliquibus plura,quibuſdā pauciora: quippe cum

amicitiæ quoque aliæ magis ſint,aliæ minus.Differunt autẽ & iura ipſa.non enim eadem ſunt parentibus erga filios,& fratribus inter ſe:neque ſodalibus eadem,& ciuibus ſimili modo etiam in reliquis amicitijs. diuerſæ igitur etiã iniuriæ ad unũquẽq; horum ſunt: incrementũq; accipiunt, quo magis erga amicos fiunt.ut pecunijs ſodalem priuare grauius eſt,q̃ ciuem: & non opem ferre fratri q̃ alieno:patrem item percutere q̃ quemlibet alium. Augeri etiam ſimul cum amicitia ius ipſum natura conſueuit:utpote cũ in ijſdem conſiſtãt, & æqualiter pertingant. At uero ſocietates oẽs partibus ciuilis ſimiles ſunt. nam ob utile aliquod conueniunt homines,aliquidq; eorũ comparantes quę ad uitã pertinent:& ciuilis ſocietas utilitatis gratia uidetur,et à principio cõſtitiſſe,& perſeuerare.id.n.& legũlatores coniectãt,& ius eſſe in quiũt,quod cõiter conducit. Reliquę igitur ſocietates particulatim utilitatẽ appetunt.exẽpli cauſa,nauigatores eam quæ ex nauigatione euenit,uel ad pecuniarũ comparationem,uel tale aliquid ſpectantem:cõmilitones eam quę ex bello acquiritur ſiue pecunias,ſiue uictoriam,ſiue urbẽ appetãt.ſimiliter quoq; tribules, & curiales. Nonnullę uero ſocietates fieri ob uoluptatẽ uidentur,chorealium ſcilicet ſodaliũ,& contributorum:quę ſacrificij,& conuictus cauſa conficiuntur. Atq; hæ quidem oẽs ſub ciuili conſtitutæ ſunt.non.n.pręſentem utilitatẽ ciuilis appetit,ſed ad omnem uitam ſpectat.& qui ſacrificia faciunt,circa eaq; conuentus,honores dijs exhibent:& ſibiipſis cum uoluptate requiem comparant.priſca enim ſacrificia & conuentus uidentur poſt fructuum collectiones quaſi primitiæ quædam fieri conſueuiſſe: in his.n.maxime temporibus ocio uacabant.omnes igitur ſocietates partes eſſe ciuilis uidentur.tales autem amicitię tales ſocietates conſequentur.

Illud quod in principio dictũ eſt,vbi dicebat id quod maxime iuſtũ eſt eſſe amicabile,ſimile eſſe his videtur.amicitia.n.& ius circa eadẽ et in ijſdẽ conſiſtit.nã cũ amicitia inter milites ſit,reliquoſq; coartifices:ius ẽt ipſum inter eoſdẽ eſt.non.n.ex his quiſpiã quod pro dignitate eſt,accipere vellet.eſt ẽt circa eadẽ,quippe cũ militibus circa militares res,nautis circa nauticas amicitia ſit.in quibus vero amicitia eſt in ijſdẽ ius quoq; eſſe inde cõfirmatur,ꝙ omni cõicationi & ſocietati eſſe ius quoddã,videtur,necnon amicitia. quatenus.n.cõicãt.i. in quibus artibus ſocietatẽ habent,in his quoq; amici ſunt. vt ſiquis et miles forte eſſet et iudex,alteriq; eſſet amicus qui tãtũmodo eſſet miles:is in eo ꝙ miles eſſet,cũ altero amicitia eſſet cõiunctus,cũ eoq; æquo iure vteretur,qua in re videlicet ſocietatẽ inter ſe mutuo haberent. vnde ẽt prouerbium cões amicorum res eſſe inquit,quia in cõitate amicitia ſocietateq; cõſiſtit. ſed fratribus quidẽ & ſodalibus cõia omnia ſunt,diuitię,poſſeſſiões,cętera: ijs qui tantũ ſunt milites,militaria tãtũmodo.atq; in reliquis ſimiliter. Fratres ẽt plura,alij pauciora habent cõia:quippe cũ fratrũ amicitia magis q̃ cõmilitonũ amicitia ſit:atq; iccirco ius quoq; inter fratres,et reliquos differat.nã incrementũ accipit,magiſq; eſt iuſtum,quo erga amicos magis fit. Sed hoc ex cõtrario cõprobat.nã ſi grauius crimen eſt,ſodalem q̃ ciuẽ pecunijs defraudare:ita quoq; ius quod erga amicos magis exhibetur,maius erit,ac pſtãtius. ſi vero amicitia augetur,ius quoq; ipſum augeri neceſſe eſt:quippe cũ vtraq; in ijſdem verſentur ac cõſiſtant. atq; hæ quidẽ militũ & reliquorũ ſocietates mẽbra ciuilis ſocietatis ſunt. vnde tales amicitiæ verbi cauſa militum,illorum ciuiliũ videlicet ſocietates ſequuntur.

De ſpeciebus ciuilitatis. Cap. X.

Ciuilitatis uero tres ſpecies ſunt,totidemq; tranſgreſſiones, quaſi corruptiones quædam illarum Ac ciuilitates quidem,regnum, & optimi po

tentia & tertia quæ à cenſibus exiſtit: quã cenſipotentiam uocare accõmodatum uidetur: ſed pleriq; rempublicam eam appellare conſueuerunt. harũ optima regnum, peſſima cenſipotentia eſt. Ac regni quidẽ tranſgreſſio tyrãnis eſt. ambo.n. unius imperio conſtant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim ſuã, rex ſubditorum utilitatem ſpectat. non.n. eſt rex niſi ex ſe ipſe ſufficiat, omnibusq; bonis excellat: at qui talis eſt, nulla re indiget. quocirca utilitatem non ſibi, ſed ſubditis procurabit. nam qui eiuſmodi non eſt, ſortitius potius eſt, quàm rex. Tyrannis uero econtrario huic, ſuum ipſius bonũ perſequitur. clariusq; eam eſſe peſſimam manifeſtum eſt. id enim eſt peſſimum, quod optimo eſt contrarium: è regno autem in tyrannidem tranſitus fit: tyrannis enim principatus unius prauitas eſt. & prauus rex, tyrannus euadit. Ex optimipotentia autem in paucipotentiam fit mutatio, uitio principum qui præter dignitatem res ciuitatis diſtribuunt, & omnia, aut pleraque bona ſibiipſis reſeruant, & magiſtratus ſemper iiſdem demandant, diuitias plurimi facientes. unde pauci atque iidem praui loco optimorum dominãtur. Sed ex cenſipotẽtia in populipotentiã: hę.n. finitimę inter ſe ſunt. multitudinis.n. & cenſipotentia eſſe conſueuit, & æquales omnes qui in cenſu ſunt. At populipotentia, quippe cum paulum reipublicæ ſpeciem tranſgrediatur, minime praua eſt. Ac reſpublicæ quidem ſeu ciuilitates in hunc maxime modum immutantur. ita enim ad minimum et facillime trãſeunt. Quarum ſimilitudines & quaſi exempla ſumere etiam in familiis quiſpiã poſſet. patris enim erga filios ſocietas figuram regni habet: quippe cum patri cura filiorũ ſit. unde etiã Homerus Iouem patrem appellat: eo q regnum paternum imperiũ eſſe debet. At apud Perſas patris imperium tyrannicum eſt, qui ut ſeruis filiis ſuis utuntur. Tyrannicum item eſt heri erga ſeruos: in eo enim id quod hero utile eſt, agitur. Sed hoc eſſe rectum uidetur. Perſicum illud prauum, atque errãs. corũ.n. qui ſunt diuerſi, diuerſa quoq; imperia ſunt. Viri et uxoris optimatũ poteſtati ſimile apparet: pro dignitate ſiquidem imperat uir, ac circa ea circa quæ uirum decet: quæ autem uxori conueniunt, ea illi attribuit. nam ſi omnium dominus eſſe uelit uir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatẽ enim id facit, & non quatenus eſt melior. Interdũ uero uxores quoque quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: unde non ex uirtute ſed ex diuitiis & potentia, ſicut in paucorum potentatu, imperia fiunt. Fratrum ãutẽ ſocietas cenſipotẽtiæ ſimilis eſt. ſunt enim æquales, niſi quatenus ætatibus diſtant. unde ſi longe ætatibus diuerſi ſint, fraterna inter ipſos amicitia non amplius eſt. Populipotentia autem in iis maxime cohabitatiõibus apparet, quæ ſine domino ſunt. ibi.n. æquales omnes. in iis item, ubi cum princeps imbellis ſit, poteſtatem agendi quidlibet unuſquiſq; habet.

Tertiam ciuilitatis ſeu reipublicæ ſpeciem τιμοκρατίαν, id eſt cenſipotentiam ſeu cenſorum adminiſtrationem eſſe inquit: quæ ita appellatur ex eo q ex cenſibus atque ęſtimationibus pecuniarum conſtat. qui.n certa pecuniarum ſumma cenſentur, easq; exhibẽt: principatũ in huiuſmodi adminiſtratione accipiunt: vnde cenſipotentia appellatur. vitia vero hominum faciunt, vt ex optimipotentia in qua optimi quiq; dominantur, in paucipotentiam, paucorumq; & prauorum dominatum adminiſtratio delabatur. nam ſi boni eſſent pauci

illi

illi,nihil mali ex ea mutatione contingeret.Populipotentiam autem.i.δημοκρατίαν minime prauam ex reliquis.ſ.tranſgreſſionibus eſſe inquit,tyrannide,& paucipotentia,in eo tantummodo ꝙ parum populipotentia è reipublicæ mediocritate excedit.Nam ſiquis per ſe eam voluerit conſiderare,peiorem eſſe cæteris inueniet.in populipotentia.n.omnes dominãtur, in tyrannide vero vnus,in paucipotentia pauci:at multos prauos adminiſtrare rem,q̃ vnũ, aut paucos longe peius eſt.efficitur igitur,vt populipotentia reliquis duabus tranſgreſſionibus longe deterior ſit.

De amicitia regia,paterna,familiari & fraterna. Cap. XI.

IN unaquaqꝫ autem ciuilitate eatenus amicitia apparet,quatenus & ius. regi ſanè erga ſubditos in beneficij ſupereminẽtia . bene facit enim ijs qui ſub regno ſuo ſunt:ſiquidem bonus cum ſit,ipſorum curam habet,ut bene agant, non ſecus atque ouium paſtor.unde Homerus Agamemnonem paſtorẽ populorum dixit.talis autem paterna etiam eſt:tametſi magnitudine beneficiorum præſtat.auctor.n.eius eſt quod uidetur eſſe maximũ, ut uidelicet ſint filij:eorumqꝫ educationis,& inſtitutionis:id quod maioribus quoqꝫ attribuitur.Nam & pater filiorum,& maiores nepotum,& rex à ſe rectorum natura imperium obtinet.Atque amicitiæ hæ in ſupereminentia ſunt.atque iccirco honorantur parentes:ac ius inter hos nõ idem eſt,ſed pro dignitate.ſic.n. & amicitia.Viri item & uxoris eadem amicitia eſt, atque in optimipotentia conſtituta:quippe cum ſecundum uirtutẽ & præſtantiori amplius bonũ ſit, & unicuiqꝫ quod conuenit.ita quoque etiam ius.

Cum tres ſpecies ciuilitatum ſeu rerum publicarum poſuerit:in vnaquaque inquit eatenus amicitiam eſſe,quatenus & ius.nam ſi maius eſt ius regis erga ſubditos,quèm optimatum, & cenſorum erga eos qui ab ipſis reguntur : amicitia quoque maior ac pulchrior eſt. Regiæ autem amicitiæ paterna proportione reſpondet : ſed præſtat tamen paterna beneficijs.nam pater auctor eſt & cauſa vt ſint filij , id quod maximum eſt.idem quoque auis ac maioribus attribuitur,id eſt conceditur ut nos in vitam produxerint, & reliqua,licet non abſque medio,ſed intercedentibus,ac medijs parentibus.vel idem hoc à parentibus noſtris attribuitur maioribus,ꝙ videlicet ipſos in lucem & vitã,vt eſſent,procrearint. Supereminet autem huiuſmodi amicitia parentum & regum.neque idem ius eſt patri erga filios,maioribusqꝫ erga nepotes,& regi erga ſubditos,neqꝫ amicitia ſimilis,ſed diuerſa ac pro dignitate.viri item erga vxorem amicitia Ariſtocratiæ eſt perſimilis,pro decoro.n.eſt,& viro amplius bonum exhibetur,ſimili modo & ius inter ipſos eſt.

At uero fratrum amicitia ſodalitiæ eſt ſimilis : æquales ſiquidem ſunt & coætanei.atque huiuſmodi ſimilium morum,ſimiliumqꝫ† affectuum plerũqꝫ ſunt. huic ſimilis reipublicæ illius amicitia eſt,quæ ex cenſis conſtat : quippe cum in ea æquales inter ſe eſſe ciues debeant,ac probi:per uicesqꝫ,& ex ęquo principatus fiat.ſimili modo amicitia. † al. diſciplinarum

Cum dixerit fratrum amicitiam cenſorum adminiſtrationi eſſe ſimilem:nunc ſodalitiæ eam comparat:licet paulo melior hæc ſodalium habeatur . ſodalitia enim æqualium eſt & coætaneorum,eorumqꝫ qui ſimilibus moribus præditi ſunt,ſimilesqꝫ affectus habent : ſeu vt altera lectio habet,ſimilium diſciplinarum ſunt.loco enim verbi ὁμοιοπαθεῖς,in quibuſdã exemplaribus ὁμομαθεῖς reperitur,quod eos ſignificat,qui ijſdem diſciplinis & imbuti ſunt, & delectantur.talis autem etiam fratrum amicitia eſt . ſunt enim coætanei quodam modo etiam ipſi,& niſi corruptum animum habeant,& moribus,& affectibus conſentiunt. huic autem.i.ſodalitiæ amicitiæ ſimilis ea eſt,quæ in cenſorum adminiſtratione exiſtit.in hac.n. republica pares eſſe debent ciues inter ſe , ac probi:non exacta illi quidem , atque exquiſita virtute,ſed educati tamen liberaliter,& mediocriter ſecundum leges inſtituti:vnde popu-

lari adminiſtratione longe melior eſt, in qua promiſcue oẽs nulla etiam ingenua eruditione prędití dominari cõſueuerũt. at in illis quæ cenſu regũtur, per vices & ex æquo adminiſtratio fit. ſimili modo amicitia pariũ videlicet, & non eorum qui excellunt, eſſe conſueuit.

In tranſgreſſionibus autem ſicut iuris, ita amicitiæ etiam parum admodũ eſt: & minimũ omnium in peſſima. in tyrannide ſiquidẽ amicitiæ reperitur aut nihil, aut parum. in quibus.n. principi & ſubdito cõmune eſt nihil, in ijs neq; amicitia eſt: quippe cum neq; ius aliquod ſit. ſed tale quippiam, quod artifici erga inſtrumentum, animæ erga corpus, hero erga ſeruum: nã hæc utilitatem ab ijs conſequuntur, qui ipſis uti conſueuerunt.

Sicut illi qui tranſgrediuntur antedictas rerum publicarum ſpecies, parum habent iuris inter ſe: ita quoq; parum amicitiæ habeant, neceſſe eſt: ac minimum omniũ peſſima, quæ tyrannis eſt. tyrãnus.n. ſubditos non amat, ſed eis vtitur quaſi inſtrumentis ad prauitatẽ ſuam exercendã: & ſi amat, parum admodũ amat, atq; id vtilitatis ſuæ cauſa. nã vbi nihil eſt principi & ſubdito cõe, ſed princeps omnia in ſeipſum trahit ac rapit: neq; amicitia, neque ius eſſe aliquod põt. neq;.n. artificis erga inſtrumentũ eſſe aliquã amicitiam, ius'ue aliquod dicimus: neq; animæ erga corpus, neq; heri erga dominum. illi.n. qui ijs vtuntur, curant quidẽ ac iuuant ipſa hæc, ſed non amant. artifex.n. inſtrumenti ſui curã habet, expolitq; id diligenter, ac conſeruat, ita corpus anima, & ſeruũ herus: ſed ſui cauſa tamen id faciunt: quo videlicet ipſorum miniſterio vti commode poſſint.

Sed erga inanimata neq; amicitia ulla eſt: neq; ius: neq; erga equũ, aut bouem, neq; erga ſeruum, quatenus ſeruus eſt: nihil.n. habent cõe. nam ſicut ſeruus animatum eſt inſtrumentum, ita inſtrumẽtũ inanimatus ſeruus eſt. quocirca in eo ꝙ eſt ſeruus, erga ipſum amicitia nõ eſt: in eo ꝙ homo, eſt: quippe cum unicuiq; homini ius quoddã eſſe uideatur erga unũquẽq; qui cũ ipſo legis, ac fœderis eẽ particeps poteſt. & amicitia igitur erit, quatenus homo eſt. Atq; in tyrannidibus quidẽ et amicitiæ, & iuris parũ admodũ eſt: in populi adminiſtrationibus plurimum: cum.n. ſint ęquales, multa inter ſe habẽt cõia.

Quo modo amicitiã hero erga ſeruum nullã eſſe dixerit, nunc declarat. nã quatenus eſt ſeruus quiſpiã, eatenus nullam cum hero æqualitatem habere debet: ſed hero conuenit, vt ſeruo omnia imperet, quæ ad ſuum cõmodũ, ſuãq; vtilitatem ſpectẽt. quatenus vero eſt homo, ille qui ſeruit, in eo cum hero habere amicitiam quandam poteſt. quin immo nonnulli longe pręſtantiores conditione ſeruili ſeruos nacti, non modo amicos, ſed ſocios ac ſodales ſibi illos reddidere. In tyrannidibus igitur vel parua vel nulla erga ſubditos amicitia eſt: in populipotentijs plurimum, omnium ſcilicet ciuilitatum, quę modum tranſgrediuntur. nam cum ſint æquales, multa habent communia: vbi vero eſt communio, ibi et amicitiam & ius locum habere perſpicuum eſt.

De amicitia ſodalitia & filiali. Cap. XII.

IN cõione igitur & ſocietate omnis amicitia conſiſtit, ſicut dictũ eſt. conſanguineã tamẽ & ſodalitiã ſegregaret quiſpiã: nam ciuiles, & tribules, et nauticę, & quæ ſunt huiuſmodi, ſocialibus magis ſimiles ſunt. eſſe.n. quaſi ex pactione quadam uidentur. inter has uero aliquis etiam hoſpitalitiã reponeret.

In cõmunitate & ſocietate amicitia omnis eſt: hoc eſt omnes ex eo ꝙ ſocietatem inter ſe habent, ſeſe mutuo amant. vt ſunt ciues, contribules, & connauigantes, & cæteri huiuſmodi. ab his autem amicitijs eas quæ ſunt inter cognatos & ſodales ſegregaret, id eſt ſepararet quiſpiam. non.n. hi ob ſocietatem ſunt amici, ſed ob honeſtatẽ, & naturæ coniunctionẽ. natura.n. comparatũ eſt, vt cognati ament cognatos. ſodalitia quoq; amicitia ob bonũ ipſum, moruniq; cõformitatem, ætatiſq; æqualitatẽ exiſtit. ſociales autem amicitias, atq; in cõione conſiſtentes eas vocat, quæ quaſi ex pactione quadã fiunt. nã ſi huiuſmodi ſunt ſociales,

merito

merito quæ ſunt inter cognatos & ſodales,in cõione & ſocietate eſſe minime dicẽdæ ſunt: quippe cũ non ex pactione ſed natura inducente & cognati,& ſodales ſeſe mutuo amẽt.

Conſanguinea aũt eſſe multiformis uidetur,& tota ex paterna dependere. parentes.n.amant liberos,quaſi ex ſe quiddam ſint:liberi aũt parentes,quaſi ex illis quippiam ſint.magiſq́; ſciunt parẽtes qui ex ſe orti ſint liberi,q̃ nati ex illis ſe eſſe genitos.maiorem item id à quo aliquid eſt,cũ genito habet neceſſitudinis connexionem:q̃ quod factum eſt, cum eo qui fecit. proprium.n.ei a quo oritur quippiam,eſt id quod ex ipſo oritur:ut dens,ut capillus,& quodlibet ei qui id habet:illorum autem nulli id à quo oritur,uel minus.accedit ẽt longinquitas temporis.hi ſiquidẽ liberos ſtatim ubi nati ſunt,amãt:illi progreſſu temporis parentes,ubi intelligentiã,aut ſenſum adepti ſunt. Atq; hinc cur matres magis diligant,etiam patet. Parentes igitur filios ut ſeipſos amãt: qui.n.ex ipſis oriuntur,ſunt quaſi alteri ipſi,dum ſeparati ſunt.filij aũt parentes, ut ab illis producti. At fratres ſe mutuo diligunt ex eo ꝙ ex ijſdem nati ſunt. eadẽ.n.quã cum illis habent, natura ipſos inter ſe eſſe idẽ facit:unde inquiunt eundẽ ſanguinem,eandemq́; radicem,atque huiuſmodi.ſunt itaq; idẽ quodam modo etiam in diſtinctis. Multum etiã ad amicitiam facit & coeducatio,& ætas:ætati enim æqualem æqualis delectat:& conſueſcentes ſodales ſunt.unde fraterna hæc amicitia ſodalitiæ eſt perſimilis.

Conſanguinea et cognata amicitia multiformis ac varia eſt: vt patris erga filios:filiorum erga patrem:fratrum inter ſe:cæterorum deniq;,qui cognatione coniuncti ſunt.ſed reliquę omnes ab ea quę parentum eſt,originẽ habent.maiorq́; eſt pater filio,q̃ filius patri neceſſitudinis nexu cõiunctus.fratres aũt inter ſe ſunt idẽ reſpectu parentum:nã cum ſint idẽ cum parentibus,id eos inter ſe quoq; eſſe idem facit:nã quæ eidem ſunt æqualia,ea inter ſe ẽt eſſe æqualia neceſſe eſt.ſunt.n. ex eodem ſanguine,eademq́; radice.ſanguis etenim & radix ſibi proportione reſpondẽt.nam quemadmodũ rami qui ab eadẽ radice producti ſunt,& inter ſe mutuo,& cum radice ſimilitudinẽ habent, ſed inter ſe tamen ſunt ex eo ſimiles ꝙ ab eadẽ radice oẽs pullularunt:ſic qui ab eodẽ parentũ ſanguine orti ſunt,in eo ſunt inter ſe ſimiles, & coniuncti ꝙ ab eodẽ ſanguine extiterunt:quãtũq; ad originem vnicã paternam attinet, ex qua dependent,idem cum patre ſunt,licet diſtincti ac diuiſi corporibus fuerint.

Patrueles item & reliqui cognati ex his coniunctionẽ habent,eo ꝙ uidelicet ab ijſdem ſunt:ſuntq́; alij propinquiores,alij alieniores,quo uel propius, uel longius auctor generis abeſt.eſtq́; amicitia filijs erga parentes, & hominibus erga deos tanq̃ erga bonum quoddam,atque excellẽs.beneficia.n.maxima cõtulere: quippe cum ſint in cauſa ut & ſint,& enutriti atq; educati fuerint,poſteaq̃ in lucem uenerunt.habetq́; huiuſmodi amicitia iucunditatẽ atq; utilitatem eo magis q̃ alienę:quo etiam communior uita inter ipſos eſt.Sunt item in fraterna,ea quæ in ſodalitia,& magis inter probos, & omnino ſimiles:quo coniunctiores etiam ab ortu ſe mutuo diligunt, quoq; moribus ſunt ſimiliores qui ex ijſdẽ nati ſunt,ſimulq́; nutriti, atque inſtituti ſimiliter. Temporis præterea comprobatio plurima,ac firmiſſima eſt. Atque in cæteris cognatis ita amicitiæ ratio pro portione ſeruatur.

Patrueles ſeu conſobrini,reliquiq́; cognati vt nepotes,& pronepotes coniunctionẽ inter ſe neceſſitudinemq́; habent,eo ꝙ ex ijſdem fratribus ſunt procreati,ac dependẽt.è quibus magis propinqui illi ſunt,qui ad generis auctorem magis accedunt.

Viro item & uxori amicitia eſſe natura uidetur:homo.n.cõiugale magis,

q̃ ciuile animal eſt: quãto prior magisq́ꝫ neceſſaria eſt familia q̃ ciuitas, & filiorum quoqꝫ procreatio animalibus cõior. Sed alĳs quidem animalibus eatenus cõicatio eſt: at homines non ſobolis procreandę tantũmodo, ſed rerũ etiã quę ad uitam ſpectant, comparandarum cauſa cohabitãt. officia. n. continuo diuiſa inter ipſos ſunt, alia uiri, & alia uxoris: ſibiq́ꝫ mutuo opitulantur, quę propria ſunt, in cõe conſtituentes. atqꝫ ob id & utilitas & iucunditas eſſe in hac amicitia uidetur. eſſe etiã poſſet ob uirtutem ſi probi eſſent: eſt ſiquidẽ utriuſque uirtus: atqꝫ eiuſmodi re gauderent. Vinculum aũt ipſorum eſſe filĳ uidentur. unde citius qui liberis carent. diſſolui conſueuerunt: quippe cũ filĳ cõe bonum ambobus ſit. quod autem cõe eſt, connectit. At uero cum quæritur quo modo uiro cum uxore ſit conuiuendum, & demum amico cũ amico: nihil aliud quęri uidetur, q̃ quo pacto ius eſt. neqꝫ. n. amico erga amicũ, neqꝫ erga alienum, & ſodalem, & condiſcipulum idem ius eſſe conſtat.

Quanto inquit familia magis neceſſaria eſt q̃ ciuitas & prior, tanto ẽt ſobolis procreatio animalibus, magisqꝫ homini cõmunior eſt, magisq́ꝫ neceſſaria. nã ſicut niſi eſſet familia, conſtare ciuitas non poſſet: ita ſi filĳ uon gignerentur qui cariſſimi ſunt, neqꝫ vita humana, neqꝫ amicitia conſiſteret. Qui aũt quærit, quo modo vita viri cũ vxore, & amici cum amico eſſe debeat: is nihil aliud quærit, q̃ an ſimile ius inter ſe habeant. quod quia ſimile nõ eſt, neqꝫ ſimilem vitam eorum inter ſe futuram eſſe cenſendum eſt.

De duplici iure & de compenſanda amicitia, Cap. XIII.

CVm tres ſint amicitię, quemadmodum in principio dictũ eſt, & in unaquaque alĳ in æqualitate, alĳ in excellentia ſint amici: ſimiliter. n. boni fiunt amici, & melior peiori: ſimiliter etiã iucundi, & ob utilitatem, uel ęquales in adiumentis exhibendis, uel differentes: eos qui in æqualitate conſiſtũt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos uero qui ſunt inæquales, reddere quod pro portione ſupereminentię requiritur.

Tres cũ ſint amicitiæ, vt dixit, ob bonũ, ob iucundũ, ob vtile: in vnaquaqꝫ ſunt & æquales & ſupereminẽtes: ęquales quidẽ, cũ vteriqꝫ ſunt boni: ſupereminẽtes cũ alter bonus, alter diues eſt: ita tamen, vt diues cognoſcat ſe quanto diuitĳs excellit, tanto ẽt à bono viro virtute ſuperari, vel ſupereminentes, cum alter bonus eſt, alter prauus quidem, ſed non eiuſmodi tamẽ qui prorſus ſit corruptus: ſed qui corrigi, ac reduci ad meliorem frugẽ poſſit. Aequales item, cũ duo vrbani inter ſe ſunt amici: ſupereminentes, cũ alter vrbanitate, alter diuitĳs excellit. Simili modo ẽt ęquales ſunt, cũ vtriqꝫ æquam vtilitatẽ ſibi mutuo exhibẽt: ſupereminentes, cũ hic maiorẽ, ille minorem. Qui igitur ſunt ęquales tam ob bonũ q̃ iucundum, & vtile, debent in amando quoqꝫ adęquari. nã ſi boni ęquales ſint, ęquali amore mutuo ſeſe proſequentur: pari modo in cæteris. qui ſunt inęquales, eos pro portione reddere ſibi mutuum oportet: vt probus vir diuiti eum honorem exhibeat, quem diuitiæ poſtulant: diues probum virum honoret, ſicut virtute præditum decet.

Expoſtulationes autem & querelę in ea amicitia fieri conſueuerunt, quæ ex utilitate eſt, uel ſola, uel maxime: atqꝫ id non iniuria. qui. n. ob uirtutẽ amici ſunt, ad beneficia ſibi mutuo conferenda ſunt prompti: quod uirtutis & amicitię proprium eſt. eorum uero qui in hoc certant, expoſtulatiões nullæ, neqꝫ pugnę eſſe poſſunt: quippe cum erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo: ſed ſi gratus ſit, benefaciendo ẽt ipſe reſpondeat: quiq́ꝫ benefaciendo exuperat, cũ conſequatur id quod cupit. accuſare nullo modo amicum poſſit: nam uterqꝫ bonũ appetit. Neqꝫ in ĳs admodũ quæ ex uoluptate conſiſtunt,

contingere

contingere accuſatio conſueuit.ſimul.n.utriſq; id fit, quod cupiunt, ſi cõuictu mutuo oblectantur. ridiculus.n.uideretur, qui non oblectantem accuſaret, cũ liceat non ſimul degere. At ea eſt expoſtulatrix amicitia quæ ex utilitate contrahitur: nam cum ob cõmodum proprium mutua conſuetudine utãtur, pluris ſemper indigent, minusq; ſe habere exiſtimant, q̃ cõueniat: accuſantq; ꝙ quantum indigent, tantum etiam nõ conſequuntur, cum digni ſint: qui uero bene faciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigẽt illi qui accipiunt.

Videtur aũt ſicut ius eſt duplex, alterum nõ ſcriptum, alterum legitimum: ſic amicitia quæ ex utilitate fit, moralis altera eſſe, altera legitima. querelæ igitur tunc præcipue oriuntur, cum non ex eadem contractus fiunt ac diſſolutiones. Ac legitima quidem in condictis conſiſtit, altera omnino uulgaris é manu in manum: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddendũ ſit. in qua manifeſtum quidem eſt & non ambiguum quod debetur: ſed amica dilatio conceditur. unde inter nõnullos ex his iudicia minime fiunt: ſed acquieſcendum putant, cum fide inter ſe contraxerint.

Sicut duplex eſt ius, alterum non ſcriptum, cum ex conſuetudinis obſeruatiõe, alterum ſcriptum cum ex lege fit iuſtificatio: ita amicitia quæ ex vtilitate cõflatur, partim moribus, partim lege conſtat. vndecum in hac ſola ferè querimoniæ contingant, queri conſueuerunt amici, ſi diſſolutiones non fiant, ſicut contraxerunt. ſi.n. quis alicui quinquaginta numos tãq̃ amico det, ac de fœnore ne verbum quidem vllum faciat, ſed non ſcripto iure cõtrahat: deinde in ſolutione fœnus inſuper exigat: is alio iure contraxit, alio diſſolutionem eſſe faciendam cenſet. Legitima aũt amicitia etiam ipſa duplex eſt: vulgaris altera ac forenſis, cũ quis ſtatim aliud accipit, & aliud in manus dat, numerataq; pecunia rem agit: altera ad tempus, quæ eſt liberalior, cum videlicet dat quiſpiam alicui, verbi cauſa decem numos ſibi in annũ ſequentem reſtituendos cum fœnore: manifeſtũq; eſt in hac quod debetur. vnde ſi ille qui accepit, vlterius differt, ac non reddit, amici eſt non repetere.

Sed moralis non in condictis uerſatur, ſed tanquã amico donat, aut quodcunq; aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius ſibi eſſe recipiendũ cenſet, quaſi non dederit, ſed mutuarit. cum autem non ſicut contraxit, etiã diſſoluat: alterum accuſabit. hoc uero contingit, propterea ꝙ uolũt quidem honeſta omnes, aut pleriq;, ſed utilia tamen eligunt. honeſtum.n. eſt beneficium conferre, non ut uiciſſim recipiamus. utile autem beneficio affici eſt.

Moralis amicitia quæ ex vtilitate conſtat, dat vt amico: ſed exigit poſtea aut æquale, aut amplius, quaſi non dederit vtilitatis illius cauſa qui accepit, ſed mutuarit & fœnerauerit, vt ex ea re lucrum faceret. cum igitur ſine fœnore cõtraxerit, & poſtea cum fœnore diſſolutionem faciendam cenſeat: accuſabit. atque hoc, id eſt accuſare amicum, aliterq; contractiones, atq; aliter diſſolutiones facere, ex eo euenit, ꝙ omnes videri probi & honeſti volunt: atque iccirco cũ dant, nihil requirunt, vt boni eſſe videantur, deinde ex ea datione vtilitatem conſequi cupiunt: ac propterea amicum accuſant.

Siquis igitur poteſt, retribuere debet dignas gratias ijs quæ accepit, atq; id ſponte: inuitus.n. amicus faciendus nõ eſt. ei igitur utpote qui aberrauerit in principio, ab eoq; acceperit beneficium, à quo non oportebat: nõ enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipſum id faceret: perinde ac ſi ex cõdictis beneficio affectus ſit, ita diſſoluendum. pepigiſſet ſiquidem qui poteſt, ſe eſſe redditurum: & eum qui non poteſt, neque ille qui dedit, dignũ cenſuiſſet qui acciperet. quare ſi poteſt, reddendum eſt. in principio autem eſt conſideran-

dum,à quo & qua conditione beneficio afficiatur quiſpiam,ut his acquieſcat, uel minime.

Si igitur poteſt ille qui accepit,debet reddere dignum beneficium ijs quę accepit,atq; id ſponte:ſi ille videlicet vult qui dedit.nam alioqui inuitus nõ eſt amicus faciendus ille à quo accepimus.ſed quaſi errauerimus in principio accipiendo,dũ ab eo fuimus affecti beneficio, à quo non oportebat,eo ꝙ videlicet non tanꝗ amicus nobis dabat:quia cũ malo contraximus,perinde ac ſi ex conuentiõe actum inter nos eſſet,reddere ita debemus.nam qui habet, ſi ille qui dedit,requiſiuiſſet,pepigiſſet ſe eſſe redditurum:& ille qui dedit,dandum eſſe minime cenſuiſſet,ſi ille qui accepit,non fuiſſet ſoluendo. quocirca à principio cõſiderãdũ eſt, à quo viro,à bono ne an malo beneficiũ accipiamus:quaq; conditione & pactione,vt ſi acquieſcere his poſtea velimus,accipiendũ:ſin minus,non accipiendũ nobis eſſe cenſeamus.

Dubitationem autem hæc res habet,utrum utilitate eius qui accepit,an beneficio eius qui contulit,metiendũ ſit id quod retribuere debemus.qui.n.acceperunt,extenuantes rem talia ſe accepiſſe à benemeritis dicunt, quæ ſicut illis parua erant,ita ipſi accipere ab alijs poterant: illi uero contrà, quæ maxima erant apud ſe,& ab alijs non licebat,& in periculis,ac neceſſitatibus huiuſmodi ſe dediſſe aiunt.nunquid igitur quia ob utilitatem eſt amicitia,eius qui beneficio eſt affectus utilitas meſura eſt? hic.n.eſt is qui indiget:& ille huic opitulatur,quaſi æquam gratiam recepturus.tanta igitur fuit opitulatio quantũ adiutus eſt.unde tantum eſt illi reddendum,quantum eſt conſequutus,uel ẽt amplius.id quod honeſtius eſt.

Dubitatio oritur vtrum ſequi debeamus vtilitatem eius qui beneficio eſt affectus,an beneficium eius qui dedit:atq; ita retributionem facere. quam ſoluit,menſuram eſſe debere inquiens eius qui accepit vtilitatem.ſi.n.quis decem numos alicui dederit, & his ille centum fuerit lucratus,ei qui beneficium contulit,dimidium totius lucri eſt reſtituendum: quippe cum ita dederit,quaſi ęquam etiam ipſe lucri portionem recepturus.nam ſi ille qui affectus eſt beneficio,centum numorum emolumentum eſt conſequutus: tantũ ille qui dedit,contuliſſe cenſendus eſt.quocirca dimidium lucri,vel amplius etiam eſt retribuendum.

In amicitijs autẽ quę ex uirtute exiſtunt,criminationes nullæ ſunt.ſed eius electio qui beneficium contulit,menſuræ ſimilis eſt; quippe cũ uirtutis,ac morum præcipua uis in electione conſiſtat.

In amicitijs proborum hominum criminationes & querelæ non contingunt.cum enim eius qui bonum fecit,electio menſura fit,& ipſe nihil velit,neq; exigat: neque conqueretur vnꝗ,aut accuſabit.

De querelis in amicitia per ſupereminentiam,& de abdicatione. Cap. XIIII.

IN illis uero quæ ex ſupereminentia fiunt,diſſenſiones quoq; accidere conſueuerunt:uterq;.n.plus ſibi eſſe habendum cenſet. quod quando fit,amicitia diſſoluitur. nam qui præſtantior eſt, conuenire ſibi exiſtimat,ut plus habeat:bono.n.amplius eſſe tribuendum.ſimiliter etiã qui eſt utilior:inutilẽ.n. aiunt non oportere æqualem partem habere:alioqui miniſtrationem futurã non amicitiam,niſi pro dignitate operum fiãt ea,quæ in amicitia aguntur.putant ſiquidem ſicut in pecuniarum cõicatione plura accipiunt,qui plura cõtulerunt:ita in amicitia quoq; eſſe faciendũ. At indigus & inferior econtrario: boni.n.amici eſſe opem ferre indigentibus.quid.n.inquiunt,prodeſt,ſi probo uiro aut potenti quiſpiam ſit amicus,ſi nullam utilitatẽ ex eo ſit conſequuturus? uidetur autem uterque rectè cenſere.oportetq; utrique ex amicitia amplius

plius quidem tribui,non eiuſdem tamen rei amplius:ſed ei qui excellit, honoris:ei qui indiget,lucri. uirtutis.n.& beneficiј præmium honor, indigentiæ ſubſidium lucrum eſt.

Quoniam tres amicitiæ ſpẽs ſunt,atq; ſupereminẽtias habere poſſunt:diſſenſio ẽt in excellentijs contingit.vult.n.prçſtantior,id eſt bonus,vult item diues:is.n.vtilior eſt:plus altero habere.inquit.n.diues eum qui inutilis eſt in diuitijs,non debere æqualẽ diuitiarũ portionem habere:nam ſi ita fiat,miniſterium futurum id ſuum,nõ amicitiam:ſi ipſe miniſtret & exhibeat pecunias,ille vero ex ęquo earum nihilo minus particeps ſit.ſimili modo etiam contrà alter vult.Quocirca inquit,ei qui excellit vel diuitijs,vel virtute honor eſt tribuendus:indigenti autem exhibendæ pecuniæ ſunt.vt hoc modo & excellentiæ ratio habeatur, & nihilo minus ſeruetur æqualitas.

Hoc ita ſe habere in rebus publicis apparet.nõ.n.honore afficitur,qui nullum bonum reip.affert:quippe cum id quod publicum eſt,ẽi detur,qui de republica bene meretur.publicum aũt quoddam eſt honor.non.n.fieri poteſt, ut & lucretur quiſpiam ex republica,& honoretur:cũ in omnibus minus habere ſuſtineat nemo.ei igitur qui in pecunijs eſt inferior,honorem:ei qui munera non accepit,pecunias tribuũt.quod.n.pro dignitate fit,amicitiam,ſicut dictum eſt,& adæquat,& conſeruat.Ita igitur etiam cum inequalibus uerſandum eſt.ab eoq; qui aut in pecunijs aut in uirtute eſt adiutus,retribuendus honor eſt:atque id,quatenus facultas ipſius fert, quod.n.fieri poteſt,non quod pro dignitate fit,amicitia exigit.

Videntur ẽt in rebus publicis illi honores conſequi,qui vel excellunt diuitijs,vel in rẽpublicam benefici ſunt.vnde eſſe mirũ non debet,ſi qui pecunias accipit,non honoratur.nemo ſiquidẽ eſt,qui minus habere in omnibus velit:vt & pecunias det,& honores non accipiat: quippe cum ei qui pecunias exhibet,honores tribuẽdi ſint:& ſiquis pecunias accipit,ad virtutemq; inſtruitur,rependere honorem debeat,atq; id pro viribus,ac quatenus poteſt.cum id quod pro dignitate fit,non requirat amicitia,ſed quod poteſt.

Neq; enim quod pro dignitate fit,in omnibus eſt : ſicut in honoribus qui dijs,aut parentibus exhibentur:nemo.n.referre his dignam gratiam poſſet: ſed qui pro uiribus colit,is eſſe probus uidetur.atq; iccirco non licere filio patrem abdicare,patri aũt filium licere uideretur.reddere.n.oportet eũ qui debet.at quicquid fecerit filius,nihil dignum collatis beneficijs fecit.quare ſemper debet.quibus autẽ debetur,ijs dimittendi eſt facultas : igitur patri quoq; erit. Adde ꝙ nemo fortaſſe unq̃ ſeceſſurus uideretur,niſi prauitate exuperet. nam præter naturalem amicitiam ſubſidium non detrectare humanum eſt.ei uero fugiendum eſt,aut non ſtudendum opem ferre,ſi ſit prauus.beneficio.n. affici uolunt pleriq;,facere autẽ ut inutile fugere conſueuerunt. Ac de his quidem hactenus dictum ſit.

In omnibus quod pro dignitate eſt,minime ſeruatur:vt erga deos & parẽtes.non.n.pro dignitate venerari eos quiſpiam poteſt.iccirco nõ licere inquit filio patrem repudiare:quippe cum oporteat eum qui debet,reddere:nihilq; eiuſmodi facere poſſit filius quod beneficijs paternis dignum ſit.vnde filij dimittẽdi patri poteſtas eſt,cui ille debet.nemo vero à filio ſecederet,eũq; abdicaret,niſi prauum admodum eſſe ipſum videret.

FINIS OCTAVI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER NONVS,

Cum Euſtratij Nicæni epiſcopi explanatione, quam nonnulli Michaeli Epheſio aſcribunt,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

AMicitiam non modo eſſe partem totius atque vniuerſalis iuſtitiæ quæ eſt quaſi legalitas quædã, verum etiã particularis, quæ æqui eſt diſtributiua: obſcurum non omnino eſt. hæc enim iuſtitia, vt in quinto huius operis libro demonſtratum eſt, æqualitatis eſt diſtributiua. & amicitia quoque æqualitatem amicis exhibet: quippe cum eſſe æqualitatem neceſſe ſit, ſi ſeruari amicitia debeat. nam ſi quantum pauper diuitem & amat & honorat, pro portione tantum etiã viciſſim recipiat ex rebus, quibus affluit diues: amicitia ſeruatur: ſin minus, diſſoluitur. in reliquis etiam ſimili modo. vt hinc particularis iuſtitiæ partem eſſe amicitiam, conſtet. Nam eam non vt genus denuncupari de particularibus amicitijs, ſed eſſe ex numero eorum quæ ab vno ſunt, ad vnumq; dicuntur: in ſecundo magnorum moralium libro ab Ariſtotele ipſo definitũ eſt. Q. ſi alicubi ſpecies hic amicitias appellet, id quo modo accipiendum ſit, in præcedenti libro declarauit. cum enim tria amabilia ſint, ob quæ videlicet homines amant, bonum, iucundum, vtile: tres quoque eſſe amicitias neceſſe eſt. qui enim quempiam amat, eum vel tanquam bonum amat, vt ſapientem, aut temperantem, aut fortem, aut iuſtum, aut omnibus his ſimul virtutibus prædirum: vel tanquam iucundum, cuiuſmodi eſt vrbanus homo ac facetus, aut amica: vel tanquam vtilem. vtilis autem dicitur ille ex quo bonum aliquod euenit. ob vtilitatem autem vulgares maxime amici ſunt. Ac bonum quidem & iucundum amabilia ſunt, vt fines: vtile, vt ad finem conducens. In ſuperiori igitur libro cum de partibus his, ſeu ſpeciebus amicitiæ, atque abſolute de amicitia ipſa tractarit: quænam ipſa ſit, inter quos conſiſtat, & circa quid verſetur, optime explicauit. Quænam ſit, cum virtutem eam eſſe dixit, aut cum virtute. nam amicitia etiam circa actiones & affectus, ſicut virtus, verſatur. amicæ enim actiones nonnullæ ſunt: & amor ipſe affectus eſt. Inter quos, cum inter ſimiles & diſſimiles poſſe conſiſtere aſſeruit. inter bonos enim eſt ac probos viros, qui quatenus boni ac ſimiles ſunt, eatenus ſeſe amant. at cæteræ duæ ob vtilitatem & voluptatem inter diſſimiles. Circa quid vero, cum circa bonum, iucundum, & vtile verſari eam oſtendit. Hæc in ſuperiori libro cum dixerit, aliaq; multa quæ ad amicitiæ diſputationem pertinent: in hoc nono libro reliqua quæ de amicitia reſtant dicenda, perſequitur.

IN omnibus amicitijs, quæ diſſimiles ſpecie ſunt, id quod pro portione reſpondet, ſicut dictum eſt, amicitiam conſeruat. Quemadmodum & in ciuili, ſutori pro calceis pro dignitate commutatio fit: textori item, & reliquis.

Nonnulla quę in priori libro dicta ac demonſtrata ſunt, in memoriam hic reducit. cuiuſmodi eſt, id ſeruare diſſimilium amicitias, quod pro portiōe exhibetur. nam ſimiles ac conformes amicitiæ, vt diximus, illæ ſunt, quæ inter bonos conciliantur: reliquæ diſſimiles. ſimiles. n. & pares numero, & viribus boni ſunt. quot. n. & qualia in vno bona ſunt, totidem ac talia in altero quoque conſpiciuntur: atque iccirco inter ſe quoque æquales ſint, neceſſe eſt. vt magnus Baſilius Gregorio theologo: & ille viciſſim Baſilio: ita vt neuter ipſorum neutro amplius, ſed æquale vtrique ſibi habendum cenſerent. inter quos ſanè æqualitas in omnibus, amicitia eſt. At patris erga filium & filij erga patrem amicitia ſimilis, atq; æqualis abſolute non eſt: quippe cum neque pater filio, neque filius patri ęqualis ſit. iccirco, quod pro portione fit, amicitiam horum conſeruat. oportet. n. vt quanto præſtat pater filio, tanto etiam filij erga patrem amicitia ſuperior ea ſit, quæ eſt patris erga filiū. quare inter hos amicitiam illud ſeruat quod geometrica conuenientia æquale eſt: quod in æqualitate quantitatis minime conſiſtit, ſicut ſatis, ſuperq; in quinto libro demonſtratum eſt, ſed in rationū ſimilitudine. Amicitias autem non inter ſimiles tantum, ſed inter diſſimiles quoque exiſtere in ſuperiore libro eſt declaratum. prauus. n. virtute præditum virum qui eſt diſſimilis, ob virtutis indigentiam amat: dum. n. ſe virtutem ab eo conſequuturū ſperat, amicus ei fit. pauper ſimili modo diuiti: ob inopiam. n. eorum quibus affluit diues, amicus efficitur. et omnino quatenus quiſq; altero indiget, eatenus amant, amicitiāq; inter ſe mutuo ineunt. In omnibus igitur diſſimilibus amicitijs, quod pro portione fit, eſt, quod conſeruat: nō ſecus atq; in ciuili ſocietate. ſicut. n. illa quoq; conſeruatur, cū pro portione reſpondet inter ciues permutatio: ita amicitia. ſi. n. vrbanus pro ratione voluptatis quam exhibuit, quippiam ex ijs quibus indiget, ab altero acceperit: durat amicitia: ſin minus, diſſoluitur. ſimili modo & amicæ erga amatorem, & cæterorum huiuſmodi amicitiæ diuerſarum rerum recompenſatione ſeruantur.

Atque hic communis menſura numus comparatus eſt ad quę omnia referuntur, quóque menſurantur omnia.

Quo modo menſura omnium cōmunis numus ſit, licet in quinto libro copioſius declaratum fuerit: nunc etiam tamen nonnulla huc videntur eſſe referēda. Sit domus opus ædificatoris, & lectica opus fabri: ſitq; opus ædificatoris decem numis, opus fabri vno dignum: quandoquidem omnia numo æſtimari poſſunt. hinc apertum fiet, ſi ita faciamus, quot lecticæ domui vni ęquales ſint. cum. n. quinq; numis domus conſtet, lectica quę vno tantū æſtimatur, quinta erit pars domus: quinq; igitur lecticæ domui vni erunt æquales: ſi item decē numos inter domum & lecticam ſtatuamus, idem efficietur: nam domus quę quinque numis conſtat, dimidia pars decem numorum eſt, lectica vero eſt decima pars, quippe quæ vno tantum numo æſtimatur, ſi igitur lectica vna vno numo eſt digna: quinque, erunt dignæ quinque numis, quæ dimidia decem numorum pars eſt: at domus quoq; dimidia pars decem numorum eſt: quæ autē alicuius ſunt dimidia, inter ſe eſſe æqualia neceſſe eſt: quinq; igitur lecticæ domui vni quoque ſunt æquales. Quare vel quinq; lecticis, vel quinque numis acceptis ædificator domum vnam dabit. In omnibus vero huiuſmodi cum ignoramus quantum excedat, vel deficiat opus alterius, vel vtrū neque excedat neque deficiat, ſed ęquale ſit: numi vſus adhiberi conſueuit, quę harum rerum menſura eſt: ſicut magnitudinis cubitus, aut pes dimenſionem manifeſtam facit. Idem quodammodo & aceruo modius, & grauibus rebus libra, & numero vnitas præbet. Amicitia igitur etiā horum artificum perſeuerat, cæterorumq; omnium qui propria opera inter ſe permutant, cum pro rata portione æqua fit recompenſatio: alioqui diſſoluitur.

In amatoria autem amator interdum criminatur, quod cum ſupra modū amet, non redametur: cum nihil ipſe, ſi ita inciderit, amabile in ſe habeat: ſępe

item amatus, quòd cum ille prius promiſerit omnia, nihil poſtea præſtet. Huiuſmodi autem querimoniæ contingunt, cum alter uoluptatis cauſa amatum amat, alter amatorem ob utilitatem: & hæc ambobus non adſunt. nam cum horum cauſa amicitia conſtet, cum ea non fiunt ob quæ amabant, amicitiæ diſſolutio efficitur. non enim ſe mutuo amabant, ſed ea quæ utriſq; aderant, quæ ſtabilia non ſunt. quocirca huiuſmodi etiam ſunt amicitiæ.

Qui ob vtilitatem amant, vt ſunt faber, & textor, & ſutor, & ædificator: cum pro rata portione, vt dictum eſt, beneficia inter ſe mutuo recompenſent, ſeq; mutuo iuuẽt: non immerito ſe redamandos eſſe ab amicis ſuis cenſent. qui enim æqualia & ſimilia ijs quæ accepit, reddit: dignus eſt, qui ametur, ſicut etiam amat. ſi autem alter ob aliud quid amat, & alter ob aliud, ita vt quod ex conuenientia eſt æquale, exiſtere non poſſit: velle ex æquo redamari ridiculum eſt: vt in amatore & amica contingit. non. n. vtriſq; idem amabile eſt, ſicut ante dictis vtilitas: ſed amatori forma & pulchritudo, amicæ pecuniæ placent. in quibus ſanè rebus æqualitatem ex conuenientia reperire difficillimum eſt. Atque hæc eſt horũ verborum ſententia. ſed ad verba ipſa veniamus. Interdum, inquit, amator criminatur & conqueritur, ꝙ ex æquo ſicut ipſe amat, non redametur: cũ nihil fortaſſe in ſe habeat quod amore dignum ſit, id eſt cum eſſe neque vtilis, neque alioqui iucundus queat. nam ſi pecunię defecerunt, ob quas amabatur, amato ſeu amicæ vtilis minime eſt: ſi conſenuit, non eſt iucundus. immo quandoq; fit, vt licet pecuniæ adhuc ſuppetant, amaſiis ſuis iniucundi huiuſmodi homines ob ſenectutem reddãtur. interdum igitur amator, interdum impuriſſimus ille qui amatur, conqueri conſueuit: ꝙ cum amator ante flagitioſiſſimũ cõcubitum omnia quæcũq; vellet, ſe facturum eſſe polliceretur, nihil poſtea præſtet: atque ob hæc amicitia diſſoluitur. cum videlicet & amatori pecuniæ deſunt, vel etiam iuuentus defloruit: & amatus priſtinã pulchritudinem amittit. quæ res cum ſtabiles non ſint, & facile deficiant: amicitiam quoq; deficere, atq; interire neceſſe eſt. Proborum vero amicitia cum ob virtutem ſit, immutabilis eſt: propterea ꝙ virtus ob quam, inter ſe ſunt amici, ſtabiliſſima res, ac firmiſſima eſt. hi ſanè quoad vixerint, ſemper ſibi mutuo iucundi ſunt, voluptatem que exhibent: cum ex vnaquaq; virtute animi pulchritudo, quam diligunt, efloreſcat ac vigeat. neq; iucundi tantum, verum etiam vtiles inter ſe ſunt. virtus ſiquidem ſicut res honeſtiſſima, ita ſuauiſſima eſt, atque vtiliſſima.

At morum amicitia per ſe cum ſit, permanet, ſicut dictum eſt.

Cum dixerit amicitias quæ ob iucunditatem & vtilitatem fiunt, non eſſe ſtabiles, ſubiungit/at morum amicitia &c./mores appellans virtutes. Quæ ob mores igitur amicitia conflatur, cum per ſe & proprie ſit: perſeuerat. i. cum propter ipſos ſeſe mutuo ament probi viri, non propter ea quæ ipſis adſunt: amicitia perdurat.

Diſſentiunt autem etiam cum alia fiunt ipſis, & non ea quæ appetunt. perinde. n. eſt ac ſi nihil fiat, cum id non cõſequitur quiſpiam, quod cupit. quemadmodum citharœdo ille qui quanto melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cum repeteret mane quod fuerat ipſi promiſſum, uoluptatem pro uoluptate reddidiſſe ſe dixit. ſi igitur uterque id uolebat, ſatis habuiſſet: ſin alter oblectationem, alter lucrum, & ille habet, hic minime: non recte id quod ad ſocietatem ſpectat, inter hos eſſet. quibus enim indiget quiſpiam, ijs & ſtudet atque illius cauſa † hæc dabit.

† a.l. eadẽ dat.

Alexandrum nonnulli fuiſſe dicunt eum qui citharœdo promiſit, ſe tãto plura daturum, quanto melius ceciniſſet: alij non Alexandrum, ſed alium quempiam, ad regis illius magnificentiam ſpectantes, promptitudinemq; ad beneficia liberaliter tribuenda. nos autem quiſnam is fuerit, cognoſcere, ne admodũ laboremus: ſed quæ dicat, aduertamus. Inquit enim, cum citharœdus quidam ſtudioſius ceciniſſet, & deinde quæ ſibi fuerant promiſſa, requireret: illum qui promiſerat, reſpõdiſſe: habes omnia quæ tibi pollicitus ſum: cũq; citharœdus interrogaret, quo modo habere poſſet, cum nihil accepiſſet: rurſus illum dixiſſe, ſicut tu me

verbis & cantiũculis oblectaſti,ita ego tibi viciſſim verbis & pollicitatiõibus voluptatem exhibui. accepiſti igitur talia qualia dediſti:cũq; aures demulſeris,aurium etiam tu voluptate fuiſti affectus. Diſſentiunt ergo cum non idem ſit,quod appetunt: vt in citharœdo contigit.nam ſi voluptate ea aurium citharœdus indiguiſſet,ſicut ille qui audiebat , nullum inter ipſos crimen,nulla querimonia incidiſſet.ſin autem citharœdus lucrum,ille oblectationem & voluptatem quærebat: & ille quidem habet oblectationem: qui cithara cecinit,lucrum non habet: merito ille accuſatur,qui promiſerat. Quibus enim indigemus,ijs ſtudere cõſueuimus,atque ad hæc ſpectãtes ea quæ habemus,damus. ſi.n.pallio quis indigeat,in id ipſum pallium quod non habet,reſpiciens,quod habet,id eſt numos,vel aliud quippiam dat.cum vero inquit/hæc dabit/,vel ſicut in alia lectione reperitur,/eadem dat/nihil aliud ſignificat, q̃ dat ea quæ habet.

Sed dignitatem rei ſtatuere utrius eſt?eius'ne qui prius cõtulit,an eius qui prius accepit?ille enim qui confert,ei uidetur permittere.id quod aiunt etiam Protagoram facere conſueuiſſe.cum enim qualiacunque docuiſſet : ei qui didicerat iubebat æſtimare , quanti uiderentur eſſe digna ea quæ ſciebat , & tantum accipiebat . in talibus autem † ſatis eſt nonnullis illud : Aſt homini † al. placet merces.

Non ſimili modo permutationes omnes fiunt: ſed vulgares homines & forenſes ex condicto è manu in manum accipientes dant. liberaliores vero ad tempus,atque ex pacto quidem etiam ipſi,non tamen certo, & condicto,ꝙ verbi cauſa decem,aut viginti,aut talem aliquem numerum ſoluere debeant: nam ſi definitum ſic eſſet,nihil à vulgari & illiberali illa diſtaret,quæ certo quodam ac definito numero precij fieri conſueuit. Cum igitur huiuſmodi ſit hæc ſecunda permutatio,quærit vtriusnam ſit dignitatem,atq; æſtimationem rei ſtatuere,illius'ne qui dedit,an qui accepit?exempli gratia,ſiquis pecuniã alicui dediſſet,aut quippiam aliud,ex quo ille qui eſſet mutuatus,lucrum atque vtilitatem fuiſſet cõſequutus: vter ex his debet retributionem ſtatuere ac definire , ſi amicitia manſura ſit?nunquid debet, inquit,ille qui dedit,dicere: conuenit tibi ò debitor,propterea ꝙ tantum meis pecunijs lucratus es,vt tantum mihi reddas.an eũ qui accepit ſpectare oportet ad vtilitatem quã eſt conſequutus,atque ita quid ſibi reddendum ſit,conſtituere? Hanc autem quæſtionem adducit ad ea reſpiciens,quæ ſæpenumero inter ſe dicere huiuſmodi homines conſueuerunt . ſæpe enim incidit,vt & illi qui debent,quãuis ex mutuatione bene admodum egerint , lucratiq; ſint,ijs tamen qui mutuarunt,dicant ſe nihil magni ab ipſis accepiſſe,ſed pauca quædam & parua,atque ita vilia vt ſi voluiſſent à quolibet alio potuiſſent accipere: quodq; inſuper ex ea re ſunt lucrati nihili admodum eſſe,ac propè nihil. & illi qui dederunt,econtrario ſe maxima mutuauiſſe aſſerant,& licet non maxima abſolute,ipſis tamen & maxima & neceſſaria: quæq; ab alio nunquam accepiſſent: ipſosq; inſuper innumerabilia alia illis ſibi comparaſſe. Poſteaq̃ quæſtionem hanc propoſuit , ſubiungit quaſi quandam ſolutionem cum inquit/ille enim qui confert,ei videtur permittere/: deficit enim ſententia: eſtq; ſubintelligendum,/an eius qui prius accepit/,vt integer ſenſus talis euadat: /an eius qui prius accepit,ſtatuere eſt?ille enim qui confert,ei videtur permittere/.debitorem autem appellat,eum qui prius accepit: quippe cum prior ipſe ſit qui accepit,poſterior vero qui mutuo dat,cũ gratiæ referuntur. Qui accepit igitur, ſtatuere debet.id quod fertur Protagoras ſophiſta facere cõſueuiſſe.cum enim vnuſquiſque qui ad eius diſciplinam accedebat, diceret: ò Protagora,quanti me docturus es artem hanc tuam?reſpondebat,venito prius, & diſce : poſteaq̃ vero didiceris,quanti ea quæ ſcies,æſtimaris: tantum à te accipiam.atque ita tot numos accipiebat,quot diſcipulus ſtatuerat.diſcipulus autem erat ille qui prius accipiebat.nam prius dabat Protagoras diſciplinam: deinde mercedem accipiebat. Sicut igitur Protagoras diſcipulo permittebat precium ſtatuere ijs quæ didicerat: ita in ijs quæ commodantur,in vtilitatemq; eius qui accipit,dantur,videtur ille qui confert beneficium,ei qui accepit permittere, vt emolumentum quod ex ea re eſt conſequutus , æſtimet: ac pro eius ratione benemerito de ſe gratiam rependat. In talibus autem,id eſt qui vel nolunt accipere anteq̃ docuerint,vel prius beneficia contulerunt,vel fortaſſe & prius cõtulerunt, & prius acceperunt: ſatis non-

nullis eſt Heſiodi illud: vel vt in alio exemplari legitur, placet Heſiodi illud: vt loco ἀρκεῖ, quod ſignificat, ſatis eſt, ἀρέσκει, i. placet legamus. verſus Heſiodi ita habet.
Cōdicta aſt homini merces quæ cōgruat, eſto: hoc eſt, debet homo congruā atq; accōmodatā operi, quod fecit, mercedē accipere. Poſſumus etiam id quod inquit, in talibus, ita interpretari vt de operibus & beneficijs ipſis intelligamus: in quibus nōnullis placet Heſiodi illud, qui videlicet beneficio correſpondentes gratias requirunt. Nō dixit autē omnibus, ſed nonnullis placet, ob vulgi inſatiabilem cupiditatem, qui non æqualem gratiam, ſed multo plura ſemper quærunt accipere, q̃ dederint.

At qui cum pecuniam præceperint, nihil poſtea faciunt ex ijs quæ dixerunt: ob nimios promiſſionum exceſſus merito in accuſationes incidunt. nō enim præſtant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortaſſe ſophiſtæ coguntur facere, propterea ꝙ nemo eis daret argentum ob ea quę ſciunt. hi igitur cū non faciant ea ob quæ mercedem acceperunt, merito accuſantur.

Qui ſine certo pacto prius accepere pecunias, & deinde non reddunt gratiam pro ratiōe vtilitatis quam ex beneficio ſibi compararunt: non admodū accuſantur. ſed illi, qui vbi promiſere, modumq; beneficii ſtatuerunt quod reddituri ſunt, nihil poſtea efficiunt: ob nimias quæ modū excedunt, promiſſiones in maximo crimine eſſe conſueuerunt, maximisq; accuſationibus obnoxij ſunt. Id quod ſophiſtæ faciunt: cum enim multa & magna & diuina, quęq; maxima digna admiratione ſint, docturos ſe eſſe profiteantur, ſi certam quandam pecuniam acceperint: nihil poſtea ea accepta præſtant: & cum nihil ſciant, nihil docent: quippe cum imperitiſſimum, & glorioſiſſimum, pecuniæq; auidiſſimum genus hoc hominum ſit. promittunt autem ea, propterea ꝙ ſi ea quæ ſcirent, ingenue ſe eſſe docturos profiterentur, neminem inuenirēt, qui vel obolū quidem ipſis exhiberet. Tredecim. n. modis vniuerſa eorum peritia continetur, æquiuoco, ambiguo, compoſitiōe, diuiſione, accentu, figura loquutionis, ac cæteris ſeptem: qui omnes in ſophiſticis coargutionibus & ab Ariſtotele connumerati, & à nobis diligentius explicati in commentarijs, quos in eaſdem conſcripſimus. Hi igitur cū magna ſupra vires ſuas promiſerint, nihilq; præſtent: merito accuſandi ſunt.

Vbi uero nulla ſubminiſtratiōis pactio fit: illos qui per ſe prius dāt, abſq; crimine ullo eſſe dictum iam eſt. eiuſmodi enim amicitia eſt, quæ ex uirtute conflatur. retributioq; eſt ex electione facienda. ea. n. amici, & uirtutis. eſt.

Subminiſtrationem vocat beneficium quod prius quis in alterum confert: cuius cū nulla pactio præceſſit, illi qui per ſe. i. propter mores ſuos inter ſe, & virtutes & honeſtatem prius dant, & conferunt, criminationibus vacant: nunquāq; accidit, vt alter alterum accuſet, neque qui dedit, neque qui accepit: nō enim in lucrum, aut tale quippiam ſpectantes ſibi mutuo beneficia contulerunt, ſed honeſtatis tantum, ac virtutis cauſa: quippe cum amicitia quæ ex virtute exiſtit, ad nullam aliam rem q̃ ad honeſtatem propendeat, ad eamq; ſolum reſpiciens & agat, & afficiatur. In qua ſanè amicitia conuenit, vt retributionem ſtatuat ac præfiniat non qui accepit, beneficioq; eſt affectus, ſed qui dedit, & affecit. debet. n. is qui accepit, illud retribuere ad quod ſpectans ille qui fecit, beneficium contulit. ſed eò ſpectans vt ametur vere & ſyncere, beneficium contulit probus vir. vere igitur & ſyncere amare eum debet ille qui beneficio eſt affectus: & ſiqua re indigeat, quæ ipſi adſit, ei promptiſſime ac citiſſime anteq̃ quippiam petat, ſuccurrere.

Ita etiam conuenit ijs qui philoſophiæ cauſa inter ſe habent ſocietatē. non enim pecunijs dignitas æſtimatur: neque honor æquiparabilis exhiberi poſſet: ſed fortaſſe ſatis eſt, ſicut ēt erga deos, & parentes, id quod fieri poteſt.

Non ſolum in proborum hominum amicitia electio & propoſitum eius qui beneficiū contulit, reddendæ gratiæ menſuram præſcribit: verū etiam inter eos qui philoſophiæ cauſa & diſciplinæ inter ſe verſantur, doctor & præceptor remunerationis mēſura eſſe debet: quippe cum docentis auxilium & beneficiū menſurari atq; æſtimari nullis pecunijs queat: neque honor vnquam reperiatur æquiparabilis. i. qui æquari ac compenſari cum præclariſſimis philoſophiæ documentis poſſit: ſed oportet etiam hic ſicut erga deos & parentes,

erga

erga doctores & ſapientiæ magiſtros eum honorem præſtemus, qui in noſtram facultatē cadit, illiſq; qua in re indiguerint, q̃ citiſſime & promptiſſime pro viribus opē feramus.

Quod ſi datio eiuſmodi non fuerit, ſed ob aliquod maxime quidem fortaſſe ea facienda eſt retributio, quæ utriſque pro dignitate eſſe uideatur: ſin id non contingit, non modo neceſſarium uidebitur, ut is qui prius habet, ipſe ſtatuat, uerum etiam iuſtum: quantam enim is utilitatem conſequutus fuerit, aut pro quanto uoluptatem elegerit, ſi tantum ille receperit: dignam remunerationem habebit. nam etiam in uęnalibus rebus ita fieri apparet.

Cum datio fit propter ſe, electio & propoſitum eius qui dedit, ſicut diximus, remunerationis menſura eſt: cum vero non eſt eiuſmodi, ſed ob aliquid aliud. i. ob pecuniæ receptionem fit: hæc. n. pactio eſt: ea debet eſſe beneficij retributio, quæ & ei qui dedit, & ei qui accepit, pro dignitate facta eſſe videatur. vt neuter poſſit conqueri, ꝙ vel minus receperit, q̃ par erat: vel plus reddiderit, q̃ debebat. ſed ſi hoc non contingit, vt iudicare vterque poſſit quid pro dignitate ſit. Nam nõnulli ſunt & ex ijs qui contulerunt beneficia, & ex ijs qui acceperunt, qui quadam rerum peritia inſtructi recte ſciunt id conijcere: ſecumq; rem perpendunt, ac dicunt: ego qui dedi, ſi hoc accepero, nullam iacturam faciam: pro dignitate ergo eſt, quod mihi reſtituitur. ſimili modo etiam alter, ſi hoc reddam, faciam vt nullo damno ex datiõe hac affectus ſit, ille qui mihi mutuauit: reddam igitur quod decet, quodq; proportione conuenit. Alij vero cum imperiti ſint, iudicioq; hoc careant: quo quid dignum ſit, ignorant: atq; iccirco de ſe mutuo conqueruntur: alter, ꝙ minus acceperit q̃ oportebat; alter, ꝙ plus quàm debebat, reddiderit. quod cũ accidit, is qui prius habet, ſtatuere æſtimationem debet. Prius habentē autem hic poſſumus intelligere eum qui dat, propterea quòd prius q̃ dederit, habet id quod dedit. qui ſanè præſcriberet menſuram ac dignitatem, ſi ita diceret, do tibi hæc verbi gràtia numiſmata & pecunias tãto cum fœnore. ſimili modo & qui docet: pro ijs quæ cogniturus à me es, tantam pecuniam mihi tradas volo. necnon citharœdus: pro voluptate quam ex cantu meo percepturus es, tantum mihi reddes. eodem modo & amica: voluptas qua ex conſuetudine mea afficieris, tanti tibi cõſtabit. Sed fortaſſe melius eſt vt prius habentem eum eſſe intelligamus, qui indiget, atq; accipit: quippe qui accepta pecunia prius ex illa vtilitatem conſequitur, & deinde gratias refert. vt ſenſus talis ſit: eum qui accepit, præfinire debere quid ſit reſtituendum: & dicere, tot tibi ac tanta ſum redditurus, propterea ꝙ quæ ex tuo hoc beneficio lucraturus ſum, tot ac tanta erunt. ſic amator, ſic diſcipulus, ſic qui citharæ cantu oblectari vult, quid tradituri ſint vel pro diſciplina, vel pro voluptate & oblectione præſcribunt ſinguli. Si igitur quantam is, id eſt qui præcepit, vtilitatem conſequutus fuerit, tantum pro rata portione receperit ille qui dedit: dignam ac meritam retributionem habebit. ſi verbi cauſa viginti & quatuor numos lucratus, octo ei qui mutuauit, tradiderit: dignam remunerationem fecit: quippe cum & pro labore quē ſubijt, & pro ſumptu quem fecit, quod pro dignitate eſt, mereatur accipere. nã ſi ex viginti quatuor numorum lucro duodecim ei qui dedit, reſtitueret; damno prorſus afficeretur, qui fuiſſet lucratus. hoc & in amica, & in diſcipulo, & in citharœdo fit, ſi pro quanto voluptatem elegerint vel ex conſuetudine, vel ex diſciplina, vel ex cantu, tantum illi receperint: digna erit retributio. ita enim in væenalibus rebus fieri conſueuit: qui enim emit, non qui vendit, rei vænalis precium ſtatuit, ac definit: quippe cum venditor amplius ſemper requirat, quàm rei dignitas poſtulet: emptor vero tantum det, quantũ vtilitatis ex ea re percipi poſſe exiſtimarit.

Quibuſdam etiam in locis leges ſunt, ne de uoluntarijs commercijs iudicia fiant: eo quòd oporteat cum eo cui credidit, ita diſſoluere quemadmodum ſocietatem inijt. iuſtius enim eſſe putat, ut cui permiſſum eſt, is ſtatuat, q̃ qui permiſit.

Patet ex his prius habentem intelligi de eo non qui dedit, ſed qui indiget, & accepit. nam cum dixerit in amicitijs quæ nõ ſunt propter ſe, & propter mores, & virtutem, ſed ob vtilitatem conſiſtunt, prius habentem, id eſt qui indiget, & accepit, modum retributionis ſta

tuere debere: id recte ſe habere ex legibus apud quoſdam inſtitutas confirmat: quæ iubent, ne quiſpiã qui præerogauit præhabenti, id eſt qui mutuauit, ei qui eſt mutuatus, vim aliquam inferat, ac diem dicat, in iudiciumq́; eum inducat: ſed acquieſcat ac contentus ſit, quicquid ille retribuerit. nam cum credens ei dederit, auctoritatem ei ſtatuẽdæ ac præfiniendæ remunerationis videtur tribuiſſe, atq; ita dediſſe. quem igitur credidit dignam retributionem fuiſſe facturum cum dedit, et ſi dignam gratiam retuliſſe dixerit, ſimiliter credat: & cum eo abſq; iudice diſſoluat, litemq́; omnem componat: immo etiam ſi nihil prorſus dederit neque ſortem, neque fœnus, & dicat ſe omnia reddidiſſe, neque ita debet ille qui mutuauit iudicio cum eo velle diſceptare: ſed acquieſcere ac credere perinde ac ſi reddiderit. cui enim credidit cum daret, bonum eum eſſe virum exiſtimans, ac nunq̃ negaturum: eidem poſtea etiam non ſecus ac ſi talis ſit, credere debet. Atque hæc horum verborum ſententia eſt. De voluntarijs autem commercijs, inquit, propterea ꝙ nonnulla etiã ſunt quæ inuiti contrahimus, vt de furtis & adulterijs, &c. quæ cuiuſmodi ſint, in quinto huius operis libro ſatis declaratum fuit. Cum item ait. iuſtius. n. eſſe putat id ad legem, vel legiſlatorẽ referendũ eſt: vt hoc modo intelligamus: iuſtius. n. eſſe exiſtimat lex vel legiſlator, vt ille cui permiſſum fuit, id eſt qui prius habet, & accepit, ſtatuat quid reddendum ſit, & non iudex: hoc enim quotidie fieri videmus: nã multos ex ijs qui dant, ita dicere audimus ad eos quibus dant: ego quidem hæc tibi nunc mutuo & commodo, ſed tu recte te geras, & quod pro dignitate erit, rependas: cæterum quid dignum futurum ſit, tibi ipſi id ſtatuendum ac definiendum permitto.

Nam plerunque non æqui æſtimant qui habent, & qui habere uolunt. ſua enim ſingulis & quæ dant, digna multo precio uidentur. ſed retributio tamẽ tanta ſit, quantam ſtatuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortaſſe non tanti æſtimare, quanti apparet alicui cum habet: ſed quanti æſtimabat, antequam haberet.

Nam plerũq; fieri conſueuit, vt ea quæ habent homines, etiam ſi magna non ſint, multo precio digna eſſe affirment, ad eos ſpectantes qui non habent, voluntq́; accipere, magnasq́; propterea retributiones requirant. cuiuſmodi ſunt ſceleſtiſſimi fœneratores, qui ex paucis numis in breue tempus exhibitis ingentia fœnora & petere, & accipere non verentur. Sed quãuis magni æſtiment ſua ſinguli quæ habent, tanta tamen retributio facienda eſt, quantã ſtatuerint illi qui acceperunt: ipſi. n. lucrum & vtilitatem quam ex mutuatione illa cõſequuti ſunt, optime cognoſcunt. Quia autem illi qui accipiunt, dum indigent, magna ſæpe eſſe exiſtimãt, quæ mutuantur: vbi vero acceperũt, mercatiq́; ſunt, ac proſpera fortuna vſi multa acquiſiuerunt, parua ac vilia putant ea quæ fuerunt mutuati: atque iccirco paruas ac viles etiam retributiones ſibi eſſe faciendas cenſent: ideo hic Ariſtoteles, vt errorem hunc corrigat, non oportere, inquit, eum qui mutuatus eſt & accepit, tanti æſtimare beneficium acceptum, quanti tunc eſſe opinatur, cum abundat: ſed quanti prius æſtimabat, cum indigebat: quippe cum aliter ęſtimemus rem aliquam cum eam habemus, et aliter cum ea indigemus, habereq́; eam cupimus: atque in indigentia quoque aliter cum vehementer, & aliter cum parum quippiam cupimus.

Singulis pro dignitate beneficia eſſe rependenda. Cap. II.

AT uero huiuſmodi res dubitationem admittunt, utrum uidelicet patri omnia tribuenda ſint, & parendum in omnibus? an ægrotans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum hominem eligere? ſimili modo amico ne magis, an probo uiro inſeruiendum? & bene merito reddenda ne magis gratia ſit, quàm ſodali dandum, ſi utriſque non liceat?

Quia de gratia referenda & retributione agit, merito dubitationem hanc affert. Quod quærit autem huiuſmodi eſt. Cum patri maxime vnuſquiſq; noſtrum debeat: obſtricti. n. beneficio maximo ei ſumus, cum vt ſimus, & viuamus, ab eo accepimus: nunquid in om-

nibus quæcunq; iuſſerit, obedire ei ac parere debeamus? & ſi forte ægrotemus, nunquid neglecto medicorum conſilio ea comedere ac bibere, quæ pater iuſſerit? & ſi ita incidat, vt in noſtra poteſtate ſit ducem exercitus eligere, nunquid quem pater propoſuerit, ac iuſſerit, eligere oporteat, omiſſo eo qui peritus bellicæ artis, ad munusq; id egregie exercendũ idoneus ſit? præterea ſi duo ſint qui indigeant, alter amicus, alter non amicus, ſed probus tamẽ vir & bonus, vtri inſeruiendum, ac dandum. amico'ne, an bono viro, ſi vtriſq; ſimul nequeamus? nam & amicum indigentem negligere fas minime eſt: & probum virũ repudiare eſt abſurdiſſimum. vtrum item benemerito indigenti gratia referenda ſit, an ſodali qui etiã ipſe indigeat, ſuccurrendum: ſi etiam vtriſq; his opem ferre ſimul non poſſis? poſteaq̃ ad hunc modum quæſtionem propoſuit, ita ſubiungit:

Nunquid autem omnia huiuſmodi exacte definire facile non eſt? multas enim atque omnigenas & magnitudine & paruitate, & honeſtate, & neceſſitate habent differentias. illud tamen obſcurum non eſt: non omnia eidem eſſe reddenda.

Quæ ad ſolutionem propoſitæ quæſtionis ſubiungit, cum ijs conſentiunt quæ in primo huius operis libro etiam dixit. cum. n. res hæ, de quibus eſt conſideratio, indefinitæ ſint, definitas admittere ſolutiones ac certas non poſſunt. nam hæc quæ in actionem cadunt, mutabilia ſunt ac volubilia: atque aliàs alio quodam modo ſeſe habent. eadem. n. ijſdem interdũ maiora, interdum minora conſpiciuntur: & modo honeſta & vtilia, modo turpia & inutilia: quandoq; neceſſaria, quandoq; non neceſſaria apparent. cum igitur talis ac tanta in huiuſmodi rebus differentia exiſtat, vt aliàs honeſtius eſſe videatur amico inſeruire, q̃ probo viro: aliàs econtrario probo viro magis, q̃ amico: exacte definire ac determinare facile non eſt, amico'ne ſemper ſit ſuccurrendum magis q̃ probo viro: an ſemper probus vir beneficio afficiendus ſit, & negligendus amicus: ſed ad occaſiones, & indigentias, & neceſſitates reſpicere debemus: proq; earũ ratione beneficia noſtra moderari. atque id præcipue, cum nõ ſit obſcurum & incertum, non omnia eidem eſſe reddenda, vt honorem, & pecunias, & ſimilia: ſed alteri honorem, alteri pecuniam: honor quidem filijs carenti & cœlibi: pecunia multos filios habenti, atq; iccirco indigenti pluribus magis tribuenda eſt: maioreq; iniuria affecto magis auxiliandum, q̃ ei qui minus offenditur. quandoq; etiã, ſi ita incidat: multa enim ac propemodum infinita ſunt, quę accidere poſſunt: ſoli ac cœlibi dandum erit, ei autem qui filios multos habuerit, dandum non erit.

Et beneficia retribuẽda, utplurimum, magis ſunt, q̃ ſodali inſeruiendum: & ſicut mutuum cui debet quiſpiam, reſtituendum magis, q̃ ſodali dandum. ſed fortaſſe neque hoc ſemper: ut ſiquis redemptus à latronibus fuerit, utrum is uiciſſim redimere eum debet, qui liberarit, quicunque ille ſit, an non capto quidem, ſed repetenti reddere, an patrem redimere? redimere. n. patrem magis etiam q̃ ſeipſum debere uideretur.

Gratiæ beneficiorum plerũq; quidem referendę potius ſunt, q̃ ſodali ſubminiſtrandum: ſed interdum tamen occaſio incidit, vt econtrario facere debeamus. ſi. n. ſodalis de vita ob pecuniam periclitetur, ei ſubueniendum magis eſt, q̃ benemerito, qui in nullo periculo conſtitutus ſit. Mutuum item ei qui mutuauit reſtituendum magis eſt, q̃ ſodali dandum: ſed neq; hoc ſemper. nam exempli cauſa, Polemarchus ab hoſtibus fuit captus, redemitq; eum Antiſthenes ſuo ęre: cũq; nondum ille id perſoluiſſet, accidit, vt ab ijſdem hoſtibus & Antiſthenes & Polemarchi pater captus fuerit. vtrum igitur Polemarchus, ſi vtroſque nequit, redimere debet? patrem'ne ſuũ an Antiſthenem, à quo ipſe fuit antea ab hoſtibus liberatus? patrem proculdubio: quippe cum ſibijpſi quoque anteponere patrem debeat, nedum ei qui ipſum redemit, aut cuipiam alteri, ſodali, vel amico. cauſæ enim vt ſimus & viuamus, qui pater eſt, honor ſupra omnes exhibendus eſt, poſtpoſitisq; omnibus gratiæ reddendæ. Cũ vero inquit/an non capto quidem, ſed repetenti tamen/ita intelligit: nunquid ſiue captus ab hoſtibus Antiſthenes qui redemit, ſiue non captus, repetat debitum, neglecto patre reddere ei Polemarchus debeat?

Quod igitur dictum eſt, in uniuerſum debitum eſt reddendum: ſed ſi datio honeſtate, aut neceſſitate ſuperexcedat, ad hæc eſt declinandum.

In vniuerſum/hic ſumitur pro/magis/aut/abſolute/aut/plerunq;/vt hic ſit ſenſus. plerunq; reddi debitum oportet: ſed ſi datio tamen honeſtate ſuperexcedat, aut neceſſitate, id eſt ſi honeſtius, magisq; neceſſarium ſit alteri & non ei qui mutuauit, dationem exhibere: aut alterius & non eius cauſa illi, aut cauſa illius dandum eſt, omiſſo eo qui mutuauerat, cui debetur.

Interdum enim neque ęquum eſt, ut quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cum ille probum uirum eſſe ſciens benefecerit: ab hoc uero fiat retributio ei quem prauum eſſe exiſtimat. nam neque ei qui mutuauit, remutuandum eſt. ille enim cum putaret ſe recepturum eſſe, probo uiro mutuauit: hic autem à prauo recepturum ſe quippiam non ſperat. ſiue igitur re uera ita res ſe habet, æqualis dignitas minime eſt: ſiue non ita quidem eſt, ſed opinantur, non abſurde facere uiderentur.

Interdum enim, inquit, nihil æquum eſt id eſt iuſtum, vt ei qui prius dedit, beneficioq; præuenit, retribuamus: quando ille qui præuenit probum virum eſſe ſciens eum cui dabat, beneficium cõtulit. hic autem prauum eſſe exiſtimans, reddit. licet. n. benefecerit, retributio tamen ei facienda non eſt: eo ꝙ materiam improbitati ſuppeditare minime debeamus. ſi itẽ mendax ſit, peierator, iniuſtus ille qui mutuauit, qui vero mutuatus eſt, bonus ſit, atque hic diues forte ſit, ille indigeat: neq; ita ei erit remutuandum: propterea ꝙ ſi quicq̃ acceperit, negabit, nihilq; ſe accepiſſe iureiurando confirmabit. nam prauus mutuauit ſciens ſe ex probitate eius qui accepit, mutuum omnino eſſe recepturum: bonus vero cum ſperet, immo certo ſciat nihil ſe habiturum, ſi reddiderit, merito non remutuabit. neque ob id tamen ingratus, aut malus à recte ſentientibus vllo modo iudicabitur. Siue igitur malus reuera ſit ille qui mutuauit, ſiue non ſit, ſed videatur: viciſſim mutuandum ei non eſt. neq; enim æqualis dignitas eſt. ſed vt improbus bono ac modeſto viro mutuet, dignum eſt. vt autem probus vir æqua & eadem prauo homini præſtet, dignum cenſeret nemo: quippe cum magis vtile ſit, vt indigeat prauus, quã abundet, diuitiasq; malefaciendi inſtrumenta habeat.

Veruntamen id quod ſæpe dictum à nobis eſt, diſputatiões de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ ſunt, ſicut ea circa quæ uerſantur.

Affectus appellat fiducias & timores, cupiditates & auerſationes: actiones vero ea quæ ex cupiditatibus & doloribus, fiducia item & timore fieri conſueuerunt. vt ſiquis præ dolore ſe interimat: dolor erit affectus, actio, ſui ipſius interfectio. item ſiquis lætitia affectus inopi dederit ob lætitiam, quod prius nõ ſolebat: lætitia & volupras eſt affectus, datio ipſa eſt actio. ſi etiam aut ira incitatus quiſpiam aliquem percutiat, aut timore conſternatus ſcutum abijciat: ira & timor eſt affectus, percuſſio & ſcuti abiectio, actio eſt. Quoniam vero affectus & actiones circa quædam verſantur, ira circa eum qui irritauit, id eſt eum qui in cauſa fuit vt iraſceretur aliquis: & dolor circa eum qui moleſtiam attulit: timor item circa horribilia & formidabilia: hæc autem incerta ſunt, atque indefinita: diſputatiões etiam quæ de his fiunt, indefinitæ etiam ipſæ ſimili modo erunt. ex formidabilibus. n. alia ſunt valde horribilia, alia minus, alia eiuſmodi vt paruum admodum terrorem incutiant: quædam etiam videntur eſſe formidanda, & tamen non ſunt. in quibus cum tanta varietas ac diuerſitas reperiatur: fieri non poteſt vt certo ac definite quippiam de eis ſtatuatur: verbi cauſà, timenda eſſe ea quæ valde ſunt formidabilia. quæ autẽ non ſunt huiuſmodi, timenda minime eſſe. nonnulla. n. formidabilia, quãuis parua ſint, contemnere debemus, ac mori magis, q̃ timere. ſubeunda. n. mors potius eſt, q̃ vel negãdus Deus, vel dicendum atque indicandum aliquid vnde patria capi ab hoſtibus poſſit. nonnulla contrà licet paruũ admodũ terrorẽ afferant, timeri debẽt, cũ ignominioſum nobis eſt, ſi nõ timeamus. in quibuſdã multũ, in quibuſdã parum reſiſtendũ eſt. In voluptuoſis item & moleſtis rebus ſimili modo non poteſt quippiã certo definiri, quòd videlicet eatenus vel lætandum, vel dolendum ſit. Patet igitur diſputationes quoque de huiuſmodi rebus nihil certi ac definiti neque ipſas habere poſſe, cum

res circa quas verſantur, tam variæ ſint, atque incertæ.

Non omnia igitur omnibus eſſe retribuenda, neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia ſacrificantur: obſcurum minime eſt. quia uero alia parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & bene meritis reddenda ſunt: ſingulis propria & accommodata ſunt attribuenda.

Quemadmodũ, inquit, non omnia Ioui immolantur: nonnulla.n. erant quæ Ioui ſacrificare Græci nefas exiſtimabant: vt canes, & ſerpentes, & alia complura quæ Ioui offerre eſſe impium videbatur, qui apud Græcos, pater eſt hominumq; deorumq;: ſic neque patri omnia tribuenda ſunt. neque enim ſi ad dei viuentis repudiationem nos incitet, aut prodere patriam iubeat: parere ei debemus: ſed ea quæ patri reddi debent, tribuemus. honorem, obſequium corporis, reliqua omnia quæ ad ſubſidium, vitæq; commodum ſpectant. Neque igitur patri omnia, neque eadem omnibus tribuenda ſunt. non enim conuenit, vt & pueris, & adoleſcentibus, & viris, & ſenibus, probis & improbis eadem exhibeamus: ſed ſingulis id quod cuiq; eſt accommodatum.

Ita uero etiã facere uidentur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus eſt: atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiũt communes ſunt. ob eandem cauſam quoque ad ſponſalia conuenire debere cognatos maxime exiſtimant. Parentibus autem alimenta præcipue ſuppeditanda eſſe uiderentur, utpote cum debeamus: cũq; illis qui in cauſa ſunt, ut ſimus, honeſtius ſit, quàm nobis ipſis in his opem ferre. honor quoque parẽtibus quemadmodum dijs, exhibendus eſt: non omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit ſapienti, aut duci, ſed paternus: & ſimili modo maternus.

Quænam quibus tribuenda ſint, exemplo declarat. cognatos.n. ad nuptias vocandos eſſe inquit, id quod fieri quoq; plerũq; videmus. eoſdem ad ſponſalia inuitandos, deducẽdosq; ait. ſponſalia autem. i. κῆδη græce, contractus ſunt qui ante nuptias fieri conſueuerũt. parentibus autem alimentum & victum ſuppeditare nos oportet quoad viuimus: tandiu.n. debemus. ſicut enim in mutuis eouſq; debemus, quouſq; habemus pecunias quas mutuo accepimus: ita parẽtibus tãdiu debemus, q̃diu ſumus et viuimus, cum ab ipſis habeamus quaſi mutuum quoddã, vt ſimus, & viuamus. honeſtiusq; eſt, inquit, vt parentibus qui in cauſa ſunt, vt ſimus, opem huiuſmodi feramus, & auxiliemur, q̃ nobis ipſis. nam pater etiã deus nobis eſt: deum autem anteponere nobis ipſis proculdubio debemus, eiq; honorem & cultũ exhibere. quocirca pater quemadmodum deus honorandus eſt: non tamen omnis honor ei eſt tribuẽdus: neque idem patri & matri. Patrem.n. ſequi in balneum, & abſtergere, reliquaq; ei præſtare quæ in lauando ſolent, & decorum & honeſtum eſt: matri idem facere, indecorum eſt, minusq; honeſtum. Neq; item honor patri eſt tribuendus, qui ſapienti. ſapientem enim honoramus, eo ꝙ magna, atque admirat[?]ione digna ſcit, & cognoſcit: patrem, quia auctor vitæ nobis extitit.

Omni item ſeniori honor pro ætate reddendus eſt, aſſurgendo, & ſeſſione cedendo, atque huiuſmodi cæteris. ſodalibus autem & fratribus loquutio libera, omniumq; communitas exhibenda eſt. Cognatis itaq; & tribulibus & ciuibus, reliquisq; omnibus enitendum eſt, ut ſemper quod accommodatum eſt, tribuamus, quæq; unicuiq; inſunt quantum ad coniunctionem, & uirtutem, & uſum attinet, diiudicemus. atque eorum quidẽ qui congeneres ſunt, facilius iudicium eſt: difficilius eorum qui differunt. non ob id tamen deſiſtendum: ſed ita ut fieri poteſt, facienda diſtinctio eſt.

Senex aſſurgendo, & præſeſſionem ei exhibendo honorandus eſt. ſi.n. videamus ſenem accedere, & forte ſedeamus, ſurgere debemus, eiq; loco & ſede cedere. honoratior ſiquidẽ

eſt: cum vetuſtior ſit, priusq; mundo cognitus fuerit, modeſteq; & ornate ſe in ea quæ ipſi obtigit, mundi ſede collocarit: huiuſmodi.n.ſunt proprie ſenes: non qui inſtar pecudum, & Sardanapali in morem vitam traducunt. Erga ſodales vero, id eſt eos qui eadem nobiſcum educatione vſi ſunt, iiſdemq; ſtudiis incumbunt, loquendi libertate vtendum nobis eſt, omniumq; cõmunicatio facienda. nam ſi communia omnia verorum amicorum ſunt: quo modo non etiam ſodalium & fratrum eſſe debent? ſi autem omnia inter hos communia ſunt, libere loquendum eſt, increpatioq;, & correctio omnis & ſodali & fratri, ſiquid peccarint, adhibenda eſt: alioqui neceſſe erit, vt in illorum etiam nos reprehenſionẽ incidamus: quippe qui in omnibus ſocii ac conſentiẽtes illis ſimus. in vniuerſum igitur niti debemus vt quod proprium vnicuiq; eſt atq; accommodatum, tribuamus, diiudicantes ac conſiderãtes in hũc modum: hic mihi ad hoc atq; illud vtilis eſt: ac propterea honorari à me debet retributione pro dignitate facta: ille probus vir eſt: laudibus igitur & veneratione eſt à me proſequendus, atque vnuſquiſq; ex cæteris ſimili modo pro ratione morum, ſtudiorum, vitæ, operum, actionum, honore à nobis merito eſt afficiendus. Quænam vero in eos qui eiuſdem ſunt generis exhibenda ſint, facile iudicium eſt. nam congeneres homines. i. ὁμογενεῖς vel contribules vocat, nam Demoſtheni oratori omnes Pæanienſes, Aeſchini omnes Colyttẽſes congeneres erant: vel omnes abſolute qui eiuſdem ciuitatis ſunt ciues, congeneres appellat. de iis vero qui differunt. i. qui non ſunt congeneres, licet difficulter iudicare poſſimus: ob difficultatem tamen minime eſt deſiſtendum & ceſſandum, ſed danda eſt opera quatenus fieri poteſt, vt quod vnicuiq; conuenit, tribuamus.

Quando ſeruanda amicitia. Cap. III.

ORitur autem dubitatio, utrum cum iis qui non permanent, diſſoluendæ ſint amicitiæ, nec ne? an cum iis qui ob utilitatem, aut iucunditatem ſunt amici, cum non amplius ea habent, diſſolutionem fieri abſurdum non eſt: illorum enim erant amici: quibus deficientibus cõſentaneum eſt, ut etiam ipſi non amplius ament.

Et diſſoluere amicitias, & non diſſoluere malum nonnullis eſſe videbatur. nam cũ amicitia ſit bona res: bona.n. res eſt amicus: boni autem abiectio, atq; amiſſio eſt mala: amicitiæ igitur diſſolutio & abiectio mala eſt. Contrà etiam cogere aliquem eſſe amicum qui non velit, malum eſt. cum autem quis non diſſoluit amicitiam, ſi alter amare nõ vult: vim infert ac cogit. non diſſoluere igitur amicitiam malum eſt. Vnde merito oriri ſolet dubitatio, nunquid cum iis qui amare nolunt, diſſoluenda amicitia ſit? verbi cauſa, ſi alter amicitia contentus ſit, atq; amare velit, alter non velit: nunquid is qui vult atque amat, deſiſtere ab amore, non ſecus atque alter: an amare alterum etiam nolentem debeat? Vbi ita dubitauit, ſolutionem ſtatim ſubiungit, cum inquit, an cum iis qui ob vtilitatem, aut voluptatem ſeſe mutuo amant, ſi diſſolutio fiat, abſurdum minime eſt, cum non amplius ea habeant ob quæ ſe amabant. nam ſi amator ob pulchritudinem amicam amabat: illa autẽ pulchritudine priuata eſt, deformiſq; euaſit, nihilq; amplius in ſe habet ex iis quæ oblectationem antea afferre conſueuerant: diſſolui inter hos amicitiam non eſt abſurdum. ſimili modo ſi amatori deſint pecuniæ, quarum cauſa amicæ erat carus: vel ſi vtroſq; vtraq;, id eſt illam forma, hunc diuitiæ deſtituerint: cum abſint ea quæ amorem conciliabant, amicitiam quoq; diſſolui neceſſe eſt. Idem continget illis quoq; qui ob vtilitatem ſeſe mutuo diligunt.

Criminaretur aũt quiſpiam ſi ille qui ob utilitatem, aut uoluptatẽ amat, ſe ob mores amare ſimulauerit. Sicut.n. in principio diximus, plurimæ diſſenſiones inter amicos oriuntur, cum non ſimiliter & putant, & ſunt amici.

Nihil abſurdum quidem eſt, ſi illæ quæ ob vtilitatem & voluptatem exiſtunt amicitiæ, ſine accuſatione vlla & criminatione poſſunt diſſolui. ſed in illis merito expoſtulatio & criminatio oritur: cum alter ob vtilitatem aut voluptatem amans, id celarit, ſimularitq; ſe ob virtutem & mores amicum eſſe. Sicut Lyſias orator qui cum ob pulchritudinem Phædrũ amaret: ob bonam indolem, docilitatemq; naturæ amare ſe eum ſimulabat. Vnde cum non amplius conueniret vt ſolebat Lyſias, amicitiamq; diſſoluiſſet, eo ꝙ Phædri pulchritudo

iam

iam deſloruerat: non iniuria potuiſſet accuſari, ac reprehendi, q cum pulchritudinis cauſa amaret, id facere ob animi mores ſimulaſſet.

Cum igitur fruſtratus fuerit aliquis, atq; ob mores ſe diligi exiſtimarit, cũ nihil eiuſmodi ille agat: ſeipſum is culpet. cum autem illius ſimulatione deceptus fuerit: eum qui deceperit, accuſare iuſtum eſt: atq; eo magis q̃ eos qui monetas adulterant, quo circa rem precioſiorem maleficium huius eſt.

Cum dixerit illũ qui non permanet, merito poſſe accuſari, ſi amet vtilitatis, voluptatiſ'ue cauſa, & amare ob virtutes & mores fingat: nunc definit quando nos ipſos, & quando aliũ incuſare debeamus. Cum, inquit, fruſtratus fuerit aliquis & deceptus, exiſtimarit q; ſe ob virtutem amari, cum ille qui amat, nihil huiuſmodi agat, id eſt nihil quod facere conſueuerint, qui virtutis cauſa diligunt, ſed omnia econtrario: aut ſine vllo pudore quas non decet, partes attractet, & ſicut non decet: vt ſolent ij qui impudicas ac nefarias res perſequuntur: aut bona alterius conſumat, & furetur, in ſeq; traducat: id quod faciunt, qui commodi ſui cauſa diligunt. cum igitur aliquis hæc inſpiciens ſe morum cauſa diligi putarit: ſeipſum, nõ amantem accuſet & culpet: quippe cum ille ex ijs quæ agebat, ſatis declarare potuerit, ſe nõ virtutis, ſed vtilitatis aut voluptatis cauſa amicitiam illam ſectari. Sed ſi amet aliquis ob voluptatem aut vtilitatem, nihil tamen huiuſmodi faciat, vt ille quem modo diximus: poſtea tamen ab amicitia deſiſtat, non ſine ſignificatione & indicio, q vtilitatis, voluptatiſ'ue ſuæ cauſa amabat, licet occultare id antea ſemper niteretur: tunc non nos ipſos, ſed illum accuſare debemus: quippe qui nos deceperit: & cum ob vtilitatem & voluptatem amaret, amare ob virtutem & mores ſimularit. Nam prior ille non decipiebat, ſed quam ob cauſam amaret, ex ijs quæ agebat, manifeſte cognoſcebatur: hic vero deceptor eſt & ſimulator, grauioreq; increpatione eſt caſtigandus, q̃ ſi monetas adulteraſſet. quanto enim amicitia precioſior quàm moneta eſt: tanto maleficium quod fit in amicitia, peius ac grauius quàm quod in moneta, exiſtimari debet. Atque ita patet tunc diſſenſiones, & acculationes neceſſario inter amicos exoriri ſolere, cum non ſunt ſicut putant. vt in his quos cõmemorauimus alter ſe amari virtutis cauſa opinabatur: alter non eam ob cauſam amabat, ſed vtilitatem ſuam, aut voluptatem ſectabatur.

At ſi admiſerit ut bonum, prauus uero ille euaſerit, & uideatur: nunquid amplius amandus eſt? an fieri non poteſt? ſiquidem non quodlibet eſt amabile, ſed bonum: neque amandum prauum eſt. praui enim eſſe amicum, aut ſimilem prauo fieri nullo modo oportet. ſimile autem ſimili eſſe amicum, dictum iam eſt.

Si vt bonum admiſerit, prauus vero ille euaſerit, & videatur: nunquid amplius amandus eſt? & videatur/hic poſuit, pro/vel videatur/. Quod autem quærit, huiuſmodi eſt: ſi ſint duo boni, qui ſeſe mutuo ament: deinde contingat vt alter ex ipſis vel prauus euadat, vel euaſiſſe videatur: multi enim licet tales non ſint, id eſt vel boni vel mali, videntur tamen eſſe: ſi igitur id contingat, & ille qui malus euaſit vel videtur, in amicitia permaneat: nunquid bonus etiam ſeruare amicitiam debet, & amare eum nihilo minus, an diſſoluenda amicitia eſt? Hæc eſt quæſtio, quam ſtatim ſoluit ita ſubiungens. an fieri non poteſt, vt ſcilicet probus vir prauo homini ſit amicus? malum enim neque diligit, neq; appetit quiſpiã: ſed bonum vnuſquiſque cupit, & appetit, & ſectatur. nam illi etiam qui malum ſequuntur, atque amant, id non tanquam malum, ſed tanquam bonum amplectuntur, & diligunt. non eſt igitur amandum id quod prauum eſt. non enim praui eſſe amicum, aut prauo ſimilem fieri oportet. ſimilem autem fieri eſſet neceſſe, ſi ſimul cum prauo verſaretur, ac degeret quiſpiam. Quòd ſi verum illud eſt, quod fertur: Ad ſimilẽ ſemper ſimilem trahit ipſa dei vis: quo pacto fieri poteſt, vt virtus & vitiũ quæ cõtraria ac longe diſſimilia inter ſe ſunt, in amicitia coniungantur?

Nunquid uero ſtatim facienda diſſolutio eſt? an non cum omnibus, ſed cum ijs qui ob prauitatem incurabiles ſunt? nam qui correctionem admittũt ijs eo magis in moribus, q̃ in facultatibus ferendum auxilium eſt, quo & præ-

inſtrumenta corroborare,ſed omni ratione imbecilla reddere ac deſtruere.

Quæ opera amicitiæ, & ꝙ non ſint prauorum. Cap. IIII.

IAm uero ea quæ ad amicos attinent,& quibus amicitiæ definiuntur,ex ijs quę erga ſe quiſq; agit,eſſe uidentur profecta.Statuunt.n.amicum eſſe eum qui uult & agit bona,aut quæ apparent,illius cauſa:uel eum qui uult & eſſe et uiuere amicum ipſius cauſa.id quod matres erga filios faciunt; & amici,inter quos offenſio aliqua incidit.

Cum dixerit/ea quæ ad amicos attinent/ſubiungit/& quibus amicitię definiuntur/id eſt quibus notæ ac manifeſtæ fiunt:id.n.definiri hoc loco ſignificat.cum.n.videmus aliquē ea quæ ſibijpſi vult,atq; optat,alteri quoq; optare ac velle:hunc amicum eſſe credimus Nam vnde Patroclo amicum fuiſſe Achillem cognoſcimus,niſi ex eo ꝙ Achilles quæcunq; ipſe habebat,eadem Patroclo volebat,optabatq; contingere?Cum igitur aliquem alterius cauſa vel ſalutis,vel felicitatis bona velle,ac procurare conſpicimus:cum amicum illius eſſe credimus,cui bona procurat.nam ſi nō alterius cauſa ſed ſua id ſtudeat,vt & luxuriari,& oblectari,& frui ipſe amici bonis valeat:eum non amicum,ſed adulatorem,& auarum,& gulæ deditum & ventri,atq; huiuſmodi hominem eſſe exiſtimamus. Velle autem alterū eſſe & viuere eius ipſius cauſa matribus proprium eſt:quæ liberos ſuos ita amant,vt eſſe et viuere eos cupiant eorum ipſorum cauſa nulla etiam inde vtilitate ſperata. Idem etiam amici faciunt,inter quos offenſio aliqua incidit.licet.n.neq; inter ſe verſentur,neq; conuictu mutuo ob diſſenſionem & offenſionem obortam vtantur: volunt tamen etiam ipſi ſibi mutuo bona,optantq; ſibi mutuo,vt viuant,beneq; ac feliciter vitam traducant.hæc nanque vera amicitia eſt:ſuntq; hi veri amici,qui etiam ſi non verſentur ſimul,non definunt tamē bona amicis non ſua,ſed illorum cauſa optare ac velle.Nōnulli igitur ſtatuunt eum eſſe amicum, qui vult & agit bona,& quæ apparent eſſe bona,illius cauſa quem amat.Agere autem bona is intelligēdus eſt qui omnia facit,& procurat,vt & quę adſunt amico,bona permanēāt, & quæ abſunt,eueniant.

Alij eum qui ſimul degit,& eadem eligit: aut qui condolet & congaudet cum amico.maxime uero etiam hoc matribus contingit.at aliquo ex his amicitiam quoq; definiunt, quorum unūquodq; probo uiro erga ſeipſum ineſt.

Nonnulli dicunt eſſe amicum eum,qui ſimul verſatur ac degit cum eo quem amat,et eadem eligit ac vult illi,quæ etiam ſibi.ſed hęc à priore non diuerſa admodum opinio eſt.alij condolentem & congaudentem eſſe amicum dicunt.id quod matribus maxime omniū ineſſe conſpicitur.atque his quidem omnibus,aut aliquibus, aut aliquo etiam horum amicitiam definire conſueuerūt.quorum ſanè vnumquodq; probo viro ineſt.agere videlicet bona amici cauſa:velle alterum & eſſe & viuere,nullamq; inde vtilitatem ſperare: ſimul verſari ac degere:condolere & congaudere: omnia inquam hæc erga ſeipſum probo viro inſunt: quippe cum probus vir maxime ſui ipſius amicus ſit.non.n.quilibet abſolute ſeipſum amat, ſed qui rationalem animi ſui partem alit ijs quibus natura ali conſueuit. Cum igitur probus vir ſeipſum amet,bona etiam cauſa ſua agit:tum ſiquid recte egerit,lætatur:dolet contrà,ſi non ita recte ſucceſſerit quippiam:ſecumq; hoc modo congaudet,& condolet. ſolum aūt bonum virum ſibijpſi eſſe amicum,ſeq; ipſum amare,reliquos vero non modo ſe non amare,ſed inimicos quoq; atq; hoſtes ſui eſſe,inde facile perſpicere vnuſquiſq; poſſet.omnes.n. cum alicuius nos eſſe maximos amicos ſignificare volumus,dicere ſolemus:ego & ille anima vna ſumus:ſicut magnus in theologia Gregorius in magni Baſilij funebri oratione,anima vna in duobus corporibus.At ſi proprie amici & veri illi ſunt,quorum vna anima eſt, dum & eadem ambo volunt,& eadem agunt, neq; vlla in re diſſentiunt:anima vero cum partes duas habeat,alteram rationis participem,alteram vacātem ratione,tunc vere vna,et non multiformis ac varia eſt, cum in ea ratio & affectus inter ſe conſentiunt, concordesq; ſunt:efficitur vt cuius anima huiuſmodi eſt,is & ſibijpſi eſſe amicus, & ſeipſum amare dici merito poſſit.Huiuſmodi vero ſolius probi viri anima eſt: ſolus igitur probus vir amicus ſibijpſi eſt,ſeq; amat.id quod breuius etiā ita colligitur:probi viri anima vna eſt:quo-

cum vna eſt anima, ij ſunt amici: probus igitur vir ſibiipſi eſt amicus. in hoc.n.ſolo quietæ ac tranquillæ animæ partes reperiuntur, cum nulla diſſenſione, ac ſeditione turbatæ inter ſe prorſus conſentiant. At vero ſi amicus ſui ille eſt, cuius animæ partes ſunt concordes: illi ſe non amabunt, quorum animæ partes diſſentiunt, diſcordesq; ſunt. ita vt altera hæc, altera illa appetat, & perſequatur. tales autem praui homines ſunt. ſe igitur non amant praui: neq; cum pugnent ac ſecum ipſi diſſentiant, amici ſui ipſorum ſunt. hoc etiam in incontinentibus patere poteſt, qui modo aliquid cum voluptate agunt, modo pœnitentia ducti ſeipſos corripiunt ac caſtigant. ſimili modo quoque in alijs vitijs ſemper prauus ſecum diſſenit, ſibiq; aduerſatur ac repugnat.

Cæteris uero, quatenus tales ſe eſſe exiſtimant. uidetur enim, quemadmodum dictum eſt, uirtus, & probus uir unicuiq; eſſe menſura. is enim ſecū conſentit, & eadem tota anima appetit.

Vnūquodq; igitur eorū q̃ dicta ſunt, probo viro inſunt. at reliquis eatenus inſunt, quatenus ſe eſſe probos ac bonos exiſtimant. uā quatenus tales, & mutuo ſe amāt, & bona amico volūt eius ipſius cauſa, & cætera faciunt, quæ ſunt cōmemorata: eſtq; menſura oīum ac regula probus vir. Eos.n. qui ita ſe mutuo amāt, ſicut ſeipſum ꝓbus vir, amicos ſtatuimus: amicitiæ ergo mēſura probus vir eſt. Qui itē iraſcūtur, aut non iraſcuntur qñ & quo modo ꝓbus vir facit, māſuetos appellamus: eſt igitur probus vir māſuetudinis ēt mēſura. Sic qui timet aut nō timet qñ et quo modo probus vir ſolet, fortē dicimus: fortitudinis igitur probus vir quoq; mēſura eſt. Sic in reliquis oībus virtutis & ꝓbi viri mēſura vti cōſueuimus. Quēadmodū.n. cubitus, & modius & cęterę mēſuræ, quia neq; maiores neq; minores euadunt, ſed ſemper eædem permanent, alias res metiuntur: id quod ſi mutarentur, præſtare nō poſſent: ita & probus vir aliorum menſura fit, propterea quod idem ſemper manet, atq; eadem ſemper affectat atque appetit tota anima, id eſt omnibus animæ partibus. non enim ſicut in incontinentibus videre licet, alia in ipſo ratio vult, alia irratiōalis pars appetit, ſed eadem vtræq; vt vna vere anima eius ſit.

Et uult etiam ſibiipſi bona, & quæ apparent, atque agit. boni enim eſt ſui quoque cauſa bonum elaborare: intellectiuæ ſiquidem partis gratia, quę eſſe unuſquiſq; noſtrum uidetur. uult quoque uiuere ſe, & ſaluum eſſe, & maxime id, quo ſapit. Probo.n. uiro eſſe bonum eſt.

Cum ſeipſum amet probus vir, ſibiipſi bona vult: nemo.n. amicus eſt, de veris loquor, qui amico bona non velit. quare cum bonus vir amicus ſibiipſi ſit, bona quoque ſibi adeſſe vult, atque agit, vt & præſentia permaneant, & abſentia eueniant: quippe cum boni officiū ſit bonum elaborare: id eſt operari atq; agere, atque id non irrationalis partis cauſa, ſed ſui ipſius, id eſt rationalis partis gratia, quæ vniuſcuiuſq; noſtrum eſſentia eſt. pars enim irrationalis ijs qui ſecundum naturam vitam traducunt, nullo loco haberi debet. Vult itē probus vir ſe viuere, id eſt partem eā animæ qua ſapit, quę rationalis eſt, viuere: hoc eſt ea agere vult, quæ parti illi quæ ratiocinatur & cogitat, vtilia ſunt. qui.n. non ſecundum naturam viuit, ſed immoderatis perturbationibus agitatur atque opprimitur: is in diſſimilitudinem fertur, atque ita in corruptionem delabitur, ut quodam modo neq; viuat, neq; ſit. bonus autem vir & eſſe & viuere vult, id eſt bonum agere, propterea ꝙ eſſe bonum ipſi eſt: hoc eſt eſſe ipſi in bene agendo atq; operando conſiſtit. vult igitur viuere & eſſe, id eſt bona exercere atq; agere: quia bonum eſt probo viro eſſe. bona.n. agere atq; operari bonum eſt.

Vnuſquiſque autem ſibiipſi uult bona. effectus uero alius illud quod euaſit, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nūc deus bonum, ſed cum ſit ipſe id quodcunque eſt.

Verus homo diuinum quid eſt, id eſt anima intellectiua, vt in decimo huius operis libro etiam ipſe inquit, his verbis: hoc autem vnuſquiſq; noſtrum eſſe videretur. quocirca abſurdum eſt, ſi non ſuam quiſq;, ſed alterius alicuius vitam eligat. aliquem alterum irrationalem animæ partem appellans. & rurſus deinceps. quod enim, inquit, accommodatum vnicuiq; eſt, id natura optimum vnicuiq; eſt, ac iucundiſſimum: & homini igitur vita quæ ſecundū

intellectum traducitur: ſiquidē homo maxime hoc eſt. ſi igitur vnuſquiſq;, vt dicebamus, homo bona ſibi vult: probus autem vir homo proprie eſt, & non Sardanapalus: ſequitur vt probus vir ſolus velit ſibi bona, atq; ea quę vere bona ſunt. qui. n. ſibi adeſſe vult diuitias, luxum, immoderatas corporis voluptates: is non ſibi hæc eſſe vult, ſed irratiōali parti, quæ multiceps beſtia eſt. ille vero ſua bona perſequitur, qui actionem, & contemplationem affectat. idq; eſt maximum, ac præſtantiſſimum bonum, vt id quod eſt vnuſquiſq;, eſſe perſeueret: vt rationalis noſtri pars pura atq; illæſa conſeruetur. nam qui ex affectibus vitam traducunt, non ſunt id quod ſunt, id eſt intellectuales animæ: ſed illud ſunt, quod curant, atque excolunt, hoc eſt bruti quidam ac ratione carentes vel lupi, vel ſues, vel aſini, vel alia aliqua huiuſmodi animalia. Vult igitur probus vir bonum hoc ſibi adeſſe, vt ſit videlicet id, quod eſt. Quis. n. eſt qui effectus alius, verbi cauſa ſi quadrupes, vel volucris, vel Sardanapalus euaſerit, bona habere eligat? vnicuiq;. n. optimum ac præſtantiſſimum illud eſt, vt ſua ipſius ſpecies atq; eſſentia ſit, & permaneat, & conſeruetur. ac fieri nullo modo poteſt, vt ſi ex humana ſpecie in aliam mutetur quiſpiam, bona is probi viri habeat. q; ſi concedere aliquis velit, ſpeciemq; illam in quam mutatio hominis facta fuerit, bona probi viri habere affirmet: concedemus etiam nos habere quidem poſſe ea, ſed non vt ſibi bona: propterea q; ea quæ bona homini ſunt, equo non ſunt bona: neq; econtrario quæ equo, eadem homini. id quod manifeſtat etiam ipſe, cum inquit/habet. n. etiam nunc deus bonum, ſed cum ſit &c./id eſt ſed habet quidem bonum, ſed permanens id quod eſt, Deus. nam ſi è natura quam habet in aliud quid mutaretur, non haberet id quod nunc habet: & ſi haberet, ei bonum non eſſet. Non omnibus enim eadem eſſe bona, ſed alijs alia perſpicuum eſt: quippe cum bonū equo ſit, ſolipedi eſſe, atq; vna ac ſolida vngula tātū muniri: id autem homini bonum minime ſit. nam homini econtrario bonū eſt multifidas habere manus, & in quinq; digitos diſtinctas, ſimili modo & pedes: id quod equo peſſimum eſt. idē in reliquis ſpeciebus adeo claret, vt plura in præſentia commemorare ſuperuacaneum eſſe videatur.

Vnuſquiſque uero id quod intelligit, eſſe uideretur, uel præcipue. quiq; eſt huiuſmodi, ſecum degere uult. iucunde enim id facit: quippe cum et factorum oblectabiles recordationes, & futurorum ſpes bonæ ſint: tales autē ſint iucundæ. contemplationibus præterea abundat cogitatione: condoletq; & collætatur ſecum maxime. idem. n. prorſus & moleſtum eſt, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentia ſiquidem uacat, ut ita dicam.

Vnuſquiſq; videtur eſſe id quod intelligit, id eſt ipſa animæ intellectiuæ pars, vel præcipue id. hoc autem ſubiungit, propterea q; irrationalis quoq; pars multum facit ac cōfert ad conſtituendum id quod apud peripateticos priuatim quale appellatur. priuatim quale autē vocāt, ſiue proprie quale indiuiduum quod ex proprietatibus quibuſdam conſtituitur, vt Socrates, & Plato: quarum ſanè proprietatum tota collectio in nullo alio reperiri vnquā poſſet. nam communiter quale vniuerſale ipſum vt homo nuncupant. qui autem eſt huiuſmodi, id eſt probus vir, ſecum degere vult. iucunde. n. id facit. cum enim in ſeipſum conuerſus lumen ſtabile ac purum ex virtutibus incenſum, fulgoremq; ex ſcientijs emicantem videt: lætatur ac geſtit: præteritarumq; rerum memoria, ac futurarum ſpes eum ita oblectāt, vt ab externarum rerum contagio auocent, ſecūq; verſari & in rerum contemplatiōe permanere inducant. Condolet item ſecum, ſiquid quod erat faciendum, prætermiſerit. congaudet & collætatur, cum honeſta et bona operatur. Prorſus enim, id eſt ſemper atq; oīno iucundum ipſi eſt bonum, prauum eſt moleſtum: eſtq;, vt ita dicam in vniuerſum pœnitentia vacans. nemo. n. qui recte agit & honeſte, in pœnitentiā incidit. cū igitur ſemper hic honeſta agat, pœnitentia prorſus vacat. quin ſi ēt non ſemper honeſte ac recte ſe gerat, ſed aliquando prauū aliquid cōmittat: id adeo exiguū eſt, vt ne prauū quidem eſſe videatur.

Eo quod igitur probo uiro erga ſeipſum unumquodq; horum ineſt, iſq; erga amicum, perinde atq; erga ſeipſum ſeſe gerit: eſt. n. amicus alter ipſe: amicitia quoq; eſſe horum aliquid uidetur, & amici illi quibus hæc inſunt.

Vnūquodq; horum vocat collætari ſecum, condolere, ſperare bona, ob facta præterita

gaudere. ex eo igitur ꝙ vnumquodq; horum ineſt probo viro, & ſe gerit, affectusq́; eſt er ga amicum, tanq̃ erga ſeipſum: qui.n.amat, eſt quaſi alter amatus † & amicitia aliquid horũ eſſe videbitur: & amici illi eſſe videbũtur, qui collętabuntur & condolebunt, qui verſari cũ amico volent, ſimulq́; degere, & cætera huiuſmodi.

Nam utrum erga ſeipſum amicitia ſit, nec´ne, in præſentia omittamus. ui deretur autem eatenus eſſe amicitia, quatenus† eſt duo uel plura ex ijs quæ di cta ſunt: & quia exceſſus amicitiæ ſimilis eſt ei quæ erga ſeipſum eſt.

† a.l.nõ am plius duo ſunt eadẽ.

Dictum eſt paulo ſuperius hoc in libro fieri poſſe vt amicitia ſit erga ſeipſum, vt repete re rurſus eadem non oporteat. videretur autem inquit amicus erga ſeipſum eſſe quiſpiam, non quatenus eſt vnus ille qui ſeipſum amat, ſed quatenus duo: duo appellans & rationalẽ animæ noſtræ partem id quod proprie ſumus, & irrationalem. humana.n. ſpecies & homo proprie non irrationalis, ſed rationalis animæ noſtræ pars eſt. cum igitur hæ duæ partes in ter ſe non diſſentiunt, ſeditione´que nulla inter ſe agitantur: ſed ita conſentiunt, vt ratione vacans pars mentis motionibus ac voluntatibus obtemperet ac pareat: licet´que eſſentia & natura duæ ſint, vna ex concordia eſſe videatur: amicitia eſt erga ſeipſum, quatenus duo ſunt, vel plura etiam duobus. quod perinde eſt ac ſi dicat, ſi in duas partes diuidas animã, in rationalem, & irrationalem, erit amicitia erga ſeipſum, quatenus duo erunt: ſin autẽ in tria diſtribuas rationem, iracundiam, & cupiditatem, non quatenus duo, ſed quatenus plura. i. tria erunt, amicitia homini erga ſeipſum eſſe dicetur. Fertur autem etiam alia lectio, quę ita habet. videretur autem eatenus eſſe amicitia, quatenus non amplius duo ſunt eadem. quod ita eſſet intelligendum. quãuis duæ ſint partes rationalis & irrationalis, amicitia tamen erga ſeipſum tunc eſt, cum hæ concordia & conſenſu vnum euaſerint. atq; hoc ita ſe haber, tum etiam quia amantis erga amicum excedens atq; exuperans amicitia ſimilis ei eſt, quæ eſt er ga ſeipſum. qui.n. aliquem amat ſicut ſeipſum, is cum exceſſu & ſupra modum amat.

At antedicta ineſſe uidentur etiam pleriſque, quamuis praui ſint. num quid tamen quatenus ſibi placent, probos´que ſe eſſe exiſtimant, eatenus par ticipes eorum ſunt.

Antedicta appellat ea quæ probis viris ineſſe dixit. i. velle ſeipſum viuere, et ſaluum eſſe: ſimul degere ſecum: collætari & condolere: erga amicum, ſicut erga ſeipſum ita ſe habere. Pleroſq; autem eos dicit qui ex ſenſu vitam traducunt, populumq́; & turbã quam in ſe ha bent, hoc eſt cupiditatem multorum capitum beluã, vt inquit Plato, & iracundiã leoninã furiam ita nutriunt ac ſaginant, vt rationem perturbationibus ſubiectam loco imperãdi ſer uire cogant. Sed vide q̃ exacte loquatur hic Ariſtoteles. nõ dixit.n. hæc abſolute ineſſe pra uis hominibus, ſed videri ineſſe: perinde ac ſi ita diceret: non inſunt quidem hæc re vera pra uis, ſed opinione tantum quadam ineſſe apparent. neq;.n. omne quod videtur atq; apparet, verum etiam eſt. quippe cum pleriſq; hominibus è vulgo diuitiæ & vires corporis q̃ ſapien ria & prudentia expetendæ magis eſſe videantur: id quod re vera minime eſt. ſol item mul ro amplior terra cum ſit, pedali magnitudine apparet. ſimili modo pleriq; homines etiã pra ui amare ſeipſos videntur, & velle ſeipſos viuere & ſuos amicos, ſecumq́; ſimul degere & cum amicis velle: quod tamen ſiquis recte perpendat, verum non eſt. Illud ſiquidem ſe eſſe exiſtimant, quod curant, alunt, & ſaginant: curant autem irrationalem partem quæ in ipſis eſt: irrationalem igitur partem, non rationem hominem eſſe opinantur: nam ſi rationẽ eſſe ſpeciem humanam ſtatuerent, darent operam vt ea contemplatione & actione enutrita im peraret, ac dominaretur. Hoc idem ipſe etiã declarat, cum cauſam cur ita videatur, ſubiun git: nunquid, inquiens, tamen quatenus placent ſibiipſis &c. nã qui alia appetit, & alia vult: eum ſibiipſi non placere manifeſtum eſt. qui vero eadem & appetit & vult: ſibi placet. at hu iuſmodi pleriq; homines ſunt. quia.n. eadem & cupiunt, & volunt: ſibi placent. id quod in alijs quoq; fieri videmus. nam qui eadem appetunt & volunt, ij ſibi inter ſe placent, & con ſentiunt: diſplicent contrà & diſſentiunt, cum alia appetunt, et alia volunt. Quoniam igitur probi viri ſibiipſis placent, pleriq; è vulgo ſe eſſe probos propterea exiſtimãt, quia ſibiipſis placent. atq; ea in re dupliciter peccant. primũ quia non ſibi placent. non.n. irrationalis pars cui obſequuntur, ac placent, homo eſt, ſed rationalis: deinde quia non vera reciprocatione

viuntur

vtuntur. licet.n. probus vir ſibiipſi placeat, quia ea agit, quæ placent rationi: non tamen ſequitur, vt qui ſibi videtur placere, continuo probus vir ſit. Probi igitur ſibiipſis placēt, propterea ꝙ ea quæ vere bona ſunt, habent: praui autem non quia re vera bona habēt, ſed quia habere opinantur, ſibi etiam ipſi placent. Prauos autem appellat non ſceleſtos ac facinoroſos, atq; omnino peſſimos homines, ſed eos qui ex ignoratione verorum bonorum, ad mala perinde ac bona ſint, acquirenda ferri conſueuerunt: atq; ob id bonos ſeſe eſſe exiſtimant. Atq; hoc eſt quod his verbis ſignificat. Cum vero inquit, eatenus participes eorū ſunt, ita intelligit. quatenus exiſtimant ſe eſſe bonos, eatenus etiam bonorum ſe eſſe participes putant: bona appellans amare ſeipſos, & amicos: velle ſecum verſari: collætari: condolere, & cætera huiuſmodi, quæ ſuperius commemorauit. vel participes bonorum ſunt, quantum ad alios attinet qui ad ipſos ſpectant: qui enim ad ipſos reſpiciunt, eos antedictorum bonorum participes eſſe opinantur.

Nam ex ijs qui uehementer ſunt praui & facinoroſi, nemini hæc inſunt: quin ne uidentur quidem. fere autem neque prauis. diſſentiunt enim inter ſe, dum alia cupiunt, alia uolunt: ut incontinentes, qui loco eorum quæ ſibi eſſe bona uidentur, iucunda quidem eligunt, ſed noxia. alij autem ob ignauiam et ſegnitiē ab agendis ijs deſiſtunt, quæ ſibi eſſe optima exiſtimant. At qui multa & grauia ſcelera perpetrarunt: & ob prauitatem odio habentur, & uitam fugiunt, ſeq; ipſos interficiunt.

Illis quos ſuperius dixit licet re vera non inſint ea quæ ad amicos ſpectant, ineſſe tamen videntur: at prauis & facinoroſis: hi autem ſunt qui cognatorum & fratrum cædem cōmiſerunt: qui ſacra diripuerunt: qui inceſtas nuptias fecerunt: qui obſcænis ac nefarijs voluptatibus fuerunt inquinati: his inq̄ non modo non inſunt, ſed ne ineſſe quidem videntur ea quæ ſuperius ſunt cōmemorata. qui.n. ſeipſos odere in omni moleſtia ac perturbatione conſtituti, nunquāq; ſibi placent, neq; eadem volunt, ſed Euripi inſtar ab alijs ad alia ſemper trāſferuntur, quippe qui nulla re quam agunt, oblectētur: ij quo pacto eſſe & viuere exiſtimare bonum poſſunt? vel quo modo ſeipſos, aut alios amabunt, cum ſeipſos fugiāt? quo modo aut ſecum aut cum alijs verſabuntur, ac vitā traducent, cum ipſi vitā fugiant, ſibiq; ipſis mortem conſciſcant? quia autem ſuperius videri hæc prauis ineſſe dixerat, quosq; prauos intelligat, explicarit, non ſceleſtos ſcilicet & facinoroſos, ſed non probos, inter quos incontinentes etiam reponuntur: propterea hic adiungit, fere autem neque prauis. fere.n. addidit ob incontinentes. nam cum alijs prauis ineſſe videantur, incontinentibus non videntur: vt recte dictum ſit, fere omnibus prauis, non tamen abſolute omnibus ea videri ineſſe. diſſenſio ſiquidem in incontinētibus manifeſte apparet, cum ea quidem volunt quæ bona homini re uera ſunt: ſed ad venerea brutorumq; animalium voluptates poſtea delabuntur.

Ac quærunt quidem improbi huiuſmodi alios quibus cum diem traducant, & ſeipſos fugiunt: propterea ꝙ quando ſecum ſunt, multorum & grauium ſcelerum recordantur, atque alia huiuſmodi ſperant, quorum quando cum alijs uerſantur, obliuiſcuntur: cūq; nihil in ſe amabile habeant, amice erga ſeipſos nullo modo afficiuntur.

Non quærunt improbi homines ſimul verſari cum alijs ea cauſa qua probi viri ſolet, ſed quia cum vellent ſeipſos perimere, & ob timiditatem facere id non audeant, inuenire ſtudent aliquos, non amicos illos quidem: nam neque ſibi, neque alijs ſicut dictum eſt, ſunt amici: quibus cum verſentur, vt eorum conſuetudine diſtracti ſuorum ſcelerum obliuiſcantur. cum enim ſoli ſunt, ſecumq; habitant, cum nequeāt aliud q̄ ſcelera & facinora quę perpetrarunt cogitare: memoria illorum adeo turbātur, vt offuſcatione, & tumultu, & æſtuatione multa animi oppreſſi moleſtia maxima affligentur: à qua cum verſantur cum alijs, leuari conſueuerunt. Cum nihil igitur in ſe amabile habeāt: quid.n. vel bonū, vel iucundū, uel vtile eſſe in huiuſmodi hominibus pōt? neq; erga ſeipſos amice afficiuntur. i. neq; amare ſeipſos, neq; ſecū verſari volūt: quippe cum uerſari cum eo quem oderit, velit nemo. hi vero ſeipſos odio proſequātur: vt ſecum eſſe, ſecūq; degere nullo modo velint.

Neque igitur collætantur, neque condolent huiuſmodi homines ſecum. ſeditione enim anima eorum agitatur. pars enim una ob prauitatem dolet, cũ aliquibus abſtinet, altera lætatur, & quaſi diuellentes illa huc, hęc illuc trahit. & licet fieri nequeat ut ſimul doleat & lætetur quiſpiam, ſed paulo poſt tamen dolet, quia lætatus eſt: nollet'que ea ſibi iucunda extitiſſe. pœnitentia enim praui pleni ſunt. Prauus ergo cum nihil in ſe habeat amabile: neque erga ſeipſum amice eſſe affectus uidetur. Quod ſi ita ſe habere ualde miſerum eſt, enixe fugienda prauitas eſt, dandaq́ opera unicuiq́, ut probus euadat: ſic enim fiet ut & erga ſeipſum amice eſſe affectus, & aliorum eſſe amicus poſſit.

Neque collætari, neq́ condolere huiuſmodi ſceleſti homines poſſunt. illi. n. congaudẽt, & condolent, qui conſentiunt, quibusq́ idem vel honeſtum et iucundũ, uel non honeſtum & non iucundum uidetur: & deniq́ quibus idem aut placet, aut diſplicet. quibus uero concordia hæc & conſenſio non ineſt, congaudere & condolere nullo pacto queunt. In probis enim viris, quia imperat & dominatur ratio, irratiõalis uero pars ſubdita eſt, atque obtemperat, ita vt nulla diſcordia & ſeditio inter ipſas reperiatur: quibus ratio oblectatur & gaudet, iiſdem delectatur etiã irrationalis pars: quæ item ratio ægre fert, & abhorret, eadem irrationalis pars refugit: ac propterea fit, ut probi uiri ſecũ collætari & condolere poſſint: praui non poſſint. cum. n. in his anima ſeditione ſemper laboret, rationeq́ vacans pars principatum obtineat, ratio præter naturã ſubiiciatur, vt quæ iucunda irrationali parti ſunt, rationi ſit iniucunda & moleſta, quæ contrà placent rationi, brutæ parti diſpliceant: qui fieri põt ut hi collætari aut condolere ſecum ualeãt? qua. n. in re aut actiõe ratio dolorem, altera pars uoluptatem percipit, collætari, aut condolere non eſt. diſtrahunt igitur miſerũ hominẽ prauum rationalis pars, & irrationalis, atq́ altera huc, altera illuc diuellũt, atq́ ex vno multa efficiunt. ut diuerſis immo contrariis appetitiõibus & cupiditatibus incitatus ſimul & lætetur, & doleat: quippe cum quãdo irrationalis pars lætitia afficitur, ratio dolorem concipiat: uel contrà quãdo illa dolet, hæc lætetur. nã licet ſimul, ut inquit, lætari & dolere non poſſit, paulo poſt tamen ob id dolet quia lætatus eſt: quiaq́ illa quibus paulo ante oblectatus fuerat, quorũq́ tunc iam pœnituit, ſibi iucunda extiterunt. Si igitur ita male & miſere cum huiuſmodi prauis hominibus agitur: prauitas non lente & ſegniter, ſed enixe & celeriter admodum fugienda eſt.

De beneuolentia. Cap. V.

IAm uero beneuolentia eſt quidem ſimilis amicitiæ, amicitia tamen nõ eſt: quippe cum beneuolentia erga ignotos quoque, & latens eſſe poſſit: amicitia non poſſit. Et prius etiam dicta hęc ſunt.

Conſentaneũ eſt ei qui de amicitia diſſerit, de beneuolẽtia quoq́ quæ uidetur eſſe amicitia, conſiderare: utrũ ſit amicitia, quẽadmodũ uidetur, an non amicitia quidem, ſed amicitiæ tamen quædã pars ſit? Eſt aũt beneuolentia non amicitia, ſed principiũ amicitiæ. principiũ uero non eſſe idem cũ eo cuius eſt principium, manifeſtũ eſt. unde beneuolentiã ſimilẽ eſſe amicitię inquit, non tamen eſſe amicitiã: propterea φ amicitia erga illos eſt, inter quos amare & redamatio reperitur, & erga illos qui ſe mutuo amari non ignorãt, & erga notos. at beneuolentia & erga eos ẽt qui non redamãt, & erga ignotos eſt. ſæpe. n. fit, ut ſi fama alicuius ad nos peruenerit, quem nunquã uidimus, uel φ bellicæ artis peritus, uel φ præſtãs muſicus, uel φ regendæ ciuitati idoneus maxime ſit: erga eum beneuoli ſtatim efficiamur: & tamen ipſe ita beneuole nos eſſe affectos erga ipſum ignoret. Nã, ut ipſe ẽt Ariſtoteles alibi refert, Darium regem Perſarum in Perſide morantem nonnulli qui in Gręcia erãt, & nunquã ipſum fuerãt intuiti beneuolentia proſequebãtur: id quod tamen rex ipſe neſciebat. Si igitur amicos eos dicimus, qui cognoſcũt ſe mutuo, & redamãt, quiq́ neq́ ſe amare & redamari ignorant: beneuolentia uero erga ignorantes, & ignotos exiſtit: beneuolentia amicitia eſſe nullo modo poterit.

Sed

Sed neq; amatio eſt: neque enim intentionem, neq; appetitionem habet, quę amationem conſequuntur. atque amatio quidem cum conſuetudine: beneuolentia de recenti etiam fit.

Intentionem appellat intentam voluntatem, atq; incitationem ad amicitiã. vnde etiã ſubiungit/neque appetitionem habet/. appetitio enim partim cupiditas, partim iracundia, partim voluntas eſt. Nã cupiditas iucundarum rerum appetitio eſt, quæ ſenſu prȩditis ineſt. cupiunt ſiquidem atque appetunt voluptatem ea tantũmodo quæ ſentiunt. iracundia aũt appetitio eſt vlciſcendi aliquem qui contempſiſſe videatur. volũtas item bonorum appetitio eſt cum iudicio & conſilio exiſtens, ſolius hominis propria. reliquas. n. duas cupiditatem videlicet & iracundiã alijs etiã omnibus quæ ſenſum habent, non perfectioribus ſolũ animalibus, ſed imperfectis quoq; vt culicibus, & vermibus ineſſe perſpicuũ eſt. Beneuolentia igitur neque amicitia eſt, neque dilectio & amatio ipſa, id eſt via ad amacitiã. amatio. n. calefactioni, & dealbationi pro portione reſpondet. ſicut. n. calefactio ad caliditarem, & dealbatio ad albedinem, & ſanatio ad ſanitatem: ita amatio ad amicitiã ſeſe habet. ſicutq; dealbatio inter nigrum & album media intercedit: ita amatio inter beneuolẽtiã & amicitiã media eſt. Quoniã igitur amatio incitata cum ſit, celerior ac tardior, non ſecus atq; ſanatio & dealbatio eſt: beneuolentia autem, celerior non eſt, ſicut neque morbus, aut nigredo: beneuolentia amatio non eſt. Sed fortaſſe cum inquit/neque enim habet intentionem/id eſt διάτασιν græce, ita eſt intelligendum, perinde ac ſi dicat: beneuolentia non eſt amatio: non. n. eſt extenſio, id eſt porrectio, & via à quo ad quod, vt dealbatio quoque. q; ſi amatio eſt motio à quo ad quod, beneuolentia vero non eſt eiuſmodi: beneuolentia amatio non eſt. atq; amatio quidem ad amicitiã tendit, atq; eò nos deducit, vt amici efficiamur illi, quem amamus. vnuſquiſq; enim in quo eſt amatio, fieri amicus ei cupit, erga quem amationem habet, ac dilectionem. qui vero eſt beneuolus non omnibus quibus eſt beneuolus, effici amicus vult. quippe cum omnes qui ſunt factionis venetæ erga aurigam quidem beneuoli ſint, non tamen ei fieri amici velint: vnde amatio eis erga aurigam non eſt. atq; amatio quidem cũ conſuetudine eſt: vbi. n. multo tempore inter ſe verſati fuerint aliqui, atq; inde morũ, virtutiſq; cognitionem mutuo perceperint, ad amicitiã procedunt: proceſſus vero ille amatio eſt. beneuolentia autem principium eſt amicitiæ. vnde videlicet incipit amatio: neq; omnis amicitiæ principium eſt, ſed eius tantummodo quæ inter probos viros conciliatur: propterea q; morum & virtutis non vtilitatis & voluptatis beneuolentia eſſe conſueuit. ſemperq; eſt amatio cum conſuetudine, beneuolentia vero & cum conſuetudine, et ſine conſuetudine de recenti, id eſt repẽte, & ſubito exiſtit. vbi. n. vidit aliquis probum virum, aut de eo audiuit quippiam, continuo beneuolus ei euadit. id quod tamen non ſemper, ſed plerũq; contingit. Si igitur beneuolentia repente aliquãdo ac ferè abſq; tempore oritur, amatio vero omnis cum tempore fit: beneuolentia eſſe amatio nullo modo poteſt.

Id quod etiam erga certatores contingit. beneuoli ſiquidem eis fiunt. ſimulq; cum eis uolunt. nihil tamen cooperarẽtur. ſicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt.

Videtur quidem hoc dicere, vt probet beneuolentiã non eſſe amationem, non tamen id facit: ſed beneuolentiam non eſſe amicitiam oſtendere vult. amicitiæ. n. propriũ eſt, vt ſimul cum amico agat quiſpiã, ſimulq; operetur, & ad bona conſequenda, & ad mala euitãda, ac fugienda ipſemet auxilium præſtet. id quod in beneuolentia nõ eſt. qui. n. certatoribus ſunt beneuoli, id eſt ijs qui diſco, curſu, lucta atq; huiuſmodi cæteris ludis certare in theatro conſueuere: qui ijs, inq̃, beneuoli ſunt, ſimul quidem cum eis volunt vt optato fine potiantur, et vincant: cooperari tamen, id eſt ſimul luctari: aut diſcum iacere minime volunt. ſi igitur amici volunt cooperari, beneuoli autem nolunt: beneuoli profecto amici non ſunt. Ac ratiocinatio quidem in ſecunda figura collecta eſt. At ſi beneuoli non ſunt amici, beneuolentiam quoque non eſſe amicitiã manifeſtum eſt. in eadem figura rurſus ita colligenda ratio eſt. beneuoli leuiter diligunt: amici non leuiter diligunt: beneuoli igitur amici nõ ſunt: neq; eſt beneuolentia amicitia. intelligimus aũt de ſtabili ac vera amicitia, quȩ proborum hominũ eſt, cuius videlicet principiũ eſt beneuolentia, vt ipſe etiã Ariſtoteles procedendo declarabit.

Videtur igitur principium amicitiæ eſſe,non ſecus atque amoris ea uoluptas quę ex aſpectu percipitur.nemo enim amore capitur,niſi prius ſpecie fuerit oblectatus.qui uero forma oblectatur,uihilo magis amore capitur:ſed cū & abſentes deſiderat,& pręſentes cupit.Ita uero etiā amici eſſe non poſſunt, niſi beneuoli prius fuerint,beneuoli autem nihilo magis diligunt.uolūt enim tantum bona ĳs quibus ſunt beneuoli,nihil tamen cooperarentur, nullamq́ꝫ pro ipſis moleſtiam ſuſciperent.

Cum dixerit quid non ſit beneuolentia,id eſt eā neqꝫ amicitiā eſſe,neqꝫ amationem: nūc quid ſit oſtendit:principium videlicet amicitiæ,& cauſam:ac principium quidem nō finale aut materiale,neqꝫ etiā formale,ſed efficiens tantummodo.Eſt igitur ita beneuolētia amicitiæ principium,ſicut pulchritudinis inſpectio cum voluptate venerei amoris eſſe principiū conſueuit.quemadmodum.n.nullus eſt qui amore eo venereo capiatur, niſi viderit prius, lętatusq́ꝫ aſpectu fuerit:ſic neqꝫ amici fiūt vlli,qui beneuoli prius nō fuerint.ſicutq́ꝫ nō eſt amator,neqꝫ amare dicitur qui ſpecie tantum delectatur,ſed qui & abſentem pulchritudinem deſiderat,& præſentem ſibi adeſſe ſemper cupit:ita amici & dicuntur & ſunt,non qui volunt tantum bona,ſed qui ad bonorum conſequutionem & acquiſitionem cooperari ēt atqꝫ adiuuare amicos non recuſant.Cum vero inquit/qui pulchritudine oblectatur nihilo magis amore capitur/nihilo magis ſumit pro non continuo & neceſſario: ac ſi ita diceret, qui oblectatur forma non neceſſario,ſeu non continuo etiā amat:quippe cum pulchritudine oblectari vniuerſalius & generalius ſit,q̄ amare.qui enim amat,continuo ſpecie etiā gaudet:non autem contrà.ſimili modo quoqꝫ dictum eſt/beneuoli aūt nihilo magis diligunt/ id eſt illi qui ſunt beneuoli non continuo,& neceſſario diligunt:ſed qui amici ſunt & diligunt:beneuoli etiā neceſſario ſunt.nā cum principium amicitiæ beneuolentia ſit,finis vero amicitia:quibus finis,id eſt amicitia ineſt,ĳs principium quæ eſt beneuolentia,ineſſe etiam neceſſe eſt:non tamen econtrario quibus principium,ĳſdem cōtinuo & finis ineſt.dictum enim iam eſt beneuolos velle quidem bona ĳs quibus ſunt beneuoli, non tamen cooperari,& turbari,moleſtiāq́ꝫ vllam ſuſcipere pro ipſis velle:cum amici & labores,& moleſtias pro amicis libenter ſubire non vereantur.

Quocirca translatione utens aliquis eſſe ipſam† principium amicitiæ diceret:quæ cum inueterata fuerit, & in conſuetudinem deuenerit, amicitia euadat:non ea quidem quæ ex utilitate,aut uoluptate conciliatur: neqꝫ enim ob hæc beneuolentia exiſtit.

†al. ocioſam amicitiam

Quēadmodū qui cor fontē eſſe dicit,& qui clypeū Martis craterē & craterē clypeum, Bacchi vocat,tranſlatiōe vtitur:ſic qui beneuolentiā principiū amicitiæ appellat,ex tranſlatione loquitur.ſicut.n.cor non eſt proprie fons,neqꝫ crater eſt clypeus, ſed trāſlata ab altero quod proprium erat,appellatio eſt:ita neqꝫ mores,quod proprium amicitię principium eſt,idem cum beneuolentia eſt.ex moribus enim originem habet amicitia,quos conſequitur beneuolentia.ex trāſlatione igitur beneuolentiam eſſe amicitiam dicere poſſumus.nā cum inueterata eſt,id eſt cum diuturnitate temporis inter ſe verſati fuerint illi qui beneuolentia ſe mutuo perſequuntur,familiaresq́ꝫ fuerint effecti,amici euadunt: atqꝫ ita ex beneuolentia amicitia perficitur.

Sed fortaſſe locus hic rectius intelligetur, ſi lectionem alteram uerborum Ariſtotelis ſequi uelimus, quæ in nonnullis exemplaribus unius literæ immutatiōe ad hunc modum fertur: διὸ μεταφέρων φαίη ἂν αὐτήν τις ἀργὴν εἶναι φιλίαν.i.Iccirco tranſlatione utens quiſpiam ipſam eſſe ocioſam amicitiam diceret.ita.n.tranſlationis uis facile apparebit,quæ proportione cōſtat.ſicut.n.crater ſcutum Bacchi, & ſcutum crater Martis per trāſlationem reciprocā dicitur:ſic beneuolentia ocioſa amicitia,& amicitia inueterata beneuolentia atqꝫ operoſa appellabitur.

Nam qui beneficio eſt affectus, pro ĳs quæ accepit, beneuolentiam retribuit,iuſte ſe gerens,

Vbi

Vbi oſtendit beneuolentiã non eſſe amicitiam: nunc à beneficentiæ retributione eam ſeparat. pleriſq; n. & beneuolentia recompenſatio beneficij, et beneficij recompenſatio eſſe beneuolentia videtur: & eos qui beneficium referunt, beneuolos nonnulli appellant. vnde inquit, ille qui rependit pro ijs quæ accepit, beneuolentiam tribuit. quia. n. refert beneficiũ, beneuolus dici non debet. nam beneuoli bene quidem affectos eſſe, bonumq; habere illos volunt quibus ſunt beneuoli: non tamen in ipſos conferunt quippiã. quocirca iuſti potius huiuſmodi qui gratias reddunt, quàm beneuoli merito appellabuntur: æqualia enim retribuere iuſtum eſt.

Qui uero aliquem proſpere agere uult ſpe utilitatis conſequendæ ex ea re: non illi, ſed ſibi potius beneuolus eſt: quemadmodum neque amicus, ſi commodi alicuius cauſa illi obſequitur. omnino autem beneuolentia ob uirtutem & probitatem quandã exiſtit, cum pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid uiſus cuipiam fuerit. ſicut de certatoribus iam diximus,

Separauit ſuperius beneuolentiam à beneficij retributione: nunc eandem ab amicitia ſeiungit quæ ob vtilitatem eſt. qui enim alterum proſpere agere cupit, vt ex eius proſperitate vtilitatem aliquã conſequatur: non beneuolus illi eſt, ſed potius ſibi eſt amicus. eiuſmodi enim eſt hæc quæ ob vtilitatem conſiſtit amicitia: ſicut ſæpe dictum iam eſt. quemadmodũ neq; amicus proprie eſt ille, qui ob commodum aliquod ſuum alteri obſequitur: proprie enim eſt ſubintelligendum: quippe cum de eo qui ob virtutem & vere eſt amicus, vera tantummodo oratio ſit. Cum igitur beneuolentia ob virtutem & probitatem oriatur, perſpicuum eſt eam neque eſſe beneficij retributionem, neq; amicitiam ob vtilitatem, cum volumus fortunate agere quempiã commodi noſtri cauſa. ſuperius etiam non eſſe eam verã amicitiam demonſtratum eſt, neq; amationem, reliquum igitur eſt, vt amicitiæ ſicut ex trãſlatione diceret quiſpiam, principium ſit.

De concordia. Cap. VI.

Concordia præterea ſpectare quoq; ad amicitiam uidetur: unde opinionis conſenſio minime eſt: hoc enim ijs etiam qui mutuo ſeſe ignorant, poſſet ineſſe. neque eos qui qualibet de re conſentiũt, concordes eſſe inquiũt: uerbi cauſa, ſi de cœleſtibus conſentiant: concordes enim de his eſſe ad amicitiam non attinet. ſed ciuitates concordes eſſe dicunt, cum de illis quę conferunt, conſentiunt, & eadem eligunt, aguntq; ea quæ publice uiſa fuerint.

Eſt etiã concordia amicitia ob ea quæ conferunt & conducunt, non ſecus atque illa quæ ob vtilitatem fit: in eo tamen ab illa differt, q; quæ ob vtilitatem exiſtit, & ob parua & ob magna, cum ſordidis, atque è vulgo hominibus contrahi conſueuit: cõcordia vero magnorum tantũmodo cauſa fit, atq; eorũ quæ toti ciuitati, ſeu ciuitatibus, ac gentibus conducunt. cõcordia ſiquidem Græcorum quo tempore ipſos Xerſes inuaſit, cõmunis totius Græcię vtilitatis cauſa euaſit. Eſt igitur concordia amica quædam res atq; ad amicitiam ſpectãs: ac propterea opinionis conſenſio non eſt. non. n. eſt neceſſe, vt qui opinionibus conſentiunt, amici inter ſe etiã ſint. ſed fieri põt, vt qui vel inimici inter ſe ſunt, vel ſe mutuo ignorãt, eandem opinionem de aliqua re habeant. quid. n. vetat, quo minus & ego & inimicus meus aliquis, vel is quem ego ignorem, idem de ſole ſentiamus, maiorem eum eſſe tota terra opinantes: vel de aliquo alio cœleſti corpore ſimili modo in opinione cõueniamus: vt autem concordes ſint, qui non ſunt amici, ſeq; mutuo non cognoſcunt, fieri nullo modo poteſt. cum enim eadem eligunt, agunt que ea quæ omnibus ſimul viſa ſunt: tunc concordes eſſe homines dicere conſueuimus.

Circa agenda igitur concordes ſunt, atque ea quæ in magnitudine conſiſtũt, & utriſque, uel omnibus ineſſe poſſunt. ut ciuitates cum omnibus uiſum fuerit magiſtratus electione eſſe creandos: uel ineundam cum Lacedemonijs ſocietatem: uel regnare Pittacum, quando etiam ipſe uoluerit. At cũ uterque

ſeipſum uult,ut in Phœniſſis,in ſeditione ſunt.

Concordia igitur circa agendas res verſatur,quæ tamen nõ paruę ſint,ſicut diximus,ſed magnæ,quæq́; ineſſe vtriſq; qui conſentiunt,poſſint.nã ſi alijs queunt ineſſe,alijs nequeũt, ij vt concordes ſint,fieri nullo pacto poteſt. nam ſi magiſtratus electione eſſe creãdi,faciendaq́; eſſe ſocietas cum lacedæmonijs omnibus videatur qui in ciuitate ſunt,concors ciuitas eſt:ſi alijs videatur,alijs minime:diſcors & diſſentiẽs.item ſi toti ciuitati placeat Pittacum regnare,& ipſe etiam Pittacus velit:concors ciuitas cum Pittaco eſt,& Pittacus cum ciuitate. at ſi volente Pittaco ciuitas non conſentiat: vel ſi conſentiat ciuitas & Pittacus nolit: neq; ita concordia & conſenſus erit. Cum autem duo ſunt & vterq; regnare ipſe vult abſq; altero,ſeditio eſt.vt in Phœniſſis conſpicitur. Phœniſſę autem fabula eſt Euripidis,in qua Eteocles & Polynices filij Oedipi inducuntur,tanta ſeditione incitati,& diſcordia,vt potius extremam calamitatem & internicionem & ſui,& familiæ totius videre patiantur,q̃ cedere alter alteri iure regnandi velit. Eteocles.n.Ad matrem Iocaſtam quæ ipſos conciliare inter ſe maxime cupiebat,ad hunc modum inquit:

Mater,ego nunc libere,quod ſentio,
Tibi explicabo,rem tegens ambagibus
Nullis:ſupernas ſcanderem ſolis vias,
Si eſſet facultas mihi:nec ire ſub nigram
Terram recuſarem,atq; ad ima tartara,
Magna vt Deorum ſceptra poſſem conſequi.
Bonum ergo cum habeam hoc,nemini concedere
Nunc illud ò mater,tenere at mihi volo.

& poſt multam vltro citroq́; habitã altercationẽ,& contentionẽ,ita ſubiũgit Polynices:

Tota corruat domus.
Nam forte meus cruentus enſis ocioſus non erit. Et paulopoſt:
Nec dum ſopitæ ſpes iacent:ſed ſpero dijs iuuantibus
Hoc interempto patrio nunc me imperaturum ſolo.

Cum igitur vterq; ſe regnare cuperet & vellet,diſcordes maxime inter ſe erant.

Concordes autem eſſe non eſt,ſi idem uterq; animo concipit,quodcũq; illud ſit: ſed ſi quod in eodem eſt.ut cum & populus & probi uiri optimos regnare conſentiunt.ita.n.omnibus contingit id quod appetunt.

Non eſt concordia,inquit,cum duo aliqui,aut plures idem in animo habent ac cogitant, quodcunq; illud ſit,ſiue regnum,ſiue poſſeſſio,ſiue honor,ſiue aliquid aliud: ita vt non omnium ſimul,ſed vniuſcuiuſq; priuatim ſit. verbi cauſa,ſi Eteocles regnare ſe abſq; Polynice cogitet,Polynices vero ſimili modo abſq; fratre regnare ſe in animo habeat:ea concordia minime erit, licet in animo eandem rem, id eſt regnare abſque fratre vtrique concipiant: ſed ea eſt concordia cum conſenſus hic de eadem re eſt & in eodem,id eſt de eadẽ re & eadem perſona:cum id quod vult alter,alter etiã eligit.vt ſi vult quiſpiam regnare,& ego regnare quoque ipſum volo:concordia: ſi ille vult & ego nolo ipſum regnare,ſed aliquem alium,vel me ipſum quoq;:diſcordia & ſeditio inter nos eſt. quãuis.n.de regno conueniamus,de perſona tamen inter nos diſſenſio eſt.

Concordia uero ciuilis eſſe amicitia uidetur: quemadmodum etiam dicitur.circa conducentia.n.uerſatur,atque ea quæ ad uitam attinent.eſtq́; huiuſmodi concordia inter probos uiros:hi.n.& ſecum, & inter ſe ſunt cõcordes, cum in iiſdem,ut ita dicam,ſint.huiuſmodi ſiquidẽ hominum uoluntates permanent,neq; transfluunt,ſicut Euripus: uoluntq́; ea quæ & iuſta ſunt, & conducunt: atque hęc communiter appetunt.

Cum dixerit concordiam eſſe conſenſum circa id quod conducit vel ſibi,vel toti ciuitati,ciuile quid eſſe concordiã nunc oſtendit:id eſt ciuilis facultatis,non alicuius alterius diſciplinæ,non naturalis,non diſciplinaris partem quandam. Eſt.n.ciuile quid concordia,propterea ꝙ circa ea quæ conducunt,verſatur,quæq́; ad viuendum attinent.ſpectatur aũt con-

cordia

cordia & inter probos viros, & prauos etiã homines. ſed praui cum parum admodum ſecum concordes ſint, ſemperq; ferè ſecum diſſentiãt: ſi erga alios & cum alijs non cõſentiãt, mirum eſſe non debet. probi autem viri eadem ſemper eligunt & volunt, eademq; operantur, atq; agunt, id eſt ea quæ & iuſta ſunt & conferunt. vt cum firmæ ſemper, atq; immutabiles voluntates eorum ſint, concordia etiam inter ipſos ſtabilis conſequatur.

At ut praui concordes ſint, niſi parumper, ſicut etiam ut ſint amici, fieri nõ poteſt: cum in utilibus rebus ampliorem partem appetant: in laboribus contrà & miniſtrationibus deficiant. cum. n. unuſquiſq; ſibi hæc uelit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune eſt, perit, cum ab his non ſeruetur: atq; inde euenit, ut cum alijs neceſſitatem inferant, ipſi uero quæ iuſta ſunt facere nolint: ſeditione agitentur.

Prauos inter ſe eſſe concordes niſi parumper ac breui tempore, quemadmodum ẽt amicos eſſe: breui. n. durat amicitia ipſorũ: fieri non poteſt. nã cũ ſuperiorem conditionem appetant, pluraq; ex vtilibus habere velint, pauciora contrà ex laboribus & ærumnis, vt in quinto libro de iniuſto agens dixit: ſeditione agitantur aſſidue, ac diſſentiunt. nã cum velit vnuſquiſq; prauus ampliorem partem vtilium rerum, minorem vero noxiarum & moleſtarũ ſibi conciliare, ac comparare: alterum ad examen reuocat, id eſt examinat ac iudicat, quaſi dignus omnino illis ſit: hoc eſt paucioribus bonis, et pluribus malis. atq; ita inter ſe diſſentiũt, in ſeditioneq; ſunt: cum id quod cõmune eſt, nõ remaneat commune ſingulis ad ſe id diſtrahentibus, atque vendicantibus. atque id præcipue euenit, propterea ꝙ cum cogãt alios iuſte ſe gerere, ipſe agere quæ iuſta ſunt, nolunt. quo pacto enim vel ego ad iuſta agenda à te inducar, ſi tu idem prius non facias? vel me nihil eiuſmodi agente, tu cogi ad id faciendum poteris? oportet enim vt qui inducere me ad iuſte me gerẽdum erga ipſum vult, prius ipſe ita erga me ſe gerat. ſimili modo & ego prius iuſte me gerere erga illum debeo, quem inducere ad idem faciendum volo.

De beneficentia. Cap. VII.

AT uero benefici amare magis uidentur eos quos beneficijs affecerunt, q̃ affecti illos à quibus acceperũt, id quod quaſi à ratiõe diſſentaneũ quæri conſueuit. Pleriſq; igitur id contingere propterea uidetur, quia hi debent, illis debetur. ſicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non eſſe uolunt quibus debent: qui uero mutuarunt de ſalute debitorum curam etiam habent: ſic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, utpote gratias recepturos, uelle illos eſſe quibus contulerunt: illis autem non eſſe curæ, ut quippiam retribuant. Atq; Epicharmus quidẽ fortaſſe diceret ipſos hæc ex prauo ſpectãtes dicere.

Omnia perſequitur, quæ cunctis amicitijs euenire conſueuerunt. cuiuſmodi eſt ẽt hoc: ꝙ illi qui beneficia contulerũt, magis amare videãtur eos qui acceperunt, q̃ qui acceperunt, eos qui contulerunt. quod quia à ratione diſſentaneum, planeq; abſurdum eſt, cauſam eius inquirit. primumq; aliorum hac de re opiniones refert, quibus ipſe non aſſentitur: deinde eam quæ placet, ſubiungit. Dicunt igitur pleriq; eos qui beneficio ſunt affecti, atque acceperunt, debere, ac quodam modo reddendæ gratiæ eſſe obnoxios: deberi vero illis qui contulerunt: atque iccirco eos qui beneficium dederunt, magis: qui acceperunt, minus amare affirmant. ſicut enim in mutuis fieri conſueuit, qui debent, non eſſe eos cupiunt à quibus acceperunt: qui vero mutuarunt, præter q̃ ꝙ volunt eſſe & viuere eos qui ſibi debent, curã etiam de illorum ſalute habent, vt videlicet recipere debitum poſſint: ſic eos qui beneficium contulerunt, dicunt velle eos eſſe & viuere qui acceperunt, & quodã modo debent, quaſi inde gratias recepturi ſint: illis vero qui bene ſunt affecti, non eſſe curæ, vt gratiã referãt: ac propterea neque velle eos eſſe ac viuere qui benemeriti de ipſis ſunt. ſi vero de vita ipſorum nihil curãt, & viuãt ne an non viuant, non laborãt: quo pacto amare eos poſſunt? Atq; hanc cauſam cur beneficio affecti de ſe benemeritos non ament, Epicharmus dicebat, pleroſque,

ex prauo ſpectãtes afferre. vel ex prauo conſiderantes, duplex.n.lectio reperitur, θεωμένους ſpectãtes & θεωρουμένους conſiderantes: quarum tamen vtrarũq; eadem ſententia eſt. quod dicebat Epicharmus huiuſmodi eſt: pleriq; hæc ad quæſtionis ſolutionem afferunt, ex prauo ſpectantes ſeu conſiderantes, id eſt ad prauitatem eorum qui beneficio ſunt affecti reſpicientes. ſpectantes.n.ad id quod ab ingratis & prauis hominibus fieri conſueuit, de omnibus in vniuerſum qui beneficium acceperunt, ita pronunciant.

Sed eſſe hęc humana res uidetur. immemores.n.ſunt plerique: magiſq; beneficium accipere q̃ conferre appetunt.

Vbi cauſam dixit, quã pleriq; afferre conſueuerunt, cur amare magis benefici eos videãtur in quos beneficia contulerunt: poſtea opinionem ſuã hac de re ſubiungit. obſcuram tamen breuitas horum verborum ſententiam reddit, quæ huiuſmodi eſt: humana res eſſe hęc videtur. id eſt hoc quod fit, ad vere bona inquirenda ac dignoſcenda, hominum negligẽtiæ proprium eſt. pauci.n.admodum ſunt, qui moderari affectus virtutibus velint: ſeq; ita excolant, & adornent, vt quando, & quatenus oporteat, ita moueantur: dentq; operã vt mente atq; intellectu viuant. quippe cum mens pręcipue homo ſit, vt in ſequenti libro declarabitur. Cum igitur pauciſſimi ſint huiuſmodi homines: reſtat, vt multi praui reperiantur: atq; ideo ingrati. ingratus enim vnuſquiſq; prauus eſt, amicitiamq; erga benemeritum non habet. Nam probi viri beneficos non ſecus ac ſeipſos amãt, ſuntq; ad referendas gratias ac dandum, q̃ ad accipiendum promptiores. ſicut enim vitij magis eſt accipere velle quàm dare: ita magis afficere beneficio, q̃ affici virtutis eſt. quoniam igitur beneficia cõferre pleriq; nolunt, propterea etiam neq; amant.

Videretur autem huiuſce rei magis naturalis cauſa eſſe, neq; ſimilis ei quæ de mutuantibus relata eſt. non enim eſt dilectio circa illos, ſed uoluntas ut ſalui ſint, recipiendi cauſa. at qui beneficium contulerunt eos qui acceperunt, diligunt, atque amant, etiam ſi nulla in re ipſis utiles uel in præſentia ſint, uel in poſterum ſint futuri. Id quod etiam in artificibus contingit: unuſquiſque enim opus proprium magis amat, quàm ab opere amaretur, ſi animatum fieret. maxime uero fortaſſe circa poetas idem euenit, qui poemata propria perinde ac filios ſupra modum amant. Huic rei ſimile eſt, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipſorum eſt: id igitur amãt magis, quàm opus eum qui effecit.

Cauſam plerique dicebant cur benefici magis ament eos quos beneficijs affecerunt, ſimilem eſſe cauſæ fœneratorum & mutuantium. ſicut enim mutuantes ſaluos eſſe volunt ſuos debitores: qui debent vero, nolunt eſſe & viuere eos quibus debent: ita benemeritos velle ſaluos eſſe eos aiebant qui beneficio fuerunt affecti: illos vero qui acceperunt, cum debeant, nolle eſſe eos à quibus acceperunt, nedum amare, ac gratiã referre. hanc cauſam cum non admittat Ariſtoteles, aliam quæ magis naturalis eſt, ſubdit: neq; ſimile eſt, inquiens, id quod de mutuantibus dictum eſt. neque enim dilectio eſt & amatio mutuantium erga illos qui mutuati ſunt, ſed voluntas tantum, vt ſalui ſint debitores, quo recipere pecuniam ſuam queant. qui enim Socratem non eius ipſius cauſa, ſed ob proprium commodum ſaluum eſſe vult: is non amat Socratem, neque amicus Socratis eſt, ob eas quas ſuperius diximus, cauſas: benefici vero amant. non eſt igitur ſimile hoc: ſed naturæ hominum magis inſitum ac proprium. Sicut enim natura omnes ſcire appetunt, vt in libro de ſupranaturalibus dictum eſt: ſicut item natura omnes eſſe ac viuere cupiunt: ita naturali quodã affectu propria opera, & actiones, & poemata omnes diligunt: ſic parentes filios: ſic poetę & tragœdi poemata ſua, ac fabulas: ſic oratores ſuas orationes: ſic artifices propria opera amore proſequuntur. Sicut igitur in his euenit: ita in illis qui beneficia contulerunt, & qui acceperunt, contingit. qui.n.beneficio eſt affectus, quaſi opus benefici eſt. vnuſquiſq; vero magis opus ſuum amat, q̃ ab opere amaretur, ſi animę eſſet particeps factum. quare benefici eos in quos beneficia contulerunt, quaſi propria opera naturaliter amãt: ẽt ſi nullam ab ipſis vtilitatem neq; in præſentia capiant, neque in poſterum conſequuturi ſint.

Huiuſce

Huiuſce rei illud in cauſa eſt, quod eſſe eſt expetibile, atque amabile omnibus: ſumus autem operatione & actu: uiuendo enim atque agẽdo ſumus. qui fecit igitur, operatione opus ipſum quodam modo eſt: quocirca amat opus, propterea ꝙ eſſe appetit. at hoc naturale eſt. quod.n. poteſtate eſt, id operatione opus ipſum indicat.

Cauſa, inquit, cur proprium opus vnuſquiſq; amet, ea eſt, ꝙ eſſe & viuere omnibus expetibile eſt, atq; amabile. ſumus autem nos non eo ꝙ poſſimus eſſe, ſed eo ꝙ re ipſa & operatione iam ſimus. ſicut.n. oratorem eſſe eum non dicimus, qui infans eſt, & nondum didicit: ſed eum qui arte iam inſtructus eſt, poteſtq; operari, & exercere oratoriã artẽ: & ſtatuam non vocamus æs quod rude eſt, ſed quod figura ſtatuæ iam eſt formatum: ſic hominem, vel leonem, vel equum eſſe non dicimus eum qui nondum ſit, & poſſit eſſe: ſed eum qui iam eſt, & viuit & vel operatur, vel ad operandum idoneus eſt. declarat autem quid ſit eſſe operatione ſeu re ipſa & actu, cum inquit/viuendo & agendo/idem enim eſt, cum dicimus: hic viuit & operatur, vel poteſt operari: vt huiuſmodi ratiocinatio ſit: homo qui viuit & operatur, vel poteſt operari, homo eſt: qui viuit & operatur, eſt actu & operatione: qui eſt igitur, actu eſt. ſi igitur eſſe actu atque operatione expetibile omnibus, atque amabile eſt: opus vero exempli cauſa Socratis nihil aliud eſt, niſi ipſe Socrates actu: efficietur, vt Socrati opus ipſius amabile ſit: propterea ꝙ eſſe Socratis qui operatus eſt, ac fecit, res effecta ipſa eſt. opus autem eſſe actu eum qui operatus eſt, non eſt prorſus obſcurũ: imago enim operatione atque actu pictor ipſe eſt. nam ars poteſtate eſt id quod ab ipſa efficitur. ædificatoria.n. nihil aliud eſt q̃ ædes cum lapidibus. hæc ædes igitur ædificatoria eſt cũ lapidibus: eſtq; in æde ipſa ædificatoria, ſeu ædificator, non quatenus homo, ſed quatenus ædificator atque eiuſmodi artifex eſt. ꝙ ſi ædificatoria ars ædes eſt cum lapidibus, ædificatoria vero atq; ædificator idem ſunt: ædes atque ædificator idem erunt: eritq; ædes actu ipſe ædificator. Quare etiã qui beneficio eſt affectus, nihil aliud erit, q̃ ipſe ille qui affecit. eſſe.n. & operatio benefici in eo eſt qui beneficium accepit: at eſſe eſt amabile: amabilis igitur eſt qui beneficio eſt affectus, illi qui affecit. beneficus autem ab eo in quem contulit beneficiũ, propterea nõ amatur, quia eſſe eius qui affectus eſt, in eo minime eſt qui afficit: neq; quicq̃ ab affecto in eum qui affecit profectum eſt, vt ineſſe aliquid ipſius in illo queat.

Adde ꝙ ei qui beneficium contulit, honeſtum illud eſt quod actione eſt perfectum: quare gaudet eo in quo illud eſt. qui uero affectus eſt, nihil honeſti habet in illo qui affecit. ſed ſi modo quicq̃ habet, id eſt quod conducit. at id minus iucundum, atque amabile eſt.

Qui beneficium contulit, honeſtum quoddã egit, quod ipſe ille eſt qui accepit, in eo videlicet ꝙ accepit. in eo vero qui contulit, nulla honeſta res ineſt, quæ ab eo qui accepit, fuerit facta. quare qui beneficio affecit, dum videt proprium opus, gaudet, idq; amat. affectus aũt cum nihil ſui in illo qui affecit, inſpiciat, neq; gaudet, neque amat: nihil.n. honeſti quod ipſe egerit, in bene merito apparet atque elucet, vt ob id lætari, atque amare ipſum queat: ſed ſi modo quicq̃ eſt, id non eſt honeſtum ſed quod conducit. quod confert enim accipienti in dante eſt. at quod confert, minus eſt iucundum, minusq; amabile q̃ honeſtũ. quod confert.n. & conducit, eſt vtile: vtile eſt quo bonum aliquod acquiritur. atque ita bonum finis eſt: quod conducit, ad bonum tendit. ſed ſanitatem quæ finis eſt, magis amamus, quàm ſanguinis miſſionem aut purgationem, quæ ſanitatis cauſa fiunt. magis igitur bonum quod finis eſt, q̃ conducens quod ad finem tendit, quócq; bonum ipſum comparatur, amabile eſt: at in eo qui beneficio eſt affectus, bonum quoddam afficientis conſpicitur, in afficente vtile quoddam affecti ineſt: magisq;, vt dictum eſt, bona amamus q̃ ea quę vtilia ſunt, & conducunt: natura igitur comparatum eſt, vt qui beneficium contulit, magis amet eum qui id accepit, q̃ ab eodem redametur.

Præſentis ſiquidem operatio, futuri ſpes, facti memoria iucunda eſt. at iucundiſſimum eſt quod operatione conſiſtit, atque amabile ſimili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honeſtum enim eſt diuturnum. ei uero qui

eſt affectus, præterijt utilitas.

Hoc quoq; ad confirmationẽ eiuſdẽ rei ſubiungitur: ꝙ videlicet qui beneficiũ contulerunt, magis amẽt eos qui acceperũt: q̃ ecõtrario: eſtq; huius ratiõis collectio in hũc modũ: ſi iucundum eſt amabile, quod magis eſt iucundum magis amabile erit: at iucundũ eſt amabile, ſequitur igitur vt magis iucundum magis quoque amabile ſit. eſt autem præſentis rei operatio, factæ memoria, futuræ ſpes iucunda: vel enim cum operatur quiſpiam honeſte, gaudet & voluptatem capit: vel cum ſe aliquid huiuſmodi feciſſe in memoriã reuocat: vel cum ſe facturum ſperat, aut conſequuturum boni quippiam. natura autem magis iucunda ſunt, maioremq; voluptatem & oblectationem afferunt præſentia q̃ vel præterita, vel futura: eſtq; qui beneficium contulit, ſicut oſtendet, vt præteritum: qui accepit, vt præſens ac permanens: qui accepit ergo vtpote præſens ac permanens, q̃ qui præterijt, neque amplius eſt, erit amabilior. Nam ſi quod præſens eſt, iucũdius eſt q̃ præteritum: qui vero beneficio affecit, præterito: qui affectus eſt, præſenti correſpondet: efficitur, vt beneficio affectus iucundior ſit, q̃ qui affecit: ſi iucundior, amabilior quoque ſit neceſſe eſt. Atque hæc Ariſtotelis argumentatio eſt. Ponit autẽ primum id quod cauſam hanc potiſſimum continet, cum inquit, at iucundiſſimum eſt quod operatione conſiſtit, id quod perinde eſt ac ſi dixiſſet, quod eſt præſens. nã præterita & futura iucunda quidẽ ſunt, non tamen iucundiſſima: præſens vero, quod operatione et actu eſt, eſt iucundiſſimum. iucundiſſimum autem eſt, quod ſummum iucundi incrementum adeptum eſt, ſicut candidiſſimum quod ad ſummum candorem increuit. eſt igitur præſens iucundiſſimum omnium, atque amabile ſimili modo, id eſt amabiliſſimum: atq; iccirco præterito amabilius. Q. ſi præſens amabilius præterito eſt: eius vero qui affecit beneficio, honeſtum opus pręſens eſt, ac permanet, qui ille ipſe eſt, qui eſt affectus: vtilitas autem beneficio affecti hominis iam abijt: conſtat, eum qui affecit, naturaliter magis amare, q̃ qui eſt affectus: propterea ꝙ, ſicut declaratum eſt, præſentia magis q̃ præterita & futura natura amare conſueuimus. Verum quo modo opus eius qui affecit, manet, eius autem qui affectus eſt, abijt: cum beneficio affecti opus quæ eſt vtilitas, eorum ſit quæ ad finem tendunt: eius vero qui affecit, quæ eſt honeſtas, finis ſit: euenit, vt in agendis rebus præteritis ijs quæ ad finem conducunt, finis ipſe superueniat, qui actu eſt ac permanet. Perfrictiones. n. & ſanguinis miſſiones, & potiones medicæ quæ ſanitatis cauſa adhibentur, non ſunt, neque permanent, vbi conualuit ille qui ægrotabat: ſed finis ipſe permanet, quæ ſanitas eſt. Item cum eſuriens quiſpiã, fameq; confectus ſumpto cibo recreatus eſt, ac vires recepit: cibus qui ad alimoniam vtilis fuit, abijt ac præterijt, vires corporis reſumptæ remanent. Simili modo in agendis rebus contingit: vt ſi pecunijs mutuo acceptis quiſpiã mercaturã exerceat, ac lucretur, diueſq; ex inope efficiatur: diuitię, qui eſt finis, atq; ipſe diues manet: quod vtile ad eas conſequendas fuit, præterijt. Id quod ex ijs quæ quotidie videmus, manifeſtum eſſe facile põt. cum. n. ad fœneratores accedunt, qui pecunia indigent, multum ac magnum id eſſe exiſtimant quod mutuo accepturi ſunt: vbi vero ipſo illo mutuo diuites euaſerunt, id extenuãt, & perinde ac vile atque abiectum quippiã contemnunt: atque omnino quaſi nihil ſit, nihilq; contulerit, nihili faciunt. Ac propterea fit vt qui mutuauit, amet, quia diuitiæ & copiæ quarum ipſe cauſam ſuggeſſit, manent: qui vero eſt mutuatus, ob antedictas cauſas non amet.

Ac memoria quidem honeſtarum rerum iucunda eſt: utilium non admodum, uel minus. expectatio uero ſeſe habere contrario modo uidetur.

Poſſumus hoc duobus modis intelligere: vno, vt ita abſolute dictum ſit, ad explicandam differẽtiã, qua honeſta & vtilia præterita à futuris diſtãt: altero, vt quaſi ſolutio obiectionis ſit, quæ afferri poſſet. Prior ſententia ita erit: honeſtarum rerum præteritarum memoria magis iucunda eſt, vtilium minus: futurarum autem econtrario vtilium iucundior, honeſtarum minus iucunda eſſe conſueuit. Nã cum honeſta fines ſint, vtilia quæ ad finem conducunt: fines autem exiſtere non poſſint abſq; ijs quæ media ſunt ad finemq; conducunt: in futuris magis iucundæ nobis ſunt pecuniæ quibus felicitatem ac copiam cõſequuturos nos eſſe ſperamus, q̃ copia ipſa, diuitiarũq; felicitas, quæ quia longius abeſt, minus afficere animum noſtrum ſolet. in præteritis vero finis, id eſt honeſtum ipſum iam euenit, vt eorũ quæ ad ipſum conducebant, nulla amplior vtilitas ſit: atque iccirco eorum memoria vel nullã, vel

minorem iucunditatem,q̃ finis afferat. victoriæ.n.iam acquiſitæ memoria, q̃ earum rerum quæ ad victoriã conferebãt,longe iucundior eſt. Vel igitur hæc Ariſtotelis verba ita ſunt intelligenda: vel dicendum,ſolutionem eſſe hanc dubitationis quæ ob antedicta oriri poſſet. Quo modo enim,diceret quiſpiã,ò Ariſtoteles iucundiſſimum eſt id quod eſt actu & operatione: ac propterea qui beneficio eſt affectus,vtpote in actu & operatione ipſa cõſtitutus amari conſueuit? nã ſi beneficus nunc eſſet beneficus,nũcq; operaretur,cõferretq; beneficium: fortaſſe id eſſet conſentaneum. cum autem non operetur nũc,ſed iam operatus ſit, qui fieri põt, vt ob id magis amet,quia operetur? Ad hanc obiectionem reſpõdere his verbis põt,perinde ac ſi ita dicat: quãuis etiã concedat quiſpiam beneficum non agere atq; operari erga aliquem,ſed egiſſe iam,operatumq; eſſe: ſic quoque fit,vt natura magis amet qui beneficium contulit,q̃ qui accepit. ſi.n.iucundior eſt,atq; amabilior honeſtarum rerum, q̃ vtilium memoria: beneficus autem vtilia egit,ex quibus honeſta conſequuta ſunt, quæ etiã permanent: honeſtarum rerum quæ euenerũt,& finis recordatur ille qui affecit,propterea ꝙ videt ea quæ ſeruãtur,& permanent: qui affectus eſt,non ea,ſed vtilia tantum memoria tenet. eius.n.tantummodo quod mutuo accepit,recordatur, qui mutuatus eſt,non etiam eorum bonorum quæ ex mutuo euenerunt. Atq; ita fit,vt natura magis amet ille qui affecit beneficio: minus qui eſt affectus. nã ꝙ omnes ferè bonorum quæ ex mutuo ſunt conſequuti,obliuiſcãtur,inde apparet,ꝙ cum in mentem ipſis venit,ſe mutuo accepiſſe,atq; ex ea re bona multa acquiſiuiſſe,quodam modo ægre ferre conſueuerunt.

Atq; amatio ſanè effectioni: amari affectioni ſimile eſt. amare igitur,atq; ea quæ ad amicitiam pertinent,eos conſequuntur,qui in actione excellunt.

Si excellere,& dominari magis cupimus,q̃ excelli,ac ſubijci: benefacere autem eſt excellere,bene affici excelli: ſequitur,vt benefacere & beneficia conferre naturaliter amemus. at benefacere nihil aliud eſt q̃ ille ipſe qui accipit beneficium: magis igitur qui beneficium cõfert,natura amat eum qui accipit: q̃ qui accipit,eum qui confert. nam beneficio affici eſt excelli,excelli autem moleſtũ eſt,ac minime amabile: minime amabile igitur eſt beneficio affici. excelli præterea in excellentia eius qui excellit,conſpicitur: quare qui excellit,amabilis non eſt: at beneficus excellit: amabilis igitur etiã ipſe minime erit. benefacere item eſt excellere,excellere amabile eſt: benefacere ergo amabile eſt: excellentia autem benefici, & eſſe eius quatenus excellit,beneficusq; eſt,in eo cõſpicitur qui excellit,beneficioq; eſt affectus: beneficio affectus igitur amabilis eſt: magiſq; eſt naturale vt ille amet qui affecit beneficio,q̃ qui affectus eſt. Beneficum autem,quatenus eſt beneficus, operationemq; eius in eo eſſe qui beneficium accepit,inde perſpicuum eſt,ꝙ pictor quoq; ea ratione qua pictor eſt, operatioq; eius in imagine picta eſſe dicitur. Hæc loci huius ſententia eſt. ſed verba ipſa ẽt conſideremus. Amatio inquit & amare effectioni eſt ſimile: effectio autem in efficiẽte eſt, ſicut affectio in eo qui afficitur: efficiens autem eſt qui confert,non qui accipit beneficium: in eo igitur qui confert,amatio atque amare eſt,non in eo qui accepit. ſciendum vero effectionem & affectionem,non ſecus atq; aſcẽſum & deſcenſum ſubiecta re idem eſſe,ratione differre: ſicut in naturali lectione copioſius dictum eſt. Cum igitur amatio in benefico, ſicut effectio in efficiente ſit: conſequitur,vt illi qui in actione excellunt,id eſt benefici,magis ament. actionem enim beneficium,ac beneficentiam hic appellat. beneficos autem qui in actione excellunt,id eſt qui in eo excellunt,quatenus benefaciunt. fieri enim põt,vt qui in hoc excellit,alia in re excellatur,fitq; inferior. Quemadmodum Alexander rex cum militari peritia & diuitijs præceptorem ſuum Ariſtotelem ſuperaret: ab eodem tamen ſapientia ac naturæ cognitione longe ſuperabatur. Amare autem & quæ ad amicitiam pertinent,idem eſt.

Præterea omnes ea quæ laborioſe facta ſunt,magis amãt: ut qui pecunias acquiſiuerunt,magis,q̃ qui ab alijs acceperunt. at beneficio affici labore uacare: benefacere laborioſum uidetur.

Magis eſſe amabilia,magiſq; à nobis amari ea quorum acquiſitio cũ labore fit,q̃ ea quæ facile,ſineq; vllo labore nobis eueniunt: pecunijs,ijſq; quæ plerũq; fieri ſolent,declarat. qui enim à parentibus,vel amicis,vel quibuſuis alijs pecunias ſine vllo ſuo labore acceperunt;

faciſlime eas petentibus, atque indigentibus exhibent: quandoque etiam quibuſlibet hominibus, quibus'que non oportet, eas profundunt. qui vero acquiſiuerunt, ſibiq́ꝫ eas labore atque ærumnis compararunt: amãt q̃ maxime, ſibiq́ꝫ eas quammaxime poſſunt, nituntur reſeruare: quippe, qui difficultatem in illis acquirendis experti ſunt. quód ſi quod laborioſum eſt, difficulter'que comparatur, diligimus, atque amamus: benefacere vero ex ijs quæ difficulter comparantur, fit: præſens enim argumentatio beneficis ijs qui cum labore acquiſiuerunt, videtur conuenire: benefacere igitur, cõferreq́ꝫ beneficium laborioſum eſt: quare etiam amabile. at benefacere & beneficium ipſe ille eſt, vt diximus, qui accipit: qui accipit igitur, q̃ qui confert beneficium, amabilior eſt. Põt etiam argumentum hoc ad omnes beneficos accommodari, non ad eos tantummodo qui ſudore comparatas opes diſtribuunt. dare enim abſolute q̃ accipere moleſtius eſt: quod moleſtum eſt, id dum recedit, eſt amabile: cuius. n. abſentia eſt moleſta, amabile eſt.

Propterea etiam matres liberorum ſunt amãtiores: laborioſior ſiquidem generatio eſt, magisq́ꝫ ſuos eſſe filios ſciũt. id autem beneficis quoq́ꝫ eſſe proprium uidetur.

Exemplo matrum idẽ confirmat. inquit enim matres magis amare liberos q̃ patres, propterea ꝙ generatio laborioſior eſt, ac moleſtior. quãuis. n. in concubitu, feminisq́ꝫ emiſſione ſimilis voluptas vtriſq́ꝫ fit: in toto tamen tempore poſt conceptum vſque ad partum labores, & moleſtias omnes mater ſuſcipit. Sicut igitur matres erga filios ſunt affectæ: ita benefici erga ea, quæ dant alijs. at illi qui accipiunt, ſunt, quodam modo, vt diximus, dona ipſa quæ à beneficijs accipiunt: qui accipiunt igitur, magis amãtur. Matres autem, vt inquit, nõ tantum quia procreationem laborioſiorem ſuſtinent, magis amãt q̃ patres: verum etiã quia ſuos eſſe filios magis q̃ patres cognoſcũt. hoc vero dici etiã de benefico põt: magis enim ſcit ipſe etiã id quod dedit ſuum eſſe, q̃ qui accepit. nã qui accepit, exiſtimare poſſet id quod accepit, non eſſe eius qui contulit, ſed ab alio aliquo illum accepiſſe, quo indigentibus ſumminiſtraret. Hoc igitur quod de matribus dictum eſt, accommodari quoque beneficis põt. ſicut enim generatio coitu laborioſior eſt: ita beneficium cõferre q̃ accipere eſſe difficilius ſolet. & ſicut matres ſuos eſſe filios magis ſciunt q̃ patres: ita qui conferũt beneficia, magis cognoſcunt q̃ qui accipiunt, ſe propria, non aliena diſtribuere. Aliter etiã hoc quod ad matres ſpectat, accommodari beneficis põt in hunc modum: tria ſunt quæ ad tria alia proportione conueniunt: mater, fœtificatio, filij: & beneficus, acquiſitio, beneficio affectus. matri reſpondet beneficus: acquiſitio pecuniarum fœtificationi: filijs beneficio affectus. Quemadmodũ igitur matres ob fœtificationis laborem & moleſtiam magis filios amãt: ita beneficus propterea ꝙ cum labore ea acquiſiuit quæ dedit, magis beneficio affectum diligit. patri item beneficio affectus conferri põt: nam ſicut pater minus amat liberos, eo ꝙ cum voluptate eos genuit: ſic beneficio affectus, quia abſq́ꝫ labore et cum voluptate accepit beneficium, minus beneficium amare conſueuit.

De *amore ſui.* Cap. VIII.

AT enim dubitatur, utrum amare ſeipſum maxime, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui ſeipſos maxime amant: & quaſi in dedecus ſui amatores appellant. uidetur'que prauus ſui cauſa omnia agere, ac tanto magis, quanto improbior fuerit. unde ipſi crimini dant, quód ab ſeipſo nihil agat.

Quoniã homines eos qui ſui amatores ſunt, interdum laudant, interdum vituperant: in dubium venit, vtrum qui laudant, an qui vituperãt, magis admittendi ſint. quippe cum tam qui laudant, q̃ qui vituperant, dicere ſimili modo & probabilia, & abſurda videantur. Primum igitur quæ dicant illi qui vituperant, ponit. increpant enim, inquit, eos qui ſe amant: & quaſi turpi ac dedecoroſo φιλαυτίας. i. amoris ſui ipſius nomine ſugillant. cum. n. contendunt, & rixantur: in conuicio ſui amatores eos vocant: quaſi ſui amator nihil aliud ſit, q̃ turpiſſimus, & peſſimus. Vbi vero dixit exiſtimare homines eos qui ſui ſunt amatores, eſſe prauos: ratiocinatione id colligit in hunc modum: Sui amator omnia ſui cauſa agit: qui ſui

cauſa

cauſa omnia agit, eſt prauus: ſui igitur amator eſt prauus. maiorem autem propoſitionem, quæ ait, qui cauſa ſui omnia agit, eſt prauus, ſignificauit, dũ dixit/videturq; prauus ſui cauſa omnia agere, & tanto magis quanto &c./cum enim dicere deberet, qui cauſa ſui omnia agit, eſt prauus: non ita dixit, ſed, prauus cauſa ſui omnia agit: per hoc enunciatum alterum quoq; reciprocans intelligens: quod ita inquit, qui cauſa ſui omnia agit, eſt prauus: &, prauus eſt, qui cauſa ſui omnia agit. Põt tamen ſic quoq; huius argumẽti collectio fieri: prauus cauſa ſui omnia agit: qui cauſa ſui omnia agit, eſt ſui amator: prauus igitur eſt ſui amator: vt maiorem propoſitionẽ ſicut in priore ratiocinatione intelligendã reliquerit, minorem vero tantum poſuerit. Crimini dant igitur ſui amatori ꝙ nihil ab ſeipſo agat, id eſt nihil quod remotum, proculq; à ſeipſo ſit: prauus.n. nihil agit quod remotum ſit ab vtilitate ſua, & cõmodo. quod idẽ eſt, ac ſi dixiſſet: nihil agit quod non vel ad incrementum ſuarum opũ, vel ad corporis voluptates, & luxum conducat.

Probus autem ob honeſtatem: atque id eo magis, quo melior eſt: amiciq; cauſa: ſui autem cauſa agere omittit.

Prauus quidem, vt dictum eſt, id eſt ſui amator ſui cauſa omnia agit: atque ob id ſui amatoris nomine quaſi turpi & infami notare conſueuerunt. at probus omnia quæ agit, honeſtatis cauſa agit: & quanto melior eſt, honeſta magis agit: magiſq; agit amici cauſa q̃ ſua: magiſq; ob amicum in iudicium ſiſtet, ſi incidat occaſio: magiſq; ob amici aut patriã vtilitatem, q̃ ſuam moleſtiaſq; & labores ſubire, ſumptuſq; facere non grauabitur. Quod autem inquit,/ſui aũt cauſa agere omittit/idem eſt quod prætermittit & negligit. relinquit.n. commodum proprium, ac reijcit, vt amico opem ferat, & ſuccurrat.

Ab orationibus tamen his opera ipſa diſcrepant: atque id non abſurde. dicunt enim eum maxime amandum eſſe, qui maxime ſit amicus: maxime uero eſt amicus, qui uult bona ei cui maxime uult, illius cauſa, etiam ſi id ſciturus ſit nemo. at hæc unicuique erga ſeipſum, & cætera etiam omnia quibus amicus definitur, maxime inſunt. dictum ſiquidem eſt omnia quæ ad amicitiam attinent, à ſeipſo ad alios quoque deuenire. prouerbia item omnia conſentiunt. ut una anima. & communia omnia amicorum. & æqualitas amicitia. & tibiæ genu propinquius. omnia enim hæc unicuique erga ſeipſum maxime inſunt: quippe cum amicus maxime ſibiipſi ſit. Amare igitur etiam ſeipſum maxime oportet.

Iis qui dicunt aut eum qui cauſa ſua omnia agit, eſſe prauum: aut eum qui nihil cauſa ſua agit, eſſe bonum: opera ipſa .i. res ipſæ non conſentiunt. nam prauus potius, q̃ bonus eſt, qui nihil cauſa ſua agit. Siquis enim diligenter conſiderans aduerteret naturæ opus eſſe hominem: qui cauſa veri hominis omnia ageret, probus is, non malus eſſet exiſtimandus. quia vero quis ſit verus homo, pleriq; ignorant: ideo ita inconſiderate ſententiam proferunt: eũq; qui omnia cauſa ſua agit, eſſe malum aſſerunt. nã qui cognoſcit verum & proprie hominẽ mentẽ eſſe quæ in nobis eſt: atq; ob id omnia agit, quæ ad eam excolendã, à vitiorũq; omni labe puram conſeruandã ſpectant: is vere & ſui amator eſt, & probus, non malus. quare opus hoc, quod eſt agere illa quæ mentẽ noſtrã ita inſtruunt, vt ab his infernis rebus ſubleuata ad ſuperiora excitetur: ab oratione illa diſcrepat, quæ ait, omnia cauſa ſua agenda non eſſe. Qui igitur omnia cauſa veri hominis facit: vere ſui amator eſt, ac propterea bonus. qui autem hominem nihil aliud eſſe q̃ corpus opinatur vnà cum irrationali animæ parte: idq; & diuitiarum fine carentibus appetitionibus, & luxibus immoderatis ſtudet excolere: is ne amator quidẽ ſui eſt: cum non ſeipſum amet, ſed turbã quæ in ipſo eſt, multorũq; capitum hydrã .i. cupiditatem diligat. Quare opera ipſa & actiones eorum qui vere et proprie ſui amatores ſunt, cum orationibus quæ inquiunt, eum eſſe prauum qui cauſa ſua omnia agit, conſentire minime videntur. atque id non abſurde, neque ſine ratione euenit. dicunt enim amandum eſſe eum qui maxime ſit amicus: qui autem vult bona alicui, ei cui maxime vult, maxime eſt amicus: cum ea videlicet vult illius cauſa, non quo etiã ipſe ſimul cum eo bonis amici fruatur. Cum dixerit igitur prius cur ſui amatores vituperent nõnulli, turpẽq;

eſſe ſui amorem exiſtiment: nunc quò ſpectantes alij laudabilem eſſe ſui amorem ſtatuant, oſtendit. inquit enim, vt ſummatim quod dicit, colligã, in hunc modum: dicũt enim qui honeſtum quid, & laudabile eſſe ſui amorem aſſerunt, ſi illum maxime amicum appellamus, ac laudamus, vereq; amicum eſſe dicimus, qui amicum ſuum non ſecus ac ſeipſum diligit: atque hoc verę amicitię argumentum exiſtimamus, cum quis amicum ſicut ſeipſum amat: amare ſeipſum non prauum, ſed bonum eſt. nã ſi amare ſeipſum eſſet malũ, amare quoque amicum ſicut ſeipſum prauum eſſet, ac vituperatione dignum. eritq; ex conditione ſecundũ reciprocationem quæ cum oppoſitione eſt, ratio huiuſmodi. ſi prauum eſt amare ſeipſum, amare quoque amicum vt ſeipſum eſt prauum: ſed amare amicũ vt ſeipſum non eſt prauũ: amare igitur ſeipſum prauum non eſt. non igitur amor ſui, ſed odium ſui turpe potius eſt. Atque hæc ſunt quæ dicit. verba autem ipſa conſideremus. Amicus, inquit, ille eſt qui vult amico bona, etiã ſi voluntatem eius noſcat nemo. verus enim amicus eligit ac vult bene agere amicum: vt autem voluntatem eius cognoſcãt alij, non laborat. hæc autem erga ſeipſum vnicuique inſunt, id eſt velle bona illius cauſa. omnes enim bona maxime ſibiipſis volunt, ſuiq; cauſa: & cætera omnia, quibus amicus definitur: quæ videlicet declarãtur ex prouerbijs, quæ paulo poſt dicentur. Quod vero inquit, dictum eſt omnia quæ ad amicitiã attinent, à ſeipſo ad alios deuenire, ita eſt intelligendum: amicitiæ, id enim ſignificat hoc verbo φιλικὰ amicabilia, ſeu quæ ad amicitiã ſpectãt, ad alios quoque deueniunt, & pertingunt, cum amãt amicos homines, vt ſeipſos: voluntq; amicis ea euenire, quæ ſibi etiã optãt. cum enim hoc, cum amat ſeipſum quiſpiã, ad alium quoque peruenit, ita vt etiam ſimili modo illum amet: vera amicitia ea eſt. Prouerbiaq; omnia quæ de amicis ferũtur conſentiunt cum huiuſmodi orationibus. cum dicimus enim communia amicorum eſſe omnia, idem eſt ac ſi dicamus, vere amicos illos eſſe, qui amicis ea bona quæ ſibiipſis etiã volũt. Item amici ſunt quorum vna eſt anima, & amare eſt æqualitas quædam, eadem hæc ſignificãt. Pari modo quoque genu tibiæ vicinius eſt, amicitiæ hanc coniunctionem declarat: genu nãque tibiæ, quod os cruris eſt, inhęret ſemper, atque annexum eſt. Q; ſi verã amicitiã ex ijs quæ nobis ipſis volumus, iudicamus: amare ſe ipſos, ſuiq; amatores eſſe homines debent. at ſi id faciendum eſt, ſui amor turpis minime eſt.

Cum igitur utrique probabilitatem afferãt, non iniuria in dubium uenit, utros ſequi magis debeamus. Quocirca fortaſſe huiuſmodi orationes quorſum utręq;, & quatenus ueræ ſint, diuidendum eſt ac diſtinguendum. Si ita q; ſtatueremus quo pacto utrique ſui amatorẽ appellant, forſitan hoc cõſtaret.

Vbi poſuit vtrorũq; rationes, & eorum bonum eſſe amare ſeipſum, & eorum qui turpem eſſe ſui amorem aſſerunt: vtris inquit, cum vtrorunq; oratio probabilis eſſe videatur, aſſentiendum eſt? his'ne qui amare ſeipſum oportere affirmant, an illis qui negãt? cui interrogationi poſtea reſponſionem ſubiungit, orationes aſſerens quibus iſti vtuntur, eſſe diuidendas, id eſt nomen ipſum φιλαυτίας. i. amoris proprij quod vtriq; prætendunt, in res ſignificatas diuidendum eſſe, ac diſtinguendum: quippe cum non ſimplex ſit, ſed æquiuocũ, non ſecus ac canis. quod vbi fecerimus, vtroſque tam qui aiunt, q̃ qui negant amare vnumquenq; ſeipſum oportere, recte dicere inueniemus.

Qui igitur hoc in opprobriũ inducunt, eos ſui amatores uocant, qui ſibi in pecunijs honoribus, & uoluptatibus corporis amplius uendicant. pleriq;. n. hæc appetunt: hiſq;, perinde atq; optima ſint, omni ſtudio incũbunt. unde ẽt decertabiles res ipſæ euaſerunt. Qui ergo in his plus ſibi uſurpant, cupiditatibus, atque omnino affectibus, irrationaliq; animæ parti obſequuntur. huiuſmodi autem plerique è uulgo ſunt. atque iccirco à pleriſque qui praui ſunt, impoſita appellatio eſt. Merito igitur his qui ita ſui ſunt amatores opprobrio datur.

Diſtinguentes igitur dicere debemus, ſui amorem eſſe duplicem, amare videlicet & excolere turbam quæ in nobis eſt rationis expers, id eſt cupiditatem, ita vt in verum hominem, quæ mens noſtra eſt, dominetur: qua efficitur, vt in pecunijs, & honoribus & corpo-

ris

ris voluptatibus ampliorem partem q̃ alij habere ſtudeamus. nemo.n.eſt qui cū ſenſum ſolum propoſitum habeat, ex eoq; vitã traducat: his non oblectetur, & gaudeat, quaſi optima, ac pulcherrima, nobisq; accommodatiſſima ſint. atq; vnum quidem hoc eſt amoris ſui ſignificatum prauum, ac turpe. hic enim ſui amator, qui neq; vere ſeipſum amat, peſſimus re vera, ac turpiſſimus eſt: quippe cum homo ſenſus minime ſit, quē ipſe amat, ſed mens, quã luxu, & libidinibus occæcat, atque opprimit. Sed huiuſmodi homo ſui amator à pleriſq; appellatur, qui hominem eſſe arbitrantur animal, quod ex corpore cõſtat atq; illa anima, quæ cum irrationalis ſit, & ſeparari à corpore nequit, & cum corpore interit.

Eos autem qui huiuſmodi res ſibi attribuunt, ſolere à pleriſque ſui amatores uocari dubium non eſt. nam ſiquis ſemper uel iuſta agere, uel temperantia, uel qualiacũque alia ex uirtute maxime omnium agere ſtudeat, ſemperq; quod honeſtum eſt, ſibi uendicet: eum ſui amatorem appellabit nemo, neque uituperabit. quãquã is magis eſſe ſui amator uideretur: cum ea quæ maxime & honeſta, & bona ſint, ſibi attribuat: ſuiq; prçſtantiſſimç parti obſequatur, eiq; in omnibus obtemperet.

Alterum eſt ſui amoris ſignificatum, cum eũ qui vere homo eſt, quiſpiã amat: id eſt partem eã quæ in nobis ſapit, ac cogitat. huiuſmodi ſui amator turpis minime eſt, ſed honeſtiſſimus, propterea ꝙ verum hominem amat. plerique autem è vulgo iniuſtos & intemperãtes, eosq; qui irrationalem partem, & curant & ſaginãt, ſui amatores vocare conſueuerunt: non eos qui mentem, qui verus homo eſt, excolũt: cum tamen re vera hi vere ſui amatores ſint, quippe qui illã partem animæ ament, qua homo eſt homo: ſibiq;.i. menti ſuæ: eã enim præſtantiſſimã partem ſui vocat: honeſtiſſima atque optima attribuãt. honeſtiſſima autem & optima virtutes & ſcientiæ ſunt.

Sicut autem & ciuitas eſſe maxime id uidetur quod in ipſa præſtantiſſimum eſt, & omnis alia congregatio: ita & homo. & ſui amator igitur eſt, qui id amat, eiq; obſequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, ꝙ mens contineat reliqua & uincat, aut minime: quaſi id unuſquiſque ſit. uidenturq; egiſſe ipſi, & ſponte, ea quæ cum ratione maxime egerunt.

Cum dixerit probum virum præſtãtiſſimæ ſui parti obſequi, eiq; in omnibus obtẽperare ac parere, vt omnia quæcũq; iuſſerit, faciat, atq; exequatur: quippe cum ſola ea agat quæ rationali parti placent: ratione vero carentis partis appetitiones, ac cupiditates fugiat, atque auerſetur: nunc quæ ſit præſtantiſſima in nobis pars, cui probus vir obſequatur, declarat. Quemadmodum.n. ciuitas non eſt neq; mœnia, neq; domus, neq; omnes abſolute qui in ea habitãt, vt in libris de rebus publicis dictum fuit, ac demonſtratum: ſed eſt id quod præſtãtiſſimum in ipſa eſt, id eſt quod maxime eſt principale, principatumq; obtinet, quod Græci *κυριώτατον* dicunt: exempli cauſa, in regno rex: in populari ſtatu populus: in paucipotentia paucorumq; adminiſtratione ditiores: in optimatum gubernatione, optimi quiq;: in tyrãnide tyrãnus: ita etiã homo proprie pars ea animæ noſtræ eſt, quæ natura idonea eſt atq; inſtructa ad principatum obtinendum: quæ eſt illa quæ rationis eſt capax, quæ ſapit & cogitat. Vnde etiã ſui amator proprie eſt, vt diximus, qui hãc amat, huicq; obſequitur.i. qui ea agit ac facit quæ huic placent. Continentem item & incontinẽtẽ appellamus cuius mens vel continet cupiditatem ac cohibet, & dominatur, vel non cõtinet, ſed vincitur: quippe cũ ea vnuſquiſq; ſit. mens enim Socratis, aut Platonis, Socrates ipſe, aut Plato proprie eſt: cæterorumq; hominum ſimili modo. egiſſeq; hominem aliquid dicimus & ſponte egiſſe, cũ ex ratione egit. Nã ſi non ex ratione actum quippiam ſit, id non hominem egiſſe, aut non ſponte dicimus, ſed aut iram vel cupiditatem id feciſſe, aut ab ira quempiam vel cupiditate impulſum perpetraſſe.

Id igitur præcipue eſſe unumquenque, probumque uirum præcipue id amare, obſcurum non eſt. unde etiam ſui amator maxime eſſet, diuerſa quidem ſpecie ab eo qui uituperatur: qui ſane tanto differt, quanto uita cum ra-

tione illi præſtat quæ ex perturbatione traducitur. & appetitio uel honeſti, uel eius quod conferre uideatur.

Id igitur, id eſt mentem præcipue eſſe hominem perſpicuum eſt. probumq; virum hãc maxime amare. iracundiã enim & cupiditatem eatenus amat, & curat, quatenus ad ſalutem corporis facit. vnde proprie etiã ſui amator dici debet, diuerſus tamen ab eo qui vituperatur: qui ſanè tanto differt, quãto ille qui ex ratione viuit, ei antecellit qui ex perturbatione vitã traducit. viuere enim ex ratione probum virum patet. cum ſemper appetat id vel quod re vera honeſtum eſt, vel quod conferre videatur. quod. n. conferre ad honeſtiſſima quæq; videtur: etiam ſi re vera honeſtum non ſit, appetitur à probo viro: quippe cum non omne quod videtur conferre, cõtinuo etiã honeſtum abſolute ſit, ſed eatenus tantummodo, quatenus ad honeſtiſſima conducit.

Eos itaque qui circa honeſtas actiones præcipue ſtudent, omnes admittũt, ac laudant. ſi omnes autem ad honeſta conſequenda certarẽt, honeſtiſſimaq; agere contenderent: & publice omnibus opportuna, et priuatim ſingulis maxima bona euenirent. ſiquidem uirtus tale quid eſt.

Qua de cauſa eos qui re vera ſui ſunt amatores, non vituperemus, ſed admittamus, hic explicat, ita ferè inquiens: huiuſmodi homines non abſolute, vt ſui amatores admittimus: ſed vt eiuſmodi, qui circa honeſtas actiones verſentur, honoramus, ac laudamus. Hoc vbi dixit, deinceps qualis ipſe eſſet vita, quãtoq; amore erga omnes virtutes flagraret optimus hic philoſophus oſtendit, cum inquit: ſi omnes ad honeſta certarent, id eſt ſi omnes ſtuderent, ac niterentur in honeſtarum operatione, optimiſq; actionibus certatim alter alterum vincere: & ad virtutem exercendã omnes vires intenderet: & publice omnibus, & priuatim ſingulis maxima bona euenirent: nihilq; mali in vita hominum verſaretur. maxima bona autem virtutes & ſcientias, honeſtaſq; artes appellat. Eſtq; hoc quod inquit, voto ſimile: perinde ac ſi ita diceret. vtinã omnes honeſtiſſimarum rerum àcquiſitioni incumberent, ad virtuteſq; & ſcientias amplectendas eſſent incitati: continuo malum omne, omniſq; animæ noſtræ labes ac pernicies è medio tolleretur: & communiter omnibus, & priuatim ſingulis honeſtiſſima quæq; ineſſent.

Quo circa bonus uir eſſe ſui amator debet: nam honeſta agendo & ſibi, & aliis proderit. prauus non debet: eo quòd prauos affectus ſequens & ſibi & aliis nocebit.

Debere ſanè bonum virum ſui eſſe amatorem, hinc etiam patet. nam ſi verus amicus bona ei vult, cui eſt amicus, omniaq; agit & ſtudet vt honeſtiſſima quæq; amico adſint: cum ſeipſum amet, ſibi eadem volet, agetq; ſimiliter vt honeſta ſibi eueniant, ſui cauſa: atque id agens & ipſe emolumentum conſequetur, & aliis proderit. prauus autem vir ſeipſum amare non debet. cum enim exiſtimet prauus ſe non eſſe mentem, ſed corpus: id vnà cum rationis experte vita quæ cum ipſo interit, amat ac fouet: cũq; hac falſa opinione inductus proprium homini bonum eſſe credat luxum & corporis voluptates: eas quomodocunq; atq; vndecũq; cõquirit, ac ſectatur: vt ob id & iniuſtus & alieni vſurpator euaſurus ſit. quo pacto. n. niſi rapiat, & iniuſte agat, luxurię & voluptates ad replendum perforatum dolium, id eſt ad voluptatem inexplebilem ſaturandam ſuppetere ei poterunt?

Ac prauo quidem homini quę agere debet, & quæ agit, inter ſe diſcrepãt. at probus quę debet, ea etiam agit. mens enim omnis quod ſibi optimnm eſt, eligit: probus uero menti obtemperat.

Prauus quidem ea neceſſario agit, quæ agenda eſſe atque honeſta exiſtimat: at peſſima eſſe honeſtiſſima ei videntur. cum igitur alia agere debeat. i. ea quæ vero homini ſunt vtilia, cum ignoret ipſe verum hominem alia agit. probus autem vir cum ſecundum rationem & mentem viuat, ea agit, quæ agenda vere ei ſunt. mens enim omnis atque intellectus natura ſua ſi vel à voluptate, vel morbo non impediatur, quod ſibi optimum eſt atque vtile, eligit, ac ſectatur. id quod ex ratione quoq; carentibus animalibus patere põt. Hæc enim cum illuſtrationem quandã mentis omnia habeãt, vt alibi ipſe etiã Ariſtoteles inquit, maiorem

alia,

alia, alia minorē: ex ea naturali quodā inſtinctu quæ ſibi vtilia ſunt, inquirunt, atq; inueniūt. Cum primum enim oculis laborarit ſerpens: ad fœniculū accedit, eiusq; attritu viſum perſpicaciorem ſibi reddit. Vrſus quoque cum febricitat, formicis deuoratis conualeſcit. Araneus item telas ſuas ad muſcarum paruarumq; huiuſmodi beſtiolarum capturam contexit. Ex eadem naturæ illuſtratione nidum ſuum ſemicirculi forma compingere hirundo conſueuit, propterea quòd capaciſſima eiuſmodi figura eſt. Necnon formica fruges in labyrinthis ſuis ſubterraneis repoſitas diuidit ac frangit, quo minus germinare amplius queāt. quid plura? pleni Ariſtotelis libri de animalibus huiuſmodi exemplis ſunt: vt vnuſquiſque inde probationes huiuſce rei ſumere facile poſſit. Quare etiam probus vir quoniā menti obedit, irrationales vero appetitiones reijcit: quæ & ſibi optima & alijs ſint, eliget, atq; aget.

Verum autem eſt quod de probo uiro dicitur, cum amicorum cauſa & patriæ multa agere, etiam ſi pro ipſis mors fuerit oppetenda. nā & pecunias & honores proijciet, & demū ea bona quę in certamen apud homines ueniunt, dum quod honeſtum eſt, ſibiipſi uendicat.

Non omnia aget probus vir amici cauſa: vt ea quæ & dedecus ipſi afferunt, & ad nullā veri hominis vtilitatem tendunt. vnde non dixit hic omnia, ſed multa eum eſſe facturū amici cauſa & patriæ. nā cum multa & honeſta & vtilia ſui cauſa probus vir faciat, amicus autē ſit alter ipſe: multa ēt amici cauſa neceſſario faciet. & quoniā totus virtutibus ornatus eſt, atque inſtructus, & ex mente viuit: mens autem omnis, vt dictum eſt, optima eligit: quippe cum mentis ipſius eſſe, atque vt ita dicā, natura, hoc ipſum ſit, vt quæ optima ſibi ſunt, atq; vtilia, eligat. cum igitur huiuſmodi ſit probus vir amici & patriæ cauſa multa aget: & ſi mori oporteat pro ſalute ciuium & patriæ, morietur: pecuniasq; profundet ac negliget, omniaq; alia de quibus homines certare conſueuerunt, vt honores, opes, voluptates, atque huiuſmodi cætera: dum ſibi id quod honeſtum eſt, vendicat, atq; acquirit. id autem eſt honor, qui à probis viris proficiſcitur, & præmium, quod à Deo opifice noſtro exhibetur.

Breui enim tempore lætari uehementer magis eligeret, q̄ longo leuiter: et uiuere honeſte uno anno, q̄ multis quomodolibet: unam item actionem honeſtam & magnam q̄ multas & paruas. hoc autem ijs fortaſſe euenit qui pro alijs mortem obire conſueuerunt.

Vult.n. probus vir, & qui ſapit, breui tempore vera voluptate vehemēter affici potius, q̄ diu parum & leuiter. nam ex actionibus quæ ex virtute proficiſcuntur, ſequi voluptates & patet, & dictum iam ſæpenumero eſt: quippe cum virtus ſit habitus qui in mediocritate quæ ad nos ſpectat, ſecundum rectā rationem cum voluptate, aut non ſine voluptate conſiſtit. Ex magnis item actionibus magnas voluptates conſequi, perſpicuum eſt. Quod ſi ita eſt, conſtat quoque eum qui parum honeſta agit, paulatimq;, ſi ita incidat, pecunias expendit, diuturniorem quidem, ſed leuiorem tamen voluptatem percipere: breui tempore autē & vehementer lætari eum qui econtrario citius agit, atq; omnia ſimul expendit. ſimilis quippe probus vir eſt homini vehementer ſitienti, qui vno hauſtu frigidam copioſe attrahit: alter paulatim ſorbillanti comparatur. vnde mauult magna breui tempore, q̄ longo parua affici oblectatione & lætitia: vitamq; anno vno bene & honeſte traducere, dum pro patria ipſam exponit, & moritur, q̄ multos annos quomodocunq;, id eſt ignobiliter, & ſine vlla laude ac gloria: potiusq; eligit vnam actionem quæ ſit magnitudine inſignis, cuiuſmodi eſt pro patria & amicis mortis periculū non recuſare, aut multas pecunias atq; opes magnę alicuius honeſtatis cauſa profundere: q̄ multas aliquas & paruas actiones tranſigere. Quænā autem magna hæc honeſta actio ſit, quā electurum eſſe probum virum inquit, explicat, cū ſubiungit: /hoc aūt ijs fortaſſe euenit qui pro alijs mortem oppetere conſueuerūt/ id eſt qui magnas actiones & honeſtas agunt, ſunt ij qui pro patria & amicis moriuntur. /fortaſſe/ autem appoſuit ad pleroſq; ſpectās, qui praui ſunt: quibus, propterea ꝙ neq; quænā ſint proprie honeſta, intelligunt, mori pro patria magnum quid eſſe minime videtur.

Eligunt enim magnum quoddam honeſtum ſibiipſis, pecuniasq; profunderent, quo amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipſi honeſtum come

paratur. quod autem maius bonum eſt, ſibi attribuit.

. Qui pro patria & amicis mortem obeunt, magnum bonum, magnãq; honeſtatem ſibi eligunt: id autem eſt honor qui à patria ſtatuis, & monumentis, & ſacrificijs, atque huiuſmodi cæteris in poſterum exhibentur. Profundunt item pecunias, quo amici plures accipiãt, & conſequantur. nã ſi ciuitas cenſu adminiſtratur, pecunijs non parcunt: ſed amicis tantum pecuniarum ſuppeditant, quantum in ærarium collatum ipſis ad conſequendos magiſtratus ſufficiat: quo inde plura acquirere q̃ habeãt, ac comparare ſibi valeant. atq; ita amico pecuniæ, aut magiſtratus, aut quiduis aliud vtile, ipſis honeſtum acquiritur. i. honor, & laus, et gloria apud omnes. quare quod maius bonum eſt, ſibi tribuit: quippe cum honor et gloria recte conſiderantibus longe maior pecunijs ſit, ac præſtantior.

In honoribus etiam & magiſtratibus idem modus eſt. omnia enim hæc amico conceder. honeſtum ſiquidem hoc ipſi eſt, ac laudabile. ut merito probus eſſe uideatur, cum honeſtatem omnibus anteponat. Fieri item poteſt, ut actiones amico permittat: ſitq́; ipſi honeſtius, ꝙ cauſa amico fuerit ut eas egerit: q̃ ſi ipſe egiſſet. In omnibus igitur laude dignis rebus honeſtatis amplius ſibi attribuere uir probus uidetur. Atq; ita quidem ſui amatorem eſſe oportet, ſicut dictum eſt: ut pleriq; autem ſunt, minime.

Eundem modum ſeruat probus vir in honoribus & magiſtratibus, nam eos etiã amico concedit, & relinquit, magiſq́; eligit amicum q̃ ſe conſequi magiſtratum, honoribuſq́; afſici: quippe cum honeſtum ipſi ac laudabile ſit id facere. nã cũ id faciat, merito eſſe probus videtur. probi. n. viri eſt honeſtas res omnibus anteponere: at hic anteponit honeſtatẽ omnibus, eamq́; loco aliarum rerum omnium eligit: eſt igitur probus, omnia enim honeſta, vt dictum eſt, perſequitur, atque agit: honeſtiuſq́; ſibi eſſe exiſtimat, ſi cedat amico magiſtratu & imperio, q̃ ſi ipſe regnet. Vbi hoc dixit, ſubiungit: /Atque ita quidem eſſe ſui amatorem decet/, qui ſibi videlicet plus honeſtatis tribuat. qui nanq; in honoribus, & pecunijs plus ſibi vendicãt, ij nõ ſui amatores, vt pleriſq; videtur: ſed auari, & iniuſti re vera ſunt.

De amicis felicis, & quibus indigeat. Cap. IX.

IAm uero de felice ipſo quoq; dubium eſt, indigeat'ne amicis, nec'ne? nihil enim beatis ex ſeq; ſufficientibus opus eſſe amicis inquiũt: adſunt enim ipſis bona: ut cum ex ſe ſufficiant, nulla re amplius iudigeant. amicum autẽ cum ſit alter ipſe, ſuppeditare ea, quæ per ſe quiſpiam nequit. unde, fortuna cũ dat bene quidnam amicis eſt opus?

In controuerſiã veniebat tunc vtrum felix indigeret amicis, nec'ne? & quibuſdã indigere, quibuſdam non indigere videbatur. Qui non indigere eum exiſtimabãt, his rationibus nitebantur: qui indiget amico, eo indiget vt ab ipſo ea conſequatur, quibus ipſi opus eſt, quęq́; ipſe ſibi comparare per ſe non põt: felix ex ſe ſufficit, nulliuſq́; rei indigus eſt: ſi enim aliqua re indigeret, beatus non eſſet. quare neque amicis indiget felix. Eſtq́; rationis collectio huiuſmodi in ſecunda figura: felix nullius rei indigus eſt: qui amicis indiget, nullius rei indigus non eſt: felix igitur amicis non indiget. vel etiã in prima figura ad hunc modum: felix nullius rei eſt indigus: qui nullius rei ſunt indigi, amicis non indigent: amicis igitur non indiget felix. Quod vero inquit, /fortuna cum dat bene quidnam amicis eſt opus/? Euripidis eſt ex Oreſte ſumptum. Cum enim Oreſtes matrem Clytemneſtram & Aegiſthum interfeciſſet: atq; ob id furijs agitaretur, atq; in periculum capitis apud Argiuos eſſet venturus: rogat Menelaum vt ſibi ea in re aduerſus Tyndarum opem ferat: neque committat cũ multa à fratre Agamemnone beneficia acceperit, vt ipſe qui ſolum ſemen familiæ eius ſupereſt, ab inimicis ſuccidatur: atq; ita poſtea ſubijcit:

Præſtare quicq̃ poſſe forſan quod rogo,
Negabis? aſt in rebus aduerſis decet
Præſto eſſe amicos, non repente prodere.

Fortuna

» Fortuna cum dat bene, quidnam amicis eſt opus?
» Eſt nãq; numen, dum iuuare vult, ſatis. cum.n. fortuna & numen opem fert, & bona omnia ſuggerit, amicis opus non eſt.

Sed abſurdum uidetur, cum bona omnia felici attribuamus, amicos nõ tribuere: quod ex bonis externis eſſe maximum uidetur.

Quæ dicant illi quibus non indigere amicis felix videtur, ea ſunt quæ ſuperius retulit: nunc alteram ſententiã exponit, cuius ipſe præcipue Ariſtoteles eſt. Inquit igitur, felici nõ opus eſſe amicis abſurdum videtur: ſi.n. felix eſt, cui bona omnia ſuppetunt: maximum aũt ex bonis externis eſt amicus: ſi felicem amicis priuauerimus, quo modo erit felix? qui enim quod ex bonis maximum eſt, non habet, is qui fieri poſſit felix, non liquet. amicum aũt externis bonis.i. diuitijs, poſſeſſionibus, & pecunijs maius bonum eſſe, manifeſtum eſt.

Nam ſi amici magis eſt beneficium conferre, quàm accipere: boni item uiri & uirtutis eſt benefacere: benefacere autẽ amicis, q̃ alienis honeſtius eſt: probus uir ijs indigebit qui beneficio afficiantur. unde etiam in quæſtionem uenit, utrum in aduerſa, an in proſpera fortuna amicis magis opus ſit: eo ꝙ et qui in infortunio eſt conſtitutus, ijs indigeat, qui beneficia conferant: & qui fortunati ſunt, ijs, quibus benefaciant.

Indigere amicis felicem his confirmat. Eſt autẽ quod inquit huiuſmodi: ſi boni & probi viri eſt benefacere & beneficia conferre: probi enim viri eſſe, atque eſſentia quatenus probus eſt, in benefaciendo, non in accipiendo conſiſtit: quippe cum accipere beneficia vel peſſimi quiq; eligere cõſueuerint: honeſtius autem & pulchrius eſt amicis benefacere, quàm alienis: felix vero quæ honeſtiora ſunt, perſequitur: indigebit igitur amicis felix, vt habeat, in quos honeſtius ac pulchrius conferre beneficium poſſit. Nã tam proſpera quàm aduerſa fortuna vtentes amicis indigemus: in proſpera quidem, vt benefaciamus: in aduerſa, vt amicorum beneficijs ſubleuemur. atq; iccirco merito quæritur in felicibus'ne rebus, an calamitoſis amicis magis opus ſit? in vtraq;.n. fortuna eis eſſe opus perſpicuum eſt.

Adde quod abſurdum fortaſſe eſt, ut beatum ſolitarium eſſe faciamus. nemo enim eſſet, qui omnia bona habere per ſeipſum eligeret: quippe cum ciuile animal ſit homo, & ad conuictum natura aptum. & felici igitur hoc ineſt: quæ enim natura bona ſunt, habet: conſtat autem cum amicis & probis uiris melius eſſe q̃ cum alienis, & quibuslibet hominibus diẽ traducere: opus igitur felici amicis eſt.

Fortaſſe adiunxit ad felicem eum ſpectans de quo in ſequenti libro acturus eſt. in hoc.n. nouo de felice ciuili tractat: in decimo de eo diſputabit, qui in ocio & contemplatione rerũ naturæ vitam traducit: qui quidem indigeat'ne amicis nec'ne, ex ijs quæ ibi de eo dicet Ariſtoteles, poſtea cognoſcemus. quæ autem nunc inquit, de ciuili felice, qui amicis indiget, dicta ſunt. Abſurdum igitur, inquit, eſt, ſi ſolitarium amicorumq; & aliorum etiam conſuetudine carentem beatum hominem eſſe dicamus: nam ſi amicum non habet, neque alium quempiam habebit, quo cum verſetur. cum quo enim ex alijs qui diſſimiles ſunt, poterit libenter ſimul vitam traducere? ætate enim æqualem æqualis delectat, & ſimilis ſimilem. qui enim rerum contemplationi incumbit, intellectuq; viuit, nullam'que ſenſuum, animalis'que quod in nobis eſt, rationem habet, niſi quatenus neceſſarium eſt: eſſe is ſolitarius poteſt. at qui ciuilis felix eſt, cui omnia adſunt bona, ſolitarius eſſe nullo modo põt, præſertim cum homo ciuile animal ſit, atque eiuſmodi naturæ, vt ad conuiuendum ſimul idoneum ſit. indigebit igitur amicis felix, quibus cum ſimul viuat: quippe cum cætera etiam habeat bona. iucundius'que & libentius cum amicis & probis viris, ſuiq; ſimilibus, quàm cum alienis & diſſimilibus verſabitur: immo horum iniucunda ei erit conſuetudo. Quocirca opus ei amicis omnino erit.

Quid ergo primi illi dicunt, et quo modo illorum uera oratio eſt? an quia plerique amicos eos eſſe opinantur qui utiles ſunt? talibus igitur, cum bona

ipſi omnia adſint, nullo modo indigebit beatus: ſed neque illis qui ob uoluptatem ſunt amici, uel parumper. cum enim uita eius iucũda ſit, aduentitia uoluptate non indiget. cum itaq; talibus amicis non indigeat, non indigere amicis uidetur. id autem uerum fortaſſe minime eſt.

Quia non vno modo ſed multis amicitia dicitur: id in cauſa fuit, cur nonnulli felicẽ amicis non indigere aſſerere non dubitarent. ſunt.n. amicitiæ, vt in præcedente libro didicimus, aliæ ob vtilitatem, vt vulgarium hominum, & eorum qui inter ſe commercia faciunt: aliæ ob voluptatem, cuiuſmodi ſunt vrbanorum facetorumq; amicitiæ, & amicarum: aliæ quæ ob honeſtatem & mores conciliantur, quæ proborum hominum ſunt. quia igitur plerique amicos eſſe eos putant qui ſunt vtiles magis, q̃ qui ſunt honeſti & probi: felix non indigere amicis videtur: atque id non iniuria. vtilibus enim, cum nulla re indigeat, ei opus nõ eſt: bona ſiquidem habet omnia, cum ſit felix. ſed neq; voluptuoſis amicis indiget, vel ſi fortaſſe ob morbum, aut tale quippiam exhilaratiõe aliqua indiguerit, parumper indigebit. cum enim vita eius ſuauis ſit ac iucunda. felicitas enim cum voluptate eſt, aut non ſine voluptate, vt ſæpe iam dictum eſt ac demonſtratum: aduentitiam, extrinſecusq; allatam facetorum ac ſcurrarum voluptatem non requirit. cum igitur talibus amicis non indigeat felix, videtur neq; omnino vllis indigere. quod verum non eſt. non ꝙ vtilibus & iucundis amicis nõ indigeat: id enim quauis alia reverius eſt: ſed ꝙ propterea prorſus nõ indigeat amicis, quia huiuſmodi non indiget qui vel vtilitatem, vel iucunditatem afferant, illud ſanè falſum eſt: non enim illis ei quicquam eſt opus. probis autem viris, qui re vera & proprie amici ſunt, vel maxime indiget.

In principio enim dictum iam eſt, felicitatem operationem quandam eſſe. operationem autem fieri, & non eſſe ut poſſeſſionem aliquam, patet. at ſi felicem eſſe in uiuendo & operando conſiſtit: boni autem uiri operatio honeſta & iucunda per ſe eſt, ſicut in principio diximus: & quod eſt proprium uniuſcuiuſque iucundum quoque eſt: alios uero ſpectare magis quàm noſmetipſos, aliorum'que actiones quàm noſtras poſſumus: proborum autem uirorum actiones qui ſint amici, bonis ſunt iucundæ. ambo enim ea habent, quæ iucunda natura ſunt: beatus profecto amicis huiuſmodi indigebit, ſiquidem actiones honeſtas et proprias contemplari uult: tales autem ſunt boni uiri, qui amicus ſit.

Felicem amicis bonis, ſibiq; ſimilibus indigere hic etiam oſtendit, ſed obſcurius tamen, atque inuolutius paulo. ratio autem qua hoc probat, ex eo progreditur, ꝙ non niſi cum bonis viris habere conſuetudinem põt, in hunc modum: ſumit primum ea, quæ in primo huius operis libro de felicitate dixerat. felicitatem operationem eſſe affirmans. inquit enim illic felicitatem animæ operationem eſſe ex virtute in vita perfecta cum voluptate, aut non ſine voluptate exiſtens. operatio igitur eſt felicitas, non habitus quidã ocioſus, vt dormientium medicorum, aut eorum qui in cuſtodia aliqua ita detinentur, vt agere quippiam nequeãt. probus enim vir & felix in eo differt, ꝙ operatur aut non operatur: re.n. ipſa cum ſit idem felix ciuilis, & probus vir: operandi, aut non operandi ratione diuerſus eſt. cum enim non operatur, probus vir: cum operatur, felix dicitur. operationem autem non eſſe integrũ quid perfectum quod ſubſiſtat, vt domus, aut pallium, aut ego, aut tu, ſed fieri non ſecus ac motionem, perſpicuum eſt. motio ſiquidem ſimul vniuerſa minime eſt, ſed eius pars quædam fuit, quædã eſt, quædam futura eſt. ſi igitur felicitas eſt operatio, integrum quid minime erit, ſed ſicut motio, ac viſio, in agendo conſiſtet. eſſe igitur atq; eſſentia ipſius bona vitæ traductio, bonaq; actio erit. Quare felicis quoque ipſius eſſentia non quatenus eſt homo, ſed quatenus eſt felix, erit feliciter viuere. i. bona & honeſta agere, atque operari. actiõesq; ipſas bonas & honeſtas, operantesq; aliquos inſpicere. ſed ita natura comparatum eſt, vt homines alios magis q̃ ſeipſos, aliorũq; actiões q̃ ſuas inſpiciãt. felici igitur amicis eſt opus: vt amici actiones inſpiciens & amicum videat, & ſeipſum, ſuasq; in eo actiones contem-

plans

plans voluptate afficiatur: quippe cum bonus vir bonarum rerum inſpectione oblectetur, oblectatusq́ magis ad agendum inducatur. Cæterum quo pacto bonus vir dum amicum videt, amiciq́ actiones, ſeipſum, ſuasq́ actiones dicitur intueri? propterea ꝙ probus amicus alter ipſe ille eſt qui amatur: probiq́ amici eadem & eligere, & agere conſueuerũt: vna enim anima in duobus corporibus quodã modo ſunt. Si igitur probus vir dũ bonas actiones ſpectat, ad agendum magis incitatur: aliorum autem actiones inſpicere q̃ noſtras magis poſſumus: efficitur, vt amicis indigeat felix: vt amici actiones inſpiciendo quæ eædem cum ſuis ſunt, oblectetur: atque ob id magis agat. proborum enim hominum & præcipue amicorum actiones inſpicientes ad idem agendum mouere atq; incitare mirabiliter ſolent. nam licet boni viri ex ſeſe apti, atq; incitati ab bene operandum ſint: cum vident tamen alios eadem agentes, magis mouentur, promptiusq́ operantur. Atq; hæc ratio eſt, qua felicẽ amicis indigere confirmat. ſed verba ipſa etiã conſideremus. Si felicem eſſe, inquit, in viuendo atque operando conſiſtit: id eſt, ſi felicem eſſe, eſt vita quæ operatione atque actu eſt. atque explicãs quænã huiuſmodi vita ſit, ſubiungit: probi autem viri operatio bona ac ſuauis per ſe eſt. quaſi ita dicat: cum felicem eſſe in viuendo & agendo conſiſtere dico, nihil aliud intelligi volo, niſi felicitatem eſſe vitã quæ honeſta & bona operatur, atq́ agit. non enim agẽdi poteſtate, ſed agendo felicitas notatur, atque exprimitur. Felicitas nanq;, ſicut dictum eſt, non eſt habitus abſq; operatione, ſed cum operatione coniunctus. qui. n. perfecta præditus eſt virtute atq; integra, cum non operatur, vt diximus, probus tantummodo vir vocatur: cum operatur vero, tum demum felicis nomen conſequitur. ac probus quidem poteſtate eſt felix: felix operatione atq; actu probus vir eſt. felicem igitur eſſe nihil aliud eſt q̃ bonarum actionum & honeſtarum operatrix vita: quæ iucũdæ per ſe ſunt. honeſta enim omnia quæ ex virtute fiunt, ſunt iucũda. verũtamen non ſolum bona huiuſmodi ſunt, ſed ea quoq; quæ propria cuiuſq; ſunt, etiam ſi bona minime fuerint: oratio enim mala, malumq́ poema poetæ & oratori ſunt iucunda, qui ea compoſuerũt. Quocirca fit, vt felicis opera duabus de cauſis ei ſint iucunda, & quia propria ſunt, & quia honeſta, & bona. at eius operationes ab amici operationibus nihil diſcrepant, ſed eædem prorſus ſunt: felix igitur amici actionibus atque operationibus non ſecus ac ſuis oblectabitur. ambo enim inquit habent ea quæ iucunda natura ſunt, id eſt vtraque & felicis & amici opera natura ſunt iucunda. Indigebit ergo felix & beatus huiuſmodi amico, vt eius operationes inſpiciens, ſuas intueatur, atque oblectetur.

Felicem præterea iucunde uiuere oportere exiſtimant. at ſolitario difficilis uita eſt: non eſt enim facile per ſeipſum aſſidue operari, cum alijs uero, & ad alios facilius. operatio igitur quæ magis erit continua iucunda per ſeipſam erit. id quod circa beatum eſſe oportet. Probus enim uir, quatenus eſt probus, ſicut ex uirtute proficiſcentibus actionibus gaudet: ita eas moleſte fert, quæ ex uitio exiſtunt: non ſecus atque muſicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde ꝙ ex conuictu cum bonis exercitatio etiam quædam uirtutis efficeretur: quemadmodum quoq; Theognis inquit:

» A iuſtis diſces bona, ſi uerſabere amico
» Cum prauo, amittes mens bona ſiqua tibi eſt.

Hoc etiã argumento idem colligit. Omnes inquit felicis vitam iucundã eſſe dicunt, & credunt: quemadmodum miſeram & infelicem, quæ in doloribus & moleſtijs conſtituta eſt: cuiuſmodi eſt infeliciſſimi hominis vita: quæ ſi eſt moleſta, felicis iucũda proculdubio eſt. at felicis vita quatenus eſt felix, operatio ex virtute eſt: operari autem ex virtute nihil aliud eſt q̃ iucunde operari: quare felicis vita in eo quo felix, iucunda operatio eſt. ꝙ ſi ita eſt, aſſidue operabitur, vt aſſidue lætetur. aſſidue autẽ operari ſolitario homini difficile eſt. Vbi enim inquit, ſolitario difficilis vita eſt, per vitam operationem & actionem intelligit: ſubaudiendum ſiquidem eſt aſſidua & continua, vt integra oratio talis euadat: difficilis ſolitario cõtinua vita eſt. i. operatio. nam ſoli aſſidue operari difficile, cum alijs facile eſt. ſi igitur aſſidue honeſtiſſimis voluptatibus affici melius eſt, q̃ non aſſidue: voluptate autem affi

ci in operando atq; agendo conſiſtit:aſſidue voluptate affici in operando atq; agendo conſiſtit.at ſolitario homini aſſidue operari difficile eſt.quapropter efficitur,vt amicis indigeat felix,vt aſſidue operãdo aſſiduã quoq; voluptatem percipiat.Sine amicis enim fieri nõ põt vt aſſidue lætetur,proprerea ꝙ aſſidue quoq; operari ſine eis non põt:vel ſi omnino nõ poſſe falſum eſſe quiſpiã dixerit,difficile certe eſſe non negabit.Opus ergo eſt amicis felici homini quo aſſidue operetur.probi ſiquidem viri ſe mutuo ad operandum mouent,atque incitãt,promptioresq; reddunt.Quod autem inquit,id quod circa beatum eſſe oportet,ita intelligendum eſt.aſſidue & ſine vlla intermiſſione honeſta agere beato homini ineſſe oportet:quippe cum eo pacto ſimilior Deo euaſurus ſit.melius enim eſt,vt ea aſſidue agat, quibus gaudet bonis autem actionibus & honeſtis gaudet,contrarias vero moleſte fert: non ſecus ac muſicus pulchris cantilenis.i.conſonis,concentũq; optimum reddentibus oblectatur,prauiſq; & diſſonis moleſtatur.felix igitur tum ob hæc amicis indiget:tum propterea quòd bonis viris ex conuictu,mutuaq; conſuetudine exercitatio,profectuſq; virtutis contingit. quippe cum non ita per ſeipſum, ſicut cum alijs exerceri aliqua in re, & proficere quiſpiam poſſit.

Si etiam naturalius conſideremus,probus amicus probo eſſe natura expetendus uidetur.quod enim natura bonum eſt probo uiro bonum & iucundum eſſe iam diximus.

Priora argumenta à felice,ea ratione qua eſt felix,ſumpta ſunt.felix autem natura minime eſt.nemo ſiquidem probus natura eſt eiuſmodi:quemadmodũ neq; medicus aut grammaticus quiſpiã natura aut medicus,aut grãmaticus eſt:ſed probus vir aſſuetudine & labore probus euadit:medicus diſciplina & experientia medicus fit:ſimili modo & grãmaticus. Præſens autem argumentatio ex viuendo & ſentiendo progreditur:quæ non aſſuetudine & exercitatione comparata,ſed natura inſita in nobis ſunt.atq; iccirco nunc inquit,ſi etiam naturalius conſideremus,perinde ac ſi ita diceret:prius rẽ conſideraui,argumentatuſq; ſum ex ijs quæ natura nobis minime inſunt:nunc autem ſi ex natura in nobis inſitis rebus conſideremus,naturalius de re hac diſſerere poterimus.conſiderantes.n.ea quæ natura in nobis inſunt,probum amicum probo natura eſſe expetendum inueniemus.nõ aliter atq; eſſe,& viuere,& ſentire,& ſapere:quorum vnumquodq; expetere natura conſueuimus. quippe cũ & viuere & ſentire & ſapere natura omnes appetamus.dictum.n.eſt prius eſſe & viuere bonum cum ſit,probo viro quoque eſſe expetibile.quæ ſiquidem bona per ſe ſunt,& natura ſunt bona, bono viro ſunt expetibilia: eſſe autem & viuere per ſe & natura bonum eſt: expetibile igitur eſt bono viro eſſe & viuere.at amicus nobis eſſe et viuere eſt:bonus enim amicus bono viro quaſi vita quædam eſt:efficitur ergo,vt bonus amicus bono viro & honeſto expetendus natura ſit.

Viuere autem ipſum definiũt poteſtate ſenſus animalibus,hominibus ſenſus & intellectionis.poteſtas uero in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum eſt,conſiſtit.uiuere autem nihil aliud eſſe,quàm ſentire uel intelligere præcipue & proprie uidetur. ſed uiuere ex ijs eſt quæ bona & iucunda ſunt.

Bonum amicum expetendum natura eſſe probo viro demonſtraturus obſcure admodum,atq; implicate ratiocinatur.Quod enim ,inquit,huiuſmodi eſt:eſſentia & eſſe ipſum animalium in eo conſiſtit ꝙ põt ſentire:quippe cum vita animalium poteſtas ſenſiua ſit.vita enim ſtirpium poteſtas eſt altrix,ſimiliumq; ſibi generatrix:animalium vero poteſtas ſenſiua.animal ſiquidem à viuente,vt in libro de anima dictum eſt,ſenſu differt.nã quę ex ſe nutriuntur,ſibiq; ſimilia gignunt,viuentia dicuntur:animalia vero ea appellantur, quæ præter q̃ ꝙ nutriuntur,ſimiliaq; ſibi gignunt,eorum quæ vel voluptatem vel moleſtiam afferunt,ſenſum quoque habent.id quod in plantis minime eſt.nulla.n.ex ipſis neque ſi verberetur,dolet:neq; voluptate afficitur,ſi foueatur, & curetur.Definiunt igitur, inquit,viuere: id eſt definitio,& ratio eſſentialis vitæ animalium,eſt iucundorum & moleſtorum cognitrix poteſtas:hoc eſt poteſtas & facultas quæ ea ſentit & dignoſcit,quæ vel voluptate afficiunt,vel dolore.hominis vero vita poteſtate & ſentiendi, & intelligendi.i.conſultãdi definitur.

finitur. intellectionem.n.pro conſultatione hic poſuit. ſolus ſiquidem homo conſultans animal eſt. põt etiam hic definitionis nomen pro notione & expreſſione ſeu agnitione ſumi: vt hominem notari atque exprimi agnoſciq́; ex eo dicamus, ꝙ põt intelligere. poteſtas autem ad actum atque operationem reducitur. at in operatione, quod præcipuũ eſt, conſiſtit. præcipuum hic finem vocat, atq; id cuius cauſa aliquid eſt, quod κύριον græce dicitur. operationis enim cauſa facultates has & poteſtates natura nobis indidit: eiusq́; cauſa caras has habemus, atque amplectimur. nam nullam aliam ob cauſam uidendi aut audiendi facultatẽ amamus, niſi vt videamus, aut audiamus. ſi igitur viuere nobis in eo conſiſtit ꝙ ſentire et intelligere poſſumus: poteſtatem autem hanc ſentiendi & intelligendi eam ob cauſam ab opifice noſtro habuimus, vt operemur: vita vero eſſe proprie videtur ſentiendi & intelligẽdi operatio. i. actio, & vitæ traductio, vel ex ſenſu & ratione carentibus appetitionibus, vt praui homines ſolent, qui pecudum more viuunt: vel ex intellectu, vt probi viri: ſed viuere, præſertim ſicut probi viri conſueuerunt, ex ijs eſt quæ bona & iucunda per ſe ſunt: viuere igitur & ex virtute operari per ſe bonum & iucundum & expetibile eſt. hoc autem, ita enim ſubiungere debebat, ſi aſſidue fiat, melius eſt ac iucũdius: id vero, hoc eſt aſſidue operari ſolitario homini difficile eſt: felix igitur amicis indiget, quo operari aſſidue poſſit. i. vt aſſidue ſenſiuus & intellectiuus actu & operatiõe ſit: ita. n. eſſe melius eſt q̃ poteſtate: ſiquidem poteſtates operationũ cauſa, ſicut diximus, ſunt. ꝙ ſi per ſenſionem quæ actu fit, natura eligendo amplectimur: ea vero, & actu conſultare, & agere maxime cum amico nobis cõtingit: amicus probo viro natura eligendus eſt, atque expetendus. Hæc ſubiungenda erãt: quæ cũ Ariſtoteles ſubticuerit, intelligendaq́; ex antecedentibus reliquerit, obſcuram reddidit orationem. Accedit ꝙ cum ſuauiſſimum ſit ſeipſum cognoſcere, & videre, nos ex nobiſmetipſis ſpectare nos ipſos non poſſumus: id quod ex ijs quę quotidie dicere conſueuimus, patet. increpamus. n. nos mutuo interdum his verbis: ſi videres teipſum, aut cognoſceres, nequaq̃ hunc ita accuſares: nequaq̃ de alijs ita loquereris. ſi igitur cognoſcere & videre ſeipſum iucundum eſt, id autem per noſmetipſos fieri nequit: amicus autem eſt alter ipſe: fit, vt felix amicis indigeat. vt ſicut qui in ſpeculum intuentes ſeipſos contemplãtur: ita ipſe in amicum inſpiciens, ſeipſum qualis ſit, q̃ bonus, & amabilis, cognoſcat, & videat: idq́; faciens ad honeſta & optima agenda magis incitetur. Amicum autem eſſe alterum ipſum ex ijs etiã quæ quotidie fiunt, comprobatur. cum enim quiſpiam vehementer alterum amat, nihil aliud dicit, q̃, hic eſt alter ego: & hic ego ipſe ſum: &, qui hunc aut amat, aut contumelia afficit, mihi ipſi eadem facit. Vbi igitur Ariſtoteles dixit viuere ex ijs eſſe quæ per ſe bona & iucũda ſunt: vt oſtendat ſe non omnem vitam dixiſſe & iucundam eſſe & bonam, ſed eum tantummodo quæ ex virtute traducitur: ita ſubiungit:

Definitum enim eſt. quod autem eſt definitum, ex boni natura eſt: quod uero natura eſt bonum, probo uiro etiam bonum eſt: atque iccirco iucũdum eſſe omnibus uidetur.

Sciendum eſt, Pythagoricos duos rerum ordines conſtituiſſe, ſub vnum quorum bona omnia, ſub alterum mala collocabant: & eum in quo bona erãt poſita, definitum: in quo mala indefinitum vocaſſe: vt reciproca eſſe inter ſe, ſibiq́; correſpondentia dicerent bona & definita: ſimili modo mala & indefinita. Quicquid. n. bonum eſt. i. definitũ: & econtrario quicquid eſt definitum, eſt bonum: & ſi omne malum eſt indefinitum, omne indefinitum quoq; malũ eſt. Ac de his quidẽ ordinibus ac claſſibus & in naturali lectione, & in ſupranaturali tractatione dictũ eſt. id aũt quod ex virtute eſt, eſſe definitũ multis in locis tum ab Ariſtotele, tũ à Platone fuit demonſtratũ. Prauus. n. ob ratiõe carentes appetitiões quas ſequitur, interminatãq́; prauarum voluptatum cupiditatem indefinite vitam traducit: variusq́; ſemper efficitur, dum nulla re quam agit, oblectatur, contentusq́; eſt: atque ob id ex alijs in alia ſemper tranſit, nunquam ne horam quidem in eadem aliqua re perſiſtens. prauę ſiquidẽ res, voluptatesq́; quæ ex ipſis eueniunt, huiuſmodi ſunt, vt minime placeant, minimeq́; ſint iucundæ: ſed ſimul atque factæ ſunt, inſuaues & moleſtæ illis, qui eas egerunt, eſſe videantur. Iccirco fit, vt praui ad alia ſemper atque alia tranſeãt: dum quod vere iucundum eſt, quærunt, & ob ignorationem quæ ipſis ex prauarum actionum ebrietate contigit, inuenire nunquã poſſunt. bonus autem vir, qui recte videt, cum ea quæ vere bona ſunt, vereq́; iucunda

perſequatur,atque agat,in iiſdem perſiſtit. Sicut enim verum eſt finitum,falſum infinitum: nam veritatis ſimplex eſt oratio,falſitatis varia ac multiplex:ſic quod eſt vere bonum,vereqꝫ iucundum,ſimplex eſt:quod econtrario ſe habet,multiplex,atque infinitum. Si igitur viuere iucundum natura & bonum eſt:quod autem natura eſt bonum, id probo etiam viro bonum eſt & iucundum:efficietur,vt viuere actu ipſo videlicet, & operatione probus vir eligat,atque expetat,amicum'que habere, qui cum aſſidue magis operari, quam ſi ſolus ſit,poteſt.

Non debemus autem prauam uitam & corruptam,in doloribusqꝫ conſtitutam ſumere:ea enim indefinita eſt,non ſecus atque ea quæ in ipſa inſunt. Ac de dolore quidem in ſequentibus planior res efficietur.

His verbis planum facit, ſe quando dixit, viuere ex iis eſſe quæ per ſe bona & iucunda ſunt,non de qualibet,ſed de proborum tantummodo vita intellexiſſe.nō debemus,inquit, exiſtimare cum vitam per ſe eſſe iucundam & bonā diximus,id de omnium vita fuiſſe dictum,ſed de bonorum tantum,& felicium.prauorum.n.vita,& eorum qui in equuleo torquentur, Priamiqꝫ calamitatibus opprimuntur,neqꝫ iucunda eſt,neqꝫ bona.de quorum vita,prauorum videlicet,eorumqꝫ qui in doloribus,& afflictationibus conſtituti ſunt:in ſequentibus.i.in decimo libro ſequente dicturū ſe pollicetur:vbi de voluptate ē̄t diſſeret.

Quo'd ſi uiuere ipſum eſt bonum,iucūdum quoque eſt:quod ex eo etiam uidetur,ꝙ omnes id appetunt:& præcipue probi uiri,& beati.his enim uita maxime eſt expetenda:ipſorumqꝫ uita beatiſſima eſt.

Hoc additamento ſignificat,ſe proprie bonam & iucundam vitam eam quæ cum virtute eſt,appellare.nam etiā praui natura eam appetunt,& ſectātur.omnis enim intellectus,vt in ſeptimo ait,quod proprium ſibi bonum eſt,appetit,& inquirit:quare etiam praui.ſed hi tamen male educati,maleqꝫ aſſueti in prauas & malas vitas incidunt, easqꝫ quaſi honeſtas & bonas amplectuntur:quippe cum bonum à malo,cum male affecti ipſi ſint,diſtinguere nequeant. Rationis autem vis ad illud quod inferius dicit,refertur, probum videlicet virū ſicut erga ſe,ita quoqꝫ erga amicum eſſe affectū:amicus enim alter ipſe eſt. Quod autē inquit,huiuſmodi eſt:felicis amicus alter ipſe felix eſt:quare vita quoqꝫ amici altera ipſa felicis vita erit.at felix propriam vitā eligit,ac valde cupit:vnuſquiſqꝫ.n.& eſſe & viuere natura appetit:habere igitur amicum ſelix natura expetit:quippe cum ſicut erga ſeipſum, ita quoqꝫ erga amicum affectus ſit. Concludetur autem ratio in hunc modum:felix propriam vitā habere natura cupit,atqꝫ expetit:ſed propria vita amicus ipſe eſt:amicū igitur ſecū habere natura cupit,atqꝫ expetit felix. Hæc ſnīa eſt.verba videamus. Si viuere ipſum,inquit, bonum eſt,iucundum quoqꝫ erit,ac propterea expetendum.expetit.n probus vir & viuere & ſentire & intelligere,propterea ꝙ ſentit ſe viuere,et ſentire,& intelligere.viuere.n.& ſentire ſine ſenſu & viuendi,& ſentiendi eligeret nemo:eſſet.n.planta: quæ viuit quidem, ſed viuere tamen ſe non cognoſcit.ſi igitur viuere & ſentire ſe viuere iucundum,& bonum eſt: & felix ſicut erga ſe,ita erga amicum quoque affectus eſt:adeſſe ſibi amicum expetit felix, vt ſe & eſſe & felicem eſſe ſentiat. nam cum ſentit amicum & eſſe & talem eſſe: ſeipſum eſſe & felicē eſſe intelligit.talis ſiquidē,vt dictū eſt,amicus felicis eſt,qualis ipſe eſt felix.

Qui autem uidet,ſe uidere ſentit:& qui audit,ſe audire:& ſe ambulare,qui ambulat:atque in aliis ſimili modo quiddam eſt quod ſentit nos operari.ſentire uero poſſemus nos ſentire,& intelligere nos intelligere. nos ſentire autē uel intelligere,nihil aliud eſt q̃ nos eſſe:eſſe.n.ſentire uel intelligere erat.at ſentire ſe uiuere ex iis eſt quæ per ſe ſunt iucunda:uita.n.natura bonum eſt:bonū uero ſibi ineſſe ſentire eſt iucundum.uiuere autē expetendum eſt et præcipue bonis:propterea ꝙ eſſe bonum ipſis,et iucundū eſt.conſentientes.n.id quod per ſe bonum eſt,lætitia afficiuntur.

Pars quæ in nobis intelligit & iudicat,quando videmus,& intelligimus,nos videre,& intelligere,quæ attentio appellatur,pars rationalis animæ eſt:quæ quaſi ipſius centrum,ad

quod

quod operationes eius omnes referantur, & nos videre quando videmus, & cogitare cum cogitamus, & cũ ambulamus vel ſcribimus, ambulare vel ſcribere iudicat. Quod vero inquit/ſentire autem poſſemus nos ſentire, & intelligere nos intelligere/idem eſt ac ſi dicat: non perſenſione, & intellectione caremus, cum ſentimus & intelligimus nos ſentire & intelligere: ſed ſentiendo & intelligendo conſentimus, & cointelligimus nos ſentire & intelligere: id autem nihil aliud eſt q̃ nos eſſe. qui enim ſentit ſe ſentire, nihil aliud iudicat, & ſentit, q̃ ſe viuere, & eſſe. ſimili modo & qui intelligit ſe intelligere, id intelligit, ſe quoniã intelligit, viuere, neq; eſſe mortuum: ſed eſſe quandam rem.i.animal huiuſmodi. ſentire.n. nos ſentire, & intelligere nos intelligere ſentire & intelligere eſt nos eſſe. Ex hoc autem ꝙ ſentimus eſſe & viuere bonum eſſe collegit, in hunc modum: ſentire & intelligere nos ſentire & intelligere bonum eſt: at id nihil aliud eſt q̃ eſſe & viuere: eſſe igitur & viuere bonũ eſt, & iucundum etiam, & expetendum. proprie autem viuere & eſſe eſt ex virtute viuere: aſſidue vero ex virtute viuere & operari iucundius eſt ac melius: ſed probus vir cum amico aſſidue ex virtute viuere, & operari facilius põt, q̃ ſi ſolitarius ſit: probus.n. amicus ad aſſidue operandũ, agendaq; honeſtiſſima adiuuat: qui vero ad id adiuuat, eſt expetendus: probus igitur amicus felici homini expetendus eſt: felix igitur amicis indiget. Quod vero inquit/eſſe enim ſentire vel intelligere erat/ob id dicit quia vita quę operatione eſt, eadem eſt cum perſenſione quæ ipſa quoque operatione fit. & econtrario perſenſio operatione vita eſt quæ actu exiſtit: vtraq;.n. hæc inter ſe mutuo reciprocantur. non enim omnem vitã intelligens neque omne eſſe, ſed id quod probi viri eſt, nos eſſe, nihil aliud eſſe inquit, q̃ ſentire & intelligere. Si igitur nos eſſe idem eſt quod nos ſentire & intelligere: & per reciprocationem ſentire & intelligere nos ſentire & intelligere idem eſt quod nos eſſe et viuere: ſentire autem nos viuere bonum & iucundum eſt: eſſe & viuere per ſe bonum & iucundum eſt. Cum dixerit autem vitam eſſe natura bonum, oſtenderitq; bonam vitam ſe intelligere quæ ex virtute traducitur: ſubiungit bonum ſibi ineſſe ſentire eſſe iucundum.i. ſuauiſſimũ eſſe cum homo vitam quæ in ſe eſt, actionem, & rerum contemplationem eſſe ſentit: quippe cum huiuſmodi ſint probi viri & ad agenda bona, & ad vera contemplanda inſtructi. Quoniam itaq; bonum & iucundum expetendum eſt: vita autem probi viri bona eſt et iucunda: ſequitur vt probi viri vita expetenda ſit. deinde quo modo probi viri vita iucũda ſit, explicat: conſentientes inquiens quod per ſe bonum eſt, lætantur: per ſe bonum huiuſmodi vitã appellans quæ in actione & contemplatione verſatur. cum.n. probi viri ſentiunt & intelligunt, conſentiunt quoq; & cointelligunt vitam ſuam.i. vitæ ſuæ ſibi ſunt conſcij ꝙ optima atq; honeſtiſſima ſit, ob idq; lætitia afficiuntur.

Cæterum ſicut erga ſeipſum, ita erga amicum affectus eſt probus uir: alter enim ipſe eſt amicus. quemadmodum igitur unicuique ſe eſſe, ita quoque amicum eſſe expetendum eſt, uel ſimiliter: at eſſe ob id erat expetendũ, quia ſe bonum eſſe ſentiebat: talis autem perſenſio ſuauis per ſe eſt: ſentire igitur ſimul etiam amicum eſſe oportet. id autem fieri in conuiuendo, communicandiſq; tum uerbis, tum conſilijs poteſt: ita enim conuiuere de hominibus dici uidetur: & non ſicut de pecudibus, in eodem loco paſci. ſi igitur beato uiro eſſe expetibile per ſe eſt, cum bonum natura & iucundum ſit: ſimile autẽ amici quoq; eſſe ipſum eſt: amicus etiam ex ijs eſſet, quæ expetenda ſunt. at quod ipſi eſt expetendum, id ineſſe ipſi opus eſt, alioqui indigens hac parte erit: ei igitur qui felix futurus eſt, probis amicis opus erit.

Huc, vt dixi, præcedentes rationes referuntur. nam, vt quæ ſuperius dicta ſunt, cum his connectamus, in hunc modum inquit: viuere felici homini bonum & iucundum, et propterea expetendum: felix enim & vnuſquiſq; bonus & viuere & eſſe natura expetit: ſicut autẽ erga ſeipſum, ita quoque erga amicum eſt affectus: amicus ſiquidem alter ipſe eſt: probus igitur amicus felici homini expetendus natura eſt. nam cum probi amici vitam ſentit, et intelligit, propriam etiam ſimul intelligit: at id iucundum eſt, atque expetendum: probus igitur amicus iucundus & expetendus eſt: quippe cum eum intuendo & intelligendo ſimul

noſmetipſos & intelligamus, & videamus. indigebit igitur amicis, dabitq; operam, vt eos habeat, felix. Atq; ad hunc modum quidem antedictorum omnium ſeries cõtinuatur. nam cætera interiecta ſunt, vt doceret eſſe nobis dum ſumus in corpore, nihil aliud eſſe q̃ viuere, & ſentire & intelligere nos viuere & ſentire & intelligere: & vere eſſe & viuere eſſe, cum ex virtute vita traducitur: id quod & iucundum eſt, & expetendum. ſi autem iucũdum eſt & expetendum, dum ſentimus nos eſſe et viuere: iucundum quoque erit atq; expetendum, ſi amicum quoque & viuere & eſſe ſentiamus. id autem eueniret, ſi amicus nobiſcum conuiueret: et rum orationum, tum actionum ſocius fieret. iucundum igitur felici homini erit, ſi cum amico verſetur, & conuiuat. Inquit enim ſicut vnicuiq; ſe eſſe, ita amicum quoq; eſſe expetendũ eſt, vel ſimiliter. i. par in omnibus & ſimillima noſtræ amici vita eſt. vnuſquiſq; autem ſimilem ſui, & præcipue probus vir probum natura amat. cum eoq; viuere appetit: nam ætate æqualem æqualis delectat, vt ait ille, & graculus apud graculum conſidet: probus igitur vir probo viro eſt ſuauis, gaudetq; cum eo verſari, & conuiuere. Cur vero vnicuique probo viro iucundum ſit eſſe, exponit, cum inquit propterea q ſe bonum eſſe ſentit. quare ſi amicum quoque bonum eſſe ſimul ſentiat, iucundum id, atq; expetendum proculdubio erit. hæc autem conſenſio amici probitatis & conſcientia exiſtere ex conuictu poſſet: exq; communicatione & verborum quæ colloquendo pronunciamus, & conſiliorũ. i. animi noſtri notionum & conceptionum quæ per verba ſignificantur, atque explicantur. nam in brutis rationeq; carentibus animalibus conuiuere nihil aliud eſt q̃ in eodem loco pabulari: in hominibus autem conuictus optimatum & honeſtiſſimarum actionũ & orationum & conſiliorum communicatio eſt.

De numero amicorum, multi'ne an pauci habendi ſint. Cap. X.

SEd nunquid q̃ plurimi amici faciendi ſunt? an quemadmodum de hoſpitalitate conſone dictum illud uidetur, Multorum neque ſis hominum, neque nullius hoſpes: ſic in amicitia quoque conueniet, neque amicis prorſus carere, neque amicos ſupra modum multos ſibi conciliare.

Cum indigere amicis felicem hominem iam oſtenderit: dubitationem quandam affert, multis'ne opus ipſi amicis ſit, nec'ne? ſtatimq; ſolutionem ſubiungit cum inquit. an ſicut de hoſpitalitate conſone dictum videtur &c. conſone. i. congruenter atque apte. Hoſpites autem vacabant veteres externos homines qui in peregrinationibus hoſpitio excipiebant, & excipiebantur. quemadmodum igitur, inquit, plurimos hoſpites habere non decet, vt monet Heſiodus: carmen. n. Heſiodi eſt: ita neq; amicos multos comparare nobis debemus. ſicut. n. hoſpites vel nullos, vel multos habere fugiendum eſt: ſic laudi non datur, ſi vel nullos prorſus, vel admodum multos amicos nobis conciliemus.

Illis ſanè qui ad utilitatem ſpectant, ualde etiam congruere id quod dictum eſt, uideretur: multis enim uiciſſim ſubminiſtrare laborioſum eſt: non eſtq; ad id agendum ipſis uictus ſufficiens. plures igitur q̃ qui ad proprium uictum conueniant, admodum curioſi ſunt: tum ad bene uiuendum impedimentum afferunt. nihil itaq; ipſis opus eſt.

Cur multorum amicorum copia nulli ex ſpeciebus amicitiarum vtilis ſit, neque ei quæ vtilitatis cauſa, neq; ei quæ ob voluptatem, neq; ei quæ ex moribus & virtute conciliatur: nunc explicat. Illis enim qui vtilitatis cauſa ſunt amici, propterea multorũ amicitia non conſert, quia difficile eſt vnum multis viciſſim ſubminiſtrare, tot'que ac talia reddere, quot & qualia à multis accepit: id autem facere neceſſarium eſt, alioqui amicitia diſſolueretur: quippe cum ob id ſe mutuo ament, vt gratiam & beneficium viciſſim recipiant. His igitur qui vtilitatis cauſa amant, valde conuenire id quod dictum eſt, videtur. i. multos amicos nõ habere. cõuenit quidem etiã alijs tam qui ob voluptatem, q̃ qui ob virtutem amãt: præcipue tamen his congruit qui vtilitatis cauſa amicitiam contraxerunt. victus enim vnius & facultas tam multis miniſtrare non ſufficit. & præſertim quia præterq̃ q curioſi ſunt huiuſmodi amici plures, ad bene etiam viuendum. i. ad vitam ſine multa turbatione & moleſtia traducendam

cendam

cendam, impedimentum afferunt. Nam eos qui ob vtilitatem diligunt, curioſos eſſe, ex eo patet, ꝙ remunerationem & recompenſationem ſemper obſeruant, & inquirunt: & maiora'ne ſint an minora quæ redduntur, diligenter conſiderant: tum ſi minora inuenerint, amicitiam diſſoluunt: ſi æqua, non diſſoluunt quidem, ſed conqueruntur: quæ gratia, inquiunt, hęc eſt? cum quantum accepit, tantum etiã reddiderit? at ſi maius ille referat: cito fit, vt opes ei deſint. neceſſe enim eſt, vt qui plura reddit q̃ acceperit, & frequenter id facit: cito in inopiam delabatur.

Qui item uoluptatis cauſa amant, pauci ſufficiunt: non ſecus atque in edulio condimentum.

Simili modo neque plurimis opus eſt ex ijs qui ob voluptatem amantur. duo enim aut tres huiuſmodi ſatis ſunt. nam ſicut in edulijs ſal, id ſiquidem appellat condimentum, ſi paucus ſit, condit epulas, ſuaueſq; efficit: ſi multus, inſuaues, eſuiq; ineptas reddit: ſic & qui voluptatem afferunt, ſi plurimi ſint, faſtidio potius & inſuauitate, q̃ voluptate eos quibus cum verſantur, afficere conſueuerunt.

Probi autem amici utrum plurimi numero eſſe debẽt? an amicorũ quoq; multitudinis ſicut & ciuitatis modus quidam eſt? neque enim ex decem hominibus conſtare ciuitas poteſt: neque item ex decies decem millibus ciuitas exiſtit.

Hic quoq; cũ inquit/an amicorũ quoq; multitudinis modus quidã eſt?/quaſi ſolutionẽ infert. cum. n. de probis viris quęſierit, an habere q̃ plurimos ipſi amicos numero debeãt: reſpondet, modũ eſſe & menſurã multitudinis amicorũ, ſicut & ciuitatis aſſerẽs. quemadmodum. n. ciuitas neq; ex decẽ hominibus conſtare põt: facile. n. à quolibet capi atq; opprimi ſi tam infirma eſſet, valeret: neq; ex decies decẽ millibus. i. centum millibus hominum conſtat: ſicut neq; nauigium quinquaginta ſtadiorũ longitudine viſum vnq̃ eſt: ob eas cauſas, quas in libris de republica refert.

Sed quantitas non eſt fortaſſe una quædam, ſed omn is quæ inter definita quædam media eſt. amicorum igitur quoque multitudo definita quædã eſt. & fortaſſe plurimi illi ſunt, quibus cum uitam traducere quiſp iam poſſet: id enim maxime ad amicitiam pertinere uidebatur.

Quod inquit/huiuſmodi eſt: ciuitatem dicere eſſe ex octo aut quinq; millibus, aut certo aliquo alio numero definite difficile eſt: ſed dicendum eſt, eam ex ijs conſtare quæ inter definita extrema media ſunt: id aũt, ſicut in libris de republica dictum fuit, tale eſt. oportet, inquit illic, ciuiles homines videre, & qui dominiũ ciuitatis obtinent quãtus ſit & qualis redditus ciuitatis: quot regio cui præeſt ciuitas, alere homines poſſit: quot & qualibus ad cuſtodiã militibus indigeat. cũq; inuenerint tot multos eſſe, et tot paucos, decem verbi cauſa multos, duos paucos: ex ijs quę inter duo hęc extrema decẽ et duos intercedũt, ſumere multitudinẽ eam debent, quæ & regionẽ cuſtodire, & à regione ali cõmode poſſit. idẽ in agricolis, et artificibus, cæteriſq; omnibus faciẽdũ eſt. Quẽadmodũ igitur in ciuitate, ita in amicitia multitudo quædã definita eſt. talis. n. & tanta amicorũ multitudo quęrenda eſt, qua cũ facile, et ſine turbatione vlla, et moleſtia viuere quiſpiam poſſit: nã quibus cum ita conuiuere nequit, plures ij ſunt, q̃ oporteat. fugienduſq; huiuſmodi numerus amicorum eſt.

Non poſſe autem cum multis uiuere quempiam, multiſq; ſe impertire, obſcurum non eſt. eſſe præterea illos quoq; inter ſeſe amicos oportet: ſi inter ſe omnes conuicturi ſint: id autem difficile in multis eſt,

Perſpicuũ eſt quod inquit. nã ſi alius ex amicis extra vrbem quotidie exire, alius verſari cum principibus ciuitatis, alius cũ exercẽtibus ſe exercere, et alius hoc, alius illud facere conſueuit: qui fieri põt, vt vnus et idẽ eodem die vel etiã eadem hora adſit omnibus, cũ omnibuſq; ſimul operetur, atq; agat? cũ nemine. n. eſſe abſurdum eſt, atq; ab amicitia alienum. ſi vero cũ vno verſans cum alijs conſuetudinẽ non habeat, cõtẽnere alios videbitur. Nã illud ſanè fieri vllo modo nequit, vt multi ſimul oẽs idem agant prorſus, vt in eo vnum oẽs eſſe

videantur, ꝙ vnum illud eſt quod agunt: & propterea dici poſſit, poſſe quempiã cũ omnibus ſimul verſari quatenus.n.idem oẽs eodem die vel eadẽ hora agunt, eatenus ſimul eſſe oẽs dici poſſunt, licet diuerſi abſint. Adde ꝙ qui eiuſdem amici ſunt, inter ſe quoque amici ſint, neceſſe eſt: nam ſi viginti ſint Socratis amici, inter ſe quoq; illos amicos eſſe oportet: id quod difficillimũ eſt. cũ.n. ſint amici Socratis, & probus amicus, de probis.n. hic eſt ſermo, conuiuere cũ amico & traducere diẽ debeat: neceſſe erit, vt viginti cũ Socrate ſimul degãt: atq; icciro ẽt ſecum inter ſe: quod, niſi ſint amici, nunq̃ efficient. id autem eſt q̃ difficillimũ.

Difficile quoq; illud eſt, ut congaudeat quiſpiam & condoleat accommodate cum multis. ueriſimile enim eſt ſimul incidere poſſe, ut cum altero collætandum, cum altero condolendum ſit.

Difficilius præterea eſt, immo fieri non põt, vt in multo amicorũ numero et cõgaudeat quiſpiã cum ijs qui lætantur, & cum dolore affectis condoleat. ſi.n. ſimul alius fleat, alius rideat: quo pacto fieri põt, vt ſimul & rideam & lachrymem? et ſi vnus filium mortuum efferat, alter nuptias filiæ celebret eodem die vtrique, eademq; hora: qui fit, vt & gaudere, et lugere ſimul valeam.

Fortaſſe igitur recte ſe habet, non quærere q̃ plurimos habere amicos, ſed tot, quot ad conuiuendum idonei ſint. neque.n. fieri poſſe uideretur, ut multis uehementer amicus quiſpiam ſit: icciro neq; ut pluriũ amore ſit captus: exuperatio.n. amicitiæ quædam eſſe conſueuit: id autem erga unum eſt: & uehementer igitur erga paucos quoq; erit.

Cum oſtenderit fieri non poſſe, vt plures vno amicos probus vir habeat, idq; nimis durum eſſe cognorit: ad mitiorem conuerſus ſententiam, multorum amicitiam fugiendã, tot vero eligendos eſſe inquit, quibus cum conuiuère quiſpiam poſſit: tot autem tres ferè ſunt: quippe cũ plures habere facile fortaſſe non ſit. fieri.n. non põt, vt plures amicos habeamus. ſicut.n. fluuij ſi in multos riuos ſcindantur, tenues atq; exigui reddi conſueuerunt: ſic ẽt amicitia in multos diſpertita debilitatur, atq; euaneſcit. Nam quemadmodum, inquit, multarũ mulierum amore capi quiſpiã non põt: amor.n. venereus exuperatio quędam amicitię eſt, atq; exceſſus: ita neq; fit, vt multos vehementer diligere poſſimus. quod.n. inquit/id autem erga vnum eſt/de amore venereo intelligitur. & vehementer igitur amare & diligere amicum erga paucos erit.

Ita uero uſu uenire hoc etiã in rebus uidetur. in amicitia.n. ſodalitia multi amici non exiſtunt: ſed quæ celebrantur amicitiæ, inter duos dicuntur.

Cum dixerit amicitiã erga vnum exiſtere, propterea ꝙ amor venereus exuperatio amicitiæ ſit: quod vero exuperat, eſſe erga multos nequeat: id ex hiſtoria etiã confirmat, ex amicitijs.n. ſodalitijs quæ fama celebrantur, ſingulæ inter duos fuiſſe inueniuntur: Achillis et Patrocli: Pyladæ et Oreſtæ: Theſei & Perithoi.

Qui autem multorum ſunt amici, & cum omnibus familiariter uerſantur: ij nemini ſunt amici, niſi ciuiliter, quos obſequioſos uocant.

Quia fieri non põt, vt multis quiſpiã amicus vehementer ſit: qui multos habet amicos, omnibusq; benigne et iucũde occurrit, cum omnibusq; ſuauiter colloquitur: is ẽt ſi amice verſetur, amare quẽpiam ipſorũ minime videtur, neq; e numero illorũ eſſe, qui amant vehementer. nã ciuiliter quidem amare multos poterit: non ea tamen amicitia quæ propria eſt, quæq; amoris vehementia definitur. Ciuiliter aũt amare id intelligit, cum non reijcimus ea quæ dicunt ij qui nobiſcum conſuetudinem habent, neq; aut dictis aut factis ipſorũ aduerſamur: ſed laudamus eos, atq; admittimus. cuiuſmodi homines eo ꝙ omnibus obſequũtur, vel certe obſequi videntur, obſequioſos appellant.

Nam ciuiliter multis eſſe amicus põt quiſpiã, etiam ſi obſequioſus non ſit, ſed re uera probus: ob uirtutem uero, & propter ſeſe erga multos nõ põt. ſed contentus eſſe unuſquiſq; debet, ſi uel paucos huiuſmodi inuenerit.

Quãuis etiam obſequioſus quiſpiã non ſit, ſed probus, i, modeſtus, benigniſq; moribus præditus:

prædituſ:id.n.nunc ſignificat ἐπιεικὴς:fieri põt,vt is amicus multis ſit. qui tamẽ in eo ab obſequioſo differt,ꝙ obſequioſus laudare & admirari dicta & facta eorũ videtur,quibus obſequitur:modeſtus non ita:ſed neq; laudat,neq; vituperat,ſed in mediocritate conſiſtit. Similiter igitur erga multos eſſe amicum,licebit:ob virtutem & mores,non licebit:propterea ꝙ cum multos probos viros inuenire difficile admodum ſit,erga eos qui non ſunt,nulla eſſe amicitia poſſit.

Vtra in fortuna habendi ſint amici. Cap. XI.

VTrum autẽ in proſpera,an in aduerſa fortuna amicis opus eſt?in utraq; enim requiruntur.nam & infortunati ſubſidio:et fortunati conuictoribus indigent,ijsq; hominibus,in quos beneficia conferant:benefacere enim uolũt.Atque in aduerſis quidem rebus neceſſarium magis id eſt : utilibus ſiquidem ibi eſt opus:in proſperis tamen eſt honeſtius.unde etiã probos quęrunt:hos ſiquidem beneficijs afficere,cum hisq; uitam traducere expetẽdum magis eſt.

Dubitatio clara admodum eſt.pari.n.modo & qui in proſperitate fortunæ,et qui in aduerſitate conſtituti ſunt,indigere amicis videntur:hi,vt ſubſidium & opem ab amicis conſequantur,ab infortunioq; ſubleuentur:qui vero proſpera fortuna vtuntur,vt habeant,quibus cum degant,quosq; proſequi beneficijs poſſint. cũ.n.probi ſint,bene facere volũt ac ſtudent:amicis aũt benefacere q̃ alienis honeſtius eſt:vt ſuperius fuit declaratum.Cæterũ amicus in aduerſis rebus magis eſt neceſſarius:quippe cum pecunijs tũc maxime opus ſit:probus aũt vir cum in omni occaſione,tum præcipue in calamitatibus vtilis ſit,ac iucundus. honeſtius tamen & pulchrius in proſpera fortuna eſſe amicum,& iucundius. cuius cauſa licet dicta antea ſit,rurſus tamen etiã nunc referetur.cum.n.probus vir iucundus ſit:illi qui proſperis rebus fruuntur,ac ſecũdũ naturã viuunt:multos.n.fortunæ proſperitas in ſuperbiã & inſolentiã,& cõtumeliã in eos quibus cũ verſantur,præcipitare cõſueuit: ſed qui naturam ducem ſequuntur in bona fortuna probos amicos habere ſtudent:hos.n.beneficijs afficere q̃ prauos,cum hisq; conuiuere,q̃ cum prauis expetendum magis eſt.

Eſt enim præſentia hæc amicorum tam in proſperis q̃ in aduerſis rebus iucunda.qui dolent.n.condolentibus amicis ſubleuari conſueuerũt. Vnde etiã dubitaret quiſpiã,nunquid quaſi oneris partem ſuſcipiant:an id quidẽ minime,ſed præſentia ipſorum ſuauis cum ſit,condolendiq; intellectio dolorẽ minorem reddat. Sed hanc ne ob cauſam,an ob aliud quippiã ſubleuẽtur,omittamus:euenire tamen prorſus illud quod dictum eſt,uidetur.

Cur in aduerſis rebus amicorum præſentia iucunda ſit,nunc exponit:cur.n.in proſperis iucunditatem afferat,dictũ iam eſt. hæc autẽ quæ nunc inquit,omnibus amicitiæ ſpeciebus conueniunt. Amicis igitur,inquit,in calamitatibus propterea opus eſt,quia ipſos inſpiciendo,qui doloribus grauantur,ſubleuari conſueuerunt.ſicut.n.cum duo dolores, vt diuinus inquit Hippocrates,eidem contingunt,maior minorem extrudit, efficitq;,vt ſenſus illius ferè nullus percipiatur: & itẽ cũ duo iucunda quæ vel viſui,vel auditui vtraq;,vel ſi ita incidat,viſui alterum,alterum auditui obijciatur:quod maiorem iucunditatem affert,magis id ad ſe hominem allicit,facitq; vt alterum neglectum contemptui ſit:ita cum iucundum aliquid & moleſtum ſimul cuiq̃ contingit,ſi pares vtraque vires habeant,in mediocri quodã affectu animum noſtrum conſtituunt,vt neque voluptate neque dolore afficiatur : ſi vero alterum excedit,alterũ deficit,pro ratione exceſſus,vel defectus,ita nos afficere conſueuit: quippe cum qualis ſenſibilium rerum vis eſt,talis affectio nobis contingat. Quoniã igitur amicus ſuauiſſima res eſt:præſentia ſua dolorem,& moleſtiã expellit,ac ſubleuat,ita vt minor eſſe videatur,condolendo,ac loquendo,omniaq; agendo,quæ ad hilaritatem & lætitiã inducere moleſtia affectum ſolent. Dolorem autem leuat,atque exonerat amici præſentia, non quemadmodum ille qui quatuor modios tritici alteri ex humero detrahit,atque ipſe

ſert:ſed,vt dictum eſt,quia cum iucunda & moleſta afficere natura animum noſtrum ſoleant,præſentia amici iucunda cum ſit, dolorem offuſcat,ac pellit.contraria.n.inter ſe miſta ſeſe mutuo hebetant:vt ſi aqua feruida in frigidam,vel frigida in feruidam econtrario inijciatur:ſic cum iucundum moleſto accedit,imbecillius, minusq́; graue id reddit. Sed quia hoc verum quidem in contrarijs eſt,Platoni tamen iucundum moleſto eſſe contrariũ non videtur:ideo ſubiungit:propterea'ne ſubleuentur,qui in doloribus conſtituti ſunt,quia voluptas & dolor inter ſe ſunt contraria:an aliam aliquam ob cauſam,ob magnitudinem ſcilicet,& paruitatẽ,ſicut de duobus doloribus dixit Hippocrates:illud vero in præſentia omittatur.non enim id conſiderandum propoſuimus,ſed de amici præſentia in aduerſa fortuna, quæ cum manifeſte miſerorum dolores leuet,ac minuat,neceſſaria eſſe calamitoſis hominibus proculdubio cognoſcitur.

Ipſorum uero præſentia miſta quędam eſſe apparet.nam uidere amicos iucundum eſt,præſertim in aduerſa fortuna conſtituto,affertq́; ſubſidiũ quoddam ad minueudum dolorem. amicus.n.conſolationem præſtat & aſpectu & oratione,ſi cõmodus ſit:quippe cum & mores nouerit,& ob quæ uel lætetur,uel doleat.ſentire autẽ dolore affici amicum ſuas ob calamitates,moleſtũ eſt.in cauſa.n.eſſe amicis,ut doleant,unuſquiſq; euitat,ac fugit.

Præſentia,inquit,amici miſta eſſe ex dolore & voluptate videtur,non ſecus atq; ex albo & nigro fuſcum.iucunda.n.eſt,propterea ꝙ videre amicum pręſertim in calamitatibus voluptatem affert,doloremq́; mitigat.nam amicus ad conſolandum idoneus eſt & dum aſpicitur,& dum loquitur,præcipue ſi cõmodus ſit.i.ingenioſus atq; aptus,vt dicere ſciat quæ vnicuiq; occaſioni conueniãt.cuiuſmodi probi viri maxime ſunt.nouit.n.& mores probus vir ſimiles ſibi,quibusq́; oblectetur vel doleat amicus: quæq́; admittat, vel reſpuat,facile tenet.atq; ob id ea & dicit & facit quibus lætari ac mitigari poſſit,qui dolet. Atque ob hãc cauſam amici præſentia eſt iucunda.Moleſta vero ob id quod qui dolet,condolere ac cruciari ſimul amicum cognoſcit.nemo.n.qui recte ſentiat,dolore afficere ac moleſtia quemlibet hominem vellet, nedum amicum:in cauſaq́; eſſe amico mœroris alicuius, omnes fugiunt.Sed quorſum hæc de præſentia amicorum dicta ſunt?quia videlicet eam leuare dolorem,& non penitus eijcere ac tollere dixerat.quaſi ita inquiat: propterea non dixi amici præſentiam dolorem penitus extrudere,atque opprimere,ſed leuare tantummodo, mitioremq́; reddere:quia dolore amicum ea in parte afficit,ꝙ ille condolere & commœrere alterum ſentit.ſi.n.amicus accedens dolorem nullum ſecum afferret,illius aduentus dolorem calamitoſi hominis omnino expelleret ac tolleret. quia vero dolorem & luctum ſecũ affert, dum condolet:mœrorem quidem leuat quia eſt iucundus:eum tamen prorſus nõ tollit,eo ꝙ dolorem affert ob id ipſum ꝙ condolet.

Atque iccirco qui uiriles natura ſunt,cauent ne amici ſecum condoleant.& niſi ipſe dolorem qui ab illis ſuſcipitur,indolentia exuperet,nõ ſuſtinet: atq; omnino collugentes non admittit, propterea quod lugubris neque ipſe eſt. Mulierculæ uero,atque huiuſmodi uiri collamentãtibus delectantur: eosq́; ut amicos & condolentes diligunt.ſed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus.

Quia nemo vult,vt dixit,moleſtiã afferre amicis,& eſſe in cauſa illis mœroris alicuius: proprerea fit vt illi qui viriles natura ſunt,et generoſe calamitates ferunt,caueant, ne amici ſecum condoleant:atq; ob id lætitiam vultu præ ſe ferant,& rideant,& quaſi nihil moleſti paſſi ſint,ita degant. & niſi dolorem quem ſuſcepere amici cauſa eius,indolentia & iucunditate quã ſimulat,ſuperarit ille qui in calamitate cõſtitutus eſt:ſe afferre cauſam dolẽdi amicis prorſus non tolerat.Atq; vna hæc eſt cauſa,cur aduerſa fortuna vtẽs videre amicum dolore affici non patiatur:quia dolorem ipſe afferre non vult.altera eſt cauſa,ꝙ ipſe lugubris, id eſt ad lugendum & lamentandum idoneus minime eſt.prauorum.n.et ignauorum hominum inſtar mulieris plorare & lamentari,non probi viri eſt.atq; ideo collugentes non admittit:qui videlicet cum ipſo collugeant,& conquerãtur.nã ſi ipſe propria virtute inſtru-

ctus

ctus fortunam aduerſam patienter fert, & non luget: quo modo vel cum eo non lugẽte col lugere quiſpiam põt, vel ipſe collugentem admittere, cum prorſus non lugeat: mulieres.n. atque huiuſmodi viri, qui videlicet in modum mulierum effœminati ſunt ac molles, quęre re complorantes, & collamentantes ſolẽt: quos ſanè imitari nullo modo debemus. ſed et in aduerſa & proſpera & media fortuna ad meliorũ præſtãtiorũq́; exẽpla ſpectãdũ nobis eſt.

At uero in proſperis rebus amicorum præſentia & uitæ traductionem iucundam habet, & intellectionem, ꝙ ſua ob bona lætentur. Quocirca uideretur ad proſperas fortunas prompte amicos eſſe inuitandos: beneficum enim eſſe honeſtum eſt: ad aduerſas autem tarde: quippe cum malorum participes q̃ minimum facere amicos deceat.

In aduerſa fortuna amicorum præſentia, ſicut dictum eſt, miſta ex voluptate & dolore eſt: in proſpera vero incõmiſta, & pura eſt, omnisq́; doloris prorſus expers. tum enim traductionem vitæ. i. ingreſſum, aſpectum, ſtatum, ſeſſionem, colloquutionem, et cætera huiuſmodi, iucunda omnia habet: tum intellectionem: intelligens.n. qui proſpera fortuna vtitur, ſe ob præſentia bona voluptatem amico afferre, gaudet ac lætatur. vnde pręclarum eſſe atq; honeſtum videtur ad proſperam fortunam vocandos eſſe amicos, eisq́; benefaciendũ: beneficum enim eſſe, promptumq́; ad benefaciendum honeſtum eſt. ad infortunia vero tarde ac pigre vocandi amici ſunt. non enim ſponte malorum noſtrorum participes facere amicos debemus. ſi.n. amicus alter ipſe eſt: & quæ vult ſibi adeſſe quiſq;, eadem amico velle debet: vult autem ſibi bona vnuſquiſq;: amicum bonorum participem reddere vnuſquiſque debet, non malorum, quæ ſibi ex aduerſa fortuna contigerint. Quare neque in infortunijs amicos vocare honeſtum videretur.

Vnde illud: eſſe me miſerum eſt ſatis. maxime autem aduocandi ſunt amici, quando parua moleſtia ſuſcepta prodeſſe multum poſſunt.

Ex eo ꝙ noſtris malis amicos grauare, eisq́; eſſe in cauſa doloris et moleſtię minime debemus: Euripidis quoq; dictum illud in prouerbium ceſſit: eſſe me miſerum eſt ſatis. ſatis eſt, inquit, me eſſe in miſeria conſtitutum, neque opus eſt amicum præterea mecum infortunatum, & miſerum effici. Sed quid ò Ariſtoteles: diceret quiſpiã, amicos in infortunijs nullo modo vocabimus, vt conſolationem aliquã afferant nobis, doloremq́; noſtrũ leuẽt? næ inquit, aduocandi quidem ſunt, ſed non quolibet tempore, ſed ea tantũ occaſione, quando paruam moleſtiam ſuſcipere, & multam afferre vtilitatem poſſunt. At cum econtrario magno dolore afficiendi ſunt, nihilq́; nobis profuturi, immo potius miſeriam noſtrã aucturi: videre.n. amicum ex calamitate noſtra dolorem ſuſcipere, moleſtum eſſe, dictũ iam eſt: tunc ſanè minime ſunt vocandi. In proſperis igitur rebus aduocare amicos debemus: in aduerſis non ita, ſed cauendum, ne in dolorem & moleſtiã imprudenter ipſos inijciamus.

At ire econtrario fortaſſe conuenit: ad infortunatos non inuitatũ et prompte: amici.n. benefacere eſt, & maxime ijs qui in indigentia conſtituti ſunt, & qui non petierunt: †utriſq; ſiquidẽ honeſtius eſt, atq; iucũdius. ad fortunatos uero ut cooperemur quidem, prompte: etenim ad hęc quoq; amicis opus eſt: ut autem beneficijs afficiamur, tarde. quandoquidem ſtudere utilitatem conſequi honeſtum non eſt.

†al. vtraque

Nobis quidem ita faciendum eſt, vt amicos in proſpera fortuna prompte conuocemus, in aduerſa pigre ac tarde: amici vero ipſi econtrario in calamitatibus & infortunijs non inuitati ire debent. honeſtum enim eſt, cum proſpera vtens fortuna quiſpiam ad calamitoſum amicum vltro non expectata vocatione accedit, eiq́; pro viribus opem ferre nititur: quippe cum veri amici ſit id facere, & præcipue cum in indigentia eſt conſtitutus aliquis, vt aut multis, aut aliquibus egeat. vtriſque enim tam calamitoſo indigenti ſi non vocarit, q̃ fortunato ſi non inuitatus acceſſerit, honeſtius & iucundius eſt. hoc tamen loco alia lectio reperitur in hunc modum: vtraq; ſiquidem honeſtius eſt, atq; iucundius: quod ita explanabitur. vtraq;. i. duo hæc & benefacere, & non inuitatum ire honeſtius eſt ac iucundius: q̃ vnũ tan-

tum,quod eſt cum petitione et rogatione benefacere. Atq; hoc in calamitatibus atq; aduerſa fortuna faciendum eſt. In proſperis vero rebus & non inuitati etiam & prompte ac celeriter accedere debemus,vt cooperemur , laboresq; cũ amicis ſuſcipiamus , vbi his eſt opus. proſperitas.n.quandoq; amicis indiget,eorumq; præſentiam requirit. Vt autem cum amicis fruamur bonis,& felicitate,non eſt properandum,ſed tarde & cunctanter adeundũ eſt. nam neq; honeſtum,neque alioqui eſſe amicum videtur ſtudere,ac dare operam vt vtilitatem ab amicis cõſequamur,ac lucremur:ſed adulatorum,atq; auarorum id hominum eſt.

Inſuauitatis tamẽ reijciendo fortaſſe uitanda opinio eſt: quandoq;.n.contingit. Eſſe igitur amicorum præſentia expetenda in omnibus uidetur.

Oportet dum in proſperis rebus ad amicos accedimus cõſequendæ vtilitatis cauſa reijciendo ac recuſando cauere , ne iniucundi atque inſuaues eſſe videamur. licet.n.amico iniucundum minime ſit,vt aſſidue cum eo epulemur,boniſq; eius fruamur:nobis tamen fortaſſe vitandum id eſt,& detrectandum,ne videamur inſuaues. Interdum.n fit,vt ex aſſidua et continua cum amicis conſuetudine faſtidium,atq; inſuauitas contingat. /quandoq;/autem dixit & non ſemper,ob probos viros,quorum conſuetudo in communicatione actionum & contemplationũ verſatur:quibus nunq̃ vlla ſatietas atque iniucunditas euenire põt. ſemper.n.conuictu mutuo oblectantur,gaudentq;,cũ aſſidue alter alterius bonis fruuntur.

De precipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. XII.

IGitur quemadmodum amore captis inſpicere eſt amabiliſſimum,magiſq; hunc ſenſum q̃ cæteros eligunt : utpote cum ex eo amor & maxime exiſtat & oriatur: ita quoq; amicis conuiuere expetendũ maxime eſt. amicitia.n.eſt cõicatio,& ſicut erga ſeipſum,ita quoq; erga amicũ ſeſe habet : at ſenſus erga ſe uniuſcuiuſq; ꝙ ſit,expetibile eſt: erga amicũ igitur quoq; erit. ſed eius operatio in conuiuendo fit. quare merito id appetunt.

Hic docet ex quibus rebus,quibuſq; actionibus ſimul verſantium amicorum inſuauitas ſequatur,& ex quibus non. ex illis inquiens inſuauitatem,& faſtidium nunq̃ oriri , quibus vtriq; oblectantur,quæ vtriq; operari,atq; exercere aſſidue volunt. vt ſi vtriq; alea colludere,aut compotare delectentur,nunquã alter alteri faſtidium afferet: quoad colludendo,aut compotando ſimul vitã traduxerint. at ſi alteri alea magis ſit iucunda q̃ potatio,alteri econtrario potatio q̃ alea magis placeat : efficietur,vt aſſiduitas aleæ , quiq; ea aſſidue vtitur , ei qui aſſiduæ potationi vacare cupit,iniucunditatẽ , ac faſtidium pariat:propterea ꝙ euenit, vt qui ijſdem non oblectantur,iniucundi ſibi mutuo ſint. Quocirca probi amici cum ijſdem ſemper gaudeant,ijſdemq; oblectentur:nunq̃ inter ſe eſſe inſuaues poſſunt. Atque hoc eſt quod inquit. Quod aũt ait in principio/igitur/id græce eſt ἄῤ οὖν quod cum acuto accentu ἄρα eſt legendum vt/igitur/ſignificet cum aſſertione: non cum circũflexo,quod dubitantis eſſet,atq; interrogantis. aſſerendo.n. Ariſtoteles hoc pronunciat: perinde ac ſi ita dicat : iam igitur ex his quæ diximus,perſpicuum eſt : quemadmodum illi qui amore capti ſunt videre potius amicã ſuam volunt,q̃ de ipſa audire quippiam: vtpote tum ex viſu magis q̃ ex auditu amor exiſtat: ſic amicis verſari ſimul & conuiuere eſſe expetibilius: q̃ ſi locis diſtantes quid agant,quo modoq; vitam traducant,de ſe mutuo audiant. nam ſi amicitia eſt communicatio,communicatio autem conuictus eſt: amicitia & conuictus idem ſunt: cõuiuere igitur cum amico expetẽdum magis eſt,q̃ de eo audire,quid agat. Quemadmodũ vero prius dictum eſt,ſentire nos eſſe et viuere expetendum eſt: at ſicut erga ſe vnuſquiſq; probus,ita quoq; erga amicum affectus eſt : ſentire igitur et videre amicũ expetendum eſt . ſed videre abſentem non poſſumus. præſentia itaq; amici expetenda eſt,ex qua efficitur ut uidere amicum queamus: magiſq; eſt expetẽda q̃ abſentia,quæ facit ut non uidere amicum,ſed audire tantummodo de eo poſſimus. at uero ſenſus.i.uiſionis ipſius operatio in cõuiuendo,eodemq; in loco uerſando fit,non in non conuiuendo,& non cõſueſcendo: merito igitur conuiuere appetunt. Eſſe.n.et uiuere idem eſſe opinantur quod cõuiuere. eſtq; ratiocinatio huiuſmodi: eſſe & uiuere expetendum eſt: eſſe & uiuere in conuiuendo conſiſtere exiſtimãt: conuiuere igitur expetendum eſt. uel hoc modo: eſſe et uiuere probis uiris expetendũ eſt:

eſſe autem & uiuere idem eſſe quod conuiuere opinantur: expetendum igitur conuiuere probis uiris eſt.

Quodq́ eſt ſingulis eſſe ipſum, aut cuius cauſa uiuere eligunt: ea in re cum amicis degere uolunt. Quocirca alij compotant: alij alea colludunt: coexercētur quidam & conuenantur: nonnulli cōphiloſophantur: in eo ſinguli diē ſimul traducētes quod maxime in uita amant. cum. n. cōuiuere cum amicis uelint, hæc faciunt hæcq́ cum illis cōicant quibus cum ſe conuiuere exiſtimant.

Qui putant eſſentiam noſtram & eſſe ipſum nihil aliud eſſe q̃ uitam quæ ex mēte & contemplatione traducatur: eiusq́ cauſa, ut uidelicet actioni, & contemplationi uacemus, nos fuiſſe procreatos: ij ſanè & ſecum & cum amicis uiuere in actione, & contemplatione uolunt: talemq́ uitam omninò amplectentes, ac ſectantes in nullā unq̃ inſuauitatem incidunt. qui uero eſſe noſtrum in comeſtione & potatione, aut alea, aut tali aliqua re ponunt: ij cum huiuſmodi amicis conuiuere eligunt, quibus cum uel edant & bibant aſſidue, uel ludant. ac demum quodcunq; amat quiſq;, id ſe eſſe quoq; opinatur, eiusq́ cauſa cum amicis uerſari, & cōuiuere appetit. quotidie enim multos audire licet, qui dicāt cōmedere huiuſmodi epulas, aut habere tale quippiam, aut agere hæc, uita mea eſt. Atq; iccirco fit, ut conuiuere ſinguli appetant, ſimulq́ uerſari cum ijs qui uitas eiuſmodi ſectantur, talesq́ uitas eſſentiam ſuam eſſe arbitrantur. ſiue uoluptaria, ſiue quæſtuaria atq; utilis, ſiue temperans atque honeſta fuerit.

Prauorum igitur amicitia praua eſt: praua. n. ſecum communicant inſtabiles cum ſint, & praui etiā efficiuntur, dum ſibi mutuo ſimiles euadunt. at proborum proba atq; honeſta eſt, cōgreſſionibusq́ inſuper augetur. uidēturq́ hi meliores quoq; effici, dum operātur, ac ſe mutuo corrigunt. exprimunt. n. à ſe mutuo ea quibus oblectantur. unde id: A iuſtis diſces bona. Ac de amicitia quidē hactenus dictum ſit. Sequitur ut de uoluptate diſſeramus.

Si, quemadmodum dictum eſt, conuiuere eſt expetendum: conuiuere autem eſt cū altero uiuere qui ſimilis ſit, qui eſt amicus: ſicut ſunt ea ob quæ conuiuunt, ita quoq; ipſi ſunt, ſi bona, boni quoque ipſi, & bonæ amicitiæ: ſi praua, praui ipſi, & amicitiæ etiā prauæ, atq; inſtabiles ſunt: & quatenus conuiuunt, & ſibi mutuo aſſimulantur, eatenus praui atq; improbi euadunt. at proborum uirorum amicitia bona eſt & ſtabilis, augeturq́ cōgreſſionibus mutuis. honeſtis. n. colloquutionibus atq; operationibus incrementum accipiente uirtute fit, ut ipſa quoq; amicitia augeatur: quippe cum natura comparatū ſit, ut incrementa operando efficiantur. Tum igitur hac de cauſa creſcunt bonorū amicitiæ: tum quia ſe mutuo corrigunt atque emendant. exprimunt enim à ſe mutuo, atq; ad ſeſe attrahunt & imitantur & facta & uerba alterius, quibus oblectantur, quæque ipſis placent, & quorum cauſa amici inter ſe ſunt. nam ut inquit Theognis, à iuſtis diſces bona: quare à prauis quoque praua exprimemus, ac diſcemus.

FINIS NONI LIBRI.

quippe cum ijs qui recte quidnã ſit totũ, diſcere volũt, cognoſcere partes neceſſe ſit, quibus totũ ipſum conſtat. Cum vero non ſit pars voluptas, ſed res quædam, & quaſi vmbra quæ honeſtis operationibus accidit: fortaſſe dicendum de ipſa eſt: propterea ꝙ abſque ijs quæ accidunt, res ipſæ quas huiuſmodi accidentia conſequuntur, diſci poſſunt. fieri. n. põt, vt tertianæ febris naturam cognoſcamus abſq; bilis vomitu, & ſudore & cæteris quæ ipſi accidere conſueuerunt. felicitatis item eſſentiam nihil vetat quo minus intelligamus, etiam ſi quid ſit voluptas non didicerimus: ſi videlicet voluptas pars eius non eſt, ſed res quæ ex ipſa euenit & conſequitur. Cum tamen inquit eam generi noſtro maxime eſſe coniunctam & affinem: præ ſe fert ſe modeſtiæ cauſa/fortaſſe/poſuiſſe. cũ. n. dicere debuiſſet: poſt hæc de voluptate diſſerere neceſſarium eſt: reprehenſionem vulgi cauit, &/fortaſſe/dixit. nam neceſſarium eſſe ei qui de vtriſq; virtutibus tam rationalis, q̃ ratione carentis animæ partis agit, de voluptate tractare: ex ijs quæ hic dicit, perſpicuum eſt: ſiquis diligenter aduertat. ſi enim coniuncta & affinis naturæ noſtræ eſt, noſq; omnes eam tanq̃ affinem et familiarem nobis eligimus, ac ſectamur: non fortaſſe, ſed neceſſario cognoſcendũ nobis illud eſt, quod generi noſtro ita eſt coniunctum, vt cæteris omnibus quibus cum conciliationem quandam habemus, quæratur à nobis, ac diligatur. ob hanc enim coniunctionem quæ cum voluptate nobis ineſt, erudire adoleſcentes cõſueuimus, voluptate & dolore ipſos quaſi gubernaculo dirigentes. i. regentes, ac moderantes. vtitur enim hic verbo nautico Ariſtoteles οἰακίζοντες, quod eſt gubernaculo quaſi nauim dirigentes, ac moderãtes. ſicut. n. ad portum nauigia gubernaculo quadam ratione circũducta, ac librata diriguntur: ita adoleſcentes in portũ virtutũ incolumes deducuntur voluptate & dolore gubernati. ita enim aſſuefacere eos vt quibus debent, gaudeant & doleant, ſi non agant ea quæ oportet: nihil aliud eſt q̃ ipſos gubernare, ad portumq; virtutes dirigere. quemadmodum lætari et dolere quibus non decet, via ad vitium eſt.

Maximumq; eſſe ad morum uirtutem uidetur, ſi gaudeamus quibus oportet, & oderimus ea quæ odio habenda ſunt. hęc. n. cum momentum ac uim ad uirtutem & felicem uitam habeant: per totam uitam pertinent. iucunda ſiquidem eligunt, fugiunt ea quæ dolorem afferunt.

Morum virtute virtutẽ ipſam moralẽ vocat. maxime, inquit, ad virtutẽ moralem conſequendam videtur conferre, ſi gaudeamus & doleamus quibus oportet: ſicut modo demonſtratum fuit. Pertinẽt. n. hæc per totam vitam. i. voluptas & dolor per totam vitam noſtrã porriguntur, ac protenduntur, noſq; quoad vixerimus, ſemper comitãtur. non enim in puerili tantum ætate gaudemus & dolemus, reliquas vero ætates ſine dolore, ac voluptate traducimus: ſed ſemper quouſque in hoc pertuſo dolio. i. corpore fuerimus, nobis cum voluptate & dolore verſandum eſt. Per totam igitur vitam noſtram protenduntur: momẽtũq; & vim habent ad virtutem & felicitatem acquirendam. Quid ſit momentum, eſſe interpretatus videtur, cum ſubdidit/& vim habent/. honeſtæ autem voluptates, & dolores qui ex bonarum actionum vacatione ſuſcipiuntur, momentum habent. i. vim. & incitationẽ propenſionemq; afferunt vitæ, quæ ad virtutem, felicitatemq; conducit. at ſi hoc ita ſe habet, quæ nam iucunda & quæ moleſta ad virtutem conferant, quæ item eidem ſint impedimento, omnino cognoſcendum eſt: ne temere brutorum inſtar ad voluptatem quamlibet feſtinemus, omnemque dolorem fugiamus. id quod nunc pleriſque ſine vllo delectu facere conſueuerunt.

De talibus autem minime prætermittendum eſſe uideretur, præſertim cũ magnam habeant controuerſiam. Nonnulli enim bonum ipſum uoluptatem eſſe dicunt, alij econtrario admodum prauam rem eam eſſe affirmant. Atque illi quidem fortaſſe rem eſſe ita perſuaſi.

Ob antedictas cauſas neceſſarium eſt de voluptate et dolore conſiderare, contemplationemque de his minime prætermittere: præcipue vero ob altercantes, & controuerſas de voluptate ſententias quæ circumferuntur. Eudoxus enim voluptatem idem eſſe opinabatur, quod bonum ipſum, ſpecialemq; originem, & cauſam bonorum omnium eſſe ſtatuebat: non ſecus atque illi qui ſpecies, quas ἰδέας vocant, introducebant, per ſe animal anima-

lium,perſeens entium perſehominem hominum,perſepulchrum pulchrorum omniũ cauſam eſſe affirmantes.alij vero rem prauiſſimam eſſe voluptatem aſſerebant. At que illi quidem qui ipſam eſſe bonum dicebant,rationibus fortaſſe quibuſdam perſuaſi idaſſeuerabãt. Rationes.n.hæ ſunt:voluptatem omnia appetunt:quod omnia appetunt id bonum eſt:bonum igitur eſt voluptas.Et item:quod propter ipſum & non propter aliud quippiam appetunt omnia & quærunt,eſt bonum:voluptatem propter ipſam omnia quærũt atque appetunt:bonum igitur eſt uoluptas.diuitias.n.ob aliud quid appetunt homines:vtpote cum tanq̃ inſtrumentum ſint,quo operari honeſta ſine impedimento queant: inciſionem quoq; & aduſtionem,medicamentorumq; potionem ſanitatis cauſa admittunt:ſimili modo mœnia,et domos conquirunt,quo tum aeris intemperies,tum ferarum atque hoſtium inſultus propulſare cõmode poſſint.at voluptas propter ſe ipſam appetitur: finis igitur vltimus eſt voluptas.qui autem omnium aliorum finium eſt finis,bonum ipſum eſt:uoluptas igitur bonum ipſum eſt.Sunt item multæ aliæ rationes probabiliter concluſæ,quæ idem eſſe voluptatem quod per ſe bonum confirment:quas progrediendo ipſe quoq; Ariſtoteles referet.

Sed hi,melius eſſe ad uitam noſtram rati,ſi uoluptas,quãuis non ſit,praua eſſe demonſtretur.pleroſq; enim ad ipſam eſſe procliues,ſeruireq; aiunt uoluptatibus:ut icCirco in contrarium ipſos reducere opus ſit:ſic enim fore,ut ad medium redeant.

Qui peſſimam eſſe uoluptatem aſſerunt,non rationum probabilitate inducti id faciunt: ſed quia cum videant pleroſq; homines ita procliues ad ipſam eſſe,vt neglecta omni honeſtate illi penitus inſeruiãt:auocare ipſos ac retrahere ab effreni illo impetu,quo ad ipſam feruntur,voluptatem eſſe rem prauiſſimam aſſerendo,volunt:licet id uerum non ſit: oportet.enim,inquiunt,vt prauos à voluptate in contrarium abducamus.ſicut audaces ad timiditatem:iniuſti vſurpatores alienorum,eò vt nihil penitus accipiant: auari ad prodigalitatem: atque alij ſimili modo qui mediocritatem tranſgrediuntur,ad vitium contrarium reuocandi ſunt:ita enim fiet,vt ad medium ac mediocritatem poſtea redeant. ſi enim voluptuoſi ad id fuerint retracti,ut nihil penitus oblectentur:facile ad medium,quod eſt gaudere & oblectari quibus oportet,deuenire poterunt.ſi item audaces ad timiditatem,vel iniuſti ad nihil accipiendum retrahantur: ad fortitudinem illi, hi ad iuſtitiam non difficulter reducentur. Auocare autem vel voluptuoſum hominem à voluptate,vel iniuſtum à rapina,uel audacẽ à temeritate põt nemo:niſi uel uoluptatem,uel rapinam,uel audaciam,peſſimam rem ipſi eſſe perſuadeat.Quare licet voluptas peſſima non ſit,eam eſſe peſſimam dicendum eſt,ſi ab ipſa auocare homines uoluptuoſos uolumus.

Videndum autem ne non recte hoc dicatur. orationes enim de ijs quæ in affectibus,& actionibus conſiſtunt,minorem q̃ opera ipſa habent probabilitatem.quando itaq; diſcrepant ab ijs quæ ſenſu percipiuntur: contemptæ ueritatem quoque ipſam inſuper tollunt.nam qui uituperat uoluptatem,ſi appetere ipſam quandoque conſpiciatur: declinare ad ipſam uidetur,quaſi omnis uoluptas eiuſmodi ſit.non eſt.n.multitudinis diſtinguere.

Dicere vituperandam rem aliquam,& prauam appellandam,licet neque uituperabilis, neq; praua ſit,propterea q, proni ad ipſam ſumus:non recte ſe habet.non enim conuenit,vt quod non eſt abſolute prauum, prauum eſſe abſolute pronuncietur. ſed oportet nos,ſi res multis modis dicitur:diſtinguere, & docere quot ſint eius ſignificata:quæq; ex his quæ ſignificantur,bona vel vtilia:quæ item praua,& noxia habeãtur.ut de uoluptate,ſi dicamus intemperantium,& aleatorum,ebrietatibusq; & libidinibus deditorum hominum uoluptatem eſſe prauam & noxiam,neque eſſe proprie uoluptatem,ſed uideri ijs qui ueræ uoluptatis guſtu penitus carent:eam autem quæ ex operatione uirtutum, rerumq; diuinarũ contemplatione conſequitur,optimam eſſe ac ueram,quam & amplecti, & ſectari ſummo ſtudio debeamus:ſi ita inq̃ dicamus,recte à nobis erit diſtinctũ.ſi uero abſolute & in uniuerſum pronunciemus,peccabimus.malam.n.abſolute uoluptatẽ eſſe dicere nihil aliud eſt, q̃ prohibere,atq; auocare homines ab honeſtis uoluptatibus:quod à ratione alienum ma

xime eſt. præterea cur bonum non ſit abſolute vituperare, quod abſolute prauum non eſt, cauſam ſubiūgit: magis enim, inquit, factis credimus q̃ verbis: quippe cum facta verbis, nō verba factis fidem afferant. Nam ſiquis malam eſſe auaritiā dicat, deinde quocunque modo atque vndiq; colligere ſibi pecunias auide conſpiciatur: ei nullam fidem adhiberet quiſpiā, neque malā eſſe ex verbis eius auaritiam crederet. ſimili modo qui voluptatem prauam eſſe cum dixerit, ad ipſam poſtea declinat ac propendet: ex ijs quæ agit, bonam eſſe eam declarat, non malam, vt dicebat. actionibus enim verba, non verbis actiones confirmari conſueuerunt. Affectus autem vocat, voluptates, dolores, amicitias, odia, iras: actiones vero, eas quæ ex his proficiſcuntur operationes. cuiuſmodi ſunt contumeliæ, rapinæ, honores, & cætera de quibus ſæpe in ſuperioribus libris dictum iam eſt. Cum igitur orationes non cōſentiunt cum ijs quæ circa ſenſum ſunt. i. cum ijs quæ a nobis qui loquimur, dicantur: contemptæ ab audientibus præterquā q; ipſæ fidem amittunt, veritatem etiā ipſam perdunt ac deſtruunt. qui enim abſolute & indiſtincte voluptatem prauam eſſe dicit, deinde eam ſequitur, veritatem is tollit. nā licet voluptas quædam re vera praua ſit: & verum dicat, qui prauam eam eſſe affirmat: ob eos tamē mentiri videtur, qui cum eam eſſe prauam dixerint, bonum poſtea ex eo q; ipſam ſectantur, oſtendunt. Pleriq; n. e vulgo cum quot modis vnaquæq; res dicatur, diſtinguere nequeant: eam quoque quæ eſt praua, bonam exiſtimant, cum vident eum qui ipſam abſolute atque indiſtincte vituperauerat, ad eam declinare, ac ferri.

Videntur igitur ueræ orationes non ſolum ad cognoſcendum, ſed ad uitam quoque ipſam eſſe utiliſſimæ. cum enim rebus conſentaneæ ſunt, creduntur: atque ita audientes ad uitam, ſicut ipſæ præfinierint, traducendam incitant. Sed de his ſatis. Ea nunc quæ de uoluptate dicuntur, perſequamur.

Oportet igitur de ijs quæ multis modis dicuntur, non abſolute pronunciare, ſed diſtincte. verbi cauſa, cum de voluptate loquimur, eam eſſe triplicem aſſerentes, hanc bonam, alteram prauam, tertiam neutram eſſe dicere. cognitio enim & diſſertatio veritatis nō ſolum ipſa per ſe expetenda eſt, verum etiam multum audientibus ad recte viuendum conducit. conſentanea enim & conſentiens rebus ipſis cum ſit, creditur: inducitq; ac cogit eos qui audiunt ita vitam inſtituere ſuam, vt ipſa præceperit. Vbi hæc dixit ad diſputationem de voluptate conſiderandam redit. ac primum Eudoxi rationes affert: quibus ille voluptatē eſſe ipſum per ſe bonum aſtruere conabatur, cum ita ſubiungit:

Opinio Eudoxi de uoluptate. Cap. II.

EVdoxus quidem uoluptatem bonum ipſum eſſe exiſtimabat, propterea quod omnia uidebat eam appetere tam quæ prædita eſſent ratione, q̃ quæ ea carerēt: atque in omnibus quod eſt expetibile, id honeſtum: & quod maxime huiuſmodi, id præſtantiſſimum eſſe cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus eſſe optimum indicare: unumquodq; n. quod ſibi bonum eſſet, inuenire, nō ſecus atque alimentum. quod igitur omnibus eſſet bonum, quodq; omnia appeteret, ipſum bonum eſſe conficiebat.

Mos Platonicis eſt addendo τὸ articulum. i. ipſum, vel αὐτὸ pronomen quod nos per ſe interpretamur, origines rerum ſignificare quas ἰδέας. i. ſpecies ac formas appellant: quæ videlicet primo ac præcipue ſunt, quod vocantur. τἀγαθὸν enim & αὐτοαγαθὸν. i. ipſum bonum & per ſe bonum nihil aliud dicebant eſſe, q̃ id quod ſolum, & primum bonum eſſet: reliqua vero mentem, animam, ſcientiam, virtutem, bona quidem, non tamen primo, ſed ex ipſius boni participatione bona appellari. vt mens bonum ſit, non ipſum bonum: ſimili modo virtus, ſic ſcientia bonum quidem, nullo pacto tamen ipſum bonum eſſe concedatur: at voluptas non bonum, ſed ipſum bonum dicatur. Ex Eudoxi enim ſententia voluptas origo ac fons bonitatis. i. ipſum bonum eſt: quod τἀγαθὸν ipſi dicunt. Sic ex adiectione τὸ articuli primam originem & cauſam & radicem, & quaſi centrum bonorum omnium ſignificabant. præponendo vero αὐτὸ αὐτοῖν nuncupabant, αὐτοζῶον, αὐτοὸν, i. per ſe viuum, per ſe ani-

mal,perſeens. Ac perſeunum quidem principium eſſe & fontem vnorum, & vnitatum dicebant:vna.n. & vnitates apud ipſos idem minime ſunt.idemq́ꝫ eſſe aiebant per ſe vnum & perſebonum. perſevnum enim & perſebonū, & ipſum bonum primam omnium originem vocabant:ſecundam perſeens, quod omnium entium principium eſſet.nam eſſe primum omnium perſeunum dicebant: deinde perſeens: tum perſcuitam: tum perſeanimal. Sed de his,quantum ad ipſum Ariſtotelem attinet,ſatis dictum ſit. Eudoxus igitur voluptatem eſſe ipſum bonum ex eo comprobabat,ꝙ eam omnia appetunt tam rationalia,ꝗ irrationalia,omniaq́ꝫ eam ſectantur & quærunt.quod enim omnia appetunt,id honeſtum ac bonum eſt.quod autem maxime honeſtum ac bonum,id præſtantiſſimum eſt,hoc eſt,prima origo ac cauſa eſt.vel quod maxime eſt eiuſmodi.i. maxime expetendum,id præſtantiſſimum eſt.Si igitur voluptas maxime eſt expetenda:quod vero maxime eſt expetendum, eſt præſtantiſſimum:at quod præſtantiſſimum eſt,prima omnium origo eſt: prima vero omnium origo eſt ipſum bonum:voluptas ipſum bonum eſt.Nam voluptatē eſſe id quod prꝗſtantiſſimum,& optimum eſt,inde patet,ꝙ omnia ad ipſam ferũtur:omniaq́ꝫ dant operam vt ea afficiantur.natura.n.ſingula quod ſibi bonum eſt,ſibiq́ꝫ confert.i.iucundum, non ſecus atque alimentum inuenire conſueuerunt.in omnibus ſiquidem,vt ipſe alibi oſtendit, vel mens,vel mentis quidam fulgor,quædamq́ꝫ illuſtratio ineſſe conſpicitur. & naturꝗ animalium nulla diſciplina inſtructæ,diuinus inquit Hippocrates.

Cuius ſanè rationes ob morum uirtutem magis quàm propter ſeipſas credebantur:præcipue enim temperans eſſe uidebatur: ut non ut amicus uoluptatis putaretur hꝗc dicere,ſed quia ita re uera eſſet.Nec minus autem ex contrario quoqꝫ manifeſtum idem eſſe exiſtimabat. dolorem.n.per ſe omnibus fugiendum eſſe,contrarium autem ſimili modo expetendum.

Si intemperans fuiſſet, qui bonum ipſum eſſe voluptatem dicebat,ſuſpectus fuiſſet: vt nullam fidem ei quiſquam adhibendam cenſuiſſet:ſed quia temperantiſſimus erat atqꝫ optimus vir Eudoxus,merito hoc de voluptate ei credebatur. non enim vt amicus eius,eiq́ꝫ inſeruiens magnifacere videbatur voluptatem,atque extollere:ſed quia re vera ita eſſet,vt de ea prædicabat,nec ex eo tantum voluptatem eſſe bonum probabat,quòd omnia ad eam tenderent,ac ferrentur:ſed ex cōtrario quoque eius.i.dolore idem planum faciebat. ſi.n.dolor, qui contrarius eſt voluptati,malum eſt,voluptas bonum ſit,neceſſe eſt.dolorem autē malum eſſe inde patet,ꝙ omnes eum fugiunt,odioq́ꝫ proſequuntur.

Maxime autem id eſſe expetendum dicebat,quod non ob aliud,neque alterius cauſa eligeremus.huiuſmodi uero proculdubio uoluptatem eſſe:quippe cum à nemine requiramus,cur uoluptate afficiatur:eo quòd expetēda per ſe ipſa uoluptas ſit.

Voluptatem bonum eſſe in vniuerſum ſuperiore ratione Eudoxus colligebat.hac vero ipſum per ſe bonum eſſe demonſtrat.Maxime,inquit,expetendum, maximeq́ꝫ bonum illud eſt,quod per ſe,& nō ob aliud expetimus.at voluptas eſt huiuſmodi.cum enim qui voluptate afficitur,cur lætetur,interrogat nemo:ſicut eum qui lauatur,vel venam ſecare,medicamentumq́ꝫ bibere vult:ſi.n.quiſpiam interrogetur,cur aliquid horum faciat:reſpōdebit,ea cauſa vt ſanitatem conſequatur. ille autem qui voluptatem percipit,nullam aliam ob rem ſe voluptatē ſectari affirmaret,ꝗ ob id ipſum,ut lætetur,voluptateq́ꝫ afficiatur.Si igitur uoluptatem propter ſeipſam expetimus:quod vero per ſe & non ob aliud eſt expetendum,maxime bonum eſt:voluptas maxime bonum eſt.at maxime bonum & ipſum perſebonum idem eſt:voluptas igitur ipſum perſebonum eſt.Ratio enim in hunc modum concluditur:uoluptas expetenda per ſe eſt.quod expetendum per ſe eſt, maxime eſt expetendum:quod aūt maxime eſt expetēdū, eſt maxime bonum:maxime uero bonum eſt ipſum bonū:voluptas igitur ipſum bonum eſt. voluptatem vero maxime eſſe expetendam co conatur confirmare quod ita ſubiungit:

Et cuiuis ex bonis adiunctā eligendum magis ipſum reddere:ut iuſte agere,& temperanter:augeriq́ꝫ bonum ipſum ſe ipſo.

Voluptatem maxime expetendam inquit, eo quòd ſi alicui expetendæ rei adiungatur, expetendam magis eam reddat. iuſta enim actio, & temperans, ſi cum voluptate fiat, expetenda magis eſt: quàm ſi ſine voluptate efficiatur. contemplatio item cum voluptate expetibilior eſt: quàm ea quæ voluptate careat. omnis demum actio, omniſque effectio cum voluptate exiſtens, quàm ſine voluptate longe melior eſt. Nam eſſe magis expetenda quæ cum voluptate fiunt, inde perſpicuum eſt, ꝙ quæ cum ea fiunt, incrementum accipere conſueuerunt. diſciplinæ enim quæ cum voluptate percipiuntur, citius proficiunt atq; augẽtur: ꝙ quę vel ſine voluptate, vel cum dolore aliquo comparantur. operationes item ex virtute, ac demum omnia ſi voluptatem habeant adiunctam, facere progreſſiones maiores ſolent. Augeri igitur inquit bonum ipſum ſe ipſo. i. bono, quæ eſt voluptas. tametſi, id clarius dixiſſet ſi pro /ſeipſo/ ipſa poſuiſſet fœminino genere hoc modo: /augeriq; bonum ipſum ipſa/ id eſt voluptate. Aduertendum item bonum ipſum hic, id eſt ἀγαθὸν αὐτὸ non perſebonũ intelligi, ſed αὐτὸ. i. ipſum idem hic ſignificare, quod omne. vt omne bonum ipſa voluptate incrementũ ſuſcipere intelligamus.

Sed hæc quidem ratio uidetur ex bonis eſſe ipſam oſtendere, nihilo tamẽ magis, quàm aliud quippiam. omne enim bonum †cũ altero magis expetendum eſt, ꝙ ſolum.

† a.l. quod cũ altero magis expetẽdũ eſt ꝙ ſolũ: tale minime eſt.

Ratio, inquit, quæ ait voluptatem adiunctam bono alicui, verbi cauſa temperantiæ, magis expetendam ipſam reddere, ꝙ ſi ſine voluptate eſſet: non id quod vult colligit, ac conficit. non enim voluptatem eſſe ipſum per ſe bonum probat, ſed eſſe ex bonis. i. eſſe vnum ẽt ipſam ex ijs quæ bona natura ſunt: non autem ſpeciem, & fontem, & centrum bonorũ omnium, id quod demõſtrare propoſuerat. quodlibet enim bonum ſi cum altero iungatur, magis expetendum eſt, ꝙ ſi ſolum remaneat. vel vt altera ſanctior lectio habet: omne enim bonum quod cum altero magis expetendum eſt, ꝙ ſolum: huiuſmodi minime eſt: id eſt bonũ omne, quodcũq; illud fuerit, quod alteri bono adiunctum maius id & melius, magiſq; expetendum facit: huiuſmodi minime eſt. i. ipſum perſebonum non eſt. exempli cauſa: ſi fortitudini quæ bonum eſt, adiuncta prudentia, quæ etiam ipſa eſt bonum, totum id quod ex vtriſq; exiſtit, maius bonum reddat, ꝙ ſi ſola fortitudo ſit: prudentia ipſum perſebonũ non erit, ſed vnum quoddam è numero aliorum. ſimili modo ſi voluptas adiuncta prudentiæ, vel fortitudini maius bonum efficit id quod vel ex voluptate & prudẽtia, vel ex voluptate et fortitudine ſimul coniuncta compoſitũ eſt, ꝙ ſi ſingulę per ſe illæ virtutes eſſent: uoluptas ipſum perſebonum eſſe non põt: nam ſi dicamus voluptatem ipſum perſebonum cum ſit, adiunctam alteri bono, totum id maius reddere ac præſtantius, ꝙ prius erat: perinde eſt ac ſi vniuerſam terram vnà cum omnibus quæ in ipſa ſunt, montibus, fluminibus, maribus, ſyluis milleſimæ parti miliacei grani adiunctam, totum id quod ex minima illa milii portiuncula & tota terra effectum eſt, grauius redderet quiſpiam aſſerat. quam enim rationẽ vniuerſa terra ad minimã milij portiũculam habet: eandem ipſum per ſe bonum ad aliquod ex cæteris bonis, vt prudentiam, ſapientiam, & reliqua huiuſmodi habet. immo ſi verum dicere velimus, ipſius per ſe boni excellentia, ſi comparetur prudentiæ, infinite propemodũ maior eſt, ꝙ terræ vniuerſæ grauitas ad minimã milij portiunculã: vt nulla inter hæc eſſe proportio poſſit. Sicut igitur ridiculum eſt ſi dicamus grauitatem minimæ milij portiunculæ adiuncta ſibi vniuerſæ terræ grauitate, grauiorem effici ꝙ prius erat: ita magis deridendum videtur, ſi prudentiam dicat quiſpiam aſſumpto ſummo bono, quæ ſit voluptas, maius bonum reddi. At aſſumpta voluptate maius bonum redditur prudentia: cum voluptate enim quàm ſine voluptate melior eſt. Voluptas igitur ipſum per ſe bonum non eſt, ſed vnum quoddam ex alijs.

Atque huiuſmodi ſanè ratione Plato quoque uoluptatem ipſum perſebonum eſſe deſtruit: iucundam enim uitam cum prudentia ꝙ ſine prudẽtia eſſe magis expetendam. ꝙ ſi miſtum eſt præſtantius: ipſum perſebonum uoluptatem non eſſe: quippe cum ipſum perſebonum nulla re ipſi adiuncta magis expetendum efficiatur.

Qua ratione colligebat Eudoxus uoluptatem ipſum perſebonum eſſe, hac eadem Pla-

to vſus voluptatem non eſſe ſummum bonum conficiebat.quare Eudoxus nõ eſſe bonum ipſum voluptatem,ſed quoddam bonum eſſe tantummodo probauit.Ratio in hunc modũ concluditur:voluptas cuicunq; bono adiuncta fuerit,id quod reſultat ex vtriſq;, magis expetendum reddit:ſummum bonum nulli bono additum,quod reſultat ex vtriſq; magis expetendum reddit:voluptas igitur ſummum bonum non eſt. ac ſumptionem quidem illam quæ inquit/voluptas cuicũq; bono adiuncta fuerit &c./ſignificat cum ait/iucundam vitam cum prudentia q̃ ſine ea eſſe expetibiliorem./quod idem eſt, ac ſi dicamus:vitam ex voluptate & prudentia traductam magis eſſe expetendam, q̃ eam quæ ex ſola prudentia degitur.alteram vero,id eſt/ſummum bonum nulli ex bonis adiũctum,totum expetibilius reddere/ex eo intelligit,quod inquit:/quippe cum ipſum per ſe bonum nulla re ipſi adiuncta magis expetendum efficiatur./Si igitur voluptati.ita enim quoque dicendum eſt,adiunctũ bonum aliquod,quod ex vtriſq; miſtum eſt,expetibilius reddit:ſummo vero bono adiunctum quippiam aliud,totum id non reddit expetibilius:voluptas ſummum bonum nõ eſt. ſiue autem ipſi per ſe bono aliquod ex alijs bonis:ſiue ipſum per ſe bonum alicui ex alijs adiungi dicamus,idem eſt.Propterea Ariſtoteles cum deberet dicere, ipſum per ſe bonũ nulli adiunctum,totum reddit expetibilius:e contrario dixit:nulla re ſibi adiuncta bonũ ipſum expetibilius effici.i.nullo modo fit,vt ſi aliquod ex alijs bonis concurrat,& copuletur cum ipſo per ſe bono.i.ſummo bono,ipſum magis expetendum efficiat.ſicut enim ſi grauitas minimæ milij portiunculæ vniuerſæ terræ grauitati acceſſerit,totum quod ex vtriſq; exiſtit, grauius non facit:ita neq; ſi ipſi per ſe bono, qui ſupereſſentialis bonorum omniũ fons eſt, aliquod ex ijs adiungatur,quæ participatione eius bona ſunt,quod ex vtriſq; reſultarit,magis expetendum reddet.at ſi voluptati adiunctum quoddam ex bonis ſit,meliorem eã reddit:voluptas igitur ipſum per ſe bonum non eſt.propoſitionem tamen illam qua ait/quippe cum ipſum per ſe bonum nulla re &c./paulo obſcurius expoſuit:quę ita clarius explicãda eſt,atq; intelligenda:quippe cum ipſum per ſe bonum nulla re ex alijs bonis ipſi per ſe bono adiuncta magis expetendum,magisq; bonum efficiatur.

Perſpicuum autem eſt ipſum per ſe bonum neque aliud quicquam eſſe poſſe,quod cum alio ex ijs quæ per ſe ſunt bona, magis expetendum fit. quoddam igitur eſt eiuſmodi,cuius etiam nos participes ſumus.tale enim eſt quod quæritur.

Sicut voluptatem,inquit Plato,ſummum bonum eſſe negamus,propterea ꝙ ſi alicui ex alijs bonis adiungatur,quod ex vtriſq; conſtat,expetibilius reddit: ſic neque aliud quippiã erit ſummum bonum,quod cum alio aliquo coniunctum,totum parte magis expetendum efficit.ſed bonum quidem erit,quoddam tamẽ bonum,ac tale,cuius nos participes ſumus: cuiuſmodi bonum virtutes,& ſcientiæ ſunt.omnis enim ſcientia & virtus cum voluptate magis eſt expetenda,q̃ ſi ea careat.tale.n.bonum eſt,quod quæritur:id eſt,de talibus bonis quorum nos ſumus participes,inquiſitio nunc eſt.an aliquid horum videlicet ſit voluptas, temperantia'ne,an prudentia,an fortitudo,an aliqua ex ſcientijs.

Nam qui id bonum eſſe negant,quod omnes appetunt:nihil dicũt.quod enim omnibus uidetur,id eſſe affirmamus.qui uero hanc fidem tollit : is non admodum probabiliora dicturus eſt.nam ſi mente carentia hæc appeterent, eſſet ſanè aliquid,quod dicitur:at ſi etiã ea quæ prudentia ſunt prædita, quo modo dicere aliquid poſſunt?

Cum duæ propoſitiones rationis huius ſint,minor,quę ait,voluptatem omnia appetere: maior,quæ ſummum bonum eſſe affirmat id,quod omnia appetunt: huic nonnulli aduerſantur:negantq; id bonum minime eſſe,quod omnia appetant.ꝙ ſi bonũ non eſt,multo minus ſummum bonum erit.Qui aduerſantur,inquit,huic maiori propoſitioni,verãq; ipſam eſſe negant: nihil quicquam dicunt.i.præter id quod omnibus videtur, ac falſum dicunt. quod enim falſum eſt,non eſt:ſicut quod eſt verum, eſt.quare qui falſum dicit,quod non eſt,& nihil dicit.quo modo enim verũ diceret,vel probabiliora hac fide,id eſt hac oratione quæ aſſerit bonum eſſe quod omnia appetunt?quid.n.verius eo eſſe põt,quod tam ſtul

tisq̃

tis q̃ ſapiētibus hominibus,atq; in philoſophia claris videtur?nam ſi ea propoſitio quæ ait,/quod omnia appetunt id bonum nõ eſt/verior eſſet,q̃ ea,qua bonũ eſſe id aſſerimus quod omnia appetunt:ita res eſſe omnibus videretur,vniuerſiq; hoc vno conſenſu affirmarēt.ſed quod oīa appetunt nõ eſſe bonũ,vnus atq; alter tantũ affirmat. quare qui id dicit,falſum dicit.Præterea ſi voluptatē mente carentia.i.rationis expertia animalia tantummodo appeterēt:dicerent ſanè aliquid,qui propoſitioni huic repugnant:non enim in omnibus,ſed in ratione ſolum præditis,id eſt hominibus vera eſſet.cum autem non tam bruta & ratione vacantia,quàm ea quæ prudentia ſunt prædita quoq; animalia.i.homines eam appetant: qui fieri põt,vt verum quicq̃ ſit quod iſti dicunt?

Fortaſſe uero in prauis quoque naturale quoddam bonum eſt præſtantius q̃ ipſa per ſe ſint,quod proprium bonum appetit.

Si ad prauos homines,intemperantiæq; deditos,libidinesq; ipſorum ſpectantes nõ eſſe bonum id dicunt quod omnia appetunt:ac propterea non eſſe bonum voluptatem:nihil ēt hoc ad rem facit:quippe cum in intemperantibus quoq; naturale quoddam bonũ inſit,intellectus videlicet & mens ipſorum quæ naturali quadam incitatione eam quæ proprie voluptas eſt,quæ eſt bonum,ſectatur. mens.n.omnis,ſicut dictum eſt,proprium bonum per ſequitur,idq; auguratur quidem & coniectat:ſed ex praua tamen educatione,& quæ ipſam neceſſario conſequitur,veræ voluptatis ignoratione,homines in animalium prauas voluptates incurrunt,quæ neq; proprie ſunt voluptates.verarum.n.voluptatum iudicem mentem obſcuratam,ac propemodum excæcatam habēt.ac propterea ſicut is qui oculis corporeis eſt captus,frequentatam ac calcatam ſemitam ab obſtructa,& ſpinis obſita nequit omnino diſcernere:ſic qui male & praue inſtitutus eſt,quæ nam ſit vera & proprie voluptas,quæ bonum eſt,& quæ ſit ea quæ dicitur quidem,ſed re vera tamē non eſt voluptas:diſtinguere nullo modo põt.Atq; hic quidem horum verborum ſenſus erit,ſi velimus de prauis hominibus intelligere. Si vero praua pro brutis animalibus accipiamus,quæ mente carentia prius appellauit:vt ad præſtantiam rationalis vitæ reſpicientes praua ipſa vocata eſſe concedamus:hæc erit ſententia:ſi bruta etiam rationisq; expertia animalia tantummodo voluptatem appeterent,ſolaq; eam ſectarentur:neque ita illud falſum eſſet pronunciatum,quod ait,bonum illud eſſe quod omnia appetunt.in omnibus enim illis alijs magis,alijs minus diuinum quid ineſt,mentisq; illuſtratio quædam,qua natura proprium bonum, id eſt finem proprium quærunt,atq; inueniunt.omnia.n.naturæ inſtinctu gum aſſequuntur. quare etiā voluptatem vtpote ad proprij boni conſequutionem conducentem affectant,atque amplectuntur.qua enim alia de cauſa fit,vt noxia fugiant,& repellant,vtilia vero admittant?Plura de his ab eodem hoc Philoſopho in libris de animalibus dicta ſunt:quæ inde petere ſtudioſus lector facile poterit.

Sed neque de contrario recte eſſe dictum uidetur.nõ enim ſi dolor eſt malum continuo uoluptatem eſſe bonum inquiũt.oppoſitum ſiquidem malum malo eſſe aiunt,& utraq; ei quod neutrum eſt.

Ratio quæ ex contrario voluptatem bonum eſſe confirmabat,huiuſmodi erat: ſi dolor qui contrarius eſt voluptati,eſt malus,bona proculdubio eſt voluptas. dolorem vero eſſe malum ex eo conſtabat,q cuncta eum fugiebant.huic rationi aduerſatur Speuſippus, non neceſſe eſſe inquiens,propterea voluptatem eſſe bonam,quia dolor, qui ei contrarius eſt, malus eſſe demonſtretur:quippe cum non omne quod malo eſt oppoſitum,bonum ſit:audaciæ enim quæ malum eſt,oppoſita eſt ignauia, quæ tamen non ideo bona eſſe, ſed mala cenſetur:ſtupiditati item,quod eſt vitium,intemperantia quæ ipſa quoque vitium eſt,opponitur:auaritia etiam prodigalitati aduerſatur,atq; vtræq; malæ ſunt. Opponitur enim, inquit Speuſippus,& malum malo,& vtraque ei quod neutrum eſt:id eſt,vtraq; mala bono.neutrum.n.bonum hic appellat.virtutes ſiquidem cum ſint mediocritates,neutrũ extremorum ſunt.fortitudo enim neque ignauia eſt,neq; audacia: & temperantia neq; ſtupiditas,neq; intemperantia eſt:cæteræ item virtutes ſimili modo.

Non male ſanè hæc dicentes,non tamen uere.ſi enim utraque eſſent mala,fugiēda quoque utraque eſſe oportebat:ſi neutra,neutrum,aut ſimiliter.Sed

illum quidem fugere ut malum, hanc expetere ut bonum uidentur. ita igitur etiam opponuntur.

Speuſippus quidē partim nō male dicit: verū.n. eſt, malum malo eſſe oppoſitū, & vtraq; mala bono aduerſari: voluptatem autem dolori opponi, vt malum malo, illud vero non recte dictum eſt. non.n. dolori opponitur voluptas, vt malum malo: ſed vt bonum malo. nā ſi malū eſſet voluptas, fugienda eſſet, odioq; proſequenda, non ſecus ac dolor: ſed econtrario fieri videmus. dolorem omnia fugiunt vt malum, atque auerſantur, voluptatem vero vt bonum perſequuntur, atq; appetūt. ſicut enim bona omnes ſectamur: ita mala ſimili modo euitamus omnes, ac fugimus. quæ vero ſunt neutra.i. neq; bona, neq; mala, neutro modo erga ipſa ſumus affecti. id eſt, neque fugimus, neq; perſequimur: vel ſimiliter, id eſt ex æquo vel perſequimur, vel fugimus. neque enim ad cōſequutionem eorum, neque ad declinationem & euitationem magis ſumus incitati: ſed in medio conſtituti neutram in partem propendemus. Quare ſi ex malis eſſet voluptas, ipſam proculdubio fugeremus: ſi neque ex bonis neque ex malis, ſed neutris, neq; fugeremus, neq; perſequeremur. ipſam autē omnes perſequuntur, non eſt ergo neq; ex malis, neq; ex neutris: bona igitur eſt.

Dicentium uoluptatem non eſſe bonum confutatio, & ſi non omnis expetibilis ſit. Cap. III.

AT enim neque ſi ex qualitatibus non eſt uoluptas, propterea neque ex bonis eam eſſe cenſendum eſt. nam neque uirtutis operatiões ſunt qualitates, neque felicicitas.

Ratio quæ voluptatem propterea bonum non eſſe colligit, quia nō eſt qualitas, in ſecunda figura huiuſmodi euadit: voluptas non eſt qualitas: omne bonum eſt qualitas: voluptas igitur bonum non eſt. in qua id aſſumptum quod omne bonum eſſe qualitatē ait, vel quale, reprehendit Ariſtoteles. ſiquidem bona nonnulla ſunt, quæ neq; qualia ſint, neque qualitates: quare quid vetat quo minus voluptas quāuis non ſit qualitas, bona eſſe poſſit? Quæ autem ſint bona, licet qualitates non ſint, ex operationibus virtutis declarat: quæ bonæ cum ſint, non ſunt tamen qualitates. operatio enim effectiuus motus eſt: motum vero non eſſe qualitatem perſpicuum eſt. felicitas quoq; cum ſit operatio, vt dixit, dicturusq; adhuc eſt: ſimili modo non eſt qualitas: & tamen bonam eſſe eam dubitat nemo.

Dicunt etiam bonum definitum eſſe, uoluptatem uero indefinitam, propterea quòd admittit, ut magis & minus fieri poſſit. at ſi ex uoluptatis ſuſceptione id iudicant: idem & in iuſtitia, & in reliquis uirtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiuſmodi homines eſſe affirmant: iuſti.n. et fortes magis ſunt: fit ē͞t, ut & iuſte & temperanter magis & minus agamus.

Huius quoq; rationis concluſio in ſecunda figura fit, in hunc modum: voluptas eſt indefinita: bonum omne definitum eſt: voluptas igitur non eſt bona. huius eam propoſitionem refellit, quæ ait, rem indefinitam eſſe voluptatem: atque inquit, ſi ex perceptione voluptatis quæ indefinita eſt: alij enim maiorem, alij minorem voluptatem percipiunt: nonnulli lente, quidam celeriter ad eam incitantur: ſi igitur ex hoc ꝙ magis vel minus lætantur homines, voluptateq; afficiuntur, quod ſanè indefinitum eſt, voluptatem quoque ipſam indefinitam eſſe arbitrantur: aperte falluntur. idem.n. de virtutibus, & ſanitate, & ſcientijs, quæ ſine controuerſia bonę ſunt, dicendum ipſis erit: quippe cum in his quoq; eadem infinitas, atq; indeterminatio conſpiciatur. alij.n. magis ſani ſunt, & magis grammatici, & temperantes, & fortes, magisq; virtutum reliquarum, & habituum, & ſcientiarum ſunt participes: alij minus. vt hac ratione & virtutes, & ſcientiæ, & ſanitas, magis & minus exiſtere etiā ipſæ poſſint: quatenus alij magis, alij minus earum ſunt participes, ſecundumq; eas operātur. atq; ita indefinitæ etiam ipſæ, ac propterea malæ cenſendæ ſint.

Sin autem in uoluptatibus ipſis hoc ſtatuunt: uideant ne non dicant cauſam huiuſce rei, ſi aliæ miſtione omni uacent, miſtæ aliæ ſint. Quid prohibet

autem

autem quia ſicut ſanitas, quæ cum definita ſit, admittit ta men, ut eſſe magis ac minus poſſit: ita quoque eſſe uoluptatem dicamus? non enim contemperatura eadem in omnibus: neque una quædam ſemper in eodem eſt: ſed remittitur. atque aliquandiu perdurat: eoq; differt, ꝙ magis, & minus ineſt. Tale igitur quippiam in uoluptate quoque eſſe poteſt.

Cęterum ſi non voluptatis perceptionem, ſed ipſam voluptatem indefinitam rem eſſe dicunt, ita quoque manifeſtum mendacium eſt. ſicut. n. ſpecies, & eſſentia ipſa ſanitatis vnum quoddam & idem eſt, & definitum, quod neq; intenditur, neq; remittitur: vnumquodq; n. in eo ꝙ eſt, neq; magis, neq; minus vt ſit, admittit, vt fortitudo, temperantia, cæteraq́; virtutes, & ſcientiæ: ſed in ijs plus & minus conſpicitur, qui ab ipſis ex earum participatiõe denominantur: ſic ſpeciem quoq; voluptatis & eſſentiam intentione & remiſſione omni carere exiſtimandum eſt: atq; ita eſſe definitam, ac propterea bonum. Miſtione vacantes voluptates ipſam per ſe intellectam ſine vlla ſubiecta re voluptatis ſpeciem appellat: atque abſolute quālibet aliam ſpeciem, vt albedinem, nigredinem, ſanitatem. miſtas vocat, quæ in ſubiecto aliquo ſunt: vt eas quæ in me, et te, & quibuſuis alijs inſunt. quæ ſanè miſtæ cum in remiſſione & intentione conſiſtant, infinitatis & indeterminationis ſunt plenæ. at ipſæ ſpēs, vt ſanitas, & voluptas, & reliquæ, ſicut dictum eſt, neque intendi neq; remitti vllo modo poſſunt. nam ſanitatis in ſingulis tantum indeterminationem eſſe, vt ferè percipi nequeat, temperaturæ, corporisq; conſtitutiones declarant. ſi. n. talis quædam elementorum temperatura in nobis eſt ſanitas: temperaturæ autem variæ ſunt, & indefinitæ: quæ ex his conſequuntur, ſanitates indefinitas quoque eſſe perſpicuum eſt. ſed quid omnium temperaturas dico? cum vnius & eiuſdem, vt Socratis, qualibet hora, ferè intendatur, ac remittatur.

Præterea cum perfectum ipſum perſebonum, motiones uero & generationes imperfectas eſſe ſtatuāt: uoluptatem motionem eſſe & generationem conantur demonſtrare. Sed non recte dicere id uidentur. neque motionem eam eſſe uerum eſt. motioni enim omni propria eſſe tarditas & celeritas uidetur: & ſi non per ſe ipſam, ut motui mundi, at ad aliud. uoluptati uero neutrū horum ineſt. fieri. n. pōt ut cito quiſpiam uoluptatem perceperit, ſicut ut iratus ſit: ut autem percipiat, minime: neque ad alterum. ut ambulet uero, & creſcat, atque omnia huiuſmodi, poteſt.

Hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non eſſe ſummum bonum cõficiebatur, in prima figura, in hūc modum: voluptas motio & generatio eſt: omnis motio vel generatio eſt imperfecta: voluptas igitur imperfecta eſt. deinde ſumpto eo quod concluſum fuit, voluptatem videlicet eſſe imperfectam, adiunctaq; altera propoſitione, nihil imperfectum ſummum bonum eſſe: voluptatem poſtremo non eſſe ſummum bonum colligebat. Nihil imperfectum eſſe ſummum bonum ex eo confirmabant, ꝙ ſummum bonum, id eſt ipſum perſebonum, perfectum eſſe ſtatuebant. ſi. n. ipſum perſebonum eſt perfectum, quod eſt imperfectum, ſummum bonum nõ eſt. Sed Ariſtoteles primum propoſitionem illam refellit, qua voluptatem eſſe motionē, aſſerebant: aitq;: omnis motio velocior ac tardior eſt: ambulat ſiquidem vnuſquiſq; velocius aliquādo, interdum vero tardius: moueturq; citius conſtans ac non errans orbis cœleſtis: tardius reliqui erratici. ꝙ ſi in motiõe velocius ineſt, & tardius, voluptas vero voluptate celerior, ac tardior nulla eſt: voluptas motio non eſt. fieri. n. pōt, inquit, vt & celerius lætatus ſit quiſpiā, voluptateq; affectus, & tardius: id eſt, aliqñ celerius, aliqñ tardius lætari, voluptateq; affici vnuſquiſq; deſiſtit: ipſa vero voluptas celerior, aut tardior nulla eſt. Dicere etiā hoc modo poſſumus: cum ambulat aliquis ex aliquo loco in alterum, vel currit, omnes ambulationis, aut curſionis eius partes celeritatem æqualem minime habent: ſed aliæ celeriores, tardiores aliæ ſunt. partes autē voluptatis omnes à principio ad finem vſq;, ſi partes appellandæ ſunt: vna enim eſt tota atque eadem ſimilis ſibi voluptas: nihilo altera q̄ altera citatiores, aut lentiores eſſe conſpiciuntur: ſed à principio vſque ad finem æqualis tota, vt diximus, ſibi ipſi eſt, nullam eo tempore quo lætamur,

voluptatemq́ȝ percipimus, intentionem, aut remiſſionem admittens. Quod vero inquit in principio horum verborum/voluptatem motionem & generationē eſſe conantur demonſtrare/idem eſt ac ſi dixiſſet, non eſſe ipſum bonum voluptatem demonſtrare conantur. voluptatem.n.eſſe generationem & motionem, & voluptatem non eſſe ſummum bonum, idē eſt. Poſtea vbi dixit, omni motui propriam eſſe celeritatem & tarditatem, ſubiungit:/& ſi non per ſe ipſam, vt motioni ipſius mundi, ſaltem ad aliud/quod ita intelligendum eſt: licet omnis motus ipſe per ſeipſum celeritatem non admittat, vt qui mundi eſt.i.ſupremi cœleſtis orbis non erratici. hunc.n.mundum hic appellat: qui quoniam æqualiter mouetur, celeritatem & tarditatem nullam admittit, vt in libris de cœlo demonſtratum eſt: ſiquis tamen ad alios orbes erraticarum ſtellarum compararit, longe celeriorem cæteris eſſe inueniet.

Ac mutari quidem in uoluptatem cito et tarde licet: operari autem ex ipſa, id eſt uoluptate affici, cito, non licet.

Hucuſqȝ voluptatem non eſſe motum oſtendit: nunc comprobationem etiam illorū reprehendit. ita.n.illi voluptatem eſſe motum probabant: ſi motio mobilis rei perfectio eſt in eo ꝙ eſt mobilis, vt in tertio naturalium diſputationum dicitur.i.dum è poteſtate in actum & operationem res ipſa reducitur: qui autem voluptate afficitur, ex eo ꝙ poterat oblectari, in operationem ipſam oblectationis & voluptatis tranſit: voluptatem quoqȝ perfectionem eſſe eius qui oblectari pōt, quatenus eſt eiuſmodi, perſpicuum eſt, quod ſi eſt, voluptatem eſſe motionem patet. Sed hoc quod de voluptate dicunt iſti, non eſt idem, inquit Ariſtoteles, quod id quod accidit in re quæ mouetur. cum.n. id quod mouetur, à poteſtate & aptitudine in illud tranſit, in quod tranſire pōt, aptumq́ȝ eſt: adhuc in ipſo poteſtas ipſa remanet. verbi cauſa, quod poteſtate eſt album, dum à poteſtate in actum tranſit: tantiſper dicitur moueri, quoad poteſtatem albedinis conſequendæ in ſe habuerit: vbi vero poteſtas iam abijt, actu vero & operatione tantummodo album euaſit, cum nō amplius in eo quicq̄ eius ſit, vnde tranſmutari inceperat: non amplius mouetur: neque amplius motionem in eo eſſe concedendum eſt. non.n.amplius in motu eſt, ſed in ſtatu.i.in albedine ipſa quæ non ſit amplius, ſed iam eſt. quoad.n.albeſcit: aliquid nigredinis ſemper in eo ineſt, ſiquidè è nigredine in albedinem ſit tranſmutatio: quoad vero nigredinis quippiam in eo ineſt: poteſtate eſt album, & mouetur, ſicut dictum eſt. in eo vero quod voluptate afficitur, neqȝ iniucunditatis quippiam remanet è qua ad voluptatem tranſit: neque ad finem aliquem deſinit, quēadmodum id quod albeſcebat, in album. reſtat igitur, vt voluptas motio nullo modo ſit.

Quo pacto item eſſe generatio poteſt? nō enim ex quolibet quodlibet gigni uidetur, ſed in illud diſſolui unumquodqȝ, ex quo generatur. & cuius generatio eſt uoluptas, dolor eius curruptio erit.

Cum dixerit vnde progreſſus Plato voluptatem motionem eſſe affirmabat, eiuſq́ȝ rationem refutarit: nunc quo argumento idem perſuaſus eam eſſe generationē aſſerat, oſtendit: & ſimili modo etiam hac in parte opinionem eius refellit. eſt enim voluptas, vt inquit Plato, non finis, ſed via quædam & mutatio eorum quæ ad finem tendūt: ſicut ſanatio ad ſanitatem, & albefactio ad albedinem: ita ipſa ad naturalem conſtitutionem, bonamq́ȝ animi affectionem deducit. eſt n.in ſenſibilem naturam generatio habitum enim noſtrū qui præter naturam è ſtatu ſuo elapſus eſt, in naturalem hilaritatem, & lætitiam reducit. immo nō ipſa eſt quæ reducit, ſed per ipſam, quaſi per generationem, animalium corpora in naturalē habitum redeunt. Quoniam igitur voluptas generatio eſt, generatio autem nō eſt finis, ſed ex ijs quæ ad finem conducunt: fini ad quem tendit, minime erit cognata. nulla enim in vniuerſum generatio finibus cognata eſſe conſpicitur: nam neqȝ ædificatio cum domo quā extruit, habet cognationem: neque ſanatio cum ſanitate quam affert. Sed fines boni ſunt: voluptas itaqȝ cum non ſit finis, bona non erit: ſi enim finis eſt bonus, quod cognationem non habet cum fine, bonum non eſt. Has Platonis rationes validas minime eſſe & aliàs oſtēdit, & nunc etiam probat: cum inquit, nihil videri ex quolibet gigni: ſed ex eo quod poteſtate id erat, quod actu & re ipſa nunc eſt. vt caro quæ re ipſa nunc caro eſt, nō ex lapide, aut ligno, aut alia quauis re procreata eſt: ſed ex eo quod poteſtate erat caro: id autem erat ſanguis nā ſi lignum quoqȝ poteſtate eſſet caro, ex ligno quoqȝ caro gigni poſſet. propterea ſit, vt non

ex ligno

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ex ligno ſed ex ſanguine caro gignatur, quia ſanguis poteſtate caro eſt. at ſanguis ex pane qui poteſtate eſt ſanguis, gigni conſueuit. præterea vnumquodq; quod generatur, ex eo gignitur in quod per corruptionem, quæ contraria eſt generationi, pōt diſſolui. vt plantæ, & ſtirpes, cæteraq́ȝ omnia ex elementis gignuntur, in quæ per corruptionem reſoluuntur. Si igitur voluptas quoque eſſet generatio: via quędam & mutatio ex aliquo in aliquod eſſet: vt nigrefactio ex albo in nigrum, et ægrotatio ſeu morbificatio ex ſanitate in morbum: ſed in voluptate neque à quo, neq; in quod tranſitus fiat, reperiri pōt: nihil. n. eſt quod vel alteretur atq; immutetur ex voluptate, vel finis ſit, in quem voluptas deſinat: ſicut ſanatio in ſanitatem, & calefactio in calidum: nō eſt igitur generatio voluptas, ſed operatio, vt demonſtrabit. operationes autem fines ipſi, non via ad fines ſunt, finem vero eſſe voluptatem, & nō generationē, inde facile cognoſceremus, ꝙ in generationibus nō ſimul et gignitur quippiā, & eſt, quando gignitur: neque enim cum caro gignitur, caro eſt: neq; cum domus fit, & fit ſimul & eſt. in operationibus vero, vt in videndo, ſimul & videt quiſpiam et vidit: ſic in voluptatibus quoque euenit, vt ſimul quiſpiam voluptate & afficiatur, & affectus ſit: quare operatio eſt voluptas, non generatio: ſi vero operatio: finis quoque, non via & mutatio ad finem eſt. nulla enim pars temporis eſt quo quiſpiam voluptatem percipit, in qua perfecta in eo qui afficitur, nō adſit voluptas. quod autem in omnibus temporis partibus perfectum atque integrum eſt: id non generatio, ſed operatio eſt. tunc vero perfecta generatio & eſt & dicitur: cum illud quod gignitur perfectum fuerit. nam quoad adhuc fit: & id quod gignitur, & generatio ipſa imperfecta eſt. at voluptas & in prima totius temporis, quo quiſpiam ea afficitur, parte tota integra ac perfecta adeſt, & in ſecunda ſimiliter, & in ſequenti, & in reliquis omnibus deinceps vel minimis temporis portiunculis: non igitur generatio, ſed operatio eſt. Adde ꝙ ſi eſſet generatio, mutatio eſſet alicuius ſubiectæ rei, quæ poteſtate illud eſſet, in quod mutatur: exempli cauſa, ſanguificatio cum ſanguinis generatio ſit, mutatio eſt panis, aut alicuius alterius alimenti, quod poteſtate ſanguis eſt. in voluptatibus autem nihil reperitur quod è ſpecie in qua eſt, mutetur in alteram ſpeciem, quæ ante q̄ voluptate quiſpiam afficeretur, actu nō erat illa ſed poteſtate, poſtea vero per voluptatem actu euaſit, ſicut in pane fit, qui cum ante generationem, quæ ſanguificatio eſt, non eſſet actu & operatiōe ſanguis, ſed poteſtate: poſtea per ſanguificationē ſanguis actu eſt effectus. Quid igitur iſti qui voluptatem eſſe generationem dicunt, nobis afferre poterunt, quod pani & ſanguini correſpondeat, quod voluptate tanquā generatione ex eo quod eſt, in id quod nō eſt, mutetur? corpuſ'ne, an animam eſſe id dicent quod pani ſimile ſit, quod præſente voluptate immutetur? ſed id ridiculum eſſet vel omnino cogitare. Præterea ſicut finem ſanationis quæ eſt ſanitas, ægrotatio ſeu ægrificatio corrumpit: & ſanatio econtrario morbū, qui morbificationis finis eſt: ita quoq; in voluptate euenire dicendum eſſet: vt quod à voluptate fuiſſet genitum, à dolore corrumperetur: & quod dolor induxiſſet, id per voluptatem interiret. Dicant igitur iſti, quinam hi fines ſint, qui & à voluptate & à dolore gignātur viciſſim, & corrumpantur.

Dicunt item dolorem indigentiam eius eſſe, quod ſecundum naturam eſt: uoluptatem repletionem. at hæc corporis ſunt affectiones. ſi igitur uoluptas eius quod eſt ſecundum naturam repletio eſt: illud in quo repletio fit, eſſet id quod uoluptatem perciperet: corpus igitur id eſſet: ſed non uidetur. uoluptas igitur repletio non eſt.

Hac etiam ratione voluptatem eſſe generationem, & propterea non eſſe ſummum bonum conabantur demonſtrare. ita enim dicebant: voluptas repletio eſt: repletio eſt generatio: voluptas igitur generatio eſt. deinde, voluptas eſt generatio: generatio eſt mutatio: at mutatio eſt imperfecta: voluptas igitur imperfecta eſt. ſi vero eſt imperfecta, eſſe ſummū bonum, quod perfectiſſimum eſt, nullo modo pōt. Sed vnde voluptatem eſſe repletionē conſtat? quoniam, inquiunt, dolor qui ei eſt oppoſitus, indigentia eſt, ipſam eſſe repletionē patet. nam ſi album diſcernit & diſgregat: nigrum congregat & concernit. ſi dolor eſt indigentia: voluptas repletio eſt. hæc enim contrariorum eſt lex. Dolorem autem eſſe indigentiam hoc modo probant: ſi animal, inquiunt, dum eſurit, & ſitit, dolorem percipit: fames &

cup

ſitis dolores ſunt: at fames & ſitis naturalis habitus indigẽtiæ & defectus ſunt: dolor igitur eſt indigentia. corpus enim vbi ſicci & humidi alimenti indigum eſt, è naturali cõſtitutione exturbatur: quod dum fit, dolet, repletionemq́; appetit: atque eam appetendo ad comedendum, & bibendum inducitur: comedendo poſtea & bibendo repletur. Sed ſi hæc vera ſunt: ita enim horum ratio reprobatur: indigentia & repletio corporis eſſent affectiones. quare ſequeretur, vt corpus eſſet quod & voluptatem & dolorem perciperet. cum enim ipſum repleatur, ipſum quoque voluptate affici conſentaneum eſt. ſi enim in corpore fit repletio: repletio autem eſt voluptas: in corpore quoq; voluptas proculdubio erit. in quo autem eſt voluptas, id oblectari, voluptatemq́; percipere neceſſe eſt: at corpus non eſt quod voluptatem percipit: voluptas igitur repletio non eſt.

Sed unuſquiſque & uoluptate affici dum fit repletio: & dolorem percipere, dum ſecatur, conſueuit.

Cum voluptatem non eſſe repletionem oſtenderit: nunc quo modo ex repletione efficiatur, declarat. voluptate enim afficimur, dum circa eſculenta, & potulenta alimẽta intra corpus ſumpta altrix facultas ſine impedimento operatur. voluptas enim quæ indigentiæ superuenit, altricis animæ ſecundum naturam impedimento vacans operatio eſt. & in vniuerſum omnis operatio ſecundum naturam quæ abſq; impedimento fit, ſuauiſſima eſt, ac iucũdiſſima. altricis igitur animæ operatio eſt quæ replet, & in naturalem habitum reſtituit. atque anima eſt quæ voluptatem percipit: voluptas vero ipſius impedimento vacans operatio eſt. Appellat autem voluptatem operationem Ariſtoteles, non ꝙ ex propria ratione operatio ſit: ſed quia ita in operatione eſſentiam ſuam habet, vt ſeparari ab ea nõ poſſit. Dicitur itaq; voluptas animæ operatio impedimento vacãs, propterea ꝙ ex libera animæ operatione conſequitur, eiq; ita adhæret atq; annexa eſt, vt auelli nequeat. ſicut autem virtutũ & ſcientiarum, quæ habitus animæ ſunt, operationes cõſequitur voluptas: ſunt enim iucundæ ac voluptuoſæ: ſic animæ quoq; altricis operationes, cum ſine impedimento fiunt, ſuauiſſimę eſſe conſueuerunt. eſtq́; altrix anima, ſiue altrix animæ facultas habitus corporis: operationes vero eius perfectiones quædam, reſtitutionesq́; in naturalem ſtatum. quod autem in naturam reſtituit, eſt voluptuoſum. quare voluptas repletio quidem non eſt: ſed altricis facultatis, aut animæ, aut habitus, aut quo modo quis voluerit appellare, operatio. dũ enim habitus hic operatur, repletio, & in naturalem ſtatum reſtitutio conſequitur. Quemadmodum enim dum ædificator operatur. i. domum extruit, ſequitur vt parietes augeantur et creſcant: dũq́; aquam in ciſternam infundimus, euenit vt impleatur ciſterna: ſic dum habitus hic nutricatorius circa ea quæ alunt corpus, operatur: corpus repletur. Multum igitur intereſt, vtrum dicamus voluptatem eſſe repletionẽ: an ex voluptate. i. ex altricis animæ operatione repletionem ſequi. eſt enim altrix anima vt dixi, habitus corporis: voluptas habitus huius operatio circa ea quæ corpori ipſi alimentum præſtant. quæ vero operationem hanc quæ eſt voluptas, repletio conſequitur, generatio eſt: quippe cum repleri nihil aliud ſit, quàm gigni.

Opinio autem hęc ex uoluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus uidetur extitiſſe. ubi enim indigi effecti fuerint, atq; ob id dolore pręoccupati: percipere uoluptatem ex repletione aiunt.

Ex doloribus inquit, & voluptatibus circà alimentum in mentem venit ipſis opinari voluptatem eſſe repletionem. propterea enim ꝙ altricis animæ operationem quæ voluptuoſa eſt, repletio conſequitur: voluptatem eſſe repletionẽ exiſtimarunt, id quod conſequitur, eſſe idem cum eo ex quo conſequitur, ſtatuentes. dolet enim animal dum indiget: poſtea vero ꝗ in eo ſumpto cibo operari altrix facultas cœperit: quia repletur, nõ amplius dolore afficitur. dicunt igitur hi dolore præoccupatos ex indigentia poſtea voluptate affici dum replentur: ac propterea cum ſimul cum repletione fiat voluptas, ſimulq́; cum ea exiſtat, voluptatem & repletionem idem eſſe. ſed cum dicunt repletionem quæ ex uoluptate ſequitur, eſſe voluptatem: nihil aliud faciunt, ꝗ ſi vmbram eſſe idem cum eo cuius eſt vmbra aſſeuerarent. ſicut enim deambulantem ſub dio ex ſolis illuſtratione umbra neceſſario conſequitur: ſic operationem altricis animæ quæ ſine impedimento fit, quæ nihil aliud eſt, eo modo

quo

quo declaratum fuit,ꝙ voluptas:ſequitur repletio.

At hoc non circa omnes uoluptates accidit.dolore enim uacant tum diſciplinares : tum ex ijs quæ ſenſus afficiunt, illæ quæ olfactu,quæ auditu,& uiſu percipiuntur.

Repletionem non eſſe voluptatem, ſed voluptati, vel ſi placet, operationi ipſi accidere, in qua conſiſtit voluptas:ex alijs voluptatibus declarat,quæ tum ex contemplationibus & diſciplinis exiſtunt: tum ex ijs quæ ſenſibus quibuſdam percipiuntur: in quibus nulla repletio conſpicitur. Nam ſi, vt iſti dicunt,voluptas eſt repletio, quæ dolori ob indigentiam exorto ſuperuenit:nemo qui non indigeret,ac propterea dolore eſſet vacuus: percipere voluptatem poſſet. ſi enim voluptas & repletio idem eſt, vt ipſi hi volunt: atque ob id qui voluptate afficitur,& qui repletur ſimili modo ſunt ijdem: qui fieri poteſt vt voluptatem percipiat quiſpiam, ſi non repleatur? voluptatem autem percipiunt & maximam quidem, qui in contemplatione rerum verſantur & diſciplinis.tum qui vel modulationes canoras audiunt,vel odorata olfaciunt,vel pulcherrima aliqua ſpectacula inſpiciunt. cum tamen nullam in ipſis repletionem fieri manifeſtum ſit. hos enim non repleri ex eo patet, ꝙ cum nullus præceſſerit dolor,nullaq́; indigentia:voluptate afficiuntur. nam quia dolor ex indigentia conſequitur:in quibus dolor non eſt,in ijs neque erit indigentia:in quibus vero non eſt indigentia,in ijs neq; repletio eſt:in quibus non eſt repletio,ſi repletio & voluptas ſunt idem,neq; eſſe voluptatem neceſſe eſt.

Multę item recordationes, & ſpes huiuſmodi ſunt. Cuius igitur hæ erunt generationes,cum nullius rei præceſſerint indigentiæ,cuius repletiones eſſe hæ poſſint?

Ex recordatione & ſpe idem confirmat. Sed recordati,inquit, voluptate plerunque afficimur. recordationes vero illæ cuius rei ſunt generationes? id eſt cuius rei repletiones ſunt? quia enim repletio eſt generatio: generationem pro repletione hic ſumpſit. Voluptates autem has quæ ex memoria fiunt,non eſſe repletiones,ex eo perſpicuum eſt,quòd nullius rei indigentia præceſſerit. nullam vero indigentiam præceſſiſſe inde cognoſcimus, quia nullus præceſſit dolor: honeſtarum nanque actionum quas vel egerit quiſpiam, vel expertus fuerit, memoriæ iucundiſſimæ ſunt, ac voluptuoſiſſimæ: ſpes item ſimili modo.

Aduerſus eos autem qui probroſas uoluptates producunt; dicere quiſpiam poſſet non eſſe ea iucunda. non enim ſi male affectis iucunda ſunt,iccirco abſolute quoque eſſe ea iucunda exiſtimandum eſt:ſed ipſis illis tantūmodo.quemadmodum neque ſalubria aut dulcia,aut amara,quæ ęgrotantibus: neque alba,quę lippientibus eſſe huiuſmodi uidentur.

Qualia ſunt ea quæ iucunditatem afferunt:tales voluptates ſunt quæ ab ipſis eueniunt: nonnulla vero quæ iucunditatem afferunt,ſunt praua:ſunt igitur etiam prauæ voluptates: quare voluptas bonum non eſt. Sed hæc ratio non colligit bonum, non eſſe voluptatem: ſed plures eſſe voluptatis ſpecies,inter ſeq́; differētes: quemadmodum etiam res ipſas,quæ voluptatem efficiunt. nam ſicut iucundæ ipſæ res bonæ aliæ ſunt,aliæ prauæ,aliæ neutrę: ita quoque voluptates trifariam quoque ipſæ diuidendæ ſunt: neque omnem voluptatem prauam eſſe cenſendum eſt. Ariſtoteles vero non ita rationi huic occurrit: ſed neque eſſe iucunda prorſus quæ praua ſunt:neque quæ ab ipſis eueniunt,voluptates eſſe ait.non enim vera ſunt iucunda,quæ iucunda eſſe prauis hominibus videntur: ſed ipſis illis iucunda ſunt, abſolute autem minime.ſicut enim neque ea quę febricitantibus ſunt ſalubria,abſolute omnibus huiuſmodi ſunt:neque quæ morbo regio laborantibus amara vidētur,amara quoq; in vniuerſum habentur:neque quæ lippientibus alba,vel nigra apparent,talia eſſe omnibus abſolute exiſtimandum eſt: ſed illis ipſis tantummodo: ſic neque quæ male affectis hominibus iucunda ſunt,continuo eſſe iucunda cenſendum eſt.Mulieri enim illi quæ Libyæ dominabatur Lamiæ nomine,quæ grauidas mulieres diſſecabat,ex earūq; vteris crudos fœtus abliguriebat,talis cibus iucundus videbatur:qui tamen reliquis in vniuerſum abhor-

rendus eſt, atque iniucundiſſimus. illi igitur hæc erant iucunda: ſed abſolute, & verę iucunda minime erant.

An ita quoque dici poſſet, expetendas quidem eſſe uoluptates: non tamē ex his. quemadmodum etiam diuitem eſſe, expetendum eſt: ſed non ex proditione: & ſanum eſſe item: ſed non ex cuiuslibet rei eſu.

Altera hæc reſponſio eſt. oportet inquit voluptates eas bonas eſſe atque expetendas aſſerere, quæ ex rebus vere iucundis percipiuntur: cuiuſmodi virtutes, & ſcientiæ ſunt. quæ vero ex his, id eſt probroſis rebus, ac vituperatione dignis eueniunt, vt ſunt cōcubitus cum maribus, atque huiuſmodi cætera: non appellare voluptates abſolute, ſed eiuſmodi, vt cū non ſint, videantur tamen quibuſdam eſſe voluptates. ſicut enim ex agri cultura diuitias ſibi comparare bonum eſt, atque expetendum: ex ſacrilegio autem, aut patriæ proditione diuitem fieri peſſimum eſt, ac fugiendum: ita voluptatē percipere ex ijs quę vere iucunda ſunt, honeſtiſſimum: ex probroſis vero ac vituperabilibus, turpiſſimum eſt.

An ſpecie differunt uoluptates. quę enim ex honeſtis rebus exiſtunt diuerſæ ab illis ſunt quæ ex turpibus percipiuntur. neque fieri poteſt ut iuſti quiſpiam uoluptate afficiatur, niſi ſit iuſtus: aut muſici, niſi ſit muſicus: atq; in reliquis ſimili modo.

Vel igitur neque probroſæ res iucundæ, neque lætitiæ quæ ex ipſis oriuntur, voluptates dicendæ ſunt: vel ſi modo conſuetudinem, vulgiq́; opinionem ſequi debemus, & quæ turpia ſunt iucunda appellare volumus: diſtinguendum nobis eſt: voluptatesq́ue differre ſpecie dicendum eſt. diuerſæ enim ſpecie proborum hominum, eorumq́ue qui ſecundum naturam viuunt, voluptates ab illis ſunt, quibus praui & intemperantes oblectantur. quo etenim boni à prauis diſtant: in eo etiam voluptates quas ſequuntur, quibusq́ue afficiuntur, diuerſæ inter ſe ſint, neceſſe eſt: id quod in hoc libro pluribus demonſtrabitur. differre autem voluptates ex eo manifeſtum eſt, quòd neque iniuſti iuſtorum: neque iuſti iniuſtorum voluptatibus perfrui velint: quippe cum rerum diuerſarum ſpecie, diuerſæ quoq; ſpecie operationes ſint. Quare voluptates quoque quæ ex operationibus eueniunt, ſpecie eſſe diuerſas neceſſe eſt.

Declarare autem uidetur etiam amicus ab adulatore diuerſus cum ſit, non eſſe bonum uoluptatem: aut uoluptates eſſe ſpecie diuerſas. hic enim ad bonū uerſari: ille ad uoluptatem uidetur, atq; illud probro datur: hoc laudi eſt: utpote cum ad alia, atq; alia uerſentur.

Voluptatem non eſſe bonum ex adulatore quoque conantur ratiocinari, & colligere. nam ſi adulator ex ijs eſt quæ praua ſunt & vituperantur: voluptasq́ue quæ ab ipſis proficiſcitur eſt praua: voluptas bonum minime eſt. Huic rationi occurrit Ariſtoteles: atque ait ex adulatore prauam eſſe voluptatem minime oſtendi: ſed quia ab amico differt, voluptates quoque quæ ab ipſis eueniunt diuerſas inter ſe eſſe: eam videlicet quæ eſt amici, ab ea quam adulator exhibet. Sed quid amicus ab adulatore differt? quàmplurimum: ſicut dictum eſt, quando de adulatione loquebatur. In eo etiam differentia ipſorum eſt, quòd amicus non ſemper cum amico ad voluptatem vel agit, vel loquitur: ſed quandoque dolorem afferre etiam non veretur: cum videt fore, ut parua moleſtia illata, multum prodeſſe amico poſſit. at adulator, ut ſemper iucūdus ſit, ſemperq́; uoluptatem exhibeat, ſtudet: idq́; eſt quod maxime omnium coniectat. iccirco amicus, utpote qui amico eius ipſius cauſa optime uelit, laudatur: adulator vituperio eſt. id autem non contingeret, niſi diuerſi inter ſeſe eſſent. at ſi diuerſi inter ſe ſunt: diuerſæ quoque uoluptates ſint, neceſſe eſt, quæ ab ipſis eueniunt. Differunt item amicus & adulator in eo ꝙ adulatoris congreſſiones ad alia ſpectant ac diuerſa, q̃ ipſe in animo habeat: cogitat. n. alia, & alia dicit, & facit: amici autem uerba & facta cum animi cogitationibus conueniunt.

Nemo præterea expeteret uel uiuere ita, ut pueri mente præditus illis uoluptatibus, quàmmaxime fieri poteſt, afficeretur, quibus pueri oble-

ctari

ctari conſueuerunt.

Si voluptas eſſet bonum,quælibet iucunda vita eſſet bona:ſed ſunt nonnullæ vitę iucunditatem afferentes,quæ prauæ ſunt: non eſt igitur voluptas bonum. hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non eſſe bonum,adduci conſueuit. Eſſe enim vitas iucundas non bonas argumento ſunt puerorum vitæ,qui ſemper voluptate afficiuntur & lætantur,cum tamen vita illorum bona non ſit. nam ita viuere & ſapere ut pueri,expeteret nemo.i.nemo puerorum voluptate perfrui vellet. ille enim puerorum voluptate cupit oblectari, qui ſicut puer ſapit; ſi ſapere pueros dicendum eſt. Huic rationi nullam reſponſionem ſubiūgit, propterea quòd manifeſtum ſit,ea non prauam eſſe voluptatem,ſed diuerſas eſſe eius ſpecies demonſtrari.

Vel turpe aliquid agendo ita gaudere, ut nullum unquam dolorem percepturus ſit.

Hoc quoque afferebant,vt malam eſſe voluptatem conſtituerent. Quod autem inquit, huiuſmodi eſt. bonorum conſequutionem non vno quodam modo adipiſci ſtudemus,alio uero minime: ſed omnia inquirimus,quibus nobis bona comparari poſſe ſperamus. neq; dicimus hoc modo, aut hac actione tantum bona eſſe acquirenda, alia autem ratione non eſſe: ſed omni modo, & omni actione, & operatione, qua id fieri poteſt, conſequi bonum conamur. non enim exempli cauſa ſi victoria contra hoſtes bona ſit,poſſimusq; eam non aperto marte,ſed dolo aliquo conſequi;id repudiamus: volumusq́ue potius in apertum prælium deſcendere: ſed econtrario prælio omiſſo vulpinas fraudes ſubire non veremur. ſi item dolis non licet:bello aperto tentemus. ſi vtriſq; vincendi ſpes nobis eſt:vtraq; aggredimur. ita quoque ſi voluptas eſſet bonum: ſiue ex turpiſſimis quibusq; actionibus, & vituperatiōe dignis, ſiue ex honeſtis, & laudabilibus acquiri à nobis poſſet,omnia promiſcue ageremus: nihilq; prorſus vereremur. at ob voluptatem turpiſſima non agimus: cum tamen ex turpibus rebus,q̄ ex honeſtis & laude dignis actionibus percipere voluptatem facilius ſit: voluptas igitur bonum non eſt. nam ſi eſſet, vt dictum eſt: ex qualibet re iucunda ſiue laudabili,ſiue vituperabili comparare ipſam ſtuderemus: quo modo à nobis fieri id facilius poſſet.

Et circa multa ſtudium adhiberemus, etiam ſi nullam afferrent uoluptatem: ut uidere, meminiſſe, cognoſcere, uirtutes habere. ꝙ ſi hæc uoluptates neceſſario conſequuntur, nihil refert. expeteremus nanque ea nihilo minus, licet etiam nulla inde uoluptas exoriretur.

Cum modo adducta ſuperius ratio,ſi voluptas eſſet bonum, ex omni re comparaturos nos eſſe ipſam, oſtenderit: quippe cum bonum non debeat ex hac re acquiri, & non alias ſed ex qualibet, vnde conſequendi eius facultas nobis offeratur: nunc hæc ſubiungit, quibus opinionem hanc refellat, ac reprobet: atque inquit in hanc ſententiam: ſicut non omnia fugimus, quæ oblectationem, & voluptatem non afferunt: ita non omnia ſectamur, atque amplectimur, ex quibus voluptas conſequitur. quis enim eſt, qui videre, vel audire non velit? etiam ſi id voluptatem non exhibeat. Sed ſi quiſquam hoc non approbat, ſed in videndo & audiendo ſemper ineſſe voluptatem aſſerit, virtutum certe acquiſitionem eſſe laborioſam, & difficilem negare non poterit. ſciunt enim qui experti ſunt. anguſta ſiquidem, ut rerum omnium dominus inquit, atque arcta uia eſt, quæ ad uitam deducit. & tamē per eam voluptatibus carentem beatiſſimus omnium ſanctorum cœtus toto vitæ curriculo ingreſſus eſt. Meminiſſe item volumus, etiam ſi recordationes uoluptatem nullam afferant. quòd ſiquis dicat dum videmus, & recordamur, viáque virtutis incedimus, neceſſario voluptatem nos percipere: nihil inquit, refert: quippe cum eadem hæc expeteremus, etiam ſi voluptates nullæ ſequerētur. cuius rei argumentum id eſt, quòd qui in caliginoſis carceribus concluſi ſunt: quamuis tenebras uidere non oblectentur, quæ uoluptate omni carent, uidere tamen expetunt.

Voluptatem igitur neque eſſe ipſum per ſe bonum: neque omnem eſſe expetendam: nonnullasq; eſſe per ſe expetibiles, quæ differant aut ſpecie, aut ijs

á quibus eueniunt: planum uidetur. Ac de ĳs quidem quæ de uoluptate et dolore feruntur, ſatis dictum ſit.

Diſputationem de uoluptate, in qua bonum'ne ea eſſet, nec'ne agebatur, hic concludit, ac finit: atque inquit perſpicuum eſſe neque ſummum bonum eſſe uoluptatem: neque omnes eſſe expetendas voluptates. Sed eſſe manca oratio uidetur: ita enim integra ſententia eſſet, ſi uerba hæc adiungeremus. licet affectiones quoque quæ ex probroſis operationibus in nobis exiſtunt, uoluptates eſſe concederemus: non omnem uoluptatem eſſe bonum, neque omnem eſſe expetendam, ſed diuerſas eſſe ſpecie uoluptates perſpicuum eſt.

Quidnam ſit uoluptas & quo modo operationem perficiat. Cap. IIII.

QVidnam autem ſit uoluptas, aut qualis, clarius fiet, ſi diſputationem á principio repetamus.

Cum hucuſque rationes, quæ uoluptatem non eſſe bonum aiebant, excuſſerit, ac reprobarit: nunc quænam eius natura, atque eſſentia ſit, inquirit: quippe cum ex hoc bonum'ne ea an malum ſit, cogrituri ſimus. ſic enim etiam cum de tempore ageret. ubi quid eſſet inueſtigauit, quale eſſet, deinde inuenit. Vel igitur ita hoc intelligendum eſt: primum oportet nos quidnam ſit uoluptas, conſiderare: id eſt, quæ nam eius natura ſit, & forma, quæ'ue eius eſſentia: deinde ita qualis ſit, bona'ne uidelicet, an mala, poſtea indagare. antedictæ enim rationes nihilo magis bonam eam quàm malam eſſe demonſtrarunt. Vel quid ſit, & qualis ſit uoluptas, alio modo eſt accipiendum. Quid ſit, hoc eſt, ſit'ne ex ſimplicibus, ex'q; ĳs quæ per ſe intelliguntur: cuiuſmodi eſt uiſus, & olfactus: aut potius ſicut eſt album & nigrum. Qualis ſit, id eſt ſit'ne ex ĳs quæ cum alĳs neceſſario intelliguntur: ut ſunt ea quæ in certis ac definitis ſubiectis inſunt, cuiuſmodi eſt ſimitas, imparitas, indiuiſibilitas per latitudinem. album enim ſine ullo certo ſubiecto intelligere poſſumus: at ſimitas ſine naribus: imparitas ſine numero: indiuiſibilitas per latitudinem ſine linea intelligi nullo modo poteſt. Quærendum igitur de uoluptate, ſit'ne ex ĳs quæ in indefinitis ſubiectis habent eſſentiam: an ex ĳs quæ in certis aliquibus ſubiectis inſunt. Eſſe autem ipſam ex ĳs quæ ſubiectum certum habēt, declarabit. operatio enim animæ ſubiectum eius eſt: quippe cum ſimul cum operationibus ſecundum naturam adſit, & non adſit: ut iccirco operatio quoq; eſſe uideatur: propterea quód ſimul cum operationibus & ad eſſe & abeſſe conſueuit. & quemadmodum unaquæq; ex operationibus in unaquaque uel indiuiſibili temporis particula tota atq; integra eſt, ut cognoſcemus: ita etiam uoluptas eſſe deprehenditur.

Viſio enim quocunque tempore eſſe perfecta uidetur. nulla enim re deficit, quæ poſtea ſuccedens ſpeciem eius perficiat. huic ſimilis quoque uoluptas eſt. totum ſiquidem quoddam eſt: neq; ullo in tempore ſtatuere aliquis uoluptatem poſſet cuius, ſi longiore fieret tempore, ſpecies perficeretur.

Indiuiſibilem particulam temporis, id eſt nunc, tempus hic appellat, eo quòd pars eius eſt. in unoquoque enim nunc, uiſio ipſa perfecta atque integra eſt, operatione'que exiſtēs. non enim in tempore aliquo aliquid cernimus, ſed in unaquaque temporis parte, & in ipſo inſecabili nunc, prorſus uidemus. neque admittit quippiam uiſio in poſteriore nunc, quod in priore minime habuerit: tota enim atque integra ſimul fit: eſſe'que eius imperfectum non eſt. Sicut igitur eſt uiſio: ita etiā uoluptas. neque enim eſt uoluptas coaceruatio quædam, & congeſtio multarum uoluptatum: neque fit ut manente priore ſecunda ſuccedat, ac deinceps altera. præcedentes'que & ſequentes partes habeat: non ſecus ac linea quæ protrahitur, cuius prioribus partibus manentibus ſecundæ adiiciuntur: ſed in omnibus temporis momentis perfectiſſima eſt. qualis enim in primo momento fuit, talis in ſecundo, ac tertio, ac ſequentibus cæteris omnibus una atque eadem eſt. Sed hæc ad clariorem eorum quæ dicentur, euidentiam dicta ſunt. Colligere autem hinc vult uoluptatem non eſſe generationem. uoluptas enim operatio quodam modo eſt, propterea quòd in operationibus exiſtit: operatio autem non eſt generatio: uoluptas igitur generatio non eſt. ſed unde conſtat operationem non eſſe generationem? ex eo uidelicet q; generatio, quoad id quod gi-

gnitur

gnitur fit, imperfecta eſt. operatio vero ſingulis momentis tota ac perfecta. neque enim deeſt quippiam viſioni in vlla temporis particula, quod poſtea ipſi adiunctum perfectam eam reddat: ſed idem ſimili modo nunc percipit, quod prius: quippe cum perfecta ſemper ac tota ſubſiſtat. eodem pacto voluptas. id quod perſpicuum eſt ijs qui affectionem hanc diligenter obſeruant. quare voluptas operatio eſt, non generatio, aut motio.

Iccirco neque motio eſt. in tempore enim fit omnis motus, & cuiuſdam etiam finis eſt. ut ædificatio tunc perfecta eſt, cum fecit id quod appetit, uel in omni uidelicet tempore, uel in hoc. nam in partibus temporis imperfectæ omnes, & à tota, & inter ſe ſunt ſpecie diuerſæ. lapidum ſiquidem compoſitio diuerſa à columnæ uirgatione; atque hæ utræque à templi extructione differunt. templi enim effectio, cum nulla re deficiat ad propoſitum, perfecta eſt: fundamenti uero, & triglyphi fabrica eſt imperfecta: quippe cũ utraq; partis ſit. Specie igitur differunt. neque fieri poteſt ut in quocunq; tempore motionem ſpecie perfectam ſumamus, niſi in toto.

Omnis generatio & motio in tempore eſt: atque ex imperfectione ad perfectionem progreditur. non enim quod iter Thebis Athenas fecimus, idem rurſus in præſentia facimus: ſed aliud eſt quod præterijt, aliud quod nunc proficiſcimur. neque vna eſt tota ſimul Thebis Athenas profectio: ſed alia atque alia, quæ ex varijs conſtat partibus. tales.n. imperfectæ omnes motiones ſunt, quæ videlicet ad finem aliquẽ progrediuntur. Vniuerſæ enim ædificationis qua ædes aliqua extructa eſt, partes imperfectæ ſunt: tota ipſa vero eſt perfecta. nam ſicut partes domus ſi ad totam domum comparentur, imperfectæ ſunt: ita fundamenti, & parietis ſtructura, & vnaquæque alia pars imperfecta habetur. præ vniuerſa fabrica, qua tota domus abſoluta eſt, finem'que eſt conſequuta. Quæ ſanè partes, vt inquit, ſpecie & inter ſe, & à tota fabrica differunt. quemadmodum enim fundamentum à pariete diuerſum ſpecie eſt, & vtraque hæc à tota domo: ita quoque fundamenti generatio à parietis generatione, & vtræque hæ à totius domus generatione diuerſæ ſunt. Virgationem autem columnæ erectionem eius appellat, rectam'que collocationem: quæ tunc fit, cum ad angulos rectos conſtituitur. Triglypha vero tignorum capita in ædificijs ſunt tripartito ſculpta: à plerisque mutili etiam vocari conſueuerunt. ſed horum etiam generatio & motio, id eſt effectio, à ſtructura tota differt, qua totum templũ abſolutum eſt, quæ integra eſt, & perfecta.

Simili modo quoque in ingreſſione, & cæteris. nam ſi delatio eſt motio quæ alicunde aliquò fit: eius differentiæ ſunt ſecundum ſpeciem, uolatus, ingreſſus, & ſaltus, atque huiuſmodi. neque tantum hoc modo, uerum etiam in ingreſſione ipſa differentia eſt: nam alicunde & aliquò non idem in ſtadio & in parte eius eſt, & in alia, atque alia parte: neque percurrere lineam hanc, & illam. non ſolum enim lineam, ſed in loco conſtitutam pertranſit: in diuerſo autem hæc, quàm illa eſt. Sed accuratius de motu alibi iam diximus.

Delationem, ſicut in libro de animalium inceſſu fecit, in volatum, ingreſſum, & ſaltum diuidit: inquit'que non ſolum diuerſam eſſe ingreſſionem à volatu, ſed in ingreſſione quoque ipſa differentiam eſſe. aliam enim atque aliam vnamquanque eius partem eſſe declarat. quæ enim in tertia parte ſtadij fit, diuerſa ab ea eſt, quæ in dimidia: & hæc, ab ea quæ in duabus tertijs partibus fit: atque hæ omnes diuerſæ ſingulæ ſeparatim ab ea ſunt, quæ totum ſtadium pertranſiuit. Pari modo quoque ingreſſio ſupra lineam quæ eſt in theatro ab ea diſtat, quæ ſupra lineam in agro fit. Sed de motu exacte ſe alibi dixiſſe ait: id eſt in ſexto, ſeptimo, & octauo naturalis diſputationis. Sciendum autem motionum differentias & diuerſitates ex partium quibus mouemur, differentia ſumpſiſſe: ex pedibus & alis ingreſſum, & volatum: ex modo ipſius motus ſaltum: generationes ve-

ro abſolute à partium & totius differentia. Dixit autem hæc differre non temere: ſed vt voluptates quoque ex operationibus, operationes ex operantibus differre oſtenderet. & ſicut ædificatio a re ædificata ſeparari non poteſt: ſed ſimul ambo exiſtunt: non enim fieri poteſt, vt ædificatum quippiā ſit, ædificatio non ſit: ita ſimul cum operatione naturali abſq; impedimento facta eſſe voluptatem, & ſimul cum voluptate naturalem operationem impedimento vacantem eſſe declararet.

Videtur autem non in omni tempore motio eſſe perfecta: ſed pleræque imperfectæ, & ſpecie differentes: ſiquidem alicunde aliquò ſpeciem earum efficit. at uoluptatis in quolibet tempore perfecta ſpecies eſt. perſpicuum igitur eſt, & diuerſas has inter ſe eſſe: & uoluptatem quippiam ex ijs eſſe, quæ integra ac perfecta ſunt.

Pleræque/adiunctum eſt ob circulares motiones, quæ in fine ſemper ſunt, atque ideo perfectæ, qua de re in primo libro de cœlo dictum iam eſt. ſed illæ quæ in rectum feruntur, in omni tempore perfectæ minimæ ſunt: ſed partes earum ſpecie à toto differunt, ſunt'que imperfectæ: inter ſe etiam diuerſæ ſunt: principium enim vnde impetum accepit res quæ mouetur, à fine in quo quieſcit, ſine dubio differt. quòd ſi initium & finis differunt: perſpicuum eſt, partem quoque initio viciniorem ab ea eſſe diuerſam, quæ ſicut à principio abeſt longius, ita fini proxima eſt. Cum autem partes motionis diuerſæ hoc modo ſint: efficitur, vt antequam partes omnes abſolutæ fuerint, motus imperfectus ſit. at voluptatis, ſicut dictum eſt, perfecta in omnibus temporis partibus ſpecies eſt: eſtq; ex ijs non quæ ex ſucceſſione partium aliam atque aliam ſubinde ſpeciem et perfectionem acquirunt: ſed quæ integra, ac tota, & perfecta ſunt. Cum vero inquit, diuerſas eas inter ſe eſſe: de voluptate & motione ſeu generatione intelligit. voluptatem.n.à motionibus & generationibus diuerſam eſſe conſtat.

Hoc autem ex eo etiam uideretur, quòd moueri niſi in tempore quippiam non poteſt: uoluptate autem affici poteſt. quod enim in ipſo nunc fit, totum quoddam eſt. Ex his autem manifeſtum eſt, non recte dicere eos qui uoluptatem eſſe motionem, uel generationem aſſerunt. non enim omnium hæc dicuntur: ſed partibilium, & eorum quæ tota minime ſunt. nam neque uiſionis generatio eſt, neque puncti, neq; unitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio eſt. igitur nec uoluptatis quoq; erit: quippe cum totum quoddam ſit.

Temporis indiuiſibilem partem/nūc/appellat. demonſtratum'que eſt in ſexto libro naturalis diſputationis in ipſo indiuiſibili & inſecabili nunc, neque moueri, neque quieſcere quicquam poſſe, neque generari, aut corrumpi. Quòd ſi in indiuiſibili nunc capere voluptatem valemus, atque in eo perfecta eſſe voluptas poteſt: moueri autem vel generari quippiam non poteſt: voluptas neque motio, neque generatio eſt. nam ſi faciamus in vna integra hòra in qua aliquid gignatur, in lætitia ac voluptate quempiam eſſe conſtitutum: in ſingulis partibus, ſingulisq; nunc ipſius horæ quod gignitur, erit imperfectum: voluptas perfecta atque integra erit. voluptas igitur motio vel generatio minime eſt. Cum vero inquit/non enim omnium hæc dicuntur/deeſt præpoſitio κατὰ: vt ſit κατὰ πάντων, hoc eſt, non enim de omnibus hæc, id eſt generatio & motio dicuntur. non enim de omnibus motio & generatio denuncupatur, ſed de partibilibus, & non integris. partibilia autem & non tota ea ſunt, quæ ex imperfectione ad perfectionem per generationem progrediuntur: neque in inſecabili particula temporis totum ſuum eſſe habent. Neq; igitur voluptas in tempore fit, ſicut domus: neque viſio, neque punctus, ſed in ipſo nūc exiſtunt. id quod demonſtratum quoq; alibi eſt, vbi de motu agebatur. Neque horum quippiam. i. neq; punctus, neq; vnitas, motus aut generatio eſt: hoc eſt, neq; per motum aut generationem ex eo ꝙ non ſunt, ad id procedunt, vt ſint.

Sed ſenſus cuiuslibet, cum circa ſenſibilem rem operatur.

Senſus quidem ipſe, id eſt viſio cum viſibilis rei perceptio ſit, ſimul cum tempore protrahitur. non ſtatim vbi vidimus quippiam, à videndo deſiſtimus: ſed interdum aliquandiu videre perſeueramus id, quod primo in indiuiſibili nunc vidimus. atque ita quatenus ſit, vt per temporis quoddam ſpatium videre pergamus: eatenus in tempore & motu eſſe viſionem dicendum eſt. ſenſus enim cuiuſlibet, cum circa rem ſenſibilem operatur, tempus & motus intelligitur: licet ipſa viſio in ſingulis temporis partibus perfecta ſit. Sed fortaſſe loquutio hæc per defectum intelligenda eſt: vt quod dixit de voluptate, de ſenſu quoque dictum eſſe accipiamus, hoc modo: igitur neque voluptatis motio erit, aut generatio: ſed neque ſenſus cuiuſlibet, cum circa rem ſenſibilem operatur, generatio aut motio erit. ſubintelligendum enim eſt, totum hoc:/neque generatio aut motio erit/: quippe cum neque voluptatis, vt dictum eſt, ſit motio, neque perſenſionis cum in operatione ipſa & actu eſt. Poſſumus quoque aliam huiuſce loci explanationem ſubiungere cæteris fortaſſe meliorem: vt quod de ſenſu hic inquit, in hunc modum intelligamus. Senſus cuiuſlibet, non qui in habitu conſideratur, ſed qui in operatione iam eſt, & circa proprium ſenſibile iam operatur: propria quædam voluptas eſt: hoc enim totum eſt ſubaudiendum. vel, voluptas totum quoddam eſt: omni enim ſenſui qui in operatione eſt, & ſecundum naturam circa propriam rem ſenſibilem ſine impedimento operatur: propria quædam voluptas annexa eſt: alia quæ videndo: alia quæ olfaciendo: alia quæ guſtando percipitur. loco tamen/δὲ, id eſt ſed/ particulæ/δὴ id eſt itaque/erit legendum: vt ſententia huiuſmodi euadat: patet itaque ex antedictis, omni ſenſui qui actu ipſo ſine impedimento operatur, quandam voluptatem eſſe annexam. quia enim in ſingulis temporis partibus, ſingulisque nunc, viſio integra & perfecta eſt, & ſimili modo voluptas: eodem modo ſenſum qui operatione ſit, cum ipſa voluptate exiſtere, neque ab ea ſeparatum eſſe manifeſtum eſt. at ſi voluptati inſeparabili ratione accidit: dubium non eſt, quin cuiuſlibet ſenſus cum circa propriam rem ſenſibilem operatur, propriam quandam voluptatem eſſe, concedendum ſit. videturque hæc explanatio conſentire magis cum iјs quæ deinceps ſubiungit.

Perfecte autem eius qui bene eſt affectus, circa pulcherrimum ex iјs quæ ſenſui ſubiiciuntur. tale enim quid maxime eſſe perfecta operatio uidetur.

Non omnia viſui expoſita ex æquo pulchra ſunt: neque in omnibus pulchritudo vna, ſplendorq; elucet. Neque enim mundi ipſius ac cœli fabrica vndique tornata, atque omni cum menſura & ordine elaborata perinde eſt pulchra, vt aureus, aut ligneus globus. Neque ſolis illuminatrix vis quæ omnia illuſtrat, proprioque implet fulgore, ſimilem decorem habet, atque illa lux quæ è luna procedit. Pauo item & graculus diuerſa præditi pulchritudine ſunt. Neque ſimilis gratia ineſt & elegantia in oratione quæ ſimplici modo profertur, & in voce muſicorum interuallorum, quæ in omnibus modulationibus & numeris conſideratur: Hoc in iјs quoque quæ guſtu, quæ olfactu, quæ tactu percipiuntur, inuenire licet. Quod ſi ita eſt, ſenſibiles res non ſimili modo omnes attrahere & allicere ſenſus, eoſque oblectare & exhilarare, dubium non eſt. neque enim eadem lætitia afficitur quiſpiam cum corpus intuetur omni partium inter ſe æquabilitate, ac conuenientia diſpoſitum, colorisque nitore inſignitum: & cum contrario modo affectum inſpicit: ſed ex pulcherrimis viſus obiectis rebus maxima: ex non ita pulchris non magna voluptas euenire conſueuit. idem in auditui expoſitis ſit. Quod igitur hic inquit, huiuſmodi eſt: omnem ſenſum qui operatione eſt: operatione autem ille eſt qui circa propriam rem ſenſibilem operatur: id eſt qui vel iam videt viſibilem, vel guſtabilem iam guſtat, & cæteri huiuſmodi: voluptas conſequitur: omniſque ſenſus cum propriam rem ſenſibilẽ percipit, lætitia ac voluptate afficitur. qui vero perfecte operatur: id autem facit, qui bene eſt affectus: bene affectus vero eſt ille cuius inſtrumentum valet, ſanumque eſt: is igitur qui perfecte, ſineque vllo impedimento ſecundum naturam operationem ſuam exercet, perfecte etiam lætatur: & præcipue cum pulcherrimã ex proprijs rebus ſenſibilibus comprehendit ac percipit. nam ſiue res quæ obiicitur pulcherrima quidem ſit, ſenſus vero ipſe non bene nec ſine impedimento percipiat, ſed ægrotet: ſiue ſenſus bene affectus ſit & valeat, res autem ipſa non ſit pulcherrima: neutro modo perfecta contingere voluptas pote-

rit. Perfectum autem ſenſum appellat, eum qui intendi, incrementum'que ſuſcipere vllo pacto nequit: ſicut perfecte calidum id dicitur, quod ſumme calidum eſt: id eſt ignis, quo calidius quippiã excogitare aliquis non põt. ſic perfecta voluptas intelligenda eſt ea, qua nullam vehementiorem inuenire licet, quæ maiorem oblectationem & lætitiam afferre queat. Cum vero inquit tale eſſe videri perfectam operationem: ſignificare vult perfectã operationem iucundiſſimam omnium videri, neque videri tantummodo, verum etiã eſſe. nam imperfectæ iucunditatem quidem habent in ſe, non ita tamen vt iucundiſſimę & ſint, & videantur. eſt tamen etiam in ipſis quicquid ineſt[1] & operationis, & voluptatis, quæ ei annexa eſt, in ſingulis temporis illius partibus totum quoddam, ac perfectum. Sicut enim ex minore habitu maior efficitur: & vtrique tam maior quàm minor habitus & dicũtur, & ſunt: atque in eo ꝙ ſunt habitus, ſunt perfecti: ita & minor & maior voluptas tanq̃ integræ vtræq;, ac perfectæ, quo tempore ipſis afficimur, conſiderantur.

Vtrum autem ipſum ſenſum, an id in quo ipſe eſt, operari dicamus, nihil interſit. in unoquoque enim optima eius eſt operatio, quod optime affectum eſt erga præſtantiſſimum ex ijs quæ ipſi ſubiiciuntur. Atque hæc perfectiſſima eſſet, ac iucundiſſima.

Quoniam ſenſus qui operatione fit, & voluptas quæ ſimili modo in operatiõe exiſtit, nos ſumus qui ſentimus, voluptate'que afficimur: & ipſe ſenſum dixerat operari & lætari: nihil referre inquit, ſiue ſenſum ipſum operari & oblectari, ſiue animal dicamus in quo ſenſus ineſt. cum enim ille qui videt, hoc ſenſu bene eſt affectus, & circa pulcherrimas res viſibiles operatur: tunc perfecte operatur, & perfecte voluptatem percipit: quippe cum operationes quæ ex perfectiſſimis habitibus exiſtunt, fiuntq; circa pulcherrima ex ijs quæ ipſis ſubiiciuntur, perfectiſſimæ ſint, & iucundiſſimæ. in vnoquoque igitur eorum quæ ſentiunt, cum & ipſum id quod ſentit bene affectum eſt, & optimum eſt quod ſentitur: optima quoque operatio euadit. quæ ſanè operatio optima, etiam perfectiſſima eſt: quare iucundiſſima quoque erit. quod enim eſt optimum, id & perfectiſſimum quoque & iucundiſſimum eſt. Perſectiſſimi igitur habitus: is autem eſt ſupremus, atq; abſolutiſſimus, cuius nulla eſſe exuperatio põt: huius inquam operatio, cum fit circa pulcherrimum eorum quæ ipſi ſubijciuntur, perfectiſſima eſt ac iucundiſſima. quæ vero ex perfecto habitu prodit, iucunda quidem eſt. etiam ipſa, ſed non iucũdiſſima. Perfectum autem habitum appellat eum qui nondum ad vltimam & perfectiſſimam ſpeciem deuenit: ſed cum habitus ob id vocetur quia habetur, perinde atque vnaquæq; ſpecies: ad perfectiſſimum habitum quaſi via quædam eſt.

In omni enim ſenſu uoluptas eſt: in omni item ſimili modo intellectione & contemplatione. iucundiſſima autem ea eſt, quę perfectiſſima: at perfectiſſima eius eſt, quod bene affectum eſt erga optimum eorũ quæ ipſi ſubiiciuntur. operationem uero uoluptas perficit.

Sicut in ſenſibus, ita in intellectione quoque & contemplatione fit. intellectionem autem, id eſt διάνοιαν vocat ſcientiarum cognitionem: contemplationem intellectualẽ vitam, & operationem appellat. nam in his etiam magis & minus quippiam fit. nonnulli. n. in his habitibus perfectiſſimi, nonnulli non ita, ſed minus ſunt perfecti, inferioriq; loco habentur. vnde pro excellentia & defectione ita quoque operationem exercent: alio ſanè modo ille qui abiectis humi ſenſibus & relictis in ſeipſum collectus ſe totum intellectualibus rebus contemplandis intendit: alio, qui extrinſecus diſtrahitur, ſenſibusq; ſenſibilia percipere conatur: alio item qui ex propoſitis ad concluſionis collectionem progreditur. vt ſicut diuerſo modo operantur: diuerſæ quoque voluptates eorum ſint, & non eædem. Eſt igitur intellectualis vita perfectiſſima, & iucundiſſima: cæteræ perfectæ quidem etiam ipſæ & iucundæ, non tamen iucundiſſimæ: voluptas. n. eſt, quæ operationẽ perficit.

† a.l. ſenſũ

Non eodem tamen modo & uoluptas perficit, & ſenſibile, † & ſenſus, cũ bona ſunt.

Senſibile & ſenſus pro eodem poſita ſunt. Ariſtoteli enim ſicut artificialia artes, ita ſen-

ſibilia ſenſus appellare mos eſt. ſubintelligendũ autem eſt ſenſum: vt locutio integra huiuſmodi ſit: non eodem modo voluptas operationem perficit, & ſenſibile & ſenſus ſenſum ipſum. niſi fortaſſe loco ſenſus ſenſum legendum ſit. ita enim & nihil deeſſet, & clarior euaderet oratio: non eodem modo & operationem voluptas, & ſenſibile ſenſum perficit. Sed quo modo ſenſibile ſenſum perficit? dum videlicet ex poteſtate in actum & operationem ſenſum deducit: efficitq; ipſum operationem, qui antequam ſenſibilem rem perciperet, poteſtate erat. ſenſus enim qui operatione eſt, vt in libris de anima fuit declaratum, idem eſt cum ſenſibili quod operatione ſenſibile eſt: idem videlicet cum forma illa quæ in materia eſt. ſenſiua enim anima poteſtas quædam eſt, qua fit, vt id quod ipſam habet ſenſibilibus rebus aſſimulatum quadam alteratione ex operatione inducta, ipſas diiudicet. & ſicut altrix facultas alimento indiget, vt operetur: operatio enim eius circa alimentum verſatur: ita ſenſiua facultas ſenſibilibus rebus indiget, circa quas eius operatio eſt: has enim percipit, ac iudicat: quapropter niſi hæ adſint, operari non poteſt: ſed eſt poteſtate tantummodo ſenſus: ſimiliſque ijs eſt qui ſcientia quadam præditi ex ea non operantur: ſimili enim modo & illi poteſtate ſunt ſcientes: & ſenſus operatione vacans poteſtate ſenſus eſt, hoc eſt, ſenſiuum ipſum animal. Sicut enim ſcientia ipſe eſt ſciens: ita ſenſus ipſe ille eſt, in quo eſt ſenſus: quippe cum hic ipſe ſit, qui ex ſenſu operatur. Quare cum dicimus, ſenſibile ſenſum qui poteſtate eſt, in operationem & actum deducere: nihil aliud dicimus, quàm ſenſibile eum qui habet ſenſum, & non operatur, ſed poteſtate eſt ſenſiuus, operatione quoq; ſenſiuum reddere, ac perficere. finis enim & perfectio poteſtatis & quaſi forma, operatio eſt: ob operationes enim à ſummo opifice poteſtates ac facultates nobis traditę ſunt: quo videlicet ex ipſis operemur. Senſibile præterea extra ipſum ſentientem & operantem eſt, priusq; eſt, quàm ſenſus: voluptas vero ad operationem non ita ſeſe habet: quippe cum neque ipſi extrinſecus adueniat, neque prius ipſa ſit, ſed ſimul vel ſit vel nõ ſit, ſeparariq; ab ea nullo modo poſſit. Perficere autem operationem voluptas ob id dicitur, quia ipſam auget. voluptas enim quæ ex geometria percipitur, geometricas operationes: quæ ex citharizando euenit, cithara canendi operationes augere conſueuit.

Quemadmodum neque ſanitas & medicus ſimili modo in cauſa ſunt, ut ſani ſimus. in unoquoque autem ſenſu uoluptatem fieri perſpicuum eſt: quippe cum & uiſiones, & auditiones eſſe iucundas dicamus. patet enim profecto eas uel quàmmaxime eſſe, ſi & ſenſus præſtãtiſſimus ſit, & circa tale quippiam operetur. nam ſi huiuſmodi ſunt & quod ſentitur, & quod ſentit: ſemper exiſtet uoluptas, modo adſit quod agat, & quod afficiatur.

Sanitas & medicus cauſæ ſunt vt ſanum animal ſit: ſed medicus extra eum eſt, qui valet: priorque eo eſt, quatenus eſt medicus. quippe cum quando ægrotabat ille qui ſanus effectus eſt: medicus iam eſſet qui ei mederetur, ipſe autem ſanus nondum eſſet. at ſanitas non extrinſecus eſt, ſed in eo qui valet, ineſt quaſi pars quædam, aut habitus. in æquabilitate enim & conuenientia humorum conſiſtit: in eaque inſeparabili ratione ineſt, quoad ſanus vnuſquiſque eſt. ſic voluptas ſimul cum operatione eſt, ex qua exiſtit, donec ſalua eſt operatio, ac durat. Sicut igitur alio modo medicus, alio modo ſanitas cauſa eſt, vt ſanum animal ſit: ille enim vt ſuperueniat animali ſanitas: hæc vt ſecundum naturam, & ſine impedimento operetur, efficit: ille ſeparatus eſt ab eo qui valet: hæc vt habitus quidam eius, aut forma ſimul cum eo eſt: quippe cum ſanitas ſani quatenus ſanus eſt, forma ſit. non ſecus atque albi albedo, in eo quod eſt albus. neque enim albus ſine albedine eſſe albus, neque ſanus ſine ſanitate eſſe ſanus poteſt. ſicut igitur ſanitas & medicus differunt: ita ſenſibile & voluptas non ſimili modo ſenſum perficiunt: ſed ſenſibile cum extrinſecus ſit, & prius operatione quæ circa ipſum exercetur, extrahendo, atque è poteſtate in operationem educendo ſenſum perficit, ita vt percipere rem ipſam poſſit, & iudicare. at voluptas augendo & conſeruando, & quaſi, vt perſeueret, alliciendo & ſuadendo operationi perfectionem inducit. In vnoquoque autem ſenſu, cum ſecundum naturam, & circa optimum ex ijs quę ſibi ſubijciuntur, operatur, exiſtere voluptatem ignorat nemo. quoniam item ſenſibile & ſenſus ita opponuntur, vt ea quæ ſunt ad aliquid: & ſenſus afficitur, ſenſibile afficit atque

agit: conſtat neceſſe eſſe, vt cum ſimul fuerint, alterum agat, atque afficiat, alter afficiatur: id eſt, & optima ac ſuauiſſima operatio exiſtat. quod afficitur præterea eſſe duplex, alterum quod corrumpitur: alterum quod in perfectionem quandam & formam, & ex poteſtate in operationem & actum deducitur: quorum prius illud quod è natura propria exturbat, & perdit, moleſtum: hoc ſuaue & iucundum ſit: & ſæpius dictum iam eſt, & nemini obſcurum eſſe arbitror.

Perficit autem operationem uoluptas, non ut habitus quidam qui ineſt, ſed ut finis ſuperexoriens: perinde atque uenuſtas ijs qui in flore ætatis conſtituti ſunt. quouſque autem ſenſibile uel intelligibile, & id quod iudicat, uel contemplatur tale fuerit, quale eſſe debet: in operatione inerit uoluptas. cum enim id & quod ut afficiatur, & quod ut efficiat idoneũ eſt, ſimilia ſunt, & inter ſe eodem modo ſeſe habent: idem fieri natura conſueuit.

Siue operationem, ſiue operantem dicamus, nihil intereſt. dictum enim iam eſt ſcientiam, & ſenſum, & ædificatoriam, ſcientem eſſe, & ſentientem, & ædificatorem: ſimili modo quoque ſcientiam in operatione, & ſenſum, & ædificatoriam eſſe eum qui iam ſciat, & ſentiat, & ædificet. Inquit autem non eodem modo ſanitatem ſanum, & geometriam geometram, & demum habitus quoſlibet eos perficere qui habitibus præditi ſunt: ſicut voluptas operationem. nam habitus cum ijs qui eos ſuſcipiunt prius exiſtentibus ſuperueniant, in ijs inſunt, vt formæ & perfectiones: atque efficiunt vt quod poteſtate erat, operatione fiat, operariq; ſecundum eos poſſit. citharizandi enim ars ei qui poteſtate erat cithariſta comparata, eum operatione, & actu cithariſtam reddidit, & vt ex ea operetur, effecit. pari modo quoque geometria geometram è poteſtate in operationem deducit. ſenſus item in animalium formatione humoribus qui poteſtate ſunt ſenſiui ſuperueniens, quod ex ipſis conſtitutum eſt, operatione & actu ſenſiuum effecit. habitus igitur, cum illi qui & cithariſtæ, & geometræ, & ſenſiui poteſtate erant prius ſubſiſterent, ſubiectiq; eſſent, ſuperuenientes, vt formæ in materia, eos perfecerunt, in operationem'que redegerunt. In voluptate autem non ita contingit. neque enim prius eſt operatio, & deinde ipſi uoluptas accedit: id eſt poteſtate prius eſt iucunda operatio, & deinde iucũda & voluptuoſa re ipſa & actu efficitur: ſed ſimul cum ipſa exiſtit voluptas. Illi enim id eſt ædificator, cithariſta, & ſenſiuus alteratione, & mutatione, & generatione ex eo quod erãt poteſtate, in operationem & actum deducti ſunt: quippe cum habitus perinde ac formæ res ſibi ſubiectas vt materias diſponant, fingant, & perficiant. at voluptas tanquam ſuperexoriens finis operationem perficit: non tanquam forma quæ materiæ antea paratæ aduenit: ſed tanquam finis qui operationi ſuperexoritur, id eſt ſimul cum operatione emergit, atque exiſtit: eam'que in omnibus temporis partibus ſemper comitatur. ſicut enim flori ætatis venuſtas: ea eſt ὡραιότης, quæ tempeſtiua eſt pulchritudo, ſuperexoritur: ita operationi voluptas. ſicutq; illa iucundiora ac ſuauiora florentium corpora, longe'que amabiliora reddere conſueuit: ita voluptas operationem magis expetibilem facit: vt magis in ea perſeuerare, magis'que ei incumbere ſtudeamus. Quouſque igitur & intelligibilia & ſenſibilia, & intellectio & ſenſio inter ſe eodem modo ſeſe habuerint: id eſt optima ſimiliter fuerint, atque expetenda: in operationibus ineſſe voluptatem neceſſe eſt. quemadmodum enim pulchritudo & venuſtas, quoad partium & membrorum & inter ſe & cum toto corpore conuenientia ſeruatur, in corporibus quaſi lux quædam, & flos, elucet atq; effloreſcit: eodem modo voluptas in operatione, quoad optima eſt & præſtantiſſima, ſemper exiſtit.

Quo modo igitur fit, ut nemo aſſidue uoluptate afficiatur? an defatigatur? omnia enim humana ad aſſidue operandũ imbecillia ſunt. quocirca neq; uoluptas aſſidue euenit: operationem enim conſequitur.

Vbi interrogauit, cur aſſidue voluptate non afficiatur quiſpiam? ſtatim reſponſionem ſubiungit, cum inquit: an defatigatur? propterea enim aſſidue non afficimur voluptate, quia defatigamur, & laboramus. hoc etiam voluptatem ex naturalibus operationibus euenire demonſtrat. nam ſi in vacationibus voluptate non afficimur, in operationibus autem

afficimur:

afficimur: ex operationibus quæ ſecundum naturam fiunt, euenire voluptatē manifeſtum eſt. Sed quid? cum ex laſſitudine quæ ex operatione nobis contigerat, ad non operandum conuertimur, & ociandum: nonne voluptatem quandam percipimus? nam id negare præter ſenſum noſtrum eſt: voluptatem enim in vacatione operationis, & remiſſione procul dubio ſentire conſueuimus. Quocirca dicendum eſt quieſcere quoque nihil aliud eſſe q̃ operari: nam ſi quieſcendo viuimus, vita vero operatio eſt: vt in ſuperiori libro demōſtratum eſt: quies quoque operatio erit. in quiete igitur cum ab operando defatigati deſiſtimus, non eam voluptatem capimus, quæ ex operatiōe ſenſuum proficiſcitur, ſed eam, quę ex repentino in naturam reditu conſequitur. non enim diſtrahenda ac diuellenda Ariſtotelis dicta ſunt: ſed ita vt connectuntur, intelligenda: de ea voluptate ſiquidem hic loquitur, quæ ex perſenſionum, & intellectionum operatione euenit. Quoniam igitur ex operationibus voluptates eueniunt: ea aſſidue voluptate afficientur, quæ operari ſemper & aſſidue poterunt: cuiuſmodi ſunt intellectuales naturæ. quorum autem operatio aſſidua non eſt, ſed interrupta: eorum interruptam quoque eſſe voluptatem neceſſe erit. non percipimus igitur aſſidue voluptatem, quia aſſidue non operamur: aſſidue non operamur, quia defatigamur: defatigamur vero, propterea quòd, cum ſenſus noſtri in operationibus foras ad ſenſibilia deferantur, fit, vt multum animalium ſpirituum exinaniatur. Vis enim ſenſiua ſpiritu qui ob id animalis vocatur, quaſi vehiculo delata à principio originis ſuæ & in totum corpus diſtribuitur, & foras emittitur. quocirca cum multum huius ſpiritus ex noſtri operatione effluxerit: defatigatur animal, neque operari amplius pōt. effluit autem huiuſmodi ſpiritus dum legimus, dum audimus, dum videmus, dum currimus, dū ambulamus, ac demum dum quodlibet agimus, atque operamur.

Nonnulla tamen ſunt quæ cum noua ſunt, oblectant: poſtea uero non ſimili modo, hanc ob cauſam: quia primum incitatus animus eſt, in eorumq́; operatione intentus, quemadmodum in uiſu faciunt, qui inſpiciunt: poſtea uero operatio eiuſmodi non amplius fit, ſed neglecta. unde etiam uoluptas hebetatur.

Cum dixerit defatigationem eſſe in cauſa ne aſſidue voluptate afficeremur, eo ꝙ operationem ex qua voluptatem euenire dicebamus, defatigatio impedit: videretq́; nōnulla eſſe quæ etiam defatigatos homines oblectarent: vt iccirco falſum eſſe dicere quiſpiam poſſet quod de defatigatione dictum fuerat: huic obiectioni occurrens hæc ſubiungit. videmus enim nonnullos qui licet defatigati iam ſint, pergant tamen adhuc operari, & inde voluptatem percipere non deſinant: neque defatigationem impedire eos poſſe, quo minus & operentur, & voluptate quæ ex operatione euenit, afficiantur. ſi igitur huius operationem interrumpere nequit defatigatio: neque alterius cuiuſpiam poterit. quocirca nouitatē eſſe in cauſa inquit, vt etiam defatigati interdum operemur. id quod ſi principium ſupranaturalium diſputationum conſideremus, clarius patebit. ibi enim ita ait: omnes homines natura cognoſcere appetunt: argumento eſt ſenſuum dilectio. Quòd ſi natura cognoſcere appetimus, & natura hęc cognoſcendi & ſciendi appetitio nobis inſita eſt, vt ſentiendi, & cogitandi: merito fit, vt etiam ſi defatigati ſimus, ad rei ignoratæ perceptionem & cognitionem conſequendam incitemur, ac roboremur. ea enim noua nobis ſunt, quæ ſunt incognita, neque antea nobis apparuere: ad quæ percipienda & cognoſcenda natura inducimur. naturalis vero hæc cupiditas & appetitio defatigationem omnem noſtram emollit, ac mitigat, ſenſumq́; eius ferè nobis aufert: atque ita facit, vt ab operando circa ea noua ne deſiſtamus. Vidi ſanè ego nonnullos penitus infirmos ac debiles, alios etiam ex quibuſdam actionibus laſſitudine admodum confectos, impigre ac iucunde ad leonum ludos ſpectandos properare. Primum igitur, id eſt cum primum ea noua nobis apparent: incitatur atq; allicitur animus noſter, vt cogitatio ad cogitabilia, ſenſus ad ſenſibilia percipiēda vehementer intendatur. deinde vbi iam perceptum ac cognitum aliquid à nobis eſt: remiſſior ac neglectior operatio euadit: atque ita voluptas quoque hebetatur, ac remittitur: quippe cum cuiuſmodi fuerint operationes, eiuſmodi quoque eſſe voluptates, quæ ex ipſis eueniunt, neceſſe fit.

Omnes autem uoluptatem appetere propterea unuſquiſque exiſtimaret, quia uiuere omnes appetunt. uita uero operatio quædam eſt.

Quoniam voluptas abſque operatione eſſe non pōt: & vbi eſt voluptas, ibi quoque operatio neceſſario eſt: vita autem eſt operatio: natura comparatum eſt, vt voluptatem omnes appetamus, quæ ſecum operationem, id eſt vitam adducit, atque affert. vitam autem eſſe animam dubitat nemo. nam viuere ea dicimus, quæ natura ea prædita ſunt, vt ex ſeſe nutriantur, ſibiq; ſimilia gignant: animalia autem vocamus, quæ præterquàm quòd ex ſeſe aluntur, gignuntq; ſibi ſimilia, ſenſum quoque habēt: at ſentire & viuere ab anima exiſtit: anima igitur vita eſt. animam vero, id eſt vitam eſſe operationē demonſtrare ita quiſpiam poſſet: illa viuere dicimus quibus adeſt anima, ſicut mortua, & non viua ea quibus non adeſt: anima igitur & vita idem eſt. at anima prima perfectio corporis naturalis inſtrumētarij eſt, quod poteſtate vitam habet: perfectio autem eſt operatio. vita igitur operatio eſt. Adde quòd in ipſa quoque viuendi proprietate quædam eſt operatio: quippe cum vita quæ ζωὴ græce dicitur, quaſi ζέουσα id eſt feruens quædam ſubſtantia ſit, quæ vitales vires & facultates ebulliendo producit: à qua vi etiam vita appellata eſt. feruere autem & ebullire & producere ab operatione eſt: ac propterea vnicuiq; animali propriæ ſunt & ſecundum naturam operationes, quia diuerſæ vitę illis ſunt, ex quibus facultates & operationes exiſtunt. Hinc hominum quædam operationes ſunt vitę & naturæ hominis accommodatæ: cuiuſmodi eſt, ſe à turbatione & diſtractione externa introrſum conuertere, ſeq; in ſeipſum colligere: ſe præſtantioribus naturis ſimilem reddere: ijs quæ ſemper manent, æterna´que ſunt, ſtudium adhibere: intellectuali modo vitam traducere. Similiter quoque equi operationes ſunt quædam peculiares ſecundum equi naturam, vt eſt contente & ferociter currere: & canis item pro natura canis, & reliqua animalia, pro vniuſcuiuſque natura conuenientes operationes habent. ſed cætera quidem animalia quia ſecundum naturam viuunt, è naturalibus operationibus minime exturbantur: cum ad ſola ea quæ ſecundum naturam ſunt, & ad nihil aliud natura duce tendere conſueuerint. at ratio noſtra peruerti ac deprauari interdum ſolet: quæ tamen ſi incorrupta permaneat, in ſe, & ſplendorem ſuum collecta, vniuſcuiuſque rei naturam contēplatur: operationesq; puras, atq; egregias exercet.

Et circa ea unuſquiſque & iis operatur, quæ uel maxime placent, ut muſicus auditu circa modulationes: diſcendi ſtudioſus mente circa contemplationes: atque ita ſinguli ex cæteris. uoluptas uero operationes perficit: & uiuere quoq; ipſum, quod appetunt. merito igitur uoluptatem etiam appetūt, quippe quæ uiuere ipſum quod expetendum eſt, perficiat.

Muſicum hic appellat eum qui abſque ratione muſicis vtitur inſtrumentis: cuiuſmodi ſunt qui in ſcenam prodeunt: quiq; canoris quorundam ſonorum concentibus oblectatur: is enim aurium, non rationis iudicio verſatur circa has modulationes. Diſcendi vero ſtudioſum vocat eum qui harmonicas rationes cogitatione & mente conſiderat, aliam διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε aliam, aut διὰ πασῶν eſſe cognoſcens, prout quatuor, aut quinque, aut omnibus vocum interuallis conſtituuntur. Duplex igitur muſicus eſt: alter, qui concentuum rationes cognoſcit, & circa diſciplinas verſatur: alter, qui inſtrumentis vtitur, & auditu circa ea operatur. Numerarius item, id eſt arithmeticus in numerorum, eorum´que quæ numeris accidunt, contemplatione occupatus eſt: atque omnino vnuſquiſque circa id operari ſtudet, quo oblectatur. Voluptas vero quæ ſequitur, operationem & vitam quam appetunt, perficit. ei enim qui viuere muſice cupit, eiuſmodi vitam perficit voluptas quæ è muſica euenit: ſic geometricam, quæ è geometria: ſic optimam & felicem, quæ ex felici vita proficiſcitur. huc enim ſpectans Ariſtoteles omnia hæc de voluptate diſſeruit: vt demum felicem vitam quæ operatio eſt, perfici à propria voluptate colligeret. Viuere igitur ipſum quod expetendum eſt, muſice videlicet, vel geometrice, vel feliciter, propria cuiuſque vitæ voluptas perficit: id eſt auget, & confirmat, ſtabilius´que ac diuturnius reddit.

Vtrum uero uitam ob uoluptatem, an uoluptatem ob uitā expetamus, in

prępentia

præſentia omittatur.cõiuncta enim hæc inter ſe ita ſunt,ut ſeparari nullo modo queant;quippe cum & ſine operatiõe non fiat uoluptas,& operationem omnem uoluptas perficiat.

Dicere quidem ob voluptatem expetendam eſſe vitam,habere in ſe probabilitatẽ quandam videtur. viuere enim operatio eſt, voluptas vero operationem finit ac perficit.at quæ ſunt ante finẽ,ob finem expetimus:& non econtrario finem ob ea quæ antecedunt.medicamenta enim,& aduſtiones,& ſectiones ſanitatis cauſa,quæ eſt finis,eligimus:& non contrà ſani eſſe volumus,vt potiones medicas aſſumamus,ſectionesq́ & aduſtiones ſuſtineamus.Si igitur voluptas finis vitæ eſt.i.operationis,conſentaneũ eſſe videretur,vt voluptatis cauſa vitam non vitæ cauſa voluptatem eligeremus atq; expeteremus. Sed dicendũ ad hoc eſt,ſi voluptas finis eſſet operationis,vt ædificationis domus,& ſanationis ſanitas, & ſanguificationis ſanguis,& generationis fœtus:nullum dubium eſſe,quin operatio & vita voluptatis cauſa nobis eſſet expetenda. quia vero non eſt finis voluptas,ſed tanq̃ finis,ſicut dictum eſt:vitam ob voluptatem eligere nullo modo debemus , ſed econtrario voluptatẽ ob vitam. Voluptatem autem non eſſe proprie finem,perſpicuum eſt.fines enim poſterius operationibus & generationibus quibus ſunt fines,ſuperuenire conſueuerũt:voluptas nõ poſtea aduenit,ſed ſimul cum ipſa operatione exiſtit.cõſtat igitur,vitam,atq; omnem operationem cauſa voluptatis minime expeti:voluptatẽ vero contrà ob operationes & vitam nos ſectari,manifeſtum eſſe ita põt:primum ex operationibus quæ circa virtutes exercentur,quæ licet q̃maxime iucundæ ſint, voluptatis tamen cauſa minime fiunt : immo multas ex ipſis eligimus atq; expetimus,quãuis dolores & labores nobis allaturæ ſint:cuiuſmodi ſunt quæ circa fortitudinem verſantur , atqui ſi voluptatis cauſa operationes eligeremus: odio proſequi has ac fugere deberemus:contrà vero quamlibet operationem ſtudioſe ſectaremur,vnde eueniret voluptas.ſed agere atq; operari ea vnde turpiſſimæ ac flagitioſiſſimæ voluptates exoriuntur , quis niſi inſanus pateretur ? Quare ſi operationes ex uirtute expetendæ ſunt,quãuis cum dolore qui contrarius voluptati eſt,exerceantur:voluptates vero,quæ cum vitio quod virtuti eſt contrarium,exiſtunt,nullo modo expetuntur: voluptates nos eligere operationum quæ ex virtute fiunt cauſa perſpicuum eſt. quia tamen huiuſmodi operatiões voluptas comitatur,ob voluptatem quoq; operationes quodã modo expetimus:primo quidẽ ipſas operationes,deinde ex accidẽti ob operationes quæ ex ipſis euenit,voluptatẽ. Adde ꝙ ſiquis à nobis requireret , vtrũ natura nobis ſtatim vbi genuit, operationem ob voluptatem,an voluptatem ob operationẽ indiderit ? notum eſſe diceremus voluptatem animalibus propter operationes à natura eſſe datam, vt conſeruentur,ac permaneant.fieri.n.non põt vt conſeruemur,niſi alamur ac nutriamur.vt autem alamur , à natura voluptatem eam accepimus,quæ in ſumendo cibo percipitur:qua illecti & alimentum inquirere,& eo inuento vti conſueuimus . Quærimus igitur voluptatem,vt nutriamur:nutriri autem operatio eſt:cauſa itaq; operationis voluptatem expetimus.Nam dicere non vt conſeruemur & viuamus:ſed vt voluptatem tantummodo inde capiamus , noſ ali,abſurdum omnino eſt.Data ergo nobis à natura hæc voluptas eſt,vt ad alimentũ quærendum inducamur:atque ita nutriamur,& nutriti conſeruemur,& viuamus,atque operemur. Quin viuere quoque ipſum operatio quædam eſt:ob operationem igitur eſt voluptas,& non econtrario. Accedit quòd ſi voluptatem quæ ex venereo congreſſu exiſtit, naturaliter velimus conſiderare,non alia de cauſa nobis inſitam fuiſſe inueniemus , quàm ſobolis procreandæ gratia : quo videlicet à voluptate incitata animalia ad coitum conuenirent,qui ſpeciei conſeruationẽ ſuſtentat.Quòd ſi aperte in animalibus voluptates has operationum cauſa ineſſe conſpicimus:conſentaneum eſt in alijs quoque operationibus,quæ ſecundum naturã fiunt,ita contingere. Sed quæſtio hęc,inquit,in pręſentia omittatur. Videntur tamen coniuncta eſſe hæc,vt neq; vita quæ ſecundum naturam traducitur & operatio à voluptate,neq; voluptas à vita & operatione ſeparata ſit.

Voluptates inter ſe ſpecie differre. Cap. V.

VNde differre ẽt ſpecie uidentur.quę.n.ſpecie diuerſa ſunt,à diuerſis perfici exiſtimamus,ita ſiquidẽ apparẽt et naturalia , et quę ab arte efficiũ-

tur.ut aīalia,arbores,pictura,ſtatuę,domus,uas.ſimili modo quoqꝫ diuerſas ſpecie operationes à ſpecie differentibus perfici putamus. mentis aūt operationes ab ijs quæ ſunt ſenſuum,atqꝫ hæ inter ſeſe ſpecie differunt.quare etiam quę ipſas perficiunt uoluptates.

Vnde,inquit,id eſt ex eo ꝙ operationibus coniunctę ita voluptates ſunt, vt ſimul cum ipſis & exiſtāt,& deſiſtant:fit,vt cū diuerſæ ſpecie operationes ſint,diuerſæ quoqꝫ ſint voluptates,quæ ipſas perficiunt .diuerſa aūt ſpecie perfici à diuerſis obſcurum non eſt.quis.n. ignorat aliam eſſe uoluptatem qua ædificator,aliam qua muſicus oblectatur?operationes quoqꝫ diuerſas eſſe conſtat.nā aliæ ex ipſis expetendę,alię fugiendæ ſunt.expetenda aūt & fugienda diuerſa eſſe ſpecie nemini dubium eſt. Q. ſi diuerſæ ſunt operationes: eandē aūt inter ſe habere voluptates differentiā neceſſe eſt,quā operationes habēt:uoluptates quoqꝫ ſpecie inter ſe diuerſæ ſunt.Cū dixerit aūt diuerſa a diuerſis perfici:id ex naturalibus rebus, & artificioſis cōprobat.alius ſiquidē finis plantę generationis eſt,alius animalis,propterea ꝙ diuerſæ quoqꝫ generationes ipſæ ſunt.plantarū.n. generationis ipſæ plantæ,animaliū animalia,ædificationis ædes,ſanationis ſanitas finis eſt. ſicut igitur generationum diuerſi fines ſunt:ita quoqꝫ operationū quaſi fines inter ſe different:quippe cum alia ſpecie uoluptas vitæ intellectualis ſit,alia ea quæ ex operatione ſenſuum euenire conſueuit.

Conſtare autem hoc ex eo etiā poſſet,ꝙ uoluptas unaquęqꝫ operationi ei affinitate eſt coniuncta,quā perficit.ſimul.n.operationē propria atqꝫ affinis uoluptas auget:quippe cū ſingula magis iudicent, abſoluantqꝫ exactius qui cū uoluptate operantur.ut qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadūt,et ſingula magis intelligunt,atqꝫ aduertunt.ſimili modo muſicę ſtudioſi,& ędificandi,& cęteri alij in ſuo quiſqꝫ opere proficiunt,dū eo oblectantur,ac gaudent.uoluptates uero ſunt quę incrementū exhibent.at affinia ſunt & propria quæ augent.quæ autem diuerſis ſpecie ſunt propria,inter ſe quoque ſpecie differunt.

Non eſſe ſpecie eaſdē oēs voluptates,ſed nonnullas eſſe quę diſſimiles ſpecie ac diuerſæ ſint ex eo ēt patet,ꝙ propriæ atqꝫ affines voluptates operationibus illis ſunt ex quibus eueniūt.propria vero neceſſario inter ſe ita diſtincta ſunt,vt ſunt ea quibus ſunt propria.ſi igitur operationes ſunt diuerſæ ac diſſimiles ſpecie:proprię quoqꝫ earū voluptates inter ſe diuerſæ ſpecie erunt. vnicuiqꝫ aūt operatiōi propriam quandam eſſe voluptatem,quæ ipſam perficiat,inde perſpicuū eſt,ꝙ operationes augeri voluptatibus,incrementumqꝫ ſuſcipere conſueuerunt.uoluptas.n.quę ex geometricis conſiderationibus percipitur,operationē circa geometriā auget:quæ itē ex citharizādo euenit,cithariſticam auget operationem. vt ſi operationes numero ſint diuerſæ,& ſpecie eædē,voluptates quoqꝫ eędem ſpecie,& diuerſæ numero ſint.ſi vero & numero & ſpecie differant operationes: voluptates ſimili modo vtriſqꝫ diuerſæ ſint. at voluptates augere operationes patet. magis.n. geometricus euadit, aut muſicus qui vel geometria vel muſica oblectatur,q̃ qui nullā ex his artibus voluptatē capit.ſi aūt auget operationes voluptas,his eſt propria atqꝫ affinis:quod.n. proprium non eſt,eſt moleſtum:moleſtum vero corrumpere non augere natura conſueuit.

Magis præterea inde hoc pateret,ꝙ uoluptates quæ à diuerſis eueniunt operationibus ſunt impedimento.ſtudioſi.n.tibiarum orationibus attendere nequeunt,ſi tibia canentem quēpiam audiuerint,tibiæ cantu magis,q̃ pręſente operatione oblectati.uoluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit,operationem circa orationem corrumpit.

Non omnem voluptatem omni operationi eſſe propriā,ſed aliam alij:ac propterea neceſſe eſſe,vt ſicut operationes,ita ipſę quoqꝫ inter ſe ſpecie differant:manifeſtū eſt: primū ex eo ꝙ voluptas quæ ex aliqua operatione exiſtit,ex aliqua alia euenire non pōt.ei.n.qui temperanter viuit,& ex tēperantia operatur,tēperanterqꝫ agit,intemperantium voluptas

minime

minime contingit: quippe cũ fieri nullo pacto queat, vt temperanter agendo quiſpiã intemperãtis voluptate afficiatur: & demũ non rem habendo cum mulieribus quiſpiã eam uoluptatem capiat, quæ rem habentibus euenire conſueuit. alia. n. eſt voluptas quæ tẽperãtis hominis operationi affinis eſt: & alia quæ intemperantis. nã ſi uoluptates non eſſent diuerſæ, ſicut ſunt operationes, ſed eędẽ: quid vetaret, quo minus tẽperans operationes intẽperantis vtpote fugiendas euitaret, voluptates vero eius ſectaretur: quippe quæ eædẽ eſſent & ſimiles ſpecie cũ ſuis. Primũ igitur hinc liquet & vnicuiq; operationi propriam eſſe annexã voluptatem: & diuerſas inter ſe eſſe voluptates non ſecus atq; operatiões: deinde vero inde, id quod hic inquit Ariſtoteles, ꝙ quæ ex alijs operatiõibus exiſtũt voluptates, alijs quæ alias operationes ſequuntur, impedimento ſunt. qui. n. tibia canendi ſtudioſi ſunt, cum audiũt aliquẽ tibiam inflantem ac modulantẽ, ſi forte quiſpiam fabulas narret, nullam ei attentionem præſtant: immo uoluptatem eam quæ ex fabulatione eueniebat, reijciunt ac fugiunt: vtpote quæ alterã qua magis oblectantur, interrũpat, atq; impediat. quẽadmodum econtrario fabularum ſtudioſi præ fabularũ narratione tibiarum cantum negligũt, atq; auerſantur: eo ꝙ ipſis impedimento ſit ad eam uoluptatem percipiendam, qua gaudent. Q; ſi quę è tibiarum cantu euenit voluptas alteram impedit, quã fabularum narratio affert, atq; hæc illam ſimili modo: diuerſas eſſe & non ſimiles ſpecie voluptates perſpicuum eſt. ſicut ſunt tibiæ cantus, & fabularum narratio, è quibus voluptates ipſæ oriuntur. Non paruum item eiuſdem huiuſce rei argumentum eſt, ꝙ ſe mutuo perimunt & corrumpunt.

Id in cæteris quoque uſu uenit, cum circa duo ſimul operatur quiſpiã: quæ enim eſt iucundior operatio, alterã extrudit: atque eo magis, quo in uoluptate longius excelluerit: adeo ut ex altera operetur nihil.

Si nũc duo ſint, alter qui tibia canat, alter qui fabulas narret, & quidã alius vtroſq; ſimul audiat: hic qui audit, circa duo ſimul operabitur. ſi itẽ cum aliquis pulchram rem aliquã cernit, citharam pulſantẽ alterum audiat: hic quoq; circa duo ſimul operabitur: in quo ſi magis pulchri ꝗ muſicæ ſtudioſus fuerit: efficietur, vt quæ ex pulchræ rei inſpectiõe voluptas exoritur, alterã quæ è citharæ modulatione percipitur, extrudat, atq; eiiciat. quare quæ ex viſione capitur voluptas ab ea diuerſa eſt, quæ ex citharæ cantu exiſtit. & ſi paulo inter ſe diuerſæ ſunt operationes, parũ quoq; differunt voluptates: ſi longe illæ inter ſe diſtant, ſimili modo maximã inter ſe habent differentiã voluptates, quæ ex operationibus eueniunt. Iucundior igitur operatio minus iucũdã extrudit, atq; eijcit, vt vel qui ſtudioſus muſicę ſit, ne inſpicere quidẽ in rẽ pulchrã velit: vel qui pulchris delectetur, ne adhibere quidẽ aures citharã pulſanti quicꝗ patiatur. atq; hoc propterea accidit, quia vnicuiq; operatiõi propria quędã voluptas cõiũcta eſt: & pro diuerſitate operationũ diuerſæ quoq; uoluptates ipſæ ſunt.

Atq; iccirco fit, ut cũ aliqua re uehementer gaudemus, aliud quid non admodũ agamus: cũq; alijs leuiter oblectamur, alia faciamus. ut in theatris bellaria eſitant: id tunc maxime faciunt, cum uiles certatores ſunt.

Quia ex diuerſis ſpecie operationibus propriæ quędã voluptates, alia ex alia, ſequũtur: quæ ita peculiares vnicuiq; ſunt, vt homini riſibile, aut equo hinnibile: efficitur, vt cũ geometricis rebus valde oblectatur aliquis: non omnino aliud agere quippiã poſſit, ſed ſoli geometriæ attentus incũbat. cum. n. voluptatem aliquã appetimus, non aliam quãpiã operationem exercemus, ꝗ illam, ex qua neceſſario euenturã eam voluptatem exiſtimamus. nã ſicut huic corpori quidã certus ſapor, & itẽ odor quidã peculiaris iucundiſſimus eſſe cõſueuit, illi aũt alius atq; alius: ſic quoq; operationi huic voluptas quædã, illi altera diuerſa inſita eſt. Cum igitur, vt inquit, re aliqua quiſpiã vehementer oblectatur, aliud quid agere nõ vult. ſi tamen aliquando contingat, vt aliud faciat: ocioſe admodũ, ac negligenter circa id operatur. id quod ex ijs quæ in ſpectaculis fiunt, cognoſcere vnuſquiſq; euidenter põt. quando. n. curſus equeſtres celebrantur, intenti oẽs ſpectatores ſunt: nemoq; ex ipſis eſt, qui aliud agat: propterea ꝙ & equorũ curſu, et aurigarum certamine vehementer vnuſquiſq; oblectatur. cum vero hi ſeptenis circuitibus peractis certamen ſuũ abſoluerint, atq; è curriculo receſſerint: alijq; poſtmodũ vilioris notæ certatores in harenã deſcenderint: cuiuſmodi ſunt luctatores, cæteriq; oẽs tales: tunc videas ſpectatores intentione ferè omni remiſſa alios inter ſe

colloquentes, alios bellaria eſitantes: quippe qui huiuſmodi luctantiũ certamine non admodum afficiantur. Bellaria aũt ſunt φαγήματα. i. cicer frixũ, fabę, nuces, atq; alia huiuſmodi, quæ ſecundis menſis adhibentur: quæ ſecum nonnulli & præcipue pueri eſitandi cauſa, cũ per ocium licuerit, ferre conſueuerunt. Tunc igitur inquit, cũ viles fuerint certatores, id maxime faciunt, id eſt bellarijs eſitandis vacant nonnulli.

Quoniam autẽ propria uoluptas exacte abſoluit operationes, diuturnioresq; & meliores reddit: alienę uero labefactant, ac perdunt: longe eas inter ſe diſtare manifeſtum eſt.

Hic explanat quid ſignificauit, cum dixit vnãquãq; operationẽ à voluptate perfici. perficit enim, id eſt ſtabiliorẽ ac diuturniorem, meliorẽq; reddit operationẽ voluptas. Si igitur propriæ voluptates meliores & diuturniores operationes efficiunt: patet voluptates longe inter ſe diſtare, pro ratione operationũ ex quibus eueniunt: eſſeq; diſſimiles ſpecie, nõ ſecus atq; ipſæ operationes. ſi. n. honeſta à turpibus ſpecie diuerſa ſunt, operatiões quoq; honeſtę à turpibus eodẽ modo erunt diuerſæ: voluptates item quæ ex operationibus honeſtis eueniunt, ab illis diſtabũt, quæ ex turpibus operationibus percipiuntur. hæ ſiquidẽ puræ ſunt, nihilq; doloris aut pœnitentiæ admiſtũ habent: illæ doloris & pœnitentiæ ſunt refertæ. exacte igitur abſoluit, atq; auget propria voluptas operationẽ propriã. vt quæ ex geometrica contemplatione exoritur, geometriæ operationẽ: quæ ex modulatione, modulandi operationẽ: & reliquæ ſimiliter. quæ vero alienæ ſunt, vtpote moleſtiã afferentes & dolorẽ, labefactant, & minuunt: voluptas etenim quã capimus ex geometria cum nõ ſit propria modulationi, & cantui, ſed aliena, modulationem labefactat ac corrumpit: quippe cum qui oblectatur geometria, voluptatem contemnat quæ ex modulatione percipitur.

Ferè. n. alienæ uoluptates id faciunt quod proprij dolores. proprij. n. dolores operationes corrumpunt. uerbi cauſa ſi alicui uel ſcribere iniucundum eſt & moleſtum, uel ratiocinari: cum dolorem afferat operatio, ſit, ut is neq; ſcribat, neque ratiocinetur.

Adiunxit / ferè / propterea q; proprij dolores ſemper atq; omnino operationes corrũpũt: voluptates non ſemper. proprius aũt dolor ille eſt, qui propriæ voluptati eſt cõtrarius: vt ſi alicui ſcribere & cithara canere iucundũ eſt: huic non ſcribere et nõ canere cithara eſt moleſtũ. ſi cõtrà non ſcribere & nõ cithara canere voluptatẽ affert: ſcribere & cithara canere dolorẽ & moleſtiã pariet. ei igitur qui gaudet nõ ſcribere, proprius dolor eſt, ſi ſcribat: qui ſanè dolor operationẽ corrumpit. i. ne ſcribat, efficit. Si igitur quod faciũt dolores, idẽ alienę voluptates efficiunt, proprij vero dolores à proprijs voluptatibus diuerſi ſunt: alienæ voluptates à proprijs voluptatibus quoq; diuerſæ, atq; iccirco ſpecie diſſimiles ſint, neceſſe eſt.

Ex proprijs igitur uoluptatibus, & doloribus contrarium circa operationes contingit. propriæ autem ſunt uoluptates, quæ ex operatione aliqua per ſe exiſtunt. alienę uero alię appellãtur, propterea q; ſimile quid efficiũt, quod dolor. corrumpunt enim: ueruntamen non ſimili modo.

Si corrũpi & augeri, & corrũpere & augere cõtraria ſunt: circa operatiões propriæ voluptates & proprij dolores contrariũ efficiunt. proprię. n. voluptates augent ipſas, diuturnioresq; reddunt & ſtabiliores: proprij dolores corrũpunt & perdunt. Dicendũ autem in vniuerſum eſt de uoluptatibus, in hunc modũ: alias ex ipſis ſecundum naturã eorũ qui ipſis afficiuntur, alias præter naturã eſſe. ſecundũ naturã quidẽ ſunt illæ, quibus afficiuntur ij qui operationes ſecundum naturã ſuã exercent: præter naturã illæ quarum ẽt operationes præter naturã ſunt. vnicuiq;. n. animali quædã peculiares ſunt operationes naturę ipſius accõmodatæ. nã & hominis operationes nõnullæ ſunt hominis naturæ conuenientes: & equi & canis ſimili modo ſecundũ equi & canis naturã. ex quibus exorientes voluptates ſecundũ naturã quoq; illis eſſe dicendæ ſunt. homini ſanè quæ ex operatiõe ſecũdũ hominis naturã euenit: cani & equo, quæ ex operatiõe exiſtit, quæ & canis & equi naturæ conuenit. Quæ igitur pro vniuſcuiuſq; natura ſiunt voluptates, voluptates ſecundũ naturam: quæ non ex propria natura eueniunt, voluptates præter naturam appellandæ ſunt.

At

At uero cū operatiões ꝓbitate et prauitate differāt: et alię ex ipſis expetēdæ ſint: alię fugiēdę, alię neutrę: ſimili modo uoluptates ēt ſeſe habēt: in unaquaq;.n. operatiōe ꝓpria uoluptas exiſtit. in bona honeſta, in praua īproba.

Dictum ſæpe eſt & demonſtratū, voluptates affinitate eſſe coniunctas cū operatiōibus vnde emergunt: & propterea eodē quo ille modo diſtingui. at differunt ſpecie operatiōes: quare ēt uoluptates different, ſpecieq; inter ſe erunt diſſimiles. nā ſi ex honeſtis operationibus honeſtæ, ex prauis prauæ voluptates exiſtunt: honeſta aūt & praua aut turpia cōtraria inter ſe ſunt: qui fieri pōt, vt quæ ſunt cōtraria, conformia inter ſe, & ſpecie ſimilia eſſe dicamus? bonæ igitur & prauæ voluptates ſpecie differunt. bonæ aūt & expetendæ operatiōes ſunt quæ ex virtutibus, & ſcientijs: prauæ & fugiendæ quæ ex vitijs exercentur: cuiuſmodi ſunt intemperantiū, furum, ſacrilegorumq; hominum, & ſimiliū: neutræ illæ, quæ ſunt neceſſariæ: vt concubitus ob ſobolis procreationem: & cætera huiuſmodi.

Nam & cupiditates honeſtorum laudabiles, turpium uituperabiles ſunt.

Non eſſe oēs voluptates ſpecie eaſdē & conformes ex cupiditate etiam oſtendit. nam ſi cupiditas iucundarū rerum appetitio eſt: ſuntq; ex cupiditatibus expetendæ aliæ ſine cōtrouerſia, aliæ fugiendæ: perſpicuū eſt, ipſas quoq; iucundas res quarum ſunt cupiditates, ſimili modo eſſe diſtinctas, vt ſunt ipſæ cupiditates. quare ex iucundis rebus aliæ expetendæ erūt, aliæ fugiendæ: igitur etiam voluptates quę ex ipſis his rebus percipiuntur, expetendas alias & bonas eſſe, alias fugiendas & prauas, neceſſe eſt. ſunt igitur ſpecie diuerſę. expetendū.n. & fugiendum diſſimile proculdubio, ac diuerſum ſpecie eſt.

Affiniores autem operationibus ſunt uoluptates quę in ipſis exiſtunt, ꝗ appetitiones. hæ.n. & temporibus & natura diſtinctę ſunt: illæ adeo annexę operationibus ſunt, adeoq; ab ipſis indiſtinctæ, ut an idē cum uoluptate operatio ſit, ambiguum eſſe uideatur.

Cum demonſtrarit, non oēs voluptates inter ſe eſſe cōformes, et ſimiles ſpecie, ſed nonnullas ſimiles, alias diſſimiles: nunc voluptatem non idē cum cupiditate ſed diuerſum quid eſſe oſtendit. Eſt aūt ratio, qua id probatur, huiuſmodi: cupiditas prior operatione eſt: voluptas aūt operatione non eſt prior: voluptas igitur cupiditas minime eſt. cupiditatē autem operatione eſſe priorē tempore ex eo patet, ꝙ prius cupit vnuſquiſq;, deinde ita ad cupitam rem potiendā deuenit. voluptatē item ſimul eſſe & non eſſe cū operatione ex qua exoritur, ſæpius & dictum eſt, & demonſtratum. ſi igitur cupiditas prior operatiōe eſt, voluptas vero ſimul cū operatione exiſtit: quod aūt eſt ſimul, magis affine ac propriū eſt, ꝗ quod præceſſit, ſimulq; non eſt: voluptatem magis coniunctā eſſe cum operatione ꝗ cupiditatē manifeſtum eſt. adde ꝙ quanto magis quod appetit & cupit rem aliquā, et nondum eſt cōſequutum, ab eo diſtat, quod cupitā rem iam habet, ſimulq; cum ea eſt: tanto magis cupiditas ab operatione abeſt ꝗ voluptas. cupiditas ſiquidē voluptatis eſt, ob voluptatem.n. iucunda inquirimus: at voluptas cū ſimul cum operatione exiſtat, eam iam habet: cupiditas nondū habet. magis igitur propria operationi voluptas, ꝗ appetitio eſt: atq; adeo eſt cōiunctior, vt an idē ſit voluptas & operatio, an diuerſum quid, in controuerſiā veniat: de cupiditate vero & operatione nulla huiuſmodi dubitatio oriatur. ſi igitur altera magis propria eſt atq; affinis operationi, altera minus: diuerſas has inter ſe eſſe & non eaſdem cenſendum eſt.

Neque tamen uoluptatem eſſe mentem, aut ſenſum putandū eſt: eſt.n. abſurdum. ſed quia non ſeparantur, eſſe idem quibuſdam uidentur. ſicut igitur operationes, ita quoque diuerſæ uoluptates ſunt.

Mentem. *i. διάνοιαν* hic appellat mentis ipſius operationē. i. cognitionem & intellectionem ipſam. Quod aūt inquit, huiuſmodi eſt: licet voluptas idē cum intellectione, ob connexionē quā cū ipſa habet, eſſe videatur: non debemus tamen id ita eſſe exiſtimare: diuerſę.n. ſunt & intellectiones, & ſenſiones à voluptatibus, quæ ex ipſis oriuntur. nā ſi idem cū voluptate eſſet operatio, nulla operatio voluptate vacans reperiretur: ſed multæ ſine voluptate operationes inueniuntur: athletarū.n. operationes voluptatis expertes ſunt: immo cū dolore ēt quandoq; fiunt: eorum itē qui vel literas diſcunt, vel ad virtutē progrediuntur, & nō-

dum ſunt aſſequuti,oẽs dolorem etiam admiſtum habẽt:voluptas igitur & operatio idem non eſt.quẽadmodum.n.tempus idẽ cum motione non eſt,licet ſine motu eſſe nullo modo poſſit:ita neq; voluptas & operatio etiam ſi neceſſario ſimul exiſtant,idem eſſe cenſebũtur. quia vero ex operationibus conſequuntur voluptates:ſicut ſunt operationes ſiue bonæ ſiue malæ,ita quoq; voluptates ſint,neceſſe eſt.

Viſus autem à tactu puritate differt:& auditus et olfactus à guſtatu.ſimili modo quoq; differunt uoluptates:atq; ex his illę quę circa mentem exiſtunt:& utræq; à ſe mutuo.

Viſio formarũ abſq; materia perceptrix eſt,vt in ſecũdo libro de anima demonſtratum fuit.ſicut.n.cera ſignũ ſolum quod in aureo anulo eſt,impreſſum excipit ſine ſubiecta materia:alioqui cera aurũ redderetur,ſi cum ſignaculo materiæ ẽt capax fieret:ſic viſus voluptates abſq; ſubiecta ipſis materia percipit.auditus vero,& olfactus cũ ſint corporei,magiſq; ad patiendũ obnoxij,ſenſibiles res cum materia admittũt:vnà.n.cũ aere cuius affectio eſt ſonitus,& odor,propria ſenſibilia.i.ſonitum & odorẽ percipiũt.purior igitur viſus eſt,vtpote qui materia carentia recipit,auditu & olfactu qui cũ materia ſua ſenſibilia ſuſcipiunt.hi tamen.i.auditus & olfactus eo ſunt guſtatu puriores,quo aer qui ſonitui & odori ſubijcitur, tenuior eſt ac ſubtilior aqueo humore,in quo,vt in materia ſapor eſt inſitus.atq; hi quatuor ſenſus à tactu puritate admodũ ſunt diuerſi:ab eo quidẽ qui in toto corpore eſt diffuſus,eo ꝙ propriũ eius ſenſibile quatuor elemẽta ignem,aerẽ,aquam,terram ſubiecta habet,atq; ideo circo magis eſt materialis.quibus vero plus materiæ ineſt,ea minus pura,minuſq; præſtantia q̃ illa ſunt,quæ magis materiæ ſunt expertia.quãto vero puriores,præſtãtioreſq; hi ſenſus tactu venerei cõcubitus ſint,nemo eſt qui neſciat. nam qui animalẽ & genitalem vſum explet,quo modo ita eſſe purus põt vt viſus,vt auditus,vt reliqui duo?quibus differentias & cõitates ſenſibilium rerum diſcernimus?viſu quidẽ etiam ſtellarum curſus,proceſſus receſſus,ſtationes,apparitiões quoq; & occultationes deprehẽdimus.ꝙ ſi hi ſenſus,operationeſq; horũ puritate & præſtãtia inter ſe differũt:voluptates quoq; quę ex ipſis oriuntur,diuerſę proculdubio erũt.Præterea quoniã mẽtis & cogitationis operationes ab operatiõibus ſenſuũ diſtant:fit,vt voluptates quoq; eius eo præſtantiores ſint ac puriores,quo mens nobilior ſenſu ac pręſtãtior eſt.Cũ vero inquit/& vtręq; à ſe mutuo/de voluptatibus intelligit mẽtis & cogitatiõis:quia.n.duplex mens eſt ſiue intellectus contẽplatiuus,et actiuus: horũ quoq; voluptates inter ſe diuerſæ ſunt:quãtoq; eſt contẽplatio actione ſublimior & ſanctior:tãto voluptas voluptate melior ac nobilior eſt.hæc aũt præponit,ſpectans iam ad intellectualẽ vitam,& eiuſmodi felicitatem,ac de ea diſputationem præparans.

Eſſe uero unicuiq; animali propria uoluptas,quẽadmodum etiã opus uidetur:ea.n.eſt quæ in operatione exiſtit.id in unoquoq; conſideranti ita eſſe apparebit.equi ſiquidem,& canis,et hominis uoluptas diuerſa eſt.Quemadmodum Heraclitus inquit,aſinos ſtramẽtitias paleas magis q̃ aurum eſſe electuros:quippe cum aſinis pabulum auro iucundius ſit.

Diximus paulo ante ex voluptatibus alias eſſe ſecundũ naturã eorũ qui ipſas percipiunt, alias præter naturã:& ſecundum naturã eas eſſe,quæ ex operationibus vniuſcuiuſq; naturæ accõmodatis eueniunt:præter naturã,quæ ex operationibus præter naturã vniuſcuiuſq; exiſtunt.vnicuiq;.n.aĩali ſecundum naturã propriæ ſunt operationes,ex quibus voluptates quoq; ſecundũ naturã fiũt,quę & bonę ſunt,& vere voluptates appellari poſſunt.Si igitur hæc vera ſunt,quẽadmodũ ſunt,& ꝑcipue homo eſt qui voluptates percipit,atq; is bonus: voluptates illæ ſecũdũ naturã eſſent homini,quæ probo viro maxime ita eſſe viderẽtur.ex ijs itẽ quæ ſecundũ naturam homini ſunt voluptates,in eo differẽtia quædã eſt,ꝙ aliæ magis,aliæ minus propriæ ipſi eueniunt:quæ.n.ex operationibus exiſtunt,quæ ſecundũ virtutẽ exercẽtur:magis naturæ hominis ſunt accõmodatę,maximeq; homini propriæ.quæ vero ex viri & mulieris cõcubitu percipiuntur:minus quidẽ illæ ſunt homini propriæ,ſecundum naturam tamẽ eius ẽt ipſæ fiunt. Heraclitus aũt Epheſius ac ciuis meus aſinos dicebat: quia naturę ſuę accõmodatas voluptates perſequitur vnũquodq; aĩal,ſtramẽtitias paleas.i. quiſquilias & recremẽta quædã quibus verſantur,q̃ σύρματα appellat:pro pabulo.n.id accipit:

cipit:potius q̄ aurū electuros fuiſſe:propterea ꝙ pabulū hmōi naturæ aſini ſuauiſſimū eſt.

Ac uoluptates quidē eorū quę ſpecie diuerſa ſunt, ſpecie differūt: quæ ſunt eorundē, indifferentes eſſe conſentaneū eſt. in hominibus tamē non parū uariant. eadem.n. alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibuſdā moleſta & odioſa, iucūda et amabilia nōnullis ſunt. in dulcibus quoq; idē euenit: quippe cum non eadē febricitanti, & ſano eſſe hmōi uideantur: neq; calidū quippiā imbecillo, & ei qui bono habitu pręditus ſit. ſimiliter in alijs ēt contingit. Videtur autē in omnibus ſimilibus id eſſe quod probo uiro apparet. Q; ſi hoc recte dicitur, quemadmodū uidetur, & eſt: & uniuſcuiuſq; mēſura eſt uirtus, & bonus uir, quatenus eſt talis: uoluptates quoq; erunt quę huic uidentur, et iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea uidentur iucunda quæ huic ſunt moleſta, nihil mirum eſſe debet: multæ etenim corruptelæ hominum, & labes contingunt. non ſunt nanque iucunda: ſed his, atque ita affectis.

Diuerſa ſpecie ſunt homo, equus, bos, canis: quorū, ſicut dictum eſt, operationes ēt, quę ſecundū naturā fiunt, & voluptates quæ ex ipſis oriuntur, ſpecie differunt. eorum vero voluptates quæ eadē ſpecie ſunt, eaſdē ſpecie eſſe in ratione carentibus aīalibus, dubium non eſt. omnibus.n. equis, qui iidē ſunt ſpecie, eadē iucunda ſunt: vt fœnum, & hordeū, & ſimilia: canibus itē omnibus oſſa & carnes: bobus quoq; omnibus fœnū et eruum iucunditatē affert, & voluptatē: atq; id propterea ꝙ ſolā naturam ducē ſequuntur. Quin in hominibus quoq; probis idē eſt. omnibus ſiquidē qui ex virtute intellectualē vitam traducunt, iucūda eadem ſunt: prauis aūt alia atq; alia. Quocirca non debemus neq; iucūda omnia, neq; bona, neq; honeſta eſſe dicere: ſed quæ probo viro eſſe hmōi videtur. Nā quia recte dicitur, bonū id eſſe, quod eſſe viro probo videtur: eſſeq; uniuſcuiuſq; menſurā virtutē. i. virtute præditū virū, & bonū, in eo quo eſt bonus: quod.n. bonus vir metitus fuerit. i. definierit, & iudicarit, & bonū eſſe ſtatuerit: id bonū eſt. Quoniā igitur ita res ſe habet, perſpicuū eſt, voluptates ēt eas & eſſe, & dici debere, quæ probo viro eſſe voluptates videātur: vereq; ea eſſe iucunda quibus probus vir oblectatur, & gaudet. nā ſi nonnullis, quæ probo viro ſunt moleſta, eſſe iucunda videntur, ne miremur. ęgrotant.n. huiuſmodi homines & deprauati ſunt ea parte, quæ noſtri præcipua eſt & quæ verus eſt homo, id eſt intellectu, qui vera & certa à falſis & apparentibus pōt diſcernere. nam quæ moleſta ſunt probo viro, iucunda minime ſunt, ſed iucunda ita affectis videntur, id eſt male affectis, & deprauatis.

Eas igitur quę ſine dubio turpes ſunt non eſſe dicēdas uoluptates niſi corruptis hominibus manifeſtū eſt. Ex ijs uero quę eſſe honeſtæ uidētur, qualis, aut quęnā eſſe hominis dicēda eſt? an ex operatiōibus patet? has.n. ipſæ uoluptates ſequūtur. ſiue igitur una, ſiue plures ſint pſecti et beati uiri operatiōes: quę has perficiūt uoluptates, pręcipue hominis uoluptates eſſe dicerētur: reliquæ autem ſecundo loco, & ex parte aliqua, non ſecus atque operationes.

Voluptates quæ proculdubio turpes ſunt, dicendū eſt abſolute quidē & proprie nō eſſe voluptates: ſed videri ijs qui ſunt corrupti & deprauati: ex illis vero q̄ honeſtę vidētur, cū ſint multę, quānā dicere eſſe hominis voluptatē debemus? Vbi ita interrogauit, rn̄det, cū ita ſubiungit: an ex operatiōibus patet? cū.n. ex operatiōibus exiſtāt voluptates, qualiſcūq; eſt hominis opatio, quatenus eſt homo, ſiue vna ſit, ſiue plures: talis ipſa erit voluptas. quod vbi dixit, ſtatim ad diſputationē de felicitate pertrāſit: quippe cum ea ſit hominis operatio, quā requirimus. Quoniam aūt felicitas duplex eſt, altera quæ voluptatibus effloreſcit, de qua in primo libro dictum eſt: altera, quæ eſt intellectualis vita, de qua nunc dicet: duplex erit hominis operatio, atque iccirco duplex etiam voluptas.

De felicitate. Cap. VI.

CVm dicta autem ſint ea, quæ ad uirtutes, & amicitias, & uoluptates ſpe-

ctant:reliquum eſt,ut de felicitate figura quadã diſſeramus, quoniam finem eam humanarum rerum eſſe ſtatuimus. Si igitur antedicta repetamus, breuior nobis euadet oratio.

Figura quadã diſſerere appellat.i.τύπῳ,non geometrice,& demonſtratiue,neque ex ijs quæ neceſſaria ſunt:ſed ex ijs quæ vtplurimũ eueniunt,& vel omnibus,vel pleriſq;,vel ſapientibus videntur.Cũ propoſuiſſet aũt de felicitate diſputare:de virtutibus prius,& amicitia,& voluptate ſibi eſſe dicendũ cenſuit.de virtutibus quidẽ,quia felicitas quæ actiua & ciuilis appellatur,actiuarũ,& moralium virtutum:contẽplatiua et actiuarũ & contẽplatiuarum omniũ finis eſt.Cum.n. Ariſtoteles duplicẽ hominem eſſe opinetur,alterũ qui ex anima et corpore conſtat:alterum intellectũ:vocat aũt intellectum rationalẽ vitam,ſeu ipſam rationalẽ animæ partem:quẽ ſanè intellectum & vere,& primo, & maxime hominẽ eſſe ſtatuit.cum igitur duplicẽ hominem intelligat,duplicẽ quoq; felicitatem inuenit:vnam intellectualem,& perfectam,quam contemplatiuã nominat:alterã,quæ cum externis rebus exiſtit.externas res appellant corporis ſanitatẽ,materiæ ſuggeſtionem,nobilitatẽ,filiorum bonã procreationem,& ſimilia.Nã ſi homo ex anima et corpore definitur:neceſſe eſt,vt ad humanæ felicitatis abſolutionẽ corporis quoq; habitũ comprehendamus:ne ſi altera totius pars male affecta ſit,totũ ipſum felix eſſe nullo modo poſſit.Quia igitur duplex hæc felicitas virtutũ finis eſt:propterea de vtriſq; virtutibus & actiuis & rationalibus ſuperius egit. De amicitia aũt diſſeruit,eo ꝙ cũ vna eius pars animę facultatis cõcupiſcibilis ſit,altera iraſcibilis,tertia rationalis:prima illa facit,vt cognati,et parẽtes erga filios mutuo inter ſe amore deuinciantur:ſecunda,vt qui militãt,et bellũ gerunt,naturali ẽt ipſi amore cõiuncti ſimul in cõtubernijs verſentur,& degant:tertia inter probos viros maxime ſpectatur,bona vitæ traductiõe,et contẽplatione verorum amicorũ inter ſe animos colligans,& cõnectens. De voluptate vero egit,quia finis noſter,quæ eſt felicitas,ex intellectuali vita & voluptate miſtus eſt.neq;.n. intellectualis vita abſq; voluptate ad felicitatẽ ſufficit: quippe cũ ſi careret voluptate,appetibilis minime eſſet:neq; voluptas ſine huiuſmodi vita explere atq; abſoluere felicitatẽ valeret.nã ſi mente,& omni cognoſcendi operatiõe priuetur,ſatis ſibi eſſe et ſufficere qui poterit?Inquit igitur,cũ de virtute & amicitia et voluptate dixerimus,in quibus felicitas conſiſtit:de felicitate quoq; quæ eſt *in* cõtẽplatione dicendum eſt:ita.n. ſubintelligere debemus.Cũ vero de contẽplatiua hac felicitate dicturus ſit, in memoriã nobis eam reuocat,quæ ad propoſitã rem faciunt,quæ de ciuili felicitate in primo libro dixerat.

Diximus eam non eſſe habitum.nam in eo ineſſet,qui per totã uitam dormiret,& plantæ uitam traduceret,maximiſq; infortunijs affictaretur.

In primo libro ita dixit:oẽs homines ab ipſa veritate inducti felicitatẽ ſupremum omnium finẽ eſſe ſtatuunt:ſupremum aũt omnium finẽ bene viuere,& bene agere eſſe dicunt: ſi igitur felicitas ſupremus finis eſt,ſupremus aũt finis bene viuere eſt,& bene agere: at bene viuere,& bene agere non in habitu,ſed in operatiõe cõſiſtit:felicitas actio,atq; operatio eſſe cẽſenda eſt.Quis.n. eſt qui eum felicẽ eſſe dicat qui licet virtutẽ habeat, vel nihil tamẽ agat in toto vitæ curriculo:vel ſemper dormiat,vt de Endymione fabulantur,plantęq; vitam traducat?qui.n. dormit,plantæ ſimilis eſt,propterea ꝙ ſolæ ferè in eo,nõ ſecus atq; in plantis naturales ac vegetales facultates operãtur.quis itẽ felicẽ eum exiſtimaret,qui bona quidẽ omnia haberet,ſed aduerſa tamen fortuna in tota vita agitaretur?nemo ſanè.

Q; ſi hæc non placent,ſed magis in operationem quandã ipſa reponenda eſt,ſicut in ſuperioribus eſt dictum:ex operationibus autem aliæ ſunt neceſſariæ,& ob alia expetendæ,aliæ per ſe:patet,felicitatem aliquam ex ijs quæ per ſe,& non ob aliud ſunt expetendæ,eſſe ſtatuendam. felicitas enim nullius rei indiga eſt,ſed ex ſeſe ipſa ſufficit.

Si igitur hæc vera eſſe non videntur,dormientẽ videlicet,vel nihil agentem felicem non eſſe,ẽt ſi omnem virtutẽ habeat:non in habitu felicitas conſtituenda eſt, ſed in operationẽ animæ ex virtute in vita perfecta eſt referẽda:quẽadmodũ in primo libro dictum eſt. Neceſſarias aũt operationes,& ob aliud expetendas eas vocant,quæ effectiuæ ſunt:vt ædifica-

tionem,

tionem, medicationē, cuſionē. per ſe expetēdas, actiones ex virtute, et contēplatiões, rerūq; cognitiones. Cū igitur duplices ſint operationes, felicitas quędā ex illis eſt ſtatuēda, quę nō ob aliud, ſed per ſe expetēdæ ſunt. ſi. n. nullius rei indiga eſt felicitas, ſed ſe ipſa contēta, exq; ſe ſufficiēs: quæ autē aliqua alia re extrinſecus non indigent, & ex ſeſe ſufficiunt, per ſe ſunt expetenda: felicitas ex ijs proculdubio eſt, quæ expetenda per ſe ipſa ſunt.

Per ſe autem ſunt expetēdæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiuſmodi eſſe actiones uidentur, quę ex uirtute fiunt. bona. n. & honeſta agere ex ijs eſt, quæ per ſe expetuntur. Quin ēt ex luſionibus illæ quæ iucundæ ſunt: quippe cū non ob aliud ipſas eligant: damnum. n. ex ipſis potius ꝗ utilitatem & corpora & fortunas negligentes, conſequuntur.

Cum dixerit bona & honeſta omnia per ſe eſſe expetenda: ſubiungit: quin ēt ex luſionibus illæ, quæ iucundę ſunt: non. n. ob aliud quippiā has expetunt atq; eligunt, ſicut ſtatuariā ob ſtatuas, & militarē peritiam ob victoriā, & medicinam ob ſanitatē: ſed per ſe expetunt, quaſi felicitatē afferant: quicūq; videlicet in voluptuoſe viuendo, in edendo, & bibēdo, & ludendo, intemperanterq; agēdo felicitatē conſtituunt. cauſamq; reddit cur per ſe luſus expetāt homines, quia eos eligunt, licet damnū potius ꝗ vtilitatē ex ipſis eliciant. qui. n. luſibus vacant, vt aleatores, neglectis exercitationibus corporis, bonorūq; acquiſitionē, in vtriſq; iacturam non paruā faciunt: cū & ocio marceſcāt, & patrimoniū diſſipent. Quare luſus ob aliud expetendi non ſunt. quę. n. ob aliud expetuntur, vtilia ſunt, vt mercatura, & inſtitoria, à quibus augetur res familiaris: luſus aūt econtrario minuunt, & conſumunt opes. non ſunt igitur ob aliud quid expetendi, ſed nc per ſe quidē, licet ꝗ maxime per ſe ipſos expetant, atq; eligant, qui voluptuariam vitam ſectantur. nā ſi damnoſa reijcienda ſunt, & fugienda: huiuſmodi luſus cum ſint damnoſi, reijciendi ac fugiendi ſunt, non expetendi.

Confugiunt autem ad huiuſmodi diuerſationes pleriq; eorum qui felices habentur. unde apud tyrannos in exiſtimatiōe ſunt, qui in talibus diuerſationibus ſunt urbani: quippe cum in ijs quæ illi appetunt, ſeſe exhibeant iucundos. indigent autem talibus.

Huiuſmodi diuerſationes & traductiones luſiones ipſas vocat. pleriq;. n. immo oēs forſaſſe ex ijs qui in lætitia & corporeis voluptatibus felicitatē ponunt, celeriter atq; omni cū promptitudine & ſtudio ad luſionū voluptates ſe conferunt. id. n. ſignificat /cōfugiunt/. i. cū ſtudio & feſtinatione feruntur. Vel tales diuerſationes. i. διαγωγάς conuētus ipſos et cōgregationes appellat, ex quibus voluptatē percipiunt. cupiunt. n. ſimul diuerſari & degere cum ijs qui afferre voluptatē poſſint, qualeſcūq; fuerint, ſiue tibicines, ſiue citharœdi, ſiue ſcurrę, aut ſaltatores. Quia aūt tyrāni magis ꝗ alij in voluptate felicitatē ſtatuunt, nihilq; aliud eſſe credūt quod beatū hominē reddat, ꝗ omnibus ſenſibus voluptate affici, ac titillari: in exiſtimatione & honore ſunt apud ipſos vrbani, et faceti: ita. n. hic oēs eos vocat, qui quomodocūq; ſuppeditare ipſis voluptates queūt. clarent igitur & in precio ſunt apud tyrānos huiuſmodi hoies, quia iucūdos ſe exhibēt in ijs quę illi appetunt. cū. n. exhilarari illi cupiant, & ridere, cātusq; audire qui blandiantur: hi & canunt, & oīa agunt quibus tyrānos lætitia afficiāt: atq; ita prorſus iucundos ſe prę ſtāt. qui. n. dicit & agit ea quibus tyrānus oblectatur: is eſt iucūdus tyrāno. ſicut probo viro eſt iucundus qui ea dicit & facit, quæ probo viro placent. Tyrāni aūt talibus hominibus indigēt, non probis viris, & honeſtis nā hos odio proſequuntur, & expellunt: ſed hiſtrionibus & ſcurris qui riſum faciāt, opus ipſis eſt. quare merito huiuſmodi nebulones apud ipſos, vtpote iucundi, in honore & exiſtimatiōe habētur.

Ac uidentur quidem hæc felicia eſſe, propterea ꝙ qui in poteſtatibus conſtituti ſunt, his uacant. ſed nullum fortaſſe argumentum huiuſmodi homines ſunt. non enim in dominatu uirtus collocata eſt, aut intellectus, ex quibus honeſtæ operationes exiſtunt.

Ex falſis & erroneis hominū opinionibus fit, vt ridicula felicia eſſe videantur. quia. n. pleriq; tyrānos & potentes uiros eſſe felices putant: ea quoq; quæ illi ſequuntur, & quærunt,

felícia,id eſt maxime accõmodata atq; apta ad felicitatẽ eſſe dicunt, & prædicant.ſed in poteſtate eſſe conſtitutum, & facere quicquid libuerit,nullũ argumẽtũ eſt,nihilq; demõſtrat tyrãnos & potentes eſſe felices.non.n.in dominando,potenterq; agẽdo quæ ſibi placuerit, uirtus, & ciuilis vel contẽplatiua felicitas conſiſtit.intellectum.n.felicitatem hanc contemplatiuã appellat.ꝙ ſi tyrannis & potentatus non idẽ ſunt cum felicitate,ſed è diametro prorſus inter ſe diſtant:neq; iucunda ea quæ ad corpus ſpectant,ſuaueſq; luſiones ad felicitatem facere, & ſpectare quicq̃ exiſtimandæ ſunt. neq; itẽ operationes & actiones tyrãnorum ex ijs ſunt,quæ bona & honeſta haberi debẽt:ſed operationes quę ex virtutibus, & intellectu proficiſcuntur,illæ ſanè optimæ ſunt,atq; honeſtiſſimæ.

Neq; ſi iſti quia ſyncere & liberalis uoluptatis guſtũ non habẽt,ad corporis uoluptates confugiunt:propterea has magis eſſe expetendas exiſtimãdũ eſt.nã & pueri quæ apud ſe in precio ſunt,præſtantiſſima eſſe opinantur.

Cur tyrãni,qui tanto cæteris & diuitijs & potentia antecellunt,ad corporis voluptates confugiãt, & feſtinent,id in cauſa eſt,ꝙ ſyncerarum & libero homine dignarum voluptatum guſtũ non habent.Synceras voluptates vocat eas,quibus vel nihil,vel parum admodũ doloris & pœnitentiæ admiſtũ eſt:quas cuiuſmodi ſint ſuperius iã diximus. Si igitur eſſet, quẽadmodum diximus,tyrannis idẽ cum felicitate:felicia eſſent illa quibus iſti inhiãt.cum vero non ſit,non debemus voluptates quas tyrãni perſequuntur, felicitatis eſſe effectrices exiſtimare:ſed ſicut neq; ea quæ pueris præſtantiſſima ſunt,atq; in precio,vt turbines,tali, & pilæ,precioſa ac præclara apud oẽs quoq; habentur:ſic neq; ea quæ nonnullis qui ſecundum ſenſus viuunt,videntur optima,cunctis optima ſunt exiſtimanda.

Conſentaneũ igitur eſt,ut ſicut pueris & uiris diuerſa eſſe in precio uidentur:ita prauis et bonis quoq; uideantur. Vnde quẽadmodum ſæpe dictũ eſt, ea ſunt precioſa & iucunda,quæ probo uiro huiuſmodi ſunt.atq; ea maxime expetenda operatio eſt unicuiq;,quæ ex habitu proprio:probo autem uiro, quę ex uirtute fit.Non eſt igitur in luſu felicitas.abſurdum.n.eſt luſum eſſe finem: & negociari, & laborare tota uita ludendi cauſa.nam omnia,ut ita dicã, prĝter felicitatẽ alterius cauſa expetimus:quippe cũ finis ipſa hęc ſit.ſerio aũt agere et laborare luſionis cauſa ſtultum planè ac puerile admodum uidetur.

Conſentaneum rationi eſt, vt quẽadmodum alia pueris iucunda eſſe et precioſa vidẽtur, alia viris:ita quoq; non eadẽ prauis & bonis,ſed longe diuerſa videantur:eaq; vere precioſa & pulchra ſint,quæ probis viris ita vidẽtur:quæ autẽ à prauis huiuſmodi eſſe exiſtimantur,ea non vere huiuſmodi ſint,ſed tantũmodo eſſe videantur. Quoniam igitur hæc ita ſe habent, vnicuiq; maxime expetẽda ea operatio eſt,quæ ex habitu proprio exercetur.qui.n. habitu muſicæ eſt præditus,is muſice:qui intemperantię habitum contraxit,is intẽperanter operari expetit.eodem modo probus vir ſecundũ virtutes operando oblectatur, & geſtit. In virtute igitur & intellectu.i.intellectuali vita,nõ in luſu felicitas cõſiſtit:licet ad eum tyrãni auide, & feſtinãter ferantur. Abſurdũ.n.eſt,ſi luſum eſſe finẽ noſtrum dicamus.ſi nãq; ludere eſt felicẽ eſſe,felicẽ autem eſſe eſt finis:ludere finis noſter erit. Abſurdũ itẽ eſt,prorſuſq; ridiculũ,omnia nos agere & labores oẽs ſuſtinere ea cauſa,vt felices ſimus.i.vt ludamus, & iocemur . nam ſi felicitatis gratia omnia agimus, & laboramus,felicitas vero nihil aliud eſt q̃ ludere:ludẽdi cauſa & iocandi laboramus,atq; ærũnas ſuſtinemus.at hoc ridiculum eſt. Quoniã igitur laborare conſequendæ felicitatis cauſa,bonum eſt:ludere aũt nõ eſt bonũ:ludere & felicẽ eſſe idem nõ ſunt. Alio itẽ modo colligere hanc rationem poſſumus: ludere & iocari ſicut alia multa cauſa quorundam aliorum expetimus: felicitatem vero nõ alicuius alterius rei cauſa expetimus:felicitas igitur & luſus idem nullo pacto eſt. Cũ vero inquit omnia nos alterius cauſa præter felicitatẽ expetere:addidit/vt ita dicam/id eſt ferè/ propterea ꝙ virtutes etiam per ſe ipſas expetimus, licet felices euaſuri non ſimus.fieri item põt,vt multi per ſe & non alterius cauſa diuitias expetant.

Ludere aũt ut ſerio agat quiſpiam ex Anacharſidis ſententia uidetur recte

ſe habere:

ſe habere: quippe cũ luſus requiei ſimilis ſit. et cum nequeant homines aſſidue operari, requie indigẽt. non eſt igitur finis requies: cauſa.n. operatiõis fit. At eẽ ex uirtute uita felix uidetur: hęc aũt ſtudioſa et ſeria eſt, nõ in luſu uerſatur.

Quemadmodũ bellum cauſa pacis laudatur: ita ſi poſt labores quos virtutis cauſa ſuſcepimus, ad luſum declinemus, vitio non datur. recreat.n. nos luſus, laboresq́ꝫ leuare noſtros videtur. requiei.n. eſt ſimilis. at requies defatigata iã corpora ad priſtinas vires reducere cõſueuit. nã ſi indefeſſi in actiõibus & operationibus permanere poſſemus. minime nobis requie eſſet opus, aut luſu, qui requiei per ſimilis eſt. ſed quia delaſſamur, requie ſubinde indigemus, & luſu: non omni tamẽ, ſed eo tantũ qui requiei eſt ſimilis: quo rurſus recreatis viribus ad agendum & operandũ redeamus, & non labore cõfecti ocioſi maneamus. Q; ſi ea cauſa luſum expetimus quem requiem appellat, vt rurſus operemur: luſus finis minime eſt: quare neq; eſſe felicitas põt: quippe cũ felicitas finis, & per ſe, non ob aliud expetenda ſit.

Meliora præterea ſeria & ſtudioſa eſſe dicimus ridiculis, & ijs quæ cum luſu fiunt.

Ex cõmunibus, atq; in animis noſtris à natura inſitis notionibus felicitatẽ non eſſe luſum confirmat. oẽs.n. naturali quadã cognitione, non diſciplina aliqua, aut monitione inſtructi meliora eſſe aiunt ſeria & ſtudioſa.i. virtutes, earũq́ꝫ operationes quæ cũ ſtudio exercẽtur, ridiculis, & ijs quæ cũ luſu & ioco fiunt: melius autẽ priore eſt melius. ſi aũt ridicula & luſus peiora ſunt, luſus eſſe felicitas nullo modo põt. non.n. aliqua re eſt peior felicitas, ſed omnium quæ apud nos ſunt, optima ac præſtantiſſima.

Et melioris ſemper partis, & hominis operationẽ eſſe ſtudioſiorẽ affirmamus. melioris autem operatio præſtantior, felicitatiq́ꝫ accõmodatior iam eſt.

Meliorem partẽ & hominem intellectum noſtrũ vocat.i. rationalẽ partem animæ. cũ.n. qui vere et maxime homo eſt, in rationali vita conſtituit. dupliceq́ꝫ ipſum his oſtẽdit, vnũ, ex anima & corpore conſtantẽ, cuius bene & feliciter viuere in traducẽda vita ſecundũ virtutes in magnis moralibus ſitũ eſſe dixit: ſicut ẽt in primo huius operis libro declarauit: alterum, qui præcipue & re vera eſt homo, intellectũ qui in nobis eſt: de quo progrediẽdo ita dicet: ſeparatus aũt à corpore eſt ipſum id quod eſt. quibus ex verbis ẽt patet eos qui dicũt Ariſtotelem mortalem eſſe animã opinari, nihil dicere. Sed de his alibi. Quod vero hic inquit, huiuſmodi eſt, operatio melioris animæ partis melior eſt, ac ſtudioſior.i. ſeria magis ſtudioq́ꝫ dignior, eo videlicet quod ex virtute eſt, conuenitq́ꝫ homini quatenus eſt homo, non ex vitio prouenit. Si igitur hæc melioris partis operatio q̃ altera deterioris partis melior ac præſtantior eſt: peioris autem partis operatio eſt luſus: felicitas eſſe luſus non poterit: ſed propria præſtantioris partis operatio erit. felicitati.n. accõmodatior eſt.i. felicitatem eam magis, q̃ luſum eſſe exiſtimandum eſt.

Frui item corporis uoluptatibus quilibet etiam mancipium, non minus q̃ optimus poſſet: mancipio autem felicitatem tribuit nemo, ſiquidem neq; etiã uitã: non.n. in talibus diuerſationibus felicitas conſiſtit: ſed in operationibus quæ ex uirtute proficiſcuntur, quemadmudum dictum eſt prius.

Felicitatem eſſe bonorum finẽ, & ſupremum quidẽ & perfectiſſimum, ſæpe demõſtratum eſt. is aũt finis ſolis probis viris & ſtudioſis ineſt. Sicut.n. ille cui ineſt vita, viuit: ſic cui ineſt bonũ, & bonorum ſummus finis, bonus & perfectus eſt. finis aũt is nõ omnibus ineſt, eſſent.n. oẽs boni, & perfecti, & felices: ſed nõ ſunt, immo pleriq; ſunt ſeruiles & praui, qui ſanè corporis voluptates maxime cõſequuntur, inter quas luſus quoq; cõnumeratur. Neq; hic inquit non poſſe prauos homines felices effici: poſſunt enim, ſi relicto vitio virtutes ſequuti fuerint, habitũq́ꝫ earum ſibi cõpararint: ſed ait hic corporis voluptatibus, quãdocũq́ꝫ voluerimus, frui nos poſſe: felices vero fieri, quando velimus, non poſſe: quippe cũ & multo tẽpore, & exercitatione longa, & actionibus operationibuſq́ꝫ optimis q̃plurimis opus ſit, prius q̃ pulcherrimũ & perfectiſſimum felicitatis finẽ adipiſcamur. Frui igitur voluptatibus corporis ẽt quilibet põt, ſiue prauus ſit, ſiue bonus, ſiue neque bonus neque malus, ſiue vir, ſiue puer, ſiue mulier: felicitatẽ vero cõſequi neq; prauus, neq; neuter, neque puer põt,

ſicut in magnis moralibus dixit. perfectiſſimus.n. felicitatis finis in imperfecta ætate nequit contingere: ſed ſatis ſuperq; eſt, ſi cui vel in perfectiſſima ætate acquiratur. Nã ſi felicitas finis bonorum eſt .i. virtutum omniũ, quarum vna ẽt prudentia eſt, puer vero nullus eſt prudẽs: perſpicuũ eſt puerum quoq; felicẽ eſſe nullum poſſe. Inquit aũt corporis voluptatibus quemlibet, id eſt tam bonũ q̃ non bonum frui poſſe, non minus q̃ optimum .i. magis q̃ probum virũ. ſeruiles.n. homines & praui corporis voluptatibus & luſibus magis q̃ probi viri frui conſueuerunt. qui nanq; oblectatur luſibus, voluptatibusq; huiuſmodi magis illis frui põt, q̃ qui non oblectatur. Quoniã igitur oẽs homines corporis voluptates & luſum prauis tribuunt .i. oblectari & ludere eos fatentur: nemoq; eſt qui perſequi eos voluptates & luſus, ipſiſq; eſſe deditos, non dicat: felicitatis vero minime eos participes faciunt, neq; felices, ſed infelices potius appellãt: corporis voluptas & luſus felicitas minime erit. Quod autem inquit/ſiquidem neq; ẽt vitam/ita eſt intelligendũ: prauis felicitatẽ tribuit nemo, quoniam neq; vitam probam & ſtudioſam eidẽ tribuit: ex ea enim, non ex prauorum diuerſationibus, prauorumq; viuendi rationibus felicitas ſequitur.

De felicitate contemplatiua. **Cap. VII.**

SI uero felicitas eſt ex uirtute operatio: conſentaneũ eſt eam ex illa eſſe quæ præſtantiſſima eſt: hæc autem eius erit, quod eſt optimum.

Præſtantiſſimum appellat ſupremũ atq; excellentiſſimũ: præſtãtiſſimãq; & ſupremam operationem intellectualẽ vitam vocat. cum oſtenderit.n. felicitatem animę eſſe operationẽ ex virtute, virtuſq; ſit duplex: actiua altera, quã moralem & ciuilem peripatetici nominãt: nã Platonici morales à ciuilibus eſſe diuerſas contendunt: altera contẽplatiua: atq; iccirco duplex quoque felicitas euadat: in primo libro de ciuili felicitate egit, qua fit vt ciuilis felix deteriores facultates ratione moderetur, atq; excolat: hic de contẽplatiua felicitate tractat, eoq; homine qui hac felicitate felix eſt: qui præcipue, ac certo, & re vera eſt homo: intellectus videlicet qui in nobis eſt. Huiuſmodi aũt felix alteri illi ciuili ſuperuenit. fieri.n. nullo modo põt, vt intellectualis vita in aliquo ſit, qui virtutibus moralibus affectus ſuos prius non fuerit moderatus, priuſq; in ciuili felicitate nõ vixerit. indefiniti.n. atq; immoderati ſua ipſorũ natura ſunt affectus, ſuiſq; operationibus præſcribere nullum modũ ac finẽ poſſunt. nam quẽadmodum ignis imponere ſibi terminum vllũ nequit, ſed indefinite atq; effuſe calefacit atq; vrit, quicquid idoneũ ad id atq; aptum ſeſe obtulerit: ita vnaquæq; ex affectuoſis partibus animæ noſtræ cum innata quadã ferocia, atq; immoderatione ferantur, virtutum auxilio indigẽt, quæ modo atq; ordine impoſito ipſas cõponant. iracundia quidẽ fortitudinis: cupiditas tẽperantiæ moderamen requirit: illa, vt fidẽter & intrepide quò oportet incitetur, & à quibus debet refugiat: hæc, vt quibus opus eſt, & oblectetur, & doleat. Cũ igitur immoderati ſint affectus atq; indefiniti, turbationiſq; ex ſe & confuſionis pleni: qui fieri põt, vt qui ab his ratione carẽtibus, & brutis agitatur, & modo huc modo illuc perturbate diſtrahitur, & circũfertur, intellectuales operationes exerceat, intellectualẽq; uitã traducat? Recte igitur eos dicere cenſendum eſt, qui actiuam uirtutẽ, felicitatẽq; eam quæ finis eius eſt, eſſe materiam idoneã ad contẽplatiuam felicitatẽ ſuſcipiendam aſſerunt. Cæterum de his plura aliàs. Inquit aũt hic, quoniã felicitas animæ eſt operatio, conſentaneum eſt dicere eam eſſe præſtantiſſimam ac ſupremã. ſuprema uero animæ operatio eſt coniunctio atq; unio cum ſuperioribus, deiq; aſſimulatio quatenus, ut inquit Plato, homini licet. homini aũt licet maius bonũ acquirere ciuili felicitate. quare ciuilis felicitas ſupremus ac perfectiſſimus finis noſter non eſt: ſed maior ipſo & ſuperior eſt contẽplatiua felicitas, quæ uniuerſa noſtra operatio eſt, totaq; humanæ operationis mẽſura, ſupremuſq; terminus. uirtutis.n. ciuilis felicitas: ciuilis felicitatis contẽplatiua felicitas mẽſura & finis eſt: qua præſtantius aliud, naturæq; humanæ accõmodatius, & conueniẽtius reperiri nihil põt. Nam cum propria hominibus uirtutis actio, magiſq; propria felicitas ciuilis ſit: maxime propria cõtẽplatio eſt, ſuprema mẽſura, atq; ultimus terminus, finiſq; perfectiſſimus proceſſus, atq; aſcẽſus noſtri: quæ eius, ut inquit, quod in nobis eſt optimum, id eſt intellectus noſtri, ueriq; hominis operatio eſt.

Siue igitur id intellectus ſit, ſiue aliud quippiã, quod ſanè ſecundum natu-

ram uidetur principatum obtinere, & prǣſidere, notionemq; habere de honeſtis, & diuinis rebus: ſiue diuinum quoddam etiam ipſum ſit, ſiue ex ijs quǣ in nobis ſunt diuiniſſimum: huius ſecundum propriam uirtutem operatio perfecta felicitas eſſet: quam eſſe contemplatiuam dictum iam eſt.

In prauis, atq; ijs qui intemperantiæ dediti ſunt, quod deterius eſt prǣſtantiori præter naturā dominatur. In probis vero quod præſtantius eſt.i. ratio principatū obtinet, præſidetq; deteriori, quæ irrationalis vita eſt. Cū itaq; felicitatem intellectualē operationem eſſe eius inquit, quod in nobis optimum eſt, & natura principatū obtinet, atq; imperium in popularem turbā irrationalis partis animæ noſtræ: ſubiungit: ſiue igitur id optimū quod in nobis eſt, ſit intellectus.i. ſiue intellectus appellandus ſit, ſicut à me nominatur: ſiue vita rationalis, vt Plato vocat: quod ſanè & natura dominatur, & notionē habet, intellectionēq; rerum, quænā ſint honeſtæ & pulchræ re uera, quæ item licet non ſint, eſſe videātur: eſſeq; quaſdā ſubſtantias cognoſcit incorporeas, quæ ſeparari à corporibus poſſint & per ſe ſubſiſtere: et ſupra has omniū cauſam eſſe intelligit, quæ perfectiſſima operatio eſt vniuerſa permeans, ac gubernans. Siue igitur intellectū & mentē optimū hoc oportet appellare, ſiue diuinum quid, & diuinā quandā portionē, diuinumq; defluxum, et delibationem nā ēt ita vocat Plato: ſiue ex ijs quæ in nobis ſunt, diuiniſſimū: huius operatio ſecundū virtutem propriā.i. ſecundum intellectualē vitam, eſſet ea, quā nūc quærimus felicitatē: felixq; ille eſſet, qui hac diuiniſſima vita fungeretur, ad ſupremūq; hoc faſtigium, & perſectum finem deueniſſet. Eſt enim, ſicut diximus, ciuilis quoq; felicitas finis, ſed non ſummus, & perfectus. dixit autem, ſiue diuiniſſimum ex ijs quæ in nobis ſunt: propterea ꝙ mos ipſi eſt & ſenſum, & naturam, & omnia naturæ opera diuina appellare. Natura enim, inquit ipſe alibi, deus quidem non eſt, ſed diuinum quoddam tamen, & geniale. quare ſenſus diuinum eſt quoddam, non diuiniſſimum: rationalis pars & diuinum & diuiniſſimum.

Atque hoc tum cum ſuperius dictis, tum cū ueritate conſentiens eſſe uidetur. nam & prǣſtantiſſima eſt hǣc operatio: quippe cum ex ijs quǣ in nobis ſunt, intellectus huiuſmodi ſit: & ex ijs quæ in cognitionem cadunt, illa circa quæ intellectus uerſatur.

Oratio hæc quæ operationē diuiniſſimæ partis quæ in nobis eſt ſecundum propriā operationem, perfectā eſſe felicitatem, ciuilem aūt eſſe imperfectā ait: & ſuperius dictis in primo libro, & veritati conſentit. Cū.n. duplicem hominem eſſe ſtatuamus, atq; alterū vere, & maxime, & præcipue hominē eſſe, qui intellectus noſter eſt: alterū ex animo & corpore conſtare aſſeramus: verum eſt, veritatiq; conſentiens, ſi dicamus operationē eius qui vere & præcipue eſt homo, præſtabiliſſimā eſſe, ac perfectam felicitatē: ciuili felicitate tanto meliorem ac venerabiliorē, quāto ſubiectæ res circa quas hæc verſatur, ijs quæ ciuili ſubijciuntur, nobiliores ſunt, ac præſtantiores. ciuilis ſiquidem operatio eſt ſecūdis illis atq; inferioribus ornatum, & ordinem, & modū præfinire ac ſtatuere.i. affectus moderari: qua de re in primo libro ſæpe dictū eſt: huius aūt, attolli ad ſuperiora ac præſtantiora, illiſq; conciliari atq; vniri, diuinarūq; ſubſtantiarum cōitates & differentias cognoſcere: quandoquidē intellectus qui hæc contemplari ita pōt, operatio dicitur. qui ſanè intellectus, licet ante ꝗ feliciter intellectuali hac & diuina vita operari poſſit, ſubſtantia eiuſmodi ſit, quæ ſeparari ab animali eo queat, cuius præſidentiā ſortitus eſt: tunc tamen poteſtate intellectus propterea appellatur, quia intellectū eum qui extrinſecus intellectus ab Ariſtotele dicitur, ſuſcipere pōt, vel potius eius extrinſecus intellectus illuſtrationem: cuius vbi fuerit particeps factus, tunc demū intellectualis, & perfectus intellectus, & felix contemplatiuus, & ſupremā operationem exercens, & reliqua, quæ iam ſæpe fuerunt cōmemorata, appellari conſueuit.

Et præterea aſſiduiſſima. contemplari ſiquidem aſſidue magis, ꝗ operari quippiam poſſumus.

Felicitatē contēplatiuā præſtantiſſimā, & ſupremā et perfectiſſimā dicere debemus, tū quia eſt operatio optimæ & diuiniſſimæ partis, ꝗ in nobis eſt: tū quia operatio eſt aſſiduiſſima. dictū.n. in primo libro eſt, ſtabile quid, atque eiuſmodi quod auferri difficulter poſſit,

felicitatem eſſe exiſtimamus. Si igitur vnum quoddam ex felicitatis elementis eſt id quod ſtabilius eſt: quod eſt ſtabilius, felicius erit. ſtabilius aũt eſt, quod longiore durat tempore: longiore vero durat tempore, quod magis aſſiduum eſt & diuturnius. at felicitas contemplatiua magis aſſidua eſt, & diuturnior, q̃ ciuilis: melior igitur & diuinior eſt, ac propterea ſuprema quoq; & perfectiſſima. Præterea ſi quod magis eſt aſſiduum, magis accedit ad id quod ſemper eſt: longius vero abeſt, quod non eſt aſſiduum, & breuiore permanet tempore: quod aũt eſt ſemper, perfectius ac melius eſt, q̃ id quod non eſt ſemper: cõtẽplatiua felicitas cum magis aſſidua ſit, magisq; diuturna, propius ad ſempiternam intelligibilium contemplationẽ accedit, q̃ ciuilis: perfectior igitur quoq; erit: atq; iccirco pręſtãtiſſima, ac ſuprema. nã longius tẽpus magisq; continuum ſempiterno eſſe propius, q̃ breuius, & minus continuũ, perſpicuum eſt. longius aũt & magis continuũ tempus ipſas operationes actionesq; appello, propterea q; longitudo earũ & breuitas, & continuitas, & non continuitas menſurari tempore ac iudicari conſueuit. Q; ſi contẽplatiua felicitas eſt diuinarum rerũ cognitio, ea aũt temporarijs menſuris præfinitur, non ſecus atq; actiones: dicimus. n. horarias, & menſtruas, & annuas actiones: contẽplatiua felicitas, cũ maiori temporis ſpatio contemplari quiſpiã poſſit q̃ agere, longe erit perfectior q̃ actiua. Atq; id quidẽ quod magis continuum & aſſiduũ eſt, eſſe perfectius eo quod non ſit huiuſmodi, ita cuilibet eſſe manifeſtum põt. Contemplatiuum aũt felicem magis aſſidue operari poſſe q̃ qui ciuiliter agit, in hunc modũ probabitur: omnis operatio atq; actio, vt in exordio huius operis, explicatũ fuit, bonum quoddã appetit: omnisq; qui agit atque operatur, appetibili aliqua re inductus, ac tractus mouetur, agitq; ea cauſa vt potiatur re ea quã appetit. ſi igitur appetibilis res appetentem, non ſecus ac magnes ferrũ, ad ſe attrahit: quod magis et ſua ipſius natura appetibile eſt, magis ad ſe, ſuiq; conſequutionẽ attrahet eum qui appetit. ſuapte aũt natura appetibilis eſt, prima, vt ipſe hic inquit, oĩum cauſa, immo amabiliſſima, ac deſiderabiliſſima, quã qui contemplari potuerit, nullo vnq̃ faſtidio, nullaq; ſatietate afficiatur. aliorum. n. appetibiliũ quę vel bona ſunt, vel videntur eſſe, occurrit ſatietas: tãtiſperq; & perſequimur & affectamus, quoad adepti ea fuerimus, ipſisq; fuerimus ſaturati. nã vbi ea iam habemus, expletũq; noſtrum deſideriũ iam fuit, ac ſaturatum: id facere deſiſtimus: circaq; ea operari amplius noluмus: quippe cum manifeſtũ ſit, circa ea nos breui tempore atq; eo non continuo, ſed longis intermiſſionibus quandoq; interrupto ſolere operari: quorũ conſequutio facilis, atq; obuia eſt, & ſatietas velox. Quæ vero non niſi laborioſe acquiri poſſunt, & non cito deſiderium noſtrum ſaturant, atque explent: ſed quanto magis habentur & percipiuntur, tanto magis appetitionem noſtrã incitant: noſtra circa ea operatio & longo perſeuerat tempore & continuatur. in eo. n. continue operatur quiſpiam, & ſemper, quo non modo vnq̃ non faſtiditur, ſed quo magis fruitur, eo appetit ac deſiderat magis. et ſi caſu aliquo cõtingat, vt ab eius operatione parumper declinet: tolerare abſentiã eius non diu põt, ſed quã citiſſime ad eiuſdem operationẽ recurrit. huiuſmodi aũt cum diuina omnia, tum præcipue opifex noſtrum eſt. aſſidua ergo circa ipſum erit intellectus noſtri operatio, quæ cõtemplatiua felicitas eſt. Quare ob aſſiduitatẽ, & cõtinuitatẽ pſtãtiſſima quoq; ac ſuprema, & perfectiſſima erit.

Exiſtimamusq; oportere uoluptatẽ felicitati eſſe admiſtã. iucundiſſima autem ex uirtutis operationibus ea proculdubio eſt, quæ ſecundũ ſapientiã fit.

Non tantũ quia maxime aſſidua eſt intellectus operatio: ſuprema eſt, ac perfectiſſima: verum etiam quia eſt ſuauiſſima. quæ. n. ſunt ſuauiſſima, diu admodum continere in operatione oblectatos homines ſolẽt. nã qui cantibus valde delectatur, toto ferè die, ac tota nocte eos audire non grauatur. qui item ex geometricis, vel aſtronomicis contemplationibus maximã voluptatem capit, vix ab eis amoueri põt: & ſi aliquando receſſerit, ad eaſdẽ recurrere paulo poſt ſummopere cupit. Q; ſi hæc tenere ita illectos homines queũt, qui ipſis delectantur: quid de eo dicendum eſt, quod pulcherrimũ, atq; optimum, & iucundiſſimum, ſuaq; ipſius natura appetibile eſt? Eſt igitur cõtẽplatiua felicitas perfectiſſima etiam, quia iucundiſſima. eſt aũt iucundiſſima, eo q; id quod ipſa appetit, eſt iucundiſſimũ. Felix ſiquidem vita iucunda eſſe cunctis videtur. perfecta. n. vita, nullius indiga, & ex ſe ſufficiens, optima eſt ac ſuprema, atq; iccirco quoq; iucundiſſima. huiuſmodi aũt vita intellectualis eſt. Licet nãq; ciuilis quoque felicitas ex ſeſe ſufficiat, & perfecta & iucunda ſit: quod tamen vere

perfectum

perfectũ eſt, vereq́ʒ iucũdũ in præcipua vitæ ſpecie eſt, in qua cõtẽplatiua felicitas cõſiſtit.

Philoſophia ergo mirabiles habere & puritate & † nobilitate uoluptates uidetur.

† a.l. ſtabilitate

Vbi dixit felicitatẽ quæ in contemplatione, & optimarum rerũ cognitiõe verſatur, eſſe ſuauiſſimã: ſubiungit philoſophiam eſſe iucundiſſimã. philoſophiam.n. eſſe contemplationẽ, intellectualemq́ʒ vitã, ignorat nemo: quare etiam iucundiſſima erit. Addidit aũt/puritate/ob ea quæ paulo ante dicta ſunt: dixit.n. puriorum magisq́ʒ immaterialiũ ſenſuũ operationes eſſe puriores. ꝙ ſi ita eſt, quanto intellectus ĩmaterialior, & præſtantior ſenſibus eſt: tanto quoqʒ operatio ipſius ſenſuũ operatione purior ac nobilior erit. quanto iĩẽ intelligibilia puritate & nobilitate rebus ſenſibilibus præſtant: tanto intellectio ſenſui & actioni contẽplatio antecellet. Accedit ꝙ cum ciuilis felix ciuibus felicitatem concilliet: idq́ʒ efficere nõ poſſit niſi ordinem & modũ vnicuiqʒ conuenientẽ ſeruet: ordo autem is in honorãdis alijs, alijs puniendis conſiſtat: fieri põt, vt aliquando ꝙ aliquẽ vel punierit, vel honorarit, eũ pœniteat. Qui vero contẽplatur, naturãq́ʒ rerum conſiderat, nulla pœnitentia duci põt, ꝙ rei alicuius naturã cognorit, aut intellectualiter vixerit. voluptas igitur quæ in contẽplãdo exiſtit incõmiſta eſt ac pura, dolorisq́ʒ ac pœnitentiæ omnino expers. nobilis aũt, vel ſtabilis: vtrũqʒ.n. legitur, τῷ τιμίῳ, ſeu τῷ βεβαίῳ: iccirco eſt, quia ea circa quæ operatur, quæq́ʒ intelligendo percipit cõtemplatiuus felix, honoratiſſima & nobiliſſima, ſiue, ſi alia lectio magis placet, ſtabiliſſima omnium ſunt.

Conſentaneum aũt eſt ſcientibus q̃ quærentibus iucundiorem uitæ traductionem eſſe. tum ſufficientia quę dicitur, in contemplatiua maxime eſt.

Agendæ res circa quas ciuilis felix verſatur, inſtabiles ſunt, atqʒ indefinitæ, aliasq́ʒ aliter ſeſe habent: nõ.n. ſi hodie confert, vt cum quibuſdã amicitiã confœderationem ineamus, ea conditione vt auxiliũ vel illis mittere, vel ab illis accipere debeamus: id ſemper nobis vtile eſt: neque ſi nunc aduerſus aliquos bellum ſuſcipiendũ eſt: id ſemper nobis eſt faciendũ. Qʒ ſi optima hæc ciuili felici habentur, optima vero hæc ignota ſunt: in ignoratione & inquiſitione ciuilis felix verſatur. quærit.n. ſubinde vtrum bellũ inferre quibuſdã debeat, an fœdus cum ijſdẽ ſancire, ſocietatemq́ʒ facere: vtrum ſuppetias ferre nõnullis laborantibus, an in periculis ipſos relinquere ſibi opus ſit: vtrum itẽ pedeſtribus, an naualibus copijs ſit decertandum: vtrum punire aliquẽ, an abſoluere oporteat. atqʒ omnino ſemper fere in ignoratione, & inquiſitione conſtitutus eſt. At qui intellectu operatur, in deprehenſione eſt, certaq́ʒ eius rei cognitione, quæ in intelligentiã eius proprie venit. traductio igitur, & vita contẽplatiua longe q̃ ciuilis iucundior eſt. nã qui quęrit, ignorat: qui ignorat, voluptate non afficitur. Quocirca contemplatiua felicitas tum quia iucundiſſima eſt: tum quia aſſiduiſſima, præſtãtiſſimi ſiquidẽ finis appetitio cum nulla ſatietate interrũpatur, continue atque infinite procedit: tum quia rei nullius indiga ex ſeſe ſibi maxime ſufficit: multo eſt q̃ ciuilis perfectior. intellectualis.n. vita maxime ſufficiens eſt. Nã cum felix cõtemplatiuus totum quod in vires eius cadere põt, bonum iam habeat, eoq́ʒ iam fruatur: ſecunda hæc, atqʒ inferiora, exceptis neceſſarijs, negligit, ac contẽnit. neceſſaria.n. inquirit, neque ea quia augere intellectualẽ vitam eius poſſint, ſed quia, cum ab oĩum opifice deo corporis tutelã ſuſceperit, ad conſeruationem eius neceſſaria ſint: quibus tamen ille ſine vllo affectu, vllaue perturbatione in cura corporis habenda vti cõſueuit: quippe cum perfecta eius vita illis minime indigeat: corporis aũt vita ſit, quæ boni proprij, proprięq́ʒ perfectionis cauſa ea requirat. Licet igitur corporis perfectio felici huic ſit neceſſaria, præcipuum tamen bonum non eſt.

Nam eorum quidẽ quæ ad uiuendũ neceſſaria ſunt, & ſapiens & iuſtus, & cæteri indigent. huiuſmodi tamen hominibus cum abunde res ſuppetunt, iuſtus ijs indiget erga quos, & quibuscum iuſte agat: temperãs item ſimili modo, & fortis, & cæteri ſinguli: ſapiens uero etiam ſi per ſeipſum ſit, contemplari poteſt: atque id tanto magis, quanto ſapientior fuerit.

Cum dixerit contemplatiuam vitã ex ſeſe ſufficere, ciuilẽ vero eſſe indigam: neceſſarijs quidem omnes indigere tam ſapientem q̃ iuſtũ inquit: iuſtum ciuilem, ſapientẽ contempla-

tiuum felicem vocans: ſed alijs tamen quaſi præcipua eſſe bona: contemplatiuo, ſicut dictũ eſt, neceſſaria: quippe cum ſi vel ſupra modũ eſuriat, vel grauiter ægrotet corpus, impedire contemplationẽ poſſit. Quocirca his exceptis quæ ad vitam ſunt neceſſaria, reliqua cõtemplatiuus contemnere conſueuit. Huiuſmodi vero hominibus .i. bonis & ciuilibus felicibus cum abunde ſuppetunt & adſunt ſecunda hæc omnia, hoc eſt tam virtutes q̃ externa bona: neque virtus ſola, ſicut quodã in ſuo peculiari libro explanator Alexander demõſtrauit: ſatis ad felicitatẽ eſt, neque bonorum externorum præſentia: ſed ẽt ſi hæc adſint, indigi adhuc ſunt: opus. n. ipſis eſt, cum ciuilis felicitas in operatione conſiſtat, ſubiectis rebus, circa quas operentur. nã cum omnis operatio ad quoddã, & circa quoddã exiſtant: tollantur actiones & operationes ciuilis felicis neceſſe eſt, niſi ſint ea quæ ipſum ad operandũ moueant, atque inducant. Sicut. n. inſtrumẽta quibus operatio fit, ita quoq; res ſubiectæ neceſſariæ ſunt, circa quas operatio verſatur: id quod cum alijs in rebus omnibus, tum præcipue in virtute manifeſtum eſt. Iuſtus ſiquidẽ ijs indiget quibus cũ iuſte ſe gerere, exercereq; iuſtitiã queat. cum enim iuſtitia æqui vnicuique pro dignitate diſtributiua ſit, illis perſonis indiget, quibus diſtribuat: quæ ſi non adſint, operatio ipſius quæ iuſta actio eſt, tollitur. Fortis item vir hoſtium præſentia eget: quippe cum ſi belli hæc occaſio deſit, fortiter ſe gerere, & præclare nequeat. Simili modo temperanti illis hominibus eſt opus quibuscum temperantiã exerceat. neque hæc tantum his neceſſaria ſunt, ſed inſtrumentis quoque indigent: fortis, armis quibus hoſtes propulſet, & patriã liberet: iuſtus pecunijs rebusq; illis quas diſtributurus eſt: prudens fine, ſeu finibus quibuſdam, vt ea poſtea quibus ipſos conſequi & obtinere poſſit, inueniat. contemplatiuus vero nulla re huiuſmodi indiget: cum. n. totum, vt diximus, propriæ facultatis bonum habeat, nulla re alia vt circa id operetur, indiget. & quanto eſt ſapientior, & melior habitu, tanto facilius ac melius operabitur. Si igitur ciuilis ad operãdũ quibuſdam indiget: contemplatiuus non indiget: contemplatiua felicitas, ob id ipſum quia non indiget, ſuauiſſima ac ſufficientiſſima, atque iccirco etiam perfectiſſima eſt.

Melius quidẽ fortaſſe ſi adiutores habeat: ſufficientiſſimus tamẽ ipſe eſt.

Melius ſanè operabitur contẽplatiuus, ſi adiutores habeat non in operatione intellectus, in qua ſatis ſibi ſufficit: ſed in rebus externis, quo minus contemplatio interrũpatur, ac turbetur. miniſtro. n. aliquo indiget, qui coquat holera, aquatum eat, tunicam mundet, ac determinet: qui denique neceſſaria huiuſmodi exhibeat. Licet vero his egeat, eſt tamen ſufficientiſſimus, propterea ꝙ valde paucis indiget: nam etiam ſi haurire ſibi aquam, & holus elixare cogitur, paruum tempus in eo conteret. tunc. n. eſſet occupatus, atque indigus planè, ſi perdicum, & phaſianarum auium culina, opipararũq; epularum menſis indigeret. Vel adiutores appellat amicos, quibus cum familiariter traducere vitam poſſit: amicis ſiquidẽ indiget felix, eo ꝙ ad virtutem amici acuunt ſe mutuo, atque incitãt: efficiturq;, vt cũ amicis diutius, atque aſſidue magis circa virtutem operari valeamus. Adiunxit autem/fortaſſe/quia, ſi primo modo intelligamus: qui in neceſſarijs ad vitam rebus miniſteria exhibent, non ad felicitatem ipſam, neque ad incrementum aliquod eius, ſed ad corporis tantũmodo perfectionẽ adiutores ſunt: corpus autem non ad verum hominem attinet: quocirca adiutores felici nõ per ſe & abſolute, ſed ex accidenti dicendi ſunt. Si ſecundam explanationem ſequamur: modeſtia quadã inductum, & reuerentia erga præceptorem Platonẽ/fortaſſe/dixiſſe Ariſtotelem aſſeremus. Plato enim & in rebus pub. & in legibus eum qui vere eſt homo, nullius adminiculo indigere ait ad bene viuendũ: cum ab intellectu illuſtretur, totusq; eius ſit. Felices autem & magis, & diutius cum amicis operari poſſe, q̃ ſi ſoli ſint, in ſuperiore libro demonſtratum eſt: vbi felici homini opus eſſe amicis oſtendebatur.

Sola præterea ipſa per ſeipſam amari uideretur: quippe cum ex ea preterq̃ ꝙ contemplatus fuerit quiſpiam, eueniat nihil. ex agendis aũt rebus aut plus, aut minus aliquid præter actionem nobis comparamus.

Si quod per ſe eſt expetibile, magis expetẽdum eſt, vt diximus, q̃ id quod ob aliud quid expetitur: ſanitas enim per ſe expetenda cum ſit, medicamentis, & ſanguinis miſſiõe, quæ ſanitatis cauſa fiunt, expetibilior eſt ac perfectior: ciuilis vero felicitas ob aliud quid expetitur: ciues enim felices reddit contẽplatiuæ felicitatis cauſa: ipſa autem hæc intellectualis vita expetenda per ſe eſt: cõtemplatiua vita ac felicitas expetibilior q̃ ciuilis, ac perfectior eſt.

perfecta quidem etiam ipſa ſanitas eſt, perfectaq; eius eſt ſpecies in ſe: ſi virtuti tamen comparetur, eſt imperfecta. virtus ſimiliter ſi per ſe ſumatur, eſt perfecta: ſi ad ciuilem felicitatem referatur, imperfecta. ac demum omnia quæ ſuperiora alia habent, in propria ſua natura, ac ſpecie perfecta ſunt: ad ſuperiora & excellentiora comparata ſunt imperfecta. Quod cum ita ſit, contemplatiua felicitas quæ ſuprema ſpecies eſt, & non ob aliud quippiam ſed per ſe expetēda: perfectiſſima omnium merito erit. Eam autem eſſe extremum finē & perfectiſſimum omnium, perſpicuum inde eſt: quòd nihil aliud ex ea præter ipſam nobis euenit. ex fortitudine enim victoria: ex temperantia tranquillitas animi: ex prudētia conſequutio eorum quæ ad finem aliquem conducunt: atque ex omnibus ſimul ciuilis felicitas nobis comparatur. ex aliȷ́s ſimili modo actionibus, atque artificiȷ́s aliud quoddā tum maius, tum minus comparare conſueuimus: ex mercatura diuitias: veſtem ex textura: ex medicatione ſanitatem: domum ex ædificatione acquirimus: ex contemplatione autem aliud nihil, quàm ipſam met contemplationis operationem, quæ ſupremus omnium finis eſt.

Videtur item felicitas in ocio eſſe. negociȷ́s. n. diſtringimur, ut ociemur: & bellum gerimus, ut in pace degamus.

In ocio viuentes, extraq; omnem turbationem & tumultum conſtitutos homines appellare felices conſueuimus. & quotidie audimus omnes à natura ipſa inductos ita dicere: ille ſanè beatus eſt & felix. & ſiquis ab illis requirat, cur ita ſit? quia, inquiunt, ſine turbatione vlla in ocio vitam traducit, & quiete. quòd ſi in ocio degentes felices prædicamus, qui vero intellectualiter viuunt, magis in ocio ſunt: hi feliciores ſunt exiſtimandi, felicitasq; illa eſt vere ſuprema & perfectiſſima, quæ in intellectione, cognitioneq; diuinarum rerum & contrectatione conſiſtit: non quę in negociȷ́s, occupatiōibusq; variȷ́s verſatur: cuiuſmodi eſt ciuilis. Omnia igitur quæcunque tum veteres, tum recentiores de felicitate opinabantur, ineſſe in contemplatiua felicitate oſtendit. nam ſiue felicitas ſit, vt quidam dixerunt, id quod per ſe & non ob aliud amabile eſt: hoc ſoli vitæ intellectuali ineſt. ſiue animæ operatio, vt aliȷ́ prædicant, circa ea quæ per ſe bona ſunt, quæ à præſtantioribus & ſuperioribus in i. ſam deueniunt, illuſtratioq; intellectus, primarumq; & ſecundarum cauſarum, & cæterarum deinceps, communitatisq; ipſarum & differentiæ & proprietatis ſingularum cognitio: id contemplatiuæ felicitati præcipuum eſſe, ac proprium maxime conſpicimus. ſi itē eſt bona & iucunda vitæ traductio felicitas: ea intellectuali vitæ maxime ineſt. ſi quoque ocium & quietem eam eſſe dicamus, vt Epicurus volebat: contemplatiuam felicitatem eſſe eiuſmodi his verbis declarat, cum inquit: videtur felicitas in ocio eſſe. nam ſi felicitas ſupremus finis eſt, ſupremus autem finis eſt ocium: in ocio ſit felicitas, neceſſe eſt. ocium enim ſupremum eſſe finem ex ciuili felicitate comprobat: quæ abſolute quidem in ocio non eſt, ſed aliquo modo, atque aliqua ex parte. felix nanque ciuilis eatenus in ocio eſſe dicitur: quatenus omnes vicinas ciuitates obtemperantes habet. dum vero quotidie ea quæ & publice omnibus, & priuatim ſingulis honeſta ſint, atque vtilia, explorat, & prouidet: in turbatione, & occupatione conſtitutus eſt. atque ita quodammodo in ocio, quodammodo in negocio verſatur. huius tamen ociȷ́ cauſa qualecunque id ſit, vel contra hoſtiles, vel contra deſciſcentes ciuitates cogitur aliquando ſuſcipere. atque ita fit, vt belli cauſa arcus, & clypei, et loricæ, cæteraq; arma conficiantur: bellum verò ſuſcipiatur ob pacem, quæ nihil aliud quam ocium eſt. Si igitur pax ocium eſt, & pax eſt finis: occupationis & negociȷ́. i. armorum fabricationis, reliquiq; omnis bellici apparatus finis ocium eſt. Quoniam vero ocium hoc quodam modo, vt dictum eſt, eſt negocium: omne autem negocium ocium aliquod, finemq; appetit: fit, vt occupationis huius ciuilis, & negociȷ́ finis ocium quoddam ſit, qui ſupremus ſit finis: atq; hæc eſt contēplatiua felicitas. contemplatiua igitur felicitas in ocio eſt.

Atque actiuarum quidem uirtutū operationes in ciuilibus, uel bellicis rebus uerſantur, quarum actiones negocioſæ uidentur.

Cum dixerit in ocio videri felicitatem conſiſtere: nunc oſtendit, nullam aliam operationem, neque ciuilem, neque bellicam, quin neque ipſam ciuilem felicitatem in ocio proprie eſſe, ſed ſolam intellectualem operationem, quæ contemplatiua felicitas eſt. atque inquit, actiuarum. i. moralium virtutum operationes vel in ciuilibus, vel bellicis rebus conſiſtere. Ac bellicas quidem actiones in curis, & tumultibus, laboribusque maximis verſari, nemo

eſt ſi vel id expertus ſit, vel naturam belli aliquando conſiderarit, qui neſciat. in ciuilibus autem illi qui vel pecuniarum publicarum quæſtores ſunt, vel iniuriam inferentes alijs coercent, vel gratias compenſant, quanta in turbatione, et ſolicitudine ſunt conſtituti? dum aut ita cauent ſemper, vt tū accepti, quàm expenſi ratio eis conſtare facillime poſſit: aut ſtudent, quo neque ſeuerius q̃ par ſit atque atrocius, neque leuius & benignius q̃ ſocietas humana patiatur, ſontibus pœnas irrogent: aut prouident, vt pro meritis honores & gratiæ referantur. Quid de præſidibus ciuitatum, & principibus viris dicendum eſt? q̃ laborant ſemper, vt ſaluti & vtilitati ciuium conſulatur? de ijs loquor qui præſides re vera ſunt, non ſicut hodie plerū〈q〉; eorum, ciuitatumq; & miſerorum compilatores.

Bellicę ſanè etiam omnino. nemo enim eſt, qui uel bellum expetat, uel apparatum bellicum faciat bellandi cauſa. ſanguinarius enim prorſus quidam eſſe uideretur, ſi amicos ea cauſa ſibi hoſtes redderet, ut pugnæ, & cædes orirentur.

Vbi ciuiles & bellicas res in occupatione eſſe dixit: de bellicis primum agit: neminem eſſe inquiens, qui cauſa belli bellum appetat. pacis enim cauſa bellum gerere conſueuimus. ſi vero bellum gerimus vt in pace degamus: pax autem ocium eſt: bellum gerimus, vt in ocio vitam traducamus. at omne quod fit, vt in primo naturalium diſputationum demonſtratum eſt, aut ex oppoſito, aut ex contrario efficitur. ſi igitur pax ex bello fit, & pax eſt ocium, bellum eſſe negocium & occupationem neceſſe eſt. gratia autem ociandi nos bello vacare ex eo patet, ꝙ belli cauſa bellum appetit nemo. quod perinde eſt ac ſi dicat: nemo occupationem occupationis ipſius cauſa expetit, verum vt eſſe in ocio poſſit. alioqui enim ſanguinarius & nefarius, iniuſtiſſimusq; eſſe merito videretur, qui bellum faceret, vt ſemper in bellis verſaretur. nam ſi bellum gerit belli ipſius cauſa, vbi ſemper id agendo hoſtes omnes ſuos ſubegerit: quid faciet? contra amicos profecto arma conuertet: vt ſemper videlicet bellis, & cædibus vacet: id quod extremæ iniuſtitiæ, impietatisq; eſt. Non igitur bellum gerimus, vt bellum geramus: ſed vt in pace & quiete degere poſſimus: id eſt, non negociamur negociandi cauſa, ſed vt ocio aliquando fruamur. Actiones ergo bellicæ cum finem habeant pacem atq; ocium, in negocio ſunt atq; occupatione.

Ciuilis quoque hominis operatio negocioſa eſt præter ipſam etiam ciuitatis adminiſtrationem: dum poteſtates & honores ſibi & ciuibus comparat, uel ēt felicitatem ipſam, quæ diuerſa eſt à ciuili, quam etiam quærimus, utpote ſcilicet diuerſam.

Vbi oſtendit bellicas operationes eſſe in negocio: ciuiles quoque non eſſe abſque perturbatione & tumultu nunc declarat. ciuilis enim vir & felix non ſolum quando ciuitatis res adminiſtrat, & tractat: ſed etiam præter ipſam ciuitatis adminiſtrationem, id eſt quando etiam non operatur, ſed vel quid egerit, vel quid prætermiſerit, cogitat: quidq; in poſterum vel agere, vel non agere opus ſit: id quod ſignificat coniunctione/etiam/appoſita, magisq; congrua loquutio videretur, atque ijs quæ dicuntur, accommodatior, ſi ita dixiſſet: ciuilis quoque hominis operatio in eo etiam dum non adminiſtrat ciuitatem negocioſa eſt. qui enim cogitat & ſolicitus eſt, curatq; & ſtudet circumuicinis populis dominari, quo & ſibi & ciuibus honores acquirere, abundantiamq; venalium rerum, ad vitamque neceſſariarum poſſit comparare: is quo modo negocioſus non ſit, atque in occupatione conſtitutus, non video. Cum vero inquit, quæ diuerſa eſt, id eſt græce ἑτέρας οὔσας τῆς πολιτικῆς, ἣν καὶ ζητοῦμεν: hoc eſt quæ diuerſa eſt à ciuili, quam etiam quærimus: id per traiectionem legendum eſt, hoc modo: quæ diuerſa eſt ab ea quam etiam quærimus, à ciuili diuerſam. Inquit enim felicem ciuilem felicitatem ſibi & ciuibus comparare diuerſam à contemplatiua, quam contemplatiuam videlicet nunc quærit. coniunctio enim/etiam/quia hic quoq; vtitur, vacat.

Si igitur ex actionibus quæ ſecundum uirtutes fiunt, bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hæ negocioſæ ſunt, finemque quendam appetunt, & non per ſe ſunt expetendæ: intellectus uero operatio

tum

tum ſtudio præſtare, cum contemplatiua ſit, tum appetere præter ſe ipſam finem nullum uidetur, habereq́; uoluptatem propriam, quæ operationem ipſam auget: & ſufficientia quoque, & ocioſitas, & indeſatigabilitas, utpote humana, & quæcunque alia beato attribuuntur, ex hac operatione uidentur exiſtere.

Hæc quaſi concluſiones eorum ſunt quæ de contemplatiua felicitate ſunt dicta. Inquit enim, ſi elementa perfectæ felicitatis ſunt hæc, vt per ſe non ob aliud eligenda ſit, vt ſuauiſſima, vt ſufficiens ex ſe, vt ocioſa, & indeſatigabilis, perpetuaq́; atque aſſidua, quatenus homini licet, operatio ſit: hæc autem ſoli contemplatiuæ felicitati ineſt: prima ac perfecta felicitas, hominiq́; maxime accommodata contemplatiua eſt: ſecunda autē ciuilis eſt, quæ non vero homini & proprio conuenit, ſed ei qui ex intellectu & corpore eſt conſtitutus. Licet enim vniuſcuiuſque natura in eo ipſo quod eſt, perfecta ſit: cum ſuperioribus tamen ſubijcitur, eſt imperfecta. ſic ciuilis ſi ad contemplatiuam referatur, imperfecta habetur, quamuis per ſe conſiderata ex propria natura perfecta ſit. Atque hæc eſt horum verborum ſententia: nam cum eo quod ſequitur, continuatur, cum inquit: perfecta felicitas hæc hominis eſt, vbi vitæ longitudinem perfectam eſt nacta. reliqua enim ſunt interpoſita ad commemoranda, & repetenda ea quæ de felicitate dicta fuerant. Sciendum igitur, quanto ciuitas vniuerſa vno homini præſtat: tanto ciuiles quoque actiones vniuerſas, quę eſt ciuilis felicitas, magnitudine & pulchritudine vni tantum actioni antecellere: quippe cum ea quæ ex virtute inſunt omnibus ciuibus, ab omnibusq́; aguntur, magna & præclara ſint, longeq́; vnius viri virtutem atq; actionem exuperent, ſimili modo in bellicis res ſe habet: actiones enim, & fortiter geſta totius exercitus vnius militis facinoribus multo ſunt anteponenda: quæ tamen licet præclara & magna ſint, ocioſitatem in ſe minime habent. quin præter quàm quod ſunt negocioſæ, non per ſe, ſed ob aliud quippiam expetendæ ſunt: ob victoriam videlicet, pecuniarum'que comparationem, regionis'que acquirendæ, ac prorogandæ ditionis cauſa fiunt: quod autem ob aliud expetendum eſt, eſt imperfectum, ex ſeq́; minime ſufficit. operatio vero intellectus, quæ diuinarum rerum perceptio eſt & comprehenſio ſtudio & ſerio præſtare videtur, id eſt excellentia & dignitate & ſublimitate. altiſſima enim & precioſiſſima diuiniſſimaq́; operatio animi noſtri eſt intellectualis vita: atque ob id etiam iucundiſſima. quod enim perfectum eſt, eſt iucundiſſimum. voluptas vero quæ ex hac percipitur, cum doloris & pœnitentiæ penitus ſit expers, perfecta ſiue dubio eſt: & ſi perfecta, iucundiſſima, quæ operationem ſemper comitatur, atque auget. eſt præterea ex ſeſe ſufficientiſſima, cum per ſe expetenda ſit: & indeſatigabilis, nulliusq́; remiſſionis, relaxationisq́; indiga. nemo enim eſt qui ſine defatigatione, & laſſitudine perſeuerare in proprijs operationibus & actionibus quàmdiutiſſime poſſit, niſi qui contemplationi incumbit, & vacat.

Perfecta ſanè fęlicitas hæc hominis eſt, ubi uitæ longitudinem perfectam eſt nacta. nihil enim eorum quę ſunt felicitatis imperfęctum eſt.

Si æternum eſt perfectum, quod æterno eſt propius, perfectius eſt, quàm quod ab eo abeſt longius: longius autem tempus quàm breuius æterno eſt vicinius: quare diuturnior quoque felicitas perfectior erit, quàm quæ breuiori durat tempore. quocirca inquit vitam intellectualem perfectam eſſe felicitatem, vbi perfectum vitæ finem eſt nacta, conſentanea ſubiungens ijs quæ ſuperius dixerat. Vult enim diuinus hic philoſophus vniuerſa quidem virtute, morali videlicet & cōtemplatiua felicitatem expleri: ciuilemq́; externarum rerum adminiculis indigere. quæ ad virtutum operationes neceſſaria ſint. multæ nanque mutationes, variæ'que fortunæ in vita contingunt: vt progreſſu temporis quis vere felix fuerit, & quis ſimulate feliciter vixerit, manifeſtetur. adde quòd ſi perfecta res eſt felicitas, & perfectius id quod eſt diuturnius, diuturnius autem quod longiori tempore in felicitate permanſit: nemini profecto dubium eſt, quin id quod breuiſſimo tempore fuerit felix, ei ſit vicinius quod felix non eſt. quare imperfecta erit huiuſmodi felicitas. Vita igitur perfecta atque integra eſt opus. longo item tempore intellectualiter operari præclarius eſſe ac diuinius conſtat, quàm breui tempore idem facere. quam ob rem etiam perfectius eſt. perfecta igitur vita adit, neceſſe eſt. Quòd ſiquis obijciat, & dicat, felicitatem in inſecabili particula

temporis totam, & perfectam conſiſtere, nihilq; à temporis prorogatione conſequi: is primum præter ſenſum noſtrum atque animaduerſionem loquitur: deinde præter id quod plerique, vel omnes ferè opinãtur. omnes enim eum qui multo tempore feliciter vixit, longe eſſe beatiorem aſſerunt, quàm qui breui ſpatio temporis in eadem fuit felicitate. vnde licet vtriq; tam qui longo q̃ qui breui tempore felix fuit, nihilo alter altero melius ac præclarius in aliquo momento operentur: fit, vt productione temporis felix vita augeatur. ſi præterea eum feliciorem eſſe prædicamus qui præclara atque honeſta plura geſſerit: in longiore autem tempore plura q̃ in breui agere poſſumus: multum tempus, perfectamq; vitæ longitudinem conferre ad felicitatem perſpicuum eſt: quippe cum in breui nequeamus q̃ plurima & maxima vel agere, vel contemplari: id quod felicitatis excellẽtia requirit. Patet igitur tum ex his, tum ex multis alijs quæ nunc connumerare ſuperuacaneum exiſtimo, perfecta vitæ longitudine opus eſſe ad felicitatem. nam cum perfecta res ſit felicitas, nihilq; eorũ quæ eius ſunt. imperfectum ſit: tempus quoque eius eſſe perfectum atq; integrum neceſſe eſt, ne ea in parte claudicet, imperfectaq; habeatur.

Ac talis quidem uita præſtantior eſſet, quàm homini conueniat. nõ enim quatenus homo eſt, ita uiuet: ſed quatenus diuinum quid in ipſo ineſt. quanto autem id præſtat compoſito, tanto quoque eius operatio ab operatione diſtat, quæ ex uirtute alia exiſtit. Si igitur intellectus diuinum quid eſt, ſi ad hominẽ reſpiciamus: ſic uita quæ ex intellectu traducitur, ſi humanę uitę comparetur, diuina etiam ipſa eſt.

Hominem hic compoſitum ex anima & corpore appellat. Inquit enim, contemplatiuam & intellectualem vitam ciuili longe eſſe ſuperiorem: felicemq; contemplatiuum longe præſtantiorem eſſe ciuili, qui ad ſecundas & inferiores res declinat ac reſpicit. in ipſisq; diſtrictus, occupatus'que eſt. Qui enim intellectualiter viuit, non quatenus eſt homo, qui videlicet ex ratione, & multorum capitum belua cupiditate, & leonina iracundia conſtat, ita vitam traducet: ſed quatenus diuinum quid in ipſo ineſt: id eſt, quatenus ab annexo ſibi animali ſeiunctus, primo'que ac ſummo bono vnitus ab eo effulgentem in ſe illuſtrationem ſuſcipit. Nihil enim aliud eſt intellectualiter viuere, quàm à turbatione hac quæ circa materiã exiſtit, abſolui: atque ad intellectualem verticem & culmen confugere. & quanto, inquit, intellectus homini compoſito ex anima & corpore antecellit: tanto intellectualis eius operatio ciuilem felicitatem exuperat: aliam enim virtutem ciuilem felicitatem vocat. Si igitur intellectus diuinum quid eſt, ſi ad hominem reſpiciamus. i. ſi abſoluta ab his inferioribus mens, & abſtracta diuinior longe eſt, quàm ea quæ materiam reſpicit, ad eãq; propendet: ſic vita illius, quæ ſecundum mentem operatio eſt, humana vita. i. ciuili felicitate longe erit diuinior.

Neque uero oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquenque cum ſit homo, humana: & cum ſit mortalis, cogitare mortalia: ſed quatenus licet, immortalem ſe reddere, omniaq; efficere, ut ex pręſtantiſſimo omnium quę in ipſo eſt, uitàm traducat. nam licet id mole ſit paruum: ui tamen, & precio omnia longo interuallo excellit.

Nonnulli Theognidis, alij Solonis ſententiam eſſe hanc aſſerunt. verſus huiuſmodi circumfertur, Mortalis es, ideo cogita mortalia. Si vere & proprie & maxime homo ille eſſet, qui ex ratione reliquis'que duabus irrationalibus partibus compoſitus eſt: ijs qui conſulunt humana eſſe ſentiendum, in ciuiliq; felicitate permanendum, merito obtemperare deberemus. quia autem hic verus homo non eſt, ſed diuiniſſimum id quod in nobis eſt, qui eſt intellectus: eorum monitio admittenda non eſt: ſed immortales non reddere debemus, id eſt à mortalis animalis contagione nos ſeparare, atque abſtrahere, ſimiles'que nos immortalibus efficere, id eſt intelligibilibus, intellectualibus'que eſſentijs quàm proxime accedere. Felicitas ſiquidem quæ vero homini conuenit, eſt, cum quis Deo ſeſe ſimilem reddit: id autem fit cum ab his inferioribus abſcedentes, intellectualibus incumbimus, atque inhæremus.

inhæremus. quare omnia facere debemus, quæcunque ad vitam ex intellectu traducendam conducunt. is enim ſupremum eſt, & præſtantiſſimum, & diuiniſſimum omnium quæ in nobis ſunt. Ex eo autem viuit, qui vt dictum eſt, contemptis his externis ab omni corporis procliuitate abſolutus ac liber diuino fulgore illuminatur. licet enim id mole ſit paruum, id eſt magnitudinis ſit expers, atque indiuiſibile: non oportet, vt quod diuiniſſimum in nobis eſt, paruitatis cauſa negligamus, & quaſi vilem quandam rem eſſe exiſtimemus. non enim vim & dignitatem mole & magnitudine metiri debemus, ſed inſecabilitate potius, & corporis vacuitate: quippe cum intellectuales & incorporeæ ſubſtantiæ ſine dubio vllo longe omni corporea natura precioſiores ſint, & potentiores.

Id autem eſſe etiam unuſquiſque uideretur, ſiquidem præcipuum, & melius eſt. quocirca abſurdum eſſet, ſi non ſuam quiſque, ſed alicuius alterius uitam expeteret.

Sicut ciuitas proprie dicitur quod in ipſa principatum obtinet, & dominatur: vt in populari re pub. populus, & in regno rex, & in tyrannide tyrannus: ſic quoque homo proprie eſt, qui in nobis eſt intellectus: eſtq; proprie Ariſtoteles & Plato Ariſtotelis & Platonis intellectus, propterea quod videlicet quod in vnoquoque præcipuum eſt, & princeps, meliusque atque optimum, intellectus eſt. Quod ſi ita eſt, & felicitas noſtra in mente & intellectu conſiſtit, vitaq; ea quæ ex intellectuali contemplatiōe traducitur: quo modo abſurdum non eſt, ſi neglecta propria vita, proprioq; noſtro bono alicuius alterius. i. ciuilis, aut voluptuarij vitam ſectemur?

Quodque dictum ſuperius eſt, nunc etiam conueniet. quod enim naturæ uniuſcuiuſque eſt accommodatum, id præſtantiſſimum, ac iucundiſſimū unicuique eſt. ergo etiam homini uita, quæ ex intellectu traducitur: ſiquidem maxime id homo eſt.

Quod vniuſcuiuſque naturæ accommodatum eſt, eſſe optimum ac ſuauiſſimum, prius dictum eſt, vbi de voluptate loquebatur. manifeſtum enim eſt id eſſe optimū equo, quod equinæ naturæ accommodatum eſt: id item boui iucundiſſimum, quod boum naturā conſeruat, & perficit. Sed de his ſuperius multa iam diximus, vt repetere his plura amplius non debeamus. Simili modo igitur quod naturæ veri hominis eſt accommodatum, præſtantiſſimum id ipſi, atq; optimum, ac iucundiſſimum eſſe exiſtimandum eſt: idq; inquirere debemus, atq; inuenire: atq; vbi inuenerimus, ei neglectis atq; omiſſis cæteris firmiter, ac ſtabiliter inhærere. proprium autem eſſe vero homini. i. menti noſtræ vitam intellectualē & contemplatiuam, ſæpius audiuimus.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. Cap. VIII.

HAec igitur etiam feliciſſima eſt, ſecundo uero loco ea quæ ex alia uirtute exiſtit: quippe cum operationes quæ ſecundum ipſam fiunt, humanæ ſint.

Si maxime propria vero homini vita, atque accommodatiſſima eſt contemplatiua: qui ea viuet, feliciſſimus quoque erit. qui autem moralem & actiuam degit, ſecundo loco poſt ipſum haberi debet: propterea quod operationes quæ ex virtute morali exercentur, humanæ ſunt. i. felici ciuili ſunt accommodatæ, qui ex anima & corpore conſtitutus eſt.

Iuſta enim & fortia & cætera ex alijs uirtutibus erga nos mutuo agimus in commercijs, & uſibus, actionibusq; uarijs, & in affectibus, ſeruantes quod decorum unicuiq; eſt, hæc autem humana eſſe omnia uidentur.

Quia dixit operationes ex moralibus virtutibus humanas eſſe, hoc eſt hominis eius qui ex anima conſtat & corpore: id nunc his verbis confirmat: iuſta inquiens nos & fortia, & cætera in commercijs & vſibus inter nos mutuo agere, dum in affectibus quod decorum eſt, ſeruamus. affectus autem. i. voluptates & dolores eius hominis ſunt qui ex corpore & anima compoſitus eſt: quare etiam moralium virtutum operationes cum circa voluptates

& dolores, vt didicimus, exiſtant, decorumque ipſis, & modum pręſcribant, compoſiti hominis proculdubio ſunt, atque iccirco humanæ. Morales autem virtutes eſſe quæ affectus moderentur, ex ſuperioribus etiam nouimus. Ex fortitudine enim fit, vt ad fortia exequenda progrediamur: fidamusque vbi opus eſt, & quæ formidabilia ſunt, quãdo, & vbi oportet, fugiamus: atque omnino hac virtute timores & fiducias moderamur. Temperãtia item modum ita præſtat voluptatibus & ægritudinibus quæ tactu exiſtunt, vt alias eligamus et ſequamur, alias fugiamus. Liberalitatem autem & magnificentiam operationes eas moderari, quæ dandis & accipiendis pecunijs exercentur, non ignoramus: ſi ea memoria tenemus, quæ à philoſopho hoc de virtutibus his diſputata ſunt. Magnificentiam quoque & moderatum honoris ſtudium in moderata pro dignitate honorum electione conſiſtere. Manſuetudinem iræ mediocritatem: iuſtitiam æquam ſocietatis communitatisq; humanæ conſeruationem: quippe cum ciuiles natura ſimus, eſſe iam didicimus. Quod ſi ita eſt, omnes ex virtute morali operationes & actiones humanæ, & à rationalibus virtutibus ſecundæ habentur. Adde quòd ſi homo bonus & vocatur & eſt, qui neque in affectibus immoderatus eſt: neq; in actionibus quæ circa affectus exercentur, fines nullos, & terminos nouit: ita quoq; planum fit, moralem virtutem ex qua boni appellamur, actionesq; eius humanas eſſe: quandoquidem, ſicut dictum eſt, affectus compoſiti hominis ſunt.

Nonnulla uero etiam è corpore uidentur euenire; multamq; affinitatem cum affectibus habere morum uirtus.

His idem probat: morales videlicet virtutes, operationesque earum humanas eſſe: ſunt enim inquit temperantes nonnulli natura, & fortes, et iuſtiq; à corpore, id eſt è quadam corporis temperatura, elementorumq; concurſu, & commiſtione ipſis euenit: vt & habitus, & operationes quæ ex ipſis proficiſcuntur, compoſiti hominis ſunt. & ſicut non omnis voluptas, vt demonſtratum eſt, omni operationi annexa eſt, ſed diuerſarum ſpecie operationum diuerſas quoque ſpecie voluptates eſſe cognouimus: ſic cum affectibus i. voluptatibus & doloribus alijs alię virtutes affinitate coniunctæ ſunt: quippe cum voluptati quæ ex recta & honeſta pecuniarum datione exoritur, non omnis virtus annexa ſit, ſed liberalitas: eiusq; voluptatis quæ ex diſtributione pro dignitate conſequitur, iuſtitia, non temperãtia, aut fortitudo virtus propria ſit. Quòd ſi virtutes morales affinitatem cum affectibus habent, affectus autem ſunt humani: virtutes morales planè non veri hominis ſunt, ſed eius qui ex anima & corpore compoſitus eſt.

Quin etiam prudentia cum morum uirtute, atque hęc cum prudentia coniuncta eſt. ſiquidem prudentiæ principia ex uirtutibus moralibus; rectitudo uero moralium uirtutum ex prudentia exiſtit: at hę connexæ cum affectibus ſunt, & circa compoſitũ uerſantur. uirtutes uero compoſiti humanę ſunt. & uita igitur quę ſecundum ipſas traducitur, & felicitas huiuſmodi erit.

Vbi oſtendit morales virtutes eſſe humanas: eiuſmodi quoque eſſe prudentiam declarat: quæ cum rationalis partis animæ virtus ſit, intellectus & mentis, non compoſiti videri virtus poterat. Hoc autem quod inquit, nobis clarius patebit, ſi ea quæ alibi demonſtrata ſunt, memoria repetiuerimus. Dictum ſuperius eſt, ſe mutuo conſequi virtutes omnes: vt in quo vna earum fuerit, in eo quoque eſſe cæteras neceſſe ſit: neque fieri poſſe, vt vel fortis quiſpiam ſit morali fortitudine, niſi is quoque & temperans & iuſtus, & prudens habeatur: vel temperans, niſi & fortitudine & iuſtitia & prudentia fuerit præditus: vel prudens, niſi iuſta, & temperantia & fortia quoque velit, atque eligat. ſed quicunque eſt prudens, is continuo & iuſtus & temperans & fortis: & quicunque eſt iuſtus, continuo prudens, fortis, & temperans ſit, neceſſe eſt. Cum igitur ſe mutuo conſequantur virtutes, fit, vt & prudentia cum morum virtute, id eſt morali, & moralis virtus viciſſim cum prudentia coniuncta ſit, ſepararíq; à ſe mutuo nequeant. virtutes autem morales ſunt humanæ: humana igitur i. compoſiti hominis etiam prudentia eſt. Appellat autem prudentiæ principia finales cauſas ob quas agere ac facere quippiam conſueuimus. ſicut enim finalis medicinæ cauſa propter quam agit omnia quæcunque agit, ſanitas eſt: ædificatoriæ ædes: imperatoriæ victoria: temperantiæ voluptatis & doloris moderatio: ſic prudentiæ, ſicut demon-

ſtratum eſt, vbi de ea agebatur, rectum propoſitum in moralibus virtutibus, finis eſt, et cauſa propter quam agit. opinio enim circa fines recta à moralibus virtutibus nobis euenit. nam tale quippiam honeſtum eſſe & bonum, vt non offendere quempiam, parentes honorare, quæ ſunt patriæ vtilia procurare: quid item vtile, & iuſtum, atque iccirco agendum: quid contrà inutile, iniuſtum, & fugiendum ſit, & cætera huiuſmodi, vt recte opinemur, & nõ fallamur, virtutes morales efficiunt, ac præſtant. vt autem materiam & inſtrumenta, id eſt actionum & effectionum inueniamus, quibus rectum propoſitum, rectum'que finem conſequi poſſimus: id à prudentia habemus. Quoniam igitur moralis virtus rectos fines & ſcopos præmonſtrat: prudentia vero ea inuenit atque excogitat quæ ad huiuſmodi finium conſequutionem conducunt: coniunctæ vtræque ac conuexæ merito ſunt. Quod autem inquit, rectitudo vero moralium virtutum ex prudentia, ex defectu loquutionis obſcurius paulo cum ſit, expleri, atque illuſtrari in hunc modum debet. rectus finis, qui quòd ſit rectus & bonus, ex virtute morali nobis innoteſcit: ea enim eſt, vt diximus, quæ fines nobis rectos præmonſtrat: is inquàm finis ex prudentia exiſtit, id eſt comparatur atque acquiritur à prudentia, quæ ea quæ ad ipſum apprehendendum conducunt, oſtendit. Cum igitur prudentia cum moralibus virtutibus ſit coniuncta, hæ autem virtutes cum affectibus ſint annexæ: fit vt prudentia cum affectibus quoque coniunctionem habeat. Affectus vero humani ſunt, & ad compoſitum hominem ſpectant: quare compoſiti hominis prudentia, & virtutes quoque erunt.

Mentis autem ſeparata eſt. de ipſa enim hoc tantummodo eſt dictũ. nam exquiſite tractare maius eſt, q̃ præſenti propoſito conueniat.

Mentis autem, id eſt veri, et eius qui proprie homo eſt, vita intellectualis ab affectibus compoſiti hominis ſeparata eſt: vt felicitas quæ ex ea euenit, diuerſa à ciuili omnino ſit. ſed de hac exquiſitius agere theologi eſt: nam intellectus ex illis eſt, quæ ſunt ad aliquid. eſt. n. intelligibilium intellectus: non ſecus ac ſenſibilium, ſenſus. at eorum quæ ſunt ad aliquid, eadem eſt ſcientia: de intelligibilibus autem agere theologi eſt: quare de intellectu quoque diſputare ad eundem pertinere cenſendum eſt.

Videtur uero uel parum uel minus quàm moralis, externarum rerum apparatu indigere. neceſſarijs enim rebus utriſque eſt opus: atque id ex æquo eſto: licet magis circa corpus, & quę huiuſmodi ſunt, ciuilis laboret. parum enim quid differret.

Moralem vocat ciuilem felicitatem. inquit autem contemplatiuam felicitatem parum prorſus externarum rerum adminiculis indigere: vel ſi minus parum, non ex æquo ſaltem vt moralis. non enim ſicut ciuili, ita contemplatiuæ quoque multis externis rebus opus eſt: ſed longe paucioribus. neceſſarijs enim, vt prius dictum eſt, vtrique indigent: curq; id contingat, ibidem fuit explanarum. quanquam ciuilis magis quàm contemplatiuus laborat circa neceſſaria, atque ea quæ neceſſarijs quàm ſimillima ſunt: paulo enim amplius ad ea ciuilis declinat.

Sed in operationibus longe diſtabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iuſto ad retributiones faciendas pecunijs erit opus: quippe cum obſcuræ uoluntates ſint: ſimulent'que etiam illi qui iuſti non ſunt, iuſte agere ſe uelle. fortitudini item potentia, ſi modo quippiam ex uirtute exequi debet: & temperanti poteſtate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quiſpiã eſſe manifeſtus poſſit?

In rebus quidem neceſſarijs parua inter hos differentia eſt: ſed in operationibus longe diſtant: ac penè tantum, quantum abeſſe id quod eſt, ab eo quod non eſt, videtur. Contemplatiuus enim vt ex intellectu operetur, in intelligibilibus'que rebus verſetur, nulla re extrinſecus indiget: nam ſicut ſano viſui ad videndas, verbi gratia, has literas præſente luce nulla alia re eſt opus: ſed ſimul ac palpebras ſuſtulerimus, ſi forte conniueant, clare inſpicit: ſic contemplatiuus ad intelligibilia conſpicienda nullum extrinſecus adiumentum requirit

at ciuilis ſi liberaliter ſe gerere vult, aut iuſte, pecunijs indiget, quo & large donare, & diſtribuere quod cuiq; conuenit, poſſit: nam ex actionibus virtutes hæ agnoſcuntur, non ex verbis, licet ſe velle & iuſte & liberaliter agere quiſpiam dixerit. actiones autem abſq; accommodatis inſtrumentis exerceri nullo pacto queunt. inſtrumenta vero iuſto & liberali accommodata pecuniæ ſunt. ſi fortiter item agendum ciuili eſt, præſentia hoſtium: ſi prudenter, alia quædam neceſſaria ſunt. Voluntates enim ſunt obſcuræ, & incertæ. cum nonnulli ſint qui licet iuſti non ſint, ſe velle tamen iuſte agere ſimulent: quos ſanè ex ea ſimulatione iuſtos eſſe dicere nullo modo debemus. Temperantem quoque quibuſdam indigere, libertate præcipue, & poteſtate, perſpicuum eſt: nam qui ſub pædagogo, aut alterius cuiuſpiam cuſtodia quem timeat & vereatur, conſtitutus à voluptatibus corporis abſtinet: is an vere temperans ſit, niſi libertatem nactus idem fecerit, nondum patet.

Sed quæri conſueuit, utrum electio an actio magis propria uirtutis ſit: cum in utriſque conſiſtat uirtus. unde manifeſtum eſt in utriſque id futurum, quod perfectum eſt. ad actiones autem exequendas multis eſt opus: & quo plures & meliores ſunt, eo pluribus.

Cum dixerit ex actionibus temperantem, fortem, iuſtum, & prudentem agnoſci: & ſæpe fiat, vt nonnulli vel temperanter, vel iuſte ſe gerant, quo aut ſacerdotium, aut ciuilem aliquem principatum conſequantur, aut quippiam aliud, licet neque temperantes, neque iuſti re vera ſint: atque iccirco aſſerere potuiſſet aliquis ſolos eos eſſe temperantes & iuſtos qui temperantia & iuſta vellent: merito res in quęſtionem venit: vt alij volũtate, alij actione virtutem definiunt, cum vtraque tamen coniungenda ſint, et in vtriſque virtus conſiſtat: quippe cum iuſtus re vera ſit, qui iuſta & vult, & agit: prudens item, & fortis, & temperans ſimili modo. Quòd ſi in vtriſque his & voluntate & actione virtus conſiſtit, ad agendum autem pecunijs eſt opus: iuſtus & liberalis ſine dubio pecunijs indigebit: atq; eo pluribus, quo maiores, & pulchriores actiones ipſæ fuerint.

Contemplanti uero nulla huiuſmodi rerum ad operationem quidem indigentia eſt: quin ferè contemplationi eſſe impedimento conſueuerunt. quatenus tamen homo eſt, cum pluribusq; uitam degit, ex uirtute agere proponit. talibus igitur ad humane ſe gerendum indigebit.

Contemplatiuo autem homini externæ res non modo ad contemplandum non conferunt, ſed impedimento potius ſunt: quippe cum, quantum ad operationem intellectus ſpectat, nulla re extrinſecus prorſus indigeat. fit tamen, vt quia eſt homo, id eſt quia adiunctum habet corpus, & cum hominibus vitam traducit: his quoque illi opus ſit ad humane ſe gerendum: id eſt quo more hominis erga eos quibuſcum verſatur, officioſe ſe gerere poſſit.

Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quãdam operationem eſſe, conſtare uel inde poſſet, q̃ deos maxime beatos, & felices eſſe exiſtimamus.

His quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum cognitione verſari oſtendit: optima enim eſſe diuina omnium conſenſu conſtat. quòd ſi feliciter viuere optimũ & perfectiſſimum bonum hominibus eſt, id autem in contemplatione verſari declaratum fuit: nunc quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum contemplatione conſiſtere, non in actione, aut effectione ſicut ciuilis, demonſtratur, ad hunc modum: qua in re felicitas, & beatitudo Deo ineſt, in eadem re, quoad eius fieri poteſt, nobis quoque inerit. at Deo felicitas & beatitudo in contemplatione conſiſtit, nobis igitur etiam propria felicitas in contemplatione verſabitur. nam operationem Dei & beatitudinem in contemplando non in agendo, aut efficiendo conſtitutam eſſe: aliàs in vndecimo ſupranaturalium diſputationum philoſophice demonſtrauit, & nunc probabiliter declarat, cum ita ſubiungit.

Nam quales actiones attribuere eis debemus, iuſtas ne? ſed ridiculi ſanè uiderentur, ſi commercia facerent, & depoſita redderent, atque alia huiuſmodi inter ſe contraherent, nunquid fortes? ut formidoloſa ſuſtineant, periclitenturq;

tenturq́ꝫ quia honeſtum ſit? an liberales? ſed cui dabunt? abſurdum quippe, ſi etiam ipſis numum, aut tale quippiam adeſſe dicamus. nam ſi temperantes eſſe eos aſſeruerimus, quidnam eiuſmodi eſſent? quòd enim prauas cupiditates non habeant, moleſta atque inuidioſa laus eſt. ſi demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna dijs eſſe uidebuntur. At uiuere deos omnes exiſtimant; quare etiam operari. non enim ut de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui uiuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid reſtat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, contemplatiua erit: & ex humanis ea erit feliciſſima, quæ huic maxime eſt cognata.

Deum inquit viuere & operari omnes exiſtimamus, & credimus: omnis autē operatio vel actiua, vel effectiua, vel contemplatiua eſt: ſi igitur neque agit, neque facit deus: reſtat tertium, vt contempletur. at Dei operatio optima eſt, & præſtantiſſima ac ſuprema: ſit ergo, vt noſtra quoque operatio, quæ diuinæ maxime eſt cognata, quæ eſt contemplatio, perfecta, optima, ac ſuprema ſit. Non eſſe autem diuinam operationem in actione, aut effectione, aut ciuili felicitate, ſed in contemplatione, ita probat: morales virtutes omnes, ſicut demonſtratum eſt, affectuum ſunt moderatrices: affectus autem in deo minime ſunt: non ſunt igitur neque morales virtutes: quare neque ciuili felicitate felix eſt. Quid enim iuſtitia ei eſt opus? nam cum iuſtitia ſit pro cuiuſque dignitate permutationes facere, ac depoſita reddere, ridiculi ſanè videremur & nos, & ille. nos, ſi talia de deo opinaremur: ille, ſi huiuſmodi rebus eſſet diſtrictus. Quid item fortitudine ei opus eſt, cui nihil terribile eſt, & formidandum? Quid liberalitate? abſurdum enim eſſet, ſi quiſpiam pecunias & numos ei adeſſe exiſtimat, vt & quibus dare, & à quibus accipere oportet, & det, & accipiat. Quid autem temperans dicetur? grauis enim et moleſta atque inuidioſa ea eſſet laus, ſi deſi cupere quidem, ſed non duci tamen & ſuperari à cupiditate, ſed ſuperare eam, ac vincere dixerimus: vituperium enim id potius eſſe eius quàm laus videretur: quippe cum hoc modo nihil à continentibus, & tolerātibus differret. Ita igitur ſi per omnes virtutes diſcurramus, earumq́ꝫ operationes: paruæ omnes atque indignæ diuina natura eſſe deprehendentur. At vero Deum viuere & operari aſſerimus: non enim dormire ei conuenit, vt de Endymione fabulæ prodiderunt: eius igitur operatio cum beatitudine præſtantia & pulchritudine ciuilis felicitatis operationibus longe præſtet, contemplatio erit. Quocirca etiam ex humanis operationibus ea quæ veri hominis eſt, quæ diuinæ operationi maxime eſt cognata & affinis. i. cōtemplatiua, beatiſſima perfectiſſima, & feliciſſima ſimili modo erit: altera vero quę ad ciuilem ſpectat, longe inferiore loco habenda eſt.

Argumento illud eſt, ꝙ cætera animalia quæ tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque ſunt.

Talem operationem cōtemplatiuam, id eſt intellectualem vitam, et optimarum rerum, diuinarum que cognitionem appellat. Inquit igitur, vt quæ prætermiſſa ſunt, et extrinſecus ſunt intelligenda, ſuppleamus, hoc modo: ex aliorum ſanè philoſophorum, Epicureorum videlicet, & Stoicorum de felicitate ſententia, poſſet quiſpiam felicitatem brutis animalibus ratione que carentibus impertiri: ex mea verò & Platonis, cæterorum que qui in intellectuali vita felicitatem conſtituunt, bruta animalia cum intellectu, & ratione penitus careant, felicia eſſe nullo modo poſſunt. Nam ex Epicuri et Stoicorum opinione felicitatem ad bruta quoque pertingere, his rationibus demonſtratur: ſi bene eſſe affectum Epicuro eſt bene viuere: bene autem viuere et Epicuro et Stoicis idem eſt quod felicem eſſe: bene eſſe affectum nihil aliud eſt, quàm felicem eſſe. at brutis ineſt, vt bene affecta ſint: quare vt felicia quoque ſint, inerit. Præterea ſi Stoicis ſecundum naturam degere bene viuere eſt: bene viuere autem & ipſis & Epicuro eſt felicem eſſe: ſecundum naturam degere eſt felicem eſſe. at ineſt ratione carentibus animalibus, vt ab ortu vſque ad vigorem et florem ætatis ſecundum naturam degant: bruta igitur animalia felicia ſunt. nam quòd bene affecta

ſint bruta, atque ex ea bona affectione .i. voluptate bene viuant, ex muſicis et canoris animalibus patet. nam niſi ſecundum naturam viuerent, proprium opus aſſidue canendo minime explerēt. cum enim canora ſint et muſica, opus eorum ſecūdum naturam eſt cantus: quem cū exercent, ſecundum naturam viuere cenſenda ſunt. Cantum enim eſſe bene affectorum, & eorum quæ voluptatem percipiunt, aſſidua eius operatio declarat: quippe cum nullum animal ſit, quod ſi dolore aliquo moleſtetur, non modo aſſidue, ſed ne vllo quidem tempore prorſus canat. canere enim non triſtium, et dolore ſolicitatorum, ſed voluptate affectorū, et ſecundum naturam degentium eſt. Felicitas item ex Stoicorum opinione naturalis appetitionis extremum eſt: ad quod cum peruenit natura finem ſuum habet, nihilq; amplius deſiderat, quàm id quod ſibi proprium bonum eſt, continere, & non amittere. hoc autem brutis quoque ineſſe manifeſtum eſt: bruta igitur quoque felicitatem conſequūtur. extremum enim et finis naturalis appetitionis nihil aliud eſt, quàm vigor ipſe et flos ætatis. nam cum incrementum et decrementum ſeu efflorefcentia, & deffloreſcentia motiones vtræq; ſint, inter ſe oppoſitæ, altera vt origo quæ ad eſſe: altera vt terminus quę ad non eſſe deducit, neceſſe eſt, vt medium aliquod intercedat, quod diſſimile ab vtriſque ſit: qui eſt ſtatus. hic autem ſtatus. qui inter incrementum & decrementum medius eſt, naturalium fœtuum eſt vigor et flos, finisq; naturæ eſſe dicitur: quem cum aſſequuta eſt producens natura continere quaſi proprium bonum, et conſeruare nititur, licet poſtea ſubiacens natura, quæ eſt materia, naturam .i. formam in ſe non continens, totum corrumpat, ac perdat. tripliciter enim, vt in libris de naturalibus diſputationibus dicimus, natura dicitur: materia videlicet, & forma, et tertia illa quæ naturales res producit, materiam'que ad formas ſuſcipiendas mouet, ac mutat. Huiuſmodi igitur felicitate bruta eſſe poſſunt felicia: illa autem quæ intellectuali vita, diuinarum'que rerum cognitione definitur, nullo pacto poſſunt. ſolus enim ex omnibus animalibus homo eſt, qui ex natura ſua conſiderare de diuinis rebus, atque inueſtigare valeat, et diſſerere: et qualis earum eſſentia ſit, et quænam ex earum intellectione ſimilia ipſis efficiantur. Cum igitur oſtenderit Dei operationem eſſe cōtemplationem: ipſe enim eſt qui intelligit, et qui intelligitur, vt in vndecimo ſupranaturalis diſputationis libro inquit: et diuinæ maxime eſſe cognatam eam quæ veri hominis eſt: ſubiungit: intellectualem vitam quæ felicitas eſt, compoſiti hominis & ciuilis minime eſſe, ſed eius qui vere et proprie homo eſt: illud eſt argumentum, quòd nullum ex brutis animalibus huiuſmodi felicitatis eſt particeps. carent enim tali felicitate, quia talem .i. intellectualem operationem non exercent. intellectualiter autem non operantur, quia intellectus ſunt expertia, qui verus homo eſt.

Dijs enim beata tota uita eſt. hominibus autem eatenus, quatenus ſimilitudo quędam eiuſmodi operationis in ipſis ineſt. at cæterorum animalium nullum eſt felix, propterea q̄ contemplationis particeps nullo modo eſt.

Si beatitudo in contemplatione, et optimarum rerum cognitione conſiſtit: dijs quippe qui aſſidue contemplātur, beata operatione & actu ſemper tota vita eſt. hominibus vero quando operantur, actu: quando non operantur, poteſtate eſt beata. ijs autem quæ nullo modo ita operantur, vita beata nullo modo eſt. Nam quod inquit/quatenus ſimilitudo quædam eiuſmodi operationis in ipſis ineſt/propterea dicit, quia Deus cum ſeipſum intelligat, ſeipſum percipit. quod enim intelligitur ab intelligente habetur ac percipitur: atque ita qui intelligit & qui intelligitur, & qui habet & qui habetur, idem eſt. felix autem contemplatiuus cum iam contemplatur et operatur intelligit quidem etiam ipſe Deum ipſum, ſed non eodem modo: non enim ſicut intelligit ſeipſum Deus, ita quoque contemplatiuus ipſum eundem percipit, atque intelligit. quare contemplatiui felicis intellectio & perceptio, ſimilitudo quædam eſt intellectionis Dei, qua ſeipſum intelligit. Quod ſi ita eſt, felicis quoque contemplatiui beatitudinē ſimilem diuinæ, non eandem cum ea eſſe cōſtat.

Quouſque igitur protenditur contemplatio, eouſque etiam felicitas ſeſe extendit: & quibuſcunque magis ineſt contemplatio, ijs magis quoque ineſſe felicitatem cōſtat: atque illam quidem non ex accidenti, ſed ex ipſa contemplatione.

templatione. ipſa enim per ſeipſam eſt precioſa. Quare felicitas contemplatio quædam eſt.

Quouſque inquit protenditur contemplatio, id eſt quæcunque animalia ratione prædita ſunt, intellectum´que habent, quo contemplari & viuere intellectualiter poſſint, ea felicia eſſe contemplatiua felicitate etiam queunt. quæcunque autem intellectu carent, felicitate hac frui nullo modo poſſunt. Vel quouſque protenditur contemplatio, ita intelligēdum eſt, vt ad tempus referatur. nam cùm adæquetur contemplationi felicitas, fit, vt quandiu protenditur intellectus operatio, tandiu felicitas quoque perduret. ſi enim ſex horarum verbi cauſa fuerit operatio, totidem quoque non plurium, neque pauciorum felicitas ſit, neceſſe eſt. atque ita ijs qui ſemper operantur cum perpetua operatione perpetua quoque felicitas erit: cęteris quantum eſt id tempus quo operantur, tanta etiam erit felicitas. Atque ea non ex accidenti, id eſt non imperfecte. hoc enim/ex accidenti/hic ſignificat, non ex imperfecta felicitate, ciuili videlicet, vel ea quæ in luſu à potentibus et tyrannis talibusq; felicibus conſtituitur: ſed ex ipſa contemplatione, quæ abſolute & proprie felicitas eſt. Poſſumus etiam/ex accidenti/ in ſua ſignificatione ita interpretari, vt intelligamus non ob aliud quid felices eos futuros: ſed ob ipſam contemplationem circa ea quę ſemper eodem modo ſeſe habent. ſicut enim qui vel coronam vel victum publice ob patris virtutem eſt conſequutus, non ob ſeipſum, ſed ob patrem & ex accidenti honorem eum adeptus eſt: qui autem quia fortiter ſe geſſit, coronatus eſt, is ob ſeipſum & non ex accidenti eſt coronatus: ſic contemplatio per ſe felicitas eſt: et contemplatiuus per ſe et ex ipſa contemplatione, non ex nobilitate, aut diuitijs, aut tali quapiam re felix eſt exiſtimandus.

Opus erit autem & externa proſperitate homini nato. non. n. ad contemplandum natura ex ſeſe ſufficit, ſed oportet, ut & corpus ualeat, et alimentum, & cætera obſequia ſuppetant.

Hoc ſæpe repetit, atque inculcat tum Platonis cauſa, qui aſſerebat, non omnino quapiam re indigere eum, qui revera, & non ex accidenti eſſet felix: tum quia fluxa eſt corporis noſtri natura, atque eiuſmodi, vt facile à quacunque re pati incommodum poſſit. Indiget quippe corporis ſanitate: quis enim eſt, qui ſi ægrotet, & morbo aliquo vehementer agitetur, vacare contemplationi poſſit? indiget etiam alimento: quippe cum ſimplex corpus noſtrum minime ſit. Sed de his plura antea diximus, vt longiori hac de re vti oratione rurſus non liceat. Proſperitatem hic appellat ſanitatem, et neceſſariarum rerum copiam, eatenus videlicet, quatenus ad vitam humanę traducendam ſatis ſit. vnde ſubiungit.

Non tamen multis & magnis opus fore felici exiſtimandum eſt: etiam ſi abſque externis bonis beatum quempiam eſſe non liceat. non enim in exuperatione ſufficientia conſiſtit, neque iudicium, necq; actio: quippe cum fieri poſſit, ut qui etiam terræ & mari non imperat, honeſta agat. ex mediocribus ſiquidem rebus agere ex uirtute unuſquiſq; poſſet.

Si fieri non poſſet, vt ſine multitudine & magnitudine externorum bonorum feliciter quiſpiam viueret: talia ad felicitatem eſſent neceſſaria cum vero abſque horum nimia copia beate liceat viuere, non multis & magnis opus eſt. non enim ſufficientiam iudicare debemus ex rerum externarum & diuinarum exuperatione, nimia´que affluentia. Falſum enim & errans iudicium eius eſt, qui ex ſe ſufficere eum aſſerit, qui valde multis diuitijs eſt inſtructus. necq; felices actiones dicendæ ſunt quæ ab ijs aguntur, qui diuitijs affluunt: quippe cum et paucis bene vti, & ex paucis honeſta agere, & præcipue optimas mentis operationes exercere quiſpiam poſſit.

Id quod cernere inde euidenter licet, quòd priuati homines non minus, immo etiam magis quàm potentes, honeſta agere uidentur. Satis igitur eſt, ſi tot facultates ſuppetant. felix enim erit uita eius, qui ex uirtute operatur.

Ex mediocribus facultatibus poſſe quempiam honeſta agere, perſpicuum inde eſt,

quòd priuati, id eſt qui mediocres facultates habent, neque in principatu aut regno conſtituti ſunt, magis quàm potentes et diuites honeſta agunt. magis enim & hoſpitibus excipiendis, & pauperibus curandis vacare: maius templis & ſacrificijs ſtudium adhibere: magis liberaliter ſe gerere hi conſpiciuntur, quàm qui maximis poteſtatibus præditi ſunt, maximiſque copijs affluunt. Quòd ſi hi ex paucis ita ſe gerunt: contemplatiuus felix multo magis & intellectualiter viuere, & ex virtute operari poterit: ſi mediocria tantum ſuppetent, quantum homini ad traducendam vitam conuenit. Satis igitur eſt felici, ſi tot facultates habeat, quę mediocriter ſufficiant. inde enim agere honeſtiſſima põt, neque ex paucitate impeditur, cũ in multitudine & copia beatitudo non ſtatuatur, quo minus felix, beatuſq; ſit.

Quin & Solon felices recte fortaſſe definit: cum inquit eos eſſe qui externis rebus mediocriter fuerunt inſtructi, & honeſtiſſima egerunt, ut exiſtimabat, modeſteque uixerunt. fieri enim poteſt, ut mediocria poſſidentes ea agant, quæ oportet.

Mos Ariſtoteli eſt poſt demonſtrationes ad maiorem rerum confirmationem & ſapientum quoque opiniones, & cæterorum natura inſitos conſenſus adducere. quãdo enim cum rationibus & ſapientum opiniones, & vulgi rumores concordant, veriſſima ea eſſe proculdubio videntur, quæ fuerunt demonſtrata. Cum igitur nunc felicitatem non in multitudine, & magnitudine externorum bonorum conſiſtere oſtenderit, ſed in moderato ipſorum vſu, & appropinquatione ad Deum: vt maiorem rei fidem faciat & Solonis & Anaxagoræ ſententiam ſubiungit. Solon enim felicem eum eſſe dicebat non qui multis & magnis afflueret: ſed qui vtraque hæc haberet, id eſt & mediocria poſſideret, & honeſtiſſima ageret, modeſteque vitam traduceret. Modeſte enim inquit, id eſt σωφρόνως, quod frugaliter etiam interpretari poſſumus, vt eo verbo virtutes omnes comprehendi ſignificet.

Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem exiſtimaſſe: cum dixit, ſibi non eſſe mirum futurum, ſi pleriſque è uulgo abſurdus quiſpiam eſſe uideatur: eos. n. externis rebus, quarum tantũmodo ſenſum habent, iudicare conſueuiſſe.

Nihil mirum eſſe debet, dicebat Anaxagoras, ſi abſurdus et infelix pleriſque eſſe videar. miſerum enim eum vulgus appellabat, quia multis opibus, non affluebat, licet virtute & contemplatione ditiſſimus, & feliciſſimus re vera eſſet. Nam cum in multa opum copia, externorumque bonorum affluentia felicitatem conſtituant plerique, verorumque bonorum ſenſu careant, ignariq; ſint, eum qui modica poſſidebat, modiciſque erat contẽtus, infelicem, & miſerum eſſe arbitrabantur, cũ tamen vere felix & beatus eſſet iudicandus.

Sapientum igitur opiniones cum rationibus conſentiunt. ac fidem quidem aliquam talia quoque afferunt: ſed uerum ipſum tamen in agendis rebus ex factis & uita iudicatur: in his enim præcipua uis conſiſtit. Quocirca ante dicta ita conſideranda ſunt, ut ad uitam & facta referantur: & ſi cum factis conſentiunt, admittenda: ſin ab eis diſcrepãt: uerba ſunt exiſtimanda.

Sapientum, inquit, Solonis videlicet & Anaxagoræ opiniones cum rationibus meis conſentiunt, quibus probaui non in multitudine & magnitudine externorum bonorum conſiſtere felicitatem, neque ex his felicem, ſed ex virtute iudicari oportere. ac talia quidem, id eſt & rationes, & ſapientum ſententiæ, quæ confirmãt, felicem vitam non eſſe eam cum quis gentibus multis dominatur, mariſque & terræ imperium obtinet: ſed cum & mediocria poſſidet, et honeſtiſſima agit, atque optima: fidem quidem aliquam & probabilitatem habent: ſed veritas tamen in rebus agendis ex factis iudicatur. Nam ſi quiſpiam eſt, qui cum felicem eſſe eum dicat qui mediocria poſſideat, & optima ſectetur, atque agat, ipſe & nihil amplius quàm neceſſaria habet, et optima atque honeſtiſſima agit, contemplationiq; totus incumbit: ei fides adhibenda eſt, veraq; eſſe eius oratio eſt exiſtimanda. Sin

da. Sin autem ita quidem dicit, ſed contraria tamen poſtea agit, atque vndecunq; aurum & argentum reliquaſq́; opes conquirit, ac contrahit: is falſus ac mendax cẽſendus prorſus eſt: cum ea quæ dicit ijs quæ agit minime conſentiant: eiusq́; orationem debemus verba tantũmodo. i. voces quaſdam inanes ac vanas in aerem effuſas, immo vt melius dicam, ſonos inarticulatos, ſignificationeq́; omni carentes exiſtimare.

Atqui ex intellectu operatur, huncq́; excolit, atque optime afficit: is eſſe Deo cariſſimus uidetur. nam ſi aliquam humanarum rerum curam dij habẽt, ſicut uidetur: conſentaneum eſt ipſos re illa quæ optima eſt, atque ipſis maxime cognata, delectari, qui eſt intellectus: eosq́; qui eam maxime amãt, & honorant, remunerari.

Cum demonſtrarit contemplatiuum felicem optimum, atque honeſtiſſimum, atque ex ſeſe ſufficientiſſimum eſſe, et cætera omnia habere quæ dicta iam ſunt: eundem Deo quoq; cariſſimum oſtendit. Deo cariſſimus autem. i. θεοφιλέστατος, is eſt quem deus amat: ſicut φιλοθεώτατος qui deicola eſt, et Deum maxime amat. Inquit igitur, ſi curam hominum habet, hiſq́; prouidet Deus, quemadmodum optimis quibusque philoſophis placet, atque eſſe verum videtur: eum re optima & maxime ſibi cognata delectari veriſimile eſt. optima autem res et maxime Deo cognata intellectus noſter eſt. Gaudet ſiquidem deus omnibus a ſe effectis rebus, vtpote quæ valde bonæ ſint: intellectu tamen præcipue, eo quod maxime ſibi eſt cognatus, oblectatur. cognatus vero eſt Deo intellectus non ſubſtantia & eſſentia, ſed eo ꝙ ea natura eſt prędítus, vt in ſeipſum reflecti poſſit, ſeq́; ipſum contemplari: atque ita ex ea in ſeipſum collectione in deum quoque ipſum à quo amatur, ſublatus, deificetur, id eſt, Deo ſimilis, quoad eius fieri poteſt, efficiatur. Cognatus igitur Deo vniuſcuiuſque noſtrum intellectus eſt ex operationis ſimilitudine. nam ſicut ille ſeipſum intelligit: ita noſmetipſos nos inſpicimus, cum ſupra imaginandi facultatem euaſerimus. Quod ſi cognatus intellectus noſter Deo eſt, conſentaneum eſt, vt amantes eum atque honorantes Deus amet, ac remuneret. Amat autem cognatum Deo intellectum ille qui totam virtutem complexus multiplices appetitus, innatos'que ſenſus vtpote qui cogitationem decipiant, necnon imaginationes quæ formant nobis partiuntur'que res ipſas, immenſam'que varietatem inducunt, effugit: auerſatus item eſt opiniones, quæ variæ etiam ipſæ cum ſint, ad externa feruntur ſenſui & imaginationi coniunctæ: omnis enim opinio cum irrationali ſenſu & imaginatione operatur. tum ad ſcientiam & intellectum, atque inde ad intellectualem vitam, ſimplices'que rerum appulſiones attollitur: quò cum peruenit, puras inde illuſtrationes, ſynceras'que admittit. Hæc enim eſt remuneratio, qua eos qui animum ſibi cognatum amant & colunt, deus proſequitur, ꝙ clariore luce cognitionis illuſtrantur, perfectioreq́; cum eo nexu coniuncti intellectuales naturas ſpeculantur.

Vtpote qui eorum quæ ipſis ſunt amica, curam habeant, recteq́; & honeſte agant. Hæc autem omnia ſapienti maxime ineſſe, obſcurum non eſt: is igitur eſt Deo cariſſimus: eundem'que eſſe etiam feliciſſimum ueriſimile eſt. Quare ita quoque efficitur, ut ſapiens maxime felix ſit.

Si nos, inquit, eos amamus, qui filios noſtros, nobis'que cognatos diligunt: quanto magis conuenit, vt qui bonitatis omnis fons eſt Deus, amore eos proſequatur qui rem ipſi cognatam amant, atque excolunt? quis nam autem ſit is amor & cultus intellectus, declarat, cum ſubiungit: /recte'que & honeſte agant/, perinde ac ſi diceret: amare intellectum nihil aliud eſt quàm recte agere, & ſecundum omnes virtutes. tam actiuas quàm rationales operari. Hæc autem omnia, quæcunque ſcilicet de felicitate iam dixit, ſufficientem ex ſe eſſe, indefatigabilem, curam proprij intellectus habere, Deo eſſe carum, & cætera alia, inſunt quidem fortaſſe etiam felici ciuili qui ex virtute morali viuit: maxime tamen & ſine controuerſia in eo eſſe conſpiciuntur, qui intellectualiter vitam traducit. Quare ciuilis quidem Deo carus & felix: ſed contemplatiuus Deo cariſſimus & feliciſſimus cenſendus eſt.

NVnquid igitur ſi de his & uirtutibus, præterea etiam de amicitia & uoluptate ſatis figura dictum eſt, finem habere propoſitum hoc noſtrum eſt exiſtimandum? an quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non eſt contemplari ſingula & cognoſcere, ſed agere? neque igitur in uirtute ſatis eſt, ſi eam cognouerimus: ſed ut eam habeamus, eaq́; utamur, eſt enitendum: uel ſi quo alio modo boni efficimur.

Abſoluta iam tota de moralibus & rationalibus virtutibus tractatiōe, his verbis & reliquis quę ſequuntur, ad operandum ſecundum eas incitare nos conatur. verba enim ſola, et ſolæ diſputationes, et cognitiones reddere nos neq; ciuiles, neq; contemplatiuos felices poſſunt: ſed admodum ſunt imbelles, atq; inualidæ. nam ingenuos quidem adoleſcentes, ac liberaliter educatos atq; inſtitutos hortari ad actiōes fortaſſe poſſunt: ſed ad felicitatem, eiusq́; conſequutionem deducere nullo pacto poſſunt. Bene autem & liberaliter educantur, atque inſtituuntur, qui in optima ciuitate degūt. optima vero eſt ciuitas quæ optimis legibus vtitur, honeſtisq́; inſtitutis adminiſtratur, et regitur. at ſi feliciter viuere finis omniū humanorum bonorum præſtantiſſimus eſt: vt autem id acquiramus, abſq; virtutum poſſeſſione fieri nequit: virtutes vero acquirere, atq; omnino ſtudio virtutum incumbere nō licet, ſiquis in ciuitate ea verſetur quę prauis legibus, prauisq́; inſtitutis vtatur: conſentaneum eſt, ne dicam neceſſarium, vt de rebus publicis, quæ ex illis praue, quæ recte gubernentur: tum quæ ex ijs quæ recte adminiſtrantur præcipua ſit, atq; optima, quasq́; ea habere leges debeat: diſputatio iam ſubſequatur. Atq; hæc eſt tota ex his verbis vſq; ad calcem libri ſententia, totum'que propoſitum: vt declaret videlicet eſſe neceſſarium vt poſt tractatum de omnibus virtutibus qui iam abſolutus his in libris eſt, de rebus ciuilibus & legibus ſcribat: quæq́; leges quibus ciuitatibus conueniant, quæ item ſalutem, quæ perniciem afferre ciuitatibus valeant, oſtendat atq; explicet. Quare oportet eum qui perfectus humana ſapiētia eſſe vult. i. ciuilem felicem, poſteaq̄ hos libros didicerit: ad rerum publicarum quę ſequuntur, lectionē ſeſe conferre. Sed de his hactenus. Ad verba ipſa accedamus. Nunquid, inquit, quoniā de virtutibus ſatis dictum eſt figura. i. vniuerſaliter, et vt in principio operis huius dixit, craſſa mineruа, ex ijs. n. q̄ aliter atq; aliter plerūq; euenire poſſunt, ratiōes cōſtituit: propterea finē habere exiſtimabimus, & nulla alia re nobis opus eſſe ad felicitatem conſequendam, niſi vt libros hos legamus? an ſicut dicitur, quarum rationum finis non eſt ſola cognitio, quemadmodum eius quæ ſolem maiorem eſſe terra demonſtrat, ſed actio & effectio: ſatis non eſt ſi eas intellexerimus, ſed ad actiones quoq; & opera ipſa accedamus, neceſſe eſt. q; ſi in alijs quoq; quorū finis non eſt ſola cognitio, ſed actio: rationes & verba actionis cauſa ſolemus admittere: ſic in virtute cuius finis nō diſputatio ſed actio eſt, enitendum eſt, vt ea quæ à nobis tradita ſunt, agamus, atq; exequamur. Quid. n. præclari eſt, ſi quid ſit fortitudo aut iuſtitia quiſpiā cognorit, qui nihil poſtea neq; iuſte neq; fortiter ſit acturus? Quod vero ſubiūgit/vel ſi quo alio modo boni efficimur/ ita eſt intelligēdū perinde ac ſi dicat: ſi ex virtute boni efficimur, ea vtēdū eſt: ſiquis alius eſt modus, quo boni euadamus, illum inquirere ac ſectari debemus. illis. n. oīno, qualiacūq; ea fuerint, vti nos oportet, quibus boni efficimur.

Nam ſi uerba ad reddendos homines probos ſufficerent: multas ſanè & magnas mercedes, ut inquit Theognis, afferrent, oporteretq́; ea comparare. ſed uidentur quidem poſſe liberales adoleſcentes hortari atque incitare, moresq́ue eorum ex uirtute ſibi obnoxios generoſos, ac uere honeſtatis ſtudioſos reddere.

Si verborum lectio & intellectio ad probitatem conſequendam eſſet ſatis: multas et magnas mercedes afferret ac daret ijs qui morales libros conſcriberent, vt inquit Theognis, vnuſquiſq; qui emere eas vellet. ſed poſſunt quidem verba, vt dictum eſt, incitare, atq; inducere ad virtutem capeſſendam non omnes, ſed liberales tantūmodo adoleſcentes. Liberales

autem

autem appellat eos qui luxui & intemperantiæ minime ſeruiunt, ſed bene à pædagogis vel cognatis ſunt educati: vt ex ea honeſta inſtitutione faciles, obtemperantesq; ad actiões virtutis obeundas reperiantur. hos ſanè poſſunt incitare, moresq; ipſorum generoſos et vere honeſtatis ſtudioſos actionibus reddere, cum ex virtute obnoxij iam ſint. Animaduertẽdũ aũt eſt hic virtutem poni non pro iuſtitia aut temperantia aut fortitudine quæ proprie virtutes & ſunt & dicuntur: ſed pro diſpoſitione ea quam ex bona educatione, honeſtaq; inſtitutione ſub pædagogorum aut parentum, aut cognatorum diſciplina compararunt. Obnoxium vero. i. κατοκώχιμον, quo verbo hic vtitur, plenum aliquando ſignificat, ſiue oppletũ: vt cum dicimus κατοκώχιμος σοφίας, plenus ſapientia: aliquando detentum & oppreſſum, vt κατοκώχιμος ἀφροδίτῃ oppreſſus Venere, eiq; deditus: aliquando ſubiectum & obtemperans: quo in ſignificato hic poſitum eſt. Mores enim ſibi ex virtute obnoxios, id eſt ex honeſta educatione tractabiles & obtemperantes redditos, ad actiones capeſſendas incitari à verbis et rationibus poſſe, generoſosq; effici, honeſtatisq; amatores, ita vt ad eam ſibi comparandam ſummo ſtudio feſtinent. Qui nãq; bona inſtitutione abſtinere à prauis rebus ſunt aſſueti: ij ſimul atq; orationes bona ſuadentes audiuerint, incitantur ad ea, & currũt.

At pleroſque ad probitatem prouocare, non poſſe. nõ enim pudori, ſed timori obedire: neq; abſtinere à malis ob dedecus, ſed ob pœnã conſueuerunt. nam cum ex affectu uiuant, proprias uoluptates, atque ea ex quibus exiſtunt, perſequuntur: doloresq; oppoſitos fugiunt: eius aũt quod honeſtum, & uere iucundum eſt, cũ id prorſus non deguſtarint, ne notionẽ quidẽ ullã habẽt.

Pleriq; è vulgo cum praue educati ſint, nullumq; ſenſum honeſtatis habeant, difficiles ſunt, minimeq; obedientes: et ne audire quidem patiuntur eos qui ad honeſta hortantur, nedum obtemperant, & parẽt. natura enim comparatum eſt, vt ad ea quæ prorſus ignota nobis ſunt, vel nullo modo, vel violenter adducamur. Quocirca qui bene ſunt inſtituti, ex honeſta illa educatione verecundi cum ſint, obediunt, erubeſcuntq;, ſi vel à prauis rebus nõ abſtineant, vel ad honeſta hortantes non ſequantur. Pleriq; autem licet quandoq; à malis recedant, ad honeſtaq; deferantur, id non pudoris, ſed timoris, & pœnæ cauſa quam irrogãt leges, faciunt. Qui. n. ex affectu viuunt nihil quicq̃ verentur, ſed impudenter affectuoſas, animaliſq; proprias voluptates perſequuntur, & dolores contrarios, vt ſæpe dictum eſt, fugiunt, ſicut temulenti & ebrioſi eas ſectantes voluptates quæ ex vini potatione exiſtunt, dolores qui ex non bibendo oriuntur, fugere conſueuerunt atque in vniuerſum praui omnes ex honeſtatis, & veræ iucunditatis ignoratione ad corporis voluptates incontinenter ferũtur. Vere autem iucundas eſſe operationes ex virtute ſæpe iam diximus.

Eos igitur qui tales ſunt, ad moderationem traducere quæ oratio poſſet? fieri enim nequit, aut facile non eſt, ut quę ex diutino uſu moribus ſunt pręoccupata, uerbis amoueamus. ſed ſatis ſortaſſe eſt, ſi quamuis omnia adſint, quibus probi effici uidemur, euadere participes uirtutis poſſimus.

Qui, inquit, ita praue affecti ſunt, atq; adeo incontinẽter voluptatibus corporis ſunt inuoluti: eos nulla oratio ad moderationem traduceret, & à procliuitate illa ad mala remoueret. fieri. n. non põt, vel certe difficile eſt, vt qui ex longo tẽpore moribus prauis ſunt præoccupati, in eisq; aſſueuerunt, à vitio abducantur. Nã ſi quãuis omnia adſint, educatio ſcilicet, ſtudium, inſtitutio honeſta, verecundia, obedientia, non prorſus facile eſt, vt virtutis participes euadamus: ſatis nobis eſſe debet, ſi virtutem his omnibus etiam adhibitis adipiſci poſſimus. Si omnia autem deſint, & contraria omnia adeſſe reperiantur: quod conſiliũ, quę ratio ad eam conſequendam ſufficiet?

Fieri aũt bonos alij natura, alij conſuetudine, alij doctrina exiſtimant. Ac quod ad naturã quidẽ attinet, in nobis non eſſe manifeſtum eſt, ſed ex quadã diuina cauſa, ijs qui re uera fortunati ſunt. oratio uero & doctrina uidendum eſt nunquid non in omnibus uim habeat, ſed opus ſit, ut præcultus auditoris

animus ſit, ad recte & gaudendum, & odio proſequendum, nõ ſecus ac terra, quæ ſemen ſit nutritura. non.n.audiret orationem dehortatem, neq; intelligeret qui ex perturbatione uiuit. qui autem ita affectus eſt, diſſuaderi qui põt: non.n.omnino orationi, ſed ui cedere perturbatio uidetur.

Diſcere ſanè naturas virtutum ſocietatesq; & differentias earum diſcernere, eas item aſſuetudine comparare, in nobis ſitum eſt, noſtræq; eſt voluntatis & electionis: vt aũt natura ſimus temperantes, iuſti, prudentes, id non noſtrum, ſed Dei donum pulcherrimum & præſtantiſſimum eſt. Quod ad naturã igitur attinet, ex diuina cauſa, Deiq; dono exiſtit, nõ ex nobis: nos ipſos aũt ita aſſuefacere, vt quibus oporteat & lętemur & doleamus, noſtrum id eſt: poteſtq; huiuſmodi aſſuetudo bonos nos reddere. at oratio et doctrina nõ in omnibus, vt dictum eſt, vim habet, ſed in ijs tantũmodo qui præculti iam moribus. i. ex honeſta educatione præparati iam ſunt. debemus. n. nos ad ſuſcipienda ea quæ dicuntur, præparare, non ſecus ac terram: quæ ſi præculta fuerit, fructũ fert: ſin minus, & ſpinas producit, & iniectũ frumenti ſemen corrumpit ac perdit. ſic animus noſter niſi prius curatus fuerit, falſaq; opinione expurgatus veritatem vel nullo modo admittet: vel ſi modo id aliquando contingat, fruſtra admittet. non.n. prauus orationi, ſed violentiæ ac neceſſitati cedit.

Oportet igitur mores prius uirtuti eſſe accommodatos, ut & honeſtatem diligant, & abhorreant turpitudinem, Vt autem à pueritia quis inſtitutione recta ad uirtutem inſtruatur, difficile eſt: niſi ſub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter: toleranterq; uiuere pleriſque, & præſertim adoleſcentibus iucundum non eſt. quocirca eſt opus ut & educatio & ſtudia conſtituta legibus ſint: ita enim fiet, ut conſuetudine tractata moleſta eſſe deſinant.

Vide quo modo hic ea, quæ ſuperius dixi, nunc ſignificare videatur: ſibi videlicet opus eſſe, vt de rebus publicis diſputationem tradat, ac legibus, ſecundum quas degẽtes ciues boni effici poſſint. Oportet, inquit, mores prius virtuti eſſe accommodatos. i. idoneos ad ſuſcipiendas diſputationes de virtute, easq; conſeruandas, ita vt quaſi præculta quædam terra, fructum multum proferat. mores autem ex bona inſtitutione tales reddentur. at recte inſtitui difficile eſt, niſi quis ſub legibus recte poſitis, huiuſmodiq; republica educatus fuerit. temperanter ſiquidem viuere, voluptatibusq; non ſuccumbere, quibus non decet, pleriſq; & præſertim adoleſcentibus & iuuenibus iucundum non eſt. immo ſi fruſtrentur voluptatibus, dolent. iccirco opus eſt vt leges inſtituantur, quæ educationem eiuſmodi ſtatim à pueritia præcipiant: qua mores hominum ita formentur & componantur, vt & honeſtis gaudeant, & ſi prauas voluptates non conſequantur, non ægre ferant. Quòd ſi hoc faciendum eſt, de publicis rebus, & legibus tradere eſt neceſſe. nam ita fiet, vt ſi à legibus & magiſtratibus coacti & cohibiti adoleſcentes honeſta agant, toleranterq; ſe gerant & reſiſtant voluptatibus, atq; ita ſeſe his aſſuefecerint: nulla poſtea moleſtia, nulloq; dolore afficiantur: nihil.n. conſuetum moleſtum eſt.

Non ſatis tamen fortaſſe eſt, ſi quando adoleſcentes ſunt homines, educationem rectam & curam conſequantur: ſed cum in uiros quoque adulti debeant ipſa hæc exercere, atque aſſueſcere: ad hæc etiam, & omnino ad omnẽ uitam opus legibus eſt. plerique enim neceſſitati potius q̃ rationi: & mulctis q̃ honeſtati obediũnt.

Quod inquit huiuſmodi eſt: non illis tantummodo legibus opus eſt, quæ de puerorum educatione præcipiunt: ſed ijs quoque quæ quid agendum quoque modo vita traducenda viris ſit, ſtatuunt: quippe cum perſpicuum ſit, alia eſſe ſtudia quæ pueris, alia quæ viris, alia quæ ſenibus conueniant. quocirca huiuſmodi quoque leges neceſſariæ ſunt, & quæ eos qui in viros iam euaſerunt, moderentur, & quæ toti vitæ traducendæ rationẽ præſcribant. pleriq; .n. è vulgo ita ſunt affecti, vt neceſſitati magis & pœnis, quàm rationi & honeſtati pareant. Quocirca legibus ijs eſt opus, quæ pœnis propoſitis ad bene agendũ, à maleficijsq;

deſiſtendum

deſiſtendum homines inducant & cogant.

Quapropter ſunt, qui legiſlatores cenſeant inuitare ad uirtutem ac prouocare homines honeſtatis cauſa debere: eo quòd probi ex conſuetudine præcipue obtemperaturi ſint: illis uero qui non parent, ſuntq́; natura inertiores, caſtigationes & pœnas irrogare: qui autem inſanabiles ſunt, prorſus exterminare. probum enim & qui ad honeſtatem uiuit, rationi eſſe obediturum: prauum aũt uoluptatem appetentem nõ ſecus ac iumentum dolore puniri. unde etiam tales dolores exhiberi oportere inquiunt, qui uoluptatibus quæ amantur, maxime aduerſentur.

Quia pleriq;, inquit, ſi caſtigẽtur & mulctentur obediunt: quibuſdã placet, vt legiſlatores leges ſuas ita ſcribant: Hæc ciues honeſtatis cauſa, vt probi. ſ. euadant, agere iubemus: ꝙ ſi non pareant, puniantur. ob hanc inobedientiã hac pœna, ob illam hac afficiantur. ſiquis autem caſtigatus & mulctatus inſanabilis permanſerit: is exilio dãnetur. Flagellandi vero, inquiunt, praui ſunt non ſecus atq; aſini, hos. n. ὑποζύγια. i. iumenta appellat. nam quem oratio non corrigit, corrigat flagellum. Praui item doloribus ijs afficiendi ſunt, qui voluptatibus, quas amant, aduerſantur: quippe cum contraria contrariorũ ſint medicamenta. vt ſiquis cõtumeliam inferre gaudeat, non eſt aliter puniendus, q̃ vt contumelia vti prohibeatur: ſimili modo ebrietati deditus à vino arcendus, abſtrahendusq́; eſt, eoq́; dolore caſtigandus.

Q; ſi, quẽadmodum dictum eſt, eum qui bonus futurus eſt, honeſte educatum eſſe, atq; aſſuetum oportet: deinde ita in honeſtis ſtudijs uiuere, & neque inuitũ neq; ſponte praua agere: id aũt fieret, ſi ex intellectu quodã & recto ordine uim habẽte uita traduceretur: paterna quidẽ iuſſio neq; uim, neq; neceſſitatẽ habet: neque omnino uiri unius, niſi rex, aut talis aliquis ſit. at lex, cum ex prudentia quadam & mente profeſta oratio ſit, cogendi uim habet.

Hæc quoq; eò ſpectant, vt leges inſtituẽdas eſſe oſtendant quę morigeros ad virtutem inuitent, ac prouocent: duros ac renitẽtes & à prauis abſtinere, & honeſta ſectari homines cogant. orationis aũt huius contextus eò vſq; dependet, vbi ait/at lex cogendi vim habet/cętera interiecta ſunt. quo tam de puerorum, q̃ de reliquorum omnium inſtitutiõe leges ponendas eſſe colligatur. Eſt vero quod inquit, huiuſmodi: quoniam humanę ac ciuilis ſapientiæ ſupremus finis eſt, vt boni ciues efficiantur, & feliciter viuant: id aũt ex eo fit, ſi educati atq; inſtituti honeſte ita fuerint, vt neq; ſponte neq; inuiti praui quippiã agãt. inuiti. n. agũt, cum à prauis aliquibus ſodalibus ſeducti ad mala perpetranda delabuntur. At bene ita educari ijs contingit, qui ex intellectu vitam traducunt: opus igitur intellectu nobis eſt, vt eius conſilijs & mandatis obtemperantes degere optime, atq; honeſtiſſime valeamus. Sciendũ aũt eſt, Ariſtotelem vnũquẽq; qui vel arte, vel prudentia, vel peritia, vel prænotiõe, vel inuentione honeſtarum atq; vtilium rerum excellit, intellectũ appellare cõſueuiſſe. intellectu igitur, vt boni efficiamur, opus nobis eſt: ſed paternus intellectus. i. pater vniuſcuiuſq;, niſi prauus admodum ſit, atq; de grege porcus, pręcipere quidem honeſta poteſt, et bene educatos filios ad virtutem capeſſendã inducere: prauis tamen moribus aſſuetos corrigere non põt: neq; neceſſitatẽ & violẽtiam, ſicut lex, in ſe habet. naturalis. n. amor quo filiũ proſequitur, naturaq́; inſita indulgentia, facit, vt vti vi erga filium nequeat. Sed quid de patre loquimur? Omnino. n. atq; in vniuerſum nemo eſt, qui vnus cogere totius ciuitatis oẽs filios poſſit. niſi rex, aut tyrannus aliquis ſit, qui cum maxima potentia excellant, efficere id queunt. quoniam tamen non omnes ciuitates à regibus, aut tyrãnis gubernantur: neceſſariæ leges ſunt: quæ cũ à prudentia & intellectu proficiſcantur, cogendi vim habent. Prudentiam aũt & intellectum pro eodẽ hic poſuit, propterea ꝙ ex longa experientia tam prudentia cõparatur, q̃ intellectus, qui in agendis verſatur. nã vbi quoq; de prudentia diſſeruit, peritorũ ac ſenũ orationes admitti quaſi principia oportere dixit: quippe cũ viſum ex ipſa experiẽtia habeant: viſum atque oculũ vocans prudentiã, ex qua proſpicere, ac prouidere quod vtile eſt, poſſunt. Obediunt igitur legibus homines eo ꝙ credũt legumlatores ex prudentia. i. ex vi-

ſu atq; oculo qui honeſta atq; vtilia prænoſcere potuerit, eas condidiſſe.

Atq; homines quidē qui appetitionibus aduerſantur, et ſi recte id faciant, pleriq; odio proſequuntur. at lex cum probitatem iubet, odio non eſt.

Dixit vnius hominis iuſſionem neq; violentiam, neq; neceſſitatē afferre poſſe, quaſi videlicet multi præſtare id poſſint, hoc eſt ad meliores operationes perſuaſione inducere. nā proprie cogere eſt rationibus, non flagellis, varijsq; ſuplicijs perſuadere: qui.n. puniuntur, varijsq; tormentis caſtigātur, magis reſiſtunt ac renituntur, q̄ cedunt. adde q̄ nemo qui inuitus, & moleſte agit quippiā, id recte agit: vt qui per vim recte agit, ne effici quidē bonus vnq̄ poſſit. cui autem & virtutem eſſe ſectanda, ex virtuteq; agendū, & fugienda vitia oratione fuerit perſuaſum: is & ſponte agit honeſta, & cum agit, bonus eſt. Sed fit tamen, vt aduerſantes appetitionibus prauis, prohibentesq; ad ea quæ ſibi iucunda ſunt, ferri, pleriq; odio proſequantur: quia qui male educati ſunt, & ex praua educatione mala eſſe bona opinantur: inuidia & odio, non beneuolentia & amore prohiberi ſe exiſtimant: nemo.n. qui amat, eum quem amat, à bonis fruendis prohibet atq; arcet. quo circa impedientes ac retrahentes ab incitatione qua ad prauas voluptates feruntur, perinde atq; inuidos odere. at lex moleſta ipſis atq; odioſa minime eſt contrariā ob cauſam: quippe cum legem iubere eis ita agere, neq; ex inuidia, neq; ex odio ſuſpicari vllo modo queant. nā quo pacto id pōt, cum quingentis annis ante, ſi ita contingat, q̄ ipſi illi naſcerentur, inſtituta ſit? Ita.n. naturali quadam ratiocinatione ſecū vtuntur, ac dicunt. legiſlator aut inuidia & odio nos proſequēs hęc ſanxit, aut vtilitati noſtræ & cōmodo conſulens: inuidia ſane nos & odio non eſt proſequutus: qui.n. id pōt, cum nōdū nati eſſemus, neq; ipſe orituros nos eſſe cognorit? reſtat igitur, vt tum eorum qui tunc erant, tum cæterorū omnium qui erant ſucceſſuri, vtilitatem procurans, leges has condiderit. Atq; hac de cauſa lex moleſta atq; odioſa minime eſt.

In ſola uero Lacedęmoniorum ciuitate cum paucis educationis & ſtudiorum habuiſſe curam legiſlator uidetur: in pleriſq; alijs neglecta hæc fuerunt: uiuitq; unuſquiſq; ſicut uult, Cyclopum more, filijs dans iura ſuis & uxori.

Si, inquit, in ciuitatibus poſitæ eſſent leges, quæ ſtatuerent quo modo habēda cura eſſet, vt pueri ex educatione boni, honeſtiq; euaderent: atq; hæ leges recte eſſent inſtitutę, & nō vel omnino, vel quadā ex parte peccarent: nihil amplius à me nūc eſſet inquirendū: ſed illis ſtandum, & acquieſcendū. Quoniā vero in ſola Lacedæmoniorū republica, alijsq; nonnullis paucis ciuitatibus, hæ aūt quænā ſint, in tertio & quarto rerū publicarum libro explicabit, legiſlator tradit, quæ pueris cura adhibenda ſit: hoc eſt qua pueri educatione inſtituantur: in reliquis vero neglecta hæc tota pars eſt: quēadmodum in hac magni Conſtātini vrbe: viuitq; vnuſquiſq; vt vult, ſuosq; pro libidine liberos educat, nullā legum rationem ſequutus: non ſecus atq; apud Homerū Cyclopes, quibus erat pro lege voluntas: iura dans.i. regens & gubernans familiā ſuā. De cyclopibus.n. Homerus in Vlyſſea ita inquit:

Hi neq; concilijs vllis, neq; iure reguntur »
Antra per et ſyluas: ſed vitam in montibus altis »
Agreſtem ducunt: & natis quiſq;, ſuæq;
Dat iura vxori: nec cōmoda mutua curat. »

Quoniam igitur res ita ſeſe habet: diſſerendum de his à nobis eſt, ac de rebus publicis ſcribendum. Nam Lacedæmoniorum & Cretenſium & aliorum ciuitates, vt in rebus publicis oſtendet, omnes peccant: legesq; quæ apud has inſtitutæ ſunt, non parua indigere emendatione videntur.

Prędtantiſſimum quidem eſt, ut curam publicā & rectā habeamus, atq; id facere poſſimus: ſi tamē publice id negligatur: conuenire unicuique uidetur, ut liberis ſuis & amicis ad uirtutem conducat, uel conducere ſaltē proponat.

Optimum, inquit, eſt, vt leges recte inſtituantur, quæ publice curam filiorum habeant. ſi tamen publica hæc cura neglecta fuerit, vel quia leges huiuſmodi poſitæ non ſint: vel quia licet ſint poſitæ, incuria principum ciuitatis contemnantur: debet vnuſquiſq; diligentiam & ſtudium adhibere, vt liberi ſui & amici probi efficiantur. id.n. ſignificat/ad virtutem conducere/: conducit.n. ad virtutem atq; adiuuat: qui honeſta & bona ante oculos ponit, docetq;

hoc ob hanc atq; hanc cauſam damnoſum eſſe et lædere: illud vtile ob hoc ſimili modo, atq; hoc, etiam ſi non videatur. ille item cōducit atq; adiuuat, qui non habenti ea cōmodat, quibus ad virtutem & moralem et rationalem comparandam quiſpiā indiget. Oportet igitur cooperari atque adiuuare: ſin minus id præſtari pōt, proponere ſaltem ac velle opem ferre atque adiuuare debemus, ſi aliquando nobis facultas concedetur.

Maxime autem id poſſe facere uideretur ex ijs quæ dicta ſunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaſerit. per leges. n. uidelicet curæ publicæ, atq; honeſtæ per honeſtas fieri conſueuerunt.

Idoneum ad ferendas leges eum vocat, qui mentem ex rationibus & experientia ita inſtructā habet, vt honeſta, & iuſta, & vtilia tam vniuerſæ ciuitati, q̄ ſingulis prouidere optime poſſit. Inquit aūt: ex ijs quæ dicta ſunt, perſpicuum eſt, ſiquis intelligat videlicet ea quæ iam diximus: eum poſſe liberi · ſuis conſulere, qui idoneus ad legum lationem ſit. Vel ex ijs quæ dicta ſunt, patet, eum qui ad ferendas leges eſt idoneus, cognoſcere poſſe, quales leges de publica puerorum educatione: quales de virorum ſtudijs: quales ad totam vitam accommodatæ inſtituendæ ſint: quæ item ad priuatam cuiuſq;: quæ ad publicam omnium ciuium tam virorum, q̄ fœminarum ſpectent. Alias. n. eſſe leges quæ à populo adminiſtratæ ciuitati, alias quæ optimatum rei publicæ, alias quæ cenſipotentiæ, alias quæ regno conueniant: quæq; ſingulę ex his ſint: in libris rerum publicarum declarabit. Nā illud quoq; obſcurum non eſt, ex bonis legibus bonos, ex prauis prauos effici qui ad earum præcepta vitam inſtituunt ſuā. quæ autem leges bonæ, quæ prauæ ſint, poſſe diſcernere eius hominis eſt, qui ad leges ferendas idoneus ſit: ſicut medici, vt morboſa à ſalubribus ſciat dignoſcere.

Scriptæ ne ſint an non ſcriptę, intereſſe nihil uidetur: neq; unus ne an multi per eas inſtituantur. quemadmodum neq; in muſica, & exercitatoria, cæteriſq; alijs ſtudijs.

Vt boni vel praui ciues euadant, multum conferunt leges: ſcriptæ vero illæ ſint nec ne, nihil refert. actionum. n. vis in probitate vel vitio conſiſtit: non in eo q̄ ſcripta ſint, vel nō ſcripta, ea quæ agi aut non agi debent. non ſcriptæ autem leges communes hominum conſuetudines ac mores appellantur. cum igitur multum ad ciues bonos reddēdos legū rectitudo, & probitas valeat: id ſpectare oportet, vt hæ rectæ, peccatiſq; omnibus vacantes inſtituantur. Vtrum autem lex quæ vnum efficit bonum, multos etiā huiuſmodi poſſit efficere: aut quæ multis eſt vtilis, vni quoque idem præſtare valeat: illud vero nihil refert conſiderare: ſi enim recta ſit, nulloq; errore inuoluta, idem quod cæteræ artes & ſcientiæ, efficiet. nam ſicut in illis ſit, vt artifex qui vnum pōt docere & vel muſicum, vel medicum reddere, multos etiam ſimili modo huiuſmodi reddet: & qui multos pōt, vnū quoq; illis artibus inſtruere ſine controuerſia poterit: ſic lex quę vnum ad probitatem inducit, eadem multos: & quę multos, eadem vnum quoq; valebit inducere.

Sicut enim in ciuitatibus legum inſtituta & mores: ſic in domibus paternæ orationes, & mores ualent: quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippe cum affecti erga parentes iandudum, atque obtemperantes natura ſint.

Quærendum videtur, quo modo cum paulo ſuperius nihil poſſe paternas iuſſiones dixerit: nunc eandem vim quam leges habere eas aſſerat. dicendum que eſt ſuperius de pleriſque & praue vitam traducentibus intellexiſſe: nunc de ijs qui bene inſtituti ſunt: vel ſuperius non dixiſſe nihil prorſus poſſe paternam iuſſionem: ſed vim non habere, quæ videlicet neceſſitatem & violentiam inferat. nemo enim eſt ob natura inſitum amorem qui in filium ſuum violentia vtatur, caſtigare que eum ac punire, ſicut lex, patiatur: ſed multo leuiores omnes filijs ſuis pœnas irrogant: neque contra quiſpiam patrem perinde ac legem formidat, & timet. Quare paterna præceptio licet aliquid poſſit, non eam tamen vim habet, quam lex. Aduertendum autem eſt Ariſtotelem his verbis nos monere, vt non omnia quæ ad filiorum educationem ſpectant, publicæ liberorum curæ committamus: ſed nos quoque ipſi ei rei incumbamus, vt noſtra diſciplina filij noſtri atque idonei ad ſuſcipiendas

publicas inſtitutiones efficiantur. Sicut igitur in ciuitatibus valent leges & conſuetudines: ita in domo paterni ſermones & mores ad honeſtatis acquiſitionem conducunt. erubeſcit enim filius ſi patri præſertim probo, & honeſta agenti non obtemperet: atque id ob cognationem & beneficia: quippe cum beneficum omnes vereantur. nemo ſiquidem eſt, qui beneficio affectus benemeritum de ſe ſuſpicaretur aut inuidia aut odio inductum auocare & retrahere ab ijs quæ ſibi bona & iucunda eſſe viderentur. ſed obedimus omnes & cognatis & benemeritis, vtpote qui nos amore proſequãtur. at maxime omnium cognatus nobis eſt pater: quin etiam beneficus maxime. quod enim omnium bonorum maximum eſt. i. vt ſimus, à parentibus habemus.

Adde quòd priuatæ educationes à publicis differunt: non ſecus atque in medicina. cum enim uniuerſaliter ſebricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen forte non ita conducit. & pugillandi artifex non omnibus fortaſſe eandem pugnam imponit.

His etiam monere parentes videtur, ne publica legum diligentia contenti ſint: ſed ipſi quoque priuatam filiorum ſuorum curam habeant. Eſtq; horum verborum ſenſus huiuſmodi: debent parentes legis defectum ſupplere: eo ꝙ lex vniuerſalia complectitur: actiones vero in particularibus verſantur, quæ multam præſtantiam in ſe habent. ſicut enim in medicina non ſemper vniuerſalia ſequi conſueuerunt, ſed aliquando id negligitur: & alia ratio vniuerſalis loquitur, alia medicus quodam caſu facit: ſic neque legis mandatum ſemper omnino fieri debet. cum enim lex quædam iubeat, vt ſi peregrinus cum vrbem obſident hoſtes, murum aſcenderit, morte mulctetur: peregrinum qui aſcenderit & fortiter ſe gerendo vrbem defenderit, interficiet nemo. cum item lex præcipiat puniendum eſſe eum qui furetur: nemo pœna afficiendum eſſe eum cenſebit, niſi inſaniat, qui maxima neceſſitate, extrema'que inopia inductus id fecerit: cum neque locare operam ſuam poſſet, neque vllius miſericordia iuuaretur. medicinæ quoque vniuerſalis ratio vnicuiq; ex putredine humorum ſebricitanti ieiunium & quietem conferre aſſerit: cum tamen aliquis interdum reperiatur, cui id non conducat. Quid mirum igitur, ſi cum lex dicat probos omnes ita educandos eſſe atque inſtituendos: aliqui inueniantur qui eiuſmodi inſtitutionem non admittant: exercitationes'que eas militares verbi cauſa non ferant, quibus vti Lacedæmonios memoriæ proditum eſt: vt nudi ſtrictis gladijs ſeſe mutuo impetant: quare his militarem eiuſmodi diſciplinam adhibere nemo debet: ſed omiſſa communi lege, publicaq; diligentia, ad eam inſtitutionem deueniendum eſt, quæ cuiusque naturæ conuenit, atque eſt accommodata. ad hanc autem deuenire nemo aptius poteſt, quàm qui naturam cuiuſq; cognoſcit. pater vero bonus filiorum ingenia ſatis explorata habet: ſatis'que perſpicit quæ aſſequi poſſint, quibus'que diſciplinis & ſtudijs apti, aut inepti natura ſint: & quatenus etiam inepti, vt ſi puer triginta Homericos verſus & non amplius memoriter queat pronunciare: eum ſupra triginta id facere ne cogat. & ſi quinquaginta: nõ amplius quàm quinquaginta ab eo requirat. Differunt igitur priuatæ inſtitutiones à publicis: opus'que eſt, vt non ſolum quod vniuerſale eſt, cognoſcamus, quid omnibus videlicet pueris conducat, quá'que omnes pueri diſciplina imbuendi ſint: ſed quid etiam naturæ cuiuſque conueniat, aduertamus: atque ad id eum qui publica atque vniuerſali legum præceptione inſtitui nequit, priuata inſtitutione deducamus. Id quod quis melius quàm pater efficere poſſit, non video. Quin etiam non omnia ex vniuerſali præcepto inſtitui debere, pugillandi artifices declarant, qui non omnibus pugilibus eandem pugnã imponunt, & mandant: ſed huic maiorem & grauiorem nec non diuturniorem, illi minorem & breuiorem, pro cuiuſq; ingenio, atque habilitate, committit.

Videnturq; magis exacte abſolui ſingula ſi priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum ſibi eſt, unuſquiſq; conſequitur.

Singula, inquit, id eſt ſinguli, & vnuſquiſque. vnuſquiſque enim, verbi cauſa, pugil abſolutior reddetur, atque exactior, ſi priuatam curam conſequatur, id eſt ſi conuenientes ſibi pugnas, propriæq; naturæ accommodatas exerceat. Nam & exercendi magiſter ſaniorem conſeruabit quempiam, qui pro ratione virium corpus cuiuſque exercet: quàm qui multo vel

to vel

to vel ampliores vel minores, quàm par ſit, exercitationes faciendas præcipit. Grammaticum item exactiorem reddet, qui quæ poteſt quiſque, ediſcenda, memoriterque pronuncianda præſcribit: quàm qui longe plura aut pauciora quàm conueniat. Meliorem quoque & probiorem efficiet hominem, qui cuiq; accommodatas operationes ex virtute exercendas committit. At qui in vniuerſum omnibus vel eaſdem pugnas imponit, vel eaſdem exercitationes mandat, vel eadem ediſcenda proponit: is nullo pacto omnes aut pugiles, aut ſanos, aut grammaticos efficere abſolutos poterit. Neque illud hic inquit Ariſtoteles, tam ingenioſos quàm tardos, ſi perinde, vt cuiuſq; naturæ conuenit, vtriq; didicerint, æque exactos grammaticos, ſi de grammaticis intelligamus, æqualiq; in tempore vtroſque euaſuros. perſpicuum enim eſt, ingenioſiores quo citius, eo etiam exactius finem ſuum eſſe conſequuturos. ſed quod inquit, huiuſmodi eſt: eum qui natura eſt ineptus, ſi pro ingenij ratione conuenienter erudiatur, ad abſolutionem & perfectionem tantam eſſe peruenturum, quantam capere natura ipſius pōt: ſi vero curam ſibi congruam non naciſcatur, conſequuturum perfectionem eum non eſſe. Cuiuſq; igitur natura cognoſcenda, eiq; accommodata diligentia adhibenda eſt.

Sed curam optima adhiberet quidem† ſingulis rebus & medicus & exercitationis magiſter, & unuſquiſque alius, qui uniuerſale cognoſceret, quid omnibus aut talibus conducat: communium enim rerum ſcientiæ & dicuntur, & ſunt: nihil tamen fortaſſe uetat, quo minus unius alicuius rei licet ſcientia præditus non ſit, curam habere quiſpiā poſſit: qui modo quæ in unaquaque re accidant, experientia diligenter obſeruarit. quemadmodum etiā medici nonnulli optimi eſſe ſibiipſis u.dentur, qui alteri ferre opē nullā queunt. nec minus forſitan ei qui artifex & contemplatiuus effici uult, ad uniuerſale uidetur eſſe procedendum, atque id quo modo fieri poſſit, cognoſcēdum. de hoc enim ſcientias eſſe dictum iam eſt.

† a.l. vniuerſalibus

Duplex lectio hoc loco habetur, τοῦ καθ' ἕν videlicet .i. ſingulis rebus, & τοῦ καθόλου .i. vniuerſalibus. Si priorem ſequamur, talis ſenſus euadet: cum dixerit magis abſolui ſingula ſi priuata cura adhibeatur: ſubiungit, maxime curam habere ſingularum rerum eum poſſe qui vniuerſale cognorit: quippe cum ex vniuerſali quod particulare eſt cognoſci maxime poſſit. qui enim ſcit quid omni calidæ & ſiccæ naturæ conducat: idem quid particulari conferat, facile cognoſcet. quiq; quodnā omni puerili ætati accōmodatum ſtudium ſit, perſpexerit: quid ſingulis pueris conueniat, non ignorabit. Nā ſcientias communes res docere atq; vniuerſales, omnibus perſpicuū eſt qui eas pertractant. medicina .n. docet non quid Socrati, ſed quid omni tali temperaturæ, qualem habet Socrates, ſalubre ſit: non quid Parmenidi, ſed quid omni ſeni conducat. qui igitur vniuerſale cognoſcit, particularis curam habere optime pōt. Nihil tamen prohibet quin aliquis qui vniuerſale ignoret, vnius alicuius naturā experientia ita exploratā habeat, vt quæ ei proſint, quæ item noceant, optime calleat. quemadmodū nonnulli ſunt qui cum quæ ſalubria ſibi ſint, experimento didicerint, magis q̄ medici ſibi prodeſſe videantur. Quocirca pater quoq; cum experimento perſpexerit quæ exercitationes filio ſuo conducant: maiorem q̄ exercendi magiſter curam habere eius poterit. is tamen eo differt ab illo qui vniuerſale ſcit: q qui vniuerſale cognoſcit, multos ſanare, atq; exercere recte pōt: hic illi ſoli prodeſt, cui & nonnulla vtilia, & nonnulla noxia eſſe experientia percepit. Sic in puerorum quoq; educatione ſit: qui vniuerſale cognoſcit .i. legem, multos inſtituere: qui vnum tantum callet, vni tantum adhibere ſtudium pōt: quippe cum expertus iam ſit, quæ amet ille, & quæ oderit: quibus obtēperet, & quibus renitatur: quibus demum verbis, aut rebus ad honeſta capeſſenda induci facillime valeat. Atq; hæc erit ſententia ſi καθ' ἕν legamus. ſi autem καθόλου .i. vniuerſalibus, exponendum erit hoc modo: qui vniuerſale cognouerit de pueris, & viris, omnibusq; reliquis ciuibus: optime is omnibus in vniuerſum proſpicere, omniumq; generaliter curam habere poterit. quare oportet eum qui contemplator & artifex fieri vult, ad vniuerſale .i. ad rationes quæ vniuerſalia docent, accedere: cuiuſmodi ea eſt, quæ omni febricitanti tale quid conducere ſtatuit. ad has

igitur vniuerſales rationes, & ad leges accedendum ei eſt, qui curam habere totius ciuitatis vult. atque ita cognoſcendum quodlibet vt fieri pōt. vt videlicet non ſemper ſicut illæ præcipiunt, propterea quód ſubiectæ res non ſemper eodem modo permanent, ſed plerunque agendum eſſe cenſeamus.

Ac fortaſſe ei qui uult ſiue multos, ſiue paucos diligentia ac ſtudio meliores reddere, ut ad legumlationem idoneus euadat, enitendū eſt: ſi legibus boni effici poſſumus. quamcunq; n. & prius latā recte diſponere cuiuslibet non eſt: ſed ſi modo eſt cuiuſpiam, eſt ſciētis. ſicut in equeſtri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prudentia eſt.

Sicut grammaticus, & pugil, & medicus tam multos q̃ paucos pōt grammaticos, & pugiles, & ſanos efficere: ſic ciues bonos & multos & paucos pōt reddere, qui vniuerſale, hoc eſt leges recte inſtitutas cognouerit: quare qui bonos ciues vult efficere: is eniti debet, vt ad leges ferendas idoneus ſit. Eſt autem ad leges ferendas idoneus, id eſt *νομοθετικὸς* quaſi dicas legiſlatorius, qui leges rectas, nulliſq; erroribus carentes inſtituere poteſt. nam eum qui huiuſmodi fuerit, leges iam poſitas quæ bonæ & malæ ſint, facile poſſe diſcernere, perſpicuum eſt. non enim eſt cuiuſlibet diſponere, id eſt dijudicare recte ne an male lex hæc, aut illa conſtituta ſit: ſed ſcientis. Scientem vocat ciuilem ſapientem, qui humana ſapientia præditus eſt. is autem eſt, quemadmodum in rebus publicis dicet, ille qui quot genera rerum publicarum ſint, optime perſpicit: quidq; in ipſis rectum, quid peccans reperiatur: quæ ipſarum optima ſit: quæ item res ſalutem ſingulis, quæ perniciem afferant: tum qualis in qualem corrupta abire conſueuerit: vtrum videlicet populi gubernatio, ſi corrumpatur, in optimatum adminiſtrationem pertranſeat, an in eam quæ cenſu regitur. qui hæc ſanè cognoſcit, ciuilis ſapiens eſt, atque idem ad legumlationem idoneus: quippe cum ciuilis facultatis lagiſlatrix pars ſit. Sicut igitur qui equeſtri arte eſt præditus, cura & ſtudio equos bonos efficere pōt: ita bonos ciues reddere valet qui ad leges ferendas idoneus eſt.

Poſt hæc igitur conſiderandum, unde aut quo modo ad leges ferendas fieri idoneus quiſpiam poſſit? an ſicut in cæteris fit, ex ciuilibus?

Aſſerendo, non inquirendo inquit / poſt hæc igitur / græce enim *ἄρ' οὖν* cum acuto accentu legitur, quod aſſertioni eſt accommodatum: ſicut cum circunflectitur *ἆρ' οὖν*, interrogationem, & inquiſitionem ſignificat. Inquit autem, quoniam legum ferendarum periti hominis eſt bonos & honeſtos ciues reddere, videndum eſt quibus magiſtris vſi euadere ad legum lationem idonei poſſimus: aut quo modo, id eſt quibus ſtudijs, & exercitationibus aſſequi eam facultatem valeamus. & ſtatim ſubiungit, ſicut in cæteris artibus fit, ita in legiſlatrice hac euenire ſolere. quemadmodum enim grammatici & medici & muſici à ſcientibus edocti efficimur: ſic legum lationi apti ex ciuilibus, id eſt à rerum ciuilium peritis inſtructi euadimus.

An non ſimile quid in ciuili & reliquis ſcientijs & facultatibus apparet? quippe cum in cæteris ijdem facultates tradant qui ex eis operantur: ut medici, & pictores. ciuiles autem res rhetores docere profiteantur: cum tamen nemo ex ipſis eas agat, ſed illi tantum qui rempublicam gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, q̃ intellectione id agunt.

Facultates, id eſt *δυνάμεις* artes eas vocabant veteres, quæ contraria confirmare & labefactare aggrederentur, atque vtranque partem pertractarent: cuiuſmodi rhetorica, & dialectica eſt. ſcientias vero eas, quibus vna certa res ſubiecta eſſet: qualis eſt arithmetica, geometria, naturalis diſciplina. Hoc autem non ex ſentētia ſua hic inquit Ariſtoteles, cum in rerum publicarum libris leges condere ciuilis hominis eſſe affirmet: ſed rhetoras & declamatores qui ſophiſtæ appellabantur, irridens ac carpens: qui cum prorſus quid eſſet ars ciuilis, ignorarent, ſe ciuiles nuncupabant, ciuileſque res ſe docturos eſſe impudenter profitebantur. Intelligenda igitur hæc ſunt, quæ ab Ariſtotele hic dicuntur, perinde ac ſi ita dicat: ſi veritatem ipſam, rerumq; ipſarum naturam ſequi velimus, nullius alterius quàm ciuilis hominis legum lationem eſſe cēſebimus: ſi vero ad rhetoras & ſophiſtas ſpectemus, qui

cum non ſint ciuilium rerum periti, ſed ciuium aſſentatores, & applauſores, ſe ciuiles eſſe profitentur, & prædicant: reddere ad leges ferendas idoneum quempiam non eſſe ciuilis hominis exiſtimabimus. quod tamen falſum eſt. qui enim non ſunt ciuiles: ij neque legum lationi ſunt accommodati: qui vero legũm lationi apti ipſi non ſunt, neque efficere huiuſmodi alios poſſunt. rhetores igitur cum non ſint ciuiles, nullos ad ferendas leges idoneos reddere vnquam poterũt. Id quod ex ſcientijs & facultatibus comprobat. qui enim ſcit, ſimul & docet eam artem quam nouit, & ex ea operatur. nam pictor non ſolum pingere alios docet, ſed etiam ipſe pingit: & orator non ſolum componendarum orationum alijs artem tradit, ſed ipſe quoque componit: medicus item & alios medicos efficit, & ipſe curando & ſanando medici officio fungitur. & demum omnes qui arte aliqua præditi ſunt, ſimul & eã docent, et ex ea operantur. res autem ciuiles profitentur quidem rhetores & declamatores, ſed nullo modo tamen agunt: ignorant igitur. ſi enim ſcirent eas, proculdubio etiam agerẽt. agunt autem eas illi qui nunc ad rempublicam adminiſtrandã acceſſerunt: cuiuſmodi erant Demoſthenes, & Aeſchines. ſed ne iſti quidem ſcientes quæ eſſet ciuilis ars, ſed facultate quadam & experientia. i. vſu atq; exercitatione abſque ratione potius, q̃ intellectione & arte aliqua ciuili id agebant.

Nam neque ſcribere neque dicere de huiuſmodi rebus conſpiciuntur: cum tamen fortaſſe id præclarius fuerit, quàm iudiciales & deliberatiuas orationes conficere.

Cum dixerit eos qui nunc gerunt rempublicã, ciuiles res agere, non eo q; ciuilem ſcientiam habeant, ſed ex peritia quadã atq; vſu: huiuſce rei confirmationem ſubiungit, cum eos neq; dicere neq; ſcribere quicq̃ de huiuſmodi. i. ciuilibus rebus, inquit. nam ſi ciuilia ea ſunt, quæ vere ſunt honeſta, & vere iuſta, & vtilia: hæc autẽ ex virtute aguntur: qui vero nunc rempublicam adminiſtrant, cum eorum quæ vere honeſta, & iuſta, & vtilia ſunt, naturam ignorent, vt Plato in Gorgia oſtendit, quo modo de ipſis his vel loqui, vel ſcribere quicq̃ poſſunt? & tamen, inquit, præclarius fuiſſet ipſa hæc cognoſcere q̃ orationes vel iudiciales, vel deliberatiuas. i. conſultatorias ſcribere.

Neque ciuiles uel filios ſuos, uel aliquos alios reddere amicos uidentur: id quod fuerat ſanè conſentaneum, ſi modo potuiſſent. neque. n. ciuitatibus melius quicq̃ reliquiſſent: neq; uel ſibi uel cariſſimis quibuſq; adeſſe quicquã q̃ huiuſmodi facultatem maluiſſent.

Ignorantiam rerum ciuilium in ijs qui rempublicam adminiſtrant, ex eo etiã declarat, q; nullum vel filium ſuum, vel amicũ hanc artem huiuſmodi homines docuerint: id quod eos ſcientiã hanc ignorare euidentiſſimum ſignum eſt: quippe cum nullum maius bonum ciuitatibus q̃ vel filium, vel amicum ciuilium rerum peritum relinquere valerẽt. Si. n. ſcirent, filios & amicos docerent: non docent autem: ergo ignorant.

Non parum tamen conferre experientia uidetur: non. n. ex ciuili conſuetudine magis ciuiles redderentur. unde etiam fit, ut qui de ciuili facultate cognoſcere appetunt, ijs opus inſuper experientia ſit.

Vt recte omnes publicæ res ab ijs qui præſunt adminiſtrentur, præcipua quidem in eo cauſa eſt, q; ciuili ſcientia præditi ſunt: experientia tamen multũ etiã confert. quemadmodũ quoq; in medicina, & cæteris artibus videre licet, quarũ finis ſola cognitio nõ eſt, ſed opus, quod ratione & actione perficitur. ſi. n. experiẽtia ad ciuiles actiones nõ conduceret, magis ciuiles homines ciuili conſuetudine minime efficerentur: at qui ex ratione & experientia in ciuilibus rebus verſantur, magis ſunt ciuiles, q̃ qui ſolam rationẽ ſequuntur: qui q; longiore tẽpore in ciuilibus ſine ẽt ratione ſunt immorati, maiorẽ q; ex diuturniore vſu peritiam contraxerunt, ciuiliores ſunt, q̃ qui ratiõe quidem ſunt inſtructi, ſed breuiori tempore res ipſas gerendas experti ſunt: ei igitur qui euadere ciuilis cupit, experientia eſſe opus conſtat. Quare ſophiſtarum genus cum neque experientia rerum ciuilium præditum ſit, neq; quæ ſit ciuilis ſcientia, cognoſcat, ciuile nullo modo eſt.

At rhetores ij qui hæc profitentur, ualde procul abeſſe ab ea docenda ui-

dentur.neq;.n.omnino qualis nam ea ſit,& circa quæ uerſetur,ſciunt. non.n. eandem cum rhetorica,aut peiorẽ eam eſſe ſtatuerent:neq; legum inſtitutionem facilem eſſe exiſtimarẽt,cum approbatas leges collegerit quiſpiam, poſſe inde optimas eligi aſſerentes : quaſi electio ea perſpicacitate non indigeat, & iudicare recte maximum non ſit.

Rempublicã quidẽ gerentes quæ ab experientia inuenerunt,ea docere mediocriter poſſunt. at rhetores & declamatores procul admodũ à docẽdo abſunt:vt Prodicus, Hippias, Gorgias:et cæteri oẽs adoleſcentiæ corruptores:qui ſanè,quid ſit ciuilis facultas,ignorant. quod ex eo patet,ꝙ ciuilem facultatẽ & rhetoricam eſſe idẽ aſſerunt, aut arithmeticam & mathematicã.neq; enim,ſi ſcirent quid eſſet ciuilis,eam eandẽ eſſe cum rhetorica dicerent: neq; legum lationẽ facilem eſſe falſò aſſererent.quid.n.inquiunt difficultatis habet legũ conſtitutio?cum approbatas leges colligere,atq; ex eis optimas ſecernere facile cuicũq; ſit.Sed erras ò ſophiſta. quæ.n.optima ſit lex,quę ſecundo loco bona,quæ tertio,poſſe dignoſcere atq; eligere multã perſpicacitatẽ & prudentiam,& vere ciuilem ſcientiam requirit.

Non ſecus atq; in muſica euenit. periti nanq; in ſingulis opera recte iudicant:& quibus,aut quo modo perficiantur, quæ debent:qualia itẽ qualibus conſonent,cognoſcere conſueuerunt.imperitis uero ſatis eſt,ſi benéne an male factum opus ſit,eos non lateat.ſicut in pictura.

Quemadmodum in muſica non eſt cuiuſq; conſonas modulationes & bonas à malis diſcernere.et in vniuerſum in omnibus qui periti ſunt:peritos aũt improprie hic in vnaquaq; re ſcientes & artifices vocat:recte opera iudicãt:& quibus & quomodo perficiatur quodlibet,cognoſcunt. qui.n.eſt medicus,quid ſit ſanitas,& quibus medicamentis,qualiq; victu quoq; modo adhibito cõparetur,non ignorat. pari ratione qui pictor eſt,quæ optima imago ſit,quæ recte & quæ praue efficta,& qua parte vel laude vel vituperium mereatur,optime callet:imperitis vero & artis expertibus,cum facere ipſi opus nullo modo queant,ſatis ſuperq; eſt,ſi recténe an male opus aliquod factum ſit,dignoſcere valeant. Sic qui ciuiles non ſunt,cum minime ſint ad leges ſtatuendas idonei, poterunt tamen fortaſſe iudicare quæ bene & quæ male ſeſe habeant,non quæ optima inter bonas cenſeatur.

Leges.n.ciuilibus operibus ſimiles ſunt.Quo modo igitur ex his ad legũ lationem idoneus euadere,aut optimas quasq; iudicare quiſpiam poſſet?

Lex nihil aliud eſt q̃ ipſe ille qui legẽ ſanxit:ſicut contrà legiſlator,in eo ꝙ eſt legiſlator, nihil aliud q̃ lex ipſa eſt:idcirco legiſlatorem hic legem appellauit,cum inquit: Quo modo igitur ex his ad legũ lationem idoneus euadere quiſpiã poſſet?ſimili modo ipſi illi qui operantur,eſſe opera ſua dicuntur.imago.n.pictor ipſe eſt,nõ quatenus videlicet eſt homo,ſed quatenus pictor.item opera ipſa ciuilia non aliud ſunt q̃ ciuilis ipſe,in eo ꝙ ciuilium rerum peritia callet. Quoniã igitur leges operibus ciuilibus ſimiles ſunt:opera vero ipſa ciuilia & ſcientia ciuili & experiẽtia recte efficiuntur: & vere ciuilis ille eſt,qui vtriſq; tam ſcientia q̃ experientia eſt præditus: merito legum lationi idoneus erit, non qui optimas quasq; leges conquiſierit & collegerit,etiã ſi id abſq; multa cognitione & ſcientia fieri poſſet:ſed qui & experientia,& arte ciuilem facultatem ſibi compararit.

Nam neque ex ſcriptis ad medendum idonei fieri uidentur:cum tamen in his non ſolum curationes,ſed quo modo etiam & ſanari queant homines, & curatio adhibenda ſit uniuſcuiuſq; habitu diſtincto,tradere conentur. quę ſanè ſicut expertis conducunt,ita inſcientibus inutilia ſunt.

Sicut in medicina,inquit,non qui multos libros cõquiſiuit & legit,medicinale opus põt exercere:q̃uis in eis exquiſite de vnoquoq; morbo rationes tradantur in hunc modum : hic ægrotat:ſed omnis qui ægrotat,vel ſimilari, vel inſtrumentario morbo laborat. hic aũt ob hanc & hanc cauſam inſtrumentario nõ laborat:ergo ſimilari.at ſimilaris morbus eſt verbi gratia triplex:hic vero neq; hoc,neq; illo afficitur ob has et has cauſas:reſtat igitur,vt hoc afficiatur. hic aũt morbus & ſanguinis miſſione,& exudatione,et medicamentis facta purgatione

gatione

gatione curari põt. Hæc igitur vbi ex libris medicorum legerit quiſpiã & modos curatiõis diligenter explicatos animaduerterit, niſi experientiã adiunxerit, quid ſibi in ea re faciendũ ſit, poſtea ignorat: ancepsq; eſt quam curationem ægrotãti adhibere debeat: vena'ne ſecanda, an ſudor excitandus, an purgatione aliqua ſoluenda aluus ſit. at qui rationẽ & cognitionem experimẽto comprobauit: is ſtatim ad agendum inſtructus eſt: quidq; tunc faciendũ ſibi ſit, quid non faciendum, in promptu habet. Quocirca hæc morborum & curationum diſtinctio & explicatio expertis & ſcientibus ſane vtilis eſt: ijs vero qui tantũmodo libros legerunt inutilis euadit.

Fortaſſe igitur legum quoq; & rerum publicarũ collectiones ijs qui contemplari poſſunt, & iudicare quidnam recte, aut cõtrà ſeſe habeat, aut qualia qualibus cõueniãt, utiles eſſent. at qui ſine habitu talia pertractãt, ijs iudicare quidẽ recte non licet, niſi fortuito. perſpicaciores tñ ad ea forſitan efficerẽtur.

Quemadmodum in medicina, ita & in legibus & rebus publicis res ſeſe habet. collectio enim harum & pertractatio peritioribus & ijs qui viſum iudicandi recte'ne an male ſcriptæ ſint, ex ipſa experientia acquiſiuerunt, vtilis eſt: inutilis vero illis, qui rerum ciuiliũ experientia prorſus carent. neq; hi iudicare recte de huiuſmodi rebus poſſunt, niſi forte quadam: non ſecus videlicet ꝙ theſaurorum inuentio contingit.

Cum itaq; antiquiores negociũ de legũ latione imperueſtigatum prætermiſerint: melius fortaſſe eſt, ut nos ipſi id conſideremus: atq; omnino de republica: ut pro uiribus philoſophia quæ ad humanas res ſpectat, perficiatur.

Quoniam, inquit, qui ante nos fuere de legibus & rebus publicis, optimis videlicet, dicere prætermiſerunt: oportet vt nos ipſi de his conſideremus. Neq; hic dicit Ariſtoteles neminem eſſe qui ante ſe vel leges inſtituerit, vel de rebus publicis conſcripſerit: multi. n. fuerunt, quos in libris rerum publicarum refert: quin & Plato ipſe de huiuſmodi rebus multa tradidit. ſed quod inquit, huiuſmodi eſt: quoniam nemo ex ijs qui ante nos fuerunt, exacte hæc explicauit: ſed omnes veræ & optimæ reipublicæ naturam ignorarunt: enitendum nobis eſt, vt diligentius & melius rem abſoluamus. Adiunxit autem /fortaſſe/ propterea ꝙ nõdũ res publicas & leges à Platone & alijs traditas erroribus multis refertas eſſe oſtendit: id quod in libris de republica poſtea facturus eſt. Atque omnino, inquit, danda eſt opera vt quid ſit reſpublica, & vno'ne an multis modis appelletur, accuratius explicemus: vt quantũ in me eſt, ad vireſq; meas ſpectat, humana hæc atq; actiua philoſophia & ſapientia quæ imperfecta hucuſq; à prioribus philoſophis relicta eſt, perfectionem conſequatur ſuam.

Quocirca primum ſiquid à ueteribus recte dictũ eſt, id conabimur recenſere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam ſint ea conſiderabimus, quæ ciuitates, & ſingulas reſpublicas & corrumpunt & conſeruãt: quasq; ob cauſas aliæ bene, aliæ econtrario adminiſtrentur.

Vide quo modo tractationi huic de virtutibus, cõſideratio de rebus publicis annexa ſit. quæ. n. illa tradat & doceat, hic præmonſtrat, ac præfigurat: & finem præſentis operis principium illius facit. Qua in re etiã viri huius philoſophica probitas & modeſtia animaduertenda eſt. non. n. dixit, primum ſiquid, praue & male dictum fuerit, caſtigabimus: ſed ſiquid recte, id cõmemorabimus, atq; admittemus: oſtendens ſe non ex inuidia aut nimio ſui ſtudio, ſed veritatis ſeruandæ atq; inueniendæ cauſa quæ non recte dicta fuerint, redarguturũ. Oportet, inquit, ea quæ ab antiquioribus dicta ſunt de rebus publicis colligere, atq; ita animaduertere quænam ſint, quæ vnãquãq; ex ipſis vel labefactant, vel ſeruant. oſtendet. n. ſimul ac ad Platonis reſpublicas conſiderandas venerit, nonnulla, quæ ille quaſi conſeruatricia ciuitatum tradidit, eiuſmodi eſſe vt perniciem potius ciuitatibus, ꝙ ſalutem afferãt. Tũ, inquit, quænam recte aut male adminiſtrentur reſpublicæ, conſiderandum.

His. n. conſideratis quænã optima reſpublica ſit, & quo modo unaquæq; inſtituta, quibuſq; legibus & moribus utens: magis perſpicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Quæ nam ex ea, quam dixit, conſideratione vtilitas eueniat, declarat. Inde enim quænam optima reſpublica ſit, cognoſcemus: & quo modo vnaquæq; inſtituta, id eſt quo modo popularis reſpub. inſtituta, quibuſq; legibus & moribus, id eſt conſuetudinibus vtens, optima erit. Sicut enim in rerum publicarum libris docebit, multa popularium rerum publicarum genera ſunt, ex quibus deteriora alia, alia meliora habētur. Qualibus igitur legibus vtens optima ſit, atque indiſſolubilis, perſpiciemus. quo modo item regnum adminiſtratum in perpetuum ſit duraturum: necnon vel optimatum, vel cenſorum gubernatio rectiſſime conſtituta eſſe cenſeatur: ex hac conſideratione nobis innoteſcet. Atq; hæ quidē etiam in decimum hunc librum commentatiunculę pro viribus meis ita ad finem perductę iam ſunt. Siquis autem meliora his & præſtantiora afferre poteſt, is, ò Domine, & omniū noſtrum opifex, qui ob inexplicabilem tuam erga humanum genus benignitatem, pro nobis cruci affigi voluiſti, mihi & amicus optimus, & magiſter venerabiliſſimus habeatur: ita vt illius ſcripta in perpetuum ſtudioſis & pijs ingenijs, mea hæc Vulcano committenda eſſe non negem.

DECIMI LIBRI FINIS.

* ** a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm omnes ſunt quaterniones prēter ll & mm terniones.

Venetijs apud hæredes Lucæantonij Iuntæ Florentini, M D X L I, menſe nouembri.



BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ERRATORVM QVAE INTER EXCVDENDVM

animaduerti non potuerunt: hic, quo emaculari opus hoc ab unoquoq; facillime queat, caſtigationes ſubiungendas curauimus.

Pagina.4.linea.15.cauſa.cauſæ. pagina.8.linea.13.operà quædam.aliud quicpiam. pag.16. lin.6.bonus.bonu. pagina.18.linea.3.tut.aut. pag.21.lin.51.affectibus.effectibus. pag. 32.lin.49.effectibus.effectiuis. pag.23.lin.42.affectibus.ab affectibus pag.26.lin.51.aſpernendam. aſpernandam. pag.27.lin.2.proptere.propterea. pag.28. lin.46.omnia.anima. pagina.31.lin. 27.commune.cõmunem pa.35.li.30.recte.rerum pa.43.li.52.nam.non. pa.41.li.15.quodq;.quidq; pa.42.li.30.diuitiæ.diuitias. pa.76.li.3.multra.multa. pa.81.li.5 uitalis.animalis. pa.82.li.5.uitalis.animalis. pa.83.lin.1.uitalis.animalis. pa.83.li.14.uitali.animali. pa.84.li.48.nequeq̃.nequaq̃. pa.92.li.46.impatibilitatem.impatibilitates. pa.97.li.22.inuehitur.inuenitur. pa.125.li. 43.opimo.electio. pa.134.li.34.Hermotino.Hermotimo. pa.139.li.14.temperaia.temperantia. pa.150.li.23.præpararit,ſe.præpararit ſe, pa.153.li.6.cognitionem.cogitationem. pa.153.lin.32. conſtituit.conſtitui pa.169.li.49.ſumptis.ſumptibus pa.173.li.16.hæc.hic. pa.177.li.48.magnificum.magnanimum. pa.181.lin.5.profugere.pro/fugere/. pa.181.lin.6.παρεχοῦσι.παρεχῶσιν pa.187.li.44.facile.facile pa.187.li.25.comperari.comparari pa.189.li.23.comparatus.cõparatur. pa.195.li.32.iuſtitia.iuſtitiam pa.204.li.6.aſfectum.affectum. pa.210.li.14.u rſatur.uerſatur. pa.216.li.34.confiſtere.conſiſtere. pa.223.lin.4.oſtendi.oſtendit. pa.234.lin.20.quàm unus.quàm unus. pa.236.li.20.Cap.V.Cap.VI. pa.239.li.17.Cap.VI.Cap.VII. pa.239.li.35.Fraterm.fratrẽ. pa.240.li.46.regale.legale. pa.240.li.51.quale,nam.qualenam. pa.242.li.1.Cap.VII.Cap.VIII. pa.243.li 23.ceditur.cæditur. pa.243.lin.34.quiqus.quibus. pa.246.lin.43.Cap.VIII.Cap.IX. pa.250.li.32.& hoc modo.ut hoc modo. pa.252.li.8.aut.ut. pa.254.li.8.Cap.IX.Cap.X. pa.256.li. 8.ciuitas libertatis.ciuitatis libertas. pa.257.li.1.Cap.X.Cap.XI. pa.259.lin.17.fit.ſit. pa.264. li.2.ratio exceſſum.non exceſſum. pa.264.li.28.habet.habeat. pa.264.li.35.nota.mota. pa.275.li. 1.poſſenti.poſſent. pa.289.li.43.ipſa.ipſe pa.299.li.45.reſonantiæ ueſtigia.reſonãtiæ ac ueſtigia. pa.301.li.52.incenduntur.incendantur pa.304.li.9.ut in ſapientia.ut quim ſapientia. pa.312.li. 16.maxima.maxime pa.313.li.9.negocio degere ſine ullo æquãq; accipere.negocio eſſe ſine ullo & æquã ſumere pa.315.li.21.inquit.nequit pa.327.li.51.propterea.præterea pa.340.li.7.habitudine.habitudini pa.341.li.32.effectiuus.effectiuas pa.351.li.9.diſſeteret.diſſereret. pa.352.li.39.contemplatione.contemplationem pa.356.li.12.præcipue.pr[illegible]ipuæ. pa.364.li.43.incontinens.incontinẽtes pa.367.li.52.ucuali.renali pa.368.li.31.terror.erro pa.373.li.42.Phalatis.Phalaris pa.376.li. 12.cytharea.cytherea pa.378.li.5.iuſto.iniuſto pa.383.li.30.corruptum.corruptam pa.399.lin. 24.uptati.luptati pa.399.li.50.timorem.dolorem. pa.408.lin.29.multo,multa pa.417.li.1.uſibu. uſibus pa.421.lin.45.qui.quæ pa.424.lin.7.fortitius.fortititius pa.424.lin.15.plumi.plurim pa.425.li.26.quèm.quàm pa.437.li.35.oblectione.oblectatione pa.443.li.13.attractet.attrectet pa.450.li.22.ſit.ſint pa.461.li.18.patriam.patriæ pa.461.li.19.moleſtiasq;.moleſtias pa.466.li. 4.exhibentur.exhibetur pa.467.li.37.nouo.nono. pa.471.li.33.eum.eam. pa.471.li.42.i.id eſt. pa.474.li.20.optimatum.optimarum. pa.474.li.32.uacabant.uocabant. pa.485.lin.11.dicantur. dicuntur pa.497.li.22.tentemus.tentamus pa.512.li.ultima.uerſantur.ueſcuntur pa.521.li.24. confœderationem.confœderationemq; pa.523.lin.36.uel contra hoſtiles.bellum uel contra hoſtiles pa.525.li.32.ſiue dubio.ſine dubio. pa.526.li.50.non reddere.nos reddere pa.526.lin.42.ſit.ſunt pa.530.li.21.ut alij.& alij pa.532.li.20.dicimus.didicimus

SANTIN
Restauro
75